

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

ISSN 2617-5320

ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ
ОБРАЗОВАНИЯ
Серия педагогических и психологических наук

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
DEVELOPMENT OF EDUCATION
Series of pedagogical and psychological sciences

2025, №2 (50)

(Маҷаллаи илмиву методӣ)

Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

номзади илмҳои техникӣ, дотсент директори
Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии
АТТ

доктори илмҳои филологӣ, муовини директор оид ба илм ва инноватсияи Пажухишигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

ХАЙАТИ ТАХРИРИЯ:

Маҷалла ба Феҳристи наирияхон илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Маҷалла мақолаҳоро аз рӯйи илмҳои педагогӣ (13.00.00) ва психологӣ (19.00.00) ба ҷон қабул менамояд.

Матни комили маҷалла дар сомонаи
www.prmatt.tj www.payom-prmatt.tj ҷой дода
шудааст.

Мачалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст.
Шаҳодатномаи №0219/МҚ-97, аз 27 сентябри
соли 2021.

Суроғои идора: 734024, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи А. Адҳамов, 11/2, тел: 2274525, 2270238; E-mail: payom.prmatt@mail.ru

Индекси обуна: 77772

© ПРМ ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, 2025

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан
Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:
Нийёзи Сироджиддин Раджаббоки

Зам. главного редактора:
Махмудзода Обидджон Бекназар

кандидат технических наук, доцент, директор
Института развития образования имени А.
Джами АОТ

доктор филологических наук, зам. директора по
науке и инновации Института развития
образования имени А. Джами АОТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломийён М. К.	доктор филологических наук, профессор
Каримова И. Х.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Лутфуллозода М.	доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор
Нуъмонов М.	доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор
Маджидова Б.	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов С.	доктор педагогических наук, профессор
Иматзода Л.	доктор педагогических наук, профессор,
Джуразода Х. Ш.	доктор физико- математических наук, профессор
Амонов Н.	кандидат психологических наук, доцент
Миракзода Ф.	кандидат исторических наук, доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	министр образования и науки Республики Таджикистан
Хушвахтзода К. Х.	президент Национальной Академии наук Таджикистана
Хошимзода Х.Х	первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан
Сафаров Ш. А.	президент Академии образования Таджикистана
Насриддинзода Э. С.	ректор Таджикского национального университета

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан от
28.03.2019.

Журнал включён в базу данных
Российского индекса научного цитирования
(РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи
по следующим отраслям науки: 13.00.00 –
педагогические науки и 19.00.00 –
психологические науки.

Журнал издается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовая версия журнала
размещена на сайте www.prmatt.tj,
www.payom-prmatt.tj

Вестник Института развития
образования. – 2025. – №2 (50).

ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры Республики
Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97,
от 27 сентября 2021 года.

Адрес редакции: 734024, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
А.Адхамова, 11/2; Тел.: 2274525, 2270238, E-
mail: payom.prmatt@mail.ru

Индекс подписки: 77772

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2025

ISSN 2617-5320

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

(Scientific and methodical journal)

Founder: Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan
The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:
Niyozī Sirojiddin Rajabboqi

*Candidate of Phisico–Mathematic Sciences,
associate professor, Director of the Institute of
Development of Education named after A. Jomi AET*

Deputy editor:
Mahmudzoda Obidjoni Beknazar

*Doctor of Philological Sciences, Deputy Director for
Science and Innovation of the Institute of Development of
Education named after A. Jomi AET*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	<i>Doctor of Philological sciences, Professor</i>
Karimova I.Kh.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Lutfullozoda M.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Numonov M.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, Professor</i>
Majidova B.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Nematov S.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Imatzoda L.	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Jurazoda Kh. Sh.	<i>Doctor of Phisico–Mathematic Sciences, Professor</i>
Amonov N.	<i>Candidate of Psychological Sciences, Docent</i>
Mirakzoda F.	<i>Candidate of History, associate Professor</i>

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	<i>Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Khushvakhtzoda K. Kh.	<i>President of the National Academy of Sciences of Tajikistan</i>
Hoshimzoda H. H.	<i>first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan</i>
Safarov Sh. A.	<i>President of the Academy of Education of Tajikistan</i>
Nasriddinzoda E. S.	<i>Rector of the Tajik National University</i>

*The journal is included in the List of reviewed
scientific journals of the higher attestation
Commission under the President of the Republic of
Tajikistan from 28.03.2019.*

*The journal is included in the database Of the
Russian science citation index.*

*The journal accepts scientific articles on the
following branches of science: 13.00.00 –
Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological
sciences*

*The journal is published in Tajik, Russian
and English.*

*The full-text version of the journal is
available on the website www.prmatt.tj;
www.payom-prmatt.tj*

*Bulletin of the Institute of Development of
Education. – 2025. – №2 (50).*

ISSN 2617-5320.

*The journal is registered in the Ministry of
culture of the Republic of Tajikistan, certificate
No.219/JR-97, dated September 27, 2021.*

Editorial address: 734024, Republic of
Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adhamov street;
Tel: 227-45-25, 227-02-38, E-mail:
payom.prmatt@mail.ru

Subscription index: 77772

© IDE named after Abdurahmon Jomi, 2025

ISSN 2617-5320

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

ХУСУСИЯТҲОИ ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ
ЗИМНИ АМАЛИСОЗИИ РОҶУ УСУЛҲОИ
БОСАМАРИ ТАҲСИЛОТ

Иматзода Л.М.

*Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии АТТ
Сафарзода Ш.*

Донишқадаи ҳарбии Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пешравии ҷомеаро бидуни рушди ҳамаҷонибаи илм ва маориф тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро ҳеҷ амал ба ҷомеа мисли илму маориф таъсири амиқ расонда наметавонад. Ҳаллу фасли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа, пеш аз ҳама, ба вазъи маориф ва рушди илм вобаста мебошад. Маҳз бо назардошти ин нукта дар сиёсати давлат дар соҳаи илм ва маориф баъд аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд.

Дар ибтидои асри XXI таваҷҷуҳи олимон, муҳаққиқон ва ҷомеаи кишварро ҳар чӣ бештар масоили ташкили таҳсилот, имконоти ба даст овардани донишҳои бозғатимод, зарурӣ ва устувори насли ҷавону наврас ба худ ҷалб менамояд. Азнавсозии таҳсилот дар ҷумҳурӣ тақозо дорад, ки муассисаи таълимӣ омили муҳимтарини гуманитарикунони муносибатҳои ҷамъиятӣ-иқтисодӣ ва ташаккули дастури ҳаётии шахсият гардад. Бинобар ин, низоми миллии таҳсилот тавре бояд ташкил намуд, ки донишҷӯёну наврасони ба ҷомеаи пурталотум ва тайирёбанда воридшаванда донишу малакаҳои дар раванди таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаи таълими олии гирифтаашонро босамар истифода намоянд. [3;8]

Барои ҷомеаи рӯ ба инкишоф ашхоси соҳибмаълумот, кавиירוда, дорои маънавияти баланду ахлоқи нақў лозиманд, то дар вазъияти мушкил тавонанд мустақилона қарор қабул карда, оқибатҳои имконпазири онро пешбинӣ намоянд. Айни замон роҷеъ ба асосмандсозии тамоюлоти инкишофи таҳсилот ва илмҳои педагогӣ дар асри XXI ақидаҳои гуногун вучуд доранд. Аз ҷумла, демократикунони таҳсилот, яъне гузариш аз марказонидани устувору якнавохти низоми ташкили таълим ба муҳайё сохтани шароити имконот барои дар муассисаи таълимӣ, ҳар муаллим, талаба ва донишҷӯ, то онҳо тавонанд имконоту қобилияти худро васеъ ба қор андозанд.

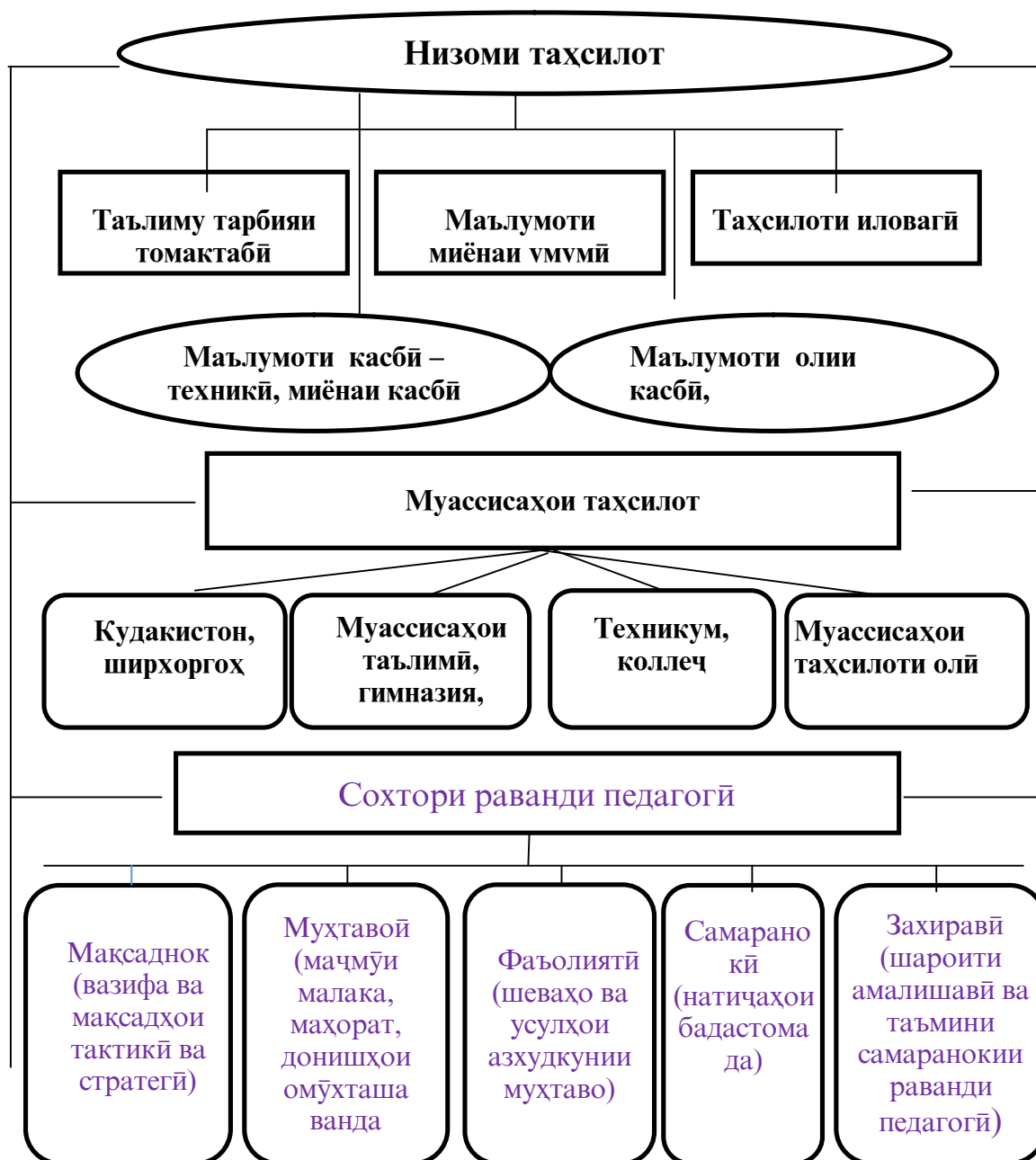
Аз ин ҷониб, мо вазифаҳои таҳсилоти муосирро дар робита бо дарҳости ҷомеа ва эҳёи муассисаи таълимии миллии қабл аз ҳама дар мазмуни маълумот, таълим, тарбия ва рушди инсон мебинем.[4]

Бояд қайд кард, ки вазифаи муҳими имрӯзи давлат ва ҷомеа таълиму тарбияи насли навраси ҷавобгӯи талаботи замони муосир ба шумор меравад, ки барои амалӣ намудани он роҳу усулҳои самаранок дар раванди педагогӣ мавриди омӯзиш ва тадрис қарор меёбанд.

Раванди педагогӣ ҳамчун низоме, ки «аз ҳамкории муштараки муташаккили педагогҳо ва тарбиягарон бобати аз худ кардани мӯҳтавои таҳсилот бо истифодаи воситаҳои таълим ва тарбия, бо мақсади вусъатбахшии вазифаҳои таҳсилоте иборат буда, барои рафъи эҳтиёҷоти ҷомеа ва шахсият дар рафти инкишофи он равона шудааст», мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Олими тоҷик Ф.Шарифзода дар ин хусус ҷунин қайд мекунад: “Раванди педагогӣ мақсадҳои таҳсилотро дар шароити низоми педагогӣ ва дар шароите, ки ҳамкории муштараки омӯзгорон ва тарбиягирон ташкил шудааст, амалӣ месозад. Раванди педагогӣ воҳиди ягонаи сохтори таҳсилот мебошад ва низоми ҳамкории муштараки педагогии тарбиягарон ва тарбиягиронро назорат менамояд”. [6, 25]

Сохтори низоми таҳсилот ва раванди педагогӣ дар ҷадвали зерин оварда шудааст.

Вазифаи асосии таҳсилот на танҳо дар интихоби ахбороти **зарурӣ**, балки дар раванди «ёд» додани донишҳо ифода меёбад. Донишхоро ба шахсияти ҳар як таълимгиранда дастрас кардан - ин мақсади асосӣ мебошад. Дар ин хусус академик Ф.Шарифзода чунин иброз доштанд: «Таҳсилот бояд танҳо иборат аз интиқоли оддии донишҳо набошад, балки ба инсон биомӯзад, то ӯ дар иҷтимоъ ҷойгоҳи худро пайдо карда тавонад ва барои ҳеш ҷаҳони фарҳангӣ фароҳам созад. Дар радифи ин лозим аст, ки баъзе аз ҷанбаҳои таҳсилоти анъанавӣ, аз ҷумла арзишҳои умумибашарӣ таҷдид ва ба шароити нав мутобиқ гардонида шаванд».[6,65]

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар як синну сол дорои сатҳи муайяни физикӣ – психикӣ ва инкишоф мебошад ва исботи он факту далели зиёдро талаб намекунад. Барои омӯзгори муассисаи олии донишҷӯи ин хусусиятҳо ниҳоят муҳим аст ва муҳимтар аз ҳама ба ҳисоб гирифтани ва ҳадафмандона истифода намудани ин хусусиятҳо барои ошкорсозии имконот ва инкишофи ҳамаҷонибаи истеъдодҳои донишҷӯ мебошад.

Хусусиятҳои синнусолӣ хусусиятҳои характерноки ҷисмонӣ, психикӣ ва иҷтимоии инкишоф дар ҳар як синну соли муайян мебошанд. [6,141]

Донишҷӯи муосир ба шарофати ташкили дурусти таълим ба ҷустуҷӯи ҷаҳол дар омӯзиш ва таҳлили мустақилонаи факту назарияҳо машғул мешавад. Хусусиятҳои фардӣ

зеҳнии донишҷӯ пеш аз ҳама тавассути тафаккури ӯ зоҳир мегардад, ки фарогири мафҳумҳои зерин аст:

- эҷодӣ, назариявӣ, эмпирикӣ, айёни;
- сифатҳои зеҳнӣ (мустақилияти тафаккур, мантикӣ будан, нерумандӣ, аслият, хусусияти танқидӣ доштан);
- фаъолияти маърифатӣ (истеъдоди масъалагузорӣ, баррасии зиддиятҳо ва проблемаҳо, ҳифзи ақидаву назари худ);
- хусусиятҳои равандро маърифатӣ (диққат, тахайюл, хотира);
- хусусиятҳои инкишофи малакаҳои умумитаълимӣ (малакаи ҳалли вазифаҳо, омодагӣ барои суҳанронӣ дар конференсия, семинар, шарҳ додан, исбот кардан);
- хусусиятҳои шуур, салоҳият ва зеҳнияти донишҷӯ.[7,143]

Тавре ки боло гуфта гузаштем, хусусияти хarakterноки таҳсилоти муосир иборат аст аз омӯзиши масъалаҳои педагогикаи умумӣ дар ҷумҳурии мо, ки барои донишҷӯёне, ки фарогири гирифтани аз ҷумла, касби педагогӣ мебошанд, пешниҳод гардидааст.

Фанни «Педагогикаи умумӣ» дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ моҳияти раванди омӯзиш, мотивонидани омӯзиш, принципҳо ва қоидаҳои омӯзиш, методҳои омӯзиш, ҳел ва шаклҳои омӯзиш, барномаи педагогии воситаҳои таълим, таъхиси омӯзишро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Фанни мазкур вазифаҳои мувофиқи мақсад тайёр кардани мутахассисони баландсатҳро бахри амалӣ гардонидани вазифаҳои беҳдошти сифати кори таълиму тарбияро дар бар мегирад.

Омӯхтани фанни «Педагогикаи умумӣ» аз донишҷӯён ҳосил намудани маҳорату малакаҳои зеринро тақозо мекунад:

- мувофиқи талаби давру замон бо салоҳият гузаронидани корҳои таълимию тарбиявӣ дар чараёни омӯзиш;

. интихоби методу воситаҳои беҳтарини таълиму тарбия ва истифодаи дурусти онҳо дар вазиятҳои гуногуни педагогӣ;

. дар чараёни таълим ва ҷорабинҳои тарбиявӣ моҳирона идора карда тавонистани фаъолияти коллектив ва сафарбар карда тавонистани насли наврас бахри иҷрои супориш ва вазифаҳои гузошташуда;

. ҳавасмандгардонии фаъолият, таҳлили падидаҳои педагогӣ, психологӣ ва илҳи камбудҳои ҷойдошта;

. пардохтан ба худомузӣ, татбиқи комёбиҳои илмӣ-педагогӣ ва таҷрибаҳои пешқадами педагогӣ, гузаронидани тадқиқотҳои имконпазири педагогӣ, ба кор эҷодкорона муносибат кардан, дар фаъолияти педагогӣ ба қолаборӣ роҳ надодан ва ғ. [3,5]

Барои ин низоми инкишофдиҳанда ва пешбарандаи маориф зарур аст, ки ба талаботи бозори меҳнат мувофиқат кунад ва мутахассисонро ба фаъолияти самаранок ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ омода намояд.

Рукни асосии муассисаи таълим мазмуни таҳсилот аст, ки дар пайвастагӣ ва ҳамбастагӣ бо вазифаҳои таълимию тарбиявӣ татбиқ мегардад. Вазифаи таҳсилот дар шароити давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушдффта ва соҳиби дониши амиқ, соҳиби маҳорату малакаи касбӣ тайёр намояд.

Мазмуни таҳсилоти пеш аз ҳама, ба тарбия ва равнақи салоҳиятнокии ҳар як донишҷӯ нигаронида шудааст, ки он дар самтҳои зерин ифода меёбад:

- салоҳияти ҳалли проблема ва худидоракуни;
- салоҳияти ахборотию иттилоотӣ;
- салоҳияти муқоламаю иртиботӣ (коммуникативӣ);

Аз ҷумла, салоҳияти ҳалли проблемаҳо ва худидоракуни имконият медиҳад, ки:

■ донишҷӯ проблемаеро интихоб намуда, дар вазиятҳои гуногун ҳалли онро ба миён гузорад, ба қарори қатъӣ ояд;

■ барои ҳалли фаъолияти худ мақсад гузорад, шарту шароитҳоро муайян намояд, ки барои ҳалли проблема зарурати мазмун, натиҷа, оқибати фаъолият ва чараёни ҳалли онро ба нақша гирад; яъне технологияи ҳалли проблема ё фаъолиятро пешақӣ муайян намояд, ба вазифаҳои ба ҳамин монанд муқоиса намояд;

■ ба натиҷаи фаъолияти худ баҳо диҳад;

■ меъёри фаъолият ва рафтори худро интихоб намояд;

фаъолият ва проблемаҳои монандро ёфта, технологияи ҳалли онҳоро муайян созад.

[4,38]

Таҳқиқотҳо собит месозанд, ки дар ду даҳсолаи охир дар татбиқи амалии вазифаҳои назарӣ ва конструктивӣ ягонагӣ ба назар мерасад. Педагог-муҳаққиқ дар доираи технология маҳдуд намонад, роҳи усулҳои татбиқи дастурҳои назариро дар технологияи педагогӣ намоиш медиҳад. Масалан, Амонашвили Ш.А., Беспалько В.П., Давидов В.В., Занков Л.В., Кузьмина Н.В., Эльконин Д.Б., М Махмутов М., Селевко Г.К., Щадриков В.Д., Лутфуллозода М., Шарифзода Ф., Шоев Н. ва дигарон ин амалро анҷом додаанд. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон масъалаҳои зиёди фалсафӣ – методӣ ва иҷтимоӣ – иқтисодиро ба вучуд овард. Зимни тадвини технологияи таълим бояд хусусиятҳои фардӣ – психологӣ шахсиятро ба эътибор гирифт, зеро маҳз онҳо пазириши иттилоотро таъмин месозанд.

Технологияи таҳқиқ пешбиниҳоро таъмин месозад, аз ҷумла:

1. Тамоюлотҳои донишҷӯён ба фаъолияти касбӣ (омӯзгор, равоншинос, ҷомеашинос, менечер, иқтисодчӣ);

2. Имконоти захиравии донишҷӯён, хусусиятҳои шахсӣ ва қобилиятҳои зехнӣ.

Ҳамаи инро донишҷӯ барои худшиносӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии ӯ мусоидат менамояд ва барои омӯзгор ҷиҳати ташкили фаъолияти маърифатии донишҷӯён, тадвини технологияи пурсамар ва усулҳои таълим зарур аст. [6,123]

Бояд қайд кард, ки фароҳамсозии сифатҳои муҳими касбӣ барои донишҷӯён муассисаҳои таҳсилоти олӣ бештар ба дараҷаи касбият ва фаъолияти омӯзгор вобастагӣ дорад. Барои инкишофи ҷамаҷонибаи донишҷӯён омӯзгорон, қобилиятҳои зехнӣ, касбӣ ва эҷодии онҳо нақши муҳим мебозанд, чунки ин омилҳо муҳити эҷодии таълимӣ ба вучуд меоранд. Чунин муҳитро метавон нахуст барои фанҳои алоҳида бо кӯмаки омӯзгорони ботачрибаи соҳибкасб фароҳам овард.

Вазифаҳои кунунии иҷтимоӣ педагогӣ давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявии мо аз инҳо иборат аст: «Мутахассисони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҷамаҷонибаи рушдфто ва соҳиби дониши амиқ, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намояд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳои фаро гирифта шудаанд». [2]

Дар муассисаи таълимӣ аксари камбудҳои таълимӣ ва тарбиятӣ аз нокифоягии маҳорати педагогӣ, ахлоқ ва одоби муоширати педагогӣ омӯзгорон оғоз мешавад. Пас маҳорати педагогӣ чист? Маҳорати (санъати) педагогӣ- ба дараҷаи баланд таъмин намудани худташаккилдиҳии маҷмӯи фаъолияти касбӣ мебошад ва аз чунин самтҳо иборат мебошад: инсонпарварӣ, дониши касбӣ, қобилияти педагогӣ, техникаи педагогӣ.

Самти инсонпарварӣ- аз меҳри бепоён доштани муаллим нисбати кӯдакон-дастпарварон ва ихтисоси худ ба вукӯъ мепайвандад, ки он дар худ ду намудро мегирад: дар худ мақсадҳои олӣ(ормонҳо) гузоштан; майлу рағбат ба касб- фанни тадриси хеш.

Дар навбати худ **дониши касбӣ** - чунин қисматҳоро тақозо мекунад:

а) хуб донишҷӯи фанни тадрисӣ ва услуби он;

б) донишҷӯи педагогика;

в) донишҷӯи равоншиносӣ.

Қобилияти педагогӣ – ин аз қисматҳои зерин иборат аст:

- равобити некхоҳӣ ва инсонпарварӣ, нисбати одамон;
- дорои қобилияти даркнамоӣ, хушғирӣ касбӣ, хусни тавачҷӯх, шоистаи касби педагогӣ будан;

- амалиёти шахсият - дорои қобилияти ба ирода таъсиррасонӣ ва эътиқоди мантиқӣ;

- матонати пуртаъсир - қобилияти худидоракунии;

- пешбини некхоҳона;

- зоҳир намудани қобилияти эҷодкорӣ.

- техникаи (маҳорати) педагогӣ.

Техникаи педагогӣ иборат аз ду қисмат аст:

- худидоракунии – идора кардани ҷисм (имову ишора), эҳсос, авзо, тавачҷӯх, мушоҳидакорӣ, тасаввурот, техникаи нутқ (нафасгирӣ, тарзи талаффуз, суръати нутқ);

- таъсир расонида тавонистан ба фард ва коллектив: маҳорати дидактикӣ, ташкилотчиӣ, конструктивӣ, алоқамандӣ; усулҳои талаботи гузориши технологӣ, ўҳдакунии тавачҷӯх педагогӣ, ташкили корҳои эҷодӣ ва ғ. [2,45]

Омӯзгори дорои ин сифатҳо технология, усул ва шаклҳои таълимро тадвин менамояд, то фаъолияти босуръати маърифатии донишҷӯёнро таъмин созад. Дар раванди ин фаъолият қобилиятҳои зехнӣ, касбӣ ва эҷодии онҳо инкишоф меёбад, ки ин худ аз баландшавии сифати таълим ва омодагии мутахассисон дар низоми гуногуни таълимӣ дарак медиҳад.

Омодагии мутахассисон аз се ҷузъи ҳамгиро таркиб ёфтааст: омодагии психологӣ – педагогӣ, омодагии соҳавӣ ва омодагӣ аз рӯи касби корӣ.

Омодагии психологӣ–педагогӣ хатмкунандаро бо донишу малакаҳои лоиҳасозии мустақилонаи фанни таълимӣ таъмин намуда, шеваҳои интихоби мӯҳтаво ва усули коркарди он фанро нишон медиҳад.

Хусусияти **омодагии соҳавӣ** аз он иборат аст, ки зимни иҷрои он омӯзгор бояд таҳсили истехсоли донишҷӯёро тавре ташкил намояд, ки ба раванди истехсолӣ таъсири манфӣ нарасад.

Таносуби оптималии ҳаҷми омодагӣ аз рӯи се ҷузъи таълими педагогӣ дар шароити кунунӣ ба тариқи зайл аст: 60% - омодагии касбӣ, 27% - омодагии психологӣ – педагогӣ ва 13% омодагии касбии корӣ. [6,229]

Хулоса, натиҷаи таҳсилот рушди ҳаматарафаи шахс, яъне тарбияи инсонӣ дорои донишҳои васеу устувор, малакаҳои қобилиятҳо, ки дар фаъолияти худ меҳнати ҷисмонӣ ва зехнро тавбаам менамояд, барои ҷомеа неъматҳои моддию маънавӣ истехсол менамояд, аз лиҳози ҷисмонӣ ва маънавӣ инкишофёфта, ходими фаъоли ҷамъиятӣ, инсонӣ дорои ғояҳои баланди ахлоқӣ ва завқи баланди зебоипарастӣ, инсонӣ дорои талаботи ҳаматарафаи моддӣ ва маънавӣ аст.

АДАБИЁТ:

1. Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. – Душанбе, 2005. – 224с.
2. Рахимов Х. Мухторова Г. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ; наشري савум бо илова ва таҷдиди назар / Мухаррири масъул С. Сулаймонӣ. -Душанбе: Ирфон, 2012. – 181с.
3. Иматзода Л., Фозилов С. *Педагогикаи умумӣ /Васоити таълимӣ-методӣ. Қисми 2 - Душанбе. Матбааи ДДОТ ба номи С.Айӣ, 2019. 301 с.*
4. Иматзода Л.М., Фозилов С., Гулов А. Назарияи таълим //Дастури таълимӣ-методӣ барои омӯзгорон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии самти омӯзгорӣ. Душанбе – 2023, 136 с.
5. Шоев Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно –образовательных технологий в системе высшего образования. – Душанбе, «Ирфон», 2004. – 304 с.
6. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. /Зери назари академик М.Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012, - 562 с.
7. Шоев Н.Н. Усул ва манбаҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олии таълимӣ. – Душанбе. «Ирфон», 2003.
8. Животовская И.Г. Глобализация и образование: институциональный и экономический аспекты Глобализация и образование Сб. обзоров Отв ред Зарецкая С.Л. –М.: Интион,2001. -с.21-38.
9. Чешков М.А. Глобальное видение и новая наука. - М.1998. - 81 с.
10. Шомуродов Х.Р. История становления и развития системы высшего образования в Республике Таджикистан: Монография. – Душанбе, 2000.– 308с.
11. Сафарзода Ш. Проблемы педагогических кадров и повышение квалификации в Институте пограничных войск. //Ж.Известия Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. №3 (007).- С.34-38.

ХУСУСИЯТИ ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ ЗИМНИ АМАЛИСОЗИИ РОҲУ УСУЛӢ БОСАМАРИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақола масъалаи фаъолият ва рушди низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити дигаргунӣҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таҳлил ва мавриди баррасӣ қарор ёфтааст. . Сиёсати давлат ба ташаккули шахсияти ҷаҳонӣ, боғайрат ва масъулиятшинос равона гардидааст, ки барои амалӣ намудани он роҳу усулҳои самаранок дар раванди педагогӣ мавриди омӯзиш ва тадрис қарор меёбанд. Раванди педагогӣ мақсадҳои таҳсилотро дар шароити низомҳои педагогӣ ва дар шароите, ки ҳамкорӣ муштараки омӯзгор ва мухассилин ташкил шудааст, амалӣ месозад. Мазмуни таҳсилоти пеш аз ҳама, ба тарбия ва равнаки салоҳиятнокӣ ҳар як донишҷӯ нигаронида шудааст, ки дар мақола самтҳои он шарҳ дода шуданд. Инчунин, роҳу усулҳои ташкили фаъолияти маърифатии донишҷӯён, тадвини технологияи пурсамар ва усулҳои таълим таҳлил гардида, қайд мегардад, ки ташаккули сифатҳои муҳими касбӣ дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии бештар ба дараҷаи касбият ва фаъолияти омӯзгор вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: мутахассиси касбӣ, роҳу усулҳои босамар, мазмуни маълумот, раванди педагогӣ, сеҳни донишҷӯ, фаъолияти маърифатӣ, рушди салоҳиятҳо, касбияти омӯзгор, технологияҳои педагогӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ В РАМКАХ ВНЕДРЕНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ И ПОДХОДОВ

В статье анализируется и обсуждается вопрос функционирования и развития системы образования Республики Таджикистан в контексте политических, экономических и социальных

изменений в стране. Государственная политика направлена на формирование активной, трудолюбивой и ответственной личности, для реализации которой изучаются и используются эффективные методы и приемы в педагогическом процессе. Педагогический процесс реализует цели образования в контексте педагогических систем и в условиях организации совместного сотрудничества педагога и учащихся. Содержание образования направлено, прежде всего, на воспитание и развитие компетентности каждого обучающегося, направления которого раскрыты в статье. Также анализируются методы и подходы к организации учебной деятельности студентов, разработка эффективных технологий и методов обучения, отмечается, что формирование важных профессиональных качеств у студентов высших учебных заведений во многом зависит от уровня профессионализма и активности преподавателя.

Ключевые слова: профессиональный специалист, эффективные методы и приемы, информативность, педагогический процесс, интеллект студента, познавательная активность, формирование компетенций, профессионализм учителя, педагогические технологии.

FEATURES OF TRAINING PROFESSIONAL SPECIALISTS WITHIN THE FRAMEWORK OF IMPLEMENTING EFFECTIVE EDUCATIONAL METHODS AND APPROACHES

The article analyzes and discusses the issue of functioning and development of the education system of the Republic of Tajikistan in the context of political, economic and social changes in the country. State policy is aimed at the formation of an active, hard-working and responsible personality, for the implementation of which effective methods and techniques are studied and used in the pedagogical process. The pedagogical process implements the goals of education in the context of pedagogical systems and in the conditions of organizing joint cooperation between the teacher and students. The content of education is aimed, first of all, at the upbringing and development of the competence of each student, the directions of which are disclosed in the article. The methods and approaches to organizing students' educational activities, the development of effective technologies and teaching methods are also analyzed, and it is noted that the formation of important professional qualities in students of higher educational institutions largely depends on the level of professionalism and activity of the teacher.

Key words: professional specialist, effective methods and techniques, information content, pedagogical process, student intelligence, cognitive activity, formation of competencies, teacher professionalism, pedagogical technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Иматзода Л.М.** - доктор илмҳои педагогӣ, профессор, мудири шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомии АТТ. Адрес: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Адҳамов 11/2. Тел. (992)93-466-20-02. e-mail: imatoval@mail.ru.

Сафарзода Ш.М., н.и.п., и.в.доценти кафедраи забонҳои Донишдадаи ҳарбии Вазорати mudofiiai Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (992)021303737

Сведения об авторах: **Иматзода Л. М.** - доктор педагогических наук, профессор, заведующей отдела педагогики, психологии и методики преподавания Института развития образования им.Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г.Душанбе улица Адхамова 11/2. Тел. (992)93-466-20-02, e-mail:imatoval@mail.ru.

Сафарзода Ш.М., к.п.н, и.о.доцента кафедры языков Военного института Министерства обороны Республики Таджикистан. Тел.: (992)021303737

Information about the author: **Imatzoda Lutfiya Makhmadullo** - Doctor of pedagogical sciences, professor, Director of the Institute for Education Development AOT. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Street, 126. Phone: (992)93-466-20-02, e-mail: imatoval@mail.ru

Safarzoda Sh.M., PhD, Acting Associate Professor of the Department of Languages of the Military Institute of the Ministry of Defense of the Republic of Tajikistan. Tel.: (992)021303737.

ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР – ПАДИДАИ НАВИ НИЗОМИ СИЁСАТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Негматов С. Э.,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Азизов М. Ч.,

унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомӣ,

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Таҳсилоти фарогир аз падидаҳои наву тозаи фазои таҳсилот дар Тоҷикистон маҳсуб ёфта, аз масъалахоест, ки таваҷҷӯи донишмандон, муҳаққиқон, омӯзгорон ва хонаводахоро ба худ ҷалб мекунад. Ҳарчанд бархе аз муҳаққиқон иддао доранд, ки он аз Аврупо иқдом гирифтаву интиқол ёфтааст, назари мо чунин аст, ки проблемаи мазкур, ки бо таълими “ашхоси (кӯдакон, хонандагон, бачагон) имконияташон маҳдуд” рабт дорад, аз андешаҳои ҷолиби мутафаккируни донишмандони форсу тоҷик бармеояд.

Устод Рӯдакӣ ҳазор сол пеш танин андохт: “Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ”. Ин ишорат бар он аст, ки узви ҳар як ҷомеа сарфи назар аз он, ки ноқисҳои фикрӣ, ҷисмонӣ, руҳӣ, нотаъвоҷии гуногун доранд, аъзои ҷамъиятанд. Онҳо низ хондан, пеш рафтан, зиндагӣ ва орзу кардан меҷӯянд ва набояд хоҳишу интизоҳро ҷояшон ба ноумедӣ расида бошад. Аз ин лиҳоз, таҳсилоти фарогир чунин шиорро ба худ касб кардааст: “Таҳсил барои ҳама ва баҳама дастрас бояд бошад”.

Ин нуктаи муҳим барои таъмини имкону ҳуқуқи баробар доштан ба таҳсил ва иҷтимоишавии, ҳоса, кӯдакон ва бачагони носолим, қудраташон маҳдуду ноқис ва дорои талаботи махсус (маъҷубӣ, камақлӣ, ношунавоӣ, нобиноӣ, мушкilotи гап задан ва инкишофи руҳидошта) роҳи васеъ мекушояд.

Хушбахтона, бо ташаббуси Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва шахсан академик Каримова И.Х. Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои кӯдакони имконияташон маҳдуд барои солҳои 2011-2015 ба тасвиб расид. Дар он самтҳои асосии таҳсилоти фарогир ҳамчун низоми ҷадиди фаъолияти педагогӣ бо бачагони талаботи махсусдошта муқаррар ва муайян гардида, дар роҳи эътибор ва эътирофи арзишҳои миллии ва умумибашарӣ қадами неқ ва хайрандеш гузошт.

Муҳаққиқи ватанӣ, шодравон Азимҷон Байзоев барҳақ гуфтааст: «Қабули ин консепсия саривақтӣ буда, табиқи он барои бачагони талаботи махсусдошта имкон медиҳад, ки бо таълиму тарбияи босифат фаро ғрифта шаванд, ҳудро узви баробарҳуқуқи ҷомеа эҳсос кунанд. Татбиқи консепсия натавон аз падару модарон Ю балки аз роҳбарони муассисаҳои таълимӣ, омӯзгорон, тамоми ҷомеа ва давлат масъулияти зиёд ва таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунад. Бо вуҷуди он ки тамоми ҳадафҳои консепсия ба даст наомадаанд, он дар рушди таҳсилоти фарогир ҳамчун қадами аввалин нақши муҳим бозид» (3; саҳ.102).

Дар ҳошияи гуфтаҳои муҳаққиқ Азимҷон Байзоев афзуданим, ки консепсия ҳадафҳои наҷиби фароғирии кӯдакону бачагони имконоти маҳдуддоштаро дар қатори ҳамсолон дар муассисаҳои таҳсилоти гуногунзина дарбар меғирад. Барои татбиқи ин ташаббуси нодир ҳамчунин вазифаи муҳим дар он аст, ки таъсиси муассисаҳои махсуси таҳсил барои ашхоси талаботи махсусдошта ба нақша ғирифта шуда, ниёзҳои мустақими онҳо дар таълиму тадрис ва омӯзишу парвариш таъмин гардад.

Ба андешаи академик Каримова И.Х., “дар роҳи татбиқи ин иқдомот ва ташаббуси фароҳ зарурати созмон додани муассисаҳои махсуси таҳсилу таълим ба миён меояд, то кӯдакони норасоӣҳои гуногунӣ ақлӣ, ҷисмонӣ ва шунавоӣю бинӯидошта ба таҳсил фаро ғирифта шаванд. Ғояи умумии таҳсилоти фароғирро таҳаммулпазирӣ, ҳисси шафқат ва эҳтиром ба ҳама гуна ашхоси норасоӣҳои гуногундошта таҳкил медиҳад” (6; саҳ. 4).

Чунин гузориши масъала ва ғояи пешниҳодшуда аз он дарак медиҳад, ки ҳамаи кӯдакон ва бачагон, аз синну соли барвақт то хатми мактаб ҳуқуқи озоди ғирифтани таҳсили босифатро доранд. Махсусан онҳое, ки узви ҳассосу нозуки ҷомеа буда, ба дастғирии давлату мамлакат, мактабу хонавода ниёз доранд.

Дар робита ба мазмун ва моҳияти таҳсилоти фарогир зарур мешуморем, ки бори дигар моҳияти ҳуди мафҳуми “инклюзия” мушаххастар карда шавад. Бино бар шарҳу эзоҳи конвенсияҳои байналмилалӣ истилоҳи мазкурро бо таҳсили бачагони маъҷуб алоқаманд медонистанд. Чуноне ки муҳаққиқи шодравон А.Байзоев изҳор медорад, “инклюзия ба маънои васеъ на танҳо ба бачагони дорои маъҷубият, балки ба ҳамаи бачагоне, ки дар фароғирии таҳсил ба муносибати махсус эҳтиёҷманд ҳастанд, тааллуқ дорад” (3; с. 103).

Шиносоӣ бо адабиёти илмӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои гуногун, ки ба мавзӯи зикр сару қор доранд, яқин меғардад, ки таҳсилоти фарогир ҷанбаи иҷтимоии масъаларо низ ба муҳокима меғузорад. Маънӣ дар он аст, ки ятимон, бачагони хонаводаҳои қамбизоат, намоёндагони ақаллиятҳои миллии низ ба ғуруҳи ашхоси талаботи махсус ва ниёз ба таҳсили озоду дастрас дохил мешаванд. Яъне таҳсилоти фарогир низоми таъвоно ва одилонаи ба таҳсил воридшавии қулли қишрҳои ҷомеаро ба маркази муҳокима гузошта, ҳалли проблекаи муҳими ҷамъиятиро тақозо мекунад.

Дар айни замон сабабҳои объективи татбиқи ҳамаҷонибаи барномаи таҳсилоти фарогир ва суолҳои зиёди “ҷаро-ҷароҳо” вуҷуд дорад. Ҷаро барномаи мазкур ҳануз ҳам ба ҳуқми иҷрои бечуну ҷаро дар робита ба таҳсилоти фарогир қарор наёфтааст. Ҳарҷанд ки масъала зери назорати Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми мамлакат, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, Вазорати меҳнат ва шуғли аҳоли қарор дорад.

Ба андешаи мо, мафҳуми таҳсилоти фарогир ҳам моҳиятан ва ҳам аз нигоҳи вазифаю асолати ҳеш рукни қудонашавандаи ба таълиму тарбия фаро ғирифта шудани бачагони

мактабхон сарфи назар аз талаботҳо, ниёзҳо, ноқисҳо, иллатҳои гуногуни ақлӣ, ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва ҳоказо мебошад. Дар ин росто проблемаҳои душвори мутабиқшавии (адаптатсия) кӯдакону бачагони мушкilotҳои гуногундошта ба муҳити мактабу ҷомеа, қобилияти инфиродии ворид ва пайваст шудани онҳо ба марому низоми таълиму тарбия аз масъалаҳои ҳалталаб махсуб меёбад.

Одатан, кӯдакону бачагони имконоти маҳдудиятдошта дар фазои руҳафтодагӣ қарор доранд ва аз дарки нотаъволия камқудратии ҳеш нисбат ба ҳамсолонашон худро дар изтиробу ҳаяҷон ва беқарорӣ эҳсос мекунад. Мутаассифона чунин ҳолат онҳоро ба вазъи рӯҳии фуру рафтани олами тасаввуроту ҳаёлотӣ ҷудошавӣ аз ҷомеаву воқеият меғузорад, ки онро олимони соҳаи равоншиносӣ (психология) аутизм меноманд.

Аз як тараф вазифа аз он иборат аст, ки кӯдакону бачагони дорои нуқсонҳои зехнӣ ҷисмонӣ ва дар вазъи мураккаби иҷтимоӣ ва рӯҳӣ қарордошта ба таҳсил фаро гирифта шаванд, аз тарафи дигар, муносибати бетарафонаи хонаводаҳо ва беташаббусии кӯдакону бачагони гирифтани ин ё он иллат ба таври сунъӣ проблемаи таъбизро эҷод мекунад (гӯё вайрон шудани ҳуқуқҳои баробарии аъзои ҷомеа). Ҳол он ки Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чанд сол пеш Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи маъёбонро дар қатори зиёда аз 175 кишварҳои дунё имзо карда буданд ва он ба тасвиб расида буд.

Созмонҳои барӯманди байналмилалӣ, аз қабили ЮНЕСКО, таҳсилоти фарогирро ҳамчун падидаи (феномен) нодир дар самти таъмини баробарҳуқуқии кӯдакону бачагони дорои имкониятҳои маҳдуд эълон дошта, арзишҳои умумибашарӣ, инсондӯстӣ, рушди зехну маърифат, эҷодкорӣ, риояи тавозуни хусусиятҳои этникӣ, омилҳои эҳсосу ҳиссиёт ва физиологияи шахсиятро ба қатори вазифаҳои муқаддаси одаму олам меғузоранд.

Дар кулли қарорҳо ҳуҷҷатҳои ба расмият даровардашуда таҳсилоти фарогир ҳамчун шакли муносири таълиму тарбияи тавҳам сарфи назар аз вазъи зехнӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва умуман солимии кӯдакону бачагони мактабхон пазируфта шудааст. Чароғи ҷалби ашхоси дорои талаботи махсус дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фароҳам овардани шароити мусоиди қор ва таълиму масъалаи аввалиндараҷа меҳисобад. Аз ҷумла, ғаёл намудани марказҳои ёрирасон дар самти кӯмак расонидан ба муассисаҳои таҳсилот, ки бо таълими инклюзивӣ машғул мебошанд.

Дар марказҳои ёрирасон ғаёлияти босамари мутахассисони касбии педагогӣ, тиббӣ, омӯзгорони соҳаи дефектология, офтальмология, логопедия ва амсоли он дар таъмини низоми таҳсилоти фарогир нақши муҳимро ба иҷро мерасоранд. Дар ин росто омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам, асарҳои мутахассисони варзидаи илмҳои педагогӣ, соҳаи психология ва физиология дар густариш ва роҳандозии роҳу усули таълими кӯдакону бачагони дорои имкониятҳои маҳдуд аҳамияти беназирро касб мекунад.

Воқеан, дар яке аз Конфронсиҳои бонуфузе, ки соли 2019 дар Академияи таҳсилоти Тоҷикистон бо ташаббуси ноиби президенти академия Каримова И.Х. таҳти унвони “Уфуқҳои таҳсилоти фарогир: мушкilot, муаммо ва дурнамо” баргузор шуда буд, мутахассисон аз мамлакатҳои гуногуни собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (Русия, Беларус, Арманистон, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон) ширкат варзиданд. Дар чароғи муҳокиву музокирот мутахассисони ба конференсия даъватшуда бо намоиш ва гузаронидани дарсҳои намунавӣ (мастер-класс) оид ба таҷрибаи роҳандозии таҳсилоти фарогир дар кишварҳоиашон маълумоти ғасеҳ ва ҷолибро пешниҳод карданд.

Мутахассисони мамлақати мо низ ҳини дарсҳои қушод бо иштироки бевоситаи бачагони дорои имкониятҳои маҳдуд муваффақиятҳои ҳешро дар ҷодаи ба таҳсил фаро гирифтани онҳо ба маърази муҳокима, омӯзиш ва ибрат рӯйнамо карданд. Яқин гардид, ки кӯдакону бачагони дорои норасоӣ ва иллатҳои гуногуни зехнӣ ҷисмонӣ қудрату тавоноии бузургии эҷодӣ, эҷодкорӣ ва таҳсилу парваришро соҳиб мебошанд.

Дар мавриди зикри марказҳои ёрирасон метавон гуфт, ки бори нахуст чунин марказҳо тавассути кӯмак ва дастгирии намояндагии ЮНИСЕФ ва Бонки ҷаҳонӣ дар шаҳри Душанбе дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 28, 72, 92 ба ғаёлият шурӯъ карданд. Тайи чанд соли охир ташкилотҳои ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва хоҳиши бачагони дорои имконоти маҳдуд дар самти таълим, омӯзиш ва парвариш бо ташаббуси падару модарон ва грантҳои соимоҳи байналмилалӣ бунёд ва ғаёл гардида, дар татбиқи консепсияи таҳсилоти фарогир саҳми арзнад меғузоранд.

Яке аз чунин ташкилоти ҷамъиятӣ, ки дар ин самт ғаёлият мебарад, ОО “Ирода” – ассотсиатсияи падару модарони фарзандонашон маъют махсуб меёбад. Ташкилоти мазкур тариқи иштирок дар тендерҳои аз ҷониби Вазорати маориф ва илми ҚТ, Вазорати меҳнат,

Вазорати тиб ва ҳифзи иҷтимоӣ эълоншуда иштирок намуда, аз ҳисоби ғолибият ва соҳибшудан ба маблағҳои муайян ба рушди таҳсилоти фароғири саҳми арзанда мегузорад.

Хушбахтона ба зумрае аз ташкилотҳои ҷамъияти муассисаҳои таҳсилот тавассути чудокардани синфхонаҳо дасти ёри дароз мекунад, то падару модарон бо фарзандони худ ба таълиму парвариши онҳо роҳ кушоянд ва ба ҷараёни таҳсили яқоя бо ҳамсолонашон замина гузоранд. Мутаассифона чунин фаъолияти тавъами муассисаҳои таҳсилот ва хонаводаҳо мушкилоти гуногуни ташкилӣ, таълимӣ ва методӣ озомиш дорад. На ҳамаи мактабҳо синфхонаҳои озод доранд, на ҳамаи омӯзгорон бо кӯдакону бачагони дорои нокисию имконоти маҳдуд тавони кор бурдан, омӯзондан ва таълим доданро доранд. Яке аз мушкилоти воқеии мавҷуда – пардохти музди меҳнати мутахассисон ва омӯзгорони мактабҳо аст, ки онро сарфи назар кардан салоҳ нест. Дар ин росто ҳалли масъалаҳои молиявӣ ва ташкили таълиму парвариши бачагони дорои имкониятҳои маҳдуд дар заминаи қабули қонуни мушаххас зарур шуморида мешавад.

Идеологияи умуии таҳсилоти фароғирро таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба мавҷудияти ҳама гуна фарқият ва тафовут байни инсонҳо ташкил медиҳад. Мухим он аст, ки барои бачагони дорои норасоии идрокӣ-зеҳнӣ, узвҳои тақияҳои ва ҳаракат (даст, по, сутунмуҳра, ки ҳаракат ва идораи онро таъмин мекунад) шароити махсуси таълиму таҳсил тақозо мегардад. Албатта он аз шароите, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи афзалиятҳои ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, маърифатӣ-идрокӣ, ки ба хонандагони солиму тавоно фароҳам оварда шудааст, фарқ мекунад. Вале чунин вазъият ва баҳонаҳои гуногун дар самти ташкили таълиму таҳсил на бояд аз мадди назар дур афтодани бачагони дорои имконоти маҳдуд шуда бошад. Ҷояҳои бузурги башардӯстӣ ва инсонпарварӣ, дасти мадад ба афроди ниёз ба иҷтимоишавидошта, фароҳам овардани шароити мусоиди пайваст шудани онҳо ба омӯзиши фанҳои мактабӣ, илму ҳунар аз масъалаҳои асосии сиёсати давлат дар самти таҳсилоти фароғир маҳсуб меёбад.

Дар ин росто муттаҳидии неруҳои гуногуни ҷомеа: воситаҳои ахбори умум, ташкилотҳои некроҳ ва хайрхоҳу мададрасон, сохторҳои тиҷорат ва бизнес, созмонҳои ғайридавлатӣ аз ҳадафҳои муҳимми татбиқи таҳсилоти фароғир, ба таълиму парвариш дарбар гирифта шудани бачагони дорои имкониятҳои маҳдуд мебошад. Матлаби асосии чунин ташаббус ва иқдомот – ташаккули шуури фароғир (инклюзивное сознание) дар ҷомеа, муҳити хонавода ва мактабу маориф аст.

Дар конференсия, ки зикраш дар боло рафт, академик Каримова И.Х. оид ба фаъолияти босамари ОО «Бачаҳои ношунаво» (роҳбараш Қувватов Саттор) маълумоти хеле ҷолибро иброн дошт. Аз ҷумла, қайд гардид, ки мутахассисон ва омӯзгорони ташкилоти ҷамъиятии мазкур як қатор китоби махсуси дарсиро оид ба забони имову ишора омода карданд ва аз он ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул ва дастгирӣ қарор ёфт. Китоб дар самти таълиму парвариши бачагони ғушашон вазни (кар) ва ношунаво хизмати бузурги ҳолисона ва ибратона гардид ва то ҳол тавассути он қору фаъолияти омӯзгорони соҳаи таҳсилоти фароғир танзим ва роҳандозӣ мегардад.

Боиси тазақкур аст, ки дар заминаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни мунтазам семинарҳои махсус оид ба бозёфт ва ҷустуҷӯи роҳҳои босамари таҳсилоти фароғир доир мегардад. Донишгоҳ таҷрибаи бузурги тайёр ва омода сохтани кадрҳои болаёқатро дар самтҳои гуногун роҳандозӣ мекунад: коррекционӣ (ислоҳкунӣ, муолиҷаи норасоии гуфтору идрок), логопедия (норасоии нутқи кӯдакон ва бачагон), педагог-олигофренолог (ислоҳи норасоии фаъолияти идрокӣ (зеҳнӣ), сурдопедагог ва амсоли он. Дар яке аз семинарҳо ва ҳамоишҳои илмӣ дар робита ба консепсияи таҳсилоти фароғир пешниҳод шуд, ки забони имову ишора ҳамчун забони расмӣ мутахассисон ва бачагони ношунаво қабул карда шавад ва дар ин росто барои фаъолияти сурдопедагогҳо шароити мувофиқи таълиму тадрис муҳайё гардад. Чунин ташаббус ва дарки масъалаи ҳаётан зарур ба рушди яке аз самтҳои таҳсилоти фароғири роҳи васеъ мекушояд.

Дигар масъалаи муҳим, ки ба таҳсилоти фароғир пайвастагӣ дорад, муқаррар намудани қори таълиму таҳсил бо бачагони маъюбу маслуҳ (дар гуфтугӯ – маслуқ) аст. Аз рӯи маълумотҳо бармеояд, ки дар Тоҷикистон ба даст овардани факту рақамҳои мушаххас оид ба миқдори кӯдакону бачагони маъюб андаке душвор аст. Воқеан ин ҷараёни ҳамеша тағйирёбанда аст ва ҷамъ кардани маълумоти саҳеҳ имконнопазир ҳам ҳаст. Танҳо дар сурате он имконпазир аст, ки қайди расмӣ ҳолатҳои маъюбӣ мавҷуд бошад. Дар ин бобат гуфтаним, ки гум кардан ва ё маҳдудиятҳои ҳаракат доштан, мустақилона роҳ гашта натавоништан, ҳаёти муътало аз сар гузаронида натавоништан барои бачагони маъюб

проблемаи вазнин буда, дар самти ба таҳсил фаро гирифта шудани онҳо аз корҳои хайр ва савоб шуморида мешавад.

Дар фарҷоми сухан ҳаминро гуфтаним, ки барои таъмини бонизоми таҳсилоти фарогир дар Тоҷикистон шароит ва имкониятҳо, хушбахтона, мавҷуданд. Пеш аз ҳама, омода кардани кадрҳои болаёқат бо дониши фароҳу амалҳои соҳа, ки ба таълиму парвариши кӯдакону бачагони имкониятҳои маҳдуддошта алоқаманд аст. Масъалаи дигари муҳим – дӯст доштани кӯдакону бачагоне, ки норасоҳои гуногуни ҷисмонӣ, зехнӣ, шунавоӣ, биноӣ доранд, маъюбу маслуҳанд. Мутахассис ва омӯзгори ин самти таълиму парвариш соҳиби дили бузург, ҳиссиёти наҷиби инсонӣ ва нерӯи бузурги инсонӣ бояд бошад.

Ба гуфтаи пурҳикмати шоири бузургамон Саъдии Шерозӣ:

Ба даст овардани дунё ҳунар нест,
Якero гар тавонӣ, дил ба даст ор!

Адабиёт

1. Абрамова И.В. Образование детей с ограниченными возможностями здоровья: проблемы, поиски, решения // Педагогическое образование и наука. – 2012, №11. – С.98-102.
2. Ахметова Д.З. Инклюзивное образование – путь к инклюзивному обществу // Педагогическое образование и наука. – 2014, №1. – С.65-70.
3. Байзоев А. Чанд мулохизот оид ба истилоҳоти таҳсилоти фарогир // Масъалаҳои мубрами ислоҳоти маориф. – Душанбе: “Сифат”, 2021. – 196 с.
4. Кантор В.З. Инклюзивное образование как новая парадигма государственной политики // Вестник Герценовского университета. - №9 (83).- 2010. – С.41-47
5. Каримова И.Х. Инклюзивное образование: проблемы, перспективы // Международная конференция “Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения: Материалы. – Душанбе: Ирфон, 2012. – С. 3-7.
6. Каримова И.Х. Стратегия развития инклюзивного образования // Материалы Международной конференции “Инклюзивное образование в Республике Таджикистан: состояние, проблемы, перспективы”. – Душанбе: Сифат, 2019. – С. 3-12.
7. Маджидова Б. Проблемы подготовки кадров инклюзивного образования в республике // Международная конференция “Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения: Материалы. – Душанбе: Ирфон, 2012. – С.127-129.

ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР – ПАДИДАИ НАВИ НИЗОМИ СИЁСАТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақолаи мазкур вазъият, проблемаҳо ва стратегияи рушди таҳсилоти фарогири дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Зикр мегардад, ки дар мамлакат концепсияи миллии таҳсилоти фарогир дар робита ба самтҳои асосӣ ва дурнамои он ҳамчун низоми махсуси таълим бо кӯдакони имконияташон маҳдуд муқаррар ва муайян карда шудааст.

Концепсияи ғояи муҳимро дар бахши фаро гирифтани кӯдакони имконияташон маҳдуд ба раванди таҳсил дар қатори ҳамсолони худ дар зинаҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба рӯзнома гузошта мешавад. Дар роҳи татбиқи ин иқдомот ва ташаббуси фароҳ зарурати созон додани муассисаҳои махсуси таҳсилу таълим ба миён меояд, то кӯдакони норасоҳои гуногуни ақлӣ, ҷисмонӣ ва шунавоӣ дидадошта ба таҳсил фаро гирифта шаванд. Ғояи умумии таҳсилоти фарогирро таҳаммулпазирӣ, ҳисси шафқат ва эҳтиром ба ҳама гуна ашхоси норасоҳои гуногундошта ташкил медиҳад.

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки тавачҷӯҳи махсусро тақозо мекунад, проблемаи ташкили босифати раванди таълим дар чараёни таҳсилоти фарогир махсуб меёбад. Аз ҷумла, сухан оид ба таҳияи нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ меравад, ки ҷавобгӯии ниёз ва хостаҳои кӯдакони имконияти маҳдуддошта шуда бошанд. Дар ин росто вазифа аз он иборат аст, ки ба ҳар як кӯдаки ба таҳсил фарогирифташуда муносибати инфиродӣ ва тафриқавӣ ҳам дар муносибат, ҳам дар самти рушди малакаҳои ҳаётан зарур дар зиндагии онҳо бояд ба амал оварда шавад.

Қалибвожаҳо: таҳсил, таҳсилоти фарогир, таълим, парвариш, кӯдак, бачагон, имконият, маҳдуд, норасоӣ, маъюб, маслуҳ, идрок, зехн, мактаб, маориф, падару модар, омӯзгор, мутахассис.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – НОВОЕ ЯВЛЕНИЕ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

В настоящей статье анализируются состояние, проблемы и стратегия развития инклюзивного образования в Республике Таджикистан. Отмечается, что в стране принята Национальная концепция инклюзивного образования, в которой определены и представлены основные направления инклюзивного образования как особая система работы с детьми с ограниченными возможностями.

Концепция ратует за то, чтобы дети с особыми потребностями могли свободно обучаться вместе со своими сверстниками в общеобразовательных учреждениях. Для реализации этой масштабной инициативы ставится вопрос о создании специальных образовательных учреждений для детей с различными видами инвалидности, физическими и умственными отклонениями. Общей идеологией инклюзивного образования является толерантность и уважение к любым различиям.

Одна из важнейших сторон вопроса - разработка методических инструкций и рекомендаций для реализации инклюзивного образования с учетом психологических аспектов и трудностей. Дело в том, что дети с ограниченными возможностями обычно испытывают определенный дискомфорт необходимой адаптации в новой образовательной среде, в общении со сверстниками, в усвоении учебного материала.

Ключевые слова: образование, инклюзия, инклюзивное образование, дети, ребенок, ограниченные возможности, инвалидность, отсталость, умственное отклонение, развитие, педагог, родители, школа, обучение.

INCLUSIVE EDUCATION – A NEW PHENOMENON IN THE SYSTEM OF STATE POLICY IN THE FIELD OF EDUCATION

This article analyzes the state, problems and development strategy of inclusive education in the Republic of Tajikistan. It is noted that the country has adopted the National Concept of Inclusive Education, which defines and presents the main directions of inclusive education as a special system of working with children with disabilities.

The concept advocates that children with special needs can freely study together with their peers in general education institutions. To implement this large-scale initiative, the issue of creating special educational institutions for children with various types of disabilities, physical and mental disabilities is raised. The general ideology of inclusive education is tolerance and respect for any differences.

One of the most important aspects of the issue is the development of methodological instructions and recommendations for the implementation of inclusive education, taking into account psychological aspects and difficulties. The fact is that children with disabilities usually experience a certain discomfort in the necessary adaptation in a new educational environment, in communicating with peers, in learning educational material.

Key words: education, inclusion, inclusive education, children, child, limited abilities, disability, retardation, mental retardation, development, teacher, parents, school, learning.

Маълумот дар бораи муаллифон: Негматов Саъдуллоҷон Эргашевӣ, д.и.н., профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел: (992) 918 50 63 18 (моб.), суроғаи электронӣ: snegmasi22@gmail.com

Азизов Муллобобо Ҷомеъиддинович, унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел: (992) 92 220 55 53 (моб.), сӯуроғаи электронӣ: mulloboabo_azizov@mail.ru

Сведения об авторах: Негматов Садуллоджон Эргашевич, д.и.н., профессор, Таджикский национальный университет, тел: (992) 918 50 63 18 (моб.), e-mail: snegmasi22@gmail.com

Азизов Муллобобо Ҷомеъиддинович, докторант Института развития образования имени Абдурахмона Ҷомӣ Академии образования Таджикистана, тел: (992) 92 220 55 53 (моб.), электронная почта: mulloboabo_azizov@mail.ru

Information about the authors: Negmatov Sadullojon Ergashevich, D.I.P., Professor, Tajik National University, tel.: (992) 918 50 63 18 (mobile), e-mail: snegmasi22@gmail.com

Azizov Mullobobo Jomeiddinovich, PhD candidate, Abdurakhmon Jomi Institute of Education Development, Academy of Education of Tajikistan, tel.: (992) 92 220 55 53 (mobile), e-mail: mulloboabo_azizov@mail.ru

УДК 373.5

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В МЕДИАЦИИ

Кушекова Б.К.

НАО «Кокишетауский университет им. Ш. Уалиханова

В условиях современной постмодернистской реальности образование является одним из основных элементов системы национальной безопасности. Уровень и качество предоставляемых образовательных услуг определяют степень развития социальной сферы, влияют на процессы идентификации личности, опосредуют степень конфликтного потенциала любого общества и возможность управления им.

Модернизация образования акцентирует внимание на переориентации оценки результата образования с понятий «подготовленность», «образованность», «общая культура», «воспитанность» на понятия компетенция и компетентность обучающихся.

Известно множество дефиниций «компетентность и компетенция», которые трактуются в различных источниках в зависимости от сферы их употребления, так, в словаре С.И.Ожегова компетентность (от латинского *competens* – соответствующий, способный) означает глубокое, доскональное знание своего дела, существа выполняемой работы, способов и средств достижения намеченных целей, а также наличие соответствующих умений и навыков, а в словаре Д.Н.Ушакова компетенция определяется как круг вопросов, явлений, в которых человек обладает авторитетностью, познанием, опытом [1].

Термин «компетенция», согласно другому источнику – словарю Webster появился в 1596 году, а в научно-практическое употребление термин вошёл из американской лингвистики Н.Хомского. Так, в английском языке термин «competence» имеет одно значение, а в русском два «компетенция» и «компетентность». В современных научных исследованиях компетентность означает способность личности осуществлять сложные культуросообразные виды действий.

Компетентность – интегративный личностный ресурс, обеспечивающий успешную деятельность за счёт усвоенных эффективных стратегий, компетенции – конкретные стратегии успешной деятельности, обеспечивающие решение задач, преодоление препятствий и достижение цели и отсюда компетентность состоит из компетенций, обеспечивается компетенциями и обнаруживается в компетенциях [2].

Термин «компетентность» в педагогической науке употребляется для определения достаточного уровня квалификации и профессионализма специалиста, такая постановка проблемы исследования вопроса «компетенция» рассматривается в трудах учёных-педагогов (Зимняя И.А., Равен Дж., Сафонова В.В., Уайт Р., Хомский Н., Зеер Э.Ф., Кузьмина Н.В., Маркова А.К., Найна А.Я., Митина Л.М., Селевко Г.К., Хуторская А.В. и др.).

В концепции компетентности, в которой впервые Дж.Равен даёт толкование термина как явления, подчёркивая его как систему, отмечает, «...которое состоит из большего числа компонентов, многие из которых относительно независимы друг от друга ...некоторые компоненты относятся скорее к когнитивной сфере, а другие к эмоциональной .. эти компоненты могут заменять друг друга в качестве составляющих эффективного поведения» и что «прежде чем браться за оценку чьих-то способностей, необходимо установить ценности, увлечения или намерения данного индивида... Нет никакого смысла пытаться оценивать способности человека вне связи с субъективно значимыми для него целями» [5].

Н.В.Кузьмина рассматривает компетентность как «свойство личности», которое включает 5 элементов: специально-педагогическая, методическая, социально-психологическая, дифференциально-психологическая, аутопсихо-логическая [3]. По А.К.Марковой компетентность - сочетание психических качеств, психическое состояние, позволяющее человеку действовать самостоятельно и ответственно, обладание способностью и умение выполнять определённые трудовые функции [4], [5].

В зависимости от того, отмечает И.А. Зимняя, как определены понятия «компетентность» и «компетенция», их соотношение, может быть понято содержание и самого компетентностного подхода [6]. Предшествующий анализ исследований в данной области свидетельствует о том, что, компетентность – это термин, по поводу которого ещё нет единства, и что есть два варианта толкования соотношения этих понятий, которые либо отождествляются, либо дифференцируются. Согласно компетенция определяется как:

- 1) способность делать что-либо хорошо или эффективно;
- 2) соответствие требованиям, предъявляемым при устройстве на работу;
- 3) способность выполнять особые трудовые функции.

Таким образом, И.А.Зимняя рассматривая компетентность как «актуальное, формируемое личностное качество, основывающееся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленная социально-профессиональная характеристика человека, его личностное качество» утверждает, что оно проявляется не только в адекватности решения стандартных и нестандартных задач в профессиональной деятельности, но и в социальном поведении и поступках человека [6, 34-42]. По И.А.Зимней компетентность представлена в профессиональной деятельности учителя такими категориями как «готовность», «способность», «ответственность», «уверенность» [7].

Исследователи В.А.Болотов и В.В.Сериков, рассматривая компетентность как «способ существования знаний, умений, образованности, способствующей личностной самореализации, нахождению воспитанником своего места в мире, вследствие чего образование предстает как высокомотивированное и в подлинном смысле личностно

ориентированное, обеспечивающее максимальную востребованность личностного потенциала, признание личности окружающими и осознание ею самой собственной значимости», указывают на природу компетентности, которая являясь продуктом обучения переходит в состояние саморазвития и самоактуализации личности [8]. Эти исследования позволили определить характеристику компетентностной модели образования:

1) описание признаков и ожидаемого (планируемого) уровня компетентности в некоторой области;

2) определение необходимого и достаточного набора учебных задач – ситуаций, последовательность которых выстроена в соответствии с возрастом полноты, проблемности, конкретности, новизны, жизненности, практичности, межпредметности, креативности, ценностно-смысловой рефлексии и самооценки, гуманитарной экспертизы решений, необходимости сочетания фундаментального и прикладного знания;

3) технология процесса, в том числе, последовательность предъявления учащимся задач - ситуаций различных типов и уровней;

4) алгоритмы и эвристические схемы, организующие деятельность учащихся по преодолению затруднительных ситуаций;

5) технология сопровождения, консультирования и поддержки учащихся в процессе прохождения программы. Данная парадигма становится значимой для подготовки специалистов высшего профессионального уровня.

Такое понимание сущности компетентности приводит к выводу о том что компетентность и «профессиональная компетентность» - важнейшая характеристика специалиста, которая формируется в процессе профессионального обучения (А.А.Вербицкий, Н.В.Кузьмина, А.Я.Найн, М.А.Чошанов и др.).

Группу компетентностей выделяет в своих исследованиях И.А.Зимняя, отличительной чертой такого подхода к пониманию профессиональной компетентности является то, что рассматривается личность как субъект жизнедеятельности и отсюда их характеристики: мотивационная, когнитивная, коммуникативная, поведенческая, ценностно-смысловая и эмоционально-волевая. Так, коммуникативная компетентность по мнению И.В. Андреевой включает в себя «знания, умения и навыки в области организации взаимодействия и собственно взаимодействия в деловой сфере, уникальный сплав теории и практики» [9]. Субъектные характеристики коммуникативной компетентности означают ценностные ориентации, перцептивные умения, способы персонализации и взаимодействие с внешней средой личности, т.е. «социальная компетентность». Группа учёных (Т.Н.Антонова, Е.А.Арнаутова, Г.Г.Зубова, Н.А.Разганова, С.А.Козлова, О.А.Князева, С.Е.Шукшина, Л.Ф.Купецкова, А.В.Запорожец, Д.Б.Эльконин, П.П.Щедровицкий, А.П.Усова и др.) определяют составляющую структуру компетентностей следующими характеристиками:

- компетентность в сфере самостоятельной познавательной деятельности, основанная на усвоении способов приобретения знаний из различных источников информации;

- компетентность в сфере гражданско-общественной деятельности;

- компетентность в сфере политической, правовой, экономической, экологической, эстетической деятельности;

- компетентность в сфере социально-трудовой деятельности;

- компетентность в сфере культурно-досуговой деятельности;

- компетентность в области здоровьесбережения;

- компетентность в вопросах гендера и семейных ценностей;

- компетентность в сфере духовно-нравственной культуры, этнокультуры, культуры межнационального общения и толерантности.

К ключевым компетенциям, по мнению А.В.Хуторского относятся ценностно-смысловая, общекультурная, учебно-познавательная, информационная, коммуникативная, социально-трудовая и компетенции личного самосовершенствования. Профессиональная компетентность как профессионально-ориентированное качество обладает признаками, такими как мобильность знания, гибкость метода, критическое мышление [10,21-30], «профессиональная готовность» [11].

Таким образом, как мы видим в понимании компетентности существует множество пояснений, в нашем же исследовании мы будем рассматривать понятие «конфликтологическая компетентность», которая определяет правовую сферу взаимодействия участников образовательного процесса, называемая медиацией.

Конфликтологическая компетентность по Б.И.Хасану означает способность действующего лица, социальной группы или организации в реальном конфликте

осуществлять деятельность, направленную на минимизацию деструктивных форм конфликта и перевода социально-негативных конфликтов в социально-позитивное русло [12]. Также она представляет собой уровень развития осведомлённости о характере конфликтов, стратегий поведения и умений решать конфликты между сторонами [13].

Наличие конфликтологической компетентности определяется следующими характеристиками: способность использовать опыт оптимального разрешения конфликтов с помощью специальных технологий, опирающихся на рефлекссию педагога-медиатора; готовность к продуктивной ориентации к разрешению конфликтов с помощью специально-контролируемых социокультурных конфликтов [14].

По мнению ученых-педагогов (Е.Е.Акимов, Е.Е.Ефимова, Л.А.Лукашенко, В.И.Митюк, Н.Т.Рожков) конфликтологическая компетенция является составляющей двух компонентов: профессиональная компетенция и личностная культура человека [15].

Конфликтологическая компетентность как часть общей социальной компетенции определяется способностью и готовностью, во-первых, к осуществлению деятельности по профилактике конфликта, во-вторых, минимизировать деструктивные формы конфликта, чтобы перевести в конструктивное русло и в-третьих, выступить посредником или медиатором в разрешении конфликтной ситуации.

Конфликтологическая компетентность необходима при следующих видах разрешения конфликтов:

- решение проблем людей, связанных с их интересами и целями;
- проводит трансформацию, в центре которой находится общение участников и когда медиатор контролирует процесс;
- создаёт положительный характер медиативных процессов;
- разрешает конфликты, имеющие характер семейных отношений;
- создаёт обстановку понимания конфликтующих сторон;
- управляет процессом медиации, с тем, чтобы создать восстановительный характер медиации;
- проводит оценочные мероприятия, которые могут повлиять на итоги процесса медиации.

Значение конфликтологической компетенции в индивидуально личностном развитии человека, его познавательной деятельности и социальном поведении выражается в ее функциях (см.Таблицу 1)

Виды конфликтологической компетенции	Описание/характеристика
Мобилизационный	способность рассматривать конфликт в качестве неотъемлемой составляющей нашей жизни
Информативный	определяется как способность к неоднозначной трактовке конфликтного взаимодействия и видению перспектив его разрешения
Прогностический	представлен как способность применять различные техники для минимизации деструктивных форм конфликта
Регулятивный	понимается как способность осуществлять деятельность посредника или медиатора
ценностный	позволяющий преподавателю изменить отношение к конфликту в условиях расширения контактов, деятельности;
рефлексивный	используемый для реконструкции появившегося затруднения и обнаружения его причин
интегративный	предназначенный для того, чтобы данная компетенция носила продуктивный характер

Таблица 1 – Функции конфликтологической компетентности

Конфликтологическая компетентность – это как уже было сказано, связана с профессиональным опытом педагога-медиатора и для того, чтобы медиация проводилась успешно необходимо вооружить педагога –медиатора дополнительными техниками, такими как, коммуникативные, дискуссионные, профессиональные, психологические и техники выявления ошибок.

Конфликтологическая компетентность представляет собой такое интегральное качество личности, которое определяет готовность к конструктивному разрешению конфликта и обеспечит осознание своей ответственности за принимаемые решения в процессе разрешения профессиональных конфликтов.

Содержание конфликтологической компетентности раскрывается в составляющих ее компонентах. Психологическая структура конфликтологической компетентности личности состоит из следующих компонентов:

- Мотивационно-ценностный компонент, он включает развитие системы ценностных ориентаций, связанных с гуманистическим нравственными и духовными идеалами, устойчивая мотивация строить отношения на основе диалога, мотивация к достижению доверия в ситуациях межличностного общения, мотивация к разрешению конфликтов;

- Интеллектуально-познавательный (когнитивный) компонент представляет собой гибкость и оперативность в анализе ситуаций межличностных отношений, интеллектуальную инициативу, как свойство целостной личности, представляющее собой органическое единство познавательных и мотивационных устремлений, готовность выйти за пределы заданного, самоорганизацию, предполагающая способность анализировать ситуации конфликтологического характера;

- Действенно-практический (организационно-деятельностный) компонент, включающий коммуникативные умения и навыки, связанные со способностью устанавливать доверительные отношения с людьми, понимать их точку зрения, способность организовывать межличностные отношения на принципах гуманизма, конструктивные умения и навыки, связанные со способностью личности ставить задачи по конструктивному разрешению конфликта;

- Позиционный компонент отражает социальную направленность личности, профессиональную позицию, в которой просматривается понимание социальной роли конфликта, разрешения профессиональных конфликтов, убежденность их разрешения через достижение согласия между субъектами конфликта и установления на этой основе целесообразных взаимоотношений, способности управлять своим эмоциональным состоянием, эмпатии.

Таким образом, понимая под компетентностью особый тип организации предметно-специфических знаний, позволяющий принимать и реализовывать эффективные решения в соответствующей области деятельности, конфликтологическая составляющая компетентности выступает как оценочный механизм, обозначающий способность к деятельности «со знанием дела» и употребляется данное понятие применительно к лицам с определенным социально-профессиональным статусом (руководитель, преподаватель), характеризуя меру соответствия их понимания, знаний и умений реальному уровню сложности выполняемых ими задач и разрешаемых проблем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Толковый словарь русского языка: В 4 т. Т. 1 / Под ред. Д.И. Ушакова. М., 1993.
2. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. – М., «Когито-Центр», 2002. – 396 с.
3. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. Л., 1967. – 183 с.; Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. Л., 1985. – 32 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма/ А.К.Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. -308 с.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя./Книга для учителя/А.К.Маркова. – М.:Просвещение, 1993. – 192 с.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании: авторская версия.- М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004., с. 2.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов/ И.А.Зимняя. – М.: «Логос», 2000. – 384 с.
8. Болотов В.В., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе/В.А.Болотов, В.В.Сериков// Педагогика. – 2003. - № 10. – С.8-14.
9. Экономическая психология/Под ред.И.В.Андреевой – СПб.:Питер, 2000. – 512 с.: ил. – (Серия «Теория и практика менеджмента»).
10. Чошанов М.А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения/М.А.Чошанов//Педагогика. – 1997. - № 2.

11. Зникина Л.С. Профессионально-коммуникативная компетенция как фактор повышения качества образования менеджеров: Дисс...д.п.н./Л.С.Зникина. – Екатеринбург, 2005. – 384.
12. Хасан Б. И. Психология конфликта и переговоры. / Б. И. Хасан. М.: Академия. 2007. 192 с.
13. Леонов Н. И. Конфликты и конфликтное поведение. Методы изучения: Учебное пособие. / Н. И. Леонов. СПб.: Питер, 2005. 240 с.
14. Харханова Г.С. Модель формирования конфликтологической компетентности педагога-психолога / Г.С.Харханова// Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования: материалы 3-й Всероссийской научно-практической конференции. / ЮжноУральский гос. ун-т; Ин-т доп. проф.- пед. образ.; отв. ред. Д.Ф. Ильясов. Челябинск: Изд-во «Образование», 2004. С. 120–123/
15. Колесов В.П. О классификации компетенций / В.П. Колесов // Проф. образование сегодня: Реформы, нововведения, опыт: журнал. 2006. №2. С. 20-22.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ОМУӢЗИШИ САЛОҲИЯТИ НИЗОӢШИНОСӢ ДАР МИЁНАРАВӢ

Дар мақола масъалаҳои тадқиқоти салоҳияти низоъшиносӣ дар миёнаравӣ баррасӣ мешавад. Муаллифи мақола хусусиятҳои ғайолиятӣ салоҳияти низоъшиносӣ омӯзгор-миёнаравро ошкор намуда, ҳуди мафҳуми «салоҳият»-ро аз нуқтаи назари фалсафа, психология, педагогика таҳқиқ намуда, аз олимоне ёдовар шудааст, ки дар замонҳои гуногун масъалаҳои салоҳият ва салоҳияти идораи низоъро мавриди омӯзиш қарор додааст.

Муаллифи мақола бо таҳқиқи мафҳуми «салоҳият» онро дар робитаи зич бо ҳавасмандкунӣ, қобилияти ҳавасмандкунӣ, ки ҷузъҳои бунёдии рушди нерӯи шахсӣ ва қобилиятҳои касбии омӯзгор-миёнарав дар шароити таҷрибаи бомуваффақияти идоракунӣ низоъҳо мебошанд, баррасӣ мекунад.

Ташаккули мутахассис на танҳо фароҳам овардани шароити мусоиди дохилӣ ва берунӣ барои ғайолият, балки тарбияи мутахассис ҳамчун шахсият мебошад. Дониш, малака ва маҳорате, ки ҷанбаи муқаррарӣ ва сирф иҷрокунандаи ғайолиятӣ касбиро ташкил медиҳанд, ба андешаи муаллиф, танҳо дар сурати қабул ва дарки шахсан аҳамияти бузурги иҷтимоии ҳадафҳои мувофиқ, ки ташаккули масъулияти баланд, ташаббус ва омодагии эҷодиро муайян мекунад, бомуваффақият ташаккул ва нав карда мешавад. Ҷузъҳои салоҳият ҳосияти ҷамъшавӣ доранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки яқдигарро иваз кунанд.

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки ташаккули салоҳияти идоракунӣ муноқишаҳо аз технологияҳои махсуси рефлексивӣ вобаста аст, ки ба амалӣ намудани таҷрибаи ҳалли беҳтарини низоъ мусоидат мекунад.

Қайдҳои асосӣ. *миёнаравӣ, салоҳият, идоракунӣ муноқишаҳо, салоҳияти идоракунӣ муноқишаҳо, рефлексия, ғайолиятӣ маърифатӣ, ҳамдардӣ, муошират, ғайолият, қорҳои ҳавасмандкунӣ.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В МЕДИАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы исследования конфликтологической компетентности в медиации. Автор статьи раскрывает особенности функционирования конфликтологической компетентности педагога-медиатора, исследует само понятие «компетентность» с точки зрения философии, психологии, педагогики, упоминает учёных, которые в разное время исследовали вопросы компетентности и конфликтологической компетентности.

Автор статьи, исследуя понятие «компетентность» рассматривает его в теснейшей взаимосвязи с мотивацией, способностей к мотивации, являющимися основополагающими компонентами развития личностного потенциала и профессиональных возможностей педагога-медиатора в условиях успешного конфликтологического опыта.

Формирование профессионала – это не только создание благоприятных внутренних и внешних условий деятельности, сколько воспитание профессионала как личности. Знания, умения и навыки, составляющие рутинную, чисто исполнительскую сторону профессиональной деятельности, успешно формируются и актуализируются, по мнению автора, только при личностном принятии и осознании большого общественного значения соответствующих целей, что определяет формирование высокой ответственности, инициативы, готовности к творчеству. Компоненты компетентности обладают свойством кумулятивности, что позволяет им замещать друг друга.

Автор статьи отмечает, что формирование конфликтологической компетентности зависит от специальных рефлексивных технологий способствующих актуализировать опыт оптимального разрешения конфликтов.

Ключевые слова. *Медиация, компетентность, конфликтология, конфликтологическая компетентность, рефлексия, познавательная деятельность, эмпатия, общение, деятельность, мотивационная функция.*

SOME FEATURES OF STUDYING CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE IN MEDIATION

The article discusses research issues of conflictological competence in mediation. The author of the article reveals the features of the functioning of the conflictological competence of a teacher-mediator,

explores the very concept of “competence” from the point of view of philosophy, psychology, pedagogy, and mentions scientists who at different times studied the issues of competence and conflictological competence.

The author of the article, exploring the concept of “competence”, considers it in close connection with motivation, motivational abilities, which are fundamental components of the development of personal potential and professional capabilities of a teacher-mediator in conditions of successful conflict management experience

Formation of a professional is not only the creation of favorable internal and external conditions for activity, but also the education of a professional as an individual. Knowledge, skills and abilities that make up the routine, purely performing side of professional activity are successfully formed and updated, according to the author, only with personal acceptance and awareness of the great social significance of the corresponding goals, which determines the formation of high responsibility, initiative, and readiness for creativity. The components of competence have the property of cumulativeness, which allows them to replace each other.

The author of the article notes that the formation of conflict management competence depends on special reflexive technologies that help to actualize the experience of optimal conflict resolution.

Key words. Mediation, competence, conflict management, conflict management competence, reflection, cognitive activity, empathy, communication, activity, motivational function.

Сведение об авторе: Кушекova Бибигуль Куаньшиевна Магистр педагогики, директор школы № 9, Коммунальное государственное учреждение школа-гимназия № 9 отдела образования г.Шучинска Бурабайского района, Акмолинской области 021700, Акмолинская область, Бурабайский район, г.Шучинск, л.Канай би 209а, кв.36, martimai@mail.ru, +7 775 563 01 95

Маълумот дар бораи муаллиф: Кушекova Бибигул Куаньшиевна устои педагогика, директори мактаби раками 9, муассисаи давлатии коммуналии мактаб-гимназияи раками 9-и шӯъбаи маорифи шаҳри Шучинск, райони Бурабой 021700, вилояти Акмола, райони Бурабой, Шучинск, Канай Бинт, А 209а. 36, martimai@mail.ru, +7 775 563 01 95

About the author: Kushekov Bibigul Kuanyshevna - Master in Pedagogy, Director of school № 9, Communal state institution, school-gymnasium № 9 of the education department Shchuchinsk, Burabay region Akmola region 021700, Akmola region, Burabaysky district, Shchuchinsk, Kanay bi street 209a, apt. 36, martimai@mail.ru +7 775 563 01 95

ИДОРАИ МАКТАБҲОИ КАМНУФУС

Каримова И.Х.,

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Имомназаров Д.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Мушкилоти ташкил ва идораи мактабҳои камнуфус, бахусус, дар самти заминаҳои ҳуҷҷатгузорию ҳуқуқию меъёрий дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар замони соҳибистиклолии кишвар арзи вучуд намуд. Ва он яке аз ислоҳоти афзалиятноки замони Истиклолият дар низоми таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла дар мактабҳои камнуфуси деҳот арзёбӣ мегардад.

Мактабҳои камнуфус (муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва асосӣ (синфҳои 1-4,5-6,7-8 ва 9), ки теъдоди хонандагонӣ онҳо аз меъёрҳои муқарраршуда кам мебошад, дар деҳоти дурдаст ё алоҳидаи хурд ва шаҳракҳо ташкил карда мешаванд. Ин тарзи ташкили таълимгоҳҳо бо мақсади фарогирии хонандагон ба таҳсили босифат сурат мегирад. Дар кишвари мо мактабҳои камнуфус дар зинаи аввали таҳсилот (синфҳои 1-4) ва синфҳои 5-6,7-8-и зинаи дууми таҳсилот тибқи Низомномаи мактабҳои камнуфус, ки бо қарори мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.07 соли 2013, таҳти “ 12/7 ба тасвиб расидааст, ғайрият менамоянд. Онҳо танҳо хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти умумии ибтидоӣ (синфҳои 1-4) ва зинаи дууми таҳсилот (синфҳои 5-6,7-8)- ро фаро мегиранд. Як нуқтаро таъкид кардан ҷоиз аст, ки ташкили МСК танҳо ҳосси кишвари мо нест. Чунин мактабҳо дар Федератсияи Россия, Украина, Полша, Финляндия, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Қазоқистон ва дигар кишварҳои муваффақ низ амал мекунанд.

Бояд зикр кард, ки омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷаи дуру наздик собит менамояд, ки дар Россия, Украина, ИМА, Қазоқистон ва кишварҳои дигар теъдоди чунин мактабҳо рӯ ба зиёдшавӣ дорад.

Мусаллам аст, ки мактабҳои камнуфус бо хусусиятҳои хосси худ аз дигар намуди мактабҳо фарқ мекунанд. Ошноӣ бо ғайрияти ин гуна муассисаҳо ошкор сохт, ки дар кишвари мо ҳам мактабҳо ва ҳам синфҳои камнуфус дар алоҳидагӣ арзи вучуд доранд. Яъне

баъзе мактабҳои мазкур дорои мудир буда, қисмати дигар онҳо филиали мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии мушаххас маҳсуб меёбанд.

Қайд намудани бамаврид аст, ки дар раванди таълиму тадрис мактабҳои камнуфус ба чандин мушкилот рӯ ба рӯ мегардиданд, аз ҷумла:

- кам будани теъдоди хонандагони баъзе мактабҳои камнуфус ва давомоти пасти онҳо (хонандагони хурдсол) вобаста ба иқлим, душворию хатарҳои рафту омади хонандагон дар фаслҳои гуногун, ходисоти табиӣ (боронгарӣ, боридаи барфу яхбандӣ, ҳавои сард), набудани роҳи беҳатару мумфарш, набудани нақлиёт ва таъсири он ба идораи самарабахши фаъолияти таълимгоҳҳою синфҳои камнуфус ва дар маҷмӯъ ба сатҳи дониши хонандагон;

- таъмини барқарорсозии муносибати тарафайни хонандагони синну соли гуногун дар синфҳои беш аз 3-4 синф муттаҳидшуда (синфҳои ибтидоӣ);

- аз назорат ва идораи самарабахши раёсату шӯъбаҳои маориф дар канор мондани баъзе мактабҳои камнуфус аз сабаби дурии масофа аз маркази ноҳияҳо;

- мавҷудияти монеаҳои гуногун дар таъмини ташаккули маҳорати забодонию забонамӯзӣ тавассути муошират дар шароити кам будани теъдоди хонандагон дар синф, истифодаи бештари шакли усули анъанавии таълим, маҳдудияти муҳити муоширати деҳот, дастрасӣ надоштани хонандагон ба китобхонаю марказҳои техникаӣ, маҳдудияти барқ ва тавассути он кам истифода бурдани воситаҳои техникаӣ, ахбори омма ва ғайра;

- дар сатҳи дилхоҳ таваҷҷуҳ зоҳир накардан ба қонеъ сохтани ниёз ва эҳтиёҷоти толибилмони аз барнома қафомонда дар шароити таҳсили якҷояи ду, се ва чор синф;

- пояи нокифояи таъминоти кадрӣ ва базаи моддию техникаӣ ва ба талаботи замон ҷавобгӯ набудани онҳо;

- ба талабот ҷавобгӯ набудани масоҳат, тарзи ҷойгиршавии синфхонаю таҷҳизоти онҳо, равшании дохили синфҳо, талаботи санитарияю гигиенӣ;

Мушкилоти дигари мактабҳои камнуфусро, ки дорои хусусиятҳои хосси худ ва шароити иҷтимоию иқтисодии деҳот мебошанд, метавон ба се гурӯҳ тасниф кард:

- мушкилоти ташкил ва пешбурди раванди таълиму тарбия;

- мушкилоти таъмини муассисаҳои мазкур бо омӯзгорони соҳибкасб ва соҳибтахассус дар шароити деҳаҳои дурдаст ва рафтуоии омӯзгорон ба ин муассисаҳо (асосан омӯзгорони фанҳои таълимӣ-физика, химия, биология, забони англисӣ ва ғайра) бо сабаби кам будани сарбории омӯзгорон;

- мушкилоти гузариш аз курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони ин мактабҳо яъне омӯзгорон на аз рӯйи хусусиятҳои хосси таълим дар синфҳои муттаҳидшуда (2, 3 ё 4 синф), балки ба таври муқаррарӣ маҳорати касбии худро дар синфҳои пурра такмил медиҳанд;

- мушкилоти набудани маводи таълимию методӣ, воситаҳои ёрирасони иловагии дидактикию техникаӣ ва ғайра.

Гузашта аз ин, мушкилоти навбатии мактабҳои камнуфус ташкил ва гузаронидани назорати дохилимактабӣ маҳсуб ёфта, он, одатан, дорои камбудии зерин мебошад, аз ҷумла:

- ташкилу таъмини назорати раванди инноватсионии таълим ва тадрис, таъсири онҳо ба баланд гардидани сифати маълумотнокию ташаккули қобилиятҳои дарккунӣ ва рушди имкониятҳои фардии хонандагон;

- дарки хусусиятҳои идораи босубот ва таъсири он ба баланд гардидани сифати дониш, раванди таълиму тарбия;

- баланд бардоштани савияи илмӣ идоракунӣ ва ҷустуҷӯи эҷодкорона дар такмили донишҳои педагогияю психологӣ ва такмили маҳорати касбии кормандон бо назардошти қонеъ ниёзи мушаххаси ҳар яки онҳо;

Гузашта аз он, дар назорати дохилимактабӣ норасоии зерин дар муассисаҳои мазкур баъзан ба назар мерасанд:

- баъзан, рӯякӣ гузаронидани санҷишҳои маъмурӣ (нодида мондани баҳогузори аз меъёр баланд ба дониши хонандагон);

- назорат танҳо ба хотири гирд овардани миқдори дарсҳо ва машғулияти соатҳои тарбиявии мушоҳидашудаи маъмурият, назорати сатҳии дафтарҳои таҷрибаивазкунии омӯзгорон, баррасӣ ва муҳокимаи мушкилот ва дарёфти роҳҳои бартарафсозии онҳо бо назардошти мушкилоти мактаби мушаххас;

- тарз, самаранокии омӯзиш ва таҳлили натиҷаи объекти назорат аз ҷониби маъмурияти таълимгоҳҳо ва гурӯҳҳои идоракунӣ сифати таҳсилот, бартарафсозии норасоии ин самт ва ғайра.

Ҳамзамон бояд хотиррасон сохт, ки вазифаи роҳбарии мақсадноку судманд, пеш аз ҳама, банақшадарории нақшаҳои кории муассисаҳои камнуфус, фаъолияти омӯзгорону сарварон бо назардошти сатҳи муҳимияту зарурат, таҳлилу ояндабинӣ ва таъмини назорати босамари иҷрои тадбирҳои банақшагирифташуда махсуб меёбад. Дар муассисаҳои таълимии мазкур вазифаи роҳбарии корҳои таълиму тарбияро мудири мактаби камнуфус ё директори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (дорои филиал) ба уҳда дорад ва онҳо фаъолияти муассисаҳоро ба нақша дароварда, сифати иҷрои онро назорат менамоянд ва натиҷаашро баррасӣ, муҳокима менамояду раҳёфти мушкilotро муайян месозанд.

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки баъзан, натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳои камнуфус ба таври сатҳӣ, на он қадар аз нигоҳи илмӣ дақиқ ва асоснок таҳлил карда мешаванд ва роҳҳои бартарафсозии норасоиҳои онҳо ҳам ба таври умумӣ нишон дода мешаванд. Аз омӯзишу таҳлили қарори шуроҳои педагогӣ методӣ, ҷамъомадҳои назди директор, иттиҳодияҳои шуроҳои методӣ ва ғайра бармеояд, ки қарорҳои зиёд оид ба ин ё он натиҷаи санҷиш ё назорати объектҳои санҷидашуда қабул карда мешаванд, вале вазъи қоркард ва иҷрои онҳо то андозае хуб шуда бошад ҳам, беъзе камбудиҳо ҳанӯз ҳам ба назар мерасанд.

Мусалам аст, ки назорати сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон ба самаранокии фаъолияти роҳбарӣ, бахусус, ба қудрату тавоноӣ, нуруи зеҳнӣ, маҳорати истифодаи дастовардҳои илму технологияи муосир дар раванди таълиму тарбия, маҳорати касбӣ вобастагӣ дорад.

Технологияи роҳбарӣ ҳамеша тартиби қатъии истифодаи пайдарҳамаи шаклу усул (метод), фаъолиятҳоро тақозо менамояд, ки имконияти муваффақ гардидан ба натиҷаҳои пешбинишудаи нишондодҳои банақшагирифташуда бояд тавассути масрафи ками нуру, воситаҳо ва вақт таъмин карда шаванд.

Дар баробари он, сарварони муассисаҳои камнуфус, ҷонишинони онҳо, дигар муттасаддиҳои таълиму тадрис (роҳбарони сирфҳо, иттиҳодияҳо ва омӯзгорон) ниёз ба кумак дар таҳияи нақшаҳои замонавӣ, махсусан, дарси муосир доранд.

Албатта, рушди маҳорати касбӣ асосан бояд дар сатҳи курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии роҳбарону, омӯзгорони мактабҳои камнуфус анҷом пазирада. Ва, дар ин робита, бояд хотирнишон сохт, ки тартиби технологияи фаъолияти идоракунии дар таҳияи нақшаҳо чунин сурат гирад:

- ташхис (таҳлили фаъолияти муассиса);
- мақсадгузори (мақсадҳои дур ва наздик);
- ояндабинӣ (пешгӯии талаботи оянда, тамоилҳои рушд, эҳтимолияти мушкilot, оқибатҳои имконпазир);
- таҳрезии лоиҳаи нақшаҳои (кории солона ва дурнамо-5 сола);
- таҳияи нақшаи қорӣ (қоркарди самт ва мазмуни фаъолияти мушаххас);
- робитаи педагогӣ (муошират, муносибат, арзёбии фаъолият, бартарафсозии норасоӣ, раҳёфти ҳалли мушкilot);
- қорҳои ташкилӣ (мутамаказонидаи нуру, тақсимои нақшҳо ва вазифаҳо, баланд бардоштани шавқу рағбат, ҳавасмандгардонӣ ба фаъолият);
- натиҷа (муқоисашаванда, пешгӯишуда ва ҳарочот);
- ташхис, ислоҳ, танзим (назорат, баҳодиҳӣ).

Ҳамзамон хусусияти мактабҳои камнуфус дар ташкил намудани раванди таълим, ҳамкории судманди хонандагон дар раванди таълим ва берун аз он, дар шакл ва усули идораи фаъолияти таълимгоҳҳо ифода меёбад. Аз ҷумла, дар ташкили таълими хонандагони синну соли гуногун дар мактабҳои камнуфуси деҳот, он ба фикри муҳаққиқон шакли аз ҳама афзалиятнок арзёбӣ гардида, барои фаро гирифтани қудакон ба таълим ва баланд бардоштани сатҳи дониши онҳо шароити фароҳам муҳайё месозад.

Бояд зикр намуд, ки мактаби таҳсилоти ибтидоии кишвари Федератсияи Россия дар давоми аср муттаҳидсозии хонандагони синну соли гуногунро дар мактабҳои камнуфус дар сатҳи дарс аз ҷониби як омӯзгор бо хонандагони ду, се ё чор синф амалӣ менамуд ва таълим дар ин гуна дарсҳо асосан аз рӯйи як фан ба роҳ монда мешуд. Албатта, таълими фанҳои гуногун низ дар зинаи яқум ва дуҷуми таҳсилот мавриди истифода қарор дошт, он асосан дар вақти омӯзиши фанҳои санъати тасвирӣ, мусиқӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва технология амалӣ мегардид.

Албатта, иқдоми ташкил намудани мактабҳои камнуфус, ки дар онҳо хонандагони синфҳои 1-4 ба таҳсил фаро гирифта мешаванд, имрӯз қобили дастгирӣ ва саривақтӣ, вале фарогирии хонандагони синфҳои 5-6,7-8 вобаста ба хусусиятҳои таҳсилоти мазкур, аз

ҷумла ҷалби омӯзгорони фаннӣ ба таълим (дар деҳотҳои дурдаст аз фанҳои физика, химия, география, забонҳои русӣ ва англисӣ ва ғайра) дар ин синфҳо дар айни замон аз сабаби кам будани соатҳои дарсӣ душвориҳои зиёдро ба миён овардааст. Умуман, таҳсил дар муассисаҳои мазкур ба хонандагони деҳаҳои камаҳолӣ дар гирифтани маълумоти ибтидоӣ ва асосӣ кумак расонда метавонад. Омӯзгор метавонад дар шароити таълим дар муассисаҳои камнуфус фаъолияти хонандагонро ба таври самарабахш раҳнамоӣ намояд.

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки яке аз роҳҳои бештар гардонидани фаъолияти муассисаҳои камнуфус баланд бардоштани сифати таҳсилот ва сатҳи дониши хонандагон дар шароити замони муосир ташкил ва роҳандозии таҳсилоти фосилавӣ махсуб меёбад. Хонандагон дар сурати ҷорӣ намудани он имконияти бештарро дар гирифтани иттилооти лозима дарёфт менамоянд ва тавассути дарсҳои ҳозиразамон дар пешрафти таълимӣ бештар муваффақ мегарданд. Албатта, барои ба роҳ мондани таълими тафриқа дар шароити мактабҳои камнуфус ханӯз имконоти пурра дар сатҳи таҳияи стандарт, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсии амалкунанда фароҳам оварда нашудааст. Омӯзгорони навоҷар дар ин сурат аз машғулиятҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ, маҳфилҳои гуногун ва соатҳои машғулиятҳои иловагӣ истифода менамоянд.

Дар робита бо ин, хуб мебуд, агар:

- ба идораи фаъолияти мактабҳои камнуфус маъмурият, омӯзгорон, Кумитаи падару модарон, шӯрои парасторон ва ғайра ҷалб мешуданд ва ба уҳдаи шӯрои парасторон нақши асосӣ вогузор карда мешуд;

- ба ҳайати Шӯрои парасторон ворид сохтани намоёндогони аҳли ҷомеаи деҳот (собиқ хатмкунандагон, волидон, сармоядорон, зиёӣён, фарҳангӣён, ҳомиёни фаъл) пешбинӣ карда мешуд;

Дар маҷмӯъ тарзи идораи муассисаи таълимии камнуфус мисли дигар мактабҳои таҳсилоти умумӣ тибқи муқаррароти умумӣ сурат мегирад.

Дар шароити замони муосир омода кардани кадрҳои омӯзгорӣ ҷавобгӯ ба талаботи рӯз барои муассисаҳои камнуфус дар муассисаҳои олиии касбӣ тақозои замон арзёбӣ мегардад. Таҳсил дар таълимгоҳҳои мазкур натавон ба назардошти бо омӯзгорон таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва асосӣ, ки синфҳои зиёди камнуфус доранд, сурат бигирад, балки муассисаҳои олиии омӯзгорӣ, бахусус, факултаи методикаи таълими синфҳои ибтидоӣ ва дигар фанҳои таълимӣ ҳатман бояд омӯзгорони ояндаро бо хусусиятҳои таълиму тарбия дар шароити муттаҳидсозӣ ва таълими якҷояи ду, се, чор синф (дар зинаи якуми таҳсилот) ва хусусиятҳои таълими фанҳои алоҳида дар зинаи дуҷуми таҳсилот, тарзи ташкилу пешбурди таълим, таҳияи нақшаи дарсӣ дар сатҳи лозима мусаллаҳ намоёнд, то ки баъди хатм омӯзгорон ба осонӣ фаъолияти судманди худро дар ин муассисаҳои таълимии мазкур таъмин карда тавонанд. Аз ин рӯ, бо назардошти хусусиятҳои таълиму тадрис дар муассиса ва синфҳои мазкур, дар муассисаҳои олиии касбии омӯзгорӣ инчунин ба технологияи муосири таълим, аз ҷумла истифодаи шакли усули босифати таълиму тадрис, тарзи роҳҳои муосири тайёр намудани омӯзгорон барои мактабу синфҳои номбурда бештар таваҷҷуҳ намудан шартӣ ҳатмист.

Дар ин робита, зикр намудан бамаврид аст, ки замони муосир тақозо менамояд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олиии касбии омӯзгорӣ омӯзгорони оянда бояд роҳҳои таълиму тарбияи самарабахшро дарёфт намоёнд ва аз уҳдаи татбиқи таълими ба тамоили таълими инфиродии хонанда нигаронидашуда, истифодаи технологияҳои гуногуни замонавӣ, таъмини рушди қобилиятҳои тафаккурӣ, эҷодии шахсияти комил баромада тавонанд. Арзиши таҳсилот дар деҳот аз он манша мегирад, ки омӯзгор то чӣ андоза мазмуни таҳсилотро ба махсусиятҳои маҳал, таъриху география, иқтисодиёти он ва ғайраҳо алоқаманд гардонида метавонад.

Ба андешаи мо, табиист, ки бо дигар гаштани вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсату фарҳангӣ раванди педагогиро низ таҳхавулоте фаро хоҳад гирифт. Дар таълим падидаҳои нав ба вучуд омаданд ва меоянд, ки дар назди омӯзгор ва низоми маориф ҳадафу мақсадҳои нав мегуздоранд. Вобаста ба он, имрӯз он омӯзгоре дар таълиму тарбия муваффақ мегардад, ки аз навгониҳои педагогӣ методӣ ба таври ҳамешагӣ воқиф буда, барои татбиқи онҳо азму талош дорад, бахусус, дар муассисаҳои камнуфус, ки ба он бештар ниёз доранд.

Биноан, бояд зикр кард, ки мактабҳои камнуфус нисбат ба таълимгоҳҳои муқаррарӣ бартарихҳои зеринро доро мебошанд, аз ҷумла омӯзгорони он:

- махсусияти рушду қобилиятҳои инфиродию шароити зиндагии ҳар як талабаро ҳубтар медонад;

- бо чор - панҷ нафар хонанда имконияти таълими инфиродиро дар мактабҳои мазкур ташкил ва дар сатҳи баланд онро татбиқ сохта метавонад;

- омӯзгорони мактабҳои мазкур имконияти бештари ҳамкорӣ бо оиларо доро мебошанд;

- бо теъдоди ками хонандагони синф имконияти бештари таъмини таҳсилоти босифат, иҷрои супоришҳои зиёди ҷаҳолкунандаи раванди идрок, вусъат бахшидан ба суръати дарсҳо, фарогирии хонандагон ба амалиёти гуногун дар раванди дарсҳо ва ғайраро доранд.

Гузашта аз он, қайд намудан бамаврид аст, ки бартариҳои муассисаҳои таълимии мазкур на ҳамеша аз ҷониби падару модарон истифода бурда мешаванд, зеро сатҳи маълумотнокии баъзеи онҳо дар маҳалҳо нӣз ба ташаккул дорад. Инчунин кам будани теъдоди атфол дар синф ва муассисаҳои камнуфус имкон намедихад, ки муҳити муошират ба рушди забондонӣ, бою ғанӣ гардидани захираи луғавии хонандагон дар сатҳи дилхоҳ таъсиргузор бошад. Новобаста ба он, ташкилу нигоҳдошти чунин муассисаҳои таълимӣ душвориҳои иқтисодиро ба бор оранд ҳам, дар низоми маориф онҳо хеле заруранд, зеро омили муҳими иҷтимоӣ махсуб меёбанд.

Аз ин лиҳоз, шубҳаҳои маорифи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, сарварону омӯзгорони муассисаҳои камнуфус бояд роҳҳои таҳким бахшидан ба раванди таълиму тарбияи босифат ҷустуҷӯ ва дарёфт намуда, дар пешбурди босифати корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ низ чораҳои муассир андешанд.

Ҳамзамон натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки яке аз мушкилоти омӯзгорони таълимгоҳҳои камнуфус таълим ва омӯзиши хонандагони синфҳои яқум махсуб меёбад, зеро қариб ҳамаи онҳо дар шароити муҳити деҳот ба ҷаҳолияти маърифатӣ дар сатҳи лозима фаро гирифта намешаванд, зеро дар деҳот, аввалан, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ кам ба мушоҳида мерасанд, дуҷум, падару модарони хонандагони ин синфҳо ба пешбурди ҷаҳолияти мақсаднок дар ин самт омода нестанд. Дар чунин ҳолат омӯзгорони мактабҳои камнуфус ҷиҳати дар доираи стандарти давлатии таҳсилот додани маълумот аз тадбирҳои дигар низ бояд кор гиранд.

Яке аз ташкил пешбурди муваффақонаи раванди таълим дар шароити муассисаҳои номбурда таъмини иҷрои барномаҳои таълим мебошад, ки ба иҷрои шартҳои зерин вобастагӣ дорад, аз ҷумла, агар омӯзгор:

- соҳибтаҳассус ва бо шаклу усули таълим дар мактабҳои камнуфус хуб шиносӣ дошта бошад;

- хусусиятҳои раванди таълимро дар мактабҳои камнуфус хуб донанд ва ба он сарфаҳм равад;

- омодагии хуби назариявӣ амалӣ ва дониши илмӣ маҳорати баланди касбӣ оид ба методикаи таълими фанҳои ба ӯ вобасташударо дошта бошад;

- бо воситаҳои аёнӣ, дидактикӣ ва техникаи муосири таълим таъмин бошад;

- барои ба ҳадаф расидан маҳорати интиҳоб ва истифодаи амалиёти муосирро дар худ ташаккул дода бошад, аз ҷумла дар самти интиҳоби супоришҳои кушода (ба шарҳу тафсири ҷавоб водоркунанда);

- шароити мусоид барои гузаронидани дарсҳо фароҳам оварда шуда бошад (бинои хуби таълимӣ, таъминот бо мизу курсӣ, китобҳои дарсӣ, маводи таълимии ёрирасон, маводи тақсимотӣ, техникаӣ, риояи талаботи санитарӣ ва гигиенӣ ва ғайра);

- таъминот бо омӯзгорони фанҳои физика, химия, география, биология, математика, забонҳои русӣ ва англисӣ ва дигар омӯзгорони фанӣ дар муассисаҳои камнуфус ҳалли ҳудро ёфта бошад. Фанҳои номбурда дар бисёр муассисаҳои камнуфус бо сабаби нарасидани омӯзгорон (дурии роҳ то таълимгоҳҳо, сарбории ками омӯзгорони ин фанҳо дар мактабҳои мазкур) на ҳамеша аз ҷониби омӯзгорони ихтисосманд таълим дода мешаванд;

- курсҳои махсуси тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорон бо назардошти омӯзиши хусусиятҳои таълим дар мактабҳои камнуфус (таълими якҷояи 2,3,4 синфи муттаҳидшуда) дар Донишқадаи ҷумҳуриявӣ тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф ва филиалҳои он дар минтақаҳо гузаронида мешуданд;

- дар донишгоҳ ва донишқадаҳои омӯзгорӣ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ва дар баробари омӯзиши методикаи таълими синфҳои ибтидоӣ ва дигар фанҳои таълимӣ, инчунин шаклу усули гузаронидани дарсҳо, хусусиятҳои таълим ва омӯзиш дар ду, се ва чор синфҳои дар як синф муттаҳидшуда дар мактабҳои камнуфус амалӣ гардонидани мешуд;

Воқеан, хотирнишон бояд намуд, ки ташкили раванди таълиму тарбия дар мактабҳои камнуфус хусусиятҳои ҳудро дорад. Амалӣ сохтани вазифаҳои асосии маълумот дар маҷмӯъ

иборат аз мунтазам қонё гардонидани талаботи инсон ба инкишоф, равона сохтани қобилиятҳои ӯ ба ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳҳои тарзи ҳаёти солим, таъмини рушди иҷтимоии ҷомеа, давлат ва ҳифзи табиат мебошад ва он бе бунёди фазои солими қорӣ дар ҳама гуна нави мактабҳо ғайриимкон аст.

Ғузашта аз он, дар муассисаҳои камнуфуси деҳот омӯзгор на танҳо ба фаъолияти омӯзгорӣ, балки ӯ дар ҳаёти кӯдакон нақши муҳим дошта, муассисаи таълимиро ҳамчун ҳонаи худ ҳисобида, ба он муҳаббати самимӣ дорад. Омӯзгор ҳар як хонандаро аз рӯи ному насаб, волидон, хоҳару бародар, шароити зист, фаъолияти берун аз мактаб хуб мешиносад ва ба ӯ кумаки ҳудро ҳамеша мерасонад.

Қобили зикр аст, ки сарчашмаҳои тарбиявии муассисаҳои камнуфус ниҳоят зиёданд ва онҳоро ҳеҷ гоҳ муассисаҳои таълимии ҳаҷман калон иваз карда наметавонанд. Ҷойгоҳи суннатҳои миллию ҷаҳонӣ дар раванди омӯзишу парвариш дар муассисаҳои камнуфуси деҳот ҳамеша муқаддас доништа мешавад. Тартиботи ба худ хосси ҳаёти ин намуди муассисаҳои таълимӣ алоқамандии таълим ва тарбияро бо урфу одат ва маданияти миллий алоқаманд доништа, онҳоро муҳимтарин раванди ташаккули ҳудогоҳӣ ва ҳудушиносии миллий арзёбӣ менамояд.

Дар ташкили раванди таълиму тарбия дар мактабҳои камнуфус ба бунёди муҳити дӯстона диққати ҷиддӣ дода мешавад, зеро дар шароити деҳот ҳамкории муассисаҳои камнуфус ва муҳити иҷтимоӣ хеле хуб маълум, иҷрошаванда (воқеӣ) ва афзалиятнок арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Беспалько В.П Педагогика и прогрессивные технологии обучения.~М.,1995, 336 с.
2. Лебединцев В.Б. Модернизация сельской малокомплектной школы: не классно-урочная модель. Народное образование.-2005.- №1.
3. Кривошеев В. Ф. Кузнецов В. И. Фоминых Б. И. Интенсификация учебного процесса в сельской малокомплектной начальной школе /В.Ф. Кривошеев, В. И. Кузнецов, Б. И. Фоминых. // Начальная школа. 1987. -№ 5
4. Қарори мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Низомномаи мактаб (синф) - ҳои камнуфус» (2013,№ 626).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе: Шарқи озод, 2013.
6. Суворова Г. Ф.. Оптимизация учебных занятий в малокомплектной школе. // Начальная школа. - 1983.
7. Червонный М. А. Проблемы малокомплектной школы в современной образовательной ситуации (примеры разных стран)

ИДРАИ МАКТАБҲОИ КАМНУФУС

Дар мақола муаллиф масъалаи ташкил ва идораи муассисаҳои камнуфусро ҳамчун яке аз ислоҳоти муҳими қонини Истиқлолият дар низомии таҳсилоти умумӣ дар деҳоти дурдаст арзёбӣ менамояд. Дар мақола инчунин идораи фаъолияти таълимгоҳҳои камнуфус бо назардошти баътиборгирии хусусиятҳои хосси муассисаҳои мазкур ва тафовути онҳо аз дигар намуди муассисаҳои таълимӣ нишон дода шудаанд, ки барои идораи самараноки фаъолияти онҳо хеле муфид махсуб меёбад.

Муаллиф инчунин мушкилоти идоракунии муассисаҳои камнуфусро номбар карда, роҳҳои ҳалли онҳоро дар мақола дар сатҳи раёсат ва шӯъбаҳои маориф, сарварон ва омӯзгорон, падару модарони хонандагонӣ ин муассисаҳои таълимӣ ба таври мушаххас пешниҳод месозад. Таъзияҳои муфиди муаллиф инчунин дар самти барқарор намудани муносибати дӯстонаи хонандагонӣ синну соли гуногун дар сатҳи синф ва таълимгоҳҳо, бартарафсозии монсаҳои гуногун дар раванди таълим ва тарбия пешниҳод шудаанд, ки муфид арзёбӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: камнуфус, идоракунии, муттаҳидсозӣ, гурӯҳбандии синфҳо, раванди таълим, инноватсия, таҳсилот, ҳамкорӣ, хусусиятҳои таълим, ислоҳот

УПРАВЛЕНИЕ МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛ

В статье авторы отмечают проблему организации и управления малокомплектных учреждений, как одну из важнейших проблем реформ образования в годы независимости страны в системе общего образования в условиях реформы страны. Также указывают на эффективное управление деятельности малокомплектных учебных учреждений, учитывая особенностей учебного процесса этих школ, и их отличие от других общеобразовательных учебных учреждений.

В статье не только перечисляются проблемы контроля деятельности малокомплектных учреждений, но и конкретно предлагаются пути их решения на уровне управлений и отделов образования, директоров и учителей этих учебных учреждений.

Ключевые слова: малокомплектные школы, управление, интеграция, классификация, учебный процесс, инновация, образование, особенности образования, реформа.

MANAGEMENT OF SMALL CAPACITY SCHOOLS

In the article, the author assesses the problem of organization and management of small capacity schools as one of the most important reforms of the independence period in the general education system in remote villages of the country.

The article points to the effective management of the activities of small capacity schools, taking into account the peculiarities of the educational process in them and differing from other general educational institutions.

The article also not only lists the management problems of small capacity schools, but also specifically suggests ways to solve them at the level of departments and departments of education, managers and teachers of these educational institutions.

Key words: minimization, management, integration, classification, educational process, innovation, education, cooperation, educational features, reform.

Маълумот дар бораи муаллифон: Каримова Ирина Холовна ноибӣ президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон почтаи эл.: gumanizm@mail.ru тел.: 907725594

Имомназаров Давлат муовини сардори Раёсати таъхис ва тақризи адабиёти таълимии Пажухигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон почтаи эл.: idavlat@mail.ru тел.: 900066181

Сведения об авторах: Каримова Ирина Холовна вице-президент Академии образования Таджикистана эл. Почта: gumanizm@mail.ru тел.: 907725594

Имомназаров Давлат, заместитель заведующего отделом экспертизы и оценки учебной литературы НИИ развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. Эл почта: idavlat@mail.ru тел.: 900066181

Information about the authors: Karimova Irina Kholovna Vice-President of the Academy of Education of Tajikistan email. Mail: gumanizm@mail.ru tel: 907725594

Imomnazarov Davlat, Deputy Head of the Department of Examination and Evaluation of Educational Literature of the Research Institute of Education Development named after Abdurrahman Jami of the Tajik Academy of Education, mail and email: idavlat@mail.ru tel.: 900066181.

ТДУ: 159.937.523 (115.4)

НАҚШИ ИДРОКИ ФАЗО ВА ВАҚТ ДАР МАСИРИ ҲАЁТ

Шарипова М.Ё.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дуруст мавқеъгирӣ намудан дар фазо ва вақт алоқамандии одамро бо воқеияти ихотакарда ифода намуда, яке аз нишондиҳандаҳои солимии раванди рушди равонии ӯ ба ҳисоб меравад. Ташаккули идрокӣ фазо ва вақт дар давраҳои барвақти инкишофи психикӣ шахс оғоз ёфта, мунтазам рушд мекунад. Қобилияти танзим ва банақшагирии фаъолият бо мурури замон барои ташаккули ҷунин ҳислатҳои шахсият, ба монанди муташаққилӣ, ҳушёрӣ, дақиқӣ, ки барои шахс дар тули тамоми ҳаёташ муфид хоҳад буд, хизмат мекунад. Замон ҳамеша дар ҳаракат аст, ҷараёни вақт ҳамеша ба як самт - аз гузашта ба оянда рух медиҳад, бебозгашт аст, онро таъхир кардан, баргардонидан ва «нишон додан» ғайриимкон аст.

Идрок дар психология ҳамчун инъикоси ҳамаҷонибаи ашёву падидаҳо, ҳолатҳо ва рӯйдодҳо дар алоқа ва муносибатҳои аз назари замонӣ ва фазоӣ ба узвҳои эҳсос дастрас фаҳмида мешавад. Ба ҳамин мазмун дар Вожаномаи истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ идрок ҳамчун «инъикоси яклухт ва томи ашёву ҳодисоти олами беруна ҳангоми таъсири бевоситаи ангезаҳо ба ретсепторҳои мувофиқ» таъриф дода шудааст [9, с. 58]. Р.С. Немов идрокро ҷун ҷараёни қабул ва коркарди иттилооти гуногун таъриф додааст, ки тавассути узвҳои эҳсос ба мағзи сар ворид мешавад ва бо шаклгирии образ ба анҷом мерасад [11]. Ин таърифҳоро муқоиса намуда, метавон гуфт, ки онҳо ба ҳам монанданд, онҳоро ҳамин далел муттаҳид мекунад, ки дарк таъсири олами беруна ба узвҳои эҳсос мебошад. А.А. Люблинская ба идрок ҳамчун раванди психикӣ тавсифи умумӣ дода, мегӯяд, ки он ба мисли эҳсос, пеш аз ҳама, бо дастгоҳи анализаторӣ алоқаманд аст, ки тавассути он олам ба системаи асаби одам таъсир мерасонад. Яъне, идрок маҷмӯи эҳсос аст [10]. Аммо, аз ҷониби як қатор муҳаққиқони дигар қайд карда мешавад, ки идрок ин ҷамъи механикӣ эҳсос набуда, балки як алоқаи мазмунноки байни онҳо мебошад, бинобар ин метавонад дар баъзе ҳолатҳо бо таъсири якҷанд ангезанда ва дар ҳолатҳои дигар, бо таъсири танҳо як ангезанда

фаёол шавад. Масалан, дар китоби дарсии психология, ки бо забони тоҷикӣ ба нашр расидааст, гуфта мешавад, ки «Идрок аз муносибатҳои муайяни байни эҳсос вобаста аст ва ин алоқамандиро дар ҳаёт инъикоси яклухти ашёву ҳодисаҳо ба вуҷуд меоваранд» [12]. Дар ҳамин китоб инчунин аз таҷрибаи ҳаёти вобаста будани иштироки эҳсос дар раванди идрок низ қайд гардидааст: «Ҳангоми аввалин маротиба идрок қардани ашё раванди эҳсос пурратар ва равшантар мегузарад ва ҳангоми такрор ба такрор идрок қардани ҳама он ашё раванди эҳсос содда шудан мегирад. Баъзан, ҳатто инъикоси як аломат ё хусусият қифоя аст, ки образи яклухти ашё ба вуҷуд оварда шавад, яъне он идрок қарда шавад» [12].

Идрок раванди мураккаб буда, дар қараёни он дигар падидаҳои психикӣ, ба монанди хотир, ҳаёл, тафаккур, нутқ, диққат, ҳиссиёт ва ғайра дар алоқамандии байниҳамдигарӣ амал мекунанд. Психологияи муосир идрокро на ҳамчун як раванди нақшгузори фаврии ашёи идрокшаванда дар шабакии ҷашм ё қишри мағзи сар баррасӣ мекунанд. Идрок равандест, ки аз рӯи пайдоиши худ бо фаёли амалии берунӣ алоқаманд аст.

Ҳамин тавр, идрок ҳамчун синтези фаҳмидашуда (дарбаргирандаи тасмим) ва мазмуннок (дар нутқ ифодашаванда) - и эҳсоси гуногун баромад мекунанд, ки аз ашёҳои яклухт ё падидаҳои мураккаби ҳамчун ҳодисаи ягона даркшаванда, ба даст омадаанд. Ин синтез дар шакли образи ашё ё ҳодисаи додашуда ифода меёбад, ки ҳангоми инъикоси фаёлонаи онҳо инкишоф меёбад.

Дар раванди идрок яке аз узвҳои эҳсос асосӣ ба шумор меравад. Дар ҳаёти одам аҳамияти идроки бинӣ ва шунавоӣ нисбатан зиёдтар аст. Идрок омехта ҳам мешавад ва дар ин ҳолат на як, балки ду ва зиёда узви эҳсос иштирок мекунанд. Чунончӣ, ҳангоми тамошои навори овоздор узвҳои бинӣ ва шунавоӣ баробар фаёлият мекунанд.

Идрок дар баробари тақсимишавӣ аз рӯи фаёли узвҳои эҳсос, инчунин вобаста ба материяи даркшаванда низ тақсиф қарда мешавад.

Ба гуфтаи С.Л. Рубинштейн, идроки фазо инъикоси образҳои хусусиятҳои фазои олами атроф, дарки шакл, андоза, ранг ва дигар хусусиятҳои ашё, мавқеи нисбии онҳо мебошад, ки дар он анализаторҳои бинӣ, ҳаракатӣ, пустӣ ва вестибулярӣ нақши махсусан, муҳим иҷро мекунанд.

С.Л. Рубинштейн чунин мешуморид, ки идроки фазо дар худ дарки масофа, фосилаи байни ашё, дарки самт, дарки андозаи ашё ва дарки шакли ашёро дар бар мегирад. Дар инкишофи идроки фазо ва тарзҳои самтбӣ дар фазо анализаторҳои гуногун: кинестетикӣ, тактильӣ, бинӣ, шунавоӣ, бўӣ иштирок мекунанд [8].

И.М. Сеченов борҳо таъкид қарда буд, ки нақши асосӣ дар идроки фазо ба бинӣ ва ламс тааллуқ дорад. Таъсири мутақобилаи бинӣ ва ламс барои рушди самтбӣ дар фазо шароити зарурӣ фароҳам меорад.

Идрок ҳамчун синтези даркшуда (аз ҷумла қабули қарор) ва мазмуннок (бо нутқ алоқаманд) амал мекунанд, ки аз ҳиссиёти гуногуни аз ашёи ҷудонашаванда ё падидаҳои мураккаби дар маҷмӯъ даркшаванда ба даст меояд. Ин синтез дар шакли образи ашё ё ҳодисаи додашуда пайдо шуда, ҳангоми инъикоси фаёли онҳо инкишоф меёбад.

Л.А. Венгер се гурӯҳи асосии омилҳои дар идроки шакли ашё иштироккунандаро муайян қардааст [6, с. 52]:

1. Қобилияти модарзодии ҳуҷайраҳои асаб дар қишри мағзи сар барои ба таври интихобӣ ҷавоб додан ба унсурҳои тасвир, ки ғановат, самтгирӣ, қойгиршавӣ ва дарозии муайян доранд. Ба шарофати ҳосиятҳои майдонҳои ретсепторӣ онҳо унсурҳои ҳеле мушаххасро дар майдони бинӣ, масалан, нурҳои равшании дорои дарозӣ, паҳнӣ ва нишебии мушаххас, қунҷҳои тез, тазодҳо, шикасти тасвирҳои контуриро ҷудо мекунанд.

2. Қонунҳои ташаккули шаклҳо, намудҳо ва контурҳо, ки аз ҷониби гешталтпсихологҳо муайян ва тавсиф қарда шудаанд.

3. Таҷрибаи ҳаёте, ки бо ҳаракати даст аз руи контур ва сатҳи ашё, ҳаракати одам ва узвҳои бадани ӯ дар фазо ҳосил мешавад.

Идроки фазо бо дарки масофа, андоза ва шакли ашёи алоҳида маҳдуд намешавад. Дар идроки фазо дарки мавқеи объектҳо нисбат ба ҳамдигар нақши муҳим бозида, идроки фазоро боз ҳам душвортар мегардонад. А.А. Столяр дар асари худ навиштааст: «Самтбӣ дар фазо дар асоси дарки бевоситаи фазо ва аломати шифоҳии категорияҳои фазоӣ (макон, масофа, муносибатҳои фазои байни объектҳо) сурат мегирад. Мафҳуми самтбӣ дар фазо баҳодиҳии масофа, андоза, шакл, мавқеи нисбии объектҳо ва мавқеи онҳоро нисбат ба ҷисми самтбанд дар бар мегирад» [14].

Идроки вақт яке аз намудҳои мураккабтарини идрок ба шумор меравад. Вақт ба таври объективӣ ва новобаста аз шуури мо вучуд дорад. Идрок ва шинохти он танҳо инъикоси вақти ба таври воқеӣ вучуддошта мебошад [1, с. 11-14].

Вақт ҳамон як воқеияти ба таври объективӣ мавҷудбуда чун фазо аст, зеро тамоми падидаҳои воқеият натавонанд дар фазо, балки дар замон низ вучуд доранд. Ҳамчун объекти маърифат вақт як тарафи бениҳоят гуногунҷанбаи воқеияти атроф аст. Идроки вақт дар мағзи сар инъикоси давомнокии объективӣ, суръат, пайдарпайии падидаҳо ва воқеият мебошад [10].

Масъалаи табиати вақт ҳамеша диққати мутафаккирон ва пеш аз ҳама нависандагон, файласуфон, физикҳо ва биологҳо ба худ ҷалб мекард ва то ҳанӯз ҷалб менамояд. Х.Р. Шиффман дарки вақтро ҳамчун «ҷараёни аз ҷониби фард даркшавандаи ин ё он ҳодиса» таъриф додааст. Идроки вақт фаҳмиши аҷибест ба он маъно, ки вай аз заминаи ҷисмонӣ ё нейронӣ дида, бештар заминаи маърифатӣ дорад» - навиштааст [16].

Файласуф А. Августин доир ба пайдоиши вақт чунин ақида дошт, ки замон аз оянда меояд, ки ҳанӯз вучуд надорад, ба замони ҳозира табдил меёбад, ки давомнокӣ надорад ва гузашта мешавад, ки дигар вучуд надорад [3, с. 7-9].

Хусусиятҳои вақт инҳоянд:

- 1) ҷорӣ ва ҳаракаткунанда будани он;
- 2) бебозгашт ва яқсамта будани он;
- 3) ба дарки ҳисси дастрас набудани он.

Вақт ба таври объективӣ ҳамчун тавсифдиҳандаи махсуси ҷараёни равандҳои воқеӣ аз рӯйи суръат, пайдарпайӣ ва давомнокӣ амал мекунад.

Ба ҳодисаи воқеияти объективӣ давомнокии муайян хос аст, бинобар ин, дарки замон, пеш аз ҳама, инъикоси давомнокии ҳодисаҳои воқеияти объективӣ, ҷараёни онҳо дар давраи муайян мебошад.

Аз ҷониби дигар, идроки вақт инъикоси суръати ҷараёни равандҳои объективӣ мебошад.

Дар вақти ба таври объективӣ вучуддошта ҳодисаҳо пайиҳам меоянд, бинобар ин, дарки вақт пай дар пайии падида, ҳодиса ва амалҳо инъикос мекунад.

Мисли ҳамагуна намудҳои дигари идрок асос идроки вақтро низ идроки ҳисси ташкил медиҳад. Анализатори махсуси вақт вучуд надорад. Хусусиятҳои гуногуни вақтро маҷмӯи муайяни анализаторҳо бо нақши пешбарандаи яке аз онҳо инъикос мекунад. Гузашта, ҳозира ва оянда бо ҳам ба тавре алоқаманданд, ки ҷойи ҳамдигарро иваз карда наметавонанд. Хусусияти бебозгашти замон, ба як самт гузаштани замон ифодаи инкишофи абадии табиат ва ҷамъият ба самти пеш, аз кухна ба нав аст.

И.М. Сеченов ба эҳсоси шунавой ва мушакӣ аҳамияти махсус дода, чунин меҳисобад, ки «танҳо садо ва эҳсоси мушакӣ ба одам дар бораи вақт тасаввурот медиҳанд, на бо тамоми мазмун, балки танҳо якҷониба, тавассути ҷозибҳои садо ва ҷозибҳои эҳсоси мушакӣ» [7]. Бинобар ин, шунавой ва эҳсоси мушакиро олим анализатори касри вақт ва фазо номид.

И.П. Павлов қайд карда буд, ки ҳисобкунии вақт ба ҳар як унсуре системаи асаб, ҳар як ҳуҷайраи он хос аст ва ба таври таҷрибавӣ исбот намуд, ки ҳар як анализатор метавонад «вақтро ҳисоб кунад». Ў мегӯяд, ки асоси физиологии идроки вақт ивазшавии равандҳои ҳаяҷон ва боздорӣ мебошад, ки имкон медиҳад, то «вақт ҳисоб карда шавад». Ин фикрро як қатор тадқиқотҳо исбот кардаанд: хангоми бартарии нисбии раванди асабии ҳаяҷон дар системаи дуоми сигналӣ вақт аз будаи кам ва дар сурати бартарии нисбии раванди боздорӣ аз будаи зиёд баҳо дода мешавад. Ҳамин тариқ, дурустии баҳодиҳии фосилаҳои вақт дар ниҳоят бо динамикаи раванди ҳаяҷон ва боздорӣ муайян карда мешавад. Тафрикаи фосилаҳои вақт ҷуз натиҷаи рефлексҳои шартӣ ба вақт ҷири дигаре нест [1].

С.Л. Рубинштейн дар асари худ «Қонуни фосилаи вақти пуршуда»-ро пешниҳод мекунад, ки мувофиқи он муддати муайяни вақт ҳар қадар ба фосилаҳои пурра ва муҳими хурд тақсим карда шавад, ҳамон андоза тулонӣ менамояд [13, с. 250].

Идроки вақт дар раванди таҳаввулотии олами зинда зина ба зина инкишоф ёфта, ба ҳайвонот низ хос аст. Аммо идроки вақт ҳатто дар ҳайвоноти олитарин ҳам падидаи соф биологӣ ба шумор рафта, сифатан аз идроки одам фарқ мекунад. Идроки бошуурунаи вақт дар одам дар раванди амалияи иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ инкишоф меёбад. Намудҳои гуногуни таҷҳизот барои чен кардани вақт, эмотсияҳо, мафҳумҳои замонӣ, мақсадгузориҳо ва ғайра - ҳамаи ин дар ҳайвонот тамоман вучуд надоранд.

Дар одамон самтҳои аз рӯйи вақт ду шакли мухталифи мутақобилан амалкунандаи инъикоси вақт вучуд дорад. Яке аз онҳо ҳисси бевоситаи давомнокии аз ҳассосияти

вистсералӣ бавучудоянда мебошад, ки дар заминаи он рефлексҳои шартӣ ба вучуд меоянд. Дигараш бевосита ҳуди идроки вақт мебошад, ки шакли мураккабтарин ва мукамалтарини алоқаманд бо функсияи ҷамъбаस्तкунандаи системаи дувуми сигнали ба шумор меравад.

Дарки бевоситаи давомнокии муваққатӣ дар қобилияти мо барои эҳсос кардани он, баҳодиҳии мустақим ва самтёбӣ дар вақт бе ягон воситаи ёрирасон ифода меёбад. Ин қобилиятро «ҳисси вақт» меноманд. Ҳисси вақт ҳамчун сифати эстетикӣ одам дар тамоми гули ҳаёт инкишоф меёбад.

Дар намудҳои гуногуни фаъолият «ҳисси вақт» ё ҳамчун ҳисси зудӣ (темп), ё ҳамчун ҳисси назм (ритм) ва ё ҳисси суръат баромад мекунад. Дар ташаккули ин ҳиссиёт таҷрибаи ҷамъшудаи тафриқагузори вақт дар заминаи фаъолияти якҷанд анализаторҳо нақши муайян мебозад. Хамин тариқ, «ҳисси вақт» дар баробари идроки ҳисси унсурҳои мантиқӣ: донишҳои андозаи вақтро низ дар бар мегирад. Дар ин замин метавон гуфт, ки «ҳисси вақт» ба таъсири мутақобилаи системаҳои сигналии якум ва дуюм асос ёфтааст.

Ба андешаи Б.Г. Ананев асоси идроки вақтро мисли намудҳои дигари идрок системаи амалҳои перцептивӣ ташкил медиҳанд, ки образро ба вучуд меоваранд. Дар идроки вақт се амали перцептивӣ иштирок мекунад: баҳодиҳӣ, андозагирӣ ва таҷдиди фосилаи вақт.

Вақт ҳамчун тавсифдиҳандаи ҳосси ҷараёни ин равандҳо аз рӯи назму зудӣ, пайдарпайӣ ва ғайра амал мекунад, ки бо истифода аз меъёрҳои аз ҷумла эътирофшуда ҷен карда мешавад.

Баҳодиҳӣ, андозагирӣ ва таҷдиди фосилаи вақт як қатор хусусиятҳоро соҳибанд. Таҳқиқот нишон доданд, ки дақиқияти камтарин ба баҳодиҳии шифоҳии фосилаи вақт хос аст. Идроки дақиқтарини вақт бошад, ҳангоми таҷдиди фосилаи вақт мушоҳида мешавад. Ин аз он сабаб аст, ки агар ҳангоми баҳодиҳӣ ва андозагирӣ танҳо ҳисоби ботинии фосилаи вақти даркшаванда бо намунаи маълуми дар хотир нигоҳдошташуда лозим шавад, пас ҳангоми таҷдид кардани фосилаи вақти намоишдодашуда, онро натавон дар ботин бо намунаи муқоиса кардан лозим меояд, балки инчунин амалан фосилаи таҷдидшударо бо намунаи дар ҳоли ҳозир нишондодашуда низ муқоиса кардан зарур меояд. Мушкilotи андозагирӣ фосилаи вақти гуфташуда аз он иборат аст, ки онро баҳогузори кардан ва сипас, ба андозагирӣ гузаштан лозим меояд, ки бо ёрии як қатор анализаторҳо - нутқӣ, ҳаракатӣ ва бинӣ дар якҷоягӣ анҷом дода мешавад, зеро анализатори ягонаи вақт, ки ба он афзалият дода шавад, вучуд надорад. Хусусиятҳои гуногуни вақт бо истифода аз маҷмӯи анализаторҳо инъикос карда мешаванд [1].

Тамоми таҳқиқоти психологӣ нақши махсуси сухан ва намунаҳои муқарраршудаи иҷтимоиро дар идрок ва баҳодиҳии ҷанбаҳои гуногуни вақт таъкид мекунанд. Вақту замон ҷараёнҳои барнагардандаанд, аз ҳамин лиҳоз, арзиши пурқиммат доранд. Он чизе ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи дарки шахс кофист, вале тазодд низ дар он аст, ки бо вучуди дарки кофӣ буданаш аз норасоии он доим шикоят менамоем.

Моҳияти раванди идрок иборат аст, аз таъмини қабул ва коркарди ибтидоии маълумоти аз олами беруна воридшаванда: шинохт ва таҳқиқи хосиятҳои алоҳидаи объектҳо, ҳуди ашёҳо, хусусиятҳо ва таъйиноти онҳо. Шаклҳои соддатарини самтёбӣ дар фазо ҳанӯз дар давраи навзодӣ ташаккул ёфтаанд, ки онҳо ба алоқаҳои мураккаби оптикӣ-вестибулярӣ ва кинестетикӣ системаи якуми сигнали асос ёфтаанд [5].

Фазо ва вақт падидаҳои ба ҳисоб мераванд, ки ҷараёни ҳаётро бе мавҷудияти онҳо тасаввур кардан ғайри имкон аст. Ин падидаҳо ҳам дар ҳаёти ҳастии воқеӣ ва ҳам дар дарки субъективӣ ҷой дошта зухуроташон вобаста аз идроки шахс тағйирёбанда мешавад. Зеро идроки инсон вобаста ба ҷанбаҳои психологӣ қодир аст, ки объективияти физиқиро ба субъективияти иҷтимоӣ-психологӣ мубаддал гардонад. Маҳз аз дарки инсон вобастагӣ дорад, ки ҷараёнгирии онҳо ба таври воқеӣ идрок мешавад ва ё субъективӣ, ки аслан таҳрифефта мебошад.

Вижагиҳои идроки фазо ва вақт ба қобилиятҳо ва ҳислатҳои инсоние дохил мешаванд, ки тарбияшаванда буда, инъикоскунандаи воқеъбинии шахс, дурустии коркарди ахбори таъсиррасон ва ҳудуднамоии ӯ ҳамчун шахсияти дақиқкор, хусусан дар идоранамоии вақти худ ва истифодаи самаранок ва бамавриди он ба ҳисоб меравад. Сифат ва дурустии коркарди ахбор аз ҳолати майнаи сар ва ягонагии тамоми системаи асаб вобастагӣ дорад [15]. Идроки мувофиқи фазо ва вақт инчунин тавсифдиҳандаи муносибати шахс ба ҳаёти ӯ, ба интиҳоби тарзи ҳаёти ӯ ва ҳадафмандии ӯ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ананьев Б.Г. Восприятие пространства и сенсорная организация человека //Проблемы восприятия пространства и времени /под ред. Б.Г. Ананьева, Б.Ф. Ломова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961.
2. Ананьев Б.Г. и Ломов Б.Ф. Проблемы восприятия пространства и пространственных представлений / Б.Г. Ананьев. – М.: 1961г. – С. 84 - 88.
3. Анашкина Л. Повышение двигательной активности детей 5-7 лет на прогулке / Л. Анашкина, М. Рунова // Дошкольное воспитание. –1987. - № 12.
4. Ахундов М.Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М.Д. Ахундов. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 222 с.
5. Башаева Т.В. Развитие восприятия у детей Т.В. Башаева – Ярославль, Академия развития, 1997. – 237 с.
6. Венгер Л.А. Развитие способности к наглядно-пространственному моделированию / Л.А. Венгер Дошкольное воспитание. –1982. –№ 9.
7. Годфруа Ж. Психология, изд. в 2 т., том 1. - М. Мир, 1992. – 496 с.
8. Запорожец А.А. Избранные психологические труды. В двух томах / А.А. Запорожец Том 1. М.: Педагогика, 1986. – 323 с.
9. Қодиров Қ.Б., Давлатов М.Т., Расулов С.Х. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ /зери таҳрири Сафаров Н.С. –Душанбе, 2008. – 192 с.
10. Люблинская А.А. Детская психология издательство: Учеб. Пособие для студ. Пед. Институт. «Просвещение» М. 1971. - 410 с.
11. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. - 4-е изд. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. - 688 с.
12. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни макотиби олий. Зери таҳрири Давлатов М. - Душанбе, 2010, 334 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Издательство: Питер, 2002 г., 720 стр.
14. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников: учеб. пособие для студентов пед. институтов / под ред. А.А. Столяра. М.: Просвещение, 1988. - 303с.
15. Шарипова М.Ё. Психосоматика - эмотсияи ба таври психологӣ эътинонашуда / Паёми паҷуҳишироҳи рушди маориф. Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ. Душанбе - 2023, №1 (41). С. 22-29. ISSN 2617-5320
16. Шиффман Х.Р. Ощущение и восприятие. Питер, 2003. - 928 с.

НАҚШИ ИДРОКИ ФАЗО ВА ВАҚТ ДАР МАСИРИ ҲАЁТ

Дар ин мақола кӯшиши таҳлили ҷанбаҳои психологии падидаҳои фазо ва вақт анҷом дода шудааст. Ҳам фазо ва ҳам вақт мафҳумҳои абстрактӣ буда, дарки онҳо сатҳи муайяни дониш, маълумот, фаҳмиш ва таҷрибаи тақозо мекунад. Масалан, барои дарки фазо ҷанбаҳои гуногуни олами атроф мутаносибан баҳогузорӣ мешавад ва танҳо дар ин замина, доир ба воқеияти фазо ва мавҷудияти инсон дар он маълумот ба даст меояд. Дарки замон низ хусусиятҳои худро дорад: ҳамон як воқиди вақт дар ҳолатҳои гуногун ба таври мухталиф дарк карда мешавад. Он метавонад кӯтоҳ ё баръакс давомдор бошад, дар ҳоле ки аз нигоҳи физикӣ ба як дақиқа, як соат, як рӯз ва ғайра баробар аст. Вақте мо касеро пазмон ва интизор мешавем, як лаҳза ҳамчун муддати хеле тӯлонӣ қабул карда мешавад ва баръакс, муддати тӯлонӣ, вақте шахс ба ягон машғулият банд ва ё ба кори ҷолибе машғул аст, метавонад чун муддати кӯтоҳ дарк карда шавад. Аз ин бармеояд, ки дарки фазо ва замон падидаи субъективӣ буда, ба омилҳои гуногун, аз қабилҳои ҳолати шахс, вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ, синну сол ва ғайра вобаста аст.

Калидвожаҳо: эҳсос, идрок, идроки фазо, идроки вақт, идроки замон, вақти физикӣ, алоқаҳои мураккаби оптикӣ, вестибулярӣ ва кинестетикӣ, ретсепторҳо, системаи якуми сигналӣ, шабакаи, маҷмӯи анализаторҳо, «ҳисси вақт».

РОЛЬ ВОСПРИЯТИЯ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В ЖИЗНЕННОМ ПУТИ

В данной статье предпринята попытка проанализировать психологические аспекты явлений пространства и времени. И пространство, и время являются абстрактными понятиями, и для их осмысления требуется определенный уровень знаний, информации, понимания и опыта. Например, для восприятия пространства различные аспекты окружающего мира оцениваются соответствующе, и только тогда приобретается информация о данности пространства и существования человека в нем. Восприятие времени также имеет свои особенности: одна и та же единица времени воспринимается по-разному в разных ситуациях. Оно может быть коротким или, наоборот, продолжительным, при том, что с физической точки зрения оно равно одной минуте, одному часу, одному дню и т.д. Когда мы скучаем и ждем кого-то, мгновение воспринимается как довольно долгое время, и наоборот, продолжительное время, когда человек занят какой-то деятельностью или вовлечен в интересную работу, может восприниматься как короткий промежуток, который быстро проходит. Из этого следует, что восприятие пространства и времени происходит субъективно и зависит от различных факторов, таких как состояние личности, различные жизненные ситуации, возраст и т.д.

Ключевые слова: ощущение, восприятие, пространственное восприятие, временное восприятие, восприятие времени, физическое время, сложные оптические, вестибулярные и кинестетические связи, рецепторы, первая сигнальная система, сетчатка, совокупность анализаторов, «чувство времени».

THE ROLE OF PERCEPTION OF SPACE AND TIME IN THE PATH OF LIFE

This article attempts to analyze the psychological aspects of the phenomena of space and time. Both space and time are abstract concepts, and a certain level of knowledge, information, understanding, and experience is required to comprehend them. For example, to perceive space, various aspects of the surrounding world are assessed accordingly, and only then is information about the givenness of space and the existence of a person in it acquired. The perception of time also has its own characteristics: the same unit of time is perceived differently in different situations. It can be short or, conversely, long, despite the fact that from a physical point of view it is equal to one minute, one hour, one day, etc. When we are bored and waiting for someone, a moment is perceived as a rather long time, and vice versa, a long time when a person is busy with some activity or involved in interesting work can be perceived as a short period that quickly passes. It follows that the perception of space and time is subjective and depends on various factors, such as the state of the individual, various life situations, age, etc.

Keywords: sensation, perception, spatial perception, temporal perception, time perception, physical time, complex optical, vestibular and kinesthetic connections, receptors, first signal system, retina, set of analyzers, "sense of time".

Маълумот дар бораи муаллиф. Шарипова Мадина Ёдгоровна - номзоди илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900179889. Почтаи электронӣ: madinjasha@yandex.ru

Информация об авторе. Шарипова Мадина Ёдгоровна - кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудакки, 17. Телефон: (+992) 900179889. Электронная почта: madinjasha@yandex.ru

Information about the author. Sharipova Madina Yodgorovna - candidate of psychological sciences, docent of psychological department of Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan 734025, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 900179889. E-mail: madinjasha@yandex.ru

УДК 37.01:371.3(575.3)

ҶАНБАҲОИ АҲЛОҚИИ ТАШХИСИ ПСИХОЛОГӢ

Баротова Г.Ю.

Гулов И. Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Психолог ё раваншиносӣ ин касбе мебошад, ки он системаи руҳии одамро омӯхта, аслан, ба ҳолати кулии руҳ, аз ҷумла муошират ва намудҳои пӯшидаю ошкорои он сару кор мегирад. Аслан, мавзӯи асосии омӯзиши риштаи касбии психологӣ ин ҳолати руҳии одам ба ҳисоб меравад, вале ҳаминро гуфтан саривақтист, ки гоҳо психологон дар баробари омӯзиши руҳи одам, зиндагиро дар таҳайюли хос дар мувофиқа бошак мавриди таҳлил қарор медиҳад.

Дар раванди ташхиси психологӣ ҳамаи маълумоти бадастомада, аз ҷумла, маълумоти манфӣ бояд, қайд ва ҳуҷҷатгузори карда шаванд. Дар вақти гузаронидани курси кӯтоҳи омӯзишӣ, муайян гардидани ҳолати номусоиди психикӣ-руҳӣ ва хусусиятҳои афзалиятноку ғайраафзалиятноки номукамалии зехнӣ истифодаи методҳои иловагии судманд зарурат пайдо мекунад. Дар аввалин қадамҳои омӯзишӣ бояд, ҳамчун роҳнамои ташхис методикаҳои иловагӣ интихоб ва истифода шаванд, ки танҳо хосси хамин соҳа бошанд [1. с 87]. Дар баробари ин, ё вобаста ба раванди ташкили ташхис бояд, аз ҷониби ташхисгар пурсишномае ба талабот мутобиқ таҳия карда шавад, ки аз рӯи пешниҳоди ҷавобҳои дурусту нодурусти он ташхисгар ба осонӣ аз ҳолати воқеӣ ё вазъи руҳӣ ба осонӣ бохабар гардад. Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки “Оё барои ташхисгарон ё ба истилоҳ психологон доштани маълумоти базавӣ ва ё дипломи касбӣ амри зарурӣ?”

Ба ин савол ҷавоби комилу дақиқи умумӣ пешниҳод кардан ғайриимкон аст, зеро асолати психологӣ дар заминаи шавқу рағбати шахсӣ пайдо мешавад, вале барои дар амал татбиқ намудани меъёрҳои он, донишдони методологияи касбӣ ё худ омӯзиши курси пурраи он ҳатмӣ ба ҳисоб меравад. Дар баъзе ҳолатҳо, масалан, ташхиси судӣ-психологӣ, дар асоси иштирок дар озмунҳои талаботӣ, ҷиҳати қабул кардан ба кор истифодаи тестҳои мураккаби психологӣ, доштани маълумоти дипломӣ- базавӣ ҳам зарурат дорад. Аммо дар баъзе

ҳолатҳои дигар, ба монанди истифодаи методикаҳои оддӣ дар мактаб ва дигар муассисаҳо худомӯзии психологӣ ё гузаштан аз курсҳои кӯтоҳмуддат кифоя мебошад.

Дар ҷавоб ба ин савол нақши асосиро як андоза натиҷаи таҳлили озмудашаванда ва тақдирӣ минбаъдаи ӯ мебозад, ки дар ҳаёти ҷамъиятии ӯ то чӣ ҳад муассир мебошад.

Қоидаҳои таҳлили психологӣ расонидани зарар ба мурочиъро ҳам дар раванди озмоиш ва ҳам пештар ба назар гирифта, ҳам барои таҳлишаванда ва ҳам ба таҳлисгар ҷанбаҳои маҳдудият будани самти кори берун аз нақша ҳушдор медиҳад. Дар ин сурат, бояд, ки қаблан аз тадбирҳои ҳуби самти кори психологӣ баҳрабардорӣ намуд ва набояд, ки ба иштибоҳоти зоҳиршуда бетаваҷҷуҳӣ кард. Расонидани осеб ба таҳлишаванда дар мазмуни маводи таҳлили ҳамчун қоидаи пазируфташаванда нест [1. с 98].

Новобаста аз он, ки кӣ ба раванди таҳлис машғул мешавад, он мутахассис аст ё ғайримутахассис, ҳангоми гузаронидани омӯзиш принципҳои зерини ахлоқӣ бояд, дақиқ ва ҳатмӣ риоя карда шаванд [8. с 50].

Принципи эҳтиром. Ҳамаи сарчашмаҳои илмӣ шаъну шараф, озодӣ ва риояи меъёрҳои қонунгузори аз ҷониби қадом як таҳлисгаре, ки набояд, дар доираи ниғаҳдошти консепсияи одобу рафтори ҳамон миллат қанолат медиҳад ва принципҳои асосии он аз инҳо асос меёбад:

а) ғиромидошт ва риояи ҳуқуқи ҳақдорӣ, одобу рафтор ва дигар принципҳои талаботи инсонгарой;

б) ниғаҳдошти тамоилҳои умумимиллӣ, маданӣ, наҷодӣ, ғароишҳои динию авлодӣ;

в) истифодаи принципи мурочиат, бо методҳои илмӣ ба даст овардани имконоти таҳлис, таассуроти субективӣ ва нарасонидани таъсир ба ҳулосаи дақиқан пешниҳодшуда;

г) ҷудо аз ҳама гуна ғайриқаноат ва қаноатгарӣ аз таъсиррасониҳои ғарзнок;

ғ) ба роҳ мондани раванди таҳлили ба саломатӣ ва мавқеи иҷтимоии мизоч алоқаманд.

Принципи махфият. Дар баробари дигар имконоти мавҷуда, инчунин аз таҳлисгар барои рӯшод нақардани асрори фаҳмидашуда ҳушдор дода мешавад, ки матолиби таҳлиси сараввал, махфӣ ва дар баробари он ба шахсони ғайрисоҳавӣ, қалонсолону дигар шахсони рамузгир ифшо нақардан огоҳонӣ карда шавад. Зеро натиҷаҳои муайяншударо ба дигарон ифшо қардан, мутобиқи мақсади психологон нест ва ин аз комплекси зарурати касбӣ ва тақозои меъёрҳои амиқу дақиқи соҳавӣ берун намебошад.

Аммо ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё ҳақиқат озмудашаванда барои гирифтани ин маълумоти мавриди назар ҳуқуқ дорад ё волидони кӯдаки муоинашуда низ чунин ҳуқуқро доранд?

Агар натиҷаи таҳлис зарурати ба шахси дигар гуфтан ё фаш қардани махфият пеш ояд, пас, ин қорро чӣ тавр бояд қард?

Психолог бояд маълумотро тавре расонад ва ё пешниҳод намояд, ки волидайн масъулияти шахсии ҳудро барои натиҷаҳои эҳтимолии пасти фарзандашон аз рӯи натиҷаҳои таҳлили психологӣ дуруст дарк намоёнд ва инро танҳо айби кӯдак қабул нақунанд ва натиҷаҳо боиси «ҷазо додан» нақарданд. Аммо, агар кӯдакро огоҳ нақарда бошад, ки натиҷаи таҳлис ба омӯзгорон ва волидайн пешниҳод мешавад, пас психолог ҳуқуқ надорад, ки онҳоро аз натиҷаҳо ҳабардор қунад [8. с50].

Принципи дар боло зикрқардида, чунин ҷанбаҳоро дар бар меқирад:

а) Бояд, ки ҳеҷ як маълумоте бе мувофиқа ва ё ҳатто ба амри тасодуф ҳам ба берун нақарояд;

б) Тибқи меъёрҳои пешбиниқамудаи Қонун ва тартиботи қонунгузорӣ ҳулосаҳои тадқиқот ба мизочон аз ҷониби психолог бояд қомилан бе осебе ироа қардад;

в) нозуқиҳои муайяншуда аз ҷониби таҳлисгар ба дошишомӯзон, ки ҳангоми таълим мавриди омӯзишу таҳлил қарор қирифта буданд, бояд, махфӣ баррасӣ қарда шаванд. Маълумот дар бораи мизоч низ бояд, қиҳати ошқор нақардидани нуқсу қамоли он қуллан махфӣ нигоҳ дошта шавад;

г) он маводе, ки ба таҳлили психологии таҳлискунада рабти қомил ё муносиб надорад, набояд, ки мавриди қорбурди санқиши таҳлисгару таҳлишаванда қарор дода шавад;

ғ) ягон сарчашмаи илмӣ ё тақрибақӣ бе машварат оғоз қардани таҳлисро бо таҳлишаванда тавсия намедиҳад;

д) таҳлисгар қиҳати ниғаҳдории маълумоти бадастомада ва бойгонисозии он дар назди ҳамагуна оинномаҳо масъулу ҷавобқар мебошад.

Муҳимтарин принципҳои хотирақӣ ва интиҳобу қорбарии мурочиъ:

а) сараввал бояд, ки ташхисшаванда ба раванди умдатарин ҷанбаҳои ахлоқӣ ва ғоявии амали ташхисии равоншинос ошно бошад;

б) кор бо шунаванда ё мизоч бояд, ки танҳо пас аз ризоияти он оғоз гардад. Агар вазъи саломатии шунаванда ё ташхисшаванда имкони қабули қарорро надошта бошад, пас чунин қарор бояд, аз ҷониби намояндагони қонунии (расмӣ) ӯ қабул карда шавад;

в) ҳулосаҳо бояд, ки илман асоснок шуда бошанд, яъне, ин ҳулосаҳо набояд, аз рӯи ақидаҳои субјективии ғайрифайл, бофтаю тахайюл, майлу рағбат ё имконоти тахминии тадқиқотгар истисно доништа шаванд;

г) дар ин раванди ташхис аз ғайрияти психолог фақат тақозои ниғаҳдошти асрори ошкоршуда пинҳон ва пинҳонмонда ошкор карда шавад, вале на ба ҳама;

ғ) беҳдошт ва беҳбудии қори тарафайн. Набояд, ки алоқаманд будани манфиатҳои шахсӣ бо принципҳои санҷишӣ як ҷо омезиш ёбанд.

д) моҳият, ғоя ва хусусиятҳои рушди ташхис дар шароити хеле мухталиф низ баҳогузорӣ карда мешавад. Зеро шахси ташхисшаванда, бояд, ҳамчун субјекти асосии омӯзиш ё беҳбудшаванда ҳисобида шавад;

е) интиҳоб, тадвин ва тафсилоти ташхиси мурочъ. Дар ин раванд, баҳогузори қобилиятҳои касбӣ ҳамаи имкониятҳои тағйирёфтаи шахс, ки қомилан рушд ёфтаанд, ба назар гирифта шуда, вазъи арзишҳои муҳими касбӣ низ, мебояд, бевосита дар ҷараёни ғайрияти баҳогузорӣ карда шаванд;

ё) интиҳоби комплекси (маҷмуавӣ). Ташхиси психологӣ, яке аз паҳлуҳои мувофиқати касбӣ-психологӣ ба ҳисоб меравад. Бо интиҳоби вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ, тиббӣ педагогӣ алоқаи ногуставӣ дорад. Ташхиси психологӣ бояд, ҳамчун ҷузи асосии ҷудонопазири ҷараёниҳо ва интиҳоби доғалаб ба кор ё таҳсил истифода бурда шавад.

ж) динамика ва адаптивӣ будани меёрҳои интиҳоб. Интиҳоби пешаи психологӣ бояд, имконияти тағйири нишондодҳои интегралӣ мувофиқати касбиро ҳама тарафа дида барояд.

з) ташхисшаванда ҳангоми тадқиқи ҳолати руҳии худ ва дуррабии ташхисгар аз меёрҳои асосии талаботи муайяншудаи ҳолати воқеӣ, ҳуқуқи муваққатан қатъ намудани ташхис ё иваз намудани ташхисгарро дорад;

и) равоншиносии ташхисгар мисли табиби ҷарроҳи боваринок бояд, ки ба моҳияти қори худ ва қаноатмандии мизоч эътимод дошта бошад;

й) дар таъмини ниғаҳдории ақидаҳои равшаншуда ё таъмини босуботи махфияти асрори мурочъ ҳамеша ҷораандеш бошад.

Шинохти мизоч ва муаррифии он:

а) дар мавриди чун як бойгонии рамзӣ ниғаҳ доштани асрори мурочъ ва эътирофи шахсияти нодири ҳар як нафари ташхисшуда ташхисгар масъули бевосита ба ҳисоб меравад;

б) аз рӯи синну сол, қобилият ва ноноқобилӣ, солимӣ ва носолими, инкишофи ақли пешрафта ва қафомонда, қисмонӣ ва ғайраҳо ташхисҳо дақиқ баҳогузорӣ карда мешаванд. Дар ҳолати худро қомилан идора карда натавонистан ё сабабҳои дигари ба ин монанд, шунаванда-ташхисгузаранда якҷоя бо психолог қарореро ба ҳолат мувофиқ қабул мекунад;

в) ҳеҷ як ташхисгаре бар акси ҳоли ташхисшаванда наметавонад, ки ҷиҳати ҷалби ташхисгари дигаре садди роҳ бошад.

Принципи салоҳиятноки. Психолог бояд, кӯшиши таъмин ва ниғаҳдошти сатҳи баланди салоҳиятнокиро дар қори ҳамаҷузаи ҳеш дошта бошад ва таҷрибаи андӯхтаи худро аввалан, ҳадаш эътироф намояд. Психолог бояд, танҳо он намуниди хизматрасониҳоеро ба ташхисшавандагон пешниҳод кунад ва он методҳоеро мавриди истифода қарор диҳад, ки онро хуб медонад ва соҳиби таҷрибаи қофии истифодабарии онро доро мебошад.

Ин принципҳо метавонанд, муҳтавои чунин салоҳиятноки бошанд:

а) шинохту маҳорати касб:

- ҳамаи психологон уҳдадор ва масъуланд, ки ҷанбаҳои гуногуни этикии касби интиҳобкардаи худро риоя кунанд;

- ҳамаи шахрвандон новобаста аз касбу қори худ метавонанд, ки ба ҳайси ташхисгару мурочъ баромад кунанд ва инро ягон сарчашмаи санадҳои меёрӣ-ҳуқуқӣ манъ накардааст;

- психолог қори тавъам ва мутобиқ будани дараҷаи омӯзишу роҳандозии таҷрибаи касбии қормандонаш, ки бевосита роҳбари онҳо мебошад, вазирад аст;

- психолог дар ҳамқорӣ, робита бо муҳассисони дигар соҳаҳо бояд, ки садоқат, таҳаммулпазирӣ ва омодагӣ ба қумакро устуворона нишон диҳанд. Набояд, ки ба заъфияти қоре роҳ диҳад.

б) маҳдудиятҳо ё монеаҳои салоҳияти касбӣ:

- психолог вазифадор аст, ки дар доираи салоҳияти касбии худ, ва таҷрибаҳои амалию мушоҳидавӣ низ санҷиш-пурсиш гузаронад;

- таъхисгар дар татбиқи ҳама гуна усули самарабахши санҷидашудаи эътимодноқ бевосита бо мурочеъ корбариро намояд;

в) доираи хурди тавонмандии шаклҳои истифодабарии усули ташкили таъхис ва натиҷабарорӣ:

- яке аз усули санҷидашудаи самаранок ин усули тасвирӣ-баёний мебошад, ки ҳамаи таъхисгарон ба он чун як ҷисми зинда эътимод менамоянд;

- таъхисгар ҳуқуқ дорад, ки он методҳоро мавриди истифодаи худу дигарон қарор диҳад, ки ба ҳадафҳои аслии омӯзиш, синну сол, ҷинсият, ҳолати воқеии мизоҷ ва шароити озмоишҳо куллан мувофиқ бошанд. Илова бар ин, методҳои таъхисӣ бояд, мутобиқ ба талаботи стандарткунонӣ, эътимодноқ, боварибахш бошанд;

- аз ҷониби психолог пешниҳоди маълумоти аваллиндараҷаи дидаю доништа таҳрифшуда, маълумоти бардурӯғ ва дар натиҷаи тадқиқот нодуруст маълумгардидаро ироа кардан, комилан манъ аст. Агар психолог пас аз таъхису тадқиқоти худ иштибоҳро ошкор кунад, ӯ бояд, тамоми чораҳои дахлдорро барои ислоҳи ин нуқсон чораҷӯӣ кунад.

г) таълими махсус, рушди касбӣ ва сертификатсияи нафароне, ки равандҳои методии таъхиси психологиро самаранок истифода мебаранд. Дар асл психолог бояд, сатҳи салоҳияти касбӣ ва риояи одоби фаъолияти этикаи кории худро пайваستا тақмил диҳад. Яке аз талаботи истифодаи методҳои омӯзишӣ-таъхисӣ, ин танҳо аз ҷониби мутахассисони соҳа дар ҳифзи саргузашу асрори шахсият ва аз истифодаи нодурусти методҳои таъхисӣ қадами аввалин ба ҳисоб меравад. Албатта, тақмили ихтисос, аз намудҳои методҳои таъхиси психологӣ бисёр вобастагӣ дорад. Масалан, барои истифодаи дурусту саривактии тестҳои таъхиси зинаи инкишофи зеҳнӣ, афзалият ва хусусиятҳои фардӣ-психологӣ он ва корбурди техникаҳои ангоравӣ баро ҳам психолог ва ҳам таъхисшаванда, давраи нисбатан, тӯлонии омӯзиш зарур аст. Вале дар бобати гузаронидани намудҳои тести оддӣ, сода, яқнамуд ва ё тестҳои омӯзишии маромноқ ҳадди ақал омодагии махсусро тақозо мекунад.

ғ) имконнопазирии фаъолияти касбӣ дар шароити дақиқан муайяншуда:

- агар психолог бо ба вуқӯъ пайвастанӣ ягон намуди вазъият, аз маҷбурӣ корбариро бо мизоҷ бинобар сабаби нарасонидани таъсирҳои манфӣ пеш аз муҳлат қатъ кунад, он гоҳ ӯ бояд, идомаи корро иловатан таъмин намояд;

- психолог набояд, касби худро дар зери таъсири омилҳои манфӣ анҷом диҳад.

Принсипи масъулиятноқӣ. Психолог бояд, уҳдадорҳои касбӣ ва илмӣ худро дар назди мизочони худ ва дар назди ҷомеаи касбӣ ё тамоми ҷомеа дар хотир дошта бошад. Психолог бояд, сараввал кӯшиш кунад, ки ба ҳеҷ як нафаре новобаста аз шакли бавуқӯёӣ осебе нарасонад ва инчунин барои кирдорҳои худ ҷавобгар ҳам мебошад.

Принсипи масъулиятноқӣ чунин ҷанбаҳоро дар бар мегирад:

а) масъулияти асосӣ:

- барои психолог баровардани қарор оид ба анҷом додани лоиҳаи тадқиқотӣ ё даҳолат барои саранҷоми эҳтимолии илмӣ ва иҷтимоӣ, алаҳхусус, таъсир ба нафарони ҷудогона, гуруҳҳо ва созмонҳое, ки дар тадқиқот ширкат мекунанд ва ҳамзамон таъсири ғайримустақими он муҳим аст;

- ҳангоми руҳ додани монеаҳои муваққатӣ, ба монади лат хӯрдани таъб, аз ҳуш рафтани пурсидашаванда, равоншинос имкони қатъи пурсишро дорад;

б) осебнопазирӣ ба мурочеъ. Таъхисгарро зарур аст, ки ба ҳамаи натиҷаҳои санҷиш дар танҳои дубора ошноӣ пайдо карда, дар раванди сар задани ягон далели аз ин ҳам устувортар, қарори хотимавии худро барорад, зеро аз ҷониби таъхисшаванда, одатан, оид ба шакли тестгузаронӣ, маълумоти иловагӣ талаб карда мешавад.

в) ҳалли мушкилоти (монеаҳои) ахлоқӣ. Психолог бояд, аз раванди эҳтимолияти мушкилоти ахлоқӣ ба таври комил хабардор бошад ва барои ҳалли онҳо масъулияти шахсии худро ба дӯш гирад. Психологҳо оид ба ин тарзи баррасии масъалаҳо бо ҳампешагони худ ва дигар нафарони масъул машварат мекунанд, ё онҳоро дар бораи хусусият ва принципҳои муҳимми ахлоқӣ огоҳ мекунанд.

Принсипи ростқавлӣ. Психолог бояд, ки дар самти пешрафти афзалиятноки илми замони худ бевосита саҳмгузор бошад. Дар татбиқи ин раванд психолог бояд, ки ростқавлу содиқ бошад. Аслан, дар маҷмуи фарогирии мазмуни ҳамаи касбият ростқавлӣ сарҳалқаи ин силсила буда метавонад. Равоншинос бояд, ки нисбат ба ҳамкорони худ боэҳтиром бошад.

Принсипи ростқавлӣ чунин бандҳоро дар бар мегирад:

а) ростқавлӣ:

-психолог ва мизоч (ё чониби мутақобилкор, ки пардохти ҳаққи хизматрасониҳои иҷтимоиро барои мизоч пардохт мекунад) дар ҳамкориҳои байнинафарӣ, ба шакли шартномавӣ ё дигар намуди қарордодҳои шакли муайяннамудаи қонун амал менамояд, ки гоҳо аз сабаби зиёдаравиҳои тарафайн он тақроран аз тарафи 3-юм мавриди санҷиш қарор дода мешавад.

Дар вақти ба қор қабул шудан ё ба машғулияти касбӣ оғоз намудан, психолог бояд, қорфарморо аз имкониятҳои ҳеш оғоҳ созад, ки:

1. Дар доираи салоҳиятҳои касбии худ мустақиман амал мекунад.
2. Ё уҳдадор аст, принсипи махфӣ нигоҳ доштани сирро ба ҷо орад.
3. Танҳо психолог метавонад, ки роҳбарии касбии қори ўро анҷом дода диҳад.
4. Талаботи ғайрикасбӣ ва ё талаботеро, ки бар зидди принципҳои ахлоқӣ нигаронида

шудааст, иҷро намекунад.

Ҳангоми ба қор қабул намудани психолог, мурочиаткунанда бояд, матни пурраи консепсияи одоброриюна кунад.

-пахши умумии маълумот дар бораи хизматрасониҳои психолог оид ба қабули қарори дахлдор аз чониби муштариён ё ҷиҳати ворид шудан ба фазои муносибатҳои касбӣ. Чунин қорбурди саривақтии таблиғот ягона ҳолате мебошад, ки агар он маълумоти пешниҳодшуда бардурӯғ ё таҳрифшуда набоянд, дар ин сурат, онро ба таснифоти иттилооти объективӣ шомил намудан иқозазир мебошад;

- гуфтан ба маврид аст, ки ба психолог ҷиҳати ташкили таблиғоти худ ё даҳолати нафарони манфиатҷӯ қомилан манъ аст.

-психолог набояд, ки самаранокии хидматҳои худро аз ҳад зиёд нишон дода, барои расидан ба мақсадҳои худ, аз ҷумла молиявӣ, талаби пардохт ё бастани шартномаи иловагӣ кунад.

б) асрокӯшоии рӯёру:

-ташхисгар ҳангоми раванди ташхис ё натиҷаҳои аз ташхисбаромада қомилан ҷавобгар буда, набояд дар матни ҳулосавии худ аз ҳаде гумонҳои тахминӣ истифода барад ва дар сурати руҳ додани чунин ҳолат ўро ҷавобгарии интизорӣ дорад;

-ташхисгар бояд раванди ташхиси худро аз рӯи талаботи метёрии илм исботнамуда ва ё таҷрибаҳои гузаронидаи самараноки олимони соҳа ба роҳ монад. Инчунин риояи принципҳои талаботии ташхис ва ҳранологияи саргузашту воқеот бояд аз чониби ташхисгар мавриди қорбурди саҳеҳ қарор дода шавад. Ҳангоми ҳалли ҳама гуна мушкилоти зехнӣ-равонӣ, рафторӣ ва амсоли инҳо аз чониби ҳам психолог ва мурочиаткунанда тадқиқот гузаронида мешавад;

-ҳангоми руҳ додани ҳолати ибрази маълумоти беафолат, таҳрифӣ ташхисгарро зарур аст, ки шахсони масъули атрофи пурсидашавандаро оғоҳ намуда, иртиботи тақрорӣ муоширатро таъмин намояд.

в) дуршавӣ аз ҷидолу низоъҳо:

- ташхисгар-равоншинос бояд, ки қабл аз руҳ додани ҳолатҳои монеашавандаи пурсишӣ - ташхисӣ онҳоро пешбинӣ кунад, ва баъдан, шахсони дар ин раванд иштироккунандаро оғоҳ созад;

- барои ташхисгар тибқи талаботи оинномаи вазиравӣ истифода бурдан аз муносибатҳои шахсӣ, иқтисодӣ, маъҳабӣ қомилан мамнуъ мебошад;

-психолог бояд оғоҳ бошад, ки вобастагӣ ва бархӯрди манфиатҳо пас аз анҷоми расмии муносибатҳои он бо мизоч метавонад, ба миён ояд. Дар ҳама ҳолат, психолог низ аз масъулияти касбӣ бояд муфасссал қорбарӣ намояд;

-психолог набояд, ки бо мизочонаш ҳеҷ гуна муносибатҳои шахсии худро ибразу роҳандозӣ кунад.

г) дарки ба талабот ҷавобгӯии масъулияти ихтисосмандӣ:

-гузаронидани раванди ташхис-суҳбатҳои равоншиносӣ одатан, қисми муҳими омӯзишӣ ба ҳисоб меравад ва ташхисгар барои ба таври муқаммал омӯзонидани он ба таълимгирандагон бояд, ки аз ҳама намуди усули фаъоли системавӣ истифода барад;

-барои ибрази назари неку бад тавсияҳоро низ чун дигарон ҷиҳати боз ҳам беҳтар шудани сатҳи қор пешниҳод қарда тавонад. Чунин талабот низ роиҷ аст, ки дар ҳамдастӣ бо мутахассисон имконияти тафсири нодурустро тавассути пешниҳодҳои дуруст, пурра ва гоҳо яхела пешгирӣ ва ё иваз намудан мумкин аст. Аз нуқтаи назари касбии психологӣ маълумот дар бораи иштирокчиёни пурсиш-озмоиш ҳамеша бояд беиом бошад. Баҳсу мунозира, танқид, тавсиф, тадбиру тақмили масоили машваратии психологӣ бояд дар

доираҳои илмӣ бештар ҷиҳати пешрафти илм хизмат кунанд, на ин ки дар баробари пешрафти қору афкори ҷомеаи ниёзманд монеаҳо эҷод намоянд;

- психолог бояд, ки ҳамеша нисбат ба ҳамкасбони худ эҳтироми хосса дошта бошад ва набояд аз рӯйи кадом як муносибати шахсӣ, инқирозӣ рафтори касбии онҳоро муғризона танқид кунад;

- психолог набояд, бо одобу рафтори шахсии худ сабаби аз системаи фаъолият дур шудани ҳамкасбони худ гардад;

- агар психолог боварии комил дошта бошад, ки ҳамкасби ӯ дар раванди пурсишҳо рафтори муғризонаю ғайрикасиеро нисбати пурсидашаванда раво мебинад, ӯ бояд инро ҷиҳати идома надодан, ба самъи ҳамкасби худ махфӣ расонад.

Дар баробари талаботу низоми ягонаи принсипҳои касбӣ-ахлоқии ташҳиси психологӣ танҳо он меъёрҳои пазируфта шудаанд, ки бар мабноси сарчашмаҳои муътамад амалкунанда мебошанду ҳалос[4. с 21].

Қоидаи истифодаи методикаҳои безарар.

-Психолог бояд танҳо он методикаҳоро мавриди қарор диҳад, ки онҳо ба саломатии шахси озмудашаванда чи аз ҷиҳати равоӣ ва чи аз ҷиҳати ҷисмонӣ таъсири манфӣ нарасонанд.

Қоидаи ҳамкориҳои ташҳисгар ва мурӯҷ.

-ташҳисгар уҳдадор аст, ки ҷиҳати фароҳам овардани шароитҳои ба талабот ҷавобгӯӣ ва ибтидою интиҳои фурсати ташҳисии худ ва сатҳи баргузориҳои он ахбори мушаххас бидиҳад.

Қоидаи муоширати касбии психолог бо мурӯҷаткунанда

-тибқи меъёрҳои талаботи ташҳисгар бояд, ҳангоми гузаронидани ташҳис аз роҳандозӣ намудани методҳои самарабахши озмудашудаи соҳаи илми психологӣ истифода бурда тавонад ва ба мурӯҷ натиҷаҳоро пешкаш кунад дар тағйир додани ҳолати руҳии ӯ мусоидаткунанда бошанд.

Қоидаи санҷидани маълумоти характери психологидошта

-Психолог зарур аст, ки ба фармоишгар натиҷаҳои тадқиқотро бо мафҳумҳои ба фармоишгар осонфаҳм ва дар шакли тавсияҳои равои мушаххас пешниҳод намояд.

Тартиботи нишонагузориҳои маълумот

Ҷиҳати ниғаҳдошти махфияти асрори ин тадқиқот дар ҳама мавқеъ ва бақайдгирии амиқи шахсияти ташҳисшаванда, барои пӯшида ниғаҳдошти асрори ӯ, инчунин гузоштани рамзҳои махсус ташҳисгар вазифадор мебошад.

Тартиботи махфиятдориҳои асрори ташҳисшуда

-аслан, тибқи нишондодҳои бойгонисозӣ бояд, маълумоти аз ташҳиси психологӣ бадастомада, тавре нигоҳдорӣ шаванд, ки фақат ба шахсони ваколатдор дастрас бошанду ҳалос. Агар рафту маълумот дар ҳазинаи компютерибура ба таври электронӣ, видеоӣ дастраси дигарон гардад, ташҳисшаванда ҳуқуқ дорад, ки бар мақомоти дахлдор ҷиҳати фош гардидани асрори худ шикоят барад ва ташҳисгарро низ барои нарасидан ба чунин ҳолат зарур аст, ки барои рафъ ё пешгирии ҳолати мазкур аз усули рамзгузорӣ (кодирование) қарорӣ кунад.

Тартиби қарбурди саҳеҳу саривақтии натиҷавии ахбори ташҳисшуда. Дар раванди ташҳиси мазкур бояд, ҳамаи категорияи муҳокимаҳои гурӯҳӣ қарор дошта бошанд, зеро ҳангоми ба таври умум ё гурӯҳӣ гузаронидани тест ҳам натиҷаҳои ташҳисӣ дар ҳузури аҳли гурӯҳ ошкор карда намешаванд.

Маврид ба зикри хос аст, ки набояд ҳеҷ як нафарро ғайриҷашмдошт ё ғйри хоҳишаш мавриди ташҳиси психологӣ қарор дод. Инсон ғайри майлу хоҳиши худ танҳо дар ҳолатҳои муайян ва пешбиниамудаи қонун аз чунин ташҳисҳо гузаронида мешавад. Ба монанди, ташҳиси судӣ-психологӣ.

Азбаски, шахси озмудашаванда ҳангоми гузаронидани ташҳис метавонад, ки нафаҳмида, ғайрихоҳиш ва ноҳудоғоҳ ба дигарон асрори худро бозгӯӣ кунад, дар ин сурат, ӯро бояд пешакӣ хабардор намуд, то ин ки ба чунин иштибоҳ роҳ надиҳад [6. с 37].

Ҳамаи ташҳисгузарандагон, новобаста аз ҳолати қарордошти худ ҷиҳати ошноӣ пайдо намудан бо натиҷаҳои ташҳиси аз ҷониби психолог равшангардида, ҳуқуқи дидану муҳокима намуданро доранд.Дар чунин раванди ташҳиси психологӣ бошад, ду вазъиятро фарқ кардан амри зарурӣ мебошад [3. с 51]:

1. Вазъияти мизоч. Ҳангоми ба назди психолог ҷиҳати расонидани кумак мурӯҷат кардани мизоч. Дар ин ҷо вазъият аллақай тадричан вазъияти худӣ мизоч аст. Яъне, мизоч барои ниёзмандии руҳӣ ва ё ҳамкорӣ омодааст. Аз ин рӯ, ӯ кӯшиши пинҳон намудани

рафторҳои мусбату манфии худро намекунад. Дар ин самти сухани хулосавӣ-машваратӣ фақат ба ҳуди психолог-мушовир тааллуқ дорад.

2. Вазъияти экспертӣ. Ҳангоми гузаронидани таҳлили судӣ-психологӣ ва ё ба ин монанд, номзадҳо дар вақти қабулшавӣ ба қарор дар мақомоти қудратӣ, онҳо зерин назорати қатъӣ қарор мегиранд. Дар ин раванд, бояд таъминҳои сохткорӣро вонамудкорӣ аз андешаи таҳлилгарони соҳавӣ қомилан зудуда бошад.

Дар ин асно, вазъиятҳои суҳбат-таҳлили психологӣ аз он ҷиҳат фарқ карда мешаванд, ки натиҷаҳои озмоиш аз тарафи кӣ ва чӣ ҳел истифода мегардад? Мо тасмими он дорем, ки ин вазъиятҳо ба таври мухтасар шарҳ диҳем [5.с 7]:

1. Маълумот ҷиҳати баровардани ҷамъбасти ниҳой ё ҳулосаи ғайрипсихологӣ ва ё таҳлили қарори маъмурӣ, ки аз ҷониби ғайримутахассис (мутахассиси соҳаи дигар) истифода бурда мешаванд. Ин ҳолат асосан, ҳосси соҳаи тиб мебошад. Аслан, психолог хусусиятҳои диққату хотир, тафаккури оромӣ ва таъминли тадбирро мавриди таҳлил қарор медиҳад, аммо табиб бошад, ба он бо истифодаи дастгоҳҳои ёрирасон диагнози тиббӣ мегузорад. Маъмулист, ки таҳлилгар барои натиҷаҳои дар боло зикршуда ва ё мувофиқ наомадани ҳолати тиббӣ бо руҳӣ ҷавобгар буда наметавонад. Бо ин ҳол, маълумоти таҳлили психологӣ дар раванди гузаронидани ҷунин шакли таҳлил бо дарҳости мақомоти мурочи монанди суд, экспертизаҳои судӣ-психологӣ, таҳлили қобилияти қорӣ қорманд бо дарҳости роҳбари қорҳона ё муассиса мавриди истифода қарор мегиранд.

2. Маълумот аз тарафи шахсан ҳуди психолог барои баровардани ҳулосаи натиҷавии психологӣ истифода мешаванд, ҳарчанд даҳолатпазирӣ ба вазъияти мизоч аз тарафи дигар мутахассис сура қирад ҳам, қобили қабул нест.

3. Ин маълумот барои баровардани ҳулосаи психологӣ ҳизмат мекунад, вале одатан, ҷиҳати қорқарди усулҳои даҳолатқунӣ бештар машварати психологӣ ҳос аст.

4. Ин маълумот аз ҷониби ашҳоси қурсидашаванда, ҷиҳати ҳудинқишофдиҳии ва ислоҳқунӣ рафтору қиндори ӯ мавриди истифода қарор қирифта, дар ин ҳолат, таҳлилгар-психолг барои тарзи дурусти саривақтии истифодаи маълумот ҷавобгар маҳсуб намеёбад.

Адабиёт:

1. Аванесов В.С. Тесты в социологическом исследовании.-М.: Наука, 1982
2. Амонов Н. Қ. Психологическое особенности развития математического мышления у учащихся 5-9 классов /Н.Қ. Амонов [Текст]: автореф. дис. ... канд.псих.наук. - М., 1993
3. Амонов Н. Қ. Тафаккур: Таҳлил ва инқишофи он /Н.Қ. Амонов [Текст]. - Душанбе, 2014
4. Бызова В.М. Основы психодиагностики, учебное пособие /В.М. Бызова [Текст] - Сыктывкар, Госуниверситет, 1992
5. Гильбух Ю.З. Актуальные проблемы валидации психологических тестов /Ю.З. Гильбух [Текст]//Вопросы психологии, 1978, №5. -С.108-118.
6. Латифзода С.З. Меъёрҳои қасбӣ-психологӣ қабули номзадҳо ба қар дар мақомоти қорҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологӣ онҳо.-Душанбе,2015
7. Маҷмӯаи қонференсияи илмӣ-назариявӣ қумҳуриявӣ «Назария ва амалияи таҳлили психологӣ ва зарура қи қамил он» / Душанбе:ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021-209 саҳ.
8. Прыгин Г.С. Введение в психодиагностику: Принципы и методы. История развития. Основы психометрики: Учебное пособие. -М.: УМК «Психология», 2003-С.50

ҶАМЪАҶОИ АҶЛОҚИИ ТАҶХИСИ ПСИХОЛОГӢ

Таҳлили психологӣ соҳаи мушқил ва маъсулияталаби фаъолияти психолог маҳсуб меёбад. Он маълумотнокии мувофиқ ва маҳорати қасбиро талаб мекунад ва метавонад тақдирӣ одамро ҳал намояд. Хусусан, ҳангоми баровардани ҳулосаҳои судӣ-психологӣ. Аз ин рӯ, ба психолог ва ё ашҳоси ба ин пеша машғул маҷмуи талаботи қасбӣ, этниқию ҳуқуқӣ пешниҳод мегарданд, ки онро бояд ҳамқун қинсипи асосии таҳлили психологӣ қабул ва қиоя намуд. Ҳангоми мавриди истифода қарор додани ҳама гуна методҳои психологӣ шароити таҳлил, дастурамалҳо барои озмудашаванда, намунаи варақа, қалид ва қорқарди онҳо бояд ба эътибор қирифт ва тестҳои валиднок ва эътимодноқро истифода бурд.

Қалидвожаҳо: таҳлили психологӣ, психолог, тестҳои валиднок, қинсипҳо, қиодаҳо, вазъиятҳо.

ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

Психологическая диагностика — сложная и ответственная область работы психолога. Это требует соответствующего образования и профессиональных навыков и может определить судьбу человека. Особенно при составлении судебно-психологических заключений. Поэтому к психологам или лицам, занимающимся этой деятельностью, предъявляется ряд профессиональных, этических и правовых требований, которые необходимо принять и соблюдать в качестве основных принципов

психологической диагностики. При использовании любого психологического метода необходимо учитывать условия диагностики, инструкции для тестируемого, форму образца, ключ и их обработку, а также использовать валидные и надежные тесты.

Ключевые слова: психологическая диагностика, психолог, действительные тесты, принципы, правила, ситуации

ETHICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL ASSESSMENT

Psychological diagnostics is a complex and responsible area of work for a psychologist. It requires appropriate education and professional skills and can determine a person's fate. Especially when drawing up forensic psychological reports. Therefore, psychologists or persons engaged in this activity are subject to a number of professional, ethical and legal requirements that must be accepted and observed as the main principles of psychological diagnostics. When using any psychological method, it is necessary to take into account the diagnostic conditions, instructions for the test subject, the form of the sample, the key and their processing, as well as use valid and reliable tests.

Key words: psychological diagnostics, psychologist, valid tests, principles, rules, situations

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротова Гулчехра Юсуфҷоновна – н.и.п., мудири кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва муносибатҳои оилавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Email: gulchehrabarotova@mail.ru, Телефон: 918-17-07-00

Гулов Исмадулло Равшанович – ассистенти кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣ, муовини декан оид ба тарбияи факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Email: ismatullogulov1@gmail.com, тел: 906-13 -33-00

Сведения об авторе: Баротова Гулчехра Юсуфджановна – к.п.н., заведующая кафедрой социальной психологии и семейных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, Email: gulchehrabarotova@mail.ru, Телефон: 918-17-07-00

Гулов Исмадулло Равшанович – ассистент кафедры общей и педагогической психологии, зам.декан по воспитательной работе факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, Email: ismatullogulov1@gmail.com, тел: 906-13 -33-00

About the author: Barotova Gulchekhira Yusuffjanovna – c.p.s., head of the department of social psychology and family relations of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididin Aini, Email: gulchehrabarotova@mail.ru, Phone: 918-17-07-00

Gulov Ismatullo Ravshanovich - assistant of the department of general and educational psychology, deputy dean for educational work of the faculty of psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididin Aini, Email: ismatullogulov1@gmail.com, phon: 906-13 -33-00

ТАТБИҚИ АКИДАҲОИ ИЛМИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИК ОИД БА ТАРБИЯИ ОИЛАВӢ

Саидов Сулаймон Шохолмаҳмадович

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Оила яке аз ниҳодҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии қадимтарин ва пойдортарин ба шумор рафта, ҳамчун воҳиди аввалин ва асосии ҷамъиятӣ дар ташаккули шахсияти инсон нақши калидӣ мебозад. Муҳити оилавӣ на танҳо ҷойи зист, балки мактаби аввалини ахлоқ, фарҳанг ва тарбияи инсонист. Тарбияи фарзандон, шаклгирии ҷаҳонбинӣ, муносибат бо ҷомеа ва асосҳои ахлоқиву маънавии инсон маҳз дар ҳамин муҳит гузошта мешаванд.

Дар тӯли таърих, ақлоқ ва дилҳои бузурги миллати мо — мутафаккирони форсу тоҷик — ба масъалаи тарбияи инсон тавачҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Онҳо бар ин ақида буданд, ки асоси ҳама гуна пешравии ҷомеа аз тарбияи дурусти инсон ва махсусан, аз муҳити солими оилавӣ оғоз меёбад. Аз ин рӯ, масъалаи тарбияи фарзанд дар муҳити хонавода, нақши падару модар, масъулияти иҷтимоӣ ва ахлоқии оила дар осори бисёр мутафаккирон, аз ҷумла Абӯалӣ ибни Сино, Саъдӣ, Ҷомӣ, Носири Хусрав ва дигарон, бо шеваҳои гуногун инъикос ёфтааст.[1. с. 74–78].

Имрӯз, дар замоне ки ҷомеа бо таҳаввулоти босуръати иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва технологиявӣ рӯ ба рӯст, арзишҳои анъанавии оилавӣ дар зери фишори равандҳои ҷаҳонишавӣ қарор гирифтаанд. Ин ҳолат зарурати бознигарӣ ва эҳёи андешаҳои классикӣ ва илмӣ мутафаккиронро дар масъалаи тарбияи оилавӣ тақозо мекунад. Зеро таҷрибаи таърихиву фалсафии онҳо, ки бар пояи ахлоқ, муҳаббат, эҳтиром ва масъулият бунёд ёфтааст, метавонад дар шароити муосир низ ҳамчун роҳнамои арзишманд хидмат кунад.

Аз ин рӯ, омӯзиш ва татбиқи афкори илмии мутафаккирони форсу тоҷик оид ба тарбияи оилавӣ на танҳо барои фаҳмиши таърихи афкори тарбиявӣ, балки барои ҳалли мушкилоти рӯзмарраи оила ва тарбияи фарзандон аҳамияти калон дорад.

Нақши мутафаккирони форсу тоҷик дар масъалаи тарбияи оилавӣ

Дар таърихи адабу фарҳанги мо бисёр муттафаккирон буданд, ки дар осори худ ба тарбия, хосса тарбияи оилавӣ, аҳамияти махсус додаанд. Аз ҷумла, метавон аз Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Абӯрайҳони Берунӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон ном бурд.[1. с. 115-118].

Абӯалӣ ибни Сино

Дар «Ахлоқ»-и Ибни Сино масъалаи тарбияи фарзандон ва равиши дурусти муносибат дар оила баён гардидааст. Ӯ таъкид менамояд, ки муҳити хонавода бояд саршор аз муҳаббат, ҳамдигарфаҳмӣ ва ахлоқи нек бошад, то ки шахс дар муҳити солим рушд ёбад.[1. с. 126-127].

Саъдии Шерозӣ

Саъдӣ дар «Гулистон» ва «Бӯстон» арзиши муҳити тарбиявии оиларо борҳо таъкид кардааст. Масалан, дар яке аз ҳикояҳои мегӯяд:

"Тифлро зи лаҳзае биёмӯз, ки дил чун гил аст,

Чун сахт шуд, натавонӣ доданаи шакл бо даст."

Ин порча нишон медиҳад, ки тарбияи аввалин ва муҳиму пойдор маҳз дар муҳити хонаводагӣ сурат мегирад.[2. с. 42-49].

Абдураҳмони Ҷомӣ

Ҷомӣ низ дар осораи аҳамияти илм ва ахлоқро дар муҳити оилавӣ таъкид намудааст. Ӯ бар ин назар аст, ки зани соҳибахлоқ ва марди донишманд метавонанд наслро парвариш намоянд, ки фардои миллатро обод созанд.[3. с. 43]

Татбиқи афкори классикон дар замони муосир

Ҷомеаи муосир зери таъсири равандҳои пуршиддати ҷаҳонишавӣ, инкилоби рақамӣ, тағйирёбии арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ қарор гирифтааст. Дар чунин муҳит, оила ҳамчун ниҳоди асосии тарбиявӣ дучори мушкилоте мегардад, ки талаб мекунад мо ба таҷрибаи ахлоқиву фалсафии гузаштагон рӯ оварем. Мутафаккирони форсу тоҷик дар осори гаронбаҳои худ намунаҳои мукаммали тарбияи инсонро баён кардаанд, ки имрӯз низ қобили татбиқанд. Татбиқи ин афкор метавонад дар ҷанд самти асосӣ амалӣ шавад:[3. с. 56-60].

Таълими ахлоқ дар муҳити оила

Яке аз ҷанбаҳои асосии тарбияи оилавӣ таълими ахлоқ ба фарзандон аст. Мутафаккирон бар он буданд, ки ахлоқро на бо сухан, балки бо амал бояд омӯхт. Дар осори Саъдӣ, Ҷомӣ ва Носири Хусрав таъкиди зиёд ба ростгӯӣ, адолат, худшиносӣ ва эҳтироми дигарон дида мешавад. Дар муҳити муосир, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ва расонаҳои оммавӣ ба шуури кӯдак таъсир мерасонанд, нақши оила дар таълими ахлоқ дучанд муҳим шудааст. Падару модар бояд бо истифода аз арзишҳои миллии динӣ ва афкори мутафаккирон, муҳити солим ва тарбиявиро дар хона таъмин намоянд.[3. с. 160-163]

Муҳаббат ва эҳтиром дар муносибатҳои оилавӣ

Муносибатҳои оилавӣ бояд бар пояи муҳаббат, меҳрубонӣ ва эҳтироми мутақобил асос ёбанд. Мутафаккирони форсу тоҷик, аз ҷумла Ҷомӣ ва Саъдӣ, таъкид мекарданд, ки муҳаббат ба аҳли хонадон ва эҳтироми зану фарзандон рамзи инсондӯстӣ ва ахлоқи нек аст. Дар шароити имрӯз, ки стресс, фишорҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба оила таъсир мерасонанд, арҷи гузоштан ба арзишҳои инсонӣ, ки ин муттафаккирон таълиф мекарданд, метавонад ба таҳкими оила мусоидат намояд. Муносибати меҳрубон ва ахлоқии волидон на танҳо фазои руҳии хонаводаро беҳтар мекунад, балки фарзандро бо намунаи ибрат тарбия мекунад.

Тарбияи кӯдакон бо истифода аз усули илмӣ ва анъанавӣ

Абӯалӣ ибни Сино дар осори худ, махсусан дар "Донишнома" ва "Ахлоқ", ба муҳити руҳӣ ва ҷисмонӣ кӯдак таваҷҷуҳи зиёд додааст. Ӯ бар ин назар буд, ки фарзанд бояд дар муҳити солим, пур аз оромӣ ва муҳаббат парвариш ёбад. Ин андешаҳо то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Илова бар он, муттафаккирон тавсия медеданд, ки тарбия бояд мувофиқи синну сол, қобилият ва хусусиятҳои равонии фарзанд сурат гирад. Имрӯз, истифодаи усули муосири илмӣ равшанӣ ба педагогика дар баробари арзишҳои анъанавӣ метавонад равиши тавозунии тарбиявиро фароҳам созад. [1. с. 174-176].

Равнақ бахшидан ба маърифати волидон

Яке аз шартҳои муҳим ва заминаҳои асосии татбиқи самараноки афкори тарбиявии мутафаккирони классики форсу тоҷик дар замони муосир, баланд бардоштани сатҳи маърифат ва донишҳои тарбиявии волидайн мебошад. Зеро оила нахустин мактаби ҳаёт ва падару модар аввалин муаллимони кӯдак маҳсуб меёбанд. Агар волидон дорои ҷаҳонбинии

васеъ, маърифати ахлоқӣ ва донишҳои кофии равоншиносӣ ва ҳуқуқӣ бошанд, онҳо метавонанд барои фарзандони худ муҳити солим, ором ва мутамаддинро фароҳам оваранд.

Имрӯз, дар шароити тағйирёбии арзишҳо, васоити ахбори омма ва таъсири технологияҳои рақамӣ, нақши волидон дар ҳифзи ҳувиёт ва ахлоқи фарзандон беш аз пеш муҳимму зарурӣ шудааст. Падару модар бояд на танҳо ба таъмини моддӣ машғул бошанд, балки ба таълими ахлоқ, омӯзиши одоби рафтор ва рушди фикрии фарзандон низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. [6. с. 156-163].

Барои расидан ба ин ҳадаф, муҳим аст, ки дар сатҳи маҳаллӣ ва миллӣ чорабиниҳои таълимӣ ва маърифатӣ, аз қабили:

- баргузории **курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзишӣ** барои волидон дар муассисаҳои таълимӣ ва фарҳангӣ,

- таъсиси **маҳсуси маҳфилҳо ва семинарҳо** оид ба фарҳанги оиладорӣ ва тарбияи фарзанд,

- паҳши **барномаҳои телевизионӣ ва радиоӣ** бо иштироки мутахассисони соҳаҳои педагогика, равоншиносӣ, ҳуқуқ ва дин,

- таҳияи **китобчаҳо, дастурҳо ва варақаҳои иттилоотӣ** оид ба усули муосири тарбияи фарзанд дар руҳияи инсондӯстӣ, ахлоқи ҳамида ва эҳтироми арзишҳои миллӣ, амалӣ гарданд.

Илова бар ин, истифодаи **мероси фарҳангии мутафаккирон**, аз ҷумла ақидаҳои тарбиявии Ибни Сино, Саъдӣ, Ҷомӣ, Фирдавсӣ ва дигарон, метавонад падару модарро ба фикр дар бораи масъулияти худ дар тарбияи фарзанд водор созад.

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани маърифати падару модар на танҳо боиси беҳтар гардидани муносибатҳои оилавӣ мегардад, балки барои ташаккули насли наврас бо ҷаҳонбинии солим, ахлоқи ҳамида ва ҳисси масъулият дар ҷомеа заминаи устувор фароҳам меорад. [6. с. 156-163].

Хулоса

Ақидаҳои илмию ахлоқии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик оид ба тарбияи оилавӣ дорои аҳамияти фавқулодаи фарҳангӣ, маърифатӣ ва умумиинсонӣ мебошанд. Ин афкор, ки бар пояи ахлоқ, хирад, муҳаббат ва эҳтироми мутақобили аъзои оила устувор мебошанд, метавонанд ҳамчун сарчашмаи илҳом ва роҳнамо барои тарбияи насли солим ва муътадил хизмат кунанд.

Мероси гаронбаҳои Рӯдакӣ, Ибни Сино, Саъдӣ, Ҷомӣ, Носири Хусрав ва дигар мутафаккирон, на танҳо таърихӣ ва адабӣ, балки дорои аҳамияти амалӣ барои ҷомеаи имрӯза низ ҳастанд. Онҳо ба мо таълим медиҳанд, ки тарбияи оилавӣ бояд аз муҳаббат, ибрат, одоб, дониш ва субот иборат бошад. [4. с. 68-72]

Ҷомеаи муосир, ки бо таҳаввулоти босуръати иҷтимоӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯст, метавонад аз ин афкори бунёди истифода барад, то муносибатҳои оилавино мустаҳкам намуда, фарзандони ба маънои пурраи инсонӣ тарбия кунад. Арзишҳои ахлоқии пешниҳодкардаи мутафаккиронро метавон дар барномаҳои таълимӣ, тарбияи хонаводагӣ ва сиёсати иҷтимоии давлат истифода бурд.

Аз ин рӯ, таъбиқи самараноки ин мероси маънавӣ метавонад ба ташаккули шахсиятҳои ҳудогоҳ, боодоб, ватандӯст ва масъулиятшинос мусоидат намуда, ба рушди ҷомеаи солим, мутамаддин ва устувор замина гузорад.

Адабиёт

1. Ибни Сино, А. (2005). *Донишномаи Алоӣ*. Душанбе: Ирфон. с. 215.
2. Саъдӣ, Ш. (2009). *Гулистон*. Душанбе: Адиб. с. 232.
3. Ҷомӣ, А. (1999). *Баҳористон*. Душанбе: Маориф. с. 139.
4. Рӯдакӣ, А. (1989). *Гулчини ашъор*. Душанбе: Ирфон. с. 208.
5. Носири Хусрав. (1983). *Девони ашъор*. Душанбе: Ирфон. с. 480.
6. Фирдавсӣ, А. (1994). *Шоҳнома*. Ҷ.1. Техрон: Маркази фарҳангӣ. с. 480.
7. Раҳимова М. Масоили тарбияи ахлоқии кӯдак дар таълимоти Ибни Сино // *Мачаллаи «Пайгоми донишгоҳ»*. – 2021. – с. 85–91.
8. Аҳмедов А. Нақши мероси адабӣ-фалсафии мутафаккирон дар тарбияи оилавӣ // *«Ахлоқ ва маърифат»*. – Душанбе, 2020. – с. 23–27.
9. Саидова Г. Таълимоти ахлоқии Саъдӣ ва аҳамияти он дар тарбияи муосир // *«Маориф ва фарҳанг»*. – 2019. – с. 44–48.

ТАТБИКИ АКИДАҲОИ ИЛМИИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОЧИК ОИД БА ТАРБИЯИ ОИЛАВӢ

Ин мақола ба амалигардони ақоиди илмӣ мутафаккирони форсу тоҷик бахшида шудааст. Ҷӣ тавре, ки муаллифи мақола қайд мекунад, мутафаккирони форсу тоҷик Абӯали ибн Сино, Носири Хусрав, Абурайҳони Берунӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ ва дигарон дар асарҳои хеш ба тарбияи оилавӣ диққати калон доданд. Ҷунонҷӣ, Ибн Сино дар “Ахлоқ ба муҳити хонаводагӣ,” ки саршори муҳаббатӣ хамдигарфаҳмӣ бояд бошад, тавачҷуҳӣ калон зоҳир кардааст.

Муаллифи мақола оид ба арзишҳои муҳити тарбиявӣ оила аз “Бустон ва Гулистон”-и Саъдӣ ба сифати мисол ҳикояхоро пешкаш намудааст. Дар ин асос ӯ рӯоварӣ ба таҷрибаи ахлоқ ва фалсафии ниёгонро талаб мекунад.

Барои татбиқи афкори классикони дар замони муосир ӯ самтҳои зеринро муҳим мешуморад: таълими ахлоқ дар муҳити оила, муҳаббат ва эҳтиром дар муносибатҳои оилавӣ, тарбияи кӯдакон бо истифода аз усули илмӣ ва анъанавӣ, рушди маърифати волидон.

Ба андешаи муаллиф, оилаҳои муосир бояд ба омӯзиши асосҳои ахлоқи оилавӣ, раваншиносӣ, меъёрҳои ҳуқуқи тарбияи кӯдак ва мероси фалсафии ниёгон тавачҷуҳ зоҳир кунанд; аз усули муосири илмҳои раваншиносӣ ва педагогика истифода баранд.

Хуллас, таҷрибаи таърихӣ фалсафии мутафаккирони форсу тоҷик, ки ба ахлоқ, муҳаббат, эҳтирон ва масъулият бунёд ёфтааст, дар шароити муосир низ ҳамчун роҳнамои арзишманд хизмат менамояд.

Калидвожаҳо: ақидаҳои илмӣ, мутафаккирони форсу тоҷик, тарбияи оилавӣ, тарбияи инсон, муҳити хонавода, арзишҳои оилавӣ таҷрибаи таърихӣ, ахлоқ, эҳтиром, роҳнамои арзишманд, муносибатҳои оилавӣ, усули илмӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ НАУЧНЫХ ИДЕЙ ПЕРСИДСКИХ И ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В СЕМЕЙНОМ ВОСПИТАНИИ.

Эта статья посвящена реализации научных взглядов персидско-таджикских мыслителей. Как отмечает автор статьи, такие персидско-таджикские мыслители, как Абу Али ибн Сина, Насир Хусрав, Абу Райхан аль-Беруни, Саади, Джами и другие а своих произведениях уделяли большое внимание семейному воспитанию. Так, как Ибн Сина в «Этике» своё внимание направляет на домашнюю среду, которая должна быть наполнена любви и взаимопонимания.

Автор статьи в качестве примеров предлагает рассказы из «Бустон и Гулистан» Саади о ценностях семейного воспитания. На этой основе он требует обращение к нравственному и философскому опыту предков.

Для реализации мыслей классиков в современном мире он считает важными следующие направления: обучение нравственности в семье, любовь и уважение в семейных отношениях, воспитание детей с использованием научных и традиционных методов, развитие познания у родителей.

По мнению автора, современные семьи должны уделять внимание изучению основ семейной нравственности, использовать современные методы педагогики и психологии.

Таким образом, исторический и философский опыт персидско-таджикских мыслителей, основанный на нравственности, любви, уважении и ответственности, в современных условиях должен служить в качестве ценного путеводителя.

Ключевые слова: научные взгляды, персидско-таджикские мыслители, семейное воспитание домашняя среда, семейные ценности, исторический опыт, нравственность, уважение, ценный путеводитель, семейные отношения, научные методы.

APPLICATION OF SCIENTIFIC IDEAS OF PERSIAN AND TAJIKI THINKERS ON FAMILY EDUCATION.

This article is devoted to the implementation of the scientific views of Persian-Tajik thinkers. As the author of the article notes, such Persian-Tajik thinkers as Abu Ali ibn Sina, Nasir Khusraw, Abu Rayhan al-Beruni, Saadi, Jami and others paid great attention to family education in their works. As Ibn Sina in "Ethics" directs his attention to the home environment, which should be filled with love and mutual understanding.

The author of the article offers stories from "Bustan and Gulistan" by Saadi as examples about the values of family education. On this basis, he requires an appeal to the moral and philosophical experience of ancestors. To implement the thoughts of the classics in the modern world, he considers the following areas important: teaching morality in the family, love and respect in family relationships, raising children using scientific and traditional methods, and developing knowledge in parents.

According to the author, modern families should pay attention to studying the foundations of family morality, using modern methods of pedagogy and psychology.

Thus, the historical and philosophical experience of Persian-Tajik thinkers, based on newness, love, respect and responsibility, should serve as a valuable guide in modern conditions.

Key words: scientific views, Persian-Tajik thinkers, family education, home environment, family values, historical experience, morality, respect, valuable guide, family relationships, scientific methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Сулаймон Шохолмаҳмадович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 918286809; e-mail: sulik.02@mail.ru

Информация об авторе: Саидов Сулаймон Шохолмаҳмадович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 918286809; электронная почта: sulik.02@mail.ru

Information about the author: Saidov Sulaymon Shokholmakhmadovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Tel.: (+992) 918286809; e-mail: sulik.02@mail.ru

ТДУ 1: 574 (575.3)

ТАКМИЛИ ИХТИСОС – ОМИЛИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Давлатзода С. А.

Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар замони муосир фаҳмиши беназири арзишҳои ҷамъиятӣ ва шахсии мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун қисмати муҳимми миллӣ, рушди сармоияи инсонӣ дорои хусусиятҳои педагогии хос мебошад. Ва имрӯз ягон соҳаи ҷаҳонияти инсонро дарёфт кардан мумкин нест, ки ба тарбияи ҷисмонӣ алоқаманд набошад.

Мусаллам аст, ки дар донишҷӯён ҳамасмандӣ ба ҷаҳонияти тарбияи ҷисмонӣ таъкилӣ ёбад дар он сурат вай ба сарчашмаи ба даст овардани хушҳолии, ки онро П.Ф. Мегафти “Ҳиссиёти баландгардидаи лаззатбарӣ” меномад, таъкилӣ меёбад. Аз таҳлили асарҳои олимони бар меояд, ки дар раванди таълим ба рушди сармоияи инсонӣ таъкилӣ донишҷӯён мусоидат намуда, дар ин ҷода ҷаҳонияти мустақилонаи онҳо дар дараҷаи таъмин карда мешавад. Дар ин маврид олимони барҷастаи тоҷик М. Лутфуллоев фармудааст: “Донишмӯз роҳи таълимиро интихоб намуда, ояндаи худро пешро назар меорад, ки онҳо дар ҳаёти амалӣ зиёд масъалаҳоро мустақилона ҳал менамоянд”. Вобаста ба ин, дар назди Қўмитаи ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Донишқадаи таъкилӣ ихтисос ва бозомӯзии соҳаи маорифи ш. Душанбе ва дигар вазорату идораҳои манфиатдори ҷумҳурий дар бобати омода намудани мутахассисони баландихтисос, ки қобилияти ҳал намудани масъалаҳои ҳаракати тарбияи ҷисмониро масъуланд, вазифаи аввалиндараҷа мешуморанд.

Барои аҳли зиё, ҳосатан маорифчиён боиси ифтихор ва шарафи бузург аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маорифро яке аз соҳаҳои афзалиятноки ҷамъиятӣ шуморида, дар пешбурди сиёсати давлатӣ ба ин соҳа диққати аввалиндараҷа медиҳад. Ҳукумати мамлакат тамоми шароитро барои омӯзишу аз худ намудани касбу кори гуногун дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ фароҳам овардааст. Дар баробари муҳайё гардонидани имконот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ҷаҳонияти донишқадаву филиалҳои таъкилӣ ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф дар шаҳру минтақаҳои ҷумҳурий ҷиҳати рушди сармоияи инсонӣ ва касбии тарбияи ҷисмонӣ ва баланд бардоштани технологияи инноватсионии педагогӣ ҷаҳоният намуда истодаанд. Ин гувоҳи он аст, ки масъалаи рушди сармоияи инсонӣ, омодакӯӣ ва соҳибкасбу соҳибмалакаи гардонидани мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар кишвар доништа мешавад. Маҳз ҳамин зарурат ва афзалиятро ба эътибор гирифта Пешвои муззамми миллат паёми навбатӣ, ки 28.12.2024 таъкид намудаанд, ки “Таъкилӣ ихтисос - омили рушди сармоияи инсонӣ ва бозомӯзии кадрҳои инноватсионӣ-педагогӣ масъалаи муҳимми соҳа аст”.

Мақсади асосии курси таъкилӣ ихтисос ба мутахассисон тасаввуроти саҳеҳ ва пурра додан дар бораи моҳияти педагогӣ ва иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ, пайдоиш ва инкишофи вай ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ, мақом, аҳамият ва вазифаҳои он дар ҷамъияти муосир, ба ҳам алоқаманди ба фарҳанг, сиёсат, иқтисодиёт ва дигар ҳодисаҳои иҷтимоӣ мебошад. Инчунин соҳаи маъкур вазифадор аст, ки ба мутахассисон муносибати гуногуни педагогӣ – демографияи гурӯҳҳои донишҷӯёнро нисбати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки ба мутахассисони оянда баҳри фаҳмиши хуб додан ва маънидод намудани рафтори ҷомеа ба соҳаи иҷтимоӣ зарур аст, мадад расонад.

Омӯхтани салоҳиятнокии мутахассисони таълимгиранда дар муассисаҳои тақмили ихтисос имкон дод, ки дар мавриди набудани мувофиқати салоҳиятнокии касбии корманди муосири соҳаи маориф нисбат ба талабот натиҷагирӣ гардад: албатта, малака, маҳорат ва донишҳо ҳанӯз ҳам арзишманданд ва моҳияти фаъолияти мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ташкил мекунад, рушди сармояи инсонии донишомӯзон бошад, аз аҳамияти аввалиндараҷа бархӯрдор нест; айнан ҳамин нуктаро метавон дар бораи асосҳои умумибашарӣ ва маънавию ахлоқӣ ибраз дошт, ки алҳол арзишҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ аз онҳо бартарӣ доранд. Илова бар он, воқеияти иҷтимоӣ мавҷуда ба дигаргунӣ дар муҳтавои фазои касбӣ арзиши корманди педагогӣ ниёз дорад, ки шароитро барои иҷрои ҳамкориҳои омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар заминаи салоҳиятҳои мавҷуда фароҳам созад. Рушди сармояи инсонӣ дар мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ барои фаъолияти мустақилона хос буда, дорои арзиши баланде мебошад, ки одатқунонӣ ва интиқоли арзишҳои ҳаётӣ ва таҳсилоти таъмин менамояд [4].

Барномаҳо барои тақмили таҳассуси педагогӣ-тарбияи ҷисмонӣ бо тақвияти методҳои анъанавии таълим таҳия мегарданд. Барномаҳои мазкур ба амалисозии равишҳои пахши бозтавлиди ҷузъи иттилоотӣ нигаронида шудаанд. Ба онҳо таъмини нокифояи салоҳиятҳои мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ машғулбуда дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, идроки мазмун ва арзишҳои раванди муосири таҳсилот хос мебошанд. Барномаи тақмили салоҳиятҳои касбии омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ, ки мазмунҳои арзиширо дар фаъолияти ҳамарӯзаи педагогӣ фарогир набошад, натиҷаҳои мунтазирро ба бор нахоҳад овард.

Роҳи ҳалли мушкилоти мазкур метавонад таҳсилоти иловагӣ дар ҷаҳорҷӯбаи тақмили ихтисос бошад, ки дар асоси машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар толорҳо, майдонҳо бо таҷҳизоти варзишӣ, озмоишгоҳҳои мучаҳҳаз бо воситаи интерактивии техникӣ роҳандозӣ мегардад. Дар раванди баргузории машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ки ба мулоҳизаронии иштибоҳҳо ва нобаробарии педагогӣ нигаронида шудаанд, муносибати мутахассис ба ҳамаи он чи ки дар фаъолияти ӯ мегузарад, тағйир меёбад. Фаъолнокии эҷодӣ воқуниши ба кори бошууронаи ихтисосмандон аз болои шахсият ва салоҳиятҳои касбии худ мубаддал мегардад. Баргузории таҷрибаомӯзӣ, ки бо шумули манфиатҳои шахсии мутахассис амалӣ мегардад, захираҳо барои ҷустуҷӯи унсурҳои масъулиятдошта дар ҷиҳати ташаккули сабки худии маҳорати педагогии мутахассиси тарбияи ҷисмонӣ, ошкорсозӣ ва минбаъд рушди сармояи инсониро дар салоҳиятҳои касбӣ фароҳам меоварад [5].

Дар миёни ғояҳои асосии дар бунёди раванди мазкур қарордошта нуктаҳои концептуалӣ дар бораи бефосилагӣ, воқеъбинӣ ва самтгирии пешравандаи таҳаввулоти иҷтимоӣ: дар бораи он нақше, ки субъекти тақмили салоҳиятнокии касбӣ дар вазъияти тағйирёбанда ифода мекунад: дар бораи он, ки захираи қобилияти мутахассис бояд ба назар дошта шавад: дар бораи аҳамияти маҳорати мутобиқшавӣ ба тағйирот ба таври шоиста фаъолияти худро тасҳеҳ намуданро метавон номбар кард [3].

Раванди созмондиҳии тақмили таҳассуси касбии мутахассиси тарбияи ҷисмонӣ бо омилҳои сершумор муайян карда мешавад, ки дар миёни онҳо талаботи педагогии худии субъекти баланд бардоштани таҳассус, шароити иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ғайраро метавон номбар намуд. Аз лиҳози амалӣ раванди мазкур иборат аз маҷмуи марҳилаҳои муттасил, ки занҷираи мантиқиро инъикос менамоянд. Занҷираи мазкур аз таҳлили ниёзҳои педагогӣ оғоз гардида, муайянкунии самти стратегии раванди таҳсилот, тасвиби тақмили таҳассуси касбӣ ва иҷтимоиро фарогир мебошад [2].

Мусаллам аст, ки мутахассиси оянда баъди хатми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҷиҳати омода шудан ба пешаи ихтисос ҳуҷҷатҳои барои таҳсил дар риштаҳои таҳассусӣ ба самти коллеҷу донишқада ва донишгоҳу муассисаҳои дахлдори тайёркунии кадрҳои педагогӣ месупоранд. Мутахассис баъд аз хатми муассисаҳои мазкур ва соҳибкасб гардидан ба фаъолияти педагогӣ шуруъ менамояд.

Бояд дар назар дошта шавад, ки дар коллеҷу донишгоҳҳо танҳо асосҳои умумӣ ва таҳкурсии аввалини касбии мутахассисони оянда гузошта мешавад.

Чунин омӯзиш ва малакаи азбарнамудаи таҳассуси тарбияи ҷисмонӣ барои рақобатпазирӣ ба бозори меҳнат ҷавобгӯ будан кофӣ нест. Барои баланд бардоштани ихтисос ва огоҳ гардидан аз навгониҳои соҳа мебошад ҳар як педагог мунтазам бо риояи фосолаи муқарраргардида ба курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии муассисаҳои мазкур ҷалб карда шаванд [6].

Дар ин замина ҷиҳати ба донишҳои наву замонавӣ мусаллаҳ гардонидани ихтисосмандони тарбияи ҷисмонӣ ва ба курсу семинарҳои бозомӯзӣ ҷалб гардидани кормандони донишқадаву филиалҳои муассисаҳои давлатии тақмили ихтисос ва бозомӯзии

кормандони соҳаи маориф вазифадоранд, ки барои баланд бардоштани малакаву маҳорат ва тайёрии касбии мутахассисон ба масъалаҳои зерин аҳамияти ҷиддӣ дода, зарурат ва аҳамияти онҳоро ба шунавандагон фаҳмонида тавонанд:

- донишҷӯи асосҳои илмию методологии фани тарбияи ҷисмонӣ ва мафҳумҳои асосии илми педагогика;
- донишҷӯи қонуниятҳои тараққиёт ва ташаккули ҷисмонии шахсияти ҷисмонии хонандагон;
- донишҷӯи мақсад, вазифаҳо, мазмун, принципҳо, методҳои воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ, шакл ва қисмҳои таркибии системаи тарбияи ҷисмонии хонандагон;
- донишҷӯи қонуниятҳои асосии тараққиёти анатомӣ-физиологии ҷисмонии давраҳои синнусолии хонандагон;
- донишҷӯи асосҳои назариявӣ ва амалии гигиенаи муассиса, принцип ва роҳҳои тарбияи ҷисмонӣ-гигиени хонандагон;
- донишҷӯи ташаккули қонуниятҳои психологии хонандагон, хусусиятҳои ҳосси фардӣ- психологии шахсияти ҷисмонии онҳо дар зинаҳои гуногуни давраҳои синнусолии мактабӣ.

Баъд аз ҷалб ва гузаштан аз курсу семинарҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии мутахассисон низ дар навбати худ уҳдадор аст, ки ҷиҳати баланд бардоштани малакаҳои касбӣ самаранокии омодагии касбии педагогӣ, маҳоратҳои асоситарини пешаи педагогӣ ва мусаллаҳ гардидан ва донишҳои наву замонавӣ маҳоратҳои зеринро дар худ тақмилу рушд диҳад:

- ба нақша гирифтани рушди сармояи инсонӣ дар шахсияти ҷисмонии донишҷӯён;
- пешбинӣ кардани натиҷаи машғулиятҳои таълиму тарбиявӣ;
- ба нақша гирифтани мазмуну шаклҳои корбарӣ оид ба роҳбарӣ кардани машғулиятҳои таълимии тарбияи ҷисмонии беруназдарсии донишҷӯён;
- муайян намудани дараҷаи ташаккули ҷисмонии умумӣ ва тарбия гирифтани донишҷӯён;
- интихоб, таҳсил ва ҷамъбасти намудани маводи ҷисмонии таълимиву тарбиявӣ;
- ҷудо карда тавонистани фаъолияти педагогиро ба амалиётҳои алоҳидаю барои вазъиятҳои ташкили ҷорабиниҳои варзишӣ зарур ва мувофиқ;
- ба нақша даровардани сохт ва тарзи амалиётҳои донишҷӯён ва роҳбарии педагогӣ ва фаъолияти онҳо;
- мувофиқ ба шароитҳои тағйирёбанда аз худ кардани тарзу усул ва воситаҳои техникии ҷисмонӣ ва педагогӣ;
- ҷустуҷӯ карда тавонистани шаклҳои беҳтарину ғоидаовари талабот ба донишҷӯён ва вобаста ба хусусиятҳои фардии ҷисмонии онҳо тағйир додани шароитҳои педагогӣ;
- барқарор намудани ҳасташавии ҷисмонӣ ва муносибатҳои мақсадоноки педагогӣ бо донишҷӯёни алоҳида, гурӯҳҳои хурду коллективи донишҷӯён ва хонаводаи онҳо;
- татбиқ карда тавонистани назорати ҷорӣ мувофиқ ва фаврӣ оиди машғулияти ҷисмонии донишҷӯён;
- маҳорати мувофиқ ба далелҳои асосӣ ва мақсади гузашташудаи педагогӣ таҳлил карда, тавонистани натиҷаҳои ба даст овардашуда дар соҳаи таълими ҷисмонии донишҷӯён;
- маҳорати аз рӯйи мазмунӣ материали таълимӣ дуруст интихоб карда тавонистани навҳои машғулиятҳои ҷисмонӣ ва методу усули ба он мувофиқ буда;
- маҳорати барқарор намудани ҳамкорӣ бо донишҷӯён дар ҷараёни машғулиятҳои ҷисмонӣ;
- дуруст муайян карда тавонистани мақсаду вазифаҳои ҳар як машғулият ва ҷорабиниҳои тарбиявӣ ва ватанпарварӣ.

Рафти санҷиш ва таҳлили фаъолияти мутахассисони тарбияи ҷисмонии ба курсҳои бозомӯзӣ ҷалбгардида аз нуқтаи назари кадом донишу малака ва маҳоратҳоро доштан ва дар раванди машғулият аз он истифодашаванда муайян намуд, ки ихтисосмандон аз усули нави инноватсионии таълим аз қабилӣ, кор дар гурӯҳҳо, масъалагузорӣ ва бозҳои дидактикӣ маълумоти кофӣ надоранд. Бо асосгирии натиҷаи санҷиш ҷиҳати баланд бардоштани малакаҳои касбии мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ бо мақсади беҳгардонии сатҳу сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз ҷониби лекторон ба шунавандагони курсу семинарҳо ва бозомӯзӣ маҳорати таҳия намудан ва дар раванди фаъолияти касбӣ истифода намудани онҳо омӯзонидани мешавад:

- намунаи нақшаи тақвимӣ-мавзӯӣ аз ҷанми таълимии тарбияи ҷисмонӣ;
- намунаи нақшаи дарси яксоата;
- корбарӣ аз рӯйи усули фаъолгардонии раванди таълим;

- намунаи нақшаи худомӯзии мутахассис;
- намунаи нақшаи иттиҳодияи методӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;
- намунаи нақшаи кабинет дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;
- коргузорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва ғайра ёрии

методиҳои худро мерасонанд.

Ҳамаи ин нақшаи фаъолияти тарбияи ҷисмониро дар системаи маълумоти олии объективона баланд мебардорад. Системаи ҳозираи фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки идеологияи анъанавии муносибат ба донишҷӯёнро ҳамчун объекти таъсири ҷисмонӣ тарбиявӣ нигоҳ медорад, барои ҳалли самарабахши вазифаҳои нави дар боло зикршуда қодир нест. Аз ҷониби дигар, равишҳои муносири имрӯза ба фаъолияти таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки ба методологияи худидоракунии донишҷӯён, тарҳрезии сиёсати хонандагон ва фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятии хонандагон асос ёфтаанд, ҳанӯз асосҳои кофии илмӣ ва механизмҳои амалӣ надоранд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти курси тақмили ихтисос, аз як тараф, бо зарурати татбиқи талаботи нав оид ба сифати тайёркунии мутахассисон, ки дар концепсияи навсозӣ пешбинӣ шудаанд, ва аз тарафи дигар, асосноккунии илмӣ-методӣ ва инкишоф додани шаклҳои ташкилии инкишофи худидоракунии донишҷӯён ҳамчун омилҳои муҳимми рушди сармояи инсонӣ дар шахсияти мутахассиси оянда мебошад.

Илова бар ин, бухрони таҳқиқот кӯшиши ҳалли зиддиятҳои зерин мебошад:

- дар сатҳи назариявӣ, байни зарурати ташкили худидоракунии донишҷӯён дар муассиса ва таҳияи нокифояи асосҳои концептуалии модели педагогии худидоракунии донишҷӯён дар шароити системаи таълимии мавҷудаи муассиса;

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар маҷмӯъ дорои қобилияти баҳаракатоварандагӣ барои ҳалли масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи саломатии аҳоли ва фазои солимӣ ахлоқӣ ва раванӣ дар гурӯҳҳо ва дар маҷмӯъ дар ҷомеа мебошад. Фарҳанги ҷисмонӣ, ин яке аз паҳлуҳои фарҳанги умумӣ асосан рафтори шахсро дар муассиса дар қор, дар ҳаёти ҳаррӯза, дар муошират муайян мекунад, ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодӣ, таълимӣ ва саломатӣ мусоидат мекунад. Ташаккули бузурги иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд барои ободии кишвар пурра истифода шавад, зеро он фишанги камтарин ва муассиртарин барои саломатии ахлоқӣ ва ҷисмонии миллат аст. Инкишофи тарбияи ҷисмонӣ ва дар мамлакати мо соҳаи асосии сиёсати иҷтимоӣ шуда истодааст.

Мусобиқаҳо хусусияти фарқкунандаи варзиш мебошанд, онҳо ҷузъи муҳимтарини системаи тайёрии варзишгарон ва нишондиҳанда барои ташаккули омодагии варзишӣ мебошанд. Хусусияти фаъолияти рақобатӣ асосан самт ва мундариҷаи тамрин дарозмуддати варзишгаронро муайян мекунад (принсипҳо, воситаҳо, усул, барномарезии раванди омӯзиш, интиҳоб, баҳодиҳии арзёбии қобилияти варзишгар, назорат аз болои вазъи кунинии у ва ғайра). Фаъолияти рақобати бо иҷрои варзиш алоқаманд аст. Ин талаб мекунад, ки мундариҷаи фаъолияти рақобат ҳамаҷониба омӯхта шавад, омилҳое, ки ба даст овардани натиҷаҳои баланди варзиширо муайян мекунад. Сохтори фаъолияти рақобат ва омилҳое, ки самаранокии онро муайян мекунад, ҳамчун асоси ташаккули раванди тарбияи варзишгарон ва идоракунии самаранокии ин раванд хизмат мекунад.

Тартиб додани низомнома оид ба гузаронидани мусобиқа дар МТОК: сарчашмаҳои ҳар як намуди мусобиқа оғози муқобилиятҳои варзишӣ бо тартиби низомнома ҳалли худро меёбад. Барои тартиб додани низомнома аз ҷониби мутахассисони тарбияи ҷисмонӣ ва шахсони масъулиятманд мебошанд. Низомнома дар асоси маҷлис дар байни роҳбарони масъули кумита ва мураббӣҳои намудҳои гуногуни варзиш доварон ва сардоварони мусобиқа ва ашхосҳои масъул тартиб дода мешавад.

Тартиб додани низомномаи фаъолияти мусобиқа оид ба намудҳои варзиш барои тартиб додани низомномаи мусобиқа кумита мувофиқи нақшаи қорӣ ва графикаи календарӣ тартиб додани мусобиқаро муайян менамояд. Мақсад ва вазифаҳои мусобиқа муайян кардани дастаҳои бехтарин ва варзишгарони дараҷаи баланд бардоштани маҳорати варзишӣ инкишофи минбаъда дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш маълум гардидани он дар арсаи байналмиллалӣ.

Муҳлат ва ҷойгузори мусобиқа, иштирокчии мусобиқа, роҳбарӣ ба мусобиқа, дархост ва пешниҳодҳо, шартҳои гузаронидани мусобиқа, мукофонидан.

Ташкили қорҳои оммавӣ диоир ба тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, литсейҳо, миёнаи махсус

Гузаронидани чорабиниҳои варзишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, омӯзишгоҳҳои миёнаи махсус:

Ташаккул додани тарзи ҳаёти солим дар боғчаҳои кудакона ва ба саломатии кӯдакон аҳамияти ҷиддӣ додани тарбиядиҳандагони кӯдакистон.

Ташкили корҳои оммавии тарбияи ҷисмонӣ дар тарзи ҳаёти донишҷӯён; асосҳои иҷтимоӣ биологӣ машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ; варзишӣ оммавӣ ва асосҳои тарзи ҳаёти солим; машғулиятҳои оммавии тарбияи ҷисмонӣ системаи тандурустӣ ва варзиш (назария, услуб, ва амалия):

тайёрии касбӣ ва амалии машғулияти ҷисмонии донишҷӯён. Имрӯзҳо дигаргуниҳои муфиди пайгирона дар таъмини саломатии аҳоли хусусан ҷавонони муассисаи олии касбӣ ба амал бароварда шуда истодааст. Илман исбот шудааст, ки ворид гардидани бошиддати технологияи нави замонавӣ кори ҷисмонии инсонро маҳдуд намуда, ба паст шудани фаъолияти кори ҷисм яъне гиподинамия, риоя накардани қоидаҳои тарзи ҳаёти солим коҳиш ёфта, ки як қисми донишҷӯён дур шудан аз варзиширо пеша менамоянд.

Инкишоф додани тафаккури ақл, баланд бардоштани маҳорати кори мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш буда, танҳо таассуроти дунявӣ ва фаъоли ҳалли масъалаҳои оммавӣ иҷтимоиро ба вучуд меорад.

Ташкил намудани машғулиятҳо ва тартиби ҷадвали ҳолҳои оммавӣ варзишӣ ҷисмонӣ саломатӣ.

Тавре, ки таҳлил намудем, тарбияи ҷисмонӣ канали асосии шиносии ҳама ба таври ҷисмонӣ ва яке аз муҳимтарин ҷузъҳои системаи тарбияи ҷисмонӣ ва инсон дар ҷомеа мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун яке аз намудҳои тарбия як раванди таълимӣ ва тарбиявӣ мебошад, ки бо тамоми хусусиятҳои умумии ба раванди педагогӣ хос (нақши роҳбарикунандаи омӯзгор, мутахассис, фаъолияти мутахассисон, ва онҳое, ки барои амали намудани тарбияи вазифаҳои тарбиявӣ сохтани системаи дарсҳо мувофиқи принципи дидактикӣ ва дигар принципҳои умумии педагогӣ ва ғайра). Дар баробари ин, тарбияи ҷисмонӣ бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад.

Одатан, тарбияи ҷисмонӣ як раванди дарозмудатест, ки ба ҳама давраҳои онтогенези (рушди инфиродии) шахс пас аз таваллуд дохил мешавад. Мазмун ва шаклҳои ин раванд дар давраҳои гуногун, табиист, ки вобаста ба шаклҳои инкишофи сини соли мутахассисон, динамикаи шароит ва фаъолияти зиндагӣ, инчунин мантиқи рушди ҳуди раванд тағйир меёбад. Дар марҳилаи аввали дарозмудат, он асосан як курси умумии асосии тарбияи ҷисмонии насли наврас мебошад, ки дар муассисаҳои томактабӣ ва мактабҳо, дар оила, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва дигар ташкилотҳо гузаронида мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Бакушкина, М.В. Основы безопасности жизнедеятельности [Текст]/М.В. Бакушкина. [Электронный ресурс]. <http://www.scienceforum.ru/2013/10/2537>
2. Кашарина О.В., Степаненко, О.П., Свирина, Н.В. Типовые задачи по формированию универсальных учебных действий физической культуры/О.В. Кашарина. [Электронный ресурс]. <https://open-lesson.net/583/>
3. Станкин, М.И. Этика спортивного педагога/М.И.Станкин.- М.: Знание, 1983.- 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Этика»; №12).
4. Геселевич В.А. Цивилизация, спорт и сердце. - М.: ФИС, 1968.
5. Глухов В.И. Физическая культура в формировании здорового образа жизни. - Казань. Здоровье, 1989 - 72с.
6. Голиков А.П., Максимов В.А. Жить в движении. - М.: Знание, 1985.
7. Готовцев П.И. Дубровский В.И. Самоконтроль при занятиях физической культурой. - М.: ФИС, 1984.
8. Гритченко Н.В. Основы физического воспитания, врачебный контроль. ЛФК. - М.: Медицина, 1987.
9. Детский оздоровительный лагерь (содержание и технологии работы). - М.: Педагогика, 1998.
10. Дубровский В.И. Массаж при травмах и заболеваниях. - М.: ФИС, 1979.
11. Дубровский В.И. Спортивный массаж. - М.: Шаг, 1994.
12. Жуковский М.А. Библиотека для родителей. Пока организм формируется. -М.: Педагогика, 1985.
13. Захаров Е.Н. Энциклопедия физической подготовки: методика развития физических качеств. - М.: Лептос, 1994.
14. Ибн-Сино Абу Али. Трактат по гигиене. Узбекистан, 1982.
15. Каменский В.Г. Психологическая защита и мотивация в структуре конфликта. СПб: «Детство - пресс», 1999 - 144с.

ТАКМИЛИ ИХТИСОС – ОМИЛИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Дар мақола мавриди назар оид ба такмили ихтисосмандони МТОК-и тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун омили рушди сармояи инсонӣ ва касбии мутахассисон таъкид шудааст, ки омӯхтани салоҳиятнокии таълимгиранда дар муассисаҳои такмили ихтисос имкон дод, ки дар мавриди набудани мувофиқати салоҳиятнокии касбии кормандони муосири соҳаи маориф нисбат ба талабот натиҷагирӣ гардад: албатта, рушди сармояи инсонӣ ва қобилияти донишӯ ҳануз ҳам арзишманданд. Аз ин лиҳоз, моҳияти фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ рушди ҳамаҷонибаи донишомӯзон аз аҳаммияти аввалиндараҷа бархӯрдор нест: айнан ҳамин нуқтаро метавон дар бораи асосҳои умумибашарӣ ва маънавия ахлоқӣ иброз дошт, ки алҳол арзишҳои иҷтимоию иқтисодии рушди сармояи инсонӣ дар фаъолияти мутахассисон бартарӣ доранд.

Аз таҳлили муаллиф тарбияи ҷисмонӣ омилҳои муваффақонаи раднопазири қувват ва неруи маънавии ҳар як миллат буда, ба рушди симои мусбати давлат дар ҷомеа мусоидат мекунад. Таъсири машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ба амалияи ташкили танзими муносибатҳои сулҳҷӯёна ва зиддиятҳои ахлоқии ҷомеаи гуногун падидаи ногузирро инъикос медиҳад.

Муаллиф қайд менамояд, ки воқеияти иҷтимоии мавҷуда ба дигаргунӣ дар муҳтавои фазои касбии арзиши фаъолияти мутахассисони МТОК-и тарбияи ҷисмонӣ ба илмҳои педагогӣ ниёз дошта, шароитро барои иҷрои ҳамкориҳои ихтисосмандон дар заминаи салоҳиятҳои мавҷуда фароҳам оварад.

Қайдвожаҳо: рушди сармояи инсонӣ, такмили ихтисос, малака, маҳорат, дониш, маориф, омӯзгор, тарбияи ҷисмонӣ, фазои касбӣ, салоҳиятнокӣ, арзишҳои маънавӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ.

ПОВЫШЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИИ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ВУЗАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В рассматриваемой статье акцентируется внимание на совершенствование специалистов МТОК физического воспитания как фактор развития человеческого и профессионального капитала специалистов, что позволило изучить компетентность обучаемого в учреждениях повышения квалификации. Это, приводит к несоответствию профессиональной компетентности современных работников образования. Конечно, развитие человеческого капитала и способности к познанию по-прежнему ценны, с этой точки зрения суть деятельности высших профессиональных учебных заведений не заключается в первостепенной важности всестороннего развития обучающихся: то же самое можно сказать и об общечеловеческих и духовно-нравственных основах, которые сейчас доминируют над социальными и экономическими ценностями развития человеческого капитала в деятельности специалистов.

По мнению автора, физическое воспитание является неоспоримым фактором успеха силы и духовной силы каждого народа, способствует развитию положительного имиджа государства в обществе. Влияние физической подготовки на практику организации мирных отношений и моральных конфликтов разных обществ отражает неизбежное явление.

Автор указывает, что существующая социальная реальность требует изменения содержания профессиональной атмосферы, ценности деятельности специалистов МТОК физического воспитания и педагогических наук, а также создания условий для сотрудничества специалистов на основе имеющихся компетенций.

Ключевые слова: развитие человеческого капитала, профессиональное развитие, навыки, умения, знания, образование, педагог, физическая подготовка, профессиональная среда, компетентность, духовные, социальные, моральные ценности.

ADVANCE TRAINING AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN PHYSICAL EDUCATION UNIVERSITIES

The article under consideration focuses on the improvement of specialists in the ITC of physical education as a factor in the development of human and professional capital of specialists, which made it possible to study the competence of the student in advanced training institutions, which leads to a discrepancy between the professional competence of modern educators and the demand: of course, developing human capital and cognitive abilities are still valuable. From this point of view, the essence of the activities of higher professional educational institutions does not lie in the primary importance of the comprehensive development of students: the same can be said about the universal human and spiritual-moral foundations that now dominate the social and economic values of human capital development in the activities of specialists.

According to the author, physical education is an indisputable factor in the success of the strength and spiritual strength of each nation, and contributes to the development of a positive image of the state in society. The influence of physical training on the practice of organizing peaceful relations and moral conflicts of different societies reflects an inevitable phenomenon.

The author points out that the existing social reality requires a change in the content of the professional atmosphere, the value of the activities of specialists in the ITC of physical education and pedagogical sciences,

as well as the creation of conditions for cooperation between specialists based on existing competencies.

Key words: development of human capital, improvement of skills, skills, knowledge, education, teacher, physical training, professional environment, competence, spiritual, social, moral values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатзода Сарвиноз Абдумалик - номзади илмҳои педагогӣ, и.в.дотсент, мудири шуъбаи фанҳои технологияи меҳнат, тарбияи ҷисмонӣ, омодагии ибтидоии ҳарбӣ, ва бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълимию китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш.Душанбе, кучаи А.Адҳамов 11/2 E-mail: s.davlatzoda@inbox.ru тел.: (+992) 970658383

Сведение об авторе: Давлатзода Сарвиноз Абдумалик – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой технологии труда, физического воспитания, начальной военной подготовки, а также пересмотра и совершенствования стандартов, образовательных программ и учебников Института развития образования имени Абдурахмани Таджикской академии Образование, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2 E-mail: s.davlatzoda@inbox.ru тел.: (+992) 970658383

Information about the author: – candidate of pedagogical sciences, head of the department of labor technology, physical education, basic military training and revision and improvement of standards, curricula and textbooks of the Institute for Education Development named after Abdurahmon Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov street 11/2, Tel.: + (992) 970658383, E-mail: s.davlatzoda@inbox.ru

ДАСТГИРИИ ПСИХОЛОГӢ – ИҶТИМОИИ КӢДАКОНИ БЕПАРАСТОРИ СИННИ БАРВАКТИ БАЧАӢ

Маҷидова Бибихафиза

Рустамова Зарина Тоҳирҷоновна

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Давраи барвакти бачагӣ – то сесолагӣ давраи махсуси барқароршавии узвҳо, системаҳо ва пеш аз ҳама функсияи майнаи сар аст. Исроти қарда шудааст, ки функсияи пӯстлохи мағзи сар модарзодӣ набуда, вай дар натиҷаи алоқамандии узвҳо бо муҳити гирду атроф тараққӣ мекунад. Махсусан, ин ҳолат дар се соли аввали ҳаёт ба амал меояд. Дар ин давра ташаккули босуръати заминаҳои минбаъдаи инкишофи ҷисм ва руҳ (психика) мушоҳида қарда мешавад. Бинобар ин, инкишофи ҳамаҷониба ва саломатии кӯдак дар вақтҳои таъмин намудан зарур аст.

Масъалаҳои тарбия ва инкишофи кӯдакони синни барвакти бачагӣ, ки онро давраи пешазтомактабӣ, давраи барвакти бачагӣ ё худ синни барвакти низ меноманд, дар илми педагогика томактабӣ ва психологияи бачагона аз тарафи олимони рус Н.М.Шелованов, Н.М.Аксаринова, Н.И.Касаткина, Л.С.Виготский, Д.Б.Элконинов, Н.Н.Подяков ва дигарон аз ҷиҳати илмӣ тадқиқ қарда шудаанд.[3, с.7]

Барои муҳофизат ва мустаҳкамкунии саломатӣ қорҳои табиқатӣ тандурустӣ бо кӯдакони ҳамаҷониба махсус дорад, яъне қорҳои қардан ба рӯзи рӯз, ҳуҷумҳои серғизои гуногун ва саривақт обутобдихӣ, гимнастика, бурдани назорати тиббӣ ва педагогӣ аз болои инкишоф ва саломатии кӯдак амалӣ гардонда мешаванд.

Ятимӣ ҳамаҷун як падидаи иҷтимоӣ, новобаста аз марҳилаҳои инкишофи психикӣ ва ҷисмонӣ ба ҳомаи инсонӣ ҳос аст, зеро ҳамаи як табақаи муайяни кӯдакони вучуд доранд, ки бо сабабҳои объективӣ ё субъективӣ аз нигоҳубини оила берун мондаанд ва аз тарафи давлат ба нигоҳубин, таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд ва онҳо муносибати махсусро талаб мекунанд. [2, с.120 – 124]

Дар синни барвакти кӯдак ҳамаҷун давраҳои сезитивӣ ва бухрониро аз сар мегузаронанд, ки бепарастории кӯдакони ба ӯ таъсири манфиро ба вучуд меорад. Кӯдакони аз рӯзиҳои аввал ба омӯзиши олами гирду атроф машғул ҳастанд, ин қараёнро бе қумаки қалонсолон иҷро намудан ҳама мушқил аст. Дар соли аввали ҳаёт боқари заминавӣ ба қалонсолон ба вучуд меояд, дар соли дуҷум ва сеҷуми ҳаёт дилбастагӣ мустаҳкам мегақрад, аммо маҷҳуд набудани қалонсоли наздик дар кӯдакони изтиробнокӣ қалан ва ё боздории рушди қавониро ба вучуд меорад. Махсусан, набудани ғамҳории воқидон метавонад барои рушди қавонии кӯдакони таъсири қиддӣ дошта бошад. Онҳо минбаъд ақсар вақт дар ташқили муносибатҳои солим бо дигарон душворӣ меқашанд.

Деприватсия эмотсионалӣ, ки дар натиҷаи норасоии ғамҳории номуносиби воқидайн ба вучуд меоянд, метавонад боиси ҳалалдор шудани рушди эмотсионалӣ гардад, ки он дар

мушкилоти танзими ҳолати эмотсионалӣ ва ташаккули худбаҳодиҳии солим зоҳир мегардад. Инчунин дар кӯдакони бепарастор аксар вақт аз ихтилоли дилбастагӣ азият мекашанд, ки метавонанд дар оянда ҳамчун мушкилоти эътимод ва ташаккули муносибатҳои наздик зоҳир шаванд.[7, с.30 – 33]

Хусусиятҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мушкилоти зиёди иҷтимоӣ, педагогӣ ва психологӣ, аз ҷумла, проблемаҳои таълиму тарбия дар ҳонаи кӯдакон ва ба ҳаёти мустакилона омода кардани тарбиятгирандагонро шадидтар карданд, ки ҷабҳаҳои илмӣ амалии масъала дар таҳқиқоти илмӣ психологӣ арзёбӣ гардидаанд. Муаллифон мушкилотҳои рушди равонӣ ҷисмонӣ кӯдакони дар ҳонаи кӯдакон тарбия ёфтанд, пеш аз ҳама бо вазъи махсуси иҷтимоӣ ҳонаҳои кӯдакон бармеояд, ки маҳрумияти меҳри модарӣ, сабаби сустрӯшдории ҷабҳаи эмотсионалӣ ва ҳассосиро шадидтар мегардонад, шарҳ медиҳанд (Божович Л.И., Галиглузова Л.И., Дубровина И.В., Прихожан А.М., Толстих Н.Н. ва дигарон).

Аксари олимони бар он ақидаанд, ки дар чунин вазъи иҷтимоӣ рушд ҳолати деприватсия ба вучуд меояд, ки ба инкишофи кӯдакон таъсири манфӣ мерасонад, вале механизмҳо ва меъёрҳои психологии ин ҳолат пурра равшан карда нашудааст. Деприватсия (аз калимаи лот. *deprivatio* — аз даст додан, маҳрум шудан) — ҳолати рӯҳӣ, ки дар натиҷаи маҳрум шудан аз имконияти қонеъ гардонидани талаботи ҳаётан зарурӣ (аз қабилӣ хоб, ғизо, манзил, муоширати кӯдак бо падар ё модар ва ғ.) ба вучуд меояд, махсусан, маҳрум шудан меҳро муҳаббати волидон махсусан модар ба вучуд меояд.[7, с.30]

Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон навоҳи гуногуни муассисаҳои бачагона барои кӯдакони ҷиҳм, бепарастор, дар қанор монда аз оила — аз гуруҳҳои махсус сар карда то ҳонаҳои бачагон ба вучуд омадаанд. Кӯдакон ба баъзе муассисаҳо танҳо рӯзона, баъзан танҳо 2-3 соат рафта, вақти боқимондари оила мегузаронанд. Дар дигар муассисаҳо онҳо дар як ҳафта 5 рӯз зиндагӣ мекунанд ва рӯзҳои шанбе ва якшанбе ба назди волидонашон бармегарданд, муассисаҳои махсуси таълиму тарбиявӣ.

Дар ҷумҳуриамон низ чунин муассисаҳо мавҷуд буда, онҳо ҳамчун «Маркази модар ва кӯдак» номгузори карда шудаанд ва чунин 4 – муассисаҳо фаъолият менамоянд: дар шаҳри Душанбе, дар шаҳри Хучанд ва Истаравшан, ки онҳо чунин табақаи кӯдаконро фаро гирифтаанд. Дар ин муассисаҳо, вобаста ба шароити имкониятҳои оилавии кӯдакон чунин ташкил гардидаанд:

- гуруҳҳои кӯдаконе, ки волидон фарзандашонро аз рӯзи душанбе то ҷумба ба муассисаҳои мазкур месупоранд;
- гуруҳи кӯдакони ниятӣ, ки онҳо аз тарафи модар ё падар ба ин муассиса супорида шудаанд;
- гуруҳи кӯдакони аз оилаҳои қамбизоати серфарзанд, ки давлат ба онҳо ҳамчун ёрии иҷтимоӣ имконият додааст, ки дар муддати 6 моҳ ба зери муассиса онҳоро ба ҳимояи худ гирифтааст;
- гуруҳи кӯдаконе, ки аз таваллуд оварда шудаанд: волидонашон аз онҳо даст кашиданд;
- гуруҳи кӯдакони аз давлатҳои қанғида (Сирия, Афғонистон) бозгашт ва оварда шудаанд ва зери муҳофизати шӯбаи амният қарор доранд;

Доир ба пайдоиш ва фаъолияти чунин шакли муассисаҳо баҳсҳои гуногун оиди таъсири манфӣ ё мусбати онҳо ба кӯдакон, раванди инкишофи психикии ҷисмонӣ тифлакони баҳсҳои зиёд мавҷуд буда, то ҳол он давом дорад. Муҳаққиқони давлатҳои гуногун, монанди Фаронса, Руминия, Амрико, Русия таҳқиқотҳои зиёдеро оид ба ташҳиси инкишофи психикии кӯдакон гузаронданд ва муайян карда намудаанд, ки қисми зиёди кӯдакони то 1 сола набуд шудаанд ё дар соли 2 – 3 – юми ҳаёт дар онҳо боздории рушди равонӣ арзи вучуд доранд. (Р.Заззо, Р.Спитс)[10, с.89]

Психологи англис Ч.Боулби беш аз ним аср қабл бо масъалаи инкишофи кӯдаконе, ки бидуни муносибати эмотсионалӣ бе модар зиндагӣ мекунанд, машғул гаштааст. Ба ақидаи ӯ, ба кӯдак барои рушди дуруст дар синни барвақтӣ ба модари биологӣ робита лозим аст. Вале Ч.Боулби дар охири умраш аз ин изҳороташ қаме дур шуд. Зеро натиҷаҳои таҳқиқотҳои ӯ ва дигар олимони аз давлатҳои гуногун ақидаи ӯро тасдиқ накарданд.

Психиатри шуравӣ М.И.Буянов қайд карда буд, ки «аз ақида ва ҳулосаҳои таҳқиқоти Ч.Боулби танҳо як ҷизро ба таври раднашаванда эътироф кардан мумкин аст: барои инкишофи мутаносиби кӯдак характери ғамхорӣ модар зарур аст, вале чи гуна ғамхорӣ, бо қадом роҳ бояд зоҳир шавад? - ин ҳоло ҳам баҳс аст, бояд мушаххас шавад». [1, с.54]

Баъзе равоншиносон кӯшиш кардаанд, ки маъноӣ ғамхорӣ модаронро аз ҷанбаҳои гуногун таҳлилу баррасӣ намоянд. Масалан, дар оила модар ягона калонсол аст, ки доимо дар бораи тифл ғамхорӣ мекунад, ҳол он ки дар ҳонаи кӯдакон ҳамеша якчанд мураббия кор мекунад. Оё шумораи зиёди шахсоне, ки вазифаи модарро иҷро мекунад, ба сари вақт ташаккул ёфтани шахсият ва инкишофи психикии ӯ ҳалал намерасонанд?

Муҳаққиқон Г.Х.Рейнгольд ва Н.Бейли (1959) кӯшиш карданд, ки таъсири психологии "бисёрмодарӣ" – ро ба кӯдак муайян кунанд. Онҳо гурӯҳи таҷрибавӣ ташкил намуда, ки дар он 3 моҳ мунтазам — аз шаш моҳагӣ то охири ҳашт моҳагӣ аз рӯи одат чор нафар тарбиятгарон кӯдаконро нигоҳубин намуданд. Дар охири таҷриба, кӯдакони гурӯҳи таҷрибавӣ дар муқоиса бо ҳамсолони худ дар гурӯҳи назоратӣ иҷтимоишавии сустро нишон доданд. Аммо як назарсанҷӣ, ки пас аз як сол анҷом шуд, нишон дод, ки фарқияти байни онҳо аз байн рафтааст. Муаллифон ба ҳулосае омаданд, ки ҳузури як шахси калонсоле, ки ба кӯдакро нигоҳубин мекунад, ба рушди он таъсири ҳосе намерасонад, дар ҳар сурат, агар ҷунин ҳолат танҳо се моҳ эътибор дошта бошад.[12]

Ин таҳқиқот се моҳ давом кард ва зухуроти муносибати эмотсионалии модар ва кӯдак зиёдтар дар синни барвақти бачагӣ зоҳир мегардад. Дар оилаи тоҷикон низ аз сабаби зиёд будани аъзои оила бибӣ, бобо, амма, амак, кӯдакони амак, бародару хоҳарони гуногунсин бо нигоҳубину ғамхорӣ кӯдак ғайр аз модар дигарон низ ёрӣ мерасонанд, машғул мегарданд. Иҷтимоишавии кӯдакон сабук гузарад ҳам, аз ҷиҳати эмотсионалӣ дар ин кӯдакон қафомониҳо ба мушоҳида расид [12].

Таҳқиқоти гузаронидаи мо нишон дод, ки инкишофи кӯдакон аз рӯи сохтори оила фарқ мекунад. Дар оилаҳои серфарзанд ва бо аъзои гуногунсин (бобо, бибӣ, бародару хоҳарон) кӯдак бо онҳо дар якҷоягӣ зиндагӣ менамоянд, хусусиятҳои шаклгирии дилбастагӣ ва инкишофи психикӣ як хел аст. Чунки онҳо танҳо бо модар таъя намекунанд, хело барвақт мустақил мегарданд, бо калонсолон хубтар ба муошират ворид мегарданд. Дар онҳо ҳисси бепарвоии баланд, эмпатия нисбатан сусти инкишоф ёфтааст [9, с.38-42].

Дар оилаҳои якфарзанд, танҳо бо падару модар зиндагӣ менамоянд, дилбастагӣ ва инкишофи психикӣ дигаргун аст. Онҳо зиёдтар бо модарашон таъя мекунанд, аммо амалҳои фикрӣ, хотир, диққат дар онҳо хело хуб инкишоф ёфтааст. Ҳисси дилсузӣ ва эмпатия (ҳамҳисӣ) хело баланд аст. Зеро ин аз меҳрубонии модар ва пайвандони наздик сарчашма гирифтааст.

Дар шароити ҳонаи кӯдакон ин вазъият каме фарқ менамояд. Тибқи санадҳои меёри – ҳуқуқӣ Конвенсия оид ба ҳуқуқӣ кӯдак, Конституцияи ҚТ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Оинномаи фаъолияти маркази дастгирии модар ва кӯдак, ки аз тарафи Сарраёсати маорифи ш. Душанбе тасдиқ гардидааст фаъолияти таълиму тарбиявӣ ва инкишофёбии кӯдакон ба роҳ монда шудаанд.

Ёрии психологӣ – иҷтимоӣ дар Марказҳои дастгирии модар ва кӯдак дар ҷумҳуриамон аз тарафи психологи муассиса ва кормандони ҳифзи иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд. Гарчанде, ки масъулин кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, солимии психофизиологии кӯдаконро таъмин намоянд, аммо волидонро ҳеҷ чиз ва касе иваз карда наметавонад. Аз ҳамин лиҳоз, дар назди кормандони ин намуи муассисаҳо масъулияти бузург гузошта мешавад [4].

Ёрии психологӣ – иҷтимоӣ ба ислоҳи норасоии ҳолати эмотсионалӣ, мутобиқшавӣ ба муҳити нав, бартарафнамоии ҳолатҳои бухронии ҳаёти равона гардидааст, зеро ҳолати психоэмотсионалии кӯдак ба саломатӣ ва рафтори шахси ятим ӯ таъсир мерасонад. Ёрии психологӣ – иҷтимоӣ: машварат, ташхис, коррексия, пешгирӣ ва ислоҳнамоии нуқсонҳои рушд аз тарафи кормандон мунтазам омӯхтану баҳисобгирии имкониятҳои психофизиологӣ ва таъмин намудани дастгирии психологиро дар бар мегирад.

Дар доираи ёрии психологӣ – иҷтимоӣ бояд хусусиятҳои шахсии кӯдакони бепарастор ба эътибор гирифта шавад. Дар кӯдакони бепарастор институти муҳими иҷтимоишавӣ – оила мавҷуд нест, муҳити ҳонаи кӯдакон, муоширату муносибати кормандон, тарбиягирандагони муассиса барои иҷтимоишавии хурдсолон ёрӣ мерасонад. Аммо муҳити махсус, дар кӯдакон дамдуздӣ, ба дигарон боварӣ надоштан, мушкilot дар иҷтимоишавиро ба вуҷуд меорад.

Инчунин якчанд шаклҳои ёрии иҷтимоӣ – психологӣ мавҷуд аст, ки дар ҷараёни кор бо кӯдакони бепарастор аз мутаххасисону кормандон талаб карда мешавад:

- ✓ дастгирии эмотсионалӣ;
- ✓ мутобиқати иҷтимоӣ;
- ✓ реабилитатсия офиятбахшии психологӣ;

Ҳар як шаклҳои ёрии иҷтимоӣ – психологӣ дар дохили худ як чанд усули корро дарбар мегирад.

Дастгирии эмотсионалӣ – ҳамоҳангии амал ва суханҳое, ки барои кумак ба шахс дар вазъиятҳои вазнин равона гардидааст. Дастгирии эмотсионалӣ дарки ҳиссиёти дигарон ва ислоҳи вазъияти бавучудодада мебошад.

Дастгирии эмотсионалӣ усули гуногуни психологӣ - табобатиро дар бар мегирад, ки он ба эътидол овардани ҳолати руҳия эмотсионалии кӯдак нигаронида шудаанд. Он метавонад шаклҳои кори инфиродӣ ва гурӯҳиро дар бар гирад, ки барои мутобиқшудан ба шароити нави зиндагӣ ба кӯдак кумак мекунад.

Мутобиқати иҷтимоӣ, ки барои ба ҷамъият дохил шудани кӯдакон ёрӣ мерасонад. Ин омӯзиши малакаҳои иҷтимоӣ, рушди малакаҳои муошират ва омодагӣ ба зиндагии мустақилро дар бар мегирад. Онро мутобиқшавӣ ба кормандон, речаи рӯз, омӯзиши малакаҳои маишӣ худхизматрасонӣ.

Реабилитатсияи психологӣ ба барқарор намудани саломатии ҷисмонӣ ва эмотсионалии бачагон нигаронида шудааст. Дар дохили худ бозӣ терапия, арт – терапия, машқҳои нафаскашӣ, машқҳои ҷисмонӣ, методикаҳои проективӣ, афсона терапияро дарбар мегирад.

Дар расонидани ёрии иҷтимоӣ – психологӣ ба кӯдакони бепарастор нақши мутахассисон психолог, коргарони соҳаи иҷтимоӣ хеле калон аст. Онҳо корҳои ташхисӣ ва ислоҳӣ – коррекциониро ташкил ва баргузор менамоянд. Иҷрои ин амалҳо ба кӯдакон имконият медиҳад, ки осебҳои психологиро бартараф намуда ба муҳити нав мутобиқшаванд.

Психологон дар ҷараёни ташхис хусусиятҳои фардиро дар инкишофи кӯдакон муайян менамоянд ва барномаи ислоҳӣ – коррекционии фардиро коркард ва амалӣ мегардонанд. Инчунин, бо кормандони муассисаҳое, ки кӯдакони бепарастор дар онҳо нигоҳубин ва таълим дода мешавад, аз тарафи табибон, психологҳо барои рушди иҷтимоӣ, психологӣ кӯдакон машварат мегузаронанд ва тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд.

Кормандони иҷтимоӣ – фаъолияти муассисаҳои гуногунро, ки ба таълиму тарбияи кӯдакони бепарастор машғуланд ҳамоҳангсоз месозанд. Инчунин кормандони иҷтимоӣ ба ҷобачогузориҳои ҳуҷҷатҳо ва риояи санадҳои меъёрий – ҳуқуқӣ вобаста ба таълиму тарбия ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон, мутобиқшавии онҳоро ба муҳити нав назорат менамоянд.

Махсусан, мураббӣён бошад кӯшиш менамоянд барои инкишофи когнитивӣ, эмотсионалӣ ва иҷтимоии кӯдакон муҳити мувофиқи инкишофдиҳандаро ба вуҷуд оранд. Дар кӯдакон маҳорату малакаҳои маишӣ – хоҷагиро мураббӣён ташаккул медиҳанд, ки барои ҳаёти мустақил шудани онҳо кумак мерасонад.

Барои кӯдаке, ки аз норасоии «гармии эмотсионалӣ» ва қонеъ нагаштани талаботҳои иҷтимоӣ азият мекашад, муҳити психологӣ мушкул ба вуҷуд меояд. Дар ин маврид нақши кормандон, психолог ва корманди ҳифзи иҷтимоӣ хеле муҳим мебошад. Гарчанде, аз охири асри XIX ва солҳои аввали асри XX ба масъалаи кӯдакони бепарастор муҳаққиқон, олимони соҳаҳои гуногуни илмҳо диққати махсус зоҳир менамоянд, аммо то ҳол масъалаи мазкур ҳалли ҳудро наёфтаанд. Ҳар як воқеаи ҳодисаҳои иҷтимоӣ ба кӯдакони бепарастор бе таъсир намерасонад. Баъди соҳибистиклолии худ ҳар як кишвар аз ҷумла Тоҷикистони мо низ барои таъмини шароит ва таълиму тарбия ва рушди кӯдакони бепарастор кӯшиш ба ҳарч медиҳад. Дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кормандони соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ омода мегарданд, инчунин дар донишгоҳҳои олии касбии омӯзгорӣ мутахассис психологҳо омода шуда истодаанд, ки барои таъмини солимии психофизиологии кӯдакону калонсолон ёрӣ мерасонанд.

Адабиёт

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра: Книга для учителей и родителей. М.: Просвещение., 1988, 200 с
2. Кондратюк М.И. Особенности психологического сопровождения детей – сирот в рамках получения среднего профессионального образования // Научный форум: Педагогика и психология: сб. ст. по материалам XXV междунар. науч. практ. конф. - № 1(25). – М., Изд. «МЦНО», 2019. – с. 120 – 124
3. Мачидова Б. Л.Иматзода, Ш.Раҳматуллоев. Рушди бармаҳали кӯдак. Дастури таълимӣ – методӣ. – Душанбе, 2022 – 151 с
4. Оинномаи Маркази дастгирии модару кӯдак. Душанбе, 2020

5. Особенности развитие детей, оставшихся без попечения родителей и их учёт в деятельности службы сопровождения / Гапеев С.М. // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г.Белинского. - №20. – 2010 – с. 111 – 119
6. Психология социальной работы / Под.ред. М.А.Гулиной, - Питер, г. 2004, с. 200
7. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: (Детский дом: заботы и тревоги общества). – М.: Педагогика, 1990. – 160 с
8. Рене Зазо. Психическое развитие ребенка и влияние среды (Психология развития / Сост. И общая редакция: авторский коллектив сотрудников кафедры психологии развития и дифференциальной психологии спбгу. – спб., 2001. – 512 с.
9. Рустамова З. Ташхиси шаклгирӣи ҳисси дилбастагӣ дар кӯдакони соли аввали ҳаёт. Маводи конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Назария ва амалияи ташхиси психологӣ ва зарурати тақмили он”. Душанбе – 2021. С.38 – 42
10. Чернецкая А.А. Технология социальной работы // А.А.Чернецкая. – Ростов н/Д.: Феникс, 2013. – 400 с. – с. 320 – 350
11. Шпиц Р.А. Психоанализ раннего детского возраста. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001. – 159 с
12. Манбаи интернетӣ <http://www.psychogood.ru/cudids-301-1.html>

ДАСТГИРИИ ПСИХОЛОГӢ – ИҶТИМОӢ БА КӮДАКОНИ БЕПАРАСТОРИ СИННИ БАРВАҚТИ БАЧАГӢ

Дар мақолаи мазкур ёрии психологӣ – иҷтимоӣ ба кӯдакони бепарастори синни барвақти бачагӣ таҳлил гардидааст. Муаллифони мақола кӯшиш намуданд, ки хусусиятҳои психологӣи кӯдакони бепарастори синни барвақти бачагиро шарҳ дода, шаклҳои ёрии психологӣ – иҷтимоиро шарҳ додаанд. Корҳои психологон, кормандони иҷтимоӣ, мураббӣни муассисаҳои махсус оиди ёрии психологӣ – иҷтимоӣ дар мақола таҳлили гардидааст. Норасоии ғамхорӣи волидон маҳз меҳри модар дар кӯдакон таъсиротҳои гуногуни манфиро ба монанди деприватсияи психологӣ, изтиробнокӣро ба вуҷуд меорад. Таҳқиқотҳои олимони соҳаҳои гуногун масъалаи мазкурро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд.

Калидвожаҳо: кӯдак, дастгирӣ, ёрии психологӣ – иҷтимоӣ, кӯдакони бепарастор, кӯдакони синни барвақти бачагӣ, психолог, кормандони иҷтимоӣ, мураббия, иҷтимоишавӣ.

ПСИХОСОЦИАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА ДЕТЕЙ-СИРОТ РАННЕГО ДЕТСТВА

В статье анализируется психосоциальная поддержка детей-сирот раннего возраста. Авторы статьи предприняли попытку раскрыть психологические особенности детей-сирот раннего детства и описать формы психосоциальной поддержки. В статье анализируется деятельность психологов, социальных работников, педагогов специализированных учреждений по оказанию психосоциальной помощи. Отсутствие родительской заботы, особенно материнской ласки, вызывает у детей различные негативные последствия, такие как психологическая депривация и тревожность. Исследования ученых из разных областей изучают этот вопрос.

Ключевые слова: ребенок, поддержка, психосоциальная помощь, дети-сироты, дети раннего возраста, психолог, социальные работники, педагоги, социализация.

PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR EARLY CHILDHOOD ORPHANS

The article analyzes psychosocial support for early childhood orphans. The authors of the article attempted to reveal the psychological characteristics of early childhood orphans and describe the forms of psychosocial support. The article analyzes the activities of psychologists, social workers, and teachers of specialized institutions for the provision of psychosocial assistance. Lack of parental care, specifically maternal affection, causes various negative effects in children, such as psychological deprivation and anxiety. Studies by scientists from various fields are studying this issue.

Keywords: child, support, psychosocial assistance, orphans, young children, psychologist, social workers, teachers, socialization.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мачидова Бибихафиза - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға ш.Душанбе кӯчаи Рӯдакӣ 121, 734023 E-mail: bibihafiza@mail.ru Тел: (+992) 985 83 19 02,

Рустамова Зарина - муаллими калони кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, Суроға ш.Душанбе кӯчаи Рӯдакӣ 121, 734023, E-mail: zara_1426@mail.ru Тел: (+992) 985 23 23 02

Сведения об авторах: Маджидова Бибихафиза - доктор педагогических наук, профессор кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г.Душанбе, E-mail: bibihafiza@mail.ru Тел: (+992) 985 83 19 02

Рустамова Зарина - старший преподаватель кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни Адрес проспект Рудаки 121, 734003 г.Душанбе, E-mail: zara_1426@mail.ru Тел: (+992) 985 23 23 02

Information about the authors: Madzhidova Bibikhafiza - Doctor of Pedagogical Sciences Professor of the Department of General and Pedagogical Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, E-mail: bibikhafiza@mail.ru Tel: (+992) 985 83 19 02,

Rustamova Zarina - Senior Lecturer of the Department of General and Pedagogical Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, E-mail: zara_1426@mail.ru Tel: (+992) 985 23 23 02

УДК:130.1(575.3)

МОРАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Сафарова М. Д.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Абдурахман Джами признан выдающейся личностью своего времени и наставником высоких моральных качеств человечества. Следуя традициям выдающихся представителей персидско-таджикской литературы, он призывал поколения к добродетели, трудолюбию, справедливости, миру, знанию, культуре, дружбе и братству, единству и союзу, искренности и верности, а также к другим нравственным качествам человека. В поведении и поступках людей он больше всего ценил такие черты, как щедрость, сострадание, скромность, стыдливость, смирение, терпение, храбрость и бесстрашие, а также способность хранить тайны других. Джами воспитывал поколения в этом духе.

Во всей своей научно-литературной деятельности Мавлоно Абдурахман Джами выступал против низменных нравов, осуждая и разоблачая их. Он резко осуждал такие пороки, как тирания и угнетение, раздор и распри, предательство и преступность, карьеризм, стремление к богатству, подлость, похоть и разврат, высокомерие, гордыня, самодовольство и угнетение людей. Все это он считал источниками зла и социальной несправедливости, стремясь через наставления и назидательные слова устранить их или, по крайней мере, оказать свое просветительское содействие.

В этом благородном деле он продолжал гуманистические традиции Рудаки, Фирдоуси, Авиценны, Насира Хосрова, Низами, Саади, Хафиза и Джалалуддина Руми. Через развитие положительных качеств и искоренение дурных черт Джами стремился взрастить идеального человека.

В «Сабхат-ул-аброр» приводится история, в которой добывание скромного пропитания своим честным трудом и, одновременно, сохранение свободы и независимости без того, чтобы зависеть от кого-либо, ставится выше службы при дворе царя и нахождения под угрозой упрёков, позора и унижения. Это история наглядно показывает, что достаточно положиться на Бога и довольствоваться честным заработком.

Джами говорит об этом так:

*Джами, не привязывайся к богатству и имуществу, как каждый ничтожный человек,
Тебе достаточно спокойного уединения и сокровища довольства.*

В этих строках поэт указывает на два понятия, которые являются основополагающими для повышения чести и ценности человека. Это - сокровище довольства и независимость от подачек, которые, несомненно, истинны. По мнению Джами, человек, обладающий сокровищем довольства, достигает любой высоты. Однако, если не соблюдать умеренность, терпение и выдержку, человек оказывается под угрозой упрёков и осуждения. [1, с. 524].

Шибли Нуман в пятом томе своей книги «Шеър-ул-аджам» приводит рассказ, который укрепляет наше мнение о личной свободе: «Джами рассказывает, - пишет Шибли Нуман, - старец рубил дрова и непрестанно благодарил Бога за то, что Он возвысил и почтил его. Один человек, присутствовавший при этом, сделал старцу замечание: "Что это за честь, которую дал тебе Бог?" Старец ответил: "Какая честь выше, чем то, что я не служу и не завишу от кого-либо?" Как видим, здесь речь идёт о свободе и о жизни, обеспеченной честным трудом.

Абдурахман Джами был образцом величайшего смирения и скромности, о чём всем известно из главы «Жизнь Джами». Он строил медресе и караван-сарай на свои собственные средства, помогал женитьбе многих людей за счёт своего имущества и поддерживал их в продвижении науки и творчества.

Изучение исторических документов показывает, что Абдурахман Джами писал письма государственным начальникам в защиту бедных и обездоленных, прося освободить их из тюрем и избавить от бедности. Иногда Джами обращался к властям по одному и тому же

вопросу два-три раза и не успокаивался, пока не добивался решения проблемы. Таким образом, Абдурахман Джами считал одним из величайших человеческих счастья понимать страдания народа и протягивать руку помощи нуждающимся.

Пропаганда добродетели и благодеяний, которые Джами с большим воодушевлением воспевал, имела давние традиции в персидско-таджикской литературе, и её влияние можно найти в творчестве всех представителей классической литературы. Джами был продолжателем лучших традиций великих мастеров слова и сумел сделать их ещё более приятными и мелодичными.

Наставления и мудрости Джами касались не только простого народа, но и царей, что наглядно иллюстрируют следующие его слова:

**Эй, ки дар тоҷу нигин дорӣ рӯй,
То ба кай тоҷу нигин хоҳад монд?!
Мулки ҳастӣ ҳама тай хоҳад шуд,
На замону на замин хоҳад монд.
То тавонӣ, ба ҷаҳон некӣ кун,
К-аз ҷаҳон бо ту ҳамин хоҳад монд! /5/**

Однако, несмотря на свой гуманизм и человеколюбие, Джами поддерживает наказание для тех, кто творит зло, что свидетельствует о его активной позиции в литературе. Как он сказал:

**Ба аҳли ҷафо вафо раво нест,
Подоши ҷафо ба ҷуз ҷафо нест. /5/**

Или

**Турушрӯ бош бо бадхӯ, на ширинлаб, ки сафрӯй,
Беҳ аз себи сифоҳонӣ бувад норинҷи Гелонаш. /5/**

Следует отметить, что Джами также в своем безславном произведении «Бахористон» упоминает о здоровом теле, собранном разуме, обильном пропитании, добром друге и покое как о факторах счастливой жизни: «Пять вещей даны каждому, и никого не лишили их, они держат в руках нити счастливой жизни: первое - здоровье тела, второе - безопасность, третье - обилие пропитания, четвертое - добрый друг, пятое - покой. Того, кто лишен хотя бы одной из них, закрывают двери счастливой жизни». Эти пять вещей являются факторами счастливой жизни, однако не всем они достаются. [2, с. 628].

Когда речь заходит о дружбе и товариществе, важно подчеркнуть, что Джами был одним из величайших и самых активных пропагандистов искренней дружбы, и в его творчестве этому вопросу отведено особое место. Он называет дружбу светом и считает ее выше братства, что подтверждается следующим рассказом из его «Салома и Абсола»:

**Гуфт бо донишваре он соддамард,
Ки бародар беҳ бувад ё ёру дӯст?
Гуфт: набвад пеши доно ҳеч чиз,
З-он бародар беҳ, ки бошад ёр низ. /3/**

К сожалению, Джами ценит друга не только как спутника в пути и отдыхе, но и наставляет и восхваляет того, кто в трудные и опасные моменты не оставляет его одного.

В дополнение к наставлению о положительных качествах человека, Джами также пропагандировал дистанцию от зависти, гнева, ненависти, жадности, лицемерия, гордости, презрения к людям, самодовольства, чрезмерного поведения, переедания и невнимательности.

Наставления и мудрости Абдурахмана Джами можно разделить на три категории в зависимости от их цели: 1. Наставления, которые Джами создал для воспитания царей и правителей; 2. Советы поэта своему сыну Зияуддину Юсуфу; 3. Наставления, посвященные воспитанию человечества в целом.

Джами был заклятым врагом родовичества и выступал против тех, кто гордился своим происхождением и пренебрегал знанием и искусством. Примеры этого можно найти в следующих строках:

**Зад харе лоф бар харони дигар,
Ки маро рахши Рустам аст падар.
Дод аз онҳо яке ҷавобаш боз,
Ки гувоҳи ту бас ду гӯши дароз. /5/**

Один из современников Абдурахмана Джами, Зайниддин Васифи, в своем произведении «Бадоз-ул-вақоеъ» упоминает случай, согласно которому министр султана

Хусейна Бойкары, Низомулмулк Хавофи, составил родословную (наследственное дерево), чтобы представить себя потомком Аббасидов и племянником пророка.

Многочисленные духовные лица, находившиеся при дворе, подтвердили это утверждение и поставили свои печати. Министр также отправляет родословную к Джами для подписи, но Джами отказывается ее подписать. Тогда министр вынужден сам пойти к Джами для получения подписи. Джами, помимо того, что он не подписывает документ, с изяществом на одном из углов родословной пишет следующее рубаи:

**Онро, ки бувад нури набӣ дар башара,
Ҳочат набувад ба тӯлу арзи шачара.
В-онро, ки зи рух натобад ин нури сара,
Шачра надиҳад ба ғайри лаънат самара. /6/**

Джами в своем творчестве часто подчеркивает науку и знание как ключ к человеческому познанию, противопоставляя знание невежде, а ученого - неученому. Он называет науку «короной всех искусств» и «ключом ко всем дверям», призывая людей к ее освоению.

Согласно учению Абдурахмана Джами, все действия человека должны основываться на знаниях и соответствовать советам мудрых. Он подчеркивал, что знание является фундаментом для любого поступка, и без него человек рискует заблудиться на жизненном пути. Джами акцентировал внимание на том, что настоящая мудрость заключается не только в обладании теоретическими знаниями, но и в умении применять их на практике, чтобы достичь гармонии как в своей жизни, так и в обществе.

Джами правильно понимал, что наука - это бескрайний океан, и охватить все науки невозможно. Человечество на протяжении веков накапливало знания в самых разных областях, и в этом разнообразии трудно ориентироваться. Поэтому он призывал людей к мудрости в выборе того, что изучать. Он считал, что каждому человеку следует определиться с наиболее необходимыми и актуальными для его жизни знаниями, которые помогут ему не только развиваться как личности, но и приносить пользу окружающим. [3, с. 384].

Если человек сам не является ученым, ему следует найти защиту у мудреца. Джами подчеркивал важность наставничества и обмена знаниями между поколениями. Мудрец в его учении представляет собой не только источник знаний, но и моральный ориентир, способствующий развитию внутреннего мира и самосознания. Нахождение под защитой мудреца дает возможность учиться у его опыта, избегая ошибок, которые могут быть фатальными в жизни.

Джами также утверждал, что знание само по себе является бесполезным, если не применяется на практике. Он подчеркивал важность применения полученных знаний в повседневной жизни, в отношении к другим людям и в общественной деятельности. Человек должен стремиться к тому, чтобы его знания приносили реальные плоды и способствовали улучшению окружающей среды. Это подразумевает активное участие в жизни общества и стремление к созданию справедливого и гармоничного мира.

Таким образом, учение Джами подчеркивает, что знание и мудрость должны служить основой для действий человека, формируя его личность и его место в обществе. Эта философия актуальна и в наши дни, когда многие люди ищут смыслы и ориентиры в быстро меняющемся мире. Применяя идеи Джами, мы можем осознанно подходить к своему обучению и взаимодействию с окружающими, создавая более устойчивое и гармоничное общество. [5, с. 222].

Во всей своей деятельности Джами восхваляет книгу как заботливого спутника и щедрого наставника, в то время как он выступает против тех, кто собирает книги, но не извлекает из них пользы. Абдурахмон Джами в вопросах воспитания и его влияния на человека допускает разные мнения. В некоторых своих произведениях он подтверждает бесполезность воспитания людей с низким происхождением и плохими манерами, которых часто называют неучами, недостойными, некомпетентными, и подтверждает свою мысль следующими строками:

**Ҳеч суде накунад тарбияи ноқобил,
Гарчи бартар ниҳӣ аз халқи ҷаҳон микдораш.
Сабзу хуррам нашавад аз нами борон харгиз,
Хори хушке, ки нишонӣ ба сари девораш.**

Что касается взглядов и произведений Абдурахмана Джами, особенно его идеальных ценностей, то их обсуждение продолжается более 600 лет. Это продолжительное внимание к его наследию свидетельствует о глубокой значимости и актуальности его идей для разных

поколений. Каждый новый этап в развитии общества открывает новые грани и аспекты его философии, что позволяет глубже понять не только самого Джами, но и контекст, в котором он творил. [6, с. 102].

Прогрессивные направления гуманистических идей Джами имеют вневременной характер. Его взгляды на мораль, духовность и социальную ответственность остаются актуальными в современных условиях, когда человечество сталкивается с множеством вызовов, таких как социальное неравенство, конфликтные ситуации и нравственная деградация. Эти идеи, основанные на принципах уважения, дружбы и взаимопомощи, никогда не утратят свою ценность и значимость ни в одной эпохе.

Джами поднимал важные вопросы о человеческой природе, ее достоинствах и недостатках. Он призывал к внутреннему развитию, к самосознанию и к искреннему стремлению к знаниям, что особенно актуально в мире, где информация и технологии меняют наше восприятие реальности. Его идеи служат напоминанием о том, что истинное богатство человека заключается не в материальных благах, а в его внутреннем мире, в моральных ценностях и в способности находить общий язык с окружающими. [4, с. 236].

Наследие Абдурахмана Джами не только сохраняет свою историческую важность, но и продолжает вдохновлять новых мыслителей, исследователей и простых людей, стремящихся к более глубокому пониманию человеческой природы и нравственности. Произведения Джами, пронизанные философскими размышлениями и моральными уроками, актуальны для всех, кто ищет ответы на вечные вопросы о жизни, добре и зле.

Его труды становятся важными не только как литературные шедевры, но и как источники мудрости, которые могут помочь людям преодолевать трудности и находить путь к более осмысленному существованию. Джами искусно сочетает поэзию с философией, позволяя читателю не только насладиться художественным языком, но и задуматься о глубоких истинах, которые он передает. Его работы вдохновляют нас искать внутренние ответы, стремиться к гармонии и развивать моральные качества [7, с. 65-76].

Кроме того, наследие Джами имеет значение и в контексте современности. В условиях быстроменяющегося мира, когда ценности и моральные ориентиры иногда оказываются под угрозой, его идеи становятся опорой для людей, стремящихся к стабильности и самопониманию. Джами призывает к ответственности, солидарности и любви к ближнему, что особенно важно в наше время, когда многие сталкиваются с вызовами, такими как социальная несправедливость, конфликты и моральные дилеммы.

Произведения Джами служат не только как учебные материалы для будущих поколений, но и как катализаторы изменений в обществе. Они помогают нам осознать важность духовного и нравственного роста, побуждая нас не только размышлять, но и действовать в соответствии с высокими этическими стандартами. В этом контексте наследие Джами становится неотъемлемой частью культуры и человеческого опыта, поддерживая идею о том, что истина и добродетель являются краеугольными камнями благополучного существования. [8, с. 3].

Таким образом, наследие Джами - это не просто набор литературных произведений, это живое учение, которое продолжает оказывать влияние на умы и сердца людей по всему миру. Его идеи остаются актуальными и значимыми, вдохновляя новые поколения на поиски истины, справедливости и внутреннего покоя. Это наследие служит напоминанием о том, что человечество всегда стремится к лучшему, и через мудрость прошлого мы можем построить светлое будущее.

Таким образом, изучение его творчества и философии - это не просто погружение в историю, но и поиск ответов на современные вызовы. Джами предлагает нам осознать важность гуманистических ценностей, призывая к уважению к себе и другим, к честности и искренности в отношениях. Его идеи остаются живыми и могут служить опорой в нашей ежедневной жизни, вдохновляя нас стремиться к лучшему как на личном, так и на общественном уровне.

Заключение

Работа Абдурахмана Джами представляет собой не только вклад в персидско-таджикскую литературу, но и важный этап в развитии гуманистической мысли. Его произведения, полные мудрости и глубоких философских размышлений, остаются актуальными и в наше время. Джами подчеркивает ценность человеческой жизни, необходимость знаний и духовного развития, а также важность дружбы и солидарности среди людей.

Его идеи о добре, нравственности и социальной ответственности нашли отклик в сердцах многих поколений и продолжают вдохновлять людей на путь самосовершенствования и служения обществу. Произведения Джами не только углубляют наше понимание человеческой природы, но и служат ориентиром для нравственного и этического поведения в современном мире.

Наследие Абдурахмана Джами, несмотря на прошедшие столетия, остается живым и значимым. Его мысли и идеи проникают в суть человеческого существования, обогащая культурное наследие и служа источником вдохновения для будущих поколений. Произведения Джами не теряют актуальности, поскольку они затрагивают вечные вопросы, такие как нравственность, человечность и мудрость, которые остаются важными для каждого времени.

Джами умело соединяет поэзию и философию, создавая литературные шедевры, которые не только радуют своим художественным языком, но и побуждают к глубоким размышлениям. Его творчество открывает двери к новым уровням понимания человеческой природы и ее сложностей. Мы уверены, что исследование и изучение его произведений будет продолжаться, открывая новые горизонты понимания и ценности его творчества.

Каждое поколение находит в его работах отражение своих забот и надежд, и это делает наследие Джами универсальным и вечным. Оно вдохновляет людей стремиться к самосовершенствованию, моральному развитию и ответственности перед обществом. Применение идей Джами в жизни может помочь нам преодолевать трудности, осознать свои внутренние ресурсы и найти путь к гармонии.

Таким образом, его наследие становится не просто частью истории, но и живым источником мудрости, который продолжает оказывать влияние на наше понимание мира и на наши действия в нем. Исследования, посвященные жизни и творчеству Джами, имеют огромный потенциал, ведь каждое новое открытие или интерпретация его идей может привести к новым инсайтам, актуальным и сегодня.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдурахман Джами. Библиографический указатель произведений Джами и литературы о нем, изданной в СССР (1917-1988 гг.). - Душанбе, 1989. - 524 с.
2. Абдурахман Джами и культурные новообразования его эпохи: сб. науч. ст. - Душанбе, 2014. - 628 с. (на тадж.яз.).
3. Абдурахман, Джами и развитие культурного наследия в цивилизации Востока: сб.ст. науч.-теорет. респ. конф. - Худжанд, 2014. - 384 с. (на тадж.яз.).
4. Абдурахман Джами. Материалы, посвященные 550-летию. - Душанбе, 1973. - 236 с. (на тадж.яз.).
5. Абдурахман Джами. Эпоха, жизнь и творчество: сб.ст. - Душанбе, 1965. - 222 с.
6. Авзалов, Х. История педагогики таджикского народа / Х.Авзалов, Б.Рахимов. - Душанбе, 1994. - 102 с. (на тадж.яз.).
7. Али Асгари Хикмат. Воззрения Джами / Али Асгари Хикмат // Адаб. - 2014. - №4/5. - С. 65-76.
8. Ализода, А. Офтоби нурунии илму адаб = [Благородное солнце науки и морали] / А.Ализода // Чумхурият. - 2014. - 18 ноябр. - С. 3.
9. Аминджанова, М.С. Педагогические взгляды Рудаки и его современников в контексте современных проблем образования: автореф. дис. ...канд.пед.наук / Аминджанова Мавлюда Самиджоновна. - Душанбе, 2014. - 21 с.
10. Аминзода, С. Накшу нуфузи Мавлоно Ч,омй дар инкишофи адабиёти нимаи аввали асри XIX = [Роль и влияние Мавлоно Джами в развитии литературы первой половины XIX в.] / С.Аминзода // Адаб. - 2014. - №4/5. - С. 46-55.
11. Аминов, С. Наследие Абдурахмана Джами в учебниках таджикского языка / С.Аминов // Маърифати омузгор. - 2014. - №7/8. - С. 15-17. (на тадж.яз.).
12. Аминов, С. Применение некоторых рассказов Джами на уроках языка / С.Аминов // Мактаби советй. - 1989. - №11. - С. 24-26. (на тадж.яз.).
13. Аминов С. Таджикский язык: учебник для 7 классов / С.Аминов. - Душанбе: Собириён, 2008. - 223 с.
14. Шиблии Нуъмон. Шеър-ул-алям, том 5. - Тегеран, 1337. - С. 172.
15. А. Джомий. Лайлӣ ва Мачнун. - Душанбе: Дониш, 1974.
16. Абдурахмони Джомий. Девони аввал. Фотиҳат-уш-шубоб. - Душанбе: Дониш, 1978.
17. Абдурахмони Джомий. Баҳористон. - Душанбе: Дониш, 1972.
18. Баҳористон. - Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2008, С. 15-47.
19. Восифӣ Зайниддин. Бадоеъ-ул-вақоъ, т. 2. - Тегеран, 1550, С. 322.

МОРАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ

Данная статья посвящена Мавлоно Абдурахмону Джами, который в своей научно-литературной деятельности выступал против низкой морали, рассматривая её как осуждающую и разоблачающую. Он резко осуждал такие явления, как жестокость и притеснение, лицемерие и конфликты, предательство и преступность, карьеризм, жадность, низость и подлость, плотские удовольствия, гордость и высокомерие, самодовольство и надменность, неприязнь к людям и другие недостойные и бесчестные поведения. Он воспринимал их как источники зла и проявления социального неравенства, стремясь устранить их с помощью наставлений и поучительных слов, или хотя бы внести свой вклад в просвещение.

В этом благородном деле он продолжатель гуманистических традиций Рудаки, Фирдоуси, Авиценны, Насира Хосрова, Низами, Саади, Хафиза и Джалалиддина Руми. Джами через выявление и развитие добрых качеств и устранение дурных черт стремился воспитать совершенного человека.

Ключевые слова: гуманизм, персидская литература, мудрость, духовное развитие, дружба, социальная ответственность, этические идеи, нравственность, человеческая природа, наследие, философия, литературное наследие, человечество, инспирация

НАЗАРИ АХЛОКИ-МАЪНАВӢ ВА ТАРБИЯВИИ АБДУРАХМОНИ ЧОМӢ

Мақолаи мазкур оиди Мавлоно Абдурахмони Чомӣ, ки дар тамоми ғаъолияти илмӣ- адабии ҳеш ба ахлоқи разила ба сифати маҳкумкунанда ва ғошқунанда баромад менамуд қайд мегардад. Ӯ зулму ҷабр, ниғоқу низо, хиёнат қиноят, мансабпарастӣ, молпарастӣ, пастию сифлагӣ, шахвату айш, кибру гурур, худписандию мағрурӣ, мардумозорӣ ва дигар рафторҳои разилонаро ноҷавонмардонро ниҳоят бад медид. Онҳоро чун сарҷашмаҳои бадӣ ва ваҳшонияти нобаробарии иҷтимоӣ ошкоргар сохта бо роҳи насиҳат ва суҳанони ибратбахш меҳост аз байн барад, ё ҳеҷ набошад кумаки маърифатии ҳешро расонад.

Дар ин кори наҷиб ӯ давомдиҳандаи анъанаҳои инсондӯстонаи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Носири Хусрав, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷалолиддини Румӣ маҳсуб меёбад. Чомӣ ба воситаи пайдо намудан ва парваридани сифатҳои нек ва барҳам додани хислатҳои бад меҳост, ки инсонӣ комило ба воқеа расонад.

Калидвожаҳо: гуманизм, адабиёти форсӣ, хирадмандӣ, ташиаккулёбии руҳӣ, дустию рафоқат, масъулияти иҷтимоӣ, ғояҳои этикӣ, ахлоқ, табиати инсон, мерос, фалсафа, мероси адабӣ, инсоният, илҳом.

MORAL-SPIRITUAL AND EDUCATIONAL VIEWS OF ABDURAHMAN JAMI

This article is dedicated to Mawlānā Abdurahman Jamī, who in his scientific and literary activities opposed low morality, viewing it as condemnatory and revealing. He sharply criticized phenomena such as cruelty and oppression, hypocrisy and conflict, betrayal and crime, careerism, greed, baseness and treachery, bodily pleasures, pride and arrogance, self-satisfaction and haughtiness, animosity towards people, and other unworthy and dishonorable behaviors. He perceived them as sources of evil and manifestations of social inequality, striving to eliminate them through teachings and instructive words, or at least to contribute to enlightenment.

In this noble endeavor, he is considered a continuator of the humanistic traditions of Rudaki, Firdausi, Avicenna, Nasir Khusraw, Nizami, Saadi, Hafiz, and Jalal ad-Din Rumi. Through the identification and cultivation of good qualities and the elimination of bad traits, Jamī sought to educate the perfect human being.

Key words: humanism, Persian literature, wisdom, spiritual development, friendship, social responsibility, ethical ideas, morality, human nature, heritage, philosophy, literary heritage, humanity, inspiration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова М.Д. н.и.п. муаллими калони кафедраи педагогика психология ва методикаи тарбияи томактабии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Сведения об авторе: Сафарова М.Д.к.п.н., старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики дошкольного воспитанияТаджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ

Information about the Author: Safarova M.D. Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, and Methods of Preschool EducationTajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Зулкарнаева Ж.А.

НАО «Кокиетауский университет им.Ш.Уалиханова»

В системе высшего образования традиционно активную позицию занимают три основных процесса: академический (учебно-методический), научно-исследовательский и социально-культурный (воспитательный). Опыт научно-исследовательской работы в университете показывает, что исследовательские умения и навыки являются основополагающими в рамках выполнения студентами, магистрантами и докторантами различного рода исследований, в том числе диссертационной работы. С 2022 года Ualikhanov University стал участником пилотного проекта по внедрению интегрального GPA (GradePointAverage), который является комплексной оценкой академических достижений обучающегося, IROS (Indicator of Research-Oriented Study), SSCI (social and sporty competition indicators). Интегральный GPA рассчитывается по следующей формуле $\langle \text{IGPA} = \text{GPA} * 0,5 + \text{IROS} * 0,35 + \text{SSCI} * 0,15$, где GPA – средний балл успеваемости, IROS – исследовательские достижения, SSCI – социальные и спортивные достижения.

Таким образом, создаётся целостный образ успешного педагога, владеющего комплексом взаимосвязанных компетенций. Овладение исследовательскими и социальными компетенциями студентов педагогических специальностей является основополагающей характеристикой самоопределения личности. Внедрение индикаторов оценки исследовательской и социальной активности студентов вуза станет базой для модернизации содержания Образовательных программ педагогических специальностей. Особый акцент мы делаем на подготовку педагогов системы дошкольного и начального образования, потому что дети дошкольного и младшего школьного возраста, как отмечают психологи, подобны лакмусовой бумаге, которая впитывает абсолютно все, что происходит с ними в этот период. Поэтому подготовка педагогов воспитателей и учителей начальных классов требует особых условий, здесь не только разнообразная по содержанию и большая по объёму образовательная среда, а в большей степени эмоционально-психологическая готовность к обучению и воспитанию детей.

Нормативно-правовые документы, способствующие достижению исследовательских компетенций представляют собой структурированный, систематический и последовательный характер, так, в ГОСО от 20 июля 2022 года итогами цикла общеобязательных дисциплин (ООД) является формирование компетенций в области экономики, права, экологии, предпринимательства и т.д. (пп 8 п.7; пп 13 п.7; пп 14 п.7), это своего рода сплав юридической и финансовой готовности студентов к коммерциализации исследовательской деятельности. В дескрипторах ГОСО (п.34) также прописаны результаты обучения (см.Таблицу 1) [1]

Пункт ГОСО	Способности студентов к исследовательской деятельности
пп 3	осуществлять сбор и интерпретацию информации для формирования суждений с учетом социальных, этических и научных соображений
пп 5	навыки обучения, необходимые для самостоятельного продолжения дальнейшего обучения в изучаемой области
пп 7	применять знания и понимание фактов, явлений, теорий и сложных зависимостей между ними в изучаемой области

Таблица 1 – Дескрипторы ГОСО

0Функциональные характеристики исследовательских компетенций, которые достигаются в вузе описаны в Типовых правилах и Атласе Новых профессий Республики Казахстан, это такие как разработка и внедрение инновационных технологий обучения, логическое мышление, анализ больших данных, критическое мышление, готовность к изменениям и т.д. [2].

В соответствии с нормативно-правовыми актами качественными показателями исследовательской активности являются следующие:

- участие в научно-исследовательских проектах;

- участие в стартапах;
- прохождение научной стажировки;
- публикации (научные статьи, свидетельство объекта интеллектуальной собственности, сертификаты и т.д.);
- участие в конференциях, конкурсах, олимпиадах, хакатонах, научных выставок и т.д. (призовое место).

Таким образом, исследовательская активность студентов имеет вполне обозначенные показатели и критерии, это в свою очередь объективно отражает реальную картину исследовательской активности обучающихся и мотивирует студентов на создание качественной научно-образовательной среды. Студент знает на что обращать внимание, какие изыскивать возможности и условия для осуществления исследовательской деятельности.

Так, например, при расчете iROS студент опубликовал статью на международной конференции, это составит 13 баллов (активность оценивается в 65 баллов, весовой коэффициент – 0,2), принял участие в вузовской олимпиаде – 6,25 баллов ($25 \cdot 0,25$ вес.коэф.) и т.д. Сумма за две позиции у студента составила 18,25, т.е. студент за исследовательскую деятельность уже получил 18,25 % из 100 %. То есть студент понимает, что для достижения положительной оценки по тем или иным дисциплинам необходимо выполнять различные виды и формы исследовательской работы (см.Рисунок 1)

Показатели исследовательской активности	статус				Весовой коэффициент	Доля показателя
	вузовский	Республ.	Междунар.в РК	Междунар. за рубежом		
	баллы	баллы	баллы	баллы		
участие в научных проектах и программах, проектах коммерциализации, стартапах	20-39	40-59		80- 100	0,3	30
Научная стажировка	20-39	40-59		80- 100	0,15	15
Публикации и результаты (доклад, презентация, статья, заявка или охранный документ, свидетельство объекту интеллектуальной собственности и авторского права, сертификат о владении навыками работы на научном оборудовании)	20-39 От 1 до 3-х раз 25 От 3 до 5 раз – 30 Более 5 раз - 39	40-59 до 3-х раз 45 От 3 до 5 раз – 50 Более 5 раз - 59	60-79 до 3-х раз 65 От 3 до 5 раз – 70 Более 5 раз - 79	80- 100 до 3-х раз 85 От 3 до 5 раз – 90 Более 5 раз - 100	0,2	20
Призовое место на конкурсах научных проектов, олимпиад, хакатонов, научных выставок и др.	20-39 От 1 до 3-х раз 25 От 3 до 5 раз – 30 Более 5 раз - 39	40-59 до 3-х раз 45 От 3 до 5 раз – 50 Более 5 раз - 59	60-79 до 3-х раз 65 От 3 до 5 раз – 70 Более 5 раз - 79	80- 100 до 3-х раз 85 От 3 до 5 раз – 90 Более 5 раз - 100	0,25	25
Участие или организация научных мероприятий (конференций, семинаров/вебинаров, конкурсов научных проектов, олимпиад, хакатонов, научных выставок и др.)	20-39 От 1 до 3-х раз 25 От 3 до 5 раз – 30 Более 5 раз - 39	40-59 до 3-х раз 45 От 3 до 5 раз – 50 Более 5 раз - 59	60-79 до 3-х раз 65 От 3 до 5 раз – 70 Более 5 раз - 79	80- 100 до 3-х раз 85 От 3 до 5 раз – 90 Более 5 раз - 100	0,1	10
итого					1,0	100

Рисунок 1 – Примерное распределение баллов и весовых коэффициентов по показателям исследовательской активности студентов.

Каждый преподаватель в рамках академической свободы может разработать собственные формы и виды работ, которые более подходят в контексте преподаваемой дисциплины.

Педагогика в учебном плане всех педагогических специальностей составляет 6 кредитов – 180 часов, 90 часов – лекционный курс и 90 часов – практические занятия. Каждый час сопровождается самостоятельной работой обучающегося с преподавателем и без него (СРОП и СРО). Как мы понимаем, что исследовательская работа будет выполняться в рамках самостоятельной работы обучающихся, т.е. преподаватель разрабатывает задания таким образом, чтобы формировать и совершенствовать исследовательскую культуру обучающихся.

Таким образом, изучая особенности совершенствования исследовательской культуры, мы предприняли попытку исследовать само понятие «культура» в контексте инновационной исследовательской компетентности педагога в системе высшего и послевузовского образования.

Итак, понятие «культура» насчитывает более 500 дефиниций, с одной стороны, это специфический способ деятельности, как специфическая функция коллективной жизни людей, с другой – это качество самого человека как общественной единицы общества, третий подход к пониманию «культуры» - это искусство и литература [3].

С латинского слово «cultura» означает возделывание, обработка, уход, улучшение и известно со времен Цицерона. Во времена античности было принято считать культуру как «внутренняя культура» или «культура души» [4]. По И.Г.Гердеру, культура – это «воспитание человеческого рода», по Н.А.Бердяеву, культура связана с культом религии, современное понятие культура по Освальду Шпенглеру стала означать различия между

разными группами людей и становится синонимом «цивилизация». В эпоху романтизма понятие культура стало означать «мировоззрение» [5].

Множество исследований феномена культура предлагали философы, концепции культуры представлены в трудах И.Канта, Г.Гердера, Г.Ф.Гегеля, философии жизни (А.Шопенгауэр, Ф.Ницше, В.Дильтей, Г.Зиммель и др.), философии истории (О.Шпенглер, А.Тойнби, Н.Я.Данилевский и др.), неокантианской традиции (Г.Риккерт, В.Виндельбанд, Э.Кассирер и др.), феноменологической философии (Э.Гуссерль и др.), психоанализе (З.Фрейд, К.Юнг и др.).

В психолого-педагогической литературе большое внимание понятию культура уделяли Ы.Алтынсарин, Я.А.Коменский, Н.К.Крупская, Ш.Кудайбердиев, А.Кунанбаев, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский, К.Д.Ушинский, С.Т.Щацкий. Педагогической культуре посвящены работы ученых Е.В.Бондаревской, Т.Ф.Белоусовой, Т.В.Ивановой, А.Н.Растрыгиной, А.В.Барабанщикова, С.С.Муцынова, Ю.Я.Левко, О.З.Красновой, И.Ф.Исаевой и т.д. Исследователи отмечали наличие различных видов культуры, так занимались вопросами культуры: эстетической - Л.В.Бабич, А.С.Кирокосян, Э.И.Шнибекова и др., политической - А.А.Волков, К.К.Жампеисова и др., музыкальной - М.Х.Балтабаев, Я.И.Радзицкая и др., профессионально-педагогического общения - Д.Г.Мухамедханова, А.К.Рысбаева и др., духовной - М.М.Мукамбаева и др.

В трудах многих таджикских учёных - педагогов представлены некоторые аспекты изучения исследовательской компетентности как части исследовательской культуры: Афзалова Х.С., Базаровой С.Ш., Рахимова Б., Буйдокова Х., Зубайдова У.З., Кодирова Б., Кодирова К.Б., Лутфуллоева М., Нурова А., Пахлавонова А., Раджабова Т., Табарова С., Хамрокулова А., Шукурова Т.А. и др.

Как видим, к феномену «культура» обращались многие исследователи и рассматривали это понятие с разных сторон. В нашем исследовании мы обращаем свое внимание на такое понятие культуры как исследовательская. Как известно, исследовательская деятельность в большей степени является прерогативой системы высшей школы. Так в материалах Болонского семинара в г.Осло был представлен основной доклад о глобальных тенденциях высшего образования (Филипп Дж.Альтбахо, Лиз Райсберг и Лора Рамбле), в котором в числе других тенденций было названо формирование исследовательской культуры. Особенностью таких позиций авторов статьи является то, что «...исследовательские университеты, находящиеся на вершине академической системы, непосредственно участвующие в глобальной сети знаний..., а также имеющие в наличии «тройной спирали связей «университет – правительство-промышленность», по их мнению, должны создать важные организационные изменения в университетских стенах [6]. Как видим, меняется исследовательская среда, а значит должна поменяться и исследовательская культура будущего специалиста, поскольку в традиционных вузах, не исследовательских, проблемы исследовательской культуры стоят особенно остро, возникает вопрос о том, как развивать исследовательскую культуру педагогических кадров. Здесь следует вспомнить университетскую модель Вильгельма фон Гумбольдта, которая характеризовалась единством обучения и научных исследований.

Единство обучения и научных исследований призвана создать такую образовательную среду, которая обеспечит реализацию научного и творческого потенциала и профессионального роста будущих специалистов. Для становления и развития исследовательской культуры необходимо детально изучать компоненты личности: мотивационно-ценностный, деятельностный и рефлексивный [7].

Мотивационно-ценностный компонент личности в исследовательской культуре означает отношение к получаемой профессии как ценности, и как показывает опрос студентов педагогических специальностей, то наличие знаний, с помощью которых обучаемые получают новое знание и является ценностью выбранной профессии. Такие дисциплины, как философия, психология, информационно-коммуникативные технологии и т.д. позволяют узнавать новое и тем самым «примерять» их на новые знания, такой устойчивый познавательный интерес не ограничивается рамками преподаваемой дисциплины. В современное время, когда цифровые технологии и искусственный интеллект прочно вошли в нашу жизнь, вопрос об инновационном характере исследовательской культуры особенно актуален [8].

Определение мотивации одобрения у студентов педагогических специальностей с применением шкалы Д.Марлоу и Д.Крауна. Шкала проводилась нами с учетом следующих показателей: 1) 200 студентов приняли участие в тесте «шкала самооценки мотивации

одобрения»; 2) студенты разных педагогических специальностей; 3) 72 % - это студенты женского пола; 4) 81 % - студенты обучаются по государственным грантам; 5) соотношение 65-35 % - с казахским и русским языками обучения.

Шкала правдивости высказываний в нашей интерпретации привела к следующим выводам: - 82 % мотивация одобрения избранной профессии, означающее принятие всех требований к обучению в вузе; 37% - излишняя требовательность к себе не является показателем низкой мотивации, а наоборот демонстрирует степень «отхода» от традиционных норм деятельности в вузе, ведущей к формированию креативности и творческого подхода к обучению в вузе.

Творческий подход в исследовательской культуре человека с точки зрения психологии характеризуется беглостью, оригинальностью и гибкостью процесса творческого мышления. Для того, чтобы понять специфику творческого мышления человека мы предлагаем рассмотреть отрывок, приведённый в книге Де Боно «Латеральное мышление»: «в Швейцарии производят бренди, в бутылку которого помещена целая груша. Как она туда попала? Самое первое предположение: горлышко бутылки отлито после того, как груша оказалась в ней. Другая догадка: дно приварили, когда груша уже была внутри. Все полагают: раз груша спелая – значит, и поместили ее в бутылку уже полностью созревшей. На самом же деле, если бы мы увидели, как в бутылку через горлышко просовывают ветку с крохотным ростком, который через какое-то время превращается в зрелую грушу, нам бы не пришлось долго ломать голову над поставленным вопросом» [9].

Для определения гибкости, беглости и оригинальности мышления нами было использовано упражнение «Оригинальное использование». Студенческой группе были предложены обычные предметы: бумага А4, пустые картонные коробки, бутылочные пробки, алюминиевые банки и т.д. работа выполняется в командах по 4-5 человек, время проведения – 10 минут. Участникам предлагаем придумать идеи с использованием предметов. Психологический смысл упражнения заключается в тренировке навыков генерации идей в условиях командной работы. Число испытуемых – 45, было создано 9 команд, в каждой команде 5 человек.

При обсуждении выявили следующие характеристики творческого мышления: беглость (число идей, выдвинутых каждым из участников) – 68% участников, оригинальность (количество идей, не повторяющихся в других микрогруппах) – 47 %, причем, для чистоты эксперимента результаты были написаны на отдельных листах каждой группой, что позволило определить количество повторяющихся идей (34 % - повторов), гибкость (разнообразие смысловых категорий) – 18 %, студенты представляли в основном известные категории, как конструирование различных поделок из бумаги по типу оригами, также строительство башен из пустых коробок и пробок. Таким образом, эксперимент показал, что творческое мышление следует развивать с помощью различных упражнений и приемов.

Для формирования высокой исследовательской культуры необходимо развивать деятельностный и рефлексивный компоненты. Деятельностный предполагает овладение конкретными операциями, направленные на активизацию исследовательской культуры, здесь мы берем во внимание операции мыслительной деятельности человека: анализ, синтез, сравнение, обобщение и абстракция.

Рефлексивный компонент ориентирован на развитие самоанализа, самосовершенствования и самооценки. Рефлексия по философскому словарю означает два согласующихся между собой значения «обращение назад» и «отражение» [10]. «Обращение назад» означает «отсылание» к прошлому, к тому, что уже произошло, но требует осмысления и для формирования исследовательской культуры такой посыл к тому, что уже произошло в научном знании следует совершенствовать на хорошем фундаментальном материале изучаемых дисциплин. С этой целью, несмотря на предметно-ориентированное обучение, не следует сбрасывать со счетов значение теории в подготовке будущих специалистов в системе высшей школы. К вопросу о том, как сделать профессиональную подготовку педагогов целостной, вбирающей в себя вооружение прикладными навыками и умениями, мы отмечаем важность сформировавшейся исследовательской культуры педагога.

Ценность рефлексии в деятельности преподавателя заключается в том, что она ориентирует педагога на инновационное действие и как следствие оно становится базой исследовательской культуры педагога. Данная база, по нашему мнению, возможна при внедрении стратегии рефлексивного взаимодействия преподавателя и студентов в образовательной среде. В стратегии рефлексивного взаимодействия преподавателя и студентов, предложенной британским учёным I.McGrath, выделяются четыре основные

стратегии: 1) трансляционный тип интеракции; 2) направляющий тип интеракции; 3) демонстрационный тип интеракции; 4) деятельностный тип интеракции. Каждый из этих стратегий, касается взаимодействия в том или ином аспекте, так, например, первая стратегия осуществлялась нами при применении лекций дискуссионного характера, когда на основе полученных знаний вырабатывается новое знание. Следующая стратегия – направляющая интеракция, на наш взгляд имеет интересную структуру, который заключается в том, что вместе с преподавателем студент определяет «зону незнания», т.е. на основе полученного знания обучаемый определяет новое знание, что влечет за собой создание новой идеи, которая может прогнозировать наличие исследовательской культуры.

Следующая стратегия – демонстрационный тип призвана рождению новой идеи на основе уже признанных моделей, так, здесь необходимо использовать модель как шаблон, который можно реализовать на следующей ступеньке исследования.

И наконец, четвертая стратегия, деятельностный тип интеракции, когда мы предлагаем студентам участвовать в уже разработанных научных исследованиях, как например, для студентов педагогических специальностей, решение вопросов обновленного содержания образования в Республике Казахстан. Студенты педагогических специальностей должны вырабатывать новые способы реализации обновления образования в той или иной дисциплине, для того, чтобы было с чем идти в школу, какие инновации могут предложить учащимся в изучении того или иного предмета.

Таким образом, избранные стратегии в нашем исследовании становятся значимыми мероприятиями, которыми должны быть вооружены будущие специалисты в активном взаимодействии с обучаемыми.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Государственные общеобязательные стандарты высшего и послевузовского образования (далее – ГОСО), утвержденные приказом Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2.
2. Типовые правила деятельности организаций высшего и (или) послевузовского образования (далее – Типовые правила деятельности), утвержденные приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595.
3. Markarian, S. Edward. Capacity for World Strategic Management. Yerevan: Gitutgun, 1998.
4. Межуев В.М. Идея культуры. Очерки по философии культуры. М.: Прогресс-Традиция, 2006. — 408 с.
5. Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры. Опыт русской культурологии середины XIX — начала XX веков. М. 2000, с. 29-61.
6. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения/Под науч. ред. д-ра пед.наук, профессора В.И. Байденко. – Исследовательский центр проблемы качества подготовки специалистов, Независимое казахстанское агентство по обеспечению качества в образовании (НКАОКО)- 2010. 352 с.
7. Антоненко Т. Л. Психологические основы сточки зрения ценностно-смысловой сферы в процессе профессионального становления личности студента. // Педагогика и психология. — 2009. № 4 (65). С. 26–36.
8. Гутарева Н. Ю. Исследовательская культура будущих специалистов вуза // Молодой ученый. — 2015. — №12. — С. 107-109.
9. Де Боно Э. Латеральное мышление. – СПб., 1997.
10. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. - Мн.: Книжный Дом. 2003. - 1280 с. - (Мир энциклопедий).

МУНОСИБАТИ НАВОВАРОНА БА ОМУЗИШИ ФАРҲАНГИ ТАДҚИКОТИИ ОМУЗГОРОНИ ОЯНДА

Муаллиф дар мақолаи илмӣ масъалаҳои ташаккули фарҳанги инноватсионии тадқиқотӣ дар асоси ташаккули ҷузъҳои ҳавасмандӣ-арзишӣ, ғаъолият ва инъикоскунандаи шахсиятро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Муаллифи мақолаи илмӣ лоиҳаи озмоиширо, ки дар Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба усулҳои инноватсионии ҷорӣ намудани системаи IROS ба ғаъолияти тадқиқотии донишҷӯёни донишгоҳҳо амалӣ мегардад, пешниҳод менамояд.

Маълум аст, ки фарҳанги тадқиқотӣ ҳамчун таълими системавӣ ва ҳамгироӣ фаҳмида мешавад, ки ба ҳамкориҳои назария ва амалия, аз ҷумла арзишҳо, эҷодкорӣ, дониш, анъанаҳо ва меъёрҳо нигаронида шудааст. Ҷузъҳои асосии фарҳанги тадқиқотии омӯзгори муассисаи таҳсилоти олиӣ касбӣ арзишӣ-маънӣ, эҷодӣ, методӣ, назариявӣ, амалӣ ва навоарӣ мебошанд. Ҷузъҳои арзишӣ-семантикӣ ва эҷодӣ ҳамчун ҷузъҳои системавӣ амал мекунад. Ҷузъҳои методӣ, назариявӣ ва амалӣ

хусусияти методологияи тадқиқоти педагогиро инъикос мекунад. Навоварӣ дар ҳар яке аз онҳо мавҷуд буда, дарки моҳияти эҷодии равандҳои инноватсиониро дар педагогика таъкид мекунад.

Инноватсия, тибқи тадқиқоти мо, инчунин маънои омодагии омӯзгорон барои таҳияи намудҳои нави вазифаҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ мебошад.

Дар мақола баъзе бозёфтҳои таҷрибавӣ пешниҳод шудаанд, ки аҳамияти фарҳанги тадқиқотиро дар муҳити таълимии донишҷӯёни мактабҳои олии нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, фарҳанги тадқиқотӣ, ҳавасмандкунӣ, арзиш, ҷузъ, ҳавасмандӣ-арзиш, фаъолият, ба фаъолият асосёфта, рефлексия, рефлексивӣ.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В научной статье автором рассматриваются вопросы формирования инновационной исследовательской культуры на основе развития мотивационно-ценностного, деятельностного и рефлексивного компонентов личности.

Автор научной статьи представляет пилотный проект, который проходит в Республике Казахстан об инновационных методах внедрения системы IROS в исследовательскую деятельность студентов университета.

Известно, что под исследовательской культурой понимается системно-интегративное образование, направленное на кооперацию теории и практики, включающие в себя ценности, способности к творчеству, знания, традиции, нормы. Основные компоненты исследовательской культуры преподавателя высшего учебного заведения – это ценностно-смысловой, творческий, методологический, теоретический, практический, инновационный. Ценностно-смысловой и творческий компоненты выступают в качестве системообразующих. Методологический, теоретический и практический компоненты отражают специфику методологии педагогического исследования. Инновационный присутствует в каждом из указанных, подчеркивая понимание творческой сущности инновационных процессов в педагогике. Инновационный, согласно нашим исследованиям означает в том числе готовность преподавателей разрабатывать новые виды заданий с использованием цифровых технологий.

В статье предложены некоторые экспериментальные выводы, которые демонстрируют значимость исследовательской культуры в образовательной среде студентов высшей школы.

Ключевые слова: культура, исследовательская культура, мотивация, ценность, компонент, мотивационно-ценностный, деятельность, деятельностный, рефлексия, рефлексивный.

AN INNOVATIVE APPROACH TO STUDYING THE RESEARCH CULTURE OF FUTURE TEACHERS

In the scientific article, the author examines the issues of forming an innovative research culture based on the development of motivational-value, activity and reflective components of personality.

The author of the scientific article presents a pilot project that is taking place in the Republic of Kazakhstan on innovative methods for introducing the IROS system into the research activities of university students.

It is known that research culture is understood as a systemic and integrative education aimed at the cooperation of theory and practice, including values, creativity, knowledge, traditions, and norms.

The main components of the research culture of a teacher of a higher educational institution are value-semantic, creative, methodological, theoretical, practical, and innovative. The value-semantic and creative components act as system-forming ones. Methodological, theoretical and practical components reflect the specifics of the pedagogical research methodology. Innovation is present in each of these, emphasizing an understanding of the creative essence of innovative processes in pedagogy. Innovative, according to our research, also means the willingness of teachers to develop new types of tasks using digital technologies.

The article offers some experimental findings that demonstrate the importance of research culture in the educational environment of higher education students.

Key words: culture, research culture, motivation, value, component, motivational-value, activity, activity, reflection, reflexive.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулкарнаева Чамила Амангелдиевна - магистранти илмҳои педагогӣ, ассистенти ҶДММ «Донишгоҳи Кокишетау ба номи Ш.Уалиханов» 020000, вилояти Ақмола, шаҳри Кокишетау, кӯчаи Абай. 76, +77016492988 Znamilya1972@mail.ru

Сведение об авторе: Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна - Магистр педагогических наук, ассистент-профессор НАО «Кокишетауский университет им.Ш.Уалиханова» 020000, Ақмолинская область, г.Кокишетау, ул.Абая 76, +77016492988 Znamilya1972@mail.ru

About the author: Zulkarnaeva Zhamilya Amangeldinovna Master of Pedagogical Sciences, assistant professor of NJSC "Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov" 020000, Akmola region, Kokshetau, Abay street 76, +77016492988 Znamilya1972@mail.ru

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Арбобова Ф.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. ба номи Садриддин Айни

Образовательная политика государства определяет требования к дидактическим условиям преподавания. В связи с новыми требованиями меняются и дидактические условия в образовательных учреждениях. Проведение исследования по определению формирования коммуникативных способностей студентов обусловлено тем фактором, что проблема общения становится все более актуальной для человеческой цивилизации.

Студенты смогут обладать способностью к решению возникающих учебных и жизненных ситуаций разными способами. Для этого необходимо создавать новые дидактические условия для выработки таких умений и навыков. Поскольку общество диктует свои запросы, и требует от современного человека менять содержание дидактических условий. Конечно, следует трансформировать дидактические условия, чтобы они соответствовали требованию времени. Дидактические условия, по мнению Анохиной Г.М. создаются в образовательном процессе с помощью личностно ориентированной технологии совокупностью педагогических средств и содержания [1,15].

Дидактические условия могут выступать как активаторы операциональных структур развития коммуникативных способностей студентов. Сегодня развитие коммуникативных способностей становится одним из важнейших показателей социально-профессионального статуса будущего специалиста. Важно актуализировать проблему формирования коммуникативных способностей студентов, способных выступать эффективным, конкурентоспособным сотрудником межкультурной коммуникации в условиях реформирования и информационной глобализации общества. Л.А. Петровская отмечает возникновение в настоящее время «коммуникационного взрыва», под которым она понимает увеличение частоты, разнообразия и внутренней насыщенности межличностных контактов [10].

Применительно к сфере образования можно сказать, что коммуникация обеспечивает формирование информационной основы и информативность как характеристику педагогического взаимодействия. Педагогическая коммуникация призвана формировать знания путем преобразования информации. Следовательно, именно преобразование информации в знание является первым дидактическим условием формирования коммуникативных способностей. В основе этого процесса лежит поиск в информации личностного смысла. Личностным смыслом явления А. Н. Леонтьев называет общественно-исторический опыт, опредмеченный в орудиях труда, социальных нормах и ценностях и понятиях языка, и того, что он называет «значением для меня» [9].

Особенно возрастает требования к коммуникативным способностям человека, который становится необходимым условием успешной деятельности и реализации личности в условиях развития социальных, политических и культурных отношений. Не исключением и являются сотрудники в сфере образования.

Изучение исследовательских работ учёных показывает, что педагогическая деятельность – деятельность коммуникативная, т.е. неразрывно связано с процессом общения. И именно преподаватель, как никто другой должен владеть всеми необходимыми коммуникативными способностями, умениями, обладать знаниями об основных закономерностях межличностного общения.

Принцип профессионально-коммуникативной компетенции – один из главных этических принципов работы будущих специалистов любой области. Профессионально-коммуникативные способности играют немаловажную роль в обеспечении эффективности, результативности работы будущих преподавателей. Связи с этим, в определенной профессиональной области специалист, обладающий соответствующими коммуникативными способностями, знаниями позволяют ему обоснованно судить об этой области и эффективно действовать в ней. Также коммуникативной способностью именуют индивидуально-психологическо-педагогическое образование, включающее опыт, знания, динамичность личности, креативность, психологическую готовность. Как известно, информационная глобализация на современном этапе становится одним из актуальных

проблем развития системы образования. Особенно, человек, обладающий коммуникативными способностями, чувствует себя уверенно в различных ситуациях.

Однако собственные наблюдения и анализ по диагностике уровня формирования коммуникативных способностей у студентов позволяет, выделить существенные недостатки. Прежде всего, низкий уровень коммуникативной культуры студентов связано с уровнем развития интеллектуального мышления, недостаточность активизации студентов к активному слушанию и мысленному анализу, развитию когнитивного и дивергентного мышления, способности моделировать свою позицию и ход своих действий в процессе общения, использование монолога как ведущей формы организации занятий.

С другой стороны, анализ учебного процесса в условиях вуза показывает, что недостаточно уделяют внимание принципу организации форм содержания образования, методов и средств обучения для целенаправленного формирования коммуникативных способностей, будущих специалистов. Поэтому следует целенаправленно программировать процесс коммуникативной деятельности студентов, как дидактические условия для формирования качественных коммуникативных способностей студентов.

Конечно, с целью реализации данной проблемы необходимо конструктивно разработать специальную программу в условиях высшего учебного заведения. Программа должна охватывать целостность процесса образования, её структуру, цель, содержание, задачи и поэтапное действие, принципы и методы организации обучения.

Для успешного осуществления процесса обучения, следует целенаправленно и систематично реализовать программу в соответствии целей и ценностей образования. Следовательно, парадигма коммуникативной деятельности требует определённых изменений в закономерностях социокультурных отношений. Естественно концепция коммуникативной парадигмы обуславливает общение и взаимное совершенствование всех участников в одной группе. В результате их тесного общения происходит обмен информацией, знаниями и умениями, совершенствование людей.

Проблема формирования коммуникативных способностей является индивидуальной сферой жизнедеятельности человека. Чтобы успешно и плодотворно общаться, необходимо разобраться в том, что такое общительность вообще и профессионально-педагогическая общительность в частности, каковы их компоненты. Необходимо попытаться соотнести полученные знания с собственной личностью и определить, над какими аспектами общительности следует работать, развивать их в себе.

Значительная роль общения в педагогической деятельности, требует от педагога профессионального управления своей коммуникативной деятельностью. Это, в свою очередь, предполагает наличие у преподавателя целого ряда коммуникативных умений:

умения общаться на людях;

умения через верно созданную систему общения организовывать совместную с учащимися творческую деятельность;

умения целенаправленно организовывать общение и управлять им [5;46].

В. А. Кан-Калик утверждает, что при построении коммуникативной задачи педагог исходит: а) из педагогических задач, б) из сложившегося уровня общения с классом, принципов управления общением, в) из индивидуальных особенностей учащихся, участвующих в ситуации, г) собственных индивидуальных особенностей, д) планируемых методов воздействия [5;22].

Исследования, проводимые В.А. Кан-Каликом в области профессионального общения, показывает, что овладеть основами профессионально-педагогического общения можно в процессе профессионального самовоспитания. Она осуществляется двумя путями:

1. Изучая и осваивая природу, структуру и законы процесса профессионально-педагогического общения.

2. Овладевая процедурой и технологией педагогической коммуникации, формируя умения и навыки профессионально-педагогического общения, развивая коммуникативные способности [5;22].

Конечно, в качестве наиболее важного фактора, дидактических условий, формирующего опыт коммуникативной деятельности, выступает непосредственная педагогическая деятельность, общественная работа педагогов, способствующая формированию у них опыта организаторской деятельности и навыков профессионального общения, выступление с лекциями, докладами, участие в диспутах и дискуссиях – все это формирует основы профессионально-педагогического общения.

Наиболее важные компоненты коммуникативных способностей преподавателя, которые включают в себя: умение устанавливать психологический контакт, завоевывать инициативу в общении, умение организовывать приспособления в общении и т.п.

Коммуникативное обеспечение учебной деятельности создает дидактические условия, обстановку доверительности и благоприятного психологического климата, которые так важны в общении со студентами. Коммуникативная необеспеченность учебного процесса снижает его эффективность.

Коммуникативные способности преподавателя нуждаются в целенаправленном развитии. Овладение теорией профессионально-педагогического общения, познание его структуры, нравственных принципов, вхождение в «технология» этого процесса, приобретение в результате этого профессиональных коммуникативных приемов и навыков, формирование собственного опыта коммуникативной деятельности – вот основные направления работы, которые будут способствовать становлению коммуникативных способностей и коммуникативной культуры педагога, особенно будущего специалиста.

Если опереться на опыты А. А. Леонтьева, то для реализации дидактических целей и задач важны такие коммуникативные компоненты деятельности, как мотивы, проблемная ситуация и т.п.

В данном случае активизация обучения зависит не только от дидактических и методических резервов, но и социально-психологических.

Следовательно, в педагогической деятельности коммуникативные способности выступает не только как личностное, но и как профессионально-личностное качество будущего преподавателя. Исследования А. А. Леонтьева показывают взаимосвязь логики дидактической и логики социально-психологической. Нарушение и не учёт последней ведут к снижению продуктивности учебной деятельности. А. А. Леонтьев верно в этом смысле указывает: «Если какие-либо из звеньев акта общения будет нарушено, то говорящему не удастся добиться ожидаемых результатов общения: оно будет неэффективным» [8;163-164].

Общение – явление многослойное, включающее в себя, по мнению исследователей, целый комплекс компонентов, который выделяют три основных:

коммуникабельность – способность испытывать удовольствие от процесса коммуникации;

социальное родство – желание находиться в обществе, среди других людей;

альтруистические тенденции [5;47].

Л.К. Ханин отмечает, что общительность, как свойство личности, ставшее профессионально-личностным качеством, может обеспечить продуктивность педагогического общения. Правоммерно рассматривать общительность как единство трех компонентов: потребности в общении, хорошего эмоционального самочувствия до, во время и после общения, коммуникативных навыков и умений [13;172].

Автор в данной трактовке раскрывает профессионально-творческие аспекты общения, так как потребность в общении является общечеловеческим свойством.

Как пишет А.А. Бодалев: «Важнейшим компонентом успешного общения, помимо соответствующего, развития у человека познавательной и эмоциональной, является его умение выбирать по отношению к другому человеку наиболее подходящий способ воздействия» [3;11].

М.С. Каган отмечает, что человек в процессе своего развития становится субъектом общения, «...это превращение в субъект, есть не что иное, как процесс воспитания, процесс становления личностных качеств у данного человека, процесс его приобщения к другим людям и обособления от других его социализации, и самоутверждения» [4;519]. Для того чтобы процесс становления человека субъектом общения протекал нормально, необходимо наличие ряда внешних педагогических условий и внутренних предпосылок.

Исследование Я.Л. Коломинского показали, что далеко не всем педагогам открывается истинная картина внутригруппового общения. У многих очевидна склонность «оптимизировать статусную структуру класса», игнорировать состояние психической изоляции, воспринимать модель межличностного общения и общительности, свойственную им самим [6;268].

Следует отметить, что межличностные отношения и взаимопонимание преподавателя и студентов необходимо учитывать с воспитательной и дидактической точки зрения, так как оно:

- создаёт благоприятный, нравственно-психолого-педагогический климат общения;
- стимулирует сотрудничество в предметной деятельности;

▪ понимание, учащимися окружающих, включая сверстников, органично связано с целостным развитием его личности и в первую очередь с нравственным становлением.

Важным аспектом педагогического общения является взаимопонимание обучающихся в процессе деятельности, поскольку именно на основе взаимопонимания происходит восприятие и усвоение научных знаний и нравственных установок воспитуемыми и постижение педагогом индивидуальных особенностей этого процесса у обучаемых. От уровня взаимопонимания в общении зависит продуктивность педагогической деятельности в целом, ибо «восприятие человека человеком вместе с основывающимся на нем пониманием одним человеком другого является обязательной стороной процесса любой совместной деятельности людей» [3;3].

Психолого-педагогические исследования показывают, что субъективные факторы педагогического общения в структуре педагогической деятельности, но и для реализации учебно-воспитательного процесса в целом.

Следует отметить, что деятельность преподавателя обуславливается его общительностью как профессионально-личностным качеством, наличием коммуникативных способностей, профессиональных умений и навыков коммуникативной деятельности. Наиболее значимыми из этих факторов являются коммуникативные способности. От наличия коммуникативных способностей зависит овладение профессиональными навыками общения, умение выстраивать взаимоотношения в коллективе и управлять ими, возможности планирования коммуникативной структуры педагогической деятельности.

На основе выше изложенного, развитие коммуникативных способностей будет способствовать не только профессиональной, но и социальной идентификации, на основе которой возникает возможность успешного общения и взаимодействия. Причем, успешность не только в позиции студент-клиент, а так же, студент-студент и студент-преподаватель, что повлечёт за собой развитие продуктивной коммуникаций [11,12].

При подготовке будущих специалистов формируя коммуникативные способности, развивается такие качества, как инициатива, способность работать в коллективе, умение эффективно общаться

Анализ философской и психолого-педагогической литературы показал, что формирование коммуникативных способностей студентов опирается на высокую общую культуру преподавателя, и оно является одним из важных:

- социальных факторов;
- условий человеческого существования в обществе;
- формирования сознания и самосознания личности;
- стимулом развития субъектов деятельности;
- способом проявления социальной сущности человека.

Таким образом, в процессе дидактических условий осуществляется: разносторонняя коммуникация, ▪ взаимовлияние, ▪ взаимодействие, ▪ взаимопонимание людей. Работоспособность, самочувствие, настроение личности студента будущего педагога во многом зависят от того, как они общаются в процессе учебной и трудовой деятельности.

Особенно возрастает требования к будущим специалистам, уровню квалификации, коммуникативным способностям, профессиональным умениям. Конечно, каждый будущий специалист, развиваясь как личность, прежде всего, наряду с профессиональными навыками, он должен развивать свои коммуникативные способности.

Вот почему очень важно формировать коммуникативные способности будущих специалистов, которая предполагает внутреннюю красоту отношений с окружающими, а главное со студентами, как будущего нашей страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анохина Г.М. Дидактические условия развития личности в системе школьного естественнонаучного образования: Дисс. канд. пед. наук. Воронеж, 2009. -41 с.
2. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные - М.: Педагогика, 2003 - 272с.
3. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком. – С.3.
4. Каган М.С. Мир общения. Проблема межсубъектных отношений. - М.: Политиздат, 2008. - 319с.
5. Кан – Калик. Учителю о педагогическом общении: Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
6. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Минск: изд-во БГУ, 1996. - 350с.

7. Лингевич О.В., Копытов А.Д. Формирование коммуникативной компетентности в процессе преподавания психологических дисциплин у студентов – будущих педагогов// Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2015. №3 (156).
8. Леонтьев А.А. Психология общения// В кн.: Социальная психология. – М., 1975. С. 163-164.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность [Текст]– М.: Политиздат, 1983. – 320 с.
10. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. М.: МГУ, 1989. 216 с.
11. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб.: Речь, 2008. – 208.
12. Суховершина Ю.Т. Тренинг делового (профессионального) общения. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Фонд «Мир», 2009. -128 с.
13. Ханин Ю.Л. К вопросу об оценке коммуникативности личности// В кн.: Общение как предмет теоретического и прикладного исследования. – Л., 1972. – С.172.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается дидактические условия формирования коммуникативных способностей студентов, что обусловлено запросами современного рынка труда, предъявляющего высокие требования к будущим специалистам. Процесс формирования коммуникативной способности не завершается на определенном этапе формирования качеств человека, а формируются на протяжении всего периода развития человека как личности в процессах жизнедеятельности.

Обосновывается необходимость изменения парадигмы коммуникативной деятельности, которая требует определённых изменений в закономерностях социокультурных отношений. Естественной концепция коммуникативной парадигмы обуславливает общение и взаимное совершенствование всех участников в одной группе.

Для успешного осуществления процесса обучения, следует целенаправленно и систематично реализовать программу для проектирования учебного процесса по формированию коммуникативных способностей студентов – будущих педагогов, а также психолого-педагогическое, учебно-методическое обеспечение процесса работы преподавателя со студентами.

Ключевые слова: дидактические условия, коммуникативные способности, педагогическая деятельность, социокультурные отношения, концепция коммуникативной парадигмы, субъект общения.

ШАРОИТИ ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ КОММУНИКАТИВИИ ДОНИШҚҶЁН

Дар мақола шароитҳои дидактикии ташаккули қобилиятҳои коммуникатсионии донишқӯён, ки бо талаботи бозори меҳнати муосир муайян карда мешавад, ба мутахассисони оянда талаботи зиёд мегузорад, баррасӣ шудааст. Раванди ташаккули қобилияти муоширатӣ дар марҳилаи муайяни ташаккули сифатҳои инсонӣ ба охир намерасад, балки дар тамоми давраи инкишофи инсон ҳамчун шахсият дар равандҳои ҳаёт ташаккул меёбад.

Зарурати тағйир додани парадигмаи ғаёлияти коммуникативӣ, ки тағйироти муайяни шаклҳои муносибатҳои иҷтимоию фарҳангиро тақозо мекунад, асоснок карда мешавад. Табиист, ки мафҳуми парадигмаи коммуникативӣ муошират ва такмили мутақобилаи ҳамаи иштирокчиёни як гурӯҳро муайян мекунад.

Барои бомуваффақият амалӣ намудани раванди таълим барномаи тархрезии раванди таълимро барои рушди қобилиятҳои коммуникатсионии хонандагон – омӯзгорони оянда, инчунин таъмини психологию педагогӣ, таълимию методи раванди таълиму тарбияро мақсаднок ва мунтазам амалӣ кардан лозим аст. кори муаллим бо хонандагон.

Калидвожаҳо: шароити дидактикӣ, қобилияти коммуникатсионӣ, ғаёлияти педагогӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, мафҳуми парадигмаи коммуникативӣ, субъекти муошират.

DIDACTIC CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS COMMUNICATIVE ABILITIES

The article examines the didactic conditions for the formation of student's communicative abilities, which is due to the demands of the modern labor market, which places high demands on future specialists. The process of formation of communicative ability does not end at a certain stage of formation of human qualities, but is formed throughout the entire period of development of a person as an individual in the processes of life.

The necessity of changing the paradigm of communicative activity, which requires certain changes in the patterns of socio-cultural relations, is substantiated.

Naturally, the concept of the communicative paradigm determines communication and mutual improvement in all participants in one group.

For the successful implementation of the learning process, it is necessary to purposefully and systematically implement a program for designing the educational process for the formation of

communicative abilities of students – future teachers, as well as psychological, pedagogical, educational and methodological support for the process of work of the teacher with students.

Key words: didactic conditions, communicative abilities, pedagogical activity, socio-cultural relations, concept of communicative paradigm, subject of communication.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арбобова Ф.А. – муаллими калон, номзади илмҳои педагогикаи кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведения об авторе: Арбобова Ф.А. – старший преподаватель, кандидат педагогических наук кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 007-07-30-66 E-mail: arbobovaf@gmail.com

Information about author: Arbobova F.A. – senior lecturer, candidate of pedagogical sciences Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 007-07-30-66 E-mail: arbobovaf@gmail.com

ТДУ:891.550-5

ТАРАННУМИ ҒОЯИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН СИФАТИ АХЛОҚИИ ШАҲС ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОН

Маҳмадқулова О. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар шароити босуръати ҷаҳонишавӣ дар ҷомеаи муосир зарурати гузаштан ба муносибатҳои ҷамъиятии типӣ навад, ки ба принсипҳои бидуни зуроварӣ ва таҳаммулпазирӣ асос ёфтааст, торафт равшантар зоҳир мегардад. Ин намуди муносибатҳои ҷамъиятӣ пешгирӣ намудани низоъхоро дар марҳилаи аввали зухуроти онҳо бо роҳи рафъи сабабҳои, ки боиси сар задани онҳо мегарданд, бо роҳи ташкили муколама таъмин менамояд. Ба даст овардани созиш дар муколамаи тарафҳои муқобил бидуни сатҳи муайяни таҳаммулпазирӣ мутақобила, эътирофи ҳуқуқи дигаре ба фарқ кардан, бидуни ташаккули қобилияти ҳамкорӣ ғайриимкон аст.

Дар Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ибтикор ва саъю эҳтимоми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯи қарор омада, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006, №94 тасдиқ гардидааст, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ аз унсурҳои таркибӣ ва мазмуни тарбияи милли маҳсуб доништа шудааст. Аз ҷумла, дар он ҷо ҷунин қайд шудааст: “Таҳаммул ва тоқатпазирӣ аз эҳтироми ақидаи дигарон ба миён меояд. Шаҳс бояд бо ҳамсухбат ва мунаққиди худ тоқатпазир бошад. Ба сухани дигарон, ки аз ақидаи ӯ фарқ мекунад, ботаҳаммул гӯш дода тавонад. Тоқатпазир будан яке аз сифатҳои мусбати муносибати башардӯстона доштан ба шаҳрванд ва омили асосии пешгирӣ кардани низоъҳои эҳтимолии дар байни шаҳрвандон ба амалоянда мебошад”. [14]

Бояд таъкид кард, ки мафҳуми таҳаммулпазирӣ имрӯз ба яке аз асосҳои ахлоқи ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Таҳаммулпазирӣ эҳтиром ба гуногунии фарҳангҳо, тамаддунҳо ва халқҳои гуногуни ҷаҳонӣ, омодагӣ ба фаҳмидан ва ҳамкорӣ бо одамонро дар назар дорад, ки аз рӯи намуди зоҳирӣ, забон, ақида, урфу одат, эътиқод, ҷаҳонбинӣ, тафаккур аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Таъкид кардан ҷоиш аст, ки таҳаммулпазирӣ арзиш ва меъёри иҷтимоӣ буда, дар ҳолатҳои гуногун будани ҳуқуқҳои ҳамаи фардҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ зухур мекунад. Он тавозуни байни гурӯҳҳои иҷтимоии этникӣ, сиёсӣ, мазҳабӣ ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоиро таъмин мекунад, эҳтиромро ба гуногунии фарҳангҳо, тамаддуни халқу миллатҳо, омодагиро ба фаҳмиши ҳамкорӣ бо одамон, ки аз лиҳози намуди зоҳирӣ, забон, эътиқод, анъана, имон, вазъи иҷтимоӣ касбӣ фарқ мекунанд, пешбинӣ менамояд. Дар фаҳмиши муосир таҳаммулпазирӣ ифодакунандаи қобилияти шундан ва эҳтиром кардани фикри дигарон, бо хайрхоҳӣ ё бидуни ҳусумат истикбол намудани ақидаҳои хилофи ақидаи худ аз ҷониби инсон ва ҷомеа мебошад.

Дар айни замон, вақте ки арзишҳои моддӣ бар арзишҳои маънавӣ бартарӣ доранд, раванди нобудшавии сифатҳои ахлоқи шахсият ба амал меояд. Андешаи одамон дар бораи некӣ, меҳрубонӣ, саховатмандӣ, адолат таҳриф шудааст. Таҳаммулпазирӣ ҳамчун як сифати маънавияи ахлоқи фард барои инсон муосир бештар зарур шуда, дар муносибатҳои байнишахсӣ он аз дигар сифатҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва муносибатҳои фард хеле фарқ

мекунад.

Бояд қайд кард, ки маҳз чунин сифатҳои муҳим аз қабилӣ сабру тоқатпазирӣ, устуворӣ ба инсоният имконият медиҳад, ки сифатҳои ирода ва ахлоқиро ташаккул диҳад, ба вазъият ва шароити мураккаби зиндагӣ мутобиқ ва омода шавад.

Дар маҷмӯъ, чӣ тавре таъкид кардем, таҳаммулпазирӣ омодагӣ ба қабули дигарон ва дар асоси ризоият бо онҳо муошират карданро дар назар дорад. Ин ҷузъи муҳими мавқеи ҳаёти шахси баркамол мебошад, ки арзишҳо ва манфиатҳои худро дорад ва ҳамзамон ба мавқеъ ва арзишҳои одамони дигар эҳтиром мегузорад.

Омӯхтан ва таҳлили таҳқиқоти илмӣ психологӣ ва педагогӣ нишон медиҳанд, ки ҷабҳаҳо, самтҳо ва роҳи воситаи тарбия ва ташаккули таҳаммулпазирӣ доманадор буда онҳо ҳамчун падидаи иҷтимоӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бархӯрдҳои умумӣ ба таҳаммулпазирӣ ҳамчун падидаи равонӣ, (А.Г. Асмолов, С.Л. Братченко, Г. У. Солдатова, А. Б. Орлов, А. З. Шапиро ва дигарон.) ва ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-психологӣ (Г. Л. Бардиер, Г. У. Солдатова, Т. П. С. П. ва дигарон.) зиёдтар диққати таҳқиқотчиёро ба худ ҷалб намудааст. Бояд таъкид кард, ки тадқиқоти зиёде ба таҳлили психологию педагогии таҳаммулпазирӣ бахшида шудаанд (А.Г.Асмолов, М.С.Мириманова, А. А.Погодина, М. И.Рожков, О. А.Попова, Г. У.Солдатова, Д. В.Зиновьев, П. О. Ф.Комогоров, О. Б. Вайна, К. В. ва дигарон).

Дар психологияи иҷтимоӣ гуфтан лозим аст, ки диққати аввалиндараҷа ба омӯзиши таҳаммулпазирӣ ҳамчун тоқатпазирӣ нисбат ба ҳама гуна тафовутҳо (қавмӣ, миллӣ, динӣ, наҷодӣ ва ғ.) дода мешавад (Д. Бродский, А. Гербер, Л. М. Дробужева, Е. Г. Луковицкая, Н. В. Молденгауэр), Г. У. Солдатова, Е. И. Шлягина, В. Ф. Петренко ва дигарон). Таҳаммулпазирӣ дар доираи мушкilotи муошират (Г. С.Кожухар, В.А.Лабунская, Л.И.Рюмина ва дигарон) ҳамчун омили беҳтарин ба таъсири номатлуб (Е.А.Милерян, В.И.Лебедев, Е.Г.Луковицкая, Р.В.Брислин, М.Комадена, Е. -Брунвик ва дигарон) баррасӣ гардидаанд. Масъалаи ташаккули таҳаммулпазирӣ дар раванди таълим (И.В. Крутова, О.В. Ладикова, М.С. Мириманова, А.В. Никольский ва ғ.) ва масъалаҳои ташаккули таҳаммулпазирӣ дар раванди таҳсил дар донишгоҳ (Т.А. Эрахтина, В.П. Комаров, Г.С. Кожухар, Е.В) низ аз назари муҳаққиқон дур намондааст.

Бо назардошти таҳаммулпазирӣ аз нуқтаи назари сифати шахсӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки он дар фарҳангҳои гуногун хусусиятҳои худро дорад. Агар ба луғатҳои забони русӣ муроҷиат кунем, таҳаммулпазирӣ бо тоқатпазирӣ истодагари кардан, эътирофи мавҷудияти афкор, дидгоҳҳо ва урфу одатҳои гуногун алоқаманд аст. Тибқи пешниҳоди луғатҳои хориҷӣ вожаи таҳаммулпазирӣ аз забони англисӣ тарҷума шудааст ва маънои омодагӣ ба ҳалӣ ва таҳаммулпазирӣ дорад, дар забони фаронсавӣ таҳаммулпазирӣ муносибатест, ки дар он ибрази ақидаҳо ва нуқтаи назари гуногун, ки аз назари мо фарқ мекунад, иҷозат дода мешавад. Агар ба забонҳои шарқӣ рӯ орем, мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар онҳо бо сифатҳои саховатмандӣ, самимият ва ошкорбаёнӣ алоқаманд аст.

Аз ҷумла, муҳаққиқ Г. Олпорт таъкид мекунад, ки одамони тоқатпазир нисбат ба дигарон худашонро беҳтар мешиносанд, комёбӣ ва нокомиашонро беҳтар медонанд. Азбаски рафтору гуфтору худро баҳо дода метавонанд, дар онҳо сифати худбаҳодихӣ хубтар ривож меёбад. Баръакс, одамони тоқатнопазир дар худ пеш аз ҳама нисбат ба камбудии муваффақиятҳо меҷӯянд, барои ҳамин ҳам одамони дигарро гунаҳгор меҳисобанд, худашонро мӯсичаи бегуноҳ мепиндоранд. Барои одамони тоқатнопазир зиндагӣ мушкилтар аст. Онҳо на худро дида метавонанд, на дигаронро. Ҳамеша худро ноҳинҷор, нороҳат ҳис мекунад, гӯё касе онҳоро таъқиб мекарда бошад. Одами тоқатпазир одатан худро бе хавфу хатар ҳис мекунад. Ин гуна одамон нисбат ба одамони тоқатнопазир аз масъулият худашона ҳолӣ намекунад. Онҳо масъулиятро ба гардани дигарон бор намекунад ва кӯшиш ҳам намекунад, ки муҳитро гунаҳгор намоёнд. Одамони тоқатнопазир байни худия бегона фарқ мегузоранд ва худихоро аз ҳама волотар медонанд. Барои одамони тоқатпазир ин хусусият бегона аст. Онҳо ҷаҳони гуногунии инсонро эътироф мекунад ва омодаанд, ки фикри мулоҳизаҳои ҳамаро шунаванд. Одами тоқатпазир ба худ ва қобилияти худбодарӣ дорад, ба заҳмати худ ва ақидаи худ таъқиб мекунад, барои худ муҳити эҷодӣ меофарад. Дар ҳалли манфии ин ё он масъала пеш аз ҳама, худро гунаҳгор меҳисобанд. Ба ин тариқ, ду роҳи инкишофи шахсият ба мушоҳида мерасад: тоқатпазирӣ ва тоқатнопазирӣ. Сифати одамони тоқатпазир аз инҳо иборатанд:

вазифашиносӣ, мустақилият ва бодарӣ ба худ;

дарки фарқи чизҳои асосӣ ва муҳим;

этибор надодан ба чизҳои ғайриасосӣ ва нолозим;

муҳокимаронии бомантик, бомаънӣ ва мувофиқ;
волоияти қонун, озодӣ ва демократия;
дарки худшиносӣ (одами тоқатпазир қобилияти худро хуб медонад ва дар анҷоми корҳо ба худ така мекунад);
масъулиятшиносӣ;
худмуҳофизатӣ (боварӣ дорад, ки аз ҳар гуна хавфу хатарҳо худро ҳимоя карда метавонад;
эҳтироми фикри дигарон;
иҷтимоӣ будан;
дарки ҷаҳони ботинии ҳамсухбат;
устувории майли (мотиви) маънавию иҷтимоӣ. [5; 358]

Мушоҳидаҳо собит мекунад, ки дар адабиёти сотсиологӣ таҳаммулпазирӣ бештар ҳамчун падидаи муоширати байнифарҳангӣ ва яке аз арзишҳои муҳими маънавӣ баррасӣ мешавад. Таҳаммулпазирӣ дар истилоҳҳои фарҳангӣ ва фалсафӣ ҳамчун эҳтиром, пазируфтани ва дарки муносиби гуногунии фарҳангҳои ҷаҳони мутамаддин, ҳамчун як шакли худшиносӣ ва роҳи намоиши фардиёт ва фарҳанги шахсии инсонӣ фаҳмида мешавад. Дар илми равоншиносӣ ва педагогӣ камаш ҷаҳор маъноии семантикии таҳаммулпазирӣ ҳамчун сифатҳои шахсӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- қобилияти тоб овардан ба таъсири манфии ин ё он омили муҳити зист ва таҳаммулпазирӣ нисбат ба афкор, эътиқод ва рафтори одамони дигар;
- вучуд надоштан ё суст шудани воқуниш ба ягон омили номусоид дар натиҷаи паст шудани ҳассосият ба таъсири он;
- муносибат ба қабули либералӣ ба намунаҳои рафтор, эътиқод ва арзишҳои дигарон ;
- қобилияти тоб овардан ба стресс, шиддат, дард бе зарари зиёд [10, с.32].

Агар ба таҳқиқи муҳаққиқони америкӣ К. Ситарам ва Р. Когделл эътибор кунем, онҳо масъалаи муомилаю муносибати байни фарҳангиро дар тарбия ва ташаккули тоқатпазирӣ омӯхта чунин андешаро пешниҳод мекунад:

дар вақти муҳокимаи арзишҳои миллии худ арзишҳои халқҳои дигарро набояд инкор кард;

- асосҳои фарҳангии арзишҳои бегонаро ҳамеша дар назар бояд дошт;
- ҳеҷ гоҳ дин ё мазҳаби худро аз динҳои дигар афзалтар набояд шумурд;
- дар вақти муомилаю суҳбат, маслиҳату машварат ранги пӯст аҳамият надорад;
- одамонро, ки бо забони Шумо гап задан хато мекунад, масалан, задаро дар ҷояш намегузоранд, наҳ назадан, балки худро ба ҷойи ӯ гузоштан;
- фаҳмидан ва доништан он ки фарҳанги оламгир нест, ҳар як маданият хоҳ хурд бошад, хоҳ бузург ба ҳазинаи маданияти ҷаҳонӣ чизе мегузорад;
- дар робита бо намоёндогони фарҳанги дигар мақоми фарҳанги худро боло нагузоштан;

дар хотир бояд дошт, ки ҳеҷ маълумоти илмӣ афзалияти як гурӯҳи этниро бар гурӯҳи дигар исбот карда наметавонад. [13,17]

Хусусияти дигари одамони бо таҳаммул ва тоқатпазир ин аст, ки онҳо;

а) ҳар гуна ақидаҳои худкомагӣ, бузургманишӣ ва вискорталабиро намепарастанд;

б) ба оянда бо назари хушбинона ва зиндадилона менигаранд;

в) ҳар гуна зухурот ва воқеаҳои зиндагиро, ки ба сари одам меоянд, бо таҳаммул ва саброна қабул доранд. [10, 8]

Асоси инкишофи маънавию ахлоқӣ, ба қавли педагог Г.Н. Волков, азхуд намудани меъёрҳои ибтидоии ҷамъияти инсонӣ: дахлнопазирӣ шахсият, дахлнопазирӣ ашъи дигарон ва ҷамъиятӣ, ба худ хизмату меҳнат намудан, одоб ва муносибати дӯстонаю бо таҳаммул нисбат ба одамон доштан, муносибати эҳтиёткорона ба табиат ва маҳсулоти меҳнати инсон мебошад. [11, 334]

Ҳамин тариқ, таҳаммулпазирӣ аз нигоҳи афзалият ҷузъи маънавию ахлоқии сифатҳои инсон аст, ки он дар қабули «дигарон»-ро ҳамчун фард, инсонии арзишманд новобаста аз миллат, забон, муносибат ба дин, эътиқод, узвият дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мавқеи иҷтимоӣ, молу мулк ва мавқеи иҷтимоӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ, инчунин синну сол, саломатӣ, ҷинсият, наҷод (хусусиятҳои антропологӣ), инчунин муносибати боэҳтиром ва ғамхорӣ нисбат ба табиат, санъат, моликияти дигарон ва меҳнат ифода мегардад.

Аксари таҳқиқот оид ба таҳаммулпазирӣ дар доираи мақсаду вазифаҳои омӯзишӣ онро ҳамчун як сифати шахсият собит мекунад, таҳаммулпазирӣ асилро чун сифати шахсияти бақамолрасида арзёбӣ менамояд.

Таъкид бояд кард, мутафаккирони адабиёти тоҷику форс дар осори хеш маҳз таҳаммулгароиро ҳамчун сифати беҳтарини ахлоқӣ ва сифати инсонӣ комил эътироф ва тараннум намудаанд. Дар ин чода гуфтан мумкин аст, ки тоқатпазирӣ, яке аз мавзӯҳои умдаи адабиёти классикии тоҷику форс мебошад ва он аз эҷодиёти устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ сарчашма гирифта, то устод С. Айнию Лоик Шералӣ идома ёфтааст ва кулли устодони назму наср дар осорашон инсонро ба таҳаммул ва сабру тоқат даъват кардаанд.

Бояд қайд кард, ки яке аз талаботҳои ҷомеаи муосир тарбия намудани насли наврас дар руҳияи таҳаммулгарой эътироф гардидааст ва дар концепсияи классикони адабиёти тоҷику форс ҳамчун сабақи маънавият ва дар роҳи расидан ба ин ҳадаф омили муҳим ҳисобида шудааст.

Қофиласолори назми форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ сарчашмаи муваффақиятҳои шахсии одамро дар ифодаи сифатҳои беҳтарини инсонӣ, кӯшиши мақсаднокии ҳамешагӣ, сабру тоқат ва бурдбории онҳо мегӯяд. Ба андешаи ин мутафаккири бузург ҳар як саҳтӣ ва мушқилот ба воситаи фазлу ҳунар, дониш, мардӣ ва бузургворӣ бартараф хоҳад шуд:

*Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ!
Бар куру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ!
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дастӣ фитодае бигирӣ, мардӣ! .[1, 44]*

Маҳорати шунидани сухани шахси ғӯянда яке аз фазилатҳои беҳтарини тарбияи таҳаммулгарой ба шумор меравад. Рӯдакӣ бузург шахсони сабукро барои нобабурдагон мазамнат карда таъкид, менамояд, ки сухани ғӯяндаро ботаҳаммул бишнавад:

*Туро, ки мешунавӣ, тоқати шунидан нест,
Маро, ки металабам, худ чӣ гуна бошад ҳол? .[1, 55]*

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур боварӣ ҳосил намудем, ки “Шоҳнома”- безаволи мутафаккири бузург Абулқосим Фирдавӣ саросар ҳикматномаи манзуми миллат, сарчашмаи тамоми унсурҳои Концепсияи миллии тарбия мебошад, ки дар он ҳамаи фазилатҳои зебои инсонӣ бо санъати баланди шоирона сароида шудааст.

Дар мазмуни дostonҳои «Шоҳнома» диққати асосӣ ба маърифатнокӣ, ба одоби рафтори ҳамида, саховатмандӣ, пуртоқатӣ, сабурию шикебойӣ, хирадманду беозор будан, меҳнатдӯстӣ, интиҳоби пешаю касбҳо ва дигар сифатҳои инсонӣ дода шудааст. Аз нигоҳи Абулқосим Фирдавӣ шахсе, ки бетаҳаммул аст, ба қатори “мардуми ҳақиқӣ” буда наметавонад, яъне ӯ шахси комил нест:

*Агар бурдборӣ сари мардумист,
Ба нобурдборон бибояд гирифт. [2,37]*

Ба андешаи мутафаккири бузург касе таҳаммул надорад, ҳолаш бад мешавад ва ба ҳоли ин гуна ашхос бибояд гирифт.

Таъкид бояд кард, ки Фирдавӣ таҳаммулро аз офтоб ҳам баландтар гузоштааст, моро ба тоқатпазирӣ даъват месозад:

*Шикебой аз меҳр ҳам номитар аст,
Сабуктар бувад ҳар кӣ ӯ кеҳтар аст. [2,33]*

Арзиши баланди “Бӯстон”-у “Ғулистон”- и мутафаккири бузург Саъдӣ Шерозӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ин ду китоб маҷмуаи беназири ахлоқиву тарбиявӣ буда, асрҳо ҳамчун мактаби тарбият хидмат намуда истодаанд, ки муаллифи онҳо дар фарҳанги мо ҳамчун “муаллими ахлоқ” шуҳрат ёфтааст, зеро ғояи аслии осораи ба мавзӯи одамият, инсондӯстӣ бахшида шуда, ба тарбияти инсон мусоидат менамояд.

Дар андешаҳои тарбиявии Саъдӣ яке аз шартҳои пешрафти инсон хоксорӣ, тоқатпазирӣ, сабурӣ ва қаноатпешагӣ ишора гардидааст, ки онҳо то кунун чун сифатҳои беҳтарини ахлоқӣ дар мадди назари аҳли ҷомеа қарор доранд.

Аз ҷумла, шоир мегӯяд, ки одами боақл таҳаммул бояд дошта бошад, вале подшоҳро, ки сари мағрур дорад, тоҷи шаҳаншоҳи ҳаром бувад:

*Таҳаммул қунад ҳар киро ақл аст,
На ақле, ки ҳашимаи қунад.
Нағъям, ки ҷанговарӣ пайдор,
Чун ҳашм оядат, ақл бар ҷой дор!
Ҳудованди фармону рою шукӯҳ,
Зи гавғои мардум нагардад сӯтӯҳ*

*Сари пургур аз таҳаммул тикӣ,
Ҳароми бувад тоҷи шаҳаниоҳӣ. [2, 33]*

Он тавре ки камолоти инсон худуд надорад, тарбия низ бе худуд аст. Бузургии ниёғони мо дар он буд, ки тарбия, панду насиҳатро дар ҳамаи давраҳои зиндагонии инсон ҷоиз донистаанд. Дар зиндагӣ нафароне ёфт мешаванд, ки аз машаққатҳои зиндагӣ ба дод меоянд, ё аз шахси наздик ҷудо шуда, худро гум мекунад аз ҳушунатҳои оилавӣ безор шуда, қасд ба ҷони хеш менамоянд. Ҳофизи лисонулғайб ин гуна афродро аз нияти бад боз медорад, бо ҷунин суҳанони зебову гуворо ба таҳаммул даъват мекунад.

*Эй дил, сабур бошу махӯр гам, ки оқибат,
Ин шом субҳ гардаду ин шаб саҳар шавад. . [8, 33]*

Шоир ва мутаффакирони бузург Носири Хисрав низ дар осори ҷолиби худ тоқатпазириро ҳамчун сифати ахлоқӣ тараннум намуда, инсониятро ба таҳаммулгарой даъват мекунад. Ў мегӯяд, ки одами танҳо ба ҷуз таҳаммул қардан дигар илоче надорад. Таҳаммул ёри азизу меҳрубон хоҳад буд фарди танҳоро. Одами собир зафарманд мешавад:

*Ёрӣ зи сабр хоҳ, ки ёре нест,
Беҳтар зи сабр мар тани танҳоро
Агар сабрат ба дил ёр гардад,
Зафар охир туро дилдор гардад. . [6,347]*

Чӣ тавре, ки мушоҳида намудем сабру тоқат, таҳаммулпазирӣ, ки сифати баланди инсонист ва дар натиҷаи риояи дурусти он инсон ба муваффақияту пешравиҳо ноил мегардад, дар паёми мутафаккири барҷастаи Абдурахмони Ҷомӣ ифодаи зебову ҷолиби худро ёфтааст ва шоир сабрро пояи беҳрӯзӣ, меваи умед, давлати ҷовид ва дурру лаълу гавҳар медонад:

*Сабури моӣ фирӯзӣ омад,
Қавитар пояи беҳрӯзӣ омад.
Сабури меваи умедат орад,
Сабури давлати ҷовидат орад.
Ба сабр андар садаф борон шавад дур,
Ба сабр аз лаълу гавҳар қон шавад пур.
Ба сабр аз дона ояд хӯша берун,
Зи хӯша роҳравонро тӯша берун. [4, 319]*

Ёдовар бояд шуд, ки баробари таърифи таҳаммул ҳамчун сифати беҳтарини инсонӣ Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ боз таъкид мекунад:

*Таҳаммул дилкаш аст, аммо на чандин,
Нақӯхӯи хуш аст, аммо на чандин.
Чу зуҳҳоди қаноатнӯш камхор,
Чу асҳоби таҳаммул борбардор. [3,124]*

Чӣ тавре, ки аз мазмуни шеър бармеояд, «Ҳама чиз андеша дорад, ҳатто таҳаммул ҳам, мақоми сабр ҳам. Таҳаммул намо, вале бо андоза, ки аз ҳад зиёд хор нашавӣ. Монанди зоҳидони ҳақиқӣ қаноатманд шав ва ба мисли асҳоби таҳаммул борбардор бош».

Ба андешаи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ барои ба даст овардани мақсуд саросема набояд шуд, ба таҳаммул интизор шуда сӯи ҳадаф мебоист рафт:

*Мақун таъҷил дар таҳсили мақсуд,
Басо дере, ки хуштар бошад зи зуд. [3,49]*

Яке аз беҳтарин гуфтаҳои Абдурахмони Ҷомӣ, ки насли наврасро тоқатпазирӣ таҳаммулгаро мегардонад, ин шеър аст:

*Ба дандон раҳна дар фӯлод қардан,
Бо нохун санги хороро буридан.
Фурӯ рафтан ба оташдон нагунсор,
Ба пилки дида оташпора чидан,
Ба фарқи сар ниҳодан сад шутур бор,
Зи Машиқ ҷониби Марғиб давидан,
Басе бар Ҷомӣ осонтар намояд,
Зи бори миннати дунон қашидан. . [3,245]*

Яке аз адибони номдори тоҷик Хусайн Воизӣ Кошифӣ мебошад, ки бо асарҳои машҳураш хулқу ахлоқи дигари ҳамидаи инсонӣ бурдбориро тарғиб мекунад. Аз ҷумлаи асарҳои машҳури ин шоир ва нависандаи забардаст «Ахлоқи Муҳсинӣ» аст, ки аз ҷиҳил боб иборат аст. Яке аз бобҳои он ба таҳаммул бахшида шудааст. Аз гуфтаҳои ин китоб бохабар

мегардем: Сабр сифати бағоят мақбул аст, - меғӯяд нависандаи тавонно, - таърифи сабр хамин аст, ки бо мазмуни он дар ахбор омадааст.

*Сабр беҳтар мардро ҳарчи ҳаст,
То бар муроди хеш даст.* [9,126]

Ҳусайн Воизӣ Кошифӣ таъкид мекунад, ки агар кас аз тирборони ҳодисаҳои зиндагӣ таҳаммулро аз даст надиҳад, бар муроди хеш мерасад:

Ҳар кӣ дар тирборони ҳаводис сипари сабр дар сар кашад, зудтар ҳаданги умедаш ба ҳадафи мурод бирасад. Зеро ки сабр мифтоҳи (кушоиши) қор аст ва дари хонаи роҳат бад-ин калид накушоиянд [8 с127]

Мо то андозае бо андешаҳои классикони адабиёти тоҷикӣ форс ва консепсияи онҳо оид тарбияи ба таҳаммулпазирӣ шинос шуда ба ҳулосае омадем, ки дар эҷодиёти худ ба тарбияи таҳаммулгароӣ ғояву андешаҳои муҳимро иброз намудаанд, ки онҳо дар шароити кунунии пешрафти ҷомеа аҳмияти таъсиррасонии худ бо шуур, ҳиссиёт ва рафтори насли ҷавон аҳмияти худро гум накардаанд ва онҳо дар тарбияи сифатҳои ахлоқии халқу миллатҳои кишварамон мавриди истифодабарӣ қарор гирифтаанд.

Махсусан, дар даврони рушд ва ҷаҳонишавӣ, густариши пайгири худшиносии халқҳо, фарҳангҳо ва тамаддунҳо, шиддати бегобиҳои рақобат ва зиддиятҳои муҳталиф ва ҳаробиовар, таҳдиди рузафзуни хатари фалокатбори бархурди тамаддунҳо ва бӯҳрони ахлоқӣ мо ба мероси адабии классикони адабиёти тоҷикӣ форс мавриди истифодабарӣ қарор мегиранд.

Дар маҷмӯъ, таҳаммулпазирӣ санъати дар сулҳу ошоиш зиндагӣ қардани одамон, воситаи таъмин намудани сулҳу ваҳдат, яқдилӣ, башардустӣ, мулоҳизаронӣ шудааст ва дар шароити ҷаҳонишавӣ барои дар ҷомеа ташаккулёбии шуури таҳаммулпазирӣ хизмат қарда метавонад.

АДАБИЁТ:

1. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, шеърҳо, «Ирфон», соли 1974, саҳ. 43-55.
2. Абдулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Адиб, 1987.Б.1, саҳ.1-157.
3. Абдурахмони Ҷомӣ, «Гулчин», «Ирфон» соли 1989, саҳ.3-112.
4. Абдурахмон Ҷомӣ “Субҳат -ул –аброр” ва “Юсуф ва Зулайҳо”. Осор иборат аз 8 ҷилд, ҷилди 4/ Мураттибон : З. Аҳрорӣ ва М. Мамедова.- Душанбе, “Адиб”, 1988.-384 саҳ.
5. Маҳмадулло Лутфуллоев Педагогикаи миллии халқи тоҷик н.«Сифат», Душанбе -2015, 706 с.
6. Носири Хусрав Девони ашъор Душанбе, "Адиб" 2010, 480с.
7. Саъдии Шерозӣ «Бӯстон», «Маориф» соли 1972, саҳ.14-53.
8. Ҳофизи Шерозӣ «Қуллӣёт», «Ирфон» соли 1989, саҳ. 31-429.
9. Ҳусайн Воизӣ Кошифӣ «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», «Адиб» соли 1991, саҳ.126-129
10. Василенко Л. И. Краткий религиозно-философский словарь. - М., 2000.
11. Волков Г.Н. Этнокультурная направленность ценностных ориентаций
12. Гегярлг. № 2 2006. С.12-18.
13. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Прокофьева Т. Ю., Кравцова О. А. Психодиагностика толерантности личности — М.: Смысл, - 2008. - 172 стр.
14. Ситарм К., Когделл Г. Основы межкультурной коммуникации // Человек, 1992. №4.
15. Консепсия миллии тарбия Душанбе, 2007

ТАРАННУМИ ҒОЯИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН СИФАТИ АХЛОҚИИ ШАҲС ДАР ОСОРИ МУТАФАККИРОН

Дар айни замон, вақте ки дар ҷомеа бартарӣ доштани арзишҳои моддӣ аз арзишҳои маънавӣ мушоҳида мешавад, раванди нобудшавии сифатҳои ахлоқии шахсият ба амал омадааст. Андешаи одамон дар бораи неқӣ, меҳрубонӣ, саховатмандӣ, адолат таҳриф шудааст. Таҳаммулпазирӣ ҳамчун як сифати маънавию ахлоқии фард барои инсонӣ муосир бештар зарур шуда, дар муносибатҳои байнишахсӣ он аз дигар сифатҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва муносибатҳои фард хеле фарқ мекунад.

Бояд қайд қард, ки маҳз чунин сифатҳои муҳим аз қабилӣ сабру тоқатпазирӣ, устуворӣ ба инсоният имконият медиҳад, ки сифатҳои ирода ва ахлоқиро ташаккул диҳад, ба вазъият ва шароити мураккаби зиндагӣ мутобиқ ва омода шавад.

Аз ин рӯ, гаштаву баргашта ба консепсияи мутаффакирони барҷаста, аз қабилӣ Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҳамадонӣ, Ҷомӣ, Ҷалолиддини Балхӣ ва дигарон рӯ оварем, зеро инсоне, ки аз суҳанони онҳо баҳравард шудааст, ҳеҷ гоҳ набояд ба бӯҳрони манавиёту ахлоқ рӯ ба рӯ қардад. Зеро ин суҳанварони бузург дар асарҳои худ масъалаҳои тоқатпазирӣ, некиву наққорӣ, инсондӯстиву башардӯстӣ, баробарию бародарӣ, адолати иҷтимоӣ, сулҳу салоҳ, оромиву ошоиштагӣ, ваҳдату ягонагӣ ва дигар арзишҳои муқаддаси инсониро инъикос намудаанд.

Қайдвожаҳо: тарбия, инсон, инсондӯстӣ, таҳаммул, сабурӣ, пуртоқатӣ, арзишҳои маънавӣ, сифатҳои ахлоқӣ, адабиёти тоҷикӣ форс, консепсия, таҳқиқот, мутафаккир.

ВОСХВАЛЕНИЕ ИДЕИ ТОЛЕРАНТНОСТИ КАК НРАВСТВЕННОГО КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

В то же время, когда в обществе материальные ценности важнее духовных, произошел процесс разрушения нравственных качеств личности. Представления людей о добре, доброте, щедрости, справедливости искажены. Толерантность как духовно-нравственное качество личности стала для современного человека более необходимой, а в межличностных отношениях сильно отличается от других моральных качеств, ценностей и установок личности.

Следует отметить, что именно такие важные качества, как терпение и выносливость, позволяют человечеству развивать волю и моральные качества, адаптироваться и готовиться к сложным ситуациям и условиям жизни.

Именно поэтому мы снова и снова обращаемся к концепциям таких выдающихся мыслителей, как Рудаки, Фирдоуси, Ибн Сина, Саади, Хафиз, Хамадани, Джами, Джалалуддин Балхи и других, ведь человек, насладившийся их словами, никогда не должен столкнуться с духовным кризисом. Потому что эти великие ораторы в своих произведениях отразили вопросы толерантности, добра, человечности, равенства и братства, социальной справедливости, мира и согласия, спокойствия, единства и других ценностей человеческой святости.

Ключевые слова: образование, человек, гуманность, толерантность, терпение, выносливость, моральные ценности, моральные качества, таджикская и персидская литература, концепция, исследование, мыслитель.

PRAISING THE IDEA OF TOLERANCE AS A MORAL QUALITY OF A PERSON IN THE WORKS OF THINKERS

At the same time, when material values are more important than spiritual values in society, a process of destruction of the moral qualities of the individual has occurred. People's ideas about goodness, kindness, generosity, and justice are distorted. Tolerance as a spiritual and moral quality of the individual has become more necessary for modern man, and in interpersonal relationships it is very different from other moral qualities, values and attitudes of the individual.

It should be noted that it is precisely such important qualities as patience and endurance that allow humanity to develop will and moral qualities, adapt and prepare for difficult situations and living conditions.

That is why we again and again turn to the concepts of such outstanding thinkers as Rudaki, Ferdowsi, Ibn Sina, Saadi, Hafez, Hamadani, Jami, Jalaluddin Balkhi and others, because a person who enjoys their words should never face a spiritual crisis

Morality must be resisted. Because these great speakers in their works reflected the issues of tolerance, goodness, humanity, equality and brotherhood, social justice, peace and harmony, tranquility, unity and unity and other values of human holiness.

Key words: education, person, humanity, tolerance, patience, endurance, moral values, moral qualities, tajik and persian literature, concept, research, thinker.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадқулова Ойша Саидовна. – муаллимаи калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Сведения об авторе: Махмадқулова Ойиша. Саидовна. - старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

Information about the author: Mahmadvkulova Oyesha. Saidovna. - senior lecturer Department of General Pedagogy, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Тел: 985-88-73-22 E-mail: oisamahmadkul@mail.ru

ТДУ:378.2:001(091)(575.3)

ҶОЙГОҲИ ОСОРИ ШИФОҲИИ МАРДУМ ДАР АСАРҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Назаров Х. Д.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон,
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ ҳанӯз аз солҳои бистуми садаи XX ба арзиши волои фарҳангӣ ва тарбиявии осори шифоҳии мардум таваҷҷуҳи беандоза дошта, ба ғирдоварӣ ва нашр намудани ин ҳазонаи ҷомеа аҳли донишмандонро ташвиқ ва тарғиб мекард. Ҷӣ тавре ки фолклоршиносон қазоват кардаанд: “Дар солҳои бистуми садаи XX баррасӣ ва ғирдоварии матнҳои фолклорӣ ва паҷуҳиши он паҷуҳандагони тоҷик ҳамроҳ шуданд. Устод Айнӣ яке аз аввалинҳо буд, ки ҷавононро ба ғирдоварии “адабиёти халқ” таблиғ намуд” [6, с. 45].

Устод Айнӣ ба адабиётшинос Туракул Зехнӣ маслиҳат додааст, ки ба гирдоварӣ ва таҳқиқи матнҳои осори шифоҳии мардум машғул шавад. Туракул Зехнӣ дар як муддати кӯтоҳ бори нахуст аз мардуми тоҷик намунаҳои эҷодиёти бадеии халқи тоҷикро дар соли 1928 – 29 дар се шумораи маҷаллаи вақт “Раҳбари дониш” таҳти унвони “Адабиёти халқ” нашр намуд, ки ин иқдоми нек имкон дод, ки шоирону олимони тоҷик ба ин ганҷинаи пурғановати фарҳанги мардум рӯй оваранд. Туракул Зехнӣ бо ҳидояти устод Айнӣ бештар ба забони асарҳои шифоҳӣ таваҷҷуҳ намуда, лаҳҷаҳои тоҷикро “ҳазинаи ноби вожаҳои форсӣ” шуморида, донишпазӯхону аҳли фарҳангро ҳидоят намуд, ки “ин асарҳои адабии мардум гирдоварӣ гардада, таснифот ва нашр шавад” [6,60]. Ӯ моҳияти ин лаҳҷаҳоро дар рушду нумуш ва боигарии забони адабӣ, таълим ва тарбияи омма, алалхусус, насли наврас бисёр муҳим ва судманд муаррифӣ намуд. Дар солҳои баъдӣ Туракул Зехнӣ бо ҳамроҳии ҳамкорош Вадуд Маҳмудӣ соли 1928 намунаҳои фолклори тоҷикро нахусин маротиба ба барномаи мактабҳои миёна шомил намуда, таҳти унвони “Омӯзиш. Қироат барои синфи 3” нашр намуд. Ӯ бо ин иқдоми некаш ва амали хайраш ба аҳли маорифи кишвар собит намуд, ки осори шифоҳии мардум ғизои маънавии аввалиндараҷа дар таълим ва тарбияи насли наврас бояд қарор дошта бошад.

Соли 1934 дар Маскав Анҷумани нахустини иттифоқи нависандагони шуравии умумииттифоқ баргузор гардид. Дар қатори дигар адибони тоҷик устод Садриддин Айнӣ низ ширкат дошт ва раванди анҷуманро бо диди хирад мушоҳида мекард. Дар анҷуман раиси иттифоқи нависандагони Ҷамоҳири шуравӣ Алексей Максимович Горкий нутқи муфасссал намуд ва аз он ҷумла моҳияти тарбиявӣ ва фарҳангии эҷодиёти шифоҳии халқро таъкид намуда гуфта буд: “Ибтидои санъати сухан дар фолклор аст. Фолклори мардуми худро фароҳам оварда мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор бидиҳед. Он ҳам ба Шумо ва ҳам ба мо, шоирон ва нависандагони Иттифоқ, маводи фаровон медиҳад. Осори гузаштагонро ҳар чи қадар хуб донем, ҳамон қадар моҳияти бунёдкорӣҳои давраи навинро осону амиқтар ва хурсандибаштар дарк карда метавонем” [4, с. 63].

Ин нутқи оташтини М. Горкий ба устод Садриддин Айнӣ ҳам таккони ҷиддӣ ва ҳам илҳомии тоза бахшид. Баъди баргашт аз анҷуман қорҳои гирдоварӣ, пажӯҳиш ва наشري осори шифоҳии мардумӣ саҳифаҳои тозаеро дар матбуоти давр ба миён овард, ки дар рушду нумуи осори шифоҳии миллати тоҷик қадамҳои устувор буд.

Соли 1934 дар шаҳри Самарқанд бо сарварӣ ва ҳидояти устод Садриддин Айнӣ фолклоршиносон И.А. Сухарев ва О. А. Сухарева ба ҷамъоварии осори шифоҳии мардуми Самарқанд ва навоҳии он машғул шуда, маҷмуаеро таҳти унвони “Мавод аз фолклори тоҷик” нашр намуданд, ки он аз 90 адад чистон, ҳашт нусхаи афсонаи машҳури “Бузаки чингилапо” иборат буд.

Устод Садриддин Айнӣ на танҳо адибону олимони ҷавонро ба фароҳам овардану нашр намудани осори шифоҳии мардумӣ ҳидоят менамуд ва маслиҳату машварат меод, балки худ низ дар асарҳоиаш ва дар гуфтораш аз ин “ҳазинаи ганҷи шойгон” –и мардумӣ тариқи фаровон истифода мебард. Чи тарзе ки суханвари афгон Сарвари Гӯё аз суҳбати устод меоварад: “Ҳофизаи қавӣ дошт. Ба муносибат ва тақриби ҳар матлаб шеърро васфӯҳол мехонд ва дoston мегуфт ва масал мегузаронд” [6, с. 188]. Чунин бомаврид ва бомақеъ истифода бурдани устод Айнӣ аз эҷоди мардум таваҷҷуҳи баъзе олимони варзидаи тоҷикро низ ба худ ҷалб намуд. Масалан, шарқшиноси номдори тоҷик Академик Абдулгани Мирзоев беш аз 272 зарбулмасалу мақолҳоро, ки аз асарҳои устод Айнӣ барчидааст, мавриди пажӯҳиш қарор дода, маҳорати устод ва таваҷҷуҳи ӯро нисбат ба эҷоди мардумӣ ба панҷаи таҳлил ва таҳмил кашидааст. Муҳаққиқ бар замми ин, нисбати таркибу хусусиятҳои зарбулмасалу мақолҳоро таҷриба дода, моҳияти таълимӣ ва тарбиявӣ, тафовути онҳоро марбут ба матн ошкор сохтааст. Аз он ҷумла нигоштааст: “назар ба дигар жанрҳои адабиёти даҳанаки – фолклор, зарбулмасал дар нутқ як мавқеи бисёр муҳим ва як хусусияти паҳншудатаринро ишғол кардааст. Ин на танҳо аз он сабаб мебошад, ки зарбулмасалҳо таърихан дар қараёни зиндагии одамон аз таҳқиқоти ҳаётӣ ва ҳулосаҳои бевоситаи нисбатан ба ҳақиқат баровардаи онҳо сабзиданд, балки мувофиқи сохти зарбулмасал ба он имконият додааст, ки назаран ба мазмуни худ, нисбат ба ҳар як ҳодисаи зиндагӣ ҳамчун панд, муҳокима ва ҳулоса дар забон қор фармуда мешавад” [2, с. 65].

Мисолҳои ғайрӣ собит менамоянд, ки устод Садриддин Айнӣ ба моҳияти таълимӣ ва тарбиявӣ доштани осори шифоҳии мардумӣ таваҷҷуҳи беандоза зоҳир кардааст. Устод чи дар асарҳои таълимӣ ва чи бадеӣ ва публисистӣ барои ҷаззобият ва маҳбубияти он ба гуфторҳои мардумӣ рӯй овардааст. Дар солҳои 40-уми асри гузашта аз устод Лоҳутӣ шуруъ гардида, ағлаби адибони тоҷик ба муқобили Аҳримани аср – Гитлери лаин бо қалам

мубориза бурдаанд. Махз, дар ҳамин айём, устод Садриддин Айний бо асарҳои оташини хеш хашму газаби башарро нисбат ба ин душмани ғаддор барангехта, аз унсурҳои фолклорӣ бомаврид истифодат кардааст, ки ин аз осори шифоҳии мардум ба хубӣ бархӯрдор будани ӯро башорат медиҳад. Ӯ баъзан барои таъсирбахш ва бар ҳадаф расидани мақсаду мароми хеш ва кину адоват бар аду, зишту бадқору бадандешии душмани ғаддор ҳатто аз афсона истифодат менамояд ва нафрати хонандаро бар фашизми аср бедор менамояд. Чунончи, дар хотимаи мақолаи публисистиӣ “Чингизи асри XX” ду мақоли халқии нишонрасро ба мисли “агар ачали саг расад, ба меҳроби масҷид беодобӣ мекунад” ва “агар ӯ (фашистон) санг бошад, мо сандон ва агар ӯ сангзан бошад, мо сангшикан!” мебошем” –ро бомаврид ва таъсирбахш истифода бурдааст [7, с. 50]. Устод дар мақолаҳои “Деви ҳафтсар”, “Шерзод”, “Талвосаи ҷонкании даррандаи захмдор”, “Ҳар зараррасонандаи ба одамро нест кардан даркор,” “Ҳари бедум” аз афсонаву зарбулмасалу мақолҳо, тамсилу ривоёт ва дигар гуфторҳои шифоҳии мардумӣ тариқи фаровон истифода кардааст. Меҳру муҳаббат, ҷазобият ва дилрабоии унсурҳои шифоҳии мардумӣ ханӯз аз синни хурдсолӣ дар замири устод маъво гирифтааст. Устод баъдҳо айёми кӯдакии хешро ба хотир оварда менависад: “Дар вақтҳои хурдсолиам ба шуг (матал) ва афсонашунавӣ бисёр ҳавас доштам. Дар ҳамсоягии мо як кампири ҳаштодсола буд, ки дар афсонагӯӣ монанд надошт. Ман ва бачагони дигар ҳар шаб ба сари болини он кампир рафта, аз вай хоҳиш мекардем, ки барои мо шуг гӯяд.

Кампир сари борики дарозрӯя, гардани борики рағҳояш намоён, чашмони танги чуқури бенур, дастони гаравмонанди хушқу қоқ ва поҳи тортанакшакли қачу килеб дошт.

Кампир ҳеҷ гоҳ ба ихтиёри худ ба афсона гуфтан розӣ намешуд, шояд ба таъсири пирӣ ва фартутӣ бошад, ба гап задан хушаш намеомад. Дар бадали нон, ғулунг ва тутмавизе, ки мо барои афсонагӯён ба ӯ ҳадя мебудем, шугҳои кӯтоҳи сад бор такроркардашро мегуфт ва худро ба хоб зада ба хӯроккашӣ медаромад [8, с. 351].

Аз мутолиаи осори устод Садриддин Айний бармеояд, ки якқуву ягона қиссаву афсонагӯӣ ӯ ва рафиқонаш ҳамон кампир будааст, ки дар чанд ҷойи асарҳояш аз он ёдоварӣ менамояд ва симои ӯро моҳирона ба килк мекашад. Нависанда дар асари “Ёддоштҳо” – яш боз кампири афсонагӯӣ хешро ба хотир меоварад ва симои ӯро муфассалтар ва возеҳтару дар тасвири дигар ба хонанда муаррифӣ месозад. Чунончи: “Дар тарафи шарқ амаки падарам як кампир буд, ки ӯро “Тӯтапошшо” мегуфтанд. Номи аслии ӯро ман намедонам ва ҳар кас, ки ин унвони пуртантанаро мешунид, гумон мекард, ки он зан бояд як зани соҳибхашамат буда, куртаҳои шоҳиро болои ҳам пӯшида, бар болои чандин қабат кӯрпача нишаста, хизматгоронро қор мефармуда бошад. Аммо дар ҳақиқат, ин тавр набуд. Дар тани ӯ як курта – лозимии ҳазорямоқ буда, аз асбоби хона танҳо як пӯстаки кӯхнаи пашмаш рехта, як намадчаи дарида, як кӯрпа ва чанд лӯла –болиши чағбуташи намоёншуда дошт.

Умри ӯ аз ҳаштод боло мегуфтанд, қадаш чунон ҳам шуда буд, ки агар менишаст, сари синааш ба рӯи зонуяш қариб мерасид, роҳ рафтан ва нишастан барои ӯ душвор буд. Бино бар ин, ӯ ҳамеша рӯиноки меҳобид, чунон ки дар зери ронҳояш ҳам болишҳои баланд мениҳод ва ба ин тарз мувозинаи қомати ҳамгаштаи худро дар вақти хобидан нигоҳ медошт. [8, с. 43].

Тасвири симои “Тӯтапошшо” дар суvari ҳаёли нависанда чунон бомаҳорат ба қалам омада, ки таваҷҷуҳи ҳар як хонандаро ба худ ҷалб менамояд. Агар дар асарҳои қаблан навиштааш шахсияти ӯро тариқи мавҳум нишонрас карда бошад, дар “Ёддоштҳо” – яш, ки дар солҳои фарҷомӣ ҳаёташ ба қалам овардааст, образи асари худро ба хонанда комилан ифшо менамояд. Чунончи: “Ин зани Абдулқуддусхоча ном амаки падарам буд, ки ӯ кайҳо мурда рафта будааст” [8, с. 43].

Нависанда нахустин шиносоияшро бо осори шифоҳии мардумӣ аз нақли “Тӯтапошшо” ва меҳри беандоза бастанашро би ин жанри халқӣ чунин баён менамояд: “Он сол бештарин машғулоти ман, Ҳомидхоча – хоҳарзодаи Иброҳимхоча ва духтарони Устохоча бо Тӯтапошшо шуд, ӯ ба мо ҳикояҳои ғалатӣ ва шугҳо – афсонаҳои аҷиб нақл мекард. Ӯ қиссаҳои Рустам, Исфандиёр, Сиёвуш ва Абумуслимо аз ёд медонист ва такрор ба такрор ба мо он афсонаҳо нақл мекард. Ҳар қадоми мо ба ӯ нон, гулинг ва ягон чизи дигари хӯрдани бурда ӯро ба гап медаровардем. Ӯ, дар ҳолате ки рӯиноки сару поҳояшро бар рӯи болишҳо баланд карда меҳобид, ба мо ҳикоя мегуфт” [8, с. 45].

Аввалин афсонае, ки устод аз забони Тӯтапошшо шунидааст ва ӯро “устоди аввалини” – и худ шуморидааст, “Яtimi доно ва бойи фиребгари нодон” будааст. Нависанда ба маҳорату санъати гӯянда баҳои баланд медиҳад ва пушаймонӣ аз он хотир мекунад, ки

тасвиру нақли образноку таъсирпазири кампири наттоқ ба хубӣ дар хотираш намондааст. Вале образи ўро абадӣ дар саҳифаи дафтари хеш ҷой додааст. Чунон ки устод навиштааст: “Тўтапошшо ин ҳикояро бо образҳои бисёр равшан ва бо тасвирҳои соддаи халқӣ бағоят дилчасп нақл карда буд, бо вучуди хурдсолӣ ман ва дигар шунавандагон бо шунидани ин воқеа ба ҳаяҷон омада будем. Хайфо, ки ман таъбир ва тасвирҳои он кампирро аз ёд баровардам ва дар ин вақт, ки аз замони шундаам ин ҳикояро шасту чанд сол гузаштааст, маҷбур шудам, ки бо забони худ нависам, лекин ба қадри имкон кўшиш намудам, ки умуман сода шавад. Дар ҳар ҳол ман кампири 80 – солаи бесаводно дар ҳикоябандии воқеаҳо устоди аввалини худ медонам ва ўро ҳар вақт бо некӣ ёд мекунам” [8, с. 54].

Аз хотираҳои устод чунин бармеояд, ки эҷодиёти шифоҳии халқ басо барвақт дар замири ӯ маъво гирифтааст ва ин ганҷи мардумӣ дар тўли тамоми фаъолияти адиб таъсири хешро гузоштааст. Моҳият ва судмандии афкори мардумӣ низ дар ҳамин аст, ки аз синни хурдӣ дар тафаккури атфол ворид гардад ва тадричан ғояҳо, симоҳо ва шуру ғалаёнҳои он баҳри расидан ба мақсадҳои олии инсонӣ хидоят намояд. Чи тавре ки устод ҷойгоҳи ин эҷоди мадумиро дар фаъолияти минбаъдааш хотиррасон менамояд: “Ҳикояҳои аз Тўтапошшо шундаам бисёранд; мумкин аст, ки баъзе аз онҳоро дар рафти таҳрири ёддоштҳои худ дар мавриди муносиб нақл намоям” [8, с. 56].

Бо вучуди он ки ин гуна ҳикояҳо бештар дар шева ва лаҳҷаҳо истифода мешаванд, диққатҷалбкунанда буда, бо ғасоҳат ва балоғати хосси худ диққати аҳли илму адабро ба худ ҷалб намудаанд.

Устод Садриддин Айний ба чунин калима ва ибораҳои пуробуранг таваҷҷуҳи хос намуда, саропои романи “Дохунда”-ро, ки аз ҳаёти мардуми ҷанубии Тоҷикистон ривоят мешавад, ба ин вожаҳо таъсирбахш гардондааст. Дар ҳикояи “оши кенгош” аз диалектизм чунин истифода бурдааст: “- Ибӣ, гардад очеш! Ба даҳ табақ ош ин гўшт чӣ мешавад, ҳоло як пораи инро ман мебарам, ки амакат хўрда зўр шуда имшаб ҳалокиҳои маро барорад, - гуфта барои зилласитонӣ роҳ меҷуст” [9, с. 52]. Дар ин маврид “Ибӣ, гардад очеш” намунаи хосси диалектизм ба ҳисоб меравад, ки нависанда аз забони муаллиф дар романи “Дохунда” истифода намудааст.

Ин гуна вожаҳо имрӯзҳо низ дар забони ҳамаи мардум қарор доранд, ки хурду калон аз онҳо истифода мебаранд ва ҳатто дар доираи васеъ дар корхонаву идораҳо ва муассисаҳои таълимӣ қорбурди хуб доранд.

Бисёре аз иқтибосоти лаҳҷавии халқӣ дар романи “Дохунда”-и устод Садриддин Айний ҳамчун зарбулмасал ва ибораҳои фразеологӣ истифода гардидаанд: “Буза ғами ҷон қассоба - ғами чарбў”, “Ёшо ядста пиро дуста”, “Пишак чӣ хов мебина - чарбў”, “Ҷигарам об шуду рехт”, “Афтова ба доман пушонда намешавад” ва ғ. [9].

Дар ҷойи дигар қайд менамояд, ки шева ва лаҳҷаҳои гуногуни халқ, ки дар шакли диалектизмҳо бунёд гардидаанд, решаҳои асосии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд, ки онҳо то ҳол истифодаи худро аз даст наводаанд ва донишмандону забоншиносонро мебаранд, ки онҳоро дар шакли қорбурд ба шакли адабӣ дароварда дар забони адабӣ мавриди истифода қарор диҳанд.

Бояд гуфт, ки пеш аз адабиёти хаттӣ адабиёти шифоҳӣ арзи ҳастӣ дошт, ки аз забони халқ сарчашма мегирифт ва дар ин маврид забоншиносии маъруф Р.Ғаффоров чунин қайд намудааст: “Забони адабии тоҷик дар заминаи пурсарвати забони халқ ба вучуд омада, иқтидор ва имкониятҳои беназир пайдо кардааст. Ин забон дар арзи беш аз ҳазор сол аз тарафи устодони суҳан пайваста сайқал ёфт, ғанитар гардид ва тавонову бузург гашт” [2, с. 34].

Дар осори назмӣ шифоҳӣ низ ин гуна калимаҳо дар шакли диалектизмҳо мавқеи муносиб доранд. Масалан, дар шеъри халқӣ чунин омадааст:

*Дилакам зардоб шуд аз чаҳ-чаҳи бофандагӣ,
Чашмакам пуроб шуд аз қору бори зиндагӣ,
Аз саҳар то шом чашмак мезанам дар чаҳ-чаҳак,
Қоматам пуртоб шуд аз қору бори зиндагӣ.*

Маълум мешавад, ки дар ин шеър “дилакам зардоб шуд”, “чашмакам пуроб шуд” ва “қоматам пуртоб шуд” ҳамчун диалектизми фразеологӣ истифодаи ҷаззоби худро ёфтааст ва ин гуна диалектизми дар марсияи устод Садриддин Айний низ истифодаи худро ёфтааст:

*Ҳабар ин аст, ки бо теги ситам қушта шудааст,
Додарам, қуввати руҳу дилу ҷону ҷигарам,
Ҷигарам об шуду рехт, зи ду чашми сарам,
Ҷигарам, во ҷигарам, во ҷигарам, во ҷигарам [1, с.128].*

Ин гуна калимаҳо аз забони халқ, дар осори бисёре аз шоиру нависандагони адабиёти муосир мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳангоми истифода ва мутолиаи онҳо ҳаёти воқеии гузаштагон ҳамчун персонаж пеши назар меояд, ки ба хонанда як қатор таассуротҳоро равшан менамояд.

Чӣ ҳеле, ки дар боло қайд кардем, устод Сотим Улуғзода низ дар романи “Восеъ” муҳимтарини онҳоро зери таваҷҷуҳ қарор дода истифода намудааст. Масалан, вақте ки Мирзоакрамбой духтари ноболиғи худро ба мири Бухоро Абдулахад бахшидани мешавад, лаҳзаи муноқиша бо ҳамсараш, даъвои ҳамсараш дар роман чунин тасвир ёфтааст: “Ё зиндаву зор дар ғўрам тикқону баъд духтарамро ба ҳокимат тортуқ кун” [10, с.28].

Зимнан, бояд зикр намуд, ки хотираҳои устод Садриддин Айни дар боби эҷодиёти мардумӣ ва ноқилон боист барои ҳар як волидайн мураббӣю дигар аҳли тарбия ба ҳайси як дастури амал бояд хидмат намояд. Мутаассифона, ағлаби кўдакони кишвари мо аз ин “ҳазинаи шойгон” бебаҳраанд. Ҳарчанд ки бо шарофати Истиқлолияти кишвар имрӯз дар мағозаҳои китоб барои хонандагони синну соли мухталиф осори шифоҳии мардум ба нашр расидааст. Мебоист, дар кўдакистону дабиристон ва дигар иттиҳодияи атфол барои тарбия ва таъбиhi насли наврас ин ғизои маънавӣ ва фарҳанги мардумӣ мавриди истифода қарор бигирад. Фурсати он расидааст, ки аҳли тарбия дар суvari ҳаёли атфолӣ наврасида падидаҳои нахустини меҳанпарастӣ, чусту чолокӣ, зиракӣ ва оқилӣ, ҳифзи марзу буми хеш, дарки зебӣ ва дигар хислатҳои шоистаи инсониро ҷой намояд ва бо ҳамин ғояҳо ба камол расонад. Дуруст зикр кардаанд, Миллате, ки ҳазорон панднома, ахлоқнома, таърихнома, тўғнома, Синдбоднома, сайёҳатнома, “Шоҳнома”, сиёсатнома, маромнома, рўзнама ва барнома офарид, то маърифати башарӣ шаклу низомии инсонӣ бигирад.

АДАБИЁТ:

1. Асозода Х., Кўчаров А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои
2. синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018,– 400 саҳифа.
3. Гаффаров Р. Калимаҳои гуфтугӯии халқӣ дар романи “Одамони
4. ҷовид” //Баъзе масъалаҳои забон ва адабиёти тоҷик. Самарқанд, 1961, 246с.
5. Дилшод Раҳимов. Фолклори тоҷик. Душанбе: “Эҷод”, 2009.– 262 саҳ.
6. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С.А. Адабиёти гуфтории тоҷикон (Фолклори
7. тоҷик, дастури таълими).– Душанбе, ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – 352 саҳ.
8. Раҳимов Баён, А. Нурув.-Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик.-2008.- 224с.
9. Садриддин Айни. Дар хотироти дўстон ва шогирдон. Нашриёти “Ирфон” Душанбе, 1968.- 285
- сах.
10. Садриддин Айни. Осори баргузида дар ду ҷилд. Душанбе, “Ирфон”, 1977. Ҷилди 1. Акнун
- навбати қалам аст. – 477 саҳ.
11. Садриддин Айни. Ёддоштҳо. Қисми якум. Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2017.- 223 саҳ.
12. Садриддин Айни. Дохунда. Роман. – Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2017, 384саҳ.
13. Улуғзода С. Восеъ (роман).-Душанбе, “Адиб”, 2020, -480с.
14. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. Т. 5. – М., 1988. – 151 с.
15. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ/ Ҳусайн Воизи Кошифӣ .-Душанбе 1989.

ҶОЙГОҲИ ОСОРИ ШИФОҲИИ МАРДУМӢ ДАР АСАРҲОИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Дар мақола сухан дар боби моҳияти таълимӣ ва тарбиявии осори шифоҳии халқ меравад. Ва ҳамзамон, андешаҳои ибратбахшу пандомӯзи сардафтари адабиёти муосири тоҷик, устод Садриддин Айни тариқи далелу аснод оварда мешавад. Адиби шухратманд нахустин “устод”-и худро дар симои нокили афсонагӯ – Тўтапошшо мебинад. Иқтибосҳое, ки дар мақола зикр гардидааст, барои ҳар як хонанда ва омӯзгору паҷуҳанда пандомӯз буда, дастури амал аст.

Муаллифи мақола дар симои асарҳои устод Садриддин Айни мубрам будани осори шифоҳии мардум ва аҳамияти ҳоси онро дар таълиму тарбияи наслҳои наврас ва ҷавон муҳим арзёбӣ менамояд.

Гуфта мешавад, ки поягузори адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айни ба воситаи ибораву иқтибос, баъзе диалектизмҳо ва ҳикояҳои пурмазмунӣ халқӣ асарҳои худро ҷовидона гардонидааст, ки ба хонандагон аз як тараф ҳузуру ҳаловати рӯҳи мебахшанд, аз тарафи дигар дар баланд бардоштани дониши онҳо нақши мусбат мегузоранд.

Мазмунӣ мақола аз он иборат аст, ки осори шифоҳии миллати тоҷик андешаҳои баланди таълими-тарбиявиро доро буда, метавонанд, ки таъсирпазирӣро дар замири хонандагон эҳдо созанд ва дар ин замина эҳсоси хештаншиносӣро ҳудӯғиро дар вучуди наслҳои имрӯзаву ояндаи миллати тоҷик дучанд гардонанд.

Аз ин рӯ, нашр гаштан ва дар амал татбиқ ёфтани мақола ба манфиати кор буда, аз аҳамият ҳоли намемонад.

Калидвожаҳо: Тӯтапошию, талваса, тақриб, матлаб, васфуҳол, таблиғ, пажухиш, фолклор, бузаки чингилапо, масал.

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ ФОЛЬКЛора В ПРОИЗВЕДЕНИИ САДРИДДИНА АЙНИ

В статье исследуется место и значение фольклора в воспитании подрастающего поколения. А также определяется точки зрения основополагающего современного литература Садриддина Айни о значении народного творчество в патриотического и национального и духовного воспитания современного человека. В работе приводятся цитаты из произведений писателя и его содержательные мнение. Думается, статья будут полезным для воспитателей, учителям и молодым исследователям.

Ключевые слова: Тутапошию, сильное беспокойство, приближение, цель, положение, агитация, исследование, фолклор, курчавый козлик, поговорка.

LOCATION OF ORAL PEOPLE'S TRAITS IN THE WORKS OF MASTER SADRIDDIN AYNI

The article deals with the educational and educational essence of folk oral works. And at the same time, the instructive and admonishing ideas of the head of Tajik modern literature, master Sadriddin Aini, are presented through evidence and documents. The famous writer sees his first "master" in the form of the storyteller Tutaposhho. The quotations mentioned in the article are instructive for every reader, teacher and researcher, and a practical guide.

The author of the article, in the image of the works of master Sadriddin Aini, considers the significance of the oral works of the people and its special importance in the education and upbringing of the younger generations.

It is said that the founder of modern Tajik literature, Ustad Sadriddin Aini, immortalized his works through phrases and quotations, some dialectisms and meaningful folk stories, which on the one hand give readers a presence and pleasure of the soul, and on the other hand, play a positive role in increasing their knowledge.

The content of the article is that the oral works of the Tajik nation have high educational and educational ideas, they can give influence in the minds of the readers and in this context double the feeling of self-knowledge and patriotism in the present and future generations of the Tajik nation.

Therefore, the publication and implementation of the article is in the interest of the work and does not remain without importance.

Key words: Tutaposhho, anxiety, approximate, demand, description, propaganda, Research folklore, curly-legs goat proverb.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Холназар Давлатшоевич доценти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, Тел.: (+992) 901-60-68-88 E-mail: nazarov-6888@mail.ru

Сведения об авторе: Назаров Холназар Давлатшоевич доцент кафедры языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, Тел.: (+992) 901-60-68-88 E-mail: nazarov-6888@mail.ru

Information about the author: Nazarov Holnazar Davlatshoevich, Associate Professor of the Department of Language and Culture International University tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, Тел.: (+992) 901-60-68-88 E-mail: nazarov-6888@mail.ru

УДК:331.104

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

Джонмахмадов К. Ш.

Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

В XXI веке во всем мире реализовывается весьма сложный и противоречивый процесс трансформации экономики, в рамках которого происходят глубокие преобразования в системе отношений занятости. Развитие и формирование рынка труда в этом процессе является основным направлением, которое коренным образом меняет всю систему отношений занятости.

В условиях рыночного хозяйствования один из главных участников труда, объединяющееся все активное число населения, как занятого, так и не занятого в экономической сфере деятельности, а его эффективность являясь одной из ее форм, естественно обретает весьма важную значимость. На трудовом рынке создаются необходимые условия для реализации его потенциала, данный рынок труда предъявляет требования к его

качественным и количественным параметром в соотношении с уровнем развития производительных сил производственных отношений общества [5, с. 67].

Однако, на наш взгляд показатели качества жизни населения, низкий уровень доходов населения напрямую влияют на негативные изменения происходящие в параметрах трудового потенциала, причины которых скрываются и в самой социально-трудовой сфере. По мнению российских учёных Г.Р. Баймурзина и Ф.И. Мирзабалаева: «...деструктивная среда может привести к растрате некогда высококачественного трудового потенциала» [1, с.107]. А такие явления как безработица и неэффективная занятость, а также полная занятость в рынке труда, которая наблюдается разбалансированный фактор, влияющий не только на макроэкономические показатели государства в целом, но и нивелируют количественно-качественные параметры трудового потенциала области, региона, предприятия конкретных товаропроизводителей.

Известно, что основной целью социальной политики страны является гармонизация общественных отношений путем стимулирования трудовой и хозяйственной активности населения, а также поощрения конкуренции, развития личной инициативы граждан по обеспечению своего собственного благосостояния.

Исходя из всего сказанного следует, что изучение социально-экономического содержания эффективной занятости населения в формировании трудового потенциала остаётся необходимым и актуальным вопросом.

Сущность, понятия, эффективной занятости следует желательно изучать и рассматривать с позиции возможности роста общественного производства, что является основой получения экономической выгоды, поддержания профессионального, технического, социального и образовательного уровня и улучшения здоровья человека. Эффективная занятость основывается на рациональном распределении ресурсов с целью максимального получения материальной выгоды и развития общества в целом. Отсюда вытекает, что эффективная занятость – это достижение максимального экономического, социального результата посредством использования рабочей силы без каких-либо потерь.

В настоящее время не существует единого описания понятия «эффективная занятость». Например, В.С. Буланов определяет эффективную занятость как «...занятость населения, которая обеспечивает достойный экономический доход, здоровье, рост образовательного и профессионального уровня каждого члена общества на основе роста общественной производительности труда» [2. С. 145]. По Э.Р. Саруханову, «эффективная занятость - это такое распределение трудовых ресурсов в территориальном и отраслевом разрезе, по сферам приложения и видам деятельности, которое создает возможность в каждый конкретный момент времени получить наибольший прирост материальных и духовных благ» [7. С. 25]. При обеспечении удовлетворения потребностей населения в рабочих местах, эффективная занятость одновременно будет направлена на стимулирование роста экономики, ее эффективность, т.е. предполагает оптимальное сочетание потребности в рабочих местах и трудовых вкладов работников с целью эффективного функционирования производства. Иными словами эффективную занятость можно описать таким образом: достижение полной и рациональной занятости через оптимальность в распределении трудоспособного населения и их максимальное вовлечение в сферы общественного производства.

Проблемам использования трудового потенциала посвящены работы таких учёных, как: В.С. Буланов, С. В. Андреев, Е. А. Морозова, О. И. Лузгарева, Э. Р. Саруханов, Р. П. Колосова, Г. Г. Меликьян, Н. А. Иванова, Е. Г. Жулина, А. И. Рофе, О. А. Колесникова и др. Происходят к общему знаменателю эффективная занятость - достижение баланса между спросом и предложением рабочей силы, результатом которого является социально-экономический прогресс с соблюдением интересов работников и работодателей, и общества в целом, которое отражает главный смысл, значение трудового потенциала и эффективность его деятельность.

В статье мы обобщили и предложили теоретические подходы, определяющие сущность понятия «трудоустройство», раскрыто новое содержание данной категории, определена система факторного влияния на эффективность использования трудового потенциала работников как базовое условие качественного воспроизводства трудовых ресурсов, что находит отражение в методологии анализа, прогнозирования и планировании развития регионального рынка труда.

Несмотря на разность научных подходов, большинство авторов сходятся по мнению и считают, что на мысли о том, что эффективности занятости можно достичь при соблюдении следующих требований:

- во-первых, сокращение ручного тяжелого труда;
- во-вторых, рациональное распределение трудовых ресурсов по территории страны и в ее отраслевом разрезе;
- в-третьих, всестороннее развитие человека, роста его образовательного и профессионального уровня.

Можно очень кратко охарактеризовать как: пространственное развитие и национальные проекты его ключевое значение: «эффективная занятость» - получение экономической выгоды». Рассмотрение же условий формирования эффективной занятости зависит от авторского видения. А. В. Сурин, рассматривая факторы рынка труда с позиции их сбалансированности, утверждает, что именно «сбалансированность рынка труда является важнейшей основой макроэкономического развития государства» и создания условий эффективной занятости и формирования трудового потенциала, и предложена его факторная классификация:

1. экономические факторы как соотношение совокупного спроса и совокупного предложения труда, выделяя при этом необходимые условия востребованной и эффективной трудовой реализации (профессионально-квалификационное соответствие ресурсов труда и рабочей силы требованиям производства; уровни оплаты труда, миграции рабочей силы, инфляции, безработицы);

2. социальные факторы как соотношение совокупности обязанностей, прав и гарантий субъектов рынка труда; при этом они включают и уровень развития трудовых отношений;

3. административные - с позиции государственного регулирования трудовых отношений и занятости на рынке труда, а также степени его воздействия на экономические факторы;

4. информационные факторы группируются вокруг динамики показателей рынка труда, получения, оценки и обработки информации, а также об информировании о сложившихся тенденциях и прогнозных данных [8, с. 140].

Для эффективной занятости характерна максимизация, которая достигается путем создания соответствующих условий, которая в свою очередь и зависит от развитости рынка труда и процессов, происходящих в нем. Эффективность занятости определяется экономической отдачей и достигнутыми социальными результатами, которые соответствуют как рыночным ожиданиям, так и предъявляемым к ним требованиям. Наличие различных подходов к выделению показателей эффективной занятости показывает нам, что их желательно систематизировать, выделив как общие, так и специальные показатели, характеризующие эффективность занятости на рынке труда и оказывающие влияние на количественно-качественные характеристики трудового потенциала.

Рассмотрим некоторые аспекты, показатели, индикаторы, характеризующие эффективность использования трудового потенциала. Сам по себе уровень занятости населения как индикатор характеризует динамику изменений численности занятого населения к общей численности экономически активного населения и отражает, материальной заинтересованности и их потребность в оплачиваемом труде и их востребованность в общественном производстве.

Производительность труда работников характеризующая результативность деятельности предприятия, которая измеряется выработкой определенного количества (объема) продукции (работ, услуг) за определенный период времени (единицу времени), является одним из основных качественных показателей, оценивающих конечный итог труда.

Распределение трудоспособного населения по отраслям и характеру их участия в общественно полезном труде характеризует соотношение занятых общественным производством и сфере услуг, занятых в домашнем хозяйстве, и видам выполняемой ими деятельности, указывает привлекательность и востребованность каждой экономической отрасли.

Эффективность использования рабочей силы на предприятии как через расчет показателей рентабельности персонала, коэффициентов текучести кадров, оборота рабочей силы, постоянства кадров и их замещения, так и через оптимизацию неэффективных операций, выявление простоев и «слабых» мест в технологическом процессе, анализ качества, ошибок, неточностей и оперативности выполнения операций и др. [4, с. 190].

Рациональная занятость населения характеризуется рациональным распределением экономически активного населения по отраслям сферам экономики, видам и секторам занятости.

Основные критерии эффективной занятости с точки зрения работника являются следующие критерии:

- соответствие выполняемой работы профессионально-квалификационному уровню работника;
- соответствие уровня вознаграждения за выполняемую работу представлениям работника об уровне компенсации его трудовых усилий;
- соответствие уровня прилагаемых трудовых усилий при выполнении работы тем, которые воспринимаются работником как необходимые;
- соответствие условий труда безопасным и эргономичным;
- соответствие выполняемой работы внутренним потребностям работника (в общении, знании иностранных языков, уважении, получении новых знаний и т.д.).

Основными критериями эффективной занятости с позиции работодателя будут:

- соответствие профессионально-квалификационного уровня работника требованиям выполняемой работы;
- высокий уровень производительности труда;
- максимальное приложение трудовых усилий работников в интересах производства;
- обоснованность конечными результатами деятельности предприятия вознаграждения трудовых усилий работников;
- обеспечении развития производства.

Основными критериями эффективной занятости для государства выступают:

- рост национального дохода;
- производство общественно полезной продукции;
- научно-техническое развитие;
- рост благосостояния граждан, обусловленный повышением их профессионально-квалификационного уровня;
- снижение напряженности на рынке труда.

Из всего сказанного можно сделать такой вывод, что одним из важнейших критериев достижения эффективной занятости как с позиции работников, работодателей, так и с позиции государства является профессионально- уровень работников, который соответствует потребностям современного рынка труда и адекватный требованиям инновационной экономики страны.

Для эффективной занятости характерна максимизация, которая достигается путем создания соответствующих условий и зависит от развитости рынка труда и процессов, происходящих в нем. Эффективность занятости определяется экономической отдачей и достигнутыми социальными результатами [3, с. 13], которые соответствуют как рыночным ожиданиям, так и предъявляемым к ним требованиям.

Эффективность структуры кадров предприятия характеризующая развитость системы подготовки, переподготовки повышения квалификации и развития персонала.

Производительность интеллектуального общественного труда характеризуется показатели эффективности труда на уровне страны в целом, регионе, отрасли. Уровень интеллектуализации и цифровизации труда характеризующий степень применения цифровых технологий в производственной и управленческой деятельности предприятия. Создание условий, при которых занятость будет эффективной, является и приоритетом в долгосрочной перспективе развития Республики Таджикистан.

В «Прогнозе долгосрочного социально-экономического развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» указывается, что в ближайшем будущем «модернизация таджикской экономики будет сопровождаться увеличением спроса на высококвалифицированные кадры», что «предусматривает улучшение качества рабочей силы и развитие ее профессиональной мобильности», создание высокопроизводительных рабочих мест позволит повысить производительность труда, улучшить социально - бытовые, культурный уровень населения.

Среди факторов, влияющих на формирование регионального трудового потенциала, особую значимость имеют демографические: численность населения, его возрастной состав, уровень рождаемости, миграция.

Эффективная занятость указывает на вовлеченность населения в развитие экономики страны, региона и указывает на рост экономического потенциала и его возможность дальнейшего эффективного развития, т. к. именно эффективная занятость населения является основным элементом производственного процесса, который способствует результативному формированию трудового потенциала.

Главным направлением развития и формирования системы взаимодействия социальной политики страны, развития сферы образовательных услуг и эффективной занятости является создание условий для максимальной заинтересованности учебных заведений в подготовке квалифицированных кадров в соответствии с изменяющимися потребностями рынка труда.

Естественно, для этого, на наш взгляд, учебные заведения, прежде всего высшие профессиональные учебные заведения, должны стать полноправными агентами рынка, т.е. подготовить высококвалифицированных кадров, отвечающие потребностям мирового рынка.

Известно, что на рынке труда все более стремительно возрастают требования к уровню профессиональной подготовки кадров, для этого становится необходимым знание иностранных языков (русский и английский), владение компьютером, знание информационных технологий, способность внедрять в производственный процесс отечественный и мировой опыт по применению инноваций. В работнике ценятся не только такие качества, как ответственность, целеустремленность, мобильность, исполнительность, но и качества, связанные с творчеством и креативностью [9, с. 207]. Спросовые ограничения со стороны рынка труда остаются главным фактором изменений в профессиональном составе экономически активного и занятого населения в условиях реальных сдвигов в структуре производства.

Эффективная функция трудового потенциала заключается в создании большего эффекта при производстве товаров или услуг за счет рационального применения этого потенциала. Трудовой потенциал превращает способности человека в силы, которые обеспечивают эффективное использование факторов производства.

По нашему мнению, современную оценку трудового потенциала организации можно выразить через относительно устойчивую совокупность компетенций работника, выраженную в коэффициентах, через трудовой потенциал конкретного работника. Под компетенцией мы понимаем социально-трудовую характеристику совокупности знаний, умений, навыков, профессионально важных качеств и мотивационных характеристик работника, необходимых для удовлетворения потребности организации в соответствии со стратегией ее развития. Компетенция является характеристикой потенциального качества и элементом готовности персонала к эффективному труду в определенных условиях в трудовом коллективе. Компетенция всегда конкретна, а ее изменения мы связываем с изменением уровня функционирования организации. В результате, используя данный подход, оценку качества трудового ресурса, способного удовлетворить потребности современного производства на основе знаний, умений, навыков, схематично можно представить как основой и определяет содержание трудовых потенциалов систем более высокого порядка – организации, региона, страны.

Поиск инструментов, позволяющих эффективно управлять организационным

поведением сотрудников и обеспечить конкурентные преимущества бизнес-систем, является залогом как повышения инновационной восприимчивости, так и базой профессионального развития персонала. Все четче приходит осознание важности управления формированием трудового потенциала общества посредством управления потенциалом отдельного человека. Дискуссия о соответствии сформированной компетентности персонала потребностям региона с позиции прикладного характера нами рассматривается, как признание важности инструментов системной ротации рабочей силы в регионе. Стратегия социально-экономического развития региона и необходимость соблюдения условий баланса в развитии его производительных сил обеспечивают устойчивый экономический рост по ряду системных показателей. Развитие трудового потенциала зависит от направлений стратегии развития региона и является одним из основных элементов его социально-экономического развития, который определяется численностью трудоспособного населения и его профессионально-образовательным уровнем.

Компетентность работника представляет относительно устойчивую совокупность свойств рабочей силы, которая обогащается на основе инновационного процесса в организационных системах.

Природе современного рыночного хозяйства соответствует инновационный тип занятости, который и характеризует систему эффективной занятости. Инновационную занятость следует рассматривать как способность отдельного человека, кадрового потенциала фирмы, всего экономически активного населения страны максимально приспособляться к новым потребностям экономики, вызванным технологическими

изменениями. Структура инновационной занятости предполагает перераспределение занятости из низкопродуктивных в высокопродуктивные отрасли, активное формирование занятости в сфере услуг, досуга, информационном обслуживании, экологизации природопользования и проч., в отличие от занятости в материальном производстве, характерной для индустриальной экономики.

Занятость в современном производстве по своей структуре все больше должна приобретать вид пирамиды, где занятые в непосредственном производстве имеют тенденцию к неуклонному сокращению.

Регулирование профессионально-квалификационных аспектов занятости должно соответствовать требованиям системы эффективной занятости и, следовательно, также выполняет двоякую функцию, а именно:

– социальную, ориентированную на адаптацию безработных к рыночным условиям хозяйствования путем предоставления им возможности обучаться профессиям, пользующимся спросом на рынке труда;

– экономическую, направленную на удовлетворение потребностей хозяйства в рабочей силе определенного уровня профессиональной подготовки и квалификации.

Социальная функция в большей степени определяет краткосрочные, конъюнктурные цели этого направления политики занятости, а экономическая – долгосрочные, стратегические цели. Главным инструментом реализации тех и других может стать система взаимодействия социальной политики, развития сферы образовательных услуг и эффективной занятости.

Приоритетными направлениями этой системы должны стать следующие:

1) снижение темпов роста безработицы и постепенная стабилизация ее уровня среди инженерно-технических специалистов и квалифицированных рабочих металлообработки, машиностроения, легкой и пищевой промышленности;

2) повышение оперативности в организации профессионального обучения безработных, расширение контингента лиц, обучаемых и трудоустраиваемых по новым профессиям и специальностям;

3) преодоление диспропорций в подготовке специалистов и квалифицированных рабочих;

4) создание благоприятных условий для профессионального обучения лиц, желающих получить новую специальность или освоить новый вид деятельности в секторах экономики, расширяющих спрос на рабочую силу.

Снижение же эффективности занятости свидетельствует о понижении экономического роста и снижении спроса на труд, что впоследствии негативно отражается на трудовом потенциале и уровне Республики Таджикистан экономического развития.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баймурзина Г. Р., Мирзабалаева Ф. И. Индекс эффективности реализации трудового потенциала как показатель качества социально-трудовой среды (региональный аспект) // Проблемы развития территории, 2017. № 2. С. 106–123.
2. Буланов В. С. Рабочая сила в условиях формирующихся рыночных отношений. Рязань. 1994. 207 с.
3. Давыдова И.О. Эффективная занятость с позиций реализации интеллектуального капитала общества // Russian Journal of Education and Psychology. 2013. № 2 (22).
4. Занятость, рынок труда и социально-трудовые отношения: практикум / под ред. Р. П. Колосовой, Г. Г. Меликьяна. М.: Экономический факультет МГУ. ТЕИС. 2008. 458 с.
5. Колесникова О. А. Эффективная занятость как основа эффективной экономики // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, 2010. № 2. С. 42–44.
6. Морозова Е.А., Лузгарева О.И. Виды и формы трудовой занятости коренных малочисленных народов в регионах юга западной Сибири // Фундаментальные исследования. 2016. № 2. С. 406–410.
7. Саруханов Э.Р. Проблемы занятости в период перехода к рынку. СПб., 1993. 164 с.
8. Сурин А.В. Факторы сбалансированности рынка труда. URL: <http://feek.pte.hu/data/2015/0630/358/15Ikulonsz.pdf> (дата обращения: 05.02.2020).
9. Шамхалов Ф.И. Теория государственного управления. М.: Экономика, 2002. 638 с.
10. Остапенко Ю.М. Экономика труда. М.: ИНФРА-М, 2007. 272 с.
11. Хлопова Т.В. Классификация конкурентоспособности работника как интегральной характеристики степени развития его трудового потенциала // Вестник Пермского университета. 2012. № 2. С. 111–117.
12. Чекмарева Е.А. Механизмы реализации трудового потенциала российских регионов // Проблемы развития территории. Сер. «Экономика». 2011. № 4. С. 91–102.

13. Kolesnik E.A., Stepanov V.G. Labor potential of engineering personnel in the Russian oil and gas region: problems of development in the system of secondary professional education // Amazonia Investiga, Vol. 9. № 27: 140–148.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

В статье автором рассматриваются вопросы социально-экономического содержания эффективной занятости в формировании трудового потенциала. Автор статьи проводит анализ научных подходов и позиций учёных на социально-экономическое содержание понятия «эффективная занятость», который послужил основой выделения наиболее значимых аспектов в формировании трудового потенциала. Сделан вывод о том, что эффективность занятости определяется экономической отдачей и достигнутыми социальными результатами, которые соответствуют как рыночным ожиданиям, так и предъявляемым к ним требованиям и являются базой формирования трудового потенциала. Выделение показателей эффективной занятости позволило систематизировать их, вычленив общие и специальные показатели, характеризующие эффективность занятости на рынке труда и оказывающие влияние на количественно-качественные характеристики трудового потенциала.

Автор статьи утверждает что, учитывая важную роль рынка образовательных услуг в создании системы взаимодействия социальной политики, развития сферы образовательных услуг и эффективной занятости заключается в подготовке высококвалифицированных кадров, соответствующих требованиям цивилизованного рынка труда; реализации инновационных проектов в научно-технической сфере посредством проведения исследований и внедрения их результатов в производство; использовании инновационных проектов в подготовке специалистов; создании инновационно-образовательной инфраструктуры можно достичь ожидаемые результаты.

Ключевые слова: занятость, эффективность, качество квалификации, рынок труда, трудовой потенциал, производительность, факторы развития, база формирования.

МАЗМУНИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ШУҒЛИ САМАРАНОК ДАР ТАШАККУЛИ НЕРҶИ МЕХНАТӢ

Муаллиф дар мақола масъалаҳои мазмунӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ шуғли самарабахшро дар ташаккули нерӯи меҳнатӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаллифи мақола равишҳои илмӣ ва мавқеи олимонро оид ба мазмунӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ мафҳуми «шуғли самарабахш» таҳлил кардааст, ки барои муайян намудани ҷанбаҳои муҳимтарини ташаккули нерӯи меҳнатӣ замина гузоштаанд. Хулоса карда мешавад, ки самаранокӣ шуғл аз рӯи даромади иқтисодӣ ва натиҷаҳои иҷтимоӣ ба даст овардашуда муайян карда мешавад, ки ҳам ба интизориҳои бозор ва ҳам ба талаботи онҳо мувофиқат мекунад ва асоси ташаккули нерӯи меҳнатӣ мебошанд. Дар мақола муайян намудани нишондиҳандаҳои шуғли самаранок имкон дод, ки онҳо ба низом дароварда шуда, нишондиҳандаҳои умумӣ ва махсус ҷудо карда шаванд, ки самаранокӣ шуғлро дар бозор тавсиф мекунад ва ба хусусиятҳои микдорию сифатии нерӯи меҳнатӣ таъсир мерасонданд.

Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки бо назардошти нақши муҳими бозори хидматрасонии таълимӣ дар ташкили низоми ҳамкорӣ байни сиёсати иҷтимоӣ, рушди ҳадамоти таълимӣ ва шуғли самаранок, он дар омода кардани кадрҳои баландиқтисоси ҷавобгӯ ба талаботи бозори мутамаддини меҳнат; татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи илмӣ техника тавассути тадқиқот ва татбиқи натиҷаи пешбинишударо ба даст овардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: шуғл, самаранокӣ, тахассусии сифат, бозори меҳнат, иқтисодии меҳнат, ҳосилнокӣ, омилҳои рушд, заминаи ташаккул.

SOCIO-ECONOMIC CONTENT OF EFFECTIVE EMPLOYMENT IN FORMING LABOR POTENTIAL

In the article, the author examines the issues of socio-economic content of effective employment in the formation of labor potential. The author of the article analyzes the scientific approaches and positions of scientists on the socio-economic content of the concept of “effective employment”, which served as the basis for identifying the most significant aspects in the formation of labor potential. It is concluded that employment efficiency is determined by economic returns and achieved social results, which correspond to both market expectations and the requirements for them and are the basis for the formation of labor potential. The identification of indicators of effective employment made it possible to systematize them, isolating general and special indicators that characterize the efficiency of employment in the labor market and influence the quantitative and qualitative characteristics of labor potential.

The author of the article argues that, given the important role of the educational services market in creating a system of interaction between social policy, the development of educational services and effective employment, it lies in the training of highly qualified personnel that meets the requirements of a civilized labor market; implementation of innovative projects in the scientific and technical field through research and implementation of their results into production; use of innovative projects in training specialists; creation of innovation and educational infrastructure expected results can be achieved.

Key words: employment, efficiency, quality qualifications, labor market, labor potential, productivity, development factors, formation base.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чонмаҳмадов Курбоналӣ Шералиевич-омузгори калони кафедраи бахисобгирӣи бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиебони Рудаки 146, тел.: (+992) 939120870

Сведения об авторе: Джонмахмадов Курбонали Шералиевич– старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского аграрного университета им. Шириншоха Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 146, Тел: (+992) 939120870

Information about the author: Jonmakhammadov Kurbonali Sheraliyevich-Senior teacher, Department of Accounting and Audit, Tajik Agrarian University named after Shirinshokh Shotemur, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146, tel: (+992) 939120870

УДК 373.5

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ МЕДИАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Кушекова Б. К.

Шаяхметова Айсулу Алкешовна

Нао "Кокишетауский университет им.Ш. Уалиханова"

Со времен возникновения человеческих отношений существует проблема решения спорных вопросов в той или иной сфере жизнедеятельности человека. Ещё в Древней Греции существовало понятие посредничество, которое служило людям для разрешения спорных вопросов, касающихся правовых дел между людьми. Особое место среди форм разрешения конфликтов занимает медиация, означающее проведение переговоров с участием посредника. Методы медиации опираются, главным образом, на введение переговоров в русло сотрудничества и ориентацию их на взаимовыгодный результат.

Медиация (в переводе с английского означает «посредничество») по своей сути означает содействие третьей незаинтересованной стороны двум или более другим в поисках соглашения в спорной или конфликтной ситуации [1].

Если при арбитраже или суде третья сторона (арбитр, судья), которая не участвует в конфликте и является нейтральной, собрав и заслушав информацию, представленную сторонами, принимает сама решение, обязательное для выполнения сторонами, то при медиации также нейтральное третье лицо (медиатор) помогает сторонам самим найти решение в ходе обсуждения проблемы.

Медиатор облегчает процесс общения между конфликтующими сторонами, способствует пониманию позиций и мнений, акцентирует стороны на их интересах и ищет продуктивное решение проблемы, предоставляя возможность сторонам совместно прийти к общему соглашению.

Известно, что медиатор – независимое физическое лицо, которое становится посредником в разрешении конфликта и в качестве медиатора может выступать любой человек, имеющий государственный правовой статус, так называемый официальный медиатор, и неофициальные медиаторы (психологи, социальные педагоги, педагоги-психологи и т.д.), имеющие большой профессиональный и личностный опыт.

Роль медиатора – не просто помочь сторонам договориться, но и позаботиться о том, чтобы их договоренности были надежными и долгосрочными. Только таким образом стороны смогут достичь устойчивого удовлетворения от соглашения и процесса переговоров [2].

В процессе медиации именно стороны несут ответственность за принятие решения, для чего им необходимо четко представлять суть дела, предлагать возможные варианты решения и, в конце концов, принимать это решение. Таким образом, обязанность и ответственность за принятие решения лежит полностью на сторонах. Роль же медиатора в этом процессе во многом похожа на роль штурмана, зная определённые приёмы и техники, он ведет стороны по процессу выработки решения и в конце подводит к совместно принимаемому ими соглашению.

Первоочередной задачей медиатора является выработка у сторон конструктивного подхода к переговорам. Как правило, люди, попадающие в конфликтную ситуацию, обвиняют в возникшей проблеме противоположную сторону, поэтому часто видят основную проблему именно в своем оппоненте. Задача медиатора состоит в том, чтобы настроить стороны на совместный поиск решения проблемы, которую необходимо рассматривать отдельно от людей, выражающих разные точки зрения на нее. Именно медиатор настраивает

стороны и помогает им работать над справедливым и удовлетворяющим всех соглашением, вместо того, чтобы заниматься поисками виновных и доказательством своей правоты [3].

Достаточно часто люди приходят на переговоры с единственной целью — отстоять свою точку зрения, их не интересуют проблемы противоположной стороны. Это приводит к тому, что каждая из сторон жаждет собственной победы и поражения своего оппонента. В результате переговоры строятся по принципу «победа — поражение» [4].

Например, предложение одной стороны, как справедливо решить данную проблему с ее точки зрения, может вызвать резкое сопротивление другой стороны, и конфликт может только усилиться, что еще больше испортит их отношения. Медиатор же обеспечивает совместную работу сторон, помогает найти решения, которые учитывали бы интересы обеих сторон, были бы жизнестойкими и выполнимыми.

В качестве медиаторов могут выступать как профессионалы — официальные медиаторы (люди, имеющие сертификат на право заниматься данной деятельностью), так и непрофессионалы (менеджер, решающий конфликт между сотрудниками своей организации, с одной стороны, исполняет свои управленческие функции, а с другой — выступает в качестве спонтанного или неофициального медиатора). Медиатор помогает двум или более сторонам, вовлеченным в спор, достичь добровольного разрешения своих разногласий путем переговоров. Такое соглашение обычно фиксируется в форме письменного договора [5].

По О.В.Аллахвердовой, медиация рассматривается как процесс переговоров, организацией которых занимается медиатор-посредник, чтобы конфликтующие стороны пришли к наиболее выгодному разрешению возникшего конфликта, выгодной для обеих сторон [6].

Медиация возникла в 60-е годы в США и пользуется большой популярностью в этой стране. Без медиаторов в сфере экономики, политики и бизнеса не проходит ни один серьезный переговорный процесс; выпускаются журналы, освещающие проблемы медиации. Существует Национальный институт разрешения дискуссий, который занимается разработкой новых методов медиации, действуют частные и государственные службы.

В мировой практике существуют два типа медиаторских центров. К первому типу принадлежат центры, действующие при судах и занимающиеся досудебной практикой рассмотрения дел. По словам их сотрудников, наибольший процент составляют дела из семейной практики (разделы имущества, разводы, опека над детьми, страховки и так далее) и так называемые кредитные дела (споры о времени и порядке погашения кредитов, взятых частными лицами у кредитно-финансовых компаний). И лишь небольшой процент составляют дела так называемой производственной направленности, т.е. помощь при разрешении конфликтов внутри организации [7].

Второй тип медиаторских центров принимает участие в разрешении значимых общественных конфликтов (урбанистических, социальных, гражданских, экологических и так далее), где невозможно однозначно и быстро, за одну-две встречи, достичь соглашения, удовлетворяющего обе конфликтующие стороны. Процессы урегулирования могут растягиваться на несколько лет с непредсказуемым результатом. Исходя из этого второй тип медиаторских центров имеет академическую направленность и часто действует при классических университетах.

Применение медиации или отказ от участия профессионалов при разрешении конфликтов в организации в большей степени зависят от финансовых возможностей конкретной организации, чем от степени разработанности технологий медиаторской деятельности. Компании, принадлежащие к высокотехнологичным отраслям производства, имеющие высокооплачиваемых специалистов и не заинтересованные в их потере из-за каких-либо конфликтов, могут позволить себе тратить значительные деньги на профессионалов-медиаторов или обращения в медиаторские центры [8].

Медиатор может встречаться на сепаратных встречах, которые иногда называют «фракционными совещаниями», с каждой стороной, чтобы обсуждать факты, вопросы и возможный риск, который возникнет, если конфликт не будет урегулирован. Посредник может также изучать обстоятельства дела каждой отдельной стороны на этих встречах. Затем медиатор продвигает участников к разрешению конфликта, обозначая общие интересы и выстраивая «зоны» соглашения.

Преимущества медиации:

- неформальная и гибкая процедура;
- сохраняет отношения между потребителями и предпринимателем;

- экономит ресурсы сторон (время, деньги);
- содействует удовлетворению интересов обеих сторон;
- минимизирует риск публичного оглашения спора;
- решение выполняется добровольно [9].

Процесс медиации занимает, как правило, от нескольких часов до одного дня, в зависимости от степени сложности конфликта. Соглашение, достигнутое сторонами, имеет такую же силу, как и любой другой договор между сторонами.

Педагог – медиатор обязан иметь достаточный уровень знаний, умений и навыков, которые будут способствовать их правильному применению во время проведения процесса соглашения конфликтующих сторон. В системе образования все чаще и чаще наблюдаются случаи с конфликтной ситуацией. Поэтому в ряде стран, в том числе и в Казахстане стали появляться центры медиации, особенно примечательным стала заинтересованность самих учащихся в школе для проведения процесса медиации.

Прежде чем создавать такие центры медиации в школах, следует понимать, что педагог, который будет заниматься вопросами организации и проведения медиации в школе, должен иметь определённый профессиональный опыт.

Деятельность медиатора предполагает выполнение определённых задач:

- осознание и понимание природы конфликта между конфликтующими сторонами: ученик-ученик, ученик- учащиеся, ученик-преподаватель и т.д.;
- развитие способности к конструктивным решениям к возникающим конфликтам;
- владением навыками эмпатийного общения;
- понимание трудных жизненных ситуаций;
- способность анализировать конфликтные ситуации;
- умение управлять конфликтами;
- умение прогнозировать возможные последствия развития конфликтных ситуаций;
- умение устранять негативные последствия конфликтных ситуаций [10].

Опрос среди педагогов школы и учащихся старших классов на предмет интереса к деятельности медиатора показал следующие результаты (См.Диаграмма 1)

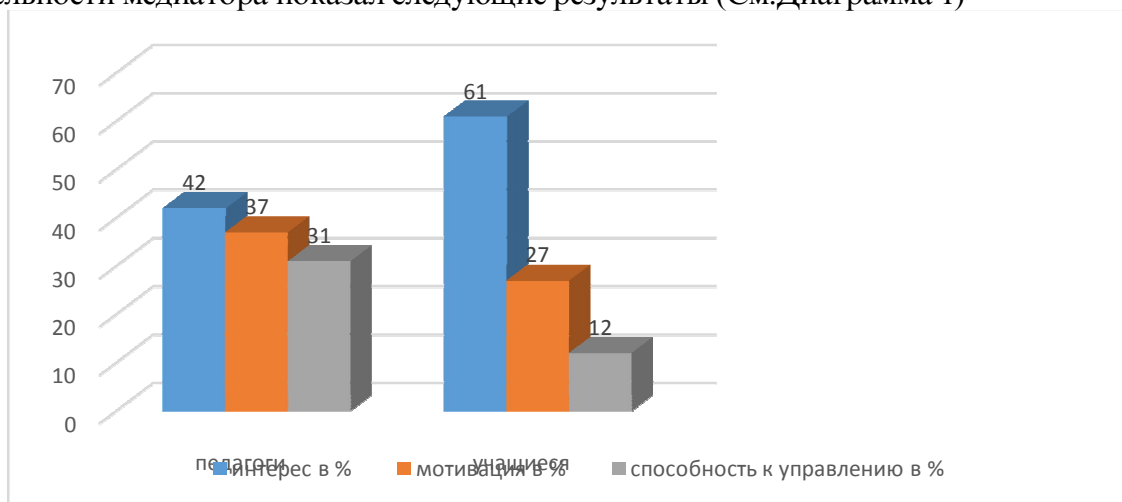

Диаграмма 1- Результаты опроса педагогов и учащихся школы-гимназии № 9 г.Щучинска

Медиатор при проведении процесса разрешения споров опирается на следующие принципы: во-первых, это беспристрастность, это означает, что медиатор не должен ни в коем случае показывать свою заинтересованность в чьей – либо стороне конфликта. В дальнейшем медиатор также не должен демонстрировать заинтересованность в какой-нибудь одной из конфликтующих сторон.; во-вторых, конфиденциальность, т.е. медиатор не должен разглашать ход и результаты медиации, если нет специального разрешения со стороны законодательных актов или самих конфликтующих сторон; в-третьих, добровольность, которая предполагает добровольное согласие заниматься вопросами медиативной помощи (см. Схему 1)

Схема 1 – Характеристика добровольности участия в медиации

Как свидетельствуют исследования выделяется несколько типов медиаторов: третейский судья, арбитр, посредник, помощник, наблюдатель. Первые два типа требуют быстрого решения и если конфликт очень острый, то следует применять три остальных способа. Также в медиации важное значение имеет последовательность позиций или шагов разрешения конфликтов (см. Таблицу 1).

Последовательность позиций решения конфликтов	Описание/характеристика
1 шаг/позиция	комфорт, коммуникация и возможность контроля
2 шаг/позиция	объявление медиатором ролей
3 шаг/позиция	сообщает участникам все, что он знает о них и сложившейся ситуации, фиксируется на бумаге
4 шаг/позиция	процесс по сигналу медиатора включаются участники
5 шаг/позиция	снижение эмоциональной напряжённости и перевод дискуссии в конструктивное русло
6 шаг/позиция	представляет собой декларирование, обсуждение и принятие правил поведения на сессии

Таблица 1 – Характеристика последовательности проведения медиации

Следует отметить, что медиация проводится в соответствии со стадиями процесса медиации: 1 стадия – формирование структуры и доверия, которая является основой, согласно которой соблюдаются все правила проведения медиации; 2 стадия – анализ фактов и выявление проблем, задачей данной стадии является выявление всех имеющихся проблем, которые как правило имеют комплексный характер; 3 стадия – поиск альтернатив, в данной стадии принимают участие все участники и пытаются определить ключевое решение, которое может стать решением для обеих сторон; 4 стадия – переговоры и принятие решения, здесь участники вступают в диалог, чтобы сфокусировать своё внимание на возникающих компромиссах при решении конфликта; 5 стадия – составление итогового документа или соглашения, в котором могут быть чётко изложены принятые решения, здесь уместно вспомнить эффект промежуточного успеха; 6 стадия – правовая процедура и утверждение соглашения заключается в официальном закреплении, фиксировании и подтверждении решения после проведённой процедуры; 7 стадия – выполнение, пересмотр и корректировка соглашения, поскольку возникают различные форс-мажорные обстоятельства, которые необходимо пересматривать.

Таким образом, медиатор может помочь сторонам:

- Организовать процесс переговоров;
- Рассмотреть каждый аргумент и найти решение для самых «горячих» аргументов;
- Разделить людей и проблему;
- Исследовать все перспективы;

- «Построить мост» между сторонами;
- Увидеть выход из конфликтной ситуации.

Медиация - это процесс урегулирования спора между двумя конфликтующими сторонами с участием третьей нейтральной стороны. Являясь альтернативой судебной процедуре и другим силовым способам разбирательства, медиация обладает целым рядом преимуществ, самым главным из которых является то, что разрешение спора достигается путём принятия сторонами решения на добровольной и равноправной основе, одинаково устраивающего все заинтересованные стороны так, чтобы интересы всех участников спора могли бы быть удовлетворены.

Медиация – это процедура примирения конфликтующих сторон, путем их вступления в добровольные переговоры в присутствии нейтрального лица-медиатора (посредника), с целью достижения взаимопонимания и составления договора, разрешающего конфликтную ситуацию. Такого рода формат разрешения конфликтов очень важен, особенно в школьной медиации.

Список использованной литературы

1. О процедурах медиации в Республике Казахстан. Комментарий к Закону Республики Казахстан «О медиации» от 28 января 2011 года № 401-IV ЗРК.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. - М.: Изд-во ЮНИТИ, 1999. - 551 с.
3. Граничина О.А. Статистические методы психолого- педагогических исследований: учеб. пособие /О.А. Граничина. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. - 52 с.
4. Гришина Н.В. Психология конфликта. - СПб.: Питер, 2000. - 464 с.
5. Гюрс М., Новак К. Умение договариваться. Руководство для тренеров. – М., 2006, с.416.
6. Аллавердова О.В., Карпенко А.Д. Медиация – переговоры с участием посредника. – СПб.: Издательский дом Роза мира, 2013 – 178 с.
7. Димитриева З.М., Школа менеджмента: Книга практикующего руководителя и бизнес-тренера. - М., 2008.- 234 с.
8. Модели медиации в условиях образовательных учреждений//Чуприс А.С. – Калининград. 2016. № 2.
9. Служба школьной медиации: практическое руководство: учеб. – метод. пособие// С.К.Рыженко, Л.М.Маркова. – Краснодар.2017 – 47 с.
10. Базовый курс медиации: рефлексивные заметки//М.С.Бойко и др.; под общ.ред. С.В.Лабода.- Минск: Медисонт, 2011 – 316 с.

МАҒҲУМ ВА МОҲИЯТИ МИЁНАРАВӢ ДАР ТАЪЛИМ

Дар мақола моҳият ва мағҳуми «миёнаравӣ» баррасӣ шудааст. Муаллиф баъзе хусусиятҳои назариявии мағҳуми «миёнаравӣ»-ро аз нуқтаи назари вазифаҳо, принципҳо, қолабҳо ва мавқеъҳои он барои татбиқи раванди миёнаравии ҳалли низоъ дар асоси умумӣ ошкор кардааст.

Муаллиф заминаи методологии тадқиқотро оид ба миёнаравӣ ҳамчун шакли ҳалли ихтилофот дар системаи маориф, дар мавқеъҳо: омӯзгор-шогирд, омӯзгор-муаллим, донишчӯ-донишчӯ, хонанда-волидон ва ғ.

Муаллифи мақола ҷанбаи қонунгузори татбиқи медиацияро ҳамчун тартибе нишон медиҳад, ки тавассути он тарафҳо метавонанд бо салоҳдиди худ роҳи ҳалли низоъро муайян кунанд, дар ин бора мувофиқат кунанд ё миёнарав метавонад ба онҳо формати худро барои ҳалли низоъ, ки одатан истифода мебарад, пешниҳод намояд ва бо ризоияти тарафҳо гуфтушунид анҷом дода мешавад. Тамоми кори бастанӣ шартнома оид ба ҳалли баҳс мувофиқи ҳамин тартиб гузаронда мешавад. Тартиби гуфтушунид, аз ҷумла бо иштироки миёнарав маҳфият ва маҳфиятро таъмин менамояд, яъне миёнарав ҳуқуқ надорад маълумотро, ки дар рафти гуфтушунид аз тарафҳо гирифтааст, ғош намояд.

Таҳқиқ бо иҷозаи тарафҳо метавонад ин маълумотро ифшо кунад, зеро он дар ҷараёни гуфтушунидҳо барои ба даст овардани ҳамаи ҳақиқатҳои ҳақиқӣ истифодаи ин маълумот маҳдуд аст ва маҳфият бояд пеш аз ҳама аз ҷониби ҳудуди тарафҳо ва миёнарав, инчунин қонунҳо ва қоидаҳои мурофиавӣ таъмин карда шаванд.

Муаллифи мақола принципҳои миёнаравиро, ки барои давлатҳо хусусияти машваратӣ доранд: беғаразӣ, ихтиёрӣ, баробарии тарафҳо, маҳфият ва ғ.

Қалимаҳои қалидӣ. Миёнаравӣ, низоъ, беғаразӣ, ихтиёрӣ, баробарии тарафҳо, маҳфият, қумаки миёнаравӣ, марҳилаҳои миёнаравӣ, миёнарав, вазъияти низоъӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ МЕДИАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматривались вопросы сущности и понятия «медиация». Автор раскрывает некоторые теоретические особенности понятия «медиация» с точки зрения ее задач, принципов, закономерностей и позиций реализации медиативного процесса урегулирования конфликтов на общих основаниях.

Автор представляет методологическую базу исследований медиации как формы решения конфликтов в системе образования, в позициях: учитель-ученик, учитель-учитель, ученик-ученики, учащиеся-родители и т.д.

Законодательный аспект реализации медиации автор статьи представляет как процедуру, по которой стороны могут определить решение конфликта по своему усмотрению, договориться о ней, или медиатор может предложить им свой формат решения конфликта, которую он обычно использует, и с согласия сторон переговоры будут осуществляться. Вся работа по заключению соглашения об урегулировании спора будет строиться в соответствии с этой процедурой. Процедура переговоров, в том числе с участием посредника, предусматривает конфиденциальность, закрытость, т.е. посредник не имеет права оглашать ту информацию, которую он получает в процессе переговоров от сторон. Только с разрешения сторон он может оглашать эту информацию, потому что она передана в ходе переговоров для достижения мирового соглашения. Использование данной информации ограничено, и конфиденциальность должна обеспечиваться прежде всего самими сторонами и посредником, но также законами и правилами процедуры.

Автор статьи раскрывает принципы проведения медиации, которые имеют рекомендательный характер для государств: беспристрастность, добровольность, равенства сторон, конфиденциальность и т.д.

Ключевые слова. Медиация, конфликт, беспристрастность, добровольность, равенство сторон, конфиденциальность, медиативная помощь, стадии медиации, медиатор, конфликтная ситуация.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF MEDIATION IN EDUCATION

The article discussed the essence and concept of "mediation". The author reveals some theoretical features of the concept of "mediation" from the point of view of its tasks, principles, patterns and positions for the implementation of the mediation process of conflict resolution on a general basis.

The author presents the methodological basis for research on mediation as a form of conflict resolution in the education system, in the positions: teacher-student, teacher-teacher, student-students, students-parents, etc.

The author of the article presents the legislative aspect of the implementation of mediation as a procedure by which the parties can determine a solution to the conflict at their own discretion, agree on it, or the mediator can offer them his own format for resolving the conflict, which he usually uses, and with the consent of the parties, negotiations will be carried out.

All work to conclude an agreement to resolve the dispute will be carried out in accordance with this procedure. The negotiation procedure, including with the participation of a mediator, provides for confidentiality and secrecy, i.e. the mediator does not have the right to disclose the information that he receives from the parties during the negotiations.

Only with the permission of the parties can he disclose this information, because it was transferred during negotiations to reach a settlement agreement. The use of this information is limited and confidentiality must be ensured primarily by the parties themselves and the mediator, but also by laws and rules of procedure.

The author of the article reveals the principles of mediation, which are advisory in nature for states: impartiality, voluntariness, equality of parties, confidentiality, etc.

Key words. Mediation, conflict, impartiality, voluntariness, equality of parties, confidentiality, mediation assistance, stages of mediation, mediator, conflict situation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кушекова Бибигул Куанъишевна Устоди педагогика, директори мактаби раками 9, муассисаи давлатии коммуналии мактаб-гимназияи раками 9-и шӯъбаи маорифи шаҳри Шучински ноҳияи Бӯрабайи вилояти Акмола 021700, вилояти Акмола, райони Бӯрабой, Шучинск, Канай 2 Стюа9, А. 36, martimai@mail.ru тел.: +7 775 563 01 95

Шаяхметова Айсулу Алкешовна, номзади илмҳои филологӣ, дотсент «Маориф», ҚСП «Донишгоҳи Қокшетау ба номи Ш.Уалиханов» 02000, вилояти Акмола, Қокшетау, кучаи Абай. 76

Сведение об авторе : Кушекова Бибигуль Куанъишевна Магистр педагогики, директор ишколы № 9, Коммунальное государственное учреждение школа-гимназия № 9 отдела образования г.Шучинска Бӯрабайского района Акмолинской области 021700, Акмолинская область, Бӯрабайский район, г.Шучинск, ул.Канай би 209а, кв.36, martimai@mail.ru мел: +7 775 563 01 95

Шаяхметова Айсулу Алкешовна, к.ф.н., ассоциированный профессор "Образование", НАО "Қокшетауский университет им.Ш.Уалиханова" 02000, Акмолинская область, г.Қокшетау, ул.Абай 76.

About the author: Kushekova Bibigul Kuanyshevna Master in Pedagogy, Director of school № 9, Communal state institution school-gymnasium № 9 of the education department Shchuchinsk, Burabay region Akmola region 021700, Akmola region, Burabaysky district, Shchuchinsk, Kanay bi street 209a, apt. 36, martimai@mail.ru +7 775 563 01 95

Shayakhmetova Aisulu Alkeshovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor "Education", NJSC "Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov" 02000, Akmola region, Kokshetau, Abay st. 76

НАҚШИ ШОҲНОМАХОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Амонов Салоҳудин

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Гарчи «Шоҳнома» номаи ошно ва Фирдавсӣ шоири пууроа аст, вале ҳақиқати ин китоб, масусан, шахсияти фозилу арзишманди ҳақими бузург ҳатто барои муҳаққиқин ва ковишгарони ин асар ҳанӯз ношинохта мондааст. Паёмҳои шоистаи созандаи «Шоҳнома» ҳар яке ба таври хос дилкашу ҷаззобанд ва хонандаро ба ҷаҳони ҳақиқати устураҳо ҳидоят намуда, гузаштаи нотақрори қаҳрамонӣ ва таърихии миллиро ба намоиш мегузорад. «Шоҳнома» ҳеҷ гоҳ мавқеи тарбиявии худро дар ҳар даври замон аз даст нагузоштааст ва ҳамеша мавриди ниёз боқӣ хоҳад монд. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ солҳо таваҷҷуҳи нависандаи беҳамтои миллатдӯсти тоҷик Сотим Улуғзода ба худ кашида буд. Ӯ аз даврони ҷавонӣ мафтунӣ «Шоҳнома» гашта ва баъдҳо ҷанд достони онро ба наср баргардонид. Саранҷом баъди омодагии дарозмуддат романи «Фирдавсӣ»-ро таълиф намуд. Муҳаққиқон Раҳими Мусулмонӣ, Худой Шарифзода, Маъруф Раҷабӣ, Худойназар Асоода, Сафар Абдулло, Абдуҳолиқ Набавӣ, Шамсиддин Солеҳов, Рустам Ваҳҳобзода, Сайрам Бақозода ва дигарон дар бораи хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии романи «Фирдавсӣ»-и устод Улуғзода ҳамчун асари муҳим дар адабиёти муосири тоҷик мулоҳиза рондаанд.

Профессор Равшан Раҳмонӣ дар рисолаи илмии ҷудогона зери унвони «Фарҳанги гуфторӣ дар романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода» як ҷиҳати дигари асар, яъне мавқеи анъанаҳои халқӣ ва фолклорӣ дар романро мавриди баррасӣ қарор дода, андешаҳои миллатдӯстӣ, ватандӯстӣ ва худшиносии миллии адибро дар муҳити фарҳанги мардумӣ бо мисолҳо нишон додааст.

Р.Раҳмонӣ бо тақя ба гуфтаҳои профессор Х.Шарифзода таъкид мекунад, ки устод Улуғзода дар роман то ҳадди имкон бо диди таърихӣ, мантиқӣ ва ҳатто таҳлили асари адабӣ симои Фирдавсии бузургро тасвир намудааст.

Ба андешаи профессор Равшан Раҳмонӣ, дар маҳфилҳо, тӯю зодрузҳо ҳамдигарро бо суҳанони неқ табриқ гуфтан реҷа дар фарҳанги гузаштамон доштааст. Дар ин бора ӯ зери унвони «Дӯстгонӣ» ва баъд «Нӯшбод» дар «Донишномаи фарҳанги мардум» мақола ҳам навиштааст (ниг.: с. 97-98). Устод С. Улуғзода ана ҳамин суннати дар байни мардум роиҷро низ дар роман бачо ба қор бурдааст, ки муаллифи рисола бо мисол аз он ёдовар мешавад: «Қадаҳи аввал ба ёди «подшоҳи бузург» (Нух ибни Мансури Сомонӣ) бардошта шуд, қадаҳи дувумро бо хости Фирдавсӣ ба саломатии «амири бодонишу дод» Ҳусайни Кутайба нӯшиданд» (с.31). Гуфтори дуҷуми рисола «Суннати шоҳномаҳои дар роман» ном дорад. Дар ин бахш муаллиф баъди ёдовар шудан аз суннати хунёгарии замонҳои қадим бевосита ба таҳқиқи ин масъала дар роман мепардозад. Аз рӯйи таҳқиқи Р.Раҳмонӣ, устод С.Улуғзода ба ин суннати халқӣ, ки дар байни мардум роиҷ буд, аҳамияти махсус медиҳад.

Ба гуфти муҳаққиқ, «Устод С. Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» аз аввал то охир, ҷун ҳатти дурахшон, ба ин суннати арзишманди мардумӣ, яъне шоҳномаҳои, таваҷҷуҳи вижае намудааст» (с. 48). Назар ба тасвири С.Улуғзода ва паҷӯҳиши Р.Раҳмонӣ маълум мегардад, ки ҳам Фирдавсӣ, ҳам ҳамсараш, ҳам писараш шоҳномаҳои будаанд. Аммо мисли Абдулаф на ҳар кас бо лаҳни зебо достонҳои «Шоҳнома»-ро месароид ё ҳунармандона нақл мекард. ӯ ровии касбӣ буд. Дар роман образи ровии «Шоҳнома» Абдулаф барҷаста тасвир ёфтааст. Вай як навъ типӣ барҷастаи ровиёни гузашта мебошад, ки то нимаи аввали асри XX дар байни тоҷикону форсизабонон шоҳномаҳонию қиссагӯйиву наққоли мекарданд. Дар Эрону Афғонистони ҳамзабони мо имрӯз ҳам ҳунари шоҳномаҳои ё наққоли дар байни мардум вучуд дорад.

Абдулаф дар тасвири С.Улуғзода дар маҳфилҳо, қорвонсароҳо, дар ҳалқаи дӯстон шунавандагонашро таҳти таъсири шоҳномаҳои қарор медиҳад. Ровӣ ҷун шахси вафодори Фирдавсӣ то вопасин ҳаёти шоир ҳамдамаш буд. Ба гуфти Р.Раҳмонӣ: «Романи «Фирдавсӣ» бо шоҳномаҳои ба поён мерасад. Вақте ҷисми шоирро ба лаҳад мегузоштанд, баробари нолаи ғиғои духтари шоир Манижа ва наздикон садои дилҳарошу ҷонгудои Абдулаф низ ба фалак мепечад, ки шоҳномаҳонии дар айни замон ҷун марсия садо медод:

Биноҳои обод гардад хароб,
Зи қорону аз тобиши офтоб,
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду қорон наёбад газанд.

Басе ранҷ бурдам бад-ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.
Намирам аз ин пас, ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам. (8. Ҷ.9. с.210)

Дар ҳудуди ҳавзаи фарҳанги мардуми ориёитабор «Шоҳнома» ба минтақаҳои гуногун роҳ ёфт ва бар адабиёти ҷаҳон таъсири бузург гузошт. Ҳамчунин, дар миёни он қавму миллатҳое, ки ғайризиронӣ ҳастанд, низ густариш пайдо намуда, дар гуфтори онҳо низ бархе аз дostonҳои «Шоҳнома» нақл гардид. Масалан, дар миёни қавмҳои турктабор, арманитабор ва гурҷиҳо.

Дар миёни тоҷикони Осиёи Миёна то нимаи аввали садаи бист «Шоҳнома» яке аз машхуртарин китобҳое буд, ки дар шабнишиниҳо хонда ва нақл карда мешуд. Ҳатто маҳфилҳои шоҳномахонӣ вучуд дошт. Аммо пажӯҳандагони тоҷик низ ба ғирдоварии он камтар даст задаанд [ниг.: Раҳмонӣ 1994; Қиссаҳо 1994; Қиссаҳо 1996; Раҳмонӣ 1998].

Дар садаи XIX ва аввалҳои садаи XX дар байни мардуми тоҷик «Шоҳнома» шухрати зиёд дошт. Афроди мушаххасе буданд, ки дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Кӯлоб, Истаравшан, Ҳисор ва манотиқи дигар шоҳномахонӣ ва шоҳномагӯӣ мекарданд.

Ҳатто дар хонаводаҳо ва дар маҳфилҳои хусусӣ дар канори китобҳои дигар ба «Шоҳнома» рӯ меоварданд. Аммо ин ҳолат баробари дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ки пас аз инқилоби октябри Русия ба вучуд омад, тағйир ёфт.

Дар миёни тоҷикони Осиёи Миёна шоҳномахонӣ ва нақли дostonҳои «Шоҳнома» хеле зиёд роиҷ буд. Ҳатто инро дар миёни қавму миллатҳои дигар, ки дар ин минтақа зиндагӣ мекунанд ва бар онҳо таъсири фарҳанги форсии тоҷикӣ зиёд аст, метавон мушоҳида кард.

Дар деҳаи Пасурхӣ ҳикояти дostonҳои «Шоҳнома»-и безаволи ҳаким Фирдавсӣ ба ҳукми суннат даромада буд. Дар панҷоҳ соли аввали садаи XX пирамардоне буданд, ки на танҳо дostonҳои «Шоҳнома»-ро баён мекарданд, балки пораҳое аз онро ҳифз карда буданд.

Замоне ки Ҷӯра Камол матнро аз «Шоҳнома» ҳикоят мекард, аз ҷояш нимҳез мешуд, бо садои баланд сухан мегуфт, дар мавридҳои зарурӣ ба таври худ ба садои Рустам, Сӯҳроб, Ифандиёр, Сиёвуш, Барзу ва дигарон тақлид менамуд. Хусусан ҳангоми ривояти «Рустаму Сӯҳроб» дар охири дoston баробари Рустам бар сӯғи фарзанди дилбандаш ғияра мекард.

Шахсоне ба монанди Мулло Қосим (1882-1966), Мулло Шариф (1888-1972), Ҷӯра Камол (1921-1997), Қаҳҳори Раҳмон (1931-2005), Раҳим Шариф (мутавалиди 1925), Халил Қосим (мутавалиди 1929), Ато Ҷаббор (мутавалиди 1930), Ҳомид Шариф (мутавалиди 1936), Воҳид Шариф (мутавалиди 1941), Равшан Камол (мутавалиди 1956) то солҳои наздик дostonҳои «Шоҳнома»-ро нақл мекарданд ва ба ин васила ишқу алоқаи мардумро нисбат ба он бедор менамуданд.

Ҳамаи ин ашхос достони «Сиёвуш»-ро медонистанд ва ё медонанд. Аммо ҳоло нақл кардани дostonҳои «Шоҳнома» тақрибан дар ҳолати аз байн рафтани аст. Масалан, то солҳои наздик Қаҳҳор Раҳмон (1931-2005) дар масҷиди деҳаи Пасурхӣ бештар дostonҳои «Шоҳнома»-ро ҳикоят мекард.

Суннати афсонагӯӣ, қиссагӯӣ, таъриххонӣ ва шоҳномахонӣ дар кӯчаву бозорҳои манотиқи гуногуни Осиёи Миёна вучуд доштааст. Мувофиқи таҳқиқи Р.Раҳмонӣ, «дар Бухоро, дар ҳазор соли пешин ва баҳусус садаҳои 16-19 мелодӣ, «Шоҳнома» ҳамчун асари паҳлавонӣ ва таърихи шоҳони қадим дар канори асарҳои ҳамосии паҳлавонӣ ва динӣ, ба монанди «Абӯмуслимнома», «Искандарнома», «Ҳамзанома», «Доробнома», «Замчинома», «Рустамнома», «Қаҳрамоннома», «Ҷамшеднома», «Самаки Айёр» нақл мешудааст ва аз ҷониби ровиён ва котибон нусхабардорӣ мегардидааст.

«Шоҳнома»-ро дар Бухоро ва манотиқи тобеи он барои мардуми одӣ, ки хондан ва навиштанро ёд надоштанд, баъзе аз шахсони босавод меҳонданд ва ба забони оммафаҳм нақл мекарданд. Аз ин рӯ, дар миёни онҳо бархе аз дostonҳои «Шоҳнома» даҳон ба даҳон баён мешуданд. Гоҳе чунин мешуд, ки шабҳои дуру дароз шоҳномахонӣ мекарданд, мазмуни онро ташреҳ намуда, байтҳои ҷудогонаашро мавриди таҳлил қарор медоданд. Дар маҳфилҳо хондан, нақл кардани «Шоҳнома» боиси он мегардид, ки баъзе аз шахсони босаводу аз навиштан огоҳ бахше аз дostonҳои онро дар баёзҳо ва дафтарҳои шахсӣ менавиштанд. Бо ин роҳ нусхаҳои навиштори «Шоҳнома»-и мансур ба вучуд меомад. Ин гуна «Шоҳнома»-ҳои мансур ду навъ буданд: навъи аввали онҳо ба забони адабии меъриии китобӣ таълиф мешуд ва навъи дигари он ба забони оммаи мардум наздик буд.

Ба гуфти Р.Раҳмонӣ, «маҳфилҳои қиссахонӣ ва шоҳномахонӣ дар байни форсизабонони Осиёи Миёна зиёд буда, то авоили садаи бистум шухрат доштанд. Масалан, адаби донишманди тоҷик Аҳмади Дониш, ки дар садаи 19 зиндагӣ кардааст, дар китоби худ

«Наводир-ул-вақоъ» дар бораи ин гуна ҷамъомадҳо, ки ҳудаш низ дар хурдсолӣ дар онҳо ширкат намудааст, ёдовар шудааст».

Дар миёни тоҷикони Осиёи Миёна шоҳномаҳои ва нақли дostonҳои «Шоҳнома» хеле зиёд буд. Таъсири онро дар миёни қавму миллатҳои дигар, ки дар ин минтақа зиндагӣ мекунад, метавон мушоҳида кард. Донишманди фарзона академик Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ борҳо бароям гуфта буданд, ки дар солҳои сиёму дар Бухоро шоҳномаҳои на фақат дар байни мардҳо, балки дар байни занҳо низ буд.

Устод ёдовар мешавад, ки «то охири садаи бист дар баъзе минтақаҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна шоҳномаҳои ва нақлҳои аз «Шоҳнома» дар бораи «Сом», «Золи Зард», «Рустами Дoston», «Рустам ва Сӯҳроб», «Сиёвуш», «Рустам ва Исфандиёр», «Афсонаи Афросиёб», «Ҷамони Рустам», «Рустам ва Искандар» ва амсоли ин роиҷ будааст. Дostonи «Рустам ва Барзу» («Барзуи деҳқон ва Рустами Дoston», «Барзу ва Рустам») ағарҷӣ аз Фирдавсӣ нест, вале дар байни тоҷикони баъзе минтақаҳо (Бойсун, Панҷакент, Ҳисор, Турсунзода, Варзоб, Айни) ҳамчун дostonи «Шоҳнома» то ба имрӯз дар зеҳни мардум боқӣ мондааст».

Шоҳномаҳои ё шеърҳои «Шоҳнома» – як суннат ё анъанаи қадимаи адабӣ ва фарҳангӣ дар кишварҳои Осиёи Миёна, бахусус дар Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон аст. Ин суннат ба хондани дostonҳои «Шоҳнома» ва баланд хондани маъзари он дар маҳфилҳои иҷтимоии мухталиф бо мақсади эҳтиром ба оҳанг ва зебоии фарогири амиқи он дахл дорад.

Аҳамият ва вijaгҳои суннати шоҳномаҳои:

1. **Сабки шоҳномаҳои:** Суннати шоҳномаҳои сабки худро дошта, бо лаҳн ва оҳанги хос иҷро карда мешавад. Дар ин ҳунар хонанда қисматҳои гуногуни ин ҳамосаи олиро азёд карда, бо овози баланд меҳонад.

2. **Ганҷ ва рамзи милли:** Хондани шоҳнома, махсусан, дар ҷаласаҳои адабӣ ва расмӣ маросимҳои мардумӣ, рамзи эҳтиром ба фарҳанг, таърихи миллат ва ҷашни қорномаи аҷдод ва қаҳрамонҳои гузашта мебошад.

3. **Таъсири мусиқӣ:** Ба шоҳномаҳои ҷузъи зиёде аз мусиқии анъанавӣ таъсири хос мерасонад. Ағар хонандаи «Шоҳнома» таронаҳои мақбулро бо оҳанги муайян ё бо лаҳча ва интонацияи муайян бихонад, таъсири мусиқӣ ва оҳанги овози хонанда баланд мешавад.

4. **Ҷамъомадҳо ва нишастҳои мардумӣ:** Гоҳе дар маҷлисҳои оилавӣ ва ё дар миёни мардуми оддӣ, гоҳе дар доираи раҳпаймоӣ (муқаддима ё маросиме, ки дар замони қадим анъана буд) сурат мегирифт.

5. **Ҳунар ва шеваи ҳосси шоҳномаҳои:** Шаҳсони шоҳномаҳои аслан, соҳиби малака ва маҳорату истеъдоди воло буда, ҳофизаи хуб доранд ва эҷодкоранд. Онҳо бо мақсади ҷалби таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ба арзишҳои фарҳанги милли ва ҳам қонеъ сохтани қонҳо бо ғизои маънавӣ саъй мекарданд.

Шоҳнома таърихи фароҳ ва пурмазмун дорад, ва дар вақти шоҳномаҳои, ҷизи нав ва ҷолибе пайдо кардан мумкин аст. Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои «Шоҳнома» дар он аст, ки он на танҳо як шеърӣ эпикӣ аст, балки таҷассумии равишҳои фалсафӣ, маънавӣ ва фарҳангии халқҳои иронӣ мебошад.

Шоҳномаҳои, дар асрҳои миёна ба шакли амиқ ва фолклорӣ ворид шуд. Аммо як ҷолибияти худи шоҳнома дар он аст, ки ҷозибайи он ҳеҷ вақт тамоми намешавад, чунки шоҳномаҳои дар ҳар давра худро вориди ҳодиса мебинанд ва бар асоси он дар тавзеҳи муаммоҳо ва масоили нави иҷтимоӣ «Шоҳнома»-ро фаҳм мекунад.

Ағар ба ҷузъиёти таърихи «Шоҳнома» нигоҳ кунем, метавонем бигӯем, ки дар забони порсӣ ба унвони як асари бузург «Шоҳнома» ҳанӯз аз замони таълифи он дар ибтидои асри X боби аслии он оғоз шудааст. Бояд гуфт, ки дар давраҳои минбаъда, аҳли шоҳномаҳои ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки «Шоҳнома»-ро на фақат ҳамчун як асари адабӣ, балки ҳамчун як манбаи таърихӣ фарҳангӣ нигоҳ доранд.

«Шоҳнома» як самти муҳими рушди адабиёти форсии тоҷикӣ ва шеваҳои гуногуни табияи эҳсоси худшиносӣ ва ҳифзи арзишҳои милли мебошад.

Шоҳномаҳои дар давраи Сафавӣ

Дар давраи Сафавӣ (1501–1736), «Шоҳнома» як санъати муҳим ва рӯҳи милли буд, ки дар таркиби фарҳанги осмонӣ ва адабии Эрон ҷой дошт. Сафавӣ, ки барои таҷдиди ҳокимият ва таъмини ҳуқуқи шоҳон дар таърих муваффақ буданд, аҳамияти қалоне ба таърих ва фарҳанги форсӣ меоданд. Онҳо намоиш ва расмгузори «Шоҳнома» ва дигар осори милли адабро, ки қитобат, пайнвишт ва расмкорӣ мешуданд, мегузаронданд.

Масалан, дар давраи салтанати Сафавӣ, аҳамияти «Шоҳнома» дар рамзи муборизаҳои милли ва муҳофизат кардани миллати форс аз ҳуҷумҳои хориҷӣ ва ҳамчунин

вахдати мардум ҷойгоҳи хос дошт. Шоҳнома бо мазмуни фарҳангӣ, шоҳӣ ва маънавии худ арзишманд буд.

Дар мавриди китобҳои "Шоҳнома", ки дар замони Сафавиён китобат шудаанд, ба хотири хифз ва бузургдошти ин мероси фарҳангӣ тасвирҳои бадеии ба истилоҳ "Мақтаби Исфохон" пайдо шуданд, ки ба сабки нав дар ороиши "Шоҳнома" таъсир гузоштаанд. Таълимоти Шоҳнома дар давраи Сафавиён мисли пештара на танҳо ба ёддошт ва таълим дар мактабҳои динӣ ва расмӣ шохӣ, балки ба фарҳанги умумии мардум низ таъсир дошт.

Шоҳномаҳои дар давраи Салҷуқӣ

Шоҳномаҳои дар давраи Салҷуқӣ як расмӣ муҳим ва мероси фарҳангӣ буд. Дар ин давра, ки асрҳои 11-12 мелодиро дар бар мегирад, Салҷуқӣ дар Осиёи Миёна ва Хуросон подшоҳӣ мекарданд. «Шоҳнома», ки таърихи ҳамосии Ирон ва ҳар як банди муҳимми онро дар бар мегирад, дар ин давра беш аз пеш ба як манбаи тарғиби арзишҳои миллии эронӣ, хунара ва таърих табдил ёфта буд.

Дар ҳамин давра, Шоҳнома бо иловаҳои нав ва шеваи тоза баёни иронӣ барои мардум хонда мешуд. Достонҳои «Шоҳнома» дар ҳаёти мардум нақши калон мебозиданд ва дар маҳфилҳо ва маҷлисҳои шодиву маросимҳои расмӣ Салҷуқӣ, ба шеваи устодон ва адибон қироат мешуданд. Ба гуфтаи таърихнигорон, дар ин давра аз «Шоҳнома» барои тарғиби тақвият ва мустаҳкам кардани давлат ва эҳсоси миллий дар байни насли ҷавон истифода мешуд.

Дар даврони Салҷуқӣ «Шоҳнома»-ро дастоварди бузурги бахтовар медонистанд, зеро онро дар доираҳои сиёсӣ фарҳангӣ барои ситоиш ва эҳтиром ба фарзандони бузург, мансабдорон ва адибони муосирӣ худ қироат мекарданд.

"Шоҳнома" дар давраи Салҷуқӣ мавриди эҳтиром ва ба назар гирифтани муҳимтарин манбаҳои таърихӣ ва адабии форсӣ буд. Ин асар на танҳо барои муҳофизат ва тақвияти фарҳанги миллий, балки барои беҳбудии сиёсати ҳокимият ва низоми идеологӣ дар давраи Салҷуқӣ аҳамияти калон дошт.

«Шоҳнома» дар миёни арабҳо, баҳусус, дар давраҳои классикӣ ва баъдтар, нақши муҳимро бозидаст. Аз он ҷо ки «Шоҳнома» асари қаҳрамонӣ ва бузурги таърихи эронист, бо гузаштани замон, баъзе унсурҳои он ба фарҳанг ва адабиёти арабӣ ворид шудаанд.

Ҳикоят кардаанд, ки арабе қиссасаро ба Эрон меояду ба «Шоҳнома» рӯ меорад ва чанд дostonро ба армуғон бо худ мебарад. Меғъяд, ки ҳадисе аз Эрон овардам, ки беҳтару хуштар аз қиссаҳои арабист.

Қироати "Шоҳнома" дар Аврупо, ҳамчунин, таҳқиқоти ҷиддии адабӣ ва таърихӣ вучуд дорад, ки аввалин бор дар асрҳои 19 ва 20 оғоз ёфтааст. "Шоҳнома" ва адабиёти форсӣ дар Аврупо низ мавриди таваҷҷуҳи зиёде қарор гирифтааст.

1. Тарҷумаҳо ва таҳқиқот: Аввалин бор дар асри 19 тарҷумаи қисматҳои асосии «Шоҳнома» бо забони франсавӣ ва англисӣ оғоз шуд. Тарҷумонҳои маъруфи ин замон, ба монанди Эдвард Бехнам ва Чеймс Аткинсон, тавассути тарҷумаи «Шоҳнома» ва ғазалиёти Ҳофизу рубоӣ Умари Хайём нуфуз ва эътибори зиёд доштанд. Бо вучуди ҷудои фазо ва фарҳангҳо, "Шоҳнома" барои аврупоиҳо ҳамчун манбаи муфид ҷиҳати фаҳмидани фарҳанги Эрон ва тамаддуни Шарқ ба шумор меравад.

2. Пазииши адабии Шоҳнома дар Аврупо: Ҳамчунин, дар аврупо дар асрҳои 19 ва 20, «Шоҳнома» ҳамчун як манбаи муҳим барои адабиёти ҷадид дар назар гирифта шуд. Шоирон ва нависандагони маъруфи Аврупо, аз ҷумла Гёте ва Фридрих Шлегел, «Шоҳнома» ро ҷолиб ва муҳим мешумориданд.

3. Таҳқиқоти таърихӣ: Аврупоиҳо низ ба омӯзиши таърихии «Шоҳнома» таваҷҷуҳи зиёд доштанд. Муддати тулонӣ ба таърихи динӣ ислом ва пажӯишҳои марбут ба манотиқи таърихии «Шоҳнома» таваҷҷуҳ зоҳир намуданд, ки қисматҳои зиёди он мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Шоҳномаҳои дар ҷаҳон

«Шоҳнома», ки шоҳкори бузург ва ҳамосаи миллии форсӣ, ба як қисми муҳимми фарҳанги ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. «Шоҳнома» дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон хонда ва омукта мешавад. Ҷойе, ки бештар «Шоҳнома» хонда мешавад, асосан, кишварҳои форсизабон ва минтақаҳои, ки бо фарҳанги форсӣ, арабӣ ва туркӣ алоқа доранд, ба шумор мераванд.

Эрон: Зодгоҳи «Шоҳнома» ва муҳимтарин маркази шоҳномаҳои аст. Эронӣҳо, ки ба фарҳанги адаб мароқи хеле калон доранд, «Шоҳнома» -ро бо таваҷҷуҳ ва эҳтиром меҳонанд.

Дар Туркия низ, баҳусус, дар айёми Империяи Усмонӣ ва ҳоло, аз мавзӯҳои марбут ба Шоҳнома хеле баҳра мебарад.

Афғонистон ҳамчун як минтақаи форсизабон, «Шоҳнома»-ро як пораи муҳимми фарҳанги худ мешуморад.

Покистониҳо, ки дар қисми ҷанубии Осиёи Шимолӣ ҷойгиранд, «Шоҳнома»-ро бо тарзи хос омӯхта ва кадр мекунад.

Дар Ҳиндистон, хусусан, дар минтақаҳои Сари, «Шоҳнома» бо тарҷумаҳои гуногун ва таҳлилҳои мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор мегирад.

Ҳамчунин дар кишварҳои бо фарҳанги форсӣ мисли Тоҷикистону, Ёзбекистон, Туркманистон бузургдошту эҳтиром ба «Шоҳнома» хеле назаррас аст.

Ба вижа, дар Тоҷикистон омӯзиши «Шоҳнома» ва дар заминаи ин шинохт тақвият бахшидан ба ҳисси худшиносии миллӣ мавриди таваҷҷуҳи ҳукумату давлат ва махсусан, Пешвои миллат қарор гирифтааст. Озмунҳои «Шоҳномаҳои» барои ҳама гузаронида мешаванд.

Мардум чаро "Шоҳнома" меҳонанд?

"Шоҳнома" як асари безавол ва бузургест, ки на танҳо таърихи Эрон, балки дар арзишҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва инсониро ҳам ифода мекунад. Мардум "Шоҳнома" меҳонанд, зеро он аз ривоёти қаҳрамонӣ ва дostonҳои шуҷоату далерӣ ва ормонҳои миллӣ саршор аст, ки хидматаш на танҳо барои мардуми эронтабор, балки барои фарҳангҳои дигар низ борҳо арзёбӣ шудааст.

Барои мардуми эронитабор ва минтақаҳои атроф, "Шоҳнома" рамзи ватанпарастӣ ва ифтихори миллист. Онҳо меҳонанд, то таърихи ниёгонро бидонанд, аз он чиро ки як давраи таърихии муҳим ва қаҳрамонони аҷиби онро намоиш медиҳад, ёд кунанд ва аз он беҳабар намонанд. Шоҳнома метавонад фонӯси дурахшони хушбахтии миллат, шавқу рағбати худшиносӣ ва муҳаббат ба фарҳанги он гардад.

«Шоҳнома» аз як ҷониб барои оммаи васеъ чун манзараи нотақрори табиат ва сифатҳои инсонӣ хизмат мекунад, ки барои мутолиа ва андеша дар бораи инсон ва ҷомеа муфид аст.

Суннати шоҳномаҳои: Маърифати фарҳангӣ ва ҳунари

«Шоҳнома» на танҳо як осори адабӣ, балки як қисмати муҳимме аз фарҳангии мардуми форсизабон мебошад. Суннати шоҳномаҳои-як рамзи муҳим ва тафаккури амиқи фарҳангӣ аст, ки аз замонҳои қадим то ба имрӯз дар ҷомеаҳои форсизабон вучуд доштааст. Воқеан, шоҳномаҳои як анъанаи калони фарҳангии форсизабон мебошад, ки на танҳо дар маросимҳо ва ҷашнҳо, балки дар рӯзмарраи одамон низ нақш дорад. «Шоҳнома» на танҳо як асари бузурги адабии ҳамосист, балки чун манбаъе барои баромадҳои бузурги ҳунари ва фарҳангӣ мебошад. Дар давраҳои қадим, «Шоҳнома»-ро дар ҷашнҳо ва маросимҳо меҳонданд, ки эҳсоси миллӣ ва ҳувияти форсизабонро нигоҳ медошт. Аз замонҳои Сосониён, ки осори форсии кӯҳан ва «Шоҳнома» ҳамчун сарчашмаи шиносии иҷтимоиву фарҳангии ҷомеа буд, то давраи исломӣ ҳамчун асари ирфонӣ ва адабӣ дар маросимҳо ва шабнишиниҳои хоссаи аҳли илм ва санъат хонда мешуд.

Шоҳномаҳои дар маросимҳои форсизабон

Дар маросимҳои анъанавии форсизабон «Шоҳнома» нақши муҳимме мебозад. Махсусан, дар ҷашнҳои миллӣ ва фарҳангӣ, шоҳномаҳои як шакли маърифатӣ ва таълимӣ ба ҳисоб меравад. Мисол, дар бахши таҳсил омӯзиши «Шоҳнома»-ро дар маърақаҳо ва нишастҳои илмӣ хеле муҳим арзёбӣ мекарданд. «Шоҳнома» инчунин ҷиҳати омӯзишу парвариши фарзандон зиёда аз 1000 сол дар мактабҳо ва хонадонҳо ҳамчун як асари дорон хикмати назариявӣ амалӣ ва маърифати умум таълим дода мешуд.

ОҶунари ва маърифати ҷаҳонӣ

Шоҳномаҳои ба як шакли хосси ҳунарии таълимии форсизабон даромад ва имрӯз низ ҳамчун шеваи зиндагии фарҳангии башарият нигоҳ дошта мешавад. Он на танҳо дар қолаби хаттии китобҳо, балки дар забонҳо ва маросимҳои гуногун низ бо сабки вижа ё тафсири гузаштаи адабӣ бо намоиши шеърӣ форсӣ ва зебоиву ҳунари сурат мегирад. Мутолиаи «Шоҳнома» дар замони муосир фарҳанги аслии онро ба ҷомеаи ҷавонон ва умуман, мардум мерасонад.

Рамзҳо ва унсурҳои маънавӣ дар шоҳномаҳои:

1. **Кӯшиши ҳифзи ҳувият ва забони форсӣ:** Хондани «Шоҳнома» дар замонҳои пас аз ислом як рамзи устуворӣ ва ҳифзи фарҳанги миллӣ буд. Хондани он рамзи муқовимат ва ифтихор аз решаҳои эронӣ-тоҷикӣ аст.

2. **Қаҳрамонон ҳамчун рамз:** Рустам, Сиёвуш, Исфандиёр, Гуродфарид, Тахмина... рамзҳои ҷасорат, садоқат, фидокорӣ ва ғочеа ҳастанд. Масалан, **Сиёвуш** рамзи бегуноҳии қурбонӣ аст.

3. **Чангҳои мифологӣ: муборизаи некӣ ва бадӣ.** Чанг бо девҳо, аждаҳо ва душманони рӯхонӣ рамзи муборизаи равшанӣ (фарҳанг) ва торикӣ (чаҳолат) аст.

4. **Бузургӣ, тавоноии забон ва сабки шеър:** Хондани «Шоҳнома» бо овози баланд ва лаҳни мутантан рамзи эҳтиром ба шеър ва ҳикмат аст.

5. **Шоҳномаҳои ҳамчун маросими миллӣ ва фарҳангӣ:** Дар баъзе минтақаҳо (Тоҷикистон, Эрон), Шоҳномаҳои бо овоз ва мусиқӣ иҷро мешавад. Ин рамзи ваҳдат ва пайванд бо гузашта аст.

Шарт ва услуби шоҳномаҳои:

- Овози қавӣ, мусикипазир, эҳсос
- Қироат бо ифодаҳои таъсирбахш (таваккуф, таъкид ба калимаҳои муҳим)
- Ороиши либос ё сахна дар маросимҳои расмӣ
- Баъзан тасвирҳо ё наққошӣ илова карда мешаванд

АДАБИЁТ:

1. Анҷавии Шерозӣ. Фирдавсинома. Мардум ва Фирдавсӣ. Ҷилди 1. Техрон: Интишороти илм, 1369.
2. Анҷавии Шерозӣ. Фирдавсинома. Мардум ва Шоҳнома. Ҷилди 2. Техрон: Интишороти илм, 1369.
3. Анҷавии Шерозӣ. Фирдавсинома. Мардум ва қаҳрамонҳои Шоҳнома. Ҷилди 3. Техрон: Интишороти илм, 1369.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Китоби якум. Душанбе: Ирфон, 1983. (Ба алифбои тоҷикӣ).
5. Қиссаҳои пиромони Фирдавсӣ ва қаҳрамонҳои «Шоҳнома». (Таҳияи Б. Шермуҳаммадиён ва Д. Обидзода). Душанбе: Пайванд, 1996. (Ба алифбои тоҷикӣ).
6. Надушан, Муҳаммад Алӣ Исломи. Зиндагӣ ва марғи паҳлавонон «дар Шоҳнома». Техрон: Тӯс, 1350.
7. Раҳмонӣ Р. Шоҳнома дар фулклур тоҷикон // Proceedings Sekond International Studies Confrence "From Avesta to Shahnameh". The University of Sydney, NSW, Australia. Fedruary 6 to 16, 1998.
8. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди 3. Душанбе: Адиб, 1988. (Ба алифбои тоҷикӣ).
9. Саҷҷоди Чӯбина. Ҳикмати назарӣ ва амалии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Интишороти Навиди Шероз, 1377. – 450

НАҚШИ ШОҲНОМАҲОНИ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Шоҳномаҳои ҳамчун як навъи бардошти сафои маънавӣ ба гунаи хосси ҳунари ва таълими дар рӯзгори форсизабонон ва фаротар аз он ворид гашт, ки имрӯз низ ҳамчун шеваи зиндагии фарҳангии башариат нигоҳ дошта мешавад. Он на танҳо дар қолаби хаттии китобҳо, балки дар забонҳо ва маросимҳои гуногун низ бо сабки вижа ё тафсири гузаштаи адабӣ бо намоиши шеъри форсӣ ва зебоиву ҳунар сураи мегирад. Мутолиаи «Шоҳнома» дар замони муосир фарҳанги аслии онро ба ҷомеаи ҷавонон ва умуман, мардум мерасонад.

Вақте ки «Шоҳнома» мехонем, бо қаҳрамонҳои рӯ ба рӯ мегардем, ки ҳамеша кӯшиш мекунанд, то ғалабаи адолат ва дурустиро таъмин намојанд. Корномаи ин қаҳрамонон ба мо руҳи илҳом бахшида, ҳулку рафторамонро сайқал медиҳад. «Шоҳнома» шеърест, ки ба қаҳрамонӣ ҳидоят намуда, эҳсоси зебои муҳаббатро ангеа мебахшад.

Ин асар дар байни форсизабонон ва мардуми Эрон ба мисли як шоҳкори доништа мешавад. Дар устура ва ривоёти таърихӣ, дostonҳои қаҳрамонию паҳлавонӣ ва афсонаҳои миллӣ ба таври муассир тасвир шудаанд.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», шоҳномаҳои, худшиносӣ, ҳувият, ориёитабор, фарҳанг, мероси миллӣ, рамз, асолат, суннат, қаҳрамонӣ

РОЛЬ ШАХНОМАХАНИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Чтение «Шахнаме», как тип духовного просветления, вошло в повседневную жизнь персоязычных людей и за их пределами и до сих пор сохраняется сегодня как образ жизни человечества. Оно существует не только в письменной форме книг, но и на разных языках и церемониях, в особом стиле или интерпретации литературного прошлого, демонстрируя персидскую поэзию, красоту и мастерство. Чтение «Шахнаме» в наше время приносит ее изначальную культуру молодежному сообществу и людям в целом.

Когда мы читаем «Шахнаме», мы встречаем героев, которые всегда стремятся обеспечить победу справедливости и праведности. Деяния этих героев вдохновляют нас и совершенствуют наш

характер и поведение. «Шахнаме» — это поэма, которая направляет нас к героизму и вдохновляет прекрасное чувство любви.

Это произведение считается шедевром среди персоязычных людей и народа Ирана. В поэме эффектно изображены исторические повествования, героические и героические сказания и национальные легенды.

Ключевые слова: «Шахнаме», чтение «Шахнаме», самопознание, идентичность, арийское происхождение, культура, национальное наследие, символ, благородство, традиция, героизм.

THE ROLE OF SHAHNOMAKHANI IN THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY

Reading Shahnameh as a type of spiritual enlightenment has entered the daily life of Persian-speaking people and beyond and is still preserved today as a way of life for humanity. It exists not only in the written form of books but also in different languages and ceremonies, in a special style or interpretation of the literary past, demonstrating Persian poetry, beauty and craftsmanship. Reading Shahnameh in our time brings its original culture to the youth community and people in general.

When we read Shahnameh, we meet heroes who always strive to ensure the victory of justice and righteousness. The deeds of these heroes inspire us and improve our character and behavior. Shahnameh is a poem that guides us to heroism and inspires a beautiful feeling of love.

This work is considered a masterpiece among Persian-speaking people and the people of Iran. The poem effectively depicts historical narratives, heroic and heroic tales and national legends.

Keywords: “Shahnameh”, reading Shahnameh, self-knowledge, identity, Aryan origin, culture, national heritage, symbol, nobility, tradition, heroism

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонов Салоҳудин-мудири шуъбаи коркард, татбиқи технологияи инноватсионии таълим (таҳсилоти 12-сола)-и Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академии таҳсилоти Тоҷикистон. Тел: 907909062

Информация об авторе: Амонов Салоҳудин - заведующий отделом разработки и внедрения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование) Научно-исследовательского института развития образования имени Абдурахмона Джомии Академии образования Таджикистана. Тел: 907909062

About the author: Amonov Salokhudin - Head of the Department of Development and Implementation of Innovative Educational Technologies (12-year education) of the Research Institute for Education Development named after Abdurakhmon Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Tel: 907909062

УДК: 347.6

ТАЛОҚ ҲАМЧУН ЗУҲУРОТИ ИҶТИМОӢ- ПСИХОЛОӢ

Бобобекзода М. А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ тоҷикистон ба номи С. Улугзода.

Муқаддима. Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар назди ҷомеаи имруза гузошта шудааст, бунёди ҷамъияти нав ба шумор меравад. Барои ба ин ҳадафи наҷиб расидан, бояд тамоми рукҳои ҷомеа масъулияти худро вобаста ба ин масъала ҳис кунанд ва саҳми худро гузоранд. Оилаи рукни асосию ибтидоии ҷомеа маҳсуб меёбад ва он имрӯзҳо ба солимгардонӣ ниёзманд аст.

Талоқ ҳам падидаи иҷтимоӣ ва ҳам психологӣ ба шумор меравад. Таҳқиқоти иҷтимоӣ – психологӣ нишон доданд, ки аз се як ҳиссаи кӯдакони ҷомеаи ҷаҳониро кӯдакони оилаҳои нопурра (оилаҳои волидайнашон ҷудошуда) ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқоти психологӣ ишора мекунанд, ки ҳар сол насли наврас дар натиҷаи ҷудошавии оилаҳо осебҳои равонӣ ҷисмониро аз сар мегузаронанд. Бояд қайд кард, ки ҷудошавӣ ба пешрафт, тараққиёти иҷтимоӣ ва ҳолатҳои эмотсионалии кӯдакон таъсири манфӣ мебахшад. Ҷудошавӣ дар воқеъ ваъияти ҷиддии бухронӣ мебошад, ки одам ба он дучор мешавад.

Рӯзмарагии мақолаи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки имрӯзҳо шумораи зиёди оилаи тоҷик бо сабабҳои муайян рӯ ба вайронӣ овардааст ва аз ин хотир омӯзиши маҳсули психологиро талаб мекунад.

Қисмати асосӣ. Доир ба ин масъала таҳқиқоти муайяне аз ҷониби психологҳои кишварҳои гуногун гузаронида шудааст ва онҳо ба ҷанбаҳои психологӣ ин масъала эътибор додаанд. Яке аз ин муҳаққиқон психологӣ рус Л. Я. Гозман мебошад. Ӯ ба чунин хулосаи меояд, ки раванди талоқ аз се зина иборат аст ва онҳо:

а) талоқи эмотсионалӣ – ин зинаи талоқ онро ифода мекунад, ки ҳамсарон то андозае аз якдигар дур шуда истодаанд, нисбат ба якдигар бепарвой зоҳир мекунад ва ниҳоят меҳру муҳаббату дилбастагиро аз даст дода истодаанд;

б) талоқи ҷисмонӣ – ин ба он маъно аст, ки ҳамсарон аз якдигар ҷудо зиндагӣ мекунад ва ҳеҷ гуна муносибате ба якдигар надоранд;

в) талоқи қонунӣ – ба он маъно аст, ки ҳамсарон баъди ба ҳолати бухронӣ расидани ҳаёти оилавӣ дигар имконияти бо ҳам зистанро надоранд ва зарурати ба таври расмӣ ҷудошавӣ пеш меояд [3, с.78]

Психолог Л.Я. Гозман таъкид менамояд, ки бояд ҳанӯз дар зинаи якуми талоқ (яъне, талоқи эмотсионалӣ) корҳои муайяни психологиро ба нақша гирифт. Хуб мешавад, ки дар ин ҳолат ба психологони оилавӣ муроҷиат карда шавад, то ки оилаи душворидошта ба зинаи дуюм нагузарад ва вазъият боз ҳам мураккабтар нагардад.

Бояд қайд кард, ки зинаи сеюми дар боло зикршуда (талоқи қонунӣ) андешаҳои муайяни психологӣ низ вучуд доранд. Дар адабиёти психологӣ чунин масъалагузорӣ низ мавҷуд аст: талоқ хушбахтӣ аст ё бадбахтӣ? Ба ин суоли гузошташуда ҷавобҳои гуногун дода мешавад. Ба қавли мутахассисони ин соҳа, дар як ҳолат талоқ ин хушбахтӣ аст ва дар ҳолати дигар, бадбахтист. Ин ҷавобҳо таҳлилҳои муайянонаро мепоханд ва онҳоро болотар дида мебароем.

Гуруҳи дигари психологҳо, чун Л. А. Драгунова қайд мекунад, ки зинаҳои ҷудошавӣ ё худ талоқ ҳар гуна мегузаранд. Зинаҳои якум ва дуюме, ки дар боло зикр кардем, ифодагари он аст, ки ҳоло ҳиссиёти ҳамсарон нисбат ба якдигар гум ва кунд нашудаанд, барои сабзиши он бояд мусоидат кард. Бинобар ин, Л. А. Драгунова вобаста ба масъалаи мазкур чунин ишора мекунад: “талоқи эмотсионалӣ ин худ як бемории ҳиссиёт ба шумор меравад ва онро бояд табобат кард. Ин як навъ бонги хатар аст, ки аз бемории оила дарак медиҳад ва онро бояд табобат намуд” [7, с.25].

Имрӯз барои мустаҳкам шудани оила ёрии илм зарур аст, чунки асри ХХI дар назди тамоми инсонияти тамаддун масъалаи оммавии иҷтимоӣ – психологӣ талоқро гузошт. Дар тӯли мавҷудияти никоҳи моногамӣ адади талоқ ба дараҷае наафзуда буд, чуноне дар замони мо афзудааст. Шумораи талоқ зиёд шуда истодааст. Ин вазъият ба баъзе олимони ғарб имконият медиҳад даъво кунанд, ки имрӯз барои ягонагии оила заминаи хеле кам боқӣ мондааст. Бештари никоҳҳо бо як сабаб вайрон мешаванд: зану шавҳар байни худ муросо карда наметавонанд. Як қатор ҷомеашиносон чунин ақида доранд, ки оила умуман, қариб барҳам меҷӯрад. Дар ҳақиқат, шумораи никоҳҳои қайдшуда кам шуда истодааст. Дар кишварҳои сармоядорӣ муносибатҳои занушавҳарӣ боиси пайдоиши шаклҳои нави ҳаёти оилавӣ мешавад, ки баъзан, хусусиятҳои аҷиб пайдо мекунад.

Модоме ки мо дар хусуси вазъияти оилаи ҷамъияти сармоядорӣ сухан рондем, қайд кардан ҷоиш аст, ки дар онҳо оид ба ояндаи оила ақидаҳои тамоман муҳолиф вучуд доранд. Ба ақидаи яке аз ҷомеашиносони амрикоӣ, оила “таскиндиҳандаи азими дарди саҳт аст, ки ҷамъият ба вучуд меорад. Оила ҷоест, ки одамон баъди мубориза барои ҳаёт, маънан ҳаробу афғоршуда ба онҳо бармегардад”. Баъзе олимони хориҷӣ мегӯянд, ки оила на танҳо барҳам намеҷӯрад, балки мустаҳкам шуда, ба “асри тилои” – худ наздик мешавад.

Муҳаққиқони муосир оилаи демократиро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Вазифаи чунин омӯзиши ҳамаарафа маълум аст: ҳамаҷониба мустаҳкам намудани оилаи муосир, инкишоф додани асосҳои демократии он ва аз ин нуқтаи назар масъалаи талоқ диққати ҷиддии олимони ҳамаи соҳаҳои номбурдари ҷалб менамояд. Гап дар он аст, ки шумораи талоқ дар мамлакатҳои мо низ зиёд шуда истодааст. [4, с.56]:

Дар адабиёти психологӣ ба сабабҳои ҷудошавӣ ва мустаҳкамшавии оила эътибор дода шудааст. Мувофиқи баъзе андешаҳо, муҳаббати “дуом” назар ба муҳаббати “якум” пайдор мегардад. Комилан ғаммост, ки номувофиқии феълӣ атвор, носозгирии муносибат барои зиндагии оилавии муҳимми зану шавҳар дар оиладорӣ баъди якҷанд соли ҳонадоршавӣ маълум мешавад. Бинобар ин, бо мурури вақт ҷудошавии як қисми оилаҳо то ҳадди имкон камтар вайрон мешаванд ва оилаҳои номувофиқ ҳар чӣ барвақттар ҷудо гарданд. Бисёр оилаҳо баъди зиндагии дурудароз ҷудо мешаванд. Азбаски фарзандон баъди соли якуми никоҳ таваллуд мешаванд, одамон аксаран, бо як ё якҷанд фарзанд ҷудо мешаванд. Ин, албатта, ба тарбияи фарзандон таъсири манфӣ мерасонад. Дар натиҷа фарзандон, хусусан, дар синни томактабӣ, ки асосҳои феълӣ атвори онҳо ташаккул меёбад ва тарбияи онҳо хеле душвор аст, аз парасторию тарбияи яке аз волидон маҳрум мешаванд. Талоқ як дараҷаи ногузир аст, аммо давомоти миёнаи никоҳ ҳангоми ҷудошавӣ, аз нуқтаи

назари манфиати ҷамъиятӣ, бояд кутоҳ шудан гирад. Агар зану шавҳар ба пойдории никоҳи худ боварии комил надошта бошанд, барои фарзанддор шудан бояд шитоб наkunанд.

Як саволе пайдо мешавад ва он чунин аст: чаро ҳамсарҳо ҷудо мешаванд? Мо қайд карда будем, ки дар тамоми муддати мавҷудияти никоҳи моногамӣ ва оила шумораи ҷудошавии ҳамсарон назар ба ҷоряки охири асри XX зиёд набуд. Шумораи ҷудошавии ҳамсарон ҳар даҳ сол зиёд шуда истодааст.

Ҳамаи мо дар хотир дорем, ки то рӯзҳои наздик дар рӯзномаҳо дар бораи ҷудошавии ҳамсарон эълонҳо ҷоп мешуданд. Ин эълонҳо ба назари кас чун таъзия менамуданд. Дар ҳақиқат ин сатрҳои хурд аз таназули боз як муҳаббат ва аз байн рафтани як оила хабар меод. Наслҳои калонсол аксар вақт шикоят мекунанд, ки ҷавонони ҳозира тафаккури гуногун доранд, лекин яққоя зиндагӣ мекунанд. Дар воқеъ, ин тавр маънидод кардани сабабҳои ҷудошавии ҳамсарон ҳодисаи эмотсионалӣ мебошад, ҳол он ки ҷудошавӣ (талоққунӣ) пеш аз ҳама ҳодисаи иҷтимоист.

Имрӯзҳо дар бораи он, ки ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ хуб омода нашудаанд, ё ки ҳатто тамоман тайёр нашудаанд, бисёр менависанд.

Омор нишон медиҳад, ки аз ҳамсарони ҷудошуда фақат нисфи онҳо аз нав ҳонадор мешаванд. Магар боварӣ кардан мумкин аст, ки оилаи азнавташқилшуда аз оилаи пештара мустаҳкам мешавад? Магар қафолат додан мумкин аст, ки ҳамсари аз оилааш ҷудошуда баъди дуҷумбор ҳонадор шудан хушбахт ва ором зиндагӣ карда метавонад?

Пеш аз он ки дар бораи ин имконият сухан ронем, аниқ кардан зарур аст, ки сабабҳои мушаххаси психологию иҷтимоии ҷудошавии ҳамсарон дар ҷӣ зоҳир мегарданд. Албатта, сабабҳои, ки ба мустаҳкамии муносибатҳои оилавӣ таъсир мерасонанд, гуногунанд. Доир ба ин масъала мутахассисон фикру ақидаҳои ягона надоранд. Ба фикри мо, сабаби асосии (умумӣ) ҷудошавии оилаи ҳозира аз ҷиҳати психологӣ ба ҳамдигар мувофиқ нашудани ҳамсарон мебошад (дар тамоми зухуроташ). Баҳонаи умумӣ ҳамсарони ҷудо мешуданиро ба хотир овардан қимоя аст: «Ситораҳоямон мувофиқ наомад». Вале ин як ҷиҳати психологӣ проблема мебошад. Агар сабабҳои иҷтимоиро ба инобат гирем (муҳоҷирати аҳоли, ба ҳаёти оилавӣ омода нашудани ҷавонон ва ғайра), бояд қайд кард, ки инҳо дар навбати худ ба ядкигар номувофиқии ҳамсаронро метезонанд.

Мувофиқи ақидаи мо, ба сабабҳои асосии сотсиалии ҷудошавии ҳамсарон пеш аз ҳама тараққии мустақилияти иқтисодии зан дохил мешавад. Ин ҳодиса, албатта, мусбат аст ва он бояд ба гуманизатсияи муносибатҳои инсонӣ оварда расонад. Вале сушт шудан ё барҳамхӯрии тобеияти иқтисодии зан аз шавҳар ин суштшавӣ, ё ки барҳамхӯрии он омилест, ки дар бисёр давраҳо барои мустаҳкамии риштаи дӯстии оила нақши муҳим мебозид. Сабаби дигар баландшавии дараҷаи тараққии шахсияти зан аст, ки ҷараёни мусбат мебошад, вале он ба зиёдшавии шумораи ҷудошавии ҳамсарон оварда мерасонад. Чаро? Барои он ки баробари баландшавии дараҷаи маънавии зани ҳозиразамон меъёри баҳодихӣ ба мард ва алалхусус ба шавҳар зиёд мешавад.

Дар ин ҷо душвории дигаре ҳаст, ки зан модар чун қоида, ҳашт соатро дар корхона гузаронида, баъди ба хона омадан боз ҳамин қадар кори хонаро иҷро мекунанд. Қайд намудан зарур аст, ки имкониятҳои иҷтимоӣ ва вазифаи занро аз нав дида баромадан зарур аст. Гарчанде ки аз тарафи ҷамъият ба оила ёрии калон расонда шавад ҳам, барои зан ду функцияи гуногун бавучудоварӣ ва таваллуд кардан, инчунин хоҷагидорӣ ва коргар буданро иҷро кардан душвор мебошад. Ин ва он функция ҳам барои оила ва ҳам барои ҷамъият ҳаётан муҳим ва заруранд. Бинобар ин, барои дар ҳар оила ба ҳам вобаста шудани ин ду функцияи маҷмуи ҷораҳои мусоидро андешидан лозим аст.

Доир ба масъалаи талоқ психолог А. Маслоу андешаҳои мушаххас гуфтааст ва модели вайроншавии муносибатҳои ҳамсариро пешниҳод менамояд, ки аз ҳафт зина иборат аст ва онҳо [2, с.80]:\

1. Талоқи эмотсионалӣ. Дар ин зина эҳсоси ноқаноатмандӣ байни ҳамсарон ба амал меояд, дуршавиҳо якдигар мушоҳида мешавад, эҳсоси тарс ва ноумедӣ ба вучуд меояд, қўшиши назорат намудани якдигар сар мешавад ва баҳсу мунозираҳо байни онҳо ба вучуд меояд.

2. Дар ин зина ҳамсарон пеш аз ҷудошавӣ баҳсу мунозираҳои саҳт мекунанд. Ин ҳама бо қаҳру ғазаб ва бадбинӣҳо ҷараён мегард. Баъзан, як эҳсоси холигӣ байни онҳо мушоҳида мешавад. Минбаъд қўшиши баргардонидани муҳаббатро мекунанд, ба дўстон ва аъзои оила бо мақсади қўмакрасонӣ ба онҳо муроҷиат менамоянд.

3. Талоқи қонунӣ. Яъне, ҳамсарон ба таври расмӣ муносибатҳои оилавиашонро тавассути сохторҳои марбута қатъ мекунанд.

4. Талоқи иқтисодӣ. Чунин маъноро дорад, ки ҳамсарон бурдани хоҷагидории ягонро қатъ мекунанд.

5. Муқаррар намудани баробарӣ байни уҳдадориҳои волидон ва ҳуқуқи онҳо дар таъмини муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо кӯдакон ва тақсим намудани сарҳадҳои масъулияти онҳо. Яъне, ба вучуд овардани муносибатҳои нав байни волидон ва кӯдакон.

6. Дар ин зина волидайн танҳо зиндагӣ мекунад ва дар онҳо ҳиссиёти амбивалентӣ (дугона) ба вучуд меояд, чун бечуръатӣ, афсусхӯрӣ, кунҷқобӣ, шодӣ, ғаму ғусса ва ғайра. Дар ин зина ҳамсарони ҷудошуда дар ҷустуҷӯи дӯстони нав мешаванд, соҳаи ғаболӣ навро меҷӯянд ва кӯшиши тарзи ҳаёти нав мекунад.

7. Талоқи психологӣ. Дар дараҷаи эмотсионалӣ вайроншавии муносибатҳоро дарк менамоянд ва ҳолати эмотсионалӣ бошад, шиддат мегирад ва ҳиссиёти манфие, ки ба талоқ вобастаанд, дида баромада мешаванд. Ҳамсарон дар дараҷаи когнитивӣ ва рафтор омодаанд, ки амал кунанд, ба қувваашон боварӣ доранд, ҳисси мустақилият ва автономия ба вучуд меояд ва дар ҷустуҷӯи муносибатҳои нав омодагӣ мегиранд.

Ин зинаҳои зикршуда, далолат аз он мекунад, ки раванди талоқ ба мисли як занҷир дар аввал устувору баъдан, зери таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ ва психологӣ ноустувор мегардад ва ниҳоят қанда мешавад.

Ҳамин тариқ, ҷудошавии волидон ин як тарафи масъалаи ҳаёти оилавӣ аст. Тарафи дигари онро тақдирӣ кӯдакон ва манфиатҳои онҳо ташкил медиҳад.

Вобаста ба ногузирии талоқ ё худ ҷудой чунин масъалаҳои ҳалталаб ба вучуд меояд: [5, с.39]:

Мутаассифона, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рафти ҷудошавӣ дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон ниҳоят мураккаб мегузарад ва оқибатҳои сахтеро ба бор меорад.

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки масъалаҳои ҷудошавӣ то ба расмӣ даровардани он дар шароити бевоситаи оила бисёр пуршиддат мегузарад ва на танҳо ба ҳуди волидон, балки ба фарзандон таъсири сахти равонӣ мебахшад.

Кӯдакон ба ҳолатҳои гуногуни нугувори руҳию равонӣ гирифта мешаванд: ҳисси тарсу ваҳм онҳоро фаро мегирад; бо волидон хоҳиши машварат кардан пайдо намешавад, яъне дурӣ меҷӯянд, тарсу мешаванд; чуръати сухан гуфтан намекунанд, кӯдакони мизочашон гуногун ҳар хел аксуламал нишон медиҳанд ва махсусан, кӯдакони ба типӣ мизочи меланхоликӣ мансуббуда ташвишвар аст. Онҳо ҳар гуна ангеҷаи аз ҷониби волидон равона шударо қабул мекунанд ва ин агар мунтазам сурат гирад, он гоҳ кӯдакро дамдуду дарундор менамояд. Чунин ҳолати нугувори психологӣ ниҳоят метавонад ба пайдоиш ва зухуроти ҳолати афсурдаҳолӣ, яъне депрессия оварад.

Чунин кӯдакони то ҷудошавӣ волидон агар хонандаи мактаб бошанд, тамаркузи онҳо ба дарс вайрон мешавад, парешонхотир мегарданд, тамоми хусусиятҳои диққат, чун тақсимои диққат кӯчонидан ва устувории диққат ҳалал меёбанд. Ҳамин тавр, чунин хонандагон ба қатори талабагонӣ сустхон дохил шудан мегиранд.

Агар хонанда намоёндаи типӣ мизочи холирикӣ бошад, он гоҳ зудранҷ мешаванд, тез ба қаҳру ғазаб меояд ва ҳамин тавр рафтори агресивии ӯ бештар мегардад.

Бояд зикр кард, ки агар ҷудошавӣ ба таври расмӣ сурат гирад, он гоҳ волидон аз ҳам ҷудо мешаванд, кӯдакон бо назардошти синну солашон ду тақсим гарданд ва ин боз ҳам муносибатҳоро мураккабтар мегардонад.

Хулоса. Вайроншавии муносибатҳои оилавӣ метавонад ба фарзандон таъсири манфӣ расонад, зеро психолог Инна Дверник дар мушоҳидаҳои психологӣ ҳудаш тасдиқ карда баромадааст. Ба қавли ӯ, “кӯдакон ҳангоми ҷудошавии волидон дар ҷорсӯйи муносибатҳои оилавӣ мемонанд ва мавқеашонро муайян карда наметавонанд. Бинобар ин, волидон бояд доир ба ин масъала бетафовутӣ зоҳир накунанд ва манфиатҳои кӯдаконро фаромӯш наамоянд” [11, с. 61].

Ниҳоят, талоқ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ – психологӣ метавонад барои нодуруст зоҳиршавии ҳолатҳои эмотсионалӣ дар наврасон гардад, зеро таъсири психологӣ талоқ ба ҳолати стресс, агресия, депрессия (афсурдаҳолӣ), тарс ва ҳисси бетафовутӣ оварда расонад.

АДАБИЁТ:

1. Абалакина М.А., Агеев В.С. Анатомия взаимопонимания. - М.: Знание, 1990
2. Адеева Н.Н. Мещерякова С.Ю. Вы и младенец. - М., 1991
3. Гозман Л. Я. Психологические проблемы супружеских отношений. – М.: МГУ, 1995
4. Давлатов М. Оила ва рушди шахсияти фарзандон. – Душанбе: Ирфон, 2014

5. Давлатов М. Роҳнамои ёрии психологӣ ба ҷабрдидагонии зӯровари хонаводагӣ. – Душанбе, 2011
6. Дастури психологияи амалӣ. Зери таҳрири Н.М. Юнусова. – Душанбе: Собириён, 2004
7. Драгунова Л.А. Проблемы современной семьи. – М.: Педагогика, 2002
8. Зацепин В.И. О Жизни супружеской. – М.: Просвещение, 1986
9. Қонуни ҶТ “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, № 3, мод. 197)
10. Логущко, Т. В. Как пережить развод. – СПб.: Питер, 2002
11. Юлия Соколова. Я расту без папы. Как воспитать ребенка одной. Москва: Гелеос, 2008. – С. 61

ТАЛОҚ ҲАМЧУН ЗУҲУРОТИ ИҶТИМОӢ-ПСИХОЛОГӢ

Талоқ ҳам падидаи иҷтимоӣ ва ҳам психологӣ ба шумор меравад. Тадқиқоти иҷтимоӣ – психологӣ нишон доданд, ки аз се як ҳиссаи кӯдакони ҷаҳон аз оилаҳои волидонашон ҷудошуда мебошад. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки ҳар сол насли наврас дар натиҷаи ҷудошавӣ оилаҳои осебҳои равонӣ – ҷисмонӣ мебинанд. Бояд қайд кард, ки ҷудошавӣ ба пешрафт, тараққиёти иҷтимоӣ ва эмотсионалии кӯдакон таъсири манфӣ мебахшад. Ҷудошавӣ дар воқеъ ваъияти ҷиддии бухронӣ мебошад, ки одам ба он дучор мешавад.

Дар маҷмӯъ, талоқ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ – психологӣ метавонад боиси нодуруст зоҳиршавии ҳолатҳои эмотсионалӣ дар наврасон гардад, зеро таъсири психологияи талоқ метавонад ба ҳолати стресс, агрессия, депрессия (афсурдаҳои), тарс ва ҳисси бефарқӣ оварда расонад.

Калидвожаҳо: талоқ, эмотсия, стресс, оила, агрессия, афсурдаҳои, никоҳ, зуҳуроти иҷтимоӣ психологӣ, кӯдак, наврас, ҳолатҳои эмотсионалӣ, тарс, изтироб, ҳолатҳои руҳӣ равоӣ, мушкилоти оилавӣ, муносибатҳои оилавӣ, ихтилофҳои оилавӣ.

РАЗВОД КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Развод — это одновременно и социальное, и психологическое явление. Социальные и психологические исследования показали, что треть детей в мире разлучены с семьями своих родителей. Наблюдения показывают, что ежегодно молодое поколение получает психологические и физические травмы в результате развода семей. Следует отметить, что развод отрицательно влияет на успеваемость, социальное и эмоциональное развитие детей. Развод на самом деле является серьезным кризисом, с которым сталкивается человек.

В целом развод как социально-психологическое явление может привести к искажению эмоциональных состояний у подростков, поскольку психологическое воздействие развода может привести к стрессу, агрессии, депрессии, страху и чувству безразличия.

Ключевые слова: развод, эмоции, стресс, семья, агрессия, депрессия, брак, социально-психологические явления, ребенок, подросток, эмоциональные состояния, страх, тревога, психопатологические состояния, семейные проблемы, семейные отношения, семейные конфликты.

DIVORCE AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Divorce is both a social and psychological phenomenon. Social and psychological studies have shown that a third of children in the world are separated from their parents' families. Observations show that every year the younger generation suffers psychological and physical trauma as a result of family divorce. It should be noted that divorce negatively affects academic performance, social and emotional development of children. Divorce is actually a serious crisis that a person faces.

In general, divorce as a socio-psychological phenomenon can lead to a distortion of emotional states in adolescents, since the psychological impact of divorce can lead to stress, aggression, depression, fear and a sense of indifference.

Key words: divorce, emotions, stress, family, aggression, depression, marriage, socio-psychological phenomena, child, teenager, emotional states, fear, anxiety, psychopathological states, family problems, family relationships, family conflicts.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобобекзода Меҳроҷиддини Абдучалил – Сармушовири академии факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, тел: (+992) 068-29-29-29

Информация об авторе: Бобобекзода Меҳроҷиддин Абдуджалил – главный научный руководитель факультета русского языка и литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улуғзаде. тел: (+992) 068-29-29-29.

About the authors: Bobobekzoda Mehrojdiddin Abdujalil – Chief Scientific Director of the Faculty of Russian Language and Literature of the Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade. tel.: (+992) 068-29-29-29.

МОҲИЯТИ ТАСВИРИ МИФОЛОГИИ ҶАҲОНИ ТОҶИКОН ДАР ТАҲҚИҚОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Асадуллоева З. А.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Тасвири мифологӣ тасвири хеле қадимӣ мебошад, ки якҷоя бо этнос марҳилаҳои гуногуни таърихро тай намуда, то имрӯз омада расидааст. Миллати тоҷик, ки таърихи қадим дорад, аз ин рӯ, тасвири мифологӣ ин миллат низ хеле қадимӣ буда, бо тасвири мифологӣ миллатҳову халқиятҳои қадим рост меояд. Мифология, ки дар забони тоҷикӣ бо номҳои *устура* ва дар шакли ҷамъ *асотир* ёд мешавад, ҳам аз ҷониби этнографҳо ва ҳам забоншиносону фолклоршиносон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Лексемаҳо ё истилоҳоти мифологиро асосан персанажҳои мифологӣ ташкил медиҳанд. Ин персанажҳо, ки бо ном ва истилоҳоти махсус ифода меёбанд, дар забон ва фарҳанги соҳибзабонон мавқеи махсус дошта, тасвири мифологӣ онҳоро нишон медиҳанд. Ба гуфти С.М. Толстая «Нақши асосии терминология (дар муқоиса бо нақши забон умуман) дар омӯзиши мероси фарҳангӣ дар он муайян мегардад, ки он дар як вақт ҳам ба забон ва ҳам фарҳанг тааллуқ дошта, бинобар ин, омӯзиши системавино аз назари этнологистӣ тақозо дорад» [6, с. 167].

Матни бадеӣ – бунёди асосии тасвири миллию забонӣ мебошад, ки дар худ рӯзгори муқаррарии мардум, ҳувияти миллий, расму анъана, дину ойин ва таърихро инъикос мекунад. Албатта, матнҳои бадеӣ осори бадеиро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, осори бадеиро метавон поре аз фарҳанги миллий ва рӯзгори мардум номид, зеро тамоми ҳадисаи падидаҳои, ки дар осори бадеӣ тасвир мешаванд, аз тасвири ҷаҳони соҳибзабонон гирифта шуда, бо он робитаи қавию густурда доранд ва роҳ ба сӯи шинохти хусусиятҳои миллий ва ғояҳои ахлоқию эстетикӣ мардум боз менамоянд. Муҳимтар он аст, ки маҷмуи ин падидаҳои ҳодисаҳо тавассути забони миллий таҷассум ва акс меёбад.

Персонажҳои мифологӣ объекти таҳқиқи муҳаққиқони зиёди эроншиносӣ гардида, дар ин замина дар илми тоҷик асару мақолаҳои зиёди илмӣ, аз муҳаққиқон М.С. Андреев [1], О.А. Сухарева [4], Л.Р. Додхудоева [2] ва дигарон ба таърифи расидаанд.

Тасвири мифологӣ мардуми тоҷик доир ба падидаҳои табиат хеле аҷиб буда, ҳамин тасаввуроти мардуми тоҷик дар мифологияи баъзе қавмҳои дигар низ ба назар мерасад. Масалан, М. С. Андреев дар мақолааш «Аз мавод оид ба мифологияи тоҷик» [1, 33] таҳлил намуда, устура доир ба Осмон (дар симои падар), Замин (дар симои модар) ва Роҳи Қаҳқашон ва дар робита ба ин тақсими фаслҳои сол ба ҷинсияти мардона (зимистон ва тирамоҳ) ва занона (бахор ва тобистон)-ро дар эътиқоди қадимии онҳо таъкид мекунад. Ҷамзамон, муаллиф ҳамин эътиқодро бо тасаввуроти мардуми паштузабони Афғонистон ва қирғизҳо муқоиса менамояд.

Муаллиф доир ба Худои қадими тундар (раду барқ) ва Аҷуза-камбир низ дар мақолаи худ маълумоти ҷолиб медиҳад. Дар охир ӯ ба ҳулосае меояд, ки эътиқод ба Роҳи Қаҳқашон танҳо ба онҳое дахл дорад, ки ба заминдорӣ ва деҳқонӣ машғуланд ва ҷунин мардум танҳо тоҷиконанд, ки қадимтарин маскунони Осиёи Миёна мебошанд [14]. Воқеан, миф бештар дар гирду атрофи касбу коре, ки ба ҳаёти рӯзгори мардум алоқамандии зич дорад, ба вучуд меояд. Дар байни тоҷикони кӯхистон дар баробари шуғли кишоварзӣ доир ба шикор низ асоси зиёде эҷод шудааст [1 с. 23].

Дар тасвири мифологӣ ҷаҳони тоҷикон асосан, персонажҳои манфии мифологӣ *дев*, *чин*, *парӣ*, *аҷина*, *алмастӣ*, *аждаҳо*, *сиёҳӣ*, *махлук*, *аҷузкамбир* ва мусбат *фаршита*, *арвоҳ* инчунин шахсиятҳои афсонавӣ *шоҳ*, *подшоҳ*, *шоҳзода*, *вазир* иштирок мекунад. Персонажҳои мазкури мифологӣ дар мақолаҳои А.З. Розенфелд [5], Ҷ.И. Эделман [7] ва дигарон барасӣ ва таҳлил шудаанд.

Ҷ.И. Эделман дар «асоси этимологияи як қатор вожа» ва «таҳлили матнҳои қадим» [7, с. 520] ба ҳулосае меояд, ки ҷомеаи ҳиндуаврупоӣ нисбат ба баъзе ҳодисаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ назари якхела доштаанд, ки ин падидаҳо дар забон, этнология ва фолклори онҳо баръло намоён аст. Муҳаққиқ баромади таърихӣ вожаи «дев»-ро нишон дода, бар ин ақида аст, ки решаи вожаи мазкур ба вожаи *daiua*-и пешазэронӣ рафта мерасад, ки ба маънои «руҳи (арвоҳи) бад, иблис, шайтон, ҷин» фаҳмида мешавад. Ӯ таъкид мекунад, ки «бо ин маъниҳои номақбул он (яъне, вожаи дев) берун аз марзи он реша давондааст. Дар ҳоле ки дар даврони пешазэронӣ вожаи мазкур ба маънои худои қадим қорбасти мешуд: *daiua* – «Худо» (шакли ҷинси занонааш *daiui-*), ки аз назари этимологӣ ба ҳиндӣ қадими *deva-* «Худо» (ва *devi-* шакли занонааш) мутобиқат мекунад. Дар охири қор, решаи вожаи мазкур

ба хиндуаврупони *deiuo*- «Осмон, Худо» рафта мерасад ва ҳамингуна муодил дар забонҳои хиндуаврувой дорад» [7, 543].

Мухаққиқи дигар, забонҳои эронӣ Л.Р. Додихудоева ҳамин андешаи Д.И. Эделманро тақвият дода, таъкид мекунад, ки замоне, ки сулолаи Ҳахоманишиён ҳукмронӣ мекарданд, дар ҳудуди пахновари онҳо халқиятҳо ва қавмҳои гуногун сукунат ва зиндагӣ доштанд. Онҳо забони даврони Ҳахоманишиҳо – забони порсии қадимро, ҳамчун забони маъмурият, илм ва адабиёт қабул карданд. Тавассути ин забон онҳо ба фарҳанги эронӣни қадим ворид шуданд. Ин сабаб гардид, ки «фарҳанги миллии мардумони ба ин империя воридшуда аз сарчашмаи он (яъне фарҳанги эронӣни қадим) шодоб гардида, ҳамзамон, ҷаҳонбинии ҳос ва тасвири забони ҷаҳони худро, ки маҳсусан, дар эҷодиёти шифохӣ, аз он ҷумла афсонаҳои фолклорӣ бо фасоҳат ифода меёбанд, ҳифз шаванд» [2]. Мухаққиқи мазкур низ дар мақолааш персонажҳои мифологии сеҳромези *парӣ, дев, махлуқи як ваҷаб, алмастӣ-кампир* – ро, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва шугʼнонӣ истифода мешаванд, мавриди таҳлили амиқ қарор додаст [2, с. 117].

Е.К. Молчанова низ дар мақолаҳояш [3] персонажҳои мифологии *парӣ/перӣ* [paɾi\peɾi], *албасти* [albasti], *ол* [al], *кивина* [kivina]-ро дар мифологияи эронӣ, ки ба тифли навзодон ва кӯдакон зиён меоваранд, мавриди таҳлил қарор додааст. Дар мақолаҳояш доир ба масъалаи мазкур ба ҷуз аз қавми эронитаборон ба этносҳои дигар, аз ҷумла қавмҳои турктабор ва кафқозитабор низ таваҷҷуҳ намуда, назари қавмҳоро бо ҳам муқоиса намудааст.

Персонажҳои мифологӣ бештар дар афсонаҳо вомехӯранд, ки муҳаққиқони фолклоршинос чунин афсонаҳоро афсонаҳои сеҳромез номиданд [5, 208].

Ҳамин тавр, устураҳои боқимондаи мардуми тоҷик ягона шохиди тасвири ҷаҳонии онҳо мебошанд, ки ба умқи таърих рафта мерасанд. Тасвири мифологии ҷаҳони тоҷикон нишон медиҳад, ки мардуми тоҷик нисбат ба табиат, ҷаҳони атроф, мавҷудоти олам ва билохир ба ҳуди инсон ҷӣ гуна назар доштанд. Дар тасвири мифологии мардуми тоҷик инсон махлуқи шариф аст ва ҳамеша бар персонажҳои манфӣ ғолиб меояд. Этимологияи баъзе калимаҳо нишон медиҳанд, ки дар тӯли таърих ҳам шакли қадимии онҳо маҳфуз мондааст ва ҳам дар асоси таҳаввулоти лингвистӣ шаклан, дигар шудаанд. Шакли қадимии онҳо ҳамчун персонажҳо ё ҳодисаҳои мифологӣ имрӯз дар забон истифода мешаванд. Масалан, устура доир ба кӯҳи Қоф дар байни ориёитаборон то имрӯз боқӣ мондааст. Аз назари этимологӣ вожаи қоф аз *kaufa* «кӯҳ» реша мегирад.

АДАБИЁТ:

1. Андреев М.С. Из материалы по мифологии таджиков / М.С. Андреев // По Таджикистану. Вып. 1. – Ташкент, 1927. С. 60-79
2. Додыхудоева Л.Р. Интертекстуальный диалог в ираноязычном фольклоре Центальной Азии: источники сложения и особенности описания персонажей волшебных сказок. Т. 6, №3. – Масква, 2020. – С. 112-126
3. Молчанова Е.К. Албасты и Кивина в иранской мифологии, или Кто вредит роженицам и новорожденным / Е. К. Молчанова // Труды Института востоковедения РАН. Вып. 27. Проблемы общей и востоковедной лингвистики. Языки Азии и Африки / Отв. Ред. Выпуска А.И. Коган; ред.-сост. А.С. Панина. – М.: ИВ РАН. 2020. – С. 242-246.
4. Сухарева О.А. Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков / О.А. Сухарева // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – М.: «Наука», 1975. – С. 5-93
5. Розенфельд А.З. Дарвазский фольклор / А.З. Розенфельд // Страны и народы Востока. Вып. X. – Масква: «Наука», 1971. С. 208-217.
6. Толстая, С.М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // С.М. Толстая // Славянская этнолингвистика: вопросы и теории. – М., 2013. – С. 166 – 181
7. Эдельман Д.И. К возможностям верификации исторических гипотез / Д.И. Эдельман // Бюллетень Общества востоковедов, Масква 2010. – С. 519-529
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ/ Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 516 с.
9. Bradbury, R. Fahrenheit 451 [Текст] / R. Bradbury. – London: Harper Collins Publishers, 1996. – 184 p.
10. Trier J. Deutsche Bedeutungsforschung // Germanische Philologie, Ergebnisse und Methoden. – Behagel – Heidelberg, 1934. – P. 173–200.
11. Vonnegut, K. Breakfast of Champions [Текст] / K. Vonnegut. – NY: Galapagos. – 297 p.

МОҲИЯТИ ТАСВИРӢ МИФОЛОГИИ ҶАҲОНИ ТОҶИКОН ДАР ТАҲКИҚОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар ин мақола яке аз масъалаҳои мубрами - мифологӣ дар забоншиносӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад. Омӯзиши мифология яке аз ҷанбаҳои асосии таҳлили забоншиносӣ маҳсуб меёбад, зеро мифология маъмултарин ва муҳимтарин унсуре забон буда, аз истифодаи мифология калимаву ибораҳо дар асоси шабоҳати падидаҳои муқоисашуда иборат аст. Мифология ба таври васеъ ва бидуни маҳдудият дар матнҳои адабӣ, инчунин, дар ҳама гуна жанрҳои аз ҷиҳати эстетикӣ пуршуда ва зухуроти нутқ истифода мешавад: очеркҳои рӯзномавӣ, суҳанронҳои судӣ, мавъизаҳои ибодатгоҳҳо, суҳанронҳои сиёсӣ, муқолаҳои бозӣ.

Калидвожаҳо: мифология, забоншиносӣ, амалӣ, ибора, эстетикӣ, рӯзномавӣ, ҷанба, омӯзиш, таҳлил, матн, маҳдудият, жанр.

СУЩНОСТЬ МИФОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЫ ТАДЖИКСКОГО МИРА В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Статья посвящена одной из самых актуальных тем, а именно теоретическим вопросам мифологический в лингвистике. Изучение мифологический является одним из основных аспектов лингвистического анализа, поскольку мифология является наиболее распространенным и важным элементом языка и состоит из допустимого использования слов и фраз на основе сходства сравниваемых явлений. Мифологический широко и без ограничений используется в литературных текстах, а также в любых эстетически насыщенных жанрах и проявлениях речи: газетных очерках, судебных речах, церковных проповедях, политических речах, разговорном игровом диалоге.

Ключевые слова: мифологический, лингвистический, практический, фразовый, эстетический, журналистский, аспект, исследование, анализ, текст, ограничение, жанр.

THE ESSENS OF THE MYTHOLOGICAL WIEV OF THE TAJIK WORLD IN LIGUISTIC RESEARCH

This article discusses one of the important issues - theoretical mythological in linguistics. The study of mythological is one of the main aspects of linguistic analysis, since metaphor is the most common and important element of language and consists of acceptable use of words and phrases based on the similarity of the phenomena being compared. Mythological is widely and without restrictions used in literary texts, as well as in any aesthetically saturated genres and manifestations of speech: newspaper essays, court speeches, church sermons, political speeches, colloquial game dialogue.

Key words: mythological, linguistic, practical, phrasal, aesthetic, journalistic, aspect, research, analysis, text, limitation, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асадуллоева Замира Раҳматуллоевна-ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон. Тел.: +992501121751

Сведения об авторе: Асадуллоева Замира Рахматуллоевна - доцент кафедры иностранных языков и межкультурных отношений Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: +992501121751

Information about the author: Asadulloeva Zamira Rakhmatulloevna - Associate Professor of the Department of Foreign Languages and Intercultural Relations of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: +992501121751

УДК 378. 016,

ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЕ ПЕДАГОГОВ

Зулкарнаева Ж.А.

НАО «Кокишетауский университет им.Ш.Уалиханова

Нурматов Д.О.

Институт развития образования имени Абдурахмана Джами
Академия образования Таджикистана

Переход к информационному обществу требует от человека умений быстро воспринимать и обрабатывать большие объёмы информации на основе владения современными средствами, методами и технологиями работы с ней, поэтому сегодня недостаточно уметь самостоятельно осваивать и накапливать сведения и данные, необходимо научиться таким приёмам манипуляции с ними, когда решения подготавливаются и принимаются на основе коллективного знания, что свидетельствует об определённом уровне культуры человека в обращении с информацией.

Процесс информатизации современного общества основывается на внедрении мультимедийных технологий, методов и средств информатики во все сферы человеческой деятельности. Максимальной результативности в профессиональной деятельности при развитии данного процесса можно достичь при условии грамотного использования компьютерной техники и при сформированной нового информационного мышления.

Необходимость применения ИК технологий педагогами определяется реализуемыми в последние годы национальными программами Республики Казахстан, к числу которых относятся:

- **«Цифровая казахстанская нация»** - инициатива, направленная на развитие цифровых навыков и внедрение ИКТ в различных сферах, включая образование [1];
- **«Образование 2020»** - программа, цель которой заключается в модернизации системы образования с акцентом на использование новых технологий и методов обучения [2];
- **«Технологическая карта»** - проект, который включает в себя внедрение ИКТ в учебный процесс, развитие электронных учебников и дистанционного обучения;
- **«Модернизация содержания образования»** - программа, в рамках которой осуществляется интеграция ИКТ в учебные планы и программы для повышения качества образования;
- **«Национальная стратегия по развитию ИКТ в образовании»** - документ, определяющий основные направления и меры по внедрению информационных технологий в образовательный процесс [3];
- **«Электронное правительство»** - проект, который включает в себя цифровизацию образовательных услуг и доступ к образовательным ресурсам через интернет [4];
- **«Проект «Білім-Орда»** - инициатива, направленная на создание и развитие цифровых образовательных платформ и ресурсов для школ [5].

В связи с усиливающейся информатизацией и интеллектуализацией учебно-педагогических технологий быстрыми темпами растёт объем специальной информации – научной, педагогической, методической и т.д. В этом случае нужно говорить о необходимости формирования ИК компетентности, ориентированной на преподнесение и усвоение готовых знаний, не может быть признана эффективной и перспективной.

Необходимы новые методики образования, связанные не только с формированием интеллектуальной культуры и возвышением творческих способностей педагогов, но и с формированием ИК компетентности. Работа, осуществляемая в данном направлении, должна базироваться на педагогической технологии, основанной на концепции творческой деятельности. Наиболее эффективной формой ее реализации в педагогическом вузе является научно-исследовательская работа студентов. Она включает выполнение индивидуальных научных исследований, участие в работе научных кружков, сообщений по темам, так или иначе связанным с информационно-коммуникационными технологиями и вынесенным для самостоятельного изучения, докладов по исследуемым проблемам на студенческих научных конференциях, семинарах и т.п., а также публикацию результатов НИРС. Эффективность реализации этого вида научно-исследовательской работы студентов во многом зависит от организованности механизма планирования, организации и контроля.

Образовательная среда педагогической науки предполагает такие компетенции, которыми владеть педагоги, которые заключаются в умении разрабатывать и размещать в открытом доступе свои информационные ресурсы, грамотно и эффективно пользоваться сетью Интернет, использовать компьютерное оборудование в учебно-педагогическом процессе.

Инновационный путь развития высшего и послевузовского образования ориентирует профессорско-преподавательский состав на формирование у будущих специалистов не только прочных знаний, но и профессиональных компетенций, обеспечивающих их конкурентоспособность на рынке «педагогического труда» [6].

Традиционно в вузе существуют три основные виды деятельности: учебно-методическая (академическая), научно-исследовательская и социально-культурная работа. Главенствующая роль принадлежит научно-исследовательской работе, которая является показателем инновационной подготовки будущих педагогов. Высшим уровнем познавательной активности студентов выступает деятельное участие в научно-исследовательской работе, самостоятельном научном поиске. Национальная доктрина образования нацеливает систему высшей школы на обеспечение участия студентов в научной деятельности. Решить эту задачу можно лишь в том случае, если в период вузовского обучения будущий бакалавр вовлечён в активный научный поиск.

Важными факторами активизации студенческих изысканий и повышения их теоретического и практического уровней являются переход на многоуровневую систему подготовки кадров, работа по новым учебным планам, перечень учебных дисциплин которых предусматривает основательную научную подготовку студентов. Чтобы быть готовыми к творческой реализации полученных в вузе компетентностей, в том числе ИК, студенты должны иметь сформированное научное мышление, владеть методологией научного познания.

Социально-экономические преобразования современного общества требуют поиска новых подходов к подготовке специалистов. Этому призвано служить научно-исследовательское сопровождение профессионального становления личности студента.

Изучая исследования Т.В.Калашниковой, осознаешь, что профессиональное становление личности охватывает длительный период жизни человека, начиная с формирования профессиональных намерений до окончания профессиональной деятельности. Важное место в данном процессе занимает время обучения в вузе, которое соответствует стадии профессиональной подготовки и предполагает формирование педагогической направленности, системы педагогических компетенций, приобретение навыка решения профессионально-педагогических задач. В свете информатизации образования следует учитывать, что в ходе профессиональной подготовки происходит формирование определённых не только профессиональных, но и личностных качеств, которые являются важнейшей составляющей психологической деятельности человека. Их развитие и интеграция в процессе формирования компонентов ИК компетентности приводят к формированию системы профессионально важных качеств. В процессе освоения и выполнения деятельности эти психологические качества постепенно профессионализируются, образуя самостоятельную подструктуру [7].

В работах Б.Г.Ананьева, Е.А.Климова, В.С.Мерлина, К.К.Платонова, В.В.Шадрикова, А.И.Щербакова и других исследователей показано, что становление системы профессионально важных качеств личности, в том числе ИК компетентности, – это составной и развивающийся процесс образования профессиональных и операционных действий на основе психических свойств индивида.

Анализ психолого-педагогической литературы также показал, что в процессе освоения педагогической деятельностью происходит профессионализация ИК компетентности, что предполагает оперативное и качественное отражение вероятностных событий педагогической действительности, направленной на развитие профессионально-педагогического интеллекта. Его особенностью является интеграция компонентов педагогического мышления, эвристичность и прогностическая направленность.

Одним из эффективных методов формирования исследовательских компетенций является применение в ходе практических и лабораторных занятий личностно-ориентированных технологий, под которыми понимается упорядоченная совокупность действий, операций и процедур, направленных на развитие личности, инструментально обеспечивающих достижение диагностируемого и прогнозируемого результата в профессионально-педагогических ситуациях, образующих интеграционное единство форм и методов обучения при взаимодействии обучаемого и педагога в процессе деятельности.

В процессе обучения в педагогических учебных заведениях формируются и получают развитие общие и специальные педагогические способности будущих учителей. Наиболее важные технологии обучения в вузе, направленные на развитие способностей, следующие: активизирующая (А.М.Матюшкин, М.И.Махмутов, М.Н.Скаткин, Г.И. Щукина) [8]; формирующая (В.П.Беспалько, И.П.Калошина, Н.Ф.Талызина, С.И.Шапиро) [9]; развивающая (В.В.Давыдов, А.З.Зак, В.В.Репкин, Д.Б.Эльконин)[10]; свободная (Ф.К.Кумбе, Ч.Сильберман, Р.Штейнер)[11]; обогащающая (Н. М. Борисенко) и др. [11].

Структурная система по формированию ИК компетентности в условиях научно-исследовательской работы будущих педагогов – это особым образом организованный процесс, направленный на обеспечение развития и саморазвития личности студента как субъекта познания и предметной деятельности исходя из его индивидуальных особенностей. Ядром здесь является значимость освоения профессии, которая определяет мотивы научно-исследовательской деятельности.

Специфика внедрения информатики и информационных технологий в существующий образовательный процесс вуза заключается в том, что акцент в процессе интеграции должен быть сделан не на обучение техническому инструментарию, а на развитие творческого потенциала студента с помощью технологий, выпускники должны уметь:

- вести учебно-воспитательный процесс средствами ИКТ в организациях образования, соответствующих приобретённой специальности;
- быстро адаптировать полученные знания и умения, компоненты ИК компетентности при изменяющихся ситуациях и требованиях к своей деятельности;
- осваивать методологию и практику планирования педагогической деятельности с учётом возможностей ИК технологий;
- анализировать и адаптировать к коллективу учащихся научные, учебно-методические программы и цифровые образовательные ресурсы (см. Таблицу 1)

Таблица 1 - Научные и учебно-методические программы, а также цифровые образовательные ресурсы

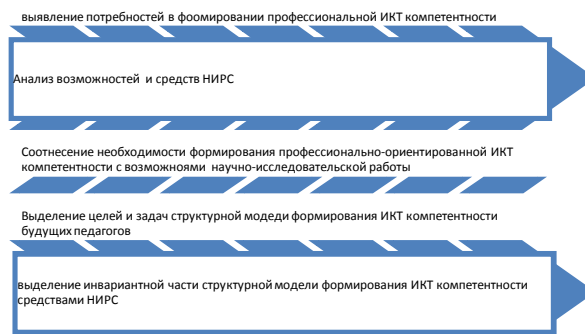
Научные программы	Учебно-методические программы	Цифровые образовательные ресурсы
Научные журналы и публикации: Ресурсы, такие как JSTOR, SpringerLink, и Google Scholar	Курсы и учебные планы	Онлайн-курсы: Платформы, такие как Coursera, edX, Udacity
Научные конференции и семинары	Методические пособия	Электронные учебники и ресурсы: Google Books или OpenStax
Исследовательские проекты и гранты	Аттестационные и сертификационные программы	Образовательные приложения: Duolingo для изучения языков или Khan Academy для математики и науки
		Форумы и сообщества: Платформы, такие как Stack Exchange или Reddit

Таким образом, «проблема подготовки учителя, способного свободно и активно мыслить, моделировать учебный процесс, самостоятельно генерировать и воплощать новые идеи обучения, является сегодня актуальной, т.к. именно педагог, получивший возможность в период вузовской подготовки раскрыться как неординарная личность, во-первых, окажет самое позитивное влияние на формирование таких же творчески одарённых личностей в процессе учебно-воспитательной работы в школе, а во-вторых, сможет добиться лучших результатов в своей профессиональной карьере» [12].

При разработке принципов проектирования структурной модели формирования ИК компетентности в условиях научно-исследовательской работы будущих педагогов, дополняющей учебный процесс, необходимо определиться с местом названной системы, т.е. указать этапы, время и формы организации обсуждаемой работы студентов.

Научно-исследовательская работа студентов как средство формирования ИК компетентности будущих педагогов дополняет учебный процесс. Процесс моделирования системы формирования ИК компетентности будущих педагогов в условиях НИРС, дополняющей учебный процесс, осуществляется в несколько этапов (См. Рис. 1)

Рисунок 1 – Этапы проектирования структурной модели ИК компетентности будущих педагогов

При исследовании активности научно-исследовательской работы студентов, мы провели сравнительный анализ результатов НИРС и отметили, что активность студентов повысилась после внедрения системы IROS в университете. IROS предполагает несколько видов деятельности студентов в рамках научного исследования, в том числе и стартапы,

которые сейчас все больше и больше привлекают студентов, а без ИКТ компетентности в современном технологичном мире сложно.

При проектировании структурной модели формирования ИК компетентности будущих педагогов являются:

– выявление объективной потребности в формировании ИК компетентности на основе изучения нормативно-правовых документов, существующих научно-методических материалов и методического программно-педагогического обеспечения);

– выявление реальных возможностей формирования ИК компетентностей в условиях организации НИР.

Затем следует этап соотнесения потребностей в формировании ИК компетентностей с возможностями ее реализации в условиях НИРС. На основе проведенного анализа делается вывод о месте методической системы формирования ИК компетентности в системе вузовского образования.

Исследование теоретических аспектов совершенствования ИКТ компетентности у студентов педагогических специальностей привела к созданию структурной модели ИКТ компетентности (См.Рисунок 2)

Рисунок 2 – Структура модели информационно-коммуникативной компетентности педагогов

этом компоненте реализуется необходимое сочетание целей общества и личности, которое основано на обязательной связи жизни и педагогической практики, что, в свою очередь, обеспечивает содержание научно-исследовательской работы студентов в соответствии с уровнем развития науки и техники. При этом предполагается реализовать преимущество средств и форм НИРС.

Модель организации процесса по формированию компонентов ИК компетентности в условиях научно-исследовательской работы студентов, дополняющей учебный процесс, предполагает наличие ряда условий, способствующих ее эффективной реализации:

– направленность обучения, предусматривающая реализацию студентом индивидуальной программы обучения, ориентированной на потребности использования ИКТ и учитывающей опыт, уровень подготовки, индивидуальные психологические особенности будущего бакалавра;

– контекстность обучения, заключающаяся в том, что обучение, с одной стороны, преследует конкретные профессионально важные для студента цели, с другой – строится с учётом субъектной деятельности студента в ее пространственных, временных, профессиональных факторах;

– актуализация результатов обучения, означающая активное, систематическое применение на практике приобретённых студентом компонентов ИК компетентности;

– поэтапность обучения, предполагающая постепенное, пошаговое формирование компонентов ИК компетентности;

– самостоятельность студента в исследовании, что предусматривает самостоятельную научно-исследовательскую деятельность по развитию компонентов ИК компетентности.

Под этим понимается сознательная организация студентами процесса исследования, активное участие в планировании и оценивании результатов своей научной деятельности; осознанность, означающая осмысление студентом всех параметров процесса научных исследований и своих действий по его организации.

Таким образом, исследовательская работа студентов в контексте формирования, развития и совершенствования ИК компетентности способствует изменениям методологии образовательного процесса и созданию новой среды обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года № 311.
2. <https://www.google.com/search?q=C2%BB&gs>.
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 727. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 22 сентября 2023 года № 82/
4. <https://egov.kz/cms/ru>.
5. <https://premia.elumiti.kz/uploads/documents/20240729/dac45001783c6f0bcf5bef522d82f08f.pdf>.
6. Митина, Л. М. Психология профессионального развития учителя [Текст]: учебно-метод. пособие / Л. М. Митина. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный ин-т, 1998. – 200 с.
7. Калашникова, Т. В. Научно-исследовательская работа как условие совершенствования образовательного процесса: на материале пед. колледжа: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.В.Калашникова. – Якутск, 2002. – 164 с.
8. Лебедева С.В. Развитие интеллектуально-творческой деятельности учащихся при обучении математике на этапе предпрофильной подготовки. Диссерт. соиск.ученой степени канд.пед.наук. СПб.: 2008.
9. Бузарова Е.А. Развитие интеллектуальных способностей младших школьников в условиях «обогащающей модели» обучения. Диссерт. соиск. ученой степени канд.пед.наук. Майкоп, 2004.
10. Санникова Н.Г. Этапы формирования учебной самостоятельности младших школьников в процессе речевой деятельности // Современные проблемы науки и образования. 2014. № 6.
11. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. Под ред. С.Я. Батышева, А.М.Новикова. Издание 3-е, переработанное. - М.:ЭГВЕС, 2009.
12. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования/ под ред. М. Н. Скаткина, В. В. Краевского. – М.: Педагогика, 1978. – 208 с.

АҲАМИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ФАРҲАНГИ ТАДҚИҚОТИИ ОМУӢЗГОРОН

Дар мақола кӯшиш карда мешавад, ки татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар фаъолияти тадқиқотию омуӢзгори оянда, тавсифи хусусиятҳои истифодаи ТИК дар қорҳои илмӣ донишҷӯён. Имрӯзо ҷомеа зери таъсири технологияҳои компютерӣ, махсусан дар соҳаи маориф қарор дорад. Ҳуҷҷатҳои меъёрии Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба истифодаи ТИК дар муҳити таълими ташкилотҳои таълимӣ.

Дар мақола принсипҳо, марҳилаҳо ва усулҳои истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди гузаронидани тадқиқоти илмӣ баррасӣ карда мешаванд. Ҳадафҳои истифодаи ТИК инҳоянд:

- таълим додани хонандагон ба истифодаи усулҳои интерактивии таълим;
 - таҳияи вариантҳои гуногуни супоришҳо барои донишҷӯён барои анҷом додани қорҳои ҷустуҷӯӣ/тадқиқотӣ;
 - ба қорҳои илмӣ донишҷӯён дар донишгоҳ мутобик гардонидани захираҳои иттилоотию коммуникатсионӣ;
 - такмили нармафзор ва усулҳои методи марбут ба ТИК дар таҳқиқоти донишҷӯён.
- Муаллифи мақола бартариҳои истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар қорҳои тадқиқотию донишҷӯёнро нишон медиҳад:
- Муаллифи мақола бартариҳои истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар қорҳои тадқиқотию донишҷӯёнро нишон медиҳад:
- шавқмандии захираҳои техникӣ дар муҳити таълимӣ;
 - баланд бардоштани сатҳи маърифатии хонандагон дар фаъолияти ҷустуҷӯӣ тавассути ТИК;
 - баланд бардоштани шиддат ва суръати иҷрои супоришҳои тадқиқотӣ.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, муҳити таълимӣ, рақамизатсия, салоҳият, дониш, малака, востигаҳои техникӣ.

ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЕ ПЕДАГОГОВ

В статье предпринята попытка рассмотрения внедрения информационно-коммуникационных технологий в исследовательскую деятельность будущих педагогов, описать особенности использования ИКТ в научно-исследовательской работе студентов. В наши дни на общество сильно влияют компьютерные технологии, особенно в сфере образования. Нормативно-правовые документы Республики Казахстан по использованию ИКТ в образовательной среде организаций образования.

В статье рассматриваются принципы, этапы и методы применения информационно-коммуникационных технологий в процессе проведения научного исследования. Задачами использования ИКТ являются:

- обучение студентов применять интерактивные методы обучения;
- разрабатывать различные варианты заданий для выполнения поисковой/исследовательской работы студентами;
- адаптировать информационно-коммуникационные ресурсы к исследовательской работе студентов в вузе;
- совершенствовать программные и методические приемы, связанные с ИКТ в исследованиях студентов.

Автор статьи представляет преимущества использования информационно – коммуникационных технологий в научно-исследовательской работе студентов:

- увлекательность технических ресурсов в образовательной среде;
- повышение познавательного уровня студентов в поисковой деятельности через ИКТ;
- повышение интенсивности и скорости выполнения заданий исследовательского характера.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, научно-исследовательская деятельность, образовательная среда, цифровизация, компетентность, знания, умения, технический инструментарий.

THE IMPORTANCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE RESEARCH CULTURE OF TEACHERS

The article makes an attempt to consider the implementation of information and communication technologies in the research activities of future teachers, to describe the features of the use of ICT in the research work of students. Nowadays, society is greatly influenced by computer technology, especially in the field of education. Regulatory documents of the Republic of Kazakhstan on the use of ICT in the educational environment of educational organizations.

The article discusses the principles, stages and methods of using information and communication technologies in the process of conducting scientific research. The objectives of using ICT are:

- training students to use interactive teaching methods;
- develop various options for tasks for students to carry out search/research work;
- adapt information and communication resources to the research work of students at the university;
- improve software and methodological techniques related to ICT in student research.

The author of the article presents the advantages of using information and communication technologies in students' research work:

- the fascination of technical resources in the educational environment;
- increasing the cognitive level of students in search activities through ICT;
- increasing the intensity and speed of completing research tasks.

Key words: information and communication technologies, research activities, educational environment, digitalization, competence, knowledge, skills, technical tools.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулкарнаева Жамиля Амангелдиновна – магистри илмҳои педагогӣ, ассистенти МД «Донишгоҳи Қокшетау ба номи Ш.Уалихонов» 020000, вилояти Ақмола, Қокшетау, кӯчаи Абай. 76, +77016492988 Znamilya1972@mail.ru

Нурматов Диловар Одилевич – масъули наири Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроғи электронӣ: dilovar2015@list.ru, тел: 88 999 33 06

Сведения об авторе: Зулкарнаева Жамиля Амангельдиновна – магистр педагогических наук, ассистент-профессор НАО «Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова» 020000, Ақмолинская область, г.Кокшетау, ул.Абая 76, +77016492988 Znamilya1972@mail.ru

Нурматов Диловар Одилевич – редактор Вестника Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академия образования Таджикистан, электронная почта: dilovar2015@list.ru? тел: 88 999 33 06

About the author: Zulkarnaeva Zhamilya Amangeldinovna - master of Pedagogical Sciences, assistant professor of NJSC "Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov" 020000, Akmola region, Kokshetau, Abay street 76, +77016492988? Znamilya1972@mail.ru

Nurmatov Dilovar Odilovich – editor of the Bulletin of the Institute for Education Development named after Abdurakhman Jami, Academy of Education of Tajikistan, e-mail: dilovar2015@list.ru? tel: 88 999 33 06

РОҲҶОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Бобоева З.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз вазифаҳои муҳимми умумитаълимӣ дар раванди тарбияи хонандагон ин тайёр кардани шахсияти рақобатпазире мебошад, ки қобилияти дарки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ, амал кардан дар дигаргунсозии нави сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ бо назардошти андешаҳои муосир дар бораи эволютсияи муштараки инсон ва табиатро доро бошад.

Имрӯз инсоният беш аз пеш рӯйи масъалаи зарурати тағйир додани муносибаташ ба табиат андеша мекунад. Масъалаи зинда мондани инсоният ба сатҳи маърифати экологӣ ва фарҳанги экологии ӯ вобаста аст, ӯ ҳамарӯза дар андеша аст, ки оё метавонад дар сайёраи мо бимонад ё ба нобудшавӣ ё таназзули мутатсия дучор гардад. Асоси инкишофи ҳам миллӣ ва ҳам умумиҷаҳонӣ ҷамъият бояд ҳамовозии инсон ва табиат бошад. Инсоният ба остонае расидааст, ки берун аз он ахлоқи нав, донишҳои нав, тафаккури нав, низоми арзишҳои нав лозим аст. Албатта, онҳоро аз хурдсолӣ ба вучуд овардан ва тарбия кардан лозим меояд. Таълими экологӣ бояд тамоми синну солҳоро фаро гирад, он бояд нисбат ба ҳама соҳаҳои фаъолияти ҷомеа афзалият дошта бошад. Ин аст, ки вазифаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ на танҳо аз додани миқдори муайяни донишҳо ва иттилоот оид ба экология иборат аст, балки мусоидат намудан ба аз худ намудани салоҳиятҳои таҳлили илмӣ ҳодисаҳои табиат ва дарк намудани аҳамияти ғарбӣ амалии шахс ба табиатро низ фаро мегирад.

Дар замони муосир дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёна, дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба роҳ мондани тарбияи экологии шахрвандон ва дар ин замина ташаккул ва омӯзиши фарҳанги экологӣ вазифаи муҳим ва пурмасъул ба ҳисоб меравад. Масъулияти экологӣ ба тарбияи экологӣ ва ба сифатҳои шахсияти аз қабилҳои худдорӣ, қобилияти пешгӯӣ кардани оқибатҳои бевосита ва давомдори амали худ дар муҳити табиӣ, муносибати танқидӣ нисбат ба худ ва дигарон алоқаманд аст. Ташаккули маънавӣ ва инкишофи шахсият дар самти экологӣ бояд доимо пеш равад. Муносибати таҳаммулпазирӣ, зоҳир намудани муносибати эҳтиёткорона нисбат ба муҳити табиӣ на танҳо проблемаи экологии иқтисодӣ, балки проблемаи ахлоқӣ низ мебошад. Аз ин лиҳоз, азнавсозии куллии шуури ахлоқии инсон, махсусан, наврасону ҷавонон, арзёбии арзишҳои ахлоқӣ нисбат ба табиат зарур аст.

Фарҳанги экологӣ қисми таркибии фарҳанги умумибашарӣ ва миллиест, ки маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ, арзишҳои ахлоқӣ, меъёр ва усули таъсири мутақобилаи ҷамъиятро бо муҳити зист дар бар мегирад ва меросан барои ташаккулёбии дониш ва маърифати экологӣ дар шуур ва ахлоқи ҷамъиятии одамон дар тӯли ҳаёт ва фаъолияти наслҳо, ба ҳаёти солим, болоравии маънавияти ҷамъият, рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, беҳатарии экологии кишвар ва ҳар фарди алоҳида мусоидат менамояд. Дониши экологӣ бахши маърифатии ҷамъиятиест, ки ба истифодаи бошуурокаи табиат ва таъмини муҳити зисти беҳатар барои инсон равона шудааст [11, с.23].

Имрӯзҳо воситаҳои сершумори таълимӣ барои макотиби маълумоти умумӣ вучуд доранд, ки ҷиҳати баланд бардоштани дониши хонандагон дар бораи табиат, ташаккул додани ҳисси эҳтиёткорӣ, меҳру муҳаббат ба табиат, зодгоҳи худ, ташаккули ҷаҳонбинии экологӣ нигаронида шудаанд. Ин ҳама ба ташаккули фарҳанги экологии хонандагон дар замони муосир мусоидат мекунад.

Бояд таъкид дошт, ки дар фарҳанги экологӣ шахсиятҳо аз рӯйи ҷузъҳои зехнӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва эҳсосӣ фарқ мекунанд. Мутобиқи он, ки муносибати хонанда ба табиат ва мушкilotи экологӣ чӣ гуна тағйир меёбад, корҳои таълиму тарбиявӣ дар синф ба нақша гирифта ва ташкил карда мешавад. Барои пеш бурдани фаъолияти экологӣ, қабл аз ҳама, ба роҳ мондани корҳои тадқиқотии хонандагон хеле натиҷаи дилхоҳ медиҳад. Дар рафти иҷрои чунин корҳо хонандагон ҷаҳонбинии экологии худро васеъ мекунанд, усули омӯзиши табиат ва муҳити атрофро аз худ менамоянд, таҷрибаи муайян ҷамъ мекунанд. Ҳаминро низ бояд ба назар гирифт, ки дар хонандагон тарбия намудани маҳорати дарки эстетикӣ табиат ва ташаккули идеалҳои инсондустӣ ин худ омилҳои асосии ташаккули фарҳанги экологӣ ба шумор рафта, он маҳз дар заминаи тарбияи экологӣ сурат мегирад.

Тарбияи экологӣ худ яке аз талаботи асосии таълим буда, ба ташаккули муносибати арзишманди хонанда ба табиат нигаронида шудааст [12, с.21]. Тарбияи экологии хонандагонро танҳо дар шароите таъмин кардан мумкин аст, ки он мақсаднок ва мунтазам

гузаронида шавад ва ҳам оила ва ҳам мактаб ҳамзамон дар ин раванд ҷалб карда шаванд, яъне таъсири мактаб бо фаъолияти фаёлонаи падару модарон дар як самт пурзӯр гардад. Ташаккули фарҳанги экологӣ дар мактаб як қадами муҳим дар тарбияи шаҳрвандони масъулиятшинос ва бозхатиёт ба шумор меравад. “Одамони воқеии оянда бояд ҳатман робитаи худро бо ҷаҳони атроф дарк кунанд ва бо табиат созгор бошанд”[3,с.35]. Фаҳмидани он муҳим аст, ки мо ҳама ҷузъи ин сайёра ҳастем ва бояд барои ҳифзи он масъул бошем. Аз ин рӯ, мо бояд қодир бошем, ки табиатро эҳтиёт намоем ва дар раванди нигоҳ доштани ҳаёт дар рӯи замин иштирок кунем.

Саволе ба миён меояд, ки барои дар хонандагон ташаккул додани фарҳанги экологӣ дар мактаб чӣ бояд кард?

Барои ташаккули фарҳанги экологии шахс танҳо назария кифоя намекунад. Аввало, меҳру муҳаббат ба табиат ва муносибати бошуурона ба он дар сурате ба вучуд меояд, ки агар хонанда дар атрофи худ мисолҳои ҳақиқии чунин муносибатро бинад. Ҳоло, дар зер мебинем, ки мактаб чӣ гуна қадамҳои мушаххасро иҷро карда метавонад.

1. Ба барномаи таълим омӯзиши экология дохил карда шуда, дар он нақшаҳои дарсӣ бояд мавзӯҳои экологиро дар бар гиранд. Ин барои таъкид кардани аҳамияти ғамхорӣ ба муҳити зист кумак мекунад ва хонандагонро ташвиқ месозад фикр кунанд, ки ҳар як нафари онҳо барои ҳифзи табиат чӣ гуна амалҳоро ба ҷо оварда метавонанд. Масалан, дар раванди таълими фанни табиатшиносӣ хонандагон бо мавзӯҳои мураккаб, аз қабилӣ «гуногунии биологӣ», «рушди устувор» ва ғайра шинос мешаванд. Ин мавзӯҳоро дар рафти таълим танҳо аз ҷиҳати назариявӣ омӯختан мумкин нест. Ба мақсад мувофиқ аст, ки омӯзгорон дар раванди таълими экология аз технологияҳои гуногуни бозӣ истифода баранд. Ин хонандагонро водор мекунад, ки иштирокчи таъсири омилҳои биотикӣ, абиотикӣ ва антропогенӣ муҳити зист бошанд ва ин ба маърифати экологии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Дар рафти бозӣ хонандагон дар баробари баланд бардоштани дониши экологии худ моҳияти ин фанро дар амал боз ҳам беҳтар дарк мекунанд.

Дар рафти таълим истифодаи асбобҳои аёнӣ дониши илмӣ хонандагонро баланд мебардорад. Бо ин мақсад дар боғу гулгаштҳо бо усули визуалӣ гузаронидани бозӣҳои гуногуни экологӣ хеле ба мақсад мувофиқ мебошад. Бояд мутазаққир шуд, ки бозӣҳои экологӣ низ ин худ шакли усули тарбияи экологии хонандагон махсуб меёбанд.

Илова бар ин, омӯзгорон барои ҷалб намудани хонандагон ба таълим аз захираҳои гуногуни мултимедиявӣ, аз қабилӣ филмҳои ҳуҷҷатӣ, видеоҳо ва презентатсияҳо истифода бурда метавонанд.

2. Ба роҳ мондани фаъолиятҳои воқеӣ самти хеле назаррас дар ташаккули фарҳангии хонандагон доништа мешавад. Дар натиҷаи мушоҳидаҳои ҳамаҷузъаи худ мо гуфта метавонем, ки дониш ва малакаҳои экологиро тавассути фаъолияти воқеии экологӣ мустақкам карда, дар заминаи он фарҳанги экологиро ташаккул додан имконпазир мебошад. Бояд гуфт, ки намунаи илҳобабахш барои ҳамаи хонандагон ин зухуроти муносибати бошуурона ба табиат дар мактаб ба шумор меравад. Барои ин муассисаи таълимӣ метавонад ба таври алоҳида ҷамъоварии партовҳо, қабули оҳанпора, аккумулятору лампаҳои симобӣ, ҷамъоварии қоғазпораҳои партов ва ғайраро ташкил намояд. Ғайр аз ин, ҳар як мактаб метавонад сарфи захираҳои табииро кам кунад: ҷароғҳо ва асбобҳои хомӯш намояд, тирезаю дарҳоро изолятсия кунад, ҷумакҳои обро тоб диҳад, сахни ҳавлӣ ва синфхонаҳоро тозаву озода нигоҳ дорад, корҳои ободониву сабзкорихоро ҷоннок гардонад. Бо иштироки фаёлона дар ҳаёти сабзи мактаб (шинонидан ва сабзонидани гулу ниҳолҳо ва нигоҳубин кардани онҳо) хонандагон метавонанд таъсири мусбати амали худро нисбат ба муҳити зист бубинанд.

3.Созмон додани гурӯҳи экологӣ. Чунин гурӯҳро аз ҳисоби як қатор хонандагони фаёлу ғайрифайлои табиатдӯст, омӯзгорон ва кормандоне, ки барои таҳия ва татбиқи ташаббусҳои экологӣ дар мактаб масъуланд, ташкил кардан мумкин аст. Иштирок дар чунин даста на танҳо сатҳи огоҳиро аз масъалаҳои экологӣ афзоиш медиҳад, балки имкон медиҳад, ки малакаҳои ташкилотчиӣ ва муоширатӣ низ инкишоф ёбанд.

4. Иштирок дар барномаҳои ҷамъиятии экологӣ. Хонандагон метавонанд бо созмонҳои маҳаллии экологӣ ҳамкорӣ намоянд, дар ҷорабиниҳои тозакунии муҳити зист ширкат варзанд ва барои баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ аз масъалаҳои экологӣ ҳудудон ҷорабиниҳо ташкил кунанд. Тавассути иштирок дар чунин барномаҳо хонандагон имкони таъсир расонидан ба доираи васеи одамон ва ташаккул додани ҳисси бештари масъулият

нисбат ба муҳити зистро дарк мекунанд, ки ин омили асосӣ дар ташаккули фарҳанги экологии онҳо мегардад.

Чандест дар ҷумхурии иқдоми “Аксияи тозагӣ” бо ҳадафи тозагии муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати шаҳрвандон ва тарбияи экологии аҳоли идома дорад, ки хонандагон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҳамчун иштирокчиёни фаъоли чорабиниҳои мазкур ташаббуси назаррас нишон медиҳанд. Иштирок дар чунин чорабиниҳо худ яке аз омилҳои натиҷабахши тарбияи экологӣ ва ташаккули фарҳангии экологии нали наврас ва ҷавонон махсуб меёбад.

Дар ташаккули фарҳанги экологии биологӣ, фаъолияти экологӣ ва табиатшиносӣ натиҷаҳои назаррасро танҳо дар сурати муносибати комплексӣ доштани мактаб нисбат ба иҷрои вазифаҳое, ки ба самтҳои мазкур нигаронида шудааст, ба даст овардан мумкин аст. Дар асоси чунин принципи муносибати мунтазам ба ташкили тарбияи экологӣ ва дар заминаи он ташаккул додани фарҳанги экологӣ ба масъалаҳои зерин бояд таваҷҷуҳ зоҳир намуд:

- муайян намудани мавқеи тарбияи экологии хонандагон дар системаи умумии кори муассисаи таълимӣ;

- муайян намудани сатҳи шуури экологии хонандагон, имкониятҳои таълимии субъектҳои муҳити зист;

- истифодаи шаклҳои кори дастҷамъона, гурӯҳӣ, инфиродии меҳнатӣ;

- роҳҳои ҷалби хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолиятҳои экологӣ, биологӣ ва табиатшиносӣ;

- ташкили кори муштраки мактаб, оила, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва экологии шаҳру деҳот оид ба тарбияи экологии хонандагон [9, 66].

Бояд ибраз дошт, ки принципи мунтазамӣ ва муттасилии шартҳои зарурии ҳар як таълиму тарбия мебошад. Тарбияи экологӣ ва ҳалли проблемаҳои марбути он дар муассисаи таълимӣ бояд кори ҷонии ҳар як иштирокчиёни раванди таълим бошад. Таъмин намудани системаи фаъолиятҳои ба ҳам алоқаманд фарҳанги экологии ҳар як хонандаро ташаккул медиҳад. Масалан, дар раванди ташаккули фарҳанги экологӣ омӯзгор зимни таълими ягон ҷанни дақиқ, масалан, табиатшиносӣ, метавонад ба воситаи матнҳое, ки вазъи мушкिलро ба вучуд меоранд, адабиёти иловагӣ, як қатор фикру ақидаҳо ва нуқтаҳо оид ба проблемаи муайяни экологӣ; рӯ овардан ба ҳаёти воқеӣ бо таъки ба факту далелҳои илмӣ ва ғайра вазъияти проблемавӣ ташкил намояд. Дар ин раванди истифода аз усули фаъоли таълим аз қабилҳои пешниҳоди масъала – лексияи дорои хусусияти проблемавӣ; пешниҳоди матнҳо бо ҳаҷоҳо, усули тадқиқот – пешниҳоди вазифаҳои амалӣ ва назариявии дорои хусусияти проблемавӣ; усулҳои ҳуҷуми зехнӣ дар шакли баҳсу мунозира, вазифаҳои эҷодии дорои характери проблемавӣ ва ғайра хеле қабилҳои қабул мебошанд.

Омӯзиши экологӣ берун аз муассисаҳои таълимӣ низ аҳамияти қалон дорад. Воситаҳои ахбори омма, пеш аз ҳама телевизион ҷойи махсусро ишғол мекунанд.

Умуман, мақсади асосии тарбияи фарҳанги экологӣ дар муассисаи таҳсилотӣ дар хонандагон парвариш намудан ва ташаккул додани сифатҳои меҳрубонӣ, муҳаббат ва эҳтиёткорӣ ба табиат, сарфакорона истифода бурдани сарватҳои он мебошад. Хеле муҳим аст ҳанӯз дар хонандагони хурдсол, ки ба ҷаҳони азими нофаҳмо ворид мешаванд, нозук эҳсос кардан, дидан ва дарк кардани он, ки ин ҷаҳони пурасрор хеле гуногун, гуногунҷабҳа, рангоранг аст ва мо як ҷузъи ин ҷаҳон ҳастем, парвариш карда шавад. Ҳадаф аз тарбияи фарҳанги экологӣ дар сурати ягонагии ҳалли вазифаҳои зерин амалӣ мегардад:

- вазифаҳои таълимӣ – ташаккули системаи дониш дар бораи проблемаҳои экологии замони мо ва роҳҳои ҳалли онҳо;

- вазифаҳои тарбиявӣ – ташаккули ангежаҳо, талабот ба одатҳои рафтор ва фаъолияти аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ, тарзи ҳаёти солим;

- вазифаи рушд – ташаккули низоми малакаҳои зехнӣ ва амалӣ оид ба омӯзиш, арзёбии вазъият ва беҳбуди муҳити зисти маҳали худ;

- инкишоф додани ҳавасмандӣ ва майлу хоҳиши фаъолона муҳофизат кардани табиати муҳити атроф ва захираҳои табиӣ он.

Дар ҷумхурии мо барои ҳалли проблемаҳои экологӣ диққати бағоят қалон дода мешавад. Дар назди омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ вазифаи гузошта шудааст, ки насли наврасро дар руҳи муносибати гуманистӣ ба табиат, покиза нигоҳ доштани обу ҳавои кишварӣ худ тарбия намоянд. Вазифаи омӯзгорон аз он иборат аст, ки минбаъд наслери тарбия намоянд, ки ба кадрҳои сарватҳои табиӣ расида, баҳри ҳифзи он саҳм гузорад. Барои ноил шудан ба ин мақсад омӯзгор бояд тамоми имкониятҳоро моҳирона истифода намояд

[4, с.12].

Ҳамин тариқ, ташаккул ва инкишофи фарҳанги экологӣ раванди мураккаб аст. Сохтори фарҳанги экологӣ ҳамчун ташаккули мураккаби шахсият донишҳои экологӣ, тафаккури экологӣ, малакаҳои фаъолияти экологӣ, ҷаҳонбинии экологӣ, одоби экологиро дар бар мегирад. Ҳар як ҷузъ ба сатҳи муайяни камолоти экологӣ - аз дониш ва ғояҳои асосии экологӣ то дарки амиқ ва татбиқи амалии онҳо дар ҳама сатҳҳо мувофиқат мекунад. Аз худ намуҷдани фарҳанги экологӣ боиси тағйир ёфтани эҳтиёҷоти инфиродии инсон мегардад, зеро бо фикри ҳифзи муҳити зист инсон аз рӯи талаботи муҳити зист амал мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Алексеев В.А., Груздева Н.В., Гушина Э.В. Экологический практикум школьника издательство «Учебная литература», 2005г.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.П. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 1996.
3. Захлебный А.Н., Суравегина И.Т. Экологическое образование школьников во внеклассной работе. М.: Просвещение 1984г.
4. Зулфонов Б. Самадова Д. Нақши фарҳанги экологӣ дар тарбияи хонандагон / Илм ва инноватсия. №3-4.2016 (17), с.11-14.
5. Коростелева Т.В. Экологические компетенции подростков и молодежи: потенциал развития и технологии // Современные наукоемкие технологии . – 2011. – № 1. – С. 92-94; [URL:https://topotechnologies.ru/ru/article/view?id=26642](https://topotechnologies.ru/ru/article/view?id=26642). Захираҳои интернет санаи мурочиат:28.11.2024.
6. Концепсияи миллии тарбия. Душанбе, 2016.
7. Розломий Н.Г., Репш Н.В., Белов А.Н. и др. Экологическая тропа как форма экологического образования школьников // Ученые записки Университета им. П.Ф. Лесгафта. - 2021. - № 2 (192). - С. 267-272. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 28.11.2024.
8. Туронов С. Тарбияи экологӣ ва ватанпарварии хонандагон //Илм ва инноватсия, №1 2013 (3) саҳ.42-45.
9. Хусаинов З.А. Основы формирования экологической культуры учащихся // Инновации в образовании. - 2005. - № 2. - С. 66-72. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 26.11.2024.
10. Чернышева А.С. Экологическое воспитание молодежи // Инновационная парадигма развития педагогических наук. - 2021. - С. 131-134.
11. Эстетическая культура и эстетическое воспитание. Кн. для учителя / -Н.И. Кнященко, Н. Л. Лейзеров, М. С. Каган и др. – М.: Просвещение, 1983. – 303с. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 28.11.2024.
12. Экологическое образование и воспитание. Метод. Рекомендации. – Улан -Удэ, 1990. – 29с. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 28.11.2024.
13. Экология и развитие личности/ Сборник документов с конференции/Ступино 2003г. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 26.11.2024.

РОҲҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақола муаллиф роҷеъ ба ташаккули фарҳанги экологии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сухан ронда, кӯшиш ба ҳарч додааст, ки роҳҳои ташаккули онро нишон диҳад. Ба андешаи муаллиф ташаккули фарҳанги экологӣ дар хонандагон дар заминаи тарбияи экологӣ ба роҳ монда шуда, ҳамчун яке аз талаботи асосии таълим ба ташаккули муносибати арзишманди хонанда ба табиат нигаронида шудааст. Иброз дошта мешавад, ки барои ташаккули фарҳанги экологии шахс танҳо назария кифоя нест, меҳру муҳаббат ба табиат ва муносибати бошуурона ба он дар сурате ба вучуд меояд, ки агар хонанда дар атрофи худ мисолҳои ҳақиқии чунин муносибатро бинад. Ба ин хотир омӯзгоронро лозим меояд, ки раванди таълиму тарбияро бо системаи фаъолиятҳои ба ҳам алоқаманди таълимӣ ва беруназсинфӣ таъмин намуда, фарҳанги экологии ҳар як хонандаро ташаккул диҳанд. Мақсади асосии тарбияи фарҳанги экологӣ дар муассисаи таҳсилотӣ дар хонандагон парвариш намудан ва ташаккул додани сифатҳои ватандӯстӣ, меҳрубонӣ, муҳаббат ва эҳтиёткорӣ ба табиат, сарфакорона истифода бурдани сарватҳои он мебошад.

Калидвожаҳо: экология, ташаккули фарҳанги экологӣ, тарбияи экологӣ, таълими экологӣ, хонандагон, муассисаҳои таҳсилотӣ, муҳити зист, табиат.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье автор рассматривал формирование экологической культуры учащихся общеобразовательных учреждений и попытался показать пути ее формирования. По мнению автора, формирование экологической культуры у учащихся осуществляется на основе экологического

воспитания, и как одно из основных требований образования направлено на формирование ценностного отношения школьника к природе. Показано, что одной только теории недостаточно для формирования экологической культуры человека, любовь к природе и осознанное отношение к ней возникнут, если ученик увидит вокруг себя реальные примеры такого отношения. Поэтому педагогам необходимо обеспечить учебный процесс системой взаимосвязанной учебной и внеклассной деятельности, формировать экологическую культуру каждого ученика. Основной целью воспитания экологической культуры в образовательных учреждениях является воспитание и развитие качеств патриотизма, доброты, любви и заботы о природе, экономного использования ее ресурсов.

Ключевые слова: экология, формирование экологической культуры, экологическое образование, экологическое воспитание, учащиеся, образовательные учреждения, окружающая среда, природа.

WAYS OF FORMING ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the author considered the formation of ecological culture of students of general educational institutions and tried to show the ways of its formation. According to the author, the formation of ecological culture in students is carried out on the basis of environmental education, and as one of the main requirements of education is aimed at forming a value attitude of the student to nature. It is shown that theory alone is not enough to form a person's ecological culture, love for nature and a conscious attitude towards it will arise if the student sees real examples of such an attitude around him. Therefore, teachers need to provide the educational process with a system of interconnected educational and extracurricular activities, to form the ecological culture of each student. The main goal of educating environmental culture in educational institutions is the education and development of the qualities of patriotism, kindness, love and care for nature, economical use of its resources.

Key words: ecology, formation of ecological culture, ecological education, ecological upbringing, students, educational institutions, environment, nature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Зебоҷон Субҳоновна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, омӯзгори калони кафедраи анатомия ва физиологияи факултати биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Сурога: 734003 ш. Душанбе х.ёбони Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 919101164

Сведения об авторе: Бобоева Зебоджон Субхоновна – кандидат педагогических наук, ст. преподаватель кафедры анатомии и физиологии факультета биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: 734003 ш. Душанбе, пр. Рудаки 121, тел.: (+992) 919101164

Information about the author: Boboeva Zebojon Subhonovna – candidat of pedagogical sciences, art. lecturer in the department of anatomi and physiology of the faculty of Tajik state pedagogical university named after Sadrididdin Aini. Address: 734003 s. Dushanbe, Rudaki Ave. 121, tel: (+992) 919101164

ТДУ:372.881.2

ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР АСОСИ ОМУЗИШИ АДАБИЁТИ БАДЕЙ

Атоева Ш. Б

унвонҷӯи Пажӯишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза ташаккул додани хислатҳои ахлоқии хонандагон аз масъалаҳои аввалиндараҷаи илми психология ва педагогика ба ҳисоб меравад. Яке аз омилҳои асосӣ, ки ба ин раванд таъсири бевосита мерасонад, адабиёти бадеист. Дар психология ва педагогика оид ба ин мавзӯ қорҳои тадқиқотии зиёде, монанди «Тарбияи ахлоқии студентон» (Б. А. Смирнов), «Дарқ кардани адабиёти бадеӣ ва шахсият» (А. Н. Жабитская), «Адабиёти бадеӣ ҳамчун воситаи худтарбиякунӣ» (В. В. Риковский), «Ҷиҳатҳои психологии инкишофи ахлоқии шахсият» (Б. С. Братус) ва ғайра ба анҷом расида бошанд ҳам, масъалаи нақши адабиёти бадеӣ дар тарбияи хислатҳои ахлоқии хонандагон аз доираи назар то андозае берун мондааст. Аз ин рӯ, мо мақсад гузоштаем, ки ба қадри имкон нақши адабиёти бадеии тоҷикро дар ташаккули хислатҳои ахлоқии ҷавонон нишон диҳем.

Дар ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон ба мисли меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, ростқавлӣ, муҳаббати пок, хушмуомилағӣ, вазифашиносӣ, худтанқидкунӣ, ватандӯстӣ ва ғайра адабиёти бадеӣ таъсири зиёд мерасонад. Зеро санъат ва адабиёти бадеӣ, ки маҳз андар маҳзи онҳо руҳияи наҷибӣ ба халқ хизмат кардандро тарғиб менамоянд, ба қувваи таъвоноии тарбияи инсон табдил ёфтаанд.

Адабиёти мардуми мо дар тӯли ҳазор сол бо мазмунӣ баланди худ, ки саршори ғояҳои инсондӯстӣ, ҳақиқатгӯӣ, меҳанпарастӣ, адолатгароӣ, истиқлолиятҳо аст, бо тарғибу

ташвиқи ахлоқи ҳамида ва ҳислатҳои неки инсонӣ ба маданияти умумибашарӣ дохил шудааст. Мероси ғанию гаронбаҳои бузургони он – Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомӣ, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Хофизи Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайиди Насафӣ, Бедил, Аҳмади Дониш ва дигарон шуҳрати ҷаҳонӣ доранд. Аз ин лиҳоз, адабиёти тоҷик як ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти ҷаҳонӣ буда, дар тарбияи маънавӣ - ахлоқии мардумони олам саҳми босазо дорад.

Бояд гуфт, ки ташвиқи тарҳиби омӯзиши мероси намоёндогони шинохтаи адабиёти классикӣ ва адабиёти муосир барои наслҳои имрӯза, алалхусус, наврасону ҷавонон ва донишҷӯёни мактабҳои олии яке аз вазифаҳои асосии аҳли зиё ва устодон мебошад. Зеро таърих гувоҳ аст, ки ягона роҳи тарбияи дурусти мардум рӯ овардан ба ин ганҷинаи бебаҳост. Танҳо мероси бокигузоштаи Саъдии Шерозӣ метавонад мардумони зиёди рӯи оламро дар роҳи дуруст тарбия намояд. «Бӯстон» ва «Гулистон» - и Саъдӣ асарҳои комилан тарбиявӣ ахлоқӣ буда, хонандаро ба ҷаҳони одамият – ҷаҳони ҳолӣ аз зулму бедодгарӣ, зишткорӣ, фиску фучур, фиребу найранг даъват менамояд. Барои тақвияти фикри хеш чанд мисоле аз «Гулистон» меорем: «Дарвеше мустачобуддаъват дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоч ибни Юсуфро хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

- Дуои хайре бар ман бикун.

Гуфт:

- Худоё, ҷонаш биситон!

Гуфт:

- Аз баҳри Худой, ин ҷӣ дуост?!

Гуфт:

- Дуои хайр аст туро ва ҷумла мусулмононро, то ту аз азоби Ҳақ ва халқ аз балои ту бираҳанд.

**Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба ҷӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?
Мурданат бех, ки мардумозорӣ!»**

Ҳикояти дигар чунин омадааст: «Ҷолинус аблаҳеро дид, даст дар гиребони донишманде зада ва беҳурматӣ ҳамакард. Гуфт:

- Агар ин доно будӣ, кори вай бо нодон бад – ин ҷо нарасидӣ.

**Ду оқилро набошад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабукбор.
Агар нодон ба ваҳшат саҳт гӯяд,
Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.
Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,
Ҳамедун саркаше в-озармҷӯе.
В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,
Агар занҷир бошад бигсалонанд.»**

Адабиёти классикиву муосири мардуми мо саршори чунин асарҳост. Дарк кардани адабиёти бадеӣ низ монанди инкишофи фаъолияти маърифатии шахс ба хусусиятҳои психологию фардии хонанда, дараҷаи инкишофи руҳии ӯ, завқ бадеӣ, қувваи эҷодӣ, бойигарии ҳаёлот, синну сол ва ҳатто ба қавли психолог А.Г. Ковалев ба мизочи вай вобаста аст [6, 46]. Бояд қайд кард, ки инкишофи ҳислатҳои ахлоқии шахсият хангоми омӯзиши адабиёти бадеӣ, пеш аз ҳама, ба характери идрок кардани вай вобаста аст. Нодуруст идрок кардани асар ё образи бадеӣ дар хонанда тасаввуроти нодурустро ба амал оварда, ӯро аз фаҳмидани ҳақиқат дур менамояд ва сабаби суст инкишофёбиаш мегардад. Барои он ки хонанда адабиёти хондашро дуруст ва пурра дарк карда тавонад, бояд ҳадаш аз ҷиҳати адабӣ инкишофёфта бошад, яъне адабиёти бадеиро фаҳмида тавонад. Муваффақияти бачаҳо оид ба дарки маъно пеш аз ҳама дар он аст, ки омӯзгор то чи андоза асосҳои назариявии дарки маъноро мефаҳмад ва маҳорату истеъдоди хешро дар омӯзиши шогирдон то кадом дараҷа идора мекунад ва онҳоро ба маънифаҳмӣ омода месозад.

Ҳар як хонанда хусусиятҳои хоси психикии фаҳмиши ҳаёт, ирода, ҳукуку ахлоқи ҳудро дошта, ҳар кадомаш муносибати фардии хешро талаб мекунад, ки дар асоси қонуниятҳои психологии шаклфтои шахсият, таълим ва инкишофи фаҳмишу дониши ӯ қарор ёфтанд. Хуб мешуд, ки баъд аз шарҳу эзоҳи калимаҳои номафҳум бо истифодаи он калимаҳо ба тарзи шиғоҳӣ ҳамзамон, тартиб додани ҷумларо низ тавсия меоданд, то маънои калимаҳо дар хотири бачаҳо дурусттар нақш бонад ва ин усул баҳри шарҳу эзоҳи калимаҳои зарурӣ

самараноктар мегардид. Ба фикри мо, талаботи суръати хониш барои синфҳои болоӣ лозим буда, барои синфҳои ибтидоӣ он қадар зарурат надоранд. Зеро хурдсолон бисёртар ба фаҳмидани мазмуни матн таваҷҷуҳ менамоянд ва табиист, ки дар ин ҳолат суръатнокӣ хониш нафъе нахоҳад бахшид. Лекин дар барнома ҷойгир кардани талабот доир ба суръати хониш мувофиқи матлаб аст, ба шарте ки онҳо боиси пешрафт ва инкишофи нутқи мураббӣ хонандагон хизмат намоянд, вале на ҳамчун воситаи санҷиши суръатнокӣ хониш ва арзёбии сифати дониши хонандагон. Дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ роҳи усули гуногуни омӯзиши нутқ амал мекунад, ки онҳо барои ташаккули малакаҳои қор бо матн, хониши бошӯуруна ва дарки маъно хизмат менамоянд.

Яке аз хусусиятҳои асосии таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ ин аст, ки матнҳои таълимии хониш ҳаҷман ва мазмунан ба синну соли хонандагон мусоидат кунанд, дар акси ҳол дар таълим ҳеҷ гуна муваффақият натавон ёфт.

Чунон ки психолог Л. Г. Жабитская қайд мекунад, дар зерин мафҳуми «аз ҷиҳати адабӣ инкишоф ёфтани чунин хислатҳои шахсият дар назар дошта мешаванд:

Фаёлона азбар намудани маводи таълимӣ, дониши хуб доштан аз адабиёт.

Фаҳмидани забони шеър ва умуман, осори бадеӣ.

Дарчаи инкишофи ҳаёлот ва бойигарии ҳаёли бадеӣ.

Малакаи мустақилона таҳлил кардан ва ба асари бадеӣ баҳо дода тавоништан» [4, 46].

Мушоҳида ва омӯзиши фаёлияти хонандагон моро ба ҳулоса овард, ки характери таъсиррасонии адабиёти бадеӣ ба онҳо на танҳо ба сифатнокӣ асари бадеӣ ва дарчаи муайяни инкишофи тарбияи хонанда вобастагӣ дорад, балки ба тайёрии вай, ба дарк карда гирифтани матн ё асари бадеӣ вобаста мебошад. Дар чунин маврид мақсаднокӣ амиқ ва нақшаи пешакии фаёлият боиси самаранокӣ ва дуруст фаҳмидани адабиёти хонандагон мегардад.

Хурсандиовар аст, ки дар муассисаҳои мо хонандагони равияҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ низ ба адабиёти бадеӣ мароқи қалон зоҳир мекунад ва онро ҳамчун омилҳои муҳими худтарбиякунӣ мешуморанд. Масалан, ба саволномаи «Шумо асари дӯстдоштаи бадеӣ доред?» 50,6% хонандагон ҷавобҳои мусбат дода, асари дӯстдошташонро мухтасар таҳлил карданд. Бояд гуфт, ки ин ғурӯҳи хонандагон дар баробари таҳлили дуруст ва инкишофи ҷаҳонбинӣ ба худтарбиякунӣ ва худбаҳодиҳии ахлоқиашон эътибори ҷиддӣ медиҳанд ва дар ин бобат адабиёти бадеиро аз воситаҳои асосӣ мешуморанд. Ҷавобҳои хонандагон ба саволҳои мо чанд сол қабл аз ин аз муносибати дурусти онҳо ба адабиёти бадеӣ шаҳодат медиҳад:

Б. Қаюмов, хонандаи синфи 10 - «Ман адабиёти бадеиро барои он дӯст медорам, ки он маро бо ҳаёт, бо одамон, бо Ватани бузургам шинос мекунад. Бе адабиёти бадеӣ ҳаёти худро тасаввур карда наметавонам. Вақте ман тақрибан романи «Вафо» - ро хондам, ба маъно ва баҳои қаҳрамонӣ, муҳаббати саршор ба Ватани азиз чуқур сарфаҳм рафтам. Орзу дорам, ки чун С. Одинаев ба қамол расам ва ба халқу Ватан хизмат намоям. Охир, ӯ на танҳо муаллим, қаҳрамон, балки ба маънои толаш одами замони мо буд».

М.Салимов, хонандаи синфи 11 – «Китоб ин ҳаёти ман, мураббии наздиктарини ман аст. Маҳз китоб чашми маро кушод ва ман тавонистам, ки зебоии ҳаётро омӯзам. Муҳимаш он аст, ки он рӯҳи маро бедор кард. Ман хеле барвақт аз падару модар ҷанг мондам, китоб маро тарбия кард. Ана, барои ҷӣ ман китобро дӯст медорам». Дуруст қайд намудааст педагог Ф. Гулмадов: «Маъсалаи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас имрӯз дар ҷомеаи мо беш аз пеш тезу тундтар аст. Сабабҳои зиёде вучуд доранд ва яке аз онҳо - аз байн рафтани анъанаҳои нек дар тарбияи насли наврас – боиси аз байн рафтани “пайванди замон”, эҳсоси мансубият ба таърихи ватани худ гардид» [3, 46].

Аз таҷрибаи чандсола ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки хонандагони аз синни хурдӣ ба адабиёти бадеӣ меҳр набаста имрӯз аз он босамар истифода намебаранд, на танҳо аз ҷиҳати сифатҳои иродавӣ ахлоқӣ, инчунин аз ҷиҳати маърифатнокӣ ҳам нисбатан, қаномада буда, дар таҳсил мушкилӣ мекашанд. Чунинчи, хонанда Н. Н. дар ҳаёташ (16-сола) ҷанг китоби бадеиро пурра нахондааст, бо ҳамсинфони муносибати дӯстона надохта, дар коллектив эътибори пайдо накардааст. Таъсири адабиёти бадеӣ дар инкишофи ҳиссиёт ва хислатҳои ахлоқии хонандагон нисбатан зиёд мешавад. Дар ин синну сол адабиёт на танҳо эҳсоси муайяно дар шахс ба вучуд меовараду боиси тағйирёбии сифатҳои ахлоқӣ ва рафтори онҳо мегардад, инчунин муносибатҳои эмотсионалии касро ба ҳаёт ба вучуд оварда, ҳисси эҳтирому боварӣ ва дӯстдорӣ ҳақиқашонро таъмин мекунад.

Образи Одинаев ва Зейб аз романи нависанда Ф. Ниёзӣ «Вафо», Анвару Сурайё аз повести «Ман гунаҳгорам» аз қабилҳои чунин образҳо буда, барои хонандагон намунаи ибрат

шуда метавонанд. Нависанда Ч. Икромӣ дар повести «Ман гунаҳгорам» ба он кӯшидааст, ки дар образи Сурайё ва Анвар муҳаббати устувор ва тарзи зиндагии зиёиёни навро дар дехот нишон диҳад. Дар баробари ин, ҷавонони булҳавасро, ки асоси зиндагиро танҳо бо пулу мол тасаввур мекунанд, дар образи Мухтори бадкирдор мазаммат кардааст. Асоси муҳаббати оилавии Сурайё ва Анвар боварӣ ва эҳтироми якдигар, фаҳмидани психология ва вазифаи худ дар оилаю корҳои ҷамъиятӣ аст. Бинобар ин, дар дили онҳо ҳеҷ гоҳ душмани муҳаббат – рашк ҷой намеёбад. Ҳамин боварӣ ва эътиқоди дурусти Сурайёи окила буд, ки на аз сайругашти шабонаи шавҳараш бо Зайнаб ва на аз суҳанони тухматомези Мухтор нисбат ба Анвар рашк накард, аз худ нарафт. Ӯ худ ба худ фикр мекард, худро тасалли меод, ба муҳаббати оилавии худ боварии комил дошт.

«Не, ҳар чӣ бошад, бошад, ҳар чӣ шавад, шавад, лекин Анварҷон азони ӯст, шавҳари бовафо ва поквичдони ӯст! Онҳо аҳду паймон кардаанд ва ӯ – Анварҷон, ҳеҷ гоҳ аҳду паймони худро намешиканад! Ба ин вай зомин аст ва бинобар хушбахт, босаодат ва осуда аст» - мегуфт. [5, 15]. Барои Сурайёи поквичдону бовафо ба ҷуз муҳаббати поки инсонӣ ва хизмат кардан ба халқу Ватан чизи авлотаре нест. Ӯ бо ахлоқи пок, меҳнатдӯстию уҳдабарой ва бо ҳалимию хоксориаш дар байни мардуми дехот «оинаи маданият» ва барои ҷавонон намунаи ибрат шуда буд. Таъсирнокии асар ба ҳислатҳои ахлоқии хонанда бештар дар он аст, ки нависанда симои маънавии директори мактаб – Анварро худ ба худ не, балки тавассути идроки Сурайё, яъне ба воситаи қаҳрамони дигар кушодааст.

Романи «Вафо» - и Ф. Ниёзӣ аз асарҳоест, ки дар дилу дидаи хонанда меҳру муҳаббати бепоя ба Ватан, омода ва содиқ будан ба хизмати онро мепарварад. Ҷавонони мо худ ватандӯст ва дифоъкунандаи онанд, вале бо мутолиаи асари бадеӣ ин ҳислатҳои неки ахлоқии онҳо боз ҳам ташаккул ёфта, олами маънавӣ ва ҳиссиёти баланди ватандӯстӣ, инсондӯстиашон меафзояд. Онҳо ҳақиқатан Ватанро аз бӯяш ҳам эҳсос мекунанд ва онро ба ҷон баробар азиз медоранд. «Ҳар як гӯшаю канои ин сарзаминро аз бӯи хокаш ҷуста, ёфтан мумкин аст, рафиқ генерал» (с.5), – гуфтани капитан Рустамов далели ин фикр аст. Муҳофизони ин ҳақиқат барояшон муқаддас онро чун гавҳараки ҷашм аз душман эмин нигоҳ медоранд ва ин корро барои худ шараф мешуморанд... «Не, мо мурем ҳам, ору номуси худ, шарафи худро аз даст намедихем, балки ана, ин тавр қувваи нав пайдо карда, меҳезему туро ба ҷои худ ба қари сиёҳи замин мефиристонем ..., як қатор тири аз автомати Сафар баромадагӣ ҳамон дам немисхоро ба замин мерезонад». [7, 139]. Ин суҳанон на танҳо боиси тарбияи ватандӯстони ҷавон мегарданд, балки онҳоро ба ҳимояи Ватан даъват мекунанд.

Аз мушоҳидаи дарсҳои омӯзгорон ва таҷрибаи кори тӯлонӣ дар синфҳои ибтидоӣ маълум аст, ки муҳимтарин ва самарабахштарин воситаҳои ёрирасон барои ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маъно инҳоянд: кор бо луғат, ба саволҳо ҷавоби пурра додан, аз рӯи расм нақл кардан ва хондани расм, гузоштани сахнаҷаҳо, ёфтани ҷавоби ҷустуҷӯ муаммоҳо ва истифодаи онҳо дар дарс, истифодаи панду андарз, мақолу зарбулмасал ва тезгӯяҳо, аз ёд кардани шеърҳо ва порчаҳои насрӣ, ташкили бозиҳои «Байтбарақ» ва «Тезхонӣ», нақл кардан аз рӯи мушоҳида, хотирот ва саргузашт, ба гурӯҳҳо ҷудо карда тавонистани ашё, ба фаслҳо ҷудо намудани моҳҳои сол, муайян кардани аломат ва хусусияти фаслҳои сол, хонда аз бар кардани маънои матнҳои дастрас аз рӯзнома, маҷалла ё китобҳои дилхоҳ, гӯш ва тамошо кардани ахбору намоишҳои адабӣ-бадеӣ аз тариқи садою симо ва ғайра мебошанд. Ҳамзамон, барои бой гардонидани таркиби луғавӣ ва нутқи шифоҳии хонандагон роҳу усули мухталифи инкишофи нутқро истифода бурдан зарур аст. Ба ин восита дараҷаи маънифаҳмии бачаҳоро ба кадри ҳол метавон таъмин кард.

Хуб мебуд, ки агар дар дарсҳои забони тоҷикӣ талаботи хонишро сарфи назар карда, ба ивази он талаботи маънифаҳмӣ ё худ дарки маъно ҷорӣ гардад. Зеро то ҳол омӯзгорон асосан ба хониш ва нақл диққати зарурӣ дода, нисбат ба маънифаҳмӣ ҷиддан машғул нестанд ва ҳатто онро дар ҷои дуҷум мегузоранд. Ғайр аз ин, дар барнома оид ба дарки маъно талаботи мушаххас низ гузошта нашудааст. Ҳол он ки маънифаҳмиро дар зинаи аввал мебоист гузошт. Хонишро ҳамчун бозӣ ё мусобиқа метавон истифода кард.

Таҷрибаи амалии бархе аз омӯзгорони варзидаи забон ва адабиёти тоҷик аз он далolat мекунад, ки баҳри ташаккули малакаҳои кор бо матн, хониши бошуурона ва дарки маънифаҳмии шогирдон боз ҷунин корҳоро ба сомон расонидан аз манфиат ҳолӣ нест:

- бедор кардани шавқу рағбати хонандагон нисбат ба китоб;
- мувофиқ кардани мазмун ва ҳаҷми матн ба синну сол ва сатҳи идроки хонанда;
- зарурати таваққуф хангоми мутолиаи матн;
- пеш аз мутолиа хонандаро ба фаҳмиши матн ва дарки маънои он

омода кардан;

- бодикқат ва бомулоҳиза қироат кардани матн;
- зарурати тавакқуф ҳангоми мутолиаи ибораю ҷумла ё порчаи матн;
- аз ҷумла, аз ибора ва таркибҳои матн ҷудо кардани калимаҳои асосӣ;
- шинохтани калимаҳои таъғиқҳои матн ва иваз кардани онҳо бо вожаҳои ҳаммаъноӣ сермаъно;
- фарқ карда тавонистани калимаҳои мустақилмаъно аз калимаҳои ёрирасон;
- диққат додан ба оҳанги талаффузи калима ва ибораю ҷумла ҳангоми хониш;
- ба хотир гирифтани вожаҳои душворфаҳми матн,
- истифода бурдани луғат;
- возеҳ талаффуз намудани калимаҳо аснои хониши бошууруна;
- омӯзонидани маҳорати натиқӣ ва хушбаёнӣ;
- хондани (аз назар гузаронидани) расми матн;
- ба инобат гирифтани савол ва супоришҳои зерматн;
- қор бо луғатҳои тафсирифтаи зерматн;
- ҳулосабарорӣ аз рӯйи мазмуни матн бо иловаҳои худ ва омӯзгор.

Азбаски дар раванди таълими забон нутқи шиғоҳӣ асосӣ буда, он дар навбати худ бунёди нутқи ҳаттиро таъкил медиҳад, ба ин масъала низ

диққати ҷиддӣ додан зарур аст.

Омӯзишу таҳқиқ ва мушоҳидаҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ собит менамоянд, ки омӯзгорон хониши матнро ба хонандагон бо роҳи усули гуногун ба роҳи менамоянд. Масалан, яке матнро аз китоби дарсӣ дар ҳар дарси навбатӣ пешкаш мекунад, ки онҳо қироат кунанд. Дигаре матнро аз ягон китоби дигар дар шакли тайёр (ба таври интихобӣ аз ягон китобча) пешниҳод менамояд ва меҳонад ё меҳононад. Сеюмӣ ба хонандагон супориш медиҳад, ки дар хона аз ягон китоби дигар матнро хонда оянд ва мазмунашро нақл намоянд ва ғайра. Ҳар тарзро, ки омӯзгорон интихоб менамоянд, ҳама намунаи асосӣ, агар ғуём, ки аксарашон аз марҳилаҳои гуногуни шинос намудани хонандагон бо мазмуни матн истифода намебаранд. Аз рӯйи таҳқиқи мушоҳидаҳо ба ҳулосае омадем, ки дар дарсҳои забони модарӣ ҳангоми таълими ин ё он мавзӯи дарс, махсусан аснои қироати матн ба омӯзгор зарур аст, ки қабл аз қироати матн дар марҳилаи аввал бевосита суҳбати муқаддимаӣ гузаронад. Дар суҳбат набояд мазмуни матн нақл гардад, балки тавассути саволҳои фикри ҳаёли хонандагон ба мавзӯ наздик ва ҷалб карда шавад. Дар марҳилаи дуюм дар хотир гирифтани мазмуни матн, албатта, таъкид мебардад, ки ин ҳеле муҳим аст. Дар марҳилаи сеюм ба эътибор гирифтани калимаҳои душворфаҳм (агар мавҷуд бошанд) ғушрас мешаванд. Дар марҳилаи чорум муқаддимаи асар (мавзӯ), мазмуни асосӣ (иштирокчиён) ва ҳулосаю хотима ёдрас мебардад, ки ҳеле муҳим ва судманданд. Дар марҳилаи охирин ба қадом жанри бадеӣ (ривоят, масал, ҳикоя, шеър, ҷисмон, мақола...) нисбат доштани асарро омӯзгор ба шогирдон ғушрас менамояд, ки бисёр зарур аст.

Адабиёти бадеӣ аз омилҳои асосии тарбияи дӯстию ҳамдигарфаҳмии ҷавонон низ ба шумор меравад. Омӯзиши образҳои бадеӣ, идроки дурусти амалиёту муносибати персонажҳо имконият медиҳад, ки дар ниҳоди хонанда меҳро муҳаббат ва дӯстии халқҳо тарбия ёбад. Вале на дар ҳамаи омӯзиш чунин таъсиррасонии асар сураат мегирад. Ин дар навбати аввал, ба мақсаднокии хонанда ва ба мазмунан аз худ кардани асари бадеӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, адабиёти бадеӣ дар таъкил додани ҳислатҳои ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон таъсири қалон мерасонад. Мутолиаи асари бадеӣ ва дуруст дарк карда тавонистани образи бадеӣ имконият медиҳад, ки хонандагон мавқеи худро дар ҷамъият муайян кунанд, фаҳманд ва ба инкишофи психологию маънавӣ ва маърифатнокии худ муваффақ шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Асозода Х., Кӯчаров А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018, – 400 саҳифа.
2. Богданова О. Ю. Методика преподавания литературы: учеб. Для студ. пед. Вузов / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов; под ред. О. Ю. Богдановой. – 2 – е изд. - М.: Издат. Центр «Академия», 2002.

3. Гулмадов Ф. Ҳамгирони ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол / Ф. Гулмадов. Душанбе: Ирфон, - 2014. - 206с.
4. Жабитская Л. Как помочь себе в условиях хронического стресса / https://www.b17.ru/articles/lidiya_zhabitskaya.
5. Икромӣ Ҷ. Ман гунаҳкорам / Нашриёти “Адиб”, - Душанбе, - 1958. – 234с.
6. Ковалев А.Г. Психология и сознание личности. - М.: МОДЭК, 1999, - 224с. П.
7. Ниёзӣ Ф. Вафо / Нашриёти “Ирфон”, - Душанбе, - 1985. – 213с.
8. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент: -1979. - 166 с.
9. Сухомлинский В. А. «О воспитании» / В. А. Сухомлинский - Москва: Политическая литература, - 1982 - 270 с.
10. Файзулло Шарифзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир/ Ф. Шарифзода. Душанбе: “Ирфон”-2016. 63с.

ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР АСОСИ ОМУЗИШИ АДАБИЁТИ БАДЕЙ

Дар мақола тарбияи ахлоқии хонандагон дар асоси омӯзиши адабиёти бадеӣ тадқиқ шудааст, ки яке аз масъалаҳои ҳалталаб дар илми педагогикаи тоҷик мебошад.

Ҷиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон ба мисли меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, ростқавлӣ, муҳаббати пок, хушмуомилағӣ, вазифашиносӣ, худтанқидкунӣ, ватандӯстӣ ва ғайра адабиёти бадеӣ таъсири зиёд мерасонад. Зеро санъат ва адабиёти бадеӣ, ки маҳз андар маҳзи онҳо рӯҳияи наҷиби ба халқ хизмат карданро тарғиб менамоянд, ба қувваи тавоноии тарбияи инсон табдил ёфтаанд. Адабиёти мардуми мо дар тӯли ҳазор сол бо мазмуни баланди худ, ки саршори ғояҳои инсондӯстӣ, ҳақиқатгӯию меҳанпарастӣ, адолатгароию истиқлолиятхоӣ аст, бо тарғибу ташвиқи ахлоқи ҳамида ва хислатҳои неки инсонӣ ба маданияти умумибашарӣ дохил шудааст ва хонандаи замони муосирро дар ҳамин руҳия тарбия мекунад.

Калидвожаҳо: адабиёт, тарбияи маънавӣ –ахлоқӣ, омӯзгор, хонанда, китоби дарсӣ.

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье рассматривается нравственное воспитание учащихся на основе изучения художественной литературы, что является одним из наиболее актуальных вопросов в таджикской педагогике.

Большое влияние на развитие нравственных качеств учащихся, таких как трудолюбие, человечность, честность, чистая любовь, вежливость, ответственность, самокритичность, патриотизм и др., оказывает художественная литература. Потому что искусство и литература, пропагандирующие благородный дух служения народу, стали мощной силой человеческого воспитания. Литература нашего народа вот уже тысячу лет является частью общечеловеческой культуры своим высоким содержанием, которое наполнено идеями гуманизма, правдивости и патриотизма, справедливости и независимости, пропагандой и поощрением добрых нравов и хороших человеческих качеств. , и воспитывает в этом духе современного читателя.

Ключевые слова: литература, нравственное воспитание, учитель, читатель, учебник.

MORAL EDUCATION OF STUDENTS BASED ON THE STUDY OF FICTION

The article deals with the moral education of students on the basis of the study of fiction, which is one of the most pressing issues in Tajik pedagogy.

Fiction has a great influence on the development of the moral qualities of students, such as diligence, humanity, honesty, pure love, politeness, responsibility, self-criticism, patriotism, etc. Because art and literature, promoting the noble spirit of serving the people, have become a powerful force in human education. For a thousand years, the literature of our people has been part of the universal culture with its high content, which is filled with the ideas of humanism, truthfulness and patriotism, justice and independence, propaganda and encouragement of good morals and good human qualities. and educates the modern reader in this spirit.

Key words: literature, moral education, teacher, reader, textbook.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атоева Шукрона Бозоралиевна - унвонҷӯи Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 16 - и ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе: Атоева Шукрона Бозоралиевна - соискатель Института развития образования им. Абдуррахмана Джамии Академия образования Таджикистана, учитель общеобразовательного учреждения №16 Шохмансурского района города Душанбе.

Information about the author: - Atoeva Shukrona Bozoraliyevna - applicant for the Institute for the Development of Education. Abdurrahman Jamiya Academy of Education of Tajikistan, teacher of the general education institution No. 16 of the Shokhmansur district of Dushanbe.

**НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИМ МИЛЛАТ,
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР
ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ВАТАНДУСТӢ СУЛҲПАРВАРӢ ВА
ТАҲАММУЛПАЗИРӢ НАСЛИ НАВРАС**

Лутфуллозода Муҳаммад – академики АТТ

*Қаюмова Хурлиқо Тагайевна – н.и.н, дотсенти кафедраи педагогика ва
психологияи Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х Маҳсумоваи ДДОТ ба номи С. Айни*

“Эмомалӣ Раҳмон дар байни сиёсатмадорони кишварҳои Иттиҳод яке аз мавқеъҳои асосиро ихғол менамояд. Ва ин амри тасодуф нест. Тамоми сабъӣ ва кӯшишҳои ӯ нишон медиҳанд, ки дар Тоҷикистон раванди Сулҳ идома дорад. Шабоҳати ин раванд дар кишварҳои дигар, ки дар он ҷо авзоъ то адолае муташанҷ аст, вучуд надорад. Он чизе, ки дар Тоҷикистон мегузарад, - барои бисёре аз халқҳо ва кишварҳои олам намунаи ибрати хуб аст”.

Владимир Путин, Президенти Федератсияи Россия

Тоҷикон аз ҷумлаи қадимтарин халқҳои ҷаҳон буда, ба таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ робита доранд ва соҳиби мероси пурғановати фарҳангӣ мебошанд. Аммо ин миллат пас аз таназули сулолаи Сомониён дар муддати ҳазор сол аз давлатдорӣ худ маҳрум буд. Бинобар ин, 9 сентябри соли 1991 барои мо на танҳо рӯзи Истиқлол, балки санаи барқароршавии адолати таърихӣ ҳам мебошад. Тавре ки дар суҳанронии худ Пешвои миллат хангоми мулоқот бо зиёиён ва ҷавонони фаъоли кишвар дар рӯзҳои таҷлили ҷашни 1100- солагии давлати Сомониён ва 90-солагии фарзанди бузурги миллат Бобоҷон Ғафуров таъкид намуданд: “Истиқлолият ин рамзи давоми миллат ва рамзи ҳаёти Тоҷикистони соҳибистиқлол аст. Ҳарчанд, ки дар оилаи бузурги одамони шуравӣ тоҷикон аз самараи меҳнати худ лаззат мебурданд, инчунин илму техника, саноат, соҳтмон ва дигар соҳаҳои кишоварзӣ рушд мекарданд, ҷумҳурӣ ба таври мутлақ мустақил набуд. Имрӯз ҳарчанд душвор аст, Тоҷикистон дар роҳи сулҳу таҳаммулпазирӣ, оштино ваҳдат, ба рушди хоҷагии халқ, инкишофи илму фарҳанг қадам мезанад”.

Ҷомеаи муосир уҳдадор мешавад, ки ин гуна ғояҳоро дар муҳтавои таълиму тарбия ворид сохта, беҳатарии ҳаёти инсонҳо, ҷомеа ва табиатро таъмин намояд.

Тавре ки Қаҳрамони Тоҷикистон вассофи сулҳу амонӣ Мирзо Турсунзода меғӯяд:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи саҳт [9].

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди СММ дар ин маврид изҳори ақида намуд, ки ҳоло вақти он расидааст, ки халқи тоҷик дигар бозичаи дасти кишварҳои манфиатҷӯ нест. Кишвар бояд роҳи адолат ва таҳаммулпазирӣ интихоб намояд. Сулҳу оромӣ - ин кафолати рушди иқтисодии ҳар як кишвар мебошад. Проблемаи тарбияи хонандагон дар руҳияи сулҳдӯстӣ дар синнусоли томактабӣ ва синни хурди мактабӣ аз суҳанҷои пурмуҳтавои Пешвои миллат сарчашма мегирад.

Ин ғояҳои асосӣ дар ҳуҷҷатгузорӣ барои мактаб ва стандарти таҳсилоти мактабӣ, дар барномаҳои фанҳои гуногун, дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълим, инчунин дар маводи дидактикӣ инъикос ёфтаанд. Ғояҳои неки ва сулҳ, ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ ба барномаҳои таълимӣ ворид карда шудаанд ва барои тарбияи қардани кӯдакон- шаҳрвандони ояндаи кишвар дар руҳияи башардӯстона хизмат мекунанд.

Ҳеҷ шакку шубҳа нест, ки тағйирёбии сиёсат ва иқтисодиёти давлат, ивазшавии шароити зиндагии инсон дар назди назарияи таълиму тарбия вазифаҳои навин мегузорад, ки бояд боиси тағйирёбии барномаҳои таълимӣ гардад. Қобили қайд аст, ки ҳар як давраи таърихӣ талаботи вижаи ҳудро дар назди мактаби ибтидоӣ мегузорад. Ҳоли ҳозир, дар замони идомаи раванди ҷаҳонишавӣ проблемаи ҳифзи сулҳ ва осоиштагӣ муҳим мебошад, муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ наметавонад ба даъвати давлат дар бораи зарурати тарбияи ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ посух надиҳад. Дар барномаҳои таълимӣ фанҳои асосии таълимӣ- фанҳои давраи гуманитарӣ проблемаи ташаккули сулҳпарварӣ, осоиштагӣ ва инсондӯстӣ падидаи нав нест. Ҳадафи мазкур ҳанӯз солҳои 50-уми асри XX дар барномаҳои таълимӣ синфҳои ибтидоӣ аз рӯи фанҳои забони модарӣ, хониш, таърих, суруд, расмкашӣ инъикос меёфт.

Имрӯз кишвар соҳибистиклол аст, бинобар ин, ҳар як шаҳрванди арзандаи он бояд барои хушбахтӣ ва шукуфоии Тоҷикистон ва халқи он саъю кӯшиш намоянд.

Омӯхтани ҳикояҳо аз таърих барои ба раванди таълим ворид сохтани вазифаҳои тарбиявӣ ва наздик намудани таълим ба масъалаҳои ҳаётии давлат судманд аст, зеро он имкон медиҳад, ки дар асоси маводи дастрас дар хонандагон ахлоқ, эҳсоси муҳаббат ба Ватан, ба халқ, эҳсоси дӯстию эҳтиром нисбат ба заҳматкашони ҳамаи кишварҳо, муборизони сулҳ ташаккул дода шавад [1. с.161] Бо назардошти шароите, ки дар он умр ба сар мебарем, барои тарбияи ҷавонон бештар аз ҳарвақта хеле муҳим ба назар мерасад.

Мавзуи зиндагӣ дар шароити сулҳу амният дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълимии солҳои гуногун мавқеҳои муҳталиф дошт. Масалан дар китоби хониши соли 1992 синфи IV, муаллифон Амонов Р., Абдувалиева А., мавзуи мазкур ба зермавзӯҳо тақсим карда шудааст, ки дар он чунин бобҳо ҷудо карда шудаанд: “Бигзор сулҳу дӯстӣ беҳалал бошанд”; шеърӣ А.Шукуҳӣ “Сулҳ”; матнӣ «Қабутар», муаллиф И. Туричин; шеърӣ Лохутӣ «Суруди сулҳҳои ҷаҳон»; О. Аминзода «Суруди сулҳ».

Дар натиҷаи чунин тасмими оқилона ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон сарфи назар аз мансубияти миллӣ бо тамоми вучуд дарк менамояд, ки сарнавишти Тоҷикистон сарнавишти ӯст.

Дар китобҳои дарсӣ тарбияи кӯдакон дар руҳияи ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ дар ҳаҷми кофӣ ба назар мерасад. Ҳарчанд, ки дар солҳои истиқлолият ҷумҳурӣ бо сабабҳои маълум бӯҳрони иқтисодиро аз сар мегузaronд, яке аз вазифаҳои мактаб тарбия намудани насли наврас дар руҳияи эҳсоси башардӯстӣ, эҳсоси шаҳрвандӣ буд, то ки кӯдакон ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои худро дар назди Ватан ва ҷомеа бидонанд. Ин вазифаҳоро Пешвои миллат Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар машварат бо кормандони маориф 25 августи соли 1995 матраҳ намудаанд.

Мактаби имрӯза, пеш аз ҳама, бояд ба проблемаҳои сулҳ ва таҳаммулпазирӣ таваҷҷуҳ намояд, зеро ҳаёти некуаҳволонаи ҷомеа дар ҳар лаҳза ва дар ҳар замон ба он эҳтиёҷ дорад. Ин нуқтаи назар дар раванди таълиму тарбия бадеҳӣ ва шартӣ баҳснопазир мебошад. Дар ин маврид академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор М. Лутфуллозода дар истиноди худ чунин менависад:

“Таҳсилот ва ватандӯстӣ - моҳияти оштии аст, ифтихори миллиро бошад, бояд тарбия намуд. Ин ахлоқ, сулҳдӯстӣ ва таҳаммулпазирӣ дар байни халқҳои миллатҳои гуногун ташаккул медиҳад” [3.с.90].

Набояд он рӯзҳои мудҳишро фаромуш кард. Яъне марҳилае, ки Тоҷикистон кишвари тозаистикл зери таъсири баъзе нерӯҳои харобиовари дохиливу берунӣ ба вартаи ҷанги шаҳрвандӣ қашида шуд, ки боиси талафоти зиёди ҷонӣ, ҳисороти беандозаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва инчунин моливу ҷонӣ гардид, ки тамоми ниҳодҳо ва заминаи ободкорӣ ва бунёдкориро фалаҷ кард. Дар тамоми манотиқи кишвар бенизомӣ ва бесарусомонӣ ҳукмрон шуд. Дар чунин шароити душвори сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ 16 ноябри соли 1992 Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Иҷлосияи мазкур заминаи воқеии созандагӣ дар таҳкими давлатдорӣ, таъмини истиқлолияти миллӣ ва дар муайян намудани самтҳои рушди ҷомеа дар солҳои наздик ва бунёди сулҳу озоиштагии кишвар нақши хотирмон ва таърихи гардид.

«Омӯзгор – ин хирад, шараф ва ифтихори ҷомеа, ӯ симои ҷомеа мебошад. Ӯ донишу истеъдод, гармии дили худро бедареғ ба фарзандони халқ мебахшад ва худро хушбахт ҳисоб мекунад, зеро тарбия ва ташаккули сифатҳои инсонӣ дар насли наврас дар дасти ӯст. Насле, ки ба оянда менигарад, баъд аз муддати кӯтоҳе ба тақияҳои фарҳанги миллӣ дар тамаддуни пешқадами ҷаҳонӣ мубаддал мегардад. Ин ҳама аз омӯзгор ва мураббӣ вобастагӣ дорад», - чунин ҳисоб мекунад Пешвои муаззами миллат. Баъди чунин суханони Роҳбари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон омӯзгор бояд идрок намояд, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯ бошад, уҳдадор аст, ки методҳо ва равишҳои нави тарбиявӣ ва методиро пайдо намояд, бояд методҳои истифодаи онҳоро мавриди таҳлил қарор диҳад.

Ғояҳои педагогикаи халқии тоҷик – ин соҳаест, ки дар он фарҳанги халқ, эҷодиёти бисёр мафкурасозони гузашта, махсусан, андарзҳо дар бораи сулҳ ва амният мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

Баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ тавсияҳо дар шакли дастури “Таълими сулҳдӯстӣ ва ҳалли низоъҳои баҳснопазир” ба ҷоп расиданд. Дастури мазкур бо дастгирии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва намояндагии ЮНЕСКО дар Тоҷикистон мунташир гардид. Ин тавсияҳои методиро ходими илмӣ – ПРМАТТ Орлова Людмила Александровна омода намудааст.

Ба ифтихори 1100-солагии давлати Сомониён ва 90-солагии зодрӯзи академик Бобочон Гафуров конференсияи илмӣ баргузор гардид, ки дар он ҳамчун мавод маҷмуаи "Тарбияи худшиносӣ ва ифтихори миллӣ" мавриди истифода қарор гирифт.

Боиси ифтихори мо тоҷикон аст, ки имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти баробархукуки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳаёти байналмилалӣ фаъолона иштирок намуда, кишвари тоҷиконро дар байни 140 давлати ҷаҳон муаррифи намуда, бо аксари ин кишварҳо робитаҳои ҳамачонибаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии барқарор намудааст. Гояҳо ва муҳтавои гузоришҳо ва қарорҳо проблемаи барои имрӯз махсусан, муҳим - тарбияи худшиносӣ, ифтихори миллӣ, гояҳои сулҳдӯстӣ ва ризоияти халқ, робитаҳо бо кишварҳои наздику дур будаанд.

Тавре, ки рӯйдодҳои минбаъдаи таърихи нишон доданд, интихоби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифзи давлатдорӣ тоҷикон ва муттаҳидшавии халқи тоҷик нақши муҳим дошт. Ӯ ҳамчун меъмор амал намуд, ки бунёди давлатдорӣ нави тоҷикон бар дусти бар пояи устувори ваҳдати сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷик таъин намуд.

Проблемаҳои сулҳу амният дар дастурҳои илмию методӣ дар китобҳо, инчунин дар 5 мақолаи академик М. Лутфуллоев мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Ба омӯзгорони мактабҳо ва мураббӣён китобҳои ин муаллиф "Дидактикаи муосир", "Эҳёи педагогикаи аҷам", "Паёми миллии шараф" ва мақолаҳои "Тоҷикистони соҳибистиклол ва проблемаҳои тарбия", "Андарзо аз ёдгории Ҷалолуддини Балхӣ", "Оштинопазирии халқи тоҷик ва ташаккули он" шинос мебошанд.

Стратегияи сулҳ, ризоияти сиёсии тоҷикон қисми таркибии суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ташкил медиҳад. Ба қалами Сарвари давлат дахҳо асарҳои алоҳида мансубанд, ки интишороти гуногун ба таъри расонидаанд.

Ба илми педагогика чунин асарҳои Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми басо бузург гузоштаанд: "Бо роҳи ваҳдат ва бунёдкорӣ", "Бунёди ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол", "Ваҳдати миллӣ - мароми мо", Душанбе - шаҳри дӯстӣ ва бародарӣ", "Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ", "Ваҳдат, сулҳ ва бародарӣ мароми мост", "Истиклолият - меваи бебаҳо".

Имрӯзҳо Тоҷикистон бо 180 давлати хориҷӣ муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, узви комилхуқуқ ва фаъоли Созмони Миллали Мутаҳид ва тамоми ташкилоту созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ гардидааст. Аз ин лиҳоз, дар шароити ниҳоят пурпечубу мураккаб ва зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти глобалӣ, махсусан, мубориза бо терроризму ифротгарои саҳми арзишманд гузошта истодааст, ки собиқ Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Чорч Буш, дар ин масъала ба унвони Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон чунин ибраз намудааст: "Халқи Амрико аз Тоҷикистон барои саҳми калонаш дар муборизаи зидди терроризм сипосгузор аст. Басо хушнудам, ки муносибатҳои мо беш аз пеш таҳким ёфтаанд. Изҳори умед мекунам, ки мо минбаъд низ барои озодии бештар ва амнияти тамоми минтақа ҷидду ҷаҳд хоҳем кард".

Ин марди хирадманд гуфтаҳои Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозиро ҳамеша сармашқи кори худ дар сиёсати дохилию хориҷӣ худ медонад:

"Агар пилзурӣ в-агар шерчанг,

Ба наздики ман сулҳ беҳтар, ки ҷанг..." [7. с.95].

Дар асоси таҳлили амиқи адабиёти тоҷику форс, фолклори мардумӣ ва анъанаҳои мардумии халқи тоҷик, инчунин китобҳои дарсӣ, дастурҳои педагогӣ, барномаҳои таълимӣ ва маводи дидактикӣ метавон ба хулоса омад, ки тарбияи сифатҳои арзишманди ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ муҳимтарин вазифаи низоми таҳсилот мебошад. Ин сифатҳои шахсӣ калидӣ ба ҳисоб мераванд, зеро тамоми низоми тарбияи башардӯстӣ ба онҳо асос ёфтааст.

Тарбия намудан ва рушд ёфтани ин сифатҳои хонандагон дар тамоми давраи таълим дар мактаб воқеъ мешавад. Гояҳои ватандӯстӣ ва эҳсоси ба он пайвастаи сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ ба хонандагон хеле наздик буда, ҳам тавассути муҳтавои марбутаи таълим ва ҳам дар раванди кори тарбиявии ҳамарӯза ба осонӣ ташаккул меёбад.

Дар муқоиса бо таълими анъанавӣ, равишҳои психологӣ ва педагогӣ муосир дар ҷараёни таълим имкон медиҳад, ки ба тарбияи ватандӯстӣ, сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ кӯдакон дар муносибати мусбат беҳтар рушд дода шавад.

Адабиёт:

1. Абдулло Р., Даҳ дастоварди бунёди Эмомалӣ Раҳмон / Қаҳрамонони Ваҳдат. Душанбе: Шарқи озод. 2014. - С.147-167.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Миллӣ – Пешвои Миллат.
3. Лутфуллозода М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия. [Матн] / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2001. – С.149.90 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, аз 26 декабри соли 2023.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, аз 26.12.2018.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат ба Аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе соли 2001.
7. Саъдии Шерозӣ. Куллийт Ҷ. III Саъдии Шерозӣ –Душанбе, Адиб,1990,- С. 243. 95 с.
8. Сомонаи эл. <http://youth.tj/ru/category/youth/page/2/>
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Қасри ҷавонони ба номи Лоик Шералӣ аз 30.03.2019. <http://www.president.tj/>
10. Турсунзода М. Маҷмуаи шеърҳо. [Матн] /М. Турсунзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1955. – С.411.301с
11. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси байнал-милалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи “Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез” 04.05.2018 ш. Душанбе.
12. http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=22587

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ - ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛИ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ ВАТАНДУСТӢ, СУЛПАРВАРӢ ВА ТАҲАММУЛПАЗИРИИ НАСЛИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур ҷонфидоҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барқарор намудани сулҳу ваҳдати тоҷикон, аз кишвари ҳамсоя Ҷумҳурии Афғонистон баргардонидани гурезагон ва умуман дар зери ливои сулҳу дӯстӣ ташкил намудани Тоҷикистони соҳибистиклол дарҷ гардидааст.

Инчунин сиёсати пешгирифтаи Президенти кишвар дар шароити ниҳоят пурпечутобу мураккаб ва зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти глобалӣ, махсусан, мубориза бо терроризму ифротгароӣ саҳми арзишмандаш аз нигоҳи сиёсатмадорони ҷаҳон, ки дар суханони онҳо дарҷ ёфтааст.

Бахусус, нақши Президенти кишвар аз минбари бонуфузи Созмони Миллалӣ Мутаҳид таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониро ба мавзӯи бениҳоят муҳим, яъне сулҳ ҷалб намуданаш. Ё бо ташаббуси башардӯстонааш на танҳо сулҳу салоҳро дар дохили Тоҷикистон, балки бо дигар давлатҳо низ пояи устувори дӯстӣ дорад. Бахусус, тавонист бо тиннати сулҳҷӯёнааш бо Ҷумҳурии ҳамсояи Қирғизистон аввалин шуда, дасти дӯстӣ, дасти сулҳу оштии ҳешро дароз намояд, инъикос ёфтааст.

Қалидвожа: тақдирсоз, соҳибистиклол, марди хирадманд, марди бошараф, бесарусомонӣ, бӯхрони шадид, ноумедӣ парешонӣ, табодулотгаро, валангоргардида, таҳқиру зуроварӣ, ҷанги таҳмилӣ,

РОЛЬ ОСНОВАТЕЛЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МИРА И ЕДИНСТВА – ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМАН В ФОРМИРОВАНИИ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА, МИРОТВОРЧЕСТВА И ТОЛЕРАНТНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В данной статье отмечаются усилия Основателя национального мира и единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по восстановлению мира и единства таджиков, возвращению беженцев из соседней Республики Афганистан и в целом по созданию независимого Таджикистана на основе мира и дружбы.

Также о политике, проводимой Президентом страны в чрезвычайно сложных и быстроменяющихся условиях современного мира, ценный вклад Таджикистана в решение глобальных проблем, особенно в борьбу с терроризмом и экстремизмом, которые находят свое отражение в словах мировых политиков.

В частности, роль Президента страны, с влиятельной трибуны Организации Объединенных Наций, в привлечении внимания международного сообщества к чрезвычайно важному вопросу, а именно к миру. Своей миролюбивой инициативой он не только содействует миру и согласию в Таджикистане, но и закладывает прочный фундамент дружбы с другими странами. В частности, отмечается что своей миролюбивой инициативой он первым протянул руку дружбы, руку мира и примирения соседней Республике Кыргызстан.

Ключевые слова: творец судьбы, независимость, мудрец, благородный человек, хаос, тяжёлый кризис, отчаяние и смятение, революционер, опустошённый, унижение и насилие, беженцы, навязанная война.

THE ROLE OF THE FOUNDER OF NATIONAL PEACE AND UNITY – THE LEADER OF THE NATION, PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMAN IN THE FORMATION OF EDUCATION OF PATRIOTISM, PEACEMAKING AND TOLERANCE OF THE YOUNGER GENERATION

This article notes the efforts of the Founder of National Peace and Unity – the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon, to restore peace and unity among Tajiks, return refugees from the neighboring Republic of Afghanistan and, in general, to create an independent Tajikistan based on peace and friendship.

Also about the policy pursued by the President of the country in the extremely complex and rapidly changing conditions of the modern world, the valuable contribution of Tajikistan to solving global problems, especially in the fight against terrorism and extremism, which are reflected in the words of world politicians.

In particular, the role of the President of the country, from the influential rostrum of the United Nations, in drawing the attention of the international community to an extremely important issue, namely peace.

In particular, the role of the President of the country, from the influential rostrum of the United Nations, in drawing the attention of the international community to an extremely important issue, namely peace. With his peace-loving initiative, he not only promotes peace and harmony in Tajikistan, but also lays a solid foundation for friendship with other countries. In particular, it is noted that with his peace-loving initiative, he was the first to extend a hand of friendship, a hand of peace and reconciliation to the neighboring Republic of Kyrgyzstan.

Key words: creator of destiny, independence, sage, noble man, chaos, severe crisis, despair and confusion, revolutionary, devastated, humiliation and violence, refugees, imposed war.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каюмова Хурилко Тагайевна - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел (+992) 90 440 66 90. почта: kayumova.1973@inbox.ru

Муҳаммад Лутфуллозода – Академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел: 904 09 13 34

Сведения об авторе: Каюмова Хурилко Тагайевна - кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Педагогического колледжа имени Хосият Махсумовой Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Телефон (+992) 90 440 66 90. Электронная почта: kayumova.1973@inbox.ru

Мухаммад Лутфуллозода – Академик Академии образования Таджикистана, тел: 904 09 13 34

About the author: Kayumova Khuriliko Tagayevna - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of pedagogy and psychology of the Pedagogical College named after Khosiyat Makhsumova of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone (+992) 90 440 66 90. E-mail: kayumova.1973@inbox.ru

Muhammad Lutfullozoda – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, tel: 904 09 13 34

ТДУ 37. 01 + 37.03 (575. 3)

МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Фозилов С. М., Гаффурова Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муоширати педагогӣ яке аз қисмҳои муҳими илми педагогика ва психология ба шумор меравад. Масъалаҳои муошират мавқеи муайяно дар касби омӯзгорӣ ишғол менамояд. Агар муаммоҳои касби педагогиро аз нигоҳи муошират дида бароем, он гоҳ гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи ҷанбаҳои таълиму тарбия ба ин раванд зич вобаста мебошад.

Муоширати педагогӣ дар ташаккули тақомули маънавии насли наврас ва ҷавонон аҳамияти калон дорад. Вай имкон медиҳад, ки омӯзгор хусусиятҳои психологӣ-педагогии хонандагонро ба эътибор гирифта, мувофиқи равандҳои педагогӣ шароит фароҳам орад ва онҳоро ба иҷрои вазифаҳои муайян равона созад.

Муошират ҳамчун категорияи илмӣ дар риштаҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ, педагогикаи умумӣ ва касбӣ, психология ва дигар соҳаҳо қарбурд дорад, ки ҳар яке онро вобаста ба хусусиятҳои соҳаи худ мавриди омӯзиш қарор медиҳад [8, с.49].

Мутафаккири бузург Абуалӣ ибни Сино чунин ақида дошт, ки ахлоқи инсонӣ на модарзодӣ, балки касбӣ мебошад, яъне ақл ва ҳулуқ атвори одам дар раванди ҳаёташ рушду тақомул меёбад. Ба ақидаи ӯ, муаллим бояд одами хирадманд, ҳушахлоқ, покҷидон,

бомурувват, покгинат ва донишманд бошад, роҳи муошират, яъне методҳои таълиму тарбияро хуб донанд. Муаллим бояд тарзи тарбияи табиати бача, ахлоқи кирдори ӯро донанд, ба ақлу тамизи ӯ сарфаҳм равад, истеъдоди бачаро саривақт пай барад ва инкишоф диҳад [2, с.40].

Дар ташаккули инсон нақши одоби муошират, таълим ва тарбия хело муҳим мебошад. Дар таърихи илму фарҳанги ниёғони гузаштагонамон масъалаҳои ахлоқӣ ва одоби муошират хеле васеъ инъикос ёфтааст. Бояд инсонии комил тибқи талабот шахсияти ҳамаҷониба рушдёфта, ҷисман солим, дорои ахлоқи пок, руҳан ғанӣ ва дар одоби муошират намунаи дигарон бошад.

Қамолиддин Биноӣ одоби сухан гуфтанро ситоиш намуда, ҳангоми сухан кардан чор шартҳои асосиро муҳим мешуморад: санҷида сухан гуфтан, сухани хуб ва ба ҳама мақбулро ба забон овардан, ҳарзагӯӣ накардан ва ниҳоят, фикрро кӯтоҳ ифода намудан [2, с.113].

Бояд қайд намуд, ки шартҳои дар боло зикрнамудаи мутафаккир имрӯз низ дар раванди фаъолияти педагогӣ аз омӯзгори муосир ғайриҷудо набудани онро талаб карда мешавад. Мазмуни муоширати байниҳамии одамонро донишҳои илмӣ ва ҳаёти ташкил медиҳанд. Муаллим дар рафти муошират хонандагонро бо донишу маҳорат ва маълумоти нав шинос менамояд.

Муоширати педагогӣ ин системаи ҳамкории маҳдуди иҷтимоию равонии омӯзгор ва хонандагон мебошад, ки мазмуни он мубодилаи иттилоот, расонидани таъсири тарбиявӣ, ташкили муносибатҳо бо истифода аз воситаҳои коммуникативӣ мебошад [3, с. 67].

Имрӯз раванди пурмахсул ташкилшудаи муоширати педагогӣ барои таъмини робитаи воқеии психологӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ, ки бояд байни омӯзгор ва хонандагон ба вучуд ояд, пешбинӣ шудааст. Онҳоро ба субъектҳои муошират табдил дода, барои рафъи монеаҳои гуногуни психологие, ки дар ҷараёни муошират ба миён меоянд, кумак расонед, кӯдаконро аз мавқеи муқаррарии пайравонашон ба мавқеи ҳамкорӣ гузаронед ва онҳоро ба субъектҳои эҷодӣ педагогӣ табдил диҳед. Дар ин маврид, муоширати педагогӣ соҳтори таркибии иҷтимоию психологии фаъолияти педагогиро ташкил медиҳад. Муоширати педагогӣ дар таълиму тарбия ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба шахсияти хонандагон хизмат мекунад. Вай системаи мукаммали (усул ва малакаҳои) ҳамкории иҷтимоию психологии омӯзгор ва хонандагон мебошад, ки мубодилаи иттилоот, таъсири тарбиявӣ ва ташкили муносибатҳо бо истифода аз воситаҳои коммуникативӣ дар бар мегирад [11, с. 106].

Хусусияти муоширати педагогӣ ба ғайр аз вазифаҳои маъмулӣ боз як вазифаи дигари таъминоти иҷтимоию психологии ҷараёни таълим – вазифаи ташкилии муносибатҳои омӯзгор ва хонандагонро ба вучуд меорад ва ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ баромад мекунад. Дар байни мураккабтарин вазифаҳо, ки дар назди муаллим меистанд, ташкили муоширати сермахсул мебошад, ки дараҷаи баланди инкишофи маҳорати муоширатро талаб мекунад. Чунин ташкили муошират бо кӯдакон хеле муҳим аст, то ин раванди беназир сурат гирад.

Мақсади муошират - ин ҳолатест, ки шахс ба хоҳири он пешакӣ муайян мекунад, ки ин намуди фаъолият ба вучуд меояд. Дар акси ҳол, ин барои шахс як воситаи маҳаллии қонё кардани номуайянии ниёзҳои гуногуни ахлоқӣ мебошад: салоҳияти иҷтимоӣ ё фарҳангӣ, маърифатӣ, эҷодӣ, эстетикӣ, як қатор ниёзҳои афзоиши конфликти зехнӣ, рушди ахлоқӣ ва ғайра. Мақсади муошират таъсир расонидан ба сатҳи муошираткунанда ба дигарон аст. Баъзан вақт барои он ки ҳамсуҳбатонро аз ягон ҷиҳат ба худатон наздик созед, шумо онҳоро ба амалу рафтори муайян водор мекунед, фикру ақидаи онҳоро тағйир диҳед, мушоҳида ва дидгоҳ ва ба шарофати ин, таъсири ҷолиб дар байни одамон, ки дар робитаи мусбати ҳамарӯза бо созмон ҳастанд, фаҳмиши завқ, раванди манфиатҳо ва назарҳо, хусусиятҳои ҳамдигарро инкишоф медиҳад. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки қобилияти баҳо додан ба самти дигарон ва таҳаммулпазирӣ, хоҳиши ба назар гирифтани истифодаи психологӣ ва инфиродии ҳислатҳои шахсиятро ҳангоми муошират объективона омӯзанд. Бо усули таҳкими чунин муносибатҳои байнишахсӣ, ки дар он муносибатҳо дӯстона мешаванд, аксарияти омодагӣ ба муошират ҳамчун муҳимтарин нишондиҳандаи фазаи мусбат, махсусан психологӣ, истеҳсоли дар коллектив ташаккул меёбад.

Дар адабиёти педагогӣ ва психологӣ дарки ҷузъҳои муошират ҳамчун дарки хусусиятҳои берунии шахс, робитаи онҳо бо хусусияти шахсии инсон, пешгӯӣ ва шарҳи амалҳои ӯ дар ин замина муқаррар карда шудаанд [8, с.53].

Муошират таҳаммулпазирро ба вазифаи қонё кардани ниёзҳои зарурии психологӣ, аксар вақт барои ҳамдардӣ, хоҳиши фаҳмидан, қадр кардан, ба касе беҳтар баён кардани ҳамдардӣ ва муҳаббати навбатии худ хизмат мекунад. Мақсади муоширати педагогӣ аз он

ибора аст, ки хангоми интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ ва касбӣ (дониш, қобилият, маҳорат) аз қолабҳои расмӣ муаллим ба таълимгиранда, ки аз ҳамдигар фарқ мекунад ва ҳам дар мубодилаи ёддоштҳои шахсии педагогӣ маъноӣ алоқаманд бо объектҳои омӯхташаванда ва умуман, ҳаёт муҳолифат мекунад. Маҳз дар вазъияте, ки муошират ба пайдоиш ва ташаккули тавсифшуда, ки аз ташаккул ва инкишофи муаллим, одатан, ҳосиятҳо ва сифатҳои нави фардият бармеояд, бештар барои хонандагон, аввалиндараҷа барои таълим мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, танҳо ҳама дар раванди муоширати педагогӣ метавонад бо роҳи боздоштани ташаккули фарҳанги умумӣ ва касбии хонандагон, системаи ҳадафҳои ибтидоии ҳаёт, одоӣ арзишҳо, меъёрҳо ва принсипҳои ахлоқӣ бомуваффақият анҷом дода шавад. Мазмун муоширати педагогии муаллим, пеш аз ҳама дар мубодилаи иттилооти илмӣ, ба мақсад мувофиқ ташкил намудани ҳамдигарфаҳмӣ ва муносибатҳои муаллим дар дарс бо хонандагон бо истифода аз воситаҳои гуногуни коммуникативӣ ифода меёбад. Муошират як падидаи мустақим, хеле мураккаб, бисёрҷанба ва бисёрсоҳаи коллективи иҷтимоӣ-психологӣ мебошад.

Муошират чараёни мураккаби муқаррар намудан ва инкишоф додани алоқаю робитаи байни одамон буда, дар рафти фаъолияти яқоя зимни талаботи онҳо ба амал омада, мубодилаи ахбор қорқарди тарзи ягонаи таъсиррасонии байниҳамдигарӣ фаҳмидани одамони дигарро ифода менамояд [9, с. 36].

Анғезаҳои аз рӯи самти худ ва мазмун мушаххаси дохилии худ гуногунанд. Маҳорати моҳияти таҷрибаи муоширати педагогиро танҳо тавассути таҳлили мавзӯи шифоҳии муошират, шавқу рағбат бояд ба роҳ монд. Муоширати педагогӣ, ба ақидаи Кан-Калик, системаи ҳамқории чандинасраи омӯзгор ва хонандагон буда, мазмун он мубодилаи иттилоот, дониши шахсият, расонидани таъсири тарбиявӣ мебошад [4, с. 36].

Омӯзгор ақсар вақт ҳамчун фаълқунандаи шахс баромад намуда, ӯ ба объектӣ ғайрифаъл даҳолат ва онро идора мекунад. Дар асоси ин таъриф ҳамеша қор хусусияти асосии маҳсулноқии муоширатро қудо қардан мумкин аст: коммуникативӣ, эмотсионāl, персептуāl, интерактивӣ. Ҳатто ягонагии қӯшиш ва алоқаи байни се самти асосии онқоро қайд қардан зарур аст. Мундариҷаи муошират бо интиқоли иттилооте, ки дар робитаҳои тиқоратии байнишахсӣ аз як шахс ба шахси дигар интиқол дода мешавад, алоқаманд аст. Мазмун муоширати давомдор метавонад маълумот дар бораи ҳолати дохилии ҳавасмандӣ ё эмотсионāl мавқудоти зинда бошад. Одамон бо ҳамдигар ахборот мубодила мекунад, ки дониши хонандагонро дар бораи қаҳон ифода мекунад: онҳо дар давоми умри худ таҷриба, дониш, қобилият, ва маҳорати худро ба даст овардаанд. Муоширати одамон назар ба он ки дар тамоми мазмун дохилии он гуногунранг аст, мазмун бештар дорад. Хусусияти асосии муоширати омӯзгор ин маълумотнокӣ ва муоширати баланди он мебошад.

Коммуникативӣ (аз забони англисӣ Communicate ба муошират, яъне интиқол) хусусияти мубодилаи иттилооти зарурӣ дар муоширати одамон мебошад. Коммуникативӣ байни одамон мубодилаи афқор, муносибат, идеяҳо, манфиатҳо, руҳияҳо, муносибатҳо ва ғайраро дар бар мегирад. Қобилияти мубодилаи самараноқ иттилоотро салоҳияти коммуникатсионӣ, муоширатӣ меноманд. Салоҳияти коммуникатсионӣ ба маъноӣ ягонагии фикрҳо, эҳсос ва амалҳои имқонпазир асос ёфтааст.

Бо ин мақсад, А. Леонтев пешниҳод мекунад, ки соҳибқорон малақаҳои маҳсуи ба созмон ҳос, яъне идеяҳо, манфиатҳо, руҳияҳо, муносибатҳо барои фароҳам овардани фазои мусоиди баланди равониро азхуд қунанд. Ин технологияҳои муоширати педагогиро дарбар мегирад [6, с.34].

А. Леонтев, ин қори қасбӣ ба муоширати муаллим ва хонандагон дар дарси технология ва берун аз он муҳолиф буда, баъзеҳо ба эқоди фазои дигари мусоиди равонӣ нигаронида шудаанд. Аз қихати мазмун муоширатро қунин маънидод қардан мумкин аст: моддӣ — мубодилаи ифодаи маҳсулот ва ашъ, интиқоби намудҳои фаъолият, ки дар навбати худ, ҳамчун воситаи муҳимми қонё гардонидани талаботи воқеии субъқтҳо ҳизмат мекунад; омехтаи маърифатӣ — мубодилаи дониши омӯзгорон; фаъолият - мубодилаи амалҳо, амалиёт ва малақаҳои зиёд. Намунаи муоширати қогнитивӣ ва фаълро метавон тавассути муошират, ки бо намудҳои гуногуни маъноҳои маърифатӣ ё малақаҳои таълимии фаъолият алоқаманд аст, нишон дод. Дар ин қо иттилооти тиқоратӣ аз мавзӯ ба мавзӯ интиқол дода мешавад, эстафета қаҳонбиниро васеъ мекунад, тақмил ва инкишоф додани қобилиятҳои дақиқро истифода мебарад; шартӣ — мубодила боиси ҳолати равонӣ ё физиологӣ меғардад. Дар муоширати воқеии шартӣ, қаро одамон ба ҳамдигар таъсири қалон доранд, ки аз қониби гуруҳҳо тарҳрезӣ шудаанд, ки муошират яқдигарро ба таҳриқи як қизи бештари

чисмонӣ ё ошкор кардани ҳолати руҳӣ мебарад. Масалан, баланд бардоштани кайфияти муносибат ё вайрон кардани он, барои ба ҳаяҷон овардан ё ором кардани якдигар, якдигарро санҷидан ва дар ниҳоят, ба ҳамдигар имкон медиҳад, ки ба неқӯаҳволии якдигар таъсири муайяне расонанд. Ҳавасмандкунӣ — мубодилаи ангезаҳо, ҳадафҳо, манфиатҳо ва ниёзҳо. Муоширати воқуниши ҳавасмандкунада бо мундариҷаи худ мушқилот дорад, махсусан, ба ҳамдигар интиқол додани ангезаҳои муайяни иҷтимоӣ, муносибат ё омодагии шахсӣ дар самти муайян.

Вазифаҳои фаъолияти иртиботӣ ва иттилоотии идоракунии коллективи омӯзгорон дар ду сатҳ баррасӣ мешаванд: интегралӣ ва маҳаллӣ. Дар сатҳи интегралӣ, муоширати муколама фаъолияти ҳаётии муоширати созмонро, дар маҷмӯъ, таъмин мекунад. Дар ин ҷо вазифаҳои зеринро муайян кардан мумкин аст:

1. *Танзимкунада*. Вақте ки дар чараёни чунин иртибот ба объекти назорат таъсири мустақим ё бавосита дода мешавад. Ин функсия ба шумо имкон медиҳад, ки амалҳои муштарақро ба нақша гиред, амалҳоро ҳамоханг созед, табиатро ҳамоханг созед ва таъсири мутақобилаи объектҳои гуногуни идоракунии педагогиро оптимизатсия кунед. Таъсири амалии муоширати наздики идоракунӣ аз татбиқи муфассалии ин функсия вобаста аст.

2. *Назорати ҷамъиятӣ*. Усули муросокорона ҳал намудани проблемаҳо, ҷиддӣ машғул шудан ба вазифаҳо, ки дар назди ташкилотҳои гуногун истодаанд, принсипҳои самаранокӣ ва шаклҳои кор. Танзими вазифаҳои онҳо дар фармонҳо, дастурҳои муошират, дар дарсҳои гурӯҳӣ ва меёриҳои иҷтимоӣ ягонагии мақсадҳои хонандагон ва фаъолияти ташкили муассисаро таъмин намуда, пайвастиҳои амалиёти муштарақи иҷрокунадагонро ташаккул медиҳад. Нигоҳ доштани ин пайвастигӣ ва муташаққилии зарурӣ ба шарофати функсияи назорати иҷтимоӣ ба таври махфӣ сурат мегирад.

3. *Иҷтимоисозӣ*. Машғул шудан ба фаъолияти муштарақ дар табиат ва муошират, кормандони ҷавон на танҳо малакаҳои муоширатро азхуд мекунад, хоҳиши ҳамсӯхбатро баҳо додан, хоҳиши ҳамсӯхбатро гӯш кардан, худро идора кардан ва сухан гуфтанро омӯхтан муҳим аст.

4. *Иҷтимоӣ ва педагогӣ*. Дар раванди муошират тарбияи маърифатӣ ва рушди шахсии муносибатҳои кормандон амалӣ карда шуда, таҷрибаи асосии амалӣ интиқол дода мешавад. Дар натиҷаи робитаҳои мунтазам, иттилоот дар чараёни фаъолияти муштарақ интиқол дода мешавад, то ин ки иштирокчиён дар бораи худ, дар бораи шарикон, дар бораи роҳҳои ҳалли оқилонаи мушқилот дониш ва маҳорат ба даст оранд.

5. *Ҳавасмандкунӣ*. Ба фаъолият ва рафтори шахс баҳои мусбат гузоштан аст. Муайян кардани ҳавасмандгардонии фаъолият, аз объекти идоракунӣ гузаштан, барои иҷрои ин баҳодихӣ ё дигар амалҳо роҳнамоӣ мекунад.

6. *Фаҳмидан*. Он на танҳо қабули услуби мувофиқи дарк, балки фаҳмиши педагогикаро аз ҷониби шарикони ҳамдигар (ниятҳо, муносибатҳо, таҷрибаи худ ва ғайра) дар бар мегирад.

7. *Эҳсос*. Ҳаяҷон аз хонандагон талаб мекунад, ки таҷрибаҳои зарурии эҳсосии таъсиршуда ("мубодилаи эҳсоси ҳаёт"), инчунин тағйироти гузашта бо кумаки онҳо, азхудкунии таҷрибаи шахсии худ бошад.

8. *Барқарор намудани муносибатҳо*. Огоҳӣ дар бораи худ ва бо нигоҳи худ ба мавқеи худ, мақоми худ, робитаи корӣ, фаъолияти байнишахсӣ ва дигар робитаҳои фаҳмишӣ, ки корманд дар он амал мекунад.

9. *Таъсир*. Тағйир додани ҳолати одамон, рафтори дигари онҳо, ниятҳо, тағйир додани муносибатҳо, инчунин кадом фикру андешаҳо, қарорҳо, андешаҳои эҳтимоӣ, эҳтиёҷот, таҷрибаи амал, фаъолият ва ғ. Донистани вазифаҳои ҷудонашавандаи методҳои коммуникатсия дар фаъолияти идоракунӣ имкон медиҳад, ки сабабҳои қонуншиканиҳо дар ин раванд муайян карда шуда, номукаммاليҳои сохтори идоракунӣ пурра карда шавад.

Муоширати педагогӣ вазифаҳои муайянро иҷро мекунад. Б.Ф. Ломов се вазифаи муоширати педагогиро номбар мекунад: информатсионӣ ва коммуникативӣ — дар ҳақиқат, он равандро фаро мегирад, ки онҳоро интиқол, паҳн ва ба қабули ахбор равона кардан мумкин аст; танзимкунада-коммуникатсионӣ - ба шарофати афзоиши муошират, шумо метавонед дар соҳаи танзими рафтори худ, муошират ва рафтори одамони дигар таъсири худро расонида, онҳоро танзим намоед; аффеक्टивӣ-коммуникатсионӣ - тамоми доираи эҳсоси инсон муошират мекунад, баъзан дар муоширати одамон масъалаҳои муҳим ба вучуд меояд, дар ин шароит сатҳи шиддати эмотсионалиро муайян мекунад [7, с. 272].

Н.Н. Тарасевич дар бораи вазифаҳои муоширати педагогӣ сухан ронда, онро дараҷа меномад: маърифат шахсиятҳоро бедор мекунад; муошират табодули иттилоот, арзишҳои

зеҳнӣ ва маънавӣ мебошад. Донишмандони вазифаҳои муоширати педагогӣ ба муаллим кумак мекунад, ки муоширатро бо хонандагон дар дарс ва берун аз дарс ҳамчун як раванди ягонаи амалиёти педагогӣ ташкил намояд.

Бояд қайд кард, ки воситаи асосии муоширати байни инсонӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, маишат, ҳаёти шахсӣ, касбӣ, ҷамъиятӣ, маданӣ ва ғайра ин сухан, одоби сухан ё забон мебошад. Оид ба суханварӣ дар "Қобуснома" таъкид шудааст: Одам тарзе бояд сухан гӯяд, ки дигарон аз шунидани сухани ӯ болидарӯх шуда, як ҳолати оромиро дар ботини худ эҳсос кунанд. Дар ҳолати ба тарзи дигар ифода намудани сухан одам ғамгин шуда, руҳияаш ноором мешавад, ҳиссиёти гуногунро аз сар мегузаронад [14, с. 47].

Асоси маданияти муоширати шахсҳо ин забон, нутқ, имою ишора, ҳиссиёт, ҳаракатҳои чеҳраи ҳар як инсон ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ба мо маълум аст, ки чӣ гуна ба руҳия ва вазъии инсон дар ҳолатҳои гуногун ва ҳатто, ҳеле мураккаб ҳам, муоширати хайрхоҳона ва суханони ҳалимона ба таври сеҳрангез таъсир расонда, як фазои солими равонии инсонро ба вуҷуд меоварад. Роҳи воситаҳои гуногуни сухан ва гуфтугӯӣ мавҷуд аст: аз ҷумла, гуфтугӯӣ касбӣ, корӣ, илмӣ, бадеию образнок муҳити иҷтимоӣ ва ғайра.

Яке аз шаклҳои дигари маданияти омӯзгор эҳтиром ба шахсияти хонандагон таҳқир накардани шаъну шарафи шахсии онҳо ба шумор меравад. Ҳамзамон бо ин, эҳтиром ба хонандагон дар амри саҳтгирии ӯ ба ҳисоб меравад, ки боварии омӯзгорро ба донишу имконоти онҳо асоснок менамояд.

Фарҳанги ахлоқии омӯзгор ва қобилияти ӯ дар эҳтиром гузоштан ба шухсияти хонандагон дар баҳогузорӣ ба фаъолияти таълимӣ ва тарбиявии онҳо намудор мешавад. Муносибати омӯзгор бо хонандагон вобаста ба дастуру ҳадафҳои касбии ӯст.

Агар дастуру нишондодҳои ахлоқии омӯзгор барои баёни муносибатҳои зеҳнии ӯ барои ташаккули хонандагон нигаронида шуда бошанд, пас, мутабиқи этикаи гуманистӣ дар маркази тавачҷуҳо ғамгӯӣ мебошад.

Муоширати педагогӣ дар ташаккули тақомули маҳорати педагогии омӯзгорон аҳамияти калон дорад. Маҳорати муоширати педагогӣ имкон медиҳад, ки омӯзгор хусусиятҳои психологӣ-педагогии хонандагонро ба эътибор гирифта, мувофиқи равандҳои педагогӣ шароит фароҳам орад ва онҳоро ба иҷрои вазифаҳои муайян равона созад [15, с.50].

Муносибати омӯзгор ва хонандагон, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки дар майдони воситаҳои педагогии ӯ таносуби шаклҳои методҳои таъсиррасонӣ: ҳавасмандкуниву танбеҳдиҳӣ чӣ гунаанд.

Ҳатто дар ҳолати мавҷудияти баландтарин сатҳи демократикунонии муносибат бояд фосила ҳамчун воситаи эҳтирому арҷгузорӣ ба омӯзгор нигоҳ дошта шавад.

Яке аз шаклҳои дигари зухуроти демократикунонӣ ва инсонгароӣ дар шароити таҳсилоти муосир муносибати муштараки расмӣ (корӣ) ва ғайрирасмӣ (инсонӣ) омӯзгору донишомӯзон мебошад. Ин масъала марбут ба фосилаи мавҷуд миёни муносибати мутақобилаи онҳост [8, с.76].

Дар замони муосир барои ҳар як фарди ҷомеаи шахрвандӣ, махсусан, омӯзгорон зарур аст, ки аз асосҳои маданияти сухан, нутқ ва забони адабӣ баҳравар шуда, дар муоширати байниҳамдигарӣ аз санъати сухан, лаҳни муассири забон истифода намоянд. Ин танҳо бо роҳи боигарии забон, маданияти забон, образ, дурустии маданияти сухан ба даст меояд. Ҳамин тариқ, ҳар як омӯзгор дар муоширати байни инсонҳо одоби муоширати педагогиро риоя намуда, онро ба насли наврас мерос гузорад. Бесабаб нест, ки психологҳо ба мафҳуми муошират чунин тавсиф медиҳанд: "Муошират чун як илм ва санъатест, ки инсон бояд аз нозукиҳои он маълумот дошта бошад, ҳар шахсе, ки аз нозукиҳои он маълумот дошта бошад, пас муваффақият насиби ӯст". Бинобар ҳамин, бояд ҳар фарди ҷомеа аз соҳт ва таркиби рафти муошират хабар дошта, дар раванди иҷтимоигардии худ дар ҷомеа муваффақ бошад.

А.А. Леонтев бо ишора ба аҳамияти ҷанбаҳои таълимӣ ва тарбиявии муоширати омӯзгорӣ таъкид мекунад, ки «Муоширати омӯзгории матлуб ин ҳамон муоширати муаллим бо талаба дар раванди таълим мебошад, ки бештарин шароит барои рушди алоқамандӣҳо, ташаккули шахсият, фазои эҳсосӣ, идоракунии ҳолати психологӣ-иҷтимоии кӯдакон ва бештарин истифода аз тавоноҳои фардии муаллим дар раванди омӯзиширо фароҳам оварад» [5, с. 16].

Дар одоби муошират ҳисси назокату адаб аҳамияти калон дорад. Инсонии боодоб бояд андозаро хуб донад, ҳамсухбати худро хаста насозад, дар суҳбат оҳанги дурусти талаффузро истифода намояд, ки ҳам барои худ ва ҳам барои ҳамсухбат хубу хушу гуворо бошад. Бо ибораи шоир гӯем:

**Андоза ниғаҳ дор, ки андоза нақӯст,
Ҳам лоиқи душман асту ҳам лоиқи дӯст.**

Хулоса, муомила ва муошират дар як зумра касбҳо, аз ҷумла омӯзгорӣ, мураббигӣ, духтурӣ, ҳуқуқшиносӣ, коргари соҳаи хизматрасонӣ ба аҳоли мавриди амал қарор дорад. Пеш аз ҳама, вазифаи муаллимон ва мураббӣён аст, ки намунаи маданият, муошират ва муносибати ахлоқию эстетикиро ба ҳамагон, хонандагон ва падару модарон омӯзонад. Маданияти баланди муаллим боигарии маънавии маданияти сухани ӯ мебошад, ки дар хонандагон одоби сухан гуфтан, тарзи рафтор ва дигар ҷанбаҳои раванди муоширатро тарбия менамояд. Доир ба ин масъала К. Маркс қайд карда буд, ки ҳуқуқи тарбияро танҳо шахси боодоб дорад [9, с. 41].

Одоби муаллим - адолат, некӣ, боҳимматӣ, бо қалб ҳис кардани вазъи ҳар як хонанда имконият медиҳад, ки усули дурусти муносибат ва муоширатро бо хонандагон, коллективи синф, ҳамкорон, падару модарон интиҳоб намуда, тарбияи ахлоқию эстетикӣ ва маданияти суханро ғаёб гардонда, ба ташаккули этикоди онҳо мусоидат намояд.

Муоширати педагогӣ ин муоширати касбии омӯзгор бо хонандагон дар раванди таълим ва берун аз он буда раванди ташкили муҳити созгори психологиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Амонов Н.Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ. Душанбе, 2003.
2. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе: “Маориф”, 1994. - 190с.
3. Бодалев, А.А. Личность и общение. —М., 2003.—190 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М; 1987.
5. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / под ред. М.К. Кабардова. — М.: Нальчик, 2003.—2-е изд. —367 с.
6. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. Москва – Нальчик Издательский центр «Эль-Фа», 1996.
7. Ломов Б.Ф. Психическая регуляция деятельности. Москва, 2006. - 624с.
8. Мирализода А.М. Асосҳои маҳорати педагогӣ. -Душанбе. «Ирфон», 2024. -323с.
9. Хусенов Н., Нейматов Р., Олимов Т., Аминов Ш. Психология. Рафт, 2023. - 2001с.
10. Олимов Т. Афкори педагогии мутафаккирони халқи тоҷик ва нақши он дар ташаккули арзишҳои оиладорӣ. Душанбе, 2024. - 183с.
11. Основы педагогического мастерства: учебное пособие / И.Я. Зязюн, И.Ф. Кривонос [и др.]; под ред. И.Я. Зязюна. —М. : 2002. —231 с.
12. Писаренко, В.И. Педагогическая этика: Книга для учителя / В.И. Писаренко, И.Я. Писаренко. —Минск: Народная асвета, 1986.
13. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. -Душанбе. «Ирфон», 2011. -518с.
14. Унсурулмаолии Қайковус. Қобуснома – Душанбе, 1966
15. Фозилов С.М. Муқаддимаи ғаёбияти омӯзгорӣ. -Душанбе. 2024. -188с.

МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Яке аз ҷузъиёти муҳими соҳаи педагогикаю психология муоширати педагогӣ маҳсуб меёбад, ки он метавонад дар ташаккули маънавиёти наврасону ҷавонон ва тақомули шахсияти онҳо саҳмгузор бошад. Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино ба масъалаи муошират таваҷҷуҳ зоҳир намуда, онро дар тақомули шахсият ва густариши маънавиёти ӯ ҳиссагузор арзёбӣ намудааст. Ин масъалаи муҳим аз назари мутафаккирони дигари тоҷик аз қабиле Унсурулмаолии Қайковус ва Қамоллидини Биноӣ низ ҷиҳон намондааст.

Дар мақолаи мавриди назар ақидаҳои мутафаккирони ғавқуззикр ва олимони дигар, аз қабиле А.А. Леонтев, Б.Ф. Ломов, ва Н.Н. Тарасович мавриди истифода қарор гирифтааст. Мо зимнан ақидаву андешаҳои ҳудро перомони муоширати педагогӣ ва хусусиятҳои ҳосси он иброз намудем. Ин намуди муошират, воқеан, дорои аҳамияти вижаи тарбиявӣ буда, омӯзгоронро зарур аст, ки онро бо назардошти талаботи педагогикаи миллӣ ва шароити имрӯза дар қори таълиму тарбия роҳандозӣ намоянд.

Таъкид шудааст, ки омӯзгор бояд тарзу усули муоширати педагогиро пешакӣ ба нақша гирифта, самтҳо ва роҳу усули онҳоро муайян намояд. Ин намуди муошират ниёзмандии маънавии шогирдонро бояд қонеъ намояд. Дар акси ҳол, вазифаи он иҷрошуда маҳсуб намеёбад.

Одоби муошират сарчашмаи асосии қомебиҳои омӯзгор дар ин ҷода буда, ҳуду ӯ бояд қари шогирдонаш намунаи ибрат бошад.

Қалибвожаҳо: *Муоширати педагогӣ, педагогикаю психология, ташаккули маънавиёт, тақомули шахсият, тарзу усули муошират, одоби муошират, намуна будани омӯзгор.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ЕЕ ХАРАКТЕРИСТИКА

Педагогическое общение является одним из важных аспектов области педагогики и психологии, который может способствовать формированию духовности подростков и молодежи, совершенствованию их личности. Шейхуррайс Абу Али ибн Сина уделял внимание вопросу общения и оценивал его как способствующий развитию его личности и расширению его духовности. Этот важный вопрос не был скрыт от глаз других таджикских мыслителей, таких как Унсурулмаоли Кайковус и Камоллидин Биной.

В рассматриваемой статье приводятся мнения выдающихся мыслителей и других ученых, таких как А.А. Леонтьев, Б.Ф. Ломов и Н.Н. Тарасовича использовали. Мы высказали свои взгляды и мнения о педагогическом общении и его особенностях. Этот вид общения, по сути, имеет особое воспитательное значение, и педагогам необходимо проводить его с учетом требований отечественной педагогики и современных условий в работе по воспитанию и обучению.

Подчеркнуто, что учителю следует заранее планировать методы педагогического общения, определять их направления и методы. Этот вид общения должен удовлетворять духовные потребности студентов. В противном случае задание не будет считаться выполненным.

Этикет общения является основным источником успеха учителя в этой области, и он сам должен быть примером для своих учеников.

Ключевые слова: Педагогическое общение, педагогика и психология, формирование духовности, развитие личности, способы и методы общения, этикет общения, ролевая модель учителя.

PEDAGOGICAL COMMUNICATION AND ITS CHARACTERISTICS

Pedagogical communication is one of the important aspects of the field of pedagogy and psychology, which can contribute to the formation of spirituality of adolescents and young people, the improvement of their personality. Sheikhurrais Abu Ali ibn Sina paid attention to the issue of communication and assessed it as contributing to the development of his personality and the expansion of his spirituality. This important issue was not hidden from the eyes of other Tajik thinkers, such as Unsurulmaoli Kaikovus and Kamollidin Binoi.

The article in question provides the opinions of outstanding thinkers and other scientists, such as A.A. Leontiev, B.F. Lomov and N.N. Tarasovich used. We expressed our views and opinions on pedagogical communication and its features. This type of communication, in fact, has a special educational value, and teachers need to conduct it taking into account the requirements of domestic pedagogy and modern conditions in the work on education and training. It is emphasized that the teacher should plan the methods of pedagogical communication in advance, determine their directions and methods. This type of communication should satisfy the spiritual needs of students. Otherwise, the task will not be considered completed.

Communication etiquette is the main source of the teacher's success in this area, and he himself should be an example for his students.

Key words: Pedagogical communication, pedagogy and psychology, formation of spirituality, development of personality, ways and methods of communication, communication etiquette, role model of the teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷоилов Сухроб Мингбоевич – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент мудири кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни E-mail: suhrobfi@inbox.ru Тел. (992) 985-75-65-55

Ғафурова Назрби - магистри курси 2-юми ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Тел.: (992) 909-40-63-00

Сведения об авторах: Ҷоилов Сухроб Мингбоевич – кандидат педагогических наук, доцент заведующий кафедрой педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна E-mail: suhrobfi@inbox.ru Тел. (992) -985-75-65-55

Ғафурова Назрби – магистр 2 курса начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна Тел.: (992) 909-40-63-00

Information about the authors: Fozilov Sukhrob Mingboevich – Candidate of Pedagogical Sciences, docent. Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Primary Schools, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini E-mail: suhrobfi@inbox.ru Tel. (992) 985-75-65-55

Gafurova Nazrbi – 2nd year master's student of primary education at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel.: (992) 909-40-63-00

ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХИИ ВАРЗИШИ КАМОНВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Расулов М. М.

Донишканидаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов.

Варзиш ва дар маҷмӯъ, тарбияи ҷисмонӣ ҷузъи таркибии таърих ва фарҳанги умумии ҷомеа мебошад. Ташаккул ва рушди онҳо бо шароити моддӣ ҳаёти миллат низ вобаста аст. Офарандаи тарбияи ҷисмонӣ халқ мебошад. Дар раванди фаъолияти меҳнатӣ он шаклҳо,

воситаҳо ва усули тарбияи ҷисмониро ба вучуд меовард. Ҳама намудҳои варзиши муосир аз ҷониби халқҳои ҷаҳон дар замонҳои қадим офарида шуда, дар тӯли асрҳои дароз ҳифз шуда, такмил дода мешуданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди варзиш диққати калон медиҳад. «Тарбияи ҷисмонӣ» гуфта мешавад дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш», ҷузъи фарҳанги умумӣ, яке аз соҳаҳои фаъолияти иҷтимоӣ мебошад, ки ба таҳкими саломатӣ, рушди ҳамаҷонибаи қобилиятҳои ҷисмонии инсон ва истифодаи онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва рӯзмарра нигаронида шудааст. Варзиш воситаи ташкили фароғати аҳоли буда, ба таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ, эътимод, ҳамкорӣ, сулҳ ва дӯстии байни халқҳо мусоидат мекунад [8, с. 9].

Дар шароити муосир варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ яке аз василаҳои тарбияи шоистаи шаҳрвандони кишвар, рушди истиқлолият ва фаъолияти онҳо, василаи муҳимми такмил ва рушди қобилиятҳои ҷисмонии мардум маҳсуб меёбанд. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронииаш дар мулоқот бо намоёндагони варзиш (20.12.2010, Душанбе) дар бораи аҳамияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои ҳифзи саломатии ҷомеа, тарғиби тарзи ҳаёти солим ва дур кардани наврасону ҷавонон аз машғулиятҳои ношоиста қайд кард [6].

Аммо як қатор мушкilotе ҳастанд, ки диққати махсусро талаб мекунад. Ба шумори онҳо масъалаи варзиши занон ва дар маҷмӯъ, иштироки занон дар рушди тарбияи ҷисмонии кишвар дахл дорад. Ин мушкilot дар илми ватанӣ мутлақо нав нест. Шарҳи умумӣ ва гузориши масъала дар кори Н.Д. Бустонова [4], ва таърихнигории он аз ҷониби М.Ф. Зикриёва амал карда шудаанд [10].

25 апрели соли 2014 дар доираи лоиҳаи «Афзоиши неруи духтарон дар иштироки баробари онҳо дар ҳаёти варзишӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон» мизи мудаввар дар мавзӯи: «Стратегияи миллии рушди варзиши занона дар Ҷумҳурии Тоҷикистони солҳои 2014–2020» баргузор гардид, ки дар он бисёр масъалаҳои марбут ба вазъ ва рушди варзиши занона дар Тоҷикистон баррасӣ шуданд. Иштирокчиёни мизи мудаввар лоиҳаи Стратегияи миллии рушди варзиши занонаи Тоҷикистонро мавриди муҳокима қарор дода, иштироккунандагони мизи мудаввар вазъи варзиши занонаро дар Тоҷикистонро баррасӣ карда, масъалаҳои асосии рушди он, зарурати сиёсати мунтазам, ҳадафнок, аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашуда, ташкили менеҷменти муносири варзиш дар он муайян карданд. Ҳамзамон қайд карда шуд, ки дар ин марҳила муносибати нав дар сатҳи институтсионалӣ бо назардошти тағйирёбии шароити муҳити ҷамъиятӣ–сиёсӣ ва фарҳангӣ, аҳамияти ҷалби занон ва духтарон аз минтақаҳои деҳоти Тоҷикистон ба машғулиятҳои варзишӣ зарур аст. Дар ҳалли ин вазифаи муҳим ба таърихи варзиши тоҷик рӯ овардан ва аз таҷрибаи андӯхта истифода бурдан лозим аст. Ба назари мо, варзиши камонварӣ (тирандозӣ) дар Тоҷикистон беҳтарин, қобили қабул ва қулайтарин намуди варзиш барои ҷалби занон ба он маҳсуб меёбад.

Бо назардошти анъана ва шароит, бисёр намудҳои варзиш занонро ба худ ҷалб намекунад ё нишондодҳои муҳолиф барои машғул шудан бо онҳо мавҷуданд. Аз ин ҷиҳат, варзишҳои камонварӣ аз дигар намудҳои варзиш ба таври назаррас фарқ мекунад: барои машғул шудан бо он ҳеҷ гуна зиддият вучуд надорад. Гузашта аз ин, маҳдудиятҳои ҷисмонӣ ва синну сол вучуд надорад, ки ин дар мавриди ҷалби занон ба тарбияи ҷисмонӣ муҳим мебошад. Ва омили муҳим он аст, ки камонварон аз рӯйи анъана дар ҷомеаи Тоҷикистон аз нуфузи калон бархӯрдор буданд. Санъати азхуд кардани камонварӣ ҳамеша баланд арзёбӣ карда мешуд. Дар байни духтарони ориёӣ камонварони моҳир кам набуданд. Дар асоси ва адабиёти классикии тоҷикон симои камонвар аз қадимулайём маъмул буд (Томирис, Заррина ва ғ.). Намунаи барҷастаи ин симои Гурдофарид – яке аз образҳои машҳури Шохнома мебошад. Фирдавсӣ қобилиятҳои ҷангии Гурдофаридро, ки ҳамчун як ҷанговари моҳир зоҳир шуда, техникаи камонвариро ба ҳубӣ аз худ карда буд, ба таври возеҳ тасвир кардааст [24, с. 18].

Камонварӣ ҳамчун намуди варзиш дар Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ин ба як қатор омилҳо вобаста аст, ки дар байни онҳо робита бо намуди халқии мусобиқаҳо, иштироки фаъолонан занон дар ин намуд, дастовардҳои намоёнтарини варзишгарони тоҷик дар ин намуди мусобиқаҳо ва ғайра мебошанд.

Баҳши якуми камонварони Тоҷикистон соли 1968 дар Душанбе дар назди ҷамъияти ихтиёрии варзишии «Динамо» аз ҷониби хатмкардаи кафедраи камонварии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Лвов Виктор Герасимович Пряхин ташкил карда шуд. Ба туфайли кори доимии мураббӣ ва ҷидду ҷаҳди варзишгарон дар як муддати нисбатан кӯтоҳ натиҷаҳои

хуб ба даст оварда шуданд. Аллакай дар соли 1971 камонварони тоҷик дар мусобиқаҳои бузург – дар Спартакиадаи халқҳои ИҶШС ширкат варзиданд.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX Тоҷикистон дар мусобиқаҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ оид ба камонварӣ дар байни кишварҳои пешрав қарор дошт, аммо тадричан, мавқеаҳои варзишгарони ҷумҳурии мо дар ин намуди варзиш аз даст дода шуданд, гарчанде ки имкониятҳои васеъ ҳанӯз ҳам вучуд доранд.

Дар айни замон камонварӣ ба сифати яке аз намудҳои расман пазируфташудаи варзиш дар Тоҷикистон эътироф мешавад [9]. Таърихи ташаккули ин намуди варзиш ҳамчун объекти сиёсати давлатӣ ва тартиби ба дараҷаи категорияи намудҳои расмӣ варзиш дохил кардани ин шакли тарбияи ҷисмонӣ, ки аз рӯйи пайдоиш халқӣ аст, дар давлат ва сатҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз таваҷҷуҳи хосса бархӯрдор аст.

Сарфи назар аз мубрамияти масъалаи мазкур, то имрӯз муҳаққиқон ин масъаларо мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор надодаанд. Дар таърихнигории ватанӣ, сарфи назар аз мавҷудияти мақолаҳои алоҳида ва асарҳои ҷамъбасти оид ба таърихи умумии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши халқӣ тоҷик [1; 2, 5, 17, 18, 21], ҷойгоҳи камонварӣ дар низоми намудҳои варзиш дар Тоҷикистон ба таври махсус баррасӣ нашудааст.

Муқаррар карда шудааст, ки камонварӣ яке аз қадимтарин намудҳои варзиш аст. Камон махсусан, дар байни қабилаҳои сакӣ маъмул буд. Маълумот дар бораи маҳорати гузаштагони тоҷикон дар камонварӣ то рӯзҳои мо расидааст. Сайёҳ ва муаррихи маъруф Сима Тсян қабилаҳои сакро «қавмҳои камонвар ва тирандоз» номидааст [19, с. 333, 338]. Тасвирҳои камонварон, яъне одамоне, ки камон ва тир доранд, аз камон тирандозӣ мекунад ё танҳо камон дар даст доранд, аз замонҳои қадим дучор меоянд. Аксарияти кулли чунин тасвирҳо дар санъати рӯйсангӣ боқӣ мондаанд, ва ин петроглифҳо ба як доираи хеле васеи замонӣ – аз асри санг то охири асрҳои миёна тааллуқ доранд.

Яке аз аввалин тасвирҳои камонварон дар қаламрави Тоҷикистон аз ҷониби олим – кишваршинос А. Маджи ба қайд гирифта шудааст. Вай менависад, ки дар байни сангнавиштаҳои Моголтау расмҳо – тасвирҳои пайкари марде мавҷуданд, ки дар даст камон дорад. Олим инчунин хусусиятҳои камонро қайд мекунад: масалан, дар аксари ҳолатҳо, дар расмҳои Моголтау одам камони хурд дорад, ки онро дар илм одатан «суғдӣ» меноманд [14, с. 79–85]. Гап дар сари он аст, ки дар асрҳои аввали миёна Осиёи Миёна, хусусан минтақаҳои доманакӯҳ ва дашти он, ба минтақаи тамос барои аҳолии кишоварзи муқимии ва кӯчманчии чорводор мубаддал гардида, мутаносибан суғдиён камонҳои хурд доштанд, дар ҳоле ки туркҳои кӯчманчӣ камонҳои калонро истифода мебарданд.

Соли 1976 дар яке аз қабрҳои қабри Дашти Ашти асрҳои аввали мелодӣ як халқии биринҷӣ бо сипари ҳамвор ёфт шуд, ки дар он тасвири зебои занона ба тарафи рост истода, бо тир дар дасти чапи дароз кардашуда ва камон дар пушти худ ҳаққонӣ шуда буд [15, с. 573–574; 16, с. 242–262;].

Муборизаи доимӣ барои наҷот ва ҷангҳо омодагии ҳамаҷониба ва доимиро талаб мекарданд. Ба омодаасозии сарбозон диққати калон дода мешуд [7, с. 11]. Аз замонҳои қадим мусобиқаҳои тирандозӣ унсурҳои ҳатмии тарбияи ҷанговарон ба шумор рафта, маҳорат ва малақаҳои шикорчиёро тақмил медоданд [12, с. 60–68]. Дар тӯли асрҳо камонварӣ ба мероси ҷудонашавандаи халқ табдил ёфта, инъикосгари фарҳанги модӣ ва маънавии он гардид.

Дар давраи Сомониён камонварӣ дар муҳити дарбор ва дар ҳаёти халқӣ хусусияти расмӣ пайдо кард. Маводҳо дар бораи бозиҳо ва мусобиқаҳои гуногуни халқӣ, инчунин вазифаҳои ҷамъияти маросимии онҳо дар ёдгориҳои таърихӣ-адабӣ [12, с. 60–68], дар ёдгориҳои наққошӣ ва меъморӣ, тасвирҳо дар зарфҳои асрҳои VI–X мавҷуданд [13, с. 13–19]. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо маълум аст, ки дар давлати Сомониён намудҳои гуногуни бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ васеъ паҳн шуда буданд, ки дар байни онҳо камонварӣ ба ҳадаф аз рӯи аспӣ тохтаистода махсусан маъмул буд. Ҳамин тавр, мувофиқи маъхазҳои ҷинӣ, дар асрҳои VII–VIII дар Самарқанд ҳар сол дар ҷашни Соли Нав (Наврӯз) дар канори ҷангал дар ғарби пойтахт бозиҳо ташкил карда шуда, дар тӯли ҳафт рӯз мусобиқаҳо аз рӯи камонварӣ аз рӯи асп гузаронида мешуданд. Ва дар рӯзи ҳафтум, ба рӯи коғаз тангаи тиллоӣ ҳамчун ҳадаф мегузоштанд ва ғолиб барои як сол ҳуқуқи подшоҳ шуданро ба даст меовард [20].

Дар асрҳои миёна намудҳои зиёди мусобиқаҳои халқӣ ва ҷорабинҳои варзишии тоҷикон мавҷуд буданд. Дар байни онҳо тирандозӣ ба ҳадаф ҳамчун як варзиши миллӣ ва як шакли халқии тарбияи ҷисмонӣ маъмул буд. Ҷанговарон ва шикорчиён ба каду аз масофаи муайян аз камон тир андохта, тамрин мекарданд. Масалан, маълум аст, ки дар ноҳияҳои

Тавилдара, Ховалинг ва вилоёти Кӯлоб дар ибтидои асри XIX дар тӯйҳои сарватмандон ё ба муносибати таваллуди кӯдак мусобиқаҳои камонварӣ баргузор карда мешуданд. Камонварӣ яке аз машғулиятҳои дӯстдоштаи аҳолии Помир махсус меёфт [3, с. 24].

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки таърихи рушди намудҳои варзиш ва бозиҳои миллий дар Тоҷикистони пешазинқилобӣ бо рушди фарҳанги умумии халқҳо, ки дар қаламрави Осиёи Марказӣ сукунат доштанд, зич алоқаманд буд. Аммо, варзиш пеш аз ҳама ба синфи ҳукмрон дастрас буд. Тайёрии доимӣ маҳорату малакаҳои дар ҷанг ё шикор заруриро ташаккул ва рушд меоданд. Шаклҳо, воситаҳо ва усул такмил ёфта, дар айни замон қоидаҳои озмун ташаккул меёфтанд. Махз ин раванд боис гарди, ки шаклҳои халқии тарбияи ҷисмонӣ дар асрҳои XX–XXI дар сатҳи давлатӣ ҳамчун варзиши расмӣ шакл гирифтанд.

Аз ҳуди рузҳои аввали Ҳокимияти Советӣ тарбия дар давлати нав аслиҳаи тавоно дар мубориза барои барпо намудани ҷамъияти нави сотсиалистӣ таъдил меёбад. Дар баробари ин, ба тарбияи ҷисмонии насли наврас диққати махсус дода шуд. Мураккабии вазъ дар он буд, ки барқароркунии Ҳокимияти Шуравӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистони муосир, ки он замон ба таркиби Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Туркистон ва Тоҷикистони Ҷанубӣ (он замон Бухорои Шарқӣ буд) дохил буданд, дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ қараён мегирифт.

Танҳо бо ба итмом расидани ҷанги шаҳрвандӣ ва пас аз таъсиси давлати тоҷикон, аввал дар шакли мухтор ва баъдтар ба ҳайси як ҷумҳурии иттифокӣ, шароит барои рушди ҳама шаклҳои фарҳанги миллий, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ, ва ҷалби оммаи васеътарини мардуми тоҷик ба он пайдо шуданд.

Ҳангоми интихоби намудҳо, ба сифати меъёрҳо самтноки ба омодагии умумии ҷисмонӣ ва хусусияти амалӣ қабул карда мешудан. Маълум аст, ки ҳатто Абуалӣ ибни Сино машқҳои ҷисмониро ба се гурӯҳ ҷудо кардааст: хурд, калон ва ҳеле қавӣ [22, с. 1013–1016]. Тирандозӣ ҳамчун машқе, ки ҳангоми кашидани камон қувваи мушакҳо ва дақиқии тамриншударо талаб мекунад, ба гурӯҳи дуюм тааллуқ дошт. Хусусияти амалӣ ҳамеша мавқеи бартариятдошта дошт: дар замонҳои қадим ва асрҳои миёна ҳангоми ҳангоми омодашавӣ ба намудҳои марбут ба силоҳ ва дастгоҳҳои варзишӣ афзалият дода мешуд; намудҳои гуногуни силоҳ (шамшерҳо, камон ва тирҳо, гурзҳо ва ғайра) вучуд дошта, мавриди истифода қарор гирифта буданд.

Дар замони муосир, бо пайдоиши силоҳи оташфишон, ки аввал камон ва тирҳоро танг карданд ва сипас, пурра танг карда бароварданд. Варзиши камонварӣ, хусусияти оммавии худро гум карда, ҳамчун яке аз намудҳои машғулиятҳо ва фароғат барои одамон, намоёндагони кишри нухбагони ҷомеа, инчунин фароғати кӯдакон боқӣ монд Ҷойи камонро силоҳи оташфишон ишғол кард ва як намуди варзиши марбут ба камонварӣ – тирандозӣ пайдо шуд.

Дар Тоҷикистон қадамҳои аввалин дар самти ташкили машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, алахусус намудҳои миллии машқҳои ҷисмонӣ дар байни кӯдакон гузошта шуданд. Аммо, то ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1924 дар ташкили тарбияи ҷисмонӣ дар ҷумҳурӣ тағйироти ҷиддие сурат нагирифт. Аввалин ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ дар шаҳру ноҳияҳо тамоми қаламрави Тоҷикистонро фаро гирифта наметавонистанд. Нарасидани мутахассисон, мураббӣҳои баландхаттисос дар тақрибан ҳамаи намудҳои варзиш масъалаи ҳеле мушкил боқӣ мемонд [11, с. 23–31]. Пас аз эълон шудани Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон дар назди кумитаҳои инқилобӣ шуроҳои тарбияи ҷисмонӣ таъсис ёфтанд. Нақш ва аҳамияти қарори Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Умумииттифоқии болшевикон аз 13 июли соли 1925 «Дар бораи вазифаҳои ҳизб дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ»-ро қайд кардан лозим аст [18, с. 47]. Танҳо пас аз ташкил ёфтани ҷумҳурии соҳибистиклӯли Тоҷикистон маъракаи бузург барои таҳсилоти ҳамагонӣ, рушди фарҳанг ва дар ин замина – боз ҳам такмил додани тамоми системаи тарбияи ҷисмонии кӯдакон ва ҷавонон оғоз ёфт.

Бо мақсади ҳамоҳангсозӣ ва муттаҳидсозии фаъолияти шӯъбаҳои гуногуни тарбияи ҷисмонии меҳнаткашони Тоҷикистон моҳи марти 1926 дар назди Кумитаи Инқилобии ҶМШШҶ бо ҳуқуқҳои комиссияи доимӣ Шурои Олии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш таъсис дода шуд. Ба зиммаи ин мақом баргузори мусобиқаҳои гуногун, ҷашнҳои варзишӣ, муттаҳид сохтани фаъолияти ташкилотҳои иттифокҳои касаба ва комсомол дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва таблиғи ғояҳои низомии шуравии тарбияи ҷисмонӣ низ гузошта шуда буданд. Шурои олии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон ба татбиқи фаъолонаи чунин намудҳои нави мусобиқаҳои варзишӣ барои тоҷикон, аз қабилҳои волейбол, футбол,

баскетбол, варзиши сабук ва велосипедронӣ шуруъ кард ва ҳатто мусобиқаҳои оммавӣ дар ин намудҳо баргузор шудан мегирифтанд. Ҳоло шарҳ додан душвор аст, ки чаро намудҳои миллии варзишӣ – камонварӣ, чавгонбозӣ, шатранҷ, шамшербозӣ ва ғайра, ки аз қадимулайём онҳоро мардум дӯст медоштанд, берун аз масири асосии рушди варзиши тоҷик қарор гирифтанд. Албатта, ошно кардани мардуми тоҷик ва, пеш аз ҳама, чавонон, бо он намудҳои варзиш, ки дар саросари ҷаҳон паҳн шуда буданд, хеле муҳим буд. Гарчанде ки камонварӣ ба талаботи Шурои умумииттифокии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Тоҷикистон комилан мувофиқ буд: мусобиқаҳои камонварӣ тақрибан дар байни ҳамаи одамони ҷаҳон маълум ва паҳн шуда буда, мусобиқаҳои камонварӣ дар бисёр кишварҳо баргузор гардида, мусобиқаҳои камонварӣ ҳам дар сатҳи мусобиқаҳои мардумӣ, ҳам дар сатҳи чорабиниҳои расмӣ варзишии байнидавлатӣ баргузор мегардиданд.

Маълум аст, ки барои мусобиқаҳои варзишӣ қоидаҳои худ: масофаи тирандозӣ барои мардон ва занон, намудҳои ҳадафҳо, категорияҳои камон ва тирҳо ва ғайра таҳия шудаанд. Гузашта аз ин, аллакай дар Конгресси якуми олимпӣ соли 1894 дар Париж (Фаронса) тасмим гирифта шуд, ки камонварӣ ба барномаи Бозиҳои олимпӣ дохил карда шавад ва соли 1896 аввалин тамғаи почта бо тасвири камонвар пайдо шуд [2; 5].

Дар давоми Бозиҳои II Олимпии соли 1900 дар Париж дар байни 153 варзишгари се кишвар: Белгия, Ҳолланд ва Фаронса 6 маҷмуи медалҳо бозӣ карда шуданд. Дар Бозиҳои III Олимпии Сент-Луис (1904, ИМА) 3 маҷмуи медалҳо барои мардон ва занон бозӣ карда шуд. Аллакай дар Бозиҳои IV олимпӣ (Лондон, 1908) 57 варзишгар дар камонварӣ ширкат варзиданд, ки 25 нафари онҳо занон буданд. Дар мусобиқаи камонварии Олимпиадаи VII дар Антверпен (Нидерланд) 10 маҷмуи медалҳо дар машқҳои инфиродӣ ва дастай бозӣ карда шуданд. Ин маълумот вазъи камонвариро дар мусобиқаҳои ҷаҳонӣ дар ибтидои асри XX нишон медиҳад, ки камонварӣ дар онҳо ҷойгоҳи сазоворро ишғол мекард. Ва барои варзиши ташаккулёбандаи тоҷик он чиз муҳим буд, ки қоидаҳои камонварӣ барои дастаҳои занона таҳия карда шуданд. Барои варзиши тоҷик, ба мисли он вақт – дар солҳои 20-ум ва баъдтар, ҷалби духтарони тоҷик барои иштирок дар чунин намудҳои варзиш, ба монанди гимнастика, волейбол, варзиши сабук мушқилоти зиёд дошт. Дар айни замон, тирандозӣ бо хотираи чунин камонварони афсонавӣ, ба монанди Томирис, Гурдофарид ва дигар қаҳрамонони ҳамоса ва достонҳои халқии тоҷик, эҳтимолан, барои занони маҳаллӣ наздиктар ва дастрастар мебуданд. Дар ҳар сурат, варзиши занонаи тоҷик, бахусус камонварӣ, дар симои Зебиниссо ва Нуриниссо Рустамовҳо, Гулҷеҳра Салимова, Наргис Набиева ва дигарон варзишгарони барҷастаи дараҷаи ҷаҳониро дод [23, с. 80–83, 89, 111–119].

Бо таъсиси ҶШС Тоҷикистон дар соли 1929 марҳилаи нави рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон алоқаманд аст. Соли 1930 Комиссариати Халқии Маорифи ҶШС Тоҷикистон ба ҳамаи муаллимони ҷумҳурӣ бо даъват мурочиат кард, ки дар баланд бардоштани сатҳи фарҳангии аҳоли ва рушди минбаъдаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки бояд дар инқилобии умумии фарҳанг нақши калонро бозад, фаъолона ширкат варзанд. Инчунин зарурати рушди намудҳои миллии машқҳои ҷисмонӣ дар байни хонандагон қайд карда шуд.

Комиссариати халқии маориф вазифа гузошт, намудҳои миллии варзишҳои дар байни мардуми тоҷик маъмул, инчунин бозиҳои кӯдаконро барои истифодаи онҳо дар барномаи тарбияи ҷисмонии хонандагон ҷамъоварӣ ва тавсиф карда шаванд.

Дар ҳуди ҳамаи мурочиатнома гуфта шуда буд, ки омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ кор мекунанд, бо доштани имконияти мушоҳидаи мустақими бозиҳои серҳаракате, ки хонандагон дар вақти беруназмактабӣ машғуланд, бояд қоидаҳои бозиҳо ва вақтхушиҳои миллиро омӯзанд ва сипас онҳоро ҳамчун заминаи рушди минбаъдаи оммавии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, асосан дар байни чавонони таълимгирандаи ҷумҳурӣ истифода баранд. Барои ҷалби оммавии кӯдакон ба варзиш дар шаҳрҳои ҷумҳурӣ мактабҳои варзишӣ ташкил карда шуданд.

Варзиши аспасварӣ ва тирандозӣ аз намудҳои ҳарбии амалӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки дар тарбияи чавонон дар вазъияти пуршиддати байналмилалӣ мубрам буданад. Пас чаро камонварӣ, ки дар тӯли асрҳо машғулияти дӯстдоштаи ниёғони халқи тоҷик ва тоҷикони замони наву муосир буд, дар даврони шуравӣ аз сабақҳои варзишӣ дар давраи шуравӣ дар қанор монд? Ба назари мо, ин чанд сабаб дорад. Барои марҳилаи ибтидои ташаккули тарбияи ҷисмонӣ дар мактабҳо намудҳои серҳаракат ва гурӯҳӣ: футбол, волейбол ва ғайра ба мадди аввал баромаданд. Барои муҳофизат кардани низомии сотсиалистӣ бачаҳои хуб омодашуда ва аз ҷиҳати ҷисмонӣ обутобефта ҳамчун ҷойгузини сарбозон дар қисмҳои ҳарбӣ

лозим буданд. Илова бар ин, дар асри XX: 1) силоҳи оташфишон хеле паҳн шуд ва 2) онҳо камон ва тирхоро аз аслиҳои артишҳо пурра танг карда бароварданд. Мутаносибан, дар тайёрии ҷанги тирандозӣ ҷои камонвариро гирифт. Ниҳоят, бояд дар хотир дошт, ки аз соли 1924 камонварӣ аз мусобиқаҳои олимпӣ пурра хориҷ карда шуд.

Камонварӣ ҳамчун як намуди варзиш дар рушди тарбияи ҷисмонӣ дар ҚМССТ, ба монанди баъзе намудҳои дигари варзиш, дохил нашуда буд. Як қатор таърихшиносони варзиши тоҷик чунин мешумориданд, ки ба рушди тарбияи ҷисмонӣ монеаи ҷиддӣ аз он иборат буд, ки «...бисёр дастурдиҳандагон корро бо аҳолии таҳҷойӣ нодида намегирифтанд, намехостанд намудҳои варзиши миллиро, ки метавонистанд ба воситаи муҳимми ҷалби мардуми тоҷик ба ҳаракати ҷисмонӣ табдил ёбанд, рушд диҳанд. Онҳо боварӣ доштанд, ки варзишҳои милли ба кадрӣ кофӣ маданӣ нестанд, гузашта аз ин, онҳо ягон қоидаҳои ҳаттӣ надоштанд [18, с. 50].

Ҳамзамон, таваҷҷуҳи ҷаҳон ба камонварӣ ҳамчун як намуди варзиш суст намешуд. Соли 1931 Федератсияи байналмилалии камонварӣ (ФИТА) таъсис дода шуд, ки дар оммавиғардонии ин намуди варзиш саҳм гузошта, мусобиқаҳо баргузор мекард. Аммо, ин намуди варзиш танҳо пас аз 25 сол ба Иттиҳоди Шуравӣ омада, маъмул гардид. Рушди варзиш дар Тоҷикистон бо вазъи умумии варзиш саҳт алоқаманд буд. Аммо барои рушди камонварӣ ва оммавӣ гардонидани он мутахассисон намерасиданд.

Соли 1968 ҳатмкардаи баҳши камонварии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Лвов Виктор Герасимович Пряхин ба Тоҷикистон омад ва баҳши камонвариро кушод. Дар Душанбе дар назди ҷамъияти ихтиёрии спортии «Динамо» сексияи аввалин камонварӣ кушода шуд. Ба туфайли қори доимии мураббӣён ва ҷидду ҷаҳди варзишгарон дар як муддати нисбатан кӯтоҳ натиҷаҳои хуб ба даст оварда шуданд. Аллақай дар соли 1971 камонварони тоҷик дар мусобиқаҳои бузург – дар Спартакиадаи халқҳои ИҶШС ширкат варзиданд.

Соли 1972 пас аз таваққуфи 52–сола камонварӣ дубора ба барномаи Бозиҳои олимпӣ дохил карда шуд ва аз ҳамин сол камонварони шуравӣ дар бозиҳо ширкат меварзанд.

Таҳлили таърихи ташаккули камонварӣ дар Тоҷикистон аз афзоиши бемайлоии маъруфияти ин намуди варзиш дар ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад. Варзишгарони тоҷик нишондиҳандаҳо ва маҳорати худро пайваста такмил меоданд. Ҳамин тавр, чемпиони шудани варзишгари тоҷик Александр Панжин дар соли 1975 дар Спартакиадаи халқҳои ИҶШС ба муваффақияти калон табдил ёфт. Худи ҳамон сол, Зебуниссо Рустамова барои аввалин бор дар таърихи варзиши тоҷик қаҳрамони мутлақи ҷаҳон дар байни занон (июни 1975, Интерлакен, Швейтсария) дар камонварӣ шуд. Дар Бозиҳои ХХІ олимпӣ, ки дар Монреаль (Канада, 1976) баргузор шуд, вай медали биринҷиро ба даст овард. Варзишгари дигари Тоҷикистон, камонвар Нуриноссо Рустамова низ натиҷаҳои хуб нишон дод. Муваффақиятҳо дар санҷишҳои инфиродӣ ва дастай мушоҳида мешуданд: масалан, соли 1983 дастаи камонварии Тоҷикистон Ҷоми ИҶШС-ро ба даст овард, соли 1986 Гавҳар Пулодова қаҳрамони Аврупо байни ҷавонон, соли 1991 Лола Валиходжаева қаҳрамони ҷаҳон дар байни наврасон дар сабақати дастай гардиданд.

Ба шарофати ин дастовардҳои баланд дар мусобиқаҳои байналмилалӣ камонварӣ дар Тоҷикистон ба намуди оммавии варзиш дар Тоҷикистон табдил ёфт. Дар назди ҷамъияти спортии «Спартак» –и Душанбе мактаби махсуси камонварӣ, инчунин сексияҳо дар Қўргонтеппа, Помир, Хучанд, Табашар ва ғайра кушода шуданд.

Дар натиҷаи фурупошии ИҶШС дар соли 1991 Тоҷикистон ҷумҳурии мустақил эълон карда шуд. Ин рӯйдоди муҳим дурнамоҳои калонро боз кард, аммо ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар кишвар сар зад, рушди варзишро боздошт. Дар ин солҳо бисёр варзишгарони дараҷаи олӣ – Александр Панжин, Марҳабо Шарифова, Любов Инютина, Алесандр Кирилов, Лола Валихоҷаева, Зубайд Салимов ва дигарон, ки ситораҳои варзиши камонварии тоҷик буданд, Тоҷикистонро тарк карданд. Ин барои варзиши камонварии тоҷик талафоти вазнин буд: мактаби камонварии милли, ки на танҳо дар ИҶШС, балки дар ҷомеаи ҷаҳонии варзиш эътироф шуда шуд, аз миён рафт.

Дар солҳои аввали истиқлолият (1992–1997), сарфи назар аз вазъи душвори кишвар ва ҷанги шаҳрвандӣ, дар ҷумҳурӣ барои эҳёи намудҳои гуногуни варзиш, аз ҷумла камонварӣ корҳои зиёде ба анҷом расиданд: Федератсияи миллии камонварӣ таъсис дода шуда, қори тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар байни донишҷӯёни ҷавон ва хонандагон беҳтар шудан гирифт.

Соли 1993 дар шаҳри Хучанд баҳши тирандозӣ кушода шуд ва дар Душанбе мактаби махсус ва сексияи Мактаби ҷумҳуриявии маҳорати олии варзишӣ низ ба кор шуруъ кард.

Аммо эҳёи воқеъ ва зиндагии дуҷуми камонварӣ дар Тоҷикистон аз охири соли 2000 оғоз ёфт, вақте ки тамоми камонварон-мардон ва камонварон-занони бокимонда дар ҷумҳурӣ дубора ҷамъ омада, бахши Мактаби олии ҷумҳуриявӣ ба кор шуруъ карда, мактаби махсуси камонварӣ дар шаҳри Душанбе кушода шуд. Ва ин бо вучуди он, ки ҳама чизро аз нав оғоз кардан лозим буд: пайдо кардани таҷҳизот ва лавозимоти варзишӣ, барқарор кардани марказҳои таълимӣ ва ғайра. Ҳамчун натиҷаи ин кор, варзишгари тоҷик Наргис Набиева ба Бозиҳои XXVIII олимпиади соли 2004 дар Афина роҳхат гирифт, ва Албина Камелитдинова бошад, барои иштирок дар чемпионати ҷаҳон оид ба камонварӣ иҷозат гирифт. Ва гарчанде ки камонварони тоҷик ҷойҳои ҷоизавиро ба даст наоварданд, ҳуди иштироки варзишгарони мо омилҳои муҳим буд.

Соли 2010 дар мулоқоти Президенти кишвар бо варзишгарони ҷумҳурӣ ба Президенти Кумитаи Олимпиади Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш дода шуд, ки ин намуди варзишро дар кишвар рушд дода, дар вилоятҳои мактабҳои камонварӣ кушоянд. Соли 2015 Мактаби махсуси варзишии вилоятии камонварӣ дар вилояти Суғд кушода шуд.

Камонварии муосир намуди варзишест, ки дастовардҳои наватарини соҳаҳои гуногуни донишҳои илмиро дар бар мегирад. Дар рушди худ ин намуди варзиш як қатор марҳилаҳои марбут ба дохил кардан ё дохил накарданиро ба барномаи олимпиад тай кардааст. Тамоилҳои рушди камонварӣ тичоратикунонӣ, тағйирот дар қоидаҳои мусобиқа дар самти баланси бардоштани тамошобобӣ, афзоиши рақобат дар арсаи ҷаҳонӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи таърихӣ рушди варзиш дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар давраи истиқлолият рушди варзиши занон ба масъалаи мубрам табдил меёбад. Ҳукумати Тоҷикистон барои беҳбуди саломатии аҳоли, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби бештари аҳоли ба корҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш пайваста ҷораҳо меандешад. Тадбирҳои андешидаи Ҳукумат, аз ҷумла қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш», Консепсияи миллии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва афзоиши маблағгузорӣ ба соҳа ҳар сол барои рушди он шароити мусоид фароҳам меорад. Тибқи фармони Кумитаи давлатии ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016 Стандарти давлатии тайёрии варзишӣ аз рӯи намуди варзиши «камонварӣ» тасдиқ карда шуд. Маҳз камонварӣ бояд барои рушди варзиши занонаи тоҷик як навъи асосии варзиш гардад. Ба ин муттаҳид сохтани саъю талоши муштарак бо мақсади татбиқи Стратегияи миллии рушди варзиши занон дар Тоҷикистон ибтидо гузошт.

Ниҳоят, таърихи камонварӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки варзишгарони мо имкониятҳои бузурге доранд, ки татбиқшавии худро интизор аст. Ба шартҳои кори баландсифатии мураббигӣ, таъмини шароити ҳадди ақал барои тамрини доимӣ, таваҷҷуҳи зарурии роҳбарияти варзиши ҷумҳурӣ ба ин намуди варзиш, варзишгарони тоҷик метавонанд дар мусобиқаҳои ҷаҳонии камонварӣ пешсаф бошанд.

АДАБИЁТ:

1. Бабаджанов А.К. История физической культуры и спорта в Таджикистане (1917–1997 гг.): Автореферат докт. дисс./А.К. Бабаджанов (07.00.02). – Душанбе, 1998. – 47 с.
2. Бабаджанов А.К. Спортивный век Таджикистана. – Душанбе, 1998. – 150 с.
3. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа. – М., 1908. – 196 с. С. 24.
4. Бустонова Н.Д. Участие женщин Таджикистана в физкультурном движении (1955–1985 гг.): дисс. канд. ист. наук/Ниссо Джумаевна Бустонова. – Душанбе, 1995. – 217 с.
5. Воронков Р. Этапы стрельбы из лука. Ч.1. – М., 2014. – 60 с. С. 9.
6. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на совещании со спортсменами страны. – Душанбе, 20 декабря 2010 г. //Народная газета. – 2010. – 24 декабря.
7. Джалилов А. Из истории культурной жизни таджикского народа. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 86 с.
8. Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте». – Душанбе, 2007. – 17 с.
9. Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 15 мая 1997, № 413. – Душанбе, 1997.
10. Зикриёева М.Ф. Историография проблемы женщин Таджикистана/М.Ф. Зикриёева. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 340 с.
11. Касимова М. Из истории лучного спорта в Таджикистане /М. Касимова //Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарны наук. – №4. 2016. – С.23–31.
12. Касимова М. К истории изобретения и использования лука и стрел /М. Касимова. – Хучанд, 2015. С.60–68.
13. Касимова М. Стрельба из лука в визуальных источниках культуры иранских народов //Ахбори ДДХБСТ. /Худжанд. № 4. – 2015. С. 13–19.

14. Маджи А. Е. Наскальные рисунки в горах Моголтау//ИООН, вып.14.А.Е. Маджи. – Сталинабад, 1957. С.79–85.
15. Салтовская Е.Д. Могильник Дашти Ашт//АО 1976 г./Е.Д.Салтовская. – М.: Наука, 1977. С.573–574.
16. Салтовская Е.Д. О раскопках могильника Дашти Ашт в 1976 г./АРТ. – Вып.16 (1976 г.)/Е.Д.Салтовская. – Душанбе: Дониш, 1982. С. 242–262.
17. Суяркулов Т. История возникновения физической культуры и спорта в Таджикистане. – Душанбе, 1990. – 186 с.
18. Суяркулов Т. Прошлое и настоящее таджикского спорта. – Душанбе, 1968. – 168 с.
19. Сыма Цзянь. Исторические записки. Т.9. – М., 2010. С. 333, 338.
20. Толстов С.П. Древний Хорезм. – М., 1948. – 168 с.
21. Торопов Я.Ш. Национальные виды спорта и игр в Таджикистане. – М., 1944. – 218 с.
22. Худойбердиев Р.И. Ибн Сина и вопросы физвоспитания //Материалы первой Всесоюзной научной конференции востоковедов в г. Ташкенте, 4–11 июня 1957 г./Р.И. Худойбердиев. –Ташкент, 1958. – С.1013–1016.
23. Шамсидинов М. Агар зан-бону сарриштаи варзиш месиришт. – Душанбе, 2011. – 242 с.
24. Шофакирова Р.М. Образ женщины-матери в «Шахнаме» /Р.М. Шофакирова: автореф. дисс. канд. филол. наук/ 10.00.03. Шофакирова Ришонгул Мирсаидовна. – Душанбе, 2004. – 26 с.

ЧАНБАҲОИ ТАЪРИХИИ ВАРЗИШИ КАМОНВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Муаллиф дар мақолаи худ таърихи варзиши камонвариро дар Тоҷикистон ба риштаи таҳқиқи кашидааст. Қайд карда мешавад, ки камонварии муосир намуди варзишест, ки дастовардҳои навтарини соҳаҳои гуногуни донишҳои илмиро дар бар гирифта, дар рушди худ ин намуди варзиш як қатор марҳилаҳои марбут ба дохил кардан ё дохил накарданро ба барномаи олимпӣ тай кардааст. Таъкид шудааст, ки камонварӣ ҳамчун намуди варзиш дар Тоҷикистон мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ин ба як қатор омилҳо вобаста аст, ки дар байни онҳо робита бо намуди халқии мусобиқаҳо, иштироки ғайриҷаҳонӣ занон дар ин намуд, дастовардҳои намоёнтарини варзишгарони тоҷик дар ин намуди мусобиқаҳо ва ғайра мебошанд. Хулоса карда мешавад, ки таърихи камонварӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки варзишгарони мо имкониятҳои бузург доранд, ки татбиқшавии худро интизор аст. Ба шартҳои қори баландхисоси мураббӣ, таъмини шароити ҳадди ақал барои тамрини доимӣ, таваҷҷуҳи зарурии роҳбарияти варзиши ҷумҳурӣ ба ин намуди варзиш, варзишгарони тоҷик метавонанд дар мусобиқаҳои ҷаҳонии камонварӣ пешсаф бошанд.

Калидвожаҳо: таърихи камонварӣ, тасвирҳои камонварон, варзиш, Тоҷикистон, аспасаворӣ, тирандозӣ, Бозиҳои олимпӣ, мусобиқаҳои камонварӣ, камонварони тоҷик.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СПОРТА «СТРЕЛЬБА ИЗ ЛУКА» В ТАДЖИКИСТАНЕ

Автор в своей статье исследует историю стрельбы из лука в Таджикистане. Отмечается, что современная стрельба из лука представляет собой вид спорта, включающий новейшие достижения различных областей научных знаний, который в своем развитии преодолел ряд этапов, связанных с его включением или не включением в олимпийскую программу. Подчеркивается, что стрельба из лука как вид спорта в Таджикистане занимает особое место. Это связано с рядом факторов, среди которых: связь с народным видом соревнований, активное участие женщин в этом виде спорта, ярчайшие достижения таджикских спортсменов в этом виде соревнований. Делается вывод, что история стрельбы из лука в Таджикистане показывает, что таджикские спортсмены имеют огромные возможности, ждущие своей реализации. С условием высококвалифицированной тренерской работы, обеспечения минимальных условий для постоянной тренировки, надлежащего внимания руководства спорта республики на этот вид спорта, таджикские спортсмены могут быть лидерами в международных соревнованиях по стрельбе из лука.

Ключевые слова: история стрельбы из лука, изображения лучников, спорт, Таджикистан, езда на лошади, стрельба, Олимпийские игры, соревнования по стрельбе из лука, таджикские лучники.

HISTORICAL ASPECTS OF ARCHERY IN TAJIKISTAN

The author in his article reviews the history of archery sports in Tajikistan. It is noted that modern archery is a sport that incorporates the latest achievements in various fields of scientific knowledge, which in its development has overcome a number of stages associated with its inclusion or non-inclusion in the Olympic program. It is emphasized that archery as a sport in Tajikistan occupies a special place. This is due to a number of factors, including: the connection with the folk type of competition, the active participation of women in this sport, the brightest achievements of Tajik athletes in this type of competition. It is concluded that the history of archery in Tajikistan shows that Tajik athletes have great opportunities waiting to be realized. With the condition of highly qualified coaching work, ensuring minimum facilities for constant training, proper attention of the republic's sports leadership to this sport, Tajik sportsmen can be leaders in international archery competitions.

Key words: history of archery, images of archers, sports, Tajikistan, horseback riding, shooting, Olympic Games, archery competitions, Tajik archers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулов Маъруф Маҳмадҷусуфович муаллими калони кафедраи “Назария ва методикаи якҷарба” –и Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб-53, 734053

Сведение об авторе: Расулов Маъруф Маҳмадҷусуфович, старший преподаватель Института физической культуры Таджикистана им. С. Рахимова. Адрес: г. Душанбе. ул. Лучоб-53 734053, E-mail: rasulov_maruf@gmail.ru. Тел.: +(992) 901092961

Information about the author: Rasulov Maruf Mahmadvovich, senior teacher of the Institute of Physical Culture of Tajikistan after S. Rahimov. Address: с. Dushanbe. ul. Luchob-53 734053; E-mail: rasulov_maruf@gmail.ru. Tel.: +(992) 901092961

МАҲҲУМИ ҶУНУН ВА АНВОИ ДЕВОНАҒОН ДАР «УҚАЛО-УЛ-МАЧОНИН»-И ҲАСАНИ НИШОПҮРӢ

*Абдулазиз-зода сайакбар
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишобурӣ (ваф. 406 ҳ.қ. 1015 м.) аз зумраи шахсиятҳои фарҳангии мебошад, ки дар олами илму адаб ношинохта мондааст. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо ӯ дар нимаи аввали қарни чоруми ҳиҷрӣ ба дунё омадааст. Ҳасани Нишобурӣ аз аввалин касонест, ки ҳикоят ва ривоятҳои баъзе фарзонагонро, ки ба девонагӣ шухра буданд, ба сурати китобе мустақил таҳти унвони «Уқало-ул-мачонин» ва ё «Ахбор-ул-уқало-ул-мачонин» ҷамъоварӣ кардааст. Арзиши илмӣ қариб ин донишманд дар он зоҳир мегардад, ки дар рӯзгори худ китобашро ба сурати илмӣ ва ба шакли таснифи боб андар боб тадвин намуда, бори аввал қалимаи «ҷунун»-ро аз нигоҳи равшанӣ баррасӣ карда, сипас ба шарҳи ҳол ва ақволи девонагонӣ хирадманд, ҳам мард ва ҳам зан, пардохтааст.

Оид ба шарҳи ҳол ва осори Ҳасани Нишобурӣ тақрибан чизе дар даст нест ва агар ҳамин асари «Уқало-ул-мачонин»-и ӯ боқӣ намеремонд, шояд номаш дар ягон сарчашмаи таърихӣ сабт намерегид. Аз мутолиаи китоби «Уқало-ул-мачонин» чунин бармеояд, ки хонаводаи ӯ ҳама аҳли илму адаб будаанд. Ӯ дар ин китоб ривоятҳои зиёдеро аз қавли падараш нақл кардааст ва ё дар мавриди баъзе қиссаҳои Увайси Қаранӣ менависад, ки онро аз қавли ҷаддаш Сайид ибни Мусайаб нақл кардааст [10, 15]. Илова ба ҳамаи ин, ӯ чун мударрис низ ишғоли вазифа кардааст ва дар ин маврид сарчашмаҳо овардаанд, ки «Ӯ ба аҳли таҳқиқ дарс меод...» [10, 15].

Ҳасани Нишопурӣ тибқи суннати ровиёни ҳадис ҳангоми баён қардани нақлу ҳикояти девонагон барои сикҳати гуфтораш ба ровиёни онҳо низ истинод кардааст, чунончӣ «Муҳаммад барои мо ривоят кард ва гуфт, Ҳасан барои мо ривоят кард ва гуфт, Абумусо барои мо ривоят кард ва гуфт, Абуаввона барои мо ривоят кард ва гуфт, Абуалӣ барои мо нақл кард ва гуфт, Муҳаммад ибни Ҳусайн бароям нақл кард ва гуфт, Абумуваффақ Сайф ибни Қобир - қозии шаҳри Восит, бароям нақл кард ва гуфт...», ки дар чунин матнҳо овардани номи ровиёни зиёд зарурати ҷандоне надорад ва танҳо малолати хонандаро меафзояд. Аз ҳамин ҷост, ки шореҳ ва тарҷумони китоби мазкур Юсуф Асғарии Бойкут аз зикри силсилаи ровиёни ҳикоят сарфи назар карда, танҳо ба номи рови аслии онҳо басанда намудааст [10]. Аммо Зайнулобиддини Фаромарзӣ ва Ҳусайни Гулчинӣ ровиёнро тарзе, ки Ҳасани Нишопурӣ овардааст, пурра тарҷума намуда, дарҷ сохтаанд [4].

Тавре аз мутолиаи муқаддимаи китоб бармеояд, ӯ ин асарро ба исрори яке аз дӯстони худ навиштааст. Худи муаллиф дар ибтидо ҷандон майле барои иншои китоб надоштааст, вале чун исрори он дӯст такрор ба такрор сурат мегирад, маҷбур мешавад, онро нависад. Ва ҳамзамон аз китобхое, ки пештар аз ӯ дар ин боб навиштаанд, ёдовар шуда, шеваи таълифи худро аз онҳо боло гузоштааст: «Яке аз дӯстон ба исрор аз ман хост, то китоберо дар зикри хирадмандони девона ва авсофу ахбори онҳо бингорам. Аз ин хостаи ӯ ҷашмпӯши мекардам то ин ки исрори ӯ истимрор ёфт. Ман низ ҷорас ҷуз ин наёфтам, ки дархости вайро иҷобат намоям ва муроди вайро бароварам то хушнудии ӯро ҷуставу хостаи ӯро бароварда бошам. Дар ҷавонӣ овозаи китобҳои дар ин бобро шунида будам. Монанди китоби Қоҳиз, китоби Ибни Абиддунӣ, китоби Аҳмад ибни Луқмон ва китоби Абуалӣ Саҳл ибни Али Бағдодӣ (Худояшон биёмурзад). Ҳар як аз ин китобҳо танҳо дар як ҷузъ ё камтар ба ин мавзӯ пардохта буд. Дар ин китобҳо татабуъ қардам ва назори ин ҳикоятҳоро замиаи он

намудам ва ҳар ҳикоятро ба гӯяндааш нисбат додам. Ин китобро ба шеваи он китобҳо таълиф накардам. Кофист то бинанда дар он назар афканад ва дигар китобҳоро низ бибинад. Умедворам дар нигориши чунин китобе касе бар ман пеш нагирифта бошад...» [4, 16-17]

Ҳадафи асосии китоб нақди ҳокимият дар қолаби баёни инсонҳои ба зоҳир девона, аммо дар ботин оқилу доно мебошад. Танҳо аз зовияи нигоҳи як нафар девона метавон вайронихоро дар ҷомеа дид ва бидуни он ки муҷозоте дар пай бошад, онро баён кард. Худро ба девонагӣ задани хирадмандон далелҳои бисёре дорад: бархе сиёсӣ, бархе барои пазириши масъулият ва бархе ҳадафҳои тарбиятӣ ҳам доранд. Дар китоби «Уқало-ул-мачонин» Ҳасани Нишобурӣ аксарияти шахсиятҳо чунунро пӯшише барои интишори ҳадафҳо қарор додаанд. Ривоёту ақволе, ки аз ибтидои китоб ба назар мерасанд, бозгӯии ин қазия аст, ки ӯ дар заминаи тавсифи мафҳуми девонагӣ як навъ ирфони зоҳидонаро, ки ҷавҳари онро дил набастан ба дунё, аз пайи ҳавову ҳавас нашудан ва амсоли инро, ки баъдтар дар осори Саноиву Аттор намунаи густардаи онро мушоҳида менамоем, талқин месозад. Чунончӣ «Девона ба назди аҳли ҳақиқат касест, ки бар дунё така кунад ва зиндагонияш дар он ба нозу танаъум гузарад. Одамизод кавдан халқ шудааст. Агар кавданияш набуд, зиндагониро гуворо наменидошт» [4, 14]. «Аз Халаф ибни Айюб шундам, ки касе аз ӯ пурсид: Аҳмак кист? Гуфт: Ҳар касе, ки барои дунёаш қор кунад ва ҳамроҳи ҳавои нафасаш шавад ва ғайри Худро бар Худояш тарҷеҳ диҳад» [4, 15].

Аз назари Ҳасани Нишопурӣ девона нафарест, ки доимо аз пайи содир кардани гуноҳ аст бо маъсият олуидагӣ дорад ва дар ин маврид ривоятҳои зиёде ба мазмуни зер овардааст: «Расули Худо (с) дар миёни ёронаш буд, ки марде бар онон гузар кард. Яке аз асҳоб гуфт: Ин мард девона аст. Расули Худо (с) гуфт: Ин мард бемор аст, девона касест, ки доим дар маъсияти Худованди азда ва ҷалла аст» [4, 8]. «Ҳар кас худро бишиносад дар ҷашми мардум хор меояд ва ҳар кас парвардгоришро бишносад дар назари мардум девона меояд. Вақте Расули ақрам мушрикони Маккаро ба имон ба Худо даъват кард, мушрикон ба ӯ гуфтанд: Ӯ девона, соҳир, шоир ва коҳин аст» [4, 8]. «Аз Суфийи Саврӣ пурсиданд: Девона кист? Гуфт: Касе, ки гумроҳиро аз роҳи рост ташхис надиҳад» [4, 14]

Пас аз арзи матлаб ва мақсади пешгузаштаи худ нависанда дар зерфаслҳои «Маънии чунун дар луғат» [4, 17-20], «Номҳои девонагон дар забон» [4, 20-26], «Масалҳо марбут ба ҳамоқат ва аҳмақҳо» [4, 26-27], «Дар кавдании ҳайвонот» [4, 28-29], «Номҳои девонагии ҳайвонот» [4, 29], «Анвои девонагӣ» [4, 29-48], «Ҳадди ҷиддият ва хирадмандӣ ва давлати ҳамоқату нодонӣ» [4, 48-56], «Парҳез аз аҳмақ ва ҳамнишинӣ бо ӯ» [4, 56-61], маълумоти пурқимати назариявӣ оид ба чунун, анвои он ва омилҳои масоили марбут ба ин мафҳум додааст, ки пеш аз ӯ собиқа надиштааст.

Дар мавриди вожаи «чунун» менависад, ки «Чунун дар луғат ба маънои пӯшидагӣ аст. Араб мегӯяд: «Чанна-л-шайун ячунну чунунан». Агар ҷизе пӯшида ва ниҳон шавад» [4, 17] ва ба ҳамин минвол бо мисолҳои зиёде вожаи мазкурро бо овардани шавоҳид аз Қуръон, ашъори шоирони араб шарҳу тавзеҳ медиҳад [4, 17-19] ва дар охир менависад, ки «Ва тамомии инҳо ба маънии пӯшида шудан бозмегардад. Маҷнун, яъне касе, ки хирадаш ниҳон шудааст. Феъли он чанна, ячунну, чунунан ва ҳува маҷнун аст. Аҷаннаҳу ва ҳува маҷнун (яъне Худо ӯро девона карда ва ӯ девона аст» [4, 19].

Дар қисмати «Номҳои девонагон дар забон» Ҳасани Нишопурӣ муродифоти вожаи девонаро дар забони арабӣ бо овардани мисолҳои фаровоне тавзеҳ додааст. Аз рӯи маълумоти додаи ӯ арабҳо барои ифодаи мафҳуми девона ва аҳмақ наздики 30 калимаро чун муродиф истифода мебаранд, аз ҷумла аҳмақ, маътух, аҳрақ, моиқ, рақиъ ва марқаъон, мамсус, мухаббал ё мухтаббал анвак, албуҳат, аззалат, алмавтат, алъизхот, алавлaқ, муҳаввис, мувасвас, алҳалбоҷат, алҳазиб, албаршоъ, арраҳдан, маълус, аҳваҷ, алҳоим, алмудаллах, аблах, алмустаҳтар, волах, алҳабанқаъ алмилиғ, аъфак, ки ҳар як вожаи номбаршуда дар навбати худ тобишҳои маъноии ба худ хосро доро мебошанд ва Нишопурӣ тафовути ҳар як навъи девонагиро боз шарҳ додааст. Масалан, «Аз ҷумлаи ин номҳо маътух аст. Ва маътух касест, ки девона ба дунё меояд» [4, 20]. Ва ё аҳрақ касест, ки наметавонад қорҳоро санҷида ва тадбир намояд. Рақиъ ва марқаъон кавданест, ки андеша ва хирадаш пароканда ва парешон мешавад. Мамсус касест, ки чин ё шайтон ӯро зада бошад. Агар касе дар девонагияш палидӣ низ бошад, ӯро аъфак гӯянд. Алҳабанқаъ аҳмакест, ки ҳамоқатро ба ниҳоят расонида бошад... ва амсоли ин [4, 20-26].

Дар қисмати «Анвои девонагӣ» Ҳасани Нишобурӣ менависад, ки девонагон анвои мухталиф доранд «Бархе аз онҳо маътух ҳастанд, ки шарҳи он гузашт. Бархе аз онон мамрур

хастанд. Ва мамрур касест, ки ба шиддат савдоимизоч бошад. Аз он ҷумла ошиқест, ки ишқ ўро шайдо ва девона кардааст» [4, 29].

Сипас, дар мавриди ишқу ошиқӣ ривоятҳои зиёде оварда, онро навъе аз девонагӣ ва шӯридагӣ гуфта, шарҳ додааст. Усули нигориши нависанда, тавре пештар ишора рафт, тибқи суннати аҳли ҳадис сурат мегирад ва барои баён кардани як ҷумла сараввал зикри силсилаи ровиёро карда, сипас, ҷумларо меорад. Агар некӯ назар андозем, матни беш аз чил дар сади китоби Ҳасани Нишобуриро номи ҳамин ровиён ташкил додааст. Чунончи, «Мухаммад барои мо ривоят карда гуфт, Ҳасан барои мо нақл карда гуфт, аз Абулҳасан Мухаммад ибни Мухаммад Масъуди Насавӣ дар Нисо шунидам, ки мегуфт, аз Абумухаммад Абдуллоҳ ибни Абдурраҳмон ибни Мухаммади ибни Исии Саккарӣ дар Бағдод шунидам, ки мегуфт, аз Закариё ибни Яҳё ибни Ҷаллоди Манқарӣ шунидам, ки мегуфт, аз Асмаъӣ шунадам, ки мегуфт: - Мардум дар боби ишқ бисёр сухан гуфтаанд, лек сухане хулосатар ва зеботар аз яке аз занони араб нашунидам, ки дар боби ишқ аз ӯ пурсиданд ва гуфт: - Ишқ хоксорӣ ва девонагист» [4, 29].

Дар ин қисмати китоб ишқро аввал дар мисоли зебоии маъшуқа ва волаю шефта гардидани ошиқ бо зикри пораҳои шеърӣ васф кардааст. Чунончӣ, «Абдуллоҳ ибни Маъазз бемор шуда буд. Падараш ба аёдати ӯ омад ва ба ӯ гуфт: -Туро чӣ шуда, эй фарзандам? Ӯ низ дар ҷавоб ин абётро хонд:

Айюҳа-л-ъозилуна ла таъзилунӣ,
Ванзуру хусна важҳиҳа таъзурунӣ.
Ванзуру ҳал тарауна аҳсана минҳа,
Ин раайтум шибҳиҳа фаъзурунӣ.
Бий чунун-ул-ҳаво ва ма бий чунун,
Ва чунун-ул-ҳаво чунун-ул-чунун.

(Эй сарзанишгарон, дар ишқи ӯ маро сарзаниш макунед. Ба сурати зебоиаш бингаред, то маро дар ишқаш маъзур доред. Бингаред, оё аз ӯ зеботар дидаед?! Ҳатто агар касе ҳам шабеҳи ӯро дидед, он гаҳ маро сарзаниш кунед! Ман девонаи ишқам ва девонагии дигаре надорам. Девонагии ишқ ниҳояти девонагист).

Падараш аз пайи дармони ӯ шуд ва иллати бемории ӯро донист. Канизеро, ки ӯ ошиқаш шуда буд, ба ҳафт ҳазор динор харид ва барояш фиристод» [4, 30].

Аз зумраи девонагони дигар, ба ақидаи Ҳасани Нишопурӣ, нафаронеанд, ки ба бидъате эътиқод пайдо мекунанд ва девона мегарданд

Оқилони девонаро низ Ҳасани Нишобурӣ ба навъҳо чудо кардааст. Ба андешаи ӯ «Бархе аз онҳо ин корро мекунанд то амри хешро бар дигарон пӯшида доранд ва бар мардум ниҳон созанд» [4, 37]. Барои ин гурӯҳ ӯ чанд ҳикояро овардааст, ки якеаш ин аст: «Молик ибни Динор гуфт: - Дар Масиса пиреро дидам, ки дар гарданааш гулу занҷир баста буданд ва кӯдакон ӯро санг мезаданд ва ӯ мегуфт:

Анна ман қад ара ʔала суварӣ-н-носӣ,
Фа ин фатташу фа-лайсу биннасӣ.

(Касонеро, ки ман ба сурати инсон мебинам, агар хуб дар амрашон ҷустуҷӯ шавад, ҳеч як инсон нестанд) [4, 37].

Гуфт: - Ба ӯ наздик шудам ва гуфтам: - Оё ту девона ҳастӣ? Гуфт: - Аъзо ва ҷаворехи бадаман девона аст, на дилам. Он гоҳ ин абётро суруд:

Варрайту амрӣ би-л-чунуни ʔани-л-вара,
Кайма ақуна би ваҳидӣ машғул.
Ё ман таъачабу фи-л-анами ли мантиқӣ,
Маза ақулу ва мантиқӣ маҷҳул.

(Ба воситаи девонагӣ амри хешро бар мардум ниҳон доштам то он ки машғули кори хеш шавам. Эй касе, ки дар миёни мардум аз сухани ман шигифтзада мешавӣ, ман чӣ бигӯям, ки дарки сухани ман печида аст) [4, 37-38].

Гурӯҳи дигари девонагони хирадманд онҳоеанд, ки худро ба ҳамоқат мезананд то андак моле ба даст оваранд. Дар ин боб ҳам ҳикояҳои ҷолиб нақл кардааст. «Аз Саъид ибни Алӣ ибни Атофи Тоҳӣ дар Басра шунидам, ки мегуфт:- Дар шаҳри мо марде хирадманд, адиб, доно ва шоире буд, ки ба ӯ Омир мегуфтанд. Бо ҳамаи ҳунармандие, ки дошт, баҳрае аз дунё надошт. Яке аз дӯстонам ба ман гуфт: - Дӯсти ту девона шудааст. Ман ҷӯи аҳволи ӯ шудам. Ӯро дар яке аз рустоҳо ёфтам. Кӯдакон ба гирдаш ҷамъ шуда буданд ва ба ӯ механдиданд. Ба ӯ гуфтам: - Эй Омир, аз чӣ замоне ин гуна шудай? Ӯ низ дар посух суруд:

Чананту нафсӣ ликай анала ғаниян,
Фа-л-ақлу ғӣ зо аз-заман хирмон.
Ё ӯзӣ ло талум аха ҳамқин,
Юзҳаку минҳу фа-л-хумқу алвон.

(Худро ба девонагӣ задам, то моле ба каф оварам. Зеро ки хирадмандӣ дар ин замона маҳрумӣ аст. Эй сарзанишгар! Ту маро кавдане, ки бар ӯ ханда мекунад, магир, ки ҳамоқат низ худ анвое дорад) [4, 39-40].

Бархе дигар аз оқилони девона худро ба ҳамоқат задаанд то даме осуда бошанд ва зиндагиро ба хушӣ гузаронанд. Дар ин маврид Нишопурӣ менависад: «Солех ибни Али Насибинӣ барои мо нақл кард ва гуфт: - Ба Зайд ибни Саъиди Абдӣ гуфтам: - Чаро дигар мисли собиқ нестӣ? Гуфт: - Зиндагиро чиддӣ гирифта будам ва ранҷ мебудам. Акнун худро ба ҳамоқат задам ва осуда шудаам» [4, 42].

Ҳамаи ҳикояҳои марбут ба ин навъи девонагии хирадмандон овардаи Нишопурӣ чунин мазмун доранд, ки агар инсон меҳоҳад, ки зиндагии хуш дошта бошад, бояд худро ба ҳамоқат бизанад. Ақли одаме дар ин замона душмани ӯст. Бисёр мушоҳида мешавад, ки хирадмандон бе ному нишон мондаанд ва нодону аҳмак бо вучуди нодонияш баландовоза аст. Дар ин замона зиндагонӣ барои аҳмак, нодон, сифла, залил хуш аст. Ҳар кас зиндагонии осуда меҳоҳад, пас бояд мулозими нодонию ҳамоқат бошад:

Иза кона измому зимомӣ ҳамқин,
Ва ғӣ завол-ил-ғақли ва-л-хирақӣ.
Ға кун ҳамқан маъа-л-ҳамқо ға-иннӣ,
Аро-д-дунё бидавлатихим тадуум.

(Агар замона замонаи ҳамоқат аст, пас хирад маҳрумӣ ва наҳсӣ. Ту низ аҳмаке миёни дигар аҳмакҳо бош, чаро ки мебинам дунё дар дасти онон мечарҳад) [4, 43].

Гуруҳи дигари оқилони девона аз назари Ҳасани Нишопурӣ онҳоеанд, ки худро ба ҳамоқат задаанд то аз бало ва офати замона халосӣ ёбанд.

Дар ин боб низ ҳикояҳои ҷолибе оварда шудаанд, ки оқилону хирадмандон бо баҳонаи худро ба девонагӣ задан аз масъулияте, ки бар дӯшашон бор кардани мешаванд, халос мегарданд. Чунончи, «Муҳаммад ибни Яҳё Қасрӣ барои мо нақл кард ва гуфт: - Рӯзе Мансур Абӯҳанифа, Суфиён Саврӣ, Мисъар ва Шурайк фаро хонд то яке аз онҳоро бар маснади қазоват бигморад. Абӯҳанифа гуфт: - Ман дар кори шумо ин гуна мепиндорам: ман найранге мекунам ва худро халос мекунам, Мисъар худро ба девонагӣ мезанад ва халос мешавад, Суфиён фирор мекунад, вале Шурайк гирифтӣ мешавад. Вақте онҳоро ба назди Мансур оварданд Абӯҳанифа гуфт: - Ман марде аз маволи ҳастам ва араб нестам. Арабҳо розӣ намешаванд то ба онҳо марде ғайриараб гуморида шавад. Пас бо ин шароит ман ба дарди ин кор намеҳӯрам. Агар сухани ман дуруст бошад, ки ман ба дарди ин кор намеҳӯрам, агар дурӯғ гуфта бошам, ки шоиста нест ту фарди дурӯғтӯе чун манро ба ҷону номуси мардум бигморӣ.

Ва аммо Суфиён. Фиристодаи халифа дар роҳ ӯро дид, вале ӯ роҳи худро қасд кард ва аз пайи ҳадафи хеш рафт. Фиристодаи халифа мунтазир монд то Суфиён баргардад. Суфиён низ киштиро дид ва ба ноҳудои он гуфт: - Агар маро дар киштиат ҷой надихӣ, ман ба дасти халифа забх хоҳам шуд. Суфиён бо ба кор бурдани калимаи «забх» ба ин ҳадиси паёмбар ишора кард, ки фармудааст:

“Ман ҷуъила қозиян ға қад забҳа биғайри сиккин”.

(Ҳар кас қозӣ шавад, бидуни ҷоку забх шудааст).

Ноҳудо низ ӯро дар зери ҳасире дар киштӣ пинҳон кард.

Ва аммо Мисъар. Бар Мансур ворид ва ба ӯ гуфт: - Дастатро пеш биёвар! Ҳоли худату фарзандонат ва ҷаҳорпоёнат чӣ тавр аст?! Мансур низ гуфт: - Ӯро бибаред, ки девона аст.

Ва аммо Шурайк. Мансур ба ӯ гуфт: - Маснади қазоватро қабул кун. Ӯ гуфт: - Ман марде сабуксар ҳастам. Мансур гуфт: - Маснади қазоватро қабул кун! Ҳалову шароби ғализ бихӯр, то хирадатро бозёбӣ. Ӯ низ бар маснади қазоват нишаст. Саврӣ аз ӯ ҷудо шуд ва ба ӯ гуфт: - Заминаи фирори ту муҳайё буд, вале ту фирор накардӣ» [4, 44-45].

Дар ривояти дигари марбути ин навъи девонагӣ Нишопурӣ нақли ҷолиберо овардааст, ки ҷанбаи кавии иҷтимоӣ сиёсӣ дорад: «Юнус ибни Абдулалӣ Садафӣ барои мо ривоят кард ва гуфт: - Халифа барои супурдани маснади қазои Миср ба Абдуллоҳ ибни Ваҳаб нома навишт. Вале ӯ ҳадашро ба девонагӣ зад ва дар ҳонааш монд. Рӯзе Рашид ибни Саъд ӯро дар ҳаёти ҳонааш дид, ки вузо мегирифт. Ба ӯ гуфт: - Чаро ба миёни мардум намеояӣ ва бо китоби Худованду суннати расулаш дар миёни онҳо доварӣ намекуни? Чаро худатро ба девонагӣ задаӣ ва аз ҳона хориҷ намешавӣ?!

Сарашро баланд кард ва гуфт: - Ақлат то ҳамин ҷо мерасад?! Магар намедонӣ, ки уламо бо паёмбарон ва фиристодагони Худованд махшур мешаванд, вале қозӣён бо подшоҳон?!» [4, 45].

Ва ба ҳамин монанд ривоятҳои дигареро ҳам овардааст, ки он ҷо барои сар кашидан аз маснади қозигӣ худро ба девонагӣ задаанд.

Ҳасани Нишопурӣ талқин мекунад, ки агар тавонгарӣ меҳохӣ, девона бош. Аз ҳар одами хирадманду бовикоре дурӣ кун. Ақли хирадманд барояш монанди бемориест. Агар меҳохӣ баҳраманд шавӣ, нодон бош, то ба ҳар андоза, ки мол меҳохӣ, даст ёбӣ. Чӣ бисёр ҷоҳилонеанд, ки дар осудагӣ мезиянд ва басо олимоне, ки дар гумномӣ. Бозори хираду хирадмандон аз равнақ афтодааст ва дарҳои ҳамокат кушуда аст. Ту низ нодониятро ба кор гир, то тавонгар шавӣ, ки даврони хирад ва ҷӯяндагони хирад дигар поён ёфтааст.

Дар китоби «Уқало-ул-маҷонин» ривояту нақл оид ба 53 нафар девона дарҷ гардидааст, ки номи аксарияти онҳо танҳо дар ҳамин китоб дида мешавад. Дар бахши «Ҳикоятҳои девонагони хирадманд ва авсофи эшон» номҳои Увайси Қаранӣ, Маҷнун банӣ Омир, Абуато Саъиди девона (машҳур ба Саъдун), Баҳлул, Абулҳасан Уллийён ибни Бадри Маҷнун, Абдурраҳмон ибни Ашъас, Фаляти девона, Қадиси девона, Абусаъиди Забъӣ, Абулфазли Ҷаъифрон, Абу Наср, Ҳайён ибни Ҳантам, Ҷаъили девона, Юҳаннои девона, Абуалқама Маҷнун, Намир - хоҳарзодаи Абдуллоҳ ибни Намир, Салма - ҳамсои Ҳасан ибни Солеҳ, Ашара, Собик, Абуалии Мухаррамӣ, Абу Ҷаволик, Савбон, Абусақари девона, Валҳон, Баккори девона, Нуқра, Самнуни Суфӣ, Убайд, Лугдон, Сабоҳ, Шакрон, Атоҳияи девона, Баккор, Шайбон, Ғаффор, Лақит, Маймун, Табруна, Ғавдак, Аббос, Монӣ, Разом, Ҷассос, Арфӣ, Ҳабаннақа ва занҳои девонае чун Райҳона, Осия, Ҳайюна, Салмуна, Маймуна, Бухҳаҳ, Райта ва Усаҷа маълумоту ривоятҳои гуногун дар бораашон гирд оварда шудааст. Ҳамчунин дар бахши «Девонагони беному нишон» ривоятҳои беш аз шаст нафар девонае, ки ном надоранд, зикр гардидааст [4, 244-287].

Суханварони адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик аз ҳамаи он девонагоне, ки дар китоби «Уқало-ул-маҷонин» дарҷ гардидаанд, бештар номи Увайси Қаранӣ, Маҷнун, Саъдун, Баҳлул ва Уллийёнро дар осорашон зикр намудаанд.

Перомунӣ забон ва сабки баъни китоби Ҳасани Нишопурӣ тарҷумонҳои китоб мулоҳизаҳои хешро баён намуда, навиштаанд, ки «Ба таври кулӣ насри китоби «Уқало-ул-маҷонин» соддаву раван ва ба дур аз ғавомизу тақаллуфоти забонӣ аст ва ибҳомоте, ки ҳам ба ҷашм меҳурад, ба нисбати кулли китоб андак ва он низ бештар марбут ба абёт ва ашъор аст» [10, 77].

Дар бораи таърихи пайдоиши таркиби «Уқало-ул-маҷонин», ки Ҳасани Нишопурӣ чун унвон барои китоби худ қарор додааст, маълумоти равшане дар даст нест. Тавре аз ишораҳои худӣ муаллиф аён гардид, қабл аз ӯ ҳам оид ба ин масъала дигар муҳаққиқон матолибе навишта мунташир кардаанд ва шояд ин таъбир дар қарнҳои дуҷум сеҷуми ҳиҷрӣ ҳам мутадовил будааст. Аммо баъдтар дар адабиёти ирфонӣ девонагони хирадмандро маҷзубони илоҳӣ муаррифӣ кардаанд ва таърифхое, ки Ибни Арабӣ [6, 123-135], Айнулкуззоти Ҳамадонӣ [11, 340-341] ва Ибни Халдун [9, 168-213] ва дигарон овардаанд тобиши ирфонӣ доранд. Ҳамчунин дар китобҳои «Наср-ул-дуррар»-и Обӣ [2, 176-187], «Вофӣ-ул-вафоёт»-и Сафадӣ [3, 193-195], «Иқд-ул-фарид»-и Ибни Абдуррабҳ [5, 196], «Уюн-ул-ахбор»-и Ибни Қутайбаи Динаварӣ [7, 51; 8, 36], «Муҳозирот-ул-удабо»-и Роғибӣ Исфаҳонӣ [12, 473; 13, 353-361] ва дигар сарчашмаҳои арабӣ перомунӣ чунун, ақл ва аъмоли девонагон ривоятҳои зиёде дарҷ гардидаанд, ки қисми зиёди сарчашмаҳои мазкур гуфтаҳои Ҳасани Нишопуриро ба навъе тақрор кардаанд.

Хулоса китоби «Уқало-ул-маҷонин»-и Абулқосим Ҳасани Нишопурӣ чун аввалин сарчашмаи муътамад дар шинохти мафҳуми чунун ва тоифаи девонагон, на танҳо барои адабиёти Шарқ, балки барои тамоми адабиёти ҷаҳон арзиши қиммати назариявӣ дорад. Барои адабиёти Ғарб тадқиқоти Мишел Фуко аз ҳар ҷиҳат муҳим аст [14]. Мишел Фуко яке аз маъруфтарин файласуфони садаи бистуми Фаронса (1926-1984) феномени чунунро дар фарҳанги Ғарби асрҳои XVII-XIX мавриди таҳқиқ қарор дода, таҳаввули чунуну беҳирадиро дар заминаи овардани факту рақамҳои фаровоне ба субут расонидааст. Аммо он чи Фуко дар бораи чунун овардааст, бо маълумоте, ки Ҳасани Нишопурӣ додааст, комилан мутафовит аст. Дар тадқиқоти Мишел Фуко мафҳуми чунун, тавре ки Ҳасани Нишопурӣ овардааст, шарҳ наёфтааст. Балки оид ба девонагон ва миқдори онҳо дар Ғарб, инчунин сохтани бемористонҳо барои онҳое, ки девона шудаанд, киштии девонагон ва тасвири ҳолати чунун дар адабиёти Ғарб маълумот дода шудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абилқосим Ҳасан ибни Муҳаммади ибни Ҳабиб. Уқало-ул-мачонин/. Муҳаққиқ: Умар Асъад Мустафо Ошурӣ. - Бейрут: Дор-ун-нафоис, 1987м. 1407х. 374с.
2. Абусаъд ал-Обӣ, Мансур ибни Ҳусайн -ар-Розӣ. Наср-уд-дарр фи муҳозарот. Муҳаққиқ: Холид Абдулғани Махфуз. Ҷ-3. Бейрут-Лубнон: Дорул-ул-кутуби ал-илмия, 1423х.-2003м.- 210с.
3. Ас-Сафадӣ, Салоҳиддини Халил ибни Айбак. Вофи-ул-вафоёт. Ҷ.10.- Бейрут-Лубнон: Дору ихёи ат-турос-ул-арабия, 1420х. -2000м. - 295с
4. Девонағони хирадманд. Шарҳ ва тарҷумаи «Уқало-ул-мачонин»-и Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишобурӣ. Ба қалами Зайнулобиддини Фаромарзӣ ва Ҳусайни Гулчинӣ. – Гургон: Интишороти Наврӯзӣ, 1394. – 308 с.
5. Ибни Абдуррабех, Абуумар Шаҳобиддин Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Абдурабех ибни Ҳабиб ибни Ҳадир ибни Солим. Ал-икд-ул-фарид. Ҷ-7. -Бейрут:Дорул-ул-кутуби ал-илмия, 1404х.- 318с.
6. Акбар Мухйиддин ибни Арабӣ, Муҳаммад ибни Алӣ. Тарҷумаи «Футуҳоти макия». Боби 35 то 67.Ҷ.3. Тарҷумаи Муҳаммади Хочуй. – Техрон: Мавло, 1381. – 702 с.
7. Ибни Кутайбаи Динаварӣ, Абимуҳаммад Абдулло ибни Муслим. Уюн-ул-ахбор. Ҷ-2. Бейрут-Лубнон: Дорул-ул-китоби ал-арабия,1343х.-1925м. –386с.
8. Ибни Кутайбаи Динаварӣ, Абимуҳаммад Абдулло ибни Муслим. Уюн-ул-ахбор./ Ҷ-4. Бейрут-Лубнон: Дорул-ул-китоби ал-арабия.с. 1343х.-1925м. –316с.
9. Ибни Халдун, Абдурраҳмон. Муқаддимаи Ибни Халдун. Ҷ.1. Тарҷумаи Муҳаммад Парвини Гунободӣ. – Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1352. – 672 с.
10. Қиссаи фарзонағони девона: Шарҳ ва тарҷумаи «Ахбору-л-уқало-ал-мачонин»/Асари Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Ҳабиби Нишопурӣ. Мутарҷим ва шорех Юсуф Асғарии Бойкут.- Ҷирафт: Донишгоҳи Ҷирафт: Интишорот, 1396. – 315 с.
11. Номҳои Айнулкузоти Ҳамадонӣ. Ҷ.2. Ба эҳтимоми дуктур Алинакии Мунзавӣ ва дуктур Афифи Уйрон. – Техрон: Заввор, 1362. – 502 с.
12. Роғиби Исфаконӣ, Абилқосим Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Муфаззал. Муҳозарот-ул-удабо ва муҳаварот-уш-шуаро вал булағо. Таълифи Доктор Умар ат- Таббоб. Ҷ-1.- Бейрут-Лубнон: Аш-Ширкату дор-ул- Уркум ибни Абиурқум, 1420х.-1999м.- 832с.
13. Роғиби Исфаконӣ, Абулқосим Ҳасан ибни Муҳаммад. Наводир. Муҳозарот-ул- удабо ва муҳаварот-уш-шуаро вал булағо. Тарҷума ва таълифи Муҳаммад Солех ибни Муҳаммадбоқирӣ Қазвинӣ.-Техрон: Суруш. 1371х. 591с.
14. Фуко, Мишел. История безумия ва классическую эпоху/Мишел Фуко; пер.с фр. И.К.Стаф. – М.:АКТ, 2010. – 698 с.

МАФҲУМИ ЧУНУН ВА АНВОИ ДЕВОНАҒОН ДАР «УҚАЛО-УЛ-МАЧОНИН»-И ҲАСАНИ НИШОПУРӢ

Дар ин мақола мафҳуми чунун ва анвои девонагон дар китоби «Уқало-ул-мачонин»-и Ҳасани Нишопурӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳасани Нишобурӣ аз аввалин касонест, ки ҳикоят ва ривоятҳои фарзонағони девонаро ба сурати китобе мустақил таҳти унвони «Уқало-ул-мачонин» ва ё «Ахбор-ул- уқало-ул-мачонин» ҷамъоварӣ кардааст. Арзиши илмӣ кори ин донишманд дар он зоҳир мегардад, ки дар рӯзгори худ китобашро ба сурати илмӣ ва ба шакли таснифи боб андар боб тадвин намуда, бори аввал калимаи «чунун»-ро аз нигоҳи равшанӣ баррасӣ карда, сипас, ба шарҳи ҳол ва ақволи девонағони хирадманд, ҳам мард ва ҳам зан, пардохтааст.

Ҳадафи асосии китоб нақди ҳокимият дар қолаби баёни инсонҳои ба зоҳир девона, аммо дар ботин оқилу доно мебошад. Танҳо аз зовияи нигоҳи як нафар девона метавон вайронҳои дар ҷомеа дид ва бидуни он ки муҷозоте дар пай бошад, онро баён кард. Худро ба девонагӣ задани хирадмандон далелҳои бисёре дорад: бархе сиёсӣ, бархе барои пазириши масъулият ва бархе ҳадафҳои тарбиятӣ ҳам доранд. Дар китоби «Уқало-ул-мачонин» Ҳасани Нишобурӣ аксарияти шахсиятҳо чунунро пӯшише барои интишори ҳадафҳои суфиёна қарор додааст. Ривоятҳои ақволе, ки аз ибтидои китоб ба назар мерасанд, бозгӯи ин қазия аст, ки ӯ дар заминаи тавсифи мафҳуми девонагӣ як навъ ирфони зоҳидонаро, ки ҷавҳари онро дил набастан ба дунё, аз пайи ҳавову ҳавас нашудан ва амсоли инро, ки баъдтар дар осори Саноиву Аттот намунаи густардаи онро мушоҳида менамоям, талқин месозад.

Хулоса китоби «Уқало-ул-мачонин»-и Абулқосим Ҳасани Нишопурӣ чун аввалин сарчашмаи муътамад дар шинохти мафҳуми чунун ва тоифаи девонагон, на танҳо барои адабиёти Шарқ, балки барои тамоми адабиёти ҷаҳон арзиши назариявӣ дорад.

Калидвожаҳо: чунун, уқало, девонагон, ақл, ҳавову ҳавас, ирфон, зуҳд, узлат, қаноат, дин, мазҳаб, иҷтимоӣ, ахлоқ, сиёсат, адолат, хирадманд, ривоят, ҳадис, оят, хилофат, аҳмақ, ҳамоқат.

ПОНЯТИЯ «СУМАСШЕДШИЙ» И «ПРОЧИЕ ВИДЫ ОДЕРЖИМЫХ» В ПРОИЗВЕДЕНИИ ХАСАНА НИШАПУРИ «БЕЗУМНЫЕ МУДРЕЦЫ»

В статье анализируются понятия «сумасшедший» и других категорий «одержимых» в произведении «Безумные мудрецы» Хасана Нишапури. Хасан Нишапури одним из первых взялся за сбор и составление рассказов и преданий о «безумных мудрецах» в виде отдельной книги под названием «Безумные мудрецы» или «Истории безумных мудрецов». Научная ценность работы этого ученого проявляется в том, что он свое сочинение разделил на главы, как того требуют правила составления научного труда, впервые рассмотрел термин «сумасшествие» с психологической точки зрения, и затем приступил к биографическим особенностям, воззрениям и высказываниям представителей касты «безумных мудрецов», независимо от их гендерной принадлежности.

По определению автора статьи, целью вышеупомянутого произведения является критика власти в рамках высказываний внешне сумасшедших героев, которые в действительности являются мудрецами-добродетелями. Применение подобного метода критики и разоблачения беспорядка и неурядиц общества объясняется тем, что лишь сумасшедшие могли позволить себе такие деяния, к тому же не подвергаться строгому наказанию. Мудрецы прикидывались сумасшедшими по многим причинам и соображениям, в первую очередь, политическим, другими причинами служили желание принимать на себя общественную ответственность и воспитать. . В книге «Безумные мудрецы» Хасана Нишапури бо́льшая часть персонажей прикрываясь завесой сумасшествия, преследовала сауфийские цели. Приведенные в начале книг предания и воззрения свидетельствуют о том, что он на фоне разъяснения понятия сумасшествия внушал некие философско-мистические идеи, сердцевину которых составляли отречение от привязанности к миру вещей, отказаться от мирских вожделений и т.д., большие примеры которых позже прослеживаются произведениях Санаи и Аттара.

Автор статьи заключает, что сочинение Абулкасыма Хасана Нишапури в качестве надежного источника познания и осмысления понятия сумасшествия и касты «безумных мудрецов» имеет теоретическое значение не только для литературы Востока, но и мировой литературы.

Ключевые слова: сумасшествие, ум, увлечения, мистика, уединение, удовлетворительности, религия, религиозное, секта, социальность, мораль, политика, справедливость, мудрец, легенда, хадис, аят, халифат, глупец, невежество.

THE CONCEPTS OF “CRAZY” AND “OTHER TYPES OF POSSESSED” IN HASAN NISHAPURI’S WORK “MAD WISE”

The article analyzes the concepts of “crazy” and other categories of “possessed” in the work “Mad Wise Men” by Hasan Nishapuri. Hassan Nishapuri was one of the first to undertake the collection and compilation of stories and legends about the “mad sages” in the form of a separate book called “Mad Sages” or “Stories of Mad Sages”. The scientific value of this scientist’s work is manifested in the fact that he divided his work into chapters, as required by the rules for compiling a scientific work, for the first time examined the term “madness” from a psychological point of view, and then proceeded to the biographical characteristics, views and statements of representatives of the caste of “mad sages”, regardless of their gender.

According to the author of the article, the purpose of the above-mentioned work is to criticize power within the framework of the statements of outwardly crazy heroes, who in reality are virtuous sages. The use of such a method of criticizing and exposing the disorder and turmoil of society is explained by the fact that only crazy people could afford such acts, and moreover, not be subjected to severe punishment. The wise men pretended to be crazy for many reasons and considerations, primarily political; other reasons were the desire to take on social responsibility and educate. In the book “Mad Sages” by Hassan Nishapuri, most of the characters, hiding behind a veil of madness, pursued Saufian goals. The legends and views given at the beginning of the books indicate that, against the background of explaining the concept of madness, he instilled certain philosophical and mystical ideas, the core of which was the renunciation of attachment to the world of things, renunciation of worldly lusts, etc., large examples of which can later be traced in the works of Sanai and Attar.

The author of the article concludes that the work of Abulkasym Hasan Nishapuri as a reliable source of knowledge and understanding of the concept of madness and the caste of “mad sages” has theoretical significance not only for the literature of the East, but also for world literature.

Key words: madness, mind, hobbies, mysticism, solitude, satisfaction, religion, religious, sect, sociality, morality, politics, justice, sage, legend, hadith, verse, caliphate, fool, ignorance.

Маълумот оид ба муаллиф: Абдулазиззода Сайакбар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи филологияи араб. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Сино 2/2. E-mail: Abdualaziz.2015@mail.ru. Тел.: (+992) 934811115, 200232424.

Сведения об авторе: Абдулазиззода Сайакбар - Таджикского национального университета, аспирант кафедры арабский филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Сино,2/2 E-mail: Abdualaziz.2015@mail.ru. Тел.: (+992) 934811115, 200232424.

Information about the author: Abdulaziz-zoda Sayakbar – Tajik National University, Postgraduate of Department Arabik Philology. Address: 734025, Republik of Tajikistan, Dushanbe, Sino Ave.,2/2. E-mail: Abdualaziz.2015@mail.ru. Tel.: (+992) 934811115, 200232424.

ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Азимова М. Х.

ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

В современном мире в Республике Таджикистан произошли глубокие социальные изменения, потребовавшие новых подходов к развитию, обновлению и совершенствованию всей системы образования. Практическая деятельность дошкольных учреждений изобилует разнообразными попытками создания условий для развития творческих способностей детей.

В условиях рыночных отношений требования к будущим воспитателям продиктованы повышением их теоретической и практической подготовки. Профессия педагога берет на себя ответственность за тех, кого он будет учить, воспитывать, отвечая за самого себя, за свою профессиональную подготовку, за право быть педагогом. Поэтому представляется вполне правомерным, чтобы на занятиях у преподавателей высшей педагогической учреждений будущий воспитатель видел не только образцы подлинного мастерства в осуществлении задач учебного процесса и формирования коммуникативной толерантности, но и постоянный пример заботливого отношения педагога к каждому студенту, к его успехам в усвоении программного материала. Подготовка будущих воспитателей к формированию коммуникативной толерантности, является одним из эффективных способов повышения качества их знаний, умений и навыков.

Формированию коммуникативной толерантности в современных условиях становится, с одной стороны, основой образования, которое транслирует нормы человеческих отношений и гуманизирует знания в области культурного диалога, с другой, инструментальной ценностью личности, обуславливающей отношение человека к миру и его поведение во взаимодействии с другими [9].

Общезвестно, что современное образование носит личностно-ориентированный характер. Это значит, что результат образования есть не только сумма усвоенных знаний, умений, навыков, но и развитие личности в целом. Содержание образования ориентировано на овладение совокупности компетенций как результатов образования. Овладение ключевыми компетенциями на достаточно высоком уровне невозможно без формирования коммуникативной толерантности. Следовательно, аспект подготовки будущего воспитателя и его формирования коммуникативной толерантности, является необходимым компонентом профессиональной деятельности.

Именно образованию предстоит решить сложную задачу подготовки молодежи к жизни в условиях поликультурной среды, как писала известный педагог И.Х. Каримова, к ведению диалога культур и межкультурному взаимодействию [2:124].

Характеристика совокупности педагогических условий, обеспечивающих эффективность формирования готовности будущих воспитателей с целью формирования коммуникативной толерантности, в условиях учебно-воспитательного процесса вуза многогранна. Она требует специальную, целенаправленную, поэтапную и непрерывную подготовку в процессе обучения студентов базовым и профильным дисциплинам. Это охватывает также введение в традиционно сложившуюся дидактическую подготовку комплекс знаний о творчестве и продуктивном мышлении детей; создание на занятиях атмосферы сотрудничества; обогащение содержания дисциплин задачами творческого характера.

Как известно, воспитать творческую личность может только творческий педагог. В разные исторические периоды приоритетными становились различные по характеру профессионально-значимые качества педагога. Видные педагоги разных времен говорили о таких свойствах личности, как любовь к детям, бодрость духа, стремление к истине, терпение, гуманизм, энергия, коммуникативной толерантности и пр. В изменившихся социально-экономических условиях требуется такой воспитатель, соединяющий в себе профессионализм и способность к творчеству, а также умение формировать коммуникативную толерантность.

В психолого-педагогической литературе проблема роли воспитателя в обучении и развитии детей доказана и представлена достаточно широко. Современный образовательный процесс претерпевает существенные изменения: происходит интеграция мировой педагогической системы, возрастает значение образования, расширяется образовательное пространство в стране, появляются альтернативные учебные заведения.

Проблемам формирования толерантности личности посвящены работы таких учёных, как: Т.В. Безюлева, В.В. Глебкин, Б.С. Гершунский, Е.Ю. Клепцова, М.А. Ковальчук, М.С. Мириманова, А.А. Погодина, Г.В. Шеламова и др.

Ряд важных аспектов формирования толерантности раскрыт в работах психологов А.Г. Асмолова, С.К. Бондыревой, С.Л. Братченко, Д.В. Колесова, В.А. Петрицкого, Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой, Е.И. Шлягиной и др.

Выготский Л.С. подчеркивает, что «толерантность» не есть терпимость или снисходительность. Она – активное признание прав и свобод другого, безотносительно к его этническим, религиозным или гендерным особенностям. [1:462].

В современных исследованиях профессиональная компетентность рассматривается как подготовленность и способность субъекта труда к выполнению задач и обязанностей повседневной деятельности, как сложное образование, включающее комплекс знаний, умений, свойств и качеств личности, которые обеспечивают вариативность, оптимальность, толерантность, эффективность построения учебно-воспитательного процесса. Профессиональная компетентность учителя напрямую зависит от взаимосвязи теоретического и практического обучения, а также используемой системы средств, предусматривающих единство процессуально содержательных, мотивационно-ценностных сторон подготовки воспитателя.

Система образования на всех уровнях (включая начальное) формирует личность и, в конечном счете, общество. Поэтому сегодня нужны воспитатели, способные творчески решать педагогические задачи и развивать у детей дошкольного возраста творческую деятельность. В данном случае речь идет о подготовке компетентных, широко образованных, творчески и критически мыслящих специалистов, способных к разностороннему, целостному видению и анализу сложных проблем жизни общества и природы, а значит, способных к поиску коммуникативно-новых решений насущных проблем.

Объективные и субъективные факторы оказывают большое влияние на формирование толерантных установок личности. Объективными факторами мы считаем влияние семьи, социального окружения, общества, средств массовой коммуникации, которые распространяются с космической скоростью. Субъективными факторами являются физиологические, индивидуальные, а также возрастные особенности личности [10:124].

Воспитатель – профессионал, конструирующий свою деятельность с учетом требований современности, коммуникативной толерантности, развития творческого начала в детей. В концепции педагогического образования Республики Таджикистан сформулированы основные положения, которые являются отправной точкой в разработке содержания и реформирования профессионального образования воспитателей. К ним относятся:

- непрерывность педагогической подготовки;
- приоритет теории объекта профессиональной деятельности;
- единство теории и практики;
- постепенное наращивание теоретических знаний от первого курса к выпускному;
- обучение трансформации теоретических знаний в практические действия;
- обучение способам решения стандартных и нестандартных профессиональных задач;
- обучение диагностике исследования состояния педагогического процесса и результатов учебно-воспитательной работы.

Многообразие и неповторимость педагогических ситуаций требуют от воспитателя умения самостоятельно переосмысливать теоретические знания, находить эффективные способы решения педагогических проблем.

На современном этапе особое внимание уделяется интерактивным методам обучения как эффективному способу развития коммуникативных умений. Важно отметить, что именно в совместной познавательной деятельности ребёнок лучше овладевает способами деятельности и может проявить собственные творческие способности. В процессе формирования коммуникативной толерантности и готовности к развитию мышления необходимо научить применять различные методы.

Современное обучение носит личностно-ориентированный характер и направлено на развитие личности. Подход к формам организации обучения как способу взаимодействия участников целостного педагогического процесса позволяет раскрыть возможности учебного сотрудничества, эффективность сочетания индивидуальной и коллективной форм познавательной деятельности. Обращается внимание на одну особенность младшего

возраста - знания лучше усваиваются именно в коллективной познавательной деятельности. Будущим воспитателям даются знания о современных подходах к организации познавательной деятельности, формируется понимание, мышление, самосознание, толерантность.

Включение детей в творческую деятельность требует от воспитателя включения детей в различные виды творческой деятельности, использование специфических форм, методов и приемов. Преподаватель не только учит и воспитывает, но и активно влияет на личностный и профессиональный рост будущих воспитателей. С другой стороны, взаимодействуя с будущими воспитателями, преподаватель обогащает собственный опыт, учится новому. Формированию коммуникативной толерантности много способствует коллективная познавательная деятельность. Коллективная познавательная деятельность создает реальные возможности для разрешения противоречий, ведущих к саморазвитию и самореализации личности. Такая организация деятельности будущих воспитателей является эффективной для формирования коммуникативной толерантности и готовности к развитию мышления детей. Реализация этого условия требует формирования и развития умений будущего воспитателя, обеспечивающих развитие мышления и коммуникативной деятельности у детей.

Безусловно, готовность будущего воспитателя в формировании коммуникативной толерантности подтверждается его практической реализацией в процессе обучения, как в традиционных, так и современных условиях, т.е. инновационного плана. Возникает необходимость в создании учебных пособий по развитию творческого потенциала в учебной деятельности, обогащении содержания учебного материала творческими задачами и упражнениями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - Питер, 1997.
2. Комарова Т.С., Савенков А.И. Коллективное творчество детей. М., 1998.
3. Кузьмина Н.Н. Способности, одаренность и талант учителя. – М.: Знание, 1985.
4. Левин В.А. Воспитание творчества. – Томск: Пеленг, 1993.
5. Лук А.Н. Психология творчества. – М.: Наука, 1978.
6. Лутфуллоев М. Гуманистическая педагогика. Душанбе, 1994.
7. Лутфуллоев М. Урок. Душанбе, 1995.
8. Шарифзода Файзулло. Актуальные проблемы современной педагогики. кн. 1- Душанбе, Ирфон, -2009 г.
9. Шарифзода Файзулло. Актуальные проблемы современной педагогики. кн. 2 - Душанбе, Ирфон, - 2010 г.
10. Шубинский В.С. Педагогика творчества учащихся. – М.: Знание, 1988.

ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В настоящей статье автор предпринимает попытку освещения вопросов, связанных с формированием коммуникативной толерантности будущих воспитателей в дошкольных учреждениях. Даны рекомендации для практической реализации предложенных способов и приёмов развития творческой компетенции и коммуникативной толерантности на современном этапе развития образования.

Ключевые слова: творческая личность, будущие воспитатели, учебная деятельность, развитие мышления, познавательная деятельность, умение и навыки, коммуникативная толерантность.

ТАШАККУЛИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ КОММУНИКАТИВИИ МУРАББИЁНИ ОЯНДАИ МУАССИСАҲОИ ТОМАКТАБӢ

Дар ин мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки масъалаҳои марбут ба ташаккули таҳаммулпазирии коммуникатсионии мураббӣёни ояндаи муассисаҳои томактабиро инъикос намояд. Тавсияҳои мазкур барои татбиқи амалии методҳо ва усули пешниҳодшудаи рушди салоҳияти эҷодӣ ва таҳаммулпазирии коммуникативӣ дар марҳилаи кунунии рушди маорифи пешбинӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: шахсияти эҷодкор, мураббӣёни оянда, фаъолияти тарбиявӣ, инкишофи тафаккур, фаъолияти маърифатӣ, маҳорату малака, таҳаммулпазирии коммуникативӣ.

FORMATION OF COMMUNICATIVE TOLERANCE OF FUTURE PRESCHOOL TEACHERS

In this article, the author makes an attempt to highlight issues related to the formation of communicative tolerance of future teachers in preschool institutions. Recommendations are given for the practical implementation of the proposed methods and techniques for the development of creative competence and communicative tolerance at the present stage of educational development.

Key words: creative personality, future educators, educational activities, development of thinking, cognitive activity, skills and abilities, communicative tolerance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Маишхураҳон Ходжиевна - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии факултети психология ва таҳсилоти томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Сведение об авторе: Азимова Маишхураҳон Ходжиевна, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики дошкольного образования ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проезд Мавлонбекова 1., Телефон: + 992 92 744 10 42.

Information about the author: Azimova Mashurakhon Khodzhievna, Ph.D., Associate Professor Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, Mavlonbekova passage 1. Tel: + 992 92 744 10 42.

МАҚОМИ ОСОРХОНАҲО ДАР ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ НАСЛИ ҶАВОН

Абдулов Ҷамолиддин

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Истиқлолият барои рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа заминаи воқеӣ гузошт. Маҳз Истиқлолият аст, ки мо ба мероси таърихиву фарҳангии миллати хеш боз наздиктар шудем ва онро дақиқиназарона мавриди омӯзиш ва истифода қарор додем.

Ҷамъоварӣ, ниғаҳдорӣ, пажӯҳиш ва намоиши беҳтарин намунаҳои табиӣ ва волотарин офаридаҳои инсонӣ вазифаи асосии осорхонаҳост. Осорхона ойнаи таърих, ачргузори оини ниёгон, баёнгари воқеаҳои тақдирсоз ва шахсиятҳои таърихсоз, омӯзанда ва омӯзонандаи мероси кӯҳан, бавучудоварандаи хувийят, посдори урфу одат ва суннату анъанаҳои миллӣ ва манбаи тарбияи худшиносии меҳандорӣ, зебопарастии башардӯстӣ, бадеияту завқи баланд, пайвандгари дирузу имрӯзу фардо ва муҳофизаи хотираи инсоният ва мактаби бузурги маърифат мебошад. Доир ба зарурияти осорхонаҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин ибрози ақида намудааст. “Халқе, ки ба гузаштааш арҷ мегузорад, халқе, ки ҳофизаи кавии таърихӣ дорад, хатман осорхона бунёд мекунад.[1]

Хушбахтона сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари дигар соҳаҳои муҳимми тақдирсоз аз ҷумла масъалаҳои хифзу ниғаҳдошт ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ ва вобаста ба ин фаъолияти осорхонаро ба хубӣ фаро гирифтааст. Чунончи дар чанд соли охир осорхонаҳои нав дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Хуҷанд, Ҳисор, Турсунзода, Кӯлоб ва ноҳияҳои Данғара, Восеъ, Муъминобод, Файзобод, Лахш ва дигар ҷойҳо ба фаъолият шуруъ намуданд. Дар ин раванд бунёди осорхонаи миллии бостоншиносии Тоҷикистон, осорхонаи таъриху кишваршиносии вилояти Хатлон ба номи Авасто, муассисаҳои давлатии «Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара», Мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии «Хулбук», «Мучтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб», Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд, таъмири осорхонаи ҷумҳуриявии шаҳри Панҷакент, бунёди Осорхонаи нави миллӣ дар шаҳри Душанбе гувоҳи ин ҳарфхост.[2. с.95]

Дар ин чода бунёди бинои мухташаму зебои Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва ба фаъолият оғоз намудани он як рӯйдоди муҳимми таърихӣ, падидаи барҷастаи фарҳангии сатҳи байналмилалӣ ва натиҷаи сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ин воқеа дар фаъолияти осорхонавии ҷаҳон низ ҳодисаи назаррас ба ҳисоб меравад. Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон имкониятҳои хуби пешбурди корҳои ҷамъоварӣ ниғаҳдорӣ, илмию таҳқиқотӣ ва оммавӣ маърифатӣ мавҷуд буда, экспозитсияи он дар асоси Нақшаи мавзӯй-экспозитсионӣ, ки дар илми осорхонашиносии муосир камназир мебошад, сохта шудааст.

Истиқболи мардум аз ифтиҳои ин осорхонаи зебо худ аз ҷумлаи падидаи бузурги фарҳангӣ дар ҷомеаи мо мебошад. Рӯзи ифтиҳон шодии қормандони осорхона ва тамошбинони он ҳақду қанор надошт. Ҳашамат ва зебоии осорхона бисёрин

тамошобинони пиру барноро ба ҳаяҷон оварда буд. Чуноне, ки кормандони осорхонаи мазкур, ки баъзеашон таҷрибаи 40 соли собиқаи кор дар осорхона доранд, иброз намудаанд, онҳо нахустин бор шоҳиди он гаштанд, ки чӣ қадар шаҳрвандони зиёд бо як завқу шавқи баланд ва бо ихтиёри худ ба тамошои осорхона меоянд [3. с 556].

Аз таҳқиқи мавзуи мазкур маълум гардид, ки яке аз самтҳои муҳими сиёсати фарҳангии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди осорхонаҳои Тоҷикистон махсуб мешавад.

Тарғибу ташвиқи осори таърихӣ фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаҳои осорхона мебошад. Мероси фарҳангӣ ҳамчун баёнгари руҳи миллий, расму оин ва хотираи таърихӣ дар тарбия ва ташаккули шуур, ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллий аҳамияти муҳим дорад. Дар ин робита, муассисаҳои фарҳангӣ ҳамчун институтҳои иҷтимоӣ, сахм гирифта, барои аз як насл ба насли дигар интиқол додани арзишҳои миллий мусоидат менамоянд. Дар ин радиф осорхонаҳо мавқеи хоса доранд.

Барои ба низоми нави рушд ворид шудани осорхонаҳо, қабл аз ҳама, қабул шудани асноди ҳуқуқӣ меёри шароити заруриро фароҳам овард. Ҳалли бештари масоили марбут ба рушду такмили осорхонаҳо инъоси воқеии худро дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» (с.1997) пайдо карданд. Қонуни мазкур барои сифатан беҳтар намудани ҳифзу нигоҳдории сарватҳои фарҳангӣ ва мавриди омӯзишу тарғиб қарор доранд [4. с 8].

Дар руҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, бунёдкорӣ, сулҳхоҳӣ, илмомӯзӣ, некахлоқӣ, худшиносӣ, ҳифзи осори фарҳангӣ, моддию маънавии ниёгон ва дигар ахлоқи ҳамидаи инсонӣ муосир тарбия намудани намоёндагони кишроҳи гуногуни ҷомеа яке аз нақшаҳои умдаи фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва вобаста ба ин, мақоми осорхонаҳо дар амалӣ шудани ин нақшаҳои тақдирсоз аз ҷониби Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хубӣ дарк шуда, такмили таҳкими минбаъдаи фаъолияти осорхонаҳо дастгирӣ меёбад. Аз ин ҷост, ки ба мушкилоти мавҷуда нигоҳ накарда, солҳои охир ба фаъолияти осорхонаҳо дар сатҳи давлатӣ аҳамият дода мешаванд. Дар навбати худ осорхонаҳо вазифадоранд, ки дар пешбурд ва амалӣ намудани сиёсати фарҳангии давлатӣ бештар саҳмгузор бошанд.[5. с. 135]

Рисолати азалии осорхона гирдоварӣ, омӯзиш, ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихӣ, таҳқиқи осори маданияти моддию маънавӣ ва иҷтимоии инсонҳо дар давраҳои гуногун мебошад. Дар ҳақиқат осорхона ҳамчун муассисаи махсуси фарҳангӣ дар ҷомеа нақши бузурге мебозад.

Осорхона дар пешрафти таълиму тарбия ва инкишофи ҷаҳонбинии ҷавонон кумаки амалӣ мерасонад. Ба омӯзгорони фанни таърих ва омӯзгорони дигар фанҳо имконият медиҳад, ки аз бозёфтҳо (нигораҳо) ва гӯшаи осорхонаҳо дар дарсҳои худ ҳамчун ағният истифода намоёнд.

Осорхонаи маориф маркази маърифатие мебошад, ки дар он осори ҳама гузаштаи имрӯзаи маорифи Тоҷикистон маҳфуз аст.[6 с. 414]

Осорхонаи маориф соли 1960 бо ташаббуси яке аз собиқадорони маориф, маорифчии боистеъдод, устои касби худ Аҳмад Раҳимзода ва Вазорати маориф ташкил карда шудааст у аввалин сарвари осорхона Аҳмад Раҳимзода буд. Осорхонаи маорифи ҷумҳуриявӣ то соли 1996 ҳамчун муассисаи алоҳида амал мекард. Аз моҳи майи соли 1996 ҳамчун шуъба дар назди институтуи педагогӣ амал кард. Пас аз таъсисиёбии Академияи илмҳои педагогӣ яъне аз соли 2002 инҷониб Осорхонаи маориф ба зерсохтори Академияи илмҳои педагогӣ ворид карда шуд. Осорхона дар ташкил намудани осорхонаҳои мактабӣ, ҷамъоварии маводи зарурӣ барои ба тартибдорӣ ва ҷобачогузории нигораҳои осорхона, ташвиқу тарғиби таҷрибаи пешқадами педагог, саҳмгузор аст.

Барои тарғиби таҷрибаи педагогии пешқадам як қатор корҳои зарурӣ ба ҷо оварда мешаванд.

Дар Осорхонаи маориф ба кори таҷрибаи пешқадам ва омӯзгорони навоар диққати ҷиддӣ дода мешавад. Барои мустаҳкам намудани заминаи иҷтимоӣ педагогӣ ва доимо онро аз маводи зарурӣ пурра намудани осорхона кормандони илмӣ он бо шуъбаҳои маорифи ноҳияю шаҳроҳои ҷумҳуриамон алоқа доранд.

Осорхона дар давоми мавҷудияти худ ҳуҷҷатҳои зиёди нодир, амсилаҳо, аксҳоеро, ки таракқиёти маорифро инъикос менамоянд, гирд овардааст. Кормандони илмӣ осорхона бо беҳтарини педагогӣ алоқаи зич барқарор намуда, ҳуҷҷатҳои ба даст овардари таҳлили илмӣ намуда, қору сохтори маорифро ба таври бояду шояд ба омма мефаҳмонанд. [7]

Яке аз корҳои асосии осорхона ташкил ва гузаронидани намоишҳои педагогии назариявӣ мебошад. Осорхона ба омӯзгорон, кормандони муассисаҳои томактабӣ, донишҷӯён баҳри омӯхтани таърихи маорифи халқ ёрии бегаразона мерасонад. Ҳар сол ба осорхона зиёда аз ҳазор нафар меҳмонон ташриф меоранд, ки як қисми онҳо меҳмонони хориҷӣ буда, дар китоби сабтҳо фикру дархостҳо, хулоса ва таассуроти худро дар бораи фаъолияти осорхона ва ходимони илмӣ он қайд менамоянд.

Дар рафти фаъолият, таҳлил ва мушоҳида намудани кори Осорхонаи маориф осорхонаҳои мактабӣ ҳангоми сафарҳои хидматӣ доир мегарданд, ҳамчун объекти мушоҳида қарор мегиранд. Корманди илмӣ осорхона вазифадор аст ки ба ҷавонони имрӯза паҳлуҳои гуногуни кори осорхона ва аҳамияти тарбиявӣ доштани онро шарҳ диҳад. Ҳар як суҳбату вохӯриҳо дар осорхона бояд чунон ба роҳ монда шавад, ки ҷавонон аз ин вохӯриҳо баҳравар гарданд, доираи ҷаҳонбинии худро васеъ намоянд, аз ҷиҳати маънавӣ, тарбияи воқеъ, гиранд.

Ҳамзамон, ёдрас қардан лозим аст, ки Осорхонаи маориф аввалин осорхона дар Осиёи Миёна мебошад. Ҳамин гуна Осорхонаи маориф дар Ашқобод ҳам мавҷуд аст.

Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба арзишҳои таърихӣ халқамон чунин иброз намудааст: «Омӯхтани таърихи халқамон танҳо ба хоҳири донишгари гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуд, барои ҳудудҳои миллӣ, ваҳдати ягонагӣ ва рушду такомули таърихи наслҳои оянда хизмат мекунад».

Дар осорхонаи маориф мебошад, ки бисёр нигораҳои нодиру ҷолиби диқат вучуд доранд. Амсилаҳои «Мактаби кӯҳна» «Мадраса», асбобҳои хатнависи асрҳои 18-19, «Фалок» - асбоби ҷазодихӣ, китобҳои Хоча Ҳофиз, Бедил, Фузулӣ ва ғайра, ки бо ҳуруфоти арабӣ навишта шудаанд ва аз рӯи онҳо дар мадрасаҳои Самарқанду Бухоро ва Ҳисори бостон дарс мегуфтанд. Ҳамзамон, дастурҳое бо ҳуруфоти лотинӣ, ки он соли 1930 қабул карда шуда буд, низ гирд оварда шудаанд.

Дар бораи фаъолияти аввалин омӯзгороне, ки барои зидди маҳви бесаводӣ, барои барқарор намудани ҳаёти нав мубориза бурдаанд, маълумот ва маводи муайян ҷамъ оварда шудааст. Аз ҷумла, доир ба маҳфилҳои омӯзишӣ, ки дар он қонуни духтарон савод меомӯхтанд. Расму ҳуҷҷатҳои дигар аз таърихи ташкилшавии аввалин мактабе, ки дар қовоқии дарахти Чинор ҷойгир шуда буд (июли 1920) аз қушодашавии яке аз аввалин мактабҳо дар шаҳри Душанбе (соли 1920) шаҳодат медиҳанд, ки бо тариқи ҳашар мактабро аз лой сохтаанд ки барои хонандагону донишҷӯён ин ҳам дарс ҳаст ва ҳам намунаи гузашта ба имрӯза, ки имрӯз дар қадом сатҳ илм меомӯхтанд. [8]

Ба монанди ин дигар нигораҳои нодиру ҷолиби диққат ва тарбиявирошуда, ҷой доранд, ки ҳисси аз дидани чунин онҳо шунида ҳисси ватандӯстӣ ва илмомӯзии хонандагон боз ҳам зиёдтар мегардад. Инчунин ҳар бинадае, ки макети қатли аввалин муаллимаҳоро дар Ҳоит, ки 1-уми апрели соли 1929 руҳ додааст ва макети онро ба андеша фуру мераванд. хонандагони мактаби №20 бо омӯзгор Фролов Ф.Г. сохтаанд, ки Макети «Кишгӣ» ҳам офаридаи дасти хонандагону муаллимон мебошад. Нафақат талабагон, балки меҳмононе, ки ба ин осорхона меоянд дар тааҷҷуб мемонад, ки нақад ин офаридаи дасти хонанда бошад ва ба монанди дигар маводи осорхонаро тамошо дидан намуда, таассуроти хубе мегиранд.

Осорхонаи «Маориф» - и Академияи таҳсилоти Тоҷикистон манбаи илму маърифат мебошад. Ҳар бинадае, ки ба ин ҷо ташриф меорад, аз дидани ин макони фарҳангӣ ғизои маънавӣ гирифта, ба дигарон низ тавсия медиҳад, ки ба дидани ин осорхона биёянд. Инчунин дар баробари ин, дар осорхона вохӯрӣ бо муаллифони китобҳои дарсӣ, конференсу семинарҳо баргузор мегардад.

Адабиёти илмӣ

1. Асрорӣ М. Гузориш дар бораи фаъолияти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007. Душанбе: Матбуот, 2007
2. Нурув Г. Аз ташкили намоишҳои муваққатӣ дар Осорхонаи миллий/Аҳбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Бехзод- Душанбе: Адиб, №6, 2009- С.95-98
3. Юрєнева Т.Ю. Музей в мировой культуре- Москва: Русское слово, 2003-556 с.
4. Шарипов А.Қ. Осорхонаҳо ва осорхонашиносии Тоҷикистон/ Ҷавонони Тоҷикистон. – 2000. 8 феврал.
5. Мероси Ниёгон Душанбе «Дониш»- и АМИ Тоҷикистон №22 2020. 134-135 с.
6. Эмомали Раҳмон- Пешвои миллат- Душанбе: Маориф, 2016.- 414

Муаллиф дар мақола оид ба саҳми Пешвои миллат дар рушди илму маориф ва фарҳанг аз ҷумла тарбияи насли наврас суҳан меронад. Махсусан, қайд шудааст, ки ҷавонон – неруи созандаи миллат мебошанд. Ҷуноне маълум аст, ҷойгоҳи осорхонаҳо ва муассисаҳои фарҳангӣ дар ғанӣ гародонидани савияи дониши ҷавонон дар ҷомеа мавқеи муҳимро доро мебошанд. Онҳо неруи рушди зеҳнии кишвар буда, қувваи бузург ҳастанд ва дар ҳар давра замон аз ҷавонони саодатманд муаррификунандаи таъриху фарҳанг ба ҳисоб мераванд.

Автор статьи рассказывает о вкладе Лидера нации в развитие науки, образования и культуры, в том числе в воспитание подрастающего поколения. В частности, отмечено, что молодежь является творческой силой нации. Как известно, расположение музеев и учреждений культуры играет важную роль в повышении уровня знаний молодежи в обществе. Они являются силой интеллектуального развития страны, великой силой, и в любую эпоху и время их считают счастливыми молодыми людьми, олицетворяющими историю и культуру.

The author of the article speaks about the contribution of the Leader of the Nation to the development of science, education and culture, including the upbringing of the younger generation. In particular, it is noted that young people are the creative force of the nation. As is known, the location of museums and cultural institutions plays an important role in enriching the level of knowledge of young people in society. They are the force of intellectual development of the country, are a great force, and in every era and time they are considered happy young people, presenters of history and culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулов Ҷамолиддин . – номзоди илмҳои педагогӣ, ходими калони илмӣ Осорхонаи маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2; **тел.:** +(992) 91 825 29 60. **E-mail:** Jan-0988@mail.ru

Информация об авторе: Абдулов Джамолиддин. – кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник Музея образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, А. Адхамов – 11/2; телефон: + (992) 91 825 29 60. Электронная почта: Jan-0988@mail.ru

Information about the author: Abdulov Jamoliddin. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Museum of Education of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov Street – 11/2; tel.: + (992) 91 825 29 60. E-mail: Jan-0988@mail.ru

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Ҳар як фаъолияти инсон аз мақсад ва вазифаҳои худ иборат мебошанд. Амале, ки бе мақсад оғоз карда мешавад ва дар назди амале, ки мақсаду вазифае гузошта намешавад, бенатиҷа ба анҷом мерасад. Таълиму тарбия низ вобаста ба самт, равия ва ҷараёنҳои худ дорои мақсад ва вазифаҳои худ мебошанд. Мақсад – ин дар сатҳи баланд пешниҳод намудани натиҷагирии фаъолият ба шумор мешавад. Яъне он чизе ки омӯзгор дар натиҷаи заҳматҳои худ гирифтани меҳнат, ҳангоми гузаштани мақсад пешниҳод менамояд. Агар мақсади таълимро дар мисоли омӯзаши забон гирем, – пешакӣ омода намудани натиҷаи фаъолияти омӯзишии забон, ки бо воситаи тарзу усулҳои гуногун ва воситаҳои таълимӣ ба даст меояд, маънидод карда мешавад.

Мақсади дарси муосир – барномарезӣ намудани дарс дар асоси усул ва технологияҳои муосири таълим аз ҷониби омӯзгор ва натиҷагирии он баъди ба анҷом

расидани дарс ҳам аз ҷониби омӯзгор ва ҳам донишҷӯён ба шумор меравад. [6; 83]. Мақсади таркибии мураккаби дарси муосир дорои се омили дигар мебошад: таълимӣ, рушддихӣ (ташаккулдихӣ) ва тарбиявӣ. Дарси муосири забони англисӣ низ дорои мақсад ва вазифаҳои худ буда, пеш аз ҳама ба донишҷӯён дар бораи сохтори дарс, омода намудан ва гузаронидани дарсҳои забони англисӣ, истифода бурдани технологияҳои муосири таълимӣ маълумоти муфасссал дода, онҳоро бо усулҳои пешина ва муосири таълимии амалкунанда ошно месозад. Барои амалӣ намудани мақсади гузошташуда вазифаҳои зеринро мебояд ба анҷом расонид: Маълумот додан дар бораи усулҳои таълимие, ки пештар дар рафти дарси забонҳои англисӣ истифода бурда мешаванд; Маълумот додан дар бораи усулҳои таълимие, ки дар давраҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифта буданд ва айни замон низ дар истифода мебошанд; Аз таҷрибаи бои омӯзгори соҳибтаҷриба овардани мисолҳо; Тарзи дуруст истифода намудани технологияҳои муосири таълимиро ба донишҷӯён пешниҳод намудан; Дар бораи сохтори дарси муосири забони англисӣ ба донишҷӯён маълумот додан; Дар муқоиса дида баромадани дарсҳои донишҷӯён ҳангоми гузаштани тарҷибаомӯзӣ; Масъалаҳои мубрами соҳаи забоншиносӣ ва омӯзиши забонҳои англисиро бо донишҷӯён баррасӣ намудан. Баррасӣ намудани вазифаҳои гузошташуда ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки барои гузаштани таҷрибаомӯзии ниҳой хуб омода шуда, дар оянда ҳамчун омӯзгори забонӣ донишҳои гирифтаашро расеъ истифода баранд. Баъди муайян намудани вазифаҳои гузошташуда метавон мақсади дарси муосири забони англисиро каме пурратар баррасӣ намуд. Чихеле ки дар боло қайд карда шуда буд, мақсади дарс боз аз се омил, таълимӣ, рушддиханда ва тарбиявӣ иборат мебошад. Ин се омил, яъне се намуди мақсади омӯзишро метавон дар мисолҳои зерин пешниҳод намуд: Омилҳои таълимии дарси муосир яке аз мақсадҳои асосӣ ба шумор меравад ва бояд вазифаҳои зеринро амалӣ намояд: Дар рафти дарс таъмин намудани азхудкунии (такрор ва мустақамкунӣ) коӣда ва мафҳумҳо вобаста ба дарс; Ташаккул додани (давом додани ташаккулдихӣ, мустақамкунӣ) маҳорату малакаи вобаста ба фанни таълимӣ; Санҷидан ва таҳлил намудани маҳорату малакаи донишҷӯён; Муҳайё намудани шароит барои такмил додани маҳорату малакаи навиштану хондан, суҳанронӣ кардан ва шунида дарк кардани нутқ; Муҳайё намудани шароит барои такмил додани маҳорату малакаи таҳлили грамматикӣ фонетикӣ матнӯ дигар воситаҳои таълимӣ; Омода намудани донишҷӯён ба омӯзиши мустақилонаи забони англисӣ; Расеъ намудани ҷаҳонбинии умӯмӣ ва филологӣ донишҷӯён. Ҳангоми банақшагирии мақсади таълимии дарс хуб мешӯд агар сатҳи донишандузишии донишҷӯён низ муайян пешниҳод карда мешӯд. Боиси қайд аст, ки омилҳои (мақсади) таълимии дарс барои омӯзгор яке аз омилҳои мушкӣл ба шумор меравад. [8; 17]. Мушкӣли ин омил дар он мебошад, ки ҳангоми мақсадгузори омӯзгор бояд барои ҳар як дарс мақсадҳои гуногун ташаккулёбии хонандаро гузорад, аммо мутаасифона таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ташаккулёбии қӯдан на дар давоми ҳар як дарс, бақли дар давмои як чанд дарс ва ҳатто якчанд мавзӯҳо мушоҳида карда шавад. Аз ин лиҳоз омӯзгорро бар меояд, ки мақсади гузошташудаи пешнинаашро боз дар дарсҳои минбаъда низ гузорад. Омилҳои рушддиханда аз якчанд қисматҳо иборат мебошад: А. Ташаккули нутқ. Ғанӣ ва мураккаб гардонидани фонди луғавии нутқ; мураккаб намудани функсияи мафҳумии он (донишҳои нав шахсро аз мафҳумҳои гуногун ғанӣ мегардонад); беҳтар намудани воситаи муоширатии нутқ (бурро намудани нутқ); азхуд намудани образҳои бадеӣ ва бо нутқи хуб баён намудани он образҳо аз ҷониби донишҷӯён. Ташаккули нутқ – нишондихандаи инкишофи зеҳнӣ ва инкишофи ҷамаҷонибаи хонанда маҳсуб меёбад. Б. Ташаккули тафаккур. Аксари вақт ба сифати омилҳои рушддихандаи мақсади дарс вазифа гузошта мешавад, ки ба хонанда бояд тарзи фикрронӣ омӯзонида шавад. Сабаби ин омӯзиш дар он мебошад, ки хонанда донишҳоро метавон фаромуш кад, аммо маҳорати фикр кардан ҳамеша бо инсон мемонад. Мафҳуми «омӯзонидани фикр кардан» мафҳуми хеле расеъ мебошад, аз ин лиҳоз онро ба таври мушаххас мебояд нақшабандӣ намуд. Омӯзонидани фикр карданро метавон бо таври зайл на нақша гирифт: Омӯзонидани таҳлил намудан; Омӯзонидани муқоиса кардан; Мафҳуми асосиро муайян намудан ва фаҳмонидан; Исбот намудан ва рад кардан; Муқоиса намудан ва бартараф сохтани мушкӣлот. Омӯхтани ин ҳама усулҳои дар боло зикршуда маънои фикр карда навоситаро дорад. В. Ташаккули самти сенсорӣ – дар ин ҷо дар бораи назардид меравад, яъне равшан ва дақиқ фарқ намудани ранг, шакл, овоз, тобиши нутқ ва амсоли инҳо. Илова бар аз ин барои ташаккулёбӣ ва

рушдѐбии ҳамаҷонибаи донишҷӯѐн ва иҷрои амалҳои зерин мебояд шароит муҳайѐ намуд: Шароит муҳайѐ намудан барои ташаккули маҳорати суҳанронии донишҷӯѐн тавассути рухҳои гуногуни фаъолияти муоширатӣ (нутқи монологӣ ва муколамавӣ); Шароит муҳайѐ намудан барои ташаккули хотира, диққат ва тасаввурот; Барои рушди фаъолияти мустақилонаи идрокӣ кӯмак расонидан; Омили тарбиявӣ. Дарс дорои қобилияти таъсиррасонӣ ба сифатҳои зиѐди шахсият мебошад. Омили тарбиявӣ бояд ҳангоми истифодаи маводҳои таълимӣ, усул, шакли фаъолияти рушддиҳандаро дар ҳамбастагӣ барои ташаккулдиҳии хусуситҳои ахлоқӣ, меҳнатдӯстӣ, этикию эстетикӣ, ватандӯстӣ ва дигар хусусиятҳои шахсияти хонандаро ба инобат гирад. Омили тарбиявӣ бояд ба тарбияи дурусти донишҷӯѐн нисба ба муқаддасоти инсонӣ, ҳисси баланди шаҳрвандӣ ва инсондӯстӣ равона карда шавад. Аз ҷумла ҳангоми амалӣ намудани ин омили мақсади дарс, вазифаҳои зерин иҷро карда шаванд: Омӯзонидани ибрази ақида қардан ба донишҷӯѐн; Ташаккул додани муносибатҳои байнифарҳангӣ миѐни донишҷӯѐн ҳангоми қор дар гуруҳӣ, ҷуфтӣ, коллективӣ ва ғ.; Ташаккул додани таҳамулпазири нисбати фарҳанги худ ва фарҳанги дигар миллатҳо; Ташаккул додани маданияти суҳанварии донишҷӯѐн; Ташаккул додани шавқу завқӣ донишҷӯѐн ба омӯзиши забонҳои англисӣ; Ҳаминро бояд қайд намуд, ки омили тарбиявӣ бояд баҳри рушди тафаккури маърифатӣ маданияти донишҷӯѐн равона карда шавад. Дар сурати дуруст ба роҳ мондани ин омил хонандаро метавон пеш аз ҳама ҳамчун инсонӣ қомил ба роҳи рост ҳидоят намуд.

Дар байни мутахассисон маъмулан қабул карда шудааст, ки расмиѐти ташҳис бояд аз якҷанд марҳила иборат бошанд. Масалан, Корзинкова, Д.Н. пешниҳод менамояд, ки амалҳои ташҳисӣ дар марҳалаҳои зерин гузаронида шаванд: 1) дар оғози раванди таълимӣ ва ташҳисӣ, муайян қардани малака ва малақаҳои ибтидоии муошират ва қобилияти омӯзиш; 2) дар қисми асосӣ - аниқ қардани маълумоте, ки ҳангоми ташҳиси аввалия ба даст оварда шудааст; 3) дар қисми ниҳой - муайян қардани омодагии субъектҳо барои худомӯзӣ (масалан, интиқоли мусбати усулҳои қорқарди маводи грамматикӣ забони тоҷикӣ ҳангоми омӯзиши грамматикаи забони англисӣ). [7: 106]

Дар ҳолати мо, марҳилаи аввали ташҳис муайян қардани ҳолати ибтидоии омӯзиши забони донишҷӯѐн мебошад. Аз ин рӯ, объектҳои ташҳис ҷузъҳои зерин мебошанд: 1) дониши лингвистии субъектҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; 2) малақаҳои нутқи онҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; 3) амалиѐти таҳлил, муқоиса ва ҷамъбастании донишҷӯѐн.

Барои ташҳиси сатҳи ташаккули малақаҳои таълимӣ (барои азхуд қардани маводи забонӣ зарур аст), забоншиносон, дар маҷмӯъ, усули саволнома ро пешниҳод мекунанд. Масалан, Васичкина, О.Н ба донишҷӯѐн як қатор саволҳои зеринро пешниҳод мекунад: 1) Азхудқунии дониши забон барои шумо қист? 2) Шумо бояд маълумоти таълимиро ҷӣ гуна фаҳмед? 3) Шумо ҷӣ гуна дар мавод ба забони англисӣ қор мекунад? 4) Оѐ шумо як раванди омодагӣ ба дарсҳои забонро ба нақша гирифтаед? 5) Оѐ шумо дар омодагӣ ба дарси забон адабиѐти иловагиро истифода мебаред? И.Л. Бим, М.Л. Вайсбурд дар бораи истифодаи саволномаҳо барои ташҳиси ҳам сатҳи рушди малақаҳои таълимии донишҷӯѐн ва ҳам амалиѐтҳои маърифатии онҳо нақл мекунанд. Барои ин, методистон пешниҳод мекунанд, ки ба донишҷӯѐн саволҳои зерин дода шаванд: «Оѐ шумо ҳангоми омӯзиши матн ба қалимаҳое, ки ба забонҳои гуногун шабеҳанд, диққат медиҳед? Оѐ шумо кӯшиш мекунад, ки маънои қалимаро фаҳмед, агар шумо онро нафаҳмед? Оѐ шумо ба саволҳои омӯзгор аз ҷиҳати равонӣ ҷавоб медиҳед, агар ѐ аз шумо напурсад? »

Чунин ақида вучуд дорад, ки ҳадафи ташаккул додани малақаҳои нутқи донишҷӯѐн ба забони англисӣ вучуд надорад, зеро онҳо аллақай ба забони модаринашон ташаккул ѐфтаанд ва ба таври худқор ба забони англисӣ интиқол дода мешаванд. Аз нуқтаи назари Качалова, Л.П., ҳатто ба дониши хуби малақаҳои мураккаби нутқ дар забони модарӣ, оғоҳӣ аз сохтори онҳо ва омӯхтани ҷузъҳои алоҳида мусбат аст ва ба қувваи ташаккулѐфта таъсир мерасонад, зеро он ба истифодаи ҷузъи маҳорате, ки дар ҳолатҳои мухталифи муошират омӯхта мешавад, кӯмак мекунад. Ин олимони мутобиқи сатҳи рушди малақаҳои нутқии донишҷӯѐн ба забони модаринашон охириро чунин тавсиф мекунанд:

- 1) донишҷӯѐне, ки малақаҳои нутқро ба забони модарии худ надоранд;
- 2) донишҷӯѐне, ки дар малақаҳои суҳанронӣ ба забони модарии худ бесамаранд (яъне малақаҳо бояд аз нав дида баромада шаванд);
- 3) донишҷӯѐн ба малақаҳои шифоҳӣ ба забони модарии худ. [3:236]

Қайд карда мешавад, ки аксари малакаҳои нутқ ба дуввум меафтанд. Ин ҳолат аз он сабаб ба амал омадааст, ки дар мактаб то чанде пеш системаи мақсадноки таълими нутқи шифохӣ ва хаттӣ ба забони модарӣ вучуд надошт. Тахмин мекунам, ки хатмкунандаи мактаби миёна қобилияти исботи нуктаи назари худро бо забони модарии худ ҳангоми муколама ё интиқоли мундариҷаи матн хонда ё шунида дошта бошад. Бо вучуди ин, донишҷӯён аксар вақт наметавонанд нуктаи назари худро ба таври возеҳ таҳия кунанд, далелҳо ва муҳолифатҳо пешниҳод кунанд ва гуфтаҳои ҳамсӯҳбатонро ба таври қуллӣ ҷамъбаст кунанд. Ҳар яке аз ин ҷузъҳо бояд махсус кор карда шавад. Агар маҳорати нутқ бо забони модарӣ ташаккул наёфта бошад, донишҷӯён бояд бо арзиши коммуникатсионии ин малака ошно шаванд. Масалан: “Барои он ки изҳорот боварибахш садо диҳад, он бояд мантиқӣ бошад, яъне хусусиятҳо бояд аз рӯи маъно гурӯҳбандӣ карда шаванд. Қадоме аз хусусиятҳои зерин аз доираи умумӣ берун аст: “ҳазломез, шодмон, меҳнатдӯст, мулоим”?

Пеш аз ҳама, зеро он муносибатро ба кор тавсиф мекунад, на қобилияти муошират. “Ҳамзамон, фаҳмиши маводи лингвистӣ ва маъноӣ коммуникатсионии он вучуд дорад.

Таҷрибаи забонии донишҷӯён дар забони модарии онҳо дар машқҳои пешниҳодкардаи И.Л.Бим, М.Л. Вайбурд хеле батафсил мавриди барраси қарор дода шудаанд. Ин машқҳо ба таҳияи усулҳои донишҷӯён оид ба васеъ кардани луғати эҳтимолии онҳо тавассути ҷудо кардани унсурҳои шинос дар равона шудаанд, ба даст овардани дониши нав дар асоси калимаҳои мавҷуда (масалан, дар робита бо луғат - фаҳмидани калимаҳои омӯхта нашуда). Вазифаҳо дар матн ба тариқи зайл таҳия шудаанд: «Тарзи ташаккули калимаҳоро таҳлил кунед. Хиссаи нутқро муайян кунед, бо мукотибаи онҳо бо забони тоҷикӣ муқоиса кунед»; «Калимаҳоро, ки тавассути конверсия дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сохта шудаанд, муқоиса кунед» (масалан, калимаи “бемор шудан” метавонад ҳам зарф бошад ва ҳам феъл); «Дар матн калимаҳои шабеҳи тоҷикиро ёбед, ки шумо худатон мефаҳмед.” Ин вазифаҳо имкон медиҳанд, ки қобилияти шинохтани воҳидҳои луғавии омӯхташуда дар матн ва фаҳмидани маъноӣ онҳо таҳлил дода шавад; дар матн калимаҳои таҳқиқнашударо қайд кунед, ки шумо метавонед мустақилона фаҳмед ва маъноӣ онҳоро дар асоси умумият дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян кунед; маъноӣ калимаро бо контекст вобастагӣ доранд. Дар раванди кор оид ба шинохти калимаҳои ношинос донишҷӯён амалиётҳои маърифатии таҳлил, муқоиса, синтез, ҷамъбастро инкишоф медиҳанд.

Барои бомуваффақият омӯختани забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, донишҷӯён бояд аз робитаҳои байнисоҳавӣ огоҳ бошанд, дониш, малака, малакаҳои дар омӯзиши забони тоҷикӣ ташаккулёфтaro ба фаъолияти нутқ бо забони англисӣ интиқол диҳанд. Масалан, донишҷӯи мавзӯи «Маъноӣ калима», ки дар курси мактабии забони тоҷикӣ омӯхта мешавад, ба дуруст омезиши калимаҳои полисемантии хоси забони англисӣ кӯмак мекунад. М.Т. Баранов вазифаҳои зеринро барои фаҳмидани вобастагии воҳидҳои забонҳои забонҳои модарӣ ва англисӣ пешниҳод менамояд: 1) тартиб додани ҷадвали, ки муносибати воҳидҳои забон ва вазифаҳои онҳоро инъикос мекунам; 2) муқаррар кардани вобастагии калимасозӣ, ташаккули шакл ва мубоқат; 3) дарёфт ва ислоҳи хатоҳое, ки меъёрҳоро вайрон мекунам.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар китоби дарсии муосир ҳам бо забони тоҷикӣ ва ҳам бо забони англисӣ донишҷӯ метавонад мустақилона дониши бадастовардаи забонро ҳангоми иҷрои супориши тестӣ ва худшиносӣ аз рӯи ҷадвали ҷавобҳо арзёбӣ кунад, таҳлил кунад. Дар китоби дарсии грамматикаи амалӣ “Чӣ гуна забони англисӣ кор мекунад” Кларин, М.В. тестҳоро пешниҳод мекунад дар грамматика барои гурӯҳҳои сатҳҳои асосӣ, мобайнӣ ва пешрафта. Онҳо бо калидҳо бо нишон додани рақами сафҳаи маводи дахлдори назариявӣ ҳамроҳ карда мешаванд. Ин сохтори китоби дарсӣ қобилияти таҳлили худидоракуниро инкишоф медиҳад, зеро ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки ҳангоми омӯзиши қоида мустақилона камбудии донишро муайян ва пур кунад, дар маҷмӯъ сатҳи дониши худро баланд бардорад. Дар китоби дарсии англисӣ “English. Student’s Book» пас аз ҳар як бахш аз донишҷӯ хоҳиш карда мешавад, ки ҷадвали худидоракуниро бо забони англисӣ пур кунад. Дар он малака ва донише, ки донишҷӯ бояд дошта бошад (сухан, коммуникативӣ, грамматикӣ, таълимӣ) номбар карда шудааст: «Ман метавонам: матн таълифотӣ, муносибати шахс ба мавзӯи сӯҳбатро хонда ва фаҳмам, фикри худро баён кунам; Ман медонам, ки чӣ гуна дар бораи рӯйдодҳои гузашта нақл кунам; лоиҳа тартиб дода, дар қори гурӯҳ иштирок

мекунад, маъноӣ калимаро аз матн тахмин мекунад ... ". Баҳо гузошта мешавад - "бад, хуб, қаноатбахш, аъло". Аз донишҷӯён даъват карда мешаванд, ки машқҳои барояшон ҷолиб / дилгирро қайд кунанд. Чунин ҷадвалҳо ба умумӣ ва ба низом даровардани донишҳо дар мавзӯ сахт гузошта, ба омӯзгор имкон медиҳанд, ки раванди таълимро оптимизатсия кунанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими рушди донишҷӯён ин дарки бошууронаи онҳо дар бораи назарияи забон, дарки моҳияти мафҳумҳои лингвистӣ мебошад. Н.Е. Букина се сатҳи азхудкунии мафҳумҳои морфологиро аз ҷониби донишҷӯён муайян мекунад:

Сатҳи аввал (пасттарин): донишҷӯён нишонаҳои мафҳумҳои морфологӣ; донишҷӯён қабули қорҳои таълимӣ; қобилияти татбиқи усули қори таълимӣ; муайян кардани шаклҳои грамматикӣ дар ҳолатҳои мувофиқати байни маъноӣ лугавӣ ва шакли грамматикӣ калима.

Сатҳи дуюм (миёна): донишҷӯён нишонаҳои мафҳумҳои морфологӣ; донишҷӯён қабули қорҳои таълимӣ; қобилияти татбиқи усули қори таълимӣ; муайян кардани шаклҳои грамматикӣ дар ҳолатҳои мувофиқат накардани маъноӣ лексикӣ ва шакли грамматикӣ калима.

Сатҳи сеюм (баландтарин): огоҳӣ аз системаи мафҳумҳо (консепсияи додасуда дар системаи мафҳумҳо); интиқоли усулҳои қори таълимӣ; фарқ кардани шаклҳои омонимии қисмҳои гуногуни нутқ ва шаклҳо, ки як қатор нишондиҳандаҳои умумии грамматикӣ доранд.

Аксар вақт донишҷӯёни курси аввали ихтисосҳои ғайрифилологӣ худро дар сатҳи пасти азхудкунии мафҳумҳои грамматикӣ мебинанд. Онҳо базӯр матнҳои забонро дарк намеkunанд, таърифиҳо ва қоидаҳои грамматикиро аз ёд намеkunанд, мазмунӣ он чизе, ки навишта ва шунида нашудаанд.

Ба андешаи мо, аҳамияти ин маҳорат аз он иборат аст. Аввал, китобҳои дарсии анъанавӣ, ки донишҷӯёноро бо шаклҳои забонӣ шинос меkunанд, онҳоро ҳамчун воситаи ифодаи маъноҳои муайяни грамматикӣ нишон намедиҳанд. Шакл аз мундариҷа ҷудо шудааст, бутунии категорияҳои грамматикӣ вайрон карда мешавад, фарқияти категорияҳои грамматикӣ душвор аст. Сониян, донишҷӯён маъноҳои грамматикӣ абстракцио азхуд меkunанд ва аксар вақт онҳоро бо ғояҳои "ҳамарӯза" иваз меkunанд. Таъсири манфии муносибати мушаххаси "ҳаррӯза" донишҷӯён ба калима дар ташаккули мафҳуми маъноӣ умумии категорияи қисмҳои нутқ махсусан равшан зоҳир мешавад. Тибқи ғуфтаи Тимохина, Е.В., баъзе донишҷӯён калимаҳои "объект", "аломат", "амал" -ро нисбат ба қисмҳои нутқ истифода бурда, бо ҳаррӯза амал меkunанд. [4; 72]. Аз ин рӯ, онҳо аксар вақт "фешро ҳамчун калимае ифода меkunанд, ки предметро ифода мекунад ва таҳлили калимаҳо, ки ягон чизи моддиро ифода намеkunанд, душвор аст" [9; 905].

Г.С. Трофимова ду сабаби ҳалкунандаи таъсири шадидаи манфии мафҳумҳои "ҳаррӯза" ва баргариши онҳо дар тафаккури донишҷӯёноро номбар мекунад. "Аввалин устувори муносибати мушаххаси" ҳаррӯза "ба калима ва баъдан мушкилии гузариш ба азхудкунии моҳияти грамматикӣ он мебошад." Қайд карда мешавад, ки ин намуди намоёндагӣ дар натиҷаи таъсири шахс ба ашӯ ва падидаҳои олами беруна, дар зерӣ таъсири муошират бо одамони атроф рушд кардааст. Дар натиҷа, он ба "тамоюли устувори фаҳмиши мушаххаси калима" табдил ёфт. Сабаби дуввум «асолати мафҳумҳои грамматикӣ ва зарурати ҷиддӣ мебошад ва азнавсозӣ вобаста ба ин бо тамоми шуури донишҷӯён, тафаккур ва нутқи онҳо тааллуқ дорад» [10:114].

Дар раванди қори мақсаднок донишҷӯи амиқро васеи ахлоқӣ, таҳкими муносибати арзишмандии донишҷӯён ба проблемаи мавриди таҳқиқ сурат гирифта, қобилияти малақаҳои амалии рафтори ахлоқӣ дар ҳолатҳои марбут ба ихтисос инкишоф меёбанд. Хусусияти вазифаҳо, ки дар назди донишҷӯён меистанд, ба тадриҷ тағйир ёфта, заминаҳои фаъолнокии онҳо инкишоф меёбанд. Аз як марҳила ба марҳилаи дигар рағбати маърифатӣ ба ҷанбаҳои ахлоқӣ фаъолияти ояндаи касбӣ, ҳавасмандӣ ба омӯзиши онҳо, зоҳир намудани мавқеи фаъол нисбати маводи мавзӯи мавриди омӯзиш меафзуданд. Истифодаи шаклу методҳои қори анъанавӣ (лексия, семинар, машғулиятҳои амалӣ) ва навоварона (лексия дар шакли муколамаи ду нафар, омӯзгор ва ё омӯзгору донишҷӯ, баррасии гурӯҳии масъалаҳо, «ангезиши зеҳн ё мағзҳо», «дастгирии ақлонӣ», кейс-стади, идора кардани портфолио ва ғайра) ба мутахассисони оянда имкон медиҳад, ки таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ таҳқиқотӣ, қори дастҷамъона ва ташаккули қобилияти худтаҳлилкуниро азхуд кунанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Абдусаматова М.А. компетентностный подход в профессиональной подготовке учителей в эстетическом воспитании учащихся (на примере уроков изобразительного искусства) - автореф. Дисс. на стипендию уч. степени канд. Пед.наук-Душанбе, 2014.
2. Атахонов, Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ / Т. Атахонов и др. - Душанбе 2005. с
3. Васичкина, О.Н. Информационно-коммуникативные технологии на занятиях по иностранному языку / О.Н. Васичкина // Актуальные проблемы лингвистики и журналистики. - 2008. - С. 236-240.
4. Выготский Л. М.Н. Коммуникативная направленность обучения иностранному языку // Русский язык за рубежом. - 1987.
5. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э., Павлова А.М. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. пособие. М.: Изд-во МПСИ, 2005.
6. Кодиров, Р.Б. Вожаномай тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ/ Р. Б. Кодиров, М.Т. Давлатов, С.Х. Расулов. - Душанбе, 2008. - 192 с.
7. Корзинкова, Д.Н. Психологические особенности обучающихся как фактор успешности их обучения: сравнительный анализ / Д.Н. Корзинкова, В.П. Иванова, Н.А. Шумская // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. - 2014. - №1. - С. 106-110.
8. Лутфуллоев, М. Основы педагогических исследований / М. Лутфуллоев, К. Абдурахимов // Вестник Академии образования Таджикистана. - Душанбе, 2014. - №1. - С. 17-41.
9. Тимохина, Е.В. Модель формирования профессионально-коммуникативной компетенции будущего учителя иностранного языка / Е.В. Тимохина // Современные проблемы науки и образования. - 2015. - №1. - С. 905-906.
10. Трофимова, Г.С. Педагогическая коммуникативная компетентность: теоретический и прикладной аспекты: монография / Г.С. Трофимова. - Ижевск: Удмурт, ун-т, 2012. - 114 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГИИ АЗХУДКУНИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ АЗ ЧОНИБИ ДОНИШЧӮӢНИ ИХТИСОСҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Дар мақола хусусиятҳои педагогӣ ва психологии азхудкунии донишҷӯён ба забони англисӣ баррасӣ шудааст. Ҳар як фаъолияти инсон ҳадаф ва вазифаҳои худро дорад. Амали бе мақсад саршуда ва амале, ки мақсад надорад, бе натиҷа анҷом меёбад. Таълим ва тарбия низ вобаста ба самт, тамоюл ва ҷараёни худ мақсаду вазифаҳои худро доранд. Мақсад аз он иборат аст, ки дараҷаи баланди қор таъмин карда шавад. Яъне он чизеро, ки муаллим дар натиҷаи талошаш ба даст овардан меҳавад, ҳангоми гузаштани мақсад пешниҳод мекунад. Агар мақсади тарбияро бо мисоли забонмузи гирем, ин маънои пешақӣ тайёр кардани натиҷаи фаъолияти забонро дорад, ки бо ёрии усулу воситаҳои гуногуни таълим ба даст меояд.

Мақсад аз дарси замонавӣ барномарезии дарс дар асоси усул ва технологияҳои муосири таълим аз ҷониби омӯзгор ва натиҷаҳои он пас аз анҷоми дарс ҳам аз ҷониби омӯзгор ва ҳам аз ҷониби хонандагон мебошад. Ҳадафи мураккаби таркибии дарси муосир боз се омил дорад: тарбиявӣ, инкишофдиҳанда (формативӣ) ва тарбиявӣ. Дарси муосири забони англисӣ низ ҳадафи вазифаҳои худро дорад ва дар навбати аввал ба хонандагон оид ба сохтори дарс, омодагӣ ва гузаронидани дарсҳои англисӣ, истифодаи технологияҳои муосири таълим маълумоти муфассал медиҳад, онҳоро бо усулҳои кӯҳна ва муосири таълим шинос мекунад.

Калидвожаҳо: педагогика, психология, тарбия, таълим, забони англисӣ, мақсад, ҳадаф, забон, технология, азхудкунӣ, фаъолият, дониш, ахлоқ.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОВЛАДЕНИЯ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ СТУДЕНТАМИ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье речь идет о педагогико-психологических особенностях овладения английским языком студентами. Любая человеческая деятельность имеет свои цели и задачи. Действие, начатое без цели, и действие, не имеющее цели, заканчивается без результатов. Образование и обучение также имеют свои цели и задачи в зависимости от их направления, тенденции и течения. Цель – обеспечить высокий уровень производительности. То есть то, что педагог хочет получить в результате своих усилий, он предлагает при постановке цели. Если взять цель образования на примере изучающего язык, то она означает предварительную подготовку результата языковой деятельности, которая достигается с помощью различных методов и средств обучения.

Целью современного занятия является программирование урока на основе современных методов и технологий обучения преподавателем и его результатов после окончания занятия как преподавателем, так и студентами. Комплексная композиционная цель современного занятия имеет еще три фактора: учебный, развивающий (формирующий) и воспитательный. Современный урок английского языка также имеет свои цели и задачи и, прежде всего,

предоставляет студентам подробную информацию о структуре урока, подготовке и проведении уроков английского языка, использовании современных образовательных технологий, знакомит их с старыми и современными методами обучения.

Ключевые слова: педагогика, психология, воспитание, образование, английский язык, цель, назначение, язык, технология, мастерство, деятельность, знание, этика.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LEARNING ENGLISH BY STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The article deals with the pedagogical and psychological features of learning English by students. Any human activity has its goals and objectives. An action started without a goal, and an action that has no goal, ends without results. Education and training also have their goals and objectives depending on their direction, trend and flow. The goal is to ensure a high level of productivity. That is, what the teacher wants to get as a result of his efforts, he offers when setting the goal. If we take the goal of education on the example of a language learner, then it means preliminary preparation of the result of language activity, which is achieved with the help of various methods and means of teaching.

The goal of a modern lesson is programming a lesson based on modern methods and technologies of teaching by a teacher and its results after the end of the lesson by both the teacher and students. The complex compositional goal of a modern lesson has three more factors: educational, developing (formative) and educational. A modern English lesson also has its goals and objectives and, first of all, provides students with detailed information about the lesson structure, preparation and holding of English lessons, use of modern educational technologies, introduces them to old and modern teaching methods.

Keywords: pedagogy, psychology, upbringing, education, English language, goal, purpose, language, technology, mastery, activity, knowledge, ethics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каюмов А.Ҷ., н.и.п., доцент кафедраи педагогикаи умумидонигоҳи ДБЗХТ ба номи Сотим Улугзода, суроаи электронӣ: muinjanvar78@mail.ru тел: 918 75 49 51

Сведение об авторе: Каюмов А.Дж., к.п.н., доцент кафедры общеуниверситетской педагогики Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде, электронный адрес: muinjanvar78@mail.ru тел: 918 75 49 51

About the author: Kayumov A.J., PhD, Associate Professor of the Department of General University Pedagogy of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzade, e-mail: muinjanvar78@mail.ru tel: 918 75 49 51

ТДУ:895.420-3

КОРҶОИ ИСЛОҲӢ-ТАРБИЯӢ БО КӢДАКОНИ ДОРОИ ВАЙРОНШАВИИ ЗЕӢНИӢ НУТҚИДОШТА

Ҳасанов Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Масъалаи вазъи иҷтимоии шахсони дорои нуқсонҳои шадиди зехнию нутқӣ айни замон дар ҳама кишварҳо хеле муҳим аст, зеро дар ҳама ҷо шумораи муайяни чунин одамон вучуд доранд ва тамоюли коҳиши он вучуд надорад. Шахсони дорои нуқсонҳои вазнини зехнидошта нафароне мебошанд, ки қобилияти зиндагии мустақилона надоранд ва ба нигоҳубин ниёз доранд, вале ҳангоми фароҳам овардани шароити махсус барои онҳо қисман қобили меҳнат мешаванд ва метавонанд ба ҷомеа мутобиқ гарданд. Дар ҳамин ҳол, набудан ё нокифоя будани кӯмакҳои зарурӣ ба ин афрод ба паёмдарҳои сангин оварда мерасонад. Тағлиди кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдошта барои хонаводаҳои онҳо як ғоҷеаи амиқ аст, ки аксар вақт ба он оварда мерасонад, ки яке аз аъзои оила наметавонад дар ягон корхона ё идораҳо кору фаъолият намояд, зеро нигоҳубини чунин кӯдакон масъулияти махсусро талаб менамояд. Қафомонии шадиди равонӣ ва маҳдуд будани қобилияти омӯзишии чунин кӯдакон дар баъзе мавридҳо боиси аз системаи таълими махсус дур шудани онҳо мегардад.

Л.С.Виготский таъкид кардааст, ки агар барои ин гуна кӯдакон системаи дурусти таълиму тарбияи ислоҳӣ, таълими меҳнат ва истифода бурдани меҳнати онҳо дар сехҳои махсус ба вучуд оварда шавад, пас кор карда баромадани ин гуна система аҳамияти калони амалӣ ва назариявӣ дорад. Дар муқаддимае, ки ӯ ба китоби Е.К.Грачевой «Тарбия ва таълими кӯдаки ақлан заиф», ки соли 1932 навиштааст, дар бораи маъно ва ҳадафҳои кор бо ин кӯдакон саволҳои бунёдӣ ба миён гузоштааст.

Л.С.Выготский навишта буд, ки саволи асосие, ки мо дар бораи тарбияи кӯдаки имконияти маҳдуддошта медиҳем, ин аст, ки оё ин қадар заҳматҳои бузургро барои таълиму тарбияи кӯдаки дорои имконияти маҳдуд сарф кардан маъно дорад, агар натиҷаи ин кӯшишҳо дар муқоиса бо натиҷаҳои бадастовардаи кӯдаки одӣ ин қадар ночиз бошад? Фарқият байни кӯшишҳо ва натиҷаҳои кор дар бисёре аз муҳаққиқон, ки ба ин масъала бархӯрд кардаанд, на як бору ду бор ба хулосаҳои руҳафтодагӣ овардааст. [1,42].

Таълим ва тарбияи кӯдакони дорои нуқсонҳои саҳти инкишофи зехнию нутқӣ як қатор вазифаҳои умумӣ доранд. Ин вазифаҳо водор месозанд, ки масъулин ва мутахассисони соҳа ба тарбияи тамоми кӯдакон машғул бошанд. Вазифаҳо ҳатман бояд мушаххасу аниқ бошанд. Ҳадаф ва вазифаҳои асосӣ ин мусоидат намудан ба таълиму тарбияи ин кишри осебпазири ҷомеа буда, бояд шароит фароҳам овард, ки ба рушди ҳамаҷонибаи онҳо мусоидат кунад ва муваффақ бояд гардид, ки онҳоро ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ созем, ва тамоми ҳастиямонро ба он равона созем, ки онҳо нафарони ба ҷомеа манфиатовар гарданд. Фароҳам овардани чунин шароити мусоид барои кӯдакони дорои нуқсонҳои шадиди зехнию нутқӣ аҳамияти калонро молиқ аст. Ҷомеа бояд дар татбиқи ҳадафҳои гузошташуда бояд нақши мондагир гузорад. Мутахассисон аз усулҳои махсуси методологӣ истифода бурда, ба ташаққули малака ва маҳорати ин гуна кӯдакон мусоидат намоянд.

Мустақилона истифода бурдани донишҳои дошташон барои кӯдакони дорои имконияти махсуси зехнидошта ниҳоятдараҷа мушқил аст. Мустақилона вазъиятро таҳлил кардан, бартараф кардани мушқилоти бамияномада ҳолатест, вазъияти қариб бартарафнашавандаро ба миён меорад. Кӯдаки дорои нуқсонҳои шадиди зехнию нутқӣ дорои як миқдори муайяни донишҳои ибтидоӣ аст, вале, мутаассифона, роҳу воситаи дар ҳаёт татбиқ намудани ин донишҳо ба ӯ таълим дода нашудааст. Аксаран ҳолате мешавад, ки аз ин донишҳо истифода намебарад.

Аз ин рӯ, лозим ва зарур аст, ки дар баробари миқдори муайяни донишро ба кӯдакон расонидан ба онҳо рафторҳои ҳамидаи инсониро талқин намудан лозим ва ҳамзамон бояд ба он муваффақ гардем, ки ба ҳаёти ҳамаҷуза ин кӯдакони осебпазирро мутобиқ созем.

Мақсади раванди таълим ин ташаққул ва инкишофи системаи малака ва малакаҳои ҳаётан муҳим дар ҳолатҳои мушаххас мебошад. Омӯзишро вақте пурра ва мукамал шуморидан мумкин аст, ки малака ва маҳоратҳои ҳосилшуда ба одат мубаддал гарданд. Инро набояд ин хел фаҳмид, ки таълими шахсони эҳтиёҷоти махсусдошта ё худ дорои имкониятҳои маҳдуд ба шаклҳои нодуруст ва бетартиб ба роҳ монда шаванд. Аснои таҳсил дар муассисаҳои махсус функцияҳои равонии инкӯдакон ташаққул ёфта, бартараф кардани камбудӣ ва норасоии онҳо дар синни ҷавонӣ имконпазир мегардад. Таълими ин кӯдакон тарзе сураат гирад, ки барои ташаққули фаъолияти маърифатии онҳо шароити мусоид фароҳам орад. [2,87].

Табиист, ки сатҳи дониш ва маҳорати кӯдакони дорои нуқсонҳои шадиди зехнию нутқӣ ба қадри кофӣ ва қонеъкунанда нест. Ин ҳолат метавонад ҳар лаҳза барои онҳо ягон мушқилӣ эҷод намояд, бинобар ин бо онҳо ҳатман бояд корҳои ислоҳӣ бурда шавад. Зери назорат гирифтани фаъолияти онҳо, албатта, манфиатовар аст ва рӯзе фаро мерасад, ки онҳо дар ҳиндагӣ ва қору фаъолият мавқеи устувори хешро меёбанд. Шаҳрвандон ва қулли мутахассисони соҳаро лозим аст, ки аз ҳамаи имкониятҳои истифода бурда, қобилиятҳои маърифатии бачаҳоро ташаққул диҳанд ва дар онҳо малакаҳои мустақилона фаъолият карданро ташаққул диҳанд, то онҳо бидуни ягон мушқилоту душворӣ ин амалҳоро ба анҷом расонанд. Бояд тазаққур дод, ки кор кардан бо кӯдакони дорои имконияти маҳдуд аз омӯзгор таҳаммулпешагиро тақозо менамояд.

Барои ба ҳадафҳои гузошташуда ноил гаштани кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд иҷрои вазифаҳои зерин ҳатмист:

1. Кӯшиш бояд ба ҳарч дод, ки дар ҳалли мушқилоти онҳо мададрасон бошем ва барои рафъи мушқилоти онҳо ҷорачғӣ намоём.

2. Ҳар як фаъолияти онҳоро зери назорат гирифтани, зеро онҳо ҳар лаҳза ба кӯмаку дастгирӣ ниёз доранд.

3. Ба тарбияи ҷисмонӣ, худхизматрасонӣ ва дигар намудҳои фаъолият, ки иҷроиши он имконпазир аст, эътибори хоса додан.

4.Мутобиқсозии иҷтимоии кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсусдошта ба ҷомеа.[3,112].

Мавзуи баррасишавандаро муфассалтар мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар сурати риояи як қатор шартҳо бартарафсозии нуқсонҳои зехнию нутқӣ дар ҷараёни омӯзиш имконпазир аст.

Иҷрои ин вазифаҳо талаботҳои зеринро доранд:

-корҳои ислоҳиро саривақт ва ҳадафмандона оғоз намудан;

- мустаҳкам намудани робитаи оила ва мактаб.

- кӯшиш ба ҳарч дода шавад, ки кӯдакон барои аз худнамудани барномаи таълимӣ имкон пайдо кунанд, зеро бидуни барномаро аз худнамудан тқорҳои ислоҳиро мувофиқи матлаб ба роҳ мондан ғайриимкон аст [4,66].

Ислоҳи бармаҳали кӯдакони ғайримуқаррарӣ ниҳоят душвор буда, он аз омӯзгор ҳисси баланди масъулиятшиносиро тақозо менамояд. Омӯзгоре дар ин самти фаъолият ба мақсад ва ҳадафҳои гузошташуда мерасад, ки малакаву мақҳорати баланди касби ро доро бошад ва ҳамзамон нозуқиҳои фанни тадрисии хешро дар сатҳи ба талабот ҷавобгӯ донад. Дуруст ба роҳ мондани қорҳои ислоҳӣ шарти асосии расидан ба мақсадҳои гузошташуда мебошад.Бояд тазакур дод, ки ҳангоми дуруст ташкил накардани таълим ё сари вақт ба он машғул нашудан ба инкишофи кӯдакон таъсири ислоҳнашаванда мегузорад.Аз ин диди нигоҳ, ҳам таълим ва ҳам тарбия бояд ҳароактери таракқидиҳанда дошта бошанд.

Тарбияи дуруст ва бомақсади кӯдак аз оила вобастагии саҳт дорад. Агар дар ин замина қор мувофиқи матлаб сурат гирад, умед аст, ки сатҳи тарбияи ахлоқии онҳо баландтар мегардад. Волидайнӣ кӯдакони дорои нуқсони шади ди равонӣ ҳам дар зиндагӣ, дар хона ва ҳам дар муассисаи махсус барои ба таҳсил фаро гирифтани фарзандашон мушкилӣ мекашанд.Бисёр кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки барои рушди кӯдаки худ шароити мусоид фароҳам оранд.Ин амали нек ва шоистаи дастгирист. Аз сабаби надоштани донишу маҳорат онҳо ба ақидаҳои бардурӯғ бовар мекунанд. Ҳамин тавр, дар як қатор мавридҳо мушоҳида кардан лозим меояд, ки модар барои кӯдак чӣ тавр бисёр фаъолитҳоеро, ки вай ҳуда ш ва ё бо ёрии андаке иҷро карда метавонад. Табиист, ки кӯдаки дорои эҳтиёҷоти махсусдошта нисбат ба кӯдакони солим ба омӯзиши малақаҳои ҳаррӯза эҳтиёҷ доранд. Тарбияи кӯдакони ин қишри ҷомеа малакаву маҳорати баланди педагогӣ ва аксаран сабру таҳаммулро тақозо менамояд. Мо бояд ба тарбияи дурусти ин диққати қиддӣ диҳем ва ба онҳо шароите омода намоём, ки барои озодона ва эҷодқорона фаъолият намудан заминагузор бошад. Ҳоло замоне ҳам фаро мерасад, ки онҳо дастгири волидон мегарданд ва барои кӯмак намудан тайёр ҳастанд. Иҷроиши чунин фаъолият волидонро ҳушдор месозад, ки дар муносибат бо онҳо эҳтиётқор бошанд. Беҳуда озорашон надиҳанд. Кӯшиш намоянд, ки ҳамдигарфаҳмӣ кунанд, дар байнашон дар ягон ҳолат носозгорӣ набошад.

Бояд тазакур дод, ки барои онҳое,ки аз таълим дур мондаву дар оила зиндагӣ мекунанд,қизҳои зиёдро азхуд кунондан мумкин аст: Ба худ нигоҳубин кардан, иҷро кардани супоришҳои додашуда, қорҳои гуногун ва ҳамчунин муошират кардан бо одамони гирду атроф. [5,78].

Бо кӯдакони дигари ҳурдсол даро робита будани ӯ хеле мушкил аст. Чунин ҳолат бояд доимо зери назорат гирифта шавад ва барои муоширати ӯ бо кӯдакони ҳурдсол имкон фароҳам оварда шавад. Онҳоро ба амалҳое водор намудан лозим аст, ки барои инкишофашон созгор аст, ба монанди гӯш кардани мусиқӣ, истифодаи бозичаҳо, ки онҳоро ҳушқол мегардонад. Волидон барои саводнок намудани фарзандонашон роҳу усулҳои гуногунро истифода мебаранд, ба монанди ёд додани ҳарфҳо ё тақрори рақамҳои математикӣ ва дар баробари ин барояшон шеърҳо қироат менамоянд ва аснои назди мутахассис рафтан аз ин амалҳояшон боифтиҳор суҳан меғӯянд, вале бояд тазакур дод, ки ин усули “донишдиҳӣ”тамоман нодуруст буда, ҳатто баъзан нодарқор мегардад, гоҳо қизи дигарро аз даст медиҳанд.

Онҳо дар омода намудани фарзандони худ ба ҳаёти иҷтимоӣ ба мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд.

Барои шароити мусоид фароҳам овардан ба инкишофи руҳӣ ва қисмонии кӯдак ба масъалаҳои зайл бояд диққат дода шавад:

- назорат кардани ҳаракати дасту ангуштон;

-мувофиқи матлаб ба роҳ мондани худхизматрасонӣ;

-кӯдаконро тарзе бояд тарбия намуд, ки қалонсолонро ҳурмату эҳтиром намоянд;

- дар шунидан ва фарқ кардани садо ва истифодаи тарзи дурусти чизҳо малака ҳосил кунад;

-фароҳам овардани шароит барои инкишофи нутқи кӯдаки дорои имконияти маҳдуд шароити мусоид муҳайё сохтан;

-дар руҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия намудани онҳо, то дарк намоянд, ки таъминкунандаи хушбахтӣ ва саодати онҳо маҳз меҳнат аст;

-бояд муваффақ бар он шуд, ки онҳо фазилятҳои ҳамидаи инсониро доро бошанд ва нисбат ба дигарон ҳисси баланди инсондӯстӣ дошта бошанд. [6, с.54].

Кӯдакони дорои имконияти маҳдуд пайваста ба кӯмак ва меҳрубониву ғамхориҳои падару модар ниёз доранд. Дар сурати муомила ва муоширати хуб намудан имкон пайдо мешавад, ки марому мақсади онҳоро дарк намоем, ки ин амал барои тарбияи судманди онҳо аз манфиат ҳолӣ нест. Аз мушоҳидаҳои ҳаёти воқеӣ бармеояд, ки ин кӯдакон метавонанд боодоб, меҳнатдӯст, дар ҳаёти ҳамаҷуза то андозае мустақил ва бо атрофиёнаш меҳрубон бошанд. Дар сурати ба ҳонаи бачагони махсус ҷой додани кӯдак вазифаи волидон боз ҳам дучанд мегардад. Дар ҳонаҳои бачагон кӯдак панҷ рӯз ба таҳсил фаро гирифта мешавад, дар як ҳафта ду рӯз дар ҳона аст, дар ин ҳолат нақши оила дар тарбияи кӯдаки эҳтиёҷоти махсусдошта хеле зиёд мегардад. Муҳити ҳонавода, ғамхории падару модар ва атрофиён ба инкишофи ӯ таъсири мусбат мерасонад ва таҷрибаи иҷтимоии ӯро зиёд мегардонад. Ҳамкории мувофиқи матлаби оила ва муассисаи махсусе, ки кӯдак дар он ҷо тарбия меёбад, яқин ки муваффақиятҳои хуб ба бор меорад. Омӯзиш хусусияти ташаккулдиҳандагӣ дорад, агар он тибқи талабот ба роҳ монда шавад.

Мазмуни таълим барои кӯдакони дорои нуқсонҳои вазнини нутқӣ-равонидошта мушаххас карда шудааст, дар он усулҳои давраи ибтидоии таълим ба таври муфассал шарҳ дода шудааст. Бинобар ин, дар муассисаҳои махсус бояд ба тарбияи ҷисмонӣ, машғулиятҳои фанӣ-амалӣ, меҳнати дастӣ эътибори махсус дода шавад.

Дар ҷараёни дарсҳо бояд барои самаранок рушд додани тафаккури кӯдакон диққати ҷиддӣ дод ва барои муваффақ шудан ба он талош бояд варзид. Муҳаққиқ Г. М.Дулнев таъкид месозад, ки «ба бачагони эҳтиёҷоти махсусдошта хондан, навиштан ва ҳисоб карданро омӯзондан бояд дар системаи умумии кори тарбиявӣ бо онҳо сурат гирад. Аммо ин намудҳои машғулият пешсаф шуда наметавонанд, зеро таҷриба нишон медиҳад, ки ҳатто бачаҳои дорои эҳтиёҷоти махсуси равони шакли сабукдошта, ки хондану навиштанро ёд гирифтаанд, ин малакаҳоро дар фаъолияти амалии худ мустақилона истифода бурда наметавонанд. Комилан равшан аст, ки звенои (пайванди) марказии системаи умумии машғулиятҳо бо бачагони хеле ақибмонда машғулиятҳои хоҳад буд, ки бачаҳоро ба меҳнат тайёр мекунанд».[7,11]

Намудҳои фаъолияти ислоҳи инкишофи кӯдакони дорои нуқсонҳои шадиди зехнии синни томактабӣ тарзе бояд руҳандозӣ шавад, ки ба кӯдакони солими муқаррарӣ инкишофёбандаи ҳамин синну сол созгор бошад. Дар таълим бояд ташкили иҷроии супоришҳои фанӣ-амалӣ мавқеи асосиро ишғол кунад. Фароҳам овардани чунин шароит боис то ба андозае бошуурона соҳиби донишу малака гардидани онҳо мегардад.

Вазифаи дигари кори ислоҳӣ дар он зухур меёбад, ки ҷомеа ба рафтори дурусти онҳо имконияти мусоид фароҳам оварад. Андаке дар ин самт безътиной кардан метавонад нохушиҳои зиёдро ба бор орад. Онҳо аксаран ҳашмгин ва якраву зудбовар мешаванд. Рафъи чунин ҳислатҳои номатлуб ба омӯзгор мушкilotи зиёд меорад. Албатта, инро яку якбора бартараф кардан ғайриимкон аст. Ин падидаҳои нохубу нохушоянд ҳам натиҷаи хусусиятҳои органикии кӯдак ва ҳам натиҷаи таъсироти муҳити зист, ба монанди ҳаёти носолиму носозгор ва ҳамзамон набудани речаи рӯзи ба низомовардашуда мебошанд. Барои тарбияи чунин кӯдак муҳити ором, муносибати дӯстона, ягонагӣ, барои тарбияи кӯдакони дорои имкониятҳои маҳдуд нисбат ба кӯдаки солим нақши ҳалкунанда мебозад. Олими равоншинос Э.Сегин моҳияти аввалиндараҷаи рушд ва инкишоф додани одатҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, таъкид месозад, ки «одат табиати дуюм аст - ҳама чиз барои наҷоти ӯ ё нобудшавии охири ӯст» [8,188]

Ба кӯдакони дорои имконияти маҳдуд малакаву маҳорати муошират кардан омӯзонида шаванд бояд дар сатҳи зарурӣ омӯзонида шаванд: онҳо набояд дар баёни фикрашон нотаъвон очиз монанд ва барои посухи саҳеҳ додан омода бошанд ва қодир бошанд, ки худро муҳофизат кунанд. Дар онҳо ҳисси дилсузӣ, ғамхорӣ, шодиву

нишот ва меҳру муҳаббатро бедор кардан лозим аст.. Дар баробари ин, ба шаклҳои рафтори ин гуна кӯдакон эътибори ҷиддӣ бояд дод.

Тарбия ва таълими меҳнатӣ дар калонсолӣ ба шахсони имконияти маҳдуддошта нақши ҳалқунанда дорад. Дар руҳияи ахлоқи ҳамида тарбия намудани ин қишри осебпазири ҷомеа як бахши ниҳоят муҳими ин кор мебошад. Лозим ва зарур аст, ки ба онҳо шаклҳои фаъолиятҳои амалии содатарин, фаҳмо ва дастрас омӯзонем. Ҳама чиз дар шакли равшан ва осону фаҳмо дода шудааст. Агар намудҳои фаъолият серсоха бошад, ба фаъолгардии ҳамаи анализаторҳо мусоидат мекунад. Дар муайян кардани қобилияти меҳнату инкишофи ҷисмонӣ ва малакаҳои ҳаракати дастии кӯдак инкишофи ҷисмонӣ ва малакаҳои ҳаракати дастии кӯдак муҳимияти калонро молиқ аст. Мувофиқи матлаб амалӣ намудани тарбияи меҳнатӣ ба рушди ҷисмонии кӯдакони дорои имконияти маҳдуд мусоидат намуда, баҳри ислоҳи ҳаракати онҳо заминагузори менамояд. Омӯзгорон ва мутахассисон вазифадоранд, ки иҷроиши чунин талаботҳоро ба назари эътибор ғиранд:

1). Қадри имкон мустақилияти кӯдаконро дар ҳаёт таъмин намоянд.

2). Дар кӯдакон малакаву маҳорати тоза намудани бино, шустани зарфҳо, корҳои одии тайёри ва пухтупаз, шустан ва тоза намудани сабзавот ва ғайраро рушд диҳад:

3). Аснои иҷрои ин ё он супориш имконияти фардии ҳар як кӯдак ба назари эътибор гирифта шавад.[9,80].

Мақсади таълим ба онҳо омӯзонидани тарзи истифодаи амалии хидматҳои онҳо, дуруст инкишоф додани малака ва одатҳои муошират бо одамон мебошад. Дарачаи мутобиқшавии иҷтимоии ин кӯдаконро дар ҳаёти ояндашон натиҷаҳои ин кор муайян менамояд ва ҳамзамон барои воридшавӣ ба муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии инсонҳои соҳибакл мусоидат менамояд. Албатта, дар ҷомеа ба ин қишри осебпазир муносибат бояд дилсӯзона сурат гирад.

Таваҷҷуҳ ба он равона карда шавад, ки бачагон ва наврасони дорои имкониятҳои маҳдуд ба инкишоф ба ҳаёт омода гарданд, то мавқеи хешро дар ҳаёти ҳамаҷуза ёбанд.

Ҳар як қадами кӯдакони дорои нуқсонҳои шадиди зехнию нутқӣ бояд зери назорати қатъӣ қарор дошта бошад. Аз ин рӯ, ҳам дар назди омӯзгорон ва ҳам волидон вазифаҳои басо масъулиятнок меистад. Бори асосӣ бар дӯши волидон аст, зеро кӯдак пайваста бо онҳост. Волидн ба мушоҳида бигиранд, ки дар кадом самт фарзандашон пешравӣ дорад, мушкилоти асосии кӯдак чист? Дар сурати зарурат онҳо бояд ба мутахассисони соҳа доимо дар тамос бошанд. Дар ин росто алоқаи байни мактабу оила мустаҳкам мегардад, ки ин ба манфиати кор аст ва, бидуни шубҳа, натиҷаи хуб ҳам медиҳад. Омӯзгорон ба волидон дастуру маслиҳатҳо диҳанд, то волидон дар ҳалли мушкилоти фарзандонашон кӯмак карда тавонанд.

АДАБИЁТ

1. Алехина А. В. Психологические особенности развития сенсорно-перцептивных действий у детей с синдромом Дауна // Дефектология. - 1999. - №4. С.59-64.
2. Будникова Л. Г. Из опыта обучения детей с синдромом Дауна. // Дефектология. - 1997. - № 6. С.121-130.
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии. - М., 1995.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. - М., 1983. -Т. 6.
5. Гуровец Г. В., Давидович Л. Р. К вопросу изучения болезни Дауна. //Дефектология. - 1999. - № 6.
6. Дульнев Г. М. Актуальные вопросы работы с глубоко отсталыми детьми: Обучение и воспитание умственно отсталых детей. - М., 1960.
7. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей. - М., 1995. Забрамная С.Д., Исаева Т. Н. Изучаем обучая: Рекомендации по изучению детей с тяжелой умственной отсталостью: Из опыта работы. — М., 2002.
8. Иванова Т. Н. Из опыта работы по развитию речи глубоко умственно отсталых детей. //Дефектология.- 1980. - № 4.
9. Лапшин В. А., Пузанов Б. П. Основы дефектологии. - М., 1990.
10. Маллер А. Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. - М., 2002.

КОРҲОИ ИСЛОҲИ-ТАРБИЯВӢ БО КӮДАКОНИ ДОРОИ ВАЙРОНШАВИИ ЗЕҲНИӢ НУТҚИДОШТА

Муҳаққиқ дар мақола роҷеъ ба омӯзиш ва инкишофи кӯдакони эҳтиёҷоти махсуси равонӣ ва зеҳнидошта изҳори андеша намудааст. Мавзӯи баррасишаванда мубрам маҳсуб меёбад зеро дар ҳар як давлат кӯдакони эҳтиёҷоти махсуси руҳидошта ба назар мерасанд, ки онҳо ба шаклҳои махсуси таълим ва тарбия ниёз доранд. Масъалаи расонидани кӯмаки махсус ба ҷунин кӯдакон хеле муҳиманд. Шахсоне, ки дорои эҳтиёҷоти вазнии зеҳниӣ нутқӣ мебошанд, онҳо эҳтиёҷоти махсуси кӯдакӣ ба ҳисоб мераванд, ки бо вайроншавии вазнини ғайрифаъолияти маърифатӣ, нутқ ва соҳаи эҳсосӣ, инчунин қобилияти мустақилона зиндагӣ карданро надошта, назорати доимӣ ва парасторино талаб мекунанд. Аммо ҳангоми ташкили омӯзиши махсус онҳо шаклҳои одии муошират ва малақаҳои одии меҳнатӣ ва иҷтимоиро аз худ мекунанд, яъне метавонанд то андозае ба ҷомеа ворид карда шаванд.

Калидвожаҳо: Ислоҳи бармаҳал, кӯдакони ғайримуқаррарӣ, махсусан кӯдакони дорои имконияти махсусдошта, назорати доимӣ, кӯмакҳои махсус, эҳтиёҷот, қобилият, муошират, мустақилона, парасторӣ.

КОРРЕКЦИОННО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ С НАРУШЕНИЯМИ ПСИХИЧЕСКОГО И РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

Свое мнение исследователь высказал в статье об образовании и развитии детей с особыми психологическими и интеллектуально-речевыми отклонениями. Рассматриваемая тема актуальна, поскольку в каждой стране есть дети с особыми психологическими потребностями, которым необходимы особые формы обучения и воспитания. Вопрос оказания специальной помощи таким детям является очень важным. Лица с тяжелыми нарушениями интеллекта и речи считаются детьми с особыми потребностями, которые характеризуются серьезными нарушениями когнитивных, речевых и эмоциональных функций, а также неспособностью жить самостоятельно и требуют постоянного надзора и ухода. Однако при организации специального обучения они приобретают простые формы общения, а также простейшие трудовые и социальные навыки, то есть в той или иной степени могут быть интегрированы в общество.

Ключевые слова: Раннее вмешательство, дети с особыми потребностями, особенно дети с особыми потребностями, постоянный надзор, особая помощь, потребности, способности, общение, независимость, забота.

CORRECTIONAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN WITH MENTAL AND SPEECH DISORDERS

The researcher expressed his opinion in an article about the education and development of children with special psychological and intellectual-speech disabilities. The topic under consideration is relevant, since in every country there are children with special psychological needs who require special forms of education and upbringing. The issue of providing special assistance to such children is very important. Persons with severe intellectual disabilities are considered children with special needs, which are characterized by serious impairments of cognitive, speech and emotional functions, as well as the inability to live independently and require constant supervision and care. However, when organizing special training, they acquire simple forms of communication, as well as the most basic work and social skills, that is, to one degree or another, they can be integrated into society.

Key words: Early intervention, children with special needs, especially children with special needs, ongoing supervision, special assistance, needs, abilities, communication, independence, care.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Хуришед – ассистенти кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фароғири факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи Садриддин Айни Сурога: 734023, ш. Душанбе, Ҳиёбони Рӯдакӣ 121. Почтаи электронӣ: hasanov@mail.ru. Тел.: 901303732.

Сведения об авторе: Хасанов Хуришед – ассистент кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудакӣ 121. Электронная почта: hasanov@mail.ru. Телефон: 901303732

Information about the author: Khasanov Khurshed - is a third-year doctoral student at the Institute for Educational Development named after Abdurahmani Jami AOT. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Email: hasanov@mail.ru. Phone: 901303732

ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ ПЕДАГОГӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӮЁН

Чобулова н. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«Таълим на аз миқдори дониш, балки аз пурра дарк кардан ва моҳирона истифода бурдани ҳар он чизе, ки шумо медонед, иборат аст».

Ф. Дистервег

Дар зери мафҳуми «**таҷрибаи пешқадами педагогӣ**» чараёни муташаққилонаи мақсадноки педагогӣ ва натиҷаҳои он фаҳмида мешавад, ки инъикоси худро дар сифати шахсияти донишчӯён пайдо мекунад.

Истилоҳи **таҷрибаи пешқадами педагогӣ** ба маъноҳои гуногун истифода бурда мешавад. Ба маънои васеъ дар зери мафҳуми таҷрибаи пешқадам, санъати баланди омӯзгор фаҳмида мешавад, яъне ҳамин гуна санъате, ки натиҷаи баланди устувори педагогӣ медиҳад. Таҷрибаи муаллим мумкин аст, ки ягон чизи нав ва оригиналиро дар бар нагирифта, вале барои бо муваффақият истифода бурдани принцип ва методҳои муқарраркардашуда асос ёфта бошад. Ин барои муаллимоне, ки ҳоло дорои санъати педагогӣ нестанд, ҳамчун намуна хизмат карда метавонад. Аз ин нуқтаи назар санъати педагогии ба даст овардаи муаллимиро ҳамчун таҷрибаи пешқадам паҳн намудан мумкин аст.

Ба таҷрибаи пешқадам ба маънии маҳдуд ва устувори ин мафҳум танҳо ҳамин гуна таҷрибае дохил мешавад, ки ҷустуҷӯи унсурҳои навгонии эҷодӣ ва оригиналиро дар бар мегирад, ба тарзи дигар мо онро навоарӣ меномем. Ин гуна таҷрибаи педагогӣ дорои аҳамияти ниҳоят калон аст. Чунки он дар таҷрибаи мактабҳо ва илми педагогӣ роҳи нав мекушояд. Барои ҳамин ҳам таҷрибаи навоарӣ дар навбати аввал сазовори омӯхтан, таҳлил намудан, ҷамъбаст кардан ва паҳн намудан мебошад. Дар байни санъати оддӣ ва навоарӣ баъзан сарҳад гузоштан ниҳоят душвор аст. Вале ба ин нигоҳ накарда омӯзгори хуб ҳеҷ гоҳ ба аз худ намудани принцип ва методҳое, ки дар илм маълуманд, қаноат намекунад. Ӯ воситаҳои нав ба нави оригиналиро ҷустуҷӯ ва дарёфт намуда, онро дар кори худ истифода мебарад ва ё чизҳои кӯҳнаро бо чизҳои нав санъаткорона пайваست намуда охишта-охишта, зина ба зина ба навоариҳои ҳақиқӣ табдил меёбад. Аз ин ғуфтаҳо чунин хулоса бар меояд, ки паҳн намудан ва дар таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ татбиқ намудани ҳар як таҷрибаи муфид лозим аст. Вале таҷрибаи муаллимони навоарро чуқур ва ҳаматарафа таҳлил намудан, ҷамъбаст кардан ва паҳн намудан ниҳоят зарур аст.

Таҷрибаи пешқадами педагогӣ аз таҷрибаи оммавӣ ба вучуд омада, аз рӯйи параметрҳои алоҳида ё умуман, аз он бартарӣ дорад ва бо як қатор хусусиятҳо аз он фарқ мекунад, ки муҳимтарини онҳо: **аҳамиятнокӣ, навоарӣ, тақрорӣ, самаранокӣ** ва **устувории натиҷаҳо** мебошанд.

Ҳангоми омӯхтани таҷрибаи пешқадами педагогӣ ҳамаи ин навъҳои конкретиро омӯхтан, онҳоро дар байни коллективи омӯзгорон тарғиб намудан ва паҳн кардан, кӯшиш кардан лозим аст, ки комёбиҳои маҳорат, навоарӣ, ихтироъкориро ба тамоми оммаи муаллимон расонем.

Барои баҳогузорӣ ва таҳлили таҷрибаи пешқадами педагогии муассисаҳои алоҳидаи таълимӣ ва омӯзгорон, ки бояд омӯхта шаванд, аз ҷиҳати назариявӣ ҷамъбаст карда шаванд ва дар амалия истифода шаванд. Навигарӣ таҷрибаи пешқадамро аз таҷрибаи оммавӣ фарқ мекунад, гарчанде дар фаъолияти омӯзгорон мавҷуд будани навоарӣ маънои онро надорад, ки таҷрибаи онҳо бо тамоилҳои пешқадам хос аст. Дараҷаҳои навоарӣ метавонанд гуногун бошанд - аз кашфиёти илмӣ то истифодаи самарабахши дастовардҳои илм ва ҷанбаҳои алоҳидаи кори таълим. Нишондиҳандаҳои баланд маънои онро дорад, ки натиҷаҳои таълиму тарбия бояд аз нишондиҳандаҳои оммавӣ баланд бошанд. Аломатҳои асосии таҷрибаи пешқадам инҳоянд: тафтиши кофӣ бо мурури замон, гирифтани тасдиқ дар кори омӯзгорони гуногун дар шароити яхела. Устувории таҷриба чунин маъно дорад, ки натиҷаҳои он на танҳо дар шароити муайян, балки дар шароити тағйирёбандаи таълиму тарбия бояд як хел бошад. Устуворӣ мунтазам будани натиҷаҳои таҷрибаро тасдиқ мекунад. Давомнокии таҷрибаи пешқадам дар он аст, ки вай қисми таркибии кори умумии педагогӣ мебошад. Он ногаҳон ба вучуд намеояд, балки охишта-охишта дар таҷрибаи оммавӣ ҷамъ мешавад. Ҳар як падидаи нав ба таҷрибаи пешқадами педагогӣ ҳамон вақт дохил карда мешавад, ки агар он пешомади инкишоф ва дар амал татбиқ бошад.

М.Н.Скаткин дар асараш ду намуди таҷрибаи пешқадами педагогиро нишон дода буд. **Якум**, санъати педагогӣ; **дуҷум**, таҷрибаи навоварӣ.

Мақсади якум аз тарафи педагогҳо санъаткоронаву самаранок ва ба таври комплексӣ истифода бурдани тавсияҳои илмӣ иборат мебошад. Чунки дар амал татбиқ намудани тавсияҳои илмӣ чараёни мураккаби илмӣ мебошад. Он ба ҳисоб гирифтани бисёр омилҳои аниқро дар назар дорад, ки барои омӯхтани ин таҷриба ниҳоят зарур ва ғоиданоканд. Вале аз ин ҳам дида омӯхтани навгониҳои педагогӣ, ё навовариҳои педагогӣ муҳимтар мебошад, яъне омӯхтани таҷрибае, ки шахс худаш кашф кардааст. Ба монанди: мазмуни нав, методи нав ва ҷиҳмҳои нави таълиму тарбия. Таҷрибаи пешқадами педагогиро аввал омӯхта, таҳлилу ҷамъбаст намуда баъд паҳн намудан лозим аст. Вале пеш аз ҳама онро бояд пайдо кард. Пас меъёрҳои таҷрибаи пешқадами педагогӣ қадомҳоянд?

Чунки дар вақтҳои охир олимони педагогҳо яъне олимони соҳаи илми педагогӣ ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода истодаанд. Як қатор асарҳое ба вуҷуд омаданд, ки муаллифон дар онҳо кӯшиш ба ҳарч доданд, ки меъёрҳои таҷрибаи пешқадамро муайян намоянд. Пеш аз ҳама, дар ин бобат асарҳои Бондарь В.И. ва Красовитский М.Ю. «Проблемаҳои кашф ва ҷамъбаст намудани таҷрибаи пешқадами педагогӣ», Таланчук Н.М. «Меъёрҳои баҳо додан ба таҷрибаи пешқадами педагогӣ»-ро ном бурдан мумкин аст.

Кӯшиши менамоям, ки аз ҳама муҳимтарин ва бебаҳстари онҳоро ном барем.

- **Навигарӣ дар фаъолияти омӯзгор.** Ин нишона ба дараҷаи гуногун метавонад зоҳир гардад, аз ворид намудани навигарӣ дар илм сар карда, бо самаранок истифода бурдани онҳо ва дар асоси ҳамин бомуваффақият ҷорӣ намудани комёбиҳо дар фаъолияти педагогӣ;

- **Нишондоди баландтарин ва самараноктарин.** Таҷрибаи пешқадам маҳсули ниҳоят баланд дода, сифати баланди дониш, инчунин комёбиҳои назаррасро дар соҳаи таълиму тарбия ро таъмин менамояд;

- **Ба комёбиҳои педагогикаи муосир ва методика мувофиқ бошад.** Чунки комёбиҳои баланд на ҳама вақт ҷавобгӯи илм мебошад. Мисол, агар сифати азхудкунии хонандагон аз ҳисоби зиёд намудани соатҳои дарсӣ, ё аз ҳисоби муаллими иловагӣ (яъне репетитор) баланд шуда бошад, ҳеҷ гоҳ онро таҷрибаи пешқадам ҳисоб кардан мумкин нест;

- **Устувор будан.** Дар ин ҷо ҳамин чиз дар назар дошта шудааст, ки дар ҳолати такроран санҷидани он дар давоми дуру дароз самаранокӣ тағйир наёбад;

- **Имконпазир будани аз тарафи дигар олимони эҷодкорона истифода бурдани он.** Албатта, ба шарте заррае ҳам бошад, он бояд дорои навигарие бошад ва дигар омӯзгор аз он истифода бурда тавонад. Албатта он бояд ба хусусиятҳои ин ва ё он омӯзгор вобаста набошад. Маълум аст, педагогҳои санъаткоре мавҷуданд, ки айнан такрор намудани фаъолияти онҳо аз имкон берун аст. Чунки ин санъат танҳо барои онҳо хос аст;

- **Муътадил будани таҷриба дар чараёни яклухтии педагогӣ.** Ин чунин равијеро дар назар дорад, ки дар ҳолати сарф намудани вақти кам аз тарафи муаллим ва хонандагон самарани дилхоҳ дода тавонад. Ва аз тарафи дигар он аз ҳисоби маҳдуд кардани дигар ҷорабиниҳои тарбиявӣ набошад. Ин хеле муҳим аст. Чӣ тавре мушоҳида мекунем, ин кори сар-сарӣ нест. Ба ҳисоб гирифтани бисёр тамоили омилҳоро дар назар дорад.

Воқеияти муосир гузаштан ба стратегияи нави рушди ҷомеаро, ки ба дониш ва технологияҳои хеле самаранок асос ёфтааст, тақозо мекунад. Дар ин шароит яке аз проблемаҳои муҳимтарин масъалаи истифода бурдани таҷрибаи пешқадами педагогӣ тайёр кардани муаллимон мебошад. Имрӯз комилан, равшан аст, ки ояндаи башарият ба захираҳои дохилии инсон, ба арзишҳои ахлоқию муносибат ва тафаккури ӯ вобаста аст. Ин масъулияти системаи таълиму тарбияро дар тамоми ҷаҳон зиёд мекунад. Хусусияти таъсири омӯзгор ба шахсияти хонанда, ташаккули идеалҳои инсонпарварӣ, истифодаи неруи илмӣ инсоният ба манфиати пешрафти иҷтимоию ахлоқӣ яке аз проблемаҳои мубрами башарият ба ҳисоб меравад. Асоси иҷрои вазифаҳои барномавии ислохот ва таҷдиди кишвар омӯхтан ва қабули таҷрибаи собитшудаи ҷаҳонии бунёди давлатҳои муосири демократӣ бомуваффақият ва устувор бо нигоҳдорӣ ва таҳкими минбаъдаи арзишҳои миллӣ, расму оин ва анъанаҳои мавҷуда буд.

Таърих гувоҳи меҳнат, ки тарбияи насли наврас дар асоси таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар ҳама давраи замонҳо, дар бисёр системаҳои таълиму тарбия амалӣ шудааст. Ва сарфи назар аз таърихи хеле ғании истифодаи амалии таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар системаи мактаб, бояд эътироф кард, ки то имрӯз дар педагогика таҳлили амиқи ин восита ва усул сурат нагирифтааст. Аммо дарки назариявии нақши онҳо дар тамоми инкишофи педагогика ба таври равшан нокифоя буд.

Ин таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар он вақте нақши пешбаранда хоҳад дошт, ки дар педагогикаи ватанӣ он дар амалия татбиқ карда шавад. Омода намудани омӯзгорон барои истифода бурдани таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар фаъолияти худ бояд аз ошкор намудани моҳияти ин метод, таҳлили ақидаҳои муосир дар бораи таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар соҳаҳои фалсафа, психология, педагогика ва дигар соҳаҳои дониш оғоз ёбад. Танҳо муносибати ҳамаҷониба ба баррасии ин падида самаранокии истифодаи онро беҳтар мекунад. Ташаққули муносибати мусбат ба касби омӯзгорӣ баланд бардоштани мақом ва манзалати омӯзгор, сифати тайёр кардани кормандони соҳаи маориф, фароҳам овардани шароит барои ташаққули шахсияти омӯзгорро дар бар мегирад ва ба мо имконият медиҳад, ки ҷанбаҳои нави воқеияти муносибатҳои инсонӣ бо интиҳоби одамон ба манфиати ҳаётии худ, дастурҳо ва раванди иҷтимоишавии шахсӣ. Дар таҳқиқоти мо аз он бармеояд, ки истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар раванди ташаққули насли наврас ва ҷавонон аввалан, шиносии муфассал бо мазмуни фаъолияти омӯзгорӣ ва баъдан дар онҳо ташаққул додани сифатҳои зарурии шахсиро дар назар дорад, ки бидуни он кори муаллим ба талаботи ҷомеа пурра ҷавоб дода наметавонад. Ташаққули сифатҳои касбӣ бояд аз ташаққули худшиносии касбӣ оғоз шавад.

Ба назари мо дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа барои омӯзгорон дар фаъолияти касбии худ аз таҷрибаи мусбати пешқадами педагогӣ истифода бурдан хеле зарур аст. Холо вазифаи иҷтимоии ҳамаи мамлакатҳо аз он иборат аст, ки дар тамоми ҳаёт такмил додани маориф, саъю кӯшиши ғанӣ ва дар тамоми ҷаҳон паҳн намудани намунаи беҳтарин таҷрибаи пешқадами педагогӣ аст. Ин чунин маъно дорад, ки ҳаёт нишон медиҳад, ки на танҳо ба таҷрибаи худ, ба таҷрибаи ватанӣ таъя кардан, балки аз комёбиҳои беҳтарини дигар мамлакатҳо ва таҷрибаи ҷаҳонии маориф васеътар истифода бурдан зарур аст. Тағйироти иқтисодии ҷаҳонӣ талабҳо ба миён оварданд, ин мутобиқ шудан ба муҳити мушаххаси иқтисодӣ, зеро сатҳи таҳсилоти аҳоли дар шароити муосир ба муҳимтарин манбаи стратегӣ табдил меёбад. Танҳо омӯзгоре, ки маданияти баланди педагогӣ дошта, дар мавқеи инсондӯстӣ нисбат ба кӯдакон, дар салоҳияти психологию педагогӣ ва тафаккури психологӣ инкишофёфта, маданияти рафтори касбӣ, усули рушди худшиносӣ, қобилияти танзими фаъолият ва муоширати худ, ба инкишофи шахсияти донишҷӯён таъсир расонда метавонад. Албатта, сарфи назар аз он ки дар қадом ҷиҳати назариявии илм суҳан меравад, ҳамеша имконият мавҷуд аст, ки нишон диҳад, ки ҳамаи одамон ба ин ё он дараҷа барои дигарон ва худ муаллиманд. Аз ин рӯ, таҷрибаи пешқадами педагогӣ истифода шавад. Бе ин кори пурмахсул дар коллективҳои педагогӣ, дар синфҳо, дар гурӯҳҳои коллеҷҳо, литсейҳо, донишқадаву донишгоҳҳо имконнопазир аст. Ва, албатта, дар чунин шароит рушди шахсӣ ва касбии муаллим душвор аст. Мо дар коллективи муаллимони мактабҳо ва мактаб-интернатҳо бояд намунаҳои беҳтарини таҷрибаи пешқадами педагогиро равшан нишон дода, мақсадҳои ҳаётии хонандагонро муайян кунем. Ин ба омӯзгорон ёрӣ мерасонд, ки аз мисолҳои аниқ таҷрибаи пешқадами педагогӣ истифода бурда, дониш ва маҳорати худро инкишоф диҳанд.

Омӯзгоре омили муҳими ташаққули муносибати донишҷӯён ба фанни таълими мебошад. Вазифаи асосии омӯзгор аз он иборат аст, ки донишҷӯ ба раванди таълим ҷалб карда шавад ва ёро маҷбур накунад, ки дар он иштирок кунад. Маҳз омӯзгор аст, ки бо сифатҳои шахсӣ ва касбии худ қодир аст дар донишҷӯён ташнагӣ нисбат ба донишро инкишоф диҳад, донишҳои навро ба даст орад ва аз худ намояд, ташаббус ва муносибати эҷодии онҳоро ба ҳалли масъалаҳо ошкор созад. Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки омӯзгор ташкилотчӣ ва роҳбари ҷараёни таълим дар муассисаҳои таълимӣ ва донишқадаву донишгоҳҳои олий мебошад.

Таъсири тарбиявии омӯзгор ва таҷрибаи пешқадами ӯ ба хонандагон ва донишҷӯён ҳам дар синф ва ҳам дар натиҷаи муошират бо онҳо берун аз синф сурат мегирад. Он дар гуфтору рафтори ифода меёбад.

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгор ба ташаққули шахсияти донишҷӯён ва ҳамчун мутахассис омода намудани онҳо таъсири бузург мерасонад, зеро натиҷаи ниҳии фаъолияти омӯзгор шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта, яъне мутахассис мебошад.

Барои ҳалли ин масъала дар назди омӯзгор талаботи гузошта шудааст:

- **якум**, омӯзгорон бояд бо самимият ва муносибати софдилона дар иҷрои супориш ва вазифаи худ фарқ кунанд. Дар суҳан ва амал як бошад, чунки танҳо дар ҳамин сурат омӯзгор метавонад шахсияти донишҷӯро ташаққул диҳад;

- **дуҷум**, омӯзгор бояд фанни худро мукамал донад, маҳорату қобилияти касбӣ дошта бошад. Охир, ҳама медонад, ки дар байни донишҷӯён танҳо мутахассиси соҳибхисос обрӯю эътибор дорад. Дониши муаллим набояд дар доираи барнома ва китоби дарсӣ маҳдуд шавад, он бояд хеле васеътар бошад. Аз ин рӯ, омӯзгор бояд барои тақмили ихтисоси худ мунтазам кор кунад, аз навтарин дастовардҳои илм, технологияи инноватсионӣ ва техникаи ихтисоси худ бохабар бошад.

Ба ғайр аз хислатҳои дар боло зикршуда омӯзгор бояд одоби педагогӣ дошта бошад - ин ба ӯ имконият медиҳад, ки талаботи баландро нисбат ба донишҷӯён ба роҳ монад, яъне ба шахсияти онҳо эҳтиром гузорад (таҳқир накунад, шаъну шарафи онҳоро паст назанад), серталаб ва ҷиддӣ бошад. Ин сифат барои дар мутахассисони оянда ташаккул ёфтани характер ва қобилияти ба таъсири онҳо тобеъ гардондани одамоне, ки дар оянда бо онҳо кор мекунанд, мусоидат мекунад. Эҳтироми ҳақиқӣ нисбат ба донишҷӯён аз он сабаб муҳим аст, ки он асоси ташаккули шахси босалоҳият аз ҷиҳати касбӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар айни замон ташаккули симои мусбати омӯзгор ба як масъалаи мубрам табдил ёфта, вазифаи асосии он омода намудани мутахассисони баландхисос ва рақобатпазир мебошад.

Истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ бояд ба ташаккули сифатҳои асосии шахсияти ба дараҷаи олии инкишофёфта, ки аз инҳо иборатанд, мусоидат намояд:

- эътимод (боварӣ) ба донишу малакаи худ;
- омодагӣ ба таваккал;
- набудани тасалли;
- таҳайюлот (фантазия) ва таҳияи нақшаҳо барои оянда;
- ошкорбаёнӣ (ба дигарон ва ҷизҳои нав);
- таҳаммулпазирӣ;
- фаросати инкишофёфта;
- қордонӣ;
- эҷодкорӣ;
- ҳушнигарӣ ҳамчун фалсафаи ҳаёт ва ғайра.

Истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ ин истифодаи модели муайяни махсус (боварибахш, муассир, барҷаста, аксаран, бо ахлоқи ҷамъиятӣ тасдиқ карда мешавад) мебошад, ки муаллим ба он дар зиндагӣ ташвиқ мекунад. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки он барои васеъ намудани таҷрибаи фардии омӯзгор имконият медиҳад, ҳамчун воситаи тасвир ва исботи он амал мекунад ва дар ҳаёти воқеӣ он ҷизро таъмин мекунад, ки ба омӯзгор боварии дохилиро фароҳам меорад, ӯро ба муқоиса ва мулоҳиза ташвиқ мекунад, ин бошад дар баланд шудани қобилият ҳар як муаллим махсусан, муҳим аст. Аз ин рӯ, вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки дар назди худ мақсадҳои олии гузорад, ба худ амалҳо, сарнавиштҳо ва мисолҳо барои фаҳмиш пешниҳод намояд. Моделҳои таҷрибаи беҳтарини педагогӣ на танҳо ба васеъ намудани таҷрибаи фардӣ ёри мерасонанд, балки ногузир ба муқолаи дохилӣ бо худ оварда мерасонанд.

АДАБИЁТ:

1. Ю.А., Поташник. Оптимизация протсесса педагогӣ. Душанбе, «Маориф» 1987 Бабанский. 791 с.
2. Валеев Г.Х. Обобщение передового педагогического опыта с позиций системно-целостного подхода // Педагогика. – 2005, №5. – с.39-44.
3. Е.А.Ильина, Направления передового педагогического опыта. - Гомель. 2007.
4. Зиёмухаммедов Б., Тожиев М. Педагогическая технология – национальная современная узбекская модель. – Т.: “Лидер Пресс”, 2009.-104 с.
5. Рахимов Б., Нуров А. Таърихи педагогикаи ҷаҳон. Душанбе, 2017.
6. Рахимов Б.Р., Нуров А., Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ (Дастури таълими). Душанбе, 2022. 320 саҳ.
7. Рахимов Х., Нуров А. Педагогика. Душанбе, 2011.
8. Скоткин М.Н. Изучение и обобщение опыта работы школ и учителей. М, 1982. 160 с.
9. Сластёнин, В.А. Педагогика / – М.: Школа-Пресс, 2000.
10. Столяренко А.М. Общая педагогика. - М., 2006.
11. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. М, 1982
12. Тажиев М., Толипов У.К., Сейтхалилов Э.А., Зиёмухаммадов Б. Педагогические технологии: научно-теоретические основы современных педагогических технологий Часть I. / – Т.: “Ishonch M.S.” – 2008

ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ ПЕДАГОГӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӮЁН

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами соҳаи таҳсилот таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва аҳамияти он дар ташаққули шахсияти донишчӯён баррасӣ шудааст. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар он вақте нақши пешбаранда хоҳад дошт, ки дар педагогикаи ватанӣ он дар амалия татбиқ карда шавад. Омода намудани омӯзгорон барои истифода бурдани таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар фаъолияти худ бояд аз ошкор намудани моҳияти ин метод, таҳлили ақидаҳои муосир дар бораи таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар соҳаҳои фалсафа, психология, педагогика ва дигар соҳаҳои дониш оғоз ёбад. Танҳо муносибати ҳамаҷониба ба баррасии ин падида самаранокии истифодаи онро беҳтар мекунад.

Калидвожаҳо: омӯзгор, донишчӯ, навоарӣ, эҷодкорона истифода бурдани таҷрибаи пешқадами педагогӣ, ташаққули шахсияти донишчӯён, муаллимони пешқадам, донишҳои педагогӣ-психологӣ.

ПЕРЕДОВОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОПЫТ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье обсуждается один из актуальных вопросов в сфере образования, передовой педагогический опыт и его значение в формировании личности студентов. Передовой педагогический опыт будет играть ведущую роль при его практическом применении в отечественной педагогике. Подготовка учителей к использованию передового педагогического опыта в своей деятельности должна начинаться с раскрытия сущности этого метода, анализа современных представлений о передовом педагогическом опыте в области философии, психологии, педагогики и других областей знаний. Только комплексный подход к рассмотрению этого явления повышает эффективность его использования.

Ключевые слова: учитель, ученик, сортировка, творческое использование передового педагогического опыта, формирование личности учащихся, передовые педагоги, педагогико-психологические знания.

ADVANCED PEDAGOGICAL EXPERIENCE AND ITS SIGNIFICANCE IN THE FORMATION OF STUDENTS' PERSONALITY

In the article, one of the pressing issues in the field of education, advanced pedagogical experience and its importance in the formation of students' personality, is discussed. Advanced pedagogical experience will play a leading role when it is applied in practice in domestic pedagogy. Preparing teachers to use advanced pedagogical experience in their activities should begin with revealing the essence of this method, analyzing modern ideas about advanced pedagogical experience in the fields of philosophy, psychology, pedagogy and other fields of knowledge. Only a comprehensive approach to the consideration of this phenomenon improves the effectiveness of its use.

Key words: teacher, student, sorting, creative use of advanced pedagogical experience, personality formation of students, advanced teachers, pedagogical-psychological knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чобулова Наргиза Мемондустовна муаллимаи калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

Сведения об авторе: Чобулова Наргиза Мемондустовна старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начального образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

Information about the author: Chobulova Nargiza Memondustovna Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology on elementary education of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni E-mail: nargis_89chobulova@mail.ru

УДК:373:808.2

ББК:74.20-81.2 рус

C-57

КОММУНИКАТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Содикова М. С.

Донишгоҳи давлати тиббии Тоҷикистон
ба номи Абӯалӣ ибни Сино

В современном мире владение несколькими языками становится необходимым навыком. В Таджикистане русский язык сохраняет важную роль как средство межнационального общения, однако обучение этому языку в школах с таджикским языком обучения требует специфического подхода. Коммуникативный метод является одной из

наиболее эффективных методик, так как он ориентирован на развитие практических языковых навыков через реальное взаимодействие.

Цель статьи — проанализировать особенности применения коммуникативного метода в средних школах с таджикским языком обучения и выявить его эффективность в формировании языковой компетенции учащихся. (1.с.23.)

Теоретические основы коммуникативного метода

Коммуникативный метод предполагает, что обучение языку осуществляется через общение. Главная задача — формирование у учащихся способности использовать язык в реальных жизненных ситуациях.

Принципы метода:

1. Центрирование на учащегося. Учитель создает условия для самостоятельного выражения мыслей учащихся.

2. Ситуативность. Задания основаны на реальных ситуациях, что позволяет учащимся развивать умение реагировать на различные коммуникативные задачи.

3. Интеграция навыков. Одновременно развиваются навыки говорения, чтения, письма и аудирования.

Особенности применения коммуникативного метода в таджикских школах

1. Учет билингвальной среды

Большинство учащихся в таджикских школах используют таджикский язык как основной в повседневной жизни. Это создает необходимость интеграции элементов перевода и сопоставления языковых структур для облегчения усвоения русского языка. Например, обсуждение сходств и различий в грамматике или лексике.

2. Ситуативный подход в условиях культурного разнообразия

Введение тем, отражающих как русскую, так и таджикскую культуру, способствует лучшему пониманию материала. Например, задания могут включать разыгрывание сцен из жизни школьников, обсуждение праздников или чтение текстов о традициях двух народов.

3. Интерактивные задания

Коммуникативный метод активно использует диалоги, ролевые игры, интервью, дискуссии. Например, учащиеся могут разыгрывать сценарии «В магазине», «У врача» или «Путешествие в другой город». Это помогает практиковать язык в естественной форме.

4. Использование современных технологий

Интерактивные доски, мобильные приложения и онлайн-ресурсы позволяют сделать обучение более увлекательным. Например, платформа Zoom может использоваться для проведения виртуальных дискуссий с носителями русского языка.

Преимущества и вызовы метода

Преимущества:

- Активное вовлечение учащихся в процесс обучения.
- Развитие навыков реального общения.
- Формирование положительной мотивации к изучению языка.

Вызовы:

- Недостаточный уровень подготовки педагогов к применению метода.
- Ограниченные возможности использования цифровых технологий в отдаленных регионах.
- Психологический барьер у учащихся при переходе от таджикского языка к русскому.

Практические рекомендации

1. Повышение квалификации педагогов

Организация семинаров и тренингов по методике коммуникативного обучения.

2. Создание учебных материалов

Разработка учебников и пособий, которые учитывают специфику билингвальной среды и культурные особенности.

3. Интеграция мультимедиа в учебный процесс

Использование видеоматериалов, подкастов и интерактивных платформ для тренировки навыков общения.

4. Психологическая поддержка учащихся

Создание комфортной атмосферы для общения на русском языке, поддержка их усилий и достижений. (6.с.231)

Коммуникативный метод обучения русскому языку в средней школе с таджикским языком обучения и его применение позволяет сформировать у школьников навыки реального общения, улучшить их языковую компетенцию и повысить интерес к изучению

русского языка. Однако для успешной реализации метода необходимо устранить существующие барьеры, связанные с подготовкой педагогов и материально-технической базой.

Примеры и задания, основанные на коммуникативном методе

Коммуникативный метод направлен на формирование у учащихся практических навыков общения через активное взаимодействие. Ниже приведены конкретные примеры и задания, которые можно использовать для реализации данного метода.

1. Диалоги по темам

Цель: Развитие навыков устной речи, понимания диалоговой структуры.

Пример задания:

Тема: «Покупка в магазине».

- Учитель предлагает сценарий: один ученик — продавец, другой — покупатель.
- Задача покупателя — выбрать товар, уточнить цену и обсудить условия покупки.
- Пример диалога:
 - Покупатель: «Здравствуйте! Сколько стоит этот блокнот?»
 - Продавец: «Здравствуйте! Блокнот стоит 10 сомони. Хотите его купить?»
 - Покупатель: «Да, возьму. Спасибо!»

Вариативность:

• Расширить задания, включив обсуждение скидок, возврата товара или вопросов о качестве.

• Использовать визуальные материалы (фотографии или карточки с изображением товаров).

2. Ролевые игры

Цель: Имитация реальных жизненных ситуаций.

Пример задания:

Тема: «Поездка на автобусе».

- Учащиеся делятся на роли: пассажир, кондуктор, водитель.
- Сценарий:
 - Пассажир спрашивает, где остановка и сколько стоит билет.
 - Кондуктор объясняет правила оплаты.
 - Водитель объявляет остановки.

Усложнение:

• Добавить неожиданные ситуации, например, потерянный билет или просьбу подсказать дорогу.

• Попросить учащихся использовать таджикский и русский языки для сравнения лексики.

3. Групповые обсуждения

Цель: Развитие навыков аргументации и обсуждения.

Пример задания:

Тема: «Какой ваш любимый праздник?»

- Ученики рассказывают о традициях своего любимого праздника.
- Другие задают вопросы:
 - «Когда его отмечают?»
 - «Какие блюда готовят?»
 - «Что вы делаете в этот день?»

Результат:

- Формирование навыков описания и использования тематической лексики.

4. Ситуативные упражнения

Цель: Практика лексики и грамматики в контексте.

Пример задания:

Ситуация: «Вы приехали в новый город и хотите найти гостиницу».

- Учащиеся составляют план действий:
- Как спросить дорогу?
- Какие фразы использовать для бронирования номера?
- Возможные фразы:
 - «Извините, где находится гостиница?»
 - «Есть ли у вас свободные номера?»

5. Работа с текстами

Цель: Совмещение чтения, аудирования и обсуждения.

Пример задания:

Тема: «Русские народные сказки».

- Учитель предлагает короткий текст сказки, например, «Репка».
- После чтения задаются вопросы:
- «Какую мораль вы видите в этой сказке?»
- «Что вам показалось самым интересным?»
- Учащиеся инсценируют отрывок сказки.

Дополнение:

- Обсуждение аналогичных сказок в таджикской культуре.

6. Игры на развитие словарного запаса

Цель: Закрепление новых слов в увлекательной форме.

Пример задания:

Игра: «Ассоциации».

- Учитель называет слово, например, «зима».
- Учащиеся по кругу называют ассоциации: снег, холод, Новый год.
- Побеждает тот, кто последним назовет слово.

Другое задание:

Игра: «Цепочка слов».

- Первый ученик говорит слово, например, «книга».
- Следующий называет слово, связанное с ним, например, «библиотека».

7. Интерактивные задания с технологиями

Цель: Использование мультимедиа для усиления мотивации.

Пример задания:

- Просмотр коротких видеороликов на русском языке (например, мультики, сцены из фильмов).
- Обсуждение содержания:
- «О чем говорили герои?»
- «Как вы думаете, что случится дальше?»

Включение коммуникативных заданий в процесс обучения русскому языку способствует активному вовлечению учащихся, улучшению их языковых навыков и мотивации. Регулярное применение таких упражнений в сочетании с учетом культурных особенностей учащихся и современных технологий позволяет повысить эффективность обучения. (7.с.67)

Коммуникативный метод обучения русскому языку в средней школе с таджикским языком обучения представляет собой эффективный подход, направленный на развитие практических языковых навыков и формирование языковой компетенции учащихся. Его применение в билингвальной среде способствует активизации учебной деятельности, созданию условий для естественного использования языка и повышению мотивации к обучению. Коммуникативный метод, с его акцентом на практическое применение языка, интеграцию культурных аспектов и использование технологий, обладает высоким потенциалом для развития языковой компетенции учащихся. Его внедрение способствует не только улучшению знаний русского языка, но и подготовке школьников к успешной коммуникации в многоязычном обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Верещагина, И. Н., и Костина, Е. С. «Коммуникативные подходы в обучении русскому языку». Москва: Просвещение, 2020.
2. Содикова М.С. Коммуникативный аспект обучения на уроках русского языка / М.С. Содикова [Текст] // Вестник Таджикского Национального Университета. - Душанбе. - №3/12 (189). – 2015. – С. 310-312.
3. Содикова М.С. Формирование коммуникативно-речевых умений учащихся 5-9 классов в общеобразовательном процессе / М.С. Содикова [Текст] // Вестник Таджикского Национального Университета. - Душанбе. - №3/6 (176). - 2015. – С. 229-232.
4. Содикова М.С. Пути формирования коммуникативно-речевых умений и навыков учащихся старших классов на уроках русского языка / М.С. Содикова [Текст] // Вестник Таджикского Национального Университета. – Душанбе. - №3/5(173). - 2015. - С. 250-252.
5. Содикова М.С. Психолого – педагогические предпосылки развития речи детей /М.С. Содикова [Текст] //Вестник Государственного института языков Таджикистана имени Сотим Улуг-заде.
6. Федорова, А. В. «Методика преподавания русского языка в билингвальной среде». Санкт-Петербург: Лань, 2021.

7. Хасанова, Д. «Особенности обучения русскому языку в школах Таджикистана». Душанбе: Иридж, 2019.

КОММУНИКАТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Статья посвящена изучению коммуникативного метода обучения русскому языку в условиях средних школ с таджикским языком обучения. Рассматриваются основные подходы, принципы и технологии, используемые в процессе формирования коммуникативной компетенции. Особое внимание уделено особенностям билингвальной среды и роли культурного компонента. Коммуникативный метод обучения русскому языку в средней школе с таджикским языком обучения представляет собой эффективный подход, направленный на развитие практических языковых навыков и формирование языковой компетенции учащихся. Его применение в билингвальной среде способствует активизации учебной деятельности, созданию условий для естественного использования языка и повышению мотивации к обучению. Коммуникативный метод, с его акцентом на практическое применение языка, интеграцию культурных аспектов и использование технологий, обладает высоким потенциалом для развития языковой компетенции учащихся. Его внедрение способствует не только улучшению знаний русского языка, но и подготовке школьников к успешной коммуникации в многоязычном обществе.

Ключевые слова: коммуникативный метод, русский язык, билингвальное обучение, таджикские школы, языковая компетенция.

ТАКМИЛИ МАЛАКАҲОИ КОММУНИКАТИВӢ ВА НУТҚИИ ХОНАНДАҲОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола ба омӯзиши усули коммуникатсионии таълими забони русӣ дар мактабҳои миёна ба забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Равишҳо, принсипҳо ва технологияҳо, ки дар раванди ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ истифода мешаванд, баррасӣ карда мешаванд. Ба вижагиҳои муҳити дузабона ва нақши ҷузъи фарҳангӣ тавачҷӯӣ ҳоса дода мешавад. Усули коммуникативии таълими забони русӣ дар мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, ки забони тоҷикӣ мебошад, равиши муассирест, ки ба рушди малакаҳои амалии забонӣ ва ташаккули салоҳияти забонии хонандагон нигаронида шудааст. Истифодаи он дар муҳити дузабонӣ ба ҷаъол гардонидани ҷаъолияти омӯзишӣ, фароҳам овардани шароит барои истифодаи табиӣ забон ва баланд бардоштани ҳавасмандӣ ба омӯзиш мусоидат мекунад. Усули коммуникативӣ бо тавачҷӯх ба истифодаи амалии забон, ҳамгироии ҷанбаҳои фарҳангӣ ва истифодаи технология барои ташаккули салоҳияти забонии хонандагон иқтидори баланд дорад. Татбиқи он на танҳо ба баланд бардоштани дониши забони русӣ, балки ба омода кардани мактаббачагон барои муоширати муваффақ дар ҷомеаи бисёрзабона мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: усули коммуникативӣ, забони русӣ, таълими дузабона, мактабҳои тоҷикӣ, салоҳияти забон.

IMPROVING COMMUNICATIVE-SPEECH SKILLS OF SENIOR CLASS STUDENTS IN RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

The article is devoted to the study of the communicative method of teaching the Russian language in secondary schools with Tajik as the language of instruction. The main approaches, principles and technologies used in the process of developing communicative competence are considered. Particular attention is paid to the features of the bilingual environment and the role of the cultural component. The communicative method of teaching Russian in secondary schools with Tajik as the language of instruction is an effective approach aimed at developing practical language skills and forming the language competence of students. Its application in a bilingual environment helps to activate learning activities, create conditions for the natural use of language and increase motivation for learning. The communicative method, with its emphasis on the practical use of language, integration of cultural aspects and the use of technology, has high potential for developing students' language competence. Its implementation contributes not only to improving knowledge of the Russian language, but also to preparing schoolchildren for successful communication in a multilingual society.

Key words: communicative method, Russian language, bilingual education, Tajik schools, language competence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - номзоди илмҳои педагогӣ, омӯзгори кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, ш. Душанбе, кучаи Сино 29-31, Email: jumayevshohruz@gmail.com., тел.: +(992) 937177133

Сведения об авторе: Содикова Матлюба Сайфуллоевна - кандидат педагогических наук, преподаватель кафедры русского языка ТГМУ имени Абуали ибни Сино, г. Душанбе, ул. Сино 29-31, E-mail: jumayevshohruz@gmail.com., тел.: +(992) 937177133

Information about the author: Sodikova Matlyuba Sayfulloevna - candidate of pedagogical sciences, teacher of the Russian language department of the Abuali ibni Sino Tajik State Medical University, Dushanbe, Sino st. 29-31, E-mail: jumayevshohruz@gmail.com., phone: +(992) 937177133

**ТАШХИС ВА РУШДИ ЗИНАИ БАНАҚШАДАРОРИИ
ТАФАККУРИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ 5****Амонов Н. К.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Солҳои қадим барои хушбахтӣ ва беҳатарии оилаи худро таъмин намудан аз одамон талаб карда мешуд, ки онҳо дорои як чанд қобилиятҳои амалӣ бошанд, ба мисли аспронӣ, шамшерзанӣ, найзапартоӣ, кишту кор кардан, боғдорӣ ва чорвопарварӣ ва ғайра. Ҳамаи ин фаъолиятҳо маҳорати баланди бо дасту пой кор кардану бозӯи қавӣ доштанро талаб менамуданд. Барои дорои ин қобилиятҳо шудан аз насли наврас талаб карда мешуд, ки онҳо соатҳо машқҳои ҷисмонӣ кунанду бо корҳои хоҷагидорӣ (кишту кор, боғдорӣ ва чорвопарварӣ) машғул шаванд. Ин ҳама фаъолиятҳои номбаршуда характери амалӣ доранду тафаккури эмпириро инкишоф медиҳанд. Бинобар ин гуфтан, мумкин аст, дар замони қадим зарурати ташаккули тафаккури эмпирикӣ мушоҳида мешуду шахси дорои типҳои эмпирикии тафаккур ҳамқадами замони худ буд.

Бо гузашти замон, талаботи зиндагӣ тағир ёфт. Имрӯзҳо барои хушбахтӣ ва беҳатарии оилаи худро таъмин намудан аз одамон талаб карда мешавад, ки онҳо дорои қобилиятҳои на амал, балки назариявӣ, яъне фикрӣ бошанд. Ҳамаи ин фаъолиятҳои фикриро назариявӣ на фақат маҳорати баланди бо дасту пой кор кардану бозӯи қавӣ доштанро талаб менамоянд, балки онҳо доштани дараҷаи баланди қобилияти фикриро, ба мисли типҳои назариявии тафаккурро металабанд. Барои дорои ин қобилияти баланди фикронӣ (яъне тафаккури назариявӣ) шудан аз насли наврас на фақат талаб карда мешавад, ки онҳо соатҳо машқҳои ҷисмонӣ кунанду бо корҳои хоҷагидорӣ (кишту кор, боғдорӣ ва чорвопарварӣ кардан) машғул шаванд, балки тавассути омӯзиши фанҳои замонавӣ дорои тафаккури назариявӣ шаванд. Зеро ин ҳама фаъолиятҳои имрӯза ба монандӣ барномасозӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияи компютерӣ ва ғайра характери амалӣ нею, балки табиати илмӣ доранду тафаккури назариявиро металабанд.

Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки суръати баланди илму техника имрӯзҳо аз соҳаи маориф талаб менамояд, ки дар насли наврас қобилияти баланди фикронӣ ташаккул дода шавад, зеро дорандаи чунин зинаи баланди тафаккур, яъне дорандаи типҳои назариявии тафаккур кодир мешавад, ҳамқадами замони ҳудаш бошад.

Тадқиқоти мо ба масъалаи зинаҳои инкишофи тафаккур ва омӯхтани динамикаи инкишофи зинаҳои тафаккур дар хонандагони синфи 5 равона шуда буд. Аз ин рӯ, дар ҷараёни тадқиқот, дар ибтидо типҳо ва зинаҳои инкишофи тафаккур омӯхта шуданд. Маълум гардид, ки аввалин нишонаҳои типҳои тафаккурро С.Л. Рубинштейн нишон дод, ки бо хусусиятҳои ҷамъбаस्तкунӣ алоқамандӣ доранд [24]. Мавриди зикр аст, ки дар илми психология ду типҳои тафаккурро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: эмпирикӣ ва назариявӣ. Асосан, донишҳои эмпирикӣ ва назариявиро аз қадим фарқ мекарданд. Хатто Гегель ду типҳои тафаккурро аз ҳам ҷудо карда, онҳоро ҳиссӣ ва зеҳнӣ номида буд [9, с.25]. Тафаккуре, ки дар асоси мафҳумҳои эмпирикӣ ба амал меояд, аз ҷониби В.В. Давидов ҳамчун тафаккури ҳиссӣ-эмпирикӣ номида шуд. Монанди ҳамин тафаккуре, ки дар асоси мазмунҳои мафҳумҳои амалӣ мегардад, номи зеҳнӣ-назариявиро гирифт [10, с.90-98]. Типҳои эмпирикии тафаккур ба ҳалли масъалаҳои амалӣ равона шудааст. Бо ёрии он дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои зоҳирӣ ва қамаҳмияти ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода мешавад. Дар натиҷа, масъалаи фикрӣ бо роҳи хатто ва нодуруст ҳал мегардад. Баъзан, ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ аз ҷониби озмудашаванда то ба охир бурда расонида намешавад. Умуман, дорандагони типҳои эмпирикии тафаккур дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикри вақти бисёртар сарф карда, супоришро хатто ҳал мекунанд ва ё аз уҳдаи ҳалли масъалаи фикрӣ намебароянд. Хулоса, типҳои эмпирикии тафаккур имкон намедихад, ки масъалаи фикрӣ ба таври бояду шояд ҳал гардад.

Типҳои назариявии тафаккур, баръакси типҳои эмпирикӣ, дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои муҳим, алоқамандии ботинии ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода, имкон медиҳад, ки масъалаи фикрӣ тез ва дурусту беҳато ҳал карда шавад. Дар тадқиқоти В.В. Давидов нишон дода мешавад, ки типҳои назариявии тафаккур дорои се унсурҳои таркибии мебошад: таҳлили назариявӣ, банақшадорӣ ва рефлексия. Таҳлили назариявӣ ба он равона шудааст, ки дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ қонуниятҳои ботинии байни ашё ва ҳодисаҳо ошкор гардида, сипас супоришҳои якҷинса тез, дурусту беҳато ҳал карда шаванд. Банақшадорӣ

имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаи фикрӣ пайдарпаии амалҳои тартиб дода шаванд, ки ба ҳалли дурусту беҳатои супориш оварда расонад. Рефлексия – ин амали намудани худназорат ба чараёни фикрии худ мебошад [10, с.199-200].

Мазмуну мундариҷаи унсурҳои тафаккури назариявиро ба эътибор гирифта, дар тадқиқоти В.В.Давидов ва шогирдони ӯ чунин зинаҳои инкишофи тафаккур муайян карда шудаанд:

- 1) зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур;
- 2) зинаи аналитикии инкишофи тафаккур;
- 3) зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур;
- 4) зинаи рефлексияи инкишофи тафаккур.

Ин зинаҳои инкишофи тафаккур вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим инкишоф меёбанд [11, с.53]. Дар навбати худ, унсурҳои ташаккулёфтаи тафаккури назариявӣ, яъне таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия боиси он мешаванд, ки дар насли наврас намудҳои дигари тафаккур (ба мисли тафаккури математикӣ, физикӣ ва ғайра) ҳосил шаванд [21, с.56-57]. Дар тадқиқоти Р.Атохонов нишон дода шудааст, ки дар ибтидо қӯдакон дорои зинаи эмпирикии тафаккуранд. Сипас, вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим ва фаъолиҳои азхудкунии дониш, маҳорат ва малака дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ зинаи аналитикӣ, дар хонандагони наврас зинаи банақшадарорӣ ва дар хонандагони синну соли калони мактабӣ донишҷӯён зинаи рефлексивӣ ташаккул меёбад. [4, с.28-29]. Инчунин, маълум карда шуд, ки агар озмудашаванда дорои зинаи эмпирикӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии дигар унсурҳои тафаккури назариявӣ мавҷуд нестанд. Агар озмудашаванда дорои зинаи аналитикӣ бошад, пас дар ӯ фақат маҳорати амалигардонии унсури таҳлили назариявӣ ташаккул ёфтааст [19, с.83]. Агар озмудашаванда дорои зинаи банақшадарорӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии унсурҳои таҳлили назариявӣ ва банақшадарорӣ ташаккул ёфтааст [21, с.52-60]. Монанди ҳамин, агар озмудашаванда дорои зинаи рефлексия бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии унсурҳои таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия ташаккул ёфтааст [12, с.43-49].

Дар тадқиқоти Давидов В.В., Атохонов Р. ва шогирдони онҳо, ки кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои психологӣ ташаккули ин ё он зинаи инкишофи тафаккур карда мешуд. Аввал кӯшишҳои сохтани чунин методикаҳои ташхисе карда мешуд, ки ташаккули зинаи эмпирикии тафаккури озмудашавандаро муайян намояд. Баъдтар барои аниқтар омӯхтани зинаи эмпирикии тафаккури озмудашаванда, методикаҳои сохта мешуданд, ки дараҷаи ташаккули зинаи аналитикии тафаккури озмудашавандаро зоҳир намоянд. Зеро дар ҳолати баръакс, яъне агар зинаи аналитикии тафаккури озмудашаванда ташаккул наёфта бошанд, пас ӯ дорои танҳо зинаи эмпирикии тафаккур аст.

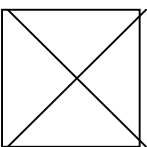
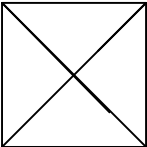
Монанди ҳамин, ташаккули зинаҳои аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексияро муайян намуда, дараҷаи инкишофи тафаккури назариявиро меомӯхтанд, зеро дараҷаи баланди инкишофи тафаккури озмудашаванда ин типҳои назариявии тафаккур мебошанд. Дар тадқиқоти мазкур зарурати ташхис намудани зинаҳои эмпирикӣ ва банақшадарории хонандагони синфи 5 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мушоҳида мешавад. Барои ташхиси зинаи банақшадарории инкишофи ақл аз методикаи «Пирамида» истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад.

Ин методика имконият медиҳад, ки зинаи банақшадарории тафаккури назариявӣ ба таври ғайришифоҳӣ дар хонандагони синфи 5 (яъне, 11 сола) муайян карда шавад. Барои иҷрои ин супориш аввал ба озмудашаванда ду масъала барои машқ пешниҳод карда мешавад. Агар озмудашаванда дар ҳалли ин масъала ба душворӣ дучор ояду саволҳои гуногун диҳад, озмоишгар бояд ба саволҳои ӯ ҷавоб дода, шартҳои масъаларо хубтар фаҳмонад. Баъд аз он ки озмудашаванда масъалаҳои барояш пешкашшударо дуруст ҳал кард ва шартҳои супоришро хуб дарк намуд, ба ӯ ҳафт масъалаҳои асосӣ пешниҳод карда мешаванд. Озмудашаванда масъалаҳои асосиро мустақилона ҳал менамояд, ки онҳо маҳорати фикрии банақшадарориро талаб мекунанд.

Ба озмудашаванда фаҳмонида мешавад, ки дар ҷадвали дар поён овардашуда, расми пирамида кашида шудааст. Дар пахлуаш расми нопурраи пирамидаи дигар, ки ҳамагӣ ду хатти он кашида шудаанд, оварда шудааст. Шумо бояд ба савол ҷавоб диҳед, ки оё мумкин аст қаламро аз қоғаз набардошта, аз нуқтаи нишондодашуда оғоз намуда, расми пирамида кашем (лекин аз болои хатти кашидашуда маротибаи дигар гузаштан мумкин нест). Агар Шумо боварӣ дошта бошед, ки расми пирамидаро кашидан мумкин аст, он гоҳ ба хоначаи рақами 3 аломати «Х» -ро гузоред. Агар боварӣ дошта бошед, ки мумкин нест, он гоҳ аломати «0»-ро гузоред.

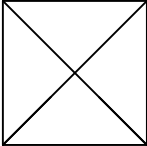
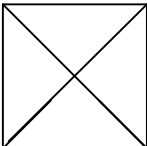
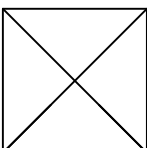
Баъд метавонед, ки қадами аввалини худро гузоред. Хатти аввалинро кашед ва боз ба ҳамон саволи гузошташуда ҷавоб гардонед, яъне мумкин аст, ки расми пирамидаро кашидан ё не? Агар Шумо боварӣ дошта бошед, ки расми пирамидаро кашидан мумкин аст, он гоҳ ба хоначаи рақами 4 аломати «X» -ро гузоред. Агар боварӣ дошта бошед, ки мумкин нест, он гоҳ аломати «0»-ро гузоред. Қадами дуюми худро гузошта, яъне хатти дуюмро кашид, боз ба ҳамон саволи гузошташуда ҷавоб гардонед ва монанди ҳамин қадамҳои навбатиятонро гузоред. Баъди ҳар як хатти кашидашуда баҳогузорӣ имконият медиҳанд, ки мо маҳорати банақшадарории озмудашвандаро зоҳир намоем. Агар озмудашаванда ҷавоб диҳад, ки расми пирамидаро кашидан мумкин аст, баъди ҳар як хати кашидааш исбот намояд, ки дар ҳақиқат кашиди мешавад, ин нишонаи дурустии иҷрои супориш мебошад.

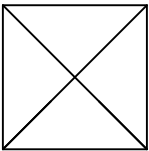
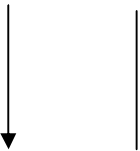
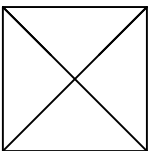
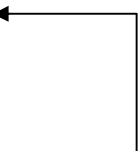
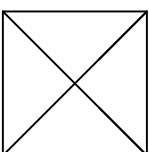
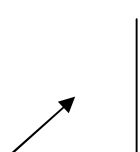
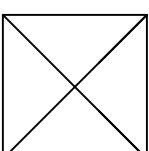
Масъалаҳо барои машқ

№	Варианти супориш	Қадамҳои ҳал ва баҳо					
		3	4	5	6	7	8
1.							
2.							

Озмудашаванда бояд масъаларо фикран ҳал намуда, ҷавобҳои ягонаи дурусти зеринро нависад, ки дар супориши якум расми пирамидаро кашидан мумкин аст, вале дар супориши дуюм кашидани расми пирамида номумкин аст. Чунин тарзи ҷавоби дуруст шаҳодат медиҳад, ки озмудашаванда ҳамаи шартҳои ҳалли ин типи масъалаҳоро аз худ намудааст ба ҳалли масъалаҳои душвортар тайёр аст.

Масъалаҳои асосӣ

№	Варианти супориш	Қадамҳои ҳал ва баҳо					
		3	4	5	6	7	8
1.							
2.							
3.							

4.										
5.										
6.										
7.										

Озмоишгар дар рафти истифодабарии методикаи мазкур дар амалия, ба озмудашаванда аввал масъалаи якумро пешниҳод менамояд. Агар озмудашаванда мустақилона дуруст масъаларо ҳал намуда, ҷавобашро нависад, он гоҳ ба ӯ масъалаи дуюм пешниҳод карда мешавад. Ҳамин тавр, баъди мустақилона ҳал намудани масъалаи дуюм ба озмудашаванда масъалаи сеюм, баъд чорум ва ғайраҳо пешниҳод мегардад.

Дар вақти ҷамъбасти супориш тарзи ҳал ва ҷавобҳои додаи озмудашаванда ба саволи гузошташуда таҳлил карда мешаванд. Агар озмудашаванда аз уҳдаи ҳалли масъалаҳо набарояд, ё дар вақти ҳал намудани супоришҳо дар ибтидои иҷрои супориш ба саволи гузошташуда ҷавоб диҳад, ки «кашида мешавад», вале баъди як ду хат кашидан фикрашро тағйир диҳад (яъне «не кашидида намешавад» гӯяд), боз баъди як-ду хат кашидан фикрашро тағйир диҳад («не, кашидида мешудааст» гӯяд), ин тарзи иҷрои супориш аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ӯ зинаи банақшадарорӣ ташаккул наёфтааст. Зеро озмудашаванда аввал хат мекашад, баъд фикр менамояд, яъне бо роҳи «кӯшиш ва хато» супоришро иҷро менамояд, ки ин нишонаи набудани зинаи банақшадарории тафаккури назариявӣ мебошад. Агар озмудашаванда ҳамаи масъалаҳои асосиро мустақилона ҳал намояд ва дар оғози иҷрои супориш «кашида мешавад» гӯяду баъди кашидани ҳар як хат бе дудилагӣ исбот намояд, ки дар ҳақиқат нақшаи фикран кашидан дуруст аст - ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ӯ зинаи банақшадарории тафаккури назариявӣ ташаккул ёфтааст.

Бо мақсади ба стандарт даровардани методикаҳои нави таҳлили коркарда, дар рафти таҳқиқоти мазкур дараҷаи боваринокӣ ва эътимоднокии методика ҳисоб карда шуд. Барои ин аз усули омории математикӣ, яъне статистикаи математикӣ истифода гардид. Мувофиқи талабот барои исботи дараҷаи боваринокии методикаи нави коркардшуда, мебошад натиҷаи озмоишии методикаи навро бо ягон натиҷаҳои методикаи маъруфи боваринокиаш исботшуда қиёс карда шавад. Аз ин рӯ, ба сифати методикаи маъруфи боваринокиаш исботшуда, методикаҳои психологи Ветнамӣ Ле Тхи Кхан Кхо «Тангаҳо» интихоб гардид, зеро ин методика барои таҳлис намудани зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур коркард шуда буд [19].

Дар даври якуми таҳқиқот муайян намудем, ки оё дар ҳақиқат методи ташҳисии «Пирамида» - и дар маводи фанни математика тартибдода шуда зинаи эмпирикӣ ё аналитикии тафаккури хонандагони синфи 5 – ро муайян карда метавонад? Барои озмоиш бо 25 нафар хонандагони синфи 5-уми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №15-и шаҳри Хучанд ҷалб шуданд ва бо онҳо аз методикаҳои «Пирамида» ва «Тангаҳо» истифода намуда, зинаҳои инкишофи тафаккури эмпирикӣ ва банақшадарории онҳоро ташҳис карда шуд.

Барои нишон додани боваринокии методҳои ташҳисии тартибдодашуда аз усули боваринокии ҷорӣ истифода кардан имкон дорад, яъне бо роҳи баҳогузорӣ ва қиёс намудани натиҷаҳои тести нав тартибдодашуда ва тесте, ки алҳол боваринокии он исбот шудааст, санҷидан мешавад. Ҳамин тавр, барои нишон додани дараҷаи боваринокии методикаи тартибдодаи «Пирамида» натиҷаҳои озмоиширо бо натиҷаҳои методикаҳои психологи Ветнамӣ Ле Тхи Кхан Кхо «Тангаҳо» қиёс карда шуд. Барои қиёс намудани натиҷаи методикаҳои номбаршуда ва исбот намудани дараҷаи боваринокии методикаҳои ташҳисӣ аз формулаи ϕ (Пирсон) истифода метавон кард. Сабаби интиҳоб кардани формулаи ϕ (Пирсон) дар он аст, ки методикаҳои «Пирамида» ва «Тангаҳо» фақат ду натиҷа медиҳанд:

дар озмудашаванда зинаи эмпирикӣ инкишофи тафаккур мушоҳида мешавад;

дар озмудашаванда зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур мушоҳида мешавад.

Агар натиҷаҳои методикаҳои ташҳисӣ фақат ду хел ба мисли методикаҳои «Пирамида» ва «Тангаҳо» набошанду бештар бошанд, ба мисли «Паст», «Миёна» ва «Баланд», онгоҳ аз формулаи ϕ (Пирсон) истифода кардан наметавард. Дар ҳолати се ва зиёда натиҷа доштани методикаҳои ташҳисӣ мувофиқи талабот мебошад аз формулаҳои дигари коррелятсионӣ истифода бурд [9, с.67-72]. Ҳамин тавр, бо мақсади фаҳмо ва равшан шудани ҷараёни исботи боваринокии методикаи ташҳисии коркардшудаи нав, натиҷа озмоишии методикаҳои «Тангаҳо» ва «Пирамида»-ро ба таври мушаххас баён мегардад. Дар ибтидо, натиҷаҳои иҷрои методикаҳои «Тангаҳо» ва «Пирамида»-ро дар матритсаи психометрикӣ гузошта, дар он сутунҳо мувофиқ ба тартиби ному насаби озмудашавандаҳо ҷудо карда мешаванду сатрҳо мавҷудият ва ё набудани зинаи банақшадарории инкишофи тафаккурро инъикос менамоянд.

Ҷадвали 1.

Рақами тартибии озмудашаванда	Зинаи инкишофи тафаккур бо истифода аз методикаи «Тангаҳо»	Зинаи инкишофи тафаккур бо истифода аз методикаи «Пирамида»
1.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
2.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
3.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
4.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
5.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
6.	аналитикӣ	аналитикӣ
7.	аналитикӣ	аналитикӣ
8.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
9.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
10.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
11.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
12.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
13.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
14.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
15.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
16.	аналитикӣ	аналитикӣ
17.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
18.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
19.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
20.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
21.	аналитикӣ	аналитикӣ
22.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
23.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
24.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
25.	аналитикӣ	эмпирикӣ

Коэффитсиенти коррелятсионии ϕ (Пирсон) бо истифода аз формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\phi = (R_{xy} - R_x * R_y) / \sqrt{R_x * R_y * (1 - R_x) (1 - R_y)}$$

Дар ин формула R_{xy} – эҳтимолияти ба ҳам мувофиқ омадани натиҷаи мавҷудияти зинаи банақшадарории тафаккур дар X ва Y дар хонандагон мебошад. R_x – эҳтимолияти мавҷудияти зинаи банақшадарории тафаккур дар X (яъне дар методикаи «Тангаҳо») ва R_y – эҳтимолияти мавҷудияти зинаи банақшадарории тафаккур дар Y (яъне дар методикаи «Пирамида») мебошад.

Эҳтимолияти R_x , R_y ва R_{xy} ҳисоб карда мешаванд:

$$R_x = 5/25 = 0,2; R_y = 4/25 = 0,16; R_{xy} = 4/25 = 0,16$$

$$\phi = (0,16 - 0,2 * 0,16) / \sqrt{0,2 * 0,16 * (1 - 0,2) (1 - 0,16)} = 0,87$$

Аз меъёри X^2 (дар сурати дараҷаи озоди $df = 1$) истифода намуда, қимати алоқамандии ϕ – ро ҳисоб намудан мумкин аст. Дар мисоли мазкур P -шумораи озмудашавандаҳо мебошад, аз ин рӯ, формулаи $X^2 = P * \phi^2$ -ро ба инобат гирифта ҳисоб карда шуд:

$X^2 = P * \phi^2 = 25 * (0,87)^2 = 18,9$, чунки $X^2 > X_{кр} = 3,84$, яъне алоқамандӣ (монандӣ) равшан мушоҳида мешавад. Ҳамин тавр, коэффитсиенти ϕ (ҳангоми $0,5 < \phi < 1$) дараҷаи баланди боваринокиро нишон медиҳад ва $X^2 > X_{кр} = 3,84$ ҳангоми $df = 1$ нишондиҳандаи баланди монандӣ байни методикаҳои «Тангаҳо» ва «Пирамида» -ро исбот менамояд.

Бояд қайд намуд, ки барои пурра шудани чараёни ба стандарт даровардани методикаи нави коркардашуда дар баробари исбот намудани дараҷаи бовариноки, инчунин зарурати исбот намудани дараҷаи эътимоднокии методика лозим аст. Аз ин рӯ, барои муайян намудани дараҷаи эътимоднокии методикаи «Пирамида» зарур аст, ки методикаи мазкурро истифода бурда, тақрибан ҳамон як гурӯҳи озмудашавандагонро дар давоми на камтар аз ду ҳафта зинаҳои инкишофи тафаккурро ташхис намуд. Натиҷаи бадастовардашуда бо истифода аз коэффитсиенти коррелятсионии Пирсон ҳисоб карда мешавад. Дар сурати натиҷаҳои яхела доштани ду қатори тадқиқшаванда коэффитсиенти Пирсон аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\phi = (R_{xy} - R_x * R_y) / (\sqrt{R_x * R_x * R_y * R_y})$$

Дар ин ҷо R_x – эҳтимолияти мавҷудияти зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур дар ташхиси якум аст, ки бо X ишора мешавад ва R_y – эҳтимолияти мавҷудияти зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур дар дар ташхиси дуюм аст, ки бо Y ишора шудааст. $R_x = 1 - R_x$; $R_y = 1 - R_y$ аст; R_{xy} – эҳтимолияти ба ҳам мувофиқ омадани натиҷаи озмоиши якум X ва натиҷаи озмоиши дуюм Y мебошад.

Барои озмоиш бо 25 нафар хонандагони синфи 5-уми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ №76-и шаҳри Душанбе ҷалб шуданд ва бо онҳо аз методикаҳои «Пирамида» истифода намуда, ду маротиба дар давоми на камтар аз ду ҳафта зинаҳои инкишофи тафаккури эмпирикӣ ва банақшадарории онҳо ташхис карда шуд.

Дар ибтидо, натиҷаҳои иҷрои методикаҳои «Пирамида» дар озмоиши якум ва дуюмро дар матритсаи психометрикӣ гузошта, дар он сутунҳо мувофиқ ба тартиби ному насаби озмудашавандаҳо ҷудо карда мешаванду сатрҳо мавҷудият ва ё набудани зинаи банақшадарории инкишофи тафаккурро инъикос менамоянд.

Ҷадвали 2.

Рақами тартибии озмудашаванда	Зинаи инкишофи тафаккур бо истифода аз методикаи «Тангаҳо»	Зинаи инкишофи тафаккур бо истифода аз методикаи «Пирамида»
1.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
2.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
3.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
4.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
5.	эмпирикӣ	аналитикӣ
6.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
7.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
8.	аналитикӣ	аналитикӣ
9.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
10.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
11.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
12.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
13.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
14.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
15.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
16.	эмпирикӣ	эмпирикӣ

17.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
18.	аналитикӣ	аналитикӣ
19.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
20.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
21.	аналитикӣ	эмпирикӣ
22.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
23.	эмпирикӣ	аналитикӣ
24.	эмпирикӣ	эмпирикӣ
25.	аналитикӣ	эмпирикӣ

Бо истифода аз маълумоти ҷадвали 2 коэффитсенти Пирсонро ҳисоб карда мешавад:
 $P_x = 0,08; P_y = 0,16; P_{xy} = 0,08; Q_x = 0,92; Q_y = 0,84$

$$\phi = (0,08 - 0,08 * 0,16) / (\sqrt{0,08 * 0,92 * 0,16 * 0,84}) = 0,68$$

Агар ба эътибор гирифта шавад, ки дараҷаи баланди эътимодноқӣ дар сурати хурд будани дисперсияи хато ба даст оварда мешавад, онгоҳ зарурати ҳисоб намудани қимати нисбии ҳиссаи дисперсияи хато ба миён меояд ва он бо ёрии формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$(So)^2 = 1 - \phi^2 \text{ ё } So = \sqrt{1 - \phi^2} = \sqrt{1 - 0,68^2} = \sqrt{0,32} = 0,57$$

Методика ба дараҷаи кофӣ эътимодноқ ҳисобида мешавад, агар қимати $So < 0,71$ ва ҳангоми $\phi > 0,5$ будан. Дар мисоли мо $\phi = 0,68$ аст, яъне $\phi > 0,5$ мебошад. Қимати $So = 0,57$ аст, яъне $So < 0,71$ аз ин маълум мешавад, ки методикаи «Пирамида» ба дараҷаи кифоягӣ эътимодноқ мебошад.

Ҳамин тавр, бо мақсади ба стандарт даровардани методикаи нави коркардашуда, аз коэффитсенти коррелятсионии Пирсон ва усули омории математикӣ истифода карда, дараҷаи бовар ва эътимодноқии методикаи «Пирамида» исбот карда мешавад. Дар баробари ин, маводи озмоишӣ ба дастовардари таҳлил намуда, оиди қонуниятҳои инкишофи зинаҳои эмпирикӣ ва банақшадарории хонандагонии синфи 5 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ як қатор маълумот пайдо гардид. Пеш аз ҳама барои осон шудани чараёни таҳлили маводҳои ба дастоварда, чунин ҷадвали 3 тартиб дода шуд.

Ҷадвали 3.

№	Озмудашавандаҳо	Методиқи таҳлиси	Зинаи эмпирикии тафаккур	Зинаи банақшадарории тафаккур
1.	Хонандагонии синфи 5 МТМУ № 15	Тангаҳо	20	5
2.	Хонандагонии синфи 5 МТМУ № 15	Пирамида	21	4
3.	Хонандагонии синфи 5 МТМУ № 76	Пирамида маротибаи якум	24	2
4.	Хонандагонии синфи 5 МТМУ № 76	Пирамида маротибаи дуюм	24	2

Дар асоси маълумоти ҷадвали 3 гуфтан ҷоиш аст, ки дар 87% озмудашавандаҳо зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур ташаккул ёфтаасту танҳо дар 13% боқимонда зинаи аналитикии инкишофи тафаккур зоҳир карда шуд. Ин маълумот аз он шаҳодат медиҳад, ки дар аксарияти хонандагонии синфҳои 5 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мушоҳида мешавад. Таҳлили чараёни донишазҳудкунии хонандагонии таҳлишуда зоҳир намуд, ки асосан дар хонандагонии суҷхон ва пассив зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур ташаккул ёфтааст. Дар хонандагоне, ки фаъоланд ва супоришҳои таълимиро мустақилона тайёр мекунам, асосан зинаи банақшадарории инкишофи тафаккур ба ҷашм мерасад. Пас, гуфтан мумкин аст, ки чараёни ташаккулёбии зинаҳои инкишофи тафаккур аз мазмун ва мундариҷа, фаъолӣ ва мустақилии ва маҳорату малакаи педагогии устодон вобастагӣ дорад.

Ин маълумот кормандони соҳаи маориф ва муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро водор месозад оид ба мазмун ва мундариҷаи дарс, фаъолгардонии шогирдон андеша намуда, сифат самаранокӣ фаъолияти педагогии худро беҳтар намоянд. Дар чараёни таълиму тарбияи шогирдон устодон бештар ба хонандагон супоришҳо дода талаб намоянд, ки онҳо мустақилона онҳоро иҷро кунанд. Мустақилона иҷро намудани супоришҳои гуногуни таълимӣ боиси инкишофи зинаҳои баланди тафаккури наврасон мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Амонов Н.К. Психологические особенности развития математического мышления у учащихся 5-9 классов. – Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1993. – 129 с.
2. Амонов Н.К. Тафаккур: таъхис ва инкишоф. - Душанбе, 2014. – 170с.
3. Амонов Н.К. Хусусиятҳои психологӣ, таъхис ва инкишофи ақл. – Душанбе, 2016. – 167с.
4. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Под научной ред. Действительного члена РАО, профессора В.В. Давыдова – Москва- Рига, 2000, 208 с
5. Атахонов Р. Уровни развития математического мышления. – Душанбе, ТНУ, 1994.
6. Атахонов Р. Методика дифференцирования типа мышления. – 15с. – Деп. в Таджики НИИНТИ от 24.04.90, №26 (710). Та-90.
7. Вертгеймер М. Продуктивное мышления. - М., 1987.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6-ти т. Т.2. /Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. – М. – Л.: Госиздат, 1929.
10. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
11. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-49.
12. Зак А.З. Как определить уровень развития мышления школьника. – М.: Знание, 1982. – 96с.
13. Зак А.З. Связь обучения и умственного развития школьников //Вопросы психологии. – 1985. - №3. – С.49-55.
14. Исаев Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников // Вопросы психологии. – 1984. - № 2. – С.52-60.
15. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников. - М., 1968.
16. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. - Л., 1985.
17. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы. - М., 1984.
18. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. - М., 1971.
19. Ле Тхи Кхань Кхо. Динамика умственного развития младших школьников в различных условиях обучения: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1985. – 123 с.
20. Лурия А.Р. Язык и сознания. – М., 1979.
21. Максимов Л.К. Формирование математического мышления у младших школьников: Учебное пособие по спецкурсу. – М.: Изд-во МЦППИ им. Крупской, 1987. – 96 с.
22. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2004. – С.67-72.
23. Пономорев Я.А. Психология творчества. – М., 1979.
24. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.
25. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560с.

ТАЪХИС ВА РУШДИ ЗИНАИ БАНАҚШАДАРОРИИ ТАФАҚҚУРИ ХОНАНДАГОНИ СИНФИ 5

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи моҳияти таъхиси зинаи банақшадарории тафаккур дар хонандагони синфи 5 ва ҷараёни ба стандарт даровардани методикаҳои коркардшудаи нави психологӣ меравад. Муаллиф дар асоси таҳлили вазъияти имрӯзаи тадқиқоти психологӣ ба ҳуҷҷаи омадааст, ки барои рушд намудани илми психология ва амалӣ шудани тадқиқоти психологӣ зарурати ба стандарт даровардани методикаҳои нав коркардашуда ва ба забони фарҳанги тоҷикӣ мутобиқ намудани методикаҳои таъхисии дигар психологҳои хориҷӣ мушоҳида мешавад. Методикаҳои таъхисие, ки то ба имрӯз дар Тоҷикистон коркарду истифода бурда мешуданд ба забони русӣ ва мувофиқ ба фарҳанги забони русӣ мутобиқ карда мешуданд. Акнун вазъият дар Тоҷикистон тағир ёфтааст. Аз Тоҷикистон бо сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ аксарияти халқи русзабон рафтанд. Имрӯз аксарияти аҳолии Тоҷикистонро тоҷикзабонҳо ташкил медиҳанд. Барои гузаронидани тадқиқоти психологӣ лозим аст, ки методикаҳои таъхисӣ бо забони тоҷикӣ ва мувофиқи фарҳанги тоҷикӣ бошанд. Барои ин дар психологҳои имрӯза дониш, маҳорату малакаи ба стандарт даровардан ва мутобиқ намудани методикаҳои таъхисӣ лозим мебошад. Бинобар ин, дар мақолаи мазкур кӯшиш ба ҳарч дода мешавад, ҷараёни ба стандарт даровардани методикаҳои нав коркардашуда ва ба забони фарҳанги тоҷикӣ мутобиқ намудани методикаҳои таъхисии дигар психологҳои хориҷӣ намоиш дода шавад. Барои намуна, ҷараёни ба стандарт даровардани методикаи таъхисии «Пирамида», ки аз тарафи муаллим коркардашудааст, пешкаш карда мешавад. Дар баробари ин, ҷараёни таъхис ва инкишофи зинаҳои эмпирикӣ ва банақшадарории тафаккури хонандагони синфи 5 муассисаҳои таҳсилоти миёна умумӣ оварда мешавад.

Калидвожаҳо: методикаи таъхисӣ, бастандартдарорӣ, боваринокӣ, эътимодноқӣ, коркарднамоя, мутобиқнамоя, тадқиқоти психологӣ, омори математикӣ, коррелятсия, тафаккур, зинаи эмпирикӣ, зинаи аналитикӣ, зинаи банақшадарорӣ, зинаи рефлексивӣ.

ДИАГНОСТИКА И РАЗВИТИЕ ПЛАНИРУЮЩЕГО УРОВНЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССА

В данной статье речь идет о значении диагностики планирующего уровня мышления у школьников 5 класса и рассматривается процесс стандартизации новых разработанных психологических методик. Автор на основе анализа современных психологических исследований приходит к выводу, что для развития психологической науки и осуществления психологических исследований появляется необходимость стандартизировать новых разработанных методик и адаптировать существующие известные методики зарубежных авторов на таджикский язык и культуру. Диагностические методики которые раньше разрабатывались и использовались соответствовали русскому языку и культуры. Теперь ситуация в Таджикистане изменилась. Из Таджикистана по экономическим, социальным и политическим причинам выехали многие русскоязычные население. Основную категорию населения составляют таджики, которые общаются на таджикском языке. Для проведения психологических исследований необходимо использовать диагностические методики, которые соответствуют таджикскому языку и культуры. Но у современных психологов Таджикистана не хватает знания, умения и навыков по стандартизации новых и адаптации существующих зарубежных диагностических методик. Поэтому в данной статье делается попытка для демонстрации процесса по стандартизации новых и адаптации существующих зарубежных диагностических методик на таджикском языке и культуры. Для примера, приводится процесс стандартизации диагностической методики «Пирамида», которая разработана со стороны самим автором. На ряду с этим, приводится пример исследование развития эмпирического и планирующего уровней мышления учащихся 5 классе средно-образовательных школах Таджикистана.

Ключевые слова: диагностические методики, стандартизация, валидность, надежность, разработка, адаптация, психологические исследования, математическая статистика, корреляция, мышления, эмпирический уровень, аналитический уровень, планирующий уровень, рефлексивный уровень.

DIAGNOSIS AND DEVELOPMENT OF THE PLANNING LEVEL OF THINKING OF 5TH GRADE STUDENTS

This article deals with the importance of diagnosing planning thinking in schoolchildren of grade 5 and considers the process of standardization of new developed psychologist-diagnostic methods. The author on the basis of the analysis the modern of psychological researches comes to a conclusion that for development of psychological science and implementation of psychological researches it is observed to standardize a necessary the new developed tests and to adapt the existing known tests of foreign authors into Tajik and culture. Diagnostic tests which were developed and used according to Russian and cultures earlier. Now the situation in Tajikistan changed. Tajikistan for the economic, social and political reasons was left by many Russian-speaking population. The main category of the population is made by Tajiks who communicate in Tajik. For carrying out psychological researches it is necessary to use diagnostic tests which correspond to Tajik and cultures. But modern psychologists of Tajikistan do not have enough knowledge, ability and skills on standardization new and adaptations of the existing foreign diagnostic tests. Therefore in this article becomes attempts for demonstration of process on standardization new and adaptations of the existing foreign diagnostic tests in Tajik and cultures. For an example, process of standardization of a diagnostic test «Piramide» which it is developed from outside by the author is given. On a row with it, the example of a research of the levels of development of empirical and planning thinking of pupils the 5th form of secondary schools of Tajikistan is given.

Key words: diagnostic techniques, standardization, validity, reliability, development, adaptation, psychological research, mathematical statistics, correlation, thinking, empirical level, analytical level, planning level, reflective level.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонов Нодир Кодирович номзоди илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нӯшона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 17. телефон: 935-02-73-27

Сведения об авторе: Амонов Нодир Кадырович – Таджикский национальный университет, кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. Телефон: 935-02-73-27

Information about the author: Amonov Nodir Kadirovich - Tajik National University, candidate of psychological sciences, associate professor of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 935-02-73-27

ИСТИФОДАИ АМАЛИИ МЕТОДИКАҲОИ ТАҲҚИҚОТИ-ПСИХОЛОГИ ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ТИПҲОИ МИЗОҶ ВА ФАЪОЛИЯТИ ОЛИИ АСАБ

Юнусова Н. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бобоёров Х. Х.

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар илми психология яке аз талаботи асосӣ **масъалаи мутобиксозии методикаҳо** ба шумор меравад. Методикаҳои таҳлили аз забони хориҷӣ тарҷумашуда бояд ба забон ва фарҳанги худ таҳқиқотӣ мутобик гардонида шавад ва натиҷаҳои онҳо бо натиҷаҳои методикаҳои пештар мутобикгардонидашуда муқоиса карда мешаванд.

Дар ин таҳқиқот зарурияти мутобиксозии методикаҳои ба забони русӣ мавҷудбуда ба миён омад. Мо дар таҳқиқоти хеш ҳангоми мутобиксозии методикаҳо ду тарзи ҳисоби натиҷаҳо мавриди истифода қарор додем: 1) ретестӣ; 2) муқарарӣ (ду тарзи ҷавоб ба саволҳо дорад, яъне ҷавоби мусбати “Ҳа” ё ҷавоби манфии “Не”). Ҳолате мешавад, ки дар методика саволҳои зиёд мавҷуд буда, тарзи гуногуни ҷавоб додан пеш меояд, дар ин маврид формулаи маъмули Пирсон мавриди истифода қарор мегирад:

$$R_{xy} = \frac{\sum (X_i - M_x) (Y_i - M_y)}{\sqrt{(\sum (X_i - M_x)^2) * (\sum (Y_i - M_y)^2)}}$$

Дар ин формула « R_{xy} – коэффитсиенти боваринокии тест мувофиқи коррелятсияи Пирсон; X_i – балли фардии озмудашаванда дар таҳлили якум ба забони русӣ; Y_i – балли фардии озмудашаванда дар таҳлили дуюм ба забони мутобикшаванда, яъне тоҷикӣ; M_x – нишондиҳандаи кимати миёнаи озмудашавандаҳо дар таҳлили якум ба забони мутобикшаванда; M_y – нишондиҳандаи кимати миёнаи озмудашавандаҳо дар таҳлили дуюм ба забони мутобикшаванда мебошанд». Агар ба саволҳои дар методика дарҷёфта се ва зиёда ҷавоб, ба мисли “Ҳа”, “Не”, “Намедонам” ва ҳоказо зарур бошад, методи ретестии ҳисоб бо ҳадафи дараҷаи боваринокии ва эътимоднокии тест амалӣ карда мешавад. Бо ҳамин мақсад, формулаи ретестӣ барои ҳисоби коэффитсиенти коррелятсия чунин тасвир меёбад:

$$(r_n)_{ret} = \frac{N \sum_{i=1}^N X_i Y_i - (\sum_{i=1}^N X_i) (\sum_{i=1}^N Y_i)}{\sqrt{N \sum_{i=1}^N (X_i)^2 - (\sum_{i=1}^N X_i)^2} \sqrt{N \sum_{i=1}^N (Y_i)^2 - (\sum_{i=1}^N Y_i)^2}}$$

Дар ин формула аломатҳо чунин шарҳ дода мешаванд: а) $(r_n)_{ret}$ – коэффитсиенти коррелятсияи ретестии методика; б) X_i – балли фардии озмудашаванда дар методикаи якум; в) Y_i – балли фардии озмудашаванда дар методикаи дуюм мебошанд.

Барои муайян кардани ин самт методикаи таҳлили типҳои мизоҷ ва фаъолияти олии асаб гузаронида шуд: а) методикаи мутобикгардонидашудаи Я. Стреляу истифода шуд; б) методикаи муайян намудани мизоҷ, ки аз ҷониби Г. Айзенк тартиб дода шудааст.

Дар аввал зарурияти мутобикномаи методикаю саволномаҳо ба миён омад. Барои санҷидани дараҷаи боваринокии ва эътимоднокии методикаҳои тарҷумашуда усули омӯри-математикӣ истифода бурда шуданд, ки дар натиҷа мутобикати методикаҳо муайян карда мешавад.

Барои озмоиш дар мутобикати методикаҳо 48 нафар хонандагони синфҳои 7, 8, 9-и МТМУ №8-и н. И. Сомонӣ ва 48 нафар хонандагони синфҳои 7, 8, 9-и МТМУ №21-и н. Шоҳмансури шаҳри Душанберо интихоб намудем. Сабаби интихоби хонандагони мазкур дар он аст, ки онҳо хеле хуб забони русӣ ва тоҷикиро медонанд. Дар мутобикномаи методикаҳои интихобшуда, қор бо ҳамин 96 нафар интихобшудагон гузаронда шуд. Барои мутобик намудани методикаи муайян намудани типҳои ФОА (Я. Стреляу) ва методикаи муайян намудани типҳои мизоҷ (Г. Айзенк) муқаррар гаштаанд (ниг. ба қадвали 1). Дар аввал дараҷаи боваринокии методикаҳо месанҷем. Дар таҳқиқот аввалан шакли русии методикаҳо бо озмудашавандагон гузаронида шуда, баъдан бо мақсади дақиқ будани боваринокии шакли тарҷумаи методикаҳо ба забони тоҷикӣ бо ҳамон шумораи хонандагони ба таҳқиқот фарогирифташуда истифода бурда шуданд ва натиҷаҳои онҳо бо усули ретестӣ таҳлил карда шуд. Барои мисол яке аз методикаҳо (методикаи муайян намудани типҳои мизоҷ, муаллифи он Г. Айзенк мебошад) санҷида мебароем, ки ба ҳар як саволи вучуддошта ду варианти ҷавоб пешниҳод шудааст.

Дар матритсаи психометрикий натиҷаҳои ҳар ду варианти тестро нишон медиҳем. “Х” - натиҷаҳои истифодаи методи таҳлиси ба забони русӣ ва “У” - натиҷаҳои истифодаи методи таҳлиси ба забони тоҷикӣ мебошанд. Бо мақсади ҳисоб намудани ҷавобҳои ҳамаи 57 саволи вучуддошта зарурати он пайдо мешавад, ки қимати ҳар як ҷавоби озмудашавандагон аввал чамъ карда шуда, сипас, ба ҷадвали гузашта шавад, ки дар ҷадвали 1 равшан ифода ёфтааст:

Ҷадвали 1

Таҳлили ҷавобҳои озмудашавандагон

Ҳолҳо аз шакли русӣ X_i	Ҳолҳо аз шакли тоҷикӣ Y_i	Нишондих андаи $X_i Y_i$	Нишондих андаи $(X_i)^2$	Нишондих андаи $(Y_i)^2$
21	20	420	441	400
9	10	90	81	100
18	18	324	324	324
13	14	182	169	196
17	17	289	289	289
19	18	342	361	324
14	15	210	196	225
16	17	272	256	289
21	19	399	441	361
14	13	182	196	169
14	15	210	196	225
19	17	323	361	289
22	21	462	484	441
10	9	90	100	81
19	19	361	361	361
13	15	195	169	225
259	257	4351	4425	4299

Додаҳои ҷадвали якумро бо назардошти коэффитсиенти боваринокии тест аз формулаи ретестӣ истифода бурда, боваринокии тести мутобикнамудаамонро барои ҳамаи саволҳо санҷида мебароем.

$$R_{(умум)} = \frac{16 * 4351 - 259 * 257}{\sqrt{16 * 4425 - 259 * 259} * \sqrt{16 * 4299 - 257 * 257}} = 0.95$$

Барои мавҷуд будани коррелятсия дар ҷавобҳои тест ба забони тоҷикӣ ва русӣ қимати $R_{(умум)}$ истифода бурда мешавад. Дар таҳқиқоти мо $R_{(умум)}$ умумӣ = 0,95 мебошад ва маънои онро дорад, ки натиҷаҳои тест ба забони тоҷикӣ ва русӣ ба якдигар наздиканд. Агар қимати $R_{(умум)}$ умумӣ дар байни 0,5 ва 1 қарор дошта бошад ($0,5 \leq R_{(умум)}$ умумӣ ≤ 1), онгоҳ натиҷаҳои тест ба якдигар наздик ҳисобида мешаванд. Бо мақсади ҳисоб намудани қимати алоқамандии r меёри X^2 (дар сурати дараҷаи озоди $Df = 1$) мавриди истифода қарор дода мешавад. Дар таҳқиқоти мо $X^2 = N * R^2 = 16 * (0.95)^2 = 14.4$ аст.

Дар ин таҳлил $X^2 > X_{кр} = 6,48$ мебошад, яъне мувофиқати равшан ба назар мерасад. Дар ин ҳолат, дараҷаи баланди боваринокии ҳосил шудааст, зеро коэффитсиенти r ба $0,5 \leq r \leq 1$ баробар шудааст. $X^2 > X_{кр} = 6,48$ ҳангоми $Df = 1$ нишондихандаи баланди шабеҳият байни “Ҷадвали ҷавобҳо” ба забони тоҷикӣ ва русӣ мебошад.

Боваринокии дар барномаи таҳлилии оморӣ **SPSS Statistics 22** низ санҷида баромада шуд, ки чунин натиҷа додааст:

Ҷадвали натиҷаҳои таҳлилии оморӣ 1.1

Меёриҳои оморӣ

	VAR00001	VAR00002
Хи-квадрат	4,000 ^a	4,000 ^a
с.с.	9	9
Аҳамиятнокии асимтотикӣ	,911	,911

Мувофиқи талабот ба тестҳои таҳлиси агар дар давраи якум санҷидани боваринокии тестҳо талаб карда шавад, дар давраи дуюм зарурияти эътимоднокии онҳо ба миён меояд. Дар зинаи якум барои санҷиши боваринокии тест 16 нафар интихобшудагонро бо варианти тарҷумашудаи методикаи Г. Айзенк мавриди озмоиш қарор медиҳем ва дар зинаи дуюм баъд аз гузаштани на камтар аз ду ҳафта ҳамон тести тарҷумакардаамонро маротибаи дуюм

бо озмудашавандагон мегузаронем. Бо ёрии методҳои омори математикӣ натиҷахоро санҷида мебароем, ки то кадом андоза ба яқдигар монандӣ ва ё аз яқдигар фарқ доранд.

Аз ин рӯ, дар матритсаи психометрикий натиҷаи таҳлили даврии якум ва дуумро мегузаронем ва он дар ҷадвали 2 оварда шудааст:

Ҷадвали 2

Таҳлили ҷавобҳои озмудашавандагон

Холҳо аз шакли русӣ X_i	Холҳо аз шакли тоҷикӣ Y_i	Нишондих андаи $X_i Y_i$	Нишондих андаи $(X_i)^2$	Нишондих андаи $(Y_i)^2$
18	17	306	324	289
11	15	165	121	225
21	18	378	441	324
17	20	340	289	400
13	11	143	169	121
20	19	380	400	361
10	16	160	100	256
18	17	306	324	289
21	19	399	441	361
16	13	208	256	169
15	18	270	225	324
19	17	323	361	289
18	19	342	324	361
15	16	240	225	256
18	19	342	324	361
14	16	224	196	256
264	270	4526	4520	4642

Бо мақсади муқоиса намудани натиҷаҳои тест дар даврии якум ва дуум додаҳои ҷадвали дуумро истифода мебарем. Коэффитсиенти эътимоднокии тест бо нишондоди формулаи ретестӣ амалӣ карда мешавад. Эътимоднокии тести мутобиқнамудаамонро бо истифода аз додаҳои ҷадвали дуум барои ҳамаи ҷавобҳои бадастоварда ҳисоб менамоем.

$$R_{(\text{умум})} = \frac{16 * 4526 - 264 * 270}{\sqrt{16 * 4520 - 264 * 264} * \sqrt{16 * 4299 - 270 * 270}} = 0.59$$

Қимати $R_{(\text{умум})} = 0.59$ онро ифода мекунад, ки тести таҳлили мутобиқкардаи мо ба дараҷаи кофӣ эътимоднок аст. Дар сурати хурд будани дисперсияи хато дараҷаи баланди эътимоднокӣ ба даст оварда мешавад. Дар чунин марид, зарурияти ҳисоби қимати нисбии ҳиссаи дисперсияи хато ба миён омада, бо ёрии формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$(S_0)^2 = 1 - R \text{ ё } S_0 = \sqrt{1 - r} = \sqrt{1 - 0.59} = 0.64$$

Агар қимати $S_0 < 0.64$ ва ҳангоми $r > 0,5$ бошад, онгоҳ методика ба дараҷаи кофӣ эътимоднок ҳисобида мешавад. Дар мисоли мо $r > 0.59$ аст, яъне $r > 0,5$ мебошад. Қимати $S_0 = 0.64$ яъне $S_0 0.64$ аст.

Эътимоднокӣ дар барномаи таҳлили омории **SPSS Statistics 22** низ санҷида шуд, ки чунин натиҷа додааст:

Ҷадвали натиҷаҳои таҳлили омории 2.2

Меъёрҳои омории

	VAR00001	VAR00002
Хи-квадрат	6,000 ^a	5,000 ^b
с.с.	10	7
Аҳамиятнокии асимптоикӣ	,815	,660

Аз таҳлилҳо муайян карда шуд, ки методикаи ба забони тоҷикӣ тарҷумашуда эътимоднок ҳисобида мешавад.

Дар марҳилаи дигари мутобиқ намудани методикаи Я. Стреляу, дар аввал онро ба забони тоҷикӣ тарҷума намуда, раванди мутобиқгардониро бо ҳамон интиҳобшудагон гузаронидем. Ҷараёни санҷидани дараҷаи боваринокӣ ва эътимоднокии методикаи мазкур ба мисли методикаи Г. Айзенк мебошад, чунки тест аз чор субтест иборат буда, натиҷаҳои ҳар як субтест дар алоҳидагӣ таҳлил карда мешавад ва дар асоси додаҳои он формулаи Пирсон (1) ё усули ретестӣ (2) истифода карда мешавад. Дараҷаи боваринокӣ ва эътимоднокии методикаи Я. Стреляу дар ҷадвали 3 ошкоро нишон дода шудааст:

Чадвали 3

Дараҷаи боваринокӣ ва эътимоднокии методикаи Я. Стреляу

Номгӯии субтест	Натиҷаи боваринокӣ $R_{(умум)} 0,5$ $< R_{(ум)} < 1$	Натиҷаи меъёри X^2 , ки набояд аз $X_{кр} = 3,84$ кам бошад	Натиҷаи эътимоднокии $R_{(умум)} 0,5$ $< R_{(ум)} < 1$	Қимати нисбии хиссаи дисперсияи хато $S_0 < S_0 < 0,71$
Дармувозинатбуда, зур, ғайрифаъол	0,7	7,8	0,54	0,67
Дармувозинатбуда, сушт, ғайрифаъол	0,7	7,8	0,59	0,64
Дармувозинатнабуда, зур, тағйирёбанда	0,68	7,4	0,56	0,66
Серҳаракат, дармувозинатбуда зур, тағйирёбанда	0,63	6,3	0,7	0,54
Қимати миёна	0,67	7,3	0,59	0,63

Эзоҳ: Матритсаи психометрикии ретести варианти тоҷикии методикаи Я. Стреляу

Аз чадвали 3 маълум гашт, ки варианти ба забони тоҷикӣ тарҷумашудаи методикаи Я. Стреляу барои муайян намудани ҳосиятҳои типҳои мизоч ва ФОА боваринок ва эътимоднок мебошад ва онро мо метавонем дар тадқиқоти худ истифода барем.

АДАБИЁТ:

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. - СПб., 2001.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. - СПб.: Питер, 2006. — 431 с
3. Данилова Н.Н., Крылова, А.Л. Физиология высшей нервной деятельности – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2005. – 478с
4. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов [Текст] / учебник / О.Ю. Ермолаев. – М.: Московский психосоциальный институт: Флинта, 2003. – 336 с.
5. Остапенко Р.И. Математические основы психологии. Учебно-методическое пособие. – Воронеж.: ВГПУ, 2010. – 76 с.

ИСТИФОДАИ АМАЛИИ МЕТОДИКАҲОИ ТАҲҚИҚОТӢ-ПСИХОЛОГӢ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ТИПҲОИ МИЗОЧ ВА ФАӢОЛИЯТИ ОЛИИ АСАБ

Дар ин мақола аҳамияти таҳқиқи мутобиксозии методикаҳои психологӣ бо мақсади омузиши типҳои мизоч ва фаъолияти олии асаб дар раванди азхудкунии дониш мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Омузиши масъалаи мазкур бо мақсади баланд бардоштани сатҳи сифати азхудкунии дониш дар соҳаи маориф роҳандозӣ гаштааст ва барои пешрафти соҳаи психологияи амалӣ мусоидат мекунад. Зарурати татбиқи масъалаи мазкур тақозои замони муосир буда, мутахассисони ҷавон метавонанд дар қорҳои илмӣ ҳеш методикаҳои мутобикнамударо беамониат истифода намоянд.

Калидвожаҳо: мизоч, фаъолияти олии асаб, азхудкунӣ, таҳқиқот, омузиш, боваринокӣ, эътимоднокии, мутобикат, коррелятсия, коэффитсиент, дониш, таҳлили омӯрӣ, меъёр, озмудашаванда.

ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ НАУЧНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДИК ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТИПОВ ТЕМПЕРАМЕНТОВ И ВЫСШЕЙ НЕРВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье рассматривается важность исследования адаптации психологических методик с целью изучения типов темпераментов и высшей нервной деятельности в процессе усвоения знаний. Изучение данного вопроса направлено на повышение уровня качества усвоения знаний в сфере образования и способствует развитию области прикладной психологии. Необходимость реализации данного вопроса является современным требованием, и молодые специалисты могут беспрепятственно использовать адаптированные методики в своей научной работе.

Ключевые слова: темперамент, высшая нервная деятельность, усвоение, исследование, обучение, надежность, валидность, адаптация, корреляция, коэффициент, знание, статистический анализ, критерий, испытуемый.

PRACTICAL APPLICATION OF SCIENTIFIC AND PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES IN THE STUDY OF TYPES OF TEMPERAMENTS AND HIGHER NERVOUS ACTIVITY

This article discusses the importance of studying the adaptation of psychological techniques in order to study the types of temperaments and higher nervous activity in the process of learning knowledge. The study of this issue is aimed at improving the quality of knowledge acquisition in the field of education and

contributes to the development of the field of applied psychology. The need to implement this issue meets modern requirements, and young specialists can freely use adapted methods in their scientific work.

Key words: temperament, higher nervous activity, assimilation, research, learning, reliability, validity, adaptation, correlation, coefficient, knowledge, statistical analysis, criterion, testee.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юнусова Нафиса Муродовна – д.и.п., профессори кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудакӣ 17.

Сведения об авторе: Юнусова Нафиса Муродовна – д.п.н., профессор кафедры педагогики общегуниверситетского Таджикского Национального университета, адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 17.

Information about the author: Yunusova Nafisa Murodovna – d.p.s., professor of the Department of Pedagogy of the University-wide of Tajik National University, address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоёров Холмахмад – ходими калони илмии Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Айни 126.

Сведения об авторе: Бобоёров Холмахмад – старший научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Айни 126.

Information about author: Boboyorov Kholmahmad – senior researcher of Institute of development of education named after Abdurahman Jami of the Academy of education of Tajikistan, address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Aini street, 126.

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПАДИДАИ ИСТЕЪДОД ВА ИСТИЛОҲИ «ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ»

Маҳмуродзода Р. М.

директори Гимназияи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе

Падидаи истеъдод мачмуи чузъҳои гуногунро дар бар мегирад, ки дар амал хеле кам паҳн шудааст ва ба ташкили ҷанбаҳои психологӣ-педагогӣи раванди таълим талаботи назаррас дорад. Аён аст, ки на ҳар як омӯзгор метавонад бо хонандагони болаёқат самаранок кор кунад, аз ин рӯ, мавзуи истеъдод дар байни муҳаққиқон ва таҷрибаомӯзон муҳим арзёбӣ мешавад.

Масалан, профессор В. Ф. Габдулҳақов қайд мекунад, ки дар айни замон чунин падидае ба монанди истеъдод дар байни мутахассисон кам таҳқиқ шудааст ва баҳсбарангез боқӣ мемонад, гарчанде ки нишондиҳандаҳои омории рушди системаи ватанӣ оид ба кор бо хонандагони болаёқат ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки дар амал, дар татбиқи он мушкилоти махсус вучуд надорад [9]. Муаллиф қайд мекунад, ки ба ҳисоби миёна, тавре ки таҳқиқоти гуногун нишон медиҳанд, ҳиссаи умумии хонандагони болаёқат тақрибан 15%-и ҳамаи кӯдаконро ташкил медиҳад ва аксар вақт дар чунин хонандагон истеъдоди махсус вучуд надорад, онҳо танҳо дар сатҳи баланди рушд салоҳияти эҷодӣ доранд. Одатан, дар ин ҳолат, истеъдод - натиҷаи кори тӯлонӣ ва босифати хонандагон бо омӯзгорон, волидон ё парасторон мебошад. Мушкилоти калон дар заминаи таҳқиқи категорияи истеъдод, тавре ки олим менависад, маҳз кӯдаконе мебошанд, ки истеъдоди онҳо номаълум боқӣ мондааст. Мутаассифона, дар амал хонандагони ин категория хеле баланд аст ва чунин боқӣ мемонад.

Истеъдод ҳамчун мушкилоти мураккаби илмӣ-педагогӣ дар таҳқиқоти О. В. Заславская, О. Е. Салникова низ баррасӣ карда мешавад [4, С. 241-244]. Аён аст, ки ин як падидаи муҳими педагогӣ аст, ки барои кор бо он муносибати махсус, воситаҳои беназири иҷтимоӣ-педагогӣи дастгирӣ ҳам дар дохили муассисаи таълимӣ ва ҳам берун аз он лозим аст. Ин масъала на танҳо бо талаботи илми педагогика, балки бо талаботи ҷаҳони муосир ва интизориҳои иҷтимоӣ он асос ёфтааст. Барои мисол, дар асарҳои илмӣ худ муаллифони мазкур аҳамияти амалии ҷанбаҳои зеринро қайд мекунанд:

- моҳияти педагогӣи ин падида дар ҷустуҷӯ, хусусан, барои хонандагон;
- дар айни замон раванди таълимии хонандагони болаёқат то чӣ андоза босифат ва самаранок амалӣ карда мешавад, дар ин фаъолият кадом воситаҳо истифода мешаванд;
- асосҳои концептуалии дастгирии иҷтимоӣ-педагогӣ аз ҷиҳати иборатанд;
- дигар.

Ҳамин тавр, дар низоми кор, муҳаққиқон ба ҳулолае меоянд, ки хонандагони болаёқат кӯдаконе мебошанд, ки вижагиҳои салоҳияти зехнӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ, ҷисмонӣ ва ахлоқӣ

доранд ва дар рушди худдорӣ, эҷодкорӣ, мустақилият, таҳаммулпазирӣ ва як қатор меъёрҳои дигар нишондиҳандаҳои махсус доранд.

Дар робита ба истилоҳи «лаёқат» (истеъдод) мавқеи олимони педагог ва психолог ба ҳам монанд аст, гарчанде таҳлили назарияҳо ва концепсияҳои гуногун нишон медиҳад, ки ҳар як муаллиф ба баъзе хусусиятҳои фарқкунандаи алоҳида диққат медиҳад. Масалан, Б. М. Теплов менависад, ки истеъдодро ҳамчун кафолати ба даст овардани ягон муваффақият баррасӣ кардан мумкин нест, балки он танҳо мавҷудияти шароити муайянро барои ба даст овардани натиҷаи мусбат пешбинӣ мекунад [7].

Н. С. Лейтес, дар навбати худ, қайд мекунад, ки таҳқиқоти моҳият ва хусусиятҳои падидаи истеъдод ҳамеша бо психометрия зич алоқаманд аст, зеро ин истилоҳ сатҳи баланди беназирии ягон хусусиятҳои шахсии инфиродӣ, хосиятҳо ва сифатҳои психологиро дар назар дорад [4]. Дар робита ба ин, аҳамияти омӯхтани майлу қобилияти хонандагон дар заминаи муайян кардани дараҷаи истеъдоди онҳо равшан ба назар мерасад.

Е. А. Козлова, дар навбати худ, таҳлили бисёрҷанбаи мафҳуми истеъдодро дар қорҳои илмӣ худ таҳлил карда, қайд мекунад, ки ҳангоми омӯзиши ин падида муносибати яклухт ва комплексӣ зарур аст, ки дар он диққати баланд ба фардияти ҳар як кӯдак дода мешавад [1]. Масалан, муаллиф мавқеи Р. С. Немовро барои тасдиқи ақидаи худ меорад, ки аз ҷумла диққати худро ба мавҷудияти хонандагон ва қобилиятҳои муайяне, ки ўро аз гурӯҳи умумии кӯдакон ҷудо мекунад, равона мекунад, ки ин ба мутобиқ шудан бо мафҳуми истеъдод оварда мерасонад [6, С. 6–36]. Илова бар ин, ба ақидаи муҳаққиқ, маҳз мавҷуд будан ё набудани истеъдод ба кӯдак имкон медиҳад, ки ягон намуди фаъолиятро бомуваффақият аз худ кунад ва ин қорро бо натиҷаи махсус анҷом диҳад.

В. С. Юркевич, дар навбати худ, қорро ба кӯдакони болаёқатро ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати муосири давлатӣ дар соҳаи маориф қайд мекунад, ба он диққат медиҳад, ки маҳз аз хонандагони болаёқат натиҷаҳои баландтар аз иҷрои ягон фаъолият, инчунин муносибати эҷодкоронаи равшанро интизоранд. Муаллиф бевосита маҳсули эҷодиро дар натиҷа ва кӯдаки лаёқатманд муайян карда, ишора мекунад, ки ин мавқеъҳо ҳамеша бо ҳам алоқаманданд ва мантиқӣ ҳамдигарро пайгирӣ мекунад [10, С. 103–108]. Олим қайд мекунад, ки кӯдакони болаёқат имрӯз ҳамчун навоҷарон ҳамчун манбаи маҳсули дорои иқтисодӣ баланди иқтисодӣ ба назар мерасанд, аммо аксар вақт муассисаҳои таълимӣ наметавонанд шароити заруриро барои рушди хонандагони болаёқат ба қадри кофӣ таъмин кунанд ва ин як мушкили амалии воқеан муҳим аст. Гузашта аз ин, дар ҳолати муосири концепсияи истеъдод муаллиф ҷанбаҳои зерини стратегияи муҳимро барои муҳокима ва ислоҳ қайд мекунад:

- тағйироти сифатии муносибати психологӣ-педагогӣ ба қорро ба истеъдодноӣ;
- мусоидат ба аз нав дида баромадани хусусиятҳо, ва мақеи хонандагони болаёқат дар принципҳо;
- зарурати таъсиси заминаи муайяни иҷтимоӣ ва фарҳангии истеъдод;
- баррасии роҳбаладӣ ҳамчун яке аз воситаҳои асосии педагогии дастгирии иҷтимоӣ-психологии хонандагони болаёқат;
- дигар.

Мавзӯи дигари муҳим, ки аксар вақт дар намудҳои гуногуни таҳқиқоти амалӣ ва инчунин дар муҳити илмӣ ба миён меояд, ин навъҳои истеъдод аст. Бо назардошти хусусияти мураккаб, бисёрҷониба ва бисёртаркибаи ин падида, мавҷудияти маҷмуи унсурҳои гуногун дар қисми мундариҷаи он хеле равшан аст. Дар баробари ин, ин масъала инчунин саволро ба миён меорад, ки меъёрҳои муайян кардани намудҳои лаёқатмандӣ, дар бораи он, ки чӣ гуна баъзе кӯдакони лаёқатманд аз дигар кӯдакони болаёқат (ва то чӣ андоза назаррас) фарқ мекунад.

Дар бораи намудҳо ва меъёрҳои истеъдод Т. В. Ларионова ва А. М. Волгина низ менависанд. Муаллифон, аз ҷумла, қайд мекунад, ки истеъдод як таҳсилоти психологии бисёрсоҳавии хеле мураккаб аст, ки ҷанбаҳои маърифатӣ, ҳавасмандкунӣ, қавииродагӣ ва дигар ҷанбаҳоро дар бар мегирад. Олимон қайд мекунад, ки хусусиятҳои истеъдод аз бисёр омилҳо вобаста аст, масалан, аз муҳити атроф ва шароите, ки дар он кӯдакон вучуд доранд, аз категорияи синну сол, аз хусусиятҳои рӯҳии кӯдаки мушаххас ва ғайра. Ҳамаи ин, тавре ки муаллифон менависанд, истеъдодро бисёрҷониба, ҳамеша гуногун ва аз ин рӯ дар ҳар як ҳолат беназир месозад. Бинобар ин, муаллифон дараҷаи баланди шахсиятсозӣ, вобастагии мустақим ва бевоситаи онро аз сифатҳои инфиродии кӯдаки мушаххас хусусияти калидии истеъдод меноманд.

Дар робита ба ин, муҳаққиқон меъёрҳои зерини истеъдодро қайд мекунад:

- аз рӯйи паҳнои зухурот;
- аз рӯйи намуди фаъолияти афзалиятнок;
- аз рӯйи хусусиятҳои ҳамкорӣ бо атрофиён [8].

Ҳар як таснифот, тавре ки муаллифон дуруст қайд мекунанд, одатан бо дигар навъҳо баробар алоқаманд аст ва ҳамзамон ҳар кадоми онҳо истифодаи асбобҳои махсуси педагогиро дар кор бо чунин кӯдакон дар назар доранд.

Системаи мураккаби таҳқиқи намудҳои истеъдоди хонандагонро О. С. Ахмедов ва Ш. С. Рачабов дар кори худ пешниҳод мекунанд. Аз ҷумла, муаллифон дар бораи меъёрҳои зерин менависанд:

- намуди мушаххаси фаъолият, инчунин соҳаҳои раванӣ, ки дар татбиқи он иштирок мекунанд;

- хусусиятҳои синнусолии кӯдак;
- шакли зухур;
- дараҷаи ташаккул;
- сатҳи мушаххас ё паҳнои зухури истеъдод дар намудҳои гуногуни фаъолият.

Дар бораи фаҳмиши муосири моҳият ва хусусиятҳои истеъдод инчунин Л. Ю. Куршина менависад. Аз ҷумла, муаллиф қайд мекунад, ки зухуроти истеъдод дар кӯдакони гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва аз ин рӯ, усули таҳқиқоти онҳо мураккаб, бо таваҷҷӯҳ ба меъёрҳои гуногун ба назар мерасанд.

Дар кори худ Л.Ю. Куршина инчунин ангораи маъмули омӯзиши истеъдодро ҳамчун падидаи пешниҳодкардаи А. И. Савенков таҳлил мекунад. Ҳамин тавр, муаллиф фаҳмиши истеъдодро дар 5 категорияи асосӣ ҷудо мекунад: ҳамчун хусусияти ирсӣ, ҳамчун маҳсули раванди босифати таълимӣ ва тарбиявӣ, ҳамчун хусусияти модарзодии инсон, ҳамчун «истеъдоди зехнӣ» ва ниҳоят, ҳамчун истеъдод дар фаҳмиши интегратсионии он, мо на танҳо маҷмуи сифатҳои муайян, балки хосиятҳои шахсиятро низ дар бар мегирем [2, С.147]. Дар ҳулосаи таҳқиқот муаллиф қайд мекунад, ки қомилан интизор меравад имрӯз консепсияи истеъдод аз нав дида бароида шавад, аз нав тафсир карда шавад, имтиёзнок набошад ва инчунин муносибати дигари психологӣ-педагогиро на танҳо дар маъноҳои назариявӣ, балки дар маъноҳои амалӣ низ талаб кунад.

Ҳамин тавр, ин ҳама аз хусусиятҳои возеҳи дастгирии психологӣ-педагогӣ, иҷтимоӣ-психологӣ хонандагон шаҳодат медиҳад, ки дар ин сарҳат борҳо ба онҳо таваҷҷӯҳ зоҳир карда шудааст.

Дар асарҳои худ Д. В. Лемешев инчунин ба хусусияти проблемавии кори муосир бо кӯдакони лаёқатманд дар тамоми ҷаҳон пасошуравӣ диққат медиҳад. Имрӯз, тавре ки муаллиф қайд мекунад, бояд равишҳои методӣ ва дидактикии аз замони шурӯғи муҳимро, ки дар амал истифода мешаванд, муфассал аз нав дида бароем, ки ҳоло аллакай муҳимият ва аҳамияти ҳудро гум кардааст. Аён аст, ки истеъдоди кӯдак ба маънои умумӣ аз ҷониби давлати муосир ҳамчун манбаи ҷиддии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки барои ҳалли самараноки вазифаҳои муайян пешбинӣ шудааст, баррасӣ карда мешавад [5, С. 122]. Ва дар заминаи мавриди назар маҳз ҷузъи психологӣ-педагогии он, яъне шаклҳо ва усули мушаххаси кор бо кӯдакони болаёқат, воситаҳои ошкор кардан, дастгирӣ ва рушди истеъдоди онҳо муҳим аст. Мушкилоти кор бо хонандагони болаёқат ва боистеъдод яке аз вазифаҳои муосири навсозии таълим мебошад, аммо он ҳамеша дар ҳама марҳилаҳои рушди ҳама гуна системаи маориф тавассути равиши фарқкунанда ва инфиродӣ дар таълим мавҷуд буд ва ҳал карда мешуд.

Таъкиди муҳим ва возеҳе, ки муаллиф дар кори худ низ қайд мекунад, ин аст, ки имрӯз бо хонандагони болаёқат бидуни истифодаи ТИК ва дигар технологияҳои инноватсионӣ кор кардан ғайриимкон ва номумкин аст. Ин талаботи мантиқии вақт, ҷомеаи муосир аст, илова бар ин, шароити беруна ва дохилии атроф имрӯз ҷунун зуд тағйир меёбад, ки танҳо истифодаи ТИК қодир аст, ки истеъдодро ба дараҷаи зарурӣ инкишоф диҳад, на онро руқуд кунад ё баръакс, ба қафо ҳаракат диҳад. Албатта, ин як рисолати ҳеле возеҳ ва мантиқӣ аст, ки бо он розӣ шудан мумкин нест.

В. А. Видра дар бораи хусусиятҳои кори психологию педагогӣ бо хонандагони лаёқатманд сухан ронда, қайд мекунад, ки истифодаи ягон усули универсалӣ-фронталӣ – усули таълим, ки барои ба истилоҳ «хонандаи мактаби оммавӣ» пешбинӣ шудаанд, ба қавли муҳаққиқ ғайриимкон аст [3, С. 154-160]. Ин на танҳо дар бораи он аст, ки чунин воситаҳо самаранокии пешбинишударо дода наметавонанд, балки пасоянди манфии психологие аст, ки метавонанд чунин тарзҳоро ба вуҷуд оранд. Аз ҷумла, муаллиф дар бораи хусусиятҳои равонии кӯдаки лаёқатманд, дар бораи он, ки ӯ истисноӣ ва нотақрор будани ҳудро мефаҳмад ва дарк мекунад, менависад. Ба ақидаи олим, чунин кӯдак худпарастӣ,

худбаҳоидиҳои баланд дорад ва ба таври комил интизор меравад, ки нисбати худ муносибати махсусро талаб кунад. Сарбории чунин кӯдак низ бояд гуногун бошад. Маҳз барои ин, чунон ки олим менависад, дар як синф бо дигарон баробар таҳсил намудани як гурӯҳ кӯдакони лаёқатдор имконпазир аст, вале ё дар заминаи инкишофи истеъдод натиҷаҳои ниҳоят ночиз дорад ва ё тамоман набудани ягон таъсири мусбатро дар ин самт пешбинӣ мекунад.

Дар ниҳоят, ҳулосаи возеҳ ин аст, ки фаҳмиши илмӣ муносири истеъдодро ба ҳар як маҳраҷи умумӣ тақдир додан мумкин нест, ки онро мавқеъҳои олимону муҳаққиқони дар боло овардашуда тасдиқ мекунад. Ин аз он сабаб руҳ медиҳад, ки ҳар яке аз онҳо, таҳлили гуногунҷабҳа ва мураккабии падидаи истеъдод, дар натиҷа ба ҳулосае меояд, ки манбаи истеъдоди кӯдак, қувваи пешбарандаи он ягон унсурӣ мушаххас мебошад. Ин дар ниҳоят ҳама гуна баҳсҳои мавзӯро ба вучуд меорад, ки дар амал хеле мураккаб мебошанд. Аз як тараф, ҳар яке аз нуктаи назари равшанӣносон, омӯзгорон то андозае одилона аст, ҳамзамон он истеъдодро ба таври муназзам ва ҳамаҷониба тавсиф намекунад, имкон намедиҳад, ки муайян кунем – истеъдод чист, хонандагони боистеъдод кистанд ва хусусиятҳои онҳо дар муқоиса бо дигар кӯдакон дар чист.

Бо вучуди ин, ҳамаи олимони дар хусусиятҳои умумии зерини истеъдод ҳамчун падидаи беназири психологӣ-педагогӣ бо ҳам мувофиқат мекунад:

- мураккабӣ;
- гуногунҷабӣ, бисёрҷузъӣ, сертаркибӣ;
- беназирӣ;
- зарурати дастгирии таҳассусии психологию педагогӣ;
- ягонагӣ, ки бо он мо паҳншавии ночизи амалиро дар байни ҳамаи хонандагони дигар мефаҳмем;
- системавӣ, комплексӣ;
- дараҷаи баланди ба амалия майлдошта;
- дигар.

Ҳамин тариқ, дар асоси маводи таҳқиқшуда ва инчунин мулоҳизаҳои худ, мо фаҳмиши худро дар бораи истилоҳи «хонандагони боистеъдод» баён мекунем: ин як гурӯҳи хонандагонест, ки аз меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои умумии фаъолият аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногуни инфиродӣ ба кулӣ фарқ мекунад ё барои рушд ва тақмили салоҳиятҳои худ заминаҳои возеҳ доранд. Ба андешаи мо, истилоҳи пешниҳодшуда истеъдод ва хосиятҳои хонандагони болаёқатро ба қадри кофӣ тавсиф мекунад.

Дар таълими хонандагони боистеъдод, муҳим аст, ки муҳити фароғатӣ ва ҳавасмандкунанда фароҳам оварда шавад, ки онҳо тавонанд потенциали худро пурра ба кор баранд. Ин муҳити бояд имкониятҳои гуногунро барои омӯзиш, кашф ва эҷод фароҳам оварад.

Дар баробари ин, омӯзгорон бояд дониши хуб дар бораи хусусиятҳо ва ниёзҳои хонандагони боистеъдод дошта бошанд. Онҳо бояд тавонанд барномаҳои таълимии инфиродӣ таҳия намуда, усули таълимии мувофиқро истифода баранд.

Ғайр аз ин, ҳамкорӣ бо волидайн ва ҷомеа низ хеле муҳим аст. Волидайн бояд дар раванди таълими фарзандони худ фаъолона иштирок намуда, ҷомеа бояд дастгирии заруриро барои рушди онҳо фароҳам оварад.

Дар маҷмӯъ, таълими хонандагони боистеъдод як раванди мураккаб ва бисёрҷабҳа мебошад, ки диққати махсус ва муносибати инфиродиро талаб мекунад. Бо фароҳам овардани шароити мусоид, мо метавонем ба ин хонандагон кумак кунем, ки истеъдодҳои худро пурра рушд диҳанд ва дар ҷомеа саҳми арзанда гузоранд.

АДАБИЁТ:

1. Власова, Т.А. Развитие критического мышления на уроках истории в старших классах. // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2005 № 3.
2. Гильбух, Ю.З. Феномен умственной одарённости / Ю. З. Гильбух, О. Н. Гарнец, С. Л. Коробко // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С.147.
3. Грушецкая, И.Н. Особенности социальной идентичности одаренных школьников // Социальные явления. – 2020. – № 13. – С. 154-160.
4. Ершова, Н.Н., Кондратова, А.И. Особенности коммуникативных способностей у одаренных школьников: Педагогика и психология в 21 веке: состояние и тенденции исследования: сб. матер. 7 Всеросс. науч.-практ. конф. – Киров: Изд-во Межрегиональный центр инновационных технологий в образовании, 2019. – С. 241-244.

5. Лернер, И.Я. Некоторые проблемы современной дидактики / И.Я. Лернер // Дидактика средней школы / Под ред. М.А. Данилова, М.Н. Скаткина. – М., 1975. – 132с. – С. 122.
6. Лук, А.Н. Психология творчества, креативности, одарённости / А.Н. Лук – М.: Наука, 1978. – С. 6–36.
7. Николаева, Е. И. Возрастная психология: леворукость у детей: учебное пособие для вузов / Е. И. Николаева. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 176 с.
8. Рогов, Е. И. Практическая психология. Работа с детьми разного возраста: практическое пособие / Е. И. Рогов. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 412 с.
9. Современный образовательный процесс: основные понятия и термины / Сост.: М.Ю.Олешков, В. М. Уваров – М.: Компания Спутник, 2006. – 143 с.
10. Федекин, И.Н. Соотношение типа действия планирования и стилевых особенностей мышления // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2019. – № 10. – С. 103–108.

МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПАДИДАИ ИСТЕЪДОД ВА ИСТИЛОҲИ «ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ»

Дар мақолаи мазкур моҳият ва хусусиятҳои падидаи истеъдод ва истилоҳи «хонандагони болаёқат» аз мавқеи олимону муҳаққиқон баррасӣ шуда, аз он ҷумла, муаллифи мақола изҳор меорад, ки падидаи истеъдод маҷмӯи ҷузъҳои гуногунро дар бар мегирад ва ба ташкили ҷанбаҳои психологӣ-педагогӣ раванди таълим талаботи назаррас дорад. Аён аст, ки на ҳар як омӯзгор метавонад бо хонандагони болаёқат самаранок кор кунад, аз ин рӯ мавзӯи истеъдод дар байни муҳаққиқон ва таҷрибаомӯзон муҳим арзёбӣ мешавад.

Дар робита ба ин, дар мақола таваҷҷуҳ ба масъалаҳои муайянкунӣ, рушд ва дастгирии хонандагони болаёқат равона шудааст. Муаллиф бар он назар аст, ки ошкор ва парвариши истеъдод на танҳо вазифаи мактаб, балки вазифаи ҷомеа дар маҷмӯ аст. Дар ин раванд, нақши муҳим ба омӯзгорон воғӯзор карда мешавад, ки бояд ба нишонаҳои истеъдод дар хонандагон, аз қабили кунҷовӣ, қобилияти ҳалли мушкилот ва тафаккури ғайриоддӣ диққат диҳанд. Муаллиф таъкид менамояд, ки таълим бояд ба ниёзҳои инфиродии хонандагони болаёқат мутобиқ карда шавад ва ба рушди потенциали онҳо равона гардад.

Муаллиф ҳамчунин зарурати дастгирии хонандагони болаёқатро қайд мекунад, ки он метавонад дар шакли таъмини стипендияҳо, ҷоиҳо, иштирок дар озмунҳо ва конфронсҳо, инчунин таъмини имконият барои таҳсил дар муассисаҳои таълимии бонуфуз зоҳир гардад. Дастгирии хонандагони болаёқат сармоягузори ба ояндаи ҷомеа аст.

Қайдвожаҳо: падида, хусусият, моҳият, хонандагони болаёқат, ҷанбаҳои психологӣ-педагогӣ, рушди хонандагони болаёқат, парвариши истеъдод, қобилияти ҳалли мушкилот, тафаккури ғайриоддӣ, ниёзҳои инфиродӣ.

СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ФЕНОМЕНА ТАЛАНТА И ТЕРМИНА “ОДАРЕННЫЕ УЧЕНИКИ”

В данной статье рассматривается сущность и особенности феномена таланта и термина «одаренные ученики» с позиции ученых и исследователей, в частности, автор статьи утверждает, что феномен таланта включает в себя совокупность различных компонентов и предъявляет существенные требования к организации психолого-педагогических аспектов образовательного процесса. Очевидно, что не каждый педагог может эффективно работать с одаренными учениками, поэтому тема таланта считается важной среди исследователей и практиков.

В связи с этим в статье основное внимание уделяется вопросам выявления, развития и поддержки одаренных читателей. Автор считает, что раскрытие и развитие таланта является задачей не только школы, но и общества в целом. В этом процессе важная роль отводится учителям, которые должны обращать внимание на признаки таланта у учеников, такие как любознательность, способность решать проблемы и нестандартное мышление. Автор подчеркивает, что обучение должно быть адаптировано к индивидуальным потребностям одаренных учащихся и направлено на развитие их потенциала.

Автор, также, отмечает необходимость поддержки одаренных учащихся, что может проявляться в виде предоставления стипендий, призов, участия в конкурсах и конференциях, а также предоставления возможности обучения в престижных учебных заведениях. Поддержка одаренных учеников - это инвестиции в будущее общества.

Ключевые слова: феномен, характеристика, сущность, одаренные ученики, психолого-педагогические аспекты, развитие одаренных учеников, развитие таланта, способность решать проблемы, нестандартное мышление, индивидуальные потребности.

THE ESSENCE AND FEATURES OF THE TALENT PHENOMENON AND THE TERM “GIFTED STUDENTS”

This article examines the essence and features of the phenomenon of talent and the term "gifted students" from the perspective of scientists and researchers, in particular, the author of the article argues that

the phenomenon of talent includes a set of various components and imposes significant requirements on the organization of psychological and pedagogical aspects of the educational process. Obviously, not every teacher can work effectively with gifted students, so the topic of talent is considered important among researchers and practitioners.

In this regard, the article focuses on the issues of identifying, developing and supporting gifted readers. The author believes that the discovery and development of talent is the task not only of the school, but also of society as a whole. In this process, an important role is assigned to teachers, who must pay attention to the signs of talent in students, such as curiosity, the ability to solve problems and thinking outside the box. The author emphasizes that education should be adapted to the individual needs of gifted students and aimed at developing their potential.

The author also notes the need to support gifted students, which can manifest itself in the form of scholarships, prizes, participation in competitions and conferences, as well as providing educational opportunities in prestigious educational institutions. Supporting gifted students is an investment in the future of society.

Key words: *phenomenon, characteristic, essence, gifted students, psychological and pedagogical aspects, development of gifted students, talent development, ability to solve problems, non-standard thinking, individual needs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмуродзода Рухиона Муродалӣ – унвонҷӯи Пажухигоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, директори Гимназияи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе; Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Алишер Навоӣ, 57/2; тел.: +992 880 08 11 18; E-mail: rukhshona-mm@mail.ru.

Сведения об авторе: Махмуродзода Рухиона Муродали – соискатель Института развития образования имени А. Джомии Академии образования Таджикистана, директор Гимназии №3 для одаренных учащихся г. Душанбе; Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Алишера Навои, 57/2; тел.: +992 880 08 11 18; Электронная почта: rukhshona-mm@mail.ru.

Information about the author: Mahmurodzoda Rukhshona Murodali – applicant of the Institute for Education Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, director of Gymnasium No. 3 for gifted students of Dushanbe; Republic of Tajikistan, Dushanbe, Alisher Navoi Street, 57/2; tel.: +992 880 08 11 18; E-mail: rukhshona-mm@mail.ru.

ОСОБЕННОСТИ МОДЕЛИРОВАНИЯ И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ И ВАРИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К САМОРЕАЛИЗАЦИИ В ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЕ «ВУЗ-ШКОЛА»

Муродова Ш.С.

Таджикский государственный педагогический университет
Таджикистана имени Садриддина Айни

Констатируя факты развития и прогресса, направленные на расширение возможностей специалиста от владения языками до использования современных информационных систем. В то же время, многие аспекты воспитания и образования в высшей школе остаются актуальными для осмысления и выработки новых идей и подходов, внедрения интерактивных методов обучения в учебном процессе, направленных на повышение качества образования. При этом, следует обратить внимание на круг проблем, существующих в области воспитания, указываемыми, в том числе, авторами современной книги по высшему профессиональному образованию Попковым В.А и Коржуховым А.В.: «...важнейшей нерешенной проблемой педагогики в высшей школе является проблема воспитания студента, сегодня гораздо более актуальная, чем в советское время – 25-35 лет назад. И советская, и сегодняшняя теория вузовского воспитания все еще ориентируются на ценности (добро, честность, справедливость, помощь в беде, самопожертвование и т.п.), резко противоречащие тем, которые культивируются в обществе, причем культивируются очень настойчиво...» [6, стр. 38]. При этом следует обратить внимание на тот факт, что студенческая молодежь в виду особенностей возрастного периода, выбора жизненных идеалов и изменчивости оценок и суждений о происходящих противоречивых процессах «окружающего мира», может по причине не сформировавшихся взглядов и ценностных ориентаций, или же защиты ее зародившихся интересов, как растущей личности, невольно стать «орудием» для защиты идеалов и программных целей людей, пагубность ошибок, которых может быть определена со временем.

Если эти задачи констатировать с позиции место и роли вузов и школ в условиях их постоянного взаимодействия по выбору и реализации инновационных моделей обучения и

воспитания, то прежде всего следует разработать функциональную модель деятельности школы в предположении того, насколько влияние внешних факторов и требований общество принимаются во внимание и насколько они дополняя друг друга приводят к общей результативности принимаемых решений. В этом аспекте нами предложены следующие критерии ожидаемых формируемых качеств школьника, находившегося в инновационной среде произвольно взятого образовательного учреждения. Как в этом плане отмечает В.П. Делия «...создание инновационной концепции образовательной среды предполагает поиск и подготовку педагогов – инноваторов, разрабатывающих новые программы, техники и технологии, развивающих творческий подход в познании смыслов профессиональной деятельности у обучаемых, готовность к инновациям, решимость осуществлять нетрадиционный профессиональный управленческий выбор» [1, с. 12]. Следующим шагом на наш взгляд выступает ожидаемая функциональная модель школьника и школьного учителя. По мнению Шоева Н.Н. в условиях принятия вместо термина функциональной «идеальной модели школьника и учителя» - для школьника, то есть формирования особых качеств такие критерии как «постоянно интересуется не известными для него объектами познания... уважает труд учителей и не отказывается в помощи своим ровесникам...», а для учителя «может выявить природные задатки и дарования школьников и на этом основе проводит различные конкурсы и состязательные игры» [8, с. 190]. Если проектировать эти задачи в русле подготовки учителей новой формации, на взгляд автора они должны соответствовать следующим требованиям, которые нами изложены в перечень научных статей по данной тематике [9,5]. К числу этих критериев нами выделены следующие признаки: [1.1.] - системные знания с учетом формирования вариативного стиля мышления в процессе изучения комплекса дисциплин по избранной специальности профессии учителя на основе базовых характеристик достижения этих целей с учетом существующих требований образовательных стандартов и моделей подготовки кадров на основе миссии вузов; [1.2.] - владение знаниями и навыками по созданию информационно-аналитических материалов на основе международного опыта и учета требования, предъявляемое к профессии учителя в развитых странах мира; [1.3.] - владение знаниями и опытом в области использования педагогического наследия выдающихся мыслителей таджикского народа и умение их применить при альтернативных и вариативных моделях организации учебно-воспитательного процесса в русле проектирования во взаимодействии «вуз-школа»; [1.4.] – систематизация и классификация отличительных особенностей учета зарубежного опыта подготовки учителей в условиях внедрения различных моделей получения образования в вузе и их внедрения в школьной системе; [1.5.] – умение формировать системные знания и умения по использованию информационных ресурсов, субъектом учебно-воспитательного процесса при разработке совместных инновационных и творческих проектов, проведение образовательных тренингов интеллектуальных чемпионатов и других видов работ способствующих системному развитию активной личности во взаимосвязи «вуз-школа».

Указанные факторы нами выбраны и обоснованы с учетом последовательного прослеживания моделирования психологических процессов учитывающих особенности организации учебно-воспитательного процесса в структуре вузов и школ с развитой инфраструктурой, но существующих проблем профессиональной готовности учителей к реализации системных программ «вуз-школа» и «школа-вуз», для решения которых нами определены задачи исследования, научная новизна, практическая ценность и ожидаемые результаты выбора комплекса работ по достижению поставленных целей. При обработке данных и выбора содержания каждой из составляющего компонента модели, нами за основу выбраны теоретические основы и методологии образования (А.М. Новиков,), серии теории и практики, методологические принципы научно-исследовательской работы в сфере профессиональной педагогики (В.И. Добрыньков, Н.Г. Осипова, В.В. Краевский, В.А. Попков, А.В. Коржуев, В.И. Загвязинский, Р. Атаханов и другие), с учетом особенности статистических методов в педагогических исследованиях и математические методы в социологии (Д.А. Новиков, Ю.В. Фролова, И.А. Гутс, Б.В. Гнеденко).

Нами при выборе вышеуказанных признаков учтены происходящие перемены в образовательной системе мира, в том числе был изучен опыт подготовки учителей и происходящих реформ в системе высшего образования в таких индустриально развитых странах как США, Великобритания, Франция, Швеция, Япония, а также в таких странах центральной и восточной Европы как Польша, Чехия, в странах с переходной экономикой - Индия, Китай, Республика Корея, реформы образования в странах СНГ и Балтии, Беларусь,

Казахстан, Киргизстан, Эстония и других [6,7,8]. Нами при ознакомлении с системой образований указанных стран, поиск и сравнительный анализ результатов осуществлялись следующие последовательности, имея при этом в виду достижения трех целей: *первое* – какие реформы и преобразования проводились в системе образования и по каким целевым задачам; *второе* – какие методы и модели образовательных педагогических технологий применялись на основе каких подходов были получены системные эффекты; *третье* – опыт взаимосвязи вузов с другими ступенями получения образования в соответствии с задачами, которые нами определены в данной работе.

В этом процессе, то есть выборке и систематизации методов и подходов, которые нами представляли интерес в соответствии с поставленными целями, обоснованы и разработаны современными моделями и системой формирования профессиональной компетенции учителей средних школ. Требование к формированию уровня профессионализма и конкурентных качеств преподавателей высшей школы, ведущих занятия со студентами – будущими учителями с учетом проектирования во взаимосвязи «вуз-школа», принимая при этом за основу также существующий мировой опыт в сфере образования указанных выше стран мира.

Первоначально, нами рассматривались опыт подготовки учителей, как было указано выше с учетом оценки их профессиональной готовности в условиях происходящих перемен в сфере высшего и среднего образования. С этой позиции были учтены также объявленное Президентом страны, Лидером нации, уважаемым Эмомали Рахмоном 2020-2040 годы периодом «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук», с целью построения функциональных моделей школьников, студентов и других субъектов учебно-воспитательного процесса. Включая в данный формат учительский корпус, профессорско-преподавательский состав вузов на основе педагогического моделирования и проектирования в контексте формирования системного и инновационного мышления будущих учителей, в том числе в различных сферах области владения языками, историей и других циклов гуманитарных наук, на основе, которых осуществляется субъект учителя современной формации.

При этом, нами учтены теории, модели и системы, изложенные в работах Т.А. Исмоилова, Е.С. Гамирова, М.Ш. Дауровой, а также по вопросам общепедагогической подготовки учителей в условиях проводимых реформ и вхождения в общее международное пространство, приведенное в работах О.А. Аюдулиной, С.Н. Батраковой, Н.Т. Громовой и ряда других ученых. С учетом базового слово «будущее» как виртуальное представление и проектирование в смысле формирование мышление будущего с учетом представленной информации и моделей изложенных в работах Джо Диспенза, Говарда Гарднер и ряда других авторов по этой проблематике. Также учтены некоторые подходы в области нетрадиционной технологии системы подготовки учителей (П.Е. Решетников), нетрадиционные технологии в обучении (С.А. Мухина, А.А. Мухина), а также других работ, посвященных современным тенденциям и применения инновационных технологий в области школьного и вузовского образования.

С учетом накопленного материала и их расположения, по приоритетом выбранной темы исследования по мере проведения серий социологического исследования и констатирующих экспериментов включая и начальный этап проведения формирующих педагогических экспериментов на трех этапах нами решены и рассмотрены следующие задачи, 2016-2018 с целью разработки базовых принципов модели школьника, школьного учителя, студента и преподавателя вуза, в 2017-2019 в центр внимания были включены изучения ценности и ценностного отношения о место и роли личности, самопознании, самоопределения в процессе виртуального проектирования «твои возможности школьник», «твои возможности студент» в системной взаимосвязи «вуз-школа». В целом, с участием школьников и студентов были построены 318 моделей из них 116 представлены школьниками (оценка валидности пунктов 1.1. – 1.4.), 202 студентами (оценка валидности пунктов, на основе изложенных выше критериев 1.1. – 1.4). В период 2021-2022 годы особое внимание нами было обращено оценке применимости использования полученных данных в контексте выбора критериев системного мышления и профессиональных качеств будущих учителей системной взаимосвязи «вуз-школа». То есть последовательно решались построение функциональной модели изучения личности студента, школьника и других субъектов учебно-воспитательного процесса, с учетом взаимовлияния каждого участника как на выбор методов и средства обучения способствующих формированию профессиональной компетентности учителей средней школы в условиях инновационной

среды довузовских образовательных учреждений. А также и профессиональных качеств высшей школы, с целью достижения программных целей по решению результативности и внедрения авторских инновационных моделей, педагогических технологий в процессе сотрудничества с преподавателями и учителями по достижению программных целей «вуз-школа».

Далее вопросы были сформулированы в русле первое слово, приведенное в миссии школы «приходить» и далее данная замысел проектирована в следующих позициях. (П1) **позиция 1** «приходить... это значит трудиться и получить знания», (П2) **позиция 2** «приходить всегда быть в поиске и развиваться», (П3) **позиция 3** «приходить... изучить и освоить разные языки», (П4) **позиция 4** «приходить... просто проводить время весело», (П5) **позиция 5** «приходить... чтобы родители были довольными, а учителя не возмущались», ответы на понимание данных ситуационных моментов, с учетом проектирования указанных задач в процессе формирования соответствующих профессиональных знаний. В этом аспекте и вариативный подход будущих учителей по достижению системного эффекта образовательных и воспитательных задач, которые распределялись следующим образом: (П1) -24%, (П2) – 27%, (П3) – 21%, (П4) – 15%, (П5) – 13%. На основе системной обработки данных, полученных результатов и ознакомления с опытом подготовки учителей современной формации, на основе мирового опыта, ознакомление со следующими работами авторов О.М. Анисимовой, С.Д. Резником, И.А. Игошиной (по вопросам самооценки структуры личности студента и других). С.А. Дружилова и Е.А. Климова (по вопросам становления профессионализма человека, выбора критериев эффективности профессионалов в условиях совместной деятельности и ряда других авторов), В.Д. Щадрикова, Ю.Г. Фокина, В.Ф. Сопова, Д.В. Чернилевского по проблемам высшей школы, а также В.С. Лазарева, Е.Д. Днепров, М.М. Поташника, П. Далина, П. Руста и других по проблемам школьного образования. По этим проблематикам и развития школ нами разработаны следующие модели и педагогические технологии, основанные на дидактические принципы традиционного обучения (ТО), программированного обучения (ПО), развивающего обучения (РО), интерактивного обучения (ИО), контекстного обучения (КО), инновационного обучения (ИО), модель учителя в инновационном обучении (МУИО), учитель в процессе инновационного обучения (УИО). А также включая управление поведением школьников и учителей в условиях конфликтного, агрессивного поведения посредством субъектного взаимодействия педагогики сотрудничества и сотворчества. Взаимообогащающие модели обучения, в том числе при проведения игровых технологий, организации совместных конкурсов, тренингов, организации совместных олимпиад, коэффициента интеллектуальных чемпионатов (IQ), на основе использования дидактических принципов педагогического моделирования и проектирования во взаимосвязи «вуз-школа» и обратно «школа-вуз». В том числе, в процессе реализации создания электронных ресурсов по онлайн-технологиям «вуз-школа». Эффективность предложенных моделей и технологии нами были определены в ходе проведения эксперимента и опроса 18 преподавателей вузов и 20 учителей школ с различной структурой управления и функционирования.

Вуз занимая центральное место в представленной модели представляет собой многофункциональный центр по управлению знаниями, талантами, изменениями с учетом происходящих перемен как в пределах одной взятой страны, так и международного образовательного пространства, проектируя и осуществляя целевые задачи модели будущего учителя, способного, как отмечает всемирно известный ученый в области постоянного улучшения качества Эдвард Деминг о том, что «только 15% отклонений в качестве зависят от непосредственных исполнений, а 85% дефектов определяется недостатками управления», следовательно понятие управления как главной задачей миссии вуза исходит именно из этой позиции, следовательно современный учитель во взаимодействии с учениками, которые на них влияют разные по форме и содержание психологических факторов влияние внешней среды, условно обозначенное ВВС1, ВВС2, ВВС3, ВВС4 – это означает все негативные с одной стороны, а другой стороны – мотивы и мотивации для развивающей личности в одном системном комплексе от которых зависит педагогическое мастерство и психологические воздействия о том какие направления и ценности для себя определяет школьник-будущий студент, а студент как будущий учитель, на которого возложено задачи философии образования для 21 века «учитель это прежде всего мыслитель...». По мнению известного ученого Максаковского В.П. как при реализации школьных программ, так и в вузовской системе следует учитывать, что динамически изменяются системная палитра новых вызовов для всех категорий граждан, особенно для тех, которые в жизни определяют ориентиры для самореализации в этих условиях. Эти и другие условия нами учтены

при построение логико-информационной модели представленной рисунке 1.1., далее нами проверенные в ходе проведения серии педагогических и серии социологических исследований.

Данный системный анализ позволил нам разработать следующую информационную базу для проверки надежности и оценки практической применимости предложенных методов инновационных педагогических технологий и альтернативных моделей организации учебно-воспитательного процесса условно разделенные на три группы, с условным обозначением и ИМОШ – инновационные модели обучения применительно к школьной системе образования ИМОВ – инновационные модели обучения применительно к вузовской системе образования, ИПТШ – инновационные педагогические технологии применительно к школьной системе образования, а ИПТВ – применительно к вузовской системе образования.

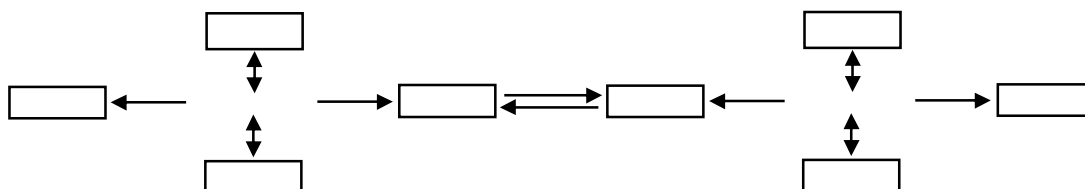

Рисунок 1. Логическая схема, отражающая дидактических целей разработки и реализации инновационных моделей обучения изучения моделей личности школьника (Ш) согласно периодизации возрастных особенностей, например, на основе возрастной периодизации, предложенной А.А. Реаном, то есть среднее детство (от 6 до 11 лет), подросткового и юношеского возраста для школьника (Ш) и студента (С) (от 11 до 19 лет), а также на стадии ранней взрослости (от 20 и более лет), где 1Ш и 1В – это выбор дидактических целей организации учебно-воспитательного процесса по формированию личности школьников и студентов в процессе развития и саморазвитие, повышение результативности обучения с учетом педагогического проектирования и моделирования процессов, учитывающих функциональные модели и системы «вуз-школа». 1.1Ш, 1.2Ш, 1.3Ш, 1.1В, 1.2В, 1.3В – факторы, применяемые на основе логико-информационной модели, представленной в рисунке 1.1. первой главе на основе взаимосогласованное с принципами организации учебно-образовательного процесса применительно к подготовке учителей современной формации к вузовской системе образования, где в процессе педагогического моделирования в индексах 1.1Ш, 1.2Ш, 1.3Ш – учтены следующие факторы развернутой информации, представленной рисунке 1., то есть 1.1Ш (в парной системе 1.1-2.1), 1.2Ш (в парной системе 1.2-2.2.), 1.3Ш (1.3-2.3.). 1.1В, 1.2В, 1.3В – по аналогии с предыдущей системой взаимосвязи и комбинаторики по парной системе 1.1В (в парной системе 3.1. – 4.1.), 1.2В (в парной системе 3.2. – 4.2.), 1.3В (в парной системе 3.3. – 4.3.).

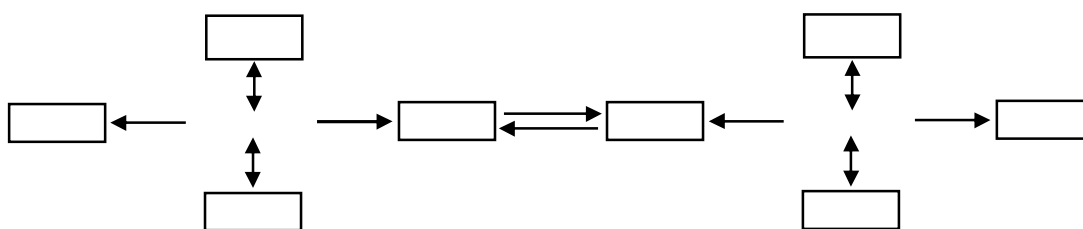

Рисунок 2. логическая схема, отражающая дидактических целей разработки и реализации инновационных педагогических технологий формирование успешной личности школьника и профессиональных качеств учителя с вариативным стилем мышления, с учетом принятых условий приведённых в преамбуле рисунке 4.2., где 1Ш и 1В – это выбор дидактических целей организации учебно-воспитательного процесса по формированию личности школьников и студентов в процессе развития и саморазвитие, повышение результативности обучения с учетом педагогического проектирования и моделирования процессов, учитывающих функциональные модели и системы «вуз-школа», с учетом возможных вероятностных случаев комбинаторики по следующей схеме, условное обозначаемое в виде системной комбинаторики (СК):

ВДЦ - ИМОШ→1.1. →2.1. →3.1. →4.1. →5.1., ВПИ – ИПТВ →1.1. →2.1. →3.1. →4.1. →5.1., ВДЦ - ИМОШ→1.2. →2.2. →3.2. →4.2. →5.2., ВПИ – ИПТВ →1.2. →2.2. →3.2. →4.2. →5.2., ВДЦ - ИМОШ→1.3. →2.3. →3.3. →4.3. →5.3., ВПИ – ИПТВ →1.3. →2.3. →3.3. →4.3.

→5.3., ВДЦ - ИМОШ→1.4. →2.4. →3.4. →4.4. →5.4., ВПИ – ИПТВ →1.4. →2.4. →3.4. →4.4. →5.4.

Рисунок 3. Содержательная матрица взаимосвязи дидактических целей инновационных моделей обучения и альтернативных инновационных педагогических технологий по достижению программных целей исследования.

По утверждению австрийским ученым Джозефом Шумпетером понятийной сущности «инновации» данное понятие в сфере описание педагогических и воспитательных технологий могут содержать в себе такие слагаемые как «введение новых процессов», «введение новых организационных форм», особыми признаками которыми могут быть представлены в виде разработки и реализации альтернативных и вариативных инновационных моделей обучения и педагогических технологий, в том числе во взаимосвязи «вуз-школа». В этом аспекте базовое слово «модель» представляет собой «упрощенное представление реального объекта или процесса, созданное с целью усвоения, анализа или улучшения этого объекта или процесса». Что касается понятие в этом аспекте «моделирование в обучение», то данное взаимосочетание слов содержит в себе содержание программных целей в аспекте «которое должно быть усвоено учащимися в процессе обучения, как способ познания, которым они должны овладеть, а также как одно из основных учебных действий, которое является составным элементом учебной деятельности».

Литература

1. Делия В. П. Формирования и развитие инновационной образовательной среды гуманитарного вуза: Научное издание. – М.: ООО “ДЕ-ПО”, 2008.- 484 с.
2. Капранова В.А. Сравнительная педагогика. Школа и образование за рубежом: Учеб. пособие / В.А. Капранова. – Мн.: Новое знание, 2004. – 222 с.
3. Кирьякова, А. В. К43 Университеты в современном мире: аксиологический ресурс развития: учебное пособие для преподавателей высших учебных заведений / А. В. Кирьякова, Л. В. Мосиенко, Т. А. Ольховая; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург: ОГУ, 2010. – 374 с.
4. Лозовский В.Н., Лозовский С.В., Шукшунов В.Е. Фундаментализация высшего технического образования: цели, идеи, практика: Учебное пособие. – СПб.: Издательство “Лань”, 2006. – 128с.
5. Муродова Ш.С., Повышение качества обучения в вузе - основной фактор подготовки конкурентоспособного специалиста (научный журнал). Вестник таджикского национального университета (научный журнал), №3/4(139). Душанбе: «Сино» 2014 с. (310 с.) С. 290-293.
6. Попков В.А., Коржиев А.В. Теория и практика высшего профессионального образования: Учеб. пособие для системы дополнительного педагогического образования. – М.: Академический Проект, 2004. – 432 с.;
7. Реформы образования: Аналитический обзор / Под. ред. Филипова В.М. – М.: Центр сравнительной образовательной политики, - 2003 – 303 с.
8. Шоев Н.Н., Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школе. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 2005. – 308с.
9. Шохиён Н.Н., Ш.С. Муродова. Оценки интеллектуальных способностей студентов по базовым критериям формирования конкурентоспособности студента в вузе. вестник таджикского национального университета (научный журнал), №3/3(166). Душанбе: «Сино»2016 с. 132-139 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ МОДЕЛРОНИ ВА ЛОИҲАКАШИИ СИФАТҲОИ КАСБӢ ВА РУШДИ ТАФАККУРИ ВАРИАТИВИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА ДАР ФАЗОИ ИННОВАТСИОНИИ РОБИТАИ “МАКТАБИ ОЛӢ – МАКТАБИ МИЁНА”

Дар мақолаи мазкур аҳамияти педагогӣ ва таълимӣ-тарбиявӣ рушди тафаккури вариативии омузгорони оянда дар раванди худтатбиқнамоӣ дар фазои инноватсионӣ, ки дар якҷоягӣ ҳамаи ҷузъиётҳои ташкилдихандаи ташкили ҷараёни таълим бо мақсади расидан ба ҳадафҳои мувофиқа намудани мақсадҳо бо истифода аз ҷаҳлияти системаҳои гуногуни таҳсилот зерӣ таҳлилу ҳулосаброрӣ қарор гирифтааст. Пас аз асоснокнамоии илмӣ-амалиявӣ мазмуну мундариҷаи зӯҳар як модел дар алоҳидагӣ дида баромада шуда, он мақсадҳои дидактикӣ, ки дар якҷоягӣ ва ҳамроҳангӣ бо инобати ҷаҳлияти омузгорони оянда ва аз ин нуктаи назар ҷаҳлияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки бояд ин тағйиротҳоро ба инобат гиранд, дида баромада шудаанд.

Бо назардошти ҷунин масъалагузориҳо ҳулосабарорӣ аз пешниҳодҳои муаллифӣ дида баромада шудаанд, ки метавонанд дар таҷрибаи ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва миёна мавриди татбиқ қарор гиранд.

Калидвожаҳо: лоиҳакашӣ, тафаккури вариативӣ, модел, моделронӣ, ҳамкорӣ, мувофиқанамоӣ, пайдарҳамӣ, омузгори оянда, ҷаҳлияти инноватсионӣ, фазои инноватсионӣ, мақсадҳои дидактикӣ, таҷрибаи ҳамкорӣ.

ОСОБЕННОСТИ МОДЕЛИРОВАНИЯ И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ И РАЗВИТИЯ ВАРИАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЕ ВЗАИМОСВЯЗИ “ВУЗ-ШКОЛА”

В данной статье анализируется и обобщается педагогическое и образовательно-воспитательное значение развития вариативного мышления будущих педагогов в процессе самореализации в инновационном пространстве, где в совокупности рассматриваются все организующие детали организации образовательного процесса с целью достижения согласованных целей с использованием деятельности различных систем образования. После научно-практического обоснования понятий и содержание каждой модели были рассмотрены и изучены в отдельности те дидактические цели, которые в совокупности и в гармонии с учетом деятельности будущих педагогов и, с этой точки зрения, деятельности общеобразовательных учреждений, которые должны учитывать эти изменения.

С учетом выше указанных проблем были рассмотрены выводы из предложений автора, которые могут быть применены в практике взаимодействия учреждений профессионального и среднего образования.

Ключевые слова: проектирование, вариативное мышление, модель, моделирование, сотрудничество, согласованность, последовательность, будущий учитель, инновационная деятельность, инновационное пространство, дидактические цели, опыт сотрудничества.

FEATURES OF MODELING AND DESIGNING PROFESSIONAL QUALITIES AND THE DEVELOPMENT OF VARIABLE THINKING OF FUTURE TEACHERS IN THE INNOVATIVE ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY-SCHOOL RELATIONSHIP

This article analyzes and summarizes the pedagogical and educational significance of the development of variable thinking of future teachers in the process of self-realization in an innovative space, where all the organizing details of the organization of the educational process are considered in order to achieve agreed goals using the activities of various educational systems. After the scientific and practical substantiation of the concepts and content of each model, those didactic goals were considered and studied separately, which together and in harmony with the activities of future teachers and, from this point of view, the activities of educational institutions that should take these changes into account.

Taking into account the above-mentioned problems, the conclusions from the author's proposals were considered, which can be applied in the practice of interaction between vocational and secondary education institutions.

Keywords: design, variable thinking, model, modeling, cooperation, consistency, consistency, future teacher, innovative activity, innovative space, didactic goals, experience of cooperation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродова Шахло Сангимуродовна – Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, н.и.н., муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳи педагогика, Нишони: 734003, шаҳри Душанбе, проспект Рудаки 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; E-mail: murodova_1983@mail.ru

Сведения об авторе: Муродова Шахло Сангимуродовна - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, к.п.н., старший преподаватель общепедагогической кафедры педагогики, Адрес: 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121, Телефон: +992(37) 224-13-83; Электронная почта: murodova_1983@mail.ru

About the author: Murodova Shakhlo Sangimurodovna - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Address: 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue 121, Phone: +992(37) 224-13-83; Email: murodova_1983@mail.ru.

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГИИ МУКОЛАМАҲОИ ТАРБИЯВӢ ТАЪЛИМӢ ДАР ТАШАККУЛИ ТАҒАКУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАҶОНИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ҳумайрои Ш. И.

Докторанти Phd Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

«Ҳукумати мамлакат барои таълиму тарбияи насли бомаърифату соҳибхуна ва ба анъанаҳои неки гузаштагон сазовору содиқ, инчунин барои ба меъёрҳои ҷаҳонӣ наздик гардонидани низоми таълим ислоҳоти соҳаи маорифро вусъат дода, онро давра ба давра амалӣ гардонидани истодааст».

Эмомалӣ Раҳмон

Дигаргунҳои ҷиддӣ дар сохтори геополитикии ҷомеаи ҷаҳонӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷаҳони муосир тадриҷан ба давраи сифатан нави тараққиёт ворид гаштааст. Яке аз сабабҳои асосии зуҳури муосири ҷаҳоншавиро баъзе олимони дар «натичаи инқилоби

иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ» ва ба вучуд омадани «тамаддуни нави умумичаҳонӣ» мебинанд. Зери мафҳуми глобализатсия васеъшавӣ ва аҳамияти муҳим пайдо кардани муносибатҳои иҷтимоӣ ва ниҳодҳо, дар фазо ва вақт фаҳмида мешавад. Чаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки аксари робитаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва сиёсӣ характери умумичаҳониро соҳиб гарданд. Чаҳонишавӣ дар баробари ба вучуд овардани шароити бузурги пешрафт хатарҳои ҷиддиро низ ба миён меорад дар ҳаёти одамони сайёра. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд, ки дар шароити мушаххаси таърихӣ Тоҷикистон раванди чаҳонишавӣ ва тамоилоти ба он пайванд бинобар якҷанд омилҳо ба сарнавишти Тоҷикистон ва мардуми тоҷик таъсири дарозмуддати манфӣ дошта метавонад. Аз ҷумла, чаҳонишавӣ дар баробари манфиат ба васоити ахбори оммавии Тоҷикистони муосир тадриҷан таъсири амиқи манфӣ мерасонад ва ба амнияти фазои иттилоотӣ кишвар таҳдид ба амал меоварад. Чунин таъсири манфӣ ва таҳдиди раванди чаҳонишавӣ ба шуур ва маънавиёти ҷомеа тавассути васоити ахбори оммавӣ, ки дорои неруи бузурги таъсиррасонанда аст, эҳсос мегардад. Тамоили вусъати мубодилаи беҳадду марзи иттилоотӣ, рушди интернет, коркарду пахши барномаю ахбор ва густариши алоқаи моҳвораӣ, имкониятҳои шабакаи телевизионӣ ва технологияи компютерӣ ба мафкураи чаҳонӣ бетаъсир нахоҳад буд.

Имрӯз проблемаҳои глобалӣ проблемаҳое мебошанд, ки ба тамоми инсоният дахл доранд ва барои ҳалли онҳо кӯшишҳои тамоми мардуми сайёра талаб карда мешавад. Глобализатсия метавонад барои ҷомеаи халқҳо, фарҳангҳо ва тамаддунҳо натиҷаи хубро ба бор оварад, агар он тавонад, ки дар худ ниёзҳои бузурги инсон ва башариятро барои зинда мондан ва дар муборизаи ҳамаҷӯза барои зиндагии шоистаи инсонӣ ҷамъоварӣ кунад. Таваҷҷуҳ бояд ба ягонагӣ, дурусттараш ягонагӣ дар гуногунии он бошад. Чунин бархӯрд ва дидгоҳ барои дарки падидаҳои чаҳонишавӣ ва мафҳуми таҳсилоти муосир бештар муассир ба назар мерасад [1, 4-8 с.]. Танҳо ҷомеаи пешрафта ва бомаърифат метавонад чараёнҳои рушди мусбатро ба чараёнҳои манфӣ аз нуктаи назари танқидӣ ва асоснок муқобил гузорад. Маҳз таълиму тарбияи пешрафтаи чаҳонӣ метавонад иштироки фаъоли ҷомеаро дар идоракунии чаҳон дар ҳазорсолаи нав таъмин намояд. Башарият, ки саргарми нигоҳ доштани мавҷудияти худ аст, торафт бештар ба мушкilotи маориф, рушду такмили он рӯ оварда истодааст, зеро аллакай муайян карда мешавад, ки асри навро чӣ пайомадҳое интизоранд? Дар ҳазорсолаи нав проблемаҳои маориф дар тамоми чаҳон авлавият пайдо мекунанд, зеро онҳо ояндаи ҳар як кишвар ва тамоми сайёро муайян мекунанд. Дар назди системаи маориф вазифаи стратегияи тарбияи насли ҷавони соҳибмаълумот ва бофарҳанг меистад. Дар замони муосир, вақте ки фазои иттилоотӣ ва тарғиботӣ Ғарбу Шарқ омехта шуда, барои таъсиррасонӣ ба тафаккури наврасону ҷавонон дар мубориза қарор доранд, барои омӯзгорону донишмандони соҳаи педагогика, психология ва ҳуқуқшиносӣ андешидани чораҳои судманд ва саривақтӣ лозим аст, то ки дар тарбия ба хато роҳ надиҳанд.

Таҷрибаҳо нишон доданд, ки масъалаи тарбияи саривақтӣ, азнавтәрбиякунӣ ҳамеша боиси баҳсу мунозираҳои волидон, муассисаҳои таълимӣ ва олимону омӯзгорон буд. Педагогҳои машҳури Шӯравӣ А. С. Макаренко ва В. А. Сухомлинский вобаста ба ин се намуди кор ва ба се тоифа наврасон тадқиқоти илмӣ хеле мукаммал ва асоснокӣ ҳудро бахшидаанд. Ба андешаи В. А. Сухомлинский «Агар тарбияи хурдсолон хеле барвақт боақлона, дилсӯзона ва яқдилона ба роҳ монда шавад, ба азнавтәрбиякунӣ ва ранҷу машаққати тақрорӣ аз тарафи волидону мактаб эҳтиёҷ намеронад» [17, с. 115]. Омилҳои зиёди душвортәрбия будани наврасонро педагогҳо нишон додаанд, ки баъзе аз онҳо душвортәрбия гаштани наврасонро ба хусусиятҳои авлодию ирсӣ нисбат медиҳанд. Қисми дигари психологону педагогҳо тарафдори ба мактабҳои махсус ё колоннаҳои ислоҳотӣ фиристондани наврасони душвортәрбия мебошанд, ки ин дар таҷриба нодурустӣ ҳудро нишон додааст. Таҷрибаҳои гузаронидашудаи педагогӣ ва психологӣ ошкор намуданд, ки барои пешгирӣ аз ҳуқуқвайронкунии маъмурии наврасон сари вақт андешидани баъзе чораҳои ҳатмӣ зарур мебошад. Раванди таълиму тарбия бояд дар якҷоягӣ ба роҳ монда шуда, он пайваستا зина ба зина амалӣ гардонда шавад.

Таъхиркунӣ дар таълиму тарбияи наврасону ҷавонон боиси оқибатҳои номатлуб мегардад. Воқеаҳои дар солҳои охир бавучудодама исботи он аст, ки сари вақт таълиму тарбияи дуруст надодан ба фарзандон, инкишоф надодани тафаккур ва чаҳонбинии онҳо оқибати нангинро ба бор меоварад. Дар натиҷаи бемасъулиятиву беназоратии падару модар фарзандон тарбияи нодуруст гирифта, ҳамчун ашхоси бадқирдору зараррасони ҷомеа ба воя

мерасанд. Тачрибаи ҳаёти нишон додааст, ки бе таълиму тарбияи дурусти ҷавонон, наметавон тартиботи ҷомеаро пойдору устувор кард ва ба ояндаи дурахшони давлату миллат умед баст. Ҷаҳони имрӯзаи ғаёлона тағйирёбанда ба раванди тарбияи насли наврас, хусусиятҳои рафтори он бевосита таъсир мерасонад. Дар навбати худ, мушкилоти наврасону ҷавонон камбудии тамоми ҷомеаро инъикос мекунад. Торафт бештар аён мегардад, ки безътиной ба тарбияи самарабахши онҳо боиси вайрон шудани муносибатҳои ҷамъияти мегардад. Ба ақидаи В. А. Сухомлинский ва К. Д. Ушинский дар тарбияи кӯдакон, наврасон ва ҷавонон ташаккули сифатҳои маънавию ахлоқии онҳо, ки муҳаббат, ҷавобгарӣ ва масъулиятшиносиро дар бар мегиранд, мавқеи махсусро ишғол мекунад [2, с. 122].

Бинобар ин, дар байни ҷавонон ба зухур кардани хислатҳои манфӣ ба монанди зӯроварӣ, бадкорӣ ва бераҳмӣ дар оила ва муассисаи роҳ додан ба ҳеҷ вачҳ мумкин нест. Ҷавононро дар руҳияи наҷӯкорӣ, эҳтироми худ ва дигарон, дарки арзиши зиндагӣ, масъулият барои амали худ ва ёрии байниҳамдигарӣ тарбия кардан зарур аст. Вобаста ба ин, амали педагогӣ, ки ба тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон нигаронида шудааст, зарурати ҳешро пайдо мекунад. Ин аз омӯзгорон заҳмати зиёди касбӣ ва шахсиро талаб мекунад, зеро дар ҷавонони муосир муносибати истеъмолий ба зиндагӣ таҳмил карда мешавад, ки он дар соҳаи пулу мол, сабӣ кардани некуахлоқии моддӣ ҷойгоҳи худро ёфтааст. Дар он нафақат самтҳои маънавий, балки меҳнатӣ, ҳуқуқӣ, инсондӯстӣ, эстетикӣ, экологӣ, яъне тамоми падидаҳои таъсиррасониро ба шахси рушдёбанда дохил кардан муҳим аст, ки инсондӯстӣ, масъулиятшиносӣ, эҷодкорӣро ўро мустаҳкам мекунад. Агар дар раванди таълиму тарбия аз унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ истифода гардад, ба андешаи мо пеши роҳи амалҳои номатлуби ҷавонон дар шароити ҷаҳонишавӣ алабата гирифта мешавад. Пешгирии амалҳои номатлуби ҷавонон дар шароити ҷаҳонишавӣ: ирии амалҳои номатлуби ҷавонон дар шароити ҷаҳониша Пешгирии амал Тарбияи ахлоқӣ (ахлоқ сифати ботинӣ ва маънавий) инсон аст, ки ба идеалҳои неқӣ, адолат, вазифа, шараф ва ғайра асос ёфтааст, ки нисбат ба одамон ва табиат зухур мекунад) [5, с. 122]. Дар ин сурат амалиёти оила ва омӯзгоронро ба ҳам мутобиқ кардан лозим аст.

Вақте ки хонандагон аз таърихи оила, кишвар ягон маълумотро оид ба рафтору кирдори наҷиби ҳешу табор ё ҳамватанон пайдо мекунад, дар онҳо беҳтарин хислатҳои шахсият ошкор гардида, ба хизмати Ватан аз сидқи дил омода мешаванд, ин унсурҳои муҳими тарбияи ахлоқӣ мебошад. Воқеияти ин самт ба ҳамбастагии равандҳои таълиму тарбия дар муассисаи мусоидат мекунад. Аз ҷумла, давраи Ҷанги Бузургӣ Ватанро дар дарси таърих омӯхта, дар баробари ин бо лоиҳаҳои «Хотираи Пешгирии амалҳои номатлуби ҷавонон дар шароити ҷаҳонишавӣ, тарбияи меҳнатӣ ва интиҳоби касб, тарбияи ахлоқӣ, маънавий ва маърифатӣ, тарбияи экологӣ, тарбияи гуманистӣ ва зебоинарастӣ, тарбияи ҳуқуқию сиёсӣ, тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва тарзи ҳаёти солим, тарбияи миллӣ ваватанпарастӣ, тарбияи ғоявӣ -оилаи мо», «Фестивали сурудҳои ҳарбӣ», «Пионерони қаҳрамон», «Онҳо ҳамсолони мо буданд», шиорҳои «Ман зидди ҷангам!», «Полки абадӣ», «Шерозаи Георгий», «Ба собиқадорони ҷанг ёрӣ расонем» ва ғайра қор кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар дарсҳои адабиёт, забони тоҷикӣ қорҳои эҷодии хонандагон, ки ба ташаккули ҳисси эҳтиром нисбат ба ҳамватанон, муҳаббат ба зодгоҳҳои ҳеш алоқаманданд: «Гӯшаи дӯстдоштаи Ватан», «Қаҳрамони дӯстдоштаи ман аз асарҳои адабиёти тоҷик» ва ғайра. Ба шарофати чунин дарсҳо қорабиниҳо ҳам шаклҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ҳам интернатсионалӣ пайдо мекунад. Тарбияи ахлоқии хонандагон бо истироҳати (новобаста ба вақти холии берун аз таҳсил ва қорҳои ҳоҷагӣ) онҳо зич алоқаманд аст. Воқеияти ҷомеаи рушдёфта нишон медиҳад, ки қораи бисёре аз ноқилигон дар қораи вақти холии худ қарор қабул кардан душвор аст. Бисёриҳо ба маҳфилҳои шубҳанок дода мешаванд, ки афзалиятҳои қароғатии онҳо муайян карда намешаванд. Ба хонандагон дар қори худмуайянқунии истироҳат ва қор роҳбарони синфҳо ёрии қалон расонда метавонанд, ки онҳо на танҳо дар системаҳои таълими иловагӣ ба қор қабул кардани талабагонро расман қайд мекунад, балки ба қомъбихи онҳо мароқ зоқир менамоянд. Маълум аст, ки будани муассисаҳои маданият варзишӣ дар маҳалли истиқоматии онҳо дар тарбияи наврасону ҷавонон аҳамияти бузургро соҳиб гаштааст. Дар раванди ғаёлияти тарбиявии хонандагон қораи муаллимон аҳамияти меҳнати фикрӣ, ки ба одам ғайрат ва матонатро дода метавонд, мавқеи маҳсус дорад. Чи тавре ки дар ин раванд поквичдонӣ, мавқеи маънавии шахс муҳим аст. Масалан, имрӯз дар фазои интернетӣ ба таври пулакӣ нусаҳои зиёди асарҳои эҷодӣ пешниҳод карда мешавад, ки хонандагон метавонанд бидуни саъю кӯшиши худ қораи иҷрои ин вазифаи таълимӣ пардозанд [16, с. 143]. Ба қихати психологӣ тарбияи хонандагон назар карда, қроблемаи фарҳанги муоширати байни онҳоро мунтазам ҳал кардан лозим аст. Дар айнаи замон ба масъалаи

муошират бо хонандагон кам диққат дода мешавад, ки ин муносибати дағалона нисбат ба хонандагон, суҳанҳои зишт, бетартибҳои ҷавонон дар муассиса дар фазои таълимии бисёр муассисаҳо як чизи табиӣ гардидааст.

Маълум аст, ки дар шароити фазои беназорати интернет, васоити ахбори омма хонандагони ба дашном, киноҳои мочароангези баромадкунандагони телевизион ва радио, барномаҳои хандаовар бештар дучор мешаванд, ки барои хонандагон фарқ кардани меъёри гуфтори онҳо мушкил аст. Аммо тарбияи шахсе, ки забони меъёриро медонад, ба муносибатҳои субъекту шахс нигаронида шудааст, эҳтироми дигарон, худбаҳодиҳӣ ва худдорӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар ин маврид гузаронидани суҳбату баҳсҳо дар мавзӯҳои «Одамон ҳиссиёти худро чӣ тавр ифода мекунад», «Оё ман худамро идора кардан метавонам?», «Ман худам ва дигаронро эҳтиром мекунам», «Забони ширину бузурги тоҷикӣ», «Хушмуомила бошем» ва ғайраро гузаронидан аз аҳамият ҳолӣ нест. Бо назардошти он, ки хонандагони ҳозира ба мутолиаи адабиёти бадеии классикӣ кам шавку ҳавас зоҳир мекунад (ки ин ба тарбияи муносиби шахсият ёрии калон мерасонад), дар муассиса ҷорабиниҳои мураккабро, ки ба театрқунонӣ нигаронида шудаанд, мунтазам ташкил кардан лозим аст. Ташкил намудани баҳсу мунозира аз рӯи ин ё он асари адабии омӯхташаванда низ воситаи таъсирбахши педагогии муқовимат ба худшиносии инкишофёбандаи хонандагон ба намунаҳои фарҳанги оммавӣ, ки тавассути воситаҳои ахбори омма нашр ва намоиш дода мешаванд, (киссаҳои нангин аз ҳаёти «ситораҳо», задухӯрдҳои гурӯҳӣ ва ғайра) мегардад.

Проблемаи дигари муҳими тарбияи кӯдакону наврасон ин ҷалб намудани онҳо ба тарзи ҳаёти солим мебошад. Маводи тадқиқотӣ ва амалии кор бо ҷавонон нишон медиҳанд, ки насли наврас дар бораи бадани худ, дар бораи тарзи ҳаёти солим дониши суст дорад, дар онҳо аксар вақт нисбат ба нигоҳ доштан ва мустаҳкам намудани саломатии худ ягон амале дида намешавад. Дар ин ҳолатҳо дар муассисаҳои таълимӣ танҳо ба дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ диққат додан кифоя нест, балки бояд дар доираи тамоми дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ дар бораи арзиш ва беназирии ҳаёт, алоқамандии тарзи ҳаёти одам, нигоҳдории саломатӣ, пешгирии бемориҳо ва мустаҳкам намудани организми одам гузаронидани ҳар гуна ҷорабиниҳо ба ташаккули фарҳанги умумии хонандагон мусоидат мекунад. Таҳқиқот дар соҳаи педагогика ва психология исбот намуданд, ки тарбия ва таълими аксарияти наврасон дар зинаҳои паст қарор дорад. Ба андешаи мо гузаронидани чораҳои зерин ба ғоидаи кор ҳоҳад буд:

1. Муайян намудани омилҳо ва сабабҳои ба амал омадани ҳуқуқвайронкунонии наврасону ҷавонон;

2. Нисбат ба волидон ва ҳуди ноболиғоне, ки ба амалҳои зидиқонунӣ даст мезананд, чораҳои қатъӣ андешида шавад;

3. Ташкил намудани суҳбатҳои инфиродӣ бо ноболиғоне, ки ба қонуншиканӣ даст задаанд;

4. Аз тарафи органҳои масъул саривақт андешидани ҷорабиниҳо дар бобати пешгирии аз содиркунии ҳуқуқвайронкунӣ ва амалҳои ҷиноятӣ наврасону ҷавонон;

5. Ба воситаи гузаронидани ҷорабиниҳои гуногуни илмию фарҳангӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва васоити ахбори умум пешгирии амалҳои номатлуби баъзе аз наврасон ва тарғиби дастовардҳои ҷавонони пешқадам. Мо бояд тамоми аҳли ҷомеа дар таълиму тарбияи наврасон хеле саҳтгирона ва дилсӯзона рафтор намоем ва танҳо дар ҳамин ҳолат метавонем муваффақ шавем, ки наврасон ба рафторашон баҳои ҳаққонӣ дода, аз карда пушаймон ва ба ислоҳи тарзи ҳаёти худ омода гарданд. Ҳангоми омӯзиши дастуру ҳидоятҳои маорифпарваронаи Пешвои миллат дар семинарҳои махсусу мақсаднок нуктаҳои баррасӣ мешаванд, ки дархӯри замони воқеианд. Ба ин мазмун, ки истифодаи эҷодқорона ва боҳадаф аз технологияҳои навин ба насли муосир имкон медиҳад, ки дар таҳсилот дастболо шаванд. Дар ин раванд вақти он фаро расидааст, ки баъд аз таҳсили муваффақона насли даврони ҷадид бояд ба ихтироъкориву эҷодқорӣ шуғл варзад ва маҳсулоти офаридаи ӯ дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошад. Он гоҳ насли ояндаи маърифатманд аз рисолати фарҳангии хеш бештар бархурдор гардида, дар дунёи ихтироот устуворона муқовимат карда метавонад ва ин мақсаду мароми ниҳии давлат, оила, ҷомеа ва муассисаи таълимӣ ба шумор меравад.

Иқдоми дигари Пешвои миллат дар масири худшиносиву ҳудогоҳӣ ва дарки арзишҳо ва ормонҳои миллии ҳар сол дар ҷумҳурӣ баргузор намудани се озмун «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Илм - фурӯғи маърифат» ва «Тоҷикистон-Ватани азизи ман» мебошад, ки ҷиҳати дар амал татбиқ намудани Консепсияи миллии тарбия дар мамлакат заминаи бозғаймонӣ ба вучуд меорад. Масъалаи мазкур дар Паёми Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (21 декабри соли 2021) ба таври махсус таъкид гардид. Гузашта аз ин, дар Паём эълон гардидани рушди омӯзиши бовусъати фанҳои табиатшиносӣ ва дақиқ то соли 2040 далели он аст, ки ҷомеаи кунунии мо ба таълими босифати фанҳои мазкур дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ниёзи ҷиддӣ дорад: «Танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро дарёбад». Бояд қайд намуд, ки имрӯз ҳукумати кишвар дар сиёсати худ ба ҷавобонаи таълими арзанда, онҳоро неруи созанда ва пешбарандаи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакат меҳисобад ва ҳалли мушкилоту масъалаҳои вобаста ба зиндагӣ ва таҳсилу фаъолияти онҳоро ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати худ эътироф менамояд. Имрӯз ҷавобона дар тамоми самтҳо ва бахшҳои ҳаёти ҷомеа фаъолияти пурсамар доранд, дар бунёд ва таҳкими ҷомеаи мутамаддину пешрафта саҳми сазовор мегузоранд.

АДАБИЁТ:

1. Зафархочаи С. Сино ва бедории афкори миллий // Ҷумҳурият, 15 августи соли 2018, № 161 (23 504), с.3. Душанбе, Нашриёти комплекси «Шарқи озод». 2018.-8
2. Сафаров Ш., Шарифов М. Фалсафаи варзиш. Душанбе: «Бухоро», 2016-456 с.
3. Сафаров Ш.А. Таърихи бозиҳои миллии тоҷик. Китоби дарсӣ. «Нашри Мубориз», Душанбе, 2015.-525 с.
4. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро. Душанбе, Ирфон.-2011. -411с.
5. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. /Зери назари академик М.Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012 -562 с.
6. Бозоров О.«Тарбияи ватандӯстӣ ва интернационалистӣ дар дарсҳои хониш». Душанбе, Маориф 1990. Саҳ. ” 27.
7. Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». ”Душанбе, 2010.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон. ш. Душанбе, 16 декабри соли 2022, № 332

ТАЪСИРИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГИИ МУКОЛАМАҲОИ ТАРБИЯВӢ ТАЪЛИМӢ ДАР ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Маҳз таълиму тарбияи пешрафтаи ҷаҳонӣ метавонад иштироки фаъоли ҷомеаро дар идоракунии ҷаҳон дар ҳазорсолаи нав таъмин намояд. Башарият, ки саргарми нигоҳ доштани мавҷудияти худ аст, торафт бештар ба мушкилоти маориф, рушду такмили он рӯ оварда истодааст, зеро аллакай муайян карда мешавад, ки асри навро чӣ пайомадҳое интизоранд? Дар ҳазорсолаи нав проблемаҳои маориф дар тамоми ҷаҳон авлавият пайдо мекунанд, зеро онҳо ояндаи ҳар як кишвар ва тамоми сайёра муайян мекунанд. Дар назди системаи маориф вазифаи стратегии тарбияи насли ҷавони соҳибмаълумот ва бофарҳанг меистад. Дар замони муосир, вақте ки фазои иттилоотӣ ва тарғиботи Ғарб Шарқ омехта шуда, барои таъсиррасонӣ ба тафаккури наврасту ҷавонон дар мубориза қарор доранд, барои омӯзгорону донишмандони соҳаи педагогика, психология ва ҳуқуқшиносӣ андешидани чораҳои судманд ва саривақтӣ лозим аст, то ки дар тарбия ба хато роҳ надиҳанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷаҳонишавӣ, проблемаҳои маориф, таълим, тарбия, ҷавонон, омӯзгорон, тарбияи экологӣ.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ УЧЕБНЫХ ДИАЛОГОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Именно прогрессивное мировое образование может обеспечить активное участие общества в управлении миром в новом тысячелетии. Человечество, озабоченное поддержанием своего существования, все больше и больше обращается к проблеме образования, его развития и совершенствования, поскольку уже определено, какие сюрпризы ждут Новый век? В новом тысячелетии проблемы образования становятся приоритетными во всем мире, поскольку они определяют будущее каждой страны и всей планеты. Перед системой образования стоит стратегическая задача воспитания образованного и культурного молодого поколения. В наше время, когда информационно-пропагандистское пространство Запада и Востока смешалось и борется за влияние на мышление подростков и молодежи, педагогам и ученым в области педагогики, психологии и юриспруденции необходимо принимать действенные и своевременные меры, чтобы не допустить ошибок в воспитании.

Ключевые вопросы: Республика Таджикистан, глобализация, просвещение, образование, воспитание, молодежь, учителя, экологическое воспитание.

**PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL IMPACT OF EDUCATIONAL DIALOGUES ON THE
FORMATION OF CREATIVE THINKING OF STUDENTS OF
SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

it is progressive global education that can ensure the active participation of society in the governance of the world in the new millennium. Humanity, concerned about maintaining its existence, is turning more and more to the problem of education, its development and improvement, since it has already been determined what surprises await the New Century? In the new millennium, education issues are becoming a priority all over the world, as they determine the future of every country and the entire planet. The education system faces the strategic task of educating an educated and cultured young generation. Nowadays, when the information and propaganda space of the West and the East is mixed and struggling to influence the thinking of adolescents and youth, teachers and scientists in the field of pedagogy, psychology and law need to take effective and timely measures to prevent mistakes in education.

Key issues: *The Republic of Tajikistan, globalization, enlightenment, education, upbringing, youth, teachers, environmental education.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳумайрои Шерализода Иброҳими Докторанти Phd Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикитон тел: 904 41 84 39*

Информация об авторе: *Хумайрои Шерализода Ибрагим докторант, Научно-исследовательский институт развития образования имени Абдурахмана Джомии, Академия образования Таджикистана, тел: 904 41 84 39*

Information about the author: *Humairoi Sheralizoda Ibrahimi PhD candidate, Abdurahman Jomi Educational Development Research Institute, Academy of Education of Tajikistan, tel: 904 41 84 39*

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

УДК:372.8+373:808.2(575.3)

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ
РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джонмахмадова Г. Ш.

Институт развития образования имени Абдурахмана Джамии

Академии образования Таджикистана

За 34 года государственной независимости Таджикистана в свете Декларации приоритетов в системе образования страны произошли существенные изменения, которые обеспечат неуклонное развитие данной перспективной сферы общества. Принятие Закона Республики Таджикистан «Об образовании», «Национальной концепции образования», «Государственного стандарта образования», «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан», «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» и других важных нормативно-правовых актов в сфере образования, направленные на устойчивое развитие и формирование знаний подрастающего поколения, заложили прочную научную, экономическую и социальную основу школьного образования в Таджикистане. Выполнение требований этих важных и ключевых документов позволит государству строить свое новое образование на основе национальной и мировой науки и культуры, с учетом национальных традиций и в сотрудничестве с надежными партнёрами и органами по культуре, науке и образованию (соответствующие международные организации).

Разработка новых учебных стандартов, программ и учебников может повысить уровень и качество знания во всех звеньях образования, в том числе в средних общеобразовательных учреждениях. В реализации государственной политики в области образования важную роль играют учителя. Эта мысль очень четко прозвучала в речи Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на встрече с представителями интеллигенцией республики (2015 г.): «...залогом любого достижения и прогресса государства является учитель и его духовные и научные знания и умения. Эффективное проведение учебно-воспитательной работы учителем позволяет поднять уровень мышления, знаний и мировоззрения учащихся» [11, с. 28].

В Республике Таджикистан в настоящее время существенно повышается роль русского языка как средства межнационального и межгосударственного общения. Необходимость более серьезного отношения к изучению русского языка на всех уровнях образовательной системы страны неоднократно подчёркивал Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. Этому свидетельствует Указ Президента от 30 августа 2019 года №438 «О Государственной программе совершенствовании преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года», который занимает важное место в ряду правительственных документов.

Реформа в системе образования, проводимая в настоящее время в Республике Таджикистан, обусловила повышения требований к качеству преподавания и совершенствования, необходимость более серьёзного отношения русского языка во всех звеньях образования. Об этом ещё раз свидетельствует Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21 декабря 2021 года. В своём Послании, обращаясь к членам Маджлиси милли и депутатам Маджлиси намояндагон Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил следующее: «Несмотря на то, что учебный процесс в образовательных учреждениях вошел в определенную систему, для большего повышения уровня и улучшения качества образования, подготовки

высококвалифицированных кадров, изучения государственного языка, древней истории и культуры таджикского народа, соблюдения правил этикета, повышения вкуса школьников к изучению математических, точных и естественных наук, информационных технологий и освоению иностранных языков, в *особенности русского и английского*, необходимо придавать большее значение» [12, с. 28-29].

В условиях устойчивого развития международного сотрудничества растет спрос на специалистов со знанием иностранных языков, в том числе русского. Реализация Правительством Республики Таджикистан «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» является одной из мер по обеспечению развития знаний учащихся и инновационной деятельности учителя.

В 2019-2020 и 2020-2021 учебные годы в средних общеобразовательных учреждениях страны нами были проведены исследования, согласно годовому плану Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, направленные на реализации совершенствования преподавания и изучения русского языка. Особый акцент нужно было уделить стимулированию или мотивации учащихся при изучении русского языка в условиях реформы сферы образования.

Таким образом, мы особое внимание уделили на такие способы мотивации учащихся, как разъяснение необходимости знаний и их значения для практики, организация проблемных учебных ситуаций, организация индивидуальных и групповых форм обучения, разработка учебно-методических материалов учителями на основе их жизненного опыта. Поэтому считаем необходимо и своевременно повышать квалификацию учителей и других работников образования, занимающихся преподаванием и популяризацией русского языка.

Сегодняшняя школа сталкивается с одной из серьезнейших проблем – падение интереса обучающихся к обучению, не только к одному учебному предмету, например, русскому языку, как следствие, снижение грамотности, неумение правильно, логично выражать свои мысли.

Мотивация на уроках русского языка как неродного в общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения является условие повышения качества образования. Успехи в обучении и воспитании детей напрямую зависят от мотивации, т. е. наличия значимых и действенных стимулов к усвоению знаний и приобретению определенных личностных качеств. Мотивация, как процесс действия мотива объясняет результаты деятельности и поведения ученика, ход процессов и движущие силы. Чтобы мотивировать детей и усилить учебный процесс, необходимо, прежде всего, сформировать у них потребность в этой деятельности.

Слово «мотивация» исходит первоначально от латинского слова »*movere*», что обозначает движение. Корневая основа слова мотивации - «мотив». Говоря о мотивах, можно заметить, что они часто связаны с потребностями, желаниями, инстинктами, внутренними побуждениями, награждениями и наказаниями. Мотивы вызывают и поддерживают направленность индивидуума. Итак, они нацеленные, либо осознанные либо неосознанные. Мотивы управляют деятельностью индивида на определённые цели и связывают определённую часть энергии человека, чтобы достигать их. Под мотивацией подразумевается состояние, вызванное мотивами. Согласно Глухову и Щукину, мотивация является процессом действия мотива [1, с. 68].

Потребности учащихся лежат в основе мотивов, определяющих их поведение. Под «мотивом» подразумевается субъективная (опосредованная) потребность, то есть понимается способ удовлетворения потребности [1, с. 52].

Мотивация на уроках предполагает создание устойчивого интереса к изучению русского языка, поэтому вопросы содержания и формы (что? и как?) учебной деятельности являются самыми главными. Главным вопросом организации учебной деятельности мы считаем - это выбор приёмов и способов мотивации учащихся, именно они приводят учащихся к процессу восприятия, внимания, воображения, мышления, которые актуализируют речевую деятельность. Эти процессы являются основополагающими при условиях компетентностного подхода в обучении.

Одним из важнейших факторов при изучении русского языка является познавательная мотивация к учебной деятельности. Именно такая мотивация побуждает учащихся к упорной, систематической учебной работе. Мотивация – это источник активности и направленности личности на предметы и явления действительности, в результате чего и возникает активность.

Для оптимальной организации уроков в современных условиях наши учителя должны уметь применять передовые современные методы в учебном процессе, внедрять интерактивные методы индивидуального и группового обучения, а также прогнозировать ожидаемый результат.

В методике преподавания русского языка существуют много способов стимулирования учащихся к изучению русского языка. Учитель русского языка может использовать в своей педагогической деятельности следующие способы:

1. *Инновационные технологии* – информационно-коммуникационные технологии обучения, технологию проектов, технологию проблемного диалога и др.

2. *Нестандартные уроки* – уроки пресс-конференции, уроки-КВН, уроки-путешествия, уроки - концерты, уроки-соревнования, уроки-викторины, интегрированные уроки и др.

3. *Внеурочная деятельность обучающихся по предмету.* Организация внеурочной деятельности способствует сплочённости детей, повышению их коммуникативных способностей, повышению их социального статуса в школьном коллективе, становлению личности, определению будущей профессии.

4. *Личность учителя.* Творческая личность педагога играет большую роль в повышении обучении мотивации учащихся. Чтобы развить творческую возможность каждого учащегося, каждому педагогу важно самому быть творческой личностью. Учитель должен выявлять самые лучшие качества, заложенные в душе каждого ребенка, стремиться к тому, чтобы каждый ученик четко осознавал свое место в обществе.

Мотивация же должна диктоваться, как пишет Климова Т.Ю., конечным результатом обучения. Но определяться она должна не педагогическим талантом учителя (согласимся, что учитель — профессия массовая, где главным является выучка, профессионализм, а не дар Божий), а жизненной перспективой учащихся, пониманием того, что без школьной базы знаний никуда продвинуться не удастся. Но подумать об этом следует взрослым, организаторам обучения и просвещения, увязав в единое целое, синтезировав ту сумму знаний, информации, накопленную за время обучения в школе самим обучающимся. Потому что эта задача - синтез, превращение в прочное единство, цельность - ученику не под силу [4, с. 41].

А уроки русского языка с использованием информационно-коммуникационным технологиям являются одним из самых важных результатов инновационной работы в среднем общеобразовательном учреждении. Такая инновационная форма работы позволяет сделать урок действительно, развивающим, формирующим и познавательным. Учитель русского языка может использовать возможности компьютерной технологии в учебном процессе: презентации, тренажёры, ресурсы Интернета. В процессе использования информационных технологий осуществляется задуманное, урок делается современным. Это также влияет на рост профессиональной компетентности учителя и способствует значительному повышению качества образования.

Основной целью исследования было выявление мотивации учащихся к изучению русского языка в условиях реализации компетентностного подхода к обучению, качества знаний учащихся и процессе реализации компетентностного подхода к изучению русского языка. А также уровень знаний и развития компетенции учащихся, формирования у учителей профессиональных навыков и теоретических знаний после обучений (семинаров, курсов) по следующим направлениям, таким как: календарно-тематические планы и план-конспекты учителей, соответствие планов учебным планам; анкеты для учителей, уровень знаний учащихся (письменные работы, контрольные тестовые задания и устные опросы); использование дисков и технических средств на уроках (компьютер, электронная доска), работа методических объединений учителей русского языка, а также оказание методической помощи учителям русского языка.

Опытно-экспериментальной базой исследования послужили средние общеобразовательные учреждения №№ 48, 67 и 71 г. Душанбе, лицей «Рохнамо», государственное образовательное учреждение гимназии №2 для одарённых детей, лицей для одарённых детей г. Душанбе, СОУ №№ 5, 8, президентская школа для одарённых детей г. Гиссара.

В исследовании и опросе приняли участие администрация учебного заведения, руководители методического объединения русского языка, учителя русского языка и учащиеся.

Таблица №1. Сведения о количестве учителей русского языка в образовательных учреждениях г. Душанбе и города Гиссара, участвовавшие в исследовании:

Название учебного заведения	Количество учителей	В том числе женщины	Образование			Категория			Год прохождения КПК
			высшее	неполное высшее	среднее специальное/заочник	высшая	первая	вторая	
город Душанбе									
Государственное учебное учреждение гимназии №2 для одарённых детей				-	-		-		2016, 2018, 2019
Лицей для одарённых детей				-	-		-		2004,2016, 2019
Лицей «Рахнамо»				-	-		-	-	2019, 2020
СОУ № 48				1	-			-	2017,2019
СОУ № 67	0	0	0	-	-			7	2017,2019
СОУ № 71		5	4	2	-			5	2017,2019
город Гиссар									
Президентская школа для одарённых детей				-	-		-	-	2017, 2018, 2019
СОУ № 5				-	1			1	2018, 2019, 2020
СОУ № 8				3	-			1	2018, 2019, 2020
Всего:	5	2	8	6	1	5	3	15	

Следует отметить, что к эксперименту и исследованию были привлечены 65 учителей русского языка. В целях определения уровня готовности учителей к использованию инновационных способов и методов, стимулирования самостоятельной работы учащихся при изучении русского языка в условиях компетентностного подхода к обучению в опыте своей работы, учителям общеобразовательных учреждений были предложены анкеты.

Учителя высказали свое мнение о способах стимулирования самостоятельной работы учащихся при изучении русского языка в условиях реализации компетентностного подхода к обучению, представленного в анкете, и по результатам изучения состояние реализации русского языка на уроках. Опросный лист состоял из 10 вопросов, включая открытые вопросы. Методом сбора данных для нашего исследования послужило анкетирование. Результаты анкетирования представлены в следующей таблице.

Таблица №2. Результаты анкетирования с целью определения готовности учителей к использованию инновационных методов, к стимулированию самообучения учащихся при изучении русского языка в условиях компетентностного подхода к обучению.

№ п/п	Вопросы анкеты	Кол-во правильных ответов	Кол-во неправильных ответов	Всего % правильных ответов
1.	Знаете ли Вы, что такое компетентностный подход в обучении русскому языку?	45	35	56,25 %
2.	Знаете ли Вы, что такое компетенция и компетентность?	40	40	50 %
3.	Есть ли в Вашей школе возможность применять на уроке компьютерные технологии и как её используете?	35	45	49,75 %
4.	На Ваш взгляд, какие методы обучения следует использовать для стимулирования самообучения учащихся при изучении русского языка в условиях компетентностного подхода к обучению? Как сформулируете учебную мотивацию у учащихся?	35	45	43,75 %
5.	По-вашему мнению, стимулирование самообучения учащихся при изучении русского языка способствует развитию их речи?	32	48	25,6 %
6.	Какими способами вы можете привлечь внимание учащихся к современной технике и технологии на уроках?	26	54	32,5 %
7.	Ваше мнение о повышении уровня знаний учащихся по русскому языку.	35	45	43,75 %
8.	Как вы используете информационно-коммуникационные технологии на уроках русского языка?	30	40	37,5 %
9.	Какими способами и методами изучения вы формируете компетенции учащихся в процессе изучения русского языка?	31	49	38,75 %
10.	Не создает ли Ваш многолетний опыт работы в школе с традиционной методикой обучения препятствий для реализации компетентностного подхода?	35	45	43,75 %
	Средние показатели готовности учителей к использованию инновационных методов, стимулирующих самостоятельную работу учащихся при изучении русского языка в условиях компетентностного подхода к обучению в %:			43

Анализ результатов анкетирования.

В целом анализ результатов опроса педагогов показывал, что 56,25 %, т.е. 45 % учителей понимают суть компетентностного подхода, эффективных способов реализации компетентностного подхода в образовании. Другая группа учителей, не ответивших правильно на вопросы анкеты, т.е. 50% – это в основном молодые специалисты и учителя, не проходившие курсы повышения квалификации по компетентностному подходу. Хотя, эти учителя могли бы заниматься самообразованием, самостоятельно изучить большинство учителей ответили на вопрос: что вы понимаете под компетентностным подходом к обучению и что такое компетенция и компетентность? дали правильный ответ (вопросы № 1, 2). В ходе опроса 55% учителей русского языка заявили, что получают необходимые материалы для реализации компетентностного подхода с Интернета (сайта). 32% учителей читают книги и пособия, написанные на русском языке. А вот на вопросы, требующие глубоких знаний: Есть ли у вас условия для использования компьютера в школе и как вы его используете на уроках русского языка? Какими способами вы можете привлечь внимание учащихся к технике и современной технологии на уроках? нам не удалось найти полный ответ (вопросы 4, 6, 7). Из ответов учителей стало понятно, что они не готовы использовать

компьютерные технологии на уроках русского языка (вопросы №3, 8). На вопросы о разнообразии уроков, написании текстов, создании таблиц, подготовке презентаций, сборе информации из Интернета и т.д., об использовании компьютерных технологий в образовательном учреждении и их использовании на уроках русского языка 32% учителей отметили регулярность использования компьютера. Еще 42% учителей отметили, что используют компьютер время от времени или с помощью других. 26% учителей ответили, что не пользовались компьютером, отметив, что у них либо нет компьютера, либо они не могут им пользоваться.

Опрос показал, что 32% учителей используют информационно-коммуникационные технологии на уроках русского языка. Еще 33% учителей не считают необходимым использовать информационно-коммуникационные технологии на уроках. Средний показатель готовности учителей к использованию инновационных методов и их практическому применению на уроках составил 43,8%, что можно считать удовлетворительным результатом. 33% учителей отметили, что регулярно используют активные методы обучения, развивающие игры, проблемное обучение для стимулирования самостоятельной работы учащихся при изучении русского языка и развития их речи на уроке.

По итогам опроса по поводу того, что как они оценивают себя в области реализации компетентного подхода к обучению 37% учителей заявили, что они полностью готовы к реализации компетентного подхода к обучению. 40% учителей заявили, что им нужны методические рекомендации для реализации компетентного подхода. Остальные 23% учителей в настоящее время не готовы к компетентному подходу. 43,75 % учителей на последний вопрос (Не создает ли Ваш многолетний опыт работы в школе с традиционной методикой обучения препятствий для реализации компетентного подхода?) ответили, что наоборот их многолетний опыт работы в школе с традиционной методикой обучения и помогает для реализации компетентного подхода в процессе преподавания.

Таким образом, в результате анализа ответов учителей по среднему показателю готовности учителей к использованию инновационных методов (43%) ,мы пришли к такому выводу, что им необходимо проводить занятия с применением современных педагогических технологий и технических средств; читать современную научно-методическую литературу, заниматься самоподготовкой, проводить занятия на основе компетентного подхода; создавать на уроках русского языка ситуации, максимально приближенные к реально жизненным, в которых учащиеся вынуждены будут решать конкретные коммуникативные задачи. С этой целью необходимо использовать современные педагогические личностно-ориентированные технологии, технологии интегративного обучения, коллективные способы обучения, игровые технологии, активные методы работы (составление диалогов, групповая дискуссия, работа в команде или в парах, деловые игры, творческие задания, защита проектов, обсуждение и т.д.).

В ходе эксперимента было установлено, что изучение русского языка во всех указанных учебных заведениях осуществляется в соответствии с Государственным стандартом общего среднего образования.

Эксперимент показал, что данными образовательными учреждениями разработан план мероприятий по реализации «Государственной программы по совершенствованию преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года».

В то же время, хотя по плану реализации Госпрограммы в средних общеобразовательных учреждениях имеется план мероприятий и отдельная папка, учителя работают, но процесс исследования устных знаний учащихся показало, что уровень знаний учащихся средних общеобразовательных учреждений №№71,67, г. Душанбе, №8, которые проходили исследование, не соответствуют требованиям и учащиеся затруднялись отвечать на вопросы по учебной программе.

В настоящий момент в Таджикистане в сфере образования в качестве языков обучения используются как таджикский, так и русский языки, что позволяет говорить о различных уровнях овладения русским языком.

В общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения преподавание русского языка идёт согласно государственному общеобразовательному стандарту и утвержденной Министерством образования и науки Республики Таджикистан «Программе по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения для 2-11 классов (2008)» под ред. Гусейновой Т. В. и др.

Согласно действующей программы в качестве формы контроля в 9-11 классах за год 2 часа (1 час в конце первого полугодия, 1 час в конце второго полугодия) проводится тестирование. В программе приводится понятие теста, оценивание тестов и правила их использования учителем русского языка.

«Тест – это наиболее экономная с точки зрения времени форма контроля, с помощью которой можно проверить не только системные знания по грамматике, но и выявить уровень сложившихся навыков употребления грамматических форм в речевых моделях различного типа, оценить коммуникативные умения в диалогической и монологической речи, выявить уровень владения лексикой русского языка, сообразительность, остроумие школьника (см. Приложение № 1. Образцы тестовых заданий по русскому языку). Тест даёт возможность при проверке охватить всех обучаемых одновременно и получить объективную картину усвоения содержания языкового и речевого материала по русскому языку. Сама организация теста как формы контроля способствует индивидуализации обучения. Благодаря использованию тестов с целью контроля над знаниями, навыками и умениями учащихся на уроке можно увеличить количество коммуникативных (репродуктивных и творческих) упражнений [9, с. 12].

В качестве основной формы организации итогового контроля - при оценке знаний, навыков и умений по русскому языку за год, за весь период обучения в основной или средней школе (на экзаменах) – используются тесты, которые в большей мере должны быть нацелены на выявление коммуникативных навыков и умений.

Тестовые задания должны иметь различную степень сложности, и они равномерно должны отражать содержание тематических разделов школьной программы. Учитель, прежде чем предложить тестовые задания учащимся тщательно должен обдумать, правильно, доступно должен составлять тестовые задания, учитывая уровень подготовки учащихся к этому виду контроля.

Представленные в статье тестовые задания позволяют на различных этапах обучения усовершенствовать знания учащихся по всем разделам русского языка, начиная со словосочетания и заканчивая сложными синтаксическими конструкциями, а также по текстам, которые приведены в действующих учебниках русского языка в школах с таджикским языком обучения.

Тесты могут быть использованы учителем на занятиях с учащимся разного уровня подготовки. Необходимо заметить, что подобная работа даст хорошие результаты только в сочетании с традиционными методами обучения и контроля знаний.

Учащихся необходимо приучать к тому, чтобы они не механически выбирали ответ, а были готовы устно обосновать свой выбор правильного ответа. Во-первых, быстро проверяются знания темы; во вторых, учащийся видит свои ошибки и в большинстве случаев старается их исправить и получить возможность повторно выполнить работу над тестом, только в другом варианте, улучшив не только оценку, но и знания; в третьих, учитель имеет возможность увидеть рост грамотности учащихся.

В данной статье хотим подробно анализировать результаты тестирования. В ходе исследования также были использованы тесты по русскому языку для учащихся 9-11 классов, заданий разного уровня сложности. При исследовании мы использовали наиболее часто используемые на практике в школе формы тестирования: тесты в закрытой форме (из всех вариантов тестируемый выбирает один правильный ответ), задания в открытой форме (требуют самостоятельного ответа, сформулированного самим обучаемым, т. е. испытуемый вписывает ответ в отведенное для этого место) и задания на установление соответствия (предъявляются две группы элементов; ученику необходимо связать каждый элемент первой группы с одним элементом второй группы). Тесты открытого типа не имеют готовых вариантов ответа. Задания сформулированы в форме вопросов или высказываний, и

тестируемым предлагается продолжить ряд слов или реплику, дописать ответы, вставить букву. Не всегда ответ состоит из одного слова, поэтому проверяется не только запоминание, но и понимание учащимся теоретического материала, а также умение в научном стиле кратко и чётко сформулировать правильный ответ. При этом момент угадывания практически невозможен. А также тестовые задания составлены по текстам действующих учебников по русскому языку.

Эти тестовые задания созданы нами собственно по действующим учебникам русского языка для школ с таджикским языком обучения. Прежде чем предложить тестовые задания учащимся, мы тщательно обдумали и правильно, в доступной форме составили тестовые задания, учитывая уровень подготовки учащихся к этому виду контроля. Задания составлены по учебному материалу, по содержанию тематических разделов школьной программы, которые учащиеся проходят в I-ую четверть учебного года.

В Республике Таджикистан теоретические исследования по проблемам адаптивного тестирования и развития коммуникативных навыков по русскому языку представлены в работах и исследованиях Саидова С.А. - «Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении с таджикским языком обучения» (на материале уроков русского языка в средней школе); Бабаевой Рохат Наимовны – «Дидактические условия развития коммуникативных навыков учащихся национальных школ Республики Таджикистан: на материале обучения русскому языку в начальных классах»; Тагдирова Тагдиrho Киноатовича – «Педагогические условия реализации инновационных процессов в школах Республики Таджикистан»; Камоловой Бибиалон Бобомуллаевны «Педагогические особенности формирования готовности будущего учителя к тестированию в учебном процессе (на примере педагогических вузов Республики Таджикистан)»; Курбановой Робии Туйчиевны «Дидактические особенности технологии тестирования по русскому языку в общеобразовательной школе Республики Таджикистан» и др.

Как отмечает исследователь Б.Б. Камолова [3, с.4], тесты способствуют решению учебных задач по овладению. Программными знаниями, умениями и навыками. Рациональное использование на уроке тестов требует от учителя перехода от привычной роли наставника, оценщика и контролёра к позиции наблюдательного помощника, который меньше резонёрствует и менторствует, а больше помогает детям учиться самостоятельно работать с новой информацией, размышлять, сравнивать, фиксировать и анализировать индивидуальную траекторию освоения знаний каждым ребёнком.

Успеваемость учащихся по русскому языку как неродному оценивается и по результатам тестирования с использованием соответствующих шкал оценок. При этом отметка, или оценочные баллы, - это условное выражение оценки знаний, навыков и умений. Например, ученикам может быть предложен тест, состоящий из 10 заданий, каждое из которых содержит один языковой пример и учащиеся должны выполнить за 20 минут. Выполнение заданий в объёме от 75 до 100% будет оценено отметкой «отлично», от 50 до 75% – отметкой «хорошо», от 25 до 50% – отметкой «удовлетворительно», а выполнение заданий в объёме от 0 до 25% – отметкой «неудовлетворительно». В программе по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2-11 классы, 2008 г.) на тестирование в 9-11 классах отводится 2 часа. Тестирование проводится два раза в год: в конце первого полугодия и в конце второго полугодия» [9, с. 13].

Приводим образцы тестовых заданий, составленные нами по тематическим материалам действующего учебника «Русский язык» Учебник для 11-ых классов общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. В каждом классе были предложены по 4-5 вариантов тестовых заданий. Данные тестовые задания составлены по пройденным материалам учебника на первое полугодие, которые были использованы и проведены в ходе исследования с учащимися 11 классов исследуемых школ.

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 11 КЛАССА

Вариант I

Фамилия и имя _____

Класс _____

Название учебного заведения _____

1. Закончите предложения.

1. Язык – это _____.
2. При помощи языка люди _____.
3. Любой язык отражает _____.

2. Установите соответствие между частями высказываний русских писателей о языке:

А) Язык всем знаниям и	1. всей природе ключ
В) Общаться с языком кое-как – значит и мыслить кое-как:	2. Потому что это творение ...
С) Язык -	3. неточно, приблизительно, неверно
Д) Почему язык хорош?	4. в вечном движении
	5. это история народа...

	А	В	С	Д
1				
2				
3				
4				
5				

3. Укажите верное продолжение предложения: *Новые слова и выражения, являющиеся для данного исторического периода новыми – это ...*

А) историзмы	С) архаизмы
В) профессионализмы	Д) неологизмы

4. В каком университете А. Ахматова получила почётную степень доктора наук?

- А) Стенфордском университете
- В) в Берлинском университете
- С) в Московском университете им. М.В. Ломоносова
- Д) Оксфордском университете

5. Назовите автора строк:

*Да, я знаю, я вам не пара,
Я пришёл из иной страны,
И мне нравится не гитара,
А дикарский напев зурны ...*

А) Н. Гумилёв	С) А. Ахматова
В) М. Цветаева	Д) С. Есенин

Тестовые задания по тексту «Путешествие из Бухары в Петербург»

6. Определите тип(ы) речи данного текста.

А) описание	В) повествование и рассуждение
С) повествование и описание	Д) рассуждение

7. Укажите значение слова *империя* в четвёртом предложении текста.

- А) царский режим, форма правления, при которой государство с царём во главе
- В) форма правления, при которой государство во главе с наследственным правителем
- С) Монархическое государство с императором во главе
- Д) Демократическое государство с президентом во главе

8. Какие слова являются грамматической основой предложения: *Я стал смотреть на горящий дом.*

А) я стал	В) я стал смотреть
С) смотреть на горящий дом	Д) горящий дом

9. Укажите правильную морфологическую характеристику слова *извозчик* в предложении: *Там стоял свободный извозчик, я жестами велел ему отвезти меня к месту пожара.*

А) существительное	С) наречие
В) прилагательное	Д) местоимение

10. Составьте из слов предложение.

1. меня, мама, для – близкий, человек, и, самый, земле, на, родной.
2. силы, все, отдала, и, здоровье, она, чтобы, нас, вырастить.
3. живи, век, учись, век.

_____.

_____.

_____.

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 11 КЛАССА

Вариант II

Фамилия и имя _____

Класс _____

Название учебного заведения _____

1. Заявление – это документ, содержащий

- A) исполнение C) сообщение
B) просьбу D) расписку

Тестовые задания по тексту «Путешествие из Бухары в Петербург»

2. Укажите синоним к слову *чужестранец* в предложении: *Это чужестранец и, наверное, из какого-нибудь посольства.*

- A) местный B) иностранец C) земляк

3. Укажите вид односоставного предложения. *Это очень тягостное состояние.*

- A) безличное B) определённо-личное
C) неопределённо-личное D) назывное

4. Почему писателю Ахмаду Донишу пришлось терпеть столько неприятностей?

- A) потому что он был болен
B) потому что он совсем не знал русского языка
C) потому что они поругались с извозчиком
D) потому что небо покрылось тучами

5. Укажите, кому принадлежат слова: *«Я не переставала писать стихи. Для меня в них – связь со временем, с новой жизнью моего народа... Я счастлива, что жила в эти годы и видела события, которым не было равных».*

- A) В. Друнина C) А. Ахматова
B) М. Цветаева D) И. Бунин

6. Установите соответствие между частями предложений:

A) Профессия учителя из тех,	1. труда хлебороба и строителя.
B) Труд учителя сродни	2. который ведёт нас сквозь годы детства, отрочества, юности.
C) Учителя в любую минуту готовы	3. что называют вечной.
D) Учитель – это человек,	4. помочь нам найти свой путь.
	5. растит нашу душу.

Ответ:

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				
5				

7. Составьте предложения с данными вопросами:

- 1) кто? как? где? когда? _____.
- 2) что? что делает? как? где? когда? _____.
- 3) кто? когда? что делал? куда? _____.

8. Назовите девичью фамилию Ахматовой:

- A) Гумилёва C) Садовская
B) Горенко D) Ахматова

9. Установите соответствие между частями сложносочинённых предложений:

А) То светило солнце,	1. дубы же стояли обнажёнными.
В) Дни поздней осени бранят обыкновенно,	2. не то это только казалось.
С) Берёзы распустились,	3. то шёл дождь.
Д) Уже давно рассвело,	4. а лампа всё горела.
	5. но мне она мила, читатель мой.

Ответ:

	А	В	С	Д
1				
2				
3				
4				
5				

10. Образуйте от несогласованных определений согласованные.

Образец: дом из камня – каменный дом

куртка из кожи -

варенье из вишни -

ваза из стекла -

пюре из картофеля -

человек без сердца –

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 11 КЛАССА

Вариант III

Фамилия и имя _____

Класс _____

Название учебного заведения _____

1. Назовите автора строк:

Я научилась просто, мудро жить,

Смотреть на небо и молиться Богу,

И долго перед вечером бродить,

Чтоб утолить ненужную тревогу...

А) Н. Гумилёв

С) А. Ахматова

В) М. Цветаева

Д) С. Есенин

2. Укажите вид сложного предложения: *То солнце тусклое блестит, то туча чёрная висит.*

А) сложноподчиненное

В) бессоюзное

С) сложносочиненное

Д) сложное предложение с разными типами связи

3. Установите соответствие между частями сложносочинённых предложений:

А) То светило солнце,	1. дубы же стояли обнажёнными.
В) Дни поздней осени бранят обыкновенно,	2. не то это только казалось.
С) Берёзы распустились,	3. то шёл дождь.
Д) Уже давно рассвело,	4. а лампа всё горела.
	5. но мне она мила, читатель мой.

Ответ:

	А	В	С	Д
1				
2				
3				
4				
5				

4. Закончите предложения.

1. Язык – это _____.

2. При помощи языка люди _____.

3. Любой язык отражает _____.

5. Кто является автором «Поэмы без героя»?

А) В. Друнина

С) М. Цветаева

В) Н. Гумилёв

Д) А. Ахматова

6. Укажите верное продолжение предложения: *Сложное предложение образуется путём соединения двух или нескольких предложений ...*

А) имеет одну грамматическую основу

- В) не имеет грамматическую основу
 С) без грамматической основы
 Д) каждое из которых имеет свою грамматическую основу

7. Найдите соответствие между странами и их деньгами:

А) Китай	1. доллар
В) Таджикистан	2. рубль
С) США	3. евро
Д) Россия	4. юань
	5. сомони

Ответ:

	А	В	С	Д
1				
2				
3				
4				
5				

8. Укажите вариант с противительными союзами:

- А) и, да, ни – ни, тоже, также, не только ... но и
 В) а, но, да, зато, же, однако
 С) или, либо, то – то, не то – не то,
 Д) когда, что, если, как

9. Выберите верное продолжение предложения: *Сложное предложение состоит из ...*

- А) двух или нескольких простых предложений
 В) двух или нескольких однородных членов
 С) двух или нескольких причастных оборотов
 Д) двух или нескольких деепричастных оборотов

10. В каком варианте пример не является словосочетанием?

- А) иностранное слово
 В) фонд библиотеки
 С) люди приходят
 Д) место для хранения

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ 11 КЛАССА

Вариант IV

Фамилия и имя _____

Класс _____

Название учебного заведения _____

1. Сложносочинённым называется предложение, части которого соединяются:

- А) при помощи союзных слов
 В) подчинительными союзами
 С) сочинительными союзами
 Д) при помощи интонации

2. Укажите верное продолжение предложения: *Современному человеку знание русского языка предоставляет ...*

- А) большие шансы и в учёбе, и в карьере
 В) поездку в Соединённые Штаты Америки
 С) свободно общаться с китайцем, не знающим русского языка
 Д) жить в Таджикистане

3. Укажите вариант с соединительными союзами:

- А) и, да, ни – ни, тоже, также, не только ... но и
 В) а, но, да, зато, же, однако
 С) или, либо, то – то, не то – не то,
 Д) когда, что, если, как

4. Установите соответствие между частями сложносочинённых предложений:

А) То светило солнце,	1. дубы же стояли обнажёнными.
В) Дни поздней осени бранят обыкновенно,	2. не то это только казалось.
С) Берёзы распустились,	3. то шёл дождь.
Д) Уже давно рассвело,	4. а лампа всё горела.
	5. но мне она мила, читатель мой.

Ответ:

	А	В	С	Д
1				
2				
3				
4				
5				

5. Составьте из двух простых предложений сложносочинённые, используя союзы *и, а, но*.

1. Наступила весна. На земле появилась зелёная трава.

2. Дни становились короче. Они стояли тёплые.

3. Труд кормит. Лень портит.

6. Назовите автора строк:

Да, я знаю, я вам не пара,
Я пришёл из иной страны,
И мне нравится не гитара,
А дикарский напев зурны ...

A) Н. Гумилёв

C) А. Ахматова

B) М. Цветаева

D) С. Есенин

7. Какой подвиг совершил Данко из легенды «Старухи Изергиль»?

A) наступил на сердце девушки

B) вырвал своё сердце и освещал им путь людям

C) вёл детей за руки

D) сидел и думал вместе со своим народом

8. Установите соответствие между сложносочинёнными предложениями и их переводом на таджикский язык:

A) Председатель объявил собрание закрытым, и сотрудники начали выходить из зала.	1. Офтоб гуруб кард, вале хаво бенихоят гарм буд.
B) Наступила весна, и начался сев.	2. Раис маҷлисро баста эълон кард ва кормандон аз толор баромадан гирифтанд.
C) Солнце село, но было ещё очень жарко.	3. Баҳор омад ва киштукор сар шуд.
D) Летом жарко, а зимой холодно.	4. Тобистон бенихоят гарм аст, аммо зимистон хунук аст.
	5. Хурусҳо чег мезаданд ва аллакай субҳ дамида буд.

Ответ	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				
5				

9. Выберите синонимы к словам:

здравствуй -

человек -

красиво -

вежливо -

10. Определите вид сложного предложения: *Фирдавс хочет, чтобы мы подарили ему новую книгу.*

A) сложноподчинённое

B) бессоюзное

C) сложносочинённое

D) распространённое

С целью определения уровня и усвоения пройденного материала по русскому языку, качества знаний учащихся были проведены тестовые работы и подведены итоги.

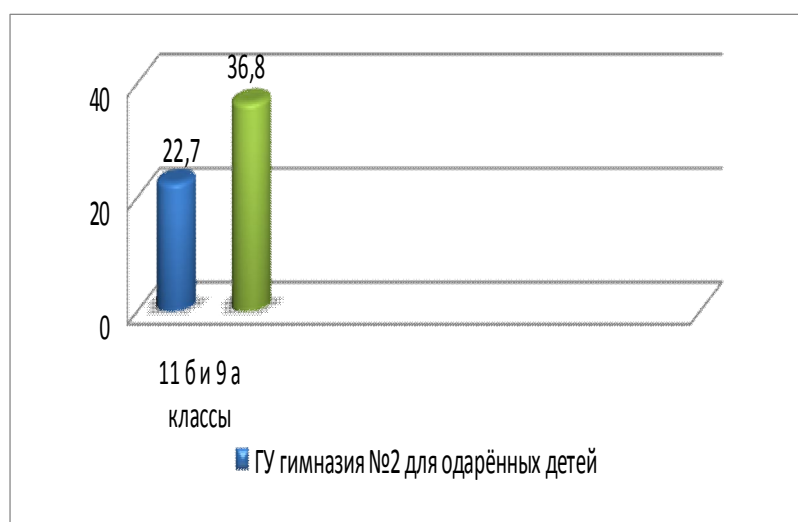
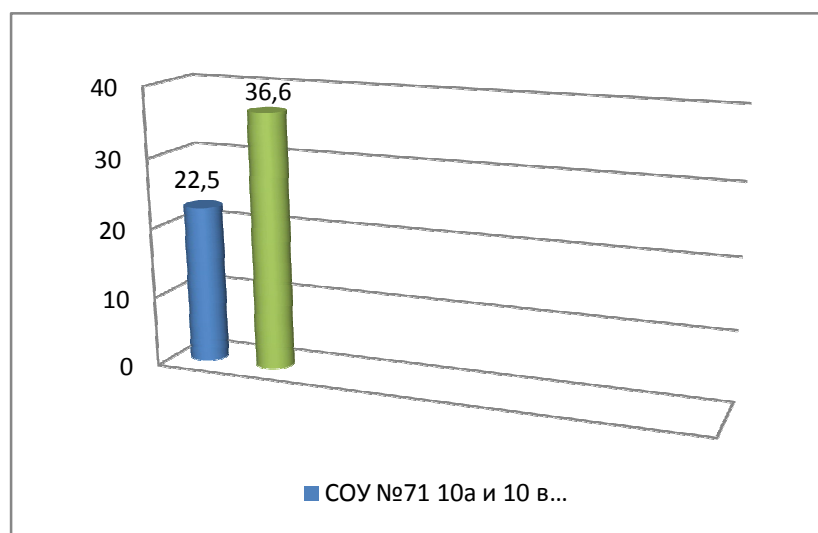
Таблица №3. Результаты тестирования учебных учреждений города Душанбе

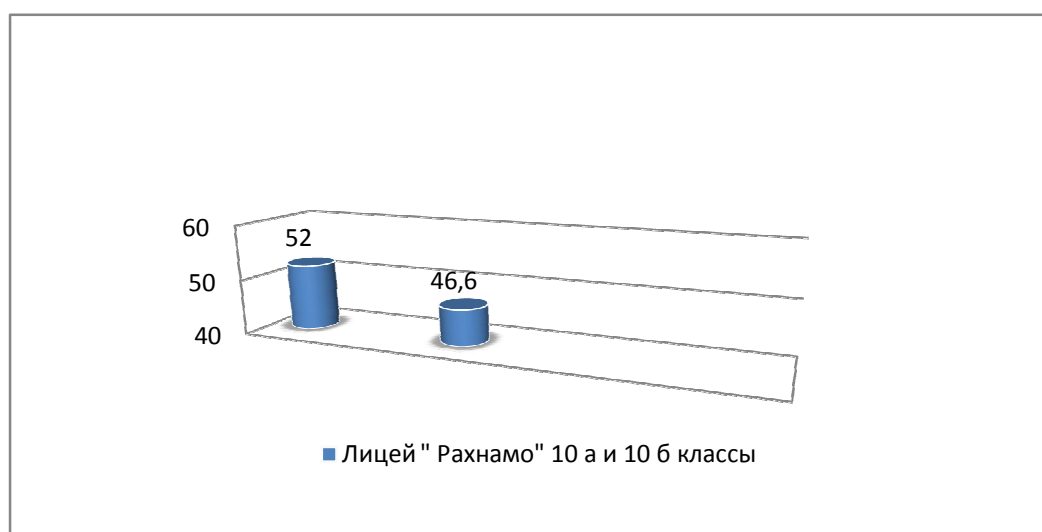
№ учебные учреждения	Класс	Общее количество учащихся	Присутствовали	Оценка					
				5	4	3	2	1	Качество образования/ Усвоение в %
Лицей «Рахнамо»	10 а	22	19	75-100= 5	50-75=5	25-50=5	0-25 =4	-	52 /78,9
	10 б	19	15	75-100= 2	50-75=5	25-50=4	0-25 =4	-	46,6 /73,3

ГУ гимназия №2 для одарённых детей	11 б	25	22	75-100= 1	50-75 =4	25-50=6	0-25 =5	-	22,7/50
	9 а	22	19	75-100= 1	50-75 =6	25-50=6	0-25 =6	-	36,8/68,42
Лицей для одарённых детей	11б	23	19	75-100= 2	50-75 =7	25-50=7	0-25 =8	-	47,3 /84,21
	9 в	27	24	75-100= 2	50-75 =7	25-50=7	0-25 =8	-	37,5 /66,6
СОУ №67	10 а	26	24	75-100= 2	50-75 =7	25-50=7	0-25 =8	-	37,5/66,6
	11 б	32	25	75-100= 0	50-75 =8	25-50=10	0-25 =7	-	32/64
СОУ №71	9а	45	40	75-100= 0	50-75 =9	25-50=1	0-25 =2	-	22,5/60
	10 в	38	30	75-100= 2	50-75 =9	25-50=11	0-25 =8	-	36,6/73,3

Диаграммы.

Результаты тестирования по русскому языку СОУ, лицеев и гимназии города Душан
Динамика качества знаний учащихся по русскому языку СОУ и лицеев и гимназии города Душанбе

Качество знаний, которое ученики показали по тестированию колеблется от 85% до 23%.

Понизили качество знаний такие учебные учреждения как Государственное учреждение гимназия №2 для одарённых детей и соу №71. Стабильно высокое качество знаний показывают учащиеся лицея «Рахнамо» и лицея для одарённых детей города.

Анализ работ показывает, что знания, умения и навыки практически не всех учащихся соответствуют требованиям государственного стандарта. Степень обученности в среднем от 90% до 45%. Качество знаний также на оптимальном и допустимом уровне практически во всех испытуемых классах (от 48% до 23%).

Таблица №4. Количественные результаты тестов разных типов

Количество правильно выполненных заданий	Всего уч-ся	Количество испытуемых, выполнявших тест с заданиями закрытой формы	Количество испытуемых, выполнявших тест с заданиями открытой формы	Количество испытуемых, выполнявших тест с заданиями на соответствие
0–25% «неудовлетворительно»	60	27	18	15
25–50 %	64	30	18	16

«удовлетворительно»				
50–75 %	67	32	20	15
«хорошо»				
75–100 %	17	8	4	5
«отлично»				

При сравнении полученных результатов обращает на себя внимание двукратное снижение количества неудовлетворительно выполненных тестов закрытого типа (19 % и 38 %) и значительное увеличение количества тестов закрытого типа, выполненных на «отлично» (24 % и 9 %), по сравнению с тестами открытого типа. Результаты, оцениваемые на «хорошо» и «удовлетворительно», в тестах обоих типов приблизительно равны.

Интересным представляется сопоставление результатов трех вариантов тестов, выполненных одним и тем же испытуемым. Были получены результаты, где количество правильных ответов в тестах открытой, закрытой формы и на установление соответствия составило соответственно 12 % и 24 %, 18 % и 44 %, 16 % и 46 % и т. п. в пользу теста с заданиями закрытой формы.

Минимальный результат среди тестов с заданиями закрытой формы – 22 % правильных ответов, минимальный результат среди тестов с заданиями открытой формы – 12 % правильных ответов, а среди тестов с заданиями на установление соответствия – 10 %.

Так как в результате проведенного эксперимента мы получили три выборки, т. е. два набора чисел, каждый из которых состоит из процентных показателей успешно выполненных заданий тестов трех типов, для интерпретации результатов нашего эксперимента мы применили такие статистические показатели, как среднее арифметическое. Среднее арифметическое всех результатов, т. е. сумма всех результатов выборки, разделенная на количество всех испытуемых, в тестах с заданиями в закрытой форме составляет число 60,23, в тестах с заданиями в открытой форме – 47,8, а тестах с заданиями на установление соответствия – 42,7.

Выводы. Таким образом, описываемое исследование показало, что тест с заданиями закрытой формы является для учащихся более легким и в результате большее количество учащихся выбрали правильный вариант ответа, и, соответственно, меньшее количество испытуемых продемонстрировали неудовлетворительные результаты. Тесты открытой формы требуют от испытуемых навыка продуцирования грамматических форм, в то время как тесты закрытой формы проверяют наличие навыка узнавания правильной формы. Очевидно, что два этих навыка неравнозначны, и продуцирование является более ценным в аспекте овладения неродным языком. По количеству правильных ответов и количественных показателей результатов данных тестов может свидетельствовать о большей объективности и достоверности результатов, полученных при выполнении тестов с заданиями открытой формы. А ответы на тестовые задания открытой формы требуют от ученика знания и грамматики, и лексики, составление предложений, подобрать нужное слово, причем грамотно и без ошибок. Следовательно, ученики, которые усваивают материал, ответят и на тестовые задания.

На наш взгляд, показатели и результаты нашего исследования должны быть приняты во внимание учителями русского языка таджикской школы в практике обучения языку и применения тестирования как формы текущего контроля.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аббас, Я. Х. 2006. Формирование мотивации в процессе изучения русского языка. Проблемы и перспективы современной методики РКИ. Мир русского слова 3, 91-93.
2. Джонмахмадова Г.Ш. Сборник тестов по русскому языку для контроля знаний учащихся средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. – Душанбе: «Торус». – 2016. – 152 с.
3. Камолова Б.Б. Педагогические особенности формирования готовности будущего учителя к тестированию в учебном процессе (на примере педагогических вузов Республики Таджикистан) / Дисс. ...канд. пед. наук. – Худжанд, 2013. 180 с.
4. Климов Е.А. Психологические основы педагогической деятельности. М., 1995.

5. Колесникова И.Л. Тестирование уровня сформированности лексических и грамматических навыков [Текст] /И.Л. Колесников // Актуальные вопросы языкового тестирования. – Вып. 2. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2017. – 684 с.
6. Кравченко Т.Ю. К проблеме мотивации изучения русского языка// На путях к новой школе. №3, 2016 / Ред. М.М. Эпштейн - СПб: АНО. - С. 41-42.
7. Нагзибекова М.Б., Мягкая Л.В. Русский язык: Учебник для 11 классов общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. – Душанбе: «Шарки озод», 2011. – 240 с.
8. Немова Н.В. Мотивация учебных достижений учащихся.- М.: АПКПРО, 2001.- С. 5.
9. Программа по русскому языку для общеобразовательных школ с таджикским языком обучения (2-11 классы). – Душанбе, 2008. -124 с.
10. Постановление Правительства РТ «О государственной программе совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года» от 30.08.2019 г., № 438.
11. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26. 01. 2015 г., - 46 с.
12. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12. 2021 г., - 48 с.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ

В статье приводятся результаты анализа исследования по русскому языку в средних общеобразовательных учреждениях республики. Статья посвящена вопросу формирования мотивации учащихся, описанию основных подходов к созданию эффективной мотивации на уроках русского языка. Кроме того, автор определяет мотивацию как основу реализации системно-деятельностного подхода. Познавательная мотивация к учебной деятельности является одним из важнейших факторов при изучении русского языка. Именно такая мотивация побуждает учащихся к упорной, систематической учебной работе. Рассматривается мотивация как бы «запускным механизмом», источником активности и направленности личности на предметы и явления действительности, в результате чего и возникает активность. В основе познавательной мотивации лежит бескорыстная жажда познания, неудержимое стремление познавать все новое и новое. При такой мотивации учащиеся с большой легкостью воспринимают учебный материал и справляются с трудностями

В статье также рассматривается вопрос об использовании тестирования на основе учебного материала в старших классах средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения. Автор статьи представляет различные типы заданий в тестовой форме. Особое внимание в контексте рассматриваемой проблемы уделяется проведению тестирования по русскому языку. В заключении представлена поэтапная разработка теста и виды тестовых заданий для оценивания уровня сформированности лексико-грамматических навыков и они проводятся для проверки аудирования, для проверки навыков развития речи, для контроля орфографических, орфоэпических, лексических, стилистических навыков учащихся.

Ключевые слова: исследование, формирование навыков, мотивация учащихся, тестирование, способы обучения, качество образования.

ДАР ХУСУСИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАКМИЛИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ҶУМҲУРӢ

Дар мақола натиҷаҳои таҳлили таҳқиқоти забони русӣ дар муассисаҳои таълимии миёнаи ҷумҳурӣ оварда шудаанд. Мақола ба масъалаи ташаққули ҳавасмандии хонандагон бахшида шуда, усули асосии эҷоди ҳавасмандии муассир дар дари забони русиро тавсиф мекунад. Илова бар ин, муаллиф ҳавасмандиро ҳамчун асоси татбиқи равиши низомии фаъолияти муайян кардааст. Ҳавасмандии маърифатӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ яке аз омилҳои муҳимтарини омӯзиши забони русӣ мебошад. Маҳз ҳамин гуна ҳавасмандӣ хонандагонро ба кори мунтазами таълимӣ устуворона водор месозад. Ҳавасмандӣ ҳамчун «механизми пешбаранда», манбаи фаъолият ва самти шахсият ба ашё ва падидаҳои воқеият баррасӣ мешавад, ки дар натиҷаи он фаъолият ба вучуд меояд. Асоси ҳавасмандии маърифатӣ донишандӯзии амиқ, хоҳиши идоранашавандаи омӯхтани чизҳои нав мебошад. Бо ёрии ҷунин ҳавасмандӣ хонандагон маводи таълимиро ба осонӣ дарк мекунад ва бо душвории мубориза мебаранд.

Дар мақола ҳамчунин масъалаи истифодаи супоришҳои тестӣ дар асоси маводи таълимӣ дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии таълимашон ба забони тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Муаллифи мақола намудҳои гуногуни шаклҳои тести пешниҳод мекунад. Дар заминаи масъалаи баррасишаванда ба ташқил ва баргузори супоришҳои тестӣ аз ҷанми забони русӣ диққати махсус дода мешавад. Дар ҷамъбаст, маълумот дар хусуси марҳила ба марҳила таҳияи намудани тестҳо ва намудҳои супоришҳои тестӣ барои баҳодиҳии сатҳи инкишофи малакаҳои лексикӣ ва

грамматикӣ, малакаҳои услубӣ пешниҳод гардида, онҳо барои санҷиши фаҳмиши шунидан, санҷиши маҳорати инкишофи нутқи хонанда гузаронида мешаванд.

Калидвожаҳо: таҳқиқот, рушди малака, ҳавасмандии донишҷӯён, санҷиш, усули таълим, сифати таълим.

ABOUT SOME ISSUES OF IMPROVING THE TEACHING OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC

The article presents the results of an analysis of research on the Russian language in secondary educational institutions of the republic. The article is devoted to the issue of developing student motivation, describing the main approaches to creating effective motivation in Russian language lessons. In addition, the author defines motivation as the basis for the implementation of a system-activity approach. Cognitive motivation for learning activities is one of the most important factors in learning the Russian language. It is this kind of motivation that encourages students to persistent, systematic educational work. Motivation is considered as a “trigger mechanism”, a source of activity and orientation of the individual towards objects and phenomena of reality, as a result of which activity arises. Motivation is considered as a “trigger mechanism”, a source of activity and orientation of the individual towards objects and phenomena of reality, as a result of which activity arises. The basis of cognitive motivation is a disinterested thirst for knowledge, an uncontrollable desire to learn more and more new things. With such motivation, students perceive educational material with great ease and cope with difficulties.

The article also discusses the issue of using testing based on educational material in senior classes of secondary educational institutions with Tajik as the language of instruction. The author of the article presents various types of tasks in test form. In the context of the problem under consideration, special attention is paid to testing in the Russian language.

In conclusion, the stage-by-stage development of the test and the types of test tasks for assessing the level of formation of lexical and grammatical skills are presented and they are carried out to test listening comprehension, to test speech development skills, to control spelling, spelling, lexical, and stylistic skills of students.

Key words: research, skills development, student motivation, testing, teaching methods, quality of education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷонмаҳмадова Гулрафтор Шералиевна – номзоди илмҳои педагогӣ, ходими пешбари Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Адҳамов 11/2, Телефон: 88888 62 76, почтаи электронӣ: dgulraftor@bk.ru.

Сведения об авторе: Джонмахмадова Гулрафтор Шералиевна – кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Адхамова 11/2, Телефон: 88-888-62-76, dgulraftor@bk.ru.

Information about the author: Dzhonmakhmadova Gulraftor Sheralievna - candidate of pedagogical sciences, Leading researcher at the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Adkhamov street 11/2, tel.: 88 888 62 76, E-mail: dgulraftor@bk.ru.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ – ОМИЛИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАҲСИЛОТ

Рачабов С. М.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Сафарзода Ш.

Донишқадаи ҳарбии Вазорати муҳофизат

Фаъолияти инноватсиониро дар асоси тағйироти солҳои охир дар соҳаи маориф рӯйдод дар самтҳои зерини фаъолияти педагогӣ ворид намудан мумкин аст: пеш аз ҳама дар ҳадаф ва мақсади таълим, дар мазмунҳои таҳсилот, дар шакл, усул, технология ва воситаҳои таълим, дар низомии идоракунии ва ғайра.

Фаъолияти касбии омӯзгор ягон арзиш дошта наметавонад, агар танҳо бо методҳои як вақтҳо аз барнамуда асос ёфта бошад. Агар дар он аз имкониятҳои мавҷуда баҳри ба даст овардани натиҷаҳои баланди таълим истифода набарем ва ба инкишофи маҳорати касбии шахсии омӯзгор таъсир нарасонем, ҳама ин гуфтаҳо ба суханбозии хушку ҳолӣ табдил меёбанд.

Маҳорати касбии омӯзгор маҳсули эҷодкорӣ ва пайвасти ворид намудани навгониҳо дар таълиму тарбия мебошад. Бе муносибати эҷодкорона ба таълим ва фаъолияти инноватсионӣ омӯзгор дар кори хеш мумтоз гардида наметавонад.

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: « Дикқати асосӣ ба таҳким бахшидани иқтисодии илмӣ кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истеҳсолот, устувор гардонидани пояҳои моддӣ ва техникаӣ муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодӣ ва техникаӣ равона карда шудааст». [1,25].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми апрели соли 2011, зери № 227 «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» тасдиқ гардид, ки мақсаду муҳтавои он ҳавасманд гардонидани ҷавонон ба фаъолияти илмӣ техникаӣ ва миллию инноватсионӣ, ташаккули заминаи меъёрӣ ҳуқуқӣ фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби имкониятҳои илмӣ техникаӣ мамлакат дар раванди инноватсионӣ, истифодаи самараноки қоркарди илмӣ технология ва ихтироот, таъсис ва раванқи сохторҳои инноватсионӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот мебошад.

Мақсади асосии Барномаи давлатӣ ташаккули низомии самараноки инноватсионӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технология ва рақобатпазирии истеҳсолот, ба бозори дохилию хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегияи миллӣ мебошад. [2,25].

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот дар Тоҷикистони соҳибистиклол таваҷҷуҳи бештар ба ворид намудани ҷараёни инноватсионӣ, навоарию ихтироҷкорӣ дар мазмуни таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот меравад, ки ин омил аз мо ҳалли масъалаҳои зеринро талаб менамояд:

1. Қоркарди ҳуҷҷатҳои меъёрӣ баҳри бунёди тартибе, ки пеш дар муассисаҳои таълимӣ вучуд набошад (низомнома дар бораи таъсис додани комиссияи раванӣ- тиббӣ- педагогӣ, ҷамъияти илмӣ хонандагон, гурӯҳҳои проблемавӣ ва омода намудани омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ).

2. Қоркарди ҳуҷҷатҳои методии таъминкунандаи навгониҳо ва фаъолияти таҷрибавӣ- озмоишӣ дар таълим (дастур дар бораи роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ, дастур барои мураббат сохтани барнома, омода намудани ҳуҷҷатҳои нашрӣ, тавсияҳо дар бораи паҳн кардани таҷрибаи пешқадам).

3. Шинос намудани иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ бо талаботи дуруст қоркарди журналҳо ва ҳуҷҷатҳои шахсӣ (гузоштани баҳо, санҷиш, тақсим кардани хонандагон ба зергурӯҳҳо).

4. Қоркарди низомномаи назорат аз болои раванди фаъолияти инноватсионӣ дар муассиса ва натиҷаи эксперти оид ба инноватсияи педагогӣ. [3,112].

Дар ин раванд ва барои ҳалли ин масъала ва рафти табиқшавии он ҷамъоварӣ ва қоркарди ахбор дар бораи навгониҳо дар ҷойи асосӣ меистад. Фаъолияти инноватсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ анҷом додани амалҳои зеринро талаб менамояд:

1. Иштирок дар таълими фанҳои нав ҷорӣ намуда бо мақсади мушоҳида намудани рафти амалӣ гардидани дастуру супоришҳо, ки дар Барномаи инноватсионӣ дарҷ гардидаанд. Бо ин роҳ муайян намудани инкишофи дониш, малака ва маҳорати хонандагон имконпазир мегардад.

2. Назорат аз болои рафти табиқи барномаҳои инноватсионии таълим дар муассисаҳои таълимӣ (тафтиши журналҳо ва робита пайдо намудани таълим бо воситаҳои технологияи ахборӣ- коммуникатсионӣ).

3. Ҷамъбасти ва ҳуҷҷатбарорӣ аз натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ дар муассиса ва пешниҳод намудани маълумотнома ба маҷлиси машварат ва шурои педагогӣ.

4. Назорат аз болои раванди иҷроии нақшаи қорӣ иттиҳодияи методӣ ва шуъбаи таълим, ки дар он фаъолияти инноватсионӣ дарҷ гардидааст.

5. Аз болои фаъолияти инноватсионӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилотӣ роҳандозӣ мегардад, бояд муовини директор оид ба қорҳои таълимӣ- тарбиявӣ бо фармони директори муассиса роҳбарӣ ва назорат намояд.

6. Иттиҳоби омӯзгорон барои фаъолият дар роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ озодона ва бе маҷбурқунӣ бояд сурат гирад. [4,121].

Бояд дуруст фаҳмид, ки дар марҳилаи аввал на ҳама омӯзгорон хоҳиши ба фаъолияти инноватсионӣ ворид гардидан доранд. Барои майл пайдо намудани онҳо, бояд бештар корҳои фаҳмонидадиҳӣ бурда шавад. Дар байни омӯзгорон коршиносон семинару мизҳои мудаввар гузаронида, онҳоро бо мақсаду муҳтавои фаъолияти инноватсионӣ шинос намоянд.

Фаъолияти инноватсионӣ аз рӯи давраҳои ба нақшагирифта ё нимсола ё дар охири сол натиҷабардорӣ, ҷамъбаст ва ҳулосабарорӣ карда мешавад.

Дар ин раванд вазифаи асосии муовини директор оид ба корҳои таълимӣ-тарбиявӣ аз таъсис додани комиссия, интихоби ҳайати ширкатчиён, муҳайё сохтани шароит, ҳамоҳанг сохтани маҳорати касбӣ, ҷамъбаст ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами педагогӣ иборат мебошад. Ин амал дар фаъолияти навҷӯӣ дар чунин шакл бояд сурат гирад:

1. Гузаронидани озмунҳои касбӣ (озмуни барнома, озмуни дарсҳо, «муаллими сол», мақолаю маърузаҳои беҳтарин ва ғайра);

2. Гузаронидани конференсия ва семинарҳои методӣ оид ба мақсад ва моҳияти фаъолияти инноватсионӣ;

3. Ҳавасманд гардонидани иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ аз рӯи натиҷаи ба даст овардаи муассиса дар озмунҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ.

Ба танзим даровардан ва паҳн намудани таҷрибаи фаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама ба воситаи дарсҳои телевизионӣ, ба табъ расонидани мақолаҳо, дастурҳои методӣ, маърузаҳо, баромадҳо, гузаронидани дарсҳои кушод, ширкат дар олимпиадаҳо, ҳисоботи эҷодӣ, дарси маҳорат (мастер класс) амалӣ мегардад. Дар шароити муосир омӯзгорон ба тамоми навгонҳои таълимӣ ҳешро мутобик намуда тавонанд, ки ин талаботи ҷаҳонишавии таҳсилот мебошад.

Аз рӯи таҳлили проблемавӣ – раванасозии натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ, муовини директор оид ба корҳои таълим ва тарбия ҳамчун самти асосии таҳлили мушкилотӣ- раванасозиро дар нақшаи солонаи муассиса бояд дақиқ дарҷ намояд. Фаъолияти самаранокӣ инноватсионии муассиса ва муовини директор аз рӯи ҳуҷҷатҳои зерин дар фаъолияти инноватсионӣ баҳогузори карда мешавад:

1. Аз рӯи мавҷуд будани низомнома дар бораи фаъолияти инноватсионӣ;

2. Фармони роҳбари муассисаи таълимӣ дар бораи ташкили гурӯҳи корӣ дар фаъолияти инноватсионӣ;

3. Барномаи муаллифӣ оид ба ин ё он паҳлуи фаъолияти инноватсионӣ;

4. Нақшаи фаъолияти инноватсионии омӯзгорон;

5. Тавсия ва пешниҳодҳои методӣ барои тартиб додани барномаҳо оид ба фаъолияти инноватсионӣ;

6. Ҳисобот оид ба натиҷаи корҳои озмоишӣ;

7. Маълумотномои таҳлилий, ки вазифаи назоратчигии муовини директор оид ба корҳои таълим ва тарбияро тасдиқ намояд;

8. Ҳисоботи даврии омӯзгорон оид ба корҳои инноватсионии анҷомдодашуда;

9. Муайян сохтани сабаби иҷро нагардидан ва ба давраи дигар пешниҳод намудани иҷроиши вазифаҳои гузашташуда;

10. Муайян сохтани сабаби иҷро нагардидани вазифаҳои инноватсионӣ ва андешидани чора нисбати сабабгорон;

11. Ҳулоса аз натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ. [7,112].

Корҳои инноватсионӣ дар шароите натиҷанок мегарданд, ки агар:

- дониш ва маърифати роҳбарони муассиса ба ҳалли масъалаҳои касбӣ, талаботи воридшавӣ ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, дарки мушкилоти омӯзгорон, дараҷаи касбият, мутобикати маҳорати омӯзгорон ба фаъолияти инноватсионӣ мусоидат намояд;

- ташкил ва зери назорат қарор додани фаъолияти инноватсионии омӯзгорон аз ҷониби маъмурияти муассиса;

- танзими инкишофи касбии омӯзгорон, дастгирии кӯшиш ва ҳаракатҳои шахсии онҳо дар самти татбиқи навгонҳои педагогӣ;

- ворид намудани омӯзгорон ба ҳалли мушкилоти муассисаи таълимӣ тавассути фаъолияти инноватсионӣ.

- бедор намудани майлу хоҳиши омӯзгорон ба ворид гардидан ба навгонҳо дар мазмуни таҳсилот, дар омӯзиши фан, дар сохтори дарс ва дар барномаю китобҳои дарсӣ ва ғайраҳо.

Дар ин ҷо бояд эътироф кард, ки мушкилоти мавҷударо дар муассиса аз омӯзгори муассиса дида, касе беҳтару хубтар намедонад. Ҳар як муассиса аз рӯи мавқеи ҷойгиршавӣ,

шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маданӣ, экологӣ, мушкilotҳои объективӣю субъективӣ ба худаш хосро ноил мебошад.

Хулоса, ҳалли мушкilotи ташаккули омодагии баланди иштирокчиёни фаъолияти инноватсионӣ аз маҷбуран ба гардани касе бор кардани талаботҳои инноватсионӣ иборат намебошад. Ба омӯзгорон кор бурдан зарур аст, то дарк намоянд, ки мақсаду муҳтавои Барномаи давлатӣ аз чӣ иборат аст? Аз омӯзгор дар ин раванд чӣ талаб карда мешавад? Инноватсияро дар педагогика дар кучо татбиқ намудан мумкин аст? Агар дар муассиса ин корҳо дуруст анҷом дода шаванд, омӯзгорон худашон озодона самти фаъолиятанро муайян намуда, харитаи фаъолиятанро пешниҳод менамоянд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Бояд гуфт, ки дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар». [1,26].

Мақсади фаъолияти инноватсионӣ низ аз ҳалли ҳамин ду мушкilot саҳт вобастагӣ дорад. Ба таври хулоса гуфтан мумкин аст, ки тавассути роҳандозии фаъолияти инноватсионӣ соҳибкасб гардонидани омӯзгор ва дуюм, тавассути ворид намудани навгониҳо дар таълиму тарбия баланд гардидани дониш, маҳорат ва малакаи хонандаю донишҷӯён рӯй медиҳад.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024 пешниҳод гардид, ки чиҳати вуъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои рақамӣ дар иқтисодиёт солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шавад.

Пешрафти техникӣ муҳимтарин омили афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва нишони дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият мебошад.

Моҳияти инқилоби илмӣ-техникии имрӯза маҳз дар он мебошад, ки қувваҳои истеҳсолкунандаи мавҷударо дар асоси қувваи бевоситаи истеҳсолкунанда шудани илм тамоман дигаргун соҳт. Илм боиси кашф гардидани навъҳои нави техника ва риояи талаботи технологӣ гардид. Аз паҳлуи дигар инкишофи дарки илмии олам боиси васеъ гардидани ҷаҳонбинӣ ва инкишоф ёфтани фалсафа, фарҳанг ва маърифату маданият гардид.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».-Душанбе, 26.12.2018
2. «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020».
3. Атутов П.Р. Технология и современное образование // Педагогика. – 1996. - №2.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. – М., 1977.
5. Бабенко О.А. Особенности применения метода проектов в начальной школе.–Реализация инновационных педагогических технологий в условиях модернизации образования. – Новокузнецк, 2007.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989.
7. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
8. Болотов В.А., Сериков В.В. Размышления о педагогическом образовании // Педагогика, 2007, №10.
9. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. СПб, 2000.
10. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А. Новые технологии обучения: Вопросы терминологии // Педагогика. – 1993. - №5.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ОМИЛИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи раванди татбиқи "Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020" дар таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ меравад. Дар мақолаи номбурда диққати асосӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолияти илмию техникӣ ва миллию инноватсионӣ, ташаккули заминаҳои меърии ҳукукии фаъолияти инноватсионӣ, ҷалби имкониятҳои илмию техникии мамлакат дар раванди фаъолияти инноватсионӣ, истифодаи самараноки коркарди илмию технологӣ ва ихтироот, таъсис ва равнақи сохторҳои инноватсионӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот меравад.

Мақсади асосии Барномаи инноватсионӣ ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, ба бозори

дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳо ба ивази молҳои воридотӣ, суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи миллӣ мебошад.

Калидвожаҳо: навгонӣ, фаъолияти илмӣ- таҳқиқотӣ, миллӣ, инноватсионӣ, илмю технологӣ, иштироот, рақобатпазири бозори ҷаҳон, стратегияи миллӣ, ҳуҷҷатҳои методӣ.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СПОСОБ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье разговор ведётся о внедрении «Программы инновационной деятельности Республики Таджикистан в период 2011-2020 года» в системе начального и среднего профессионального образования. Также, основное внимание уделяется, участникам инновационной деятельности за научно-технические работы. В статье речь ведётся вокруг развития нормативно правовых документов инновационной деятельности, использование эффективных научно - технологических разработок изобретение, создание и развитие инновационной деятельности во всех ступенях образования.

Ключевые слова: инновация, научно- исследовательская деятельность, национально инновационный, научно технологический, изобретение, конкурентоспособные рыночные требования, национальная стратегия, методические документы.

INNOVATIVE ACTIVITY WAY TO DEVELOP VOCATIONAL EDUCATION

This article discusses the implementation of the “Program of Innovation Activities of the Republic of Tajikistan in the period 2011-2020” in the system of primary and secondary vocational education. The focus of the article is on the remuneration of participants in innovation activities for scientific, technical and national innovation activities. Here, the conversation is conducted around the development of regulatory and legal prerequisites for innovative activities, the use of effective scientific and technological development and invention, the creation and development of innovative activities at all levels of education.

Keywords: innovation, research activities, nationally innovative, scientific technological, inventions, competitive market demand, national strategy, methodical documents.

Сафарзода Шамсиддин Маҳмадраҷаб – дотсенти кафедраи забонҳои Донишқадаи ҳарбии Вазорати мудоғи. тел: 001012222

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов С.М. – н.и.т., мушовири директор ва кор бо робитаҳои байналмилалӣ Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел: 900 61 11 18

Сафарзода Шамсиддин Маҳмадраҷаб – дотсенти кафедраи забонҳои Донишқадаи ҳарбии Вазорати мудоғи. тел: 001012222

Информация об авторе: Раджабов С.М. – к.и.н., советник директора по работе с международными связями Института развития образования имени Абдурахмона Джомии Академии образования Таджикистана, тел: 900 61 11 18

Сафарзода Шамсиддин Маҳмадраҷаб – доцент кафедри языков Военного института Министерства обороны. Тел: 001012222

Information about the author: Radjabov S.M. – c.h.s., advisor to the director for international relations of the Institute for education development named after Abdurakhmon Jomi of the Academy of education of Tajikistan, tel.: 900 61 11 18

Safarzoda Shamsiddin Makhmadrahhab – dotsenti department zabonkhoy Donishkadai harbia Vazorati mudofia. tel: 001012222

ТДУ: 001: 372.8 + 59 + 378

ТАЙЁРИИ КАСБӢ-МЕТОДИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА БА КОРӢОИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢ ДАР ДАРСӢОИ ЛЕКСИОНИИ ФАННИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Баротзода К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Имрӯзо дар назди МТОП-и кишвар вазифаи умдаву мубрам истодааст, ки ин баланд бардоштани сатҳу сифати омода кардани омӯзгории оянда мебошад. Ин вазифа барои он умдаву мубрам аст, ки имрӯз дар ҷомеа дигаргуниҳои куллии иҷтимоиву иқтисодию маданӣ ба амал омада истодаанд. Дар ҷомеаи зудтағйирёбанда омӯзгоре лозим аст, ки раванди таълиму тарбияро ба он мутобиқ гардонидани тавонад.

Омӯзгори ояндаи биология бояд на танҳо аз рӯйи сикли фанҳои касбӣ-методӣ мувофиқи барномаи таълим дониш азхуд кунад бо методҳои фаъол таълим диҳад, балки боз аз манбаҳои гуногун мустақилона маълумоти нави илмӣ дастрас карда тавонад. Аз ин

рӯ, зарур аст, ки аз тамоми роҳу воситаҳои ташкил ва гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ истифода бурда, барои ташаккули фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён тавсияҳои амалию методӣ таҳия карда шаванд.

Маълумот аз сарчашмаҳои имкон медиҳанд, ба ҳулосае оем, ки равишҳои педагогии дар ташаккули омодагии донишҷӯёни ихтисосҳои педагогии донишгоҳ барои фаъолияти илмӣ истифодашавандаро ба се сатҳ чудо намудан мумкин аст. Масалан, Г.К. Селевко инро дар тадқиқоти худ чунин тасниф мекунад: дидактикӣ (умумипедагогӣ), фаннии махсус ва амалӣ [15, с. 87-92]. Ғайр аз ин фаъолияти донишҷӯёро ба шаклҳои таълимии академӣ, касбӣ ва таълимию касбӣ чудо мекунанд.

Барои бомуваффақият татбиқ намудани амсилаи интегративии ташаккули фаъолияти тадқиқотии омӯзгори ояндаи биология, методи махсуси ташаккули омодагӣ ба ин навъи фаъолият тарҳрезӣ шудааст, ки онро ҳамчун як системаи муайян муаррифӣ кардан мумкин аст. Он мақсад, мазмун, воситаҳо, шаклу методҳои таълимиро фаро мегиранд.

Чуноне ки маълум аст, шаклҳои анъанавии ташкили таълими сикли фанҳои касбӣ-методӣ дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ лексия, семинар, машғулиятҳои лабораториву амалӣ ва кори мустакилонаи донишҷӯён мебошанд. Барои шаклҳои таълими лексионӣ ва семинарӣ устуворгардонии хотира ва ташаккул додани баъзе малакаҳои амалии мантиқии донишҷӯён хоссанд. Масалан, чудо кардани маводи асосӣ ва муҳим аз сохтори маводи таълимӣ, таснифи далелҳо, назарияҳо, қонунҳо, таърифҳо ва ғайра.

Лексия нисбат ба китоби дарсӣ ва дигар шаклҳои донишандӯзии донишҷӯён ба он фарқ мекунад, ки маводи он ба донишҷӯён дар шакли шавқовар дастрас карда мешавад. Лексия қомеъҳои илм ва техникаро фаро гирифта, донишҷӯёро на танҳо ба иттилооти навтарин, балки дар шакли дастрас баён намудани мазмуни донишҳо шинос менамояд.

Дар баробари ин, лексия ширкати донишҷӯёро дар раванди таҳсилоти касбӣ ба низом медарояд, диққаташонро мутамарказ менамояд, онҳоро водор месозад, ки якбора фаъолияти якҷанд анализаторҳо (шунавой, биной), таҳлилкунандаҳо ва имкониятҳо ба қор баранд. Лексия донишҷӯёро ба адабиёти зарурӣ шинос ва онҳоро ба фаъолияти бонизоми эҷодӣ ҷалб намуда, нисбат ба фанни омӯхташаванда ҳавасманд мегардонад.

Дуруст азхуд намудани мазмуни лексия аз омодагии пешакии донишҷӯ вобастагӣ дорад. Аксар вақт донишҷӯён ба моҳияти он сарфаҳм нарафта, ба лексия пешакӣ омода намешаванд ва маводи дар китоби дарсӣ додашударо пешакӣ аз назар намегузаронанд.

Донишҷӯ бояд пеш аз лексия бо мақсади пайдо кардани тасаввурот дар бораи мазмуни лексияи оянда, дуруст дарк карда тавонистани мазмуну муҳтаво фарқ кардани маводи китоби дарсӣ аз маводи тавассути лексияи пешниҳоднамудаи омӯзгор ба маводи китоби дарсӣ пешакӣ шинос шавад. Ин ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки масъалаҳои дар китоби дарсӣ додашударо муайян намуда, дар рафти лексия ба онҳо бештар эътибор диҳад.

Қор ба лексия чунин маъно дорад, ки ба таври мусалсал ҳар рӯз, баъди дарс консепт ва фишурдаи аз лексия навиштаро аз назар гузаронида, онро аз нав таҳлил намояд.

Ташкилу баргузори лексияи хушсифат дар МТОП ба сифати дарсҳо таъсир мерасонад. Муҳтавои ин гуна лексия аз он иборат аст, ки он ба донишҷӯён дар бораи омӯхтани илми муайян мадад расонида, доир ба фану мавзӯҳо маълумоти аниқ дода, донишҳои пештар андӯхташударо тақмил дода, ҷаҳонбинии илмӣи донишҷӯён ва методикаи гузаронидани лексияҳо ташаккул медиҳад [2,6,7].

Омӯзгор дар қараёни муаррифии машғулиятҳои методикаи таълими биология асосҳои илмӣ-назариявӣ ва мавқеи фанни омӯхташавандаро бо таҷрибаи тадқиқи он моҳирона пайваст менамояд. Лексия тафаккури илмӣ ва фарҳангии донишҷӯёро инкишоф медиҳад.

Лексия дар донишҷӯён тафаккури педагогиро тарбия намуда, онро ташаккул дода, барои омодагӣ ба қорҳои тадқиқотӣ асос мегузорад. Инчунин, гузаронидани лексия ба омӯзгор имкон медиҳад, ки ба донишҷӯ асосноккунии дақиқ ва мантиқии ҳадафҳои муҳокимаҳо ро намоиш дода, робитаи мантиқии онҳоро пешниҳод кунад ва мувофиқи тасвирҳо, схемаҳо, нақшаи мавзӯ ҳулосабарориро омӯзонад.

Мувофиқи нақшаи таълим фанни «Методикаи таълими биология» дар нимсолаҳои 4 ва 5 таълим дода мешавад.

Зимни машғулиятҳои МТБ ба масъалаҳои зерин аҳамият додем:

- мувофиқати маводи лексионӣ, семинарӣ ва лабораторӣ ба барномаи таълимии МТОП;

- ба эътибор гирифтаниди проблемаҳои таълими биологияи МТМУ: принципҳои дидактика, методҳои таълими муосир, навоариҳои фан ва инноватсия, истифодаи ТИК ва ғайраҳо;

- истифодаи методе, ки дар раванди таълим ба рушди тафаккури мантикиву эҷодии донишҷӯён шароит фароҳам меоварад.

Дар машғулиятҳои лексионии фанни методикаи таълими биология таърихи фанни мазкур ва назарияҳои асосии методикаи таълими биология баррасӣ карда мешаванд.

Дар машғулиятҳои лексионӣ ба ғайр аз асосҳои назариявии методикаи таълими биология, масоили умумии методикаи таълими биология, методикаи омӯзиши мавзӯҳои мушаххас, методикаи хусусии таълими биология, инчунин масъалаҳо доир ба мушкилоти муносири методикаи таълими биология баррасӣ карда мешаванд [8,12,14].

Самтҳои асосии тадқиқ ва омӯзиши методикӣ таълими биология дар МТМУ чунинанд:

- ташкили корҳои илмӣ-методи омӯзгорони фанни биология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

- ташкили фаъолияти эҷодии хонандагон дар чараёни омӯзиши фанни биология;

- таъминоти методии раванди таълими МТБ (китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, воситаҳои техникаву аёни);

- ташаққули мафҳумҳои биологӣ дар асоси робитаҳои байнифаннӣ ва дохилифаннӣ;

- ташкили фаъолияти тадқиқотии хонандагон;

- таҳия ва татбиқи технологияҳои таълими ба мавзӯ нигаронидашуда дар фанҳои МТМУ;

- баррасии проблемаи марбут ба мавзӯҳои мушаххаси таълими биология дар МТМУ;

- мушаххаскунии дурнамои рушди таълими биология дар МТМУ;

- омӯзиш ва таҳлили концепсияҳои марбут ба таълими фанни биология дар МТМУ.

Зимни машғулиятҳои лексионии МТБ донишҷӯён ба корҳои олимони С.Н. Лысенкова, Г.П. Гузик, В.П. Беспалко дар соҳаи методика шинос карда мешаванд. Олим С.Н. Лысенкова пешниҳод кардааст: «агар хоҳед, ки мушкилоти омӯзиши баъзе масъалаҳо кам карда шавад, онро ба раванди таълим пештар бояд ворид намуд». Дар ин ҳолат азҳудкунии маводи таълим тавассути се марҳила сурат мегирад:

- муқаддимаи ҷузъиёти мавзӯҳои минбаъда;

- муайян кардани мафҳумҳои нав, ҷамъбаст ва истифодаи онҳо;

- рушди фаъолиятҳои зехнӣ.

Истифодаи технологияи омӯзиши дифференсиониро олим Гузик Г.П. пешниҳод кардааст. Тадбиқи ин технологияи таълим дар амалигардонии чорабиниҳои методӣ, психологӣ-педагогӣ ва ташкилӣ-идоракунии нақши калон дорад.

Технологияи таълими инфиродиро В.Д. Шадриков пешниҳод кардааст, ки дар он ҳамкориҳои омӯзгору донишҷӯ ба роҳ монда мешавад.

Таълими инфиродӣ ҳамчун амсилаи раванди таълимӣ баррасӣ гардида, дар он ҳамкориҳои бевоситаи омӯзгор бо як донишҷӯ ва тамоми донишҷӯён ва ҳамкориҳои шогирд ва омӯзгор зимни истифодаи маводи таълимӣ, аз ҷумла китобҳо, компютерҳо, коллексияҳо, гербарияҳо ва ғайраҳо амалӣ мегардад.

Олими маъруф В.П. Беспалко технологияи таълими барномавино пешниҳод намудааст, ки бо истифодаи он самараноки маводи барномаи таълим таъмин мегардад [4,5 с.12-17].

Машғулиятҳои лексионии фанни «Методикаи таълими биология» барои донишҷӯёни соҳаи дуюм ва сеюми таҳсил дар семестрҳои 4 ва 5 ба миқдори 16+16 соат гузаронида мешаванд.

Дар машғулиятҳои лексионӣ истифода кардани воситаҳои аёнии таълим боиси амиқтар азҳуд намудани маводҳои таълим аз ҷониби донишҷӯён мегардад. Дар зер мундариҷаи лексияҳоро, ки онҳо бо истифодаи воситаҳои аёни мегузаранд, пешниҳод мекунем [2]. (нигаред ба ҷадвали 1)

№6/6	Мундариҷаи лексия (нимсолаи 1)	Таҷхизоти дар лексия истифодашаванда
1	Методикаи таълими биология ҳамчун яке аз илмҳои педагогӣ	Китобҳои дарсии методикаи таълими биология; адабиёти илмӣ, методӣ, илмӣ-оммавӣ ва дастурҳои методиву таълимӣ доир ба методикаи таълими биология; Расмҳои олимони-методистон;
2	Сохтор ва мундариҷаи фанни методикаи	Муаррифии сохтори курси методикаи

	таълими биология	таълими биология
3	Давраҳои асосии таърихи методикаи таълими биология	Расмҳои олимон-методистон. Муаррифии давраҳои рушди методикаи таълими биология ҳамчун илм
4	Мазмун ва вазифаҳои омӯзиши курси биология дар МТМУ	Маводи концепсияи МТМУ, барномаҳои биология барои МТМУ.
5	Мафҳумҳои биологӣ дар МТМУ	Нақшаи омӯзиши мафҳумҳои биологӣ; Филмҳои таълимӣ: 1.«Мамнӯъгоҳҳо ва қурукҳо» 2. «Олами наботот ва ҳайвоноти Тоҷикистон» Савол ва супоришҳо доир ба филмҳои намоишдода
6	Робитаи таълими биология бо фанҳои дигар	Овезаҳои «Шаклҳои робитаҳои байнифанӣ дар биология»; «Нақшаи робитаи биология бо химия, физика, математика, география, астрономия ва ғайраҳо»
7	Методҳои таълими биология	Гузaronидани озмоиши педагогӣ; Овезаи «Методҳои таълим»
8	Методи интерактивии таълим	Тестҳо, ки сатҳи рушди донишҷӯёнро муайян мекунанд. Овезаи «Воситаҳои рушди таълим»
9	Муносибати босалоҳият ба таълими биология	Муаррифии салоҳиятҳои санҷидашудаи хонандагон 1. Санҷиши салоҳиятҳои санҷидашудаи хонандагон аз биология бо тестҳои кушода ва пӯшида; 2. Барномаи компютери арзёбии салоҳиятҳои соҳибгаштат хонандагон 3. Талабот ба салоҳиятҳои хонандагон
10	Шаклҳои таълими биология	Овезаи «Шаклҳои таълими биология» Овезаи «Унсурҳои асосии дарс»;
11	Навъҳои дарси биология	Муаррифии «Навъҳои дарси биология»
12	Талаботҳои методӣ нисбат ба дарси биология. Низомии методии тайёрии касбӣ-методии омӯзгори биология	Барномаи таълимӣ ва китобҳои дарсӣ, илмӣ ва оммавӣ
13	Соҳтори китоби дарсӣ	Нақшаи «Соҳтори китоби дарсӣ»
14	Корҳои лабораторӣ дар дарсҳои биология	Барномаи таълим, китоби дарсӣ ва маводҳои оиди корҳои лабораторӣ
15	Маҳфулиятҳои факултетивӣ аз биология	барномаи дарси факултативӣ.
16	Воситаҳои аёни дар таълими биология	Овезаи «Воситаҳои аёни дар таълими биология»; 1. Маҷмӯи таҷҳизоти таълимӣ аз биология; 2. Таснифоти маводи табиӣ; 3. Таснифоти амсилаҳо;
Нимсолаи 2		
1	Воситаҳои техникии таълим	Намоиши воситаҳои техникии таълим; Таснифи воситаҳои экранӣ
2	Таълими проблемавӣ ва барномавӣ	Муаррифии таълими проблемавӣ
3	Ташкили кори мустақилонаи хонандагон. Бозӣ яке аз шаклҳои супориши маърифатӣ аз биология	Муаррифии «Ташкили корҳои мустақилона» ва «Навъҳои бозӣ»
4	Корҳои берунисинфӣ ва шаклҳои он аз биология	Муаррифии «Шаклҳои корҳои берунисинфӣ»
5	Корҳои берунидарсӣ аз биология	Муаррифии «Шаклҳои корҳои берунидарсӣ»
6	Экскурсия ҳамчун як қисми таркибии таълими биология	Овезаи «Шакли гузаронидани саёҳат»
7	Санҷиши салоҳиятҳои соҳибгаштаи	Муаррифии санҷиши салоҳиятҳои

	хонандагон	хонандагон бо истифодаи тестҳои кушода ва пушида; Барномаи компютери арзёбии салоҳиятҳои соҳибгаштаи хонандагон
8	Озмоиши педагогӣ дар таълими биология	Гузaronидани озмоишӣ педагогӣ
9	Мавқеъ ва нақши таҷрибаомӯзии педагогӣ дар тайёрии касбии омӯзгорони ояндаи биология	Намоиши видеороликҳо оиди гузаронидани таҷрибаомӯзии педагогӣ дар МТМУ
10	Рукнҳои тарбиявии таълими биология	Овезаи «Рукнҳои тарбияи таълими биология»
11	Интиҳоби касб дар таълими биология	Овезаҳои «Интиҳоби касб дар таълими биология»; Муаррифии «Интиҳоби касб дар таълими биология»
12	Воситаҳо ва заминаҳои моддии таълими биология. Дафтари биология	Муаррифии «Заминаҳои моддии таълими биология»
13	Кабинети биология ва таҷҳизонидани он	Намоиши филми таълимии «Кабинети биология»
14	Риояи техникаи бехатарӣ дар кабинети биология	Намоиши филми таълимии «Риояи техникаи бехатарӣ дар кабинети биология»
15	Қитъаи таълимӣ – таҷриба аз биология	Намоиши филми таълимии «Қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ аз биология»
16	Гӯшаи зиндаи табиат	Намоиши филми таълимии «Гӯшаи зиндаи табиат»; Намоиши аквариум, террариум, кафас ва ғ.

Пеш аз оғози лексия ба донишҷӯён саволҳои проблемавӣ пешниҳод карда мешавад, ки пешакӣ аз ҷониби омӯзгор омода карда шудаанд. Зимни дарс барои муҳокимаи нақшаи лексия якчанд дақиқа вақт ҷудо карда мешавад. Мақсади муҳокима омода кардани донишҷӯён барои дарки мазмуну муҳтавои лексия мебошад. Донишҷӯён дар лексия метод, санҷишу салоҳиятҳо ва ғайраро меомӯзанд. Зимни муҳокимаи лексия донишҷӯён нуқтаи назари худро баён менамоянд. Баъди баёни қисми муқаддимавии лексия, омӯзгор тавассути методҳои муосир мазмуну муҳтавои мавзӯи лексиониро ба донишҷӯён баён мекунад. Хуб мешавад, ки донишҷӯён пешакӣ ба лексияҳо омода карда шаванд. Омода набудани донишҷӯён ба лексия боиси сарфи вақти зиёд мегардад. Аз ҷуръаҳои донишҷӯён маълум гардида, ки омода шудани онҳо ба лексия боиси дар мувоҳидаи иштирок кардан ва баёни фикр мегардад. Инчунин, риояи он ба ташаккулёбии донишҳои амалии донишҷӯён аз МТБ ёри мерасонад. Таҷрибаи ҷандинсола дар амалигардонии омодагии касбӣ бо методи омӯзгорони ояндаи биология дар МТОП нишон дод, ки омодагии донишҷӯён ба фаъолияти илмӣ-методӣ бо назардошти он, ки барои фаъолияти касбии ояндааш заруранд, ба роҳ монда мешавад. Ин амал зимни мустақилона азхуд кардани донишҳо ва тадқиқ намудани онҳо барои ошкорсозии проблемаҳои мавҷуда аз тарафи донишҷӯён, амалӣ мегардад [2,11 с. 22-23].

Лексияи МТБ бояд фаъолияти маърифативу мустақилонаи донишҷӯёнро рушд дода, ҷаҳонбинии илмӣ онҳоро ташаккул диҳад. Аз ин рӯ, барои омӯзгор муҳим аст, ки мазмун ва самтҳои тадқиқотии методикаи таълимро хуб донанд.

Истифодаи методи омӯзиши проблемавӣ ва методҳои интерактивии таълим дар лексия имкон медиҳанд, ки донишҷӯён супоришҳои пролемавино мустақилона таҳия намуда, фарзия пешниҳод карда, мазмун маводро таҳлил намуда, бо ҳулосаҳо ҳалли масъаларо муайян кунанд.

Истифодаи методҳои интерактивии таълим ба ташаккулёбии фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён имконият фароҳам меорад.

Лексияи проблемавӣ ба вазъияти проблемавӣ асос ёфта, саволҳои зайлро ба миён меоварад: «Шумо ин муамморо чӣ тавр ҳал мекунед? Ба фикри Шумо муаммо чӣ гуна шарҳ дода мешавад?». Пешниҳоди ин саволҳо ба пайдо кардани роҳи ҳалли мушкилот бо истифода аз восита ва методҳои гуногун кумак мекунад.

Дарсҳои проблемавӣ аз рӯйи нақшаи зерин мегузарад: проблема → вазъияти проблемавӣ (муаммо) → ҳустуҷӯ → фарзия → исботи фарзия → санҷиши ҳал → таҳлили ҳал.

Вазифаи омӯзгор донишҷӯёнро ба ҳустуҷӯи ҳалли масъала ҳидоят намудан аст.

Самаранокии таълими проблемавӣ ба омилҳои зерин вобаста мебошад: ҳавасмандии донишҷӯён ба ҳалли мушкилот, ташаккули фаъолияти маърифатии донишҷӯён ва аҳамияти иттилооти бадастомада барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ.

Лексияҳои проблемавӣ имкон медиҳанд, ки дар раванди таълим масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

- маводи омӯзишӣ аз ҷониби донишҷӯён мустақилона азхуд карда мешавад;
- фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён ташаккул меёбад;
- малакаҳои ҳалли мушкилот дар донишҷӯён инкишоф меёбанд.

Навбӣ дигари лексия — лексияи визуалӣ мебошад, ки асоси он дар дарки мавзӯ тавассути аёнӣ аз ҷониби донишҷӯён мебошад. Дар раванди лексияҳои визуалӣ омӯзгорони ояндаи биология фаъолияти илмӣ-тадқиқотии худро бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (компютерҳо, тахтаҳои электронӣ, слайдҳо ва ғайра) ба роҳ мемонанд.

Маводи лексияҳои визуалӣ хусусияти проблемавӣ дошта, қонуниятҳои психофизиологӣ ва дарки иттилоотро дар бар мегирад.

Зимни лексияи бинарӣ мавзӯ тибқи сценария пешниҳод карда шуда, маводи таълим ба таври муколама ба ҳалли проблема равона карда мешавад.

Зимни лексияи бинарӣ бо саволгузорӣ донишҷӯён воқуниш нишон дода, зимни таҳлили мавзӯ ақидаи худро пешниҳод менамоянд [7 с. 9-10].

Вазифаҳои лексияи МТБ ҷунибаанд:

Вазифаи методӣ. Лексия аз таҳлили таркибии низоми методӣ оғоз меёбад.

Вазифаи иттилоотӣ. Лексия донишҷӯро бо истифодаи далелҳои илмӣ фаро гирифта, интихоби пешниҳоди иттилооти таълимӣ, ба зинаҳо ҷудокунии он, супоришҳо барои синтез ва таҳлилкуниро дар бар мегирад.

Вазифаҳои роҳнамо ва ҳавасмандкунонда. Интихоби масоили тадқиқотӣ ва маводи таълим ба ҳавасмандгардонии муҳассилиён барои ҳустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилот нигаронида шудааст ва дар он аз расмиёти ташхисӣ, озмоиш ва қори мустақилона истифода бурдан мумкин аст.

Вазифаҳои тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ. Мундариҷаи иттилооти таълимӣ бояд ба қобилиятҳои зеҳнии донишҷӯён мутобиқ карда шавад. Маводи лексия ба муносибати ҳиссиётӣ (эмотсионалӣ) шунавандагон ба мавзӯи омӯхташаванда бояд равона карда шавад.

Лексияи анъанавӣ аз МТБ аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

Қисми муқаддимавӣ. Дар ин марҳила лектор ҳадафҳои лексияро мураббӣ месозад. Дар қисми муқаддимавӣ ӯ доир ба адабиёти мавзӯ маълумот дода, аз рӯйи нақша маъруза омода месозад ва масъалаҳоро пешниҳод мекунад, ки дар рафти дарс ҳалли худро меёбанд.

Қисми асосӣ. Зимни ин марҳила мазмун иттилооти таълимӣ ошкор ва мафҳумҳо таҳлил карда шуда, аз аёнӣ истифода карда мешавад. Ба диққати шунавандагон оид ба масъалаи баррасишаванда нуктаҳои назари ғуноғун пешниҳод карда мешаванд. Дар ин ҳол омӯзгор мавқеи худро асоснок карда, бо истифодаи аёнӣ маводи омӯхташавандаро бо амалия пайванд месозад.

Қисми ниҳой. Дар ин қисм омӯзгор ба донишҷӯён барои қорҳои мустақилона дастурҳо пешниҳод намуда, маслиҳатҳо медиҳад. Барои санҷиши дониши донишҷӯён савол ва тестҳо пешниҳод менамояд.

Дар айни замон лексияи анъанавӣ ба талаботи муосир пурра ҷавоб дода наметавонад ва дар он фаъолияти илмӣ донишҷӯён ба таври қаноатбахш амалӣ гардониданашудааст.

Омӯзгор қамбудиҳои лексияи анъанавӣ ба назар гирифта, дар пешниҳоди мавод аз методҳои истифода барад, ки дар он донишҷӯён аз иҷрои ҳалли масъалаи мушаххас барояд.

Муқоисаи лексияи анъанавӣ ва лексия бо ҷузъиёти фаъолияти тадқиқотӣ дар ҷадвали зайл пешниҳод карда шудааст:

Камбудихон лексияи анъанавӣ	Хусусиятҳои асосии лексияи тавсифоти тадқиқотидошта
Мавҷуд набудани ҷузъиёти тадқиқотӣ-эҷодӣ дар мундариҷаи лексия.	Аз ҷиҳати методӣ барои дарс аз рӯйи дидактика дуруст ва мувофиқ аст.
Мавҷуд набудани мувофиқкунонии маводи таълимӣ ба тавсифоту хусусиятҳои дарккунӣ ва азхудкунии ҳар як донишҷӯ.	Дар лексия омодагии иттилоотӣ ва тартиботи шогирдон бо маводи таълимӣ ба инобат гирифта мешавад.
Якрангии шаклҳои гузаронидани машғулиятҳои лексионӣ.	Босаводона муайян намудани шаклҳои гузаронидани машғулиятҳои лексионӣ ба баинобатгирии имкониятҳои таълимӣ ва шавқу ҳаваси донишҷӯён (гуфтори монологӣ, монолог бо таърифи воситаи аудиовизуалӣ, монолог бо ҷузъиёти суҳбати эвристикӣ, ҳалли масъалаҳои тадқиқотӣ), гуфтугӯ-баҳси ду устод, ки доир ба масъалаҳои муҳокимашаванда ақидаҳо ва нуктаҳои назари муқобил доранд.
Зиёд будани ҳаҷми иттилоотӣ дар машғулияти лексионӣ пешниҳодшаванда, вобаста ба сарбории зиёдати бахши иттилооти лексия ба баҳисобгирии имкониятҳои он аз ҷониби донишҷӯён.	Дар мундариҷаи лексия ҷудокунӣ ҳатмӣ объектҳои азхудшаванда, таъмин намудани самти амалии мазмунӣ лексия, имкониятҳои аз ҷониби донишҷӯён тадқиқ кардани донишҳои назариявӣ андухташуда, роҳ наодан ба таври формалии азхудкунии донишҳо.
Ҳадафи интиҳоби методҳои омӯзиш, саргармии яктарафа ғоҳ ба як метод ва ғоҳ ба методи дигар.	Донишҷӯи гуруҳбандии системавии методҳои омӯзиш, интиҳоби мувофиқи таъвамгардонӣ ва мутаносибияи онҳо.
Камфаъолияти қисми зиёди донишҷӯён.	Кори махсуси ба нақшагирифташуда доир ба ҳавасмандгардонии устувор. Фаъолгардонии фаъолияти маърифатии донишҷӯён.
Пурра ба ҳисоб нагирифтани омили шахсӣ ва муносибати сфери устод ва донишҷӯ.	Муносибат бо донишҷӯён дар асоси ҳамбастагии серталабӣ ва эҳтиром гузоштан ба шахсияти онҳо.

Саволҳои проблемавӣ ва супоришҳои эҷодӣ, ки дар лексия пешниҳод мешаванд, ба шунавандагон ҳамчун супоришҳои назоратӣ ба ҳисоб мераванд ва лектор ин супоришҳоро дар лексияҳои минбаъда тақмил медиҳад.

Дарси лексионӣ ба ташаккулёбии малакаҳои тадқиқотии донишҷӯён нигаронида шудааст. Барои мисол, нақшаи дарси лексиониро, ки ба омӯзиши проблемаҳои муносири таълими биологияи МТМУ бахшида шудааст, муоина менамоем. Дар ҷараёни лексия проблемаҳои таълими биологияи МТМУ ва дурнамои он ошкор карда мешаванд.

Бо мақсади ташвиқ намудани донишҷӯён ба корҳои мустақилона доир ба таърихи инкишофи биология саволҳои зерин пешниҳод мегардад:

1) Мақсадҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳии таълими биология, дар партави концепсияи нави таълим, кадомҳоянд?

2) Самтҳои бунёдии азнавсозии МТМУ кадомҳоянд? Дурнамои онҳо чӣ гунаанд ва ин ба рушди таълими биология чӣ гуна таъсир мерасонад?

3) Шумо бо кадом роҳи гуманизатсияи таълимро дар дарси биология ба роҳ мемонед?

4) Проблемаи гуманизатсияи таълим чӣ тавр фаҳмида мешавад?

5) Оё проблемаҳои роҳнамоии касбӣ дар таълими биология инъикос ёфтаанд?

6) Таълими биологияро чӣ тавр бояд инфиродӣ кард?

Қайд бояд кард, ки ҳадафи асосии таълими биологияи МТМУ ташаккули шахсияти хонанда буда, дар дарсҳои зимини таълими биология амалӣ карда мешавад. Талаботи имрӯза аз омӯзгорон тақозо менамояд, ки дар МТОП аз маводи лексионӣ истифода бурда, доир ба парадигмаи нави таълим, тафриқии таълим, методҳои фаъолгардонии донишомӯзон ва ғайраҳо маълумот диҳанд.

Адабиёт

1. Архангельский С.И. Введение в теорию обучения высшей школы. Состояние и некоторые исходные положения теории обучения высшей школы. - Вып. 1. - М.: Знание, 1972, - 370 с.
2. Баротзода К.А., Шарипов М. Методикаи таълими биология.-Душанбе. -2024.-328 сах.
3. Брунова Е.П. Уроки анатомии, физиологии и гигиены человека. Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1984, - 92 с.
4. Беспалко В.П. Основы теории педагогических систем. - Воронеж: ВГУ, 1977,-304с.
5. Беспалко В.П. Персонифицированное образование. / Педагогика, 1998, №2. с. 12-17.
6. Верзилин П.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. Учебник для студ-тов пед. инс. по биологии. М.: Просвещение, 1983,-384 с.
7. Дубинина В. Л. Педагогическая готовность учителя-исследователя к диагностиков-технологической деятельности в условиях диверсификации образования (в системе «вуз-интернатура»): дис. ... д-ра пед. наук [Текст] / В. Л. Дубинина // – Казань. – 2010. – 235 с. – С. 4, 9-10.
8. Зверев И.Д, Машкова А.Н. Общая методика преподавания биологии. Пособие для учителей.- М.: Просвещение, 1985, -191с.
9. Зверев И.Д., Мягкова А.Н. Общая методика преподавания биологии. Пособие для учителя. М, Просвещение, 1988, - 191 с. 149.
10. Зверев И.Д. Общая методика преподавания биологии. М., 1985, - 165 с.
11. Калинова Г.С, Мягкова А.П. Актуальные проблемы среднего биологического образования. // Биология в школе, 1995, №4, с. 22-25.
12. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. (Психологические проблемы). М.: Слово и дело, 1994, - 216 с.
13. Морозов Е.П., Пидкасистный П.И. Подготовка учителей к инновационной деятельности // Сов. педагогика, 1991, №10, с. 88-93.
14. Мягкова А.Н, Комисаров Б.Д. Методика обучения общей биологии. Пособие для учителя - третье издание. М: Просвещение, 1985, - 287с.
15. Селевко Г.К. Кассификации образовательных технологий [Текст] / Г.К. Селевко // Высшее образование в России. – 2006. – №4. – С. 87 - 92.

ТАЌИЁРИИ КАСБӢ-МЕТОДИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА БА КОРӢОИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢ ДАР ДАРСӢОИ ЛЕКЦИОНИИ ФАННИ МЕТОДИКАИ ТАӢЛИМИ БИОЛОГИЯ

Дар мақола муаллиф оиди ташаккул додани фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён дар дарсҳои лексионии фанни методикаи таълими биология маълумот додааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки ташкилу баргузаронидани лексияҳои хушсифат дар донишгоҳи педагогӣ ба сифати дарси муассисаи таҳсилоти олии касбӣ таъсир мерасонад. Маънои ин гуна лексия аз он иборат аст, ки вай ба донишҷӯ дар бораи омӯхтани илми муайян мадад расонида доир ба фан, мавзӯҳо маълумоти аниқ медиҳад, донишҳои пештар гирифташударо васеъ ва тақмил медиҳад, ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён, инчунин техника ва методикаи гузаронидани лексияҳо ташаккул медиҳад.

Омӯзгор дар рафти муаррифии курси методикаи таълими биология асосҳои илмӣ-назариявӣ ва мавқеи фанни омӯхташавандаро бо таҷрибаи татбиқи он моҳирона пайваست менамояд. Ҳангоми гирифтани маводи лексионӣ донишҷӯён сифатҳои психологиро аз худ менамоянд: диққат, ғуш кардану дарк намудан, таҳлили хулосабарой, хулосаву ҷамъбастанӣ, дар фикр алоқаманд намудани далелу рақамҳо, ҳодисаю воқеаҳо ва ғайраҳо.

Дар машғулиятҳои лексионӣ на танҳо асосҳои назариявии методикаи таълими биология масоили умумии методикаи таълими биология, методикаи омӯзиши мавзӯҳои мушаххас, методикаи хусусии таълими биология, балки як қатор масъалаҳо ба мушкилоти муосири методикаи таълими биология баррасӣ карда мешаванд.

Қайдвожа: дарсҳои лексионӣ, методикаи таълими биология, фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён, нақшаи таълимӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишҷӯён.

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ К НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЕ НА ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ

В статье автор рассказывает о формировании исследовательской деятельности студентов на лекционных занятиях по предмету методика преподавания биологии.

Автор отметил, что организация и проведение качественных лекций в педагогическом университете влияет на качество преподавания в высшем учебном заведении. Смысл такого рода лекций заключается в том, что они помогают студенту узнать о конкретной науке, дают четкое представление о предмете, расширяют и совершенствуют ранее полученные знания, формируют научное мировоззрение студентов, а также технику и методику проведения лекций.

Преподаватель в ходе презентации курса методики преподавания биологии умело соединяет научно-теоретические основы и позиции изучаемого предмета с опытом его применения. При получении лекционного материала студенты овладевают психологическими качествами: вниманием, слушанием и пониманием, анализом выводов, выводами и обобщениями, мысленной связью фактов и цифр, событий и происшествий и т.д.

На лекционных занятиях рассматриваются не только теоретические основы методики преподавания биологии, общие вопросы методики преподавания биологии, методика изучения конкретных тем, частная методика преподавания биологии, но и ряд вопросов, связанных с современными проблемами методики преподавания биологии.

Ключевые слова: лекционные занятия, методика преподавания биологии, исследовательская деятельность студентов, учебный план, средней общеобразовательные учреждения, студенты.

PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR RESEARCH WORK IN LECTURE CLASSES ON THE METHODOLOGY OF TEACHING BIOLOGY

In the article, the author talks about the formation of students' research activities in lecture classes on the subject of methods of teaching biology.

The author noted that the organization and holding of high-quality lectures at a pedagogical university affects the quality of teaching at a higher educational institution. The meaning of such lectures is that they help the student to learn about a particular science, give a clear idea of the subject, expand and improve previously acquired knowledge, form the scientific worldview of students, as well as the technique and methodology of lectures.

During the presentation of the biology teaching methodology course, the teacher skillfully combines the scientific and theoretical foundations and positions of the studied subject with the experience of its application. Upon receiving lecture material, students acquire psychological qualities: attention, listening and understanding, analysis of conclusions, conclusions and generalizations, mental connection of facts and figures, events and incidents, etc.

The lectures cover not only the theoretical foundations of biology teaching methods, general issues of biology teaching methods, methods of studying specific topics, private methods of teaching biology, but also a number of issues related to modern problems of biology teaching methods.

Keywords: lectures, methods of teaching biology, research activities of students, curriculum, secondary educational institutions, students.

About author: Barotzoda Kamoliddin Ashur – docent, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: (+992) 934050446.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротзода Камолиддин Ашур – дотсенти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: 93 405 04 46

Сведения об автор: Баротзода Камолиддин Ашур – доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, тел.: (+992) 934050446.

ТАКМИЛИ ОМОДАСОЗИИ ДОНИШЧЌЌН ОИД БА ШИНОВАРЌ ДАР РАВАНДИ ТАЌЛИМ ДАР МУАССИСАИ ТАЌСИЛОТИ ОЛЌ

Сафаров Ш. А.,

президенти Академияи таъсилоти Тоҷикистон

Ғайзуллоев А. Ш.

унвончўйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии

Академияи таъсилоти Тоҷикистон

Дар марҳилаи муосири тараққиёт тарбияи ҷисмонӣ яке аз омилҳои муҳим дар ташаккул, таҳким ва нигоҳ доштани саломатии инсон ба ҳисоб рафта, ҳамаи ин ба ҷавонони донишчў низ муносибати бевосита дорад. Машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккул ва рушди шахсияти ба таври ҳамоҳанг инкишофёфта ва омодаسازیи ҷавонон ба фаъолияти ояндаи касбӣ мусоидат мекунад.

Маълум аст, ки барои беҳтар кардани натиҷаҳои омодагии ҷисмонии ҷавонони донишҷӯ муносибатҳо, воситаҳо ва технологияҳои усулан нава зарур мебошанд, ки бояд хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён ҷавобгӯ буда, ба татбиқи ба ҳадди аксар самаранокӣ шаву ҳавасҳо, майлу рағбатҳо, қобилиятҳо ва маҳорату малакаҳои онҳо мусоидат намоянд. Ислоҳкунии омодагии ҷисмонии донишҷӯён дар муассисаи таҳсилоти олии бояд бо истифодаи шаклҳои гуногуни машғулиятҳо ва ҷараёнҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ-солимагардонӣ бо назардошти ҳавасмандонагардонӣ ва сатҳи саломатӣ бунёд карда шавад [1; 21].

Яке аз самтҳои самараноктарини кор бо донишҷӯё гузаронидани машғулиятҳо аз рӯйи ихтисоси «Шиноварӣ» ба шумор меравад.

Бояд қайд кард, ки таъсири мусбати шиноварӣ ба бадан ба андозаи бештар ба ҳарорати обе, ки одам дар дохили он қарор дорад, давомнокии қарор гирифтагӣ дар он ва усули шинокунӣ вобаста мебошад. Аммо аз аҳамияти бештар низоми машғулиятҳои шиноварӣ бархӯрдор мебошад. Тамринҳои шиноварӣ тобоварии функционалии дастҳои сутунмуҳрагӣ, тобоварии статикӣ-кинетикӣ баланд бардошта, эҳсоси баробарвазиро беҳбуд мебахшанд. Ин дар вақти иҷрои такрори машқҳо, инчунин бо барангезиши бисёрқаратаи дастҳои сутунмуҳрагӣ дар вақти гардишҳои сар барои нафасгирӣ ба амал меояд [22].

Дар ин росто, ҳамчун ҷузъи муҳими таркибии гузаронидани машғулиятҳои «Шиноварӣ» омодакунии назариявӣ мебошад. Муқаррароти асосӣ ва маълуми нақши солимагардонии шиноварӣ дар муқоиса бо намудҳои дигари машқҳои ҷисмонӣ аз таъсири гуногунҷанбаи об ба бадани одам иборат мебошанд. Ин ҳолат бо хосиятҳои физикӣ, термикӣ, химиявӣ ва механикӣ об алоқаманд мебошад. Шиноварӣ воситаи самарабахши пешгирӣ ва табobati бемориҳои низомҳои дилу раг ва нафасгирӣ буда, зимни вайроншавии мубодилаи моддаҳо, қадду баст, паёмдҳои осебҳои дастҳои таъғоҳӣ-ҳаракатӣ ва ғайра таъсири мусбат мерасонад. Дар вақти шинокунӣ одам муқовимати обро баргараф мекунад, ва ин ба функцияҳои нафаскашӣ, гардиши хун талаботи назаррасро зоҳир намуда, механизмҳои физиологии танзими гармиро дар бадан тамрин карда, қувваи мушакҳоро инкишоф медиҳад. Иҷрои машқҳо дар об дар вазъи уфуқӣ (шинокунии оҳиста) кори дил ва гардиши ғайримарказии хунро осон карда, басомади кашишҳои дилро кам мекунад. Шинокунии тӯлонӣ бо нафаскашӣ дар ду давр (сикл) кори дилро осон мекунад.

Ҳамаи муносибатҳои дар боло зикргардида ҳангоми ташкили дурусти машғулиятҳо ба мустаҳкам шудани саломатии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Мавриди зикр аст, ки машғулшавӣ бо фаъолнокии ҷисмонӣ, аз ҷумла бо шиноварӣ, ба таваҷҷуҳ ва тамаркуз, ки ба дарку фаҳмидани объектҳои беруна (омӯзгор, сигналҳо, намоиши машқҳо) ё ба худ (эҳсоси идрок ва ғайра) нигаронида шудаанд, ниёз дорад. Дар вақти машғулиятҳои шиноварӣ таваҷҷуҳе, ки ҳамчун асос барои интизомнокии бошӯуруна мебошад, ташаккул меёбад. Машқҳое, ки барои тақмили эҳсоси махсусгардонидашуда, аз қабилӣ: об, вақт, суръат, сатҳи кӯшишҳо истифода шуда, рушд меёбанд, дар тамринҳо ба кор бурда мешаванд. Илова бар ин, чунин намудҳои хотира, ба монанди хотираи ҳаракатӣ (дар хотир нигоҳ доштани ҳаракатҳо), хотираи образӣ (тамрини идеоҳаракатӣ), хотираи зебоишиносӣ (ҳолати беҳтарини эҳсосӣ), нутқӣ (дар хотир нигоҳ доштани калимаҳо, мафҳумҳо, фикрҳо) тамрин мешаванд [6].

Айни замон ислоҳот ҳарчи бештар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеаи муосир, аз ҷумла низоми таҳсилоти олии касбиро низ фаро гирифтааст. Вобаста ба шароити муносири ҷаҳонишавӣ муосиркунонии фаъолияти таҳсилотӣ ба омодагии касбии хатмкунандагон, ки инчунин ба сатҳи баланди омодагии ҷисмонии онҳо, ки имкон медиҳад вайфаҳои гузошташудаи таълимӣ бомуваффақият ҳал карда шавад, асос меёбад [28, с. 28-32]. Мақоми махсусро дар робита ба ин донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ касб менамояд, ки талабот ба сатҳи омодагии онҳо вобаста ба махсусияти таълим ва фаъолияти ояндаи касбӣ дорои хусусияти хос мебошад.

Фаъолияти касбии хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии ҳеле гуногунҷанба буда, аз мутахассиси оянда на танҳо донишҳои васеъ дар бораи фаъолияти ҳаётии инсон ва татбиқи босифати он дар раванди кор бо гурӯҳҳои гуногуни одамон, балки инчунин сатҳи ба кадрӣ кофӣ баланди солимӣ ва омодагии ҷисмониро талаб мекунад, ки имкон медиҳанд вайфаҳои касбӣ ҳаллу фасл карда шаванд [3, с. 55-59; 12; 23, с. 275-277].

Солҳои охир ҳеле паст шудани сатҳи саломатӣ ва омодагии ҷисмонии ҷавонони донишҷӯ бо афзоиши чунин омилҳо, аз қабилӣ: мавҷуд будани вазни зиёдатии бадан,

бемориҳои музминӣ ва намудҳои гуногуни фишорҳои ҷисмонӣ ва психологӣ ҳатто дар донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олии тарбияи ҷисмонӣ ба мушоҳида мерасад.

Аҳамияти шиноварӣ барои инкишофи ҳамоҳанги бадан, ки самти солимгардонии он дар таъсиррасонии ҳоси муҳити атроф ба узвҳо ва низомҳои инсон зоҳир мегардад, маълум аст [7; 11]. Шиноварӣ на танҳо ҳамчун воситаи солимгардонӣ, балки ҳамчун унсuri омодагии касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ аз аҳамияти калон бархӯрдор аст [15; 24; 30]. Шиноварӣ на танҳо маҳорату малакаҳои ҳаётан муҳим, қисми муҳимми таркибии сатҳи омодагии ҷисмонӣ, балки ҳамчун фанни ҳатмӣ таълимие мебошад, ки на танҳо маҳорату қобилияти шиноварӣ, балки маҳорату малакаҳои расонидани кумак ба осебдидагонро дар об ташаккул ва инкишоф медиҳад. Кумак ба осебдидагон дар фаъолияти омӯзгорӣ хатмкунандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти олии аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар робита ба ин, таҳлили самаранокии барномаҳои мавҷудаи таълими шиноварӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии ва такмили онҳо аз тариқи призмаи (маншури) муносибати ба салоҳият нигаронидашудае, ки дар он ҳамчун унсuri асосӣ он ҳолати ҷисмонӣ донишҷӯён ба шумор рафта, маҳорату малакаҳои касбии онҳо мубрам ва амалан муҳим хоҳанд буд [17; 18].

Ҳамин тавр, шиноварӣ як намудаи мураккаби техникаи даврии варзиш ба ҳисоб рафта, дар робита ба ин зарурати ташкили машғулиятҳои таълимӣ-таминӣ оид ба шиноварӣ бо донишҷӯё дар давоми соли таҳсил ба миён меояд. Яке аз самтҳои муҳимтарини такмил ва баланд бардоштани самаранокии раванди таминӣ ин беҳбуд бахшидан ба омодагии техникаи шиноварон мебошад. Барои такмили техникаи ҳаракатҳо бо пойҳо шинокунӣ бо тахта дар дастон ба зиёдшавии мутамаркази суръати ҳаракатҳои белчазанӣ мусоидат мекунад. Шинокунӣ бе тахта бошад, барои зиёд кардани амплитудаи ҳаракатҳо ва дарозии қадам самарабахш мебошад [8, с. 163].

Тобоварӣ яке аз сифатҳои муҳимтарини ҷисмонӣ шиновар ба ҳисоб рафта, аз он натиҷаҳои варзишӣ вобаста мебошанд. Дар назария ва амалияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тобоварӣ умумӣ ва махсусро фарқ мекунад. Барои рушди тобоварӣ умумӣ бо донишҷӯён-шиноварон дави тӯлонӣ дар маҳалли убури (кросс), дави лӯкка, ҳаракат дар лижаҳо, бозиҳо ва машқҳо, ки аз рӯи методи таминӣ даврӣ иҷро карда мешаванд, истифода мешаванд. Машқҳо дар минтақаҳои дорои иқтидори муътадил ва калон, дар майдончаҳои варзишӣ дар ҳибёонҳо, боғҳо ва сохилҳои дарёҳо иҷро карда шуда, давомнокии онҳо аз 40 то 90 дақиқаро ташкил медиҳад.

Тобоварӣ махсус ин қобилияти варзишгар ба иҷрои самарабахши сарборӣ махсус дар давоми вақте мебошад, ки бо талаботи ихтисос ва фаъолияти мусобиқавӣ ӯ муайян шудааст. Ҳамин тавр, рушди тобоварӣ махсуси шиноварон гузариши бисёрқаратаи китъаҳои масофа бо суръати мусобиқавӣ ё ба он наздик ва таваккуфҳои кӯтоҳи истироҳат, гузариши масофаҳои мусобиқавӣ дар шароити мусобиқаҳои назоратиро пешбинӣ мекунад.

Л.М. Матвеев пешниҳод кардааст, ки «тобоварӣ махсуси таминӣ»-е, ки дар нишондиҳандаҳои ҳаҷми маҷмӯӣ ва шиддатнокии қори махсусе, ки дар машғулиятҳо, микросиклҳои таминӣ ва воҳидҳои бузургтари раванди таминӣ иҷро карда мешавад, аз «тобоварӣ махсуси мусобиқавӣ», ки аз рӯи қоршоямӣ ва самарабахши амалҳои ҳаракатӣ, хусусиятҳои зухуроти психикӣ дар шароити мусобиқаҳо баҳодихӣ карда мешавад, фарқ карда шавад [19, с. 435-436].

Сифатҳои варзишӣ-техникаи шиновар, пеш аз ҳама, дар қобилияти зуд суръат гирифтани дар ҳатти марра, нигоҳ доштани суръати баланди масофагӣ, иҷрои гардишҳои босуръат бо суръати баланд зоҳир мешаванд.

Барои мураббӣ зарур аст иттилооти обективиро, ки бо истифода аз методҳои абзорӣ таҳқиқ ба даст омадааст, дар бораи он, ки шогирдонаш кадом камбудихоро доро мебошанд, то ки бо назардошти ин маълумот дар раванди таминӣ машқҳоеро, ки барои ҳар як шиновар вобаста ба тахассус ва омодагии техникаш ба таври инфиродӣ интихоб шудаанд, истифода кунанд [16].

Баланд бардоштани самаранокии тарбияи ҷисмонӣ таълимгирандагон вазифаи муҳимми иҷтимоӣ дар низомӣ омода кардани мутахассисони ҷавон ба ҳисоб рафта, бо ин мақсад дар марҳилаи муосир намудҳои гуногуни фаъолнокии ҳаракатӣ истифода мешаванд.

Таҳлили адабиёти илмӣ-методӣ нишон дод, ки амалияи истифодаи варзиш ҳамчун воситаи тарбияи ҷисмонӣ дорои анъанаҳои худ буда, дар тӯли даҳсолаҳои зиёд мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [4, с. 158-159; 20, с. 135-140; 25, с. 28-29; 26].

Аз ҷониби мутахассисон муккаррар карда шудааст, ки истифодаи воситаҳои шиноварӣ дар тарбияи ҷисмонӣ самарабахши раванди таълимиро дар натиҷаи такмили қобилиятҳои

чисмонӣ ва функционалии донишҷӯён баланд бардошта, нигоҳдории сатҳи кифояи коршоямии онҳоро таъмин намуда, инчунин дар таълимгирандагон маҳорату малакаҳоро барои машғулиятҳои мустақилонаи шиноварӣ ташаккул медиҳад.

Раванди таълимӣ-тамринӣ оид ба шиноварӣ мутобиқи хусусияти раванди таълимӣ ва хусусиятҳои тарҳрезӣ, гузаронидан ва ташкили машғулиятҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ бо назардошти азхудкунии барномаи омодаسازی аз рӯи ихтисосҳо, фармонҳо, дастурҳо оид ба гузаронидани тамринҳо дар вақти ғайритаълимӣ, инчунин чамъомадҳо ва мусобикаҳо ташкил карда мешавад.

Аммо аҳамияти бештарро дар низоми омодаسازیи варзишгарон-шиноварон раванди тамринӣ о мекунад. Хангоми ташкили он методҳое, аз қабилӣ: бетанаффус, тағйирёбанда, такрорӣ, фосилавӣ, мусобикавӣ, бозигарӣ ва интегралӣ барои истифода пешниҳод карда мешаванд. Хангоми гузаронидани тамринҳо истифода чунин усул, аз қабилӣ: чабҳавӣ, маҷроғӣ, фосилавӣ, доиравӣ, мусобикавӣ ва якҷоякунии имконпазирӣ онҳо бо назардошти имкониятҳои инфиродии варзишгарон-донишҷӯён ба мақсад мувофиқ мебошад. Инчунин пешниҳод карда мешавад, ки раванди тамринии шиноварӣ дар асоси принципҳои дастрасӣ, аёнияти, бетанаффусӣ ва пайдарпайӣ ташкил ва гузаронида шавад.

Яке аз омилҳои асосӣ хангоми таълими шиноварӣ хусусияти муҳити обӣ ба шумор меравад. Интиқоли сифатҳои чисмонӣ ва маҳорату малакаҳои ҳаракатӣ дар шароити махсус ба амал омада, об дорои хосиятҳои ҷоришавандагӣ, ғализӣ ва амалан фишурданашавандагӣ мебошад [2, с. 5; 6; 9]. Барои нигоҳ доштани ҷисм дар ҳолати шино аз ҷисоби ҳаракатҳои обӣ-тақягоҳӣ малакаи комилан махсуси заминавии шиноварие, ки танҳо ба ин намуди варзиш хос аст, зарур мебошад.

Дар баробари ин, дар марҳилаи омодаسازیи заминавӣ диққати махсус бояд ба ташаккул ва рушди техникаи оқилонаи усули варзишӣ – азхудкунии ритми мувофиқасозии ҳаракатҳои даст, пойҳо, тана ва сар барои нафасгирӣ – ки аз рӯи сохтор бо техникаи варзишгарони баландихтисос монанд аст, чудо карда шавад. Аммо бояд ба назар гирифт, ки нишондиҳандаҳои инкишофи чисмонӣ, омодагии ҳаракатӣ, суръати азхудкунӣ ва такмили усул аз рӯи унсурҳо ва дар ҳамоҳангии пурра дар навмашгон дар муқоиса бо дараҷадорон ба кулӣ фарқ мекунад.

Имкониятҳои супоридани меъёрҳо аз ҷониби донишҷӯёни муассисаи таҳсилоти олиро низ бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ-ҷинсӣ, инчунин инкишофи чисмонӣ ва сатҳи омодагии машқварзонро низ фарқ кардан лозим аст. Сарборҳои аз меъёр зиёд метавонад ҳамчун сабаби ба вучуд омадани паёмдҳои номатлуб, манфӣ хизмат кунад [10, с. 87,88; 29, с. 17, 61, 270].

Ба назари мо, барои такмили омодагии донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти оӣ дар раванди машғулиятҳои шиноварӣ аз аҳамияти калон рушди нишондиҳандаҳои махсуси чисмонӣ, аз қабилӣ ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо ва ғайра, ки онҳоро на танҳо дар раванди тамринҳо дар ҳавз, балки бо кумаки машқҳои муайян дар толори варзишӣ беҳтар кардан мумкин аст, бархӯрдор мебошад. Зимни барномаи дуруст тартибдодашудаи машғудияти таълимӣ-тамринӣ онҳо самарабахштар буда, ба раванди тамринӣ гуногунрангӣ ворид карда, ба такмили имкониятҳои ҳаракатии донишҷӯ-шиновар гуногунрангӣ ворид мекунад. Дар хотир нигоҳ доштан муҳим аст, ки ҳар гуна фаъолияти чисмонӣ берун аз ҳавз бояд ба он равона карда шавад, ки суръати шинокунӣ баланд карда шуда, ҳаракатҳои шинокунӣ оқилонатар иҷро карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки таълим ва тамринҳо байни ҳамдигар ба таври ҷудонашавандаалоқаманд буда, раванди таълимӣ-тамриниро ташкил медиҳанд. Аммо шартан марҳилаи якуми ин раванд, ки дар он азхудкунии ибтидоии маҳорату малакаҳои оддии шиноварӣ бартарӣ доранд, бо истилоҳи «таълим» ишора карда, дуҷумро, ки дар он омодаسازی ба дастбӣ ба натиҷаҳои баланди варзихӣ-техникӣ бартарӣ дорад, бо истилоҳи «тамринҳо» ном мебаранд.

Дар раванди таълими шиноварӣ вазифаҳои зерин ҳал карда мешаванд:

мустаҳкам кардани саломатӣ, обутоббӣ, азхудкунии маҳорату малакаҳои устувори беҳдоштӣ;

омӯзиши техникаи шиноварӣ ва азхуд кардани маҳорату малакаҳои ҳаётан муҳими шиноварӣ;

инкишофи гуногунтарафаи чисмонӣ, инкишофи дастгоҳи тақягоҳӣ-ҳаракатӣ ва такмил ёфтани сифатҳои чисмонӣ: қувва, тобоварӣ, чандирӣ, қайишӣ, суръат, чолокӣ, ҳамоҳангсозии ҳаракатҳо;

шиносӣ бо қоидаҳои беҳатарӣ дар об ва азхуд кардани маҳорату малакаҳои

шиноварии амалӣ [27].

Раванди таълимӣ-таринӣ зимни таълими шиноварӣ бояд мутобиқи принципҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ, аз қабили: таълими тарбиявӣ, инкишофи ҳамаҷониба, таълими солимгардонӣ, таълими амалӣ ва ғайра ба амал бароварда шавад. Илова бар ин, раванди таълимӣ-таърифии бояд дар заминаи ҷиҳатҳои асосии дидактикӣ бунёд ёбад, ки қонунҳои таълими тарбия: принципи шуур ва ғайриқонунӣ; принципи мунтазамӣ; принципи дастрасӣ; принципи айёният; принципи фардиқонунӣ инъикос мекунад [27].

Интиҳоби усули шиноварӣ ба пайдарпайии таълими онҳо бо: мақсад ва вазифаи таълим (омодасозии варзишгарон барои супоридани меъёрҳо, вазифаҳои амалӣ, вазифаҳои беҳдоштӣ ва солимгардонӣ); контингенти таълимгирандагон (ҷинс, синну сол, рушди умумии ҷисмонӣ, доштани маҳорату малакаҳои шиноварӣ); шароити гузаронидани машғулиятҳо (муҳафазати ҳавз, ҳарорати об, ҳаво ва ғайра); муҳлатҳои таълим (миқдори соатҳо, давомнокии курс, миқдори машғулиятҳо дар як ҳафта, давомнокии ҳар як машғулият) муайян карда мешавад [5, с. 19]. Вобаста ба ин омилҳо, омӯзгор яке аз низомҳои зерини таълими усули гуногуни шиноварӣ: таълими ҳамзамони (мувозии) ҳамаи усули асосии варзиши шиноварӣ; таълими мувозӣ-пайдарпайи шиноварӣ; таълими пайдарпайи усули шиноварию интиҳоб мекунад.

Мутобиқи назарияи профессор А.Н. Крестовников, ташаккули малакаи ҳаракат дар одам аз рӯи марҳилаҳо, ки мидорашон аз мураккабии ҳаракат вобаста мебошад, ба амал меояд. Дар марҳилаи аввал – марҳилаи омӯзиши ибтидоӣ унсурҳои алоҳидаи ҳаракатҳо (методи машқи ҷудо кардани ҳафта), ҳаракатҳои алоҳида аз ҳафта карда шуда, инчунин муттаҳидсозии онҳо ба ҳаракатҳои якпорча ба амал меояд, яъне усули шинокунӣ дар варианти асосии он аз ҳафта карда мешавад. Дар баробари ин, ба қор миқдори калони мушакҳо ворид мешавад. Дар марҳилаи дуюми омӯзиши амиқ ташаккули малакаи ҳаракат ба вучуд омада, ҳаракатҳои барзиёд, шиддати нодаркори мушакҳо, ки дар шиновари аҳамияти махсус дорад, баргараф карда шуда, ҳамаҷонибаи таълим меёбад. Вазифаи асосии омӯзиши амиқ ташаккул додани малакаи мукамалтари шиноварӣ дар оянда мебошад. Барои ҳалли ин вазифа методи омӯзиши якпорчаи машқ дар намуди табиӣ (бе истифодаи воситаҳои ёрирасон) истифода мешавад. Дар натиҷаи марҳилаи мазкур дар одам маҳорату малакаҳои ҳаракат ташаккул меёбад. Дар марҳилаи сеюм маҳорату малакаҳои бадастомада то ба ҳудуд (автоматизм) тақсим ёфта, мустақамшавӣ ба тақмили усули шиноварӣ қараён гирифта, усули фардӣ ташаккул меёбад [13, с. 140].

Нақшаи умумии таълими усули шиноварӣ бояд аз маҳалҳои зерин иборат бошад:

намоиши усули шиноварӣ ва унсурҳои он;

асосноккунии (шарҳу тавзеҳи) назариявии техникаи усули додани шиноварӣ ва унсурҳои он;

санҷиши усули шиноварӣ (кӯшиши шино кардан бо усули додани шино);

шиношавии амалӣ бо шакли ҳаракатҳо дар ҳушқӣ;

аз ҳафта кардани унсурҳои усули шиноварӣ ва таркибҳои алоҳидаи ҳаракатҳои (аваал бо тақияи мустақам – дар бари ҳавз, дар қисми на он қадар амиқ ҳавз – сипас дар ҳаракат) аз ҳафтакунии усули шиноварӣ дар маҷмӯъ;

тақмили техникаи усули шиноварӣ ва унсурҳои он.

Ҳамчун шакли асосии машғулиятҳо бо навмашқон бояд таълими гурӯҳӣ бо муносибати инфиродӣ ба ҳар як таълимгиранда мебошад. Пурракунии гурӯҳҳои таълимӣ дар асоси принципи фардӣ бо назардошти ҷунин тақсими таълимгирандагон, ба монанди: ҷинс, сатҳи омодагии шиноварӣ; хусусиятҳои омодагии ҷисмонӣ [17].

В.А. Парфенов ва Б.Н. Никитский гурӯҳҳои зерини синнусолиро барои пурракунии гурӯҳҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ ҷудо кардаанд: кӯдакони синни томақтабӣ – 5-6-сола; хонандагони синни хурд – 7-8-сола (гурӯҳҳои омодаасозӣ); хонандагони синни хурд – 9-10-сола (гурӯҳҳои кӯдакони хурд); хонандагони синни миёна – 11-12-сола (гурӯҳҳои кӯдакони калон); хонандагони синни миён – 13-14-сола (гурӯҳҳои наврасон); хонандагони синни калон – 15-16-сола (гурӯҳҳои навҷавонон); хонандагони синни калон – 17-18-сола (гурӯҳҳои гузарандаи навҷавонон); калонсолон – 19-25-сола; калонсолон – 25-35-сола; калонсолон – 36-сола ва боло [18].

Дар дарсҳои шиноварӣ усули зерини бурдани дарс истифода мешавад:

усули ҷабҳавӣ – иҷрои ҳамзамони машқҳо аз ҷониби ҳамаи таълимгирандагон;

усули гурӯҳӣ – таълимгирандагон ба гурӯҳҳо мутобиқи сатҳи омодагии шиноварӣ тақсим карда шуда, машғулиятҳо дар гурӯҳҳо бо кумаки ёварон (мураббӣ, шиноварони беҳтарин) гузаронида мешавад;

усули иинфиродин – дар кор бо таълимгирандагони қафмонда ва аълохонҳо, инчунин дар дарсҳои санҷишӣ;

усули ҷорӣ – барои мустаҳкам кардани малакаи шинокунӣ. Дар ин усул таълимгирандагон ба гурӯҳҳо тақсим шуда, бо амр (бо навбат) ҳар як таълимгиранда аз гурӯҳ машқро бо ҷараёнҳои бетанаффус (шинокунӣ ба масофаи – 50 м, 100 м ва ғ.) иҷро мекунад [14].

Ҳамчун воситаи асосии шиноварӣ машқҳо буда, ба машқҳои умумииинкишофдиҳанда, машқҳои омодакунонда машқҳои махсус тақсим мешаванд. Ғайр аз ин, ҷаҳишҳои таълимӣ ба об, бозиҳо дар об низ истифода мешаванд [27]. Машқҳои умумииинкишофдиҳанда ба рушди сифатҳои асосии ҷисмонӣ: қувва, суръат, тобоварӣ, қайишӣ ва ҷолоқӣ мусоидат мекунонд. Он имкониятҳои функционалиро тақмил дода, феҳристи маҳорату малакаҳои ҳаракатии таълимгирандагонро васеъ карда, ҳамин тариқ, онҳоро ба азхудкунии самарабахштари ҳаракатҳои шинокунӣ (аз қабилӣ машқҳои гимнастикӣ: дав, роҳгардӣ, ҷаҳишҳо ва ғ.). Машқҳои омодакунонда ба инкишофи он сифатҳои ҷисмоние мусоидат мекунонд, ки барои омӯзиши маҳорату малакаҳои шиноварӣ ва тақмил ёфтан дар унсурҳои алоҳидаи техника зарур мебошанд. Се гурӯҳи машқҳои омодакунонда: барои шиносшавӣ бо об; барои омӯхтани усули осон кардашудаи шиноварӣ; барои омӯхтани техникаи усули варзишии шиноварӣ. Машқҳои махсусро барои тақмили техникаи усули варзишии шиноварӣ бар асоси хусусиятҳои инфиродии таълимгирандагон истифода мекунонд.

Бо мақсади тақмили омодакунонии донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар муассисаи таҳсилоти олии методҳое истифода мешаванд, ки ҳалли вазифаи азхудкунии маҳорату малакаҳои шиновариро таъмин менамоянд [31, с. 140]. Се гурӯҳи асосии методҳои таълими шиноварӣ: шифоҳӣ, аёнӣ ва амалӣ истифода мешаванд. Ба методҳои (намудҳои) шифоҳии таълими шиноварӣ: тавсиф, шарҳу тавзеҳ, суҳбат; таҳлилу таҷзия; дустур; амрҳо ва супоришҳо; ҳисобкунии ва ғайра дохил мешаванд. Бо кумаки методҳои шифоҳӣ дар таълимгирандагон тасаввуроти пешақӣ дар бораи ҳаракатии додашуда, шакл ва хусусияти онро ташаққул дода, маҳорату малакаҳои таҳлили ҳаракати муайян, ёфтан ва ислоҳ кардани ҳатоғиҳоро инкишоф медиҳанд [27]. Методҳои аёнӣ эҷоди тасаввуротро дар таълимгирандагон дар бораи ҳаракати мавриди омӯзиш таъмин мекунонд, ки ин ҳангоми таълими техникаи варзишӣ хеле муҳим мебошад. Чунин методҳо: нишон додани машқҳо; нишон додани техникаи шинокунӣ ва ҳаракатҳои алоҳида дар он; истифодаи васоити аёнӣ, кинофилмҳо; истифодаи имову ишора ва ғайраро дар бар мегиранд. Методҳои амалӣ аз методҳои: машқ; бозӣ; мусобиқа ташкил ёфтаанд [27]. Бояд қайд кард, ки методи машқ бо иҷрои бисёркаратаи ҳаракат дар маҷмӯъ ва аз рӯйи қисмҳо бо назардошти бузургии сарбории ҷисмоние тавсиф мешавад, ки бо тағйирёбии машқҳои дар дарс иҷрошаванда, мураккабии онҳо, миқдори такрорҳо, суръати иҷро, давомнокии истироҳат байни машқҳо ва ғайра танзим карда мешавад. Методҳои бозӣ ва мусобиқавӣ ҳангоми таълими ибтидоии шиноварӣ барои баланд бардоштани эҳсосноқӣ ва динамизми машғулиятҳо истифода мешаванд. Фарқи усулии ин методҳо дар он аст, ки дар методи бозӣ ҳамеша мазмуни суҷавӣ вучуд дошта, дар методи мусобиқавӣ бошад, чунин мазмуни суҷавӣ вучуд надорад.

Ҳамин тариқ, шиноварӣ яке аз намудҳои маъруфи варзиш ба шумор рафта, дар тафовут аз дав ва иҷрои машқҳои қуввагӣ, бо он ҳамаи хоҳишмандон, сарфи назар аз синну сол ва имкониятҳои ҷисмонӣ, машғул шуда метавонанд. Шиноварӣ воситаи беҳтарини солимгардонӣ ва барқароркунонии бадани донишҷӯ ба шумор рафта, ҳамзамон имкон медиҳад шакли ҷисмонӣ нигоҳ дошта шуда, низомии асаб ором карда шуда, нафаскашӣ назорат карда шуда, гардиши худ барангехта шуда, ба буғумҳо сарбориро ба вучуд наоварда, имкон медиҳад мушакҳои камари китф, миён ва пойҳо ба таври ҳамоҳанг инкишоф дода шаванд. Ғайр аз ин, шиноварӣ яке аз усули тезтарини беҳтар кардани қувва, тобоварӣ ва қори низомии дилу рағҳо махсуб мешавад. Аз тарафи дигар, шиноварӣ яке аз намудҳои душвортарини варзиш ба шумор рафта, имрӯз барои дастёб ба натиҷаи баланд шиддати ҳадди аксари қувваҳои ҷисмонӣ ва маънавӣ, маҳорату малакаҳои баланд, тамринҳои пуршиддат дар давоми солҳои зиёд талаб карда мешаванд.

АДАБИЁТ:

1. Агеев В.У., Канев Т.М. Организация физической культуры и спорта. / В.У. Агеев – М.: ФиС, 1986. – 192с.
2. Александров, А.Ю. Обучение плаванию самобытными способами.[А.Ю. Александров, Л.С. Мальгин]; Моск. гос. акад. физ. культуры. – Малаховка, 2007.
3. Апанасенко, Г.Л. Диагностика индивидуального здоровья / Г.Л. Апанасенко //Гигиена и

санитария. – 2004. – №2. – С.55–59.

4. Белевский В.Н., Холоденко В.В., Константинова А.А. Плавание как средство повышения физической активности и сохранения здоровья студентов // Вестник Калужского университета. – 2019. – № 4 (45). – С. 158-159.

5. Булгакова Н.Ж. Теория и методика плавания: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Н. Ж. Булгакова, О. И. Попов, Е.А.Распопова; под ред. Н.Ж.Булгаковой. — М.: Издательский центр «Академия», 2014. — 320 с.

6. Булгакова Н.Ж. Плавание: Учебник для вузов. / Н.Ж. Булгакова – М.: Физическая культура и спор, 2001. – 400с.

7. Булгакова, Н.Ж. Оздоровительное, лечебное и адаптивное плавание: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.Ж. Булгакова, С.Н. Морозов, О.И. Попов. – М.: Академия, – 432 с.

8. Владыкина, В. В. Особенности применения специальных упражнений для совершенствования техники плавания способом баттерфляй у пловцов высокой квалификации [Текст] // Материалы Всероссийской научно-практической конференции молодых учёных, аспирантов, соискателей и студентов/ В.В. Владыкина. – Омск: изд-во СибГУФК, 2009. – С. 161-164.

9. Ганчар, И.Л. Методика преподавания плавания: технологии обучения и совершенствования / И.Л. Ганчар – Одесса: Друк, 2006. – 72с.

10. Иванков, Ч.Т. Методические основы теории физической культуры и спорта / Ч.Т. Иванков – М.: «ИНСАН», 2005. .

11. Иванов, А. А. Прогностическая значимость анкетирования как метод выявления состояния предболезни в связи с профилем обучения и физическими кондициями студентов / А.А. Иванов, Н.Г. Кожевникова // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 2.

12. Ильинич, В. И. Физическая культура студента и жизнь / В. И. Ильинич. – М.: Гардарики, 2008. – 366 с.

13. Лафлин, Т. Полное погружение. Как плавать лучше, быстрее и легче / Терри Лафлин, Джон Делвз; пер. с англ. [Екатерины Шелеховой и Карины Бильдановой]; под ред. Максима Буслаева. — 3-е изд., — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 208 с.

14. Лях В.И. Физическая культура. 10— 11 классы: учеб. для общеобразоват. учреждений /В. И. Лях, А. А. Зданевич ; под ред. В. И. Ляха. — 7-е изд. — М.: Просвещение, 2012. — 237 с.: ил.

15. Минвалеева, Р.С. Индекс для оценки вегетативного тонуса, вычисляемый из данных кровообращения: пер с нем./ Р.С. Минвалеева М.: Спортивна медицина, 2009. – 44с.

16. Мироненко, Е.Н. Повышение эффективности гребковых движений в спортивных способах плавания на основе дифференцированного применения упражнений скоростной и координационной направленности на этапе базовой подготовки: автореф. дис. канд.пед. наук [Текст] / Е.Н. Мироненко. – Омск, 2003. – 24 с.

17. Никитский Б.М. Плавание: Учеб. для студентов фак. физ. воспитания пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1981. – 304 с.

18. Парфенов В.А. Плавание: Учеб. для фак. физ. воспитания пед. ин-тов. –К.: Вища школа, 1978. – 288 с.

19. Платонов, В.Н. Плавание: учебник [Текст] / В.Н. Платонов. – Киев: Олимпийская литература, 2000.- 495с.

20. Покровская Н.В. Организация учебного процесса по физической культуре со студентами гуманитарных факультетов РГУ им. И. Канта средствами плавания // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Филология, педагогика, психология. – 2010. – №11. – С. 135-140.

21. Попенченко В.В. Пути повышения эффективности учебного процесса по физическому воспитанию в вузе: Метод. пособие для преподавателей вузов. / В.В. Попенченко – М.: Высшая школа, 1979. – 125 с.

22. Раевский Р.Т. Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов технических вузов./ Р.Т. Раевский – М.: Высшая школа, 1985. – 136 с.

23. Репьёва, Н.Г. Проблема адаптации студентов первого курса к обучению в вузе / Н.Г. Репьёва //Основные проблемы и направления воспитательной работы в современном вузе: Тезисы докладов Всероссийской научно-практической конференции / Барнаул: АлтГТУ, 2010. – С. 275-277.

24. Севостьянов, Д.В. Здоровье и физическая подготовленность по плаванию студентов вуза на начальном этапе обучения / Д.В. Севостьянов, В.С. Лешуков.– Челябинск: ЮУрГУ, 2009. – №2.

25. Симина Т.Е., Михальченко Е.Г., Кузьмин М., Сысоева Е.Ю. Методика ускоренного обучения студентов плаванию // Теория и практика физической культуры. – 2017. – № 9. – С. 28-29.

26. Томашевская О.Б. Частные подходы специалистов по обучению плаванию различных возрастных групп. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2008. – 53 с.

27. Физическая культура [Электронный ресурс]: курс лекций для студентов всех форм обучения (авт. редакция) / сост. С. В. Казначеев; Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ, Сиб. ин-т упр. — Электрон. дан. — Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2015. — 162 с. — Доступ из Б-ки электрон. изданий / Сиб. и-нт упр. – филиала РАНХиГС. – Режим доступа: <http://www.sapanet.ru>

28. Футорный, С. М. Современные инновационные подходы к организации физкультурно –

оздоровительной работы по формированию здорового образа жизни студентов / С. М. Футорный // Слобожанский научно спортивный вестник. – 2011. – №2. – С. 28–32.

29. Холодов, Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта [Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов]. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.

30. Царегородцева, Л.Д. Улучшение психофизического состояния студентов средствами оздоровительного плавания/Л.Д. Царегородцева, О. В.Тиунова// Физическая культура: здоровье студента.– №2.

31. Чертов, Н. В. Теория и методика плавания: учебник/ Н. В. Чертов Южный федеральный университет. — Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2011. — 452 с.

ТАКМИЛИ ОМОДАСОЗИИ ДОНИШЧЌЌН ОИД БА ШИНОВАРЌ ДАР РАВАНДИ ТАЌЛИМ ДАР МУАССИСАИ ТАЌСИЛОТИ ОЌЌ

Дар мақола мавзуи такмили омодаسازی донишчўён оид ба шиноварӣ дар раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти ољӣ баррасӣ шудааст. Таъкид карда мешавад, ки дар марҳилаи муосири тараққиёт тарбияи ҷисмонӣ яке аз омилҳои муҳим дар ташаккул, таҳким ва нигоҳ доштани саломати инсон ба ҳисоб рафта, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ба ташаккул ва рушди шахсияти ба таври ҳамоҳанг инкишофёфта ва омодаسازی ҷавонон ба фаъолияти ояндаи касбӣ мусоидат мекунам. Дар ин росто, тавре ки таҳлили адабии ҷавони сершумори илмӣ нишон медиҳад, аҳамияти шиноварӣ барои инкишофи ҳамоҳанги бадан, ки самти солимгардонии он дар таъсиррасонии ҳоси муҳити атроф ба узвҳо ва низомҳои инсон зоҳир мегардад, маълум аст. Шиноварӣ на танҳо ҳамчун воситаи солимгардонӣ, балки ҳамчун унсурҳои омодагии касбии мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ аз аҳамияти калон бархӯрдор аст. Қайд карда мешавад, ки раванди таълимӣ-таминӣ оид ба шиноварӣ мутобиқи хусусияти раванди таълимӣ ва хусусиятҳои тарҳрезӣ, гузаронидан ва ташкили машғулиятҳои таълимӣ оид ба шиноварӣ бо назардошти азхудкунии барномаи омодаسازی аз рӯи ихтисосҳо, фармонҳо, дастурҳо оид ба гузаронидани таминҳо дар вақти ғайритаълимӣ, инчунин ҷамъомадҳо ва мусобиқаҳо ташкил карда мешавад. Хулоса карда мешавад, ки шиноварӣ яке аз намудҳои маъруфи варзиш ба шумор рафта, дар тафовут аз дав ва иҷрои машқҳои қуввагӣ, бо он ҳамаи хоҳишмандон, сарфи назар аз синну сол ва имкониятҳои ҷисмонӣ, машғул шуда метавонанд. Шиноварӣ воситаи беҳтарини солимгардонӣ ва барқарорسازی бадани донишчӯ ба шумор рафта, ҳамзамон имкон медиҳад шакли ҷисмонӣ нигоҳ дошта шуда, низоми асаб ором карда шуда, нафаскашӣ назорат карда шуда, гардиши худ барангехта шуда, ба бугумҳо сарбориро ба вуҷуд наоварда, имкон медиҳад мушакҳои камари китф, миён ва пойҳо ба таври ҳамоҳанг инкишоф дода шаванд. Ғайр аз ин, шиноварӣ яке аз усули тезтарини беҳтар кардани қувва, тобоварӣ ва қори низоми дилу рағҳо махсуб мешавад.

Калидвожаҳо: омодаسازی, донишчӯ, шиноварӣ, раванди таълим, муассисаи таҳсилоти ољӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, саломатӣ, инкишофи бадан, фаъолнокии ҳаракатӣ, тобоварӣ, мусобиқа.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К ПЛАВАНИЮ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

В статье рассматривается тема совершенствования подготовки студентов к плаванию в учебном процессе вуза. Подчеркивается, что на современном этапе развития физическое воспитание является одним из важных факторов формирования, укрепления и поддержания здоровья человека, а физкультурная деятельность способствует формированию и развитию гармонично развитой личности, подготовке молодых людей для будущей профессиональной деятельности. В связи с этим, как показывает анализ многочисленной научной литературы, известно значение плавания для гармоничного развития организма, оздоровительная направленность которого проявляется в специфическом влиянии окружающей среды на органы и системы человека. Плавание – это не только средство укрепления здоровья, но и элемент профессиональной подготовки специалистов в области физического воспитания и спорта. Отмечается, что учебно-тренировочный процесс по плаванию соответствует характеру учебного процесса и особенностям построения, проведения и организации учебных занятий по плаванию с учетом освоения программы обучения по специальностям, заказам, инструкции по проведению тренировок в неучебное время, а также организуются сборы и соревнования. Сделан вывод, что плавание является одним из самых популярных видов спорта, в отличие от бега и силовых тренировок, заниматься им может каждый, независимо от возраста и физических возможностей. Плавание является лучшим способом улучшения здоровья и восстановления организма обучаемого и в то же время позволяет поддерживать физическую форму, успокаивать нервную систему, контролировать дыхание, стимулировать кровообращение, не создавая нагрузки на суставы и не создавая нагрузки на мышцы, позволяя плечевому поясу, талии и ногам развиваться гармонично. Кроме того, плавание – один из самых быстрых способов улучшить силу, выносливость и работу сердечно-сосудистой системы.

Ключевые слова: подготовка, студент, плавание, учебный процесс, вуз, физическое воспитание, спорт, здоровье, развитие организма, двигательная активность, выносливость, соревнования.

IMPROVING THE PREPARATION OF STUDENTS FOR SWIMMING IN THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article discusses the topic of improving the training of students for swimming in the educational process at a higher education institution. It is emphasized that at the modern stage of development, physical education is one of the important factors in the formation, strengthening and maintenance of human health, and physical education activities contribute to the formation and development of a harmoniously developed personality and the preparation of young people for future professional activities. In this regard, as the analysis of numerous scientific literature shows, the importance of swimming for the harmonious development of the body, whose health direction is manifested in the specific influence of the surrounding environment on human organs and systems, is known. Swimming is not only a means of improving health, but also an element of professional training of specialists in the field of physical education and sports. It is noted that the educational-training process for swimming is in accordance with the nature of the educational process and the features of designing, conducting and organizing training sessions for swimming, taking into account the mastery of the training program according to specialties, orders, instructions for conducting training during non-training time, as well as organization of gatherings and competitions. It is concluded that swimming is one of the most popular sports, unlike running and strength training; everyone can engage with it, regardless of age and physical capabilities. Swimming is the best way to improve the health and recovery of the student's body, and at the same time, it allows maintaining physical shape, calming the nervous system, controlling breathing, stimulating circulation, without creating a load on the joints, allowing the muscles of the shoulder girdle, harmoniously development of waist and legs. In addition, swimming is one of the fastest ways to improve strength, endurance and cardiovascular function.

Key words: preparation, student, swimming, educational process, institution of higher education, physical education, sports, health, body development, movement activity, endurance, competition.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаров Шодӣ Асомуродович- доктори илмҳои педагогӣ, профессор, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон; сурога: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов-11/2 тел: (+992) 918421063 E-mail: sh.safarov@mail.ru

Файзуллоев Аҳлиддин Шодиевич - муаллими калони кафедраи назария ва услуби шиноварии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов ш. Душанбе, маҳаллаи Лучоб-53, 734053, тел: (+992) 918925912 E-mail: ahliddin@mail.ru

Сведение об авторах: Сафаров Шоди Асомуродович – доктор педагогических наук, профессор, президент Академии образования Таджикистана адрес: 734063, г. Душанбе, улица А. Адхамова-11/2, телефон: (+992) 918421063 E-mail: sh.safarov@; почта.ru

Файзуллоев Ахлиддин Шодиевич – старший преподаватель кафедры теории и стиля плавания Института физического воспитания Таджикистана имени С.Рахимова, Душанбе, Лучоб-53, 734053, телефон: (+992) 918925912 E-mail: ahliddin@mail.ru

Information about the authors: Safarov Shodi Asomurodovich – doktor pedagogicheskikh nauk, professor, prezident Akademii obrazovaniya Tadjikistana adres: 734063, g. Dushanbe, ulitsa A. Adkhamova-11/2, telefon: (+992) 918421063 E-mail: sh.safarov@; pochta.ru

Fayzulloev Akhliddin Shodiyevich – starshiy prepodavatel' kafedry teorii i stilya plavaniya Instituta fizicheskogo vospitaniya Tadjikistana imeni S.Rakhimova, Dushanbe, Luchob-53, 734053, telefon: (+992) 918925912 E-mail: ahliddin@pochta.ru

ТДУ:159.942 (575.3)

ФАҲМИШИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ПСИХОЛОГИЯИ МУОСИР

Расулов С. Х.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Баррасии масъалаи табиат, моҳият, хусусият ва роҳҳои инкишофи зеҳн яке аз масъалаҳои махсуб меёбад, ки омӯзишу таҳқиқи он аз тарафи муҳаққиқони соҳаи психология таърихи тулонӣ дорад, аммо дар интиҳои асри XIX ва ибтидои асри XX ин масъала мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор дода шуд.

Дар “Луғати мухтасари истилоҳоти психология ва тавсифи баъзе мафҳумҳо” мафҳуми зеҳн чунин маънидод шудааст – ҷамъи устувори қобилиятҳои умумии ақлӣ ва имкониятҳои маърифатии одам дар иҷрои намудҳои гуногуни фаъолият: 1) қобилияти умумии омӯзиш ва ҳалли масъалаҳо, ки бомуваффақиятии фаъолияти дилхоҳро муайян мекунад ва заминаи дигар қобилиятҳо мебошад; 2) низомӣ (системаи) ҳамаи қобилиятҳои маърифатии индивид: эҳсос, идрок, хотир, тафаккур, ҳаёл; 3) қобилияти бе ягон озмоиш ва “дар фикр” ҳал кардани масъалаҳо [4; 52].

Ба ақидаи психологи олмонитабор Г.Айзенк ягон мафҳуми психологӣ ба монанди зехн мавриди таҳлилу баҳси илмӣ қарор нагирифтааст. Ӯ менависад: “аксаран чунин изҳор мекунад, ки зехн як чизи вучуднадошта аст ва аз ин лиҳоз, ҳама гуна кӯшишҳои чен кардани он бесамаранд. Зехн ба монанди эфир, чозоба, неруи барқ ва алоқаҳои кимиёвӣ, ки ба ин мазмун “вучуд надоранд”, лекин аз ин арзишмандиашон ба сифати консепсияҳои илмӣ кам намегардад, як мафҳуми илмӣ аст” [2; 111-131].

Ҳамин тариқ, дар заминаи осори илмӣ муҳаққиқони соҳа доир ба мафҳум ва моҳияти зехн ё ақл аксарияти мо маълумот дорем, аммо мафҳуми “зехни эмотсионалӣ” дар давоми се даҳсолаи охир ба доираи илмӣ ворид карда шудааст, ҳарчанд доир ба он ҳанӯз Арасту баёни андеша намуда буд. Арасту қайд кардааст: “Асабонӣ шудан осон аст. Ҳама метавонад асабонӣ шаванд, аммо дар баробари шахси муносиб, ба дараҷаи муносиб, дар замони муносиб, ба далели муносиб ва ба тарзи муносиб асабонӣ шудан хеле мушқил аст”. Ин сухани Арасту метавонад ба бандубасти таърифи муносири илмӣ зехни эмотсионалӣ кумаки зиёд намояд. Инчунин, Арасту зарурати зерӣ назорати махсус нигоҳ доштани эмотсияҳои манфиро, ба монанди тарс ва ҷаҳл қайд кардааст [13; 19-25].

Аз лаҳзаи омӯзиш ва тадқиқи муаммои зехн, диққати асосӣ бештар ба ҷанбаи маърифатии интеллект, ба монанди, ба хотир гирифтани ҳалли масъалаҳо равона шуда, имкониятҳои зехни ғайримаърифатӣ, яъне зехни эмотсионалӣ ва моҳияти махсуси он аз маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон дур монда буд.

Дар доираи омӯзишу пажӯҳиши мазмун, моҳият ва табиати зехн дар таълимоти бархе аз олимони ба монанди Д. Векслер, Г. Айзенк, Л.С. Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтев, О.К.Тихомиров, И.А.Василев ва диг. алоқамандии зехн бо эмотсияю ҳиссиёт ошкор карда шуд, ки ба омӯзиши эҳни эмотсионалӣ тақон бахшид. Дар ин радиф психологи машҳури шуравӣ Л.С.Виготский ба муқобили андешаи дар доираи илмӣ вақт доир ба алоҳидагии унсурҳои маърифатӣ ва аффективии шуур баромада, ҳиссиётро ҳамчун сарчашма ва танзимкунандаи шуур арзёбӣ намудааст [6].

Минбаъд ақидаҳои Л.С.Виготскийро психологи дигари шуравӣ С.Л. Рубинштейн тақвият бахшида, ягонагии равандҳои эмотсионалию иродавӣ ва маърифатиро таъкид намудааст. Ӯ таъкид менамояд, ки “Равандҳои эмотсионалию иродавӣ ва маърифатӣ дар ягонагӣ қарор дошта, ба равандҳои мухталифи психикӣ замина мегузоранд, ҳарчанд дар зоҳиршавии раванди мушаххаси психикӣ яке аз онҳо бартарӣ дорад” [14; 107].

Масъалаи ба якдигар робитаи зич доштани соҳаи маърифатӣ ва соҳаи эмотсионалию иродавии шахсро психологи дигар шуравӣ А.Н. Леонтев низ таъкид намуда, нақши фаъолияти ҳиссию дар фаъолияти фикрӣ муҳим арзёбӣ мекунад ва амали фикрии ҷамъбастаниро бидуни эмотсияҳо ғайримумкин медонад.

Эмотсия ба ҳар як фард новобаста аз ҷинс, синну сол, мансубияти динию миллӣ ва дигар омилҳо хос аст. Эмотсияҳои мо одатан, ба назорати шуур пурра дода намешаванд ва зоҳиршавии онҳо дар ҷеҳраи ифода меёбад [15; 35].

Ҳамин тариқ, доир ба он, ки одам дар ҳолати хурсандӣ қарор дорад ё ғамгин аст, аз ҷиҳе тарсидааст ё ба ҳайрат афтадааст, аз рӯйи ифодаи қиёфаи ӯ маълумот гирифтани мумкин аст.

Дар доираи омӯзиши зехни эмотсионалӣ назарияи “зехни иҷтимоӣ”-и психологи амрикоӣ, Э.Торндайк мавқеи махсус дорад. Ба андешаи ӯ “зехни иҷтимоӣ” ин маҷмуи қобилиятҳои ақлие мебошад, ки бо коркарди иттилооти иҷтимоӣ вобастаанд ва ба ҳамкорӣ самаранокӣ байнишахсӣ мусоидат мекунад. Ин назария дар таълимоти Г.Олпорт, Ч.П.Гилфорд ва Г.Айзенк низ тасдиқи худро ёфтааст.

Дар илми психология яке аз консепсияҳои илмӣ оид ба зехни эмотсионалӣ ба муҳаққиқи соҳа Р.Бар-Он тааллуқ дорад, ки мафҳуми “коэффитсиенти эмотсионалӣ”-ро пешниҳод кардааст. Муҳаққиқи ватанӣ Бобоева С. Б. Дар диссертасия доктории худ амсилаи зехни эмотсионалию пешниҳоднамудаи Р.Бар-Онро ба таври аёнӣ хеле хуб пешниҳод намудааст [5; 125].

Ҳар як унсурҳои зехни эмотсионалӣ аз дидгоҳи Р.Бар-Он чунин қобилиятҳоро дар бар мегирад:

Расми 1 - Амсилаи зеҳни эмотсионалии Р.Бар-Он

Дар маҷмӯъ психологҳо зери мафҳуми “зеҳни иҷтимоӣ” чунин қобилияти инсонро дар назар доранд: фаҳмидани рафтори атрофиён (маромҳо, мақсадҳо, муаммоҳо) ва маҳорати ҳамкорӣ бо одамони дигар, ки дар одамон ба гунаи хархела ифода меёбад. Зеҳни иҷтимоии фард дар чараёни иҷтимоишавии вай дар зери таъсири фарҳанг, маълумот, тарбия ва сабабҳои дигар ташаккул меёбад. Ҳамчунин дараҷаи зеҳни иҷтимоии шахсони алоҳида дар дохили ҷомеаҳои мухталиф фарқ мекунад ва ин фарқият бо омилҳои гуногун, ба монанди касбу кор, нишондиҳандаи ҷаҳонбинӣ ва ғ. алоқаманд аст. Дар ин ҷо таъсири муносибатҳои иҷтимоиро вобаста ба ҳувияти миллӣ, махсусиятҳои ҳаёту фаъолияти гурӯҳи этникии муайян ба дараҷаи ташаккул ва зоҳиршавии зеҳни иҷтимоӣ низ, бояд мавриди назар нигоҳ дошт.

Мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ нав бошад ҳам, омӯзиши он решаҳои қадима дорад. Ҳанӯз Афлотун гуфта буд: «тамоми ёдгирӣҳо дорои як зербинои ҳиссиётӣ ҳастанд». Аз он замон то кунун донишмандон, пажӯҳишгарон ва файласуфони зиёде ҷиҳати исбот ё нафъи нақши ҳиссиёт қорҳои зиёде анҷом додаанд. Аз охири соли 1995 зеҳни эмотсионалӣ ба унвони як мавзӯ ва масъалаи ҳалталаби илм мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Дар баробари тадқиқоте, ки бархе аз донишмандон дар баҳши умдае аз қарни бистум анҷом доданд, дар ҳақиқат риштаҳои таърихӣ ин масъаларо метавон дар қарни XIX ҷустуҷӯ намуд. Дар ин ҷо лозим аст ба фаъолияти амалии донишмандони бузург ба мисли Чарлз Дарвин арҷгузорӣ намоем, зеро вай аввалин бор дар соли 1737 мавзӯи зеҳни эмотсионалиро матраҳ кард ва доир ба он дар соли 1772 аввалин асари маъруфи худро нашр намуд. Барои мисол, қабл аз зуҳури усули омӯрӣ ва ба дунболи баҳрагирӣ аз компютерҳои муосирӣ балансӯрӣ Дарвин исбот намуд, ки иброи эмотсионалӣ дар рафтори созгӯнаи одамон нақши асосӣ иҷро мекунад. Ин кашфиёт ба сифати моҳияти асосии зеҳни эмотсионалӣ то ба имрӯз мавриди қабули муҳаққиқони масъала қарор дорад.

Дар солҳои 1900 то 1920 ҷунбиши ҷадид ба вучуд омад, ки меҳост барои андозагирӣ ақли маърифатӣ ё IQ роҳе пайдо кунад. Донишмандони он замон IQ-ро, ки чараёни тунд барои ҷудо кардани одамони «боақл» буд, мавриди омӯзиш қарор доданд. Онҳо ба зудӣ ба маҳдудиятҳои ин чараён таваҷҷуҳ карданд. Бисёре аз мардум хеле боақл буданд, аммо тавоноии онҳо дар идора кардани рафторашон ва муносибат бо дигарон онҳоро маҳдуд карда буд. Инчунин онҳо мушоҳида намуданд, ки баъзе одамон бо вучуди доштани ақли миёна дар зиндагӣ бисёр муваффақ ҳастанд. Срондник Е.Л. устоди донишгоҳи Колумбия, аз ҷумлаи шахсоне буд, ки маҳоратҳои зеҳни эмотсионалиро номгузорӣ кард. Истилоҳе, ки ӯ ба кор бурд «ақли иҷтимоӣ» (social intelligence) ифодакунандаи тавоноии одамоне буд, ки дар ҳуҷ муносибат қардан бо мардум маҳорати кофӣ доранд.

Ҳамамон гунае, ки зикр шуд, дер боз санҷиши тавоноҳои зеҳнӣ ва ақлии инсонҳо диққати муҳаққиқон ва донишмандонро ба худ ҷалб намуда будааст. Тибқи омӯзиши адабиёти илмӣ метавон гуфт, ки аввалин таҳлили ақл - IQ тавассути Алфред Бине дар соли 1900 анҷом дода шуд. Тести Бине махсус барои ҳонандагон буд. Дар 1917 бо тавсия ва ислоҳи тест Бине нусхаи таҳриршудаи он дар артиши Амрико истифода шуд. То соли 1975 кӯшишҳои зиёде дигаре доир ба баррасӣ ва шарҳи меъёри ақл анҷом гирифтанд (мисли омӯзишҳои Уҳоё, кӯшишҳои Воксар, назарияи Сарандик ва ғ.) Дар ин сол аз ҷониби Дэвид ва Кослер миқёси маъруфи меъёри ақли синни кӯдакон, наврасон ва калонсолон муайян шудааст. Тести Кеттел барои санҷиши ақли одамон ба кор меравад. Дар ҳамаи солҳо

тадричан назари донишмандон ба ҷанбаҳои ақл мутамарказ шуд. Дар соли 1973 доктор Ҳовард Горднارد дар «ҷорҷубҳои зеҳн» ҳафт намуди ақро ҷудо намуд ва тавсиф кард:

– Ақли каломӣ – қобилияти баёни фикр тавассути суҳбат кардан ва навиштан.

– Ақли мантиқӣ - риёзӣ – қобилияти далеловарии мантиқӣ ва қор кардан бо шумора ва ададҳо.

– Ақли таҷассумӣ (образӣ) - қобилияти дарк ва таҷассуми тасвири зеҳнӣ.

– Ақли мусиқавӣ- қобилияти шундан ва азнавҳосилкунии овоз ё оҳанг.

– Ақли ҷисмонӣ/ҳаракатӣ – қобилияти назорат кардани ҳаракатҳои ҷисмонӣ.

– Ақли ботинӣ – огоҳӣ аз ҳиссиёт ва алоқаҳои шахсӣ.

– Ақли робитавӣ – қобилияти эҷоди робитаи матлуб ва муносибат бо дигарон.

Ҷ баъдтар боз як намуди дигарро илова намуда онро ақли натуралистӣ (ё табиӣ) номид, ки рисолаташро муносибат бо табиат, фаҳмиши ғарзаҳои табиӣ растанӣҳо, ҳайвонот ва одам ташкил медиҳад [8].

Ноғуфта намонад, ки истилоҳи зеҳни эмотсионалро бори аввал соли 1990 психологҳо Ҷон Майер ва Питер Солувей дар қори илмиашон бо номи «The Intelligence of Emotional Intelligence» [1], истифода бурдаанд. Онҳо бо таркиби ду гурӯҳи ақл - ақли ботинӣ ва ақли робитавӣ мафҳуми зеҳни эмотсионалиро шарҳ доданд. Ба андешаи онҳо қасоне, ки аз зеҳни эмотсионалӣ бархурдоранд, метавонанд ҳиссиёти худ ва дигаронро назорат карда, байни паёмдорҳои мусбат ва манфӣ ҳиссиётӣ тафриқа гузоранд ва аз иттилооти ҳиссиётӣ барои роҳнамоии фароянди тафаккур ва иқдомоти шахсият истифода кунанд. Намунаи аввалини пешниҳоднамудаи онҳо фарогири се қобилият мебошад:

Арзёбӣ ва ибрози эмотсияҳо – арзёбӣ ва баёни эмотсияҳо дар худ тавассути қалом ва ғайриқалом, инчунин арзёбии эмотсияҳо дар дигарон тавассути ба вучуд овардани идроки ғайриқаломӣ ва ҳамҳисшавӣ мушаххас мешавад.

Танзими эмотсияҳо дар худ ва дигарон - ба ин маъно, ки фард қобилияти назорат, арзёбӣ ва идоранамоии амали рафтор ва эмотсияҳои хешро дорад ва танзим дар дигарон ба ин маъно аст, ки фард ба доштани таъсири байнихамдигарӣ ба дигарон қодир мебошад (барои мисол ором кардани эмотсияҳо, ки дар дигарон дармондакунанда ҳастанд).

Истифода аз эмотсия – истифода аз эмотсияҳо дар тафаккур, амал ва ҳалли масъалаҳо [15; 40-41].

Аммо истилоҳи дақиқи зеҳни эмотсионалӣ соли 1995 тавассути Даниел Гелман матраҳ шуд ва баҳси зиёдеро барангехт. Майер ва Солувей зеҳни эмотсионалиро ҳамчун тавоноии дарёфти дақиқи ҳиссиёт, арзёбӣ ва баёни эмотсияҳо, тавоноии қасби ҳиссиётӣ, ки тафаккурро тасҳеҳ мекунад, тавоноии шинохти эмотсияҳо ва танзими онҳо таъриф кардаанд.

Яке аз маънидорҳои маъмултарини зеҳни эмотсионалӣ (аз вожаи англисӣ - emotional intelligence) дар психологияи муосир чунин аст: қобилияти самаранок сарфаҳм рафтан ба соҳаи эмотсионалии ҳаёти одам: фаҳмидани эмотсияҳо ва сабабҳои пинҳонии эмотсионалии муносибат, истифодаи эмотсияҳои худ барои ҳалли масъалаҳо, ки бо муносибат ва маромҳо алоқаманданд.

Дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ чунин таърифи мукаммали мафҳуми зеҳни эмотсионалиро пешниҳод кардан мумкин аст: “Зеҳни эмотсионалӣ ин қобилияти шахс дар шинохти эмотсияҳои худ, инчунин маҳорати идора кардан ва назорат намудани онҳо мебошад” [15; 35].

Мавриди қайд аст, ки агар ҳуди ақл ё зеҳни маърифатӣ дар илми психология бо ихтисораи IQ ифода карда шавад, зеҳни эмотсионалӣ бо ишораи EQ ифода карда мешавад.

Мафҳуми мазкур дар худ имконияти муайн кардани эмотсияҳои одамони дигарро низ дар бар мегирад, ки барои ба роҳ мондани муносибати созгор заруранд.

Одами дорои дараҷаи баланди зеҳни эмотсионалӣ метавонад бо одамони дигар ҳамҳиссу ҳамдард шавад, қобилияти баланди эмпатикӣ дорад, кӯшиш мекунад ба нафаре, ки зерӣ таъсири ҳиссиёти пурқуввати манфӣ қарор дорад, кумак расонад.

Ричард Бетсер - яке аз муҳаққиқони масъалаи зеҳни эмотсионалӣ, дар таърифи ин мафҳум таъкид мекунад, ки «агар бошуурона, огоҳона ва бо хоҳиши хеш аз эмотсияҳои худ истифода кунем, маънои онро дорад, ки дорои ақли муассир ва эмотсионалӣ ҳастем». Ҷ ба дараҷаи шиддати зеҳни эмотсионалӣ унсурҳои зеринро дохил мекунад:

– дараҷа ва шиддати дилсӯзӣ барои дигарон;

– дараҷа ва шиддати эҳсоси масъулият нисбат ба дигарон;

– дараҷа ва шиддати ҳиссиёти оқилона ва мусбати шахсӣ;

– дараҷа ва шиддати дарки шахсоне, ки монанди ҳуди ин шахс нестанд.

Номбурда ба сифати болотарин дараҷаи «ҳамҳисшавӣ» дараҷа ва шиддати дарки одамони аз худ тафовутдоштаро меонад. Олими дигар Биётсиз бар ин назар аст, ки барои соҳиб будан ва инкишофи зехни эмотсионалӣ, одам бояд:

эмотсияю ҳиссиёт ва арзишҳои худро нодида нагирад;

ба дараҷа ва шиддати таъсирбахш будан, таъсири кофӣ доштани худ бар дигарон огоҳ шавад.

Ҳаяҷон фақат як ҳиссиёт нест, балки навъи рафтор аст, ки дар раванди кору зиндагӣ бисёр зарурӣ аст. Шахсони дорои зехни эмотсионалӣ ба таври осонтару мувофиқтар бо дигарон робита барқарор мекунад, осонтар меҳанданд, осонтар иброи норухатӣ мекунад ва аз ҳолати ҳиссиёти дигарон огоҳиву дарки бештаре доранд. Чунин одамон дар баробари он ки ба ҳиссиёт ва арзишҳои дигарон эҳтиром мегузоранд, дар назорати эмотсияҳои худ низ тавоно ва қудратманд ҳастанд. Онҳо тавоноии барқароркунии робитаро бо тамаллук, ҷоплусӣ, ҳушмадгӯӣ ва набудани мустақилияти фардӣ фикрӣ ва шахсӣ омезиш намедиханд ва бешубҳа ин гуна одамон дар ҳушмуомилагӣ ва самимият, бисёр тавоно ва қатъӣ низ ҳастанд. Ҳамин тариқ “Зехни эмотсионалӣ (EQ) аз бисёр сифатҳои гуногун иборат аст, ки аксар вақт муайян кардани онҳо душвор аст. Ин сифатҳо дар қобилияти ба дараҷаи баланд фаҳмидани худ, қобилияти шундан ва фаҳмидани одамони дигар, пешгӯии рафтори онҳо, назорат кардани эмотсияю ҳиссиёти худ ва дигарон, қобилияти қабули қарорҳои дуруст ва ғ. ифода меёбанд. Шахси дорои IQ-и баланд на ҳамеша бо чунин сифатҳо фарқ мекунад, зеро EQ ин кафили ҳамкории созгор дар низомии “одам-одам” аст, дар ҳоле ки IQ бештар дар бораи қобилиятҳои аклии одам суҳан меонад” [9; 127].

Зехни эмотсионалӣ дорои унсурҳои ботинӣ, ба монанди дараҷаи ҳудогоҳӣ, худназораткунӣ, ҳисси мустақилӣ ва зарфияти худ, шуқуфӣ ва қатъият аст ва аз унсурҳои берунӣ низ робитаҳои байнишахсӣ, ҳамҳисшавӣ ва ҳисси масъулиятро фаро мегирад. Инчунин, зехни эмотсионалӣ ба сифати зарфияти фард барои қабули вазъият, ҳушмуомилагӣ, тавоноӣ, мушкilotи эмотсионалӣ, муқобилият бо стресс ва водоркунандаҳо низ баромад мекунад. Зехни эмотсионалӣ тавассути худназораткунӣ, завқмандӣ, пешгирии қабл аз вуқӯъ ва худводоркунӣ аз IQ дида бештар мавриди истифода қарор мегирад. Ба ибораи дигар, зехни эмотсионалӣ, яъне тавоноии монеа шудан ба тамоилоти ҳиссиёти ва эмотсионалиҳои худ дарки хусуситарин ҳиссиёти дигарон, рафтори орому санҷида дар робитаҳои инсонӣ аст ва ҳулоса ҳамон тавр, ки Арасту гуфтааст: «маҳорати нодири асабонӣ шудан дар ҳадди андоза маъқул дар замони муносиб ва бо далели қобили қабул». Ба таври мисол одаме, ки ақли эмотсионалиҳои инкишофёфта дорад, метавонад ба ҳубӣ ба ҳиссиёти худ монеа шуда, онҳоро ба шакли муносиб ифода наояд. Чунин фард ба далели доштани қобилияти баланди ҳамҳисӣ ва назорати муносиб бар эмотсияҳои худ дар робитаҳои байнишахсӣ муваффақтар аст ва дар натиҷа аз имконияту муваффақиятҳои бештаре дар зиндагӣ бархӯрдор мешавад. Яке аз хусусиятҳои муҳими дигари зехни эмотсионалӣ ва фарқияти он аз зехни маърифатӣ ин аст, ки “IQ бо мурури синну сол коҳиш меёбад, дар ҳоле ки зехни эмотсионалӣ ва унсурҳои он дар давоми тамоми ҳаёти инсон такмил меёбанд” [12].

Зехни эмотсионалӣ ба далели қорбурдхое, ки дорад, дар ҳаёти рӯзмарра мавқеи бисёр муҳим пайдо кардааст. Зехни эмотсионалӣ ба қудакон ва наврасон кумак мекунад, то дар вазъиятҳои таҳдидкунандаву хатарнок барои наҷоти худ ақсуламали муносибтаре анҷом диҳанд. Инчунин, бо кумаки зехни эмотсионалӣ метавон аз решаҳои ғаму шодии худ огоҳ шуд ва онҳоро идора намуд. Ҳассосият ва зехни эмотсионалӣ ба инсон бештар кумак мекунад, то ниёзҳои дигаронро дарк кунад, ҳадди ақал бо ҳамҳисшавӣ ба онҳо кумак кунад ва тавассути зери назорат гирифтани ҳиссиёти худ ҳисси масъулиятпазирии худро тақвият бахшад. Дар маҷмӯъ зехни эмотсионалӣ ба одам меомӯзонад, то маҳорати омӯзандагии бештаре дошта аз дигарон ҳушқолтару солимтар бошад.

Дар психологияи хориҷӣ ба омӯзишу паҷуҳиши зехни эмотсионалӣ психологҳои барҷаста ба монанди Э. Торндайк, Г. Олпорт, Ч. Гилфорд, Г. Айзенк, Ч. Мейер, П. Селовей, Д. Карузо Р. Бар-он ва дигарон машғул шудаанд. Дар психологияи шуравӣ ва баъдан рус бошад, падидаи мазкур аз тарафи Л. С. Виготский, С.Л. Рубинштейн, Ю. Н. Емелянов, А. Л. Южанинова, о.К. Тихомирова, А.Н. Андреев, Д.В. Люсина ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Дар психологияи хориҷӣ доир ба моҳияти зехни эмотсионалӣ ду мавқеъ вучуд дорад: бархе аз муҳаққиқон ба сохтори зехни эмотсионалӣ танҳо қобилиятҳои когнитивиро дохил

мекунад, гуруҳи дигар ба тавсифдиҳандаҳои шахсият бартарӣ дода, мавҷудияти унсурҳои когнитивиро инкор мекунад. Дар психологияи шуравӣ ва баъдан рус амсилаи алоҳидаи зехни эмотсионалӣ коркард ва пешниҳод карда шудааст, ки муаллифи он Д.В. Люсина мебошад [11; 3-22]. Ба андешаи ӯ, зехни эмотсионалӣ дорои дабирии дугона мебошад: вай ҳам бо қобилиятҳои когнитивии одам алоқамандӣ дораду ҳам ҳам бо тавсифдиҳандаҳои шахсият.

Дар психологияи ватанӣ саҳми доктори илмҳои психологӣ, профессор Бобоева С. Б. дар омӯзиши зехни эмотсионалӣ хеле калон аст. Ӯ зехни иҷтимоиро ҳамчун унсури сохти психологии шахс арзёбӣ карда, онро омилҳои муҳими қомеъии шахс дар соҳаи муносибату муошират медонад ва қайд мекунад: “Ба андешаи мо зехни иҷтимоӣ ҳамзамон яке аз унсурҳои сохтори шахсро ташкил медиҳад ва дар хусусиятҳои рафтори вай хеле равшан зоҳир мегардад. Дарачаи баланди зехни иҷтимоӣ бо нишондиҳандаҳои креативноқӣ, зехни эмотсионалӣ ва таҳаммулпазирӣ робитаи зич дорад, зеро дар алоқамандӣ ин омилҳо неруи шахсии одамро ташкил медиҳанд ва тамоили онро муайян мекунад. Маҳз дарки ҳолати эмотсионалӣ, марому вачҳиёти шахси дигар, ба он дуруст баҳогузорӣ намудан ва муҳимаш, онро қабул намудан, эътироф кардан ва мувофиқи он амал намудан, инсонро ба қомеъ шудан дар муносибату муошират меорад” [5; 115-116].

Хулоса, дар асоси омӯзиши консепсияю назарияҳои илмӣ доир ба муайян кардани мафҳуми “зехни эмотсионалӣ” ба хулоса омадан мумкин аст, ки доир ба ин масъала дар илми психология гуногунандешӣ ҳукмфармо буда, дар муайян кардани моҳияти ин падидаи психологӣ олимони аз меъёрҳои гуногун истифода мебаранд. Аз таърифҳои пешниҳоднамудаи пажуҳишгарони соҳа ба назари мо таърифи нисбатан мукаммалтарро психологи рус А.Н. Андреев пешниҳод намудааст: зехни эмотсионалӣ ин қобилият ва малакаи дуруст фврқ кардани эмотсияҳои гуногун, маҳорати ба вучуд овардани эмотсияи мушаххас, малакаи фаҳмидани эмотсияҳо ва истифодаи маҷмуи донишҳо барои таҳлил ва идоранамоии эмотсияҳо мебошад. Зехни эмотсионалӣ ин зоҳирнамоии огоҳонаи эмотсияҳо, малакаи идоранамоии таассуроти эмотсоналии худ, амалисозии худмаромбахшӣ, зоҳирнамоии эмпатия ва маҳорати шинохти эмотсияҳои атрофиён мебошад.

Ҳамин тариқ, мавқеи зехни эмотсионалиро дар сохтори психикаи шахс метавон дар сарҳади қобилиятҳои ақлӣ ва соҳаи эмотсионалӣ, дар сарҳади фаъолияти психикии ботинӣ ва барунӣ ҷустуҷӯ намуд. Муҳимтарин тавсифдиҳандаи ин падида маромнокии ботинии танзими эмотсионалӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Mayer J. D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence. New York: Intelligence, 1993.
2. Айзенк Г. Понятие и определение интеллекта. //Вопросы психологии. 1995. №1. –С.111-131 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://raai.org.ru/library.books/aizenk.htm>
3. Андреева И. Н. Интегративная модель эмоционального интеллекта //Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология. 2019. № 1. – С. 125–133.
4. Атохонов Р. Луғати мухтасари истилоҳоти психология ва тавсифи баъзе мафҳумҳо. – Душанбе, 2017. –С. 52
5. Бобоева С.Б. Робитаи креативноқӣ, зехни эмотсионалӣ, ва таҳаммулпазирӣ дар сохтори шахсияти донишҷӯёни макотиби олии муосир. Дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ док. илмҳои психол. аз рӯи ихтисоси 19.00.01 – психологияи умумӣ, психологияи шахсият, таърихи психология (илмҳои педагогӣ ва психологӣ). –Хучанд, 2022. –С. 115-116
6. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Смысл: Эксмо, 2005.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект /пер. с англ. А. П. Исаевой. –М.; Влади мир: АСТ-МОСКВА: ВКТ, 2009
8. Детярев А.В. “Эмоциональный интеллект”: становление понятия в психологии //Электронный журнал «Психологическая наука и образование» 2012, №2 www.psyedu.ru
9. Ильин Е.П. Психология делового общения. – СПб.: Питер, 2019. – С.127
10. Конаш О. В. Содержание понятия эмоционального интеллекта в психологической науке //Проблемы современного образования. № 5, 2022. –С. 31-38
11. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн //Психологическая диагностика. 2006. № 4. –С. 3-22.
12. Мелия М. Бизнес – это психология: Психологические координаты жизни современного делового человека. – М.: Альпина Паблишер, 2018.
13. Мельничук К., Яковлева А. Модель специалиста (к вопросу о гуманизации образования). //Высшее образование в России, 2000. № 5. – С. 19- 25.
14. Психологическая диагностика детей и подростков. Учебное пособие /Под ред. К.М.Гуревича и Е.М.Борисовой. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – С.107

ФАҲМИШИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ ДАР ПСИХОЛОГИЯИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки мазмуну моҳияти зеҳни эмотсионалиро аз мавқеи назарияю консепсияҳои гуногуни илмӣ ошкор намояд. Барои ин муаллиф ба назарияҳои классикӣ доир ба ақл рӯ оварда, қайд мекунад, ки баррасии масъалаи табиат, моҳият, хусусият ва роҳҳои инкишоф додани зеҳн (интелект) яке аз масъалаҳои маҳсуб меёбад, ки омӯзишу таҳқиқи он аз тарафи муҳаққиқони соҳаи психология таърихи тулонӣ дорад, аммо дар интиҳои асри XIX ва ибтидои асри XX ин масъала мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор дода шуд. Дар ин радиё омӯзишу пажӯҳиши мазмун, моҳият ва табиати зеҳн дар таълимоти бархе аз олимони ба монанди Д. Векслер, Г. Айзенк, Л.С. Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтев, О.К.Тихомиров, И.А.Василев ва диг., ки алоқамандии зеҳнро бо эмотсияю ҳиссиёт ошкор карда, ба омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ тақон бахшидаанд, мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Дар доираи таҳлили назарияҳои илмӣ хориҷӣ, шуравӣ ва баъдан рус, инчунин ватанӣ қайд карда шудааст, ки дар психологияи хориҷӣ доир ба моҳияти зеҳн эмотсионалӣ ду мавқеъ вучуд дорад: бархе аз муҳаққиқон ба сохтори зеҳни эмотсионалӣ танҳо қобилиятҳои когнитивиро дохил мекунад, гуруҳи дигар ба тавсифдиҳандаҳои шахсият бартарӣ дода, мавҷудияти унсурҳои когнитивиро инкор мекунанд. Дар психологияи шуравӣ ва баъдан рус амсилаи алоҳидаи зеҳни эмотсионалӣ қоркард ва пешниҳод карда шудааст, ки муаллифи он Д.В. Люсина мебошад.

Доир ба омӯзиши зеҳни эмотсионалӣ дар психологияи ватанӣ саҳми Бобоева С.Б. хеле калон мебошад, ки зеҳни иҷтимоиро ҳамчун унсури сохти психологии шахс арзёбӣ карда, онро омили муҳими қомеъии шахс дар соҳаи муносибату муошират медонад.

Қалидвожаҳо: зеҳн, ақл, зеҳни эмотсионалӣ, соҳаи эмотсионалиро иродавӣ, равандроҳои когнитивӣ, эмотсия, ҳиссиёт, зеҳни иҷтимоӣ, эмпатия, ҳудодоҳӣ, ҳудоназоратқунӣ.

ПОНЯТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

В данной статье автор попытался раскрыть сущность эмоционального интеллекта с точки зрения различных научных теорий и концепций. Для этого автор обращается к классическим теориям о разуме и отмечает, что изучение природы, сущности, особенностей и способов развития ума (интеллекта) считается одним из вопросов, имеющих длительную историю изучения и исследования в рамках психологии, но в конце XIX и в начале XX веков этому вопросу уделялось серьезное внимание. В связи с этим подвергались анализу учения некоторых ученых, таких как Д. Векслер, Г. Айзенк, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, О.К. Тихомирова, И. А. Васильева и др. О изучении и исследовании содержания, сущности и природы интеллекта, которые раскрыли связь интеллекта с эмоциями и чувствами и дали толчок изучению эмоционального интеллекта.

В рамках анализа зарубежных, советских, а позднее российских, а также отечественных научных теорий отмечено, что в зарубежной психологии существуют две позиции относительно сущности эмоционального интеллекта: некоторые исследователи включают в структуру эмоционального интеллекта только когнитивные способности, а другие дают преимущество личностным характеристикам и отрицают наличие когнитивных компонентов. В советской, а затем и российской психологии была разработана и предложена отдельная модель эмоционального интеллекта, автором которой была Д.В. Люсина.

Что касается изучения эмоционального интеллекта в отечественной психологии, то в этом направлении большой вклад внесен С.Б. Бобоевой, которая оценивает социальный интеллект как компонент психологической структуры личности и считает его важным фактором успеха человека в сфере взаимоотношений и общения.

Ключевые слова: разум, эмоциональный интеллект, эмоционально-волевое поле, познавательные процессы, эмоция, чувства, социальный интеллект, эмпатия, благочестие, самоконтроль.

THE CONCEPT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MODERN PSYCHOLOGY

In this article, the author attempted to reveal the essence of emotional intelligence from the point of view of various scientific theories and concepts. To do this, the author refers to classical theories about the mind and notes that the study of the nature, essence, characteristics and ways of developing the mind (intelligence) is considered one of the issues that has a long history of study and research within psychology, but at the end of the 19th and beginning of the 20th century, serious attention was paid to this issue. In this regard, the teachings of some scientists were analyzed, such as D. Wechsler, G. Eysenck, L.S. Vygotsky, S.L. Rubinstein, A.N. Leontiev, O.K. Tikhomirov, I.A. Vasiliev and others. On the study and research of the content, essence and nature of intelligence, this revealed the connection between intelligence and emotions and feelings and gave impetus to the study of emotional intelligence.

In the context of the analysis of foreign, Soviet, and later Russian, as well as domestic scientific theories, it was noted that in foreign psychology there are two positions regarding the essence of emotional intelligence: some researchers include only cognitive abilities in the structure of emotional intelligence, while others give preference to personal characteristics and deny the presence of cognitive components. In Soviet, and then

Russian psychology, a separate model of emotional intelligence was developed and proposed, the author of which was D.V. Lyusina. As for the study of emotional intelligence in domestic psychology, Boboeva S.B. made a very large contribution in this direction, who evaluates social intelligence as a component of the psychological structure of personality and considers it an important factor in a person's success in the sphere of relationships and communication.

Key words: *mind, emotional intelligence, emotional-volitional field, cognitive processes, emotion, feelings, social intelligence, empathy, piety, self-control.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Расулов Сайфидин Худоевич – н.и.с., дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

Сведения об авторе: Расулов Сайфидин Худоевич – к.п.н., доцент кафедры психологии Таджикского Национального Университета. 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

Information about the author: Rasulov Saifiddin KHudoievich - Candidate of political sciences, Associate Professor of Psychology chair in Tajik National University. 918 80 68 07, sayf76@mail.ru

МАЛАКАҲО ВА УСУЛИ АСОСИИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Чурахонова С.Қ., Бадалова Н.Т.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Донишҷӯи забонҳои хориҷӣ ин пеш аз ҳама баргараф намудани монетаҳои забонӣ хангоми қору ғайрият мебошад, ки баргараф намудани онҳо дар пешрафти қори мутахассис нақши муҳимме мебошад. Барои он ки забони хориҷӣ ба тарзи мукамал аз худ карда шавад, дар толибилмон маҳорату малакаҳои асосии забонмӯзӣ бояд тақмил дода шаванд. Яке аз малакаҳои асосии забонмӯзӣ, ин азбар намудани луғат, яъне хуб донишҷӯи калимаҳои забони хориҷӣ мебошад. Луғат ин сармояи асосии зеҳни шахс буда, воситаи асосии фикркунӣ ва мубодилаи афкор мебошад, яъне омили асосии муошират мебошад. Коркарди луғати нав қори хело ҳам заҳматталаб мебошад ва барои шавқовар намудани он, омӯзгорро мебошад аз усули гуногуни шавқовару заҳматовар барои ҷалби забонмӯз истифода барад. Чунин қорҳои ҷолиби диққатро мо тавсия медиҳем, ки иҷрои онҳо хангоми баррасии луғати нав дар синф ба роҳ монда мешавад ва хело диққатҷалбкунанда ва ғойабаҳш натиҷабахш ҳастанд, инҳо мебошанд:

- a) калимаҳоро ба ҳиссаҳои нутқ ҷудо кардан;
- b) калимаҳоро мувофиқ қунонидан;
- c) дар асоси маъно калимаро номбар кардан;
- d) бо калимаҳои нав ибора ва ҷумла тартиб додан.

Чунин қорҳо дар қараёни дарси забони хориҷӣ имконият медиҳанд, ки луғати нави дарс ба осонӣ азбар карда шавад. Баъди азхудкунии луғат, хониши калимаҳо бо роҳи ғаштаю барғашта тақрор намудан ва хониши ибораву ҷумлаҳо, ё ин ки худ хониш сайқал дода мешавад. Моҳияти хониш барои инсон дар ҷаҳони муосир хеле арзишманд буда, воситаи хуби тавсеа ва васеъ намудани ҷаҳонбинӣ ва азхуд намудани донишҳои ин ё он соҳа маҳсуб мешавад[1,138]. Хониш маҳорат ва малакаи асосие мебошад, ки омӯзанда дар қараёни омӯзиши забони хориҷӣ, ҳатман, бояд аз худ кунад. Дар барномаи таълимӣ хониш чунин маънидод карда мешавад: “Хониш як қурун ғайрияти муоширатӣ мебошад, ки барои мубодилаи нутқи шифоҳӣ ва ҳаттӣ имконият фароҳам меорад. Аз қурун истифода, зарурати ва дастрасияш, дар ғайрияти муоширатӣ ҷои аввалро ишғол мекунад.”[2,169]

Мақсади умумии хониш дар қараёни омӯзиши забони хориҷӣ, ин гирифтани маълумот ва хубтар азхуд намудани забон мебошад. Ин ғайрият ба омӯзанда имконият медиҳад, ки омӯзанда матнҳои мазмунан гуногуни иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ- оммавӣ ва бадеиро ҳонда аз худ намояд.

Маҳз тавассути хониш, ки дар қараёни таълим нақши асосӣ дорад, одамон бо воситаи китобҳо, рузномаву маҷаллаҳо ва дигар васоити ахбори омма маълумоти зарурӣ гирифта, ниёзҳои маънавии худро қонеъ гардондаву ғизои маънавӣ мегиранд. Хониш шуури омӯзандаро сайқал дода, ба рушди хотира, ирода ва тасаввуроти ӯ мусоидат намуда, таҳайюлот бадеӣ, мантиқӣ фикрониро хуб менамояд. Дар баробари ин, хониш ҷанбаи тарбиявӣ дошта, омӯзандаро ба ватанпарвариву ватандӯстӣ, инсондӯстиву инсонпарварӣ ва дигар ҳислатҳои наҷиби инсонӣ ҳидоят мекунад. Олимони соҳаи забоншиносӣ аксаран бо назардошти вижагиҳои амалии масъала хонишро чунин табақабандӣ менамоянд.

Аз рӯйи нуктаи назари маъмул, ба таври умум якчанд намуди хониш чудо карда мешаванд:

- ҷустуҷӯӣ;

- азназаргузаронӣ;

- шиносӣ ва омӯзишӣ (ки азхуд намудани онҳо, ба вижа барои донишҷӯёни макотиби олии ғайризабонӣ, аз руи талаботи фаъолияти касбиашон афзалият доранд).

Дар хониш ду ҷиҳат ба эътибор гирифта мешавад, яке ҷиҳати маъноӣ (мавзӯи матн), дигаре ҷиҳати тарз, равиш ва ҷараёни иҷрои хониш, ё худ, тарзи кироат намудани матн. Дар ҷиҳати маъноӣ ба натиҷаи фаъолият, яъне фаҳмиши матни хондашуда ва дар ҷиҳати тарз ҳуди равиши хониши матн, ё худ таносуби ҳарфу таркибҳарфҳо ба овозҳои мувофиқ, фаҳмидани аломатҳои ҳуруфотӣ, ташаққули шунавоӣ ва амсоли ин таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Тавре ки олим забоншинос Френч Ф.Ч. қайд менамояд: “The aim of the teacher is to get his students as quickly as possible over the period in which each printed symbol is looked at for its shape and to almost without noticing the shapes at the separate letters.” [4, 58].

Барои сайқал додани хониш истифодаи машқҳои гуногун зарур ҳаст.

Мисол:

1. Машқҳо оид ба савтиёт (дар қисми савтиёти ҳар як китоби дарсӣ чунин машқҳо дода мешаванд);

2. Машқҳои ахборӣ имкон медиҳанд, ки тавассути таҳлили луғавӣ-грамматикӣ субъект ва объекти мантиқӣ дарк карда шавад (ба ин гуна машқҳои қисми китоби дарсӣ мисол шуда метавонанд);

3. Машқҳои муоширатӣ барои гирифтани ахбор ёрӣ мерасонанд (ба чунин гурӯҳи машқҳо-машқҳои барои рушди нутқи шифохӣ мисол шуда метавонанд).

Ҳангоми таълими хониш, махсусан, дар зинаҳои аввал омӯзгор бояд ташаббуси шогирдонро барои гаштаву баргашта хондани матн ҳавасманд намояд, яъне бештар ба шогирдони имконияти хондан диҳад. Дар натиҷа, омӯзандагон хонданро ёд мегиранд.

Устод бояд чунин қоидаҳо риоя кунад, ҳеҷ вақт калима, ибораҳо, ҷумлаҳо ҳудатон нахонед бар омӯзандагон имконияти хонданро диҳед. Аввал омӯзгор қоидаи хонишро фаҳмонида, сипас бо ин қоида калима медиҳад ва омӯзандагонро омода мекунад, ки мустақилона ҳудашон ин калимаҳо хонанд. Тавассути хониши матнҳо шогирдон на фақат маълумот мегиранд, инчунин дониш низ зина ба зина сайқал дода мешавад. Дар омӯзиши хониш ба омӯзандагон бояд матнҳои пешниҳод карда шаванд, ки аз ҷиҳат шакл сохт ва мазмун гуногун бошанд. Матнҳо бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Мазмунан бояд шавқовар буда, барои омӯзандагон маълумоти нав диҳанд;

2. Одатан, дар бораи ҳаёт ва фаъолияти ашхоси маъруфи соҳибони забони омӯхташаванда бошанд;

3. Бояд мазмунӣ таълимӣ-тарбиявӣ дошта бошанд;

4. Бояд ба сатҳи дониши шогирдон дастрас бошанд;

5. Заҳираи луғавӣ ва грамматикӣ омӯзандаро бояд ғани гардонанд.

Китоби таълимии Wordwise (муаллиф Мартин Севиор) якчанд намуди хонишро барои рушди малакаи хониш тавсия медиҳад:

-reading to get a general understanding (skimming);

-reading to find specific information (scanning);

-reading in order to form an opinion;

-identifying different types of text or text organization. [1, 196]

Нутқи хаттӣ низ яке аз малакаҳои асосии забонмӯзӣ буда, ба толибилм имконият медиҳад, ки калимаҳо ибораҳо ва ҷумлаҳо дар хотирааш барҷо кунад. Барои сайқал додани маҳорату малакаи нутқи хаттӣ машқҳои гуногунро истифода бурдан мумкин аст.

Ин машқҳо чунин мебошанд:

1. Машқҳои мубаддалгардонӣ (бо истифодаи суффиксҳо ва префиксҳо аз як ҳиссаи нутқ ҳиссаи нутқи дигар сохта мешавад);

2. Баитмомрасонӣ (ҷумла ноқурра дода мешавад, омӯзандагон онро қурра мекунанд);

3. Тамдид ё ин ки васеънамоя (маънои калимаро бо истифодаи синонимҳо менависанд).

Дилхоҳ китоби дарсӣ машқҳои гуногунро пешниҳод мекунад, ки ҳатман аз тарафи толибилмон бояд ба тарзи хаттӣ иҷро карда шаванд. Машқҳо дар ҷараёни дарс шифохӣ иҷро карда мешаванд ва супориш дода мешавад, ки ҳамаи онҳо дар хона ба тарзи хаттӣ иҷро карда шаванд.

Барои боз ҳам хубтар ва шавқовартар намудани кор, дар сайқал додани маҳорату малакаи нутқи хаттӣ, чунин супоришҳо аз аҳамият ҳолӣ нестанд:

- a) Аз сари нав навиштани ҳикояи гушкардашуда, ё ин ки хондашуда;
- b) Тавсифи(тасвири) банди матн;
- c) Шарҳи мухтасари матни хондашуда;
- d) Нақли хаттии мавзуи пешниҳодшуда;
- e) Мукотиба (бо дӯстони англисзабон).

Толибилмон мунтазам бояд нависанд, тартиб додани ҷумла бо луғати нави дарс, иҷрои машқҳои грамматикӣ дарс, дар асоси мазмуни муколама навиштани иншо(эссе), дар асоси матн ва мавзуи нави дарс навиштани топик, ҳамаи ин фаъолиятҳо на танҳо дар азбар намудани луғат ва мавзӯҳои нави грамматикӣ, инчунин дар беҳтар шудани нутқи хаттӣ мусоидати хуб менамоянд. Донишҷӯён барои навиштан бояд дафтарҳои ҷудогона дошта бошанд, дафтар барои навиштани машқҳои грамматикӣ ва тартиб додани ҷумлаҳо, дафтар барои навиштани иншо (эссе) ва дафтар барои навиштани диктант. Диктант метавонад, аз чунин намудҳо иборат бошад:

- диктанти муқаррарӣ;
- диктанти рӯбардоркунӣ;
- диктант- тарҷума.

Диктанти муқаррарӣ- диктанти муқаррарӣ диктанте мебошад, ки ҳуди омӯзгор матнро меҳонад ва шогирдон менависанд.

Диктанти рӯбардоркунӣ- диктант мебошад, ки ба донишҷӯён матн дода мешавад, онҳо матнро рӯбардор менамоянд ва сипас ҳудашон ҳатогиҳои худро меёбанд.

Диктант- тарҷума - чунин диктант ҳаст, тарҷумаи матн бо забони модарӣ дода мешавад, омӯзандагон онро бо англисӣ менависанд. Омӯзгор пасон матни англисии матнро дар тахтаи электронӣ нишон медиҳад, то ин ки шогирдон ҳатогиҳои худро ислоҳ намоянд.

Нутқи хаттӣ -воситаи асосии омӯзиши забони англисӣ мебошад, бинобар ин, бояд омӯзандагон чӣ дар хона, чӣ дар синф бояд нависанд ва ҳар сари вақт дафтарҳо бояд аз тарафи омӯзгор санчида шаванд. Хуб аз худ кардани грамматика имконияти хуби ҳарф заданро медиҳад, бинобар ин, ҳамаи машқҳои грамматикӣ, аввал шифохӣ, сипас хаттӣ бояд иҷро карда шаванд. Мавзӯҳои грамматикӣ дар муқоиса бо мавзӯҳои грамматикӣ забони модарӣ фаҳмонида мешаванд ва барои мустаҳкамкунии онҳо бо истифодаи луғати нави дарс ҷумлаҳои зиёде бояд тартиб дода шаванд.

Нутқ кардан бо забони хориҷӣ бидуни фаҳмиши грамматикаи ин забон ғайриимкон мебошад.

Олими забошинос Робертс Р менависад: "Грамматика дастгоҳе ҳаст, ки ҷумлаҳои забонро истеҳсол мекунад. Агар шумо бо забони англисӣ ба монанди забони модариатон гап занед, шумо ин дастгоҳро хуб медонед" [саҳ.48.242].

Бинобар ин, ҳар як қоидаи грамматикаи забони англисӣ дар муқоиса бо қоидаи забони модарӣ ба таври мушаххас бояд фаҳмонида шавад.

Дар паёми Пешвои муаззами миллат ба Маҷлиси Олии кишвар 26 декабри соли 2018 таъкид гардид: "Омӯзгорон вазифадоранд, ки наслҳои ояндаро дар руҳияи ҳудогоҳӣ, худшиносӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, заҳматдӯстиву Ҳимматбаландӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таҳкиму пойдории забони давлатӣ ва арҷгузори ба арзишҳои миллӣ тарбия намоянд. Ҳар як ҷавон бояд огоҳ бошад, ки дар оянда танҳо тавассути аъло донистани забони давлатӣ ва ду забони хориҷӣ, алаҳусус забонҳои русиву англисӣ, инчунин истифодаи технологияҳои муосири коммуникатсионӣ пеш бурдани зиндагӣ ва дар ҷомеа мавқеъ пайдо кардан имконпазир мегардад" [саҳ.116].

Истифодаи роҳи усули беҳтарин бо мақсади сайқал додани маҳорату малақаҳои асосии забонмӯзӣ дар раванди омӯзиш бо мақсади муваффақ шудан дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, алаҳусус забони англисӣ ба таври назаррас мусоидат менамоянд.

Мунтазам коркарди луғату матнҳо ва иҷроиши корҳои хаттӣ ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ, нутқи шифохиро ривоч медиҳанд, ки ин аст мақсади асоси ҳар як дарси забони хориҷӣ. Истифодаи усули фаъоли интерактивӣ асоси такмили нутқи шифохӣ мегарданд.

Мо умуман чунин усули фаълро пешкаш менамоем.

Мисол:музокираву мунозира, ҳамлаи ақлӣ, бозҳои гуногун, таҳлили ҳолатҳои махсус ва ғайраву ғайра. Истифодаи чунин усули фаъоли дарс, нутқи шифохиро такмил дода, мунтазам истифода бурдани онҳо, нутқро мукамал менамоянд, ки мукамалсозӣ, ин ҳадафи асосии ҳар як дарси забони хориҷӣ мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад мо устодонро зарур ҳаст, ки дар амалияи фаъолияти таълим, усули беҳтарини таълимро дар раванди таълим татбиқ намоем, таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷиро таъмин намоем ва дар омода сохтани мутахассисони забондону рақобатпазир, яъне ҷавобгӯи бозори меҳнат сахмгузор бошем.

АДАБИЁТ

1. Martin Seviour Wordwise Dushanbe 2002. p 200
2. М.Н. Нёматуллоева. Из опыта работы по домашнему чтению на языковом факультете. Душанбе, 2010. саҳ 138.
3. К.Усмонов, А.Бойматов. Методикаи таълими забони англисӣ. Нашриёти «Нури маърифат», Душанбе, Хуҷанд 2009.
4. French F.G. The teaching of English abroad, Oxford University Press. London, 1961 p. 58.p120.
5. Г.В.Рогова “Методика обучения английскому языку” Москва. Просвещение 1983.с48 242.
6. Заева Е.Н. Классификация видов чтения применительно к обучению чтению специализированной литературы в неязыковом вузе. 2009//<http://www.besreferat.ru/referat-category-134-1.html>.
7. Фоломкина С.К. Некоторые вопросы обучения чтению на иностранном языке в неязыковом вузе//из кн. Общая методика обучения иностранным языкам. Хрестоматия/сост. Леонтьев А.А. М.: Рус. язык, 1991.
8. Маслыко Е.А. Бабинская П.К. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Минск, Высшая школа, 1996.
9. Г.Ф.Дудкина “English for businessmen” part1.Москва, “Просвещение” 2003.
10. Суханҳои ҳикматомӯзи Президент Эмомали Раҳмон дар бораи забон. Душанбе. Бунёди забон, соли 2015. 116 саҳ.
11. Заева Е.Н. Классификация видов чтения применительно к обучению чтению специализированной литературы в неязыковом вузе. 2009//<http://www.besreferat.ru/referat-category-134-1.html>.

МАЛАКАҶО ВА УСУЛИ АСОСИИ ОМӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Муаллифон роҳу усули босамар ва ғоидабахши таълими забони англисиро дар раванди омӯзиши забони англисӣ дида баромадаанд. Муаллифон малакаи асосии омӯзиширо ба монанди ба монади хониш ва фаъолиятҳои гуногунро барои ривочи нутқи шифохӣ, нутқи хаттӣ ва хонишро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Вазифаи асосии омӯзиши забони англисӣ, ин сайқал додани маҳорату малакаи забонмӯзӣ ва мукамал гардонидани дониши забони англисӣ мебошад.

Мақсади омӯзиши забони англисӣ, дар ҳар як дарс, ин ҳуб аз худ намуднани луғати дарсӣ забони англисӣ буда, дар ҳар ҳолате набошад, муошират қарда тавонистан мебошад. Мақсад ва ҳадафи асосии омӯзиши забони англисӣ, ин дар дилҳо ҳолат муошират қардан мебошад. Муаллифон роҳу усули фаъоли таълимро нишон дода, инчунин истифодаи босамари онҳоро баррасӣ қардаанд. Инчунин дар мақола ҷи тарз ташкил намудани маҳорату малакаи муоширот бо забони англисӣ, фаъл намудани ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқи шифохӣ, ғанӣ намудани захираи луғавии донишҷӯён, мукамалгардонии нутқи шифохӣ ва нутқи хаттӣ, инкишофи ҳавасмандкунӣ дида баромада шудааст. Дар мақола инчунин методҳои гуногуни интерактивӣ ба монанд таҳлили ҳолатҳо, ҳамлаи ақлӣ, музокира, мунозира ва ғайраҳо низ дида баромада шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: луғат, хониш, босамар, нутқи хаттӣ, нутқи шифохӣ, усули фаъл, маҳорату малака.

ОСНОВНЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ НАВЫКИ И СТИЛИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Авторы рассматривают современные и эффективные методы обучения английского языка на уроках английского языка. Авторы также рассматривают основные навыки, такие как, чтение и письмо, и изучение новых слов с целью говорить на языке. Основной задачей каждого урока является совершенствование языковых навыков и умение владения английским языком. А целью является независимое эффективное и уверенное владение языком в разных ситуациях общения.

Авторы указывают пути активного использования навыков изучения английского языка. Они также рассматривают следующие цели, как формировать навыки общения, активизировать все виды речевой деятельности, расширение словарного запаса обучающихся студентов, совершенствование практических навыков устной речи и письма, развитие мотивации.

Статья также предусматривает разные интерактивные методы, такие как кейс- технология, мозговой штурм, дискуссия, дебат и т.д.

Ключевые слова: словарь, чтение, письмо, устная речь эффективный, активные методы, навыки.

THE MAIN LANGUAGE SKILLS AND STYLES OF LEARNING ENGLISH

The authors of this article consider the effective and modern methods of teaching English at the lessons. The authors also consider the main basic skills such as learning lesson vocabulary in order to read, to

write and to speak in English. The main task of each lesson is improving language skills and the goal is effective possessing English in different situations of communication in order to speak it well.

The authors show appropriately using of active ways of English learning skills and styles. They also consider how to form communicative skills, to liven up all kinds of speech activities, enlarging of students' vocabulary stock, as well improving of practical skills such as oral and written skills.

The article also anticipates various interactive methods. The authors of this article consider the effective and modern methods of teaching English at the lessons. The authors show the way of active using of learning skills and styles of English. They also show effective ways of using different exercises to form communicative skills, to consolidate and enlarge vocabulary stock of students to improve practical skills, also oral and written skills. The article also anticipates various interactive methods.

Key words: vocabulary, reading, writing, speech, effective, active methods, skills.

Дар бораи муаллиф: Чурахонова С.Қ. - муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифаҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Бадалова Н.Т.- ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: Хиёбони Борбад 48/5 ш.Душанбе, 734055 Тел:+992 919-63-11-83

Об авторе: Джурахонова С.К. – Старший преподаватель кафедры иностранных языков и межкультурных отношений Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Бадалова Н.Т.- ассистент кафедры иностранных языков и межкультурных отношений Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: проспект Борбад, 734055 Тел:+992 919-63-11-83

About the author: Jurakhonova S.Q. - a senior teacher of Foreign Languages Department and Intercultural Relations of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Badalova N. T. – an assistant of Foreign Languages Department and Intercultural Relations of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: Borbad avenue 48/5 Dushanbe-city, 734055 tel: +992 919-63-83

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ КЛАССЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.

Набиева З.Ч.

Сардори таъкилотӣ ҷамъиятии волидонӣ кӯдакони маъҷуб ва мутахассисони «Рушди Инклюзион»

«Инклюзия» — это слово является универсальным и с точки зрения сегодняшнего исследования этот термин относится ко всем детям в различных интеллектуальных, физических, эмоциональных и социальных аспектах. Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) определяет инклюзивное образование следующим образом: «Инклюзивное образование - это процесс удовлетворения разнообразных потребностей всех учащихся путем расширения их участия в образовательной, культурной и социальной деятельности и снижения инвалидности. Он считает, что изменения в содержании, методах обучения, структурах и стратегиях приемлемы для всех детей любого возраста, и считает, что государство несет ответственность за обучение всех детей».

Проведение в жизнь идеи инклюзии, изменение образовательной практики в соответствии с ее принципами – задача, сложная для всех, кто включен в эту сферу. Принципы инклюзии определяют новую парадигму образовательных отношений и ориентируют на гуманистический характер образования. Идея включения требует от нас не только «включить», но и «включиться» в процесс взаимодействия с другими, научиться быть открытыми для общения, видеть необходимость своих изменений, уметь принять особенности и отличия других людей. Именно эти психологические задачи кажутся нам самыми сложными при построении инклюзивной культуры образовательных организаций. Важным и прогрессивным шагом в развитии ценностных основ образования стало определение инклюзивного образования как «обеспечение равного доступа к образованию для всех обучающихся с учетом разнообразия особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей».

С вступлением в силу в Республике Международной Конвенции «О правах лиц с инвалидностью» в нашей стране проблема инклюзии потеряет свою политическую окраску и станет реальной профессиональной задачей педагогического сообщества. Идея инклюзии подразумевает, что не ребенок должен готовиться к включению в систему образования, а

сама система должна быть готова к включению любого ребенка. В самом широком ее понимании она предполагает, что у каждого ребенка есть потенциал быть принятым в пространство школы. Построение инклюзивного образовательного сообщества основывается на изменении отношения к различиям обучающихся, опоре на их индивидуальные особенности, на поиске социальных форм сплоченности и принятия, взаимопомощи и поддержки в учебном процессе. Реализация инклюзивного подхода в образовании вновь актуализирует вопрос, что именно является основной целью образования для всех детей:

- это приобретение академических знаний
- или максимальная реализация способностей
- или социализация и адаптация к жизни в обществе.

Важным для понимания природы инклюзивности является утверждение ЮНЕСКО, что «инклюзивное образование – это динамически развивающийся процесс». Не факт, не событие, не отчетный показатель, а процесс развития и изменений политики, культуры и практики образования на основе принципов инклюзии. Вследствие неясного понимания смыслов и природы инклюзии вопрос неготовности к инклюзивному образованию приобретает некоторую мифологизацию.

Первый миф – «общество не готово». Нет, времена меняются, происходит понимание, что мы все разные.

Второй – если мы создадим доступную среду, все будет хорошо. Это не так. Доступность – это не только доступ к зданию или внутри него, это прежде всего доступность социального свойства, доступность взаимоотношений.

Третий миф – учитель не готов. Это проблема общего плана, связанного с изменениями. Учитель не готов к реализации инклюзии, к новому профессиональному стандарту. Вопрос готовности необходимо рассматривать не как проблему, а как задачу. Осознание неготовности не может остановить процессы развития и изменений.

Принципы инклюзии формируют гуманистическую парадигму современного образования и новую модель построения образовательных отношений. Они были сформулированы более двадцати лет назад и закреплены международной Декларацией:

1. Ценность человека не зависит от его способностей и достижений.
2. Каждый человек способен чувствовать и думать.
3. Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным.
4. Все люди нуждаются друг в друге.
5. Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений.
6. Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников.
7. Для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут.
8. Разнообразие усиливает все стороны жизни человека.

Вчитываясь в каждый из принципов, сложно не вступать во внутренний диалог с собой. Из общения с педагогами на тему инклюзии, запомнилось слова одной из них: «Инклюзия в реальности – это идеология поворота общества к человеку. А это требует мощных системных изменений. В действительности и дети разные, и педагоги... кто-то левшу считает не таким, как все, а кто-то обучает ребенка с церебральным параличом и получает удовольствие от результата. Развернуться от системы к человеку нелегко».

Обычно учителя и образовательные учреждения неохотно принимают детей с особыми образовательными потребностями, потому что они думают, что не знают, как работать с этой группой. Они думают, что это требует «неизвестного вмешательства», но это неправда. Первые учителя этих детей должны быть похожи на их родителей. Каждый педагог или руководитель учебного заведения, являющийся родителем, делает то же самое для своих детей. Таким образом, родителями этих детей является группа людей, которые обучают учителя работе с детьми с различными видами инвалидности. Чтобы помочь детям с особыми образовательными потребностями получить доступ в учебное заведение, нам в первую очередь нужны следующие люди:

- Руководитель учебного заведения, который благосклонен и готов попробовать
- Поддерживающий учитель, который хочет попробовать
- Родители, которые приходят в школу и помогают профессионалам работать с их ребенком до тех пор, пока профессионалы не будут обучены.

- Руководитель учебного заведения, который в будущем будет организовывать тренинги по инклюзивному образованию для своих учителей и привлекать других опытных учителей \ специалистов для обучения и общения с учителями.

- Районные власти, местные хукуматы и джамоаты также предоставляют частичное финансирование для дополнительных потребностей этой категории учащихся.

Таким образом, совместное обучение означает, что потребности всех учитываются, дети получают выгоду от участия в образовательном учреждении, могут хорошо учиться и получать качественное образование.

Инклюзивное образование означает, что всех учащихся приветствуют в обычных классах, а также поддерживают, направляют в обучении, вносят вклад и участвуют во всех аспектах жизни учебного заведения. Стоит отметить, что учитель в инклюзивном классе — это учитель, который передает ребенку все свои знания и навыки и следит за тем, чтобы все дети были вовлечены в образование. У данного учителя наблюдаются следующие качества:

- Способ обучения детей и даже взрослых отличается, некоторые дети учатся на истории визуальных диаграмм, некоторым детям нужно записывать информацию для себя, а некоторым детям нужно только слушать устную речь учителя.

- Комплексный подход к обучению в классе побуждает детей помогать друг другу, а не соревноваться.

Есть и другие стратегии, такие как физическая и психологическая доступность, которые необходимо учитывать:

- дорога с двух сторон вымощена камнями, чтобы ребенок с особенностями зрения или невидящий мог найти дорогу от ворот в класс;

- необходимо убирать с дороги крупные камни или плиты и асфальтировать дорогу для инвалидов колясок;

- библиотеки должны быть построены на первом этаже, чтобы был доступ для всех детей.

- для детей с более сильным обонянием, во дворе учебного заведения следует выращивать яркие и ароматные цветы;

- вывески и афиши заведения должны быть написаны заглавными буквами и яркими цветами;

- учебники и другие наглядные пособия должны быть написаны заглавными буквами;

- ассистент учителя или тьютор для слабослышащих детей должен записывать или копировать задания в тетрадь;

- учитель должен объяснять тему громко и четко, учитывая потребности детей с особенностями слуха

- детей, которые плохо видят или слышат, необходимо посадить в первый ряд;

- некоторые задания для этих детей должны быть написаны на ярко раскрашенных карточках.

Инклюзивный класс — это класс, который обеспечивает обучение, ориентированное на ребенка. Смысл обучения, ориентированного на ребенка, заключается в том, что учебная программа, используемая в классе, является гибкой, соответствующей и адаптируемой к потребностям детей, а также усвоению знаний и навыков с помощью различных методов обучения, о которых нам нужно подумать.

Сообщество считает, что инклюзия обходится дорого и учебные заведения не могут себе этого позволить. Но это не так. Только некоторые аспекты охвата в классе являются дорогостоящими. Сегодня в связи с коренными изменениями во всех сферах жизни общества вопрос подготовки подрастающего поколения к самостоятельной жизни становится актуальным. Серьезность этой проблемы заключается в том, что помимо здорового поколения дети с умственными и физическими особенностями также должны быть подготовлены к самостоятельной жизни. Правовая защита таких детей очень важна, учитывая их интересы и потребности, способствуя развитию их личных качеств и предоставляя им возможность при выборе будущей профессии. В современных условиях практическая реализация инклюзивного образования в Республике Таджикистан достигла активной стадии. Оно предусматривает совместное обучение детей с особыми потребностями и других детей в общеобразовательных учреждениях. Право ребенка на образование и обучение, в том числе детей с инвалидностью и дополнительными потребностями в обучении как граждан страны, закреплено в Конституции Республики Таджикистан (статья 41), Законе Республики Таджикистан «Об образовании» (статья 23), в «Семейном кодексе», Законе Республики Таджикистан «О социальной защите инвалидов» и

другие законодательных актах республики. Закон предусматривает создание общеобразовательных школ, школ-интернатов и специальных классов при наличии соответствующих медицинских услуг. Необходимость использования модуля инклюзивного образования в Таджикистане обусловлена:

В законах Республики Таджикистан и важных документах в области образования подчеркивается, что всем гражданам, независимо от национальности, языка, пола, религии, политической принадлежности, социального статуса и состояния здоровья, гарантируются равные права и возможности для получения общего среднего образования.

В последние годы количество детей с инвалидностью растет, и они нуждаются в равноправном образовании.

Из-за отсутствия условий, экономической ситуации, нехватки специалистов, дополнительных образовательных программ, учебников, учебных материалов, специального оборудования (парты, стулья и т. Д.) не все дети с инвалидностью и с дополнительными образовательными потребностями охвачены дошкольными образовательными учреждениями и системой общего образования.

Национальная концепция инклюзивного образования определяет основные направления развития инклюзивного образования в Республике Таджикистан и продвигает равные права детей с различными видами инвалидности (сенсорная, физическая, ментальная) на образование.

В то же время в отчете об инклюзивном образовании рассматриваются следующие вопросы:

- дети с инвалидностью и с дополнительными образовательными потребностями не полностью охвачены образованием;
- отсутствие благоприятных условий для детей с дополнительными образовательными потребностями в общеобразовательных учреждениях;
- недостаточное количество классов в учебных заведениях;
- нежелание родителей отдавать детей в специальные учебные заведения/школы - интернаты;
- низкая вовлеченность детей с дополнительными образовательными потребностями в различные виды деятельности в общеобразовательных учреждениях;
- недостаточная координация секторов здравоохранения и труда при разработке дополнительных программ для детей/людей с инвалидностью;
- отсутствие учебно-методических материалов на таджикском языке;
- отсутствие специалистов области.

Инклюзивное образование, как мы уже отметили, подразумевает полное и активное участие детей с инвалидностью (насколько позволяют условия - классы, школы, общественная среда) в образовательном процессе наравне с обычными детьми того же возраста. Подготовка школы и ее сотрудников к инклюзивному образованию - один из важнейших факторов полноценного вовлечения детей с инвалидностью в процесс всеобщего образования.

Есть три определяющих характеристики инклюзивного образования:

Доступность - образование доступно в различных формах и создается среда обучения;

Участие - все дети имеют возможность участвовать в различных мероприятиях школьной и внешкольной деятельности;

Психолого педагогическое сопровождение - организация мастер-классов для учителей, методические советы и беседы с родителями. Также необходимо улучшить систему управления сферы образования и межличностные отношения, чтобы подготовить школы к инклюзивному образованию.

Многолетняя практика, которая проводится как за рубежом, так и в стране показывает, что следующие меры могут помочь решить эту проблему:

- Необходима разработка целостного подхода к школе - общая ответственность и совместное решение проблем.
- Изучение, поиск и использование ресурсов в сообществе.
- Предоставлять недорогие инструменты и оборудование из местных материалов.
- Поиск инструментов для обучения всех детей без исключения.
- Обратная связь, помощь учителя.
- Продвижение и распространение групповых занятий, организация практических занятий;
- Создание доступной и дружелюбной атмосферы;

- Разработать и внедрить политику равноправия и справедливости.

Учителям общеобразовательных учреждений следует уделять внимание следующим вопросам при обучении детей с инвалидностью и дополнительными образовательными потребностями:

1. Организуйте и проведите интервью с родителями ребенка, чтобы узнать о его способностях и особенностях.
2. Консультация специалистов: врача, специального педагога (методические консультации), психолога, логопеда.
3. Планирование совместной работы специалистов (педагог, психолог, логопед):
4. Знать техники адаптации и модификации школьной программы с учетом способностей ребенка.
5. Подготовка детей и родителей класса к новому ученику.
6. Проведение индивидуальной работы во время урока.
7. Знать, как диагноз влияет на функции ребенка и какие изменения необходимо внести в процесс обучения ребенка с дополнительными образовательными потребностями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. UNESCO, *Guidelines for Inclusion: Ensuring access to education for all*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, France, 2005, p. 9.
2. Интернет ресурс: <http://perspektiva-inva.ru/userfiles/education/publication/pokazateli-incluzii.pdf>
3. <http://education-inclusive.com/>
4. Основы раннего вмешательства и инклюзивного образования. Учебный модуль. Душанбе.2015.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ КЛАССЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы инклюзивного обучения в системе общего образования с изменением подхода к предоставлению образования со стороны учителей общеобразовательных школ. Приведены мифы, которые распространены среди учителей и школ, которые не принимают детей с инвалидностью дополнительными образовательными потребностями. Рассмотрены принципы, подходы и элементы, а также рекомендации, касающиеся инклюзивного образования, для улучшения понимания учителями школ основ инклюзивного образования. В статье дано современное понимание «Инклюзивного образования» с использованием новой терминологии в стране «дополнительные образовательные потребности». В статье описаны барьеры, которые необходимо преодолеть для внедрения учащегося с дополнительными образовательными потребностями в обучающий процесс для получения качественного образования. Данная статья полезна для преподавателей и студентов, родителей и специалистов, работающих в сфере образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, общеобразовательные учреждения, дети с инвалидностью, дети с дополнительными образовательными потребностями, доступность физическая и психологическая, учитель инклюзивной школы.

НАКЛИ МУАЛЛИМ ДАР СИНФИ ИНКЛЮЗИВИИ МАКТАБИ МАЪЛУМОТИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои таълими инклюзивӣ дар системаи таҳсилоти умумӣ бо тағйир додани муносибат ба таъмини таълим аз ҷониби омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ баррасӣ шудаанд. Дар зер афсонаҳои ҳастанд, ки дар байни муаллимон ва мактабҳо маъмуланд, ки кӯдакони маъҷубиятдошта/эхтиёҷоти таҳсилоти иловагиро қабул намеkunанд. Принсипҳо, равишҳо ва унсурҳо, инчунин тавсияҳо оид ба таҳсилоти фарогир барои беҳтар кардани фаҳмиши муаллимони мактабҳо дар бораи асосҳои таҳсилоти фарогир баррасӣ мешаванд. Дар мақола фаҳмиши муносири “Таҳсилоти фарогир” бо истифода аз истилоҳоти нав дар кишвар “талаботи таҳсилоти иловагӣ” дода шудааст. Дар мақола монеаҳои, ки бояд барои ҳамгироии талаба бо эҳтиёҷоти иловагии таълимӣ ба раванди таълим барои гирифтани таълими босифат баргараф карда шаванд, тасвир шудааст. Мақолаи мазкур барои омӯзгорону хонандагон, падару модарон ва мутахассисони соҳаи маориф муфид аст.

Калидвожаҳо: таҳсилоти фарогир, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, кӯдакони маъҷубиятдошта, кӯдакони ниёзманди таҳсилоти иловагӣ, дастрасии ҷисмонӣ ва раванӣ, омӯзгори мактаби фарогир.

THE ROLE OF THE TEACHER IN AN INCLUSIVE CLASSROOM OF A GENERAL EDUCATION SCHOOL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the issues of inclusive education in the general education system with a change in the approach to the provision of education on the part of teachers of secondary schools. The following are myths that are common among teachers and schools that do not accept children with disabilities/additional

educational needs. The principles, approaches and elements, as well as recommendations regarding inclusive education are considered to improve school teachers' understanding of the basics of inclusive education. The article gives a modern understanding of "Inclusive education" using new terminology in the country "additional educational needs". The article describes the barriers that must be overcome to integrate a student with additional educational needs into the learning process to become quality education. This article is useful for teachers and students, parents and specialists working in the field of education.

Key words: *inclusive education, general education institutions, children with disabilities, children with additional educational needs, physical and psychological accessibility, inclusive school teacher.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Набиева З.Ч. – сардори таъкилотии ҷамъиятии волидонии кӯдакони маъёб ва мутахассисони «Рушди Инклюзион», Тел: 901 70 77 44. Суроға: ш. ҶТ Душанбе, кӯчаи Мушфиқӣ 61-47.

Сведения об авторе: Набиева З.Ч. – руководитель общественной организации родителей детей с инвалидностью и специалистов «Рушди инклюзия», Тел: 901 70 77 44. Адрес: РТ город Душанбе, улица Мушфики 61-47.

Information about the author: Nabieva Z.Ch. – head of the public organization of parents of children with disabilities and specialists "Rushdie Inclusion", Tel: 901 70 77 44. Address: RT city Dushanbe, Mushfiki street 61-47.

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ – ТАЪРИФ, МАНФИАТҲО, НУҚСОНҲО ВА ДУРНАМО

Гадоев И. Б.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳарриқи пуриқтидор ба пеиравти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро беиштар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд.

Эмомалӣ Раҳмон

Таълими фосилавӣ муддате вучуд дошт ва ба донишҷӯён имкони бидуни ҳузури ҷисмонӣ дар мактаб ё донишгоҳ барои аз курсҳои академӣ гузаштан ва омӯхтан имкон меод. Ин нави омӯзиш дар давраи пандемия шумораи донишҷӯёнро, ки ба курсҳои онлайн дохил мешуданд, ба таври назаррас афзун намуд. Аксари муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла донишқада ва донишгоҳҳо, таҳсилоти фосилавию барои донишҷӯёни худ дастрас намуданд. Айни ҳол барномаҳои омӯзиши фосилавӣ барои таҳсили бакалаврӣ, аспирантура ва касбӣ дастрас мебошад. Имрӯз донишгоҳу донишқадаҳое, ки ба ин нави омӯзиш гузашта кафолат медиҳанд, ки таҳассусҳо ва барномаҳое, ки тавассути омӯзиши фосилавӣ пешниҳод мешаванд, бо онҳое, ки дар муҳити ҳузури пешниҳод мегарданд, баробар бошанд.

Таълими фосилавӣ чист?

Таҳсилоти фосилавӣ як нави омӯзишест, ки берун аз синфхонаи анъанавӣ, гайриҳузури ва дар вақти муайян бо истифодаи технология сурат мегирад. Ҳамчун истилоҳ, он курсҳоеро тавсиф мекунад, ки бе ҳузури донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҷамъӣ коллечҳо онлайн гирифташ мумкин аст.

Солҳои пеш дар мактабҳои миёна ва донишгоҳҳо барои таҳсили ғоибона курсҳои ғоибона мавҷуд буданд. Гайр аз он, донишҷӯён маводи курсии худро аксар вақт тавассути почта мегурифтанд ва онҳо маҷбур буданд супоришҳои худро онлайн анҷом диҳанд ё тавассути почта ба омӯзгорони худ баргардонанд.

Дар вақтҳои охир, барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ дурнамои аҷибро, ки технологияи муосир пешниҳод мекунад, фаро гирифтаанд, то таҷрибаҳои хеле фардӣ ва самаранокӣ омӯзиширо дар доираи васеи курсҳои омӯзиши фосилавӣ таъмин кунанд. Инчунин имкониятҳоеро ба вучуд меорад, ки ба донишҷӯён дар курси таълими фосилавии худ бо ҳолҳои баланд гузаранд.

Имрӯз, метавон гуфт, ки ягон соҳаи иҷтимоӣ иқтисодӣ бе тавачҷу ба системаҳои дастгирии иттилоотӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои таълимии иттилоотӣ, алаҳусус китобҳои дарсӣ, видео ва дигар нашрияҳои электронӣ тавассути омӯзиши фосилавии моҳвораи пеш рафта наметавонад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари маорифпарвар, бо дарки баланди масъулиятшиносӣ ва сиёсати хирадмандонаю бунёдкоронаи ҳеш зарурати татбиқ ва аҳамияти шакли таҳсилоти фосилавиро бисёр амиқ эҳсос намуда, зимни суҳанронии ҳеш ба ифтихори Рӯзи дониш ва 70 – солагии таъсиси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдаки зикр намуд, ки «... вақти қорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ қайҳо расидааст. Баъзе муассисаҳои таълимӣ дар ин самт аллакай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо чараёни татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббусқорӣ миёни муассисаҳои олии таълимӣ кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имконият медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим ҳароҷоти зиёдати барои як донишҷу то 2 – 3 баробар кам карда шавад ва шахс истехсолотро тарк накарда, аз тариқи Интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад, Бинобар ин, ба вазорати маориф ва илм супориш дода мешавад, ки аз соли 2017 таҳсилоти фосилавиро дар донишгоҳу донишқадаҳо ба роҳ монда, маводи зарурии таълим ва барномаҳои омӯзиши электронро омода намоянд» [1].

Имрӯз барномаи ягонаи идоракунии раванди таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи талаботи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи низомҳои таҳсилоти кредитӣ ва фосилавӣ, ҳамчун, нишондиҳандаҳои дигари танзимкунандаи раванди таълим ва назорати сатҳи сифати таҳсилот омода ва мавриди истифодаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар қарор гирифтаанд. Ин низом дар Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик Муҳаммад Осимӣ, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик Муҳаммад Осимӣ дар шаҳри Хучанд, Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб бомуваффақият чараён дорад.

Зимнан, бояд гуфт, ки Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон яке аз аввалинҳо шуда таҳсилоти фосилавиро дар ин низоми таҳсил ба роҳ монд. Дар ин донишқада таҳсилоти фосилавӣ то ба имрӯз амал мекунад. Ин муассисаи таълимӣ аз рӯи ихтисосҳои “Низомҳои иттилоотӣ ва технологияҳо дар иқтисодиёт”, “Молия ва қарз”, “Иқтисодиёт ва идора дар корхонаҳо” таҳсили фосилавиро аз соли хониши 2013-2014 ба роҳ монд. Соли хониши 2016-2017 40 нафар донишҷӯ баъди хатми таҳсилоти фосилавӣ соҳиби маълумоти олии шуданд.

Дар педагогикаи анъанавӣ ҳуди мафҳуми «технологияи таълим» нав буда, А.Н. Рыблова чунин қайд мекунад: технологияи таълим усули амалигардонии мазмунӣ таълим мебошад, ки «бо барномаи таълимӣ пешбини шудааст, ки системаи шакл, усул ва воситаҳои таълимро ифода намуда, ноил шудан ба самарабахштарин мақсадҳои гузошташударо таъмин менамояд». Он инчунин усули таълимро ҳамчун системаи усули (қоидаҳои) ҳамкориҳои фаъоли омӯзгор ва хонандагон муайян мекунад, ки ба дониш, малака ва малакаи донишҷӯён азхуд намудани хонандагон, таълиму инкишофи онҳо дар чараёни таълим нигаронида шудааст. Технологияи таълим идоракунии раванди таълимро дар бар гирифта ду раванди ба ҳам алоқамандро бо ҳам мепайвандад: ташкили фаъолияти донишҷӯ ва назорати ин фаъолиятҳо. [2].

Манфиатҳои таҳсилоти фосилавӣ

Яке аз манфиатҳои таҳсилоти фосилавӣ аз ниёзҳои аҳолии хурд бо таваҷҷуҳи махсус барои қонеъ кардани камбудии, ки дар ин аҳолӣ ба миён меоянд, сарчашма мегирад. Ин як усули фасеҳ, динамикӣ ва мутобиқшавандаи омӯзиш ба муҳити зистест, ки дар он инкишоф меёбад. Он муфиди амалӣ буда, барномаҳои худро бо эҳтиёҷоти донишҷӯёне, ки дар макони дурдаст қарор доранд, мепайвандад, худбаҳодиҳӣ, эҷодкориро инкишоф дода дониш ва омӯзишро ғани мегардонад.

Аксар вақт чунин ҳолат рӯй медиҳад, ки на як нафар, балки як гурӯҳи хурди як ҷомеа, ки курси фосилавӣ мегузаронад. Ба ин тартиб, фикру мулоҳизаҳои, ки аз ӯ он ба ҳамдигар пешниҳод мекунад ва робитаҳои, ки дар асоси робитаҳои шахсӣ дар семинарҳо ва гурӯҳҳои дигар ба вуҷуд меоянд, як шабакаи муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки барои донишҷӯён ва омӯзгорон муфид мебошанд. Яъне аз воқеияти иҷтимоӣ-фарҳангии минтақаҳои худ ва ё аз кишвари дур огоҳ бошанд.

Дар саросари ҷаҳон, мутахассисони соҳаи маориф бахшро ташкил медиҳанд, ки бо оммавӣ, фидокорӣ ҷисмонӣ ва рӯҳӣ ба қори мактаб тавсиф карда мешаванд. Ҳамаи ин маъноӣ онро дорад, ки истифодаи ТИК ва таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун як шакл ва махсусан, таълими виртуалӣ унсурҳои дар таълиму тақмили омӯзгоронро дар назар доштан зарур аст.

Таъсири пешрафти телекоммуникатсия ба таълими фосилавӣ имкон дод, ки аз таълими анъанавӣ ба интиқоли курсҳои онлайн тавассути шабакаҳои компютерӣ дар асоси ҳамгироии се соҳа: компютерҳо, ВАО-и аудиовизуалӣ ва телекоммуникатсионӣ гузаред.

Системаи телематики: Ин система имкон медиҳад, ки робитаи фаврӣ ва фосилавии байнишахсӣ, байни гурӯҳҳо, байни шахс ва маркази ҳуҷҷатгузорӣ барқарор карда шавад, мубодилаи иттилооти гуфтугӯӣ, графикӣ ва ҳуҷҷатиро имкон медиҳад ва онро дар як вақт интиқол ва дастрасӣ ба марказҳои ҳуҷҷатӣ бо меъёрҳои интиҳоб ва пайдарпайи коркард мекунад.

Ҳангоми қабули усули таълими фосилавӣ барои тайёр кардани мутахассисони омӯзгорӣ бояд равише риоя карда шавад, ки омӯзиши мустақилона, худтанзимкунӣ, масъулиятнок ва таҳиякунандаро кафолат диҳад; ки ба инкишофи ҳаматарафаи шахсияти донишҷӯ мусоидат мекунад, то ки онҳо дониш ҳосил кунанд ва малакаҳои омӯхтан, кор кардан ва буданро омузанд.

Аз тарафи дигар, дар ин кор муҳим аст, ки муаллим нақши худро ҳамчун директори фасилитатор фаромӯш накунад, ки вай дар ин тарзи тарҳрезӣ масъулият дорад, ташкил ва назорати фаъолиятҳое, ки ба раванди таълим мусоидат мекунад донишҷӯ донишро ба вучуд меоварад.

Концепсияи омӯзиши таҳиягарон, тибқи истинодҳои назариявии Виготский, таълими таҳиягаронро ҳамчун раванде медонад, ки фарҳангро ба таври мунтазам дар муассиса мутабиқи тартиботи иҷтимоӣ интиқол медиҳад ва бо назардошти сатҳи рушди донишҷӯ, ҳавасманд кардани неруи онҳо онҳоро ба зинаҳои баландтари инкишофи дониш, ва маҳорат равона месозад.

Унсурҳои дигаре, ки дар таълими фосилавӣ нақши муҳим мебошад, ин донишест, ки донишҷӯ дар бораи воқеияти дониш, имкониятҳо ва маҳдудиятҳои худ дорад, ки ба ӯ имкон медиҳад то аз андешаи худ стратегияи худро барои огоҳ аз нақшаи мушаххас таҳия карда барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимии худ ба воқеияти худ мутабиқ намояд.

Унсурҳои қаблан таҳлилшуда дар пешниҳодҳои таълимӣ ва худомӯзӣ нақши асосиро мебошад: омӯхтани омӯзиш, дар ниҳояти кор, раванди огоҳ шудан аз имкониятҳои тафаккури худ ва татбиқи нақшаҳои стратегияи тақмили онҳо мебошад. Худтанзимкунии раванди таълим ва тафаккури худӣ он вазифаест, ки аз дониши муассир дар бораи имкониятҳои омӯзиш интизор аст.

Таҳсилоти фосилавӣ донишҷӯро талаб ва ташвиқ мекунад, ки дар тақмили омӯзиши худ масъулият ва эҷодкор бошад, стратегияҳо ва услубҳои омӯзиширо дар асоси худшиносӣ қабул кунад, зеро онҳо ба он ноил мешаванд, онҳо омӯхтанро меомӯзанд. Имкониятҳои баробарро кафолат медиҳад ва омӯзишро фароҳам меорад. Омӯзиши рӯ ба рӯ онро иваз ё бекор намекунад, барои донишҷӯён, бахусус дар омӯзиши мустақилона он як усули иловагӣ мегардад.

Ин усули тарбия тақмили омӯзгорро талаб мекунад. Он саъю кӯшиши дигарро дар назар дорад, ҳар як муаллим бояд раванди таълимо вобаста ба эҷод тағйир диҳад ва таҷрибаи худро барои тақмил ва мутабиқ кардани он мушкilot эҷод кунад [3].

Тибқи меъёрҳои Абреу дар ҳоли ҳозир ҷомеа бояд ба иштироки ҳамагон ноил гардад, то таъмини зиндагӣ ва рушд таъмин шавад, вазифаи навбати аввал ин аст, ки мутахассисони соҳаи маориф бо сатҳи баланди илмӣ ва мустақилияти маърифатӣ омода карда шаванд, ки кафолати иҷрои хубтар дар тамоми равандҳои касбӣ, таълими фосилавӣ роҳи бунёди аст.

Дар таҳсилоти фосилавӣ, гарчанде ки донишҷӯ ва муаллим аз ҷиҳати ҷисмонӣ аз ҳам ҷудо ҳастанд, ин як роҳи мундариҷаи дурусти сохторӣ барои ҳавасманд кардани иштироки донишҷӯ аст, ба ҷойи он ки бо ёдгирӣ маҳдуд шавад. Он инчунин ба интерактивии равандҳои арзёбӣ ҳавасманд мекунад, то донишҷӯ ба натиҷаҳои арзёбӣ ва маслиҳати мураббӣ дастрасии фаврӣ дошта бошад, то онҳо тавонанд дар омӯзиш пешравӣ кунанд, то он даме, ки онҳо ба азхудкунии мафҳумҳо ва малакаҳое, ки бояд таҳия карда шаванд.

Пайдоиши забони аудиовизуалӣ дар яқоягӣ бо технологияҳое, ки истифодаи онро имконпазир мегардонад (кино, телевизион, видео) ба танзим даровардааст, ки фарҳанг дар асри 21 на танҳо тавассути матбаа, балки тавассути ин навъи ВАО интишор ва инкишоф ёфтааст.

Дар мавриди омӯзиши фосилавӣ В.В. Сильвестров қайд менамояд, ки яке аз технологияҳои наватарини таълим, ки ба талаботи гуфташуда мувофиқат мекунад талаботи олиест, ки дар он ҳузури омӯзгор ё донишҷӯ вучуд надорад, ки «таълими ҳамдигарро ҳамчун омӯзиши субъективӣ» ифода намояд ин таълими фосилавӣ (ғоибона) мебошад

Таълими фосилавӣ дар Ғарб аз таълими телевизионӣ ва таҳсили ғоибона ба вучуд омадааст. Дар Россия он бо назарияҳои муосири дидактикӣ ва дастовардҳои инсон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ғанӣ гардониди шудааст. Таҳсилоти фосилавӣ дар бисёр донишгоҳҳои хориҷӣ ва Русия ғаёлона инкишоф ёфта, истифода мешавад.

Шаклҳои гуногун таълими фосилавӣ. мавҷуданд:

таҳсилоти фосилавию комилан фосилавӣ;

асинхронӣ вақте ки донишҷӯ ва муаллим дар фазо аз ҳам ҷудо мешаванд, вале дар як вақт зиндагӣ мекунад;

таҳсилоти фосилавию синхронӣ - донишҷӯ ва омӯзгор дар фазои муштараки маҳаллӣ қарор доранд ва таҳсилоти таълимӣ (китобҳои дарсӣ, видео, супертреторҳо) сохта шуда, аз як марказ ба ҳамаи нуқтаҳои маҳаллӣ (ба донишгоҳҳо, филиалҳо, ба донишҷӯи алоҳида) фиришода мешаванд.

Таҳлили адабиёти илмӣ ва амалияи воқеии омӯзгорӣ нишон медиҳад, ки моҳияти таҳсилоти фосилавӣ, ки ба тамоилиҳои муосири рушди маориф мувофиқ аст, аз ҳама бештар аз ҷониби А. А. Андреев: «Таълими фосилавӣ шакли синтетикӣ, интегралӣ, инсонпарварии таълим мебошад, ки ба истифодаи доираи васеи технологияҳои анъанавӣ, нави иттилоотӣ ва воситаҳои техникии онҳо, ки барои расонидани маводи таълимӣ, омӯзиши мустақилонаи он хангоми раванди таълим истифода мешавад, ташкили мубодилаи муколамаи байни омӯзгор ва донишҷӯён мебошад.(4)

Монеаҳо барои рушди таҳсилоти электронӣ Истифодаи моделҳои нави омӯзишӣ барои онҳое, ки солҳои тӯлонӣ бо усули анъанавӣ таҳсил кардаанд, бо мушкилот ва мушкилоти муайян рӯ ба рӯ хоҳанд шуд. Ғайр аз он, фалсафаи таълим (таълим) дар ҳар як кишвар гуногун аст. Дар натиҷа, усул ва равишҳои гуногун пайдо мешаванд. Тағири моделҳои таълимӣ тағир додани чунин равишҳоро талаб мекунад. Аз тарафи дигар, кишварҳо бо дастрасӣ ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ фарқ мекунад. Ин фарқҳо метавонанд барои татбиқ ва татбиқи таълими электронӣ монеаҳои махсус эҷод кунанд.

Манфиатҳо. Табиист, ки ба таври назаррас қобилияти дарсҳо дар муҳити мултимедиявӣ (аудио, видео, матн, аниматсия) сифати мундариҷаҳо бештар мекунад. Инчунин аз ҳар макон ва ҳар вақт барои имконияти азхудкунии мундариҷаи дарсҳо бештар дастрасӣ тақдори пайдо кунед. Набудани маҳдудияти вақт ва фазо ба одамони банд ё ҳатто онҳое, ки бидуни мушкил таҳсил мекунад, имкон медиҳад. Пайвасти омӯзгор бо донишҷӯ тавассути шабака имкон медиҳад, ки муаллиме аз ҳар як кишвари ҷаҳон интихоб карда шавад, ҳамон тавре ки донишҷӯ метавонад аз ҳар нуқтаи ҷаҳон таҳсил кунад. Дастрасии китобхонаи рақамӣ дар вақти воқеӣ ва имконияти идомаи таҳсил барои онҳое, ки дар таҳсилоти анъанавӣ худро кӯтоҳ ҳис мекунад

Афзалиятҳои асосии таълими фосилавӣ дар муқоиса бо омӯзиши анъанавии рӯ ба рӯ

Асоси раванди таълимӣ дар таълими фосилавӣ кори мустақилонаи мақсаднок ва назоратшавандаи донишҷӯ мебошад, ки метавонад тартиби азхудкунии ғанҳоро мустақилона дар ҷойи барои худ мувофиқ, бо суръати инфиродӣ ва дар баъзе ҳолатҳо дар як ҷо муайян кунад. Дар вақти муносиб барои худ таҳсил кунед. Аз ин рӯ, бартариҳои асосии таҳсилоти фосилавӣ бояд озодии муайяне аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ, вақти омӯзиш ва суръат бошад, ки омӯзиши фосилавию барои қорбароне, ки бо ин ё он сабаб имкони таҳсили пурра надоранд, аммо онҳо мехоҳанд сатҳи таҳсилоти худро баланд бардоранд ҷаззоб мегардонанд. Яке аз манфиатҳои муҳими таҳсилоти фосилавӣ арзиши пастии таҳсил мебошад, ки ба ҳисоби миёна 45% арзонтар аст. Дар ҳолатҳои истисноӣ қоҳиши ҷиддии хароҷот ба амал меояд - дар ин робита ҳисобҳои мутахассисони маркази таълимии REDCENTR таваҷҷуҳ доранд. Қоршиносони REDCENTER як ширкати мушаххасро бо шумораи умумии 280 қорманд ҳисоб карда қормаданд, ки 80 нафари онҳо таҳсил доранд ва ба ҳулосае омаданд, ки дар сурати дуруст ташкил карда шудани таҳсилоти фосилавӣ ҳафт қоротиба арзонтар хоҳад буд. Аз иштирок дар қорсҳои пурра сар карда то қорсҳои вақтхушӣ дар мавзӯҳои ба ин монанд тааҷҷубовар нест, ки ширкатҳо ин варианти омӯзиширо бештар ҳамчун афзалиятнок барои баланд бардоштани сатҳи ихтисоси қормандон интихоб мекунад. Ин вақт хангоми таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олий низ муҳим аст - агар қардохт барои таҳсили рӯзонаи анъанавӣ аз ҷиҳати тичорӣ дастрас набошад. Дуруст аст, ки арзиши пастии таҳсилоти фосилавӣ набояд сабаби асосии таҳсил дар донишгоҳҳои олий дониста шавад. Ғап сари он аст, ки на ҳар як донишҷӯ аз рӯйи ҳусусиятҳои шахсии худ қобилияти аз фосилаи дур таълим қорифтанро надорад. Қоризи муайяни одамон вучуд доранд, ки ягона роҳи имқонқазир барои фаҳмидани мундариҷаи

таълим ин шакли таҳсилоти синф мебошанд. Ва онҳо дар ташкили худомӯзӣ истодагари кофӣ надоранд.

Афзалияти муҳим он аст, ки таълими фосилавӣ калон он аст, ки дар ин ҳолат вақти омӯзиш 35-45% коҳиш ёфта, суръати нигоҳдорӣ 15-25% зиёд карда мешавад. Дуруст аст, ки ин бартарӣ на ҳамеша натиҷа медиҳад - ҳама чиз аз маводи омӯхташуда ва чӣ гуна пешниҳод шудани он вобаста аст. Масалан, эҷоди талаффузи дуруст бо роҳи аз фосилаи дур омӯхтани забонҳои хориҷӣ ва надоштани таҷрибаи гуфтугӯ мушкилот эҷод мекунад - агар грамматикаи забонро аз фосилаи дур омӯхтан мумкин бошад, пас муоширати рӯ ба рӯ барои азхуд кардани забони гуфтугӯӣ муҳим аст. Гайр аз ин, бисёр коршиносон медонанд, ки танҳо бо назардошти бодикқати омилҳо, ба монанди сохтори курс ва усули пешниҳоди маводи омӯхташуда, омӯзиши бештар ва самаранок ба даст овардан мумкин аст.

Таълими онлайн имкон медиҳад, ки тавассути истифодаи васеи манбаҳои таълимии ҷаҳон сифати таълим бештар карда шуда, таносуби азхудкунии мустақили мундариҷа зиёд карда шавад ва ин аҳамияти хоса дорад, зеро он тадриҷан афзоиши сифатҳо ба монанди мустақилият ва масъулиятро таъмин менамояд. Мутаваккилӣ ва қобилияти воқеан арзёбӣ кардани шахс ва қабули қарорҳои оқилона, ба карераи муваффақ тасаввурнопазир аст. Гайр аз он, таълими электронӣ ба таври худкор ба "азхудкунии барвақти малакаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ оварда мерасонад, ки дар оянда самаранокӣ истифодаи донишро дар иқтисодиёт ба таври назаррас баланд мебардорад".

Мо набояд фаромӯш кунем, ки таҳсилоти фосилавӣ ягона роҳи омӯзиш барои касоне мебошад, ки бо ягон сабаб (норасоии вақт, зарурати омезиши таҳсил бо кор, дур будан аз донишгоҳ ва ғ.) наметавонанд ба таври маъмулии рӯзона ҳам кор кунанд ва ҳам таҳсил намояд хело муфид мебошад.

Дар айни замон, таҳсилоти фосилавӣ ва таълими рӯ ба рӯ набояд ба ҳамдигар монанд бошанд - ин шаклҳои мухталиф, вале монанд бо якдигар мебошанд ва дар байни онҳо доираи васеи ҳалли омехта мавҷуд аст, ки ин дар амал бештар самараноктар аст. Масалан, ба итмом расонидани омӯзиши пурраи муқаддимавӣ бо курсҳои онлайнӣ зарурӣ ё истифодаи шакли омехтаи омӯзиш, ки дар он як қисми маводи назариявӣ барои рушди мустақилона аз ҷониби шунавандаи фосилавӣ пешниҳод карда мешавад, омӯхта мешавад ва қисми амалӣ ва таҷрибаи маводи мураккаби назариявӣ бо роҳбарии муаллим дар синф гузаронида мешавад.

Коршиносони ЮНЕСКО ва ҳукумати кишварҳои пешрафта ба чунин хулоса омадаанд, ки ҷавобгӯи талаботи ҷомеаи иттилоотӣ ба сатҳи салоҳияти инфиродӣ танҳо тавассути истифодаи таҳсилоти фосилавӣ ҳамчун технологияе ба даст оварда мешавад, ки донишҷӯёро ба услуби нави таҳсилот роҳнамоӣ мекунад ва малакаи онҳоро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, омӯзиши электронӣ, ки омодакунии кадрҳои барои ҷомеа заруриро дар муддати кӯтоҳтарин ва бо хароҷоти камтарин таъмин менамояд, ҳамчун афзалиятнок дар ислоҳоти системаи маориф дар пешрафти ин кишварҳо шинохта шудааст. Ин кишварҳои ҳамчун Иёлоти Муттаҳида, Бритониё, Канада, Олмон, Фаронса ва ғайра дар сатҳи СММ шинохта шудаанд.

Бояд хотирасон намуд, ки фарқ миёни барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ нисбат ба барномаҳои анъанавӣ дар он аст, ки курсҳои таълимие, ки тибқи низоми ТФ баргӯзор мегардад, хело арзонтаранд. Муассисаҳои таълимӣ аз иҷора, барқ, таҷҳизоти гаронарзиш сарфа мекунанд, зеро таҳсил синфхонаҳои компютери алоҳида талаб намекунад. Ҳамчунин дар аксар маврид донишҷӯён мустақилона таҳсил мекунанд, яъне омӯзгорон метавонанд ҳамзамон ба шумораи зиёди донишҷӯён дарс диҳанд, аз ин сабаб нархи таҳсилоти фосилавӣ дастрас мебошад.

Камбудиҳои таълими фосилавӣ инҳоянд:

Набудани робитаи мустақими рӯ ба рӯ байни донишҷӯён ва муаллим. Нафаре нест, то ҳузур надорад донишро обу ранг диҳад. Дар як гурӯҳи донишҷӯён фазаи эҷодӣ эҷод кардан душвор аст;

Эҳтиётот ба компютери шахсӣ ва дастрасӣ ба Интернет;

Зарурати дастрасии доимӣ ба манбаҳои иттилоот. Таҷҳизоти хуби техникӣ лозим аст, аммо на ҳама хоҳишмандони таҳсил компютер ва интернет доранд;

Ба омодагии техникӣ барои истифодаи воситаҳои таълими фосилавӣ нӣз доранд;

Талаботи баланд барои гузоштани вазифа барои таълим, маъмурияти раванд, мураккабии ҳавасмандкунии донишҷӯён;

Талабот ба маҷмуи тамоми шароити фардӣ равонӣ;

Арзиши баланди сохтани системаи таълими фосилавӣ дар марҳилаи ибтидоии таълики система, ҳароҷоти назаррас барои таълики системаи таълими фосилавӣ, ҳуди курсҳои омӯзиши фосилавӣ ва хариди таҷҳизот;

Шиддатнокӣи баланди меҳнатиш рушди курсҳои таҳсилоти фосилавӣ - таълики 1 соати ҳамкориш воқеан мултимедиявии мултимедиявӣ беи аз 1000 соати мутахассисонро талаб мекунад [4]

Дурнамои рушди таҳсилоти фосилавӣ

Дар ояндаи наздик ба гуфтаи коршиносони Ассотсиатсияи таҳқиқоти таълимии Амрико, аз се ду ҳиссаи тамоми таҳсилоти таҳсилоти фосилавӣ варо мегирад. Ба эҳтимоли зиёд, бояд ин пешгӯиро хеле хушбин шуморем, аммо як чиз яқин аст - таълими электронӣ барои интиҳоби анъанавӣ табдил ёфтааст ва дар баъзе соҳаҳо, пеш аз ҳама дар ширкатҳо ва ҳукумат, афзалияти равшан дода мешавад, зеро ин ягона роҳи зуд харч кардан бо ҳароҷоти камтарин аст.

Ҳанӯз ҳам таҳсилоти фосилавро як варианти анъанавии таҳсили рӯзона медонанд ва дар аксари ҳолатҳо, вақте ки баъзе курсҳо вобаста ба хусусиятҳои омӯхта мешаванд, омӯзиши яқоя бештар аз ҳама ба ҳисоб меравад. Дар ҳоле ки дигарон ин навъи таълимро аз фосилавӣ дур таълим мегиранд [5].

АДАБИЁТ:

1. Файзализода Б. Ф. «Асосноккунии назариявии таълики методии таҳсили фосилавӣ дар шароити муосири омодакунии мутахассисони босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти касбии Тоҷикистон». Диссертатсия Бохтар -2021.

2. Совершенствование информационной подготовки студентов высших учебных заведений в условиях дистанционного обучения.

3. Педагогические основы дистанционного обучения

4. Dslib <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/pedagogichesk..>

5. Текст научной работы на тему «Преимущества и недостатки дистанционного обучения» Л.В. Кузьмина.

6. Подгребельная Наталья Ивановна. Педагогические условия активизации познавательной деятельности студентов в системе дистанционного обучения

ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ – ТАЪРИФ, МАНФИАТҲО, НУҚСОНҲО ВА ОЯНДА

Муаллиф дар мақола таҳсилоти фосилавино ҳамаҷун шакли алоҳидаи омӯзиши онлайн баррасӣ мекунад, ки метавонад шумораи зиёди донишҷӯёнро ба раванди таълим ҷалб кунад. Ҳамаҷунин дар ин мақола хусусиятҳои асосии ТФ ва хусусиятҳои, ки ин шакли азҳудкунии донишро аз таълими анъанавӣ фарқ мекунад, инчунин сабабҳои пайдоиш ва маъруфияти васеи ин намуди дониш ва малакаҳои қайд мекунад. Муаллиф дар мақола таҷрибаи ҳориҷӣ ва дохилиро дар татбиқи омӯзиши ТФ баррасӣ мекунад.

Инчунин оид ба таърихи пайдоиш ва тақсимот, сабабҳои маъруфияти густариши дониш тавассути ТФ - ро байни қорбарон дар саросари ҷаҳон баррасӣ карда мешаванд.

Қайдвожаҳо: омӯзиши онлайн, коммуникатсионӣ, асинхронӣ, шакли синтетикӣ, интегралӣ, курсҳои онлайн, интернет, манбаҳои иттилоот.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ПРЕИМУЩЕСТВА, НЕДОСТАТКИ И БУДУЩЕЕ

В статье автор рассматривает дистанционное образование как отдельную форму онлайн-обучения, способную привлечь к образовательному процессу большое количество студентов. В данной статье также упоминаются основные особенности ДО и особенности, отличающие эту форму приобретения знаний от традиционного образования, а также причины появления и широкой популярности этого вида знаний и умений. В статье автор рассматривает зарубежный и отечественный опыт реализации обучения ДО.

А также история его возникновения и распространения, обсуждаются причины популярности распространения знаний посредством ДО среди пользователей во всем мире.

Ключевые слова: онлайн-обучение, коммуникативная, асинхронная, синтетическая форма, интегрированная, онлайн-курсы, Интернет, источники информации.

DISTANCE EDUCATION – DEFINITION, ADVANTAGES, DISADVANTAGES AND THE FUTURE

In the article, the author considers distance education as a separate form of online learning, capable of attracting a large number of students to the educational process. This article also mentions the main features of distance learning and the features that distinguish this form of acquiring knowledge from traditional

education, as well as the reasons for the emergence and widespread popularity of this type of knowledge and skills. In the article, the author considers foreign and domestic experience in implementing distance learning.

As well as the history of its emergence and dissemination, the reasons for the popularity of disseminating knowledge through distance learning among users around the world are discussed.

Key words: online learning, communicative, asynchronous, synthetic form, integrated, online courses, Internet, information sources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гадоев Идибек Баротович – ходими пешбари илмӣ шӯбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, нишони ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов.11/2, Тел: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru

Информация об авторе: Гадоев Идибек Баротович – ведущий научный сотрудник отдела начального, среднего и высшего профессионального образования Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, улица А. Адхамова, 11/2, Тел: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru

Information about the author: Gadoev Idibek Barotovich – leading researcher of the department of primary, secondary and higher vocational education of the Institute for Educational Development named after Abdurrahmani Jamia of the Academy of Education of Tajikistan, addrees Dushanbe citi, A. Adhamov street, 11/2, Tel: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru

РАВАНДИ КОРҲОИ ОЗМОИШӢ ТАДҚИҚОТӢ ОИД БА ИСТИФОДАИ КИТОБҲОИ ДАРСИИ STEM

Пӯлотова Г.

Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ 28.12.2024 таъкид намуданд, ки имрӯз дар соҳаи маорифи мамлакат ҳаёт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дарозмуддат татбиқ шуда истодааст, ки ба рушди инкишофи таълиму тарбия, амалигардонии ислоҳоти соҳа, дастгирии мактабу омӯзгор, таълифи китобҳои дарсии насли нав ва такмили мазмуну мундариҷаи таҳсилот мусоидат менамояд. Ин аст ғамхориҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаққи соҳаи маориф ва омӯзгори мамлакат.

Ҳамзамон технологияи таълим дар ҳамкорӣ, бо шарикони рушд UNESCO дар Алмаато бо омӯзгорони Тоҷикистон, Озорбойҷон ва Қазоқистон дар доираи Лоихаи “Таҳкими салоҳият дар асоси технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, таҳсилоти илмӣю техникаӣ ва риёзӣ, таълими касбӣ ва такмили ихтисоси омӯзгорон дар Тоҷикистон” дар ислоҳоти стандартҳои фаннӣ ва таҳияи китобҳои дарсии насли нав STEM (илм, технология, муҳандисӣ ва риёзиёт) аз фанҳои физика, химия ва биология барои хонандагонии синфҳои 7-11, омӯзгорони фанҳои табиӣ ва дақиқ омӯзиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ литсейҳои хонандагонии болаёқат, Коллеҷи техникаи озмоишии интихобшуда дар ду марҳила таҳқиқот гузаронида шуда, ҳамзамон идома дорад. Тамоми кушишро барои баланд бардоштани сифати таълим, иҷрои корҳои амалӣ дастовардҳои татбиқкунанда равона менамояд. Таҳияи китоби мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон тавассути технология ва методҳои нави таълимӣ салоҳиятҳои истифодаи донишҳои азхуднамудаи худро ташаккул диҳанд.

Ҳамзамон, зарурият пеш омадааст, ки мувофиқи талаботи замони муосир гузариш ба китобҳои насли нав ва таҳкими муносибати босалоҳият ба таълим аз фанҳои табиӣ-риёзӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба роҳ монда шаванд.

Барои муайян кардани технологияи педагогӣ, шакл ва методҳои ташкили чараёни таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ бояд ба тамоили муносибати фаъл дар соҳаи омӯзгорӣ таъия намуд. Муносибати босалоҳият дар муассисаи таълимӣ сифатан, дигар ҳел муносибатро дар байни устодону шогирдон талаб менамояд.

Салоҳиятҳои калидӣ аз панҷ намуд иборатанд: Омӯзиш омӯзонидан, тафаккури интиқодӣ, тафаккури эҷодӣ, ҳамкорӣ, муошират, ки барои фаъл гардонидан ва ноил шудан ба дастовардҳо роҳ мекушоянд.

Асоси технологияи таълимӣ дар замони муосир аз рӯи модели 5Е инҳо мебошанд:- 1. Водорнамоӣ! Водорнамоӣ бо воситаи саволу супориши проблемавӣ бо мақсади тақон бахшидани донишҳои азбар намудаи хонандагон. 2. Таҳқиқот баред! Марҳилаҳои таҳқиқот

фаъолияти тадқиқот таҳти роҳбарии омӯзгор мебошад, ки ба хонандагон имконият медиҳад, ки проблемаи дар марҳилаи аввал пешниҳодаштаро ҳал кунанд. 3. Шарҳ диҳед! Дар марҳилаи шарҳдиҳӣ муаллимон мустақиман, ва расман, мафҳумҳои дар марҳилаи таҳқиқот таҳияшударо пешҳод мекунанд ва ба хонандагон дар ташкили донишҳои нав кумак мерасонанд, то азҳудкунии онҳо қобилияти истифодаи минбаъдаи донишҳои гирифташонро осон кунанд. 4. Таҳия намоед! Марҳилаи таҳия хонандагонро даъват мекунад, ки хангоми ҳалли мушкилот дар озмоишҳои нав чизҳои омӯхташро тадбиқ кунанд. Дар ин марҳила донишҳои бадастомада самараро барои фаҳмидан ва ҳалли ҳолатҳои истифода мешавад. 5. Арзёбӣ. Фаъолияти хонандагон арзёбӣ мешавад. Дар баробари арзёбӣ ҷамъбасти супоришҳо барои арзёбии ташаккулдиҳанда низ оварда шудаанд. Дар ҷараёни дарс; - истифодаи дурусти ин марҳилаҳо вобаста ба тақсимои вақт (45 дақиқа); - вобаста аз маҳорати омӯзгор аст.

Мақсади ин муносибати босалоҳият ташаккул додани малакаю маҳорати дар ягонагӣ иҷрои корҳои дунафара ва дар гурӯҳҳо меҳнат кардан ва натиҷаи омӯзишро ба даст овардан мебошад. Дар натиҷа, дар хонандагон чунин сифатҳои шахсӣ, ба монанди иттифоқӣ, таҳаммулпазирӣ ташаккул меёбад. Дар баробари ин маҳорати эҳтиром кардани нуқтаи назари ҳамдигар инкишоф ёфта, гӯяндаро гӯш карда, муҳокимаронӣ намуда ва дар вазъияти низой ва баҳсталаб ба созиш омаданро меомӯзад. Агар ин мафҳумро бо як ибора ифода намоем, тамоми сифатҳоеро, ки барои кор бурдан дар ҳайат (команда) лозим аст, ба он ноил мегардад.

Дар раванди корҳои озмоишӣ тадқиқотӣ бо истифодаи китобҳои дарсӣ ва истифодаи муносибати босалоҳият ба таълим мушоҳидаи дарс, пурсишномаҳо варақаи баррасии дарс ба озмоиши стандартҳои фанӣ ва маводҳои таълимӣ аз рӯи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳо, амалияи сифатнок, шуруи хуб, амали нокифоя, варақаи худбаҳодиҳӣ барои омӯзгор оиди татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар дарсҳо, варақаи худандешии талаба оиди мавзӯҳои дар дарс баррасишударо то чи андоза дарк намуданд, варақаи худандешии волидон оиди то кадом андоза соддаву фаҳмо, будани арзёбии китобҳои дарсии азнавшуда аз фанҳои риёзӣ ва табиӣ (STEM), озмоиш гузаронида шуда, раванди босалоҳиятии омӯзгору хонанда бо мувофиқат бо китоби дарсӣ баррасӣ карда шуд.

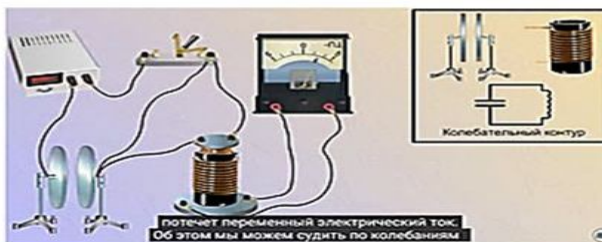
Дар натиҷаи мушоҳидаҳо маълум гашт, ки шикастани қолаби анъанавӣ барои омӯзгорони синну соли аз 68 сола боло мушкилтар буда, барои омӯзгорони ҷавон имкониятҳои васеъ ва натиҷаҳои назаррас дода истодааст. Дар тавофут аз таълими анъанавӣ, муносибати босалоҳияти мазкур ва истифодаи усули фаъоли таълим ба монанди ҷарҳи ақидаҳо, бозии калимаҳоро ҷобачо гузор, усули медонам, дониستم, дониستم мехоҳам, красворд, диаграммаи Вен, бозии анаграмма истифодаи воситаҳои техникӣ, иҷрои корҳои лабараторӣ, арзёбии хонандагон, худбаҳодиҳӣ иқтидори дар хонанда бедор намудани ҳиссиёти шавқмандӣ ба ҳар як фан ва ҳос буда, сифати таълимиро беҳ мекунад. Ин ҳиссиёту ҷаҳду талош робитаманд буда, барои дастовардҳои коллективӣ ниҳоят муҳим мебошад. Бисёр вазифаҳои истеҳсолӣ, илмӣ ва касбӣ аз сабабҳои талоши дастҷаъмона ҳосил мегарданд. Технологҳои «Таълим дар ҳамкорӣ» дар истифода бурдан аз методи муоширати корҳои гурӯҳӣ ҳосил мегардад, ки дар асоси он роҳи ҳалли масъала пайдо шавад. Кори гурӯҳӣ онро дар назар дорад: - дар баробари робитаҳои шахсӣ мавҷуд будани алоқаҳои байни ҳамдигарии аъзои гурӯҳ; - масъулияти ҳар як узви гурӯҳ барои муваффақияти ҳеш ва рафиқон; - таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудан ба паҳлуҳои иҷтимоии таълим; - зери назорат гирифтани тарзи муоширати аъзои гурӯҳ; мавҷудияти худбаҳогузори ба кори гурӯҳҳо ва баровардани натиҷаи академии хонандагони гурӯҳ; - баровардани ҳуҷуси асоснок ва барқарор намудани занҷири исботҳоро инкишоф медиҳад. Дар ин раванд таълим ба амалия нигаронида шуда хонандаро барои ҳалли мушкилоти ҳаёт омода мекунад.

Ҳамзамон бартарии лоиҳаи китоби дарсии STEM (илм, технология, муҳандисӣ ва риёзиёт) аз фанҳои физика, химия ва биология барои синфҳои 7-11 дар он аст, ки вобаста ба муносибати босалоҳият ба таълим аз рӯи модели 5E таҳияшуда, мувофиқи талаботи замони муосир аст, ҳар як мавзӯ бо рубрикаҳо ҷудо карда шудааст, амалӣ намудани дарсҳои назариявӣ ба амали ва дар ҳаёт тадбиқ намудани он ҷой дода шуда, истифодаи воситаи техникӣ, иҷрои корҳои лабараторӣ доир ба мавзӯ дода шудааст, дар ҷамъбасти бобҳо, корҳои санҷишӣ, тестҳо гузошта шудаанд ва куаркот ҷой дода шуда, корҳои амалии олимони хориҷӣ оварда шудаанд ва омӯзгорон метавонанд он таҷрибаҳоро бо тахтаҳои электронӣ нишон диҳанд.

Намуна аз китоби дарсии физикаи синфи 9. Боби 2, мавзӯи 4, Контури лапшиш”

Нигаред ба расмҳо:

Истифодаи куаркод ва воситаҳои техникӣ

Инчунин аз куаркотҳо, ҳангоми иҷрои супоришҳои ҳонагӣ ҳонандагон аз воситаҳои техникӣ (телефон, планшет) истифода бурда, таҷрибаҳоро мушоҳида менамоянд.

Дар Консепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи асосии китобҳои дарсии замони муосир чунин омадааст:

- Мутобиқат ба стандарту барномаҳои таълим;
- мутобиқати комил ба синну соли ҳонандагон;
- мусоидат ба ташаккул ва рушди салоҳиятҳои калидӣ;
- мусоидат ба рушди мустақилияти ҳонандагон, ҳамкорӣ бо дигарон;
- мусоидат ба ташаккули шахсият дар заминаи арзишҳои миллӣ, ҳисси ватандӯстӣ,

ҳифзи амнияти давлатӣ, таҳаммулпазирӣ ба зухуроти номатлуби сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад;

Аз ҷумла дар лоиҳаи китобҳои дарсии STEM (илм, технология, муҳандисӣ ва риёзӣ) аз фанҳои химия, физика, биология таҳия гардида мувофиқат ба Консепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ аст.

Хулоса, мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтани ин андешаҳо оид ба таҳкими муносибати босалоҳият ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълими фанҳои табиӣ ва риёзӣ ва таҳсилоти касбӣ-техникӣ, китобҳои дарсии насли нав дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ба натиҷаҳои баланди касбӣ ноил гардидани хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ талаби замони мебошад. Танҳо тавассути ҳамин технология онҳо метавонанд, субъекти ҳалли вазифаҳои касбӣ, субъекти муносибат дар коллектив, субъекти инкишофи шахсӣ дар бозори меҳнат гарданд. Мақсади ҳар кадоме аз технологияҳои номбурда, дар худ вазифаҳои зиёди ташаккули намудҳои гуногуни фаъолиятро фаро мегирад.

Барои таҳким ёфтани муносибати босалоҳияти омӯзгор тренингҳои касбӣ ташкил додан муҳим мебошад, то ки онҳо тавонанд ҳамчун омили хуби баланд бардоштани сифат хизмат намоянд. Чунин тренинг ва машқҳои ҷудогонаро дар доираи низоми таълими семинарҳо бомуваффақият гузаронидан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаронидани озмуни “Илм фуроғи маърифат” аз 1.01.2024с №АП-481
2. Баромади Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.09.2024 с
3. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 29.09.2020, №526
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.07.2020, №427 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. Душанбе 1994.
6. Консепсияи таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ методӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-августии соли 2021, №12/1
7. Мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо аҳли илм ва маорифи кишвар 30-юми майи соли 2024
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28.12.2024.

КОРҲОИ ОМУЗИШИ ТАҲКИКОТӢ ДАР РАВАНДИ ЛОИҲАИ КИТОБҲОИ ДАРСИИ STEM

Натиҷаҳои омузиши таҳкоти истифодаи муносибати босалоҳият, ғояҳо, масъалаҳои фаъолияти инноватсионӣ ва ҳамчунин навоҳарӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ҷониби муаллиф тавсияҳои методӣ, ки шартҳои асосии таълими педагогӣ таҳкими муносибати босалоҳият дар раванди таълими зимни омузиши фанҳои табиӣ-риёзӣ (физика, химия, биология) ки дар лоиҳаи китобҳои дарсии STEM (илм, технология, муҳандисӣ ва риёзиёт) барои синфҳои 7-11 барои омӯзгорони фанҳои табиӣ ва дақиқ аз рӯи модели 5E муайян месозанд, қоркард шудааст. Метавон гуфт, ки муносибати босалоҳият аз рӯи модели 5E на танҳо раванди таълими таъмин менамояд, балки ҳамчун хонандаро ба мустақилият ва қор қардан дар гурӯҳҳо, истифодаи воситаҳои техникӣ ва амали намудани назария ба амалия ва дар ҳаёт тадбиқ намудан роҳнамои қарда шуда, дар раванди дарс меҳвари асоси хонанда буда, омӯзгор роҳбалад махсуб меёбанд. Амалӣ намудани муносибати маъмур хангоми омузиши як қатор фанҳои таълими дар муассисаҳои таълими ба ҳулосае меоварад, ки технологияи педагогӣ дорои дурнамои рушд буда, ба омӯзгорон тавсия дода мешавад, ки зина ба зина аз тақмили ихтисос ва семинарҳои омузишӣ иштирок намоянд, метавонанд ба сифати асоси таълими раванди таълим дар муассисаҳои таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия дода шаванд.

Калидвожаҳо: Муносибати босалоҳият, омузиши фанҳои таълими, иттилоотӣ-таркибӣ, таълими-технологӣ, омӯзгорони таҷрибаомӯз, STEM, модели 5E.

ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ РАЗРАБОТКИ УЧЕБНИКОВ STEM

Результатом исследования использования компетентного отношения считаются вопросы инновационной деятельности и инновации. Авторские методические рекомендации по основным организационно-педагогическим условиям укрепления компетентного отношения в образовательном процессе при изучении естественных наук (физика, химия, биология) в проекте учебников STEM (наука, технология, инженерия и наука) для 7-11 классов для учителей естественных и точных наук обработаны по модели 5 E.

Можно сказать что компетентная установка по модели 5E не только обеспечивает учебный процесс, но и ориентирует студента на самостоятельность и работу в группах, использование технических средств для реализации теории и применения её в жизни. Реализация данного подхода при изучении ряда учебных предметов в образовательных учреждениях позволяет сделать вывод, что педагогическая технология имеет перспективы развития, а преподавателям рекомендуется постепенное участие в семинарах повышения квалификации как основа организации образовательный процесс в образовательных учреждениях Республики Таджикистан должен быть рекомендован.

Ключевые слова: компетентный подход, изучение предметов образования, информационная композиция, организация технологии, опытные преподаватели STEM, модель 5E.

RESEARCH IN THE STEM TEXTBOOK DEVELOPMENT PROCESS

Research in the process of developing textbooks. The result of the study of the use of competency-based relations are considered issues of innovative activity and innovation. Author's methodological recommendations on the main organizational and pedagogical conditions for strengthening the competence attitude in the educational process in the study of natural sciences (physics, chemistry, biology) in the STEM textbook project (science, technology, engineering and science) for 7-11

for teachers of natural and exact sciences are processed according to the 5 E model. It can be said that the competent attitude accord not only ensures the to implement the theory and apply it in life educational process, but also orients the student towards independence and work in groups, the use of technical means Implementation of this approach in the study the study of a number of subjects in educational institutions allows us to conclude that pedagogical technology has development prospects, and teachers are recommended to gradually gradually participate in advanced training seminars to improve qualifications as the basis for organizing the educational process in educational institutions in the Republic of Tajikistan should be recommended.

Key words: competence approach, study of educational subjects, information composition, organization of technology experienced, STEM teachers, 5E model.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пулотова Гулсара - ходими калони илмии шӯъбаи табиӣ-риёзӣ, технологияи иттилоотӣ ва бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълими китобҳои дарсӣ ИРМ, АТТ

Сведения об авторе: Пулотова Гулсара - старший научный сотрудник кафедры естественно-математических наук, информационных технологий и пересмотра и совершенствования стандартов, образовательных программ и учебников ИРО, АОТ

Information about the author: Pulotova Gulsara - Senior Researcher, Department of Natural and Mathematical Sciences, Information Technologies and Revision and Improvement of Standards, Educational Programs and Textbooks, IRO, AOT

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ СУРУД ВА МУСИҚИИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Маҷидов У.

Донишгоҳи давлати омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Тағирот дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ, ин зарурияти аз нав дида баромадани бисёр пахлуҳои таълим ва тарбияи муסיқии хонандагони хурдсолро тақозо менамояд. Дар алоқамандӣ ба ин, дар замони муосир дар назди омӯзгори синфҳои ибтидоӣ талаботи зиёд гузошта мешавад, ки онҳо дар чунин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ва меъёрие ба монанди қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Маориф, Стандарти давлатии таҳсилоти ибтидоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври муфассал пешниҳод гардидаанд. Онҳо аз муаллимони ояндаи муסיқӣ ва умуман, муаллимони синфҳои ибтидоӣ салоҳиятҳои махсуси касбиро тақозо менамоянд.

Раванди ташаккули салоҳиятҳои касбию педагогӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ ва намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ татбиқ гардида, методикаи махсуси ташаккули худро дорад. Дар байни салоҳиятҳои касбии педагогии муаллимони синфҳои ибтидоӣ салоҳиятҳои муסיқиро махсус ҷудо намудан лозим аст, зеро ки ташаккули онҳо дар раванди таълими фанҳои заминавӣ (Назария ва методикаи таълими муסיқӣ дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ) ва асосӣ (курсҳои интихобӣ, таълими вокалӣ ва хор, асбоби муסיқӣ, инчунин дар раванди гузаштани таҷрибаи педагогӣ ба амал меояд.

Муносибатҳои муосири таълиму тарбияи муסיқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ зарурати аз нав дида баромадани системаи тайёр кардани муаллимони синфҳои ибтидоиро барои дар сатҳи зарурӣ ташкил намудани таълим ва тарбияи муסיқӣ талаб менамояд.

Раванди ташаккули салоҳиятҳои касбию педагогӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ ва намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ татбиқ карда мешавад. Мақсади фаъолияти таълимӣ ва тарбиявии муסיқию педагогии омӯзгорони донишгоҳҳои олии ва коллеҷҳои муаллимтайёркуни, ин ташаккули фарҳанги муסיқии муаллими ояндаи синфҳои ибтидоӣ, ҳамчун ҷузъи фарҳанги умумии маънавии шахсияти муаллимони оянда мебошад. Дар муассисаҳои олии педагогӣ ва коллеҷҳое, ки ба тайёр намудани муаллимони муסיқӣ махсус гардонид шудаанд, таълими тамоми фанҳои сикли муסיқӣ ба ташаккули салоҳиятҳои муסיқии касбӣ-педагогии донишҷӯён нигаронида шудааст.

Ҳеҷ гуна ҷои баҳс нест, ки муסיқӣ анғезандаи тавоноии рушди тафаккури кӯдакону наврасон мебошад. Маҳз муסיқӣ воситаи муҳимми рушди ақлонии кӯдак буда, дар зуд дарк намудан, дар хотир мустаҳкам намудану муддати тӯлонӣ нигоҳ доштани маълумот мусоидат мекунад. Тафаккури айёни-зеҳнӣ як механизми тайёри маъмулӣ ба дарки бадеияти мазмун ва маънӣ ба шумор меравад ва агар ин хусусияти он ба маҷрои зарурӣ ҷорӣ ва дар сатҳи зарурӣ истифода карда шавад, пас мо технологияи хеле самараноки ташаккул ва инкишофи мутахассиси идеалиро ба даст меорем.

Таҳлили осори психологҳои варзида К.К. Платонов Д. К. Кирнарский моро ба ҳулосае овард, ки дарки мукаммали муסיқӣ қори хотираи ассотсиативӣ, моторӣ, шунавоӣ ва мантиқиро тақвият бахшида, тафаккури айёни, мантиқӣ, амалӣ, назариявӣ ва тахайюлиро инкишоф дода, ба ҳам алоқамандгардонии эҳсосро бо идрок таъмин ва самаранок мегардонад [6]

Ҳамаи ин категорияҳои дар боло зикргардида ба зумраи омилҳои дохил мешаванд, ки ба инкишофи ақлонии хонандагон мусоидат намуда, раванди таълими самаранок мегардонанд. Муаллими синфҳои ибтидоӣ бояд ҳамеша барои ҳал намудани мушкилоти ҷиддӣ таълим ва тарбияи муסיқӣ тайёр бошад ва маводи муסיқии ба дарки хонандагон наздику фаҳмо ва дилпазирро интихоб карда тавонад. Пас аз зоҳир гардидани воқеаҳои эмотсионалӣ дар хонандагони хурдсол, онро бояд ба самти дуруст равона карда тавонад.

Дар низоми таҳсилот истифодаи мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятоки таърихи зиёд нашошта танҳо таърихи 15 – 20 соли охир бо таври густурда истифода мегардад. Мафҳуми «салоҳият»-ро аз мавқеаҳои гуногун баррасӣ кардан зарур меояд.

Дар луғати истилоҳоти русӣ дар таҳти таҳрири Ожегов С. И. мафҳуми «салоҳият» чунин шарҳ дода шудааст:

1. маҷмуи супоришҳо, ки қонун, оиннома ё санади дигари мақомоти роҳбарикунанда ки вазифа ва масъулияти шахси мансабдорро пешбинӣ кардаанд;

2. доираи масъалаҳо, ки шахс дар онҳо дониш, таҷриба дорад.[7].

Дар соҳаҳои илмҳои педагогӣ - психологӣ муносибати босалоҳият ба тайёр намудани омӯзгорони оянда, ки аз натиҷаи таълим, қобилияти фаъолият намудани шахс дар ҳолатҳои гуногуни номуайяни ногаҳонии мушкilot нигаронида шудааст, дар қорҳои А.В.Баранников, В.И.Байденко, Д.А.Иванов, К.Г. Митрофанов, Хуторский А.В. таҷассум ёфтааст. Салоҳияти касбии муаллимони оянда, ҳамчун омодагӣ ба фаъолияти пурсамари педагогӣ дар тадқиқоти Адолф В. А., Зимная И.А., Козберг Г.А., Митина Л.М. баррасӣ шудааст.

Баъзе паҳлуҳои тайёрии касбии муаллимони ояндаи мусиқӣ дар асарҳои Афонченко Л. Ф., Алехина, В. М. Арзимова, Л. В., Горбенко В.Ф. ва А.Н.Малюкова мавриди таҳқиқ ва барасси қарор гирифтааст. [4]

В.И. Байденко мафҳуми «салоҳият»-ро ҳамчун мафҳуми мутаҳидкунандаи маъноҳои гуногун дар истилоҳи «тахассус» баррасӣ менамояд, ки ҳамчун як ҷузъи муайянкунанда мавҷудияти дониш, малака ва маҳорати касбиро дар бар мегирад. Мафҳуми «салоҳияти касбӣ»-ро ӯ ҳамчун сифатҳои касбие (мавҷудияти дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ) мешуморад, ки бо қобилияти фаъолияти самаранок, «дарачаи баланди худтанзимкунӣ, худбинӣ, худшиносӣ баҳоидиҳӣ, воқуниши зуд, ҷандирӣ ва мутобиқшавӣ ба динамикаи вазъияту ҳолат дар муҳити зист ғайи гардонида шудааст [2].

Аксарияти олимони соҳаи педагогика ва психология, ки оид ба салоҳият ва салоҳиятнокӣ ақидаҳои худро баён намудаанд, ҳангоми таҳияи сохтори салоҳиятҳои хонандагон, муаллимон ва хатмкунандагони муассисаҳои таълимии олӣ ба тавсияи Комиссияи Аврупо оид ба ҳашт салоҳияти асосие, ки ҳар як аврупоӣ бояд дошта бошад, таъия намудаанд. Ин салоҳиятҳо ро ташкил медиҳанд:

- 1) салоҳият донишдони забони модарӣ;
- 2) салоҳият донишдони забонҳои хориҷӣ;
- 3) салоҳияти риёзӣ ва бунёдии илмҳои табиатшиносӣ ва техникӣ;
- 4) маҳорату малакаҳои қор бо компютер;
- 5) салоҳияти таълимӣ;
- 6) салоҳиятҳои муносибатҳои байнишахсӣ, байнифарҳангӣ ва иҷтимоӣ, инчунин салоҳияти шаҳрвандӣ;
- 7) салоҳияти соҳибқорӣ;
- 8) салоҳияти фарҳангӣ.

Ин салоҳиятҳо дираи муайяни қобилиятҳо дар бар гирифта, ҷанбаҳои заруриро барои тамоми соҳаҳои ҳаёт, аз ҷумла тафаккури эҷодқорӣ, интиқодӣ, ва мавқеи фаъоли ҳаётӣ, ки аз ҷанбаҳои тарзи зист ва фаъолияти аврупоӣ ба шумор мераванд, дар бар мегиранд. Ин қобилиятҳо дар ҳамбастагӣ ба инкишофи шахсият, фаъолони ҳамқорӣ намудан ва беҳтар гардидани фаъолияти меҳнатӣ мусоидат мекунанд [2].

Ю.Г. Татур салоҳиятҳо ро гуруҳҳои маърифатӣ (дониш ва фаҳмиш), фаъолиятӣ (истифодаи ва татбиқи амалии дониш) ва арзиши - меъёрӣ (арзишҳо ҳамчун ҷузъи узви дарки воқеият ва зиндагӣ дар муҳити иҷтимоӣ, ҷудо намудааст [12].

Е.Р.Сизова намудҳои зерини салоҳияти касбии навозандаро муайян қардааст: салоҳиятҳои мусиқию шунавоӣ, мусиқӣ-грамматикӣ, мусиқӣ-иҷрокунанда ва мусиқию педагогиро. [10]

Дар таъриф ва тавсифи салоҳиятҳо як қатор олимони, омӯзгорони собиқадору равшаносон ва методистони барҷастаи соҳаи таҳсилот дар Тоҷикистон низ саҳми худро гузоштаанд.

Аз ҷумла Бобизода Ғ., Лутфуллозода М., Раҷабов Т., Гулова Н.А., Ҷалилова М. Ва дигарон дар таҳти мафҳуми “салоҳият” – маҷмуи дониш, маҳорат ва малакаҳои ба ҳам алоқамандеро тавсиф намудаанд, ки дар ҳали масъалаҳои муҳими ҳаётӣ, маърифатӣ ва касбӣ заруранд.

Дар шароити таҳассуси таҳсилоти ибтидоӣ (педагогӣ) – мусиқӣ асосҳои салоҳиятҳои касбӣ дар раванди омӯзиши фанҳои умумии касбӣ ва махсус ташаккул меёбанд. Тақмили шароити методии тайёрии муаллимони ояндаи мусиқӣ барои синфҳои ибтидоӣ на танҳо ба интиҳоби дурусти фаъолияти омӯзишии донишҷӯён, ҳамчунин аз таҷҳизоти умумии методӣ ва амалие бевосита вобастааст, ки дар ҳамаи фанҳои тадрисшавандаи шӯбаи мусиқӣ омӯхта мешаванд.

Аммо маҳдуд будани ҳаҷми қарбории фанҳои умумии педагогӣ, психологӣ (психологияи синнусолӣ ва таҳассусӣ, ки ба характери комплекси фаъолияти муаллими мусиқӣ ва умуман синфҳои ибтидоӣ муҳолиф аст, тайёр қардани мутахассисро ҳеле душвор

мегардонад, ки онро дар рафти аттестатсияи давлатии хатм ва минбаъд дар амалияи фаёолияти педагогӣ равшан мушоҳида менамоем.

Барои ташаккули салоҳиятҳои мусиқӣ, ки чузъе аз салоҳиятҳои гуманистӣ зебоипарастӣ ба шумор меравад, заҳматҳои зиёдеро кашидан лозим меояд, зеро ки методика ва методологияи педагогӣ психологӣ дар ин самт то ҳол бо таври мушаххас қоркард нашоудааст.

Дар низоми таҳсилоти муосир технологияҳои зиёде татбиқ мегарданд, ки шавқу рағбат ба омӯзиши маводи омӯхташавандаро меафзояд. Аммо барои ин технологияҳо қоркард шуда, дар мавриди истифодаи ҳар як омӯзгор, хусусиятҳои худро пайдо мекунад. Барои босалоҳият таълим додан, шавқманд гардонидани донишҷӯён, ба омӯзгори муассисаи таълимии олӣ зарур аст, ки пеш аз ҳама ниёзҳои ботинии онҳоро дарк намуда, ба фаёолияти касбии худ мафтуну шефта будани худро пинҳон надошта, шахсияти донишҷӯ ва нуктаи назари ӯро эҳтиром кунад, худро ҳамчун рафиқ ва дӯсти наздиктарини донишҷӯӣ дарк карда, маҳорату малакаҳои баланди омӯзгорӣ-психологӣ дошта бошад ва онҳоро татбиқ карда тавонад. Маҳз ана ҳамин гуна омӯзгор, омӯзгори идеалӣ буда, муаллимони ояндаи босалоҳият ва идеалиро тарбия карда метавонад.

Ҳамзамон, шароити тақмили ихтисоси педагогӣ якҷанд чузъиётеро, ба монанди барангехтан ва афзудани ҳавасмандии донишҷӯ, баробари оғоз намудани дарс ба таҳрик даровардани тафаккури ӯ, бо пешниҳоди далелҳои номаълум ба вучуд овардани вазъияти проблемавӣ ва бо ин восита барангехтани фаёолияти эҷодӣ-ҷӯяндагии донишҷӯён, ки барои ташаккули салоҳиятҳои фаннии муаллимони оянда заруранд, дар бар мегирад.

Дар ташаккули салоҳиятҳои фаннии муаллимони оянда ҳулосабарории натиҷаҳои дарс ё қисматҳои алоҳидаи онҳо, истифода аз муаррифӣ ё воситаҳои ғайривербалии муошират (нигоҳ, мимика, имову ишора), истифодаи моҳирона аз системаи категорияҳои мусбат ва манфӣ (мисол овардани сифатҳои ахлоқии нек ва бад) муҳим аст. Системаи саволҳои инкишофдиҳанда (фаълкунондаи фаёолияти ҷӯяндагӣ), саволҳои хусусияти санҷишидошта, инчунин саволҳои, ки донишҷӯро ба ҳулосабарории маводи таълимии омӯхташуда водор мекунад, барои тақомули сифатҳо ва салоҳиятҳои касбии муаллимони оянда мусоидат менамоянд.

Фаёолияти эҷодии донишҷӯён тавассути истифодаи вазифаҳои шаклан, ва мазмунан, гуногун, ки ба ташаккули салоҳиятҳои фаннӣ таъсири калон мерасонад бояд ташкил карда шаванд. Дар рафти иҷрои супоришҳои типӣ дивергентӣ (супоришҳои, ки як ҳал ва чанд роҳи ҳал қарданро доранд) дар донишҷӯён – муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ чунин сифатҳо, ки минбаъд заминаи ташаккули салоҳиятҳои касбияшон мегарданд, ба монанди асолат, чандирӣ, самараннокии тафаккур, равоӣ ва пурмазмунӣ дар нутқ, ҳассосият ва дигар сифату қобилиятҳои, ки барои фаёолияти эҷодӣ дар дарси назарияи мусиқӣ заруранд, ташаккул меёбанд.

Дар раванди ташаккули салоҳиятҳои фаннии муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ муайян кардани дараҷаи мутамаккабии диққат, қалби донишҷӯ ба фаёолияти зеҳнӣ нақши муҳим мебозад.

Амалияи ташаккули салоҳиятҳои фаннӣ истифодаи тасвир, мисолҳо, тақрор, аз ёд қардан низ муҳим аст. Муаллим бо истифода аз роҳҳои ғайримазмунии таълим мақом ва нақши мавҷудияти мусиқиро дар ҳаёти инсон ва тамоми ҷамъияти инсонӣ ошкор мекунад.

Нишондиҳандаи ташаккули муваффақонаи салоҳиятҳои мусиқии муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоиро дар қобилият ва хоҳиши хатмкунандагони шӯъбаҳои методикаи таҳсилоти ибтидоӣ барои иштирок дар озмунҳои фарҳангӣ, концертҳо, иду ҷашнвораҳо баромадҳои якка ё дар ҳайати дастаҳои эҷодӣ, иштирок дар концертҳои мусиқии зинда, таҳлили онҳо ва ғайра муайян намудан мумкин аст.

Ташаккулёбии салоҳиятҳои мусиқӣ ба муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ имкон медиҳад, ки нотарсона ба фаёолияти касбӣ пардохта, вазифаҳои дар наздашон гузаштаи давлату эҷодқорона ҳал кунанд.

Мо дар рафти фаёолияти таҳқиқотии худ ташаккулёбии салоҳиятҳои мусиқии муаллими ояндаи синфҳои ибтидоиро ба назар гирифта, дар байни донишҷӯёни курсҳои якум назарпурсӣ гузаронидем.

Пурсиши донишҷӯён нишон дод, ки аксарияти донишҷӯёни курсҳои якум (99 фоиз) донишҳои одии ибтидоии мусиқиро надоранд. Ин фаёолияти донишомӯзии мусиқии онҳоро ба маротиб душвор намуда, маънои онро дорад, ки дар низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи умумӣ дар ин самт қорҳо тамоман, дар сатҳи паст қарор дорад.

Ҳамин тавр, зарурате ба миён меояд тайёрии мусиқӣ-педагогии муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ пурзур карда шавад. Раванди таълими фанҳои равиши мусиқию эстетикиро дар муассисаҳои олии педагогӣ тавре ба роҳ мондан лозим меояд, ки дар муаллимони ояндаи синфҳои ибтидоӣ, салоҳиятҳои мусиқӣ ба пуррагӣ ташаккул ёбад. Яъне омодагии мусиқию педагогии омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоиро, ки танҳо бо ташаккули салоҳиятҳои мусиқӣ, бо истифода аз усули интерактивии таълим, усулу технологияҳои нав пурзур кардан лозим аст.

АДАБИЁТ:

1. Арзёбӣ дар низоми салоҳиятнокӣ. Душанбе -2016с.-65 с.
2. В.И. Байденко. “Компетентный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования”. – Москва, 2005-237с
3. Гулова Н.А., Асосҳои педагогии психологӣ ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ. Душанбе – 2019-326с
4. Зимняя И.А., Компетентность и компетенции в контексте компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. науч. тр. / отв. Ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Глазунова. // - Вып. 7. - Екатеринбург : СБ-96, 2012. 456 с.
5. Иванова, Е.О. Компетентный подход в соотношении со знаниево-ориентированным культурологическим / Е.О. Иванова, Эйдос: Интернет журнал – 2007 - [Электронный ресурс]. – <http://www.eidos.ru>
6. К.К. Платонов., Кирнарская Д.К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности. – М.: Таланты-XXI век, 2004. – 496 с.
7. Луғати русӣ-тоҷикӣ Москва, дар зери таҳрири Ожегов С.И. - «Русский язык». - 1985. -1280 с.
8. Лутфуллозода М. Андешаҳо перомунӣ салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо/ Лутфуллозода М., Бобизода Ғ. // мух. С. Камолзода; АТТ. - Душанбе, 2017. - 86 с.
9. Нақши роҳбалад. Таълиқи муносибати салоҳиятнокӣ дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ. (Дастури таълимию методӣ). Душанбе – 2017, 96 сах.
10. Сизова Е. Р. Особенности педагогической технологии в музыкально-образовательном процессе. The Emissia. Offline Letters Электронное научное издание(научно-педагогический интернет-журнал. Учредитель и издатель; Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена ISSN 1997-8588) Ноябрь 2011-348с
11. Стандарти фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ Душанбе: Маориф, 2017. -116 с.
12. Татур Ю.Г. Компетентный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004-248с
13. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. 544с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ СУРУД ВА МУСИҚИИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Раванди ташаккули салоҳиятҳои касбӣ педагогии омӯзгорони ояндаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди таълими фанҳои таҳассусӣ ва намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ амалӣ гардида, яке аз масъалаҳои мубрами таълими муосир ба шумор меравад. Дар байни салоҳиятҳои касбӣ-педагогии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ салоҳиятҳои мусиқиро ҷудо кардан лозим аст, зеро ташаккули онҳо дар раванди таълими фанҳои асосӣ (назария ва методикаи таълими мусиқӣ дар системаи таҳсилоти ибтидоӣ) ва ёрирасон (курсҳои интихобӣ, вокалӣ) сураат мегирад ва таълими хор, асбобҳои мусиқӣ), дар процесси гузаштани амалияи педагогӣ низ ба амал меояд.

Ҳадафи мақола: муайян намудани муносибатҳои муосирӣ таълиму тарбияи мусиқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва аз нав дида баромадани низоми тайёр кардани омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ бо мақсади дар сатҳи зарурӣ ташкил намудани таълиму тарбияи мусиқӣ.

Дар асоси натиҷаҳои тадқиқот нишондиҳандаҳои муваффақият дар ташаккули салоҳиятҳои мусиқии омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ муайян карда шуда, методикаи ташаккули салоҳиятҳои касбӣ хонандагон аз рӯйи ихтисоси методикаи таълими ибтидоӣ тавассути иштирок дар чорабиниҳои фарҳангӣ ба монанди консертҳо, фестивалҳо, намоишҳои соло ё иштирок дар намоишҳои зинда дар ҳайати дастаҳои эҷодӣ таҳия карда шуд аст.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, мусиқӣ, суруд, мактаббачагони хурдсол, салоҳият, хонанда, донишҷӯ.

ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ И ПЕНИЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Процесс формирования профессионально-педагогических компетенций будущих учителей средних общеобразовательных учреждений реализуется в процессе преподавания профильных

предметов и различных видов образовательной деятельности и является одним из актуальных проблем современной образования. Среди педагогических профессиональных компетенций учителей начальных классов необходимо выделить музыкальные компетенции, так как их формирование происходит в процессе преподавания базовых предметов (теория и методика музыкального образования в системе начального образования) и вспомогательных (курсы по выбору, вокальные и хоровой подготовки, музыкальных инструментов), также происходит в процессе прохождения педагогической практики.

Цель статьи: выявления современных отношений музыкального воспитания и обучения в учреждениях начального образования и пересмотра системы подготовки будущих учителей начальных классов с целью организации музыкального воспитания и обучения на необходимом уровне.

По результатам исследования выявлены показатели успешности формирования музыкальных компетенций будущих учителей начальных классов, разработано методика формирования профессиональных компетенций студентов специальности методики начального образования путем участия в культурных мероприятиях, концертах, фестивалях, сольных выступлениях или участия в живых выступлениях в составе творческих коллективов.

Ключевые слова: воспитание, воспитание, музыка, песня, младший школьник, компетентность, отец, ученик.

FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL MUSIC TEACHERS

The process of formation of professional and pedagogical competencies of future teachers of secondary general education institutions is implemented in the process of teaching specialized subjects and various types of educational activities and is one of the urgent problems of modern education. Among the pedagogical professional competencies of primary school teachers, it is necessary to single out musical competencies, since their formation occurs in the process of teaching basic subjects (theory and methods of music education in the primary education system) and auxiliary (elective courses, vocal and choral training, musical instruments), also occurs in the process of passing pedagogical practice.

The purpose of the article: to identify modern relations of musical education and training in primary education institutions and to revise the system of training future primary school teachers in order to organize musical education and training at the required level.

Based on the results of the study, indicators of the success in the formation of musical competencies of future primary school teachers were identified, a methodology was developed for the formation of professional competencies of students in the specialty of primary education methods through participation in cultural events, concerts, festivals, solo performances or participation in live performances as part of creative teams.

Key words: education, learning, music, song, junior schoolchildren, competence, musicality, pupil, student.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҷидов Умедҷон Маҳмадалиевич. - муаллими калони кафедраи Назария ва методикаи муносиқӣ-бадеӣ-ДДЮТ ба номи С. Айни +992 554449652

Сведения об авторе: Маджидов Умеджон Махмадалиевич, старший преподаватель кафедры Теория и методика музыкального воспитания и искусства, +992 554449652

Information about the author: Majidov Umedjon Mahmadalievich, Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Musical Education and Art, +992554449652

УДК 378.147.227

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЭТИКЕТА БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА (посвящается 35 – летию образования ТУТ)

Таирова Д. Р.

Технологический университет Таджикистана

Формирование профессионального этикета у будущих инженеров-технологов через изучение русского языка является неотъемлемой частью их подготовки. Это помогает им не только овладеть языковыми навыками, но и развить способность правильно вести себя в различных профессиональных ситуациях, что в свою очередь способствует их успешной карьере.

Этикет будущего инженера-технолога будет сочетать в себе как традиционные принципы профессионализма, так и новые требования, вызванные развитием технологий[4,с.18].

Профессиональный этикет будущих инженеров-технологов будет развиваться в контексте современных изменений в технологиях, цифровой трансформации и

глобализации, при этом сохраняются традиционные нормы поведения, учитывающие особенности профессии.

Этикет будущего инженера-технолога будет включать не только технические навыки, но и умение взаимодействовать с людьми, ответственность за последствия своих разработок и способность работать в быстро меняющемся технологическом ландшафте.

Формирование профессионального этикета будущих инженеров-технологов при изучении русского языка – важная тема, которая охватывает аспекты, связанные с развитием коммуникативных и культурных компетенций студентов[5,с.5].

Русский язык является основным средством общения в профессиональной деятельности, что требует от специалистов высокого уровня владения языковыми навыками. Важно, чтобы будущие инженеры-технологи умели правильно и эффективно общаться как в устной, так и в письменной форме. Это включает в себя умение вести деловую переписку, составлять отчёты, представлять результаты своей работы, а также взаимодействовать с коллегами и клиентами.

Профессиональный этикет будущих инженеров-технологов включает в себя нормы и правила поведения, принятые в деловой среде. Формирование этикета будущих инженеров-технологов связано с развитием навыков общения, умением вести себя в разных ситуациях, соблюдением норм вежливости и уважения к собеседнику. Важно, чтобы студенты осознавали значение культурных и языковых различий, учитывали специфические особенности профессии и умели адаптироваться к различным коммуникативным ситуациям.

При изучении русского языка в высших учебных заведениях будущие инженеры-технологи учат не только грамматику, лексику и орфографию, но и культурные нормы, которые влияют на стиль общения[10,с.114]. Например, в деловой переписке особое внимание уделяется формам вежливости, структуре писем, использованию официальных и нейтральных выражений. Важным элементом является также умение корректно строить речь, избегая разговорных оборотов и неформальной лексики в официальной коммуникации.

Для будущих инженеров-технологов особое значение имеет развитие навыков общения в деловых ситуациях, таких как совещания, презентации, переговоры и т.д.[8]. В этих условиях важна способность будущих инженеров-технологов использовать речевые формы, которые соответствуют нормам делового общения: корректность, чёткость, уважение к собеседнику, внимание к деталям. Развитие этих навыков требует не только знания языка, но и понимания социальной роли инженера-технолога, особенностей взаимодействия с коллегами, руководителями и клиентами.

В ходе обучения русскому языку студенты – будущие инженеры-технологи могут проходить тренировки на формирование этикета с помощью различных практических заданий. Например:

ролевая игра с имитацией делового общения (переговоры, встречи);

написание писем, отчётов, презентаций с соблюдением норм профессиональной вежливости;

анализ реальных деловых ситуаций и взаимодействий с использованием материалов из профессиональной области.

Формирование этикета будущих инженеров-технологов при изучении русского языка включает в себя несколько ключевых приёмов, которые помогут интегрировать профессиональные навыки и знания, соответствующие современным требованиям. Рассмотрим эти приёмы более детально:

1. Освоение профессиональной лексики. Для будущих инженеров-технологов важно не только знать общий русский язык, но и быть способны применять техническую и профессиональную лексику. Это включает в себя обучение правильному использованию терминов, понятий и фраз, характерных для их отрасли (например, в области IT, инженерии, робототехники). Такой подход позволяет формировать профессиональный и этичный язык общения в рамках работы.

Освоение профессиональной лексики инженеров-технологов является неотъемлемой частью становления специалиста в данной области. Профессиональная лексика представляет собой совокупность терминов и выражений, которые используются в процессе работы и обучения в определённой профессиональной среде. В случае инженеров-технологов, таких терминов много, так как они охватывают различные аспекты работы, включая проектирование, разработку, производство, тестирование и внедрение технологий.

Основные аспекты освоения профессиональной лексики инженеров-технологов:

а) *Понимание специфики терминов.* Понимание специфики терминов будущими инженерами-технологами – это ключевая составляющая их профессионального становления. Инженеры-технологи работают в области, где точность и ясность в использовании терминологии имеют решающее значение, так как они занимаются проектированием, разработкой, внедрением и управлением различными технологическими процессами. Поэтому важно не только запомнить термины, но и глубоко понять их значение и контекст применения. Например, термины, связанные с процессами производства, такие как «параметры качества», «проектная документация», «технологические схемы», «материальные потоки». Эти термины описывают процессы, используемые в производственной среде, и их точное понимание важно для эффективного выполнения задач.

Практические шаги для освоения специфики терминов:

чтение специализированной литературы и стандартов: овладение терминологией требует систематического изучения технических и научных публикаций, а также документов, регулирующих стандарты в области технологий;

использование словарей и онлайн-ресурсов: Важно использовать профессиональные словари, базы данных, онлайн-курсы и другие ресурсы для регулярного обновления знаний по терминологии;

участие в практических проектах: Применение полученных знаний в реальных или учебных проектах помогает лучше понять значение терминов в действии и учит правильно использовать их в разных контекстах;

обсуждения с коллегами и экспертами: Командная работа и общение с опытными специалистами помогают лучше понять, как используются термины в реальных ситуациях, а также как они могут меняться в зависимости от контекста;

регулярная практика: Использование терминов в речи, документации и решении практических задач способствует их закреплению и правильному применению.

Таким образом, для будущих инженеров-технологов важно не только запомнить термины, но и понять их значение в конкретных технологических процессах, научиться правильно применять их на практике, а также быть готовыми к освоению новых терминов, появляющихся с развитием технологий.

б) *Чёткость и точность:* Инженеры-технологи должны использовать точные и понятные термины, избегая двусмысленности. В профессиональной среде это важно для предотвращения ошибок и недоразумений. Многие термины и аббревиатуры, такие как ISO, ASTM и другие стандарты, распространены во всем мире[11,с.41]. Знание таких стандартов позволяет инженерам-технологам работать в международных командах и понимать универсальные правила и требования.

в) *Интерпретация на практике:* Применение теоретических знаний в реальных рабочих ситуациях требует умения точно интерпретировать и использовать термины, соответствующие конкретной задаче. Например, инженер-технолог должен уметь различать термины, относящиеся к процессам конструирования, сборки, испытаний и контроля качества.

г) *Интердисциплинарные связи:* В зависимости от отрасли инженер-технолог может сталкиваться с лексикой смежных областей, например, в машиностроении, электротехнике или информационных технологиях. Важно уметь интегрировать и использовать эти термины для комплексного подхода к решению задач.

2. *Правила делового общения:* Правила делового общения будущих инженеров-технологов включают основные принципы, которые помогут эффективно взаимодействовать с коллегами, клиентами и партнёрами в сфере технологий. Важно развивать умение правильно строить деловую переписку, коммуникацию в команде и с клиентами. Это включает в себя использование вежливых форм общения, соблюдение стандартов письма (например, при составлении отчётов, инструкций или технической документации). Обучение соблюдению этикета в коммуникации поможет будущим инженерам-технологам быть профессиональными в любой ситуации.

Ключевыми моментами правил для будущих инженеров-технологов являются:

а) *Вежливость и уважение.* Взаимодействие должно строиться на взаимном уважении. Важно соблюдать профессионализм, быть вежливым и корректным в общении с коллегами, клиентами и партнёрами.

б) *Чёткость и ясность в коммуникации.* Инженеры-технологи часто используют сложные термины и технические данные, однако необходимо уметь донести информацию до людей, которые могут не быть специалистами в этой области. Поэтому важно объяснять всё понятно и доступно.

в) *Активное слушание.* Это означает, что важно не только говорить, но и внимательно слушать собеседника. Это помогает лучше понять требования и ожидания, а также корректировать свою позицию при необходимости.

г) *Использование современных технологий.* Инженеры-технологи должны быть готовы использовать различные инструменты для общения: электронную почту, видеоконференции, мессенджеры, специализированные платформы для обмена документами и данными[2,с.24].

д) *Этика и конфиденциальность.* Важно соблюдать профессиональную этику и защищать конфиденциальность информации, особенно в области технологий и разработки продуктов. Необходимо понимать, какие данные можно и нужно разглашать, а какие следует держать в секрете.

е) *Терпимость к критике.* В области технологий постоянно происходят изменения, поэтому важно быть готовым к конструктивной критике. Это способствует улучшению работы и развитию профессиональных навыков.

Для формирования этикета будущих инженеров-технологов при изучении русского языка можно использовать разнообразные упражнения, направленные на развитие коммуникативных навыков, умения соблюдать нормы делового общения и правильно использовать профессиональную лексику. Вот несколько таких упражнений:

Упражнение на деловую переписку.

Цель: Развить навыки делового общения в письменной форме. Задание: Студентам предлагается написать деловое письмо (например, запрос о предоставлении информации или отчёт о выполненной работе). В письме необходимо соблюдать вежливую форму, правильное оформление и структуру.

Пример: Напишите письмо на тему: «Запрос о возможности участия в научной конференции» или «Отчёт о выполнении технической задачи».

В письме следует правильно использовать вежливые формы обращения и корректную деловую лексику.

Ролевые игры: взаимодействие с клиентами.

Цель: Развить коммуникативные навыки в реальных ситуациях. Задание: Студенты играют роль инженера-технолога, который общается с клиентом или коллегой. Ситуация может включать технические вопросы, предоставление консультаций или разрешение спорных вопросов. Упражнение помогает в формировании профессионального общения и соблюдения этикета.

Пример: Один студент играет роль клиента, который жалуется на техническую проблему, другой – роль технолога, который должен ответить вежливо, грамотно объяснить решение проблемы и предложить варианты[6,с.12].

3. Техническая документация: составление инструкции.

Цель: Научить студентов создавать понятные и точные инструкции. Задание: Студенты должны составить инструкцию по использованию конкретной технологии или устройства. Важно, чтобы инструкция была написана ясным и доступным языком, соблюдая нормы русского языка и профессиональную лексику.

Пример: Составьте инструкцию по установке и настройке нового программного обеспечения или по эксплуатации какого-либо устройства.

4. Перевод научных и технических текстов.

Цель: Развить навыки работы с профессиональной лексикой. Задание: Студентам предлагаются фрагменты научных или технических текстов на русском языке. Задача – перевести текст на доступный язык, объяснив сложные термины и упрощая их без потери смысла.

Пример: Переведите следующий текст о новой технологической разработке, объяснив его понятным языком для широкой аудитории.

5. Составление отчётов и презентаций.

Цель: Научить студентов правильно оформлять отчёты и презентовать свои разработки. Задание: Студенты готовят отчёт о проделанной работе, который включает результаты, выводы и рекомендации. Отчёт должен быть структурирован, содержать необходимую информацию и быть оформлен в соответствии с нормами делового письма.

Пример: Подготовьте отчёт по проекту, в котором описываются ключевые этапы разработки, возникшие проблемы и предложенные решения.

6. Создание рецензий на разработки.

Цель: Развить навыки конструктивной критики. Задание: Студенты должны написать рецензию на представленную разработку, в которой они указывают как положительные, так и негативные моменты, предлагают улучшения. Важно, чтобы рецензия была написана в уважительном тоне с соблюдением норм делового общения.

Пример: Напишите рецензию на техническую разработку (например, новый продукт или проект), указывая на достоинства и недочёты, а также предлагая возможные улучшения.

Эти упражнения помогут будущим инженерам-технологам развить важные навыки для их профессиональной деятельности, улучшить уровень общения, сформировать этикет в деловых и технических вопросах, а также научиться использовать русский язык грамотно и в контексте своей профессии.

Таким образом, формирование этикета будущих инженеров-технологов в рамках изучения русского языка включает в себя не только основы языковой грамотности, но и развитие навыков делового общения, профессиональной переписки, публичных выступлений и способности взаимодействовать с разными людьми в различных ситуациях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бирюкова С.Н. Формирование коммуникативной культуры студентов. - Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 2004. - 199 с.
2. Галицкая, Е. В. Профессиональный этикет: теоретические аспекты и практическое применение. - М.: Речь, 2015.
3. Говорова, Т. И. Этика и культура общения в профессиональной деятельности. - М.: Юрайт, 2020.
4. Козлов, А. В. Основы делового общения и профессионального этикета. - СПб.: Питер, 2018.
5. Мельникова, Л. В. Русский язык и культура речи в профессиональной деятельности. - М.: Академический проект, 2019.
6. Мухамадиев Х.С. Профессионально-ориентированный русский язык: учебное пособие. - Алматы: Казак университет. 2017. - 214 с.
7. Сорокина, Е. В. Культура речи и профессиональное общение в инженерной практике. - М.: Издательство Московского государственного технического университета, 2016.
8. Тропина В.Г. Культура общения как часть профессиональной культуры [Электронный ресурс] // Интерэкспо гео-Сибирь. - 2014. - № 2. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21456857&ysclid=lb118jqce6260431205>. (дата обращения 10.12.2024)
9. Федорова, Т. Н. Технология общения в профессиональной сфере. - М.: Флинта, 2014.
10. Федосюк М.Ю. и др. Русский язык для студентов-нефилологов: учебное пособие. - М.: Флинта: Наука, 2002. - 256 с.
11. Шамова, С. Н. Основы профессионального общения для студентов технических вузов. - СПб.: Издательство СПбГТУ, 2021.
12. Яковлева, Н. Б. Русский язык в профессиональной деятельности. - М.: Высшая школа, 2017.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЭТИКЕТА БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ТЕХНОЛОГОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается процесс формирования профессионального этикета у студентов технологических вузов, обучающихся по специальности «Инженер-технолог». Особое внимание уделено роли русского языка в подготовке будущих инженеров-технологов, где владение речью и соблюдение норм профессионального общения играют ключевую роль в их дальнейшей карьере. Автор акцентирует внимание на важности умения правильно общаться с коллегами, руководством и клиентами, а также на соблюдении этических норм в рабочей среде. Рассматриваются методы, которые могут быть использованы для внедрения профессионального этикета в учебный процесс, такие как тренировки по деловому общению, ролевые игры, участие в ситуационных и этических задачах. Статья подчёркивает, что развитие навыков эффективного общения и соблюдения этикета при изучении русского языка способствует формированию ответственного и этичного подхода будущих технологов к своей профессии.

Ключевые слова: формирование, этикет, будущие инженеры-технологи, технология, обучение, изучение, русский язык, преподаватель.

ТАШАККУЛИ ОДОБИ КАСБИИ МУХАНДИС-ТЕХНОЛОГҲОИ ОЯНДА ҲАНГОМИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола раванди ташаккули одоби касбӣ дар донишҷӯёни донишгоҳҳои технологӣ, ки аз рӯи ихтисоси “Мухандис-технолог” таҳсил мекунанд, баррасӣ карда мешавад. Ба нақши забони русӣ дар тайер кардани муҳанис-технологҳои оянда диққати махсус дода мешавад, ки дар он донишҷӯи нутқ ва риояи меъёрҳои муоширати касбӣ дар касби минбаъдаи онҳо нақши калидӣ мебозад. Муаллиф ба аҳамияти қобилияти муоширати дуруст бо ҳамкорон, роҳбарият ва мизочон ва риояи ахлоқ дар муҳити корӣ диққат медиҳад. Усуле, ки метавонанд барои ҷорӣ кардани одоби касбӣ дар раванди таълим истифода шаванд, ба монанди омӯзиши муоширати корӣ, бозихҳои нақшбозӣ, иштирок дар вазифаҳои вазиятӣ ва ахлоқӣ баррасӣ карда мешаванд. Мақола таъкид мекунад, ки рушди малакаҳои муоширати самаранок ва риояи одоби омӯзиши забони русӣ ба ташаккули муносибати масъулиятнок ва ахлоқии технологҳои оянда ба касби худ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: ташаккул, одоб, муҳандис-технологҳои оянда, технология, таълим, омӯзиш, забони русӣ, омӯзгор.

FORMATION OF PROFESSIONAL ETIQUETTE OF FUTURE ENGINEER-TECHNOLOGISTS WHEN LEARNING THE RUSSIAN LANGUAGE

The article examines the process of formation of professional etiquette among students of technological universities studying in the specialty «Engineer-technologists». Special attention is paid to the role of the Russian language in the training of future engineer-technologists, where language proficiency and compliance with the norms of professional communication play a key role in their future careers. The author focuses on the importance of the ability to communicate correctly with colleagues, management and clients, as well as on compliance with ethical standards in the work environment. The methods that can be used to introduce professional etiquette into the educational process, such as business communication training, role-playing games, participation in situational and ethical tasks, are considered. The article emphasizes that the development of effective communication skills and etiquette when learning Russian contributes to the formation of a responsible and ethical approach of future technologists to their profession.

Key words: formation, etiquette, future engineer-technologists, technology, education, learning, Russian language, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Таирова Дилором Рабимовна - номзоди илмҳои педагогӣ, и.в.дотсенти кафедраи забони русӣ ва таҳсилоти касбӣ, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Таирова Дилором Рабимовна – кандидат педагогических наук, и.о.доцента кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана, г. Душанбе, Республика Таджикистан.

Information about the author: Tairova Dilorom Rabimovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Russian Language and Vocational Education at the Technological University of Tajikistan, Dushanbe, Republic of Tajikistan.

ТДУ:(61:378.6):004

ББК:32.81+74.58

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩЕГО ВРАЧА: ОСНОВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ

Мамадалаев М. М.

Муассисаи давлатии таълими давлатии тиббии Тоҷикистон
Донишгоҳи ба номи Абуалӣ ибни Сино

Информационная культура будущих врачей - это совокупность знаний, умений и навыков, которые позволяют медицинскому специалисту эффективно использовать информационные технологии для поиска, обработки, анализа и распространения медицинской информации. В условиях быстро развивающихся технологий и медицине с каждым годом растет значение информационной культуры, поскольку она способствует улучшению качества диагностики, лечения и управления медицинскими процессами.

Основные характеристики информационной культуры будущего врача включают в себя ряд ключевых аспектов, которые обеспечивают эффективное использование информации в медицинской практике[2,с.45].

Основные компоненты информационной культуры будущих врачей включают:

1. *Информационная грамотность.* Информация в медицинской практике играет ключевую роль, поскольку от ее качества и доступности зависит эффективность диагностики, лечения и профилактики заболеваний. В современном мире медицинская

информация имеет множество форм и источников, и врач должен уметь эффективно работать с этими данными.

Основные виды информации, с которыми сталкиваются медицинские специалисты, и их значение в практике:

а). Пациентская информация: Медицинские карты и история болезни: Это важнейший источник данных о состоянии здоровья пациента, диагнозах, проведенных обследованиях, лечении и результатах. Корректное ведение этих документов помогает врачам отслеживать динамику состояния пациента, избегать ошибок в лечении и улучшать качество ухода.

б). Личные данные пациента: Включают информацию о возрасте, поле, семейной истории заболеваний, образе жизни и других факторах, которые могут повлиять на здоровье.

в). Диагностическая информация включает в себя:

результаты анализов и исследований: Это лабораторные и инструментальные данные (анализы крови, рентгенография, МРТ и другие). Они помогают врачу установить точный диагноз, выбрать правильное лечение и прогнозировать исход заболевания;

медицинская визуализация: Фотографии, сканирования, томографические изображения, которые позволяют детально исследовать внутренние органы и системы пациента, обнаруживать аномалии или изменения в тканях.

г). Информация о методах лечения и профилактики:

клинические рекомендации и протоколы: Эти документы описывают оптимальные методы диагностики и лечения, основанные на лучших научных доказательствах. Они помогают врачам соблюдать стандарты качества и избегать ошибок в решениях;

лекарственные средства и их взаимодействие: Важно учитывать информацию о свойствах медикаментов, их дозировках, побочных эффектах и взаимодействии между препаратами для назначения безопасного и эффективного лечения.

д). Информация о пациентах в электронном виде. Информация о пациентах в электронном виде (Электронная медицинская карта, ЭМК) представляет собой цифровое представление медицинских данных о пациенте, которое включает в себя все сведения, связанные с его состоянием здоровья, историей заболеваний, результатами обследований, назначениями, лечением и т. д.[7,с.18]. Электронный формат хранения медицинской информации имеет множество преимуществ перед традиционными бумажными носителями, включая улучшенную доступность, безопасность и удобство использования.

Электронные медицинские карты -это систематизированные и доступные в реальном времени данные о пациенте, которые могут быть использованы для мониторинга состояния здоровья, а также для обмена информацией между различными медицинскими учреждениями и специалистами.

е). Телемедицина: Использование технологий для дистанционных консультаций, мониторинга здоровья и передачи медицинских данных позволяет обеспечить доступ к медицинской помощи в удаленных районах или в экстренных ситуациях.

Кроме перечисленных будущий врач должен быть способен искать, находить и использовать релевантную информацию. Это включает в себя навыки работы с различными источниками: научными статьями, медицинскими базами данных, электронными системами здравоохранения. Важно уметь эффективно использовать поисковые системы и специализированные ресурсы, такие как PubMed, Cochrane Library и другие.

Информационная грамотность будущего врача представляет собой совокупность знаний, умений и навыков, которые позволяют эффективно искать, оценивать, использовать и интерпретировать медицинскую информацию с целью улучшения качества диагностики, лечения и профилактики заболеваний[6,с.41]. В условиях быстрого развития информационных технологий и роста объема медицинских данных, информационная грамотность становится неотъемлемой частью профессиональной компетенции врача.

2.Критическое мышление и анализ информации. Критическое мышление будущего врача представляет собой способность объективно, систематически и логически анализировать медицинскую информацию, оценивать ее достоверность и значимость для принятия обоснованных решений. В условиях постоянного появления новых методов диагностики и лечения, а также с учетом огромного объема информации, критическое мышление становится важнейшим навыком, позволяющим врачу не только принимать правильные решения, но и обеспечивать безопасность пациентов[4,с.24].

Ключевая часть критического мышления заключается в умении задавать правильные вопросы, которые направляют поиск нужной информации. Врач должен уметь:

формулировать клинические вопросы (например, какие методы диагностики или лечения наиболее эффективны для конкретного пациента);

идентифицировать важные аспекты ситуации, которые требуют внимательного анализа (например, взаимодействие лекарств, индивидуальные особенности пациента);

определять, какие исследования или данные необходимы для принятия обоснованного решения;

анализ доказательств.

Критическое мышление требует умения анализировать доступные данные и научные исследования. Врач должен быть способен:

оценивать качество и достоверность научных публикаций, клинических испытаний и других медицинских исследований;

различать исследования высокого качества от низкокачественных или плохо спланированных;

понимать различные методики исследования, статистические анализы и их интерпретацию (например, понимание Р-значений, доверительных интервалов и статистической значимости).

3.Этическая осведомленность. Будущий врач должен понимать этические аспекты использования медицинской информации. Это касается как работы с данными пациентов (защита персональной информации, соблюдение конфиденциальности), так и использования медицинской информации в публичных и профессиональных целях. Важно соблюдать баланс между доступностью информации и защитой прав пациентов.

4.Навыки работы с цифровыми технологиями. Цифровая медицина и телемедицина становятся неотъемлемой частью современной практики. Врач должен обладать знаниями и умениями работы с электронными медицинскими картами, системами обмена медицинской информацией, цифровыми диагностическими инструментами и средствами для дистанционного общения с пациентами.

5.Умение работать с научными исследованиями и клиническими рекомендациями. Будущий врач должен уметь эффективно интерпретировать научные исследования, клинические испытания и рекомендации, интегрировать эти данные в практическую деятельность. Это требует знания статистики, эпидемиологии и принципов Evidence-Based Medicine (EBM).

6.Коммуникационные навыки. Коммуникация с пациентами и коллегами через цифровые платформы требует особых навыков. Врач должен уметь передавать информацию доступным и понятным языком, поддерживать эффективное взаимодействие с пациентами через электронную почту, видеоконференции и другие средства дистанционного общения, соблюдая при этом нормы конфиденциальности.

7.Способность к постоянному обучению и адаптации. Информационная культура будущего врача предполагает готовность к непрерывному обучению. Новые исследования, технологии и подходы постоянно меняют медицинскую практику. Врач должен быть готов адаптироваться к этим изменениям и обновлять свои знания в соответствии с новыми данными[1,с.28].

8.Ответственность за использование информации. Будущий врач несет ответственность за правильное и этичное использование информации, особенно в критических ситуациях. Это включает в себя умение избегать ошибок из-за неверных данных или недооценки значимости информации, а также осознание последствий неправильных решений, основанных на недостаточно проверенной информации[2,с.48].

Сущность информационной культуры будущего врача заключается в формировании у него комплекса знаний, умений и навыков, позволяющих эффективно использовать информацию в своей профессиональной деятельности для обеспечения качественного медицинского обслуживания. Информационная культура охватывает не только технические аспекты работы с информацией, но и этические, правовые и коммуникативные стороны, которые необходимы для обеспечения безопасности и эффективности медицинской практики.

Основные компоненты сущности информационной культуры будущего врача:

1.Информационная грамотность: Врач должен уметь искать, анализировать, оценивать и интерпретировать информацию, используя современные информационные и

коммуникационные технологии. Это включает умение работать с медицинскими базами данных, научными статьями, клиническими рекомендациями и протоколами.

2. Умение работать с медицинскими информационными системами: Будущий врач должен быть знаком с электронными медицинскими картами, системами телемедицины, программами для диагностики и мониторинга пациентов. Эти системы позволяют более эффективно взаимодействовать с пациентами, коллегами и медицинскими учреждениями.

3. Этика информационного взаимодействия: Врач должен соблюдать принципы конфиденциальности и защиты данных пациента. Это предполагает соблюдение прав пациента на личную информацию и медицинскую тайну, а также знание правовых аспектов работы с медицинскими данными.

4. Непрерывное обучение и самосовершенствование: Информационная культура включает готовность врача к постоянному обновлению знаний. В условиях быстро меняющихся технологий и медицинских знаний врач должен быть в курсе новейших научных исследований, методов лечения и диагностики, а также обучаться новым информационным технологиям.

5. Коммуникационные навыки: Врач должен уметь эффективно коммуницировать с пациентами и коллегами, используя информационные технологии, включая платформы для дистанционных консультаций, обмена медицинскими данными и совместного обсуждения клинических случаев.

Формирование информационной культуры будущего врача - это процесс, который направлен на развитие у студентов медицины знаний, навыков и умений в области работы с информацией и цифровыми технологиями, необходимых для эффективного выполнения профессиональных обязанностей. Этот процесс требует комплексного подхода, включающего как теоретическое, так и практическое обучение.

Наша практика в Таджикском государственном университете имени Абуали ибни Сино доказала, что основными методами формирования информационной культуры будущего врача является:

1. Включение в учебный процесс курсов и дисциплин по информационным технологиям в медицине:

Основы медицинских информационных технологий: Программы обучения должны включать курсы, посвященные использованию информационных систем в здравоохранении, электронным медицинским картам, базам данных, системам телемедицины и других технологий.

Модели обработки данных и принятия решений: Важно обучать студентов методам анализа больших данных, клиническим рекомендациям, обработке медицинской информации для принятия обоснованных решений.

2. Использование мультимедийных и онлайн-ресурсов:

Электронные учебники, лекции и вебинары: Электронные ресурсы позволяют студентам глубже изучать материалы, использовать дополнительные источники информации, следить за новыми исследованиями и инновациями в медицине.

Мобильные приложения и онлайн-платформы: Применение технологий для самостоятельного обучения и консультаций с преподавателями или практикующими врачами через онлайн-платформы (например, для обсуждения клинических случаев, консультаций).

3. Практическая работа с медицинскими информационными системами:

Студенты должны не только учиться использовать программные продукты для ведения электронных медицинских карт и других данных, но и участвовать в симуляциях, где практикуется использование этих систем в условиях реальной клинической работы.

Стажировки и практики в медицинских учреждениях с использованием реальных информационных систем помогают студентам привыкать к работе с цифровыми технологиями в практике[5].

Таким образом, информационная культура будущего врача представляет собой комплекс знаний, умений и ценностей, направленных на эффективное использование информации в интересах пациента, повышение качества медицинской помощи и обеспечения безопасности в процессе медицинской практики. Это не только технические навыки, но и способность работать с этическими, правовыми и организационными аспектами медицинской информации. Таким образом, информационная культура будущего врача должна быть многогранной и включать в себя как технические, так и этические

аспекты работы с медицинской информацией. Это не только знание цифровых технологий, но и способность осознанно и ответственно использовать их для улучшения качества медицинской помощи.

ЛИТЕРАТУРА:

Абрамова, Т. В., Шевченко, Н. В. Информационная культура студентов медицинских вузов: теоретические и практические аспекты. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2018.

Богданова, Е. С. Информационная культура в контексте медицинского образования. Научный вестник медицинского образования, 2018, № 3, с. 43–49.

Гребенникова, И. А. Формирование информационной культуры будущих врачей в условиях цифровой медицины. Современные проблемы науки и образования, 2020, № 6, с. 92–96.

Гусева, И. С., Соколова, А. В. Информационные технологии в медицине: от обучения к практике. - СПб.: Невский диалог, 2021.

Медицинские информационные технологии: введение в курс для студентов. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.medtechonline.ru> (дата обращения 01.12.2024)

Михайлова, О. Н. Информационные технологии и культура в медицинском образовании. - М.: Юрайт, 2019.

Чаплыгин, А. Н. Информационная культура как основа профессиональной компетенции будущего врача. — М.: Медицина, 2017.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩЕГО ВРАЧА: ОСНОВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье рассматривается важность информационной культуры для будущих медицинских специалистов в условиях современного общества, где цифровые технологии играют ключевую роль в процессе обучения и работы. Информационная культура включает в себя не только навыки работы с информационными технологиями, но и умение критически оценивать, обрабатывать и применять информацию в медицинской практике. Основное внимание уделяется характеристикам информационной культуры, таким как способность к эффективному поиску и использованию медицинских данных, а также освоению новых технологий для улучшения качества диагностики и лечения. Рассмотрены методы формирования информационной культуры у студентов медицинских вузов, включая интеграцию информационных технологий в образовательный процесс, развитие критического мышления и навыков работы с медицинскими информационными системами. Также акцентируется внимание на необходимости постоянного совершенствования профессиональных навыков в условиях быстро развивающихся технологий.

Ключевые слова: информационная культура, будущих врачей, технология, грамотность, пациент, электронная медицина, грамотность, критическое мышление.

ФАРҲАНГИ ИТТИЛООТИИ ТАБИБИ ОЯНДА: ХУСУСИЯТ ВА УСУЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛ

Мақола аҳамияти фарҳанги иттилоотиро барои мутахассисони ояндаи тиб дар шароити ҷомеаи муосир, ки технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим ва кор нақши калидӣ доранд, баррасӣ мекунад. Фарҳанги иттилоотӣ на танҳо малакаҳои технологияҳои иттилоотиро дар бар мегирад, балки қобилияти арзёбии интиқодӣ, коркард ва истифодаи иттилоотро дар амалияи тиббӣ низ дар бар мегирад. Таваҷҷӯҳ ба хусусиятҳои фарҳанги иттилоотӣ, аз қабилҳои қобилияти дарёфт ва истифодаи самараноки маълумоти тиббӣ ва азхудкунии технологияҳои нав барои беҳтар кардани сифати таъхис ва таъбаат равона карда шудааст.

Усули ташаккули фарҳанги иттилоотӣ дар донишҷӯени донишгоҳҳои тиббӣ, аз ҷумла ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ ба раванди таълим, рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои кор бо системаҳои иттилоотии тиббӣ баррасӣ карда шуданд. Инчунин ба зарурати тақмили доимии малакаҳои касбӣ дар шароити технологияҳои босуръат рушдбанда диққат дода мешавад.

Калидвожаҳо: фарҳанги иттилоотӣ, табибони оянда, технология, саводноқӣ, бемор, тибби электронӣ, саводноқӣ, тафаккури танқидӣ.

INFORMATION CULTURE OF THE FUTURE DOCTORS: THE MAIN CHARACTERISTICS AND METHODS OF FORMATION

The article examines the importance of information culture for future medical professionals in a modern society where digital technologies play a key role in the learning and work process. Information culture includes not only information technology skills, but also the ability to critically evaluate, process and apply information in medical practice. The main focus is on the characteristics of information culture, such as the ability to efficiently search and use medical data, as well as the development of new technologies to improve the quality of diagnosis and treatment. The methods of forming an information culture among students of medical universities, including the integration of information technologies into the educational process, the development of critical thinking and skills of working with medical information systems, are

considered. Attention is also focused on the need for continuous improvement of professional skills in the context of rapidly developing technologies.

Key words: information culture, future doctors, technology, literacy, patient, electronic medicine, literacy, critical thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадалиев Мансур Муродович – ассистенти кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияҳои иттилоотии Муассисаи давлатии таълимии давлатии тиббии Тоҷикистон Донишгоҳи ба номи Абуалӣ ибни Сино. Почтаи электронӣ: Mansurjon.development@gmail.com Тел: 992-771-77-07-96

Сведения об авторе: Мамадалиев Мансур Муродович – ассистент, кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий ГОУ Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино. E-mail: Mansurjon.development@gmail.com Тел: 992-771-77-07-96

Information about the author: Mamadaliev Mansur Murodovich – assistant, department of medical and biological physics with the basics of information technology, State Educational Institution Tajik State Medical University named after Abu Ali ibni Sino. E-mail: Mansurjon.development@gmail.com Tel: 992-771-77-07-96

ТДУ: 37.0.+004.9+351.1

Ф-42

САЛОҲИЯТҲОИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Сафарзода Д. Ҷ., Файзализода Б. Ф.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ҷумҳурии мо таҳти сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири таъмини ҳифзи сирри давлатӣ ва ҳифзи техникии иттилоот пайваста тадбирҳо андешида мешаванд. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» барои фаъолияти муназзами тамоми ҷомеа ва давлат дар ин самт нақши муҳим мебозад. Ҳадаф аз қабули қонуни мазкур пешгирӣ намудани дудӣ, гумшавӣ, ғалат маънидод кардан, нусхабардорӣ ва монеагӣ кардан дар роҳи паҳншавии иттилоот буда, тақозо мекунад, ки сиёсати ягонаи техникӣ оид ба ҳифзи иттилоот бояд вучуд дошта бошанд ва вобаста ба он консепсияҳо ва барномаҳои давлатӣ таҳия карда шудаанд. Дар ин асос вазорату идораҳо ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии ҳалли масъалаҳои ҳифзи иттилоотро дар доираи салоҳияти худ таъмин мекунанд. Дар робита ба ин масъала Вазорати маориф ва илм ҳам як қатор тадбирҳо андешидааст зеро дар ҷаҳони муосири босуръат тараққиёбанда фаъолият ва рушди соҳаи маорифро бе истифодаи воситаҳо ва технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ тасаввур кардан имконнопазир аст.

Истифода ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф масъалаи муҳим аст, ки ба ташаккули насли нави шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои донишу малакаҳои муосир мебошанд, таъсири бевосита мерасонад. Солҳои охир дар Тоҷикистон рушди инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф ва ба сатҳи стандартҳои ҷаҳонӣ расондани истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз афзалиятҳои асосӣ ба шумор меравад. Дар ин давра барномаҳои давлатӣ ва ҷорабиниҳои гуногун дар самти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи маориф таҳия ва амалӣ карда шудаанд, ки аз марҳилаҳои муҳимми ислохот ба ҳисоб рафта, ба ташаккули инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ нигаронида шудаанд. Дар ин росто, сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф ба истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот мутобик ба стандартҳои байналмилалӣ, ташкили маҳзани рақамии ягонаи маводи таълимии электронӣ, рушди заминаҳои муосири моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба воситаи мунтазам аз нав таҷҳизонидани онҳо бо техникаву технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва ташкили торнамои (портالي) ягонаи иттилоотии соҳаи маориф равона гардидааст.

Аз ин лиҳоз, омодасозии кадрҳои идоракунии хизмати давлатӣ барои мақомоти давлатӣ, ки дар доираи он ташаккули на танҳо донишмандони асосҳои назариявӣ, балки малакаҳои амалӣ низ бо таҳқиқи раванди падидаҳои муосири педагогӣ алоқаманд таъмин мегардад, вазифаи муҳим мебошад.

Даҳсолаҳои ояндаи илм ва технология дар Тоҷикистон солҳои 2024-2034 бо таҳқиқоти таҳияҳо чун тарафҳои калидии рушди ҷомеа ва ҷумҳурий дар маҷмӯъ бахшида хоҳад шуд.

Дар ин доира, аз як тараф, чорисозии таҳияҳои пешқадами афкори педагогӣ, аз тарафи дигар, таҳлили равандҳои рӯйдиханда ва интиқоли донишҳо тавассути фанҳои таълимӣ барои оморасозии кадрҳои хизматчиёни давлатӣ муҳим аст. Идоракунии муосир на танҳо идоракунии давлатӣ, балки идоракунии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва ғайриҳукуматиро низ дар назар дорад.

Зарурати таълими кадрҳои хизмати давлатӣ мувофиқи талаботи ҳозира бояд ба роҳ монда шавад ва инро олимони зиёде дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии худ дарҷ кардаанд: О.С. Виханский таъкид менамояд, ки ӯ «борҳо аз роҳбарон шунидааст, ки норасоии асосии хатмкунандагони Донишқадаҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатиро гирифта кушода натавонистани проблема ва айниятсозии он мебошад» [1, С. 296], Пурзӯрсозии қисми илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи таълим дар навбати аввал на ба ҷустуҷӯи ҷавобҳо, балки маҳз ба саволҳои калидӣ, ки ба онҳо бояд ҷавоб гардонид, равона мебошад.

Рақамикунонии раванди таълим дар технологияҳои педагогӣ чун соҳаи тадқиқоти илмӣ бештар аз дусолаи пеш ташаккул ёфтааст. Аммо сарфи назар аз анъанаи ташаккулёфтаи таълими фанҳои иқтисодиёт, педагогика, психология ва ғайра дадани ҷоизаҳои Нобелӣ доир ба ин фанҳо мувоҳиса дар хусуси он ки фанҳои болозикрии илмӣ-амалист ё не, то ҳол давом дорад. Қобили қайд аст, ки барои ҷоизаи Нобелӣ оид ба фанҳои болозикр то ҳол калимаи «илм» истифода мегардад, ҳол он ки дар номинатсияҳои дигар ин калима истеъмол намеёбад. Калимаи «илм» ба ҷудокунии тадқиқоти ҳақиқии таҳсилот аз таҳияҳои шубҳаноки ғайриилмӣ, чи тавре ки дар асри XIX ба ҷойи калимаи ҳоло муқаррарии «астрономия» мафҳуми «илми астрономия»-ро бо мақсади ҷудо кардани он аз астрологияи ғайриилмӣ истифода мебарданд, имкон медиҳад. Сабаб дар он аст, ки «дар атрофи мо илми таҳсилот хеле зиёд аст, таҳсилоти рақамии «бофта» дар матбуоти даврӣ ва электронӣ, ки манфиатҳои сохторҳои муайяно дастгирӣ мекунад, пешгӯиҳои бардурӯғро барои 10-30 соли оянда дода, тавсияҳоро ба тарзи тоқ-шоу «ҳама дар бораи ҳама чиз» таҳия менамоянд». Ба андешаи олими соҳаи омор профессор Г.И. Ханин «то замоне, ки дар ҷомеаи илмӣ чунин олимони микдоран бартарӣ доранд», вазъият дар мамлакат ҳамин хел бад боқӣ мемонад [30, С. 21-30]. Ба ақидаи олими рус, ин ҳолати бухрони латентӣ дар назария ва амалияи таҳсилоти рақамӣ бо бахсҳо байни қонунҳои соҳаи маориф ва илми таҳсилот алоқаманд аст [30, С. 21-30].

Сарфи назар аз ин, дарвоқеъ, дар тафовут аз илмҳои «бунёдӣ» илми информатика ва технологияи иттилоотӣ на бо мантиқи дохилии рушди равандҳои таҳсилот ва ҷустуҷӯи қонунҳои устувори ҳаёти ҷомеа, балки бо сиёсат ва амалия алоқаманд аст. Баёни проблемаи таҳсилот кифоя нест, алтернативаи воқеии онро бояд дарёфт. Агар, масалан, барои фалсафа савол додан муҳим бошад, ҳарчанде ки саволҳои мушкилтар бечавоб мемонанд, пас илми педагогика ва таҳсилот бештар амалист.

Таҳлили интишороти илмии муаллифони рус оид ба методологияи илми педагогикаи муосир, ки ба мавзӯи проблемавӣ (интиқоли нави рақамикунонӣ, дигаргуниносиҳо дар соҳаи таҳсилот, тағйирёбӣ дар рушди маҳал) мутамарказонида шудааст, ба пешниҳоди муносибати муаллифӣ ба таснифи таҳқиқоти педагогӣ бо назардошти фарқи дар дарки табиати падидаҳои педагогӣ ва истифодаи методҳо имкон медиҳад [21, С. 368]. Аз нуқтаи назари мо, се муносибатро ҷудо кардан мумкин аст: **метрикӣ**, **сиёсӣ** ва **нарративӣ** – ҳар яке аз онҳо ба таври гуногун ба хизматчиёни давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои технологияҳои педагогиро дар тақмили ихтисос биомӯзад ва дар ҷомеаи фаъолияти касбияш ба онҳо фаҳмонад.

Муносибати метрикӣ – равандҳои омӯзиширо чун маҷмуи далелу маълумоти объективӣ бо истифода аз амсиласозии педагогӣ-назариявӣ ва верификатсияи эмперикии фарзияҳо тавассути методҳои микдорӣ оморӣ ва ғайра баррасӣ менамояд. Тахмин меравад, ки рақамҳо, маълумоти «услугардонидашуда», индикаторҳои гуногун, нишондихандаҳои педагогӣ, индексҳои композитивӣ, проексияи объективи падидаҳои рӯйдихандаи технологияҳои педагогӣ мебошад, донишҳои рақамӣ бошад, бинобар муқаррарсозии қонуниятҳои алоқамандӣ, ки қувваи прогностикиро доранд, ташаккул меёбанд. Пас, технологияҳои педагогӣ ба илмҳои дақиқ мушобех мегардад. Ба ақидаи муҳаққиқ Ф.С. Комилийн ва М.К. Юнусӣ табиати дедуктиви тафаккур математика ва информатикаро ба ҳам наздик месозанд, зеро ки онҳо бо аксиомаҳо роҳандозӣ мегарданд. Ба ин маънӣ, далелҳо дар ин ҷо нақше намебозанд ва баръакс, омор бе далелҳо ки онҳоро насанҷида дуруст ҳисоб кардан мумкин нест, имкон надорад [7, С. 175-178].

Ҳол он ки на ҳама педагогҳо чунин иштирокро ба математика ва ҳисобкуниҳои аниқ мусбат арзёби мекунад. Чунончи, «ягон ҳел фаҳмиши педагогиро надошта, дар ҳаёти воқеии педагогӣ чизеро нафаҳмида, педагог шудан мумкин аст» [2, С. 65-67].

Ҷомеаи иттилоотиро дар аксари мавридҳо дар иштиёқмандии барзиёд ба зебоиҳои коркардҳои математикӣ гунаҳгор месозанд. Дар чунин маврид амсиласозӣ на ба асбоб, балки ба мақсади ягона табдил меёбад, зеро ки амсилаи зебо сохташуда худ ба худ натиҷаи сифатан баланди илмӣ эътироф мегардад. Чунончи, дар баъзе маҷаллаҳои илмӣ, чун қоида, нашри мақола бо ҳисоббарориҳои математикӣ назар ба дастхате, ки ягон формула надорад, осонтар аст. Аммо чунин муносибат, ба андешаи мутахассиси соҳа М.К. Юнусӣ «як қатор амсилаҳо ва мақолаҳоро ба шухрати як маротиба дар мубаддал мегардонад ва онҳо баъдан, агар аз ҷиҳати методологӣ таҷдиди худро наёбанд, фаромӯш мешаванд» [2, С. 65-67].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯварӣ ба рақамсозии васеи бозори меҳнат, таҳсилот, ки тренди умумичаҳонӣ мегардад, истифодаи муносибати метрикиро дар таҷрибаи худидоракунии шахрак ва деҳот талаб мекунад. Мувофиқи «Стратегияи давлатии рушд ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» оид ба самти «Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042» ба ҷорисозии босуръати технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ роҳандозӣ шудааст. Дар натиҷа, миқдори калони маълумоти рақамӣ дар бораи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, инчунин шаҳрвандон ва хизматчиёни давлатӣ, ки барои коркард, таҳлил ва шарҳи онҳо ҳисоббарориҳои мушқил, дастгоҳи нави рақамӣ, асбобҳои пешрафтаи эконометрии талаб карда мешавад, ташаққул меёбад. Ҳоло дар ин самт як қатор тадқиқоти педагогҳои машҳур гузаронида шудааст [25].

Муносибати сиёсӣ – баръакс хусусияти субъектӣ-объектии падидаҳое, ки ба онҳо агентҳо, сохторҳо ва институтҳои гуногун бо манфиатҳо, зинаҳо ва мотиватсияҳои худ ҷалб гардидаанд, эътироф менамояд. Дар чунин тадқиқот диққат ба таҳлили равандҳои ҳеле калони муосир дар ҷомеа ва шарҳи алоқаҳои сабабу натиҷа барои коркарди тавсияҳо ва ҷораҳои таъсиррасонӣ равона мегардад. Барои оморасозии идоракунадагони давлатӣ методи мазкур ҳеле муфид аст, чунки «таҳлили вазъиятҳои воқеии аз ҳаёт интиҳобшуда боз ба як натиҷаи муҳимми раванди таълими кадрҳои оянда – ташаққули ҳисси масъулиятшиносӣ барои амалҳои худ, барои қарорҳои қабулшуда, барои пешгӯиҳои пешниҳодшаванда мусоидат карда мешаванд» [23, С. 58-64].

Азбаски иқтисодиёти рақамӣ-сиёсӣ, пеш аз ҳама, ба принципҳои қабули қарорҳо бо назардошти гурӯҳҳо, сохторҳо, ташкилотҳои манфиатдор нигаронида шудааст, пас ин кластери тадқиқот дар оморасозии хизматчиёни давлатӣ ҳеле муҳим мебошад. Иқтисодиёти рақамӣ-сиёсӣ ба хизматчиёни давлатӣ имкон медиҳад, ки нақши манфиатҳои воқеӣ, омилҳои пӯшида ва механизмҳои ҳақиқии татбиқи ташаббусҳои стратегиро дар соҳаи рақамикунонӣ арзёбӣ менамояд.

Муносибати нарративӣ – дар тадқиқоти методологӣ нисбатан нав буда, дар илми ватанӣ амалан роҳандозӣ нагардидааст. Ҳол он ки дар шароити ҷорӣ номуайянии ҷаҳонӣ ва ихтилофоти воқеияти рақамикунонӣ талабот ба чунин муносибат пурзӯр мегардад. Нақши рӯйдодҳои рақамикунонӣ ба эътибор нагирифтани ба ақидаи олим Д. Акерлоф ба норасоии ҷиддӣ ва нақшавии Иттиҳоди Шуравӣ оварда расонд, чунки «бошевиқҳо нарративро пешкаш намуданд, ки тибқи он саноатикунони нақшавӣ дар муддати кӯтоҳ рақамикунонии иқтисодиро бояд ба вучуд меовард» [33, 1-19]. Таъсири чунин рӯйдодҳо, ҷи тавре ки онҳо ташаққул меёбанд, ҷи тавре ки дар таҳаррук тағйир меёбанд, дар қиёс бо ҳисоббаробаркуниҳои дутарафа, баровардани тавозунҳо, ки муҳокимаи онҳо дар иқтисодиёти нақшавии Иттиҳоди Шуравӣ мавқеи марказӣ дошт, аз аҳамият ҳолӣ нест.

Маълумоти салоҳиятҳои рақамии идоракунадагон ба чунин навъи малақаҳои тадқиқотӣ ниёз дорад. Ҷи тавре ки олими соҳа иқтисодчӣ-таърихшинос В.И. Клисторин мунсифона қайд мекунад, беқурбшавии фанни таърихи иқтисодиёти рақамӣ, ки идоракунадагони ояндаро «дар назари интиқодӣ афкандан ба маводи эмпирикӣ ва ба дарки амиқи номукамалӣ он, инчунин ба бунёди методҳои гуногуни азнавсозии натиҷаҳои ҳосилшуда» омӯзонида метавонад, рӯй дода истодааст [5, С. 240-243]. Ин малақаҳои тафаккури интиқодӣ барои рушди таҳлили нарративии ҳақиқати салоҳиятҳои рақамӣ ҳеле муҳимманд.

Ҳамин тариқ, шарҳи интишороти таҳқиқотҳои илмӣ оид ба масъалаҳои методикаи таҳқиқоти муосири салоҳиятнок ба ошкорсозии ихтилофоти афзояндаи таълимӣ салоҳиятҳои рақамӣ-идоракунии дар МТОК байни муносибати татбиқшавандаи ба таҷриба

нигаронидашудаи оморасозии мутахассисони маҳдудхтисос ва муносибати ояндадори комплекси оморасозии идоракунандагони васеъхтисос мусоидат менамояд.

Дар баробари низоми салоҳиятҳои рақамӣ дар низоми оморасозии кадрҳои рақобаткунанда салоҳиятҳои тадқиқотӣ дар доираи муносибатҳои муосири методологӣ дар илми муосир (таҳлили метрикӣ, сиёсати иқтисодӣ ва нарративӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ) талаб карда мешавад. Рушди салоҳиятҳои тадқиқотии идоракунандагони оянда, дар навбати худ, ҷорабиниҳои системавиро оид ба баланд бардоштани сифати таҳсилоти ихтисосҳои идоракуни тақозо менамояд.

Муҳаққиқони болозир кӯшиш ба ҳарч медеҳанд, ки имкониятҳои корбурди технологияҳои муосири таълимиро мавриди таҳлил қарор дода, талабот ба рушди салоҳиятҳои тадқиқотии кадрҳои идоракуниро бо усули воқеии педагогӣ алоқаманд созанд. Аз ҷумла, амсилаҳои дизайни педагогӣ чун яке аз тарзҳои ҳалли проблемаи баланд бардоштани сифати таҳсилоти идоракуни баррасӣ мегарданд.

Дар ҷараёни омӯзиш ва таҳқиқи сатҳи илман азхудшудаи масъалаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф ошкор гардид, ки стратегияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маъзури асосан аз навсозии низоми таҳсилоти касбӣ иборат буда, таъмини баландсифати хизматрасониҳои таълимиро тибқи талаботи шахс, ҷомеа ва давлат тақозо дорад. Идоракунии сифат бояд ҳамчун маҷмуи сохтори шаклӣ, усулӣ, технологӣ ва захиравии таълимӣ баррасӣ шавад, ки дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи сифати таҳсилот тавассути ҷораҳои банақшагири, идоракуни, таъминкуни ва беҳтаргардонии сифат амалӣ карда мешавад.

Таҳқиқот дар асоси таҳлили назариявӣ ва ҷамъбасти адабиёти илмӣ оид ба масъалаҳои методологияи таҳқиқотҳои муосири методҳои эмпирикии таҳқиқоти педагогӣ нисбати шунавандагони курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ аз рӯи барномаҳои оморасозии кормандони Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад:

Курси тақмили ихтисос барои масъулони фаъолияти иттилоотии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «Нақши иттилоот дар идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ»;

Курси сайёри тақмили ихтисос барои сармутахассисон оид ба корҳои омили ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «Мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ»;

Курси тақмили ихтисос барои роҳбарони сохторҳои бойгонии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «Қорғузори ва ҳуҷҷатнигорӣ дар мақомоти давлатӣ»;

Курси тақмили ихтисос барои сардорони сохторҳои меъморӣ ва шаҳрсозии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «Заминаҳои ҳуқуқи хизмати давлатӣ ва сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

Курси тақмили ихтисос барои занони роҳбар ва дар захираи кадрҳобудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ аз рӯи барномаи «Малакаи сарварӣ»;

Курси сайёри тақмили ихтисос барои сармутахассисон-муҳандисони заминсозӣ ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳоти вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо аз рӯи барномаи «Роҳҳои таъмини амнияти озӯқаворӣ дар кишвар» гузаронида мешавад.

Мантиқи баён ба таври зайл роҳандозӣ гардидааст. Талабот ба рушди салоҳиятҳои рақамии тадқиқотии кадрҳои идоракуни дар замони муосир, ки дар маҷмуи малақаҳои тадқиқотӣ, яъне таҳлили метрикӣ, иқтисоди сиёсӣ ва нарративӣ, салоҳиятҳои рақамӣ дар таълим ифода ёфтааст, асоснок карда шудааст. Шартҳои баланд бардоштани сифати таълими идоракуни ва нақши технологияҳои дизайни педагогӣ дар ташаккули салоҳиятҳои тадқиқотӣ баррасӣ гардидааст. Амсилаҳои педагогӣ вобаста ба самаранокии рушди навҳои муайяни малақаҳои тадқиқотӣ ба низом дароварда шудаанд. Хулосаҳо дар бораи зарурати баҳисобгирии алоқаҳои байнихамдигарӣ хусусиятҳои конструктиви истифодаи амсилаҳои дизайни педагогӣ, натиҷаҳои банақшагирифташавандаи таълимӣ, шаклҳои гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва намудҳои воситаҳои баҳодиҳӣ зимни балоихагирии курсҳои бозомӯзии таълими хизматчиёни давлатӣ аз модулҳои «Ҳифзи сирри давлатӣ ва ҳифзи техникии иттилоот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мавқеи шаҳрвандон дар набардҳои иттилоотӣ, таносуби моликияти зеҳнӣ ва иттилоотӣ, хусусиятҳои ҳоси иттилоот, шаклу восита, роҳҳои ихроҷшавӣ, ҷораҳои пешгири ва мубориза ба таҳдидҳои

чаҳони муосир, Меъёрҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии ғаболияти иттилоотӣ дар хизмати давлатӣ» барои идоракунадагон бароварда шуданд.

Ба мақсади наздикшавӣ ба талаботи чаҳонӣ оид ба рушди фазои чаҳонии таҳсилот диққати асосӣ дода, стандартҳои давлатии таҳсилоти олии ба ҳалли масъалаҳои рушди стратегияи таҳсилоти рақамӣ равона гардидааст. Умумигардонии талабот ба мундариҷаи модуҳои таълимии фанҳои муосир ба оморасозии шунавандагон таъсир мерасонанд. Сохтори мавҷудаи тематикӣ курси муқаддимагии тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ ба як қатор самтҳои ҳозираи илми муосир, яъне тағйирёбии иқлим, балоихагирии институтсионалӣ, иқтисодиёти рақамӣ, салоҳиятҳои рақамӣ, рушди устувор ва ғайра равшанӣ намеандозад. Илова бар ин, дар курси универсалӣ, ки ба муносибати мейнстрим (курс назарияи ҳукумати электронӣ дар рақамикунории таҳсилот) асос меёбад, махсусияти амсилаи миллӣ, ки барои хизматчиёни давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ муҳим мебошанд, пешниҳод мегарданд. Инчунин, бояд қайд кард, ки сеяки олимони соҳа худро ба самти илмӣ мейнстрим мансуб менамоянд. Онҳо ба чунин самтҳои назарияи технологияи рақамӣ ва ҳукумати электронӣ, мисли ғайриинститутӣ, ғайрикейнсианӣ ва ҳатто маркази афзалият медиҳанд [10].

Дар байни омӯзгорони МТОК на танҳо дар бораи амиқии интиқоли маводи таълимӣ барои идоракунадагон, балки дар бораи ҷанбаҳои мундариҷавии банақшагирии тематикӣ ва бевосита дар бораи мавзӯи омӯзиши мувоҳиса идома дорад. Масалан, яке аз муодилаҳои муҳокимашавандаи курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии хизматчиёни давлатӣ «Нақши иттилоот дар идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ» ё «Мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ» фасли зеринро дар бар гирифта метавонад: модуҳои баррасишаванда: «ҳукумати электронӣ: моҳият, хусусият ва усули амалишавии он, таҷрибаи чаҳонӣ хифзи иттилоот дар низоми ҳукумати электронӣ ва татбиқи он, меъёрҳои ҳуқуқии хифзи иттилоот дар низоми ҳукумати электронӣ, хизматрасониҳои электронӣ дар иқтисодиёти рақамӣ» ва ғайра.

Мувоҳиса нисбати мундариҷаи курси таълимӣ аз рӯйи барномаи «мубодилаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ» дар доираи муҳокимаи стратегияи миллии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Оинномаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба системаи таҳсилоти Балонӣ, яъне гузариш аз низоми дузинавии таҳсилот ба сатҳҳои бакалавриат ва магистратура ба низоми якзинавӣ-ихтисосҳои амалкунада (мутахассис) махсусияти муҳимро пайдо мекунад.

Ғайр аз масъалаи барномаҳои таълимӣ (нақшаҳо ва курсҳои таълимӣ), низоми принципҳои таҷдиди таҳсилоти рақамӣ-идоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро дар бар мегирад:

баланд бардоштани сатҳи оморасозии омӯзгорон ҳам аз мавқеи назарияи амиқгардонишуда, ҳам методикаи таълим;

ҷорисозии ғаболи таҷрибаи бомуваффақияти идоракунӣ ва рушди салоҳиятҳои касбӣ; иттилоотонии раванди таълим – таҷдид ва рушди заминаи моддӣ-техникии МТОК, таҳияи китобҳои дарсии электронӣ ва онлайн-курсҳо, баланд бардоштани мустақилиятнокии донишҷӯён ва шунавандагон дар таълим (ҳавасманди ба дарки ғаболи маводи таълимӣ);

муносибгардонии таносуби сарбории аудиториявӣ ва кори мустақилона, аз ҷумла дар аттестатсияи фосолавӣ ва натиҷавии донишҷӯён (балоихагирии маҷмуи меъёрҳо барои санҷидани ташаккулёбандагии салоҳиятҳо);

ҳамгирошавии илми бунёдӣ ба раванди таълим, аз ҷумла истифодаи адабиёти муосири илмӣ, инчунин базаи махсусгардонидашудаи маълумот, ҳамкориҳои байналмилалӣ омӯзгорон, донишҷӯён ва шунавандагон.

Принсипи ҳамгирошавии илмҳои бунёдӣ ба раванди таълим яке аз шартҳои муҳими баланд бардоштани сифати таълими хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад. Илм дар якҷо намеистад ва ба идоракунадагонӣ оянда, яъне хизматчиёни давлатӣ нишон додани алоқаи консепсияҳои назариявӣ бо воқеият, ошкор сохтани проблемаҳои илмӣ ҷустуҷӯи воситаҳои методологӣ барои ҳалли масъалаҳои муосир (чаҳонишавӣ, пандемияи Covid-19, таҳдидҳои иқлимӣ, проблемаҳои рушди устувор) ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам дар сатҳи байналмиллалӣ муҳим аст. Чунончи, як қатор олимони Аврупои Ғарбӣ дар омӯзиши проблемаҳои рушди устувори рақамӣ барои хизматчиёни давлатӣ аз мавқеи рушди «салоҳиятҳои пешгирикунанда» худогоҳии амиқ ва масъулиятнокӣ дар ҳалли ҳолатҳои ихтилофотнок ва мураккаб ба манфиати рушди устувори

ҷаъмиятӣ (малакаҳои таҷрибаи рефлексивӣ, ташаккули мавқеи ғаъоли ҳаётӣ) аҳамияти амалиро мебинанд [16].

Тарзи асосии ҳамгирошавии илми бунёдӣ ба раванди таълим бо интихоби амсилаи педагогӣ ва сифати фанни таълимӣ-методии ҳамроҳшаванда, вақте ки омӯзгор курси таълимиро бо назардошти натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ муосир, аз ҷумла шахсӣ ба нақша мегирад, алоқаманд аст. Дар таҷриба ба доираи сатҳи барномаҳои кориҳои типӣ нави фанҳо даровардани мавзӯҳои нав ва мундариҷаи курси таълимӣ (дастури таълимӣ) оид ба «Технологияи иттилоотӣ ва рақами дар таҳсилот» мушкилоти муайянеро ба вучуд меорад. На ҳар як шурои илмӣ-методии МТОК ба фаслҳои иловагӣ дар барномаи стандарти таълимии МТОК, ки раванди мувофиқсозии таҳияҳои илмӣ-методиро ба қафо мекашад, ҳавасмандии омӯзгорро кам мекунад ва беташаббусии касбии ўро асоснок менамояд, муносибати хуб дорад.

Барои ин омӯзгори МТОК бояд маҷмуи салоҳиятҳои педагогиро дошта бошад. Ғайр аз салоҳиятҳои базавии таҳиягари курсҳои таълимӣ (донистани асосҳои балоихагирии педагогӣ, фаҳмидани алоқаҳои байниҳамдигарии салоҳиятҳо дар барномаи таълимӣ, асосҳои идоракунии муҳити таълимӣ ва ғайра), муҳаққиқони муосир зарурати таълимии дизайнерҳои педагогиро бо методҳои таҳия ва қабули қарорҳо, идоракунии лоиҳаҳо, лоиҳагирӣ дар шароити номуайяни ва маҳдудиятҳо, асосҳои коммуникатсияҳои байнишахсӣ, методҳои баланд бардоштани маҳсулнокии раванди таълим ва дизайн-стратегияҳои ҳамкорӣ бо истифодабарандагони контенти таълимӣ қайд мекунам [8, С. 87-89].

Дизайн – ин ғаъолияти тарроҳӣ мебошад, ки ба омӯзиши принципҳои илмӣ ва бадеӣ дар тасвири тарҳрезӣ асос ёфта, самарай дар тарҳрезии анъанавӣ дастнорасро ба вучуд меорад.

Дизайни педагогӣ – ин раванди бунёд (амсиласозӣ)-и муфассали қарорҳои таълимӣ (қисмҳои курси таълимӣ ё модули таълимӣ) барои ноилгардӣ ба мақсадҳои педагогӣ мебошад.

Дизайнерҳои педагогӣ – барои арзёбии вазъиятҳо, муайянсозии мақсадҳои педагогӣ, лоиҳагирӣ, таҳия ва ҷорисозии қарорҳои таълимӣ, ки барои қонеъгардонии талаботи таълимгирандагон мутобиканд, масъулиятро ба дӯшдоранд.

Case-технология – технологияи интерактивии таълим мебошад, ки ба ташаккули дониш, малака ва сифатҳои шахсии донишҷӯён дар асоси таҳлил ва ҳалли вазъияти мушкилии воқеӣ ё амсиласозӣ дар заминаи ғаъолияти касбӣ нигаронида шудааст, истифода мешавад.

Амсиласозии компютерӣ – раванди ҳисобкунии амсилаи компютерӣ (амсилаи ададӣ) дар як ё якчанд ғиреҳҳои ҳисоббарорӣ мебошад. Тасвири объект, низом, мафҳумро дар шакле, ки аз шакли воқеӣ фарқ мекунад, вале ба тавсифи алгоритмӣ наздик аст, амалӣ менамояд. Маҷмуи маълумотро дар бар мегирад, ки ҳосиятҳои низом ва динамикаи тағйирёбии онҳоро бо мурури замон тавсиф мекунам.

Таъмини илмӣ-методӣ – дастгирӣ, ки сохтор ва мундариҷаи фан, банақшагирӣ ва эҷоди маҷмуи ҳуҷҷатҳои таълимию методӣ, усули дидактикӣ ва воситаҳои таълимиро дар бар мегирад, ки барои таълими босифати донишҷӯён дар доираи мундариҷаи муайянкардаи Стандартҳои насли нави таълим, барномаи дахлдори таълимӣ, инчунин дастовардҳои муосир дар ин соҳа пешбинӣ гардидааст.

Ҳамин тариқ, малакаҳои омӯзгории нақшагирии курсҳои таълимӣ ва таҷрибаи андӯхташуда дар истифодаи амсилаҳои педагогӣ дар раванди татбиқи фанҳои бунёдӣ на танҳо натиҷаи баланд бардоштани сифати оморасозии ҳайати омӯзгорону профессорон, балки унсурҳои асосии рушди тамоми низоми оморасозии ба таҷрибаи нигаронидашудаи кадрҳои таҷрибадори идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Дар амсилаи «**идрок тавассути балоихагирӣ BD / UbD– Backward Design ё Understanding by Disign**» лоиҳагирии курси таълимӣ тавассути мақсади гузошташуда амалӣ мегардад. Муносибати мазкур таҳияи натиҷаҳои ниҳонии таълимиро дар давраи ибтидоии балоихагирии педагогӣ дар назар дорад, баъдан муайянсозии методҳои арзёбӣ (исботҳо), пешниҳоди робитаи мутақобила ва танҳо баъд бароҳмонии ҳуди машғулиятҳои таълимӣ, ташаккули нақшаи тематикӣ курс, таҳияи воситаҳои ҷенкунамда рӯй медеҳад. Низоми мақсадгузорӣ дар амсилаи мазкур ба ҷор намуди мақсади таълимӣ асос ёфтааст: идрок, интиқол, мазмун, азхудкунӣ.

Дар таҷриба амсилаи «идрок тавассути лоиҳагирӣ» барои рушди малакаҳои таҳқиқотӣ дар доираи муносибати метрикӣ ба тадқиқоти таҳсилоти рақамӣ, ки дар он натиҷаҳои

таълим то оғози раванди таълим фаҳмоянд, корбурд мегардад: донишони формулаҳои ҳисобкунӣ ва қонунҳои асосии таҳсилоти рақамӣ, донишони принципҳои ва алгоритмҳои ҳалли масъалаҳои рақамӣ, азхудкунии методҳои таҳлили маълумот, малақаҳои ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, истифодаи амсилаҳои графикӣ барои шарҳ ва таҳлили вазъиятҳои амалӣ ва ғайра. Дар амсила муҳимияти арзёбии дастовардҳои шунавандагон тавассути фаъолияти ҳисоббарории таҳлилий ифода меёбад, инчунин ба омӯзгор мутамакконидаи диққатро на ба раванд (ҳанӯз натиҷа номуайян аст, ҳаракати минбаъда имкон надорад), балки ба натиҷаҳои таълим пешниҳод мегардад [2, С. 65-67]. Натиҷаҳои таълимиро берун аз доираи курси таълимӣ (корҳои таҳассусии хатм, лоиҳаҳо, интишороти илмӣ ва ғайра) интиқол додан мумкин аст.

Амсилаи чорқисмаи «**4C / FCID – Four Components, Instructional Design**» балоихагирии курси таълимиро аз вазъияти проблемавӣ дар назар дорад. Ин тарзи ташкили курсҳои таълимӣ чор қисмро дар бар мегирад: масъалаҳои таълимдиханда, иттилооти ҳамроҳикунанда, иттилооти саривақтӣ, таҷрибаи қисмӣ дар асоси вазъияти проблемавии аутентӣ коркард гардидаанд.

Истифодаи амсилаи махсусгардонидашудаи педагогӣ ба рушди малақаҳои таҳқиқотии дилхоҳ се муносибати илмӣ-методологӣ ба илми педагогика равона буда метавонад. Ҳамзамон, ҳаргуна маҳдудиятро бояд қайд кард, ки мушкилоти корбурди шаклҳои коллективии гузаронидашудаи машғулиятҳои таълимиро, новобаста ба он ки ҳуҷуми зеҳнӣ, тамоми намудҳои мувоҳида ва муҳокимаҳои гурӯҳӣ аст, ё бозҳои нақшавӣ ва ғайра, ба бор меорад.

Амсилаи наздикшавии пайдарпайи «**SAM – Successive Appreciation Model**» амсилаи сиклӣ ва мавзунӣ дизайни педагогӣ мебошад. Дар он раванд ба қадамҳои кӯтоҳ ҷудо мешавад, фазаҳо то ба даст овардани натиҷаи муносиб такрор мегарданд [7, С. 175-178]. Амсила истифодаи маҷмуи масъалаҳои ба таҷриба наздик (аз сода ба мураккаб)-ро, ки донишҷӯёну шунавандагонро ба корбурди донишҳои азхудшуда дар вазъияти нав водор месозад, дар назар дорад.

Амсилаи панҷзинагии педагогӣ «**ADDIE – Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation**» амсилаи базавӣ ҳисоб ёфта, дар асоси он амсилаҳои сершумори ҳоло хеле васеъ паҳншуда коркард шудааст. Он универсалӣ буда, барои кор аз болои дилхоҳ масъалаи таълимӣ муносиб аст. Агар дар раванди гузаштани панҷ зинаи дизайни педагогӣ (таҳлил, балоихагирӣ, таҳия, татбиқ, арзёбӣ) омӯзгор ба хато роҳ диҳад, пас ӯ маҷбур аст, ки ба зинаҳои пешина баргардад ва аз нав онҳоро ба нақша гирад. Аз ин рӯ, амсила танҳо дар ҳолатҳои истифода мегардад, вақте ки дар марҳилаҳои ибтидоӣ ба хато роҳ додан мушкил ва мақсадҳои таълимию натиҷаҳои таълимӣ фаҳмо ва шаффоф бошанд [7, С. 175-178].

Ҳамин тариқ, амсилаи дизайни педагогӣ, ки барои татбиқи фанни бунёди истифода мегарданд, на танҳо системаҳои гуногуни мақсадгузорӣ, балки малақаҳои педагогии аз ҳамдигар фарқкунанда нигаронидашударо дошта метавонанд. Онҳо, дар навбати худ, асбобҳои махсуси ҷенкунӣ (воситаҳои баҳодихӣ)-ро талаб мекунанд. Муносибати метрикий ба тадқиқоти педагогӣ дар масъалаҳои ҳисоббарорӣ, дар таҳлили маълумот, дар кейсҳои амалӣ, дар корҳои лабораторӣ, зимни ҳалли масъалаҳои тижоратӣ, зимни иҷрои амалҳои компютерӣ ва ғайра пайгирӣ мегардад.

Корбурди амсилаҳои мувофиқи дизайни педагогӣ ба додани мавзунияти муайян ба курсҳои таълимии тақмили ихтисос аз рӯйи барномаи «муқодимаи электронии ҳуҷҷатҳо дар мақомоти давлатӣ» барои самти омодакунии сармутахассисон оид ба корҳои оморӣ ҷамъоварӣ шаҳрак ва деҳоти шаҳру ноҳияҳои минтақаҳои Бохтар, Сугд ва Бадахшон ба таъмини шунавандагон бо иловаҳои босифати таълимӣ-методӣ имкон медиҳад. Онҳо ба донишу маҳорат ва малақаҳои маҳдудихтисос дар доираи системаи салоҳиятҳо, ки дар стандартҳои давлатии маълумоти олии пешбинӣ гардидаанд, нигаронида шудаанд.

Ҳулоса. Дар низомии омодакунии хизматчиёни давлатӣ малақаҳои тадқиқотӣ дар доираи се муносибати методологӣ ба илми муносири петадагогикаи рақамӣ, яъне метрикий, иқтисодӣ сиёсӣ, математика, информатика ва технологияҳои иттилоотӣ зарур мегарданд. Ҳамзамон, ҷорисозии фаъол ба фаъолияти таълимии амсилаҳои дизайни педагогӣ на танҳо воситаи рушди салоҳиятҳои амалӣ, балки тарзи самаранокӣ ҳамгирозии илми бунёди ба раванди таълим низ мебошад.

Ҳусусиятҳои маҳсулнокии амсиласозии компютерӣ ва педагогии истифодашаванда натиҷаҳои ташаккули малақаҳои тадқиқотиро муайян намуда, интиҳоби шаклҳои самаранокӣ гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва асбобҳои ҷенкуниро маҳдуд месозанд. Мувофиқан, бо мақсади рушди навӣ муайяни малақаҳои тадқиқотӣ омӯзгор аз дилхоҳ

амсилаи ба ӯ шиноси дизайни педагогӣ, хусусан, вақте ки дар бораи ташаккули маҷмуи малакаҳои таҳқиқотӣ суҳан меравад, истифода бурда наметавонад. Ба ташаккули малакаҳои таҳлили метрикий қорбурди амсилаи «BD / UbD – Backward Design ё Understanding by Design» дар раванди таълим мусоидат менамояд. Истифодаи амсилаи «4C / FCID – Four Components, Instructional Design» ба ташаккули малакаҳои таҳлили иқтисоди сиёсӣ кумак мерасонад, аммо амсила барои ташаккули якҷоясозии ду ё се малака мутобиқ шуда наметавонад.

Ба сифати асбобҳои универсалии рушди се малакаи таҳқиқотӣ амсилаҳои педагогии «ADDIE – Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation» ва амсилаи шахсиярдонидашуда тавсия мегарданд. Дарачаи таркиббандагии вазифаҳои таълимӣ ва пуррагии натиҷаҳои банақшагирифташавандаи таълимӣ меъёрҳои интихоби амсилаи муносибтар ҳисоб меёбанд.

АДАБИЁТ:

1. Виханский, О. С. Стратегическое управление: Учебник [Текст] / О.С. Виханский. – Москва: «Гардарики», 1998. – 296 с.
2. Давлатов, Р. Ч. Баъзе масъалаҳои таълими информатика дар омодакунии мутахассиси соҳаи иқтисод [Матн] / А. Мусулмонӣ, А.Э. Сатторов, Р.Ч. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Қисми 2. – 2018. – № 1/4 (57). – С. 65-67.
3. Джаббаров, А. А. Моделирование социально-экономических аспектов предоставления образовательных услуг на основе ИКТ: дисс... канд. экон. наук [Текст] / А.А. Джаббаров. – Худжанд, 2019. – 157 с.
4. Кирилова, Г. И. Информационные технологии и компьютерные средства в образовании [Текст] / Г.И. Кирилова // Образовательные технологии и общества. – 2000. – № 4 (1). – С. 125-136.
5. Клисторин, В. И. О соотношении частных, государственных и общественных целей в развитии региона [Текст] / В.И. Клисторин, О.А. Донских // Труды 3-ей Гранберговской конференции на тему «Пространственный анализ социально-экономических систем: история и современность», 11-13 октября 2023г. – Новосибирск, 2023. – С 240-243.
6. Коган, Е. Я. Особенности формирования универсальных компетенций в системах профессионального образования зарубежных стран [Текст] / Е.Я. Коган, В.А. Прудникова, Н.Ю. Посталюк // Стандарты и мониторинг в образовании. 2018. – Том 6. – № 6. – С. 37-43.
7. Комилов, Ф. С. Математическое моделирование и информационные технологии в социально-экономических системах [Текст] / Ф.С. Комилов, А.С. Атоев // Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2005. – С. 175-178.
8. Комилов, Ф. С. Электронная система управления ВУЗ-ом [Текст] / Ф.С. Комилов, У.М. Джумаев, Р.Дж. Давлатов // Материалы международной конференции «Компьютерный анализ проблем науки и технологии». – Душанбе, ТНУ, 2011. – С. 87-89.
9. Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, № 439. – 10 с.
10. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642. – 31 с.
11. Консепсияи низоми иттилоотии идораи соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2007, № 530 тасдиқ шудааст.
12. Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2006, № 484. – Душанбе, 2006. – 19 с.
13. Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 марти соли 2002, № 94 тасдиқ шудааст.
14. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 тасдиқ шудааст.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми марти соли 2013, № 1095 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, № 7, моддаи 532; соли 2014, № 3, моддаи 156; № 7 қисми 2, моддаи 422; соли 2016, № 3, моддаи 1148; соли 2016, № 7, моддаи 624; соли 2017, № 79, моддаи 581; соли 2018, № 5, моддаи 278) қабул гардидааст.
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 5, моддаи 338; соли 2014, № 7 қисми 329, моддаи 423; соли 2016, № 7, моддаи 628; соли 2017, № 7-9, моддаи 584; соли 2018, № 5, моддаи 280).
17. Можаев, Г. В. Комплексный подход в реализации проектов электронного обучения в вузе [Текст] / Г.В. Можаев // Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании. – 2004. – № 4 (6). – С. 91-98.

18. Нечипоренко, В. П. Информационное обеспечение инновационных процессов – новые международные инициативы [Текст] / В.П. Нечипоренко // Международная информационная служба. – 2000. – № 1 – С. 64-70.
19. Нуждин, В. Н. Информатизация и качество образования [Текст] / В.Н. Нуждин // Проблемы информатизации высшей школы. Бюллетень Госкомвуз России. – 1995. – № 4. – С. 1-5.
20. Пасхин, Е. Н. Философско-методологические аспекты информатизации образования [Текст] / Е.Н. Пасхин // Системы и средства информатики. Информационные технологии в образовании. От компьютерной грамотности – к информационной культуре общества / Ответственный редактор И.А. Мизин. – М.: «Наука», «Физматлит», 1996. – Вып. 8. – С. 84-90.
21. Полат, Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. Учебное пособие [Текст] / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. – М.: ИЦ «Академия», 2010. – 368 с.
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016 [Захираи электронӣ] // www.president.tj/node/13739
23. Раҳмонзода, З. Ф. Арзёбии назариявии сифати таҳсилот ва омилҳои таъсиррасон дар соҳаи хизматрасониҳои таълими электронӣ [Матн] / З.Ф. Раҳмонзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Самтҳои муосири татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар рақамикунонии таҳсилот, илм ва истеҳсолоти саноатӣ». – Душанбе: ДССХ, 2021. – С. 58-64.
24. Стратегияи омӯзиш ва рушди фанҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар соҳаи маориф ва илм дар давраи то соли 2030. – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 апрели 2021, № 165. – 33 с.
25. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 майи соли 2015, № 354.
26. Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2011-2012. – Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2011, № 114.
27. Файзализода, Б. Ф. Асосҳои назариявӣ-методологӣ истифодаи Case-технологияҳо чун воситаи таълими амсиласозии компютерӣ [Матн] / Б.Ф. Файзализода, Б.Н. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №12 Ҷ II. – С. 245-255. – ISSN: 2074-1847.
28. Факеров, Х. Н. Социально-экономическая эффективность системы менеджмента качества вуза [Текст] / Х.Н. Факеров // Российский экономический интернет-журнал. – 2017. – № 4. – С. 67-72.
29. Хайрзода, Ш. Қ. Идоракунии сифати таҳсилот дар ДМИТ [Текст] / Ш.Қ. Хайрзода, А. Махмадмуродов. – 2020. – 170 с.
30. Ханин, Г. И. Альтернативные методы определения объема эксперта капитала из России [Текст] / Г.И. Ханин // Вестник ЭКО. – 2001. – №1. – С. 21-30.
31. Ширикина Е. В. Цифровые кадры как новые показатели качества человеческого капитала [Текст] / Е.В. Ширикина // Современная научная мысль. – 2018. – №4. – С. 181-184.
32. Oreskes, N. Assessing ExxonMobil's climate change communications [Text] / N / Oreskes, G. Supran // Environmental research letters. – 2017. - №12(8). – P. 218-223.
33. Akerlof, G. Procrastination and Obedience [Text] / G. Akerlof // American Economic Review, American Economic Association. – 1999. – №81(2). – P.1-19.

АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРИЮ ПЕДАГОГӢ ВА БА НАТИҶАҲОИ ИСТИФОДАШАВАНДА РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур самтҳои афзалиятноки рушди салоҳиятҳои хизматчиёни давлатиро тавассути технологияҳои амсиласозӣ ва рақамӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Инчунин, таҳлили интишороти илмӣ олимони оид ба методологияи илми педагогика муасир, ки ба мавзӯи проблемавӣ (инқилоти нави рақамикунонӣ, дигаргуниҳои соҳаи таҳсилот, тағйирёбии дар рушди маҳал) мутамарказонида шудааст, ба пешниҳоди муносибати муаллифӣ ба таснифи таҳқиқоти педагогӣ бо назардошти фарқ дар дарки табиати падидаҳои педагогӣ ва истифодаи методҳои имкон медиҳад. Аз нуктаи назари мо, се муносибатро ҷудо кардан мумкин аст: метриқӣ, сиёсӣ ва нарративӣ – ҳар яке аз онҳо ба таври ғуногун ба хизматчиёни давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои технологияҳои педагогиро дар тақмили ихтисос биомӯзад ва дар ҷомеаи рӯйдиханда фаҳмонад.

Калидвожаҳо: салоҳиятнокӣ, амсиласозӣ, информатика, рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, хизматчиёни давлатӣ, педагогика, таҳлилҳо, таҳсилоти рақамӣ, падидаҳо, сохтан, оморасозӣ, тақмили ихтисос, идоракунии давлатӣ, методи салоҳиятнокӣ, татбиқ, муносибат.

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ И ИСПОЛЪУЕМОЕ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье анализируются и рассматриваются приоритетные направления развития компетенций государственных служащих посредством моделирования и цифровых технологий. Также анализ научных публикаций ученых по методологии современной педагогической науки, ориентированный на проблемную тему (новая революция цифровизации, изменения в сфере образования, изменения в развитии региона), предлагает авторские подход к классификации

педагогических исследований, учитывающий разницу в понимании природы педагогических явлений и позволяющий использовать методы. С нашей точки зрения можно выделить три подхода: метрический, политический и нарративный - каждый из них по-своему позволяет госслужащему изучать процессы педагогических технологий в профессиональном развитии и объяснять их в развивающемся обществе.

Ключевые слова: компетентность, моделирование, информатика, цифровые, информационные технологии, государственные служащие, педагогика, анализ, цифровое образование, явления, создание, подготовка, профессиональное развитие, государственное управление, компетентностный метод, применение, взаимосвязь.

COMPUTER SIMULATION, PEDAGOGICAL AND USED BY THE RESULTS OF DEVELOPMENT OF COMPETENCIES OF CIVIL SERVANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article analyzes and discusses priority areas for developing the competencies of civil servants through modeling and digital technologies. Also, an analysis of scientific publications by scientists on the methodology of modern pedagogical science, focused on a problematic topic (new digitalization revolution, changes in the field of education, changes in the development of the region), offers the author's approach to the classification of pedagogical research, taking into account the difference in understanding the nature of pedagogical phenomena and allowing the use of methods. From our point of view, three approaches can be distinguished: metric, political and narrative - each of them in its own way allows a civil servant to study the processes of pedagogical technologies in professional development and explain them in a developing society.

Key words: competence, modeling, computer science, digital, information technology, civil servants, pedagogy, analysis, digital education, phenomena, creation, preparation, professional development, public administration, competency-based method, application, relationship.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафарзода Даврон Ҷурахон – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Насир, 33.

Файзалізода Баҳрулло Файзали – доктори илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сурога: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Насир, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail.: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Сведения об авторах: Сафарзода Даврон Джурахан – кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Насира, 33.

Файзалізода Баҳрулло Файзали – доктор педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. Тел.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Электронная почта: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Information about the authors: Safarzoda Davron Jurakhan – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nasir Street, 33.

Fayzalizoda Bakhrullo Faizali – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Technologies and Information Security of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. Tel.: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. Email: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

ИСТИФОДАИ МЕТОДИ ТАФРИҚАВӢ ДАР ОМУӢЗИШИ МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА ҲАМЧУН ВОСИТАИ БАЛАНДБАРДОРИИ ФАӢОЛИЯТИ ФИКРИИ ХОНАНДАГОН

Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич
Шарифова Ҷамила Назрулоевна

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Шароити пешрафти имрӯзаи ҷомеа, соҳибистиклол гардидану ба арсаи умумичаҳонӣ баромадани мамлакат дар соҳаи маориф омӯзгоронро водор месозад, ки аз усули кухнаи кор даст бикашанд. Инро омӯзгорон хуб дарк намуда, усули наву замонавии таълим, ба монанди таълими тафриқавӣ, ҳамгиро ва дигар усули пешқадамро васеътар истифода мебаранд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва таҳлили таҷрибаи пешқадами омӯзгорони фанҳои математика ва информатика имконият медиҳанд, ки хулосаҳоро дар бораи шароите, ки барои самаранокии ташкили таълими тафриқавии хонандагон ёрӣ мерасонанд, пешниҳод намоем, инчунин ташкили бештар ратсионалии онҳоро нишон диҳем [20].

Дар ин кор диққати калон ба дар хонандагон ташаккул додани маҳорату малакаҳои маърифатии умумӣ, таҳлили муқоисавии шаклҳои гуногуни ташкили омӯзиши тафриқавии таълим аз математика ва информатика равона мегардад.

Ташкили таълими тафриқавӣ аз математика ва информатика омӯзиши гурӯҳҳои гуногуни синфҳои болоиро аз рӯи барномаҳои амиқи гузориши мавод, ҳаҷми маълумот ва ҳатто номгӯи саволҳо ва инчунин мазмунҳои таълими ба касб нигаронидашударо дар назар дорад. Гуногуншаклии омӯзиши касбӣ, омӯзиши амиқи фанҳои алоҳида дар дараҷаи кифоя давомдори тайёрии мактаббачагон аз рӯи ин фанҳо ҳисоб меёбад, ки барои дастрас намудани натиҷаҳои баланд имконият медиҳад. Омӯзиши касбӣ аз математика ва информатика шакли бештар демократикунории мактабҳо дар зинаҳои болоӣ маҳсуб меёбад.

Дар ҷумҳурӣ бо тақозои давр теъдоди мактабҳои типӣ навад, ба мисли литсейҳо, гимназияҳо, коллеҷҳо, мактабҳои хусусӣ, мактабҳои Президентӣ, синфҳо ва таълимгоҳҳои тафриқавӣ бештар меафзоянд. Ин яке аз шаклҳои амалӣ гардидани таълими тафриқавӣ дар муассисаҳои таълимӣ маҳсуб меёбад [7].

Мақсади таълими тафриқавӣ ошкор намудани қобилияти умумӣ ва фардии хонандагони муассисаи таълимӣ дар омӯхтани фанҳои математика ва информатика мебошад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки таълими математика ва информатика мувофиқи қобилият, маҳорату малака, майлу хоҳиш ва аз рӯи соҳаҳои ҷудогонаи илмҳои математика ва информатика тафриқа карда мешавад, ки онро бо истилоҳи илмӣ тамоил меноманд. Ба ибораи дигар, тамоил самти илм аст, ки баҳри ҷуқуртар омӯхтани гурӯҳи фанҳои бо ҳам наздик масалан, математика ва физика, химия ва биология, геометрия ва информатика ва ғайра ҳамаҷониба мусоидат мекунад [4, с. 21 – 22].

Инак, вобаста ба талаботи Консепсияи миллии таълими тафриқавии математика ва информатикаро аз рӯи тамоили математика дида мебароем.

Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифадор аст, ки қобилияти математикӣ ҳар як хонандаро кашф намояд, инчунин ба хонандагоне, ки қобилияти маҳсули математикӣ доранд, ба онҳо супоришҳои фардӣ диҳад, иштироки фаъолонаи онҳоро дар дарсҳои асосӣ, машғулиятҳои факултативӣ, маҳфилҳои математикӣ, шабнишиниҳои математикӣ, озмунҳои математикӣ, викторинаҳои математикӣ, олимпиадаҳо ва дигар чорабиниҳои математикӣ ва информатикӣ таъмин намояд. Омӯзгор бояд ба хонандагони қобилияти маҳсусдошта, инчунин, китобҳои навад ва адабиёти иловагӣ тавсия диҳад. Дар хулоса бояд қайд намуд, ки ҳанӯз аз курси мактабӣ сар карда, таълими тафриқавӣ хонандагонро ба ҷустуҷӯҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳидоят менамояд [1, с. 151 – 152].

Акнун барои он ки таълими тафриқавии математика ва информатикаро амиқ ва мушаххас дида бароем, равияи математикӣ тамоили номбурдаро батафсилтар аз назар мегузаронем.

1. Дар зери истилоҳи таълими тафриқавӣ тартиб додани гурӯҳҳои устувор ё муваққатие дар назар дошта мешавад, ки аз ҳамдигар бо ин ё он аломат (вобаста ба мазмун, дараҷаи талабот, майлу рағбат, шакли таълим ва ғайра) фарқ менамоянд. Ба зергурӯҳҳои таълимӣ ҷудо кардани гурӯҳ дар асоси ихтиёрӣ ба амал бароварда мешавад. Ин амал чунин маъно дорад, ки тафриқанамоӣ вобаста ба хусусиятҳои фардии хонандагон, шавқу рағбати нисбатан зиёди онҳо ба вучуд оварда мешавад. Аз ин мебарояд, ки ба хонанда имконият дода мешавад, ки аз фанҳои математика ва информатика дараҷаи таълими онро вобаста ба қобилияти ҳеш интихоб намояд. Илова бар ин, маълум аст, ки таълим додани ҳамақандаю ҳаммаслакони ба самаранокии кори омӯзгор ҳаматарафа мусоидат менамоянд [10].

2. Ба ҳама маълум, ки дар ҳар як ноҳияву шаҳрҳои мамлакатамон хонандагони дорои истеъдоди маҳсули математикӣ (истеъдодҳои модарзод) ҳатман вучуд доранд. Тафриқанамоӣ имконият медиҳад, ки ин истеъдодҳо барвақт муайян карда шаванд ва машғулиятҳои математикӣ ба онҳо муттасил гузаронида шаванд. Масалан, дар вақти ба зергурӯҳҳо ҷудо кардан аз фанҳои геометрия, азбаски ба таълими ҳуди ин фан соати кам ҷудо шудааст, пас аз гузаронидани ду - се машғулияти амалӣ аллакай хонандагони қобилияти маҳсули математикидоштаро ҷудо карда ёфтан мумкин аст, ки баъдан бо онҳо ба таври алоҳида кор барем [11].

3. Мебояд дар қалби хонандагон майли омӯзиши илми математика ва информатикаро барангехта шавад. Омилҳои гуногун маълуманд: масъалаҳои ҳазломезу шавқовар, асарҳои дилошӯби математикӣ, таъсири омӯзгору волидон, ҳамсинфону шахсони маъруф, ташкили шабнишиниҳои математикӣ ва даъвати олимони ин соҳа. Бинобар ин, сари чанд вақт даъват кардани олимони соҳаи математика ва информатика ба мактаб дар кори тайёрии касбии математикони оянда саҳми босазое хоҳад гузошт [22].

4. Яке аз хусусиятҳои ачиби фанҳои математика ва информатика аз он иборат аст, ки мактаббача баробари дарёфтани ҳалли ягон масъала, аз пайи ҳал кардани масъалаи дуюм, сеюм ва ғайра мегардад ва ба ҳулосае меояд, ки сирри ниҳонии математика ва информатикаро ҷӯяду дарёбад. Вазифаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз он иборат аст, ки доимо ҳар гуна чунин имконияту вазъиятҳоро муфассал омӯзад, машку масъалаҳои фардиро вобаста ба ҳар як талаботи чунин хонандагон дуруст ва беҳато интиҳоб намояд.

5. Бояд қайд намуд, ки хонандагони гурӯҳҳои алоҳида (ҳатто дар дохили ҳуди ҳамон як гурӯҳи корӣ) бо дараҷаи донишашон аз ҳам фарқ мекунанд. Бинобар ин, машку масъалаҳои ба кори мустақилона тавсия карда мешударо батадрич фардӣ кунонидан лозим аст. Ин чунин маъно дорад, ки хонанда супориши ба худ мувофиқро дарёбаду аз пайи ҷустуҷӯи ҳалли он гардад. Супоришҳои мустақилонаи хонандагони пурдон пай дар пай мураккабтар гардониди мешаванд, дар айни замон хонандагони суствхонро аз мадди назар набояд дур сохт, баробари фардикунонии супоришҳо сари вақт ба онҳо кумак расонидани муаллим низ бояд гуногун бошад, ба яке нишондоди умумӣ, ба дигаре тавсияи конкретӣ, ба сеюмӣ маълумотнома, ба чорум тартиби ҳал, ба панҷум - сохтани расм, ба шашумӣ оғози кор ва ҳоказо. Ёрии муаллим то ҳадде бошад, ки дар кушоиши кор ба ҳар кадоме мадад расонида тавонад [21].

6. Яке аз шартҳои зарурии тафриқакунонии таълим ин вариантҳои мазмун ва шакли он мебошад. Ин ва ё он қонуниятҳои математикиро бо тарзҳои гуногун ташаккул додан мумкин аст. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки ҳангоми дарс дар қорӣ кардани ин ва ё он қонуниятҳои математикӣ хусусияти маҳал, забону маданияти гуфтор ва шеваҳои қунонии онро ба инобат гирад.

Вобаста ба хусусият ва мавқеи муассисаи таълимӣ вариантҳои қорӣ кардани қонуниятҳои математикӣ низ бояд гуногун шавад. Вариантҳоро ҳуди хонандагон дарҳол мустақилона мувофиқи таъбашон интиҳоб карда мегиранд. Дар баъзе мавридҳо ин вариантҳоро бевосита ҳуди омӯзгори муассисаи таълимӣ низ пешниҳод карда метавонад. Дар ин ҳолат аз тарзи комплекси истифода бурдани чунин вариантҳои машқҳо набояд фаромӯш созем. Баъдан маҷмуи вариантҳои имконпазири масъала оид ба ёфтани масоҳати бисёрқунҷаҳо пешниҳод гардида, аз хонандагон дар ин маврид талаб карда мешавад, ки онҳо масъаларо аз варианти содаи он сар карда батадрич ҳал намоянд [12].

7. Раванди тафриқасозӣ дар фанҳои математика ва информатика аз омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ қотеона талаб менамояд, ки васоити таълимиро ҳуди омӯзгор ҳатман мустақилона интиҳоб намояд.

Аз маҷмуи васоити гуногуни мавҷуда ҷудо карда гирифтани китоби дилхоҳ қори басо душворест. Дар чунин маврид дар хотир бояд дошт, ки аз васоити таълимӣ ба таври комплексӣ истифода бурдан ба ғоидаи кор аст.

Асосан дар раванди қори таълим ба омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳатман имконият дода мешавад, ки ҳуди ҳамон як фасли китоби дарсӣ (масалан: Масоҳати бисёрқунҷаҳо) ва ҳатто бандҳои алоҳидаи онро (масоҳати секунҷа, масоҳати параллелограмм, масоҳати ростқунҷа, масоҳати ромб, масоҳати квадрат, масоҳати трапетсия) аз якҷанд васоити мавҷуда истифода бурда омӯзонад, вақте ки ин ба манфиати қор бошад [16].

8. Қайд кардан зарур аст, шароити имрӯзаи кишвари маҳбубамон аз муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва омӯзгор талаб менамояд, ки мусобиқа ва озмунҳои математикиро барвақттар – аз синфҳои V – VI ба роҳ монем. Дар ин ҷо мақсад аз он иборат аст, ки хонандагони дорой истеъдодҳои математикӣ на дар синфҳои болоӣ, балки беҳтар мебуд, ки барвақттар муайян карда шаванд.

9. Ҷудо кардани синф ва мактаби равияи математикидошта воситаи беҳтарини тафриқанамоӣ ба шумор меравад. Инро таҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии гуногуни мамлакат собит менамояд. Бинобар ин, зиёд кардани синфу мактабҳои махсуси математикӣ тақозои замон мебошад. Омӯзгор хусусиятҳои фардии хонандагонро (дараҷаи

дониш, суръати дарсҳазмкунӣ, қобилияти корӣ, хусусияти душворӣ ва ғайра) дониста, вариантҳои заруриро ҳам барои гурӯҳҳои корӣ ва ҳам барои хонандагони алоҳида муайян карда метавонад. Мо карточкаҳои дорои масъалаҳои дараҷаҳои душвориашон гуногунро истифода бурда, имконият пайдо кардем, ки кори байни гурӯҳҳои алоҳидаро ба мақсад мувофиқ ва самарабахш ташкил намоем. Дар айни ҳол чуноне ки кори таҷрибавӣ нишон дод, барои истифодаи бештар аз 5-6 варианти масъалаҳои дараҷаи душвориашон гуногун зарурате нест [6, с. 98 – 99].

10. Чанде пеш, бо сабабҳои гуногун сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз математика ва информатика коҳиш ёфта буд. Ба назар чунин менамояд, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ ба паस्तшавии сатҳи дониши хонандагон мусоидат мекунад. Дар асл бошад, истифодаи бемаврид ва бемақсади онҳо ба ин ҳолат меорад.

Барои он ки технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба баланд бардоштани сатҳи фикрронии хонандагон мусоидат намоянд, ба назари мо, бояд ба чунин пешниҳодҳои роия карда шаванд:

– истифодаи меёри ва ва мақсадноки компютерҳо дар хона ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ;

– ҳангоми таълими фанҳои компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дарсҳо ҳатман бояд мувофиқи барномаи аз тарафи Вазорати маориф ва илми ҚТ тасдиқшуда гузаронида шаванд;

– барои ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон ба фаслҳои алго- ритмонӣ ва барномасозӣ эътибори ҷиддӣ дода шавад [17, с. 9 – 12].

Фикру дархост, андешаву гуфтори хонандагонро доир ба супоришҳои тафриқавӣ ва натиҷаи санҷиши сифати донишсозхуҷдкунии толиб- илмон аз математика ва информатика ҷамъбаст намуда, ба чунин ҳулосае омадем, ки ин тамоили методӣ бағоят таъсирнок аст, чунки хонандагони мактаб маводи таълимиро хеле осон аз худ мекунанд. Инчунин, онҳо аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои мураккаб, исботи теоремаҳои барномавӣ ва татбиқи амалии онҳо низ бомуваффақият мебароянд, баҳри асоснок кардани ҳалли машқу масъалаҳо мекушанд, дар интиҳоби маводи барномавӣ бештар даделнок будани онро равшан мебинанд. Чунин методикаи таълими омӯзиши тафриқавӣ имкон медиҳад, ки сатҳу сифати донишомӯзии хонандагон баландтар гардад, ва хонандагон мувофиқи қобилияташон ба ҳалли масъалаҳои математикӣ ва аз информатика машғул гарданд [14, с. 9 – 12].

Ю. К. Бабанский дар монографияи худ “Оптимизатсияи раванди таълим” нишон медиҳад, ки “таҳлили имкониятҳои аслии таълимии хонандагон дар худ компонентҳои зеринро дар бар мегирад: а) инкишофи раванди психологӣ ва ҳосиятҳои фикрронӣ (пеш аз ҳама. мустақилияти фикрронӣ ва тавонистани ҷудо кардани чизи асосӣ);

б) малакаи меҳнати таълимӣ: худназораткунӣ дар ҳониш, ба -нақшагирии фаъолияти таълимӣ, рафти кори таълимӣ; в) муносибат ба ҳониш; г) тарбияи озолии шахсият; ғ) қобилияти ҷисмонӣ; д) дараҷаҳои аслии дониш (мавҷудият ё набудани гӯстани дар мавзӯҳои пешгузашта); е) таъсири тарбиявии оила (бевоҳида ба мактаббача);

ё) таъсири таълимӣ-тарбиявии мактаб (бевоҳида ба мактаббача)”. [2, с. 326].

Компоненти а- ро мо дар мафҳуми таълимгирӣ дохил менамоем.

Таълимгирӣ - “қобилияти хонанда аст, ки дар муддати кӯтоҳи вақт дараҷаи бештар баланди донишро аз худ менамояд [2, с. 24].” Компонентҳои б - ё қобилияти кори таълимии хонандагонро тавсиф медиҳанд. Дар зери мафҳуми қобилияти кори таълимӣ мо ҳолати хонандаеро мефаҳмем, ки дараҷа ва давомнокии сарфи қувваи ба он дастрасро тавсиф мекунад, ки барои иҷрои ин ё он кори таълимӣ зарур аст.

Баъди он ки мо ду сифати асосӣ - таълимгирӣ ва қобилияти таъ- лимии кориро интиҳоб кардем, дар назди мо вазифаи муайян кардани дараҷаи ин сифатҳо меистад. Ба гурӯҳи хонандагони қобилияти таълимгириашон баланд, ҳамонҳоро шумил менамоем, ки озодона маводи таълимиро аз худ мекунанд, чизи асосӣ, қонуниятҳо, тарзҳои гузаронидани донишҳо дар вазъияти навро ҷудо мекунанд, дар муддати кӯтоҳи вақт дараҷаи баланди донишхоро аз бар мекунанд.

Ба гурӯҳи хонандагони таълимгириашон миёна лозим аст, ки онҳоро ворид намоем, ки маводи дарсиро баъди якчанд вақт иҷро иҷро мекунанд, ба онҳо барои соҳиб гаштан ба дараҷаи бештар баланди донишҳо нисбат ба хонандагони таълимгириашон баланд вақти зиёдтар лозим аст.

Ба гурӯҳи хонандагони суҷхон онҳоро ворид кардан лозим аст, ки маводи дарсиро бо душворӣ, на ҳамавақт дар ҳаҷми пурра иҷро мекунад.

Мо дар таҷриба аз ин се намуди ба гурӯҳҳо ҷудокунӣ хонандагон дар дарси геометрия ҳангоми гузаштани мавзӯи “Масоҳати секунҷа” истифода намудем ва натиҷаи хуб дод. Албатта, дар ин ҷо кори омӯзгор каме душвор мегардад, зеро аввал барои ба ҷунин гурӯҳҳо ҷудокунӣ бояд қобилияти математикии хонандагони синфро ҳаматарафа омӯзад. Бо ин мақсад мо дар синф кори санҷишӣ гирифта, дараҷаи дониши хонандагонро оид ба ёфтани масоҳати секунҷа муайян намудем.

Баъдан, мувофиқи қобилияти онҳо масъалаҳоро ба се намуд ҷудо намудем. Ба назари мо, барои дуруст ташкил намудани рафтори тафриқавӣ аз математика аввал бояд, ҳуди омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷиҳати назариявӣ мусаллаҳ бошад.

Формулаҳоро оид ба ҳисоб намудани масоҳати шаклҳои геометрӣ, ба монанди формулаи масоҳати секунҷа, росткунҷа, квадрат, ромб, трапетсия ва ғайраро донад. Таърифу теоремаҳоро оид ба ёфтани масоҳати бисёркунҷаҳо дуруст ба хонандагон фаҳмонида дода тавонад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки вақте ки мо қобилияти таълимгирӣ ва қобилияти қорӣ таълимии хонандагонро оид ба ёфтани масоҳати бисёркунҷаҳо муайян намудем, онҳоро ба гурӯҳҳои шартӣ ҷудокунӣ осон мегардад.

Бояд таъкид кард, ки яке аз мушкилоти муосири муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҚТ ташкили дурусти робитаи байнифанӣ дар асоси технологияҳои информатсионӣ мебошад, ки то ҳанӯз аз нигоҳи илмӣ асоснок карда нашудааст.

Бевосита яке аз сабабҳои асосӣ барои монета шудан дар ин роҳ нарасидани мутахассисони (омӯзгорони) болаёқат аз фанни информатика бошад, сабаби дигар ин ҳамон қолаби кӯҳнашуда мебошад, ки ҳар як фан танҳо хусусиятҳои хоси дохилии худро ба хонанда пешкаш менамояд. Дар ин сурат хонандагон имконияти дар робита омӯхтани фанҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро надоранд ва донишҳои худро тақмил ва инкишоф доданишон аз имкон берун аст.

Истифодаи технологияҳои навин технологияи навин дар ҷараёни таълим ва дар ҳамин асос ташкил ва амалигардонии робитаи байнифанӣ ба субъектҳои ҷараёни таълим (омӯзгор ва хонанда) имконият фароҳам меорад, ки малака ва маҳорати ҷамъбастикунии донишро васеъ ва мустаҳкам намоянд.

Яке аз намудҳои технологияи дар боло зикргардида шабакаи васеи интернет мебошад. Тавассути сайтҳои шабакаи интернет ҳам дар ҷараёни таълими фанҳои математика ва информатика ва ҳам берун аз дарс, бо иш-тироқи омӯзгор ва ё мустақилона донишҳои кофӣ гирифтани мумкин аст [13, с. 32].

Ҳамин тариқ агар, ҳар хонанда ба қадри ҳол супориш гирад ва душвориҳои баамаломадаро баргараф кунад, дониши нав ҳосил намояд, пас дар баробари муваффақиятҳои афзун гардонидани дониш дар ӯ нисбат ба фанҳои математика ва информатика шавқу ҳаваси устувор пайдо мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Бударный А.А. Индивидуальный подход в обучении//Советская педагогика №7,1965.с.70-83.
2. Бударный А.А.Пути и методы предупреждения и преодоления неуспеваемости и второгодничества: автореф.дис.....к.п.н.:13.00.01.- М. 1965.-23с.
3. Голант Е.А. Дидактические основы дифференцированного обучения в советской школе. В.кн.:Актуальные проблемы индивидуализации обучения. Тарту,1970.-153с.
4. Зубайдов У.З. Таълими тафриқа ва мактаби муосир. –Душанбе: Дониш, 2013. – 304с.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика.СПб.1893, стр.326.
6. Комилов Ф.С. Технологии информатсионӣ. –Душанбе: “Варганза”, 2007. – 154с.
7. Кирсанов А.А. Индивидуализации учебной деятельности школьников Казань.Татарское кн.изд. 1980.с.207.
8. Лук.А.Н. Юмор,остроумие, творчество. –М.:Просвещение 1977,с.129.
9. Примаковский А.П. О культуре чтения.-М.: Книга,1969.-231с.
10. Макоев А.З. Дифференцированно - групповое обучение школьников математике в условиях классно - урочной системы. Нальчик, 1976. –155с.
11. Машарова Т.В. Педагогическая технология: личностно- ориентированное обучение. Учебное пособие.-М.:Педагогика ПРЕСС,- 1999,-144с.
12. Назаров А.П. Асосҳои технологияи компютерӣ. – Душанбе:Ирфон, 2006.-241с.

13. Назаров А.П. Технологии информатсионӣ асоси робитаи байнифаннӣ.// Маводи конференсияи илмӣи ҷумҳуриявӣ: "Асосҳои психологӣ-педагогӣи таълими математика, физика ва технология" (бахшида ба 90-солагии Л.М.Фридман). –Душанбе:ДДОТ, 2005.-54с.
14. Назирова Л.К. Формирование познавательных интересов учащихся в условиях дифференцированного обучения гуманитарно-естественным дисциплинам. Автореф...к.п.н.Душанбе,2006-21с.
15. Ниёзов Ҷ. Технологии таълим ва тарбияи тафриқавӣ.Паёми До- нишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. № (2-11) – 2014. Саҳ . 107-110.
16. Нугмонов М. Теоретико- методологические основы методики обуче- ния математики как науки. –Душанбе: Ирфон, 1999. –342с.
17. Олимшоев Р. Дар бораи таълими фанҳои компютерӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ:"Баландбардории сифати маълумот дар асоси истифодаи технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионӣ". ВМЧТ(5-6 майи соли 2008) -Душанбе: Типогра-фияи назди ВМЧТ, 2008.-276с.
18. Таълими математикаи мактабӣ.// Мачмуаи мақолаҳо.– Душанбе, 1991. -137саҳ.
19. Шаталов В.Ф.Эксперимент продолжается.-М.:Педагогика,1989.-336с.
20. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонфар ва ҷомеаи фарҳангӣ. /Мухарр. масъул С.Сулаймонӣ; Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. –Душанбе: Ирфон, 2010, - 544с.
- 21.Шарифов Ҷ. Таълими тафриқа ва мавқеи он дар ҷараёни таълим// Мас- ъалаҳои раваншиносӣ ва омӯзгорӣ. №2, Қўрғонтеппа. 2008.С.9-12.
22. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения. //Под.ред. И.А Каирова, -М.: Издания АПН РСФСР.1963.т.2с.254.

ИСТИФОДАИ МЕТОДИ ТАФРИҚАВӢ ДАР Омӯзиши Математика ва Информатика ҳамчун воситаи Баландбардории Фаъолияти Фикрии Хонандагон

Дар мақолаи мазкур дар бораи истифодаи методи тафриқавӣ дар раванди омӯзиши математика ва информатика ҳамчун воситаи баландбардории фаъолияти фикрии хонандагон сухан меравад. Ташкили омӯзиши тафриқавии математика ва информатика омӯзиши гурӯҳҳои гуногуни синфҳои болоиро аз рӯи барномаҳои гузориши маводи таълимӣ, ҳаҷми маълумот, инчунин рӯйхати саволҳои дохилкардашуда, ки ба тайёрии касбӣ нигаронида шудаанд, дар назар дорад.

Мақсади омӯзиши тафриқавии математика ва информатика аз нуктаи назари психологӣ – педагогӣ фардикунонии он дар асоси сохтори шароити оптималӣ барои дарёфти хонандагонӣ болаёқат, инкишофи шавқу ҳавас ва қобилияти ҳар як хонанда махсуб меёбад. Дифференциатсия (тафриқа) (аз калимаи латинии differentia– фарқият) гирифта шуда, маънояш ҷудокунӣ, тақсимкунии бутун ба ҳиссаҳо, шаклҳо ва дараҷаҳои ин тақсимкуниро мефаҳмонад.

Калидвожаҳо: тафриқа, омӯзиши тафриқавӣ, рафтори тафриқавӣ, инфиродикунонӣ, рафтори инфиродӣ, таълими хонандагон, методҳои таълим, фаъолияти фикрии хонандагон, тафаккури мантиқӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ И ИНФОРМАТИКИ КАК СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

В данной статье рассмотрено дифференцированное обучение математике и информатике как способ повышения умственного деятельности учащихся. Организация дифференцированного обучения математике и информатике имеет в виду изучение различных групп старших классов по конкретным программам изложения учебных материалов, объемам сведений, а также спискам входящих вопросов профессионально ориентированного на содержание изучения.

Целью изучения дифференцированного обучения математике и информатике с психолого-педагогической точки зрения является его индивидуализация на основе создания оптимального условия для нахождения талантливых учащихся, развития интереса и способности каждого учащихся. Дифференциацией (с латинского слова differentia– различия) смысла является различие, деление целого на доли, фигуры и степени этого разделения. Рассматривается понятие дифференцированный подход, индивидуальный подход при изучении математики и информатики.

Ключевые слова: дифференциация, дифференцированное обучение, дифференцированный подход, индивидуализация, индивидуальный подход, обучение учащихся, методы обучения, мыслительная деятельность учащихся, логические мышление.

THE STUDY OF DIFFERENTIATED TEACHING OF MATHEMATICS AND COMPUTER SCIENCE AS A MEANS OF IMPROVING STUDENTS' MENTAL ACTIVITY

In this article, we are talking about the study of differentiated teaching of mathematics and computer science as a way to improve the mental activity of students. The organization of differentiated teaching of mathematics and computer science refers to the study of various groups of senior classes according to specific programs in the presentation of educational materials, the amount of information, as well as the list of incoming questions of professionally content-oriented study.

The purpose of the study of differentiated teaching of mathematics and computer science from a psychological and pedagogical point of view is its individualization based on the creation of an optimal condition for finding talented students, developing the interest and abilities of each student. Differentiation (from the Latin word *differentia* – differences) its meaning is the difference, the division of the whole into fractions, shapes and degrees of this division. The concept of a differentiated approach, an individual approach to the study of mathematics and computer science is considered.

Key words: *differentiation, differentiated learning, differentiated approach, individualization, individual approach, student learning, teaching methods, mental activity of students, logical thinking.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич - Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, дотсенти кафедраи математикаи олӣ ва фанҳои табиатишӯсии факултети иқтисодӣ ва тиҷорат. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад, 48/11, утқи 48. E-mail: komronipulod_@ mail.ru. Тел.: (+992) 985-53-89-30

Сведения об авторе: Шарипов Нусратулло Зайдуллоевич – Таджикский государственный университет коммерции, доцент кафедры высшей математики и естественно- научных дисциплин факультета экономики и торговли. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Фирдавси, ул. Борбад, 48/11, квартира 48. E-mail: nusrat@ male.ru. тел.: (+992) 985-53-89-30

Information about the author: Sharipov Nusratullo Zaidulloevich – Tajik State University of Commerce, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Natural Sciences of the Faculty of Economics and Trade. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi district, 48/11 Borbad str., apartment 48. E-mail: nusrat@ male.ru. Phone: (+992) 985-53-89-30

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Чамила Назруллоевна - Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, ассистенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ ва идоракунии иқтисодӣ, факултети иқтисодӣ ва тиҷорат. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ, 1/2. E-mail: sh.jamila @ mail.ru. Тел.: (+992) 918-63-87-64

Сведения об авторе: Шарифова Джамила Назруллоевна - Таджикский государственный университет коммерции, ассистент кафедры информационных систем и управления экономики, факультета экономики и торговли. Адрес: 734061, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2. E-mail: sh.jamila @ mail.ru. Тел.: (+992) 918-63-87-64

Information about the author: Sharifova Jamila Nazrulloevna - Tajik State University of Commerce, Assistant at the Department of Information Systems and Management of Economics, Faculty of Economics and Trade. Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 1/2 Dekhoti street. E-mail: sh.jamila @ mail.ru. Phone: (+992) 918-63-87-64

ИТТИЛООТИКУНОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Баротов Д. А.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтёмур

Иттилоотикунонӣ ва компютеркунонии ҷомеа, мукамалсозии техника, ҷорӣ намудани технологияҳои нав, тағйирот дар ташаккули иттилооткунонии ҷомеа - нишонаҳои фарқкунандаи замони муосир гардидаанд. Ҳамаи ин талаботҳо зарурияти мукамалсозии омодагиро ба фаъолияти касбӣ тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотиву иртиботӣ ба вуҷуд овардааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронияшон дар маросими ифтитоҳи бинои нави Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ифтихори Рӯзи дониш, 1 - уми сентябри соли 2019, аз ҷумла зикр намуданд: “наврасон ва ҷавонон, ки мо онҳоро наслҳои ояндаи кишвар медемонем, вазифадоранд, ки ба омӯхтани илму дониш ва касбу ҳунари замонавӣ ҷиддӣ машғул шаванд, ду - се забони хориҷиро мисли забони модарии худ донанд ва истифодаи технологияҳои электронии муосирро аз ҳуд намоянд”. Аз ин рӯ, донишҷӯён бояд дорои ҷунин донишу малакаҳо бошанд, ки аз як тараф, ба таври замонавӣ коркард кардани технологияҳои иттилоотиву иртиботиро фаъолон ва пурсамар барои рушди минбаъдаи технологияҳои компютерӣ истифода баранд, аз тарафи дигар, ин донишу малакаҳо бояд кафили мустақилияти шахсият барои татбиқи пурраи неру ва захираҳои бунёдии инсон гарданд.

Иттилоотикунони ва истифодаи он ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии равандро таълимӣ яке аз мавзӯҳои муҳими соҳаи таълим ва таҳсилоти муосир аст. Технологияҳои иттилоотӣ дар таълим ба донишҷӯён ва муаллимон имконият медиҳанд, ки равандро таълим ва омӯзишро самараноктар, муназзамтар ва пӯтар гузаронанд.

Воситаҳои технологияи иттилоотиву иртиботӣ имконият медиҳанд, ки раванди таълим пӯё, фосилавӣ ва интерактивӣ шавад, ки ин на танҳо муҳити таълимро ба тарзи нав эҷод мекунад, балки имконият медиҳад, ки маълумот зуд ва осон ба шогирдон расонда шавад.

Се марҳилаи иттилоотикунонии маорифро муайян намудем, ки онҳоро электроникунонӣ, компютеркунонӣ ва иттилоотикунонии раванди таълим низ меноманд.

Шарти муҳимми рушди ҳама гуна равандҳо, ба хусус дар иттилоотонии чома аз ҷумла маориф аст, ки омили ташаккулдиҳандаи муҳити оянда мебошад.

Дастрасии озод ба навъҳои гуногуни манбаъҳои иттилоотӣ, ба ғайр аз манбаъҳои мамнӯъ, робитаи байни ҳама омилҳоро, на танҳо илмӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, балки сиёсиро низ таъмин менамояд [1].

Охири солҳои панҷоҳум ва ибтидои солҳои шастуми асри бист ба марҳилаи аввал дохил мешавад. Дар ин давра ба раванди таълими донишҷӯёни ихтисосҳои техникӣ қорӣ намудани ҳама гуна воситаҳои электронӣ ва техникаи ҳисоббарорӣ ғаёлона давом кард. Ва баъд аз даҳ сол, илмҳои гуманитарӣ низ ба электроникунонӣ ҳамроҳ шуданд. Он омӯзиши моделсозии риёзӣ дар компютер, алгоритмҳо, барномасозӣ, алгебра ва мантикро дар бар мегирад. Аммо ин таҷриба барор нагирифт, яъне қори компютерҳо дар он замон хеле матлуб буд, вале асбобҳои мувофиқи барномавие вучуд надоштанд, ки онро на танҳо барномасоз, балки қорбари оддӣ компютер ҳам истифода барад [3].

Мо марҳилаи дуҷуми иттилоотикунонии маорифро аз миёнаҳои солҳои ҳафтодум то ибтидои солҳои навадуми асри ХХ муайян кардем. Дар айни замон, қори компютер ғаёлона суръат гирифт ва шумораи зиёди барномаҳо бо интерфейси равшан пайдо шуданд. Ҳамаи ин ба оммавӣ қардидани истифодаи компютерҳо ҳамчун технологияи таълимӣ мусоидат намуд. Омӯзиши равандҳо ва ҳодисаҳои гуногуни равандҳои қимиёвӣ, физикӣ ва қигар равандҳо бо истифода аз моделҳои компютерӣ имкон дод, ки компютерҳо воситаи тавоноии таълим қардад. Аз ин лаҳза системаҳои автоматии мониторинги дониш ва идоракунии раванди таълим бештар истифода мешаванд.

Замони муосирро марҳилаи сеҷум тавсиф қардан мумкин аст. Дар ин рӯзҳо қудрати компютерҳо ва ҷузъҳои онҳо ба сатҳи тамоман қигар расидааст. Ҳар рӯз бештар ва бештар технологияҳои гуногун пайдо мешаванд, аз ҷумла телекоммуникатсия ва мултимедия [4].

Иттилоотонии маориф – раванди таъмини низоми маориф бо назария ва амалияи таҳия ва истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ барои амалӣ қардондани мақсадҳои таълим қигаронида шудааст.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълимро метавон ба чанд самт тақсим қард:

- истифодаи технологияҳои компютерӣ ҳамчун воситаи таълим, худшиносӣ ва воқеият;
- истифодаи технологияи компютерӣ ҳамчун воситаи таълим, ки дар навбати худ раванди таълимро ба самти беҳтар табдил медиҳад, яъне сифат ва самараи онро баланд мебардорад;

- ба сифати объекти тадқиқот баррасӣ намудани қигар воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотӣ;

- истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла технологияҳои компютерӣ ҳамчун воситаи автоматикунонии равандҳои назорат, ислоҳ ва санҷиш;

- технологияҳои нави иттилоотӣ ҳамчун воситаи рушди эҷодии донишҷӯён;

- муошират дар асоси истифодаи воситаҳои технологияи иттилоотӣ барои интиқол ва ба даст овардани таҷриба дар соҳаи педагогика, адабиёти методӣ ва таълимӣ;

- истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ барои ташкили қароғати зехнӣ.

Иттилооти чома қори хеле душвор аст, аз ин рӯ, барои ноил шудан ба ин вазифаҳои муҳимтаринро иҷро қардан лозим аст [5]:

- ҳамгироии ғаёлияти таълимӣ, тадқиқотӣ ва қигар намудҳои ғаёлияти таълимӣ;

- баланд бардоштани ҳиссаи ҷузъи зехнии ғаёлияти таълимӣ ва асоснокии он, инчунин истифодаи усули ғаёлтари таълим;

- баланд бардоштани таҳассуси қормандон тавассути истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ дар раванди таълим;

- мутобиқсозии инфиродии технологияҳои гуногуни иттилоотии таълимӣ барои ҳар як хусусияти омӯзишӣ алоҳида;

- таҳияи технологияи нави иттилоотӣ барои истифода дар таълим, мусоидат ба ғаёлқардонӣ ва ғаёлияти маърифатии онҳо, баланд бардоштани ҳавасмандии аз худ намудани воситаҳо ва усули иттилоотикунонӣ ҳамчун баҳодихӣ дар ғаёлияти қасбӣ;

- қорид намудани технологияи иттилоотӣ ба раванди инфиродии бозомӯзии мутаҳассисони қасбӣ;

- рушди технологияи иттилоотӣ барои таълими фосилавӣ;
- тақмили барнома ва раванди методи таълим [6].

Инчунин, яке аз вазифаҳои муҳимтарини иттилоотии маориф баланд бардоштани таҳассуси мутахассисонро, ки аллакай сатҳи муайяни касбиро доранд, дар бораи равандҳои иттилоотӣ, моделҳо ва технологияҳо маълумот медиҳад;

дуҷум, тадқиқот ва малакаи истифодаи воситаҳо ва усули коркард ва таҳлили иттилоот дар фаъолиятҳои гуногун;

сеҷум, қобилияти истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ дар фаъолияти касбӣ;

чорум, диди идеологии олами атроф ҳамчун системаи кушод [7].

Вазифаи дигари иттилоотии маориф бунёди фазои ягонаи таълимии иттилоотӣ мебошад.

Раванди иттилоотикунории таълим аз чорабиниҳои зерин иборат аст:

1. Истифодаи воситаҳои техникӣ ва барномаи технологияи иттилоотӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти маориф.

2. Пайваستшавӣ тавассути каналҳои баландсуръат ба шабакаҳои таълимии ҷамъиятӣ ва компютерӣ, ба интернетӣ ҷаҳонӣ [8].

3. Таъсис ва ҷойгиркунии захираҳои иттилоотӣ дар интернет барои мақсадҳои таълимӣ бо омӯзиши маълумоти гуногун дар сатҳи ҳамсоя ва давлатӣ: порталҳои таълимӣ, вебсайтҳои расмӣ муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти давлатӣ, захираҳои мавзӯӣ, вебсайтҳои методӣ, китобхонаҳои электронӣ, системаҳои ҷустуҷӯӣ иттилоотӣ ва ғайра.

4. Таҳия, таҳхис, озмоиш ва истифодаи барнома барои мақсадҳои таълимӣ, аз ҷумла тадқиқоти илмӣ рақамӣ.

5. Ташаккули фарҳанг дар байни ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим: кормандон, муаллимон, талабагон донишҷӯён, падару модарони онҳо (аз ҷиҳати таъмини маълумот бо мактаб).

6. Таъсиси системаи дастгирӣ ва нигоҳдории воситаҳои технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти давлатӣ [9].

7. Ташкили системаи тақмили муттасили омӯзгорон оид ба технологияҳои иттилоотӣ (курсҳо, мини-семинарҳо, конференсияҳо, конкурсҳо, ҳалли масъалаҳои педагогӣ, системаи дохилкунии хатмӣ, кори гурӯҳҳои проблемавӣ ва эҷодӣ, кори мустиқлона, таълим, алокаи касбӣ ва ғайра).

Татбиқи амалии технологияҳои компютерӣ ва гузаштан ба марҳилаҳои минбаъдаи информатика бо интиҳоби мундариҷаи фанҳои алоҳида барои эҷоди барномаҳои компютерӣ алоқаманд аст.

Хулоса. Ҳамин тариқ, яке аз масъалаҳои пешбари илмӣ методӣ дар ин маврид эҷоди методологияи тарҳрезии технологияи муосири иттилоотӣ нисбат ба таълими мактабӣ мебошад.

Тавре ба осонӣ дидан мумкин аст, ҳар як давраи иттилоотии маориф ду шохҳои мувозинати рушд дорад: заминаи технологӣ ва равандҳои инноватсионии ҳуди системаи маориф.

Бо назардошти таъсири бузурги технологияҳои иттилоотии муосир ба раванди таълим, бисёре аз муаллимон омодаанд, ки онҳоро ба системаи методи худ дохил кунанд. Аммо раванди иттилоотикунории маорифу мактаб яқбора ба амал омада наметавонад, мувофиқи ягон ислоҳот тадриҷан ва пайваста аст.

АДАБИЁТ:

1. Абрамова, Н.Т. Ценности образования, новые технологии и неявные формы знания / Н.Т. Абрамова // Вопросы философии. - 1998. - № 6. - С. 58-65.
2. Агеев, Н.В. Инновационные технологии в образовательном процессе: тенденции, перспективы развития / Н.В. Агеев, Д.Д. Дорофеева // Вестник Самарского Государственного Технического Университета. Сер. Психолого педагогические науки. - 2017. - № 2(34). - С. 6-15.
3. Апатова, Н.В. Информационные технологии в школьном образовании / Н.В. Апатова. - М.: Институт общеобразовательной школы РАО, 1994. - 228 с.
4. Баркович, А.А. Интернет-дискурс: компьютерно-опосредованная коммуникация: учебное пособие / А.А. Баркович. - 5-е изд., стер. - Москва: ФЛИНТА, 2020. - 288 с.
5. Брыксина, О.Ф. Информационно-коммуникационные технологии в образовании: учебник / О.Ф. Брыксина, Е.А. Пономарева, М.Н. Сони́на. - Москва: ИНФРАМ, 2021. - 549 с.
6. В.В. Гриншкун, О.Ю. Заславская, И.В. Левченко // Информационная образовательная среда. Теория и практика. Бюллетень центра информатики и информационных технологий в образовании ИСМО РАО. - М.: РАО, 2007. Выпуск 2. - С. 15-23.

7. Зуев Н.А. Информационные технологии в образовании: возможности и негативные последствия / Н.А. Зуев, Н.Н. Левкина // Общество в эпоху перемен: формирование новых социально-экономических отношений: Материалы V международной научно-практической конференции. - Саратов, 2014. - С. 92- 93.

8. Карташова, Л.И., Методика обучения информационным технологиям учащихся основной школы в условиях фундаментализации образования / Л.И. Карташова, И.В. Левченко // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Информатика и информатизация образования, №2(28), 2014. С. 25–33. 187.

9. Кастронова, В.А. Информатизация и компьютеризация образовательного процесса / В.А. Кастронова, О.В. Ларина, П.В. Никитин и др.; Сиб. федер. ун-т; -Краснояр. гос. пед. ун-т им В.П. Астафьева и др. - Красноярск: ООО «Центр информатизации», ЦНИ «Монография», 2014. – 212 с.

ИТТИЛООТИКУНОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАӢ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИӢ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар ин мақола рушди технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тасвир шудааст, ки имкон дод, ки мухити виртуалии таълим ба як системаи кушод табдил дода шавад, ки пайвасти инкишоф ва тағир меёбад. Аммо чунин равандро аксар вақт беш аз пеш бесарумонӣ доранд ва имкон наменида, ки пайдоиши усул ва шаклҳои нави таълим, ки ба мухити омӯзиши виртуалӣ ворид карда шудаанд, сари вақт пайгирӣ карда шаванд. Чунин равандро қорӣ намудани шаклҳои воқеияти виртуалӣ ба мухити таълимии виртуалиро дар бар мегиранд. Дар баробари ин, дар мактабҳои маъмултарин курсҳо оид ба асосҳои информатика, технологияҳои компютеризатсия пайдо шудаанд, ки ин ва бисёр ҷизҳои дигар дар ин мақола муҳокима карда мешаванд, бо назария ва амалияи таҳия ва истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ, ки ба татбиқи ҳадафҳои таълиму тарбия нигаронида шудаанд, тавсиф менамояд.

Калидвожаҳо: иттилоотикунӣ; самаранокӣ; раванди таълим; маориф; технологияҳои компютерӣ; равандроҳои инноватсионӣ; барномаҳои компютери таълимӣ.

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

В данной статье описано развитие современных информационно-коммуникационных технологий, которые позволили превратить виртуальную среду образования в открытую систему, постоянно развивающуюся и меняющуюся. Но такие процессы зачастую более хаотичны, чем раньше, и не позволяют своевременно отслеживать появление новых методов и форм обучения, внедряемых в виртуальную среду обучения. Такие процессы включают в себя внедрение форм виртуальной реальности в виртуальную среду обучения. В то же время в наиболее популярных школах проводятся курсы по основам информатики, технологиям компьютеризации, о которых идет речь в этой статье, и многое другое, с теорией и практикой разработки и использования новых информационных технологий, которые направлены на реализацию образовательных целей.

Ключевые слова: информирование; эффективность; учебный процесс; образование; компьютерные технологии; инновационные процессы; образовательные компьютерные программы.

INFORMATION AS A MEANS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

This article describes the development of modern information and communication technologies, which have made it possible to transform the virtual educational environment into an open system, constantly developing and changing. But such processes are often more chaotic than before and do not allow timely tracking of the emergence of new methods and forms of learning introduced into the virtual learning environment. Such processes include the introduction of forms of virtual reality into virtual learning environments. At the same time, the most popular schools offer courses on the basics of computer science, computerization technologies discussed in this article, and much more, with the theory and practice of developing and using new information technologies that are aimed at realizing educational goals.

Key words: informing; efficiency; educational process; education; computer technologies; innovation processes; educational computer programs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротов Дилишод Абдуллоевич – номзоди илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар КАС-и Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: 985-85-61-55. E-mail: dilshod.barotov.81@bk.ru

Сведения об авторе: Баротов Дилишод Абдуллоевич – кандидат педагогических наук, заведующей кафедры информационных технологий в АПК Таджикского аграрного университета имени Ш. Шохтемур. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: 985-85-61-55. E-mail: dilshod.barotov.81@bk.ru.

Information about the author: Barotov Dilshod Abdulloevich – Candidate of Pedagogical Sciences of the Department of Information Technologies in the agro-industrial complex of the Tajik Agrarian University named

ТДУ:501.7(575.3)

ВАЗИФАҲОИ ОМУЗГОР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ БАҲОДИҲӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМ

Хушқадамова Ш.Д

Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони
Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар шароити имрӯзаи ҷумҳурии соҳибистиклол азнавсозии кори таълиму тарбия дар муассисаҳои мактабӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Талаботи ҷамъият ба сифати таълим ва дараҷаи кори тарбиявии муассисаҳои мактабӣ баланд шудаанд. Вазифаи муассисаҳои мактабӣ ва омӯзгорро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи мактаби миллии тоҷик», «Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян кардаанд. Мақсад ва вазифаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар навбати аввал, инкишофи ҳаматарафаю мутавозии шахсияти хонандагон ва баланд бардоштани ахлоқи ҳамидаи онҳо мебошад. Баҳодихӣ низ яке аз ҷузъҳои ҷудонапазири фаъолияти таълим буда, дар ташаккули он таъсири ҳалқунанда дорад. Аслан, табиати одам чунин аст, ки ба равиши қору амали худ ва дигарон, натиҷаҳои фаъолият баҳо медиҳад, ба он эҳтиёҷ дорад. Чунки қараёни фаъолият, натиҷаҳои фаъолияти минбаъда ҳам аз баҳодихӣ вобаста аст.

Баҳодихӣ барои роҳу усули беҳтаринро интихоб кардан, натиҷаҳои дилхоҳро ҳарчи зудтар, бо роҳи осон ба даст овардан, ғалату норасоӣҳоро ошкор намудан, роҳи ислоҳро ҷустану ёфтан ва ғайра ёрӣ мерасонад. Ҳама доништан мехоҳанд, ки қору бор, одобу рафтор, зиндагиро рӯзгораш ҷӣ гуна аст, ба он қасе баҳо диҳад, то донанд, ки “Қӣ хуб асту ҷӣ зишт?” Албатта, мехоҳем, ки ба мо шахси лоиқ, муътабаре баҳо диҳад. Аз ин ҷост, ки бештари одамон баҳои шахси аз ҳудашон хурдсол, қамтаҷрибаро на ҳамаша меписанданд. Вале ин гуна шахсон пурра ҳақ нестанд. Чунки “бузургӣ ба хирад аст на ба сол!” То андозае ин психологияи миллии моро ҳам инъикос менамояд. Ба роҳ мондан ва минбаъд ташаккул додани баҳодихӣ дар фаъолияти таълим аз тарафи омӯзгор ва ҳуди талабагон зарур аст.

Дар усули анъанавии таълим, ба назари мо, асосан, ба ду ғалати ҷиддӣ роҳ дода мешавад: аввал, баҳодихиро омӯзгорон сирф вазифаи худ мешуморанд, дигар, онро танҳо аз гузоштани баҳои маъмули рақамӣ иборат медонанд. Агар “баҳодихӣ”-и анъанавиро таҳлил кунем, одатан, чунин манзарае ба ҷашм мерасад: Аввал омӯзгор дарсро мекурсанд. Бештари онҳо аз хонандагон ҳамон як ҷизро мекурсанд. Дар ин ҳолат фақат шахси аввал ҷавобдиҳанда қаме бо шавқ, ҷавоб меғӯяд (агар донанд), боқимондагон ё бештари онҳо тӯтивор рафтор мекунанд. Ё хонандагони ба истилоҳ аълоҳоне, ки баъдтар ҷавоб медиҳанд, норозӣ мешаванд. Чунки мазмуну усули нақл бештар тақрор мешавад. Аз ин рӯ, хонандагоне, ки медонанд, азёд кардаанд, бештар барои аввал ҷавоб додан талош мебарзанд. Баъди аз даст рафтани навбати аввал шавқи хонандагон ба ҷавоб додан якбора ҳомӯш мешавад. Талабагон меқӯшанд, ки якдигарро мағлуб намоёнд. Дар натиҷа рақобат пайдо мегардад. Омӯзгор ҳам баъди ҷавоби талабаи аввалро шумидан ба ҷавоби хонандагони дигар қам гӯш мекунад, ё гӯш намедиҳад, барои ӯ низ аҷоиб нест. Сипас, бе ҳеҷ ҷуну қаро ва таҳлилу муҳокима аз рӯйи “анъана” “Шин, 5”, “4”, “3”, “Шин аҳмақ, 2!” ва ҳатто ғапҳои пасту баланди дигар низ мезананд (баъзеҳо дашном ҳам мекунанд!). Мутаассифона, ин гуна омӯзгорон қам нестанд. Агар ҳиммат кунанд, баъзе омӯзгорон “5-и беғиребон”, “базӯр 5”, “4-и фарбеҳ”, “3-и сил”, “3-и мурданӣ”, “шартан 3” ҳам меғӯянд. Ба назари мо, сабаби асосии «ба дарс гӯш нақардани хонандагон», ақибмонии онҳо, қомёбие надоштанишон дар ташкил қарда натавонишани фаъолият, дуруст идора қарда нашудани қараёни дарс, ноғҳдабарои омӯзгорон аст.

Барои пешгирӣ намудани ақибмонии хонанда аз таълим, ҷунон ки таҳлили сабабҳои қафомонӣ нишон дод, беҳтар намудани раванди таълим, пурзӯр намудани таъсири таълиму тарбиявӣ аҳмияти муҳим дорад. Тавсияҳо ба ҳалли ин масъалаҳо ҷи дар қори фардӣ бо хонандагон ва ҷи дар қорӣ синфиву гурӯҳӣ нигаронида шудаанд. Сабабҳои ақибмониро сари вақт муайян қардан ва бартараф қардани онҳо ҳеле муҳим аст. Агар дар синфҳои поёни дар бача маҳорат ва майлу хоҳиши омӯхтан инкишоф наёфта бошад, пас ҳар сол душвории таълим торафт зиёд мешаванд. Қобили зикр аст, ки қафомонии ҳар як хонанда баъди муайян

намудани мушкilotи таълимии ӯ бояд дар раванди таълим ва омӯзиши минбаъда ва дар давоми соли таҳсил бартараф карда шавад, то ки ба пешрафти таълимии ӯ таваҷҷуҳ зоҳир гардад. Дар ин росто, арзёбии дастовардҳои хонандагон раванди тӯлонӣ ва муътадил ҳисобида мешавад. Дар чараёни мазкур мушоҳидаи омӯзгор аз рафти фаъолияти хонандагон, баҳусус, натиҷаи иҷрои супоришҳои синфӣ ва хонагӣ, ҷавобҳои шифоҳӣ ва хаттӣ онҳо хеле муҳим доништа мешавад. Зеро натиҷаи арзёбии воқеӣ шароити мусоидро барои муайян намудани самараи фаъолияти омӯзгор ва мувофиқати он ба дарҳости хонандагон, қабули қарорҳои фароҳам меорад ва дар сурати зарурат воридсозии тағйироти дахлдорро ба стандарт, нақша, барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ таъмин месозад.

Баъзе омӯзгороне ҳам ҳастанд, ки ҷавоби хонандагонро андаке таҳлил мекунанд. Ин корро одатан, дар солҳои аввали фаъолияти педагогияшон анҷом медиҳанд, чунки талабу нишондодҳои китобҳои дарсии замони донишҷӯӣ ва асарҳои илмӣ ҳанӯз дар ғӯши онҳое, ки дар ҳақиқат таҳсил кардаанд, ҳаст. Мутаассифона, имрӯз ин гуна донишҷӯён низ ниҳоят каманд! Пас, бо мурури замон ва таъсири муҳит баҳодиҳии ҳаққонӣ ҳам оҳиста-оҳиста фаромӯш мешавад. Сабаб чист? Ба фикри мо, сабаб дар он аст, ки мазмуни китобҳои дарсии мактабҳои миёна, дастуру нишондодҳо (агар бошанд), ба донишу маҳорати педагогӣ ва салоҳияти касбии донишҷӯӣ дириҷа на ҳамеша мувофиқ меояд. Аз ин рӯ, омӯзгорони ҷавон зуд ҳаста мешаванд. Тоқати таҳлил ва шавқи муомилаи хуш бо шогирд намеронад. Оқибат омӯзгорон (шояд бештарашон) аз касбашон дилсард мегарданд, ҳатто касбашонро дигар ҳам мекунанд. Ба назар ҳуди таълими пештара, балки ҳозира ҳам дар зимнаш чунин ҳосияти муоширати озоду мустақил ва эҷод надорад.

Азбаски ҷуръату ҷасорати аз доираи талаботи қатъии барномаи таълим ва минбаъд китоби дарсӣ ҳам берун рафта мушоҳида намегардад, сабаби ин ҳам маълум аст, ҷазои мустақили ва эҷод на барои омӯзгор ва на барои талаба намеронад. Фикр, рафтору гуфтор ҳама дар доираи қолабе ҷой мегирад. Омӯзгор ба қарори қатъие меояд ва ғӯё шогирдон аз доираи баҳои ӯ берун нестанд ва барои баромадан кӯшиш ҳам намекунанд, барои ин имкон низ вуҷуд надорад. Аз ин рӯ, омӯзгорон бо як доираи хурди шогирдон кор мекунанд ва ғӯё дигарон дар синф вуҷуд надоранд... Қисме аз ин иллатҳо нуқсони иҷтимоист. Яъне, азбаски ба фаъолияти омӯзгорон яқсон баҳо дода мешаванд, саҳеҳтар, меъёри мушаххаси арзёбии натиҷаи фаъолияти омӯзгор вуҷуд надорад, ба маъмурияти мактаб асосан “об оварда ҳам ҳамону кӯзашикаста ҳам!”, оҳиста-оҳиста дилсардӣ аз касб ба вуҷуд меояд.

Коре карда соати дарсиро гузарад, ба охир расонад, бас! Чунки хуни ҷигар шаванд ҳам (инро каллаварамӣ меҳисобанд, албатта, на ҳама!), даре вайрон нашавад, шуд. Қисме аз омӯзгорон “Офарин!”, “Қанд зан!”, “Ҳаракат кун”, “Мешудаастку?!” “Ҳозир 2 намеронам, аммо кӯшиш кун” барин калимаю ибораҳоро истифода менамоянд. Оё ин баҳодиҳист? Баҳодиҳӣ ҷӣ тавр бояд бошад? Ба назари мо, дар фаъолияти таълим аввалин амале, ки шуруъ мешавад, ҳамина баҳодиҳист. Шаҳс (хонанда) пеш аз он ки ба коре даст занад, аз пайи иҷрои масъалае шавад, аввал қувваю имкониятҳои худро бармекашад, ба эътибор мегирад, яъне ба ҳудаш баҳо медиҳад. Дар ибтидо ин баҳои хом, рӯякӣ ва шояд ғайривоқеӣ ҳам бошад. То ба мактаб омадан, то оғози таълим дар синфҳои ибтидоӣ шавку завқ ва мақсаду марому ҳаваси донишомӯзиро бояд дар кӯдакистонҳо то дараҷае ташаккул диҳанд.

Кӯдаконро дар дабистонҳо чунон тарбия намоем, ки онҳо ба фаъолияти таълим омода бошанд. Бояд аввал ҷузъҳои фаъолияти бозӣ низ ташаккул ёбанд. Кори таълиму тарбия бояд бо он нигаронида шавад, ки одамони босавод, бомаърифат, маданӣ ва хушхлоку ҳисман солиро ба воя расонад. Мувофиқи нишондоди дар боло зикршуда муассисаи таълими минбаъд бояд дар асоси анъанаҳои миллӣ ба ҳамгироии арзишҳои умумибашарӣ инкишоф ёбад, чараёни педагогӣ ва шароите фароҳам оварда шавад, ки инкишофи ҳаматарафаи шахсияти хонанда таъмин гардад. Барои амалӣ шудани ин нишондодҳо фидокории омӯзгорон зарур аст. Онҳо вазифадоранд, ки анъанаҳои миллӣ, ақидаҳои педагогии ниёгонамонро сармашки кори худ қарор диҳанд. Тарбия ва ба воя расонидани шахсони ҳамаҷониба рушдёр - вазифаи асосии омӯзгор дар марҳалаи ҳозира ба шумор меравад. Аз ин рӯ, вазифаи мактаб, ҳусусан синфҳои ибтидоӣ дар он аст, ки ба фаъолияти бозӣ таъям намуда, баҳодиҳиро дар фаъолияти таълим низ ташкил кунанд. Он ғоҳ муваффақ мешавем, ки тавассути баҳодиҳӣ, ҳуди фаъолияти таълим ташаккул ёбад. Дар онон нияту мароми мусбати мактабҳои (маърифатӣ) мавҷуд аст. Оё ин вачҳ (марому ният) кофист? Вагарна, пас он ҷӣ гуна ва кадом аст? Омӯзишро хостани бачагон танҳо ибтидои кор аст.

Ба саволҳои «Ҷӣ гуна хостан?», «Ҷиро хостан?», «Барои ҷӣ хостан?» низ ҷавобҳои аниқ бояд ҷуст. Нияти оянда кӣ шудан ҳам муҳим аст - “Омӯзгор мешавам” (табиб, ҳунарманд, кайҳоннавард, ронанда ва ғайра). Аммо ин ҳам ҳанӯз кифоя нест. Ин орзуо умедҳо бояд ба

ташаккули вачҳи устувори маърифатӣ ва минбаъд касбӣ боис гардад, ки вазифаи асосӣ ва муҳимми мактаб ва махсусан, синфҳои ибтидоист. Пас аз он ки хонанда ҳал кардани масъаларо хост, ба ҳалли он кӯшиш ҳам менамояд роҳи ҳалро ҷустуҷӯ мекунад. Ду-се роҳи ҳалро аввал меёбад, муқоиса мекунад, месанҷад. Дар фикр то андозае ҳал мекунад. Боз баҳо медиҳад: “Метавонам”, “Осон”, “Наметавонам”, “Душвор”. Агар ҳал карда тавоништанашро аниқ донанд, изҳор мекунад, ки ӯ инро медонад ва барояш шавқовар нест.

Баъзе хонандагон вобаста ба сифатҳои аллакай шаклгирифтаашон донанд ҳам, онро ниҳон медоранд, ба дигарон намегӯянд, барои худнамоӣ ва баҳо гирифтани эҳтиёт ҳам мекунад. Одатҳои пештараи номақбулро (нописандро) омӯзгор ҳам тавассути услуби кор ва ҳам ба воситаи шахсияташ ислоҳ менамояд. Ҳалли масъала ҳам бо чанд роҳи усул ба миён меояд. Роҳи кӯшиш ва ғалат низ маълум аст. Дар ин усул хонанда баъзан роҳи дурустро ҳам меёбад. Вагарна хонандагони дигар (аввал) ва омӯзгор (сипас) дасти ёрӣ дароз мекунад. Бояд ба ёрӣ муроҷиат кунанд! Роҳи дурустро ки ёфтанд, масъала ҳал карда мешавад ва ба ҳалли масъалаҳои минбаъда замина мегузорад. Ҳангоми ҳал кардани масъалаи нав ва роҳи ҳалли он бо масъалаю амалҳои пеш азхудкарда муқоиса мешавад. Ин боиси инкишофи пешрафти минбаъда мегардад. Барои ин, махсусан, шакли усули ҳамкорӣ дар таълим хеле мувофиқ ва самарбахш аст.

Қабули масъала, ҷустуҷӯи роҳи усул ва ҳалли он аввалҳо дар зер мушоҳида назорати умумӣ ва ҳамкорӣ омӯзгору хонанда ба амал меояд. Як ғалати анъанавии омӯзгорон он аст, ки гумон мекунад гӯё назорат ҳам пурра вазифаи онҳост. Кам дар ками онҳо ба падару модарон низ дахл доштани назорати таълимиро дарк менамоянд. Ҳол он ки, мушоҳида назоратро ҳамчун як ҷузъи мустақили фаъолияти таълим дар хонандагон ташаккул бояд дод. Яъне, ба дараҷае расонад, ки минбаъд хонанда ҳам дигарон, ҳам худашро назорат карда тавонад. Ҳангоми назорат хонанда чӣ тавр қабул кардани масъаларо аз тарафи шарикдарсонаш, дуруст ё нодурустии роҳи ҳалли ёфтаи онҳоро бо худ ва дигарон муқоиса карда, ҳулоса мебарорад, сифатҳои шахсию қобилияти худро месанҷад.

Чуноне ки гуфтем, баҳодихӣ аз ҳуди аввали фаъолият амал мекунад. Хусусан, баъди он ки масъала қабул, роҳи ҳал пайдо ва масъала ҳал шуд, дар асосӣ назорат табиатан, зарурате пайдо мешавад, ки ба натиҷа ва чараёни фаъолият баҳо дода шавад. Сипас, хонандагони дигар ва омӯзгор ҳам ба ин амалҳо баҳо медиҳанд: “Хеле хуб”, “Олӣ!”, “Бале”, “Офарин!”, “Ин ҷояшро ин тавр, он ҷояшро он тавр кардаӣ” (таҳлил мекунад), “Аз ҳама роҳи осону мувофиқ интихоб кардаӣ” “Фикри ту чӣ, оё дуруст ҳал кардаӣ?”, “Иловае, андешаи дигаре ҳаст?”, “Комебиаш кадом?”, “Ту чӣ пешнҳод дорӣ?”, “Канӣ, нишон деҳ” ва ғайраҳо. Ҳар як ҷузъиёти фаъолият таҳлил карда шуда, ба натиҷааш баҳо дода мешавад. Ин арзёбии, ҳавасмандкунанда, инкишофдиҳанда аст. Ин аст усули ҳамкорӣ дар таълим, ки мо имрӯзҳо дар борааш мегӯему мешунавем. Омӯзгорон гумон, ҳатто ҳарос доранд, ки ин кор вақти зиёдеро металабад ва фурсати бо дигарон кор кардан наметавонанд.

Аммо фикр кунед, оё хонандае, ки роҳи ҳалро назорат карда, ба ҷузъиёти он баҳо дода метавонад, аз ҳуди он хонандае, ки баҳо дода мешавад, кам медонад, ё кам метавонад? Ё ҳам аз рӯи амалиёти худаш ба рафиқаш баҳо медиҳад. Омӯзгор метавонад, балки бояд тавонад, то ба ин кор ҳамаи синфҳо ҷалб кунанд. Ба баҳои баҳодиханда ҳам баҳо додан лозим аст. Ин усул омӯзгор ва хонандагонро бо ҳам шинос, қарин, меҳрубон, ҳамзамон одилу ҳақиқатхоҳ, ҳақгӯю ҳақҷӯй, ҳолис ва устувор мегардонад. Маҳз дар ҳамин аст хусусиятҳои тарбиявии таълим. Одатан омӯзгорон танҳо бо мазмуни машку мисолҳо тарбия кардан меҷӯянд. Аммо тарбия бояд дар доираи ҳуди фаъолият ба амал ояд. Вазифаи омӯзгор масъала гузоштан, саволу ҷавоб кардан, ҳавасманд гардонидан, баҳсу талош ба миён овардан ва зарур бошад, ёрӣ расондану ҷамъбасти кунонидан аст, то ба мақсад бирасанд.

Ин гуна усул қодир аст роҳи демократии ташкили фаъолияти таълимиро таъмин созад. Бартариҳои услуби мазкур ҳам дар ҳамин аст. Воқеан, фаъолияти таълим табиатан усули ҳамкорӣ дар таълим - усули таълими проблемавӣ, мувоҳида, бозихҳои гуногун, ангишти зехн ва дигар методҳоро тақозо мекунад. Барои он ки сухани омӯзгор хушқу ҳоли набошад, шахсияти ӯ дар баробари ин аҳамияти муҳимро молиқ аст, зеро тарбия ба дидан бештар самара медиҳад, то шунидан. Аз ин хотир, идеал будани омӯзгор дар тарбияи маънавӣ ва ташаккули маданияти ҷавонон нақш дорад. Имрӯз усули беҳтарини таълим ва маълумотҳои ҷолибро дар мавриди омӯзиш аз Ғарб гирифта истифода мебарем, аммо дар масъалаи тарбия ва маънавияти воле ҷавонони мо наметавонанд ба онҳо тақлид намоянд, қорҳои онҳоро таҷриба кунанд, аз маданияти миллии худ ҳимоя накарда, нисбати шахсияти устои худ беарвоқ бошанд.

Усули якрангу муаллимгаро, яккатозӣ дар майдони таълиму адаб қудрати фаъолияти таълимиро пурра ташаккул додан надоранд. Яке аз усуле, ки бештар ба табиати фаъолияти таълим мувофиқ аст, таълими проблемавӣ дар ҳамаи шаклу зухуроти он аст. Бештар мушоҳида ҳам мешавад, ки омӯзгорон ба хонандагон ин тавр муомила мекунанд: “Хайр майлаш, шин”, “Касе, ки тез ҳал кунад, баҳои 5 мегузорам”, “Бисёр гап назан, аммо ба доска мебарорам, 2 мемонам, аз синф пеш мекунам” ва дигар суҳанони ба ҳамин монанд. Эътибор диҳед, тавассути як баҳогузорӣ то чӣ андоза таҳқири шахсияти хонанда ва диктатураи омӯзгор дар синф имкон дорад. Ин суҳанони қатъии омӯзгор чун ҳукми додситон аст.

Ин гуна усули муошират аз фаъолияти таълим, чузъҳо, вазифаҳои он, майлу хоҳиш ва мақсаду нияту талаботи хонандагон, усули замонавии таълим ва умуман, мақсади таълим беҳабар будани омӯзгор дарак медиҳад. Ин гуна рафтори омӯзгорон хонандагонро хоҳу ноҳӯ ба гурӯҳи суст, ки дигар бо онон кам кордор аст ва ҳатто дар синф ба ном нишастаанд (одатан омӯзгорон ин рафторашонро пинҳон ҳам намедоранд) ва зур чудо мекунанд. Мустақилияти хонандагонро барҳам мезанад, боварии онон ба ҳудашон гум мешавад. Қисми дигаре чун манмани хушқухолӣ, бахил, худпарасти “тарбия” меёбанд. Бояд гуфт, ки баҳодихӣ дар ҳаракат, рангу рӯ, имою ишора, оҳанги нутқ ва ғайра низ ифода меёбад. “Бале”, “Дуруст”, “Баракалло”, “Нағз”, “Аҳсан”, “Офарин”, “Хуб” низ баъзе аз унсурҳои ҷамъбасти баҳодихӣ! Ин шакли баҳодихӣ натиҷаи таҳлили дохилӣ буда, гӯё ҳочат ба эзоҳ нест. Натиҷаи ин баҳо дар таҳлили пештара ифода ёфтааст. Ин усули баҳодихӣ дар зинаҳои аввал ва минбаъдаи таълим мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ҳамкорию мустақилӣ, ҷустуҷӯю эҷод, адолату ҳақиқат - ин аст натиҷаи чунин таълим, ки имрӯзҳо, афсус ки хеле кам мушоҳида мешаванд.

Аз ин рӯ, омӯзгорро зарур аст, ки дар баробари ташвишҳои зиндагӣ доим дар ҷустуҷӯву омӯзиш бошад, усули наву дастнорас ва самарабахши таълимиро пайдову кашф намуда, дар ҷараёни дарс корбаст намояд, вагарна бидуни омӯзиши мунтазам ба хонандагон чизе лоиқ таҳсин ва омӯзанда додан душвор аст. Кӯдак баъди ба мактаб рафтан ба кадом соҳае, ки завқ пайдо кунад, аён аст, ки дар он соҳа омӯзгори бомаҳорат дарс мегуяд. Аз кадом дарс, ки дилгир шавад, аз ин мебарояд, ё ба ҷиҳати безътибориву наёмдан ба таҳсил моҳияти дарсро нафаҳмидааст, ё омӯзгор аз уҳдаи шавқовар гузаштани дарс баромада натавонистааст. Дар ҷомеаи имрӯз, ки технология босуръат ривож меёбаду хонанда ба ҳамаи маводи таълимӣ метавонад дастрасӣ дошта бошад ва ҳамчунин бо истифода аз усули таълими масофавӣ хеле ҷизҳоро аз худ кардан мумкин аст, боз ҳам эҳтиёҷ ба омӯзгори варзидаву дорои саводи баланди педагогӣ афзун мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Болотов В.А. Сериков В.В. Размышления о педагогическом образовании// педагогика, 2007, №10.
2. Гальперин П.Я. Методы обучения и умственное развитие.- М: 1985.
3. Амонашвили Ш.А Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. М., “Педагогика”, 1984.
4. Ананьев Б.Г. (при участии Л.И.Сергеева). Психология педагогической оценки.
5. Гос.институт изучения мозга им. В.М.Бехтерева, т. IV, 1935.
6. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. М., “Педагогика”, 1980.
7. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. М., “Педагогика”, 1982-1984.
8. Дусаевич А.К., Портная Е.Н. Об особенностях развития мотивов учения младших школьников //
9. Психологические проблемы учебной деятельности школьника. М., Советская Россия, 1977.
10. Захарова А.В., Кирюшкина А.А. Самооценка как компонент учебной деятельности // Актуальные психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания. - М., 1973.

ВАЗИФАҲОИ ОМӢЗГОР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ БАӢОДИӢӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ТАӢЛИМ

Дар шароити имрӯзаӣ ҷумҳурии соҳибистиклол аз навсозии кори таълиму тарбия дар муассисаҳои мактабӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Талаботи ҷамъият ба сифати таълим ва дараҷаи кори тарбиявии муассисаҳои мактабӣ баланд шудаанд. Баҳодихӣ низ яке аз чузъҳои ҷудонопазири фаъолияти таълим буда, дар ташаккули он таъсири ҳалқунанда дорад. Аслан, табиати одам чунин аст, ки ба равиши қору амали худ ва дигарон, натиҷаҳои фаъолият баҳо медиҳад, ба он эҳтиёҷ дорад. Чунки ҷараёни фаъолият, натиҷаҳои фаъолияти минбаъда ҳам аз баҳодихӣ вобаста аст. Баҳодихӣ барои роҳу усули беҳтаринро интиҳоб кардан, натиҷаҳои дилхоҳро ҳарчи зудтар, бо роҳи осон ба даст овардан, ғалату норасоӣҳоро ошкор намудан, роҳи ислоҳро ҷустуҷӯ ёфтан ва ғайра ёри мерасонад.

Калидвожаҳо: педагогӣ, баҳодихӣ, муассиса, ҷустуҷӯ, мустақилӣ, хонандагон, тарбия, таълим, таҳлил, фаъолият, хусусиятҳои психологӣ.

ЗАДАЧА УЧИТЕЛЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНИВАНИЯ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В современных условиях независимой республики особое значение приобрела реструктуризация образования и обучения в школьных учреждениях. Оценка тоже является одним из важнейших и неотделимых компонентов учебной деятельности и от правильной ее организации зависит плодотворное её формирование. Традиционно принято считать оценку как отметка и его относят к функцией только учителя. Когда речь идет об оценке обычно подразумевают только проставит отметки на знания учащихся. На данном этапе развития образования невозможно достичь желаемых результатов, повысит интерес учащихся к учебной деятельностью такими подходам. Для достижения более высокого результата сначала необходимо определить общие цели и задачи деятельности, и на её основе нужно конкретизировать учебную цель по каждому предмету.

Ключевые слова: педагогический, оценка, учреждение, поиск, независимый читатели, анализ, обучение, активность, психологические характеристики.

TEACHER'S TASK AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF ASSESSMENT IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

In the modern condition of an independent republic the restructuring of education and training in school has acquired particular importance. Assessment also is the most important and an inseparable part of teaching and learning activity and its appropriate development leads to effectiveness of the activity. Traditionally assessment is recognized as giving marks and teacher was the only person to assess. When talking about the assessment they mean giving mark to the knowledge of the students and nothing else. But following this approach, currently is not easy to achieve the expected outcomes and encourage the students for better learning. To achieve better results, you must first develop common goals and learning objectives of the activity and based on that have to specify the learning objectives for each subject. In order to achieve the overall learning objectives based on different methods and approaches in the process of implementation of activity and every element have to be assessed that helps to reach desired results. Approaches and methods of assessment are very diverse, and at the same time very individual and therefore every teacher should have their own assessment methods and techniques.

Key words: pedagogical, grade, institution, search, independent readers, education, activity, psychological characteristics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хушқадамова Шоира Давлатқадамовна- ходими калони илмӣ шуъбаи Омодасозии кадрҳои илмӣ ва илмӣ- педагогӣи Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Чомиш Академияи Таҳсилоти Тоҷикистон, нишонӣ ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов. 11/2, Тел: (992) 900 00 93 41

Сведения об авторе: Хушқадамова Шоира Давлатқадамовна - старший научный сотрудник отдела подготовка научных и научно- педагогических кадров Института развития образования имени Абдурахмани Джамии Академии образования Таджикистана г.Душанбе, улица А.Адхамова, 11/2, Тел:(992)900 00 93 41

Information about the author: Khushqadamova Shoira Davlatqadamovna- senior researcher of the department of training of scientific and scientific pedagogical personnel of the Institute for Educational Development named after Abdurrahmani Jomia of the Academy of Education of Tajikistan, Address Dushanbe city, A. Adhamova street , 11/2 Tel: (992)900 00 93 41

УДК:577.1+577.112+378

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛЕЙ И АНИМАЦИИ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПОНИМАНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ СТРУКТУРЫ И ФУНКЦИИ БЕЛКОВ

Хидиров Г. Т.

Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни

Биохимия – это наука, которая изучает структуру, состав, свойства организма, а также размещение обнаруживаемых в них соединений, пути и логику их образования, закономерность и механизмы осуществления одной реакции из другой, кроме этого, их физиологическая и биологическая роль. В соответствии от объекта исследования биохимию делят на биохимию растений, биохимию животных и человека, а также микроорганизмов. Это классификация условная, так как в составе разнообразных объектов, а также протекающих в них биохимических процессах общих черт очень много. Поэтому результаты исследований, которые проводятся на микроорганизмах, растительных и животных клетках и тканях, комплементируют или взаимно дополняют друг друга. Очень тесно связаны между собой различные направления биохимических исследований, но несмотря на это биохимию

делят на *статическую*, которая занимается анализированием состава организмов, *динамическую*, которая изучает превращения веществ, и *функциональную*, которая определяет, какие химические процессы лежат в основе различных проявлений жизнедеятельности (физиологическая химия).

Биохимия, изучение веществ и процессов жизнедеятельности, происходящих в живых организмах, требует понимания химии. Химическое понимание опирается на понимание невидимого и неприкосновенного. Хорошее понимание химии требует от учащихся способности правильно ориентироваться между четырьмя уровнями понимания: макроскопическим, микроскопическим, символическим и технологическим уровнями [1, 2]. По словам Чандрасегарана и его коллег [3], студенты, изучающие химию, должны мыслить на молекулярном уровне и объяснять изменения на макроскопическом уровне с точки зрения взаимодействия между отдельными атомами и молекулами [4].

Исследователи показали, что многим студентам трудно правильно связать разные уровни понимания [3, с.5]. Было предложено несколько решений для преодоления этих трудностей, таких как: интеграция инструментов 3D-визуализации, представление динамической и интерактивной природы химии и поощрение переходов между различными химическими представлениями. Передовые технологии могут предоставить инструменты, позволяющие студентам вращать объекты, манипулировать представлениями пространственных структур и создавать молекулярные модели [1, с.6].

Исследования в области обучения с использованием технологий [7, 8] показали, что интеграция визуальных представлений, таких как компьютеризированные молекулярные модели, симуляции и анимация, в учебные контексты может дать студентам возможность улучшить свое понимание ненаблюдаемых явлений в науке [9, 10] и предоставить им возможность сделать абстрактные понятия видимыми. Наглядные пособия могут помочь студентам связать друг с другом уровни макроскопического, микроскопического и символического представления химических объектов [10], улучшить концептуальное понимание и пространственные способности учащихся [8], они также могут облегчить обработку сложных данных, сделать научный процесс более динамичным и предоставить способы изучения интересных и сложных явлений [1].

Основываясь на модели преподавания и теории обучения [11], наше исследование сравнивает три исследовательские группы: студенты, которые изучали биохимию, манипулируя компьютерными моделями и анимациями биомолекул, студенты, которые учились с помощью демонстрации учителями анимации, и студенты, которые наблюдали неподвижные 2D-изображения в учебниках.

В этой статье мы представляем данные по преподаванию и обучению на основе моделей (MBTL) и интеграции обучения с использованием технологий. Мы описываем исследование, которое было проведено для изучения того, влияют ли и в какой степени преподавание и обучение с помощью обучения на основе моделей на понимание студентов химических веществ. Мы представляем результаты исследований и обсуждаем важность интеграции MBTL в контекст изучения биохимии.

Модельная теория преподавания и обучения

Наше исследование основано на теоретической структуре преподавания и обучения на основе моделей (MBTL). MBTL — это теория, которая предполагает, что учащиеся могут учиться, строя, критикуя и изменяя свои ментальные модели того, как устроен мир [11]. MBTL — это подход к изменению научных представлений студентов и улучшению их научного понимания [12]. Обучение на основе моделей определяется как построение ментальных моделей явлений, в то время как обучение на основе моделей определяется как любая реализация, которая объединяет информационные ресурсы, учебные действия и учебные стратегии, предназначенные для облегчения построения ментальных моделей как у отдельных лиц, так и у групп учащихся [11].

Теория MBTL подчеркивает социальный характер разработки моделей, подчеркивая взаимодействие учитель-ученик и ученик-ученик для повышения значимости преподавания и обучения. MBTL совместим с теорией социального конструктивизма, утверждающей, что знание должно конструироваться в индивидуальном уме, когда оно участвует в социальных взаимодействиях.

В последнее десятилетие прозвучал призыв к внедрению MBTL в классах [11; 13]. Некоторые стратегии MBTL, описанные в литературе, вовлекали студентов в работу с интерактивными мультимедиа и компьютерными симуляциями [14]. Другие привлекли студентов к критике сверстников и созданию конкретных моделей [15]. Исследования по

MBTL показали значительный прогресс в понимании студентами предметно-ориентированных тем, таких как электричество, человеческое и клеточное дыхание, экология и тектоника плит [16].

Нами разработан комплекс презентаций по теме «Аминокислоты. Пептиды. Белки», включающий следующие разделы:

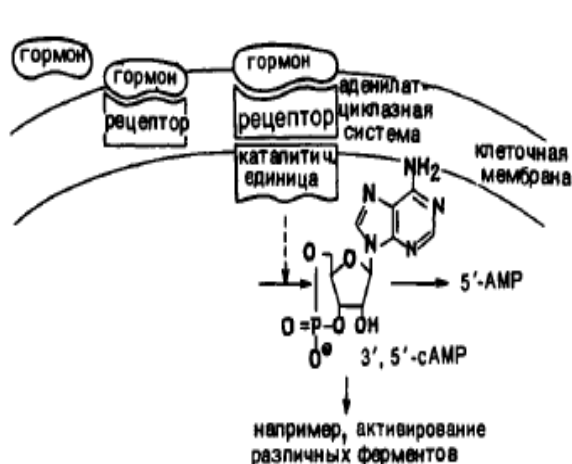
Аминокислоты – 21 слайд, включающий темы: Аминокислоты, изомерия аминокислот, стереоизомерия аминокислот, номенклатура аминокислот, важнейшие аминокислоты, классификация аминокислот, кислотно-основные свойства аминокислот, химические свойства аминокислот.

Пептиды – 30 слайдов, включающий темы: пептиды, параметры пептидной связи, изомерия пептидной связи, классификация пептидов, номенклатура пептидов, дисульфидное связывание, изображение циклических пептидов, биологически активные пептиды, пептидные гормоны, свойства рецепторов гормонов, механизм действия пептидных гормонов, пептидные и белковые гормоны, другие биологически активные пептиды.

Синтез пептидов – 52 слайда, включающий темы: основные принципы пептидного синтеза, характеристика защитных групп, общая схема пептидного синтеза, стадии пептидного синтеза, защита аминогруппы, защита карбоксильной группы, защита боковых функциональных групп, методы синтеза пептидов.

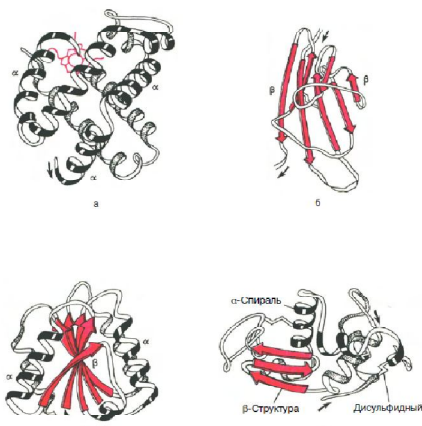
Белки – 44 слайда, включающий темы: белки, структура белков, биологические функции белков, выделение и очистка белков, методы определения белков.

Эти презентации показывают 2D модели, из которых можно сделать 3D. В «Аминикислотах» это может быть оптическая изомерия аминокислот, в «Пептидах» механизм действия пептидных гормонов (рис.1.), в белках – доменное строение глобулярных белков (рис.2.).

1. связывание гормона с рецептором
2. активация аденилатциклазной системы
3. образование циклического аденозинмонофосфата
4. запуск внутриклеточных реакций

Рис.1. Механизм действия пептидных гормонов

Доменное строение глобулярных белков. а - β -субъединица гемоглобина; б - константный домен иммуноглобулина; в - флаводоксин; г - лизоцим куриного яйца.

Рис.2. Доменное строение глобулярных белков

Состав презентации «Белки». Первые 4 слайда посвящены общим вопросам белков – определение, содержание в органах и тканях человека, содержание в различных растениях и животных, распределение белков по функциям, классификация белков.

Следующая часть посвящена структуре белков – всего 14 слайдов. Здесь представлены данные по первичной, вторичной, третичной и четвертичной структурах белков.

Затем идут слайды по биологическим функциям белков – всего 3 слайда.

Дальше идут слайды по выделению и очистке белков – 15 слайдов. Здесь рассмотрены такие методы, как высаливание, электрофорез, аффинная хроматография, гель-фильтрация.

Затем идут слайды по методам определения строения белков – 11 слайдов. Здесь рассматриваются методы определения аминокислотной последовательности белков.

Рассмотрим результаты применения этой презентации при обучении студентов (табл.1).

Таблица 3.

Эффективность обучения студентов

Вопрос	Средняя оценка	
	Группа 1	Группа 2
Дать определение белков	4,4	4,9
Дать классификацию по функциям белков	3,5	3,8
Дать классификацию по строению белков	4,3	4,8
Дать определение первичной структуре белков	4,5	4,5
Дать определение вторичной структуре белков	4,1	4,3
Дать определение третичной структуре белков	4,7	4,8
Дать определение четвертичной структуре белков	4,7	4,9
Характеристика белков по функциям	4,5	4,8
Характеристика белков по строению	4,4	4,6
Дать характеристику методам гомогенизации белков	4,4	4,5
Дать характеристику высаливанию	4,7	4,9
Дать характеристику электрофореза	4,1	4,4
Дать характеристику гель-фильтрации	4,2	4,5
Дать характеристику аффинной хроматографии	4,1	4,4
Определение N-концевой аминокислоты	4	4,3
Определение C-концевой аминокислоты	4,2	4,7
Метод Эдмана	4,1	4,4
Определение C-концевой аминокислоты методом восстановления	4,3	4,6
Определение последовательности аминокислот внутри полипептидной цепи	4,1	4,3
Среднее значение	4,28	4,55
Эффективность обучения, %	85,6	91

Как видно из табл.1, эффективность обучения с применением данной презентации увеличилась с 85,6 до 91%.

С 1990-х годов настольные компьютеризированные молекулярные модели были интегрированы в преподавание химии для описания, объяснения и/или исследования процессов. В отличие от рисунков в учебниках, которые помогают студентам формировать двумерные (2D) мысленные образы, компьютеры предоставляют студентам трехмерные визуализации.

Компьютеризированные инструменты молекулярного моделирования обеспечивают динамическую интерактивную трехмерную анимацию молекулярных формул и их пространственной структуры. Эти инструменты визуализации могут помочь студентам создавать ментальные модели, превращая абстрактные идеи в конкретные.

В одном из первых исследований по интеграции молекулярных моделей в Интернете описывается курс общей химии, который побуждает студентов участвовать в проекте веб-моделирования [4]. Их результаты показали, что использование веб-моделей положительно повлияло на достижения учащихся при условии, что учащиеся активно манипулировали ими.

Действительно, разработка Java, Flash и других динамических веб-приложений позволяет учителям в настоящее время демонстрировать сложные анимации. Анимация концептуализируется как действие, процесс или результат наделения жизнью. Это относится к искусству или процессу подготовки анимационных фильмов, который включает иллюзию движения на экране. На протяжении многих лет мультфильмы были представлены в кино и

на телевидении. Сегодня в интернете можно найти множество обучающих анимаций. Было обнаружено, что использование анимации положительно влияет на учебную мотивацию и мыслительные способности учащихся [9].

Анимация может способствовать лучшему пониманию учебного материала двумя способами. Во-первых, он позволяет создавать мысленные представления понятий, явлений и процессов. Во-вторых, его можно использовать для замены сложных когнитивных процессов (таких как абстракция, воображение или творчество), которых не хватает некоторым студентам. Исследователи утверждают, что лучший метод обучения динамическим процессам — использование компьютерной анимации [17, 18]. Исследования показывают, что использование анимации способствует концептуальному пониманию учащихся и мотивации к изучению естественных наук [1, 8]. Обзор литературы по использованию визуализации и анимации в преподавании и обучении [8, 17, 18] дал следующие рекомендации: а) анимацию следует использовать при сложных пространственных структурах; и динамические процессы, б) они должны быть интегрированы вместе со словесными объяснениями, в) они должны использоваться только тогда, когда они непосредственно связаны с учебной программой, г) они должны иметь дополнительный значительный вклад в процесс обучения, д) они должны поощрять активное обучение и сотрудничество между студентами) их не следует использовать, когда учащиеся могут представить явление самостоятельно.

В течение последних трех десятилетий исследовали неправильные представления студентов и концептуальное понимание. Концептуальное понимание является решающим результатом образовательного процесса и построения знаний и считается одним из уровней мышления более высокого порядка в когнитивной психологии.

В последние годы исследовали различные методы содействия концептуальному пониманию среди учащихся в контексте естественнонаучного образования. Колл и его коллеги [19] утверждают, что для того, чтобы развить правильное концептуальное понимание научных вопросов, учащиеся должны уметь выполнять процессы рефлексии и обсуждать свое понимание научных концепций по мере их разработки. Они утверждают, что педагогика, объединяющая различные типы визуальных представлений, является наиболее эффективным инструментом для расширения научного понимания [19]. Поощрение учащихся к установлению связи между различными визуальными представлениями улучшило их концептуальное понимание [20]. Дори и Барак [5] изучали влияние интеграции компьютерных и физических молекулярных моделей соединений углерода на концептуальное понимание учащихся. Они обнаружили, что учащиеся, которые учились с использованием моделей, лучше понимали концепцию «модели» и могли более успешно определять и применять новые концепции в химии, чем их сверстники из контрольной группы.

Учебный блок по биохимии, который находится в центре внимания этого исследования, был разработан в рамках теории MBTL с упором на улучшение концептуального понимания учащихся в контексте химического образования. Учебный блок содержит упражнения по молекулярному моделированию и анимации, которые способствуют активному обучению и улучшают концептуальное понимание. Он также включает изучение пространственных структур молекул путем сравнения разных молекул, оценки их химических и физических свойств, преобразования между различными молекулярными представлениями и решения вопросов, связанных с их функциями в организме человека.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Барак, М., и Дори, Ю. Дж. (2005). Повышение уровня понимания химии студентами старших курсов посредством проектного обучения в ИТ-среде. Научное образование, 89 (1), 117-139.
2. Дори, Ю. Дж., и Хамейри, М. (2003). Система многомерного анализа для задач количественной химии — символные, макро-, микро- и технологические аспекты. Журнал исследований в области преподавания естественных наук, 40 (3), 278-302.
3. Чандрасегаран А. Л., Трегуст Д. Ф. и Мочерино М. (2008). Оценка действий учителя, направленных на развитие у учащихся способности использовать различные уровни представления при описании и объяснении химических реакций. Исследования в области научного образования, 38 (2), 237-248.
4. Дори, Ю. Дж., Барак, М., Адир, Н. (2003). Веб-курс химии как средство обучения первокурсников. Журнал химического образования, 80 (9), 1084-1092.

5. Дори Ю. Дж. и Барак М. (2001). Виртуальное и физическое молекулярное моделирование: развитие восприятия моделей и пространственного понимания. Образовательные технологии и общество, 4(1),
6. Барак, М. (2007). Переход от традиционных к расширенным ИКТ учебным средам на курсах химии для бакалавров. Компьютеры в образовании, 48 (1), 30-43.
7. Барак М., Харвард Дж., Кокур Г. и Лерман С. (2007). Преобразование вводного курса программирования: от лекций к активному обучению с помощью беспроводных ноутбуков. Journal of Science Education and Technology, 16 (4), 325-336.
8. Барак М. И Дори Ю. Дж. (2011). Научное образование в начальной школе: стоит ли анимация тысячи фотографий? Журнал научного образования и технологий, 20 (5), 608-620.
9. Барак М., Ашкар Т. и Дори Ю. Дж. (2011). Изучение естественных наук с помощью анимационных фильмов: их влияние на мышление и мотивацию учащихся. Компьютер и образование, 56, 839-846.
10. Гилберт, Дж. К. (2005). Визуализация: метакогнитивный навык в науке и естественнонаучном образовании. В книге Дж. К. Гилберта "Визуализация в естественнонаучном образовании" (стр. 9-27). Дордрехт: Springer.
11. Гоберт, Д. Д., и Бакли, Б. С. (2000). Введение в преподавание на основе моделей в естественнонаучном образовании. Международный журнал научного образования, 22 (9), 891-895.
12. Дуит Р., Тругуст Д. Ф. (2003). Концептуальные изменения: мощная основа для улучшения преподавания естественных наук. Международный журнал научного образования, 25 (6), 671-688.
13. Бакли, Б. К., Гоберт, Дж. Д., Киндфилд, А. К. Х., Хорвиц, П., Тинкер, Р. Ф., Герлиц, Б., Виленски, У., Деде, С., и Уиллетт, Дж. (2004). Преподавание и обучение на основе моделей с помощью BioLogicaTM: чему они учатся? Как они учатся? Откуда мы знаем? Журнал научного образования и технологий, 13 (1), 23-41.
14. Бакли, Б. С. (2000). Интерактивные мультимедийные технологии и обучение на основе моделей в биологии. Международный журнал научного образования, 22, 895-935.
15. Хмело К. Э., Холтон Д. Л., Колоднер Дж. Л. (2000). Проектирование для изучения сложных систем. The Journal of the Learning Sciences, 9 (3), 247-299.
16. Хмело К. Э., Холтон Д. Л., Колоднер Дж. Л. (2000). Проектирование для изучения сложных систем. The Journal of the Learning Sciences, 9 (3), 247-299.
17. Клемент Дж. и Стейнберг М. (2002). Пошаговая эволюция моделей электрических цепей: практический пример "обучения вслух". The Journal of the Learning Sciences, 11, 389-452.
18. Гарсия Р. Р., Кирос О. Дж., Гальего С. Р., Мартин Г. С. и Фернанц С. М. (2007). Интерактивная мультимедийная анимация с использованием macromedia flash в преподавании начертательной геометрии. Компьютеры в образовании, 49 (3), 615-639.
19. Хоффлер, Т. Н., & Лейтнер, Д. (2007). Обучающая анимация в сравнении со статичными картинками: метаанализ. Обучение и инструктаж, 17 (6), С. 722-738.
20. Колл Р. К., Франс Б., И Тейлор И. (2005). Роль моделей и аналогий в научном образовании: выводы из исследований. Международный журнал научного образования, 27 (2), 183-198.
21. Ардак Д., & Акайгун С. (2004). Эффективность мультимедийного обучения, в котором особое внимание уделяется молекулярным

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДЕЛЕЙ И АНИМАЦИИ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПОНИМАНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ СТРУКТУРЫ И ФУНКЦИИ БЕЛКОВ

В этой статье приводятся данные по использованию при обучении биохимии новых подходов, таких как: интеграция инструментов 3D-визуализации, представление динамической и интерактивной природы химии и поощрение переходов между различными химическими представлениями. Исследования в области обучения с использованием указанных технологий показали, что интеграция визуальных представлений, таких как компьютеризированные молекулярные модели, симуляции и анимация, в учебные контексты может дать студентам возможность улучшить свое понимание ненаблюдаемых явлений в науке и предоставить им возможность сделать абстрактные понятия видимыми.

Наше исследование основано на теоретической структуре преподавания и обучения на основе моделей (MBTL). MBTL — это теория, которая предполагает, что учащиеся могут учиться, строя, критикуя и изменяя свои ментальные модели того, как устроен мир. MBTL — это подход к изменению научных представлений студентов и улучшению их научного понимания. Обучение на основе моделей определяется как построение ментальных моделей явлений, в то время как обучение на основе моделей определяется как любая реализация, которая объединяет информационные ресурсы, учебные действия и учебные стратегии, предназначенные для облегчения построения ментальных моделей как у отдельных лиц, так и у групп учащихся. Показано, что учащиеся, которые учились с использованием моделей, лучше понимали концепцию «моделей» и могли более успешно определять и применять новые концепции в химии, чем их сверстники из контрольной группы.

Ключевые слова: Анимация, химическое образование, модели, интерне, моделирование.

ИСТИФОДАИ МОДЕЛҲО ВА АНИМАТСИЯҲО БАРОИ БЕҲТАР КАРДАНИ ФАҲМИШИ ДОНИШЧҶҒНИ МАКОТИБИ ОЛӢ БАРОИ СОҲТОР ВА ВАЗИФАИ САҒЕДАҲО

Биохимия соҳаҳои душвортарини азҳуд кардани фанни химия мебошад, бинобар ин таълими он ба раванди таълимии донишгоҳ қорӣ намудани усули нави таълимиро тақозо мекунад. Ин барои ба раванди таълими биохимия қорӣ намудани технологияи TBL асос гардид.

Дар ин мақола муаллиф оид ба истифодаи омӯзиши биохимия барои равишҳои нави, ба монанди: ҳамгироии асбобҳои визуализатсияи 3D, муаррифии табиати динамики ва интерактивии химия ва ташвиқи гузариш байни тасаввуроти гуногуни химиявӣ маълумот додааст. Тадқиқоти омӯзишӣ бо истифода аз технологияҳои зикршуда нишон доданд, ки ҳамгироии намояндаҳои визуалӣ, аз қабилҳои моделҳои молекулавӣ компютерӣ, симулятсияҳо ва аниमतсияҳо ба заминаҳои омӯзишӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки фаҳмиши худро дар бораи падидаҳои мушоҳиданашавандаи илм беҳтар кунанд.

Тадқиқоти мо ба сохтори назариявии таълим ва омӯзиш дар асоси моделҳо (MBTL) асос ефтааст. MBTL- назарияест, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки тавассути сохтан, тақлид ва тағир додан моделҳои равоии худро омӯзанд. MBTL- равиш ба тағир додани тасаввуроти илмӣ донишҷӯён ва беҳтар кардани фаҳмиши илмӣ онҳост. Донишҷӯён бо истифода аз моделҳои омӯхташуда, нишон доданд, ки мафҳуми "модел" – ро беҳтар дарк карда, нисбат ба ҳамсолони гурӯҳи назоратии худ мафҳумҳои навро дар химия бомуваффақият муайян ва татбиқ кунанд.

Калидвожаҳо: аниमतсия, таълими кимиявӣ, моделҳо, интернетҳо, моделсозӣ.

USING MODELS AND ANIMATIONS TO IMPROVE STUDENTS' UNDERSTANDING OF PROTEIN STRUCTURE AND FUNCTION

This article provides data on the use of new approaches in teaching biochemistry, such as: integrating 3D visualization tools, representing the dynamic and interactive nature of chemistry, and encouraging transitions between different chemical representations. Research in teaching using these technologies has shown that integrating visual representations such as computerized molecular models, simulations, and animations into learning contexts can enable students to improve their understanding of unobservable phenomena in science and enable them to make abstract concepts visible.

Our study is based on the Theoretical Framework for Model-Based Teaching and Learning (MBTL). MBTL is a theory that suggests that students can learn by building, critiquing, and changing their mental models of how the world works. MBTL is an approach to change students' scientific understanding and improve their scientific understanding. Model-based learning is defined as the building of mental models of phenomena, while model-based learning is defined as any implementation that integrates information resources, learning activities, and learning strategies designed to facilitate the building of mental models in both individuals and groups. students. It was shown that students who studied using models had a better understanding of the concept of "model" and were able to more successfully identify and apply new concepts in chemistry than their peers from the control group.

Key words: Animation – chemistry education – models – inter-modeling.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хидиров Галибҷон Тошмуродович — муаллими калони кафедраи биологияи умумӣ ва методикаи таълими биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Суроға: 734003 Душанбе, хӯбони Рудакӣ. 121, E-mail: khidirov1993@internet.ru Тел.: (+992) 900666266;.

Сведения об авторе: Хидиров Галибджон Тошмуродович - старший преподаватель кафедры общей биологии и методики преподавания биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, Адрес: 734003 г. Душанбе проспект Рудакӣ 121, E-mail: khidirov1993@internet.ru Тел.: (+992) 900666266;.

Information about the author: Khidirov Golibchon Toshmurodovich - Senior teacher of the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address: 737003 city Dushanbe even Rudaki 121, E-mail: khidirov1993@internet.ru Phone: (+992) 900666266

ТДУ 37.032

ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ ХОЛАТҲОӢ ИҶТИМОӢӢ ТАЪЛИМӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

Вализода Ш.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Фарогирии иҷтимоӣ барои барқарор кардани муносибатҳои демократӣ байни шахс ва ҷомеа бо шахсони дигар нигаронида шудааст. Аз нуқтаи назари фарогирии иҷтимоӣ масъалаи ҳамкорӣ, муносибати инсон ва ҷомеа дар мадди аввал истода, таҳқиқоти илмӣ

назариявиرو ба баррасии мушкilotи иҷтимоии таълимӣ аз нуқтаи назари муносибати иҷтимоӣ равона мекунад.

Масъалаи муносибати байниҳамдигарии шахс дар ҷомеа яке аз назарияҳои иҷтимоии марказӣ маҳсуб меёбад. Назарияҳои иҷтимоии анъанавӣ устувории муайяни зернизомҳои гуногуни ҷомеаро бо шахсият нишон медиҳанд, ки дар аксари онҳо ин масъала аз мавқеи таҳлили иҷтимоии категорияи муҳити зист ошкор шудааст. Ҳамин тавр, ба гуфтаи муҳаққиқ Н.О. Лосский, дар аксар мавридҳо шахсиятсозӣ аз ҳад зиёд мушоҳида мешавад, ки тобеияти шахсро ба арзишҳои олии иҷтимоӣ рад мекунад. Ҳарду муодили муносибати иҷтимоӣ ва фард мувозинати инсон ва ҷомеа ва тамоми аъзои ҷомеаро вайрон мекунанд.

Олим Н.И. Кареев мафҳуми ҷомеаро мушаххас намуда, категорияи муҳити иҷтимоиро, аввалан, ҳамчун воҳиди муайяни олии, ки фард ҳамчун як қисми комил ба он мутааллиқ аст, муайян ва пешниҳод намудааст. Шахсият барои худмуайянкунӣ кӯшиш мекунад ва тамоили муҳит барои азхуд кардани шахсият ба инкишофи худ шахсият нигаронида шудааст.

Дар пажӯиши илмӣ И.А. Карпюк ва М.Б. Чернов муҳити иҷтимоиро чун яке аз қисмҳои муҳити атроф, шахсиятҳои мутақобила, гурӯҳ ва фарҳанг шарҳу эзоҳ медиҳанд ва онҳоро ҳамчун объекти воқеии иҷтимоӣ, ки маҷмуи мавод, сиёсат, ғоя, далелҳои иҷтимоӣ-равонии байниҳамдигарии ҷомеа бо шахсият дар раванди фаъолияти ҳаётан муҳим иборат аст, ифода менамояд.

Равиши дурнамо ҳамчун мафҳуми муҳити иҷтимоӣ чун назария ва технологияи идоракунии бавосита дар асарҳои М. Вебера, Г.Х. Фон Вригтава ҳамчунин К.К. Платонова, В. П.Зинченкодар мазмуни таъсири муҳити тарбия ба шахсони наврас зикр гардидааст[3.96].

Дар байни таснифоти Ю.С. Манулов соҳаҳои мафҳуми семантикии муҳит барои таҳқиқоти мо самараноктарин вазифаҳои зерини иҷтимоии он мебошанд.

Якун, муҳит одамро дигар мекунад, зеро бидуни гурӯҳи одамон дигаргунӣ вучуд надорад. Дигаргунӣ ин маънои бемаъсулиятиро надорад, зеро ҳар як намуд барои намудҳои инфиродӣ бештар имкон медиҳад.

Дуюм, муҳит ба инсон як қатор имкониятҳоро фароҳам меорад, то вай омӯзад, инкишоф ёбад ва ба ин васила, имкони шахсият шудан ба миён ояд. Вижагии таъсири муҳити атроф низ ба вусъати ин ҷанба вобаста аст, буда ҳангоми истифодаи имкониятҳои васеъ таъсири мусбӣ ва манфӣ мерасонад[1.127].

Сеюм, муҳит одамонро маҷбур месозад, ки тағйир ёбанд, тарзи зиндагии худро дигаргун намуда, ҳаракат кунанд. Муайян гардидааст, ки ҷомеа тавассути муҳтавои худ баъзе шеваҳои мавҷудиятро ташвиқ намуда ва ҳам бозмедорад. Ҳамин тавр, муҳити зист омили иҷтимоии берунии рушди инсон маҳсуб ёфта, дар навбати худ, аз бисёр шароит вобастагӣ дорад.

Муносибати инсон ба гурӯҳҳои дигари одамон омилҳои муҳити зист буда, динамикаи мураккаб дорад. Шахс на танҳо зер таъсири муҳит тағйир меёбад, балки тавассути фаъолияти худ ба ин муҳит таъсир мерасонад ва натиҷаи онро тағйир медиҳад.

Тавассути муносибат бо муҳити атроф инсон на танҳо бо муҳити беруна, балки бо худ ҳам дар муомила аст. Усули нигоҳ доштани мувозинат бо муҳити зист бо роҳи мутобиқшавии иҷтимоӣ сурат мегирад. Шахс бо муҳити атроф ба таври мусбат баҳо дода, бо қоидаҳои муқаррарнамудаи он тибқи нақшҳо ва мақоми иҷтимоии муносибат мувофиқат мекунад. Вай муҳити атрофро ба таври мусбат баҳогузорӣ намуда, ниёзҳои худро қонеъ мегардонад[2.133].

Бояд зикр кард, ки нуқтаи муҳими рушди фарогирии иҷтимоӣ масъалаи муайян кардани нишондиҳандаҳо барои ноил шудан ба мувозинати шахс бо муҳити иҷтимоӣ мебошад. Ба андешаи мо, дурнамо ба арзёбии муҳити зист аз мавқеи «ҷенаки маишии шахс дар муҳити зист» аз нуқтаи назари илмӣ олимони С.Н. Маслиева ва мафҳуми «сифати ҳаёт» аз таҳқиқоти олим С.В. Орлов сарчашма мегирад.

Таҳқиқоти С.Н. Маслиева модели робитаҳои иҷтимоӣ-интегративии шахс бо муҳити зист фаҳмиши механизми иҷтимоии омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ ва субъективии ҳамгироиро фароҳам меорад, ки он ба ҷуз муттаҳидшавии одамон дар атрофи ҳадафҳо, манфиатҳо, самтҳои арзишӣ ба иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти шахсан муҳим натиҷаҳои онҳо нигаронида шудааст[7.69].

Натиҷаҳои фаъолият барои ҳамаи иштирокчиён муҳим аст ва чунин иттиҳодияро метавон фарогир номид ва ҳамчун механизми фарогирии иҷтимоӣ дар муҳитҳои гуногуни ҷамъиятӣ, ки аз ҷиҳати хусусиятҳо фарқ мекунад, баррасӣ кард.

Ба андешаи мо, муайян намудани арзиши баробарии ҳар як фард барои ҷомеа танҳо дар муомилоти фард бо муҳити иҷтимоӣ дар асоси худмуайянкунии ӯ сурат мегирад, ки

омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ ва шахси ро мантиқан дар бар гирифта, ташаккули шахсият, объектикунонии иҷтимоии фаъолият ва дарки шахсиятро ҳамчун субъекти иҷтимоӣ ва барандагони нақши иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ бо шахсият дар муносибат бо нақшҳои иҷтимоӣ, табодули аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок, арзишҳои иҷтимоии мустақим ва моделҳои рафтори иҷтимоӣ, мустақкам намудани шаклҳои мусбати муносибатҳои иҷтимоӣ, алоқаманд кардани манбаъҳои шахсӣ ва иҷтимоии фаъолияти инфиродӣ, пайдо гардидани самтҳои арзишҳои иҷтимоии ӯ ва қабули ҳадафҳои иҷтимоӣ, мутобиқати комил бо ҷомеа ва ба даст овардани аҳамияти субъективӣ барои индивиди донишҳои иҷтимоӣ, аз ҷониби шахс аз худ кардани фаъолияти иҷтимоиро инъикос мекунад[5.45].

Аз ин рӯ, муносибатҳои субъективӣ байни шахс ва муҳити зист ҳамон вақт ба роҳ монда мешавад, ки муҳити иҷтимоӣ ҳамчун субъекти коллективӣ амал мекунад ва барои мавҷудияти таълими фарогир рӯзгори иҷтимоӣ ҳамчун асос, ҷун рушди иҷтимоии шахсият ва ҳам раванди ҷомеа ба манфиатҳои ҳар як аъзои он нигаронида шудааст.

Ҳамин тавр, муҳити иҷтимоиро ҳамчун зухуроти мушаххаси муносибати иҷтимоии ба худ хос шарҳу эзоҳ дод, ки бо нақш ва мақоми иҷтимоӣ ҳамчун маҷмуи умумӣ ва ягона муайян карда мешавад. Мафҳуми муҳити зист ҳамчун омили тафсири дарки муносибатҳои мураккаби ҷомеа ва шахсият муаррифӣ мешавад, қонуният онҳоро ошкор намуда, барҳӯрди тамоилҳои ба ҳам зид, худмуайянкунӣ ва омехташавӣ боиси пайдоиши шаклҳои нави иҷтимоии рафтори инсон дар ҷомеа мегардад. Талаботи нави иҷтимоии фард, дар ҷаъмият қобили қабул, яъне фарҳанги усули қонун гардондани онҳоро роҳандозӣ менамояд.

Равиши мазкурро муҳит ном бурдан бамаврид аст, ки дар доираи он раванди муносибати инсон ва ҷомеа тавассути шароитҳои иҷтимоии фаъолияти зиндагии муайяни одамон мавриди таҳлил қарор мегирад. Муҳит ба ҳам овардан, яъне муттаҳид кардани одамон, маҷмуи амалҳои иҷтимоӣ одамонро тавассути муносибатҳои худ ба ваҳдату ягонагӣ мерасонад, ки нақшҳои иҷтимоии иҷрошаванда ва мақоми иҷтимоие, ки дар низоми иҷтимоӣ-муҳитӣ ишғол мешаванд, ҳамчун як воқеии ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва фардӣ дар инкишофи шахсият ба таносуби комил муайян карда мешаванд[10.55].

Ҳолатҳои иҷтимоии таълими фарогир воситаи ба мувозинати муносиби иҷтимоӣ ва фардӣ, ноил шудан ба мувозинати байни инсон ва ҷомеа тавассути ҷалби одамон дар ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ, ки аз рӯйи мазмуни фаъолияти муштарак, вазифаҳои иҷтимоӣ, нақшҳои иҷтимоӣ ва қоидаҳои мувофиқи ҳамдигарӣ, ки маҷмуи онҳо муҳити мураккаби иҷтимоиро ташкил медиҳад, маҳсуб меёбанд.

Ҷомеа ва шахс низомҳои ҷаъмияти ба ҳам алоқаманд буда, дар раванди таъсири мутақобила дар ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ, мазмуни умумии иҷтимоӣ ташаккул меёбад, ки таваҷҷуҳи инсон ба азхудкунии меёроҳ, қоидаҳо ва усули фаъолияти иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, анъана ва муносибатҳои, ки ҷанбаҳои субъективӣ ва объективӣ воқеияти иҷтимоиро муттаҳид мекунад, мутобиқшавии иҷтимоиро таъмин менамояд.

Мувозинати мазкур дар раванди фарогирии иҷтимоӣ ҳамчун ҳаракати муқобили субъект ва ҷомеа ба даст оварда мешавад, ки рафъи зиддиятҳои байни шахсият ва ҷомеа, субъективӣ ва объективиро, ки аз таҷрибаи худӣ шахс, талабот, орзуву омор ва баҳогузорӣ аз як тараф, ва меёри рафтор, фаъолият, муносибатҳои байниҳамдигарӣ, инчунин анъанаҳои дар ҷомеа қабулгардида ба миён меояд, ташаккул меёбанд.

Вобаста ба хусусияти таълими фарогир дараҷаи ҷалби ҳолатҳо, нотақрор будани вазъиятҳои иҷтимоии таълими фарогир гуногунии зиёди муодили муқоисавиро муайян мекунад.

Таҳлили илмии ҳолатҳои мушаххаси иҷтимоию таълимӣ, мазмун, сохтор ва натиҷаи онҳо, аз нуқтаи назари рушди таълими фарогир аҳамияти хосса дорад, ки таҳия ва истифодаи самараноки воситаҳои иҷтимоӣ-технологӣ, ки фарогирии иҷтимоиро дар муҳити таълимӣ таъмин мекунад, мувозинати манфиатҳои иҷтимоӣ ва шахсӣ, арзишҳои шахсӣ ва ҷаъмиятӣ ҳангоми рушди равандҳои таълими фарогир фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки рафъи зиддиятҳои байни шахсони имконияташон маҳдуд ва ҷомеа бошад[9.111].

Барои истифодаи роҳи воситаҳои табиӣ дарки масъалаҳои назариявии иҷтимоии таълими фарогир, инчунин сохтори методология ва усули омӯзиши эмпирикии он ба ду савол ҷавоб медиҳем. Ҷузъҳои таълим барои раванди фарогирии иҷтимоии шахсони имконияташон маҳдуд ва меёроҳҳои таҳлили назариявӣ ва таҷрибавӣ онҳо кадомҳоянд?

Барои ҳалли масъалаи маҳсусияти таълим ҳамчун муҳити иҷтимоӣ, ки дар раванди фарогирии иҷтимоӣ миёнаравӣ мекунад, ақидаҳои Ҷ.К. Тотарқуловоро оид ба вазифаи муайянкунандаи муҳити иҷтимоӣ ҳамчун муттаҳидсозии намудҳои муайяни муносибатҳои

ичтимоӣ, ки барои аъзои ҷомеа ҳатмӣ буда, барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти бевоситаи шахсии онҳо нигаронида шудаанд, дастгирӣ менамояд.

Чунин муносибат, барои қонеъгардонидани талаботи муҳимми шахс, ҳифз кардани яклухтии иҷтимоӣ ва амалнамудани воҳиди муайяни иҷтимоӣ зарур аст, ки он аҳамияти таълими фарогирро барои ҷомеа комилан муайян менамояд.

Муносибат ба воситаи устувории нақшҳо ва мақоми иҷтимоӣ, ки қоидаҳои рафторро дастур медиҳад, инчунин низоми таҳримҳои иҷтимоӣ, ки иҷрои ҳатмии онҳоро таъмин мекунад, муқаррар карда мешаванд.

Танҳо он муносибатҳое ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ шомил мегарданд, ки бо қонеъ гардидани талаботи имрӯзаи инсон вобастагӣ доранд.

Қоидаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ пешниҳодгардида дар ҳама вақт аз ҳуд карда мешаванд, агар нақши мушаххаси иҷтимоӣ муайян гардад, таҳримҳои иҷтимоӣ, ки ҷомеа қабул кард, барои фард аз сабаби истинод буданашон таъсирпазир бошанд.

Дар натиҷа, талаботи асосии шахсро муайян намуда, мо метавонем он ҷанбаҳои дахлдори муҳити тарбиявиро муайян кунем, ки дар онҳо муносибатҳо қонеъкунанда ташаккул меёбанд ва фаъолияти мушаххаси муштарақ ва муоширати субъектҳои муносибатҳои тарбиявиро ба таври назаррас инъикос намуда, намудҳои гуногуни фаъолияти коммуникатсионӣ, низомҳои махсуси мутақобила ва қоидаҳои иҷтимоиро ифода мекунад[11.196].

Низоми меъёрҳои таҳлили назариявӣ ва эмпирикии таълими фарогирро аз нуқтаи назари муносибати табиӣ метавон дар асоси ҷузъҳои сохтори муҳити иҷтимоӣ муайян намуд, ки аз шароити иҷтимоии муносибатҳои байни одамон, ҷамъияти онҳо, муносибатҳо дар раванди фаъолият ва муошират, ҷамъиятҳои мушаххаси иҷтимоӣ, ки дар муҳити иҷтимоӣ ба миён меоянд, иборат аст.

Хулоса

1. Парадигмаи илмӣ байнисоҳавӣ чунин маъноро дорад, ки таълими фарогир дорои захираҳои ҳавасмандкунии баробарии хонандагон мебошад, зеро он барои иштироки баробари ҳама дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти гурӯҳ шароит фароҳам меорад. Ҳамин тариқ, он қобилиятҳои барои муошират ва зиндагӣ дар ҷомеа ташаккул медиҳад. Дар мазмуни худ, таълими фарогир ҳамчун амали ба фарҳанг ва ҷомеа шомил кардани шахс, таҷассуми арзишҳои инсондӯстона дар ҷомеаи муосир, шаклҳои мавҷудияти муштарақи одамон, иштироки ҳамаи аъзоёни ҷамъият, ҳуқуқи интихоби озод, зохир мегардад. Тафовути байни хонандагон мушкilotи иҷтимоии нобаробарӣ ва маҳдудкунии ҳуқуқу озодиҳо набуда, балки захираи рушди ҷомеа ва сохтори иҷтимоӣ махсуб меёбад, аҳамияти он на дар гурӯҳҳои алоҳидаи одамон, балки дар тамоми субъектҳои ҷомеа, ҳамкориҳои ҳамарӯза зохир мегардад.

2. Равишҳои педагогии ватанӣ ва хориҷӣ зарурати таъмини қўдакон имконияташон маҳдудро ба дастрасӣ ба хизматрасониҳои имтиёзҳои гуногун таъкид мекунад. Дар анъанаҳои кишварҳои хориҷӣ ҳамаҷониба ба ҳаёти ҷамъиятӣ ҷалб гардида, ба дастовардҳо дар ташаккули шахсияти онҳо тавачҷуҳ зохир карда мешавад. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ – нишондиҳандаҳои соҳаи ҳамкориҳои иҷтимоии субъектҳои таълими фарогирро тафсир намуда, нуқтаҳои асосии таълими фарогирро муваффақ ҷойгир мекунад. Таълим фарогир дар назарияи ватании педагогика ба категорияи сифати таълими хонандагони имконияташон маҳдуд алоқаманд мебошад.

3. Муносибати атроф, ки таҳлили раванди муносибатҳои байни инсон ва ҷомеа тавассути омилҳои иҷтимоии фаъолияти мушаххаси ҳаёти одамон пешбинӣ мекунад, барои омӯзиши ҷанбаҳои иҷтимоии таълими фарогир имкониятҳои бузурги эвристикӣ дорад.

4. Вазъияти иҷтимоии таълими фарогир воситаи ба мувозинати мувофиқ овардани иҷтимоӣ ва фард, ноил шудан ба мувозинати байнифардӣ ва ҷомеа тавассути фарогирӣ одамон ба ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ мебошанд.

5. Гуногунии вазъиятҳои иҷтимоии таълими фарогир нақшаи зиёди мавҷударо бо вариантҳои гуногуни онҳо вобаста ба хусусияти фарогир ва дараҷаи ҷалби субъектҳои муносибатҳои таълимӣ муайян мекунад.

6. Тадкиқи ҷанбаҳои иҷтимоии таълими фарогир омӯзиши ҳолатҳои иҷтимоии тарбиявиро тавассути шароити иҷтимоии таъсири мутақобилаи субъектҳои муносибатҳои таълимӣ, вазифаҳои иҷтимоии онҳо, амалҳо, нақшҳо, муносибатҳо дар раванди фаъолият ва муошират, қоидаҳои танзимкунандаи ин муносибатҳоро дар назар дорад ва инчунин омӯзиши ҷомеаҳои мушаххаси иҷтимоӣ, ки дар муҳити таълими фарогир ба вуҷуд меояд, аз

рӯйи мазмуни ҷаъолияти муштарақ фарқ мекунад, ки маҷмуи онҳо муҳити мураккаби иҷтимоиро ташкил менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Раҳмонов З. П. Асосҳои олигофренопедагогика. Хучанд. Мероҷ. 2011.-96с.
2. Таҳсилоти фарогир. Дастури методӣ. Таҳти назари А.Байзоев Душанбе. Ирфон.2013-224с
3. Алехина С. В. (ред.) Организация специальных образовательных условий для детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных учреждениях: методические рекомендации. М.: мтппу, 2012. 92 стр
4. Алехина С.В. (ред.) Психолого-педагогические основы инклюзивного образования: коллективная монография. М.: мтппу, 2013. 334 стр
5. Алехина С.В. Инклюзивное образование: История и современность. М.: «Первое сентября», 2013. 334стр
6. Бут Т. Показатели инклюзии: практическое пособие. М.: роои «Перспектива», 2007. 123 стр
7. На пути к инклюзивной школе. Пособие для учителей. м.: роои «перспектива», 2005. url: <https://drive.google.com/file/d/0b0izjr0eon3fm1vtew9fotraqk0/view> (дата обращения 11.03.2019).
8. Петерс с. Дж. Инклюзивное образование: Ставро-поль: севкавгту, 2010.124стр
9. Педагогика ва психологияи таҳсилоти фарогир: китоби дарсӣ / Д.З. Ахметова, З.Г. Негматов, Т. Челнокова, Г.В. Юсупова ва дигарон – Қазон: Нашриёти «Ифтихор»-и Донишқадаи иқтисод, менеҷмент ва ҳуқуқ, 2013. – 204 с.
10. Седовина Т.Н. Шинкарева Е.Ю. (сост.) Уроки по пониманию инвалидности в школе: Пособие для учителя. Архангельск: лоция, 2016. 128 стр
11. Феталиева, Л. П. Достоинства и недостатки инклюзивного образования и интеграции / Л. П. Феталиева // Вестник Университета (Государственный университет управления). – 2015. – № 8. – С. 312–316.

ТАҲЛИЛИ ИЛМИИ ҲОЛАТҲОИ ИҶТИМОИЮ ТАЪЛИМӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

Мақсади тадқиқоте, ки дар мақолаи илмӣ пешниҳод шудааст аз коркарди назарӣ-методологии концепсияи таълими фарогир бо назардошти фарғири иҷтимоӣ иборат аст. Он як қатор масъалаҳои марбут ба рафъи зиддиятҳои назаррасро, ки то имрӯз дар ҷаъолияти назариявӣ ва амалии таълими фарогир ба вуҷуд омадаанд, мавриди ҳаллу баррасӣ қарор медиҳад, аз ҷумла:

- байни мавҷудияти заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии рушди таълими фарогир барои донишҷӯёни нуксондошта ва шахсони имконияташон маҳдуд дар Тоҷикистон ва самаранокии нокифояи амалии воқеии он;

- байни рушди нокифояи илмӣ хусусиятҳои падидашиносон аз нуктаи назари фарогир иҷтимоӣ ва эътирофи аҳамияти ҷанбаҳои иҷтимоии таълими фарогир;

- байни коркарди таҷҳизоти методӣ ва технологияи таълими фарогир дар мутобиқат бо ҳонандагони имконияташон маҳдуд, мутаносибан бо гурӯҳи нозологӣ, таҳияи нокифояи роҳу воситаҳои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, ки дар таҷрибаи комили таълими фарогир ба миён меоянд;

- байни таърифоти густурдаи аҳамияти ба даст овардани малакаҳои иҷтимоӣ барои ҳонандагони имконияташон маҳдуд ва афзалияти возеҳ дар қори таълиму тарбия бо онҳо оид ба ҷанбаҳои таълимӣ (дидактикии) ҷаъолияти омӯзгор;

- байни талабот умумибашарии ҳонандагони имконияташон маҳдуд, ки табиати иҷтимоидошта ва усули нокифоя аз ҷиҳати илмӣ асоснок, усули гуногуни қонё гардонидани онҳо дар раванди таълими фарогир.

Қаъидвожаҳо: фарогирии иҷтимоӣ, технология, таълими фарогир, меъёрӣ-ҳуқуқӣ, концепсияи иҷтимоӣ, таъсири муҳити атроф, рушди фарогир иҷтимоӣ, субъекти иҷтимоӣ, рафтор ва ҷаъолият

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИТУАЦИЙ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Целью исследования, представленного в научной статье, является теоретико-методологическая разработка концепции инклюзивного образования с учетом социальной инклюзии. В ней рассматривается ряд вопросов, связанных с преодолением существенных противоречий, возникших в теории и практике инклюзивного образования на сегодняшний день, в том числе:

- Между наличием нормативно-правовой базы развития инклюзивного образования для студентов с ограниченными возможностями здоровья и лиц с ограниченными возможностями в Таджикистане и недостаточной эффективностью его реальной практики;

- Между недостаточной научной разработкой характеристики феноменологов с общесоциальной точки зрения и признанием важности социальных аспектов всестороннего образования;

- Между отработкой методического и технологического оснащения инклюзивного образования в соответствии с обучающимися с ограниченными возможностями, соответственно нозологической группой, недостаточной проработанностью путей и средств решения социальных проблем, возникающих в условиях полного опыта инклюзивного образования;

Между широким определением важности приобретения социальных навыков учащимися с ограниченными возможностями и четким приоритетом в обучении и обучении с ними относительно образовательной (дидактической) стороны деятельности учителя;

Между универсальными потребностями обучающихся с ограниченными возможностями, которые носят социальный характер и недостаточно научно обоснованными методами, различными способами их удовлетворения в процессе инклюзивного образования.

Ключевые слова: социальная инклюзия, технология, инклюзивное образование, нормативно-правовая, социальная концепция, воздействие на окружающую среду, инклюзивное социальное развитие, социальный субъект, поведение и деятельность.

SCIENTIFIC ANALYSIS OF SOCIAL AND EDUCATIONAL SITUATIONS IN INCLUSIVE EDUCATION

The purpose of the study presented in the scientific article is the theoretical and methodological development of the concept of inclusive education taking into account social inclusion. It examines a number of issues related to overcoming significant contradictions that have arisen in the theory and practice of inclusive education today, including:

Between the existence of a regulatory framework for the development of inclusive education for students with disabilities and individuals with disabilities in Tajikistan and the insufficient effectiveness of its actual practice;

Between the insufficient scientific development of the characteristics of phenomenologists from a general social point of view and the recognition of the importance of social aspects of comprehensive education;

Between the development of methodological and technological equipment for inclusive education in accordance with students with disabilities, respectively, the nosological group, insufficient development of ways and means of solving social problems that arise in the conditions of full experience of inclusive education;

Between the broad definition of the importance of acquiring social skills by students with disabilities and a clear priority in teaching and learning with them relative to the educational (didactic) side of the teacher's activity;

Between the universal needs of students with disabilities, which are social in nature and insufficiently scientifically substantiated methods, various ways of satisfying them in the process of inclusive education.

Key words: social inclusion, technology, inclusive education, normative and legal, social concept, impact on the environment, inclusive social development, social subject, behavior and activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Вализода Шоирахон - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогикаи ҷамъиятӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров” Сурога: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, хиёбони Мавлонбеков 1. тел: +992 926245002, shoirakhon.valizoda@mail.ru

Сведения об авторе: Вализода Шоирахон – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой социальной и профессиональной педагогики ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова” Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. Тел: +992 926245002, shoirakhon.valizoda@mail.ru

Information about author: Valizoda Shoirakhan – candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of social and professional pedagogy of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov” Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Avenue, 1. Tel: +992 926245002, shoirakhon.valizoda@mail.ru

**20-СОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСИ, ДАҚИҚ ВА
РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТНИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND
MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION**

**ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ
МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ 5-6**

Исматов С. Н

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Хусусиятҳои асосии психологию педагогии хонандагонро, ки дар мактаби миёна таҳсил мекунад, тавсиф мекунем. Синну соли наврасӣ – ин синни аз 10-11 то 15 ба ҳисоб меравад, ки ин ба синни хонандагони синфҳои 5-8 мувофиқ меояд. Дар ин синну сол ҷисми наврас дигаргун шуда, марҳилаи ба балоғат расидан оғоз меёбад. Ин марҳила барои баъзе бачагон барвақттар ва барои баъзеи дигар дертар (дар синни 13) сар мешавад. Аз оғози ин бухрон то анҷоми он, тамоми ин давраро ҳам кӯдакон ва ҳам калонсолон бо мушкилӣ пушти сар мекунад.

Дар робита ба оғози давраи балоғат дар муҳити маърифатии навраси хурдсол тағйироти назаррас ба амал меояд: суръати ғайроияти ӯ суст шуда, акнун ба хонанда барои анҷом додани кори муайян вақти бештар лозим аст.

Тағйироти назаррас дар доираи эҳсоси наврасон ба амал омада, идоракунии эҳсоси онҳо бо мушкилии зиёд ба даст меояд. Онҳо тез-тез асабонӣ мешаванд ва қаҳру ғазаби худро фурӯ бурда наметавонанд.

Дар ин синну сол махсусан, инкошофи шуур ва худшиносии кӯдакон назаррас мегардад. Худшиносии онҳо дар тағйирёбии мақсадноки ғайроиятҳои асосии онҳо – таҳсил, муомила ва кор ифода меёбад.

Кӯдакон бештар парешонхотир мешаванд, ба эродҳо эътибор намедиханд, баъзан, безътиной карда, аксар вақт асабонӣ мешаванд, руҳияи онҳо зуд-зуд тағйир меёбад. Ин сабаби ба онҳо эрод гирифтани ва онҳоро ҷазо додан гардида, боиси паст шудани нишондиҳандаҳои таълимӣ ва сард гаштани муносибатҳо мегардад [1].

Дар синфи 5 хонандагон ба омӯзиши мураттаб ва муттасили фанҳо мегузаранд, ки ин ғайроияти психикии сатҳи баландтари онҳоро талаб мекунад.

Дар синни наврасӣ, хусусан, дар синфҳои 5-6, характери ғайроияти таълимӣ ба кулӣ тағйир меёбад. На танҳо ғайроияти таълимӣ мураккаб мегардад, инчунин шумораи фанҳои таълимӣ низ зиёд шуда, бо синф ба ҷойи як муаллим якчанд муаллимон кор мебаранд ва ҳар кадоми онҳо талаботи гуногун дошта, тарзҳои гузарондани дарсҳояшон ва муносибаташон бо хонандагон низ гуногун мебошанд.

Муаллим бояд донанд, ки ҳамаи ин ҳислатҳо объективӣ аст. Агар муаллим усулу шаклҳои муносиби муомиларо бо наврас пайдо кунад, ин бухрон зуд гузашта, таъсири манфӣ намерасонад.

Дар ташкили раванди таълими хонандагони синфҳои панҷум, пеш аз ҳама, талабагонро ҳангоми гузаштан ба системаи таълимии синфӣ мутобиқ кардан лозим аст.

Баробари оғози таҳсил дар зинаи асосӣ камбудии таълимии хатмкунандагони синфҳои ибтидоӣ, махсусан, дар қор қардан бо матнҳо ошқор мегардад. Гап дар сари он аст, ки дар синфҳои ибтидоӣ супоришҳои шифоҳӣ бартари бештар доранд.

Қор бо дигар сарчашмаҳои хаттии иттилоот дар мактаби ибтидоӣ ҳанӯз воқеан, инкишоф наёфтааст. Тағйирёбии якбораи хусусияти муоширати таълимӣ кӯдакони зиёдеро ба душвории фаҳмидани мундариҷаи таълим, ба вайрон шудани ҳамкории мутақобилаи байни муаллим ва хонанда оварда мерасонад.

Бо хонандаи синфи панҷум дар «сатҳи инкишофёбии ӯ» қор қардан муҳим аст, яъне ин маъноӣ кумак ва дастгирии омӯзгорро дар ҳолатҳои дорад, ки талаба масъалаи додашудаи таълимиро ҳал карда наметавонад [2].

Қумаки «бевосита» тадриҷан ба ғайримустақим табдил ёфта, ба хонанда имкон медиҳад, ки супоришҳоро мустақилона иҷро кунад.

Ин натиҷаи ташаккулдиҳандаи таълимиро таъмин мекунад. Ҷамъияти калонсолон интизори он аст, ки наврасон метавонанд одамони дигарро дарк кунанд ва бо онҳо дар

принсипҳои баробарӣ ва таҳаммулпазирӣ ҳамзистӣ кунанд. Ин қобилияти одамро десентратсия меноманд, ки он барои фаҳмидани одамони фарҳанг ва ҷаҳонбинияшон дигар шароит фароҳам меорад. Ин дар мактаббачагон нав шакл гирифта истодааст, ҳоло дар давраи наврасӣ бо моҳирона сохтани муколамаи тарбиявӣ метавонад мустақкам гардад ва ба ташаккули шахсият табдил ёбад. Аммо рушди ин қобилият парешониро таҳаммул намекунад, он эҳтиёткориро талаб мекунад.

Муваффақияти мутобикшавии хонанда ба таълим дар синфи 6 аз татбиқи робитаҳои пай дар пай таҳсилоти ибтидоӣ ва таҳсилоти асосӣ вобаста аст [3].

Ҳангоми ҳалли масъалаи муттасилӣ, махсусан, дар давраи ба шароити нави таълим дар синфи 6 мутобик шудани мактаббачаи хурдсол, иҷрои амалҳои зерин зарур аст:

- ба назар гирифтани хусусиятҳои психологӣ кӯдакони 10-12-сола, ки ба давраи рушди наврасӣ дохил мешаванд; дараҷаи фаъолияти маърифатӣ, ки кӯдак бо он ба синфи 5 гузаштааст;

- таҳлили сабабҳои давраи мутобикшавии номуваффақ ва имкониятҳои (роҳҳои) ислоҳи душвории мутобикати талаба [5].

Дар бораи ба шароити хониш дар синфи 6-ум мутобик нашудани мактаббачагон далели паст шудани шавқу ҳавас ба хониш ва азхуднамоӣ; пайдоиши нишонаҳои изтироб, аксуламалҳои рафтории нокифоя ба эродҳои муаллим; вайрон гаштани муносибат бо ҳамсолон мебошад. Ҳамаи инро дар он ҷое мушоҳида кардан мумкин аст, ки гузариш аз зинаи ибтидоӣ ба зинаи асосӣ предмети фаъолияти мақсадноки коллективи педагогӣ нагардидааст.

Кумак ба хонандагон дар ин давраи душвор бо кори омодагии ҷиддии муаллимоне, ки бо хонандагон синфи панҷум ба кор шурӯъ мекунанд, алоқаманд аст [6].

Бинобар ин, муаллимон бояд:

- дар бораи ҳадафҳо ва натиҷаҳои таълим дар зинаи ибтидоӣ ва миёна тасаввуроти дақиқ дошта бошанд;

- алоқаҳои пай дар пай дар мазмун ва усули таълими зинаи охирини таълим дар мактаби ибтидоӣ (синфи 4) ва зинаи якуми таълим дар мактаби асосӣ (синфи 6)-ро пешақӣ муайян кунанд;

- хусусияти шаклҳои ташкили таълим, имкониятҳои инкишофи муколамаи тарбиявӣ, хусусиятҳои услуби ҳамкорӣ муаллим ва хонандагон, бо назардошти психологияи муоширати хонандаи хурдсолро донанд.

«Мақсади ин тавсияҳо: кумак расонидани коллективи мактабӣ барои аз мактаби ибтидоӣ ба мактаби миёна ба таври муназзам, тадриҷӣ ва бидуни осеб гузаштани хонандагон мебошад» [4].

Барои ҳалли вазифаҳои умумии ба миёнгузоштани дар мактаби асосӣ маъмурияти муассисаҳои таълимӣ ва муаллимон дар раванди таълим бояд як қатор шартҳои муҳимро амалӣ созанд:

- фароҳам овардани фазои хайрхоҳӣ, самимият, барқарор намудани муносибатҳои дуруст бо хонандагон;

- таъмини гузариши тадриҷӣ аз шакли кори таълимии коллективӣ ба шакли кори фардӣ, ки ба кори мустақилонаи хонанда бо истифодаи сарчашмаҳои гуногуни иттилоот асос ёфтааст.

Дар синфҳои 5-6 шаклҳои гурӯҳии ташкили дарс инкишоф меёбанд. Инкишофи малакаҳои рефлексии хонандагон аз зеринҳо иборат аст:

- қобилияти нигоҳ кардан ба худ «аз канор», «бо ҷашми дигарон»; такмил додани малакаҳои худдорӣ ва худбаҳодиҳӣ, муносибати тадриҷан, ба худбаҳодиҳии объективӣ ва мувофиқ гузаштан;

- истифода бурдан аз усули баҳодиҳии муштараки дастовардҳо («муаллим - хонанда»; «хонанда - дигар хонандагон»), имкониятҳо ва дурнамои рушди хонанда;

- ба хонандагон имконияти озодона интиҳоб намудани усул ва манбаъҳои иттилоот, омӯзонидани малакаи кор кардан бо ин усул, истифода бурдани ин усул аз тарафи хонандагон барои мустақилона ҳал намудани вазифаҳои аҳамияти таълимӣ ва хусусидоштаи дар наздашон гузашта.

Рақобат ҳам яке аз омилҳои асосии фаъолияти самараноки хонандагон мебошад. Аммо рақобат дар раванди таълим метавонад метавонад ангежаҳои дигар низ дошта бошад.

Ҳалли масъалаҳои математика татбиқи дигаргуниҳои зиёди равониро талаб мекунад, масалан:

• таҳлили вазъияти додашуда, зарурати муқоисаи матолиб ва маълумот, инчунин муқоисаи мушкilotи мавҷуда бо масъалаҳои қаблан ҳалшуда, ҳангоми ошкор намудани хосиятҳои нисбонии вазъии мавҷуда;

• моделҳои оддии математикиро сохта, бо онҳо таҷрибаи фикри гузаронидан;

• интиҳоби иттилооте, ки барои ҳалли масъала зарур аст, ба низом даровардан ва синтез намудани онҳо;

• андешаҳои ҳудро равшан ва мухтасар, ба таври рамзӣ, дар шакли матн ё ба таври графикӣ шаклбандӣ намудан;

• баҳо додани маълумоти бадастомада, инчунин ҷамъбаст намудани натиҷаҳо, таҳқиқи зухуроти махсуси вазъияти додашуда.

Ҳамаи ин аз зарурати ҳангоми таълими ҳалли масъалаҳои математикӣ ба назар гирифтани қомеъҳои ҳозираи илми психология шаҳодат медиҳад.

Таҷқиқоти раваншиносӣ муайян кардааст, ки дарки масъала аллакай дар хонандагонӣ гуногунӣ ин ё он синфи муайян инкишоф меёбад. Азбаски дар математика хонанда бояд унсурҳои масъала ва комплексҳои элементҳои ба ҳам алоқаманд, инчунин нақши ҳар як элементро дар комплекс дарк карда тавонад, хонандаи сатҳи донишаш миёна танҳо унсурҳои алоҳидаи масъаларо дарк мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми таълими ҳалли масъалаҳо алоқа ва муносибатҳои унсурҳои масъаларо бо хонандагон ба таври махсус таҳлил кардан лозим аст. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои гуногун, шумо бояд аксар вақт ба хотира рӯ оваред. Хотираи талабае, ки қобилияти фаҳмиши математикаро дорад, на ҳамаи маълумотро нигоҳ медорад, балки асосан «сохторҳои печида ва умумиро» нигоҳ медорад. Нигоҳ доштани ин маълумот майнаро бо маълумоти нолозим пур намекунад ва маълумоте, ки хонанда дар хотир нигоҳ медорад, имконият медиҳад, ки онро осонтар истифода барад. Омӯзиши умумгардонӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои ба ҳам монанд на танҳо тафаккур, балки хотираро инкишоф медиҳад, инчунин «ассотсиатсияҳои умумӣ»-ро ташкил медиҳад. Ҳамаи инро ҳангоми таълим ва бевосита ҳал кардани масъалаҳои математика ба назар гирифтани лозим аст [7].

Барои ташаккули муносибати мусбати наврасон ба таълим, махсусан ба математика, мазмуну мундариҷаи илмӣ доштани маводи таълим, алоқамандии он бо ҳаёт ва амалия, ташкили фаъолияти ҷустуҷӯӣ-дарккунӣ, ки ба хонандагон имконияти аз кашфиёти мустакилонаи худ рӯҳбаланд шуданро медиҳад, инчунин шиносоии онҳо бо усул ва воситаҳои корҳои таълимӣ роли нисбатан, муҳимро мебозад.

АДАБИЁТ:

1. Виноградова Л.В., Методика преподавания математики в средней школе: учебное пособие; Ростов н/Д: Феникс - Москва, 2013. - 252 с.

2. Гольберг Т.А. Проблемы преемственности // завуч начальной школы. - 2002. - №5. - с.68-76.

3. Гельмонт А.М. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. - М.: Просвещение, 1954. - 204с.

4. Данченко Г. В. Психолого-педагогические особенности обучения младших школьников элементам геометрии // Молодой ученый. — 2016. — №4. — С. 768-771.

5. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. - М.: Просвещение, 1976. - 306с.

6. Косыбаева У. А., Кервенов К. Е., Шегирова Д. К. Совершенствование методики преподавания математики в средней школе на основе информационных технологий // Молодой ученый. – 2015. – №22. – С. 822-824.

7. Селевко Г.К. Современные педагогические технологии: Учебное пособие. М.: Народное образование, 1998. - 256 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ 5-6

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини таълим ин таъмин намудани ҳамаи талабагон ба дараҷаи кафолатноки омодাগии математикӣ мебошад, сарфи назар аз он, ки онҳо дар оянда қадом ихтисосро интиҳоб кардани мешаванд.

Дар қор хусусиятҳои психологию педагогии таълими математика дар синфҳои 5-6, шаклу усули асосии таълим, ки дар ин синну сол самарабахшанд, баррасӣ карда шудаанд.

Қалидвожаҳо: таълим, раванди таълим, ҳадафи таълим, муаллими математика, инкишоф, хонанда, хусусиятҳои психологию педагогӣ.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В 5-6 КЛАССАХ

Одной из самых важных задач обучения служит обеспечение всех школьников гарантированного уровня математической подготовки, независимо от того, какую специальность они планируют выбрать в дальнейшем.

В работе рассмотрены психолого-педагогические особенности обучения математике в 5-6 классах, рассмотрены основные формы и методы обучения, эффективные в этом возрасте.

Ключевые слова: обучение, образовательный процесс, цель образования, учитель математики, развитие, ученик, психолого-педагогические особенности.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF TEACHING MATHEMATICS IN GRADES 5-6

One of the most important tasks of education is to provide all students with a guaranteed level of mathematical preparation, regardless of what specialty they plan to choose in the future.

The paper considers the psychological and pedagogical features of teaching mathematics in grades 5-6, considers the main forms and methods of teaching that are effective at this age.

Key words: learning, educational process, purpose of education, mathematics teacher, development, student, psychological and pedagogical features.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмамов Сайфулло Немамович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои физикаю математика, дотсенти кафедраи методикаи таълими математика ва геометрияи ДМТ. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Телефон: 93 567 78 52.

Сведения об авторе: Исмамов Сайфулло Немамович – Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры методики преподавания математики и геометрии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Телефон: 93 567 78 52.

Information about the author: Ismatov Sayfullo Nematovich – Tajik national university, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of methods of teaching mathematics and geometry TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: saifullo@mail.ru Phone: 93 567 78 52.

УДК:37

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЖИВОТНЫХ

Мансурова Д. С., Аламов Т. Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

В условиях современного образования особое внимание уделяется развитию исследовательских навыков у студентов, особенно в таких научных областях, как биология. Эти навыки не только способствуют углубленному пониманию теории и практики, но и играют ключевую роль в подготовке будущих специалистов, способных к самостоятельной научной работе. Формирование исследовательской компетентности является неотъемлемой частью образовательного процесса и представляет собой целенаправленный процесс, включающий развитие у студентов способности к формулированию научных гипотез, планированию и проведению экспериментов, а также анализу полученных данных и выведению научных выводов.

Исследовательская компетентность в биологии охватывает широкий спектр умений и знаний, от базовых навыков работы с научной информацией до способности интегрировать различные подходы и методики в процессе исследования. Это включает в себя развитие навыков критического мышления, самостоятельности в решении научных задач, а также способности работать в команде и использовать современные исследовательские технологии и инструменты. Одним из важных аспектов является развитие у студентов понимания роли науки в решении практических проблем, что особенно актуально для таких областей, как зоология, экология и биологическое разнообразие.

В этом контексте важнейшим инструментом для формирования исследовательской компетентности являются учебно-исследовательские проекты, которые позволяют интегрировать теоретические знания и практические навыки. Эти проекты могут быть организованы как в рамках лабораторных работ, так и в ходе полевых исследований, что

дает студентам уникальную возможность работать с живыми объектами и непосредственно вовлекаться в процесс научного поиска.

Таким образом, процесс формирования исследовательской компетентности студентов-биологов в ходе их обучения в вузе направлен на создание прочной базы для будущей профессиональной деятельности. Разработка эффективных методов и моделей, способствующих этому процессу, является необходимым условием для подготовки высококвалифицированных специалистов, готовых к решению сложных научных и практических задач. Важно отметить, что успешное формирование исследовательской компетентности требует комплексного подхода, включающего как теоретическую подготовку, так и практическое применение знаний.

Педагогический эксперимент был направлен на внедрение современных методов формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов, с целью повышения их профессиональной подготовки. Важной особенностью организации исследовательской работы студентов является включение в учебный процесс активных методов, таких как изучение живых зоообъектов в ходе лабораторных работ и учебно-исследовательских проектов. Эти формы работы не только обеспечивают углубленное освоение учебного материала, но и способствуют развитию критического мышления, аналитических навыков и творческих способностей студентов.

Исследование показало, что предложенная методика способствует улучшению результатов учебного процесса и повышению уровня исследовательской компетентности студентов-биологов. При этом особое внимание уделяется разработке проектов, которые ориентированы на активное взаимодействие студентов с научными методами и инструментами исследования. Студенты, проходя через все этапы лабораторных работ, от формирования гипотез до сбора и анализа данных, учат не только теоретические основы, но и практические навыки, что помогает им лучше понимать процесс научного поиска и инновации. [1, с. 224].

Результаты педагогического эксперимента продемонстрировали высокую степень эффективности внедрения данной методики. По окончании эксперимента была зафиксирована статистически значимая динамика роста уровня исследовательской компетентности студентов. Эта динамика проявилась как в повышении качества выполнения лабораторных заданий, так и в улучшении способности студентов самостоятельно решать исследовательские задачи и обоснованно представлять результаты своей работы.

Кроме того, результаты анкетирования и самооценки студентов, а также экспертные оценки показали, что данная методика способствует формированию у студентов-биологов таких важных качеств, как самостоятельность, способность к самообразованию и развитию научного подхода в профессиональной деятельности. Важно отметить, что исследовательская компетентность у студентов развивается через последовательное и постепенное освоение различных методов исследования, что способствует формированию у них системного подхода к решению научных задач.

Таким образом, экспериментальные данные подтверждают, что внедрение учебно-исследовательских проектов и лабораторных работ, ориентированных на работу с живыми объектами, является эффективным инструментом для формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов. В дальнейшем такая методика может быть использована для улучшения подготовки студентов, что позволит им не только успешно овладевать научными методами, но и быть готовыми к решению актуальных научных и практических задач в своей профессиональной деятельности.

Обладать творческим мышлением и способностью к самостоятельному решению научных и исследовательских задач - это важнейшие качества, которые должны быть развиты у выпускников высших учебных заведений. Эти качества позволяют им не только успешно проводить научно-исследовательскую деятельность, но и участвовать в решении более широких, глобальных проблем, таких как создание инновационных продуктов, развитие наукоемких отраслей и внедрение достижений науки в различные сферы практической деятельности. Умение трансформировать научные идеи в конкретные практические результаты становится ключевым фактором в повышении эффективности различных отраслей экономики и науки, от биотехнологий до промышленности и экологии [2, с. 54-55].

В современных образовательных стандартах высшего образования, в частности в биологических направлениях подготовки, указывается, что одним из главных видов

деятельности, к решению задач которого должны быть готовы выпускники, является научно-исследовательская работа. Это включает как участие в научных исследованиях, так и способность интегрировать новые знания в реальную практику. Выпускники должны не только обладать глубокими знаниями своей дисциплины, но и быть способны критически осмысливать полученную информацию, ставить и решать исследовательские задачи, работать с современными методами и технологиями, а также адаптировать научные достижения под актуальные потребности общества.

Одной из ключевых задач высшего образования является подготовка специалистов, которые могут анализировать, сравнивать и обобщать информацию, быстро находить нужные данные, использовать логическое и аналитическое мышление для решения сложных задач. Это также включает умение работать с новыми научными знаниями, применять их в своей профессиональной деятельности и активно использовать инновационные подходы и технологии. Важным аспектом этой подготовки является способность выпускников планировать и организовывать научно-исследовательскую деятельность, а также вести исследовательскую и инновационную работу в своей области. Такой подход обеспечивает студентов необходимыми компетенциями для успешной профессиональной деятельности в любой сфере, связанной с наукой, образованием и инновациями [3, с. 21-23].

Поэтому, выпускники должны быть подготовлены к решению не только узкоспециальных, но и более широких задач, таких как создание новых технологий, исследование и внедрение инновационных решений, развитие отраслей, ориентированных на внедрение научных достижений в повседневную практику. Это требует от выпускников не только базовых знаний в своей области, но и умения работать в междисциплинарных командах, решать проблемы с использованием нестандартных подходов, а также быть готовыми к постоянному обучению и саморазвитию в условиях быстро меняющегося научного и технологического прогресса.

В связи с изменениями в глобальной образовательной и профессиональной среде становится особенно важным разработка и внедрение новых методов и подходов для организации эффективной исследовательской деятельности студентов в высших учебных заведениях. Это необходимо для того, чтобы обеспечить студентов навыками, соответствующими современным требованиям рынка труда и научных исследований. Одним из наиболее перспективных путей реализации этих целей является метод моделирования, который позволяет создавать образовательные ситуации, максимально приближенные к реальным условиям исследовательской работы, и стимулировать студентов к активному освоению научных методов и подходов [4, с. 21-23].

Тем не менее, в процессе анализа образовательного процесса было выявлено несколько противоречий. Одним из них является расхождение между требованиями, которые предъявляются современным обществом к подготовке специалистов, и тем, что реально предоставляют образовательные учреждения. Современное общество требует от профессионалов высокой конкурентоспособности, способности к проведению исследовательской работы и созданию инновационных технологий. Эти требования ставят перед образовательными учреждениями задачу подготовки специалистов, способных не только адаптироваться к быстро меняющимся условиям, но и активно влиять на научно-технический прогресс.

Однако, на практике, существует значительный разрыв между этими требованиями и уровнем подготовки выпускников, которые часто не обладают достаточными навыками для проведения полноценной исследовательской работы. В результате, выпускники сталкиваются с трудностями при поиске работы в научных и исследовательских институтах, а также при создании новых технологий и продуктов. Это противоречие объясняется как недостаточной интеграцией теоретической подготовки и практической деятельности студентов в процессе обучения, так и не всегда адекватным внедрением инновационных методик в образовательный процесс вузов [5, 156с].

В результате, существует настоятельная потребность в изменении образовательных подходов, направленных на более тесное взаимодействие учебного процесса с реальными задачами, стоящими перед обществом и бизнесом, а также на улучшение качества подготовки будущих специалистов в сфере научных исследований и технологий.

Вопрос формирования исследовательской компетентности у студентов в рамках высшего образования, особенно для студентов-биологов, является одним из наиболее актуальных в современной педагогической практике. В условиях быстро развивающихся научных знаний и технологий, задача подготовки специалистов, способных к проведению

самостоятельных исследований и внедрению инновационных решений, становится важнейшей для образовательных учреждений. В связи с этим целью нашего исследования является не только теоретическое обоснование, но и разработка конкретных методов и подходов для формирования исследовательской компетентности студентов-биологов в рамках учебного процесса, а также внедрение этих методов на практике в вузах.

Ключевым моментом является то, что исследовательская компетентность - это не просто способность находить информацию или решать стандартные задачи, а комплекс умений и навыков, которые позволяют студенту на основе научных данных и собственного анализа генерировать новые идеи, выдвигать гипотезы, разрабатывать и реализовывать исследовательские проекты. Это также способность критически оценивать информацию, проводить эксперименты, систематизировать результаты и делать обоснованные выводы, которые могут быть использованы в реальной профессиональной деятельности.

Гипотеза исследования предполагает, что процесс формирования исследовательской компетентности будет существенно эффективнее, если в учебный процесс будут внедрены специально разработанные методики, направленные на развитие исследовательских навыков, а также использование критериально-оценочных систем для контроля и оценки уровня сформированности этих навыков у студентов. В рамках этого подхода студент не только учится проводить исследования, но и осознает важность самоконтроля и самооценки, что является важной частью профессионального роста.

Исследование направлено на решение нескольких взаимосвязанных задач. Во-первых, это создание методической базы, которая будет ориентирована на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов, с учетом современных образовательных стандартов и требований, предъявляемых к выпускникам. Во-вторых, это разработка системы оценки, которая позволит точно и объективно определить уровень исследовательской готовности студентов на разных этапах обучения. В-третьих, это внедрение этих подходов в учебный процесс вузов, что даст возможность повысить качество подготовки специалистов и обеспечить их готовность к решению актуальных задач в области биологии и смежных дисциплин.

Кроме того, эффективная методика формирования исследовательской компетентности и внедрение системы оценки не только улучшат качество образования в области биологии, но и подготовят студентов к реальной научной и профессиональной деятельности, обеспечив им необходимые навыки и знания для успешной карьеры в области научных исследований, инновационных технологий и практической работы в сфере биологии.

Материал и методика исследований Для достижения поставленной цели в рамках данного исследования были использованы различные методы педагогических исследований, что позволило получить более глубокое понимание исследуемой проблемы и предложить решения, направленные на эффективное формирование исследовательской компетентности студентов-биологов[6, с. 216].

Среди теоретических методов были использованы анализ педагогической и специальной литературы, а также изучение педагогического опыта и практической работы преподавателей вузов, что позволило выявить современные тенденции в обучении и подготовке специалистов в области биологии. Важнейшим аспектом в этом процессе стало понимание теоретических основ и существующих подходов к педагогической деятельности, что позволило разработать эффективные методы и стратегии для внедрения исследовательской работы в учебный процесс.

Эмпирические методы исследования включали педагогическое наблюдение, которое позволило оценить реальное состояние образовательного процесса и выявить сильные и слабые стороны в подготовке студентов-биологов. Важным инструментом была методика анкетирования, позволяющая выявить мнение студентов о качестве обучения, а также их отношении к исследовательской деятельности. Помимо этого, использовались беседы с преподавателями и экспертами, что помогло собрать более полное представление о текущих проблемах и потребностях студентов. Метод уровневого анализа и метод экспертных оценок также сыграли важную роль в формировании объективной картины уровня исследовательской компетентности у студентов, что стало основой для дальнейшего анализа и выработки рекомендаций по улучшению педагогической практики[7, с. 410].

Особое внимание уделялось опытно-экспериментальной работе, которая включала в себя проведение реальных педагогических экспериментов и практических занятий с использованием инновационных подходов. Это позволило в реальных условиях проверить гипотезы исследования и увидеть результаты внедрения новых методов в обучение.

Кроме того, для статистической обработки полученных данных использовались методы статистического анализа, что обеспечило объективность и достоверность результатов эксперимента, а также позволило выявить закономерности и тенденции в изменении уровня исследовательской компетентности у студентов в процессе обучения.

Следовательно, комплексное применение различных методов исследований обеспечило всесторонний анализ и успешное решение поставленных задач, направленных на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов.

В ходе проведенного исследования была разработана модель методики формирования исследовательской компетентности студентов-биологов, направленная на управление проектной деятельностью в учебном процессе. Эта модель основывается на организации систематической профессионально направленной исследовательской работы студентов, что позволяет эффективно развивать у них исследовательские и практические навыки.

Ключевыми компонентами разработанной модели являются целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный элементы, каждый из которых выполняет свою важную роль в процессе формирования исследовательской компетентности.

Целевой компонент является основой модели, определяя её основную цель и задачи. Основная цель заключается в формировании у студентов-биологов исследовательской компетентности в процессе изучения животных и их взаимодействий в экосистемах. Это включает в себя развитие у студентов таких навыков, как способность к постановке научных вопросов, выдвижению гипотез, проведению наблюдений и экспериментов, а также формирование умения анализировать и интерпретировать полученные данные. Важно, что цель модели направлена не только на получение теоретических знаний, но и на подготовку студентов к реальной научной деятельности, где они смогут решать практические и исследовательские задачи.

Содержательный компонент модели охватывает материалы и ресурсы, которые используются для организации исследовательской деятельности. Это включает в себя учебно-методические материалы, лабораторные работы, задания для самостоятельной работы, а также практические исследования и проекты, основанные на реальных биологических объектах. Содержательная составляющая также ориентирована на развитие у студентов знаний в области биологии, в частности зоологии, экологии, а также в области научных методов, таких как методы наблюдения, экспериментации, обработки и анализа данных. Таким образом, содержательный компонент обогащает учебный процесс, обеспечивая его глубокую научную и практическую направленность [8, с. 208].

Процессуальный компонент включает методы и технологии, используемые для реализации научной работы студентов. Это не только преподавательские методы, такие как лекции, семинары и практические занятия, но и активные исследовательские подходы: проектные работы, научные исследования, участие в конференциях, анализ данных, работа с научной литературой и современными базами данных. Важной частью процессуального компонента является использование инновационных методов обучения, таких как взаимодействие студентов в группах, проведение совместных исследований и обсуждений, что способствует развитию коммуникативных и критических навыков. Таким образом, процессуальная часть модели ориентирована на создание условий, в которых студенты могут на практике отрабатывать исследовательские методы и подходы.

Результативно-оценочный компонент отвечает за определение уровня сформированности исследовательской компетентности у студентов и включает систему критериев, методов и инструментов оценки. Оценка проводится на разных этапах учебного процесса, начиная от первоначальной диагностики знаний и навыков и заканчивая итоговой аттестацией в рамках курсовых и дипломных работ. Используются как традиционные методы оценки (экзамены, зачеты), так и современные методы, такие как самооценка студентов, экспертные оценки, анкетирование и наблюдение за результатами проектов. Эта система оценки позволяет не только судить о том, насколько успешно студент освоил теоретический материал, но и дает возможность оценить его практические навыки, способность работать в команде, а также его личную вовлеченность в процесс научной работы [9, с. 339].

Таким образом, предложенная модель методики формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов является комплексной и многогранной системой, которая не только обеспечивает развитие ключевых компетенций, но и активно вовлекает студентов в реальную научную деятельность, стимулирует их к самостоятельному поиску и

анализу информации, а также способствует их подготовке к решению практических задач в сфере биологии и смежных областях.

Для достижения указанной цели требуется решить ряд ключевых задач, направленных на формирование у учащихся знаний, умений, ценностных ориентаций, а также готовности эффективно применять эти элементы при проведении зоологических исследований. Важной составляющей методики является содержательный компонент, который определяет основное содержание учебного курса по зоологии. Этот компонент представлен тремя основными элементами: когнитивным, деятельностным и ценностно-ориентационным.

Когнитивный элемент включает в себя систему зоологических знаний, охватывающую такие области, как морфология, анатомия, систематика, многообразие и этология животных, а также методы зоологических исследований. Эти знания необходимы для глубокого понимания теоретических основ зоологии и являются основой для проведения качественных исследований в этой области.

Деятельностный элемент ориентирован на формирование у студентов системы практических умений, необходимых для успешного проведения исследовательской работы по зоологии. Это включает в себя умения правильно формулировать тему исследования, определить его актуальность, выявить ключевую проблему, поставить цели и задачи, сформулировать гипотезу, а также выбрать и применить соответствующие методы исследования. Студенты учатся работать с научной информацией, анализировать результаты экспериментов, делать обоснованные выводы и оформлять полученные данные в соответствии с научными стандартами.

Ценностно-ориентационный элемент направлен на развитие у студентов осознания важности охраны животного мира и сохранения зоологического разнообразия. Важной частью этого элемента является привитие студентам этических норм, которые должны соблюдаться при проведении зоологических исследований, в частности, при работе с животными. Этот элемент способствует формированию у студентов экологической и этической ответственности, что является неотъемлемой частью научной и профессиональной деятельности в области биологии.

Процессуальный компонент отражает организацию учебной работы, направленной на изучение животных, и включает в себя разнообразие форм и методов, используемых для достижения поставленных целей. К основным формам относятся лекционные, лабораторные и семинарские занятия, а также полевые исследования, которые предоставляют студентам возможность непосредственно взаимодействовать с объектами исследования.

Методы формирования исследовательской компетентности включают широкий спектр научных и образовательных подходов. Это и методы наблюдения, распознавания и определения объектов, и методы эксперимента, анализа, синтеза, сравнения, классификации. Все эти методы активно используются в процессе обучения, что позволяет студентам развивать навыки научного поиска и исследования, а также способствует углублению их знаний и умений в области зоологии.

В результате, разработанная методика включает в себя целенаправленную и комплексную систему элементов, ориентированных как на теоретическое освоение материала, так и на практическую деятельность студентов, обеспечивая их подготовку к самостоятельному проведению научных исследований в области зоологии.

Средства формирования исследовательской компетентности: живые зоообъекты; информационные средства – учебники, учебные пособия, методические рекомендации, монографии, отечественные и зарубежные научные журналы, материалы конференций, сборники статей, интернет-ресурсы и др.; технические средства – компьютеры, световые и цифровые микроскопы, лабораторное оборудование и др.

Технологии формирования исследовательской компетентности: технология проектного обучения, технология организации учебно-исследовательской деятельности, технология проблемного обучения, информационные технологии.

В ходе реализации разработанной модели была организована лаборатория экспериментальной зоологии, расположенная в технопарке учебного заведения. Основные задачи и функции созданной лаборатории включают: проведение научных исследований в области зоологии; обеспечение материалами и биологическими объектами для проведения исследований; организация работы комплекса оборудования для экспериментальной зоологии; подготовка и издание научных публикаций, результаты для написания которых получены на базе лаборатории.

Лаборатория экспериментальной зоологии стала базовой для студентов-биологов, проходивших курс лабораторных работ по учебной дисциплине «Зоология беспозвоночных» и учебную практику по биоразнообразию.

Процессуальный компонент включает в себя этапную реализацию модели методики формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов.

-Этапы формирования исследовательской компетентности:

Этап (начальный) включает в себя следующие стадии:

- **Мотивационно-целевая стадия:** перед студентами ставится цель: что они должны узнать и для чего им это нужно. Это может быть необходимо для успешного написания курсовых работ, выпускных квалификационных работ, сдачи экзаменов, зачётов и дифференцированных зачетов, а также участия в научных конференциях.

- **Когнитивная стадия:** формирование зоологических знаний, знакомство с методами исследования, углубление теоретических знаний, анализ литературы по выбранной теме, изучение современных тенденций и проблем в области зоологии.

- **Практическая стадия:** овладение исследовательскими умениями в рамках усовершенствованных лабораторных работ по зоологии беспозвоночных. Эти работы обеспечивают студентов начальными навыками исследовательской работы с зоообъектами, что является основой для дальнейшего формирования исследовательской компетентности. Лабораторные работы проводятся одновременно с теоретическим курсом в течение первых двух семестров обучения.

Главная особенность лабораторных работ в представленной модели заключается в их структуре и содержании, которые организованы в виде учебно-исследовательского проекта. Важно, что в ходе выполнения лабораторных работ активно используются живые зоообъекты, что позволяет студентам не только закреплять теоретические знания, но и развивать практические навыки работы с живыми объектами в условиях реального исследования.

Первый этап

На первом этапе, в ходе начального анкетирования, большинство студентов продемонстрировали начальный и низкий уровни исследовательской компетентности. Результаты показали, что доля студентов с такими уровнями составила **от шестидесяти шести целых семи десятых до восьмидесяти восьми целых трех десятых процентов**. Это связано с тем, что студенты в начале обучения еще не обладали необходимыми знаниями и навыками для полноценного исследования. На данном этапе их знания в области зоологии оставались на базовом уровне, и они не имели опыта самостоятельной работы с исследовательскими методами. Однако в процессе прохождения курса лабораторных работ по зоологии беспозвоночных, а также ознакомления с теоретическими аспектами предмета, они начали развивать исследовательские навыки. Это стало очевидно по итогам завершения курса, когда доля студентов с высоким и средним уровнями компетентности возросла до **пятидесяти семи целых двух десятых до семидесяти двух целых одного десятых процентов**.

Второй этап

На втором этапе, после завершения учебно-исследовательской практики и выполнения учебных проектов по зоологии беспозвоночных, большинство студентов продемонстрировали значительно улучшенные результаты. Количество студентов с начальным и низким уровнями компетентности сократилось и составило **от одиннадцати целых пяти десятых до тринадцати целых четырех десятых процентов** от общего числа участников. Оставшаяся часть студентов, представляющая большую часть группы, показала высокий и средний уровни исследовательской компетентности. Эти студенты научились ставить четкие цели и задачи, эффективно работать с живыми зоообъектами, использовать разнообразные исследовательские методы, анализировать полученные данные и делать обоснованные выводы. В результате они успешно реализовали учебно-исследовательские проекты по зоологии, что подтвердило рост их исследовательской компетентности в процессе учебной практики.

Третий этап

На третьем этапе, после выполнения учебно-исследовательских проектов и прохождения практики, студенты продемонстрировали высокий уровень сформированности исследовательской компетентности. Количество студентов с высоким и средним уровнями компетентности увеличилось до **от шестидесяти пяти до семидесяти процентов**. Эти студенты овладели необходимыми навыками для эффективного проведения исследований, грамотно формулировали задачи и гипотезы, успешно использовали различные методы анализа и

исследования, включая работу с живыми зоообъектами как в лабораторных, так и в полевых условиях. Они также научились систематизировать и представлять полученные данные в форме научных отчетов, что подтверждает их готовность к самостоятельной научной деятельности. Это подтвердило эффективность внедрения проектного подхода и исследовательской деятельности в учебный процесс.

Каждый из этапов обучения позволил студентам постепенно повышать уровень исследовательской компетентности, начиная с базового уровня и заканчивая уверенным освоением навыков самостоятельной исследовательской работы.

Таким образом, мы можем утверждать, что выполнение учебно-исследовательских проектов по зоологии на втором этапе, в рамках учебной практики и реализации исследовательских заданий, способствует формированию у большинства студентов-биологов высокого и среднего уровней исследовательской компетентности. На втором этапе, после завершения всех этапов работы, а именно проведения лабораторных исследований и реализации научных проектов, на которых студенты обучались теории и практике прикладной зоологии, достигнутый результат показал, что почти восемьдесят девять процентов студентов проявили существенный рост в исследовательских навыках. Они научились грамотно ставить задачи, проводить эксперименты с живыми зоообъектами, обрабатывать полученные данные, а также представлять результаты своих исследований.

Результаты также подтверждают, что такая форма организации учебной работы помогает студентам не только лучше понять теоретические аспекты зоологии, но и развивает их способности к самостоятельному научному поиску, анализу и решению сложных практических задач, что является необходимым для успешной научной и профессиональной деятельности в будущем. Студенты научились работать в условиях реальных исследовательских проектов, используя методы наблюдения и экспериментации, а также обеспечивали документирование и анализ своих находок.

Заключение

Анализ современных научных подходов к процессу формирования исследовательской компетентности у студентов вузов позволил нам не только выработать модель методики, включающую целевой, содержательный, процессуальный и результативно-оценочный компоненты, но и создать систему критериев и инструментов для объективной оценки уровня сформированности исследовательской компетентности студентов на разных этапах учебной и научной работы. В результате были разработаны специальные анкеты для проведения входного и итогового анкетирования студентов, что позволило более точно определить уровень знаний и умений, а также уровень развития критического и творческого мышления, исследовательских навыков и самостоятельности студентов.

Дальнейшая опытно-экспериментальная работа в рамках внедрения данной методики в учебный процесс показала, что система оценки, включающая самооценку студентов и экспертные оценки преподавателей, является эффективным инструментом для мониторинга и повышения качества учебного процесса. Это открывает новые возможности для дальнейшего совершенствования учебных методов и повышения уровня подготовки будущих специалистов в области биологии и зоологии.

Внедрение данной методики в учебный процесс способствует не только углубленному изучению зоологии, но и развитию у студентов ключевых компетенций, таких как умение работать в команде, научная мобильность, ответственность за результат, а также способность к самостоятельной и критической оценке своей работы, что является основой их успешной социализации в научной и профессиональной среде.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. - М: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. — 224 с. (Серия «Психологи Отечества»).
2. Авдулова Т.Г. Пробуждать потребность в творчестве // Школа и производство, 2000. № 5, с.54-55.
3. Агапов И.Г. Формировать навыки критического мышления - Москва: Московская школа (Информационно-аналитическое издание) - №3. -2000.-с. 21-23.
4. Активные формы и методы обучения биологии: Опорные конспекты по биологии: Кн. для учителя / Сост. Л.В.Реброва, Е.В.Прохорова. - М.: Просвещение, 1997. - 156с.
5. Алексеев И.А. Личностью ориентированное обучение: вопросы теории и практики - Тюмень: Изд-во ТГУ, 1997. - 216.

6. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в 1 РИЗ - теорию решения изобретательских задач. Издательства: Альпина Бизнес Букс, Альпина Паблишерс 2008 г. -410 с.
7. Альтшуллер Г.С., Творчество как точная наука - 2-е изд. дополи. - Петрозаводск: Скандинавия, 2004. - 208с.
8. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1968. - 339с.
9. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. - Казань: Изд-во Казанского инс-та. Книга 1, 1996.569с. Книга 2, 1998.-320с.
11. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. М.: Прогресс, 1974. -386с.
12. П.Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства: Пер. с ашл. - М.: Прометей, 1994.-352с.
13. Афанасьев В.Г. Человек, компьютер, творчество. // Советская педагогика. - 1991.-№ 5. - с.56-57
14. Бабанский Ю. О дидактических основах повышения эффективности обучения // Народное образование. - 1986. - № 11. с. 105-111.
15. М.Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. - М.: Московский университет, 2000. - 45 с.
16. Баранов Д. М., Баранова И. В. Учебный комплекс XXI века как целостная система обучения русской речи // Учебник третьего тысячелетия: создание, издание, распространение. СПб., 2001. - с. 159.
17. Безух К.Е. Оригинальные способы активации знаний учащихся на уроках биологии // Учебно-методическая и научно популярная газета. - М.: Издательский дом «1 сентября», 2005 - №18. - с. 22-23.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ЖИВОТНЫХ

Статья посвящена разработке педагогической модели, направленной на формирование исследовательской компетентности у студентов-биологов в процессе изучения животных. В условиях современных образовательных стандартов и требований, которые ставят перед обучением студентов задачи не только по передаче знаний, но и по развитию у них навыков самостоятельного научного поиска, исследовательская компетентность становится ключевым элементом в подготовке будущих специалистов в области биологии. В особенности, когда речь идет о таких дисциплинах, как зоология, где исследовательская работа является неотъемлемой частью учебного процесса.

Цель статьи -представить модель, которая интегрирует теоретическое и практическое обучение, обеспечивая студентов навыками, необходимыми для проведения научных исследований, обработки и анализа полученных данных, а также формирования научных гипотез и выводов. Модель строится на основе активных методов обучения, включая проектные и лабораторные работы, семинары, исследования на практике, что способствует не только углубленному освоению теоретического материала, но и развитию практических исследовательских умений.

Предложенная педагогическая модель формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов в процессе изучения животных включает несколько ключевых компонентов, которые обеспечивают её комплексный и системный подход.

Первым элементом модели является теоретическая основа, которая раскрывает структуру исследовательских навыков и их тесную связь с профессиональной подготовкой студентов. В рамках этого компонента рассматриваются методы развития исследовательских компетенций, которые позволяют студентам успешно интегрировать теоретические знания в практическую деятельность.

Второй компонент модели - это методы обучения и педагогические подходы, ориентированные на активное вовлечение студентов в научный процесс. Здесь особое внимание уделяется проектному обучению, лабораторным и полевым исследованиям, а также научным дискуссиям, которые способствуют формированию навыков самостоятельного поиска, анализа данных и выдвижения гипотез.

Следующий важный элемент модели - критерии и методы оценки эффективности, направленные на мониторинг прогресса студентов в процессе формирования исследовательских навыков. Включение как традиционных методов (контрольные работы, экзамены), так и более современных инструментов оценки (например, анализ результатов исследовательских проектов) позволяет объективно отслеживать достижения студентов и корректировать процесс обучения.

Наконец, практическое применение модели в образовательном процессе предполагает её адаптацию к различным учебным заведениям и образовательным программам. Это обеспечивает возможность применения модели не только в рамках отдельного учебного заведения, но и в более широком контексте подготовки специалистов в области биологии.

Таким образом, представленная модель способствует качественной подготовке студентов-биологов, развивает у них необходимые исследовательские компетенции и готовит их к выполнению научных и исследовательских задач в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: педагогическая модель, исследовательская компетентность, изучение животных, проектное обучение, лабораторные исследования, полевые исследования, научные дискуссии, методы обучения, оценка эффективности, профессиональная подготовка, научное мышление, биологическое образование.

МЕТОДҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАДҲИКОТӢ ДАР ДОНИШЧӢЁНИ ИХТИСОСҲОИ БИОЛОГӢ ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ҲАЙВОНОТ

Мақола оиди ташаккулёбии малакаи тадқиқоти донишчӯёни ихтисоси биология, ки дар раванди омузиши ҳайвонот равона шудааст, бахшида шудааст. Дар шароити муосири таълим ва талаботҳое, ки вазифаи таълимро на танҳо мустақкам намудани дониш, балки рушди малакаҳои эҷодӣ-илмӣ- ҷустуҷӯӣ инчунин, қобилиятҳои таҳқиқотӣ ва интиқодӣ ҳамчун унсури калидӣ дар тайёр намудани мутахассисони оянда дар соҳаи биология мегардад дар раванди таълим истифода бояд намуд. Бояд қайд кард, ки заминаҳои мусоид барои омода намудани мутахассисони оянда, фанни зоология, мебошад ки дар он қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ қисми ҷудонашавандаи раванди таълим ба шумор меравад. Муаллифони мақола методи нави педагогиро пешниҳод менамояд, ки таълимро бо назардошти риояи принсипи назария ва амалия барои ба роҳ мондани сифати дарс истифода шуда маҳорату малакаҳои гуногунро дар ниҳоди донишҷу касб менамояд.

Донишҷӯён бо омузгорон барои анҷом додани қорҳои илмӣ - таҳқиқотӣ, қоркард ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, инчунин таҳқиқ ва баррасии фарзияҳо анҷом дода мешавад. Методҳои дар мақола истифодашуда барои ғайр қардонидани донишҷӯён, аз усули гуногуни таълим: аз ҷумла омузиши лоиҳаҳо ва қорҳои лабораторӣ, семинарҳо ва тадқиқоти амалӣ бунёд ёфтааст, ки ба омузиши амиқи маводи назариявӣ ва рушди малакаҳои тадқиқоти амалии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Методҳои педагогии пешниҳодшуда барои ташаккулёбии малакаи тадқиқотӣ дар ниҳоди донишҷӯёни ихтисоси биология дар раванди омузиши ҳайвонот якҷанд унсури калидии муҳимро дар бар мегирад, ки роҳи усули маҷмӯи системавӣ онро таъмин мекунад.

Ҳамзамон методҳои педагогии дар мақола истифодашуда сатҳи дониш, қобилит ва ҷаҳонбинии донишҷӯёнро васеъ намуда дар раванди омузиши ҳайвонот анғезаи онҳоро ба мавзӯи дарс баланд мегардонад. Дар доираи мавзӯҳои дар дарс ба роҳ мондашуда усуле, ки рушди малакаҳои тадқиқотӣ, ки ба донишҷӯён барои аз худ намудани мазмуни дарс кумак мекунад, баррасӣ мешавад. Усули таълим равишҳои педагогӣ мебошанд, ки донишҷӯёнро барои ҳамқорӣ бо омузгорон ва анҷом додани таҳқиқоти илмӣ ҷалб менамояд. Дар ин ҷо диққати махсус ба методи лоиҳавӣ, қорҳои лабораторӣ, таҳқиқоти саҳроӣ, инчунин баҳсҳои илмӣ дода мешавад, ки дар ташаккул додани малакаи эҷодӣ-ҷустуҷӯӣ мустақил, таҳлили маълумот ва пешниҳод қардани фарзияҳо кумак мекунад.

Қисмати дигари таҳқиқи мақола меёроҳ ва усули баҳодиҳии самаранокӣ усули методҳо мебошад, ки барои ташаккулёбии ҳамаҷарафаи донишҷӯён дар раванди таълим равона шудааст. Ҳамгиро намудани ҳам усули анъанавӣ (мониторингҳои қорӣ, имтиҳонҳо), ҳам воситаҳои муосири баҳодиҳӣ (масалан, таҳлили натиҷаҳои лоиҳаҳои таҳқиқотӣ) имкон медиҳад, ки дастоварди донишҷӯён ба таври объективӣ пайгирӣ ва дар раванди таълим ҳубтар ба роҳ монда шуда дар ниҳоят, татбиқи амалии он дар раванди таълим, қоркард шуда ворид мегардад. Ин усул имкон медиҳад, ки методҳои педагогӣ на танҳо дар доираи як муассисаи таълимӣ, балки дар доираи васеи тайёр қардани мутахассисон дар соҳаи биология истифода шуда метавонад.

Калидвожаҳо: модели педагогӣ, малакаи тадқиқотӣ, омузиши ҳайвонот, омузиши лоиҳаҳо, қорҳои лабораторӣ, таҳқиқоти саҳроӣ, баҳсҳои илмӣ, усули таълим, баҳодиҳии самаранокӣ, омодагии касбӣ, фикркунии илмӣ, таълими биология.

PEDAGOGICAL MODEL FOR DEVELOPING RESEARCH COMPETENCE IN BIOLOGY STUDENTS THROUGH THE STUDY OF ANIMALS

This article is dedicated to the development of a pedagogical model aimed at forming research competence in biology students during the study of animals. In the context of modern educational standards and requirements, which emphasize not only the transmission of knowledge but also the development of students' skills in independent scientific inquiry, research competence becomes a key element in preparing future specialists in biology. This is especially important in disciplines such as zoology, where research work is an integral part of the educational process.

The purpose of the article is to present a model that integrates theoretical and practical learning, providing students with the necessary skills to conduct scientific research, process and analyze data, and formulate scientific hypotheses and conclusions. The model is based on active learning methods, including project work, laboratory studies, seminars, and field research, which contribute not only to the in-depth understanding of theoretical material but also to the development of practical research skills.

The proposed pedagogical model for developing research competence in biology students through the study of animals includes several key components, ensuring its comprehensive and systematic approach. The first element of the model is the theoretical foundation, which explains the structure of research skills and their close connection to the professional training of students. This component examines methods for developing research competencies, enabling students to successfully integrate theoretical knowledge into practical activities. The second component of the model is the methods of teaching and pedagogical approaches, focused on actively engaging students in the scientific process. Special attention is given to project-based learning, laboratory and field research, as well as scientific discussions, which contribute to the development of skills in independent inquiry, data analysis, and hypothesis formulation.

The next important element of the model is the criteria and methods of evaluating effectiveness, aimed at monitoring students' progress in developing research skills. The inclusion of both traditional methods (such as written tests and exams) and more modern assessment tools (such as analysis of research project results) allows for objective tracking of students' achievements and the adjustment of the educational process.

Finally, the practical application of the model in the educational process involves its adaptation to various educational institutions and curricula. This ensures the model can be applied not only within a specific educational institution but also in a broader context of preparing biology specialists. Thus, the proposed model contributes to the high-quality training of biology students, developing the necessary research competencies and preparing them to carry out scientific and research tasks in their professional activities.

Key words: pedagogical model, research competence, study of animals, project-based learning, laboratory research, field research, scientific discussions, teaching methods, assessment of effectiveness, professional training, scientific thinking, biological education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансурова Ҷамила Сулаймоновна, н.и.п., дотсент, мудири кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru

Аламов Толибҷон Негматович ассистент кафедри физиологии и анатомии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 771176 Email: alamov76@mail.ru

Сведения об авторах: Мансурова Джамил Сулаймоновна заведующая кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. кандидат педагогических наук, доцент. . Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru

Аламов Толибҷон Негматович ассистент кафедри физиологии и анатомии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 771176 Email: alamov76@mail.ru

Information about the authors: Mansurova Jamila Sulaymonovna Ph.D., Associate Professor, Head of the General Pedagogy Department at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru

Alamov Tolibjon Negmatovich Assistant of the Department of Physiology and Anatomy Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Phone: +992 771176 Email: alamov76@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИДОРАКУНИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ ИНФОРМАТИКА Назаров М. С.

Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Фафуров

Ташаккули салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи фанни информатика як ҷанбаи муҳими тайёр кардани онҳо ба фаъолияти ояндаи корӣ ба шумор меравад зеро идоракунии бомуваффақияти раванди таълим на танҳо дониши фаннӣ, балки қобилияти самаранок ташкил ва идоракунии фаъолияти таълимиро низ талаб мекунад.

Салоҳияти идоракунии малака ва донишро дар бар мегирад, ки ба идоракунии самараноки раванди таълим, таҳияи стратегияҳои таълим, банақшагири, назорат ва арзёбии дастовардҳои донишҷӯён ва ҳалли мушкилоти гуногуни педагогӣ мусоидат намояд. Ин барои муаллимони ояндаи фанни информатика махсусан, муҳим аст, зеро онҳо бояд на танҳо маълумот пешниҳод кунанд, балки раванди таълимиро дар шароити зудтағйирёбандаи технология ва равишҳои таълимӣ ташкил кунанд.

Ҷанбаҳои идоракунии фаъолияти касбии педагогӣ дар асарҳои Ю.В. Васильев, В. С. Лазарев, В. П. Симонов, В. А. Слостенин, В. А. Трайнев, Т. и. Шамова, в. а. Якунин ва ғайра баррасӣ карда шудаанд [9, с.23].

Ба салоҳияти идоракунии педагогон ҳамчунин тадқиқоти О.Ю. Заславская, Н.Г. Киселева, Л. М. Павлова, И. Б. Сенновский, Н. П. Шамина ва дигар олимони бахшида шудаанд [6, с.14].

Дар таҳқиқи мушкилоти ташаккули салоҳияти касбии муаллимони корҳои фаннии олимони Федератсияи Россия, ба монанди: К.А. Абулханова, С.Г. Воробьев, В. И. Байденко, С. Г. Вершовский, А. А. Деркач, И. А. Зимняя, Н. В. Кузьмин, А. К. Маркова, С. Б. Серякова, В. А. Слостенин, А. В. Хуторская, В. Д. Шадриков ва дигарон бахшида шудаанд.

Дар байни хусусиятҳои асосии мундариҷаи таҳсилоти олии Дар асоси муносибати салоҳиятнок С. Б. Серякова ташкили «таълими донишҷӯён» - ро, ки ба фаъолсозии мавқеи дохилии донишҷӯ асос ёфтааст, инчунин гузариш аз дифференциатсияи фаннӣ ба ҳамгироии байнисоҳавӣ ном мебарад [8, с.58].

Принсипҳои асосии ташаккули салоҳияти идоракунии омӯзгорони ояндаи информатика аз ин равишҳо иборат аст:

1.Принсипи беайбӣ идоракунии раванди таълим бояд ҳамчун як маҷмааи ягона, ки ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди таълимро (омӯзгорон, хонандагон, маъмурият) дар бар мегирад, баррасӣ карда шавад. Ташаккули салоҳиятҳои идоракунии муаллимони ояндаи информатика қобилияти ташкил ва ҳамоҳангсозии ҷанбаҳои гуногуни раванди таълимро дар бар мегирад[11,с.14].

2.Принсипи тамаркузи амалӣ-рушди малакаҳои идоракунии бояд бо вазифаҳои воқеие, ки муаллимони фанни информатика дар фаъолияти касбии худ дучор меоянд, алоқаманд бошад. Ин банақшагирии дарсҳо, ташкили раванди таълим, арзёбӣ ва ташҳиси дониши хонандагонро дар бар мегирад.

3.Принсипи фарқ-равишҳо ба таълими муаллимони ояндаи фанни информатика, ки бояд хусусиятҳои инфиродии донишҷӯён, таҷриба ва сатҳи омодагии онҳоро ба назар гиранд, ин ба мо имкон медиҳад, ки малакаҳои идоракуниро дар асоси ниёзҳо ва имкониятҳо нигаронида шудааст, ҳама самаранок инкишоф диҳем.

4.Принсипи ҳамгироии технологияҳои иттилоотӣ-бо назардошти хусусияти касб, ба истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ барои ташкили раванди таълим диққати махсус дода мешавад. Ин малакаҳои кор бо платформаҳои гуногуни таълимӣ, абзорҳои рақамӣ ва захираҳои идоракунии омӯзишро дар бар мегирад[12,с.6].

5.Принсипи инъикос – рушди қобилияти худбаҳодиҳӣ ва таҳлили фаъолияти идоракунии он мебошад. Ин ба муаллимони фанни информатика имкон медиҳад, ки малакаҳои касбии худро такмил диҳанд, ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи идоракунии раванди таълимро муайян кунанд.

6.Принсипи ҳамкорӣ-ташаккули салоҳияти идоракунии бидуни малакаҳои ҳамкорӣ бо ҳамкорон, хонандагон ва волидони онҳо ғайриимкон аст. Ин ба фароҳам овардани муҳити мусоиди таълимӣ ва идоракунии самараноки раванди таълим мусоидат мекунад.

Ин принсипҳо ба муаллимони ояндаи фанни информатика кумак мекунанд, ки на танҳо дониши касбӣ, балки малакаҳои идоракуниро, ки барои муваффақ шудан дар раванди муосири таълим заруранд, инкишоф диҳанд.

Усули асосии ташаккули салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи информатика равишҳои гуногунро дар бар мегиранд, ки ба рушди малакаҳои ташкил ва идоракунии раванди таълим нигаронида шудаанд. Инҳоянд чанде аз он методҳое, ки барои ташаккули салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи информатика лозиманд:

1.*Усули таълими лоиҳа-донишҷӯён* лоиҳаҳои марбут ба ташкили раванди таълимро таҳия ва амалӣ мекунанд. Он ба рушди малакаҳои банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ ва баҳодиҳии фаъолияти таълимӣ мусоидат мекунад. Дар заминаи фанни информатика, лоиҳаҳо метавонанд эҷоди маводи таълимӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ ё ҷорӣ намудани технологияҳои навро дар раванди таълим дар бар гиранд муаллим[1,с.16].

2.*Усули Кейс - марҳила*. Усули мазкур марҳилаҳои таҳлил ва ҳалли ҳолатҳои воқеии педагогиро, ки метавонанд дар ҷараёни кори муаллими информатика ба вучуд оянд ифода менамояд. Ин усул ба рушди қобилияти қабули қарорҳо дар шароити номуайянии мусоидат мекунад, малакаҳои тафаккури интиқодӣ ва таҳлили ҳолатҳои гуногуни педагогиро инкишоф медиҳад.

3.*Усули таълими фарқкунанда* имкон медиҳад, ки хусусиятҳои инфиродии хонандагон, сатҳи тайерӣ ва манфиатҳои онҳо ба назар гирифта шаванд. Дар доираи ин усул, муаллимони ояндаи илми информатика ба хонандагон таълим медиҳанд, ки равишҳоеро интихоб кунанд, ки ба ниезҳои хонандагон мувофиқат кунанд ва ба онҳо имкон диҳанд, ки омӯзиши онҳоро самаранок идора кунанд.

4.*Усули ҳавасмандсозӣ* бошад моделсозии ҳолатҳои идоракуниро дар раванди таълимро дар бар мегирад, ки ба омӯзгорони ояндаи информатика имкон медиҳад, то малакаҳои ҳамкорӣ бо хонандагон, ҳамкорон, волидонро таҳия кунанд ва инчунин ташкили ҷорабиниҳои омӯзиширо дар шароити наздик ба амалияи воқеӣ анҷом диҳанд.

5.*Усули таҳлили рефлексивӣ*-пас аз гузаронидани дарсҳои таълимӣ ё ҷорабиниҳои таълимию тарбиявӣ, муаллимони ояндаи информатика банақшагирӣ ва инъикоси кори худро анҷом медиҳанд. Ин ба рушди малакаҳои худбаҳодиҳӣ, муайян кардани сустиҳои фаъолияти идоракунии ва дарёфти роҳҳои беҳтар кардани онҳо кумак мекунад.

6. Усули бозиҳои нақшбозӣ иштироки хонандагон дар бозиҳои нақшбозӣ, ки ҳолатҳои гуногуни идоракуниро, ба монанди ҳамкорӣ бо хонандагон, ҳамкорон ё волидонро қавӣ мекунад. Ин усул малакаҳои байнишахсӣ, роҳбарӣ ва қабули қарорро инкишоф медиҳад.

7. Усули мураббигӣ-омӯзгори ботачриба ба хонандагон дар раванди таълим ва рушди малакаҳои идоракуни тавассути пешниҳоди маслиҳатҳо ва фикру мулоҳизаҳо кумак мерасонанд. Манторинг ба интиқоли таҷрибаи амалӣ ва тақмил додани малакаҳои идоракуни дар муҳити воқеии таълим мусоидат мекунад [3, с. 16].

8. Усули технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК)-истифодаи асбобҳо ва платформаҳои рақамӣ барои ташкили раванди таълим, ки ба муаллимони ояндаи фанни информатика кумак мекунад, то усули идоракуниро тавассути технологияҳои муосир, аз қабили маҷаллаҳои электронӣ, системаҳои таълими фосилавӣ, хидматҳои интернетӣ ва ғайра азхуд кунанд.

Ин усул ба рушди ҳамаҷонибаи салоҳиятҳои идоракунии муаллимони ояндаи информатика мусоидат намуда, омодагии онҳоро барои ташкили самаранок ва идоракунии раванди таълим дар шароити таҳсилоти муосир таъмин мекунад.

Салоҳияти идоракуни дар ташаккули фаъолияти касбии омӯзгори ояндаи информатика нақши калидӣ мебозад. Он ба рушди малакаҳои идоракунии самараноки раванди таълим, ташкили фаъолияти таълимӣ ва ҳамкорӣ бо хонандагон, ҳамкорон ва волидон мусоидат мекунад.

Чанбаҳои асосии нақши салоҳияти идоракуни дар касби омӯзгори ояндаи информатика:

1. Таъмини раванди самараноки таълим-салоҳияти идоракуни ба муаллимони илми информатика дар нақшагирӣ ва ташкили дарсҳо, таҳияи нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳо ва ташкили усули назорат ва арзёбии дониш кумак мекунад. Ин ба муаллимони оянда имкон медиҳад, ки дар шароити гуногун бо захираҳои таълимӣ самаранок кор кунанд.

2. Сифатҳои роҳбарии омӯзгори фанни информатика, ки салоҳияти идоракуни доранд, дар муҳити таълимӣ рушд меёбанд. Онҳо метавонанд, ки бо ҳамкорон фаъолият карда, хонандагонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ ҳидоят намоянд, дар дарсҳо фазои ҳавасмандкунанда ва самарабахш эҷод созанд [3, с. 6].

3. Мутобиқсозии ҳамкорӣ бо хонандагон-муаллимони ояндаи фанни информатика бояд раванди таълимро тавре ташкил кунанд, ки ниёзҳои ҳар як донишҷӯро қонеъ гардонад, ва ин малакаҳои пешрафтаи идоракуниро талаб мекунад. Самаранок кор кардан бо гурӯҳҳои гуногуни хонандагон, истифодаи равишҳо ва усули фарқкунанда ба беҳтар шудани сифати таълим мусоидат мекунад [4, с. 22].

4. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар касби омӯзгори информатика салоҳияти идоракуни ба малакаҳои кор бо технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ зич алоқаманд аст. Идоракунии равандҳои таълими фосилавӣ, истифодаи воситаҳои рақамӣ барои арзёбӣ ва назорати дониш, ташкили курсҳои онлайн ҳама малакаҳои хуби идоракуниро талаб мекунад.

5. Рушди малакаҳои байнишахсӣ-салоҳияти идоракунии муаллими информатика қобилияти муоширати самаранок бо ҳамкорон, волидон ва хонандагонро дар бар мегирад. Ин ташкили маҷлисҳои волидон, муҳокимаҳо бо ҳамкорон оид ба мушкилот ва вазифаҳои таълимӣ, ҳалли ҳолатҳои муноқишаро дар бар мегирад.

6. Рушди худидоракуни ва инъикос - барои бомуваффақият инкишоф додани малакаҳои касбӣ, муаллими фанни информатика бояд фаъолияти худро мунтазам таҳлил кунад, заъфҳоро муайян кунад ва барои тақмил додани онҳо кор кунад. Ин ба тақмили доимии малакаҳои идоракуни ва баланд бардоштани сифати кори таълимӣ мусоидат мекунад ва салоҳияти идоракуни қисми ҷудонашавандаи фаъолияти касбии омӯзгори ояндаи фанни информатика мебошад. Он ба ташкили омӯзиши муассир, рушди малакаҳои роҳбарӣ, навоарӣ ва таъмини ҳамкориҳои босифат дар раванди таълим мусоидат мекунад, ки бевосита ба муваффақияти хонандагон ва рушди раванди таълим дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, ташаккули салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи фанни информатика як раванди мураккабест, ки рушди малакаҳои ташкили фаъолияти таълимӣ, истифодаи технологияҳои муосир ва сифатҳои шахсӣ ва касбиро дар бар мегирад, ки барои муваффақ шудан заруранд. Ҷузъҳои асосии салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи фанни информатика якҷанд унсурҳои калидиро дар бар мегиранд, ки барои самаранок иҷро намудани фаъолияти педагогӣ дар шароити раванди таълимии муосир заруранд.

АДАБИЁТ:

1. Васильева И. А. Управленческая компетенция как условие профессионального роста учителя. – М.: Издательство МГУ, 2017.
2. Горбачева Е. В. Педагогическая диагностика и управление учебным процессом в школе. – СПб.: Питер, 2019.
3. Загвязинский В. М. Управление образовательным процессом: теория и практика. – М.: Академический проект, 2018.
4. Кузнецова Н. А. Формирование управленческой компетенции у будущих педагогов: проблемы и пути решения. // Педагогические науки. 2020. № 4. С. 34-38.
5. Кулешова Т. В. Профессиональные компетенции учителей в контексте современных образовательных стандартов. – Екатеринбург: Уральское издательство, 2017.
6. Мищенко И. В. Информационные технологии в управлении образовательным процессом. – М.: ВШЭ, 2020.
7. Петров В. В. Теория и практика управления образовательным процессом в школе. – М.: Просвещение, 2016.
8. Серякова С.Б., Никитовская Г.В. Теоретическая модель формирования управленческой компетентности будущего педагога / С.Б. Серякова, Г.В. Никитовская // Преподаватель XXI век. - М.: МПГУ. -2017. - Ч. 1. - №4. - С. 56-64.
9. Тимофеева, Н. С. Развитие управленческих компетенций будущих педагогов в условиях инновационного образования. // Вестник педагогического образования, 2021, № 2. С. 22-27.
10. Фомичев С. А. Современные подходы к подготовке педагогов в условиях цифровизации образования. // Современные педагогические исследования, 2022, № 3. С. 45-51.
11. Шмидт Е. А. Управление учебной деятельностью и профессиональное развитие учителя информатики. // Вопросы информатизации образования, 2018, № 2. С. 13-17.
12. Юрьева А. И. Роль управленческой компетенции в подготовке будущих учителей информатики. // Педагогика и психология образования, 2021, № 1. С. 5-11.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИДОРАКУНИИ МУАЛЛИМОНИ ОЯНДАИ ИНФОРМАТИКА

Хусусиятҳои ташаққули салоҳияти идоракунии омӯзгорони ояндаи информатика ба таҳлили ҷанбаҳои калидии ташаққули салоҳияти идоракунии дар донишҷӯёни донишгоҳҳои олии педагогӣ, ки омӯзгорони фанни информатика мешаванд, рағбона қарда шудааст. Дар мақола аҳамияти рушди малақаҳои идоракунии, аз қабилҳои таққили рағбанди таълим, идоракунии фаъолияти таълимии ҳонандарон ва ҳалли вазифаҳои педагогӣ дар шароити рағбанди муносири таълим баррасӣ қарда мешавад. Ба усул ва стратегияҳои таълим, ки ба рушди салоҳиятҳо дар соҳаи идоракунии педагогӣ, инчунин таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба самаранокӣи идоракунии фаъолияти таълими нигаронида шудаанд, диққати махсус дода мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ташаққули бомуваффақияти салоҳияти идоракунии дар муаллимони ояндаи фанни информатика ба баланд бардоштани сифати таълим ва мутобиққунонии рағбанди таълим мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: ташаққул, омӯзгорони ояндаи информатика, технология, салоҳияти идоракунии, омӯзиш, ҷузъҳо.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Особенности формирования управленческой компетенции будущих учителей информатики направлена на анализ ключевых аспектов формирования управленческой компетенции у студентов педагогических вузов, готовящихся стать учителями информатики. В статье рассматривается важность развития управленческих навыков, таких как организация учебного процесса, управление учебной деятельностью учащихся и решение педагогических задач в условиях современного образовательного процесса. Особое внимание уделено методам и стратегиям обучения, направленным на развитие компетенций в области педагогического менеджмента, а также влиянию информационных технологий на эффективность управления учебной деятельностью. Исследование показывает, что успешное формирование управленческой компетенции у будущих учителей информатики способствует повышению качества образования и оптимизации образовательного процесса.

Ключевые слова: формирования, будущих учителей информатики, технология, управленческой компетенции, обучение, компоненты.

FEATURES OF THE FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE OF FUTURE COMPUTER SCIENCE TEACHERS

features of the formation of managerial competence of future computer science teachers is aimed at analyzing the key aspects of the formation of managerial competence among students of pedagogical universities preparing to become computer science teachers. The article examines the importance of developing managerial skills, such as organizing the educational process, managing students' learning

activities and solving pedagogical problems in the context of the modern educational process. Special attention is paid to teaching methods and strategies aimed at developing competencies in the field of pedagogical management, as well as the impact of information technology on the effectiveness of educational management. The study shows that the successful formation of managerial competence among future computer science teachers contributes to improving the quality of education and optimizing the educational process.

Key words: education, future computer science teachers, technology, management competence, training, components.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Мардонкул Субхонкулович, омӯзгори кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии ДДХ ба номи академик Б. Гафуров.

Сведение об авторе: Назаров Мардонкул Субхонкулович преподаватель кафедры методики преподавания математики и информационной технологии ХГУ имени академика Б. Гафурова.

Information about the author: Nazarov Mardonkul Subkhonkulovich is a lecturer at the Department of Methods of Teaching Mathematics and Information Technology of the KHSU named after Academician B. Gafurov.

ТДУ 681.3:802.0+373

АҲАМИЯТИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАЪЛИМ ВА ИМКОНИЯТӢ ОН ДАР ФАРОҲАМ ОВАРДАНИ МУҲИТИ МУСОИДИ ОМУӢШИ

Насруллаева Д.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Технологияи иттилоотӣ дар замони муосир як ҷузъи калидии рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун таҳаввулотӣ босуръат ба соҳаҳои гуногуни зиндагии инсон, аз қабилӣ таълим, тиб, маориф, ҳукумат, савдо ва дигар бахшҳо ворид гаштааст. Моҳияти технологияи иттилоотӣ, аз як тараф, дар истифодаи самараноки маълумот барои ҳалли масъалаҳо, баровардани қарорҳои дуруст ва баланд бардоштани самаранокии қорҳо бошад, аз тарафи дигар, ин технологияҳо барои беҳтар кардани робита байни инсонҳо ва рушди ҷаҳони иттилоотӣ мусоидат мекунанд.

Мавриди зикр аст, ки танҳо дар ду даҳсолаи охир дар ҳаёти ҳаррӯза технологияи иттилоотӣ, ба хусус, шабакаҳои интернетӣ, алоқаҳои мобилӣ, технологияи рақамӣ ва ғайра ба таври хеле босуръат истифода гардида истодааст. Ин ҳолат тақозо дорад, ки стандартҳои маълумотгирӣ бояд ба ин талаботи зудтағйирёбандаи ҷаҳони ҳозиразамон ҷавобгӯ бошанд.

Бояд таъкид кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир қараёни гузариш ба стандартҳои нави технологияҳои иттилоотӣ бошиддат идома дорад. Он татбиқи дастовардҳои илмию техники ва технологияи навинро барои дарёфти донишҳои нав, маҳорати баланди илмӣ ва техниро тақозо менамояд. Дар ин самт пурра компютеркунонии таълим ва пайвастшавӣ ба шабакаҳои ягонаи интернетӣ яке аз масъалаҳои муҳими таълиму тарбия ба шумор меравад. Дар робита ба ин масъала Пешвои муаззами миллат, Президенти муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз доштаанд: "баланд бардоштани сатҳи сифати таълим, қорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникативӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низомӣ таҳсилот, таъмини самаранокии фаъолияти омӯзгор ва тақмили малакаи педагогии онҳоро амалӣ мегардонад"[12, с.38].

Технологияи иттилоотӣ дар таълим аҳамияти хеле муҳим дорад, зеро он ба рушди тамоми ҷанбаҳои раванди таълим мусоидат мекунад. Аз ҷумла:

Гузариш ба таълими муосир: Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки методҳои таълим динамикӣ ва интерактивӣ шаванд. Тавассути истифодаи барномаҳои махсус, манбаъҳои таълимӣ ва омӯзишии онлайн дар раванди дарс омӯзгорон метавонанд муҳити таълимиро барои донишандӯзон хеле ҷолиб ва гуногунсозӣ кунанд. Масалан, тавассути истифода аз компютер зимни омодагӣ ба фан аз тарафи омӯзгор вазифаҳои зерин ба ҷо оварда мешаванд:

- сохтан ва ба тартиб даровардани модели компютерӣ, консепсияи дарс, мавзӯ, қурсҳо дар якҷоягӣ. Омӯзгор барои ташкил кардан ва гузаронидани дарс метавонад якҷанд амсилаи гуногуни компютерио дар раванд истифода барад, аз ҷумла **модели методологӣ, модели ташкилӣ** ва ғайра;

- **ҷо ба ҷогузории усули таълим.** Дар машғулиятҳои дарсӣ тавассути ин амал ба ҳамаи гурӯҳ усули дурусти қор ва пайдарҳамии он нишон дода мешавад;

- таъмин намудани маводи зарурӣ аз ҳисоби маълумоти иловагӣ;

- интиҳоб ва ба низом даровардани маводи омӯзиш бо назардошти қобилиятҳои хонандагон. Ҳангоми омодагӣ ба дарс ва таҳия ва интиҳоби усул омӯзгор имкон дорад маводро гирд оварда, ба система дароварда, мушаххас кунад ва бо ин роҳ сифати дарсро беҳтар намояд;

Дар раванди дарс компютер имкон фароҳам меорад, ки вақт сарфа карда шавад; маводи омӯзиш ба таври ранга таҳия гардад; дар раванди дарс ҳисси зебӣ ангезиш ёфта, дарс ба таври илмӣ ташкил карда шавад ва ғайра.

Ин ҳама имкон медиҳад, ки хонандагон аз тамоми нозукиҳои технологияи навин огоҳ бошанд, аҳамияти корбурди онҳоро дар ҷамъоварии иттилоот ва гирифтани донишҳои нав дарк кунанд.

Таълим дар асоси модулҳо ва медиаҳо. Вобаста ба мавзӯи дарс ва талаботи таълими муосир омода намдани дарс бо истифода аз медиаҳои гуногун, аз ҷумла видеоҳое, ки метавонанд дастурҳои корбарии воқеӣ ё аниматсионҳои омӯхтани мавзӯро ба хонандагон пешниҳод кунанд, аҳамияти махсус доранд. Ин имконият медиҳад, ки таълим дар шакли модуль ба хонандагон пешниҳод гардад. Ин амал на танҳо шаклҳои асосии таълим (математика, фанни табиӣ, забонҳо) балки малакаҳои нави техникӣ низ барои донишомӯзон фароҳам меорад.

Таълим тавассути бозиҳо (Gamification) Бозиҳо ва аниматсияҳое, ки барои таълим ҳамчун воситаи дидактикӣ омода шудаанд, як роҳи хеле самарабахш барои беҳтар кардани дарки мавзӯҳои таълимӣ мебошанд. Барои таҷриба кардани ин усул, бозиҳо метавонанд таваҷҷуҳи хонандагонро ба фаъолият бештар равона кунанд ва барои омӯзиш муҳити мусоиди ҷолибтару шавқовартар муҳайё намојанд.

Дастрасӣ ба иттилоот. Бо истифода аз Интернет ва технологияи мобилӣ хонандагон метавонанд ба манбаъҳои гуногуни маълумот ва китобҳо, видеоҳо, мақолаҳо ва курсҳои онлайн дастрасӣ пайдо кунанд. Ин кумак мекунад, ки хонандагон ба таври мустақил ва самараноктар таҳқиқот баранд. Платформаҳои махсус, ба монанди Moodle, Google Classroom, Zoom ва ғайра, ба омӯзгорон имкон медиҳанд, ки дарсҳо, машқҳо ва вазифаҳои онлайнӣ созмон диҳанд. Донишомӯзон метавонанд ба манбаъҳои таълимӣ дастрасӣ пайдо карда, корҳои хонагиро ба осонӣ тавассути интернет пешниҳод кунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки ба омӯзиш дар вақти дастрас ва ба таври фосилавии мушаххас машғул шаванд. Дастрасӣ ба маводи омӯзишӣ ба ҳиссиёти гуногуни хонандагон таъсир мерасонад, ҳавасмандии онҳоро ба омӯзиш тақвият мебахшад.

Фаъолияти интерактивӣ ва ҳамкорӣро, яъне омӯзиш дар муҳити интерактивӣ. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар таълим имкон медиҳад, ки муҳити таълим бештар фаъол ва аз ҷиҳати мантиқӣ мақсаднок бошад. Технологияҳои иттилоотӣ шароит фароҳам меоранд, ки хонандагон бо ҳамдигар ва бо омӯзгорон дар муҳити виртуалӣ ҳамкорӣ кунанд. Технологияҳои замонавӣ муошират, ҷун мубодилаи фикрҳо, форумҳои интернетӣ ва чатҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки дар мавзӯҳои таълимӣ баҳсу мунозираҳо ташкил кунанд. Ба ин тартиб, дарсҳо ва мавзӯҳо аз пасзаминаҳои таълимӣ ба муҳити ҳамкорӣ ва муҳокимаи умум идома ёфта, ба як раванди фаъоли омӯзиш табдил меёбанд. Бартариҳои асосии ин самт дар он аст, ки мавқеи фаъолиятнокии хонанда дар ҷараёни омӯзиш ошкор мегардад. Дар асоси фаъолияти омӯзишӣ муносибатҳои дутарафа ташкил карда мешаванд.

Омӯзиш дар ҳама ҷо ва ҳама вақт. Технологияҳои иттилоотӣ ба раванди таълим бо роҳи таълими онлайнӣ ва гибридӣ (онлайн + таҳсилоти анъанавӣ) кумак мерасонад. Он тавассути платформаҳое, ки дар асоси технологияи иттилоотӣ амал мекунанд (масалан, Moodle, Google Classroom ва ғайра) ҷорӣ карда мешавад. Ин технология ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар вақти худ ва аз ҳар макон ба омӯхтани мавод шурӯъ кунанд.

Омӯзиши инфиродӣ. Яке аз афзалиятҳои асосии технологияи иттилоотӣ дар ин аст, ки он фардикунонии таълимиро осон мекунад, яъне барои шахсони гуногун таҷрибаҳои таълимиро фардӣ кунонида, тавассути системаҳои махсус ба қобилият ва талаботи ҳар як донишандӯз мутобиқ месозад. Масалан, истифодаи барномаҳои маърифатӣ ё кумакҳои аниматсионӣ барои баланд кардани дараҷаи дарки мавзӯ хеле мусоидат менамојанд. Дар ин самт компютер ва шабакаҳои интернетӣ барои истифодаи усули корҳои мустақилона ва ё мустақилона тадқиқот бурдани хонандагон нақши бориз доранд. Албатта, агар хонанда корҳои амалиро худ ба таври инфиродӣ иҷро намојанд, ин хеле хуб аст, ҷунки моҳият ва мақсади мавзӯро амиқтар дарк мекунад, бештар ба иттилооти гуногун муроҷиат менамојанд, мавод ҷамъ мекунад, маводи ҷамъкардари таҳлилу таҳхис намуда, мувофиқашро

мавриди истифода қарор медиҳад. Аз ин бармеояд, ки хонанда дар меҳвари омӯзиши технология қарор мегирад.

Арзёбии таҳсилот. Технологияи иттилоотӣ бо истифода аз тестҳо, омӯзишҳои интерактивӣ ва манбаъҳои таълимии пурмазмун, коркарди маълумот қобилияти бехтар кардани натиҷаҳои таълим ва афзоиши фаъолиятнокии хонандагонро дошта, имкон медиҳад, ки ки таҳлили "маълумоти калон" (Big Data) барои мониторинг ва таҳлил кардани натоиҷи таълимӣ истифода шаванд. Ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ омӯзгорон фаъолияти хонандагонро таҳлил ва арзёбӣ мекунад. Бо ёрии таҳлилҳои амиқ омӯзгорон ва маъмуриятҳо метавонанд раванҷҳои таълимиро баррасӣ намоянд, ҳамоҳоро муайян созанд ва барои таълимгирандагон роҳҳои бехтар пешниҳод кунанд. Масалан, ҳар як хонанда, ки дар курсҳои онлайнӣ иштирок мекунад, метавонад тартиби иҷрои вазифаҳоро ва натиҷаҳои санҷишу имтиҳонҳои супоридаашонро, ки тавассути системаи мониторинг муайян карда шудаанд, бинад. Ин ба омӯзгорон барои дар алоҳидагӣ бо хонандагон кор гирифтани ёри мерасонад.

Бо истифода аз маълумоти калон, системаҳои таълимӣ метавонанд барномаҳои шахсӣ ва эволюсионии самаранок ташкил кунанд.

Омӯзиши технологияи иттилоотӣ дар таълим қадамест, ки дар бедор намудани майлу рағбат ба донишомӯзӣ ва кӯшиши бедор намудани мақсади омӯзиш дар хонандагон саҳми арзанда дорад. Дар марҳилаи аввали ин зина хонандагон ба фаъолияти азхудкунӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Дар машғулиятҳои технологияи иттилоотӣ барои ташаккули шахсияти ҳаматарафа рушдёфта, фаъл, эҷодкор ва бофарҳангу соҳибмаърифат шароит фароҳам оварда мешавад. Шиносоии хонандагон бо намудҳои гуногуни иттилоот имкон медиҳад, ки бо таҷрибаи андуштаи наслҳои гузашта дар соҳаи техника, технология, маданияти зиндагӣ ва майшат шинос шаванд ва аз ҷиҳати иҷтимоиву меҳнатӣ ҳаматарафа рушд ёбанд. Шаклҳои асосии таълими технологӣ бояд фаъолияти эҷодӣ ва иртиботи қорӣ байни омӯзгор ва хонанда бошанд, зеро маҳз дар чараёни чунин ҳамкорӣ меъёрҳои фарҳанги умумӣ ва технологӣ, худидоракунии муайян кардани хонандагон, бедор намудани шавқу ҳаваси донишомӯзӣ, тафаккури эҷодӣ, рушд додани шаклҳои нави меҳнатии хонандагон рушд меёбанд. Муҳимтарин шарт асосӣ ташкил кардани чунин раванди муносири омӯзиш аст, ки хонанда барои ба даст овардани донишу таҷриба аз соҳаҳои мухталифи зехнӣ истифода бурда тавонад. Аз ин рӯ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва касбиро зарур аст, ки ҷавобонро барои зиндагӣ қаран дар шароити қомилан нав омода намоянд. Аммо, танҳо бо додани маҷмуи донишҳо, ки вазифаи асосии таълими анъанавӣ ба ҳисоб мерафт, системаи маориф қодир нест ҷавобонро ба ҳаёт дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи технологияи иттилоотӣ дар сатҳи баланд тайёр намоянд. Вазифаҳои муассисаҳои таҳсилотӣ, пеш аз ҳама, бояд ба он нигаронида шаванд, ки ҷавобонро бо донишҳои назариявӣ бой қардонда, малакаҳои амалии барои иҷрои минбаъдаи намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнативу зехнӣ заруриро ташаккул диҳад ва хонандагонро ба ҳаёти оянда омода созад.

Технологияи иттилоотӣ қанне мебошад, ки ба қувваи дониш бевосита қаран қаран, ҷаҳонбинии хонандагонро ба сатҳи баланд қардошта, шавқҳои онҳоро ба омӯзиши бештари қорҳои амалӣ бедор мекунад. Технологияи иттилоотӣ хонандагонро қордор месозад, ки қанҳои математика, химия, физикаро омӯзанд, ҳамзамон онҳоро барои қустуҷӯйҳои мустақилона қидоят мекунад ва ба дунёи муосир бо қиди қигар нигоҳ қарданро қалқин месозад [6, с.34]. Вай ба хонандагон меомӯзад, ки қӣ гуна донишҳои назарияви қор амал истифода қурдан мумкин аст. Дар ин қорсто омӯзқорони қанни технологияи иттилоотиро қозим меояд, ки таълими хонандагонро аз қарақай маълумотқидӣ ба қарақай идорақунии фаъолияти таълимии онҳо қузаронанд. Омӯзқори қанни технологияи иттилоотиро қозим аст, ки қобаста ба фаъолияти қасбию педагогии худ интиқоли ақбори илмию техникаро бо вазифаи идорақунии фаъолияти таълимию маърифатии хонандагон ва ташқили қори мустақилонаи онҳо қусъат диҳад [6, с.35]. Ин ба ташаккули мустақилияти ба шахсият нигаронидашудаи хонандагон қар раванди таълими технологияи онҳо муқоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, технологияҳои иттилоотӣ имрӯз ба як қузи на танҳо муқим, балки гуноногунақавишии раванди таълим табқил ёфтааст. Таъсири технологияи иттилоотиро қар қараёни донишомӯзи хонандагон қар самтҳои зерин мушоқида қардан мумкин аст, аз қумла:

- шавқу рағбат ва ҳавасмандии хонандагонро бедор мекунад;
- иштироки фаълони ҳар як хонандаро қар қараёни таълим таъмин менамояд;
- ба қиссиёти ҳар як хонанда таъсир мерасонад;
- самарақаш аз қар намудани мақоди таълими таъмин менамояд;

- фаъолияти бисёрнақшавиро дар хонандагон тақвият мебахшад;
- робитаҳои муҳталифро дар назария ва амалия таълим барқарор менамояд;
- дар хонандагон маҳорати муошират ва андешарониро ташаккул медиҳад;
- малакаҳои ҳаётиро азфун мегардонад;
- тағйироти рафториро шиддат мебахшад.

Муҳаққиқи варзида Ҳерари мегӯяд, ки «технологияи иттилоотӣ инкишоф ёфта, дар якҷоягӣ бо дигар технологияҳои муосир метавонад як асри нави инсониро, ки дар он иттилоот ва барномаҳои иттилоотӣ нақши асосиро мебозанд, ба вучуд орад». Ба назари Ҳерари, технологияҳои иттилоотӣ метавонад инсонҳоро пешгом созад ва ё шиддатҳои иҷтимоиро таҳрик диҳад, ки он на танҳо барои коркард ва истифодаи иттилоот, балки дар қароргирии мансабҳои сиёсӣ ва иҷтимоии инсонҳо низ таъсир мерасонад [7, с.2].

Тавре, ки дар боло низ қайд гардид, мо дар асри технологияву автоматика ва техникаи пешрафта қарор дорем, зарурати тағйири андешаву тафаккур ва усули фаъолияти ҳаррӯза рӯйи қор омадааст. Хусусан, дастгоҳҳои ҳозиразамони алоқои мобилӣ, компютерҳо, шабакаҳои ҷаҳонии интернет, ки тавассути дастгоҳҳои кайҳонӣ фаъолият мекунанд, ҳаёти инсонро тағйир дода, тарзи зиндагиву фаъолиятшонро дигаргун карда истодаанд. Имрӯз воридсозии ин технология ба истехсолот ва фаъолиятҳои соҳаҳои дигар як раванди табиӣ шудааст, ки дар натиҷаи он манфиати зиёде ба даст меояд, яъне қори инсонро сабук намуда, манфиатнокиашро чандин маротиба азфун мегардонад. Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақимикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст, таъкид гардид дар Паёми навбатии Президенти муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 28 декабри соли 2024. Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати авалиндарача дода шавад:

Якум, тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ-чи (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзанаи ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияи рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани ҷораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибқории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ [13, с.8].

Эълон гардидани солҳои 2025-2030 - Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсионӣ муассисаҳои таҳсилотиро вазифадор месозад, ки ҷиҳати роҳҳои ба ин ҳадаф расидан самаранок истифода бурдани воситаҳои техникаро дар дарсҳо ба роҳ монанд. Аз як тараф, ин масъала талаботи рӯз бошад, аз ҷониби дигар, малакаи саводнокии хонандагонро бедор намуда, тавассути истифодаи технологияи муосир ба зеҳни хонандагон таъсири бештар расонида метавонад.

Ба ҳамин тариқ технологияи иттилоотӣ дар таълим ба як баҳши муҳим ва беназир табдил ёфтааст, ки таъсири амиқу мусбат ба раванди таълим ва омӯзиш мерасонад. Воситаҳои ТИ имконият медиҳанд, ки таълим самараноктар, ҷолиб ва фарогиртар гардида, донишомӯзон ба осонӣ ба манбаъҳои иттилоотии таълимӣ, курсҳои онлайнӣ, платформаҳои интерактивӣ, бозиҳои таълимӣ ва симулятсияҳо дастрасӣ пайдо кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Бобоев Х. Технологияи муосири педагогӣ ва зарурияти татбиқи онҳо/Мақтаб ва ҷомеа, 2002.
2. Вильялес Р., Макле К. Компьютеры в школе: перевод с английского языка. Общая редакция и вступ. ст. В.В.Рубцова. - М.: Прогресс, 1998.Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 24.01.2025.
3. Демкин В.П., Можаява Г.В. Информационные технологии дистанционного обучения - www.ict.edu.ru/ft/003625/1.html. Санаи мурочиат 24.01.2025.
4. Егорова Ю.Н. Мультимедия в образовании-технология будущего//Новые технологии обучения, воспитания, диагностика и творческого саморазвития личности: Материалы третьей Всероссийской научно-практической конференции.-Йошкар-Ола, 1995, - С.101-103.

5. Егорова Ю.Н., Морозов М.Н., Кирилов В.К. Мультимедия технология как комплексное средство повышения качества обучения в общеобразовательной школе//Материалы Региональной научно-практической конференции Чебоксары, ЧТУ им. И.Н.Ульянова, 1999 –С.170-172. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 24.01.2025.
6. Комилов Ф.С., Шарипов Д.С. Информатикаи татбиқӣ-Душанбе, 2009.-364 с.
7. Кривоногов С.В., Петров В.А. Применение информационных технологий в обучении как средство повышения качества образования. Захираҳои интернетӣ, санаи мурочиат 24.01.2025.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», Душанбе, 10.05.2002.
9. Мирсаидов А.Б., Шоёкубов Ш.Ш. Таҳсилот ва омӯзгор дар фазои ҷомеаи иттилоотӣ. Илм ва инноватсия. №3-4 2013, с.167.
10. Падерин А.В. Применение интернет-технологий в организации самостоятельной учебной деятельности студентов вузов//2014. - 229 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <http://www.president.tj/ru>. санаи мурочиат 24.01.2025.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 20-январии соли 2016, саҳ. 38.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 28 декабри соли 2024, саҳ.8

АҲАМИЯТИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАЪЛИМ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН ДАР ФАРОҶАМ ОВАРДАНИ МУҲИТИ МУСОИДИ ОМУӢИШ

Мақола ба тавсифи технологияи иттилоотӣ бахшида шуда, муаллиф кӯшиш намудааст, ки аҳамияти назариявӣ ва амалии омӯзиши онро дар раванди таълим баррасӣ намуда, имкониятҳои назарраси онро нишон диҳад. Технологияи иттилоотӣ, ки аз рӯи мақсадашон гуногунанд, имкон медиҳанд хонандагонро ба намудҳои гуногуни иттилоот кор кунанд. Қайд карда мешавад, ки технологияҳои муосирӣ таълим дар якҷоягӣ бо технологияҳои иттилоотӣ метавонанд самаранокӣ раванди таълимро баланд бардоранд. Дар мақола, ҳамчунон, муҳимияти технологияҳои иттилоотӣ дар таълим асоснок ва моҳияти омӯзиши онҳо ошкор карда шуда, ҷанбаҳои асосии истифодаи он тасниф гардидааст.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ, раванди таълим, таҳсилоти муосир, усули таълим, муҳити таълим имконият, маълумот, мавод, омӯзгор, хонанда, маҳорату малака.

ЗНАЧЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ И ИХ ВОЗМОЖНОСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЛАГОПРИЯТНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Статья посвящена описанию информационных технологий, и автор предпринял попытку обсудить теоретическую и практическую значимость их изучения в образовательном процессе, продемонстрировать их значительные возможности. Информационные технологии, различающиеся по своему назначению, позволяют учащимся работать с различными типами информации. Отмечено, что современные образовательные технологии в сочетании с информационными технологиями позволяют повысить эффективность образовательного процесса. В статье также раскрывается значение информационных технологий в образовании, сущность их изучения, классифицируются основные аспекты их использования.

Ключевые слова: информационные технологии, образовательный процесс, современное образование, методы обучения, среда обучения, возможности, информация, материалы, учитель, ученик, навыки и умения.

THE SIGNIFICANCE OF USING INFORMATION TECHNOLOGY AND IMAGINATION AND AVAILABILITY AND PROVIDING A USABLE IMAGERY ENVIRONMENT

The article is devoted to the description of information technologies, and the author made an attempt to discuss the theoretical and practical significance of the study and educational process, to demonstrate its significant possibilities. Information technologies, different in their purpose, allow us to work with different types of information. It is noted that modern educational technologies in combination with information technologies allow to increase the efficiency of the educational process. The article also reveals the importance of information technologies in education, the essence of their study, and the main aspects of their use are classified.

Key words: information technologies, educational process, modern education, training methods, training environment, opportunities, information, materials, teacher, student, skills and abilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насруллаева Дилафруз Ҳикматуллоевна - и.в муовини декан оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, номзоди илмҳои кимиё, доцент, E-mail: kafedra_skvait@mail.ru Телефон: (+992) 372345870 987-07-96-55

Сведение об авторе: Насруллаева Дилафруз Ҳикматуллоевна - заместитель декана по науке и инновациям Технологического университета Таджикистана, кандидат химических наук, доцент, E-mail: kafedra_skvait@mail.ru телефон: (+992) 372345870 987-07-96-55

About the author: Nasrullaeva Dilafruz Hikmatulloevna - Deputy Dean for Science and Innovations of the Technological University of Tajikistan, Ph.D. in Chemical sciences E-mail: kafedra_skvait@mail.ru Phone number: (+992) 372345870 987-07-96-55

ХУСУСИЯТҲОИ САМАРАНОКИИ ОМУЗИШИ СИСТЕМАВӢ БО ИСТИФОДАИ УСУЛИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ФАРДИКУНОНИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Ҷонмирзоев Э. Ҷ.

*Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзи кормандони
соҳаи маориф*

Дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф омӯзгорон нақши калидӣ мебозанд. Ин нукта дар суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат (2015) хеле мушаххас баён гардидааст: "...калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ ва истиқлолияти фикрӣ омӯзгор-омӯзгор ва хазинаи маънавияи илмӣ ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби омӯзгор имкон фароҳам меорад, ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд". Ҳар як омӯзгор мекушад, то дарсро баҳри хонандагон аҷибу рангину шавқовар ва ҳамзамон содаю фаҳмо гузаронад. Барои ин омӯзгор бояд аз методу усули гуногун истифода барад. Ба гуфтаи М.Лутфуллоев: "Методҳои таълим ҳамчун чароғи фаъолияти муаллиму талабаҳо илмест дар хусуси роҳ, тарз ва воситаҳои инкишофи қобилияти фардии талабагон, доираи назар, андӯхтани дониш ва ҳосил намудани маҳорату малакаҳо." [5] Усули таълим ин ҷузъиёти метод, амалиёти алоҳидаи тафаккур, лаҳзаҳои таркибии раванди азхудкунии донишҳо, ташаккул додани маҳорату малакаҳо мебошад.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳо Вазорати маориф ва илм низоми нави таълимро дар амал татбиқ менамояд, ки он ба ташаккули рушди салоҳиятнокии хонандагон дар истифодаи амалии дониш, малака ва маҳорат мусоидат хоҳад кард.

Дар айни замон маълум аст, ки сифатҳои хос ва аҳамиятноки ҳаёт гуногун ва тағйирёбанда мебошанд. Дар ин ҳолат азхудкунӣ ва ҷамъбасти донишҳои тайёр на мақсад, балки яке аз воситаҳои ёридиҳандаи инкишофи зехнии инсон мешаванду ҳалос.

Барои он ки дар ин ҷаҳони мутараққӣ хонанда бомуваффақият фаъолият кунад, вай бояд ахборро «ғалбер» карда тавонад, қарор қабул кунад ва фаҳмад, ки чӣ муҳим ҳасту чӣ муҳим не. Ба вай лозим меояд, ки қисмҳои гуногуни ахбор байни ҳамдигар чӣ гуна алоқамандӣ доранд, ақида ва донишҳои навро дар амал дида барояд, маънои чизи навро, ки бо он дучор мешавад, фаҳмад ва ахбори ба ӯ лозим набуда ва саҳеҳ набударо рад карда тавонад.

Бо усули анъанавии таълим, фаъолияти сусти хонанда ин масъаларо дигар ҳал карда наметавонад. Барои ҳалли масъалаи мазкур аз ҷониби хонанда технологияи муосири педагогӣ, шаклҳои пурмаҳсули ташкили чараёни таълим ва истифодаи усули таълими фаъол лозим аст.

Вазифаи таълими математика аз он иборат аст, ки дар асоси таҷрибаи ҳаётии хонандагон, ки бо таҳлилу тадқиқи микдории ҳодисаҳо ва далелҳои ҳақиқии муҳити атроф алоқаманд аст, тасаввуроти микдорӣ ва фазоии хонандагонро инкишоф медиҳад, инчунин дар хонандагон мафҳумҳои математикиро ташаккул дода, салоҳиятҳои (донишу малакаю маҳорат)-и қатъии ҳисобкуниро дастрас мегардонад.

Омӯзиши математика бояд дониши хонандагон ва тафаккури мантиқии онҳоро инкишоф диҳад, ки он ба рушди нутқи математикии онҳо алоқаманд мебошад.

Малакаҳо ва афзалиятҳои фикрронии системавиро ба ҳисоб гирифта, ба стратегҳои чинӣ ва системаи фалсафии Конфутсий «амиқтар фикр кунед!»-тақия карда, хонандагонро барои комёб шудан бояд равона намуд.

Малакаҳои фикрронии системавӣ барои дар касе, ки бомуваффақият барои худ ва дигарон кор кардан меҷӯяд, заруранд.

Мисоли аз ҳама равшани он, ки малакаҳои фикрронии системавӣ на танҳо дар ҳаёти шахсӣ, инчунин дар фаъолияти системавӣ лозим мешаванд, идораи чараёни дарс ҳамчун система аст. Баъзан аз назар дур мондани ягон унсури номаълум, қамаҳамият метавонад боиси дарки нодурусти хонандагон гардад. Аз ин хотир, омӯзгор тамоми самтҳои таълимро фаро гирад.

Муносибати системавиро истифода карда, омӯзгор дар хонандагон чунин малакаҳоро

ташақкул диҳад:

воқеаҳои асосиро ҳангоми тасвири зухурот, далелҳо, чудо кардан;
қисмҳои асосиро пайдо карда, робитаи миёни онҳоро муқаррар кардан;
бо навъҳои гуногуни маълумот кор кардан;

тағйири зухурот, воқеаҳоро дар фосилаи вақт пешбинӣ карда тавоништан.

Инсон аз ибтидо табиатан, **мушоҳидакор** аст. Таҳқиқи якбора, ғайриихтиёр ба ҳар инсон хос аст. Аввалан, рағбат ба таҳқиқот кунҷқобӣ аст. Хонандагон мушоҳидачиёни бисёр хубанд, аммо онро дуруст шарҳ дода наметавонанд. Онҳо ҳодисаҳоро зуд ба хотир мегиранд, аммо на ҳамеша ҳулосаи дуруст мебароранд. Барои ислоҳ кардани ин зиддияти табиӣ таълими системавӣ ёрӣ мерасонад. Мақсади он додани маълумот (зухурот, ҳодиса)-и нав аз тарафи хонандагон, на аз тарафи олимон аст. Услуби кори илмӣ - маърифатӣ ба хонанда имкон медиҳад, ки **принсипҳои** гузориши ҳадафҳои таҳқиқот, методҳои мушоҳида ва тасвир (бо ёрии калима ва формула)-ро дар таълими математика **аз худ кунад** ва робитаҳои сабабу натиҷаро дарк намояд.

Олами инсонӣ бузург буда, аз системаҳои зиёди мураккаб иборат аст. Маҳз барои ҳамин зарур аст, ки ба хонандагон ба тарзи системавӣ фикр карданро омӯзонем то онҳо ҷонагии оламро дарк намоянд.

Барои ин лозим аст, ки принсипҳои асосии таҳлили системавино ҳар як омӯзгор донанд. Таҳлили системавӣ имконият медиҳад, ки қоидаҳои умумӣ, принсипҳо ва қонуниятҳое, ки бо он объектҳои мавриди омӯзиш инкишоф меёбанд (масалан, ҳодисаҳои табиӣ), муайян карда шаванд.

Шумораи зиёди системаҳо вучуд дорад, ки аз ҳамдигар бо хусусият, сохт ва пайдоиши худ фарқ мекунанд. Сарфи назар аз ҳамаи фарқҳо дар як система як чизи кулл буда, аз қисмҳо иборат аст. Система дорои хусусиятҳои муайян аст ва вазифаҳои муайяно иҷро мекунанд. Системаҳо бо мурури замон тағйир меёбанд. Тағйир ва рушди система тарафҳои мусбат ва манфӣ дорад.

Бинобар ин, дар дар як система ҷиҳатҳои умумии зиёде мавҷуданд. Агар мо ин ҷиҳатҳоро муайян намоем ва онҳоро донем, дар ҳолати хеле мусоид қарор мегирем ва то саршавии тадқиқоти системаҳои муайян мо дар бораи он чизи бисёроеро хоҳем донист. Ҷолиб будани муносибати системавӣ дар ҳамин аст.

Истилоҳҳои **фикрронии системавӣ, таҳлили системавӣ ва муносибати системавино** барои осонфаҳмӣ, **калимаҳои ҳаммаъно ҳисоб** мекунем, ки муносибатҳои умумиро (методология) нишон медиҳанд.

Аз нуқтаи назари муносибатҳои системавӣ (фикрронӣ), **элементҳое**, ки ба системаи мазкур дохил мешаванд, **бояд ҳам худ ба худ ва ҳам вобаста ба дигар объектҳо ва падидаҳо** дида баромада шаванд. Ҳеч як мавҷудоти зинда, ҳеч як коллектив, ҳеч як мошина бе робита бо муҳити атрофи худ вучуд дошта наметавонад. Аммо тасвир кардан ва ба ҳисоб гирифтани ҳамаи робитаҳо амалан ғайриимкон аст. Фақат **қисмҳои аз ҳама муҳим ва робитаҳои мустақамро**, ки **ба хусусиятҳо ва вазифаҳои системаҳо** таъсири зиёд мерасонанд, чудо намудан басанда аст. Барои ҳамин мақсади муайян мафҳуми муносибати системавӣ истифода карда мешавад.

Таҳлили ибтидоии системаҳо ба қадри **имкон бояд сода бошад**. Вай бояд тамоми **қисмҳои махсусан муҳимми** системаҳои таҳқиқшаванда, **вазифаҳо**, ва **робитаҳои махсусан, муҳим**, ҳам дохили система ва ҳам берун аз онро дар худ дошта бошанд. Аммо чунин унсурҳо, ки барои таҳқиқоти муфассали оянда интиҳоб карда мешаванд, бояд шумораи маҳдуд дошта бошанд. Масалан, на зиёда аз 4-5 қисм, 2-3 вазифа ва 4-6 алоқа, ба ибораи дигар, **маҳорати чудо намудани чизи асосӣ** аз ҳамин иборат аст.

Муносибати системавӣ - усули маърифат

Кор карда баромадани мундариҷаи омӯзишии фанҳои мактабӣ дар асоси фикрронии системавӣ **имкон фароҳам меорад, ки объекти** (падидаи, қонуни, қоидаи) **омӯзишно дар назар (аёнӣ) тасаввур кунед**. Дар натиҷаи ин на танҳо объект дида мешавад, балки ҳамзамон зерсистемаҳо ва системаҳое, ки ба он дохил аст, мушоҳида мешаванд. **Ҳамкорӣ ва робитаи мутақобила дар байн ва дар дохили системаҳо** дида ва омӯхта мешаванд. Дар натиҷа ин ба **ташаққули тасвири дунёи системавӣ оварда мерасонад**.

Истифодаи воситаҳои тасвирии гуногун (графикҳо, нақшаҳо, чадвалҳо, диаграммаҳо) ҳангоми **омӯзиши система фикрронии тасаввурӣ-таҳайлоро ривоч медиҳад**.

Истифодаи муносибати системавӣ барои ба **кашифёти хурд мубаддал кардани** дарс ва **бедор намудани зарраи истеъдод дар ботини ҳар як хонанда** имкон медиҳад. Ҳатто **муваффақиятҳои хурд** дар дарки дунё ва ҳуди шахс раванди омӯзишно беҳтар мекунанд.

Боз як бартарии муҳимми истифодаи таҳлили системавӣ **давом додани корҳои тадқиқотӣ** мебошад. Ҷамъоварии иттилоот, таҳлили системавии объектҳои омӯхташаванда, ошкор намудани қонуниятҳо дар рушди системаҳо - ҳамаи инҳо принципҳои кори тадқиқотӣ мебошанд. Чунин равиш имкон медиҳад, ки **ҳам ҳангоми омӯзиши фанҳои алоҳида ва ҳам дар сатҳи байнифанӣ методҳои пешбарии корҳои таҳқиқотӣ ба ҳонандагон** бомуваффақият омӯзонда шаванд.

Дар методикаи омӯзиши математика инчунин методикаи хусусӣ ҳам истифода мешавад, яъне мавзӯи ҷамъ ва тарҳ дар доираи даҳӣ чӣ хел ба ҳонандагон омӯзонда мешавад. Омӯзиши математика характери тарбиявӣ ҳам дорад, яъне дар масъалаҳои математики характери тарбиявӣ дошта, ҳал карда мешавад. Методикаи математика бо фанҳои педагогика ва психология алоқаманд аст. Дар курси математика ва методикаи он қонунҳои умумии педагогика ва психология аҳамият дода мешавад. Усул вазифаи мустақили таълимӣ надорад, вале ба вазифаи гузоштаи ин ё он метод итоат мекунад, барои ба мақсад ноилшавии метод мадад мерасонад. Масалан, методи машқ, ки асосан вазифаи ташаккул додани маҳорату малакаҳоро дорад, метавонад чунин усулро дар бар гирад: намунаи кори муаллим, дар асоси намуна мустақилона машқкунии талабаҳо, ба пешқадамон супоридани машқҳои иловагӣ, ҳамкориҳои муаллими бо кӯдакони донишашон суҷ, суҷхонҳоро рӯҳбаланд кардани муаллим, натиҷагирӣ ва ғайра, ҳамаи методҳои таълимӣ мувофиқи хусусиятҳои худ усули гуногунро фаро гирифта метавонад.

Усули интерактивии таълим, ки дар сатҳи байналмилалӣ эътироф гаштаанд, барои машғулиятҳои таълимию омӯзишӣ вақти камро талаб мекунад.

Усули интерактивии таълим аз чунин принципҳо иборат мебошанд:

- ҷалби диққати иштирокчиён ба машғулият ва дар муддати кӯтоҳ ба мақсад ноил гаштани онҳо;

- иштироки озодона, ғайри маҷбурӣ ва мутамоил;

- иштироки на зиёда аз 20 нафар иштирокчиён дар машғулият;

- пешниҳод ва қабули мустақилонаи қоида ва тартиби рафтори иштирокчиён мавриди ташкили машғулият;

- иштироки бевоситаи иштирокчиён дар раванди машғулият.

Мақсади асосии истифодаи усули интерактивии таълим, ин ба зудӣ ва дар муддати кӯтоҳтарин аз худ кардани (омӯзонидани) маълумоти зарурӣ, баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаҳои ҳаёти мебошад, ки он ба таҳкими қобилият ва маҳорати ровигию шунавандагӣ, рушди малакаҳои сарварии ташкили гурӯҳ, бедор кардани ҳисси инсондӯстӣ ва ғайра мусоидат менамояд.

Хусусиятҳои асосии усули интерактивии таълим:

Усули интерактивии таълим, пеш аз ҳама, бо хусусияти мутобиққунияш машхуру маъруф гаштааст, яъне дилхоҳ фарди солимақл ва соҳибзаковат хоҳ-нохоҳ ба ин ва ё он самтҳои афзалиятнок мутобиқ мегардад.

Аз ин рӯ, мавриди ҷалби иштирокчиён зарур аст, ки аз рӯи принципҳои интихобӣ амал намояд, яъне барои амалӣ гаштани мақсадҳои машғулият ва бомуваффақият анҷом ёфтани он мебошад ашхоси нисбатан ғайриҷомеаро ва нисбат ба ҷавонон бошад, бештар ҳонандагон ва ё донишҷӯёнро, ки қудрати аз худ кардани беамониати дилхоҳ маводи таълимиро доранд, интихоб намуд.

Ҳангоми ташкили машғулият дар бисёр ҳолатҳо воситаҳои айёни ба монанди: қоғазу қаламҳои гуногуни ранга, маводҳои тақсимотӣ, видеофилмҳо ва ғайра истифода мегарданд, ки ба дучанд аз худ кардани маълумот ба иштирокчиён мусоидат менамояд.

Мавриди гузаронидани машғулият усули таълимӣ ба монанди: ҳуҷуми фикрӣ, ки малакаи суҳанронии шахсро устувор мегардонад, бозӣ дар нақшо, ки нақоби шармгинии шахсро мешиканад, ба иштирокчиён барои ҳудро озод ҳис кардану ба синфхона мутобиқ шудан шароит фароҳам меорад. Кор дар гурӯҳҳои хурд, ки ба шахс шароит фароҳам меорад то мустақилона кор кунад, ақида ва нуқтаи назари ҳудро мустақилона таҳия намояд ва дар рафти машғулият бо рӯҳбаландӣ ширкат варзад, истифода мегарданд.

Бартарии ин усули таълим дар он аст, ки ҳонанда дар равиши он, яъне дар гузаронидани машғулият бевосита ғайриҷомеаро иштирок мекунад, ҳонанда озодона савол медиҳад, баҳсу мунозира мекунад, ақидаи ҳудро изҳор менамояд, тартибу қоидаҳои дилхоҳи машғулиятро якҷоя бо ҳамсабақон пешниҳод ва интихобу қабул менамояд. Дар мавриди истифодаи усули муқаррарии таълим бошад, ҳонанда аз ин гуна имкониятҳо маҳрум аст.

Усули интерактивии таълим талаб мекунад, то таълимгиранда дар чараёни амалигардии он фаёлона иштирок намуда, ақидаҳои худро озодона ва бемамониат изҳор намояд.

Барои инкишофи малакаҳои хониш ва дарки маъно танҳо хониши матн кифоя нест. Бояд хониши шууронаро машқ кард ва аз стратегияҳо истифода бурд. Стратегияҳои хониши шуурона чараёни фикрӣ буда, барои мустақилона хондан ва дарк кардани матн ёрӣ мерасонанд. Чараёни мазкур фаёлияти мақсадноки пешакӣ банақшагирифтааст, ки барои хубтар фаҳмидан ё дар хотир нигоҳ доштани матн ёрӣ мерасонад. Стратегия истифодаи мунтазами чараёни фаёлиятҳои маърифатӣ (фикрронӣ) пеш аз хондан, ҳангоми хондан ва баъд аз хондан аст. Стратегияҳои хониши шуурона ба хонандагон имконият медиҳанд, ки сатҳи фаҳмишашонро баланд бардошта, мушкilotи дарки маънии матнро паси сар намоянд ва дониши сусту номукамали худро оид ба матн ҷуброн кунанд.

Омӯзгорон бояд ба хонандагон фаҳмонанд, ки чӣ тавр ин стратегияҳо ба онҳо барои дарк кардани матн ва омӯхтани он ёрӣ мерасонанд (ба ҷойи аз ёд кардани матн), инчунин тарзи истифодаи дурусти стратегияҳо ба хонандагон омӯзанд. Агар хонандагон бо сохтори матн шинос шуда бошанд, маънои матнро хубтар дарк мекунанд ва ахбори онро ба хотир мегиранд, зеро сохтор ба хонандагон барои бардоштан ва сохтани маънӣ ҳангоми хондан ёрӣ мерасонад. Масалан, дарки сохтори матн ба хонандагон имконият медиҳад, ки фарқи байни ҳодисаҳои асосӣ ва дуюмдараҷаро донанд ва ҳодисаҳои ҳикояро пешгӯӣ кунанд. Хонандагон метавонанд дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ бо сохтори матн шинос шаванд. Таълим дар ин зина дар асоси матнҳои ҳикоягӣ ба роҳ монда шавад ҳам, хонандагони синфҳои болоӣ бояд ҳатман ба матни ахборӣ шинос гарданд, зеро сохтори он фаҳмиши онҳоро ташаккул дода, ба онҳо имконият медиҳад, ки масъалаҳои асосии онро бозгӯӣ кунанд. Барои ташаккул додани дониши хонандагон оид ба сохтори матн ва истифодаи ин дониш барои дарки маънои матн воситаҳои гуногуни таълимӣ-интерактивӣ мавҷуданд. Масалан, омӯзгорон метавонанд ба хонандагон тарзи истифодаи нақша ва ҷадвалҳои гуногунро омӯзанд. Яке аз чунин воситаҳо тартиб додани ҷадвали қайдҳо аст. Масалан, омӯзгор метавонад аз хонандагон хоҳиш намояд, ки рӯйхати унсурҳои асосии матн (макон, симоҳо, ҳодиса, масъала, ҳали масъала)-ро тартиб диҳанд. Омӯзгорон, инчунин, метавонанд қисмҳои матни ҳикояро тавассути харитаи матн ё дигар воситаҳои графикӣ, ба монанди (1) нақшаи мувофиқгузори сохтор ба мундариҷа, (2) ҷобачогузори қисмҳои матн, расмҳои ҳодисаҳои асосӣ ва ба тартиби муайян гузоштани қисмҳои матни бадеӣ ё (3) диаграммаи сархатҳои матнро, ки ҳодисаҳои асосии матнро алоқаманд мекунанд, пешниҳод намоянд.

Омӯзгорон хонандагонро ба муҳокимаи самаранок ва мушаххас раҳнамоӣ карда, ба онҳо барои амиқ фаҳмидани матн ёрӣ мерасонанд. Чунин муҳокимаронӣ байни хонандагон ё байни хонандагону омӯзгор тавассути саволу ҷавоби мантиқиву таҳқиқӣ ташкил мешавад. Тавассути чунин таҳқиқот хонандагон тарзи ақидаеро дастгирӣ кардан ва ё муқобили он буданро омӯхта, нофаҳмиҳои матнро равшан мекунанд ва оид ба матн ҳулоса мебароранд.

Инчунин барои инкишофи малакаи хониши шуурона омӯзгор метавонад аз масъалаҳои, ки боиси ташаккули тафаккур ва дарки маъно мегарданд, истифода кунад.

Хониши бо шуур имкон медиҳад, ки талаба пас аз ифоданок хондани матн баҳс кунад, санъати суҳбатиашро сайқал диҳад. Танҳо баъди иҷрои ҳамин гуна фаёлиятҳо талабагон ба дарки маъно сарфаҳм мекунанд.

Барои инкишофи малакаҳои хониш ду методи (стратегия) асосӣ пешниҳод мешавад.

1) Методи ИНСЕРТ

INSERT (ИНСЕРТ) аз забони англисӣ гирифта шуда, чунин шарҳ дода мешавад:

I – Interactive (ҳамкорӣ);

N – Noting (мулоҳиза);

S – System (қайди системавӣ);

E – Effective (босамар);

R – Reading (хондан);

T – Thinking (фикр кардан).

Дар методи ИНСЕРТ ба мазмуни матн аломат гузошта, маълумоти нав қайд карда мешавад. Иҷрои ин методро қадам ба қадам нишон медиҳем.

Қадами 1. Фаёлгардонии донишҳои азхудкардаи хонандагон

Омӯзгор мавзӯро дар ҷуфтҳо ё гурӯҳҳои хурд муҳокима намуда, ба хонандагон пешниҳод мекунад, ки дар бораи иҷрои амалҳои арифметикӣ, супоришҳои гуногун, ҳалли

муодилаҳо чиро медонанд, ё чӣ гумон доранд, давоми 2-3 дақиқа дар дафтар нависанд. Ақидаҳо дар тахтаи синф ё варақҳо навишта мешаванд.

Қадами 2. Хониши матн бо истифодаи ИНСЕРТ

Ҳангоми омӯхтани мавзӯи нав дар ҷадвал нишонаҳои зерин гузошта мешаванд:

«V» - медонам (чизро, ки пеш аз хониши супориш медонистам);

«+» - ахбори нав (чизи хондашуда бароям нав аст);

«-» - иштибоҳ (агар дар маълумоти нав шубҳа ё ғалате ёфт шавад);

«?» - нофаҳмо (чизи хондашуда фаҳмо нест).

Ҷадвали ИНСЕРТ

V Медонам	+ ахбори нав	- шубҳа	? нофаҳмо

Ҳангоми шиносӣ бо супоришҳои гуногун ҳамаи нишонаҳоро истифода кардан шарт нест. Хонандагон аломатҳоро интихобан, дар ҳалли мисол, масъала, ё муодила метавонанд гузоранд. Муҳим он аст, ки талаба маводи ба ҳудаш пештар маълумро бо маводи нав алоқаманд кунад, ахбори ноаниқро ҷудо карда тавонад.

Қадами 3. Ҷамъбасти ва ба тартиб даровардани маълумоти гирифташуда

Супориши хондашуда дар гурӯҳҳо ё ҷуфтҳо муҳокима карда мешавад. Барои муҳокимаронӣ саволҳои зерин додан мумкин:

1. Аз мазмуни супориш дар бораи кадом мавзӯ маълумот гирифтед?

2. Аз супоришҳои пешниҳодшуда чӣ чизи нав фаҳмидед?

3. Дар бораи чӣ бештар доништан мехоҳед?

4. Кадом саволҳо пайдо шудаанд?

5. Дар матн ҷиҳатҳои мусбӣю манфӣ кадомҳоянд? ва монанди инҳо.

Бо мақсади ҷамъбасти мавзӯ омӯзгору талабагон ҷадвали ИНСЕРТ-ро пур мекунанд.

Ин намунаи фаъолиятро дар ҷуфтҳо, гурӯҳҳои хурд ё фардӣ ташкил кардан мумкин аст.

2) Методи МДД

Методи МДД (Медонам, Доништан мехоҳам, Доништан) маҳсули корҳои ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқотӣ буда, бобати самаранок аз худ кардани мавзӯи нав ёрӣ мерасонад.

Мақсадҳо:

- муайян кардани савияи дониши мавҷудаи хонандагон;
- ташаккули малакаҳои ба худ баҳо додан;
- инкишофи малакаҳои кор бо супориш;
- муқоисаи донишҳои мавҷуда ва донишҳои навомӯхтаи хонандагон.

Қадамҳо:

1. Аз рӯйи мақсад ва мавзӯи дарс ангишии зехн гузаронида мешавад;

2. Ба хонандагон саволҳо дода, сутуни аввалро пур мекунем;

3. Ба онҳо савол дода мешавад, ки оид ба мавзӯи дарс чиро доништан мехоҳанд;

4. Ба ҳамин тариқ сутуни дуюм низ пур карда мешавад;

5. Пас аз шиносӣ бо супориши пешниҳодшуда ба сутуни дуюм баргашта, муайян мекунем, ки хонандагон ба кадом саволҳои худ ҷавоб ёфтанд;

6. Он ҷавобҳо ба сутуни сеюм навишта мешаванд;

7. Сипас муайян месозем, ки то кадом андоза навиштаҳои сутуни аввал ба дониши мавҷудаи хонандагон мувофиқанд.

Медонам	Доништан мехоҳам	Доништан
Дониши мавҷуда бо як калима ё ибора баён карда мешавад.	?	?
Дониши мавҷуда бо як калима ё ибора баён карда мешавад.	Саволҳои сабт мегарданд, ки ба масъалаҳо вобастаанд.	?
Дониши мавҷуда бо як калима ё ибора баён карда мешавад.	Саволҳои сабт мегарданд, ки ба масъалаҳо вобастаанд.	Имконияти ёфтани ҷавоб ба саволҳоро инъикос менамояд

Методи МДД-ро бо қадамҳо иҷро мекунем:

Медонам	Доништан меҳоҳам	Доништан

Омӯзгор барои иҷрои методи МДД ҳамагӣ 15-20 дақиқа вақт чудо мекунад. Чадвали онро дар тахтаи синф ё варақи калон кашида иҷрои онро қадам ба қадам нишон медиҳанд.

Мақсади истифодаи методҳои ИНСЕРТ ва МДД аз инҳо иборатанд:

- аз методи анъанавӣ, ки талабагон маводи маълумро тақрор мекунанд, даст кашем. Талаба бояд худфаъолу эҷодкор бошад;
- талабаро бовар кунондан лозим, ки ӯ дар гуфтор метавонад хато кунад, зеро хатой як шакли донишомӯзист;
- аз саволу супоришҳо истифода кардан даркор. Чунки саволу супориш ба талаба бобати пайдо кардани фикру ақидаҳои гуногун имконият медиҳанд;
- барои ҷавоби ғайрӣ додан ба талаба вақти муайян чудо карда, сухани ӯро буридан лозим нест;
- барои баёни фикр талабаро рӯҳбаланд кардан лозим;
- аз фаъолияти якҷоя (интерактивӣ) васеъ истифода карда мешавад.

Мақсади иҷрои кластер

Ин стратегияро пеш аз омӯхтани мавзӯи нав истифода кардан ба маврид аст, зеро хонандагон барои дарки маълумоти нав тайёр мешаванд.

Дар сохтани кластер фикру мулоҳизахоро маҳдуд кардан лозим нест, балки фикрхоро байни ҳам алоқаманд мебошад кард. Агар хонандагон бо ин усул бори аввал шинос мешуда бошанд, омӯзгор метавонад мавзӯҳои умумиро барои намуна биёрад ва ҳудуд иҷро кунад. Масалан, доир ба «Муодила» чунин мулоҳизаҳо баён кардан мумкин аст: намуд, хосият, формула, қоида, монандӣ ва ғайраҳо.

Дар стратегияи кластер пайвастиҳои мантиқӣ ва пайдарпайии фикру андешаҳо муҳим аст. Стратегияи мазкурро дар фанҳои гуногун мувофиқи мавзӯи истифода кардан мумкин аст.

Диаграммаи Венн

Диаграммаи Венн аз ҷониби Джон Венни файласуф, математик ва мантиқшиноси англис соли 1881 ихтироъ шудааст. Он усулест, ки барои ёфтани фарқ ва умумияти мафҳум, ашё ва муқоисаи онҳо мусоидат мекунад. Хонандагон монандӣ, фарқият ва муқоисаро дар дафтар ё тахтаи синф менависанд.

Мақсади истифодаи диаграмма:

- таҳлил ва муқоиса карда тавонистани ду ва зиёда мафҳум (ашё, ҳодиса);
- инкишофи малақаҳои баҳо додан ба аломату хусусиятҳои ашё, ҳодиса;
- в) муайян карда тавонистани хусусиятҳои фарқкунанда ва монандии ашё, ҳодиса.

Қадамҳо:

1. Ба хонандагон мавзӯро пешниҳод намоед.
2. Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки дар атрофи мавзӯ фарқият ва умумиятро муайян намоянд.
3. Хонандагон дар варақи сафед ё дафтар дар марҳилаи аввал сето чоркунча ва марҳилаи дуюм ду давраи ба ҳам пайвастро, ки якдигарро мебуранд, мекашанд.
4. Онҳо дар қисмҳои чапу рости чоркунча ё давра фарқиятҳо ва дар мобайни он умумияти мавзӯи пешниҳодшударо қайд мекунанд.
5. Ҳар як намояндаи гурӯҳ дар анҷоми фаъолият кори худро муаррифӣ менамояд.

Кластер

Маъноии кластер «хӯша, шоха» аст. Кластер усули гирдоварии андешаҳои хонандагон доир ба ягон мавзӯ ё мафҳум буда, дар шаклҳои гуногун тасвир меёбад. Хонандагон андешаҳои худро оид ба мавзӯ ё мафҳум баён мекунанд ва менависанд.

Мақсадҳо:

- ҷамъ овардани андешаҳои талабагон;
- бунёди ҷустуҷӯиҳо;
- инкишофи малақаҳои баёни фикр (ба таври мухтасар);
- муайян кардани фаҳмиши талабагон доир ба мавзӯ ё мафҳум.

Қадамҳои истифодаи кластер

Қадами 1. Дар миёнҳои саҳифаи дафтар, варақи (қоғаз) сафед, ё тахтаи синф давра кашида, дар дохили он номи мавзӯ, ки аз 1-2 калима иборат аст, навишта мешавад.

Қадами 2. Мувофиқи саволҳо дар атрофи мавзӯ, аз ҷониби хонандагон ақидаҳо ҷамъ оварда мешаванд. Дар доираҷаҳои атрофи мавзӯи асосӣ хонандагон фикру ақидаҳоро менависанд.

Қадами 3. Бо мақсади фаъолгардонии донишҳои мавҷудаи хонандагон аз рӯйи кластер мавзӯ муаррифӣ карда мешавад.

Қадами 4. Дар охир натиҷаҳо муҳокима ва ҷамъбаст карда мешаванд. Дар мулоҳизаронӣ хонандагон бояд озод ва худфаъол бошанд.

Истифодаи кластер дар раванди дарсҳои математика

Кластер аз калимаи англисии “cluster” гирифта, маънои хӯша, шохчаро дорост. Кластер усули ғирдоварии андешаҳои хонандагон доир ба ягон мавзӯ ё мафҳум буда, дар шаклҳои гуногун тасвир меёбад. Дар раванди дарс хонандагон андешаҳои худро доир ба ягон мавзӯ ё мафҳум баён карда, онҳоро бо ҳам алоқаманд мекунанд. Ҳангоми истифодаи бурдани усули кластер хонандагон фаъолияти хуби худро нишон дода, ҳамаи андешаҳои баёншударо дар як ҷо ғирд оварда, дар баробари шунидани онҳо боз аёнӣ бо онҳо шинос мешаванд.

Кластер намудҳои зиёдеро дорост, ки ҳар якеи он хусусиятҳои худро дошта, дар равиҳои гуногун истифода бурда мешавад.

Ҳар як омӯзгор мекӯшад то дарсро баҳри хонандагон аҷибу рангину шавқовар ва дар ин баробар содаю фаҳмо гузаронад. Барои ин омӯзгор бояд аз методу усули гуногун истифода барад. Яке аз усули дарсдиҳӣ ки бештари омӯзгорон аз он истифода менамоянд, ин кластер мебошад. Яъне фаҳмондан ва нишон додани мавзӯ дар дохили схемаҳо ва ё графикҳо. Вобаста ба маҳорати омӯзгор усули кластер бо якчанд намудҳои гуногун гузаронида мешавад. Он ҳамчун востҳои аёнӣ хизмат мерасонад.

Усули кластер фикри хонандагонро инкишоф дода, онҳоро ба мушоҳидакорӣ ва ҳозирҷавобӣ равона месозад.

Кластер барои амалисозии мақсадҳои зерин истифода бурда мешавад:

ғирдоварии андешаҳои хонандагон;

бунёди вазъияти ҷустуҷӯ;

инкишофи малакаҳои баёни мухтасари фикр;

омӯзиши роҳҳои гуногуни ғирдоварии андешаҳо;

бо мақсади пешниҳод кардани маълумотҳои иловагӣ муаян кардани дониши хонандагон доир ба мавзӯ.

Хелҳои кластер

Кластер 2 хел мешавад: сода ва мураккаб.

Кластери сода ин тавр иҷро карда мешавад:

Масалан, боби бузургӣҳо, дар ин мавзӯ кластерро месозем. Дар аввал мавзӯро аз ҳар ҷиҳат бояд таҳлил кард. Мавзӯҳои боби бузургӣҳо:

1. Воҳидҳо ва ҷадвали ченакҳои дарозӣ

2. Воҳидҳо ва ҷадвали ченакҳои вазн

3. Килограмм ва тонна

4. Сентнер

5. Воҳидҳо ва ҷадвали ченакҳои вақт

6. Суръат, вақт ва масофа

7. Ҷамъи бузургӣҳо

8. Тарҳи бузургӣҳо

Кластерро метавон дар оғози дарс, раванди дарс ва ё охири дарс истифода бурд. Ҳангоми бори аввал истифодаи бурдани кластер нақшаеро бояд интихоб кард, ки ба тамоми гурӯҳ шинос бошад. Дар лавҳаи синф ва ё варақҳои калон бо хонандагон кластери умумӣ таҳия сохтан мумкин аст. Ҳамаи мулоҳизаҳои шогирдонро сабт намуда. Дар аввал онҳоро шарҳ додан лозим нест. Чунки хонандагон фикрашонро озода баён карданро омӯзанд. Андешаҳоро то вақти муайяншуда бояд навишт. Ба хонандагон дар ҳолатҳои зарурӣ саволҳои водоркунандаро додан хуб аст.

Сохтани кластер аз қадамҳо иборат аст, ки бо донишдони он роҳи омӯзгор осон мегардад:

Дар маркази лавҳаи синф давра кашед;

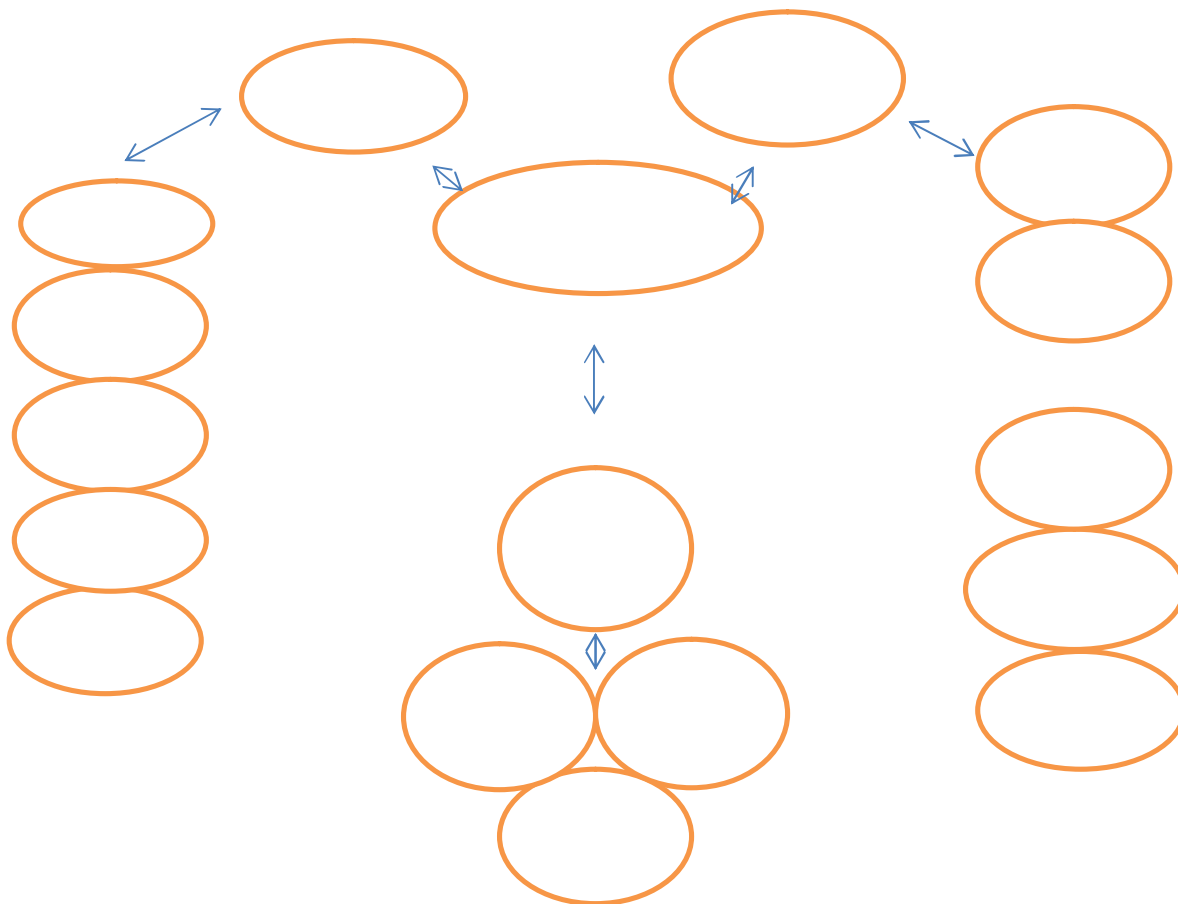
Дар дохили давра мавзӯ, мафҳум ё калимаи асосиро нависед;

Оид ба мавзӯ, мафҳум ё калимаи асосӣ савол диҳед;

Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки андешаҳои худро дар атрофи мавзӯ, мафҳум ё калимаи асосӣ нависанд;

Хонандагон байни андешаҳо алоқаи мувофиқро барқарор намуда, онро ишора мекунанд.

Намунаи кластери оддӣ дар мавзӯи "Бузургӣ" дар раванди дарси математика

Дар охири дарс талабагон:

- фикру мулоҳизаи худро доир ба мавзӯ баён менамоянд;
- баҳс ташкил мекунанд;
- донишҳои худро бо мавзӯи нав муқоиса мекунанд;
- байни андешаҳо робита барқарор менамоянд.

Супориш: Омӯзгор бо ҳамроҳии хонандагон дар тахтаи синф кластери умумӣ таҳия мекунад ва ҳамаи ақидаҳои хонандагонро менависад, вале шарҳ намедихад, ба ғалатҳо низ эътибор намедихад, чунки ислоҳи онҳо фикри хонандагонро метавонад парешон кунад. Барои андешаронӣ вақти муайян ҷудо мекунад. Дар ҳолати зарурӣ ба хонандагон саволҳои водоркунада медиҳад ва ёрӣ мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Алиев А. Б., Зиёев М. Н., Олимова Ф. К. ва ғайра. Такмили маҳорати педагогии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2010.
2. Бойденко А. Компетенции в профессиональном образовании. Высшее образование в России. 2004. №11
3. Лутфуллоев М. Дарс. Душанбе, 1995
4. Хуторской А.В. Современная дидактика: учебное пособие.-М.: Высшая школа, 2007
5. Педагогическая психология. Традиционное обучение: сущность, достоинство и недостатки.
6. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Душанбе, 2012
7. Муносибати салохиятнокӣ ба таълим. Модули таълимӣ. –Душанбе, 2017
8. Сафин Д., Мусина Р., Мухторӣ Қ. ва дигарон. Усули таълим ва омӯзиши ҳам ғаёлол. Дастури таълимӣ.- Душанбе, 2007

ХУСУСИЯТҲОИ САМАРАНОКИИ ОМУЗИШИ СИСТЕМАВИ БО ИСТИФОДАИ УСУЛИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ФАРДИКУНОНИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Макола дар бораи фардикунонии чараёни таълим бо истифодаи усули фаъол мебошад. Инчунин дар хонандагон *рушди салоҳиятҳо, мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилкунӣ ва баҳодихиро* ташаккул медиҳад. Илова бар ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониши назариявиро дар амал татбиқ намоянд. Дар ин усули тадрис омӯзгор метавонад алоқамандсозии чараёни таълим бо ҳаётро мувофиқ гардонад, то ки хонандагон аз мавзуи омӯхташаванда маълумти зарурӣ пайдо менамоянд. Ҳамин тариқ, тафриқаи бисёрсоҳаи гуногунзина имконият медиҳад, на танҳо тайёрии сифатии хонандаҳоро барои таълими минбаъда дар макотиби олии амалӣ намояд, балки ба воситаи фаъолияти гуногуни таълимӣ ба ҳар яки онҳо шароити мусоидро барои нигоҳ доштан ва инкишофи мустақилияти онҳо ёрӣ мерасонад. Истифодаи технологияҳои инноватсионии таълим барои самаранокии муносибатҳои ба хонандагон раवонагардида, яъне дар шакли ҳамфаъол, бо тарзи ташкили муҳити дидактикии мусоид равона шудааст.

Инчунин омӯзгорон бо истифодаи ин мақола тарзҳои гузаронидани дарси амалӣ аз математика ва ба ҳаёт мувофиқ кардани мавзӯро медонанд. Ҳангоми рушд додани салоҳиятҳои хонандагон дар дарси математика аз ин намунаи фаъолиятҳо истифода хоҳад кард.

Калидвожаҳо: усули фаъол, мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилкунӣ ва баҳодихӣ, тақрор (репродуктивӣ), баҳодихӣ дар ҳамкорӣ, эҷодӣ (креативӣ), таълими тафриқавӣ, муносибати тафриқавӣ, салоҳият.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ИНДИВИДУАЛИЗИРОВАННОМ ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКИ

Статья посвящена индивидуализации процесса обучения, при помощи активных методов. Активные методы позволяют повысить у учащихся самостоятельность, способность и умение самоуправлять, диалогизацию, анализ и оценивание. В этом методе обучения учитель имеет возможность связывать процесс обучения с жизнью, чтобы учащиеся при изучении материала получили необходимые знания. Таким образом, многообразные степенные дифференциации позволяют не только повысить качественную подготовку для дальнейшей подготовке в высших учебных заведениях, но и помогают им способом самостоятельного развития. Использование инновационной технологии в процессе обучения повышает активные отношения, связанные с учащимся и способствуют необходимой дидактической организации данного процесса.

Учителя могут использовать материал статьи при проведении практических занятий по математике и связывать тему урока с жизнью. Также данный материал может использоваться для совершенствования компетенции учащихся на уроках математики.

Ключевые слова: активный способ, самостоятельность, способность и навыки самоуправления, диалогизация, анализ и оценка, повторение (репродуктивный), оценка при совместной деятельности, творчество (креативный), дифференцированное обучение, способ, критическое мышление.

EFFECTIVE FEATURES OF SYSTEMIC LEARNING USING ACTIVE LEARNING METHODS IN THE INDIVIDUALIZED PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

This article is about the individualization of the educational process by using the active teaching method. Moreover, it develops students' independence, self-management, communication, analysis, and evaluation skills. In addition, it allows students to apply theoretical knowledge in practice. In this teaching method, the teacher can the teaching process to life, so that the students get the necessary information about the topic they studied. In this way, multi-disciplinary and multi-level differentiation allows not only to implement the qualitative preparation of students for further education in higher schools, but also helps each one of them to maintain and develop their independence through various educational activities. The use of innovative technologies is aimed at effective student-oriented relations, in an interactive way of creating a favorable didactic environment.

Also using this article will help the teachers in conducting the practical math lessons and connecting it with every day life.

And in order to develop the students compitencies in math lesson they can simply use the given examples.

Key words: active method, independence, abilities and self-management skills, communication, analysis and assessment, repetition (reproductive), assessment in collaboration, creativity (creative), differential education, differential approach, critical thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чонмирзоев Эраҷ Чонфидоевич номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи фанҳои табиӣ – риёзӣ, Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии қормандони соҳаи маориф E-mail: eraj@mail.ru., тел.: +(992)937936464

Сведения об авторе: Дžанмирзоев. Эрадж. Дžанфидоевич, кандидат педагогических наук, доцент кафедры естественных наук и математики, Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников образования E-mail: eraj@mail.ru., тел.: +(992)937436464

Information about the author: Džhanmirzoev Eraj Džhanfidoevich, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of natural sciences and mathematics, Republican Institute for Advanced Training and Retraining of Education Workers E-mail: eraj@mail.ru., tel.: +(992)937436464

ТДУ: 375+32.02(573.4)

ТАРБИЯИ ЭКОЛОҒИ ДАР МАКТАБ

Саидова М. С.

унвонҷӯйи Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар асри дигаргункунандаи технологӣ, ҳаёти қариб ҳамаи мавҷудоти зинда бо хатар рӯ ба рӯ аст. Мушкилоти экологӣ, бо тамоми шиддат, ба саломатии ҷисмонӣ ва равонии ҷомеа таҳдид мекунад. Илми муосир наметавонад неъматҳои муҳити солим – чун мавҷуд набудани бемориҳо, оби тоза, ғизои солим ва ҳавоеро, ки ба партовҳои зараровар олула нагардидааст, иваз кунад. Дар ин раванд, зебоии манзараҳои табиӣ нишон медиҳад, ки маърифати экологӣ ва шиддати мушкилоти экологӣ, ҳамчунин зарурати роҳҳои мушаххаси ҳалли онҳоро таъкид мекунад. Масъалаҳои экологӣ, вазъи муҳити зист ва сифати зиндагӣ танҳо бо масъулиятнокӣ ва ҷидду ҷаҳди якҷояи мо метавонанд бартараф шаванд.

Тарбияи экологӣ дар ин самт ба мо мадад мерасонад, зеро он асоси ташаккули ҷаҳонбинӣ ва марҳилаи муҳимми афкори ҷамъиятӣ мебошад. Он роҳи инкишофи ҳислатҳои ахлоқии эҳтиром, таҳаммулпазирӣ ва қобилятнокии кӯдакон мебошад. Таҳқиқи таърихи минтақа ва хусусиятҳои он, инсонро водор мекунад, ки мавқеи шаҳрвандӣ ва масъулияти худро нисбат ба сарнавишти хонаи умумии худ – Замин дарк кунад, то табиатро аз нобудшавӣ нигоҳ дорад.

Тарбияи экологӣ на танҳо иттилоотро дар бораи проблемаи экология, балки инчунин ба назар гирифтани арзишҳо ва муҳофизат кардани муҳити зист низ фаро мегирад. Бояд таъкид кард, ки дарсҳои табиатшиносӣ дар мактабҳо, барномаҳои экологии ҷамъиятӣ ва лоиҳаҳои волонтерӣ метавонанд фарзандонро бо масъулияти муҳофизати муҳити зист шинос намоянд. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки кӯдакон, ки дар муҳити экологии самаранок тарбия меёбанд, эҳсоси амиқтар ва масъулиятнокӣ нисбат ба табиат ва захираҳои он рӯйи Замин пайдо мекунад.

Ин тасаввуроти симбиозӣ бо муҳити зист на танҳо дар байни насли нав, балки дар миёни калонсолон низ муҳим аст. Ба тақмили шуури экологӣ ва ҷаъолияти иҷтимоӣ бо эҷоди муҳити солим масъулият ва ҳамкориҳои умумиро талаб мекунад. Махсусан, сохтори иҷтимоӣ ва самтҳои иқтисодӣ бояд ба тақмили мутобиқати экологии ҷорабиниҳо нигаронида шуда бошанд.

Масъалаи таъминот бо энергия, истеъмоли захираҳо ва муҳити солими зиндагӣ пояи муҳимтарини барномаи экологии имрӯз мебошад. Ба масъалаи дастрасӣ ба оби тоза, хок ва ҳаво дар аксари минтақаҳо бояд аҳамияти хос дода шавад. Вобаста ба ин, фаҳмиш ва арзи назар дар самти экология барои фарзандони мо, на танҳо кумак ба рушди инфиродӣ, балки барои таҳкими ояндаи сайёраи Замин низ зарур аст.

Мақсади таълими экологӣ ин қадам ба ташаккули муносибати масъулиятшиносӣ ба муҳити зист мебошад, ки бар пояи шуури экологӣ мусоидат намуда, василае барои эҳсоси амиқи дониши муосир мебошад. Ин маънои риояи принципҳои ахлоқию ҳуқуқии идоракунии муҳити зист ва пешбурди ғояҳои беҳтарсозии он мебошад, ки дар таҳкими ҷаъолиятҳои ҷамъиятии ҷамъбастшуда барои омӯхтан ва ҳифзи табиати кишвар ва минтақаи худ нигаронида шудааст.

Ҳадафи тарбияи экологӣ танҳо дар расидан ба консепсияи ягонаи ҳалли масъалаҳои зерин амалӣ мегардад:

1. Таълимӣ – ин қорбаст кардани системаи донишҳо оиди проблемҳои экологии замони мо ва роҳҳои самаранокӣ ҳалли он;
2. Тарбиявӣ – ин эҷоди ангежаҳо, талабот ва одатҳои рафтор дар самти экологии созанда, ташаккули тарзи ҳаёти солим;
3. Инкишоф – ин бунёди системи малақаҳои зеҳнӣ ва амалии арзёбии вазъият барои беҳбуди муҳити зист ва тарбияи эҳсоси мутобиқ ба муҳити зист: интеллектуалӣ, эмотсионалӣ ва ахлоқӣ.

Мақсади таълими экологӣ на танҳо ба ташаккули шиносии идоракунии муҳити зист, балки ба эҷоди як фарҳанги нави экологӣ низ равона гардидааст, ки дар он инсон бо табиат муошират мекунад ва ба он эҳтиром мегузорад. Ин равиш бояд бо истифодаи методологияи ҷолиб, иттилооти асоснок ва таҷрибаи амалии ҷавонон, муассисаҳои таълимӣ ва ташкилоти ҷамъиятӣ ҳамоҳанг бошад.

Дар ин муносибат, муаллимон ва кормандони таълимӣ нақши муҳимро ифода мекунам, зеро онҳо масоили экологиро дар барномаҳои таълимӣ ҷой медиҳанд ва муҳити созандаро таъмин менамоянд. Инчунин, иштирок дар лоиҳаҳои экологӣ ва барномаҳои пешбаранда на танҳо донишҷӯён, балки тамоми ҷомеа ба масоили экологии ҷаҳонӣ ва маҳаллӣ шомил менамояд.

Таълими экологӣ на танҳо додани маълумот, балки пешниҳод намудани таҷрибаи воқеии кор бо муҳити атрофро низ дар бар мегирад. Ташкили маҳфилҳои дӯстдорони табиат, иштироки ғайбӣ дар тадбирҳои ғайбӣ барои хифзи муҳити зист, аксияҳои тозагии муассисаҳои таълимӣ – ин ҳама воситаҳои самарабахши бознигарии дахлдор ва эҳтироми табиат мебошанд.

Бо ин роҳ, мо метавонем насли навро тарбия кунем, ки дар оянда на фақат барои хифзи муҳити зист кӯшиш намояд, балки ба сифати фактҳои бозтаъбир, анъанот ва принсипҳои ахлоқии маънавӣ муносибат кунад.

Мақсади ниҳии таълими экологӣ шакли муносибати масъулиятнок ба муҳити зистро эҳё менамояд. Бо ба даст овардани системаи муайяни дониши экологӣ дар дарс хонандагон метавонанд меъёри қоидаҳои рафтори экологиро дар табиат омӯзанд; зеро маҳз бо ҳамин тартиб тарбияи экологӣ ва муносибати масъулиятноки онҳоро нисбат ба табиат ба вуҷуд орем. Вале агар шартҳои тарбияи экологӣ ба назар гирифта нашаванд, пас меъёрҳо ва қоидаҳои рафтор метавонанд дастнорас бошанд ва ё ба таври суст азхуд шаванд.

Шарти якуми муҳим ин аст, ки тарбияи экологии талабагон бояд мунтазам ва бо таъки ба маълумоти маҳаллиноӣ, бо дар назар гирифтани давомноқӣ, мураккабӣ ва омӯзиши чуқури унсурҳои алоҳида аз синфи 1 то синфи 9 роҳандозӣ гардад.

Шарти дуюми ҳатмӣ он аст, ки мактаббачагон ба ғайбиятиҳои амалии хифзи сарватҳои табиӣ маҳаллӣ ҷалб карда шаванд. Ин ғайбиятиҳо ба монанди: сабзоркунии мактаб, парвариши гулзорҳо, сарпарастии минтақаҳои муайяни ҷангал, ҷамъоварии меваҳои тухмии марғзори буттазорҳо, тоза кардани ҷуби тахта, муҳофизат ва дон додан ба паррандагон ва нигоҳубини ёдгориҳои табиат мебошанд. Ҳамин тариқ, таълим дар асоси тавсияҳои экологӣ ба талабагон кумак мерасонад, то қоидаҳо ва меъёрҳои рафтор дар табиатро бошуурона ва пурмазмун омӯзанд.

Инчунин, барои таҳкими мафҳуми масъулиятшиносии экологии ҷавонон, эҳтиҷ ба шиносоии онҳо бо экосистемаҳои гуногун муҳим аст. Ташкили саёдатиомӯзишӣ ба табиат ё синфхонаҳои табиӣ метавонад фурсате барои шиносоии онҳо бо зиндагии ҳайвоноти растаниҳо ва ҳамзамон фаҳмидани механизми ғайбияти экосистемаҳо бошад. Мувофиқи ин, мактаббачагон метавонанд қонунҳои экосистемаҳо ба назар гирифта, қонунияти табиатро бо ҳаёти одамон алоқаманд намоянд.

Илова бар ин, омӯзиши мавзӯҳои экологии дарсҳои фанҳои гуногун, мисли биология, физика ва химия, ба шиносоии мактаббачагон бо ин масъалаҳо мусоидат мекунад. Инчунин, истифодаи технологияи замонавӣ, мисли моделсозии экосистемаҳо ва таҳлили маълумоти экологӣ, метавонад ба онҳо кумак расонад, то ҳамчун генераторҳои ормонҳои нав дар роҳи хифзи муҳити зист ғайбӣ бошанд.

Бо дарназар гирифтани ин шартҳо, муҳим аст, ки омӯзгорон ҳамчунин бо насли навин дар робитаи ҳамкорӣ қарор гиранд. Ташкили семинарҳо ва конференсияҳо оид ба масъалаҳои экологӣ метавонад муҳити мубодилаи таҷриба ва ғояҳо барои таҳкими масъулиятнокии экологии мактаббачагон фароҳам оваранд. Дар натиҷа, онҳо на танҳо донишҳои зарурии экологиро касб мекунам, балки мавқеи ғайбӣ ва масъули худро дар ҷомеа рушд медиҳанд.

Дар курси биология, рушди дониши хонандагон дар бораи қоидаҳои рафтори шахсӣ дар табиат мақоми хос дорад. Талабагон мефаҳманд, ки риояи ин қоидаҳо ҳангоми муошират бо муҳити атроф яке аз тадбирҳои муҳимми муҳофизати табиат мебошад. Намунаи ин маълумот, дарсҳои объекти ва экскурсияҳои амалишаванда мебошанд, ки барои ташаккули дониши донишҷӯён дар бораи рафтор дар табиат зарурӣ мебошанд. Баррасии навҳои набототи гирду атроф, шиносоии хусусиятҳои он, тавассути экскурсияҳо ташкил карда мешаванд. Вале, ҳама ин тадбирҳо танҳо дар сурате таъсирбахш ҳастанд буд, ки хонандагон таҷрибаи мустақим бо табиат дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар системаи тарбияи муҳаббат ва эҳтиром ба табиат, экскурсияҳо, сайругаштҳо бояд ҷойгоҳи арзишмандро касб

кунанд. Ин чорабиниҳо метавонанд бо мавзӯҳои барномавӣ, таърихи маҳаллӣ ё фақат шиносии умумӣ бо табиат алоқаманд бошанд. Вале, муҳим аст, ки дар рафти экскурсия, масъалаҳои тарбияи эстетикӣ низ ҳаллу фасл шаванд.

Сарчашмаҳои мухталиф, пеш аз ҳама, муҳити экологии атрофи мактаб бояд низ захираи дониш ва таҷрибот бошад. Чунки дар он омӯзгорон метавонанд ба хонандагон дастурҳои муфид пешниҳод намоянд, ки онҳоро тавассути омӯзиши табиати муосир ва шиносии хусусиятҳои он ба амалияи зиндагӣ дастрас созанд. Инчунин, коркард ва танзими тадбирҳо оид ба муҳити тоза ва осуда муҳим аст, ки хонандагон дар он бештар худро озод ҳис намоянд.

Ҷалби оилаҳо дар ин раванд низ нақши муҳим дорад. Чорабиниҳое, ки бо иштирок ва кумаки тоҷирон ва волидон ташкил дода мешаванд, метавонанд ба пешравии мазкур кумак расонанд. Ин робитаи байни хонандагон, оила ва муҳити атроф метавонад фарзандони масъулиятноки табиати мукаммали инсонро созад, ки кӯшиш мекунанд табиатро бо эҳтироми бештар ва дастгирии устувори он ба атрофиён шинос кунанд.

Ба талаба омӯзонидани хусусиятҳои зебоии табиат кори осон набуда, гаронии ин роҳро муаллиме, ки ба ин кор ҳиммат мебандад, ҳис мекунад. Аксар вақт, ҳифзи муҳити зист танҳо дар фаҳмиши ҷойҳои сабз фаҳмида мешавад, вале ин таърифро зарур аст, ки васеътар баррасӣ кунем. Дар муҳити экскурсия ва сайру гашт, донишҷӯён метавонанд ба чашмаҳои ифлосшуда дучор оянд. Тоza кардани об вазифаи ҳар як инсони накуст, ва ба кӯдакон омӯзонидани роҳҳои дарёфти чунин ҷиҳатҳои муфид хеле муҳим аст. Равоншиносон бар ин назаранд, ки шавқи маърифат дар маконҳое ба вучуд меояд, ки чизи нав имкониятҳои робита бо таҷрибаи гузашта дошта бошад. Дар ин замина, муаллимон бояд имкониятҳои омӯзиширо дар муҳити табиӣ фароҳам оварда, шавқу ҳавасро дар толибилон баланд бардоранд. Кӯшиш кардан барои бедор кардани василаҳои ҳифзи муҳити зист дар ҳама гуна гардишҳо дар табиат, муҳим аст.

Ба ғайр аз ин, муаллимон метавонанд тавассути ҳикояҳо, вақти зиёдеро бо донишҷӯён гузаронанд, то муҳити табиат ва манзараҳои зебои он барои онҳо рангинтар шаванд. Тарзи омӯзиш дар табиат бояд уҳдадории амиқи иҷтимоии хеш ва дигаронро маънидод кунад. Шиносӣ бо табиат ва худоогоҳӣ на танҳо хурсандии зеҳнӣ, балки сифати равонии донишҷӯёнро мустақкам мекунад. Ишқ нисбат ба табиат имкон медиҳад, ки кӯдакон бо муҳити зист, бо дунёи атрофи худ муҳаббат пайдо кунанд ва аз натиҷаи фаъолияти худ нисбат ба он ҳулосаи арзанда бароранд.

Дар дарсҳои биология, ман технологияи мутобикшавиро ҳамчун воситаи педагогӣ барои омӯзиши ба шахсият нигаронидашуда ва ба мушкilot асосёфта истифода мебарам. Ин усулро ман дар тартиб додани фаъолиятҳои педагогӣ, ки мавзӯҳои алоҳида ва бахшҳои биологияро дар бар мегиранд, бо раванди гуногуни фаъолияти таълимӣ, мушоҳида, семинарҳои интерактивӣ, корҳои мустақилонаи тадқиқотӣ, ва эҷодӣ ба таври пурра ва қисман истифода мебарам. Усули пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки шавқи шогирдонро ба табиат зиёд намоем, то ки онҳо на танҳо мавзӯҳои илмиро, балки ҳақиқати муҳити зисти худро низ омӯзанд. Ба ин васила, марҳалаи омӯзиши илм на танҳо ба шиносӣ, балки бо фарҳанги олами асли дароварда мешавад, бо мақсади дастгирии ва қарор додани шогирдон дар самти инноватсия ва эҷодкорӣ.

Ба рӯйдодҳои муҳими таълим, ба фарҳанги нақшаи хидмати омӯзишӣ диққат медиҳам, то шогирдон ман мустақилона ва беназорат кор кунанд. Ман кӯшиш мекунам, ки муҳити омӯзиширо барои ташаккули муносибатҳои мусбат ва ба ҳамдигарфаҳмӣ байни донишҷӯён мусоидат намоям. Бо истифода аз таҷрибаҳои интерактивӣ, ман шогирдонро оид ба масъалаҳои замони муосир, ҳаётшиносӣ ва экологияи устувор маълумот медиҳам, то ки онҳо фаҳмиши амиқтарро оид ба таҳаввулоти табиати ҳаёт дарёфт намоянд.

Мақсади ман таълим додани донишҳои нав нест, балки ташаккули шеваи фикр кардан аст, ки шогирдон вонанд бо масъалаҳои мураккаб кор кунанд, навоарӣ ва эҷодкорӣ намоянд. Ин равиш ба онҳо имкон медиҳад, ки илмро бо ҳаёти ҳаррӯзаи худ пайваст намоянд, ки дар натиҷа онҳо бо арзишҳои иҷтимоии хуби зист ҳамкорӣ менамояд.

Усули дарсӣ ба таҳкими вазифаи иҷтимоии шогирдон равона шудаанд, то ки онҳоро барои гирифтани қарорҳои мустақил ва эҷод кардани навоарӣ ҳавасманд созанд. Ин равиш имкон медиҳад, ки онҳо бо масъулияти иҷтимоии худ шинос шаванд ва дар оянда ҳисси масъулиятро ба муҳити зист ва табиат зиёд кунанд.

Мақсади асосии педагогии кор дар ташаккули шуури экологии шахс маҳфуз аст, ки дар он донишҷӯ равнаки худро ҳамчун ҷузъи ҷомеаи табиӣ ҳис мекунад. Ў арзиш ва зебоии табиатро дарк намуда, рушди мутаносиби табиат ва ҷомеаро арзиши олий медонад.

Вазифаҳои муҳимме, ки ман барои расидан ба ин ҳадаф муқарар намудам, чунинанд:

1. Табиати минтақа, маҳалиро амиқ омӯзонидан;
2. Ба донишҷӯён малакаҳои тадқиқотӣ ва роҳҳои муосири коркард ва баҳодихии натиҷахоро омӯзондан;

3. Муносибати беҳамтоӣ ғамхорӣ ва муҳаббатро ба табиати диёри худ инкишоф додан.

Ин мақсадҳо имкон медиҳад, ки наслҳои нав барои ҳифзи муҳити зисти худ қору заҳмат кашанд ва ба ин васила, муҳити зисти зебо ва пурсамарро ба наслҳои оянда тақдим намоянд.

Ҷаъолияти тадқиқотии донишҷӯён бар се асоси муҳим ташаккул меёбад:

1. Таҷрибаи нодири зиндагии ҳар як донишҷӯ, ки дониш бояд чун сарвати шахсӣ ва муҳим муайян гардад;

2. Аёнӣ, ки бо хусусиятҳои дидан ва ламс кардан, вобаста аст;

3. Ҳолатҳои «муваффақият», ки агар ин таҷрибаҳо дар ёд бошанд, барои нишон додани роҳҳои нави фаҳмиш ва рушди шахсӣ кумак мерасонанд.

Иродаи амали солим ва талабот ба муътақид будан дар бораи таҷриба ва шиносӣ, донишҷӯёнро дар ҷустуҷӯи асрори дониш ва ҳаёт водор месозад. Вайрон кардани марзҳои ҳаррӯза бо роҳи истифодаи аёнӣ ва муваффақият, онҳоро водор мекунад, ки дониши худро на танҳо дар китоб, балки дар дунёи асли ҷустуҷӯ намоянд. Ҳамин тариқ, тадқиқот барои пайдо кардани маънои аслии зиндагии инсон, як саҳифаи нав мебошад.

Масалан, дар синфи 6, мавзӯи «Шиносии умумӣ бо растаниҳо» дар экскурсияе, ки шаклҳои ҳаёти растаниҳоро таҳлил менамояд, гузаронида мешавад. Дар мавзӯи «Ҷамъиятҳои растаниҳо», фитоценоз бо намунаи дарахти тӯс возеҳ ва амиқ баррасӣ мешавад.

Дар синфи 7, дар доираи мавзӯи «Маълумоти умумӣ дар бораи гуногунии ҳайвонот», концепсияҳои оиди ҷомеаҳои ҳайвонот, махсусан, гурбаҳо ва сағҳо, пешкаши талабагон мегарданд.

Дарсҳои биология имконияти анҷом додани корҳои лабораторӣ, бо истифодаи варақаҳои дастурӣ, тадқиқоти мустақил бо адабиёти иловагӣ, навиштани рефератҳо ва химояи онҳоро барои кӯдакон фароҳам меорад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки гузариш аз мавзӯҳои ғайриҷаъоли ба шахсияти ҷаъоли эҷодкор дар раванди шаклгирии гурӯҳӣ хеле самаранок аст.

Раванди таълим дар мактаб бояд полишеро ифода кунад, ки ҳар як хонанда бо назардошти қобилиятҳо ва шавқҳои ҳеш ба дониш ва ҷаъолияти таълимӣ пайваست шавад. Бояд мавзӯҳои тадқиқотии гуногуни ба талаботи талаба мувофиқро барои таҳқиқи объектҳо ва ҳодисаҳои муҳити атроф интихоб карда шаванд, ки ин боиси рушди концепсияҳои биологӣ ва экологии хонандагон мегардад.

Синфи 8 ба мавзӯи «Экосистемаҳо, ки инсон таъсир мерасонад» бахшида шудаанд. Дар ин синф, хонандагон бо экосистемаҳо, ки ба онҳо дар натиҷаи сохтмонҳои гуногун таъсир мерасанд, шинос мешаванд. Мавзӯҳои гуногуни варзиш, саноат ва шаҳрсозӣ дастрас мешавад, ки он донишомӯзро водор месозад, то таъсири манфии кишоварзӣ, ифлосшавии обу ҳаво, ва қоҳиши гуногуншаклии растаниҳо ва ҳайвонотро таҳқиқ кунанд.

Мавзӯи «Масъалаҳои муҳити зист» дар синфи 9 адолат ва масъулияти экологии ҳамагонро баррасӣ мекунад. Хонандагон аз ин синф ба тадқиқот дар бораи амалҳои устувори экологии муосир ва зарурияти ҳифзи муҳити зист шуруъ мекунанд. Тадқиқоти гурӯҳӣ ва муҳокимаронӣ дар бораи масъалаҳо, ки бо таҷрибаи амиқи муҳити зист бо ҳам алоқаманд аст, гузаронида мешавад.

Тақмили дониш ва малакаҳои таҳқиқотӣ дар дараҷаи ҳамин синфҳо муваффақияти ояндаи донишомӯзро таъмин мекунад. Ин раванд на танҳо ихтисоси амиқи биология, балки омӯзиш ва таъсир гузоштан на танҳо ба донишномаҳои амалӣ, балки ба шевҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии талабагони имрӯза низ тақони ҷиддӣ медиҳад.

Амалия нишон дод, ки дар мактаб пайвастании шаклҳои гуногуни ҷаъолияти тадқиқотии мактаббачагон на танҳо мувофиқи мақсад аст, балки барои рушди фикрии онҳо низ муҳим мебошад. Ин ҷаъолиятҳо, ки асоси омӯзиш ва кашфсозии ҷаъони атроф мебошанд, иборатанд аз:

1. Мушоҳидаҳои наботот ва ҳайвонот, омӯзиши ҷаъолият ва ҳаёти организмҳо;

2. Таҷрибаҳои амалӣ дар майдони мактаб, ки кумак мекунанд дониши назариро ба амалияи воқеӣ табдил диҳанд;

3. Омӯзиши олами набототу ҳайвоноти биосенотҳои маҳаллӣ тавассути мушоҳидаи табиат, ки дар он равишҳои олами аҷиби муҳит пайдо мешавад;

4. Мушоҳидаҳои фенологӣ, ки бо ёрии онҳо сикли зиндагии наботот ва ҳайвонот беҳтар дарк мегардад;

5. Омода кардани асбобҳои аёни, ки барои бахшҳои гуногуни тадқиқот ва омӯзиш истифода мешаванд.

6. Ин шаклҳо, дар маҷмӯъ, барои такмили фаҳм ва эҷоди назарияи нав ба кӯдакон роҳи нав мекушоянд.

Бо хонандагони синфҳои 5 ва 6 мо растаниҳои минтақаи мактаб ва деҳаро таҳлил мекунем. Мо аниқ мекунем, ки кадом шаклҳои зинда дар маҳал пайдо мешаванд; таъсири аҳолии деҳот, дархту буттаҳо ва гиёҳҳои алафии худрӯй – ҳама навъҳои зироатро ба таҳқиқ мебарем.

Дар синфҳои 7 ва 8, мо олами ҳайвоноте, ки дар гирду атроф зиндагонӣ мекунанд, мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Мо намудҳои ҳайвоноти хонагӣ, ки дар хона ва ҳавлии талабагон қарор доранд; саршумор, зот, таркиби синну сол ва чинсии онҳоро ҳисоб менамоем. Мо бемориҳои ҳайвоноти хонагӣ, чораҳои пешгирии кардани ин бемориҳо ва роҳҳои интиқоли онҳо ба одамонро тадқиқ мекунем.

Дар вақти таҳкими раванди таълим, таваҷҷуҳ ба бозиро махсусан муҳим аст. Бозӣ метавонад дар ҳар марҳилаи дарс – аз гузаронидани пурсишу ҷамъбасти мавод, то таърифи вазифаҳои хонагӣ, ба мисли кроссворд ва викторина – ҳамчун воситаи таълимӣ истифода шавад. Масалан, дарси умумӣ дар мавзӯи «Моҳиҳо» барои синфи 7 дар формати бозӣ гузаронида мешавад. Ғайр аз ин, бозиро метавонанд дар машғулиятҳои берун аз синф, ки дар давраи ҳафтаҳои экология ва биология гузаронида мешаванд, самаранок истифода шаванд.

Ҳар бозии дидактикӣ бояд боиси ҳаяҷон шавад, то иштироккунандагон фаъолиятҳои фикрӣ анҷом диҳанд ва мушқилотро таҳлил намоянд. Омилҳои фароғат, шӯҳӣ ва мазҳака дар омӯзиш тавассути бозиро хеле муҳим аст. Барои кӯдакони синну соли калон, пешниҳод кардани саволҳо барои викторина ё эҷоди лотои экологӣ ва ребус метавонад нақши муҳим дошта бошад. Мо, инчунин бозии «Майдони мӯъҷизаҳо», «Садамаи хушбахтӣ», «Чӣ?», «Дар кучо?», «Кай?», «Соати беҳтарин» ва дигар бозиро истифода мебарем. Пажӯишҳо нишон додаанд, ки 40% саломатии кӯдакон, махсусан, ба ғизо ва тарзи ҳуруқхӯрӣ вобаста аст. Аз ин ру, ман кӯдакон ва волидонро бо қоидаҳои ғизо ва тарзи ҳаёти солим (валеология) шинос мекунам.

Фаҳмиши нодуруст дар бораи ғизо, ки бо расидан ба истеъмоли ғизои зиёдатӣ ва тарзи беҳаракати зиндагӣ, ки боиси фарбеҳӣ мегардад ва баъдан метавонад боиси бемориҳои гуногун гардад. Муносибати бепарвоёна ба ҳуруқворӣ, бетартибии ҳуруқхӯрӣ ва камхурокии беасос низ далоили парҳез намудани бисёр бемориҳо мебошад.

Ҳадафи фикрҳои пешниҳоднамудаи мо ин аст:

1. Шиносонидани мактаббачагон ва волидони онҳо бо талаботи асосии гигиенаи ғизо;
2. Таъсири аҳамияти ғизо барои афзоиши кӯдакон ва инкишофи ҷисмониву равонии онҳо; маърифат оид ба ғизои мактаббачагон; фаҳмидани моҳияти ғизои солим; хатар аз мизони аз ҳад зиёд ба шириниҳо ва маҳсулоти соҳаи нонпазӣ; огоҳӣ дар бораи манфиатҳои ғизои гарм ва обакӣ; зарари истеъмоли ҳуруқи хушк;

3. Шиносӣ бо талаботи гигиенӣ ва қоидаҳои рафтор дар сари дастархон;

4. Тарзи ҳаёти солим: нигоҳ доштани саломатии ҷисмонӣ ва барои пешгирии одатҳои бад. Тарбияи экологӣ кори муҳим ва масъулиятнок аст, зеро шуури экологии насли наврас бо натиҷаҳои он вобастагӣ дорад. Барномаҳои беруназсинфӣ дар тарбияи экологии хонандагон аҳамияти зиёд доранд, зеро саводнокии экологӣ ба ҳидояти маъмулот дар муҳити аслии вобаста аст.

Дар мактаб чорабиниҳои беруназсинфӣ, монанди «Рӯзи чангал», «Рӯзи паррандагон», «Рӯзи об», «Рӯзи Замин» ва аксияи «Замини тоза», ҳамчун анъана ва рамзи ҳамдиلى шуда метавонанд. Аз ин нуқтаи назар, дар моҳи сентябр кӯдакон намоишгоҳи хунароҳи «Тухфаҳои тирамоҳ»-ро ба роҳ монда, шодию хурсандии худро бо тамошо ва эҳсоси зебоии диёрӣ худ баён мекунанд. Хонандагон ва омӯзгорони мо дар чорабиниҳои экологӣ танҳо омӯзиши хусусиятҳои маҳалро намебинанд, балки дар омӯзиши дигар вилоятҳо ва минтақаҳо низ иштирок мекунанд, то барои озмунҳои умумикишварӣ, масалан озмунҳои «Заминро эҳтиёт кун, нисбати он ғамхор бош!» замина фароҳам оранд.

Барои ман, ҳамчун омӯзгори мактаб, табиат – ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёт ва эҷодкорӣ мебошад. Меҳроҳам ба кӯдакон фаҳмонам, ки ифтихори мо дар беҳдошти муҳити зист ва ҳифзи сарватҳои он – на ифлос кардани муҳити обӣ, ҳаво ва замини диёр мебошад, балки амалӣ намудани чораҳои зарурӣ оид ба беҳдошти табиат ва сарватҳои он мебошад. Бачаҳо

бояд бифаҳманд: агар мо табиатро муҳофизат накунем ва сарватҳои онро оқилона истифода набарем, дар асл Ватандӯст буда наметавонем. Омузиши дурусти экологӣ бо муҳофизати аниқ ва самарабахши муҳити зист барои ҳалли мушкилоти экологии башарият мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллозода, Ҳ. Экология.- Душанбе: - ДДЗТ, 2017. - 131 с.
2. Барномаи давлатӣ комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2020 / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2.04. 2015. - № 178 /.- 25 с.
3. Забиров, Р.Ф. Экология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олий. –Душанбе: «Эр-граф», 2013.- 480 с.
4. Давлатов, А. Асосҳои экология.-Душанбе: «Эр-граф», 2005.- 392 с.
5. Сафаров, Х., Файзалиев, М. - Асосҳои экология ва ҳифзи муҳити зист.- Душанбе: «Ирфон», 2001. – 416 с.
6. Зулфонов Б. Маърифати экологӣ дар муассисаҳои таълимӣ, 2015с. сах. 200.
7. Базарнов В. Ф. Экскурсия как форма экологического образования. Томск, 2007.
8. Бобылева Л. Д., Бобылева О. В. Экологическое воспитание младших школьников // Начальная школа. — 2010. — №5. — С. 64–75.
9. Бабакова Т. А. Эколого-краеведческая работа с младшими школьниками // Начальная школа. — 2003. — №9. — С. 16–20.
10. Волков Б. С. Психология младшего школьника: учебник / Б. С. Волков. — М.: Академический проспект, 2011. — 208 с.
11. Виноградова Н. Ф. Окружающий мир в начальной школе / Н. Ф. Виноградова. — М.: «Академия», 2003. — 315 с.
12. Горшеков С. П. Экология и географические основы охраны природы: учеб. пособие для учителей начальных классов / С. П. Горшеков. — М: Просвещение, 2008. — 257 с.
13. Зверев Н. Д. Экология в школьном обучении / Н. Д. Зверев. — М.: «Академия», 2003. — 193 с.
14. Пропп В. Я. Экологические сказки для детей / В. Я. Пропп. — М.: Владос, 2012. — 405 с.
15. Николаева С. Н. Теория и методика экологического образования детей: учеб. пособие / С. Н. Николаева. — М.: «Академия», 2012. — 336 с.
16. Петросова Р. А. Методика обучения естествознанию и экологическое воспитание в начальной школе / Р. А. Петросова. — М.: «Академия», 2007. — 245 с.
17. Плешаков А. А. Экология для младших школьников / А. А. Плешаков. — М.: Просвещение, 2009. — 167 с.
18. Цветкова И. В. Экологический светофор для младших школьников: Методическое пособие по воспитанию экологической культуры детей младшего школьного возраста / И. В. Цветкова. — М.: Владос, 2007. — 288 с.
19. Шорыгина Т. А. Зелёные сказки: Экология для малышей. — М.: Прометей; Книголюб, 2010. — 104 с.

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ДАР МАКТАБ

Имрӯзо мушкилоти экологӣ, ба монанди тағйирёбии иқлим, ифлосшавии муҳити зист ва нест шудани гуногунии биологӣ барои муассисаҳои таълимӣ торафт муҳимтар мешаванд. Муассисаҳои таълимӣ ҳамчун марказҳои дониш ва ташаққули афкори ҷамъиятӣ дар тарбияи шуури экологӣ дар байни ҷавонон нақши калидӣ доранд. Муҳим аст, ки барномаҳои таълимӣ мавзӯҳои экология ва рушди устувор ва усули татбиқи амалии онҳоро дар бар гиранд.

Дар мақола роҳҳои самараноки ҳалли мушкилоти экологӣ дар муассисаҳои таълимӣ нишон дода шуда, қайд гардидааст, ки асоси ҳамаи фаъолиятҳои дар ин самт анҷомдодашаванда татбиқи ташаббусҳои «сабз» мебошад. Муаллифи мақола аҳамияти ташаббусҳои сабз (масалан, лоиҳаҳои кабудизоркунии минтақаҳо, истифодаи энергияи барқароршаванда, кам кардани истеъмоли захираҳои тамомшавандаи табиӣ ва ғайра)-ро дар бехтар шудани ҳолати муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати экологии хонандагон ба таври муфассал шарҳ додааст.

Ҳамзамон, муаллиф дар мақола нақши ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо ҷомеаҳои маҳаллӣ ва ташиқлотҳои экологиро дар таълиму тарбияи экологии насли наврас нишон дода, аҳамияти кӯшишҳои дастаҷамъиро дар мубориза бо мушкилоти экологӣ баён намудааст.

Калидвожаҳо: мушкилоти экологӣ, дониши экологӣ, роҳҳои ҳифзи табиат, масъулиятнокӣ, ҳамкориҳои дастаҷамъона, лоиҳаҳои экологӣ, тарбияи экологӣ.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ШКОЛЕ

Сегодня экологические проблемы, такие как изменение климата, загрязнение окружающей среды и утрата биоразнообразия, становятся все более важными для образовательных учреждений. Образовательные учреждения как центры знаний и формирования общественного мнения играют ключевую роль в воспитании экологического сознания среди молодежи. Важно, чтобы учебные

программы включали темы экологии и устойчивого развития и методы их практического применения.

В статье показаны эффективные способы решения экологических проблем в образовательных учреждениях и отмечено, что основой всей проводимой в этом направлении деятельности является реализация «зеленых» инициатив. Автор статьи подробно объяснил важность зеленых инициатив (например, проектов по озеленению территорий, использованию возобновляемых источников энергии, сокращению потребления истощаемых природных ресурсов и т. д.) в улучшении состояния окружающей среды и повышении экологической осведомленности учащихся.

При этом автор в статье указал на роль взаимодействия образовательных учреждений с местными сообществами и экологическими организациями в экологическом образовании и воспитании подрастающего поколения, подчеркнул важность коллективных усилий в борьбе с экологическими проблемами.

Ключевые слова: экологические проблемы, экологические знания, пути сохранения природы, ответственность, коллективное сотрудничество, экологические проекты, экологическое воспитание.

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN SCHOOL

Today, environmental issues such as climate change, environmental pollution and loss of biodiversity are becoming increasingly important for educational institutions. Educational institutions as centers of knowledge and public opinion formation play a key role in fostering environmental awareness among young people. It is important that the curricula include the topics of ecology and sustainable development and methods of their practical application.

The article shows effective ways to solve environmental problems in educational institutions and notes that the basis of all activities carried out in this area is the implementation of "green" initiatives. The author of the article explained in detail the importance of green initiatives (for example, landscaping projects, the use of renewable energy sources, reducing the consumption of depleted natural resources, etc.) in improving the state of the environment and increasing environmental awareness of students.

At the same time, the author in the article pointed out the role of interaction of educational institutions with local communities and environmental organizations in environmental education and upbringing of the younger generation, stressed the importance of collective efforts in the fight against environmental problems.

Key words: environmental problems, environmental knowledge, ways to preserve nature, responsibility, collective cooperation, environmental projects, environmental education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Моҳиҷон Салиевна – ходими калони илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе кучаи А. Адҳамов 11/2 тел: (+992)988.88.62.41

Сведения об авторе: Саидова Моҳиҷон Салиевна – старший научный сотрудник ПРМ имени А. Джами Академии образования Таджикистана. Душанбе, улица А. Адхамова тел: (+992)988.88.62.41

Information about the author: Saidova Monihon Salievna – senior scientist PRM named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan. Dushanbe, A. Adhamov street tel: (+992)988.88.62.41.

ТДУ:511.1
ТКБ-22.12
Р-47

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МАТЕМАТИКИИ ДОНИШҶУЁН ДАР ТАЪЛИМИ ШАКЛҲОИ АСОСИИ ГЕОМЕТРИ

Рачабзода С. Ҷ., Саидова Р. Р.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид кардаанд, ки «Маориф чун сарнавиштсози ҷомеа дар низоми сиёсати иҷтимоии давлат яке аз самтҳои афзалиятнок эълон гардида, барои ислохоту рушди он аз рӯзҳои аввали истиқлолият пайваста таваҷҷуҳ ва ғамхорӣ хосса зоҳир мегардад. Ҷавҳари сиёсати давлатии моро дар соҳаи маориф бояд масъалаҳои дар низоми таҳсил қорӣ кардани меъёрҳои ҷаҳонӣ, тарбияи мутахассисони соҳибкасб ташкил диҳанд» [1].

Барои амалӣ намудани ин гуфтаҳо, пеш аз ҳама, дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ дар самти пиёда гардидани салоҳияти фанӣ чораҳои зарурӣ андешидан зарур аст.

Салоҳиятҳои фанӣ қобилиятҳои махсусе мебошанд, ки барои иҷрои муассири амалҳои мушаххаси фанӣ алоҳида лозиманд. Салоҳиятҳои фанӣ дониш, малака ва маҳорате мебошанд, ки аз силсилаи мавзӯҳои ба ҳам алоқаманд дар натиҷаи иҷрои пайдарпайи фаъолиятҳои таълимӣ ба даст меоянд [3].

Татбиқи робитаи тайёрии математикӣ ва методии донишҷӯён яке аз чузъҳои асосии сифати тайёрии касбии муаллими ояндаи математика мебошад.

Бояд гуфт, ки ташаккули салоҳияти методии омӯзгори ояндаи математика бе дониши амиқи фанҳои риёзӣ ғайриимкон буда, салоҳиятҳои зиёд бевосита дар синфхонаҳо аз рӯи таҳлили математикӣ, методикаи таълими математика, геометрия, геометрияи аналитикӣ, алгебра ва назарияи ададҳо ва дигар фанҳо ташаккул меёбанд. Масалан, методикаи таълими хонандагон ба ҳалли масъалаҳои математикиро бе тайёрии хуби математикии талаба ва донишҷӯи усули математикии ҳалли масъалаҳо, таҷрибаи азхудкунии он дар ҳамаи фанҳои математика ва махсусан, геометрия ва ҳалли масъалаҳо ташаккул ёфтаанд, тасаввур карда мешавад.

Омодагии муаллимони ояндаи математика дар тадқиқоти олимони зиёд дида мешавад, аз ҷумла А.Г. Мордкович, П.И. Кибалко, В.А. Гусев, С.В. Селивоник, М.Р. Арабов, О.И. Терещенко, И.В. Дробышев, С.Н. Дорофеев, М.Нугмонов [7], Ё.Дадочонов, С.Рачабова [15],[16],[17],[18], Б.Дадочонов, М.Арипова, З.Абдулоева ва дигарон дида мешавад.

Мо дар ин тадқиқот омодагии методии муаллимони ояндаи математика дар таълимоти фанни геометрияро дар таълими шаклҳои асосӣ дида мебароем.

Дар ҳаёт шаклҳои геометрӣ дар кучо вомехуранд?

Ҳар яки мо - ҳам калонсолон ва ҳам хонандагон - мушоҳида кардем, ки дар атрофи мо чӣ қадар шаклҳои геометрӣ мавҷуданд. Мо бо онҳо дар ҳама ҷо, дар ҳамаи объектҳои атрофамон вомехӯрем.

Одамон кайҳо боз ба гуногунии шаклҳои геометрӣ таваҷҷуҳ доранд. Ҳатто барои одамони ибтидоӣ шакли предметҳои атрофи онҳо роли муҳим бозид. Дунёро азхуд карда, одамон бо оддитарин фигураҳои геометрӣ шинос шуданд. Дар аввал асбобҳои шакли нисбатан, дуруст сохтанд, баъд тақмил додани онҳоро ёд гирифтанд. Албатта, он вақтҳо барои шаклҳои геометрӣ номҳои махсус вучуд надоштанд. Онҳо хеле дертар ихтироъ карда шуданд. Вақте ки одамон ба сохтани хона шурӯъ карданд, ба онҳо лозим омад, ки хусусиятҳои фигураҳои гуногунро боз ҳам ҷуқуртар омӯзанд, то фаҳманд, ки девору бом бояд чӣ гуна шакл дода шавад, ҷубу тахта ё блокҳои сангин чӣ гуна шакл дошта бошанд. Инсон надониста, пай дар пай ба омӯзиши шаклҳо машғул буд: занҳо либос тайёр мекарданд, шикорчиён – найзаҳои шакли мураккаб, мохигирҳо аз устухон чунин қалмоқчаҳо месозанд, то ки моҳӣ аз онҳо наафтад.

Ва дар ин ҷаҳони муосир шумо бе ин дониш зиндагӣ карда наметавонед.

Шояд касе бовар дорад, ки маҷмуи гуногуни шаклҳо танҳо дар китобҳои риёзишиносони донишманд “меёбанд”. Аммо, агар шумо ба атроф назар андозед, маълум мешавад, ки бисёр ашё шаклҳои геометрӣ доранд. Мо на ҳамеша инро пайхас мекунем. Дар табиати гирду атрофи мо бисёр шаклҳои аҷибӣ геометрӣ мавҷуданд. Майдон шакли росткунча, дарё шакли хати қавр, кӯл шакли доира, кристалли намак шакли куб, нахӯди оддӣ ва қатраи шабнам шакли доираро дорад. Бисёрруяҳо - зебо ва гуногунанд. Аммо дар ҳаёти ҳаррӯза шаклҳои асосии геометрӣ низ дар ҳама ҷо ҳастанд. Ин биноҳо, иншоот, нақлиёт, лавозимоти хона, ҳатто зарфҳо ва либосҳо мебошанд. Масалан, домани зан- трапеция, табак- доира, хона-квадрат ва секунҷа, кубур- цилиндр аст.

Донишҷӯи ҳамаи шаклҳо, намудҳо, номҳо ва хосиятҳои онҳо хеле муҳим аст. Илми геометрия донишро дар бораи шаклҳои геометрӣ ба низом дароварда, хосиятҳои онҳоро меомӯзад. Ин илм хеле муҳим аст, татбиқи он дар ҳама давраи замон ва сарфи назар аз касб бебаҳо аст. На коргар, на муҳандис, на меъмор ва на рассом бе дониши геометрия кор карда наметавонанд. Ва аз хурдсолӣ ба азхудкунии ин илм шурӯъ кардан хеле муҳим аст.

Намудҳои содаи шаклҳо. Ду шакли асосӣ — ин нукта ва хати рост аст. Ҷамъшавии нуктаҳо ва хати рост шаклҳои гуногуни геометриро ташкил медиҳад. Ҳар яки онҳо ягона мебошанд, бо параметрҳои худ фарқ мекунанд, намудҳои онҳо хеле гуногун мебошанд. Шаклҳо метавонанд оддӣ ва мураккаб, ҳамвор ва сеченака бошанд.

Нукта. Нукта хурдтарин, вале дар айни замон муҳимтарин объект дар геометрия мебошад. Ин хурдтарин шакли геометрӣ аст, аммо он барои сохтани шаклҳои дигар дар ҳамворӣ зарур аст ва асоси ҳамаи шаклҳои дигар аст. Он дорои хосиятҳои ба мисли дарозӣ, баландӣ, ҳаҷм, масоҳат набуда, хосият ва хусусиятҳои ҷенкуниро надорад. Ягона ҷизи муҳим он аст, ки он дар кучо ҷойгир аст. Нукта бо ҳарфи калони алифбои латинӣ ё рақам нишон дода мешавад. Масалан, А, В, С ё 1, 2, 3.

Ҳар гуна шакли геометрии мураккабтар маҷмуи нуктаҳое мебошад, ки танҳо хосияти муайян доранд.

Шаклҳои соддатарин нур ва порча мебошанд.

Нур як қисми хатест, ки нуктаи ибтидоӣ дорад, аммо интиҳо надорад. Ин идомаи яктарафа аст.

Порча қисми хати ростест, ки бо ду нукта маҳдуд аст. Он ибтидо ва интиҳо дорад, бинобар ин, чен карда мешавад. Дарозии порчаро тавассути чен кардани масофаи байни нугҳои он муайян кардан мумкин аст.

Хат. Хат аз маҷмуи нуктаҳо ба вуҷуд меояд, ки пай дар пай ҷойгир шуда, бо ҳам пайвастанд. Хатҳо метавонанд сарбаста ва кушода, рост ва қач ва инчунин шикаста бошанд.

Хатти сарбаста - вақте ки қисмҳои ибтидо ва интиҳо дар як нукта ҷойгиранд.

Хатти кушод - вақте ки ибтидо ва интиҳои хат пайвастанд.

Хатти рост – бифосила бидуни тағирот.

Хатти қач — аз хатти рост фарқкунанда.

Хатти шикаста - вақте ки сегментҳо дар кунҷи ғайр аз 180 дараҷа пайвастанд мешаванд.

Аз як нукта шумораи беохори хатҳоро, аммо тавассути ду нукта шумо метавонед танҳо як хатти рост ва бисёр хатҳои қачро қашед.

Агар ҳамаи нуктаҳои шакл дар як ҳамворӣ бошанд, пас, он ҳамвор аст. Шаклҳои ҳамвор, ки ҳама медонанд: нукта, квадрат, росткунҷа, секунҷа, давра, нимдавра, доира, ромб, трапетсия.

Ва агар тамоми нуктаҳои шакли геометрии дар як ҳамворӣ ҷойгир набоянд, он сеченака аст. Ба инҳо дохил мешавад кура, конус, силиндр, сфера, пирамида ва ғайра дохил мешаванд. Шаклҳои асосии геометрию дида мебароем.

Нуктаҳои ба ҳам пайвастанда хатҳоро ташкил медиҳанд ва хатҳои ба ҳам пайвастанда шаклҳои геометрии асосиро дар ҳамворӣ ташкил медиҳанд.

Шаклҳои геометрии метавонанд ҳамвор ё дученака (2D) ва фазоӣ ё сеченака (3D) бошанд. Онҳо бо сатҳи пӯшидаи сарҳади берунии худ маҳдуданд.

Агар ҳамаи нуктаҳои шакл дар як ҳамворӣ бошанд, он ҳамвор аст. Шаклҳои ҳамворӣ, ки ҳама медонанд: нукта, квадрат, росткунҷа, секунҷа, доира, нимдоира, доира, эллипс, ромб, трапеция ва ғайраҳо. Ва агар тамоми нуктаҳои шакли геометрии дар як ҳамворӣ набояд, он сеченака аст. Ба инҳо тӯб, конус, силиндр, сфера, пирамида ва ғайра дохил мешаванд.

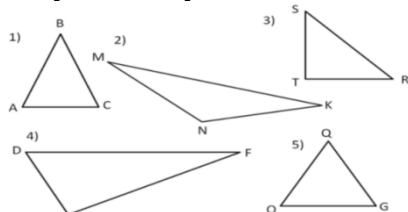
Биёед ба шаклҳои ҳамворӣ назар афканем.

Секунҷа

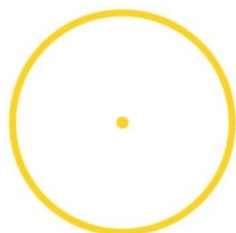

Секунҷа шаклест, ки ҳангоми пайвастан кардани се нуктае, ки дар як хати рост намехобанд, бо се порча ба вуҷуд меояд. Ин се нукта қуллаҳо ва порчаҳоро тарафҳо меноманд.

Намудҳои секунҷаҳо:

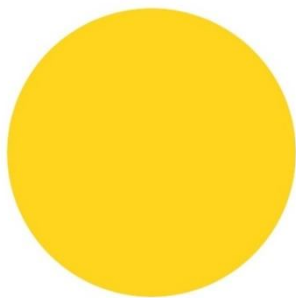

Давра

Давра шакли геометрӣ мебошад, ки ҳамаи нуқтаҳои аз марказ дар як ҳел масофа ҷойгир аст.

Доира

Қисми ҳамворӣ, ки дар дохили давра воқеъ аст, доира номида мешавад. Яъне, давра сарҳади доира аст.

Росткунча

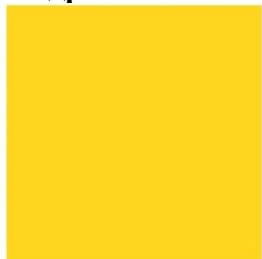
Росткунча — ин шаклест, ки аз чор тараф ва чор хатҳои рост ташкил ёфтааст ва дар кадоме:

Тарафҳои муқобилхобида баробаранд;

Диагоналҳо баробаранд ва дар нуқтаи буриш ба ду ҳиссаи баробар тақсим мешаванд;

Дар атрофи росткунча давра кашидан мумкин аст, ки марказаш дар нуқтаи буриши диагоналҳо буда, радиусаш ба нисфи диагонал баробар аст.

Квадрат

Квадрат — ин росткунчае, ки ҳамаи тарафҳои он баробаранд;

Ҳамаи кунҷҳо ба 90° градус баробаранд;

Диагоналҳо баробар ва перпендикуляранд;

Маркази давраи дарункашидашуда ва берункашидашуда дар як нуқта, дар нуқтаи буриши диагоналҳо меҳобанд.

Трапетсия

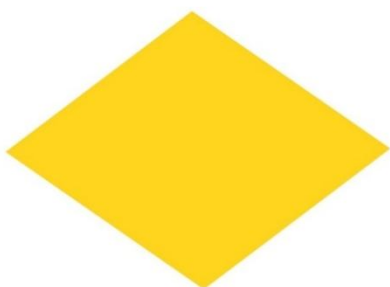

Чоркунчае, ки ду тарафаш параллел ва ду тарафи дигараш параллел нест, *трапетсия* ном дорад. Агар суммаи дарозии асосҳои трапетсия ба суммаи дарозии тарафҳои паҳлӯӣ баробар бошад, давраи дарункашидашуда сохтан мумкин аст.

Параллелограмм ва ромб

Параллелограмм — чоркунчае, тарафҳои муқобилаш чуфт-чуфт параллел мебошанд.

Ромб — ин параллелограмм бо тарафҳои баробар.

Параллелограмм чунин хосиятҳо дорад: Тарафҳо ва кунҷҳои муқобилхобида баробаранд; сумма ду кунҷҳои ҳамсоя ба 180 градус баробар аст; диагоналҳо бурида мешаванд ва дар нуқтаи буриш ба ду ҳиссаи баробар тақсим мешаванд; ҳар як диагонал ба ду секунҷаи баробар ҷудо мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Кудревцев Л.Д. Современная математика и её преподавание – М.: Наука, 1980.
2. Лернер И.Я. Учебный предмет, тема, урок. – М.: Знание, 1988.-80 с.
3. Махмутов М.И. Современный урок. – М.: Педагогика, 1981. -81.
4. Методика преподавания математики. Для учительских институтов. Под.общей ред. С.В.Ляпина. Ч.1. -М.,1952. 145с.
5. Нугномов М. Теоретико-методические основы системы методической подготовки учителя математики в педвузе.-М.: Прометей, 1999. -144 с.
6. Нугномов М. Нишондодҳои оиди дарси математикаи мактабӣ.-Душанбе: ИДПД, 1988.-32 с.
7. Основы педагогического мастерства/Под ред. И.А. Зязюна. – Киев: Вища школа, 1987.
8. Раҷабова С.Ҷ., Сатторов А.Э. Методҳои тадқиқоти илмӣ дар рушди қобилияти математикии муаллимони оянда. "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. 2024. №1(78). с. 139-149.
9. Раҷабова С.Дж. Использование мультимедийных средств в процессе обучения математике. Актуальные исследования. Международный научный журнал. ISSN:2713-1513. 2022. №11 (90), 2022 - г. Белгород. с.96-99.
- 10.Скаткин М.Н., Лернер И.Я. Требования к современному уроку. Указания. –М., 1969.
- 11.Шарифзода А. Математика. Китоби дарсӣ барои синфи 5. – Душанбе: Маориф, 208. -296саҳ.
- 12.Элмуродова С.Х., Ҳоҷиева М.Р. Асосҳои маҳорати педагогӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. –180 с.
- 13.Раҷабова С.Ҷ. Аҳамияти ҳалли масъалаҳо дар тарбияи ғайлонокии эҷодии хонандагон бо принсипи таълими босалоҳият / Раҷабова С.Ҷ., Очилов А.У.// "Номаи донишгоҳ" -и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. 2022. № 1 (70). С. 175-179.
- 14.Советский энциклопедический словарь / Главн. ред. А. М. Прохоров. Издание третье. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.
- 15.Толковый словарь русского языка / Сост. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Изд. Азбуковник, 4-изд., 1999. – 944 с.
- 16.Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. - М.: Педагогика, 1990. – 192 с.

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ МАТЕМАТИКИИ ДОНИШҶУЁН ДАР ТАЪЛИМИ ШАКЛҲОИ АСОСИИ ГЕОМЕТРИ

Мақола ба мавзӯи таълими шаклҳои асосии геометрии бахшида шудааст. Дар он таъкид мешавад, ки ҳадаф аз таълими шаклҳои геометрии ҷӣ гуна дарк кардани асоси геометрии барои хонандагон аст ва ҷӣ гуна усули таълимӣ метавонад барои расидан ба ин ҳадаф муфид бошанд. Мақола ба тафсил ба тарзҳои гуногуни таълими шаклҳои геометрии, аз ҷумла истифодаи модели

таълимии визуалӣ, бозӣ ва ҷабҳҳои амалӣ, истифодаи технологияҳои муосир, таҳлил ва ҳалли мушкилоти геометрӣ, таҳлили ашёи атроф ва ғайра мепардозад. Ҳамчунин, дар мақола ба аҳамияти ташаккули мафҳумҳои асосии геометрӣ, масалан, андозагирӣ, шакли ҳаҷмӣ ва шакли сатҳӣ, барои дарк кардани асоси геометрӣ таъкид карда мешавад.

Калидвожаҳо: Геометрия, таълим, шаклҳои геометрӣ, намудҳои шаклҳо, дарк кардани мафҳумҳо, амалӣ, таҳлил, доира, квадрат, куб.

РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПО ОБУЧЕНИЮ ОСНОВНЫМ ГЕОМЕТРИЧЕСКИМ ФИГУРАМ

Статья посвящена теме обучения основным геометрическим фигурам. Подчеркивается, что целью обучения геометрическим фигурам является то, как учащиеся понимают основы геометрии и какие методы обучения могут быть полезны для достижения этой цели. В статье подробно описаны различные способы обучения геометрическим фигурам, в том числе использование наглядных учебных моделей, игр и практических занятий, использование современных технологий, анализ и решение геометрических задач, анализ окружающих предметов и т. д. Также в статье подчеркивается важность формирования основных геометрических понятий, например, измерения, объемной формы и формы поверхности, для понимания основ геометрии.

Ключевые слова: Геометрия, образование, геометрические фигуры, виды фигур, понимание понятий, практические, анализ, круг, квадрат, куб.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' MATHEMATICAL COMPETENCIES BY LEARNING BASIC GEOMETRIC FIGURES

The article is devoted to the topic of teaching basic geometric shapes. It emphasizes that the goal of teaching geometric shapes is how students understand the basics of geometry and what teaching methods can be useful to achieve this goal. The article details various ways of teaching geometric shapes, including the use of visual educational models, games and practical activities, use of modern technologies, analysis and solution of geometric problems, analysis of surrounding objects, etc. Also, the article emphasizes the importance of the formation of basic geometric concepts, for example, measurement, volumetric form and surface form, to understand the basic geometry.

Key words: Geometry, education, geometric shapes, types of shapes, understanding concepts, practice, analysis, circle, square, cube.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҷабзода Саодат Ҷамол- номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Гафуров, ш.Хуҷанд, кӯчаи Ҳ.Карим, 134, , E-mail: saodat_6@mail.ru, тел. : (+992) 92 - 719-12-83

Саидова Рафоат Рашидовна-муаллими калони кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Гафуров, ш.Хуҷанд, кӯчаи Усмон Тоҷибоев, 7, тел.:(+992) 92-611-07-77, E-mail: rafoat.saidova@mail.ru

Сведения об авторах: Раҷабзода Саодат Ҷамол – кандидат педагогических наук, доцент математического факультета Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, г. Худжанд, улица Х.Карима, 134, E-mail: saodat_6@mail.ru, тел. : (+992) 92 - 719-12-83

Саидова Рафоат Рашидовна-старший преподаватель кафедры методики преподавания математики и информационных технологий математического факультета Худжандского государственного университета имени академика Бобожана Гафурова, город Худжанд, улица Усмана Таджибоева, 7, телефон: (+992) 92-611- 07-77, E-mail: rafoat.saidova@mail.ru

Information about the authors: Rajabzoda Saodat Jamol - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Faculty of Mathematics of Khujand State University named after academician B. Gafurov, Khujand city, 134 H.Karim street, E-mail: saodat_6@mail.ru, tel. : (+992) 92 - 719-12-83

Saidova Rafoat Rashidovna-senior teacher of the Department of Mathematics Teaching Methodology and Information Technology of the Faculty of Mathematics of the Khujand State University named after academician Bobojan Gafurov, Khujand city, 7 Usman Tajiboev street, phone: (+992) 92-611-07-77, E -mail: rafoat.saidova@mail.ru

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Иматзода Л.М. Сафарзода Ш. Хусусиятҳои омодаасозии мутахассисони касбӣ зимни амалисозии роҳи усулҳои босамари таҳсилот.....	5 – 10
Негматов С. Э., Азизов М.Ч., Таҳсилоти фарогир – падидаи нави низоми сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф.....	10 – 15
Кушекова Б.К. Некоторые особенности изучения конфликтологической компетентности в медиации.....	15 – 21
Каримова И.Х., Имомназаров Д., Идораи мактабҳои камнуфус.....	21 – 27
Шарипова М.Ё. Нақши идроки фазо ва вақт дар масири ҳаёт.....	27 – 32
Баротова Г.Ю., Гулов И. Р. Ҷанбаҳои ахлоқии таълими психологӣ.....	32 – 39
Саидов С. Ш., Таълиқи ақидаҳои илмӣ мутафаккирони форсу тоҷик оид ба тарбияи оилавӣ.....	39 – 43
Давлатзода С. А., Тақмили ихтисос – омилҳои рушди сармояи инсонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии тарбияи ҷисмонӣ.....	43 – 49
Маҷидова Б., Рустамова З.Т., Дастгирии психологӣ – иҷтимоӣ ба кӯдакони бепарастори синни барвақти бачагӣ.....	49 – 54
Сафарова М. Д., Морально-духовные и воспитательные взгляды Абдурахмана Джами.....	54 – 59
Зулкарнаева Ж.А. Инновационный подход к изучению исследовательской культуры будущих педагогов.....	60 – 65
Арбобова Ф.А., Дидактические условия формирования коммуникативных способностей студентов.....	66 – 71
Маҳмадқулова О.С. Тараннуми ғояи таҳаммулпазирӣ ҳамчун сифати ахлоқии шахс дар осори мутафаккирон.....	71 – 77
Назаров Х. Д., Ҷойгоҳи осори шифоии мардум дар асарҳои устод Садриддин Айни.....	77 – 82
Джонмахмадов К. Ш. Социально-экономическое содержание эффективной занятости в формировании трудового потенциала.....	82 – 89
Кушекова Б. К., Шайхметова А. А. Понятие и сущность медиация в образовании..	89 – 94
Амонов С. Нақши шоҳномаҳои дар ташаккули худшиносии миллии.....	95 – 101
Бобобекзода М. А. Талоқи ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ- психологӣ	101 – 105
Асадуллоева З. А. Моҳияти тасвири мифологии ҷаҳони тоҷикон дар таҳқиқоти забоншиносӣ.....	106 – 108
Зулкарнаева Ж.А. Нурматов Д.О. Значение информационно – коммуникационных технологий в исследовательской культуре педагогов.....	108 – 114
Бобоева З.С. Роҳҳои ташаккули фарҳанги экологии хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	115 – 119
Атоева Ш. Б. Тарбияи ахлоқии хонандагон дар асоси омӯзиши адабиёти бадеӣ.....	119 – 124
Лутфуллозода М., Қайумова Ҳ.Т. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули тарбияи ватандӯстӣ сулҳпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ насли наврас..	125 – 129
Фозилов С. М., Гаффарова Н. Муоширати педагогӣ ва хусусиятҳои он.....	129 – 135
Расулов М. М. Ҷанбаҳои таърихӣ ва ҷаҳонӣ камонварӣ дар Тоҷикистон.....	135 – 143
Абдулазиззода С. Мафҳуми ҷунун ва анвои девонагон дар «Уқало-ул-маҷонин»-и ҳасани нишопурӣ.....	143 – 149

Азимова М. Х. Формирования коммуникативной толерантности будущих воспитателей дошкольных учреждений.....	150 – 153
Абдулов Ч. Мақоми осорхона дар ташаккули маърифати насли ҷавон.....	153 – 156
Қаюмов А. Ҷ. Хусусиятҳои педагогӣ – психологӣ аз ҳаҷми забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён ихтисосҳои филологӣ.....	156 – 162
Ҳасанов Х. Корҳои ислоҳӣ-тарбиявӣ ба ҷаҳони донишҷӯён ва ҷаҳони донишҷӯён.....	162 – 167
Чобулова Н. М. Таҷрибаи пешқадами педагогӣ ва аҳамияти он дар ташаккули шахсияти донишҷӯён.....	168 – 172
Содиқова М. С. Коммуникативный метод обучения русскому языку в средней школе с таджикским языком обучения.....	172 – 176
Амонов Н. К. Таъхис ва рушди зинаи банақшабарории тафаккури хонандагонии синфи 5.....	177 – 185
Юнусова Н. М., Бобоёров Х. Х. Истифодаи амалии методикаҳои таҳқиқотӣ-психологӣ ҳангоми омӯзиши типҳои мизҷ ва ҷаҳонии олии асаб.....	186 – 190
Маҳмуродзода Р. М. Моҳият ва хусусиятҳои падидаи истеъдод ва истилоҳи «хонандагонии болаёқат».....	190 – 195
Муродова Ш.С. Особенности моделирования и проектирования профессиональных качеств и вариативного мышления будущих учителей к самореализации в инновационной среде «вуз-школа»	195 – 201
Ҳумайроӣ Ш. И. Таъсири педагогӣ – психологӣ муқолаҳои тарбиявӣ таълими дар ташаккули тафаккури эҷодии.....	201 – 206

МЕТОДИКА МЕТОДИКА METHOD

Джонмахмадова Г. Ш. О некоторых вопросах совершенствования преподавания русского языка в учебных учреждениях Республики Таджикистан.....	207 – 224
Раҷабов С. М., Сафарзода Ш. Ҷаҳонии инноватсионӣ – олии педагогӣ рушди таҳсилот.....	224 – 228
Баротзода К.А. Таъриқи касбӣ-методиҳои омӯзгорони оянда ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар дарсҳои лексионии ҷаҳони методикаи таълими биология.....	228 – 236
Сафаров Ш. А., Файзуллоев А. Ш., Таълиқи омодагии донишҷӯён оид ба шиноварӣ дар раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ.....	236 – 244
Расулов С. Х., Фаҳмиши ҷаҳони эмотсионӣ дар психологияи муосир.....	244 – 251
Ҷураҳонов С.Қ., Бадалова Н.Т. Малақаҳо ва усули асосии омӯзиши забони англисӣ.....	251 – 255
Набиева З.Ч. Роль учителя в инклюзивном классе общеобразовательной школы в республике Таджикистан.....	255 – 260
Гадоев И. Б. Таҳсилоти фосилавӣ – таъриф, манфиатҳо, нуқсонҳо ва дурнамо.....	260 – 266
Пӯлотова Г. Раваҷи корҳои озмоишӣ таҳқиқотӣ оид ба истифодаи китобҳои дарсии stem.....	266 – 269
Маҷидов У. Ташаккули салоҳиятҳои касбии муаллимони ояндаи суруд ва мусиқии синфҳои ибтидоӣ.....	270 – 274
Таирова Д. Р. Формирование профессионального этикета будущих инженеров-технологов при изучении русского языка.....	274 – 279
Мамадалиев М.М. Информационная культура будущего врача: основная характеристика и методы формирования.....	279 – 284
Сафарзода Д., Файзализода Б. Салоҳияти хизматчиёни давлатӣ дар раваҷи таълим.....	284 – 293

Шарипов Н. З., Шарифова Ч.Н. Истифодаи методи тафриқавӣ дар омӯзиши математика ва информатика ҳамчун воситаи баландбардории фаъолияти фикрии хонандагон.....	293 – 299
Баротов Д. А. Иттилооткунонӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани самаранокии раванди таълим.....	299 – 303
Хушқадамова Ш.Д Вазифаҳои омӯзгор ва хусусиятҳои психологӣ баҳодиҳӣ дар фаъолияти таълим.....	303 – 307
Хидиров Г. Т. Использование моделей и анимации для улучшения понимания студентов высшей школе структуры и функции белков.....	307 – 313
Вализода Ш. Таҳлили илмӣ ҳолатҳои иҷтимоӣ таълимӣ дар таҳсилоти фарогир.....	313 – 318

**20-СОЛАИ OMӯЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТНИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT
AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND
EDUCATION**

Исмаилов С. Н., Хусусиятҳои психологию педагогӣ таълими математика дар синфҳои 5-6.....	319 – 322
Мансурова Д. С., Аламов Т. Н., Педагогическая модель формирования исследовательской компетентности у студентов-биологов в процессе изучения животных.....	322 – 332
Назаров М. С. Хусусиятҳои ташаккули салоҳияти идоракунии муаллимони ояндаи информатика.....	332 – 336
Насруллаева Д. Аҳамияти татбиқи технологияи иттилоотӣ дар таълим ва имкониятҳои он дар фароҳам овардани муҳити мусоиди омӯзиш.....	336 – 341
Ҷонмирзоев Э. Ҷ. Хусусиятҳои самаранокии омӯзиши системавӣ бо истифодаи усули фаъоли таълим дар раванди фардикунонии таълими математика.....	341 – 350
Саидова М. С. Тарбияи экологӣ дар мактаб.....	350 – 356
Раҷабзода С. Ҷ., Саидова Р. Р. Ташаккули салоҳияти математикии донишҷӯён дар таълими шаклҳои асосии геометрӣ.....	356 – 361

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матнӣ асосии мақола;

– ҷангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал
«Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].
Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to scientific journal
"Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);
- the name of the organization where the author of the article works;
- the main text of the article;
- when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.
- tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;
- the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);
- The authors are responsible for the content of the articles.

**ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
2025, № 2 (50), 368 с.**

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2025, № 2 (50), 368с.**

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION
2025, №2 (50), 368p.**

Шахси масъули чоп: Нурматов Д.О.
Мухаррири матни тоҷикӣ: Амонӣ С.
Мухаррири матни русӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири матни англисӣ: Лутфуллоева П.
Мухаррири техникӣ: Ҳайдаров Р.
Мусаххех: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер: Нурматов Д.О..
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Лутфуллоева П.
Редактор английского текста: Лутфуллоева П.
Технический редактор: Ҳайдаров Р.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Ба чоп 07.07.2025 имзо шуд. Супориши №11. Ҳуруфи навъи Times New Roman ТҶ.
Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ – 46. Теъдоди нашр - 70 .
Матбааи “Престиж Сервис”, ш. Душанбе, к. Истаравшан - 18.

Подписано в печать 07.07.2025. Заказ № 11. Гарнитура TimeNewRomanТҶ.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8. Условно-печатный лист – 46. Тираж - 70.
Типография “Престиж Сервис”, г. Душанбе, ул. Истаравшан - 18.

On pfblications issfed 07.07.2025. Assignment № 11. Font Format Time New Roman ТҶ.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer’s sheet – 46. Edition - 70.
Publishing office “Prestige service”, с. Dushanbe, Istaravshan street - 18.